

فیقهی

له سوودی
له خدای
له سههزی

سهرای پیغه مبر

له گه ن کورته یه ك له میژووی خه لیفه کانی راشدین

www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

نووسینی

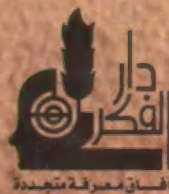
محمد سعید رمضان البوطی

وهه گێران و به کوردی کردنی

مه لا مه حموودی گه لا له یی

الهالیه

العراق - أربیل

فیقهی

دروودی
له سینه رایستی

سیره‌ی پیغه‌مبار

له گه‌ن کورته‌یه‌ک له میژووی خه لیفه‌کانی راشدین

نووسینی:

د. محمد سعید رمضان (البوطی)

وه‌رگیران و به‌کوردی کردنی:

مه‌لا مه‌حموودی گه‌ل‌له‌یی

چاپی به‌که‌م - ۲۰۱۱م

العراق - أربيل - شارع المحكمة

ت: ۰۹۶۴۶۶۲۲۳۱۱۶۶

موبایل: ۰۹۶۴۷۵۰۴۶۸۵۶۵۳

c-mail: erbil200@yahoo.com

e-mail: hedaya_12000@yahoo.com

فیقهی سیرهی پیغه مبهرد (د.خ)

وهرگیرانی: مهلا مهحمودی گه لالهیی

چاپ: یه کهم

سالی چاپ: ۲۰۱۱

دیزارین و هه له بری: روبار حسین

تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

ژماره ی سپاردن: (۸۴) سالی ۲۰۱۱ بهریوه بهرایه تی گشتی کتیخانه گشتیه کان

لهسر نهرکی کتیخانه ی (الهاده) له چاپ دراوه و مافی چاپکردنه وهی پارێزراوه بو

کتیخانه ی ناوبراو.

البارکود: 978-9933-10-269-2 ISBN

به ناوی خودای به خشندهو میهره بان

پیشه کی وه رگیر

سیره و ژینامه ی پیغمبر ﷺ لیکۆلینه وه و نووسین تییدا، کاریکی پیروژو پر بایه خه، چه ندیکی تییدا بنووسری و توژیژینه وه ی تییدا بکری و لایه نه کانی ژیا نی ئه و زاته پیروژه ی تییدا پروون بکریته وه، هیشتا که مه، چونکه سیره ی پیغمبر ﷺ ده ریایه که ته ی ناکری، عه ترو میسکی که تا بیجولینی و رایوه شینی بۆن و به رامی پتر بلاو ده بیته وه و ده ماره کانی جهسته ده شیلی و هیژو توانا به می شک ده له کان ده به خشی و ده روون ئاوه دان و زه نویرده کا.

ئه و په حمه ته بۆ عالم و ژیا ن و ته و کردار و په فتار و بیده نگی، شه ریعت و یاسا و خوړی پرته و به خشی ریگای ژیا نه، سه ره شق و ری نیشانده ری موسولمانانه، پیغمبره وه هه لبرژارده ی په روهر دگاره، ئه خلاق و په وشتی په نگدانه وه ی قورئانه. به ئیعترافی دۆست و دوژمن نمونه ی هه ره به رزی مرو قایه تییه. چی له وه صفی دا بگوتری به کو تانیه و له ته عریف به ده ره. که س نه یه توانیوه و ناتوانی نویسنیک بخته پرو پرا و پر ئاوی نه ی بالانما بی بۆ ژیا نی پر سه روهری هه زه ته ی موحه ممه د ﷺ! چۆن وانیه ئه ی ئه وه نیه په روهر دگار ده رحه قی ده فره موئ: {وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ} یان ده فره موئ: (وما ارسلناک إلا رحمة للعالمین). یان ده فره موئ: (محمد رسول الله والذین معه اشداء علی الکفار رحماء بینهم ....).

رہحمت لهخاوهنى قهصيدهى (بردة المديح)، شیخی بویصیری
كهدهلى:

فمبلغ العلم فيه أنه بشر وأنه خير خلق الله كلهم

حه زرهتى نالى خوشمان كاتى ههست بهدهستكورتى خوى دهكا
لهوهصفى دا بهناچارى دهلى:

بهقوربانى عولوهى نهوههلىن و ناخيرينت بم
لهگهّل نهسرارى قورنانت كهوا نهلطافى بهحمانه
مورادم ذيللهت و پارانهوهى حاله نهوهك نهعته
بهچهند بهيتيكي كوردانه، كه قورنانت تهناخوانه

ويّراى ئەم واقع و حهقيقهته بهحوكمى ياساى (مالا يدرك كله لايترك
كله) نهوهى ههموى دهستهبر نهبن واز لهههمويشى ناهيندرى مهحوى
گوتهنى:

فهقهت نابى كه دهركى كول نهبوو يهكباره تهركى كول

بهباغيكه لهكن بولبول گولن لهوباغ و بوستانه

ههر لهدير زهمانهوه زانايان و ميژوو نووسان و سيره نووسان
ههر بهكهيان لهعاست خويهوه ههولى داوه موسولمانان به لايهنيكى
ژيانى هه زرهتى موحه ممد ئاشنا بكا لهههموو چاخ و زهمانيكاو
بهههموو زاراوه و زمانيك لهسهر ژيانى پر بهرهكهتى نهوزاته
موجهلهدات و كتيبى مام ناوهندى و ناميلكه نووسراون بهچاپ
گهياندراون!!

زانايانى كورديش لهم مهيدانهدا ئهولاش كهمييان نهنواندوهو
كهمتهر خهم نهبوون ههرلهم سى چل سائهى رابوردودا نووسهرانى كورد
چهند كتيبىكى بهنرخيان بهنووسين يان بهوهرگيران خستوته

کتیبه‌خانه‌ی کوردییه‌وه، هه‌یانه له‌ماوه‌یه‌کی که‌م دا زیاده‌جارێک و دوو جار به‌تیراژێکی زۆر به‌رچاو چاپکراون و بلاو بوونه‌وه و خوینه‌رانی کورد زوبانیان به‌ژبانی سه‌روه‌ری عه‌لم ئاشنا کردوه.

به‌نده‌ش وه‌کوو کوردی‌کی موسوڵمان و خۆ به‌نووسه‌ر حیسابکردو ویستم ده‌سته‌ چێله‌ی خۆم ب‌خه‌مه‌ سه‌ر خه‌رمانی پ‌ر به‌ره‌که‌تی ژبانی پ‌یغه‌مه‌به‌ری خۆشه‌ویستمان، ئه‌وه‌بوو ساڵی ٢٠٠٧ زایینی کتیبی (السيرة النبوية)‌ی مامۆستای خوالیخۆشبوو (ابو الحسن الندوي)‌م وه‌رگ‌پ‌ریه‌ سه‌ر زمانێ کوردی و به‌چاپم گه‌يانده‌، له‌ماوه‌یه‌کی کورت و قیاسی دا ج‌یگای خۆی له‌لای خوینده‌واران کردوه‌ه‌و نوسخه‌ی له‌کتیبه‌خانه‌کان دا نه‌ماو له‌سه‌رداوا‌ی گه‌نجان‌ی رۆشن‌بیرو ئیسلامخواز ب‌و‌جاری دووهم له‌ب‌یروت چاپم کردوه‌وه‌ ب‌ره‌ویکی باشی په‌یدا کرد، ئه‌م دیارده‌و تین‌وايه‌تییه‌ی موسوڵمانانی کورد زوبان ب‌و ئاگاداربون به‌سه‌ر ژبانی پ‌یغه‌مه‌به‌ردا هه‌ل‌ینام ب‌و وه‌رگ‌پ‌ران و به‌کوردیکردنی کتیبی (السيرة النبوية)‌ی مامۆستای بانگخوازی ئیسلامی، دکتۆر (محمد سعید رمضان البوطي) سوپاس ب‌و خودا کاره‌که‌م به‌کۆتا ه‌یناو مانگی دوانزه‌ی ساڵی ٢٠١٠ له‌وه‌رگ‌پ‌رانی بوومه‌وه‌ ته‌مه‌ن‌ام له‌په‌روه‌ردگار ئه‌وه‌یه‌ به‌عه‌مه‌لی صالح ب‌و‌م حیساب ب‌کاو وه‌کوو ئه‌صه‌له‌ عه‌ره‌به‌یه‌که‌ی ب‌ره‌وی پ‌ی‌ بدا. هه‌ل‌سه‌نگاندنی کاره‌که‌شم ده‌خه‌مه‌ ئه‌ستۆی خوینه‌رانی به‌پ‌ێزی کورد زوبان، هیوادارم ئه‌گه‌ر که‌م و کوپ‌یه‌که‌م هه‌ب‌ی به‌ره‌خنه‌ی بنیاتنه‌ر هاوکاریم ب‌که‌ن، خودا پ‌شتیوانی هه‌موو لایه‌که‌مان ب‌ی.

بهشی یه کهم

چهند دیباجه و پیښه کیبهک

گرنگی ژینامه ی پیغه مبر ^{لہوودی} لہوودی

له روانگه ی تیگه یشتن و تیروانینی ئیسلامه وه

پیویسته نه وه بزاندري که مه بهست له ليکولینه وه و تیگه یشتن له ژینامه ی پیغه مبر ^{لہوودی} بریتی نییه له ئاگاداربوونی روداوه میژووییه کان و گیرانه وه ی سرگوزشته و روداوه سهرنج راکیشه کان و بهس! بویه نابی و ناگونجی: که ئیمه ليکولینه وه و تیگه یشتن له ژینامه ی پیغه مبر ^{لہوودی} بخینه پیری ليکولینه وه میژووییه کانه وه، واته: ژینامه ی پیغه مبر ^{لہوودی} وه کوو ژینامه ی خلیفه یان پاشایهک له قهله م بدهین، یان به سهردهم و قوناغیکی میژووی رابردوی حساب بکهین.

به لکوو مه بهست له دیراسه ی ژینامه ی پیغه مبر ^{لہوودی} نه وه یه: که موسولمان ته سه ووری حقیقه تی ئیسلام به تیکراییی و سه رجهم به شیویهک بکا که له ژیانی پیغه مبردا وینا بکری و رنگ بداته وه، نه مهش دواي نه وه ی که موسولمان موفره دات و یاسا و نه حکامه کان له زهینی خویدا تاوو توئی بکا و تییان بگا.

واته: ليکولینه وه ی ژینامه ی پیغه مبر عه مه لیه یه کی ته طبیقییه و مه بهست لی وینا کردنی ئیسلامی راسته قینه یه له نمونه ی ههره بهرزو بالایدا که چه زه تی موحه ممه ده ^{لہوودی}
 لہوودی

كاتىك بمانەوى ئەم مەبەستە بەشەش بىكەين و بەشەكان رىزبەند
بىكەين ئەو دەگونجى: كە لەم چەند ھەدەفانەدا چىران بىكەينەو:

۱. تىگەشتن لەكەسايەتى پىغەمبەر لەروانگەى پىغەمبەرايەتيەو،
بەتپروانين لەژيانى ئەو زاتە پىرۆزەو ئەو بارودۇخەى تىيدا ژياو،
ئەمەش بۇ دۇنيابوون و سەلماندى ئەو راستىيە: كە ھەزەرەتى
موھەممەد تەنھا لىھاتوو ەبقەرييەك نەبوو كە لىھاتوو يەكەى لەناو
گەل و ھۆزەكەيدا بەرزى كردىتەو، بەلكو ئەو پىش ئەو ەى مرقۇتىكى
لىھاتوو ەبقەريەكى بى وىنەى رۆزگار بى، پىغەمبەرى خودا بوو و
خودا بەنىگا بۆكردن و توفىقدانى بۇ ئەنجامدانى ئەركى سەرشانى
پشتگىرى كردو و يارمەتيدەرى بوو.

۲. دەبى مرقۇى موسولمان لەپىش چاوى خوى ھەمىشە وىنەى
نموونەى ھەرە بەرزى مرقۇايەتى كە لەكەسايەتى ھەزەرەتى موھەممەدا
رەنگى داووتەو وىنا بكاو لەھەموو بوارەكانى ژيانى سەركەوتوو
بەختەو ەدا بىكاتە پىو ە تەرازو. بۇئەو ەى دەستورو پىرۆگرامىك
لەژىنامەى ئەو نموونە بەرزە ھەلىنجى و بىكاتە بەرنامە و ياساى ژيانى و
پىيەو پابەند بى و لەسەرى بىروا. ئاشكراشە مرقۇ چەندىك ھەولېدا بۇ
دۆزىنەو ەى نموونەى بەرزو مىثال لەھەر بواريك لە بوارەكانى ژيانى
سەركەوتوو بەختەو ەدا، ئەو بىگومان لە ژىنامەى ھەزەرەتى
موھەممەدا ئەو بەھا و سەروەرىيانەى بەوپەرى تەواوى و ئاشكرائىەو
بۇ دەستەبەر دەبى.

بۆيە پەروەردگار ئەو زاتەى كردو و بەرپەر و پىشەنگ و نموونە بۇ
ھەموو مرقۇايەتى. ئەو ەتا پەروەردگار لە قورئانى پىرۆزدا ئەو راستىيەى
چەسپاندو و ەرموويەتى {لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ -
الأحزاب/ ۲۱}.

۳. دەبى مەۋقە لە لىكۆلىنەۋەي ژىنامەي پېغەمبەردا زانىياري وا بەدەست بىنى: كە يارمەتيدەري بى بۇ تىگەيشتن لە قورئانى پىرۆزو چەشكردنى مەبەستەكانى و رىنمايىهكانى، چونكە زۆر لە ئايەتەكانى قورئان تەنھا لەپوانگەي ئەو روداۋانەي بەسەر پېغەمبەردا تىپەپىون و ئەو ھەلوئىستانەي ئەو لە بەرامبەرياندا نواندونى، دەتواندري تەفسىر بىرىن و راقەي راست و دروستيان بۇ بىرى.

۴. دەبى لەمىيانەي لىكۆلىنەۋە لەژيانى پېغەمبەردا ئەندازەيەكى زۆر لە رۆشنىرى و زانىياري ئىسلامى راست و دروست لاي موسولمان كۆبىيتەۋە، چ دەربارەي يىروباۋەر، يان ئەھكام و ياسا و رىساۋ ئەخلاق و رەۋىشت، چونكە گومان لەۋەدا نىيە: كە ژيانى پېغەمبەر سېرىدى
ئىشلىتىش وىنەيەكى لەبەرچاۋو زىندوو پرشنگدارە بۇ تىكراي بىنەماكانى ئايىنى ئىسلام و ھوكم و ياساكانى.

۵. پىۋىستە مامۇستاۋ بانگخوازانى ئىسلامى نمونەيەكى زىندو پرشنگدارى بوارەكانى پەرۋەردەۋ فىركردن بن. چونكە گومان لەۋەدا نىيە: كە ھەزرىتى موحەممەد سېرىدى
ئىشلىتىش مامۇستايەكى دىلسۆزو ئامۇزگارىكارو پەرۋەردەكارىكى گەۋرەۋ نمونەيى بوۋە چونكە بەتايىبەتى لە ژىر چاۋدىرى خودا دا پەرۋەردە بوۋە. بەدرىژايى ژيانى پر ھەرو بەرەكەتى بانگخوازىي و راگەياندىنى پەيامەكەي چى لەتوانايدا بوۋە خەرجى كردوۋە بۇ دۆزىنەۋەي شىۋەۋ شىۋازى گونجاۋو بەسۋود لەھەموو بوارەكانى پەرۋەردەۋ فىركردندا.

بىگومان گرىنگترىن ئەو شتانەي ژىنامەي پېغەمبەر وا لى دەكەن ھەموو ئەم مەبەستانە بىيىكى، ئەۋەيە: كە ژىنامەي ھەزرىتى پېغەمبەر سېرىدى
ئىشلىتىش ھەموو بوارەكانى ژيانى مەۋقايەتى و كۆمەلايەتى لەخۇگرتوۋە، ئەو بوارانەي لە مەۋقدا بەرجەستە دەبن لە روانگەي ئەۋەي كە تاكىكى سەربەخۋىە يان لە پوانگەي ئەۋەۋە كە ئەندامىكى كاراي كۆمەلگايە.

كەوابو ژيانى پىغەمبەر ﷺ چەند نمونەيەكى بەرزو شكۆدارمان دەخاتە بەردەست چ وەكوو گەنجىكى رهوشت بەرزو خاوەن هەلۆيەست و دەستپاك و ئەمىن لەناو گەل و ھۆزەكەيدا. ھەر وەكوو چۆن نمونەيەكى سەرنج راكيش و بى وینەمان بۆ دەست نیشان دەكا وەكوو مرقى بانگخواز بۆ رىبازى خودا بەشىوہيەكى حەكىمانە و ئامۆزگار يەكردنى جوان و پەسەند، كەھەموو ھىزو تواناي خوى بەخشىوہ لەپينا و گەياندى پەيامەكەيدا. چ وەكوو سەرۆكى ولات كە كاروبارى ولاتى بەو پەرى لىزاني و لىھاتوييەوہ بەرپوہ بردوہ.

چ وەكوو ھاوسەريكى نمونەيى لە رفتار جوانى و ھەلس و كەوت كردنيدا لەگەل مال و خىزاندا. يان وەكوو باوكىكى دلسۆزو خاوەن سۆز، بە بەرچاو گرتنى جوداوازي تەواو لەنيوان ماف و ئەرك بۆ ھەريەك لە ھاوسەرو منداڵ. يان وەكوو سوپا سالارو فەرماندەى جەنگ كەپراھاتبى و قال بووبى. لە گۆرەپانى جەنگدا. يان وەكوو سياست مەدارىكى خاوەن ئەزمون و راستگۆ.

ھەر وەكوو چۆن ژيانى زاتى پىرۆزى سەر مەشقە بۆ موسولمانىك كەزۆر بەوردى و راستالى لايەنى خودا پەرستى و بەندايەتى كردن و لىبران بۆ عىبادەت جۆش بدا لەگەل لايەنى ھەلس و كەوت و رابواردنى نەرم و نيان و قسەى خوش و دەم بەپىكەنين لەگەل خىزان و ھاوہلانىدا.

كەوابى ھىچ شك و گومان لەوہدا نىە: كە لىكۆلینەوہ لە ژىنامەى پىغەمبەر ﷺ بەدەر خست و زەق كردنەوہى ئەو لايەنە جۆراو جۆرە مرقانەيە. كە ھەموويان تىكرا لە بەرزترين نمونەى مرقايەتيدا و بەجوانترين وینە لە ژىنامەى زاتى پىرۆزى دا رەنگيان داوہتەوہ.

ژینامہی پیغہ مہر ایتہی پیغہ مہر

چون گہ شہی کردو لیکولینہ وہ تیدا چون پیتشکوتو نہ مرو دہی
چون تیی بگہین ویتای بگہین:

ژینامہی پیغہ مہر و بہر اور دکردنی بہ میژوو:

گومان لہ و دانیہ کہ ژینامہی پیغہ مہری نازیزمان حہزرتی
موحہ مہد ^{پروفی} بناغہی سہرکی پیک دیننی لہواری نہو میژووہ
پرشنگذارہ گہورہی کہ موسولمانان بہ مہموو جوداوازی نیوانیان
لہبارہی ولات و زمان و کلتورہوہ شانازی پیوہ دہکن و خویانی پی
ہلدہ نیئہوہ. چونکہ موسولمانان بہ بونہی ژینامہی پیغہ مہرہوہ
میژوویان نووسیہوہو لہناو کتیباندا توماریان کرد.

لہسہر بنہمای نہم ژینامہ پیروژہ موسولمانان میژوویان تومار
کردوہو، چونکہ یہکہم شت کہ نووسہرہ موسولمانہکان توماریان کرد
لہواری روداوی میژووییدا بہسہرہات و روداوہکانی ژینامہی
پیغہ مہر بوو ^{پروفی} نہمجار لہسہر نہم بناغہوہ بہسہرہات و روداوہکانی
تری میژوویان بہزنجیرہ تومارکردن و پہریان پیدان تا نہمپروشی
لہگہلدا بی. تہنانت میژووی سہردہمی نہزانی لہدہرہوہی بازنہو
شورای نیسلام لہنیوہ دورگہی عہرہبیدا بلاو بوبوہوہ موسولمانان «بہ
عہرہب و ناعہرہبہوہ» فیتری بوون و دہستیان کرد بہ سہرنج لیدانی و
تومارکردنی... لہبہر روشنائی نیسلام و تیروانینی بو پوداوہکان
پیناسہی مانای جاہیلیہتیان کرد، لہبہر تیشکی نہو زانستہ میژوویہ
گہورہو نہو دیاردہو نیشانہ میژوویہ کہ لہہاتنہ دونیای حہزرتی
موحہ مہد و ژینامہی پیروژیدا رہنگ دہداتہوہ، دہستیان کرد بہمیژوو
نووسین.

که وابوو ژینامه‌ی پیغمبەر جه مسهرو ته وهره‌یهك پیک دینی:
که هه‌ره‌که‌ی نووسینی میژووی ئیسلام له‌نیوه دورگه‌ی هه‌ره‌بیدا
به‌ده‌وریدا ده‌خولیت‌هه، به‌لکوو ده‌توانین بلین: ژینامه‌ی پیغمبەر
هۆکارو پالنه‌ری سه‌ره‌کی بووه که راسته‌وخۆ کاریگه‌ری هه‌بووه
له‌روداوه‌کانی نیوه دورگه‌ی هه‌ره‌بی و پاشان له‌هه‌موو روداوو
به‌سه‌ره‌اته‌کانی جیهانی ئیسلامی به‌گشتی.

بیگومان زانستی ریوایه بۆ رووداوه‌کانی میژوو له‌لای هه‌ره‌ب و
موسولمانه‌کان مه‌نه‌ج و ریبارزکی زۆر وردو زانستانه‌ی له‌خۆ گرتووه
بۆ زانین و تیشك خستنه‌ سه‌ر روداوه‌کان و جیاکردنه‌وه‌ی راست و
نا‌راست تییاند. جگه له موسولمانان که‌سیکی تر دارای ئه‌م جوهره
زانسته نه‌بووه، وه‌ی ئه‌گه‌ر سیره‌ی پیغمبەر نه‌بوایه له‌وانه‌بوو
موسولمانان نه‌و زانسته‌یان دانه‌هینایه، یان ویده‌چوو سه‌ره‌که‌وتوو
نه‌بوونایه له‌خستنه‌ گه‌ری و پابه‌ندبوون پییه‌وه له‌ نووسینه
میژوویییه‌کانیاندا. که‌وابوو سووربوونی موسولمانان له‌سه‌ر
نووسینه‌وه‌ و تۆمارکردنی ژینامه‌ی پیغمبەر به‌شیوه‌یه‌کی راست و
دروست و زانستیانه وه‌کوو ئه‌رکیکی ئایینی سه‌ر شانیان، وای لی کردن
که نه‌و زانسته ده‌گه‌مه‌نه دابه‌ینن و به‌سه‌ره‌که‌وتوویش به‌کاری بینن،
ئه‌مه‌ش له‌و روانگه‌وه بوو: که زانا موسولمانه‌کان نه‌و راستیییه‌یان زانی
که ژینامه‌ی هه‌زه‌تی موچه‌مه‌د و فه‌رمووده‌کانی به‌جوته‌ کلیلی
یه‌که‌م و راسته‌قینه‌ن بۆ تیگه‌یشتن له‌ قورئانی پیرۆز. ئه‌مجار هه‌ر نه‌و
دوو روباره پاك و خاوینه «ژینامه‌ و فه‌رمووده» نمونه‌ی هه‌ره به‌رزن بۆ
چۆنیه‌تی ته‌طبیق و کارپیکردنی. ئه‌وه‌بوو داینه‌موی یه‌قین به
پیغمبەراییه‌تی پیغمبەر و بروای ته‌واو به‌وه‌ی که قورئان که‌لامی
خودایه و ئه‌رکی سه‌رشانیانه کاری پێ بکه‌ن و بیکه‌نه پرۆگرامی کاری

لەمەوێ بۆمان روون دەبیتهوێ که نووسینهوێ ژینامه‌ی پێغه‌مبه‌ر
دەروازه‌یه‌کی پان و پۆڕو گرنه‌گ بووه‌ که موسوڵمانان لێیه‌وێ چونه‌ ناو
گوێه‌پانی نووسینه‌وێ میژوو تو‌مار کردنی به‌گشتی.. ئەو قاعیده‌و
یاسا زانستیانه‌ی که موسوڵمانان پشتیان پێ به‌ستوون بۆ تو‌مارکردن و
کو‌نتڕۆڵ کردنی ریه‌ویات و هه‌واله‌کان و به‌ته‌تله‌له‌ کردنیان، هه‌مان
قاعیده‌و یاسابوون که سه‌ره‌تا عه‌قل و بیرێ تێژی موسوڵمانان

دایانہینان و کارایان کردن له روانگهی هست کردیان به پیوستییه کی زور بو پاراستنی سهرچاوه کانی ئیسلام له وهی که خشت و خال و خاشاکیان تیکه لاو بی قورای بن لیلی و ته لخیان پیوه دیاربی.

نووسینه وهی سیرای پیغمبر (دروودی خای له سه رایی) چون دهستی بی کردو پاشان چون گه شهی کرد؟

نووسینه وهی سیرای پیغمبر ^{سیرای} ^{پیغمبر} له روی میژووییه وه به بهراورد به فرموده ی پیروژه وه به پلهی دوهم دی.

چونکه نه وهی که گومانی تیدا نییه و حاشا هه لئه گره نه وهیه نووسینه وهی فرموده کانی پیغمبر به شیوه یه کی گشتی پیش نووسینه وهی سیره نه نامدراوه. نه وه بوو نووسینه وهی هه دیث وه کوو زاندراره و چه سپاوه له سه رده می پیغمبر دهستی پی کراو، هیشتا زاتی پیروزی له ژياندا بوو: که بری له هاوه لان دهستیان کرد به تو مارکردنی هه دیث، دواي نه وهی ئیزنیان له پیغمبر ^{سیرای} ^{پیغمبر} وه رگرت، یان بلین: پیغمبر ^{سیرای} ^{پیغمبر} فرمانی پی کردن که نه وکاره پیروژه نه انجام بدن، نه مهش دواي نه وهی که زاتی پیروزی دلنیا بوو له وهی که هاوه لانی گه ییشتونه ئاستیک، جودا وازی ته واو دهکن له نیوان هه ردوو شیوازی قورئان و هه دیث، که یه که میان له پلهی ئیعجازو سه ر ئاسادایه و دوهمیان پلهی ره وانبیژی ته واوی به دهست هیناوه، دلنیا بوو له وهی که هاوه لانی دهق و رسته ی قورئان و هه دیثیان لی تیکه لاو نابن و به ههست و چیژی خویان ده زانن نه وه قورئانه و نه مه هه دیته.

وه لی نووسینه وهی ژینامه ی پیغمبر وه غه زه واته کانی به شیوه یه کی گشتی له دوا دهست کردن به نووسینه وهی هه دیث و تو مارکردنی، دهستی پی کرا، هه رچه نده هاوه لان له ناو خویاندا گرنگیان ده دا به

گیرانہ وہی ژینامہی پیغمبر و غزواتہ کانی بہ شیوہی دہما و دہم،
 بہ لام لہروی نویسنہ وہہ ئہم کارہ ہندی دواکہوت۔ وا پیدہچی یہ کہم
 کہس کہ گرنگی دابی بہ تو مارکردنی سیرہی پیغمبر بہ شیوہی کی
 گشتی و سہرہ تایی عورہی کوپی زوبہیر بووبی کہ لہ سائی «۹۲» ی
 کوچی دا لہ ژیان دہرچوہ۔ پاشان «ئہ بان» ی کوپی عوسمان لہ دونیا
 دہرچووی سائی «۱۰۵» کوچی، پاش ئہو «وہ ہب» ی کوپی «منبہ»
 لہ دونیا دہرچووی سائی «۱۱۰» ی کوچی۔ ئہ مجار «شورہ حبیل» ی
 کوپی «سعد» لہ دونیا دہرچووی سائی «۱۲۳» ی کوچی پاشان «ابن
 شہاب الزہری» لہ دونیا دہرچووی سائی «۱۲۴» ی کوچی۔ ئہم زاتانہ بہ
 نویسنہ سہرہ تاییہ کانی سیرہ دہ ژمیردرین و لہ سہر دہستی ئہ مان و بہ
 ہول و تیکوشانی بیوچانیان زانستی سیرہ و تو مارکردنی، سہری
 ہلدا و گہشہی کرد۔ ہرہ کوو چون نویسنہ کانیان بہ پیشہ تاو
 پیشہنگی ئہم کارہ پیروزہ گہورہیہ دہ ژمیردری، بہ لکوو بہ یہ کہم
 ہنگاوی نویسنہ وہی میژوو بہ گشتی و گرنگی پیدانی حسیب دہ کری۔
 ئہو شمان لہ یاد نہ چی زوریک لہ روداوہ کانی سیرہ لہ ناو ئایہ تہ کانی
 قورئاندا بلاو بونہ وہو لہ ناو کتیبہ کانی حہ دیتدا تو مارکراون، بہ تاییہ تی
 ئہو کتیبہ حہ دیتانہی کہ گرنگی دہدن بہ گوفتارو کردارہ کانی
 پیغمبر ﷺ نہ خاسمہ ئہو فرمودانہی پھیوہندیان بہ تہ شریعہ وہ
 ہہیہ۔

وہی ہموو نویسنی ئہو زاتانہی باسمان کردن لہ گہل رۆژگارو
 روداوہ کانی دا فہوتاون و لہ ناو چون و ئیمہ ہیچ کامی لہ نویسنی
 ئہو انمان پی نہ گہیشتو وہو لہ بہر دہستماندا نین۔ جگہ لہ بری زانیاری
 پہرت و بلاو کہ خاوہنی میژووی طہبہری رایگواستون بوناو دوو توئی
 کتیبہ کہی۔ دہشگوتری بریکی تر لہو زانیاریہ پہرت و بلاوانہ کہ

بەشىكى نووسىنەكانى وەھبى كۆرى «مُنَبَّه» پىك دىنن ئىستا لە يەكك
لە كىتەبخانەكانى شارى «هايدلبرج»ى ئەلمانىا دا پارىژراو.

لەدواي چىنى ئەو نووسەرە بەرپزانەي سىرە، گۆرەپانى ھەول و
تىكۆشان لەبوارى ژىنامەي پىغەمەردا چۆل نەبوو. بەلكو كەسانىكى
دلسۆز بەسىرە، ھاتنە مەيدان و ھەرچى چىنى پىشوو نووسىبوويان،
ئەمان لە نووسىنەكانى خوياندا كۆيان كىرنەو و چەسپاندىانن، كە
ئىستا ئىمە خوشبەختانە زوربەي نووسىنەكانى ئەمانمان
پىگەيشتووە...

پىويستە ئەو ەش بگوتى: كە موخەمەدى كۆرى ئىسحاق لەدوينا
دەرچووى سنالى «۱۵۲»ى كۆچى پىشەنگو رابەرى ئەم چىنەي سىرە
نووسانەيە.

بىگومان لىكۆلەرەو مىژوو نووسان كۆرايان ھەيە لەسەر ئەو ەي
كە ھەرچى موخەمەدى كۆرى ئىسحاق نووسىويەتى بەراستتەين و
دىكۆمەنتتەين نووسراوى سىرەي پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەككە} دەرژمىردى لەو
سەردەمەدا «۱».

جا ئەگەر «بەداخەو» كىتەبى «المغازي» دانراوى ئىبنول ئىسحاق
فەوتابى و خودى كىتەبى ناوبراومان بەدەست نەگەيشتەين، ئەو ە
خوشبەختانە «ئەبو محمد، عبدالملك» ناسراو بە ئىبنو ھىشام كە لەدوا
ئىبنو ئىسحاق ھاتووە، ھەموو ناو ەپۆكى كىتەبى «المغازي» بە پوختەيى
بۇ راگواستوين بۇناو كىتەبە بەناوبانگەكەي بەناوى «السيرة النبوية لأبن
هشام» لەكاتىكا ماو ەي زەمەنى نىوان نووسىنەكەي ئىبنو ئىسحاق و
راگواستنى ئىبنو ھىشام لەپەنجا سال تىپەرى نەكردبوو. ئەو ەتا ئىبنو

۱ بىروانە ئەو نووسىنەي كە. ابن سید الناس. لە پىشەكى كىتەبى. عیون الأثر. دەربارەي
ئىبنو ئىسحاق نووسىويەتى.

خەلەكان دەربارەلى ئىبنو ھىشام دەلى: ئەم ئىبنو ھىشامە ئەو كەسەيە كە سىرەلى پىغەمبەرلى لەكتىبى «المغازى و سىرەلى ئىبنو ئىسحاق» كۆكردۆتەو و پوختەلى كردو و كورتى كردۆتەو. ناوى ناو «السيرة النبوية لأبن هشام» ئىستا وا لەبەر دەستى خوینەراندایە.

ھەرچۇنىك بى سەرچاوەكانى سىرەلى پىغەمبەر سەئىدى مۇستەزىن ئەو سەرچاوانەلى كە باقى نووسەران پشتیان پى بەستوون و بەھەموو چىنەكانیانەو و لەھەموو سەردەمەكاندا لەم سەرچاوانەدا خو دەنوین و كورت ھەلدەھىندىن:

يەكەم: قورئانى پىرۆز: كە سەرچاوەلى يەكەم و بىروا پىكراو بۆ زانىنى ھىلە گشتىيەكانى ژيانى پىغەمبەر و ئاگادارىبون بەسەر قوناغەكانى سىرەلى پىرۆز دا بەشيوەيەكى كورت، ئەمە وىراى شىوازى قورئان لە دەربىرىنى مەبەستەكان و تىشك خستەسەر روداوەكان بەو شىوە سەر ئاسايە رەوان و بەلىغە.

دووەم: سەرچاوە بۆ سىرەلى پىرۆز، كتىبەكانى سونەن.. ئەو كتىبانەلى كە زانا گەورە و ناسراوەكانى بوارى فەرمودە فەرمودەيان تىدا نوسىونەو كە گومان لە راستگوىى و دلسۆزى و دەست پاكىياندا نىيە و ھەمويان بەھەلگى ئەو رەوشتە بەرزانە ناسراون. وەكوو شەش كتىبە پىرۆزەكەلى فەرمودە «الكتب السنة» و كتىبى «الموطأ» لى ئىمام مالك و «المسند» لى ئىمام ئەحمەد و كتىبى تر. ھەرچەندە ئەم كتىبانە كارى سەرەكى و گرنگيان رودەكاته گفتار و كردارى پىغەمبەر سەئىدى مۇستەزىن لەم رەو و كە سەرچاوەلى شەرىعەت و ياسان، نەك لەو رەو و كە مېژو و تۆمار دەكرى، بۆيە زوربەلى زۆرى فەرمودەلى ناو ئەو كتىبە پىرۆزانە بەگويرەلى سەرەباس و بابەكانى فىقھى رىزبەند كراون. يان ھەندى لەو كتىبانە فەرمودەكانى ناويان بەگويرەلى ناوى ئەو صەحابانەو رىز

كراون كه حەدىثەكەيان رىوايەت كردون، بەبئ ئەوھى زنجىرەى روداوھكان بەرچاۋ بگىرى.

سېئەم: سەرچاۋ، ئەو راۋى و حەدىث گېرەوانەى كه بەشېۋەيەكى گشتى گرنگيان بە ژيان و سېرەى پېغەمبەر داۋە، چونكە بېگومان لەناو ھاۋەلاند زۆر كەس ھەبوون گرنگيان بەو لايەنە داۋەو كاريان تېدا كردوۋە. بەلكو ھېچ ھاۋەلەك نەبوو لە ھاۋەلەن لەخزمەت پېغەمبەردا بووبئ مەشھەد و روداۋىكى لە پېغەمبەر دىتېئ بۆ ھاۋەلەنى تىرى نەگېرايىتەۋە، نەك جارېك و دووجار بەلكو زۆر جارېش بۆ چىنى خۆيان و چىنى تازە پېگەيشتوۋيان گېراۋەتەۋە، بەلام بەبئ ئەوھى يەككە لەو ھاۋەلەنە لەسەرەتادا گرنگى بەسېرە دابئ و تەدوینی كردبئ.

پېم خۆشە لېرەدا سەرەنجى خوينەر رابكېشم بۆ جوداۋازى نېوان ئەوھى بەگشتى پېئ دەگوترئ نووسىن و يادداشتكردن و ئەوھى پېئ دەلېن: تەئلىف و تەدوین. بېگومان حالەتى يەكەم ھەر لەسەرەمى ژيانى پېغەمبەردا دەستەبەر بوو وەكوو لەو پېش ئامارەى پېكرا. وەلئ حالەتى دووھم كە برىتییە لە كۆكردنەوھى زانىارى و رېكخستنى و نووسىنەوھى لەناو ئامېرى لەسەر نووسىندا وەكوو كتېب، ئەم حالەتە لەو دواو لە قۇناغەكانى سەرەمى ئەمەويەكاندا بەگویرەى داخووزى كۆمەلگای جىھانى ئىسلامى ئەوكاتە ھاتەدى و كەوتە بوارى پراكتىقەۋە.

بەپرەو پىرۆگرامى زانستيانە لە گېرانەوھى سېرەدا:

ناشكرایە: كە نووسىنەوھى سېرەى پېغەمبەر سېرەى پېغەمبەر بەگشتى دەچىتە چوار چىۋەى ئەو زانىارىيەى پېئ دەگوترئ مېژوو. ھەرچەندە سېرەى پېغەمبەر «وەكوو رونمان كردهۋە» يەكەم ھەنگاۋ و ھاندەر بوو بۆ سەرنجدان لە روداوھكانى پېشوو ئەو روداۋانەى بە زنجىرە بەدوو

يەكدا ھاتن. ماۋەتەۋە ئەۋە بزانين ئاخۇ ژينامە نووسەكان، چ مەنھەج و رېبازيكيان پەپرەو كرد لەنووسيني سېرەو تەدوينكردنيدا؟! بېگومان ئەۋ مەنھەجەي پشتيان پى بەستۋەو پەپرەويان كردوۋە، مەنھەجىكى تۆكمە و زانست ئاميز بوۋە، ئەۋ جۆرە مەنھەجە بوۋە: كە ئەمرو ئىمە بە مەنھەجى مەۋزوعى ناۋزەدى دىكەين بۆ نووسينەۋەي ميژو پەپرەو دىكرى.

ئەۋ زاتانە لە نووسينەۋەي سېرەدا چەند ياساۋ ريسايەكى زانستيانەيان پەپرەو كردوۋە: كە بەتەۋاۋى مانا ياساۋ زانستى بوون و تا ئەمروشى لەگەلدا بى زانايان لە رېبازى زانستى جۆراۋ جۆردا پەپرەويان دىكەن، خودا ياربى لەمەدوۋا ئاماژەيان بۆدەكەين.

ئەمەش ئەۋە دىگەيەن: كە نووسەرانى سېرەو زانايانى، ئەركى سەرشانيان لەبەرامبەر روداۋەكانى سېرەدا چىرپۆتەۋە لەۋەدا كە روداۋەكان بە پىۋەرئىكى زانستى تۆمار بكن و لە نووسينەكانياندا بىچەسپينن. ئەۋ پىۋەرە زانستىيە پەپرەۋى كراۋە، برىتى بوۋە لەسەرجم قاعىدەكانى موصطەلەحى حەدىث كە پەيوەنديان بەھەريەك لەسەنەدى حەدىثەكەۋ مەتنى حەدىثەكەۋە ھەيە. ھەرۋەھا ياساۋ ريساكانى جەرح و تەعدىل «متمانە پى نەكردن و متمانە پى بەخشين» كە پەيوەستن بە حەدىث گىرەۋەو ژينامە و حال و ەزەيان.

جا ھەركاتى ئەم ياساۋ ريسايەيان بەسەر ھەۋال و روداۋەكاندا رابنۋاندايە، ھەلۋىستەيان لە ئاست كردوون و ەكوو خويان بەبى زيادو كەم تەدوينيان كردون، بەبى ئەۋەي ھىچ كام لە تەصەۋراتى فيكرى خويان و رەنگدانەۋەي دەرونيان و شتە ئولفەت پىۋە گىراۋەكانى بيئەۋ دەروبەريان بەكارھىنابى بۆ دەستكارى كردن و يارى پىكردنى روداۋەكان.

بینگومان ئەو زانا لیکۆلەرەو و سیرە نووسانە پێیان وابوو ھەر روداوو ھادێشەکی میژوویی کە دەکەوێتە ژێر تیشکی زانیارییان و لە کلاو روژنە ی ئەو یاسا و رێسایانە سەر ھەڵدەدا ھەقیقەتییکی پیروژەو نابێ ھیچ تەلەعوب و دەسکاری تێدا بکری، پێویستە وەکوو خۆی بخریتە بەرچاوو بەسەر عەقل و ئاوەزدا رانویندرێ و تەدوین بکری. ھەر وەکوو چۆن پێیان وابوو، کە کیشکردنی روداوەکان بۆ ژێر تەحلیلاتی شەخسی و ئارەزووەکانی نەفسی «کەزۆرجار رەنگدانەو ھەیی ئەو بەروبومی رەگەز پەرستی و دەمارگیرین» خییانەتی حاشا ھەلنەگرن و نابێ بەھیچ شیوەیەک پابەندیان بین و بیانکەین بە ھاکی بەلا دەست بۆ لابردنی ھەندێ ئەو شتانە ی دەیهوێ لایانبا یان گۆرانکاری کردن تێدا.

لە چوارچێوەی ئەم پارێزگاریکردنە ی ھادێشە و روداو بەھۆی ئەو قاعدە زانستیانە ی دایانھێنا بوون و لەسەر ئەو بنەما تۆکمەنە ی کە خۆیان لە تیروانینی مەوضوعی بۆ میژوودا دەدۆزییەو سیرە ی پیغەمبەرمان پێگەییو بەھەموو قوناغەکانیەو، ھەر لەروژگاری لەدایکبونیەو بە بنەچەو بنەمالەییەو، تاسەردەمی مندالی و لاویەتی و گەنجی، وێرای ئەو دیاردەو ئیرھاسات و روداو سەرئێرک راکیشانە ی کە بەسەریدا ھاتوون لەسەردەمی مندالی و گەنجییەتی دا تا دەگاتە روژگاری نیگا بۆکردن و دیاردە ی ھاتنی وەحی بۆلای کە لەژیانیدا گەشە ی کرد. ھەروا لایەنی رەوشت بەرز ی راستگویی و دەستپاکی ئەمینداریەتی تا دەگاتە ئەو خاریقە و موعجیزاتانە ی پەروردگار لەسەر دەستی ئەو ھێنانیە کایە، ھەروا قوناغەکانی دەستکردنی بە بانگەوازیکردن و راگەیاندن ی پەيامە پیروژەکە ی، ئەمجار بەرگریکردن لە پەيام و ھەلگرانی، پاشان جیھادی سەر تاسەری، بەگوێرە ی بارودۆخی بانگەوازییەکە ی و روبەر و بوونەو ھە ی لەگەڵ سەر رەقانی کوفرو ئیلحاد.

هر وړا راکه یانندن و رنکردنه وهی ئو نه حکام و بنه ما شهرعیانه ی به نیگا
 بوی ره وانه کرابوون که له دوو تویی قورئانیکی موعجیزه ئاسای
 خویندراوو فهرمووده ی رنکهره وه و شیکهره وه بو ئایه ته کانی قورئاندا
 خو یان نیشان دده او رهنکیان دده اییه وه.

بېنگومان کاری میژوویی «العمل التاریخی» به نیسبه ت ئم زنجیره یه
 له سیره تی پېغمبهر ^{سړوډی} بریتیه له:

گواستنه وهی ئو زنجیره روداوانه به پاریزراوی، له چوار چیوهی
 ئو یاسا و ریئسایه زانستیانه ی که بهرچا و گیراون و به قاعیده ی زانستی
 ناوړه د ده کریږ... به په پرهوی کردنیان ده تواندری له پرووی ئیسنادو
 زنجیره بوونی سه نه ده کان و ئو زاتانه ی فهرمووده و روداوه کانی سیره یان
 گیراوه ته وه و ژینامه ی یه که به یه کی ئو راویانه، هروا له پرووی مه تن یان
 روداوه که و ئو دیارده شازو نه گونجاوه ی تیکه لیان ده بن.

به لام کاری وهرگرتن و دهره ییانی حوکم و بنه ما و معانی له و روداوه
 میژوویانه کاریکی زانستی تره و په یوه ندی به میژووه وه نیه و نابی
 به هیچ شیوه یه که تیکه ل به یه که بکریږ و دوو کاری لیك جوداوازن. چونکه
 ئم کاره واته: عه مه لیه ی ئیستنباط و وهرگرتنی ئاکام و حوکم و بنه ما و
 معانی له زنجیره کانی سیره ی پیروزی پېغمبهر کاریکی زانستی جودا
 وازه و سه ربه خو یه و مه نه ج و یاسا و ریئسای تری هه ن، ده تواندری
 وهرگرتنی حوکم و بنه ما و ئاکامه کان له چوار چیوه یه کی زانستی وها دا
 نه نجام بدریږ که دووری بخاته وه له کاریگری ده سه لاتی و هم و
 ئاره زوی ئیراده ی دهرونی بو سه ریان ئو ئیراده یه ی که «ولیم جیمس» و
 هاوه لانی به ئیراده ی ئیعتیقاد ناوړه دی ده که ن.

هه ندی له و قه واعیدو یاسایانه ی بو وهرگرتنی ئاکام و نه حکام و
 بنه ما و معانی په پره وییان ده کری قیاسی ئیستیقرائی و قانونی

ئىلتىزامى بەھەممۇ جۆرەكانىيە، دەلالت و نىشانىيە بەھەممۇ شىۋازىكە.

يىگومان لە چوارچىۋەي ئەم قەۋاىدانەدا ئەحكامى زۆرۇ جۆراو جۆر لە روداۋەكانى سىرە دەرھىندراون، ھەندىكىان پەيۋەندىن بە بىرۇ باۋەرەۋە. بىرىكىان پەيۋەندىن بە شەرىعەت و سلوكەۋە. ئەۋەي گىرگە لىرەدا ئىمە بىزانىن و ئاماژەي پى بىكەين ئەۋەيە: ئەم ئەحكامى تەشرىع و سلوكە، كە لەروداۋەكانى سىرە ۋەرگىراون و دەرھىندراون جوداۋازن لە مېژۇو لە نووسىنەۋەي مېژۇۋىي، ماناۋ ناۋەرۇكىان لەگەل ئەمەلىيەي تارىخى عاسمان و رىسمانە، بەلكو ئەۋانە ئاكامى موعانات و ژان و ھەژانكى زانستى ترن و ياسا و رىسايەكى تىران ھەيە و لەسەر بىنەماي مېژۇۋىي سەريان ھەلداۋە بەگۈيرەي ئەۋ قەۋاىدو ياسا زانستىانەي ئاماژەمان بۇ كردن ھاتوونە كايەۋە.

سىرەي پىغەمبەر لە ژىر رۇشنايى رىبازە تازەكانى نووسىنى مېژۇو:

لەسەدەي نۆزدەھەمى زايىنىدا بىرۇ باۋەرۇ رىبازى جۆراو جۆر دەربارەي نووسىنى مېژۇو تەدۈيىنكردنى سەريان ھەلداۋ ھاتنە كايەۋە، ئەمە وىراي ئەۋ رىبازە زانستىيەي كە بە «الطريقة الموضوعية» ناوزەد دەكرى و پىي دەگوترى: رىبازى زانستى «المذهب العلمى». زوربەي ئەۋ رىبازو مەزھىبە جۆراو جۆرانە لە ژىر چەترى رىبازىكدا خۇيان بىنيەۋە: كە ناۋى «المذهب الذاتى» يان لى نابو، ھەۋادارانى ئەم رىبازە بەچپرى بانگەشەيان بۇ دەكرد، ھەۋلى چەسپاندن و بلاۋ بونەۋەيان دەدا، ھەممۇ ھىزو تواناي خۇيان خستبوۋە گەر بۇ گەشەپىدانى و سەرخستنى. ئاشكراشە «فرويد» بە گەرەترىن بانگەشەكەرۇ داكوكىكەرى ئەم رىبازە دەرژىردى.

مامۆستا و رابەرانی ئەم رێبازە بەلایانەو شتیکی ئاساییە، کە میژوونووس بیرو بۆچوونی خودی خۆی و رێچکە و رایەلەفی فیکری و ئایینی و رامیاری خۆی بکاتە تیکەلکێشی تەفسیرو شیکردنەوێی روداوی تاریخی و پاساو ھێنانەو و بڕیاردان بە پوچی و بەتالی روداویک لە روداوێ میژووییەکان و سەپینەوێ.... بەلکوو ئەم گروھە بەناو رابەر و مامۆستایانە پێیان وایە ئەو ئەرکی میژوو نووسە و دەبێ پێیەو پابەندبێ. واتە: ئەرکی میژوو نووس ئەو نیە ھەر ھەوال بگێڕیتەو و روداوێکان کۆبکاتەو و تۆماریان بکا، بەلکوو دەبێ کاریگەری کەسایەتی خۆی و ھیزی فیکری و رامیاری و ئایینی خۆی بخاتە گەر و روداوێکان شی بکاتەو و بەگوێزە و ئەو رایەلەفی فیکری و سیاسی و ئایینیانە روداوێ میژووییەکە لە کەو و بیژینگ بدات و ئەو جار تۆماری بکا.

بێگومان ئەم رێبازە و پەڕەوکردنی کاری نووسینی میژوو تەدوینکردنی دەخاتە قالبی کاریکی فەننی روتەو و بەرگی زانستی ئی دادەڕنێ و بوازی ئەو نادا کارەکە بەکاریکی زانستیانە و ورد بژمێردرێ.

ئێمە لێرەدا ھەرچەندە بوازی ئەو ھەمان نییە باسی ئەو رێباز و قوتابخانە میژووییانە بکەین و لە بۆتەیان بدەین و رەخنەیان ئی بگێرین و ھەلیانەسەنگینین. چونکە ئەو باس و خواسیکی دورو درێژە و ھەوێریکە زۆر ئاو دەبا. بەلام نابێ نارازیبوونی خۆمان بشارینەو لەوێ کە لەم سەردەمی پیشکەوتنی عیلم و زانستی ھەداو شانای کردن بە زانست و بە مەنھەجییەتی زانست، کەسانیک ھەبن بانگەشە بۆ ئەو جوړە مەزھەب و قوتابخانە نازانستیانە بکەن و بڕوایان پێ بێ! چونکە لەراستیدا پەڕەو کردنی ئەم رێباز و قوتابخانە چاوەڕوانی ئەوێ ئی دەکری سەر لەبەری

مىژوۋ بىشىۋىنى. ھەموو ئەو ھەقائىق و روداۋانەى كە رۇژگار لە پەيكەرى پىرۋى خۇيدا لە ئامىزى گرتون و خۇيان لە ئاۋىنەى مىژوۋدا بەرامبەر چىنەيكە لەدوا يەكەكانى ئادەمىزاد رادەنۋىن. بە دەغدەغەى خەيال و ئارەزۋى فەردى و دەمارگىرى نەفس و ئارەزۋى سەرکەش ھەمويان لىك ھەلۋەشىن و تىك بېروخىن و كەرت و پەرت بىن.

ئاخۇ لەسايەى دەسەلاتى ئەم دادگايەۋە ھمىيە ستەمكارەدا، لەژىر كاريگەرى و پەپرەۋكردنى ئەم جۈرە مەزەب و قوتابخانە بەناو زانستىيەدا، چەند ھەقىقەت سېراۋنەۋە، چەند روداۋ ھەلەۋ گىر كراۋن، چەند شكۈمەندى و پىاۋەتى و مەردايەتى ژىر خاك كراۋن و بىزىون، چەند بىتاۋان سزا دراۋن و ستەمىيان لى كراۋە؟!

دەى بابزانىن ئاخۇ ئەم مەزەب و قوتابخانە تازەيە كاريگەرى ھەبوۋە لەسەر نووسىنى سىرەى پىغەمبەرۋ شىكردنەۋەى روداۋەكانى يان نا؟

لەراستىدا ئەم رىبازە تازەيە لە نووسىنەۋەى مىژوۋدا «بەداخەۋە» لاي ھەندى نووسەرۋ لىكۈلەرەۋە بوۋە بە ئەساس و بناغەى قوتابخانەيكى تازە لە نووسىنەۋەى سىرەى پىغەمبەردا.

ماۋەتەۋە بزانىن ئەم رىبازە تازە چۈن سەرى ھەلدا؟ ھۇكارەكانى دروستبۋونى ئەم قوتابخانە چىن؟ ئەمپۇ بەچ ئاكام و سەرەنجامىك گەيشتۋە؟

سەرھەلدانى ئەم مەدرەسە دەگەرپتەۋە بۇ سەردەمى داگىركردنى ولاتى مىصر لەلايەن بەرىتانىاۋە. بىگومان مىصر لەۋ رۇژگارەدا مىنبەرۋ دوانگەى جىھانى ئىسلامى بوۋ، ھەركەسى بىويستايە فىرى زانىارى بى و عەقل و بىرو ھىزى خۇى گەشەدار بكا، روى دەكردە زانكۋو خويندنگاكانى مىصر بەتايىبەتى زانكۋى «الزھر». ھەرۋەكوو چۈن

كەسك بىھوئى ھەج بكا يان نوئىژ بكا رودەكاته كابەى پىرۋوز مالى خودا لەشارى مەككە.

لەبەردەوامبوونى ئەم دەنگە زولالەى زانكۆى ئەزھەرۈ برەوى زانست تىيدا لەلايەك و بەردەوامبوونى جىھانى ئىسلامى بۆگۈپرادىرى و بەگىنگ تەماشاكردنى وەكۈو مەرجه. لەلايەكى ترەو، واى كىردبوو كە ھەلى ئارامى و پشودان بۆ داگىركارى بەرىتانيا والا نەبى، ھەرچەندە ئەو زلەيىزە داگىركارە بىھوئى بەھيىزى ئاسن و ئاگر دۆلى نىل بخاتە ژىر كۆتۈرۈلى خۆيەو و داگىرى بكا، ئەم داگىركردنە كاتىيە و بەرىتانيا پىشتى پى نەبەستى و دلىيا نابى لەمانەو و بوونى خۆى لەو دەرە مادامىكى رابەرايەتىكردنى زانكۆى ئەزھەر بۆ جىھانى ئىسلامى بەو شىو زىندويىيە بەردەوام بى. بۆيە بەرىتانياى داگىركار بە ئەركى سەرشانى خۆى زانى، كە يەكئ لەدوو رىگا چارە پەپرەو بكا و جگە لەو دوو رىگايە رىگاي سىيەمى لەبەردەمدا نىيە.

رىگا چارەى يەكەم ھەول بەدن پەيوەندى نىوان زانكۆى ئەزھەرۈ جىھانى ئىسلامى بېچىرىنن و نەھيئەن چىدى زانكۆى ناوبرا و رابەرايەتى روى و رۆشنىرى جىھانى ئىسلامى بكا.

رىگا چارەى دوو ھەول بەدن بەھەر نرخیك بى، خۇيان بگەيەننە مەركەزى سەرۋكايەتى خودى زانكۆ و ابكەن سەرۋكايەتى زانكۆ دەست رۆيىشتوانى، بە ويست و ئىرادەى داگىركار ھەلس و كەوت بكەن، يان لانى كەم و ايان روى ئى بكەن، كە بەرژەوەندى داگىركار بپارىزن و جم و جولە فىكرى و رۆشنىرىيەكانيان لەگەل بەرژەوەندىيەكانى بەرىتانيا لىك ھەلنەبەزەو، بەمەش ھۆكارى جىگىرىبون و دلىيابوون لەمانەو يان لەمىصر دا بۆ دەستەبەر بى.

بېنگومان بهریتانیا هیچ دوو دل نه بوو له هه لېږاردنی ریگا چاره ی دووم له م روه وه که به ئاسانیتړ بوی جی به جی ده بوو، دوریش بوو له وهی هه سستی پی بکری و پی بزاندری و جه ماوهری لی به ئاگا بیته وه له خه وی غه فله ت رایان په ریڼی^۱.

هه لېه ته تا که ریگا بو دزه کړدن و گه ییشتنی بهریتانیه کان بو سه نته ری بریاری زانکووی نه زهر دوزینه وهی خالی لاوازو نه وه که له بهرانه بوون که نازاری هه ست و شعوری نه ته وهی موسولمانی دها به گشتی و گه لی میصری به تایبه تی. نه و خاله لاوازش نه و بارودوخه دواکه وتویی وپه رته وازه یی و هه ژارییه بوو، که وه کوو موته که جیهانی ئیسلامی داپووشی بوو. له بهرام به ریشدا نه و پیشکه وتن و نه هضه زانستییه ی خورئاوا له هه موو بواره کانی ژیاندا به ده سستی هی نابوو، به ئاشکرا موسولمانان وپرای دواکه وتویی خو یان ده یان بینی خورئاوا ییه کان له هه موو بواره کانی فیکری و زانستی و پیشه سازیدا سهرکه وتنی بهرچاویان به ده ست هی ناوه!

بویه موسولمانان له ناخه وه چاوه پروانی روژیک بوون بتوانن خو یان له و بارودوخه ناله باره رزگار بکه ن، نه و کوټ و پیوه نده ی بوته هو ی دواکه وتنیان بپسیڼن و هه نگا و بهر و پیشه وه بهاون بوته وهی هاوشانی گهلانی خودا پیدا و بکه ونه گه پرو هاوبه شی کاروانی پیشکه وتن و پیشه سازی و گه شه کړدن شاره ستانیه ت و زانیاری تازه بکه ن.

له م روانگه وه ده غده غه و خوته خوت، یان بللی فیلی داگیرکار دزه ی کرد بو سینه ی هه ندی له قاده ی فیکرو رابه رانی روشنبیری و ماموستایانی عیلم و زانست له ولاتی میصر. پوخته ی نه م ده غده غه و

۱ - پروانه یاداشت. اللورد کرومر. هه روا کتبی. الإتجاهات الوطنية في الأدب الحديث.

خوته خوته، يان بلې ئو سرتو و به گويدا چرپاندنه ئو و بوو كه خورئاوا
 كاتيك له زنجيرو كوتى دواكه و توويى رزگارى بوو كه ئاييىنى گهر دىكه چ
 كرد بو پيوهره كانى زانست، وتيان: ئايىن شتيكه و زانست شتيكى ترو
 پيكه وه گونجانيان زه حمه ته و پيكه وه ه لئاكه ن، مه گهر ئايىن ملكه چى
 زانست بكه ين. جا نه گهر جيهانى ئيسلامى دهيه وي پيش بكه وي و
 سوره له سهر ئو وى له كوت و زنجيرى دواكه و توويى و هه ژارى رزگارى
 بى، پيوسته هه مان ريى بازى خورئاوا بگرته بهر، ده بى له جيهانى
 ئيسلامى و ليړه دا وا له ئيسلام تيبگه ين كه خورئاوا ييه كان له خورئاوا له
 ئاييىنى نه صرانى تيگه يشتوون. ئه مه ش دهسته بهر نابى، مه
 بهر وتكردى فيكري ئيسلامى له هه موو ئو غه يبييات و شته
 په نامه كيانه كه په بيان پى نابرى و ملكه چى مه قايسى و پيوهره كانى
 زانستى تازه نابى. زورى پى نه چوو، كه ئه م ده غده غه و به گويدا
 چرپاندنه رولى خوى گيړاو ئه وانه ي راستى ئيمان به خودا له دل و
 دهر و نياندا به باشى نه رسكا بوو، چاويان به ديمه نه پيشكه و تووه كانى
 ئه وروپا به زنده ق و ه ستابوون و پيشكه و تنى خورئاوا سهر سامى
 كرد بوون، ئو به گويدا چرپاندنه ه لويسته يه كى پى كردن و له ناو
 خوياندا كه و تنه بانگه شه كردن بو خورزگار كردن له هر بيرو باوه ريكي
 غه يبي كه زانستى تازه كه شفى نه كرد بى و نه چيته ژير ده سه لات و
 كونترولى ته جره به و تاقى كردنه وه و مو شاهه ده ي مرو قانه.

ئو و بوو ده ستيان كرد به چاكسازى كردن له ئاييندا، ئه مه ش چهند
 ئه ركيكى جوراو جورى خسته سهر شانيان، يه كيى له و ئه ركانه
 سهر له نوئ نوو سينه وه ي سيره ي پيغه مبهرو گه شه پيكردى و
 تيگه ييشتنى بوو، پشت به ستن به مهنه ج و ريى بازى تازه بو
 شيكردنه وه و شيتال كردنى، به جورى كه بگونجى له گه ل بهر ژه وه ندى و

مەبەستى بېگانە ۋە داڭىركار. راست ۋە دروست ئەۋەى بەرىتانيا مەبەستى بوو لەگەل ئەۋ چاكسازى كوردەى كە ھەندى رابەرۋ مامۇستاي رۇشنېرى ۋە زانست لە مىصر ھىنا بوويانە ئاراۋە ۋە بانگەشەيان بۇ دەكرد، يەكيان گرت ۋە ھەموو ئەۋ غەيبىيات ۋە موعجىزە ۋە خەۋارىقانى كە زانىارى تازە تىي ناگا ۋە قبولى ناكا خرايە چوارچىۋەى چاكسازى تىداكردنەۋە.

بېگومان ئەۋ داڭىركارانە لە پەپرەۋكردنى رىبازى خودى «الطريقة الذاتية» لە نووسىنى مىژۋودا باشتىن پەناگە ۋە ھۆكاريان دەستكەۋت بۇ بەدىھىيانى ئامانجەكانيان.

نۇرى پى نەچۋو كىتب ۋە نامىلكە ۋە نووسىنى نۇرو بەربلاۋ لەبۋارى سىرەى پېغەمبەردا پەيداۋو، ئەۋ قاعىدە ۋە پېۋەرە زانستيانەى زانايانى ئىسلام لەرابردودا پەپرەويان دەكردن ئەمان پاشگوييان خستى، مىزانى رىۋايە ۋە سەنەد ۋە قاعىدەكانى ھەدىث گىرەنەۋە ۋە ھەدىث ۋەرگرتن ۋە مەرجهكانيان گۇرپىن بەرپىبازى «الإستنتاج الشخصى» ۋە «میزان الرضا النفسى» ۋە «منهج التوسم» كە لەژىر كاريگەرى ھەزو ئارەزوى نووسەرەكە ۋە مەبەستە شاراۋەكانى ۋە بىرو بۇچونەكانىدا ئەنجام دەدرا.

بە پشت بەستىن بەم رىبازە نۇيە ۋە پەپرەۋكردنى، نووسەرەكان كەۋتنە گۇرپانكارى كوردن لەسىرەدا، ھەرچى ھەقل پەى پى نەبردايە ۋە لەۋ شتانەى كە دەكەۋنە چوارچىۋەى موعجىزات ۋە خەۋارىقەۋە بەشتىكى نەسەلمىنراۋ ۋە دور لە واقىعيان لە قەلەم داۋ كەۋتنە خۇ بۇ رەۋاجدان بەۋەى صىفەتى ھەبقەرى ۋە ھەظەمەت ۋە پالەۋانىيەتى ۋە ئەم جۇرە رەۋشتانە پال پېغەمبەر بەدن، بۇئەۋەى خوينەر لەۋە بى ناگا بكن كە ھەزەرتى موحەممەد داراى صىفاتى ۋەكۋو «نبوت» ۋە نىگا ۋە پەيامبەرىيە، كە ئەم صىفاتانە تىكرا بناغە ۋە كەسايەتى پېغەمبەر پىك دىنن.

کتیبی «حیاة محمد» دانراوی حوسین ههیکل دیاریتین نمونهیه بو ئه و ریبان تازهیهی که سیرهی پیغمبریهی له ژیر کاریگه ریدا پی نووسرایه وه. راشکاوانه دانهری کتیبی ناوبراو مهنه ج و ریبازی خوی له دانانی کتیبه کهیدا به شانازییه وه دهرده بری، کاتیک که ده لی: «بیگومان من له م نووسینه مدها نه هاتووم ئه وهی کتیبه کانی سیره و فهرمووده تو ماریان کردووه وهری بگرم و پهیره و ی بکه م، چونکه من وام به باشت زانی له م نووسینه مدها ریبازی زانستی پهیره و بکه م».

هه روا له نمونه ی ئه م ریبازه تازهیه ی نووسینی سیره و شیکردنه وه و تیگه ییشتن لی، ئه و زنجیره نووسینه بوو که خوا لیخوشبوو موحه ممه د فهرید و هجدی له گو قاری «نور الإسلام» له ژیر عینوانی «السيرة المحمدية تحت ضوء العلم والفلسفة» دا بلاوی کردنه وه. ئه میش به ئاشکرا مه به ستی خوی له هه ندی نووسینیدا دهرده بری و ده لی: «بیگومان خوینه رانمان هه ستیان به وه کردووه، که ئیمه له م نووسینانه ماندا که دهرباره ی سیره دهینووسین سورین له سه ر ئه وهی که تا بۆمان بکری و بتوانین پاسا و به ینینه وه، زۆر زیده پره ی به لای بواری ئی عجازدا نه که یین و هه ول بدهین ته نانه ت نه گه ر به ته که للوف و سه پاندنیش بی روداوه کان به هوکاری عادی و ئاسایی بر می رین».

هه ر له نمونه ی ئه م ریبازو قوتا بخانه یه، ئه و نووسینه زۆر به ربلاوانه ی هه ندی له رۆژه لات ناسه کان که دهرباره ی سیره و ژینامه ی چه زره تی موحه ممه د له چوارچیوه ی نووسینه میژوویه کانیا ندا و له سه ر بنه مای مهنه جی زاتی و ته ریه ی مه وضوعی ئاماره پیکرا و ئه نجامیان داوه. تو ده بیینی ئه وانه به که سایه تی چه زره تی موحه ممه ددا هه لده لێن و ئاماره به گه وره یی و ره وشته به رزه کانی ده که ن، به لام دوور

لەھەر ماناۋ دياردەيەك كە سەرنجى خوينەر رابكىشى بۇلاى ماناى «نبوة» و نىگاۋ موعجىزە لە ژيانى پىرۇزىدا. ھەروا دور لە گرنگيدان بە سەندو رىوايەت و ئەو ياساينەى زاناينى ئىسلام لە رابردودا لەبوارى سىرەدا پىۋەى پابەندىبون! چونكە گرنگيدان بەو ياساۋ رىساۋ قاعىدە تۆكمانە ئەگەر پەيرەويان بكنە وادەبى ناچارىان بكنە بە پرواھىنان بەروداۋ دياردەى وا كە گرنگيدانەكەيان بەو شتانە لە بەرژەۋەندى وان نەبى.

ئاۋاۋ بەو جۆرە رابەرانى ئەم قوتابخانە تازەيە و شويىنكە وتوى رىبازى خودى «المذهب الذاتى» لە نووسىنى مېژودا رىگايان بۇ خوش بوو، گۆرەپانى بەرفراوانيان بۇ دەستەبەر بوو: كە بتوانن بە ئارەزوۋى خويان ھەرچى بەلايانەۋە پەسەند نەبى لە ھەقائىق و روداۋەكانى سىرە ھەرچەندە بەلگەى زانستى و يەقىنىش پشتگىرى بكنە، ۋەلاى نىن و ھىلى راست و چەپى بەسەردا بىنن. لەھەۋاۋ ھەۋەس و ھەزو ويستى كەسىيەتى خويان و ئامانجە دورەكانيان دادوۋەرو دەسەلاتدارىكى رەھايان كردىۋوۋ دەست رۇيىشتوۋ بەسەر ھەموو ھەقائىقە مېژوۋىيەكانداۋ توۋىژىنەۋە و شىكردنەۋەى ئەۋديو پەردەى ھۆكارەكانيان، كردىۋوۋ ھەكەم و ناۋبىژىكار بۇ پەسەندكردن و ۋەلانان، بۇ قبولكردنى ئەۋەى بەلايانەۋە پەسەندەۋ سېرنەۋەى ئەۋەى بە پىۋىستيان زانىۋە بىسرنەۋە.

بىنگومان ئىمە دىمان و خويندومانەتەۋە. ھەموو روداۋىكى «خارق العادة» و موعجىزەى پىغەمبەرايەتى لەۋانەى لە ھەدىشى مۇتەۋاتەردا رىوايەت كراون، تەنانەت ھەندى جار قورئان بە ئاشكرا ئامازەى پى كردوون، ئەم بەناۋ زانستخوازانە ھاتوون «بە تەكەللوف» تەئىليان بۇ دۆزىۋەتەۋە لەگەلۋا قىيى ئولفەت پىۋە گىراۋ گونجاندويانن، بۇئەۋەى

لەگەل مەبەستى خوازايان بگونجى. ھەر بۇ نمونە روداوى «طيراً ابابيل» و يېراى رونى ماناى ئايەتەكە، ئەوان بە نەخۇشى ئاۋەلەو مىكوتەى تەئويل دەكەن!! روداوى «الإسراء» شەپەرەوى پېغەمبەر ^{سەيلى} ^{دەستخاى} بۇ قودس و بەرزىوونەۋەى بۇ ئاسمانەكان بەگيان و بەجەستە، كە قورئان بە ئاشكراو رون باسى دەكا. تەئويل دەكەن بەگەشتى گيانى و جىھانى خەۋو خەۋىن.

ئەۋ فرىشتانەى پەرۋەردگار كەردنى بە يارمەتيدەرى موسولمانان لە غەزاي بەدردا، بە يارمەتى مەعنەۋى تەئويل دەكەن. ۋەكوو رىز لىئاننىك بۇ موسولمانەكان ئاراستەى دەكەن و بەپرواى ئەۋان يارمەتيدانى فرىشتە ۋاۋكارى كەردنەى بۇ موسولمانان شتىكى نامەئلوفە ۋەقل ۋەرى ناگرى!

دواكارى گالتهجار ئامىزو سەر سۈپھىنەريان كەزادەى قوتابخانەى بەناۋ زانستى و رىبازى خودى «الطريقة الذاتية» سەردەميانەيان بو، ئەۋەبوۋ ھاتن شىكەرنەۋەۋ تەفسىريان بۇ ماناى «نبوة» لەژيانى پېغەمبەرداۋ ئيماننەئىنى ھاۋەلان بەۋ پەيامە ۋەموۋ فوتوحاتى ئىسلامى ۋ گيانبەختكەردنى سوپاى ئىسلام لەپىنا ۋ بلاۋبوونەۋەۋ چەسپاندنى ئايىنى خودادا، تەفسىريان بەۋە كەردەۋە كە ھەموۋيان برىتى بوون لە راپەرىنى چىنى چەۋساۋە ۋەژار دژى چىنى دەرەبەگ ۋ فىودال. پىيان ۋايە ھەموۋ ئەۋ فتوحاتانەى جەنگاۋەرانى ئىسلام لەسەردەمى ژيانى پېغەمبەرداۋ پاشان لە رۆژگارى خولەفاى راشىدىندا ئەنجاميان دا، پالئەرو ھۆكارەكانى بارى ئابورى ۋ ھەلپەى دەۋلەمەندبون ۋ پاۋانخۋازى ۋ فراۋانكەردنى روبەرى ۋلات بو، پىيان ۋايە ئەۋ شۆرش ۋ راپەرىنە، ھەلگەرانەۋەى ھەژارەكان بو، دژى دەۋلەمەندو دەرەبەگ ھەلىان گىرساند.

بەكورتى ئەم قوتابخانە تازەو رېبازە زانستىيە كە پەيپەو كرا لە
لېكۆلېنەوئە سىرەلەي پېغەمبەر سەئۇدىي
مەشكۇرىيە دا بەتايىبەتە و لە مېژووى
ئىسلامى دا بەگشتى، فېلەئىكى خەتەرناك و پىلانېكى گەورە بوو، چاوى
رەشە خەلكى موسولمان لە ئاستيا شەو كوئېرېو و ھەستىيان پىئ نەكرد،
لەھەمان كاتدا لاي كۆمەلېكى تر لە رۆشنېرو دوو رووىي بە ناو
موسولمان بە دلفراوانى وەرگىراو پېشوازى گەرمى لېكرا.

بېگومان رەشە خەلكى موسولمان بەوھيان نەزانى كە ئەو دەغدەغەو
چىپاندنەي داگىركەر، كە بانگەوازى موسولمانان دەكا بۆ شۆپشى
چاكسازى لەبوارى بېرو باوھېرى ئىسلامى دا بۆ چاكسازىي نىيە لە
راستىدا بۆ لېك ھەلتەكاندنە ئەو بېرو باوھېرىيە لە رەگ و رېشەو
خزمەتكردنى ئايىنەكە نىيە.

رەشە خەلكى موسولمان ئەوھيان نەزانى: كە بەتالكردنە ئىسلام لە
حەقائىقى غەيبى، داگرتن و ھاخنىيەتە بە مەوادى تەقېنەوئە
سامناك و سېرنەوئە لەوجود. چونكە نىگاي خودايى كە سەرچاوە
كانى ئىسلامە بە لوتكەي خارېقە و حەقائىقى غەيبى دەرژمېردى،
گومانىش لەوھدا نىيە كەسېك بى پېچ و پەنا ھەرچى روداوى نا ئاسايى و
«خارق العادة» يە لە سىرەلەي پېغەمبەر دا رەتە بكا تەوھ يان تەئوئىلى بۆ
بدۆزىتەوھ، بەبىانوى ئەوئە كە پېچەوانەي ياساي بەرچاوى سىروشتەو
لەگەل زانستى تازەدا ناگونجى، بېگومان ئەو جۆرە كەسە خىراترو بى
پېچ و پەنا دىاردەي نىگاي خودايى رەت دەكاتەوھ، ھېچ لەوھ سىل
ناكاتەوھ كە راشكاوانە دىاردەي وھى و ھەموو ئەو مانايانەي لەخۆي
گرتوون لە ھەوائى حەشرو نەشرو قەبرو قىامەت و زىندو بوونەوھ و
سىزاو پاداشى خودا بۆ بەندەكانى و ھەبوونى دۆزەخ و بەھەشت و
دېمەنەكانىيان رەت بكا تەوھ بە بىيانوى خودى سىروشت.

ھەرۋەھا موسولمانان لەۋەش بى ئاگابوون كە ئاينىك خۇي لەخۇيدا
گونجاۋ بى بۇ مەۋقە، پىۋىستى بەۋە نىيە كە لەرۇڭگارىكدا يەككە يان
كۆمەلىك چاكسازى تىدا بىكەن و گۇرپانكارى لە كرۇكى ئاينەكەدا ئەنجام
بدەن.

بەللى موسولمانان تىكرا ئەۋ راستيانەيان ئى گوم بوون، ھەرچەندە
پى زانين و ھەستىكرىن بەۋ فىل و تەلەكە بازىيە داگىركەرو بە پىرەۋە
چوۋنى بىرى رۇشنىپىرو دۇپۇۋ چىلكاۋخۇر بۇ ۋەدى ھىنانى ئامانجى
داگىركار ساكارترىن داخۋازى زانستە ۋ دەۋايە زۇر زوۋ ھەستىيان پى
بىكردايە ۋ لە دژى ھەلۋىستىيان ۋەرگرتايە.

ئەگەر جەماۋەرى موسولمانان تا ئەندازەيەك داراي زانىارى راست و
دروست بوۋنايە، ئەۋ راستىيەيان ئى گوم نەدەبوۋ. ۋەلى بەداخەۋە
چاۋيان بەدىمەنە پىشكەۋتوۋەكانى خۇرئاۋاۋ گەشەكرىنى زانىارى
تازەۋ ھەلگىرتن و رانۋاندى شىعاراتى زانست و زانىارى بە ملۇق ۋەستە
لە ھەقائىقى مەنطق و عىلم تەنھا شىعارو عىنۋانەكانىان بىنى و بەس.
لەكاتىكدا ئەۋان زۇر پىۋىستىيان بەۋە ھەبوۋ ژىرانە بىرواننە مەبەستە
شاراۋەكانى ئەۋدىو شىعارو عىنۋانەكانەۋە. دەۋايە زۇر باش و
بەشىۋەى دروست ھەزىمى ماناي ئەۋ شىعاراتانەيان بىكردايە. بەلام ئەۋان
ھىچ شتىك لە خەيالىاندا نەبوۋ جگە لە دىاردەى پىشكەۋتنى خۇرئاۋا
لەھەموۋ بۋارەكانى ژيانداۋ لە خولىاي چاكسازى ئاينى دابوون و ئەۋ
چىمكەيان دۋوبارە دەكرەۋە باچاكسازى بىكەن لەبۋارى بىرو باۋەردا لە
ۋلاتى ئىسلامىدا ۋەكوۋ چۇن خۇرئاۋا لەبىرو باۋەرى مەسىحىدا
چاكسازى كرىد پىشكەۋتنى بەدەست ھىنا.

بەۋجۈرە بناغە ۋ پاىيەى ئەم قوتابخانە تازەى بەناۋ زانستىيەى
لەۋەپىش ئامارەمان بۇكرى، گىژاۋىكى دەروۋنى بوۋ نەك ھەقىقەتىكى

زانستى تويژىنەۋە تىدا كراۋ، كەف و كولېكى نەفسى بوو سواری عەقل
 بوو نەك بىنەمايەكى زانستى دىراسە كراۋ چەۋاشە كىردنى ئايىن بوو نەك
 چاكسازىي كىردن تىيدا.

سەرەنجامى ئەم قوتابخانە بەناۋ زانستىيە لە ئەمرودا:

لەراستىدا گرنگى دان بەم قوتابخانەيە لە نووسىنەۋەي سىرەداۋ
 تىگەيىشتن لىي و ھەزم كىردنى و سووربوونى بىرى تاقم و گرۆي رۇشنىيرو
 بەناۋ زانا لەبۋارى سىرەدا، بە قۇناغىكى دواكە وتوو دەرژمىردى لە
 بۋارى مېژووداۋ تىپەرى. بىيانوى ئەوانەي كە ئەم نشىۋى و
 دواكە وتويىيەيان بەسەردا تىپەرى يان بلىين ئەوان بەو نشىۋى و بەرەو
 خوار بوونەۋەدا تىپەرىن، بىيانۋەكەيان ئەۋەيە ئەوان ئەۋكاتە پاش
 ماۋەيەكى زۆر لەبى ئاگايى و چاۋ قوچاندنيان. كە چاۋيان ھەلھىناۋ
 ۋە ئاگا ھاتنەۋە، دىمەنى پىشكەۋتنى سەر سوپھىنەرى خۇرئاۋايان
 كەۋتە بەرچاۋو بەھەۋالى پىشكەۋتنى زانست و گەشەسەندنى
 تەكنولۇژىي سەيرو سەمەرە گويچكەيان كرايەۋە. كاريكى سىروشتىشە
 كە چاۋى خەۋالو كاتىك روناكى لىي دەدا ھەقائىقى شتەكان نابىنى،
 يان ئەگەر بىشيان بىنى ھەقىقەتيان باش نابىنى و شتەكانى بۇ لىك
 جياناكرىنەۋە. تا ماۋەيەك بەسەرچوو چاۋەكان كاريگەرى تىشكى
 روناكييەكەيان لەسەر نەماۋ ئاسايى بوونەۋە، ئەمجار ۋەدە ۋەدە
 شتەكانيان بەدى كىردو لىكيان جيا كىردنەۋە ۋە ھەقىقەت و ۋاقىعيان
 زانى و شك و گومان رەۋىنەۋە، پەردە و تەم و مژنەمان و ھۆكارى دىتن
 صاف و بىگەرد بوون، چىنيك مەۋقى گەنجى رۇشنىيرى زانا ۋە ھەق
 ويست ھەق بىژ ھاتە گۆپى، بىرياريدا ھەلس و كەۋتى زانستانە لەگەل
 ھەقىقەتى عىلم و جەۋھەرى زانستدا ئەنجام بىدا، پىچەۋانەي چىنى

پېش خۇيان كە بەشيعارات و عەناوين ھەلخەلەتان، ئەمان بەچاوى تىژو
 دلى وريا و بە تېروانىنى لىكۆلەرەو و زانا و بىرمەندى ئازاد، قۇليان لى
 ھەلمالى و كەوتنە ھەول و تىكۆشان و تويژىنەو و گەپان بەدوا ھەق و
 راستىدا، تا گەيىشتنە ئەو ھەقىقەتەي كە ئەو شتانەي بەخەوارىق و
 موعجىزە نازەد دەرگىن ناگونجى كە لە جەوھەر و كرۆكى خۇياندا دژى
 ھەقائىقى عىلم و تەرازوى زانست بوەستى و پېكەو ھەلنەكەن، چونكە
 ئەو شتانەي پېيان دەرگوتى «الخوارق»، واتە: شتى لە عادەت بەدەر و
 نامەئولوف، بۆيە ئەم ناوەيان لى نراو، چونكە لەدەرەو و بازەي شتى نا
 ئاسايىدا خۇيان دەبىنەو و پېچەوانەي شتى پېو ھاھاتو مەئولوف،
 ئاشكراشە خو پېوگرتن و عادەت ناتواندرى بىرەنە پېو و قىياسى
 زانستانە بۆ شتىك مومكىن بى بىي يان نەبى. زۆرىش بەدوورى دەزانىن
 كە رۆژىك زانست بېرىارى ئەو بەد ھەر شتىك چا و پېي رابى و ئولفەتى
 پېو بگىرى ھەر ئەو دەشى بىي، ھەر شتىكىش چا و پېي ئاشنا نەبى،
 لەو شتانە بى ئولفەتيان پېو نەگىراوبى بونيان نامومكىن بى!

بېگومان ھەموو لىكۆلەرەو و رۆشنېرىك ئەمپرو ئەو و بۆ
 دەرگەوتو و دەزانى: كە تازەترىن زانىارى بەدەستھاتو بۆ زانايان لەم
 بارەو، ئەو دەگەيەن: كە ئەو پەيوەندىيەي ئىمە دەبىيىن لەنيوان
 ئەسباب و موسەبەباتدا جگە لەپەيوەندى جوتايەتى «اقتران مطرد»
 ھىچى تر نىە. ئەو ەلاقەو پەيوەندىيە بۆخوى بۆتە شىكارو پاشان
 ھۆكارو ئەمجار ئەو قانونەي لى دەرھىندراو كە شوينكەوتە و تابىعە بۆ
 پەيدا بوونى ئەو پەيوەندىيە نەك بە پېچەوانەو.

ئەگەر تۆبچى پرسىار لە قانون و ياساى زانستى بىكەي، ئاخۇ راى
 چىە دەر بارەي روداويكى «خارق» يان موعجىزەيەكى خودايى بەزوبانى
 حال «كە ھەموو زانا و رۆشنېرىكى ئەمپرو لىي تىدەگا» پىت دەلى:

برالە! روداۋى خەۋارىق ۋە موعجىزات ناخرىنە چۈرچىۋەى باس و
لىكۈلىنەۋەى مەۋە و ناتوانم ھىچ بېرىيىكىان دەر بارە بدەم، ۋەلى ئەگەر
ئەمبۇ روداۋىكى خارىق لە بەرچاۋم رويدا ئەۋە لەم كاتەدا دەبىتە
مەۋزوع و باسى ھەنوكەيىم و تىي دەفكرم و شى دەكە مەۋە، پاشان
شەرح و پاساۋ بۇ ھىنانەۋە و دۆزىنەۋەى ھۆكار، ئەمجار روداۋە
خارىقەكە بە قانونى شوينكەۋتەى خۇي ھەلس و كەۋتى لەگەل
دەكرى!!!

بىگومان ئەۋ سەردەمە رۆيى كە بېرى لە زانايان پىيان وابو
كارىگەرى ئەسبابە سىروشتىەكان لەۋەدى ھاتنى موسەبەباتەكانياندا
كارىگەرىيەكى ھەتمىيە ۋە نابى دواكەۋتن و گۇرانی تىدابی، ھەر لەگەل
سەبەب بو، دەبى موسەبەب بىتە دى. بەلى ئەم مەقۇلەيە بەسەرچو،
ئەۋ راستى ۋە ھەقەى ژىر لىۋ خرابو، ھەمىشە زانايانى موسولمان
داكۇكىيان لى دەكرىد سەرنجى مۇقىيان بۇلا رادەكىشا، سەركەۋتنى
بەدەست ھىنا. راي زانايانى موسولمان بەگشتى ۋە ئىمامى غەزالى
بەتايىبەتى بەراست دەرچو، بو بە ھەقىقەتى عىلمى: كە دەيانگوت:
پەيۋەندىيەكانى نىۋان ئەسباب و موسەبەبات جگە لە پەيۋەندى
جوتىەتى روت «اقتران مجردة» ھىچى تر نىە. عىلمىش لە ھوكم و
قانونەكانىدا ديۋارىكە لەسەر ئەۋ جوتىەتە روتە ھەلچندراۋە بەس،
ۋەلى نەينى ئەم بەيەكەۋە بون و جوتىەتە ئەۋە ھەر خودا دەزانى چۇنە
ئىمە پەى پى نابەين.

بىگومان ئىمە زانىمان كە زاناي ئەزمونگەرى ۋە لەبۇتە دان «العالم
التجريبى» دافىد ھيوم، چۇن ئەم ھەقىقەتە بە بەلگەى زانستىيانە روون
دەكاتەۋە تىشك دەخاتە سەرى ۋە راستى دەر دەخا.

بەلى پىۋىستە ھەمو مۇقىكى عاقل: كەرىزى عەقل ۋە ھەقىقەت
دەگرى «پىۋىستە لەسەرى بۇ ۋەرگرتنى ھەر ھەۋال و روداۋىك روداۋ

هەوالەكە خارېق و نا عادهتى بىن يان ئاسايى و ئولفەت پىۋە گىراو بىن»
يەك مەرج بەرچاۋ بگرى ئەۋىش ئەۋەيە دەبىن ئەۋ هەوالەي لەرىنگاي
عېلمى و راستەۋە پىن گەيشتېن، لەسەر بنەماي ياساۋ قەۋاعىدى
زانستى رىۋايە و ئىسنادو پىۋىستىياتى جەرح و تەعدىل هەوالەكەي
بەدەست ھىنابى، بەجۆرىك جەزم و يەقىن دەستەبەر بكا.

درېژەدان و باسكردن و لىكۆلىنەۋە دەربارەي ئەم پىۋەرۈ تەرازو
ياساۋ رىسا زانستىانە باسىكى دورو درېژە زۆرى دەۋى. نامانەۋى
لىرەدا ئەۋ دەرگايە بکەينەۋە.

لە راستى دا مروقى زانستخوازو رىزگر لە عېلم، توشى سەر
سوپمان دەبى و شوک دەيگرى، كاتىك لەبەردەم ئەۋ فەرمائىشتەي
پىاۋىكى ۋەكوو حسين ھەيكەل رادەۋەستى: كە لەپىشەكى كىتبى
«حياة محمد» دا دەلى:

«بىگومان من لەم نووسىنەمدا بەھىچ شىۋەو كلۆجىك گوى نادەمە
ئەۋەي كىتبەكانى سېرەۋ فەرموۋدەي پىغەمبەر تۆماريان كردوۋە!
چونكە من دەمەۋى ئەم نووسىن و بەحئەم بەپىي رىبازى زانستى ئەنجام
بدەم»!.

ۋاتە: مامۇستا حسين ھەيكەل، تۆ دۇنيا دەكا لەۋەي كە تەنانەت
كىتبەكانى صەحىحى بوخارى و موسلىمىش ناكە بەسەرچاۋە و شتىان
لى نەقل ناكە! ئەمەش بۆ پاراستنى كەرامەتى عېلم!... كەۋابوۋ بە قسەي
ئەم زاتە زانستخوازە، ئەۋەي ئىمامى بوخارى رىۋايەتى دەكا لە
چوارچىۋەي ئەۋ ھەموو مەرج و خۇپارىزىيە لە ھەلەۋ درۆۋ بوختان، ئەۋ
ھەموو ھەل و تىكۆشانەي داۋىەتى بۆ ۋەدەستەينانى ھەۋالى راست و
بى غەل و غەش لەبۋارى رىۋايەتى وشەۋ ھەۋالدا، لادانە لە شەقامە رىي
عېلم... لەكاتىك رىبازى نەتىجە ۋەرگرتن و ھەدس و مەزىندەكردن و

ئەۋەي پىي دەلېن «منهج التوسم» بە رىبازى زانستى سەردەمانەي
لەقەلەم دەداۋ شانازى دەكا بەۋەي كە پابەندى دەبى! ئەمەش بە
مەبەستى پارىزگارى لە كەرامەتى زانست و پابەندىبون بە تەرازوى
رىبازى زانستى!!

دەتوخا بە وىژدانەۋە بېرىدەن ئايا ئەمە كارىشەي گەۋرەۋ بەلەي
گورچىكېرنىە توۋشى زانست و زانىارى بوۋە؟

**سەرنەجام: دەبى ئىمە چۆن دىراسەي سىرەي پېغمبەر بىكەين
لەبەر رۆشنايى ئەۋەي لە رابردودا ئامازەمان بى كەرد:**

ئاشكرايە حەزەرەتى موحەممەد ﷺ كاتىك لەنىۋە دورگەي عەرەبى
دا پەيدابوو، خۆي وانىشانى جىهاندا كە پېغمبەرەۋ لەلايەن خوداۋە
رەۋانە كراۋە بۆسەر ئادەمىزاد بەگشتى، بۆئەۋەي ئەۋ راستىيەيان بۆ
دوبارە بىكەتەۋە كە پېغمبەرەۋانى پىش خۆي بانگەۋازىيان بۆ كەردوۋە،
ئەۋ پەيامەيان بۆ روون بىكەتەۋە كە پېغمبەرەۋانى رابردوۋ بە گەل و
نەتەۋەي خۆيانىيان گەياندوۋە. بۆئەۋەي ھەمان ئەۋ ئەركانەي
پېغمبەرەۋانى پىشوو خستوۋىيانەتە سەر گەلەكانىيان ئەمىش بىخاتە سەر
ئەۋ گەل و نەتەۋانەي كەبۆ سەريان رەۋانە كراۋە. ئەۋەي بۆ رەنكەردنەۋە:
كەدوا پېغمبەرە لەزنجىرەي يەك لەدۋايەكى پېغمبەرەۋان، ئەمجار زىياتر
خۆي پى ناساندن و ئەۋەي پى راگەياندن كە ئەۋ بەشەرىكە لە گروى
ئادەمىزادو ھەموو دىياردەۋ نىشانەيەكى ئادەمىزادانەي ۋەكى خواردن و
خەۋو نەخۆشى و لەشساغى.... ھتد تىدا بەرجەستەيە، ۋەلى خودا ھەلى
بىژاردوۋە كەردوۋى بە پېغمبەرەۋ نىگاي بۆ كەردوۋە ئەركى بانگەۋازى بۆ
ئىسلام و گەياندنى بە مەۋقەكانى خستوتە ئەستۆ، بۆئەۋەي ئادەمىزاد
كەسايەتى خۆيان بدۆزنەۋەۋ ھەقىقەتى خۆيان بزانن، ئاگادارىيان دەكا

لەپلە و پاىيە ئەم ژيانى دونايە لە نەخشەى بەرفراوانى مەملەكەتى
خودايەتى دا، چ لەپوى زەمانەو چ لەپوى مەكانەو. سەرنجيان
رادەكىشى بۇ ئەو سەرەنجامەى روبەپويان دەبىتەو دوا مردن، لەزىندو
بوونەو و حىساب و لىكۆلئىنەو لەگەلىان و ئەمجار سزاو پاداش
بەگويزەى كرده وەكانيان. هەرەكوو چۆن سەرنجيان رادەكىشى بۇ
پىيوستىيەكى زۆر پىيوست ئەویش ئەوئە: كە بە سلوكى ئىختىيارى
خۆيان گونجاوبن لەگەل هەويىە و حەقىقەتى خۆيان. واتە: پىيوستە
لەسەريان بە ويست و ئىختىيارى خۆيان بەندايەتى خودا بگەن و ملگەچى
فەرمان و نەهيەكانى بن، وەكوو چون ئەوان بەناچارى بيانەوئى
نەيانەوئى بە واقع بەندەى خودان. ئەمجار لەزۆر مونسەبە و ميانەدا
ئەوئى بۇ دووبارە و سى بارە كردنەو، كە ئەو داراي ئەو نىيە هېچ
زىادى و كەمى و گۆرانكارىيەك لە ناوەرپۆكى ئەم پەيامە پىرۆزە دا بكا كە
پەرەردگار ئەركى راگەياندى و بلاو كردنەوئى خستۆتە سەر شانى و
فەرمانى پى كراو بەمەموو جىهانى راگەيەنئى. تەنانت بەيانى
خودايى بە ئاشكرا ئەم راستىيەى جەخت كردۆتەو دەفەرموئى: {وَلَوْ
تَقَوْلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ لَمْ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ
أَحَدٍ عَنْهُ حَاژِرِينَ - سورة الحاقة/۶۹-۷۰} .

كەوابو حەزەرتى موحەممەد ﷺ خۆى وا بەجىهان نەناساندو
كە سەركردهىكى سياسىيە، يان رابەرىكى نىشتەمانى، يان پياويكە
خاوەنى فيكرەو مەزەبىكى فەلسەفى، يان موصلىحىكى
كۆمەلەيەتيە... بەلكو لەماوەى ژيانيدا هېچ هەولێكى واى لى
نەبيندراو كە مەبەستى بەرژەوئەندى تايبەتى خۆى تیدا بووبئى.

جا كەئەمە واقىعى حال بئى، بىگومان ئەوئى مەنطىقى خۆى بەسەر
ئىمە دا فەرز دەكا لەكاتى تويزىنەو لەژيانى پياويكى ئاوەها، ئەوئە

که ئیمه دیراسه‌ی ژبانی گشتی ئەو زاتە بکەین لە چوارچێوەی ئەو پێناسە‌ی خۆی پێ بەجیهان ناساندوو، بۆ ئەوە‌ی لەمیانە‌ی ئەوە‌دا بە‌لگە‌ی راست و ناپاراستمان دەست بکەوێ لەسەر ئەوە‌ی دەیفەرموێ!!

بێگومان ئەمە ئەوە‌مان دەخاتە ئەستۆ که هەموو لایەنەکانی ژبانی کەسایەتی و مەوقایەتی ئەو زاتە دیراسە بکەین. بە‌لام بە‌مەرجێک ئیمە ئەو توێژینە‌وە هەمە لایەنە‌ی ژبانی پێرۆزی بکەینە مەشخە‌لی رێ نیشاندەری وە‌ها که بە‌لگە‌ی زانستی و مە‌وضوعی حەقیقە‌تی ئەو کەسایەتی و پێناسە‌یە‌مان بۆ روون بکاتە‌وە که خۆی پێ بەجیهان ناساندوو.

بە‌لێ پێدە‌چێ پە‌سە‌ندبێ ئیمە وابزانین که ئیمە ناچارین فیکرو عە‌ق‌لی خۆمان بە‌وە‌ هە‌له‌وگیر بکەین که پێغە‌مبەر و یستوویە‌تی ئادە‌میزادی پێ مە‌شغول بکا لە نموونە‌ی مانای «نبوة» و «ریسالة» لە کەسایەتی خۆیدا. بە‌لێ، ئە‌مە وایە ئە‌گەر شتە‌که‌ پە‌یوە‌ست نە‌بێ بە‌سەرە‌نجامی خۆمان و کارنە‌کاتە‌ سەر ئازادی و سلووکمان. بە‌لام قە‌ضیە‌که‌ پە‌یوە‌ستە‌ بە‌ خودی خۆمانە‌وە، زانیاری پێویست و سلووکمان بۆ دیاری دەکا، ئە‌گەر هە‌ول نە‌دە‌ین بۆ دە‌ستبەر بوونی و ئاگاداریمان بە‌سە‌ریدا نە‌بێ دە‌کە‌وینە ئە‌وپە‌ری ناخۆشی و چورتە‌م و هێلاکە‌ت و فە‌لاکە‌تە‌وە! کە‌وابوو مە‌سئە‌له‌که‌ زۆر لە‌وە‌ خە‌تەرترە که ئیمە وابزانین مانای «نبوة» و «ریسالة» پە‌یوە‌ندی بە‌ئیمە نیە و گۆی پێ نە‌دە‌ین و بە‌سە‌ریدا رابورین و لای ئێ‌ نه‌کە‌ینە‌وە.

بە‌لێ، هە‌ل لە‌دە‌ستدانە، تە‌مەن بە‌فەرۆ دانە: که ئیمە پشت هە‌لکە‌ین لە لیکۆلینە‌وە و توێژینە‌وە‌ی ئەو هە‌ویە و کەسایەتیە‌ی حە‌زەرە‌تی موحە‌ممەد خۆی پێ بەجیهان ناساندوو، لە‌جیاتێ ئە‌وە‌ خۆمان هە‌له‌وگیر بکەین بە‌شتی لاوە‌کی تری ئەو کەسایەتیە‌ که هێچ پە‌یوە‌ندی

به ئیمه وه نییه، له هه مان کاتدا ئه و شته لاوه کیانه هیچ په یوه ندییان به و
هه ییه و که سایه تیه وه نییه که پیغمبەر ^{سیرای} خوی پی به جیهان
ناساندوه.

به ئی، ده بی چ هه له ده ستدان و ته مه ن به فیرۆ دانیك له مه ئاشکراتر
بی، که ئه م زاته پیرۆزه «موحه ممه دی کوری عه بدوللا» که سایه تی
خویمان بۆ ده ربخا، ئه مجار به هه موو هه ست و بره ابوون و دلسۆزییه که وه
بمان ترسینی و پیمان به رموی: «والله لثموتن کما تئامون ولتبعن کما
تستقظون و والله انها لجنه ابدأ او لنار ابدأ» سویندم به خودا چۆن خه وتان لی
ده که وی ئاوا ده مرن، چۆن به خه به ر دین ئاوا زیندوو ده کرینه وه، سویند
به خوا له و دنیا سه ره نجامتان یان بۆ به هه شت و ژیا نی جاویدانییه، یان
بۆ دۆزه خ و سزای به ئیشیه تی. که چی و پرای ئه م پیرا که یاندنه به هیزه،
ئیمه هیچ شلوی نه بین و سه رنج نه دهینه که سایه تی و ئاخاوتنه که ی،
ته نها و ته نها سه رنج به دهینه لایه نی زمانه وانی و عه بقه ریه تی و عه قل و
حیکمه تی.

ئایا ئه م حاله له وه ناچی تۆ له سی رییان و چوار ریانیك دا بی و
نه زانی کامیان بکه یه رپه وی خۆت... ئا له و کاته دا پیاویك به ره و روت
بی و ریگای راست و مه به ستت نیشانداد له که ندو له ندی ریگا و دزو
جه رده و روداوی نه خوازاو ئاگا داریت بکاته وه، که چی تۆ هیچ گوئی بۆ
ئامۆژگاری و ره هنوما ییه کانی نه گری و سه رنج به ده یه دیمه نی و رهنگی
پۆشاک و شیوه ی قسه کردنی، ئه مجار بی نی ئه م شته لاوه کیانه بکه یه
بابه تی لیکوئینه وه و توێژینه وه و تییدا قول بییه وه!!؟.

بینگومان عه قل و مه نطیق ئه وه مان لی ده خوازی و فره مانمان پی ده کا،
که له هه موو رویه که وه ژینامه و سیره ی چه زره تی موحه ممه د بخه یه به ر
باس و لیکوئینه وه، په ره رده و پیگه یشتنی، ره وشت و ئه خلاقی، ژیا نی

كەسايەتى و ناو خىزانى، پىشوو درىژى و كىفاح و ھەول و تىكۆشانى، شەپرو ئاشتى، مامەلەكردنى لەگەل دۆست و دۆژمنى، ھەلۆيىستى لەبەرامبەر جىھان و نازو نىعمەتى دا... دىراسەو لىكۆلینەو ھەكى و ھەا كە مەبەستى دەرخستنى راستى و دروستى بى، لەسەر بنەماى رىبازى زانستى و بە پەپرەو كوردنى ياسا و قەواعىدى رىوايەو ئىسنادو بەرچا و گرتنى مەرجى راستى و شىاو تىيان دا.

دەلىم: بەللى عەقل و مەنطىق ئەو ھەمان لى دەخوازى كە ئىمە ھەموو ئەو لایەنەنى سىرەو ژيانى پىغمبەر دىراسە بەكەين، وەللى بە مەرجى ئىمە لەم لىكۆلینەو توژىنەو دا پەيزەو پلىكانە ھەلبەستىن تا كۆتايى باسەكە بۆ گەيىشتن بە مەبەستىك كە دۇنيا بوونە لە «نبوة»ى پىغمبەر ^{سەئودى} سەلماندى حەقىقەتى وەحىي لەژيانى پىرۆزىدا، بۆ ئەو ھى كاتىك لە ئاكامى بەحەث و لىكۆلینەو ھى مەوضوعى و دوور لە ھەر مەبەستىكى ئارەزۆ ھەواو دەمار گىرىي، زانستانە راستى و دروستى حەقىقەتى «نبوة» و «وہى»يمان بۆ رونبۆو و دۇنيا بوونمان بە دەست ھىنا، ئەمجار ئەو بزانين و دۇنيايىن كە پىغمبەر بە ھىچ كلوجى لە لایەن خۆيەو شەرىعەت و ئەحكامى دانەھىناو، چى پى راگەياندىن و فەرمانى پى كردين لەخوداوەيەو ئەو زۆر بە ئەمانەتەو ئەو پەيامە پىرۆزەى بە ئىمە گەياندووە، شەرىعەت و ياساى خوداوەندەو ئەو بە ئەمانەتەو بە ئىمەى گەياندەو. ئىتر ئەو كاتە دەزانين و ئاگامان لەو دەبى كە ئەرکى سەرشانمان چەندە گەورەو گرانە بەرامبەر ئەو شەرىعەت و ئەحكامە پىرۆزە ئاسمانىيە، چ لەپوى چاودىرى كردنەو چ لەپوى جى بەجى كردنەو.

پاشان دەبى ئەو بزانين ھەر كەسىك لەمیانەى دىراسەو توژىنەو ھى سىرەى پىغمبەر دا گرنگى بدا بە لایەنى ئىنسانىيەكەى و بەس، ھەر

لايەنە ئادەمىزادىيە روتەكەي بەرچاۋ بگرىۋ لىكۆلىنەۋەۋ
تويژىنەۋەكانى لەسەر بنەماي ئەۋ ھەۋىيە ۋە كەسايەتە نەبى كە
حەزرىتى موحەممەد خۇي پى بەجىھان ناساندوۋە، ھەۋل بدا
تويژىنەۋەكەي لەۋ ئاراستەيە بەدوور بگرىۋ، ئىلا دەبى خۇي قەتيس بكا
لەناۋ كۆمەلىك لوغزو مەتەل ۋ گرىۋ كويركەي ۋەھا كە بەھىچ
شىكردنەۋەۋ تويژىنەۋەيەك ناتوانى خۇي رزگار بكا.

دەبى بەسەرسامىيەۋە پروانىتە مەتەل ۋ لوغزى فتوحاتى ئىسلامى
كە لەسەر دەستى كۆمەلىك لە ھەلگرانى شمشىرو رمبى كول ۋ كۆن: كە
لەۋەپىش زوربەي كات لەناۋ خۇياندا سەرگەرمى خۇ خۇرى ۋ يەكتەر
كوشتن بوون، قەلاۋ دژەكانى حەضارەتى فارس ۋ ھىزو جەبەرۋتى رۇمان
«كەدوۋ زلھىزى ئەۋ رۇژگارە بوون» تىك روخان ۋ دەستيان بەسەردا
گىراۋ كەۋتنە ژىر دەستى ئەۋ شمشىرە كۆن ۋ ژەنگاۋىيانەۋە، ئەمە چ
دەسەلاتىكى سىحرى بوۋ بەچ ھاۋكىشەيەكى سەربازى ئەمە شى
دەكرىتەۋە!

ھەروا كابرا دەبى بە ئەۋپەرى سەرسامى حىرەتەۋە لەبەردەم لوغزو
مەتەلى ئەۋ قانۋونەدا رابوۋەستى كە لەنىۋە دورگەي عەرەبىدا تەكامولى
كردو جىگىر بوۋ، پىش ئەۋەي چلە نەمامىكى روشنبىرى تىدا چەكەرە
بكاۋ پى بگا، پىش ئەۋەي ھىچ بوارىكى حەضارەت ۋ شارەستانى
بگاتى ۋ پىشكەۋتن لەۋ بواردە بەخۇيەۋە بىيىنى. شەرىعەت ۋ قانۇنىك
كامل ۋ پىر لە عەدالەت: كە بوۋە تاج ۋ سىماي نىۋە دورگەي عەرەبى،
كەھىشتا ئەۋ دەرە لە قۇناغى مندالى بىشكە نشىنىدا بوۋ لەپرى
ھەۋلدان بۇ ۋەدەستەينانى زانىارى ۋ روشنبىرى ۋ ژيانى كۆمەلەيەتى پىر
لەگرىۋ كويركە. چۆن ئەمە دەگونجىنى لەگەل ئەۋ راستىيەي كە لاي
زانايانى كۆمەلناسى، بەدىھى ۋ ئاشكرايە كە پەيدا بوون ۋ پىگەيىشتىنى

قانۇنى كامىل لەژىيانى ھەر گەل و نەتەۋىيە كىدا بەرۋوبوم و سەرەنجامى پىنگەيىشتىن و گەشە كىردنى بارى رۇشنىبىرى و ھەضارەتە و ئاكامى پىنگەتە كۆمەلەيتىيە پىشكە و تۈۋەكەيەتى، دەي دەبى كابر چۈن پاساۋى ئەمە بىداتەۋە و چۈن ئەم مەتەلە ھەلدىنى؟!.

بەلئى زۆر لوغزو مەتەل و گىرى كۆيركە دىنە پىش و ئاگونجى بۇ كەسىك «نبوة» يىغەمبەر ﷺ بەرچاۋ نەگىرى و ھىسابى واقىعو راستى خۇي بۇنەكا «ئاگونجى ھىچ ھەل و پاساۋىك لە چوارچىۋەي ئەسباب و تەعليلات و پاساۋ ھىنانەۋەي مادە ئامىزو ئولفەت پىۋە گىراۋ بدۇزىتەۋە».

زۆرمان لىكۆلەرەۋە و نووسەر لەم جۆرە كەسانە دىون بىرو باۋەرى خۇيان دىنن و دەبەن بەراست و چەپدا دەياناۋىي و ھەلۋەلەي دەروپەكى رۇنن لە ھىرەت و سەرسامى رىزگارىيان بكا، پاش ماندوبونىكى زۆر بەمايە پوچى دەگەرپىنەۋە. لەكاتىكىدا رىگى رىزگارى لەم ھىرەتە ئاشكراۋ نمايانە. رىگى رۇشن و گەيىنەر بە قۇناغ ئەۋەيە ئىمە مەنطىقىيانە و مەۋزوعىيانە لىكۆلىنەۋە لە سىرەي پىغەمبەردا بىكەين، ئەۋ ھەۋىيە و كەسايەتەي ھەزەرەتى موحەممەد خۇي پى بەجىھان ناساند، بىكەينە جەمسەرۈ مىحوەرى دىراسەي سىرەۋ ژىيانى پىرۋزى بەگىشتى ھەتا ئەۋ دىراسەۋ لىكۆلىنەۋە دەمانگەيەنئە يەقەين: كە ئەۋ زاتە پىغەمبەرى رەۋانەكراۋە لەلايەن خوداى مەزنەۋە. «نبۋە» و پىغەمبەرايەتەكەي بەدەۋرى خۇي دەمانگەيەنئە بە رىگى رىزگارپون لەسەر سامى و ھىرەت، ئاگادار دەبىن بەسەر نەيىنى ئەۋ لوغزو مەتەلەنەدا. بىگومان پىغەمبەرى راستگۇ لە پىغەمبەرايەتەكەيدا دەبى پىشتىگىرى بىرى لەلايەن ئەۋ خوداىيەي رەۋانەي كىردۈۋە، دەبى قورئانىش كەلامى ئەۋ خوداىيە بى و بەنىگا بۇي ناردىبى، كەۋابو

قانونی کامل و توکمه شریعتی خودایه و نازل کردوه بوسه دلی پیغمبرو نهویش به نهوپه پری ئەمانه ته وه گه یاندویه تی به مهردوم. ئەو قانونه کامل و توکمه یه، دانراوی گهل و نه ته وه یه کی نه خوینده واری وه کوو عه ره بی نه و سای مه ککه و مه دینه نیه تا ببیته هو ی سه سهر سورمان و حیرهت.

ئەو خودایه ی قورئانی نازل کردوه له کتیبی پیروزی خویدا به موسولمانان ده فهرموئ: {وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ - آل عمران / ۱۳۹}.

مهروه ما ده فهرموئ: {وَلْتَرِيدُوا أَنْ تُخْلِفَ آلُ الْأَنْبِيَاءِ فِي الْأَرْضِ وَتَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَتَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ - القصص / ۵}.

یان ده فهرموئ: {إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ أَنِّي مُبَدِّكُمْ بِالْفِئَةِ مَنْ الْأَمْلَئِكَةِ مُرْدِفِينَ، وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ - الأنفال / ۹-۱۰}.

بیگومان له ژیر روشنایی ئەم چمکانه دا نا مه علوم روون ده بیته وه، حهل و پاسا و بو روداوه کان ده رده که ون، هه وری ته م و مژاوی ده ره ونه وه. کاره که ده بیته شتیکی طه بیعی، چونکه ئەوه خودای بالا ده ست و خاوهن ده سه لاته بهنده موسولمانه کانی خو ی سه رده خا کو مه کیان پی ده کا سه رکه وتن و بالا ده ستیان بو دینیته دی.

به لکوو حیرهت و سه رسامی ئەو کاته ده بی که خودا واده ی سه رکه وتن بو پیغمبره که ی رابگه یه نی و پشتگیری بهنده موسولمانه کانی بکا، به لام موعجیزه نه یه ته دی و سه رکه وتن و پشتگیری نه بیندری.

نهینی هه‌لبژاردنی نیوه دورگه‌ی عه‌ره‌بی به لانکه‌ی سه‌ره‌تایی بو سه‌ره‌لدانی ئیسلام:

پنویسته پیش ئه‌وه‌ی بچینه ناو باسو خواسی سیره‌ی
پنغه‌مبه‌ره‌وه، هه‌روا باسی نیوه‌دورگه‌ی عه‌ره‌بی که بیشکه‌ی یه‌که‌می
په‌یدابوونی ئایینی ئیسلامه‌و خودا ئه‌و ده‌قه‌ره‌ی هه‌لبژاردوه‌و بۆئه‌وه‌ی
ببیته لانکه‌ی سه‌ره‌تایی ئاین. پنویسته پیش ئه‌و جوړه باسانه هه‌ول
بدین بزاین ئاخو حیکمه‌تی خودایی چیه له‌وه‌دا که ئه‌م ده‌قه‌ره‌ی
هه‌لبژاردوه‌و بۆئه‌وه‌ی ببیته بیشکه‌ی سه‌ره‌تایی بو په‌یدابوونی ئیسلام
نهم سه‌ره‌رییه به‌شوینی تری جیهان نه‌پرا؟ هوی چی بوو سه‌ره‌تای
بانگه‌وازی ئیسلام له‌سه‌ر ده‌ستی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب بوو؟ ده‌سپیکي نهم
سه‌ره‌رییه به‌وان پرا؟

بو وه‌لامی ئه‌و جوړه پرسیارانه‌و رونکردنه‌وه‌ی ئه‌و باسه‌ پنویسته
نیمه سه‌ره‌تا تایبه‌تمه‌ندی گه‌لی عه‌ره‌ب و ته‌بیات و داب و نه‌ریتیان پیش
هاتنی ئیسلام بزاین. ته‌سه‌وری ئه‌و پارچه‌ جوگرافییه بکه‌ین که
نوکاته عه‌ره‌به‌کان تییدا ژیاون و بیخه‌ینه به‌ر هیزی خه‌یاڵ و به‌یئینه
به‌رچاومان، گرنگی مه‌وقیعی جه‌زیره به‌ نیسبه‌ت ده‌وروبه‌رییه‌وه به‌رچاو
بگرین. له‌به‌رامبه‌ر ئه‌وه‌دا ته‌سه‌وری ئه‌و حال و وه‌زع و بارودوخه بکه‌ین
که گه‌ل و نه‌ته‌وه‌کانی تری وه‌کوو فارس و رۆم و یونان و هیندییه‌کان
تییدا ده‌ژیان، بزاین داب و نه‌ریت و سروشت و ته‌بیات و تایبه‌تمه‌ندی
حه‌ضارییان چۆن بووه‌و له‌ چ ئاستیکدا بووه.

با سه‌ره‌تا ده‌ست بکه‌ین به‌ رانواندنیکي کورت ده‌رباره‌ی ئه‌و
بارودوخه‌ی گه‌ل و نه‌ته‌وه‌کانی ده‌وروبه‌ری نیوه دورگه‌ی عه‌ره‌بی: که
پیش هاتنی ئیسلام تییدا ده‌ژیان.

بیگومان ئه‌و سه‌رده‌مه‌ دوو ده‌وله‌تی گه‌وره، دوو زله‌یز، دوو
ئیمپراتۆریه‌تی ده‌سه‌لات ره‌ها جیهانی شاره‌ستانییه‌تیا به‌سه‌ر خویان

دابەش کردبوو ئەو دوو دەولەتە زەهێزە ئیمپراتۆریەتی فارس و رۆم بوون، دواى ئەوان بە پلەى دووهم یونانیەکان و هیندییهکان دین.

ولاتى فارس کێلگەى وەساویسى ئایینی و فەلسەفى جۆراو جۆرى دژ بەیەك بوو. ئایینی زەردەشتى: کە ئایینی دەولەت و فەرمانرەواکان بوو، کيسرپاکان و پیاوانى ئیمپراتۆرو دەربار هەلگری ئەم ئایینه بوون و پەپرەوییان دەکرد. لە فەلسەفەى ئەم ئایینه دا پیاو دەیتوانى دایکى خۆى کچی خۆى خوشکى خۆى بکاتە هاوسەرى خۆى، بەلکوو ئەم جۆرە هاوسەرگرییهى بە پەسەند دەزانى و بانگەشەى بۆ دەکرد. تەنانەت «یەزدو جوردى دووهم» کە لەناوەراستى سەدهى پینجەمى زایینی دا کيسرای فارس بوو، کچی خۆى مارە کرد. ئەمە وێرای چەند دیاردەى ناشیرینی ترى رهوشتى و کۆمەلایەتى جۆراو جۆر کە وەکوو خمخۆر کە لەناو جەستەى ئەو ئیمپراتۆریەتە بلاو بوبووه، ئاماژە بۆ کردنیان و ریز کردنیان لیڤەدا جیگایان نابێتەوه.

یەکیکی تر لە ئایینهکانى ئەم ئیمپراتۆرییهتە، ئایینی مەزەکی بوو ئەم ئایینه، بەگوێزەى قسەى ئیمامى شەهرستانی سیستەم و فەلسەفەیهکی ترى لەخۆ گرتبوو، لەسەر بنەمای بەرەللاى لە ئافرەت و ملک و ساماندا دروست بوو بوو، بە پێى ئەم ئایینه ئافرەت و مال و سامان هاوبەشى بوو، وەکوو هاوبەشى بوونیان لە ئاوو ئاگرو لەوه پەدا، بێگومان بانگەوازی ئەم ئایینه لە ئیمپراتۆرییهتى فارسدا پيشوازییهکی بەرفراوانى لیکرا، بە تايبەتى لەلایەن سەر سەرى و هەوه سبازو خوێرى و هەتیومچەکانەوه، زۆر بەگەرمى باوهشیان پێدا کردو جەماوەریکی زۆرى لى کوڤۆوه.

رۆمانەکانیش گیانیکی ئیستیعمارى باالى رهشى بەسەردا کیشابوون و کەوتبوونە ملەلانیى ئایینی لەگەڵ نەصرانییهکانى شامو

مىصر، وياپراي ھەبوونى ناكۆكى ئايىنى ئىو خۇيان، كە بوبوھ
كىشەيەكى رەگە داکوتراوى شىر پەنجە ئاسا بەناو جەستەي ولاتدا
تەشەنەي كىردبوو، ئەم زلەيزو ئىمپراتورىيە تە پىشتى بەھىزى سەربازى و
تەماعارىيە ئىستعمارىيەكەي بەستبوو، بۆ چوونە ناو گىژاۋو
موغامەراتى سەيرو سەمەرە. بە مەبەستى گەشەپىدانی ئايىنى
مەسىحى و ئال و گۆپ تىداكردنى بەگويىرەي بەرژەۋەندى ھەۋەسبازانە و
تەماعارانەيان ھىزى سەربازىي بەكار دەھىنا.

ئەم ئىمپراتورىيە تە زلەيزە لەۋسەردەمەدا بارودۇخى فەسادو
گەندەلى، دياردەي رووخانى ئەخلاق و رەۋىشت تىيدا لەھى ولاتى فارس
باشتر نەبوو ئەگەر خراپتر نەبووبى.

بىگومان ژيانى بەرەللايى و بەد رەۋىشتى بالى بەسەر دانىشتوانىدا
كىشەبوو، سەمى ئابورى پىشتى چىنى فەلا و ۋەرزىرى چەماندبوۋە،
زىيادكردنى باج و گومرگ و زەرىبە و بەرتىل و بەرتىلكارى پرستى لە
تىكپراي گەل بېرىبوو.

يۇنانىش لەلەي خۇيەۋە تا بىنەققايى نوقمى خەرافات و چىرۆكە
كۆن و پرو پوچەكانيان بووبوون بەبى ئەۋەي ھىچ بەروبوم و سودىكيان
لە ھەموو خەرافات و چىرۆكە ئەفسانە و خەرافاتانە دەست بەكەۋى.

ولاتى ھىندىش ۋەكۆۋ مامۇستا ئەبۇلحەسەنى نەدەۋى دەفەرەمۆي:
ۋەزە و خالىيان لەۋپەپرى داۋەشان و گەندەلى دابوو.

نەدەۋى دەلى: مېژوو نووسان ھاۋپراۋ يەك دەنگن لەۋەدا: كە گەندەل
ترىن و داۋەشاۋ ترىن رۆژگار لە مېژوۋى ھىنددا لەپروۋى ئايىنى و
كۆمەلەيتى و ئەخلاقەۋە ئەۋ سەردەم و رۆژگارەيە كە بەسەرەتاي
سەدەي شەشەمى زايىنى دەست پى دەكا. بىگومان لەم سەردەمەدا

هيند وەكۈو ھەموو ولاتانى ھاوسى و ھاوچەرخ بەشدارىيەكى گەورەى
ھەبوو لە تىكپروخانى ئەخلاق و پاىەكانى كۆمەلايەتيدا. ^(۱)

ئىمە پىويستە ئەو ئەندازە ھاوبەشە بزانين كە ئەو گەل و نەتەوانەى
خستبوو ئەو مەرگەسات و داوەشاويىەو، ئەو بەلاو نەگبەتى و
لىكترازانە كۆمەلايەتى و ئەخلاقىانەى توش ھىنابوون. بىگومان ھۆكارى
سەرەكى بۇ ئەو ھەموو بەد بەختيانەيان حەضارەت و شارەستانىيەك
بوو كە لەسەر قىيەمى مادى روت بنىات نرابوون، بەبى ئەوەى داراي
كەمىك لە موثولى بەرزو ئەخلاقى مروقانىە بن، كە بەھووى ئەو «مئل»ە
بەرزانەو ئەخلاقى مروقانىەيان، بتوانن حەضارەت و شارستانىيەتيەكەيان
بە رىگاي راستى سود بەخشدا ئاراستە بكن. چونكە حەضارەت و
پىشكەوتن بە بنەما و مەظاھىريەو وەسىلە و ھۆكارن، ئەگەر ئەو گەل و
نەتەوہيەى خاوەنيەتى بىرو بۇچوونى راست و موثولى بەرزى نەبوو،
حەضارەت و پىشكەوتنى لەدەستياندايە دەبىتە ھۆكارى بەقورا
بردنيان و نزم كردنەوہيان بۇناو قولايى چالى نەگبەتى و چەواشەكارى.
وہى ئەگەر گەلى خاوەن شارستانى، كەمىك عەقلى رەشىديان ھەبى «بە
دەگمەنیش نەبى ئەم جۆرە عەقلە ھەر لەرېگاي ئايين و وەحيى خودايى
دەستەبەر دەبى» ئەو قىيەمە حەضارى و شارەستانىيەكەيان ھەموو
دەبنە ھۆكارى جوان و ئاسان بۇ بەختەوہرى تەواويان، بەھەموو جۆرو
دياردەيەكەوہ.

ئەمەى گوتراو بەكورتى ئامارەى پىكرا، بارودۇخى ولاتانى
دەوروبەرى جەزىرەى عەرەبى بوو. ناو جەزىرە تا ئەندازەيەك ئارام بوو،
دوور بوو لەو حال و وەزەى ولاتانى دەوروبەر تىي كەوتبوون، بەلكو
بە تەواوى دابرابوو لە دياردەى ئەو چەواشە كارىيەى يەخەى گەل و

نەتمەكانى دەۋرۋەرى گرتىۋو. دانىشتۋانى نىۋە دورگەى عەرەبى
ۋەكۋو فارسەكان تەرەف ۋ خوش رابۋاردن ۋ شارەستانىيان نەبوۋ،
تاۋايان ئى بكا ھۆكارى روخىنەرى رەۋشت ۋ داۋەشانى كۆمەلەيتى
جۋراۋ جۋر دابھىنن، فەلسەفەى دىارەدى بەرەللەيى ۋ داپۋخانى
رەۋشتى بىخەنە ناۋ قاللى ئايىنەۋە ۋ بانگەشەى بۆ بىكەن. ھەروا ۋەكۋو
بۇمانەكان داراى ھىزى سەربازىي نەبوۋن كە بەھۋىەۋە پەلامارى ھىچ
ۋلات ۋ دەرەيىك بىدەن لە دەۋرۋەرى خۇيان داگىرى بىكەن. ۋەكۋو
يۇنانەكانىش لە فەلسەفەۋ جەدەلدا رۇنەچۋو بوۋن تا بىنە نىچىرى
خەرافات ۋ چىرۆكە كۆنى ئەفسۋناۋى.

ئەۋان لەنىۋە دورگەى خۇياندا خەرىكى بەخىۋىكرىنى ئاژەل بوۋن ۋ
بەدۋا ئاۋو لەۋەردا دەرگەرەن، بۆ پىداۋىستى كالۋ شتۋمەك كارۋانى
شام ۋ يەمەنىان دەرگەرد. تەبىيات ۋ سىروشتىيان ۋەكۋو مادەيەكى خام
ۋابوۋ ھىشتا نەتۋىندرابوۋەۋ لە بۆتە نەدرابوۋ. دىارەدى فىترەتى
ساخلەمى مۇقايەتتىيان پىۋە دەبىندرا، خەزو نەزەى بەھىزىيان ھەبوۋ
بۆ لايەنەكانى مۇقايەتى پەسەند. داراى رەۋشتى بەرزى ۋەكۋو ۋەفاۋ
ئەمەك ۋ بەھاناۋە چوۋن ۋ فرىا كەۋتنى لىقەۋماۋو سەخاۋەت ۋ داکۋكى
لەبەھا پىرۋزەكان ۋ دەست پاكى ۋ داۋىنپاكى بوۋن. ۋەلى ئەۋان
پىۋىستىيان بە مەرىفەۋ زانستىك ھەبوۋ شارەزايىيان بكا بۆ ھەموۋ ئەۋ
بەھا پىرۋزانەۋ رۇشنايىيان بداتى ۋ بەرەۋ بەختەۋەرى ئاراستەيان بكا.
چۈنكە عەرەبەكان لەۋ رۇزگارەدا لە تارىكى نەزانى بەسىت ۋ حالەتى
فىترى سەرەتايىدا دەرژيان. بەۋ ھۋىەۋە گومپرايى ۋ نەشارەزايى لە
دۋزىنەۋەى رىگاي راست بۆ بەدەست ھىنانى ئەۋ بەھا پىرۋزانە بالا
دەست بوۋ بەسەرياندا. ئەۋەبوۋ باۋك مىندال ۋ جگەرگۈشەى خۇى
دەكۋشت، بە بىانۋى شەرەف ۋ عىفەت. مال ۋ سامانى پىۋىستى خۇى
بەفىرۋ دەدا بەناۋى كەرەم ۋ سەخاۋەتەۋە. شەپرو ئاژاۋەيان

هه‌لده‌گیرساند، به بیانوی داکۆکی و فریاکه‌وتنی لیقه‌وماوو دالده‌دانی راوه‌دونراو. ئا ئهم دیارده‌و حاله‌ته‌بوو: که په‌روه‌ردگار به‌گومپراو سه‌ر لی شیواو ته‌عبیری لی داوه‌ته‌وه‌و وه‌صفی ئه‌وانی پی کردوه‌و که ده‌فه‌رموی: {وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ - البقرة/۱۹۸}.

نیوه ئه‌ی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب پیش هاتنی پیغه‌مبه‌رو ئایینی ئیسلام له‌گومپرای دابوون. بیگومان ئهم صیفه‌تی «ضلال» ه‌ه‌گه‌ر نیسه‌ت بدری بو‌حال و وه‌زعی گه‌ل و نه‌ته‌وه‌ی تری ئه‌و رۆژگاره‌ زیاتر ده‌لاله‌ت ده‌کا له‌سه‌ر پاساو بو‌هینانه‌وه‌ تا له‌که‌دار کردن و به‌کالفام کردنیان. چونکه‌ گه‌ل و نه‌ته‌وه‌کانی تر ئه‌و لادان و به‌قوپا چوونه‌ی تووشی هاتبوون به‌هوی ئه‌وه‌وه‌بوو که به‌خه‌یالی خویان شوین روشنایی هه‌ضاره‌ت و شاره‌ستانیته‌ که‌وتبوون لیان هه‌له‌و گیربوو بوو که‌وتبوونه‌ ئه‌و قوپه‌ ره‌شه‌ی فه‌سادو گنده‌لی و به‌ره‌للاییه‌وه‌. به‌ده‌ستی خویان له‌ ئاکامی پلان و بیرکردنه‌وه‌، خویان خسته‌بووه‌ ئه‌و بارودۆخه‌ ناله‌باره‌ی که‌ جیگای به‌زه‌یی بوون.

ئه‌مجار نیوه‌ دوورگه‌ی عه‌ره‌بی به‌پیی باری جوگرافی که‌وتبووه‌ خالی ناوه‌پراستی نیوان ئه‌و گه‌ل و نه‌ته‌وه‌ جوړاو جوړانه‌ی ده‌وروبه‌ریان. که‌سیک ئه‌مپرو پروانیته‌ مه‌وقیعی جوگرافی ئه‌و ده‌قهره‌ «وه‌کوو مامۆستا محمد المبارک» ده‌لی: ده‌بینی ریک که‌وتۆته‌ نیوان دوو هه‌ضاره‌تی دژ به‌یه‌ک. یه‌کیکیان هه‌ضاره‌تی خۆرئاوای ماده‌ په‌رست: که‌ وینه‌یه‌کی شیواوی ناراستی ده‌باره‌ی ئاده‌میزاد پیشکه‌ش کرد، به‌هیچ کلوجیک هه‌قیقه‌تی نه‌پیکاوه‌و لایه‌نیکی که‌میشی ناگریته‌وه‌. ئه‌ویتریان هه‌ضاره‌تی گیانی خه‌یالۆی چه‌واشه‌ بووی ئه‌وپه‌ری خۆره‌لاته‌ که‌ له‌لاتی هیندو چیندا گه‌شه‌ی کردبوو.

جا ئه‌گه‌ر ته‌سه‌وری بارودۆخی عه‌ره‌ب بکه‌ین له‌سه‌رده‌می پیش ئیسلامداو حال و وه‌زعی گه‌ل و نه‌ته‌وه‌کانی ده‌وروبه‌ری جه‌زیره‌ بینینه‌

ئەو ھەش وانىيە «وھەكوو ھەندىي وا گومان دەبەن» گوايە ئەوانەي
ھەلگري ئايىنى بەتال و خاوەنى ھەضارەتى گەندەل و پوچن نۆر
زەحمەتە بتواندرى چارەسەرى نەخۆشيان بگرى و بەرەو ئايىنى
راست و ھەق ئاراستە بگرىن، چونكە شانازى دەكەن بەو فەسادو
گەندەليىيەى خويان لەسەر مەلەس داوھ و پييان وايە ئەوھى لەسەرنى لە
بيروباوېرى پوچ، شتيكى راست و دروستە. ئەوانەيش كە ھيشتا
لەسەردەم و قوناغى ليكولەينەوھ و تويزينەوھدا دەرژين ئينكارى نەزانى
خويان ناكەن و لافى شتيك لى نادەن كە نيانە لە ھەضارەت و
شارەستانى و زانست، ئەوھ ئەوانە سەر نەرم ترن بو چارەسەر كردن و
ئاراستە كردن. دەليين نەخىر ئەوھ ھيكەتى ھەلېژاردنى نيوھ دورگەى
عەرەبى نىيە بو سەرھەلدانى ئايىنى ئيسلام لەو دەرھەدا، چونكە
نمۆنە و ويئە شيكرەنەوھى لەم جۆرە بەرامبەر بەكەسيك راست
دەردەچى كە دەسەلاتى سنوردار بى و ھيزو تواناي مەخلوق بى، بيئى
جوداوازيى بكا لەنيوان شتيك ئاسان بى و شتيك قورس بى، يەكەم
ھەلېژيرى و دووھم وازليبيئى، بەتەماي دەستەبەربوونى راحەت و
دووركەوتنەوھى لە ماندوويەتى!!.

چۈنكى ئەگەر ويىست و ئىرادەي پەرۋەردىگار ۋاي بېرىپ بىدائە كە
ۋلاتى فارس يان رۇم يان ھىند بىكەتە بېشكەي يەكەمى بانگەۋازى
ئىسلامى ئەۋە بېگومان ھۆكۈرى سەرگەۋتنى بۇ دەستەبەر دەكرد،
ۋەكۈر چۈن لەنىۋە دورگەي عەرەبىدا ھۆكۈرى سەرگەۋتنى بۇ مەيسەر
كرد. چۈن ئەۋە لەخۇدا عاسى دەبىئ لەكاتىك خۇي بەدىھىنەرۋ
دروستكەرى ھەموو ھۆكارو ۋەسىلە ۋە سىبايىكە؟؟!

بەلام ھىكمەت لەم ھەلېزاردەنە لەجۈرى ئەۋ ھىكمەتە يە: كە
داخۋازى ئەۋە بوۋە پېغەمبەر سەئىدىيە نەخوئىندەۋار بى نە بخوئىنئەۋە نە
بنووسى. بۇئەۋەي خەلكى گومان نەخەنە سەر پېغەمبەرلەيەكەي،
ھەرۋا بۇئەۋەي ھۆكۈرى شك و گومان لا يان پەزمەندە نەبىن بۇ رەتدانەۋەي
بانگەۋازىيەكەي.

بېگومان لە تەۋاۋكارى ئەم ھىكمەتە خۇدائىيە: كە ئەۋ بىئەۋ
دەقەرۋ ۋلاتەي پېغەمبەرى تىدا رەۋانە دەكرى بىئەيەك بوۋە
نەخوئىندەۋارىي تىيدا بالا دەست بوۋە، بەگۈيرەي ۋلاتانى دەۋرۋبەرى
بە ۋلاتىكى نەخوئىندەۋارۋ دۋاكەۋتوۋ بىرئىردى، ھىچ ھەضارەت و
شارەستانىەتى ۋلاتانى دەۋرۋبەر بۇي نەكشابى ۋ رەنگدانەۋەي ئەۋ
ھەضارەتانەي تىدا بەدى نەكرى. ھىزرو فكىرو بۇچوۋن و بىرو باۋەپريان
لەسەر بنەماي ئەۋ فەلسەفە چەۋت و عەمبارەپۇۋ سەرلى شىۋاۋىيە
دانەمەزراۋو. چۈنكى ۋەكۈر چۈن ترسى ئەۋە ھەيە شك و گومان بچىتە
ناۋ دل و دەروۋنى خەلكىيەۋە، كاتىك بىيىنن پېغەمبەر لاى يەكەك
دەخوئىنئى ۋ ئاگادار دەكرى بەسەر نووسراۋى كۇن و مېژۋى نەتەۋە
پېشىن ۋ لەناۋچۈۋەكان و بەدەرس باسى ھەضارەتى دەۋلەت و گەلانى
دەۋرۋبەر دەخوئىنئى ۋ فېر دەكرى، ھەمان ترس و بىم ھەيە لەۋەي كە
شك و گومان بچىتە دلئى خەلكەۋە، ئەگەر بانگەۋازى ئىسلامى لەناۋ
گەل و نەتەۋەيەكدا سەرى ھەلېدائە كە داراي جۇرە ھەضارەت و

شاره‌ستانی و فلسفه و میژوو بونایه. بۆ نموونه ئەگەر ده‌عوه‌ی ئیسلامی له‌ناو نه‌ته‌وه‌یه‌کی خاوه‌ن ژیا‌ری وه‌کوو ده‌وله‌تی فارس یا‌ن یۆنان یا‌ن رۆمان په‌یدا بویایه، ویده‌چوو زۆر له‌وانه‌ی به‌تال خوازو گومان په‌یدا‌که‌رن وا گومان به‌رن ئەم بانگه‌وازییه بۆ ئیسلام زنجیره‌یه‌ک ته‌جره‌به و ئەفکاری فلسفه‌ی، پاش تاوو توێکردن و گۆرانکاری، ئەم هه‌ضاره‌ته پیشکه‌وتوو و شه‌ریعه‌ته کامله‌ی داهینایی.

بینگومان قورئانی پیرۆز به‌ده‌قیکی روون و ئاشکرا بۆ پێچ و په‌نا ئەو حیکمه‌ته‌ی روون کردۆته‌وه و ده‌فه‌رموی: {هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ - الجمعة/ ۲}.

به‌لێ حیکمه‌تی خودا وا داخواز بوو که پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی نه‌خوینده‌وار بۆ، ئەو گه‌ل و نه‌ته‌وه‌یه‌ش که یه‌که‌مجار ئەو په‌یامه‌یان ئا‌راسته ده‌کرێ زۆربه‌ی هه‌ره زۆریان نه‌خوینده‌وار بن، بۆئه‌وه‌ی موعجیزه‌ی «نبوه» و شه‌ریعه‌تی ئیسلام له‌ زه‌ینیا‌ندا ئاشکرا و نما‌یان بۆ، هه‌یچ چه‌واشه‌کاری و تی‌که‌ل بوونیکی له‌گه‌ل ئایینی تری ده‌ست‌کردو جیا جیا لێ روونه‌دا.

ئهمه‌ش ره‌حمه‌تیکی گه‌وره‌ی خوداییه بۆ به‌نده‌کانی. چه‌ند حیکمه‌تیکی تر هه‌ن لیکۆله‌ره‌وه و توێژهر ده‌توانی هه‌ستیان پێ بکا و ئێمه ده‌توانین له‌چه‌ند خاڵێ‌کدا ئاماژه‌یان پێ بکه‌ین.

۱. ئاشکرایه په‌روه‌ردگار به‌یتولحه‌رامی کردوو به‌شوینی ئارامی و دل‌نیا‌یی بۆ ئاده‌میزادو گێ‌راویه‌تی به‌یه‌که‌م خانوێ‌ک که دانراوه بۆ خودا په‌رستی تییدا و ئەنجام‌دانی شه‌عائیری ئایینی. له‌و دۆله‌دا دووعای هه‌زه‌تی ئیبراهیمی خه‌لیل هاته‌دی و دلی مرو‌قی پێوه نووسا، له‌ له‌وازی‌م و ته‌واوکه‌ری ئەم ریز لێ‌نان و ئارامی تییدا ده‌ستکه‌وتنه‌یه، که ئەو

دەقەرە پىرۆزە خۇى بېيتە بېشكەى بانگەوازى ئىسلامى كە لەبنەرەتدا ئايىنى بابە گەرەمان حەزەرەتى ئىبراھىمە، ھەروا لەداىكبوونى دوا پىغەمبەرە رووانەكردنى بۆسەر ئادەمىزاد لەھەمان خاك و ولات بى. بەتايىبەتى كە ئەم پىغەمبەرە خاتەمە لە وەچەى حەزەرەتى ئىبراھىمە.

۲. ئەو پارچە جوگرافىيەى نىوہ دورگەى عەرەبى خۇى خۇى كاندىد دەكا بۆ ھەلگرتنى ئەو ئەركە قورس و پىرۆزە، بەھوى ئەوہ كە ئەو دەقەرە ولاتە «وہكوو وتەمان» دەكەويتە خالى ناوہپراست و ناوہندى ھەموو دەولەت و گەل و نەتەوہكانى دەوروبەرى جەزىرە. ئەمەش وادەكا بەئاسانى تىشكى بانگەوازى ئىسلامى بەناو گەل و نەتەوہكانى دەوروبەردا بلاوېيتەوہ و بەھەر چوار لادا پەل بەاوى، ئەگەر تۆ بگەرېيتەوہ بۆ رۆزگارى سەردەمى پىغەمبەرە سەردەمى جى نشىنەكانى و چۆنيەتى بلاوېوونەوہى ئايىنى ئىسلام، بەئاشكرا راستى ئەوہت بۆ روون دەيىتەوہ.

۳. حىكمەتى خودا وا داخواز بوو كە زوبانى عەرەبى زوبانى بانگەوازى ئىسلامى بى، ھەر ئەو زوبانەش بېيتە ئامېرى راستەوخو و يەكەم زوبان بۆ شىكردنەوہى كەلامى خوداوەندو گەيىشتنى بەئىمە لەقاوغى ئەو زوبانەدا.

ئەگەر ئىمە سەرنج بدەينە تايىبەتمەندىى زوبانەكان و موقارەنەيەك لەناويان دا بگەين، بۆمان دەردەكەوى: كە زوبانى عەرەبى زۆر تايىبەتمەندىى تىدا ھەن: كە لەزوبانەكانى تردا نىن، كە واپوو زوبانى عەرەبى زۆر شىاو بوو كە بېيتە زوبانى يەكەمى موسولمانان لەھەموو ناوچەو دەقەرە ولاتيكياندا.

حه زره تی موحه ممد (دروودی خوی له سه ربی)

سه رخه تمی پیغه مبه رانه

په یوه ندی بانگه وازی ئه و زاته به بانگه وازی به ئاسمانییه کانی
پیشوو:

حه زره تی موحه ممد ^{دروودی} سه رخه تمی پیغه مبه رانه، هیچ پیغه مبه ر
نابن له دوا ئه و، ئه مه کوږای موسو لمانانی له سه ره و زاندر او یکی
نایینه و چه سپاوه و سه لمیندراوه. پیغه مبه ر ^{دروودی} ده فهرموی: { مثلی
ومثل الأنبياء من قبلي کمثل رجل بنی بنیاناً فأحسنه وأجله الاموضع لبنة من
زاوية من زواياه، فجعل الناس يطوفون به ويعجبون له ويقولون هلا وضعت هذه
اللبنه؟ فانا اللبنة وأنا خاتم النبیین }^(۱).

نمونه ی من و پیغه مبه رانی پیشوو وه کوو ئه وه وایه پیاویک
باله خانه یه ک دروست بکا و دیکوړو نه قشی جوانی تیدا پرازی نیته وه،
به لام جیگای خشته یه کی له سوچی کیدا به بو شى مابیته وه، خه لکی
به ده وریدا بین و بچن و ته ماشای بکه ن و زوریان به لاه جوان بی و له به ر
خویانه وه بلین: ئه وه بوچی ئه و شوینه به بو شى ماوه ته وه بوچی ئه و
خشته یه دانه راره؟ من ئه و خشته یه م و بینای پیغه مبه رایه تی به من
ته و او بووه و من خاته م و دواکه سم له زنجیره ی پیغه مبه راندا.

بانگه وازی کردنی پیغه مبه رو په یوه ندی بانگه وازییه که ی به
بانگه وازی پیغه مبه رانی پیشوو په یوه ندی جه خت کردنه وه و
ته و او کردن و پرکردنه وه ی بو شای و راستکردنه وه یه. هه دیشه که ی
باسمان کرد به ناشکرا ئه وه ده گیه نئ. چونکه بانگه وازی هه موو

پېغەمبەرئىك لەسەر دوو بنەما دامەزراوە، بنەماي يەكەم عەقیدەيە
بنەماي دووهم تەشرىع و ئەخلاقە.

لەرووى بنەماي يەكەم كە عەقیدەيە ئەو ناوەرپۆكى ھەموو
ئایىنەكان يەككەو ھىچ جوداوازی و گوڤانكارى تى ئەكەوتوو، ھەر لە
پېغەمبەرایەتى ئادەمەو تا پېغەمبەرایەتى ھەزرەتى موھەممەد ^{سەئىدى}
سەئىدى ^{سەئىدى} ھەموویان بۆ يەك واتا و مانا بانگەوازییان کردوو و يەك چمك و
حەقیقەتیان دوبارە کردۆتەو ئەویش: بېوابوونە بە تاك و تەنھایی
خودا و بە دوور گرتنى لە ھەموو شتێك كە شیاوی زاتى پاکی نەبى
لەرووى صیفاتەو. ھەروا ئیمان بەرپۆژى قیامت و حیساب و
لێكۆلینەو بە ھەشت و دۆزەخ، ھەموو پېغەمبەر و فرستادەيەك گەل و
نەتەوێ خۆی بانگ کردوو بۆ بېوابوون بەم چمكە لە ناخی
دەرووندا و ئیقرار پێکردنیا بەزوبان. ھەموویان بە زنجیرە يەك لەدا
يەك بانگەوازی پېغەمبەرى پېش خۆی بەراست زانیو و تەصدىقى
کردوو و موژدەي بەھاتنى پېغەمبەرى دواي خۆی داو و ئاوا بەو جۆرە
زنجیرە و کاروانى پېرۆزىيان دريژەي كێشاو يەك لەدوايەك رەوانەكران
بۆسەر گەل و نەتەوێ جيا جيا بۆئەوێ ھەموویان يەك حەقیقەت و
راستى دووپات بكەنەو، كە فەرمانىيان پێكرابوو بە راگەياندن و
ھەلئەنى ھەموو ئادەمیزاد بۆ ملكەچ بوون و بېوا بوونىيان پى، ئەویش
بېوابوون و داننانە بە تاك و تەنھایی خودا لەزات و لە صیفاتیدا. وەكوو
خودا بۆخۆي لە قورئانى پېرۆزدا ئەم حەقیقەتە دەركێنى و دەفەرموى:
{ شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَى وَعِيسَى أَن أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ - الشُّرَا/ ۱۲ }.

بەلکوو تەسەور ناکریت: كە دەربارەي عەقیدە لە بانگەوازی
پېغەمبەران دا، ھىچ ئیختیلاف و جوداوازیەك سەرھەلدا و بېرو باوەرى

پېغمبەرېك لهو بواره دا له گهڼ هې پېغمبەرېكې تر جياوازي تېدا پيدا بې، چونكه چمكه كانې عه قیده له جوړې هوالن، هوالدانېش له شتېك نابې جوداوازي تېدا بې له نېوان هم هوالدهر تا ټو هوالدهر. چونكه ټه گهر له فهرضې مه حالدا ټېمه هوالې هردوولا بهراست بزاني، ټه وکاته عقل رېگه نادا پېغمبەرېك رهوانه بکړې بانگه شې سې خودايې بکا «استغفرالله...؟» پاشان پېغمبەرېكې تر رهوانه بکړې داوا له خه لك بکا كه خودا تاكو ته نهايه له زاتو له صيفاتداو هېچ شېريكو هاوبه شې نېن. هردو كېشيان راستگوېن له ته بليغه كدا ټمه ناگونجې و مه عقل نېيه.

ټه مهې گوترا دهريارهې بواري عه قیده بوو. وهې له بواري ته شريعا كه مه بهست لېي ته تنظيم و رېكخستنې ژيانې كو مه لگه و خېزان و تاكه. ټه وه بېگومان جوداوازي رووده دا، له چه ندييه ت و چونه تدا، له نېوان په يامې ټم پېغمبهره تا ټو پېغمبهر «صلاّت و سهلامې خودا له سهر هموانيان بې».

هو كاري ټه وه ده گه رېته وه بو ټه و حه قيقه ته: كه بواري ته شريع له جوړې «الإنشاء» نهك هوال، ټه وهې له بواري عه قیده تده صهور ده كړې لېره دا واړيد نېيه. زياد له وه وا چاوه پروان ده كړې كه ته طه وري روژگارو گه شه كړدنې بواري ژيان و جوداوازي گهل و نه ته وه كان كاري گه ريه كي بهرچاويان هېن له ته طه وركړدنې ته شريع و جوداوازي حوكم و ياساكان به پېي بارودوخ و روژگارو روداوه كان و كات و شوينيان. له م رو وه كه فيكرهې ته شريع له سهر بنه ماي داخوازيه كانې بهرژه وندي ټاده ميزاده له دونيا و قيامه تياندا. وېرې ټه وه ش رهوانه كړدنې هر پېغمبەرېك له پېغمبهراني پېشو و تايبه ت بووه به نه ته وه يهك و پېغمبهرايه تيه كه ي گشتې نه بووه بو سهرجه م گهل و

نه ته وه کان. که وابوو نه حکامه ته شریعه کان له چوارچیویه کی بهر ته سکدا بووه و به گویره ی تایبه تمه ندی و داخوازی حال و وه زعی نه و نه ته وه یه گۆرانیان به سهر دا هاتووه.

بۆ نمونه چه زه تی موسا کراوه به پیغه مبهرو رهوانه کراوه بۆسهر نه ته وه ی جوله که، حال و وه زعی نه وانیش نه و کاته داخوازی نه وه بووه شهریعه ته که یان تا نه اندازه یه کی زۆر توندو تیژی تیدا بئ و له سهر بنه مای عه زیمه ت و چالا کوانی دابه زری و ئاسانکاری تیدا نه بی.

به تیپه ربوونی رۆژگاری دوورو دریژ دوا ی رهوانه کردنی چه زه تی موسا. پهروه ردگار چه زه تی عیسا ی کرده پیغه مبهریان و شهریعه تیکی تازه ی بۆناردن: که زۆر له شهریعه تی چه زه تی موسا ئاساتر بوو.

بهروانه پهروه ردگار له سهر زوبانی عیسا که په یامی خوی ئاراسته ی نه ته وه ی جوله که ده کا و ده فهرموئ: {....وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَلَأَحِلُّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ - آل عمران/ ۵۰}.

نه وه تا چه زه تی عیسا له بواری عه قیده دا ته صدیقی نه و چمکه ده کا که له وه پیش له ته وراتدا چه سپاوه، جهخت له سهر نه و په یامه ده کاته وه و بانگه وازی بۆ نه وه تازه ده کاته وه. به لام به نیسه بهت بواری ته شریع و نه حکامی حال و حهرام، نه وه راده گه یه نی که هه ندی گۆرانیکاری و بری ئاسانکاری نه انجام ده دا، ته نانه ت هه ندی حوکم ده سپرته وه و باری سهرشانی نه و گه له که میك سووک ده کا. که وابوو له ناردنی هر پیغه مبهریکدا دوو چمک و دوو بواری خویان ده نویتن، بواری عه قیده و بواری ته شریع.

هه موو پیغه مبهره کان «سه لات و سه لامی خودایان لی بی» له بواری عه قیده دا جهخت کردنه وه و دووباره کردنه وه ی په یامی پیش خویان راگه یاندووه و هیچ گۆرانیکاری و جوداوازییان تیدا نه کردووه.

وہل لہبارہی تہ شریعہو، ئەوہ دەیینین شەریعەتی ھەموو پیغەمبەریک سەینەوہی شەریعەتی پیشوو بووہ مەگەر شەریعەتە تازەکە پشتگیری ھەندئ لہ شەریعەتە کۆنەکە ی کردبئ یان لیئ بئ دەنگ بووبئ، ئەمەش لەسەر بنەمای ئەو قاعیدە ئوصولیہی کە دەلی: «شریعة من قبلنا شریعة لنا اذا لم یرد ما یخالفها» شەرع و یاسای پیغەمبەرانی پیش ئیمە دەبیئتە شەریعت بۆ ئیمە بەمەرجئ لہ شەریعەتی ئیمەدا دەقیک نەھاتبئ دژئ ئەو شەریعەتە بئ.

لەمەوہ بۆمان دەردەکەوئ: کە ئایینی ئاسمانی جۆراو جۆرنین، بنەمای ھەموو ئایینەکان یەکیکەو یەک پەیامە، وەل شەریعەتی ئاسمانی جیا جیا ھەن، بەگوێرە ی رۆژگار شەریعەتەکان گۆراون، شەریعەتی تازە شەریعەتی کۆنی سەریوہتەوہ، تا سەرەنجام لەسەر دەستی ھەزرەتی موحمەد: کە خاتەمی پیغەمبەرانی پەروردگار شەریعەتی خۆی بۆ ھەتا ھەتایە چەسپاندو رەزامەندی خۆی راگەیاندا، کە رازییە شەریعەتی ئیسلام شەریعەتی ھەموو گەل و نەتەوہکان بئ و ھەموویان پییەوہ پایبەند بن.

بەلام ئایینی ھەق و پەسەند لای خودا یەک ئایینە و نابئ بەدوو ھەموو پیغەمبەرانی رەوانە کردوون بۆ بانگەوازی کردن بۆی و فەرمانی پیکردوون خۆیان و گەلەکانیان «ھەر لہ ھەزرەتی ئادەمەوہ تا ھەزرەتی موحمەد» ملکہچی ئەو ئایینە بن و پەیرەوی بکەن ئەویش ئایینی ئیسلامە. ھەزرەتی ئیبراھیم «یعقوب» ئیسماعیل «صەلات و سەلامی خودایان لەسەر بئ» بەو پەیامە پیروژە رەوانە کراون و بانگەوازییان بۆ ئەو عەقیدە و بیرو باوہرە کردووە. بڕوانە چۆن پەروردگار لہ قورئانی پیروژدا ئەم راستییە دەچەسپینئ و بە گوێچکە ی گەردوونی دا دەداو دەفەرموئ: {وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مُلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَا فِي

الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ
الْعَالَمِينَ وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا
تُمُونَنَّ إِلَّا وَآنْتُمْ مُسْلِمُونَ - البقرة / ۱۳۰ - ۱۳۲}.

حه زره تی موساش به هه مان په یام و ده ستور ره وانه کرا بوسه به نی
ئیسرائیل و هه مان دهسته واژه ی دوپات کرده وه، نه وه تا په روه ردگار
له باره ی ساحیره کانی فیرعه ونه وه ده فهرموئ: {قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ وَمَا
نَنْفَعُ مَنَا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَلَّنا مُسْلِمِينَ -
الأعراف / ۱۲۵ - ۱۲۶}.

حه زره تی عیساس به هه مان په یام و بو تازه کړنه وه ی هه مان
دهسته واژه ی پیغه مبهری پیش خوی ره وانه کرا، نه ویش پابه ندبوونی
خوی به نایینی ئیسلامه وه راگه یاندو ملکه چی خوی بو نه و نایینه
دوپات کرده وه، نه وه تا قورثانی پیروز نه م حه قیقه ته ی چه سپاندوه و
ده فهرموئ: {فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ
الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ - آل عمران / ۵۲}.

ویده چی بگوتری: ده ی که وایه بوچی نه وانه ی شوینکه وتووی
حه زره تی موسان و لاف ی نه وه لی ددهن که په پره وی په یامی نه و ده کن،
عه قیده یه کی تایبه تیایان هیه و جوداوازه له عه قیده ی یه کتا په رستی
پیغه مبه رانی تر، یان بوچی نه وانه ی ئیدیعیای نه وه ده کن که له سه ر
نایینی حه زره تی عیسان عه قیده یه کی تایبه تیایان هیه له هه موو
عه قیده و بیروباوه ری پیغه مبه رانی تر جوداوازه، له وه لامدا ده لیین:
په روه ردگار له قورثانی پیروزدا وه لامی نه م جوړه پرسیاره ده داته وه و
ده فهرموئ: {إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوْتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ
بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ، وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى
لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ ، وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ -
الشورى / ۱۴}.

پېغەمبەر ئان ھەموويان رەوانەكراون بە پەيامىك كە ئىسلامە ۋ ھەر ئەو ئايىنى پەسەندى خودايە، ئەھلى كىتاب «جولەكە ۋ مەسىحى» ئەو راستىيە دەزانن، دلىان لەۋەى ئايىنى خودا يەك ئايىنە، دەزانن كە پېغەمبەر ئان ھەموويان رەوانەكراون بۇ جەختكردنەۋە لەسەر ئەو حەقىقەتە ۋ پىشتىگرى كردنى ھەر يەككىيان بۇ ئەۋى ترىان لە پەيامەكەيدا. نەدەبوۋ ئەھلى كىتاب ئاۋايان بەسەربى ۋ ئاۋا دابەش بن بۇ عەقىدەى جيا جيا ۋ تەفرەقىيان لە ئەصلى ئايىندا تى بكەۋى، بەلام ئەۋەتا بەھۋى ياخى بوون ۋ سەرگەشىيان لەناۋ خۇياندا كىشەيان تىكەوت ۋ لەبنەماى عەقىدەدا لىك ترازان ۋ درۋو بوختانيان بەدەم پېغەمبەرەكانيانەۋە ھەلبەست، ھەرچەندە لەۋ بارەۋە ئەۋان زانىاريان بۇ ھات ۋ داۋايان لىكرا كە ئەۋ رىبازە چەۋتە نەگرنە بەر، بەلام ياخى بون ۋ سواری گای ھار بوون، خەسارەتمەندى دونيا ۋ قىامەت بون ۋ كەۋتنە بەر نەفرىنى خداۋ پېغەمبەر.

سەردەمى پىش ئىسلام ۋ مانەۋەى دياردەى ئايىنى (الْصَفِيَّةُ)

ئەم لايەنەش پىشەكەكى گرنگە ۋ پىۋىستە تويژىنەۋەى تىدا بكەين پىش ئەۋەى بچىنە ناۋ باسى سەرەكى سىرەۋ لى تىگەيشتن ۋ فىقھو نامۇزگارىيەكانى، چونكە ئەم سەردەمە واتە سەردەمى پىش ئىسلام حەقىقەتىكى گرنكى لەنامىز گرتوۋە، تا ئىستا دوزمىنانى ئەم ئايىنە ژىر لىۋى دەخەن ۋ دەيشارنەۋە، بەچەند جۆر ۋەھم ۋ شتى پىرو پوچ دەيشىۋىنن.

پوختەى ئەۋ حەقىقەتەش ئەۋەيە: كە ئىسلام جگە لە درىژە پىدان ۋ ئىمتىدادى ئايىنى «الْحَنْفِيَّةُ السَّمْحَةُ» كە ئايىنى بابە گەۋرەى پېغەمبەر ئانە ھىچى تر نىيە، ھەمان پەيام ۋ حەقىقەت دوپات دەكاتەۋە.

په روډگار له زور ټايه تي قورئان دا نه وهی راگه ياندووه و ته صريحي پي
 كړدووه. يه كي لهو ټايه تانه نه مه يه: كه ده فهرموئ:

{وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ
 حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ
 شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا
 بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ - الحج/٧٨}.

يان هم ټايه ته كه ده فهرموئ: {قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا
 وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ - آل عمران/٩٥}.

تو ده زاني عه به به كان وه چه و نه وهی حه زه تي ئيسماعيلن، چين
 له دواي چين ټاييني يه كټا په رستي باوه گه وهی پيغه مبه رانيان
 وه رگرتووه و په پره ويان كړدووه، نه و په يام و په پره و پړوگرام و ټايينه ي
 نه وي پي ره وانه كراوه له يه كټا په رستي و عياده تي خودا و پابه ندبون
 به ناوه پړوكي نه و ټايينه و لانه دان لي و به پيروز راگرتني، نه مان به
 ميراتي بويان مابوه وه و په پره ويان كړدووه. به ټاييه تي به گه وره زانين و
 ريژدانان بو كه عبه و ته قديس كړدن و ئي احترام گرتني شه عايري حه ج و
 پاريزگاري كړدن مائي خودا و خزمه تكدن له پريزي پيشه وهی
 په پره وي كړدنه كه يان و پابه ند بوونيان به و ټايينه ده ژميږدرا.

جا كه روژگار دريژهي كيښا و ماوهی زور به سهر نه و ټايينه دا
 تيپه پري. ورده ورده ده ستیان كړد به تيكه لكړدن نه و ټايينه حه قه ي له
 حه زه تي ئيبراهيمه وه بويان مابوه به شتي به تال و پوچ كه خرابووه
 ناو ريوره سمی ټايينه كه يانه وه. راست و به تاليان لي تيكه لاو بوو، حه ق و
 ناحه قيان لي بوو به ټايين و په پره ويان كړد. وه كوو هه موو گه ل و
 نه ته وه يه كي تر، كاتي جهل و نه زاني وه كوو هه وري رهش داي پوشين و
 روژگاري دوورو دريژ به سهر ياندا تيپه پري، نه فسانه خوازو شه عوه زه چي

خۇيان خزانىدە ناو چىن و تويژەكانيانەو، سال دواى سال دياردهى
 هاوبەش پەيداكردن بۇ خودا و بتيپرستى لەناوياندا سەرى ھەلەداو
 تەقاليدى بەتال و رەوشتى بەدو ناپەسەنديان لەناودا تەشەنەى دەکرد،
 بەو ھەروناكايى يەكتا پەرستى دور كەوتنەو ھەو لە شەقامە رى ئايىنى
 «الحنفية» ى پاك و خاوين لايانداو، نەزانى و سەرى ئىشواوى دايپوشين و
 ماوھىەكى زور لەم تاريكستانەدا مانەو تا پەرورەدگار بە رەحم و بەزەيى
 خوى بەناردنى ھەزەرەتى موھەممەد ^{سەئۇدى} ئەو ھەورە رەشەى لەسەر
 رامالين و بەختەوھرى دونيا و قيامەتيان بۇ دەستەبەر بوو.

يەكەم كەس كە دياردهى بت بتيپرستى ھىنايە ناو ھەربەكانەو ھەو
 ھەلئيان بۇ بتيپرستى ھەمرى كوپرى «لحى» كوپرى «قمعە» باپيرە
 گەورەى ھۆزى خوزاعە بوو.

ئىبنو ئيسحاق لە موھەممەدى كوپرى ئىبراھىمى كوپرى «الحارث
 التيمى» يەو رىوايەت دەكا دەلى «ابو صالح السمان» بوى گىرامەو ھەو كە
 لە ئەبو ھورەيرەى ژنەوتوو ھەرموويەتى: گويم ئى بوو پىغەمبەرى خودا
^{سەئۇدى} بە ئەكثەمى كوپرى جەونى «الخزاعى» ھەرموو: ئەى ئەكثەم من
 شەوى ميعراج ھەمرى كوپرى لوحەى كوپرى «قمعە» م بينى لەناو ئاگرى
 دۆزەخدا ريخولەى خوى رادەكىشان، كەسم نەبىنيو ھەو ئەندازەى تۆ لەو
 بچى و ئەو لەتۆ بچى. ئەكثەم وتى: ئەى پىغەمبەر خودا! دەترسم ئەم
 ليكچوونەى من بە ئەو زيانم پى بگەيەنئ، پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ھەرمووي:
 نەخير ئەو چ زيان بەتۆ ناگەيەنئ تۆ موسولمانى و ئەو كافەرە،
 بتيپرستە، ئەو بەدبەختە يەكەم كەس بوو كە ئايىنى ھەزەرەتى
 ئىسماعىلى گۆرپو، بتى دانان بۇ پەرستى دياردهى قوربانى «بحيرة» و
 «سائبة» و «وصيلة» و «حامى» داھىنا.^{۱)}

۱- سيرة ابن هشام ۷/۶۶. وروى الشيخان عن ابي هريرة ان رسول الله قال: رأيت عمرو بن لحي
 بن قمعة بن خندف يجر قصبه في النار. الحديث بألفاظ متقاربة.

ئىبنو ھىشام چۈنئەتى داھىنئانى دىيار دەى بىپەرستى لەلەين
 عەمرى لوھەيەو رىوايەت دەکا و دەلئى: عەمرى كوپى لوھەى لە
 مەككەو چو بۇ شام، بۇ ئەنجامدانى ھەندئ كارى خۇى، كە گەيشتە
 ئەو شوئىنەى كە پئى دەگوترى «مآب» لە خاكى بەلقا: كە ئەوكاتە
 عەمالىقەى تئدا نىشتەجئ بوون و ئەولادى عىملاق يان عەملىقى كوپى
 لاوزى كوپى سامى كوپى نوح بوون. عەمر بىنى ئەو قەومە بت
 دەپەرستى پئى گوتن ئەم بتانە چىن ئىو دەيانپەرستى؟ وتيان ئەم بتانە
 دەپەرستى داواى باران بارىن دەكەين بارانمان بۇ دەبارىنن، داواى
 كۆمەككەين ئى دەكەين يارمەتىمان دەدەن، وتى ئەو بۇ لەو بتانە
 يەككىيانم نادەنئ بىبەمەو بۇ ولاتى عەرەب و ئىمەيش وەكوو ئىو
 بىپەرستى بكەين و ئەو بەھرانەمان دەستگىر بئى. بىككىيان بەدىارى داىە
 پىيان دەگوت «ھوبەل» ئەوئش ھىنايەو بۇ مەككەو لەشوئىنئكى
 بەرچا و دايمەزراند و فەرمانى بە خەلكەكە كرد عىبادەتى بۇ بكەن و رىزى
 ئى بگرن.^{۱)}

ئاوا بەوجۆرە دىاز دەى بىپەرستى لەنىوە دورگەى عەرەبىدا
 بلاوبۇو و دانىشتوانەكەى ملان لە شىرك و ھاوئدانان بۇ خودانا. بەمە
 لە عەقىدەى يەكتا پەرستى خۇيان دارنى و ئايىنى ئىبراھىم و

بحيرة: خوشترىكه گوئى دمقلشئندرىتەو و دىارى دمكرئ و جگە لە دمربەگ و مىوان
 نەدمبوو كەس شىرەكەى بخواتەو.

سائىة: وشترىكه دواى دە وشترى مى ھاتبئت و ملكى بتەكانيان بوو و كەس بۇى نەبوو
 سوارى بئى.

وصيلة: خوشترىكه بەرەلا دمكرئ و بارى ئى ناندرى و بەمەرجئ يەكەم سكى مئىنە بئى و
 سكى دوو مەشى مى بئى تايبەت دمبوو بە پىاوى دمربەگ نەدمبوو ئاھرمەت لئى بخوا.

ئىسماعىلىيان گۆپرى بە ئايىنى بىتپەرستى، سەرەنجاميان بەو حالە گەشتت كە پىي گەشتت لى گومپرىي و عەقىدەي بەتال و كردارى بەد!!
گرنگترىن ھۆكارىك كە ھەلىنان بۇ بىتپەرستى، نەزانى و نەخوئىندەوارى و چاولىكەرى لى گەل و نەتەۋەي دەۋرۈبەريان و تەقلىدى كۆيرانەيان بوو.

ۋەلى وىپراي ئەم حالەش كەسانىكىيان تىدا مابوون «ھەرچەندە بە مرورى رۇژگار بەرەو كەمى رۇشتن» لەسەر عەقىدەي يەكتا پەرستى مابوونەۋە، پەپرەۋى رىبازى ئەو ئايىنەيان دەكرد كە لى ھەزرىتى ئىبراھىم و ئىسماعىلەۋە بۇيان مابوۋە، بىروايان بە زىندوبوونەۋە و حىساب و لىكۆلىنەۋەي رۇژى قىامەت ھەبوو. يەقىنيان بەۋە ھەبوو كەخودا پاداشى چاكەكارو فەرمانبەردار دەداتەۋە و سزاي سەرىپچىكار دەدا. دژى دىاردەي سەرھەلدانى بىتپەرستى بوون، زۇريان ھەۋلدا عەرەبەكان لى بىتپەرستى ژىۋان بىكەنەۋە، بەلام نەيانتوانى بەرى ئەم لافاۋە بگرن و بىتپەرستى تاھات پەرەي سەندو بلاۋبوۋە.

لەو زاتانەي لەسەر ئايىنى ھەزرىتى ئىبراھىم مابوونەۋە قوسسى كۆپرى «الساعدة» و «رئاب الشئى» و «بحيرا الراھب» و زۆرى تر.

ھەرەكوو چۆن ھەندى داب و نەرىتى پاشماۋەي سەردەمى ھەزرىتى ئىبراھىم و بنەماي ئايىنى ھەنىف و شىعاراتى مابوۋە، ھەرچەندە شان بەشانى رۇژگارو بە تىپەپىۋونى ماۋەي زۆر بەسەرياندا كالبونەۋە و گۆرانكارىيان بەسەردا ھاتوۋە و لاۋازىيان توش ھاتوۋە. ھەرچۆنىك بى سەردەمى نەزانى عەرەبەكان بەپروالەت رەنگىكى دىاردەي شەعائىرى ئايىنى ئىبراھىمى پىۋە دىاربوو، بنەما و تارمايى ئەو ئايىنەي لى دەبىندرا، بەلام تىكرا شەعائىرو مەبادىئەكان لەژيانى عەرەبەكان دا بەچەۋاشەيى و گۆپردراۋى دەبىندران و ۋەكوو خۇيان نەمابوونەۋە. بۇ نمونە رىزگرتنى كابە و تەۋاف و ھەج و عومرە و راۋەستانى كىۋى

عه‌ره‌فه‌ و قوربانی کردن، بته‌مای ته‌مانه‌ هه‌موویان له‌ ئایینی چه‌زه‌تی ئیبراهیمدا هه‌بوون و ته‌نجام دراوان، به‌لام به‌دریژایی میژوو ورده‌ ورده‌ گوژانکاری و که‌م و زیادییان تیدا کراوه‌ و به‌هه‌له‌ و چه‌واشه‌کاری ته‌نفیز کراون، زۆر داب و نه‌ریتیان کردونه‌ ئایین و تیکه‌لاو به‌ئایینیان کردوون، بۆ نمونه‌: که‌ ئیهلالیان به‌ چه‌ج و عومره‌ ده‌کردو ته‌لبیه‌یان ده‌کرد ده‌یانگوت: {لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ إِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ تَمَلَّكَ وَمَا مَلَكَ} ته‌وان له‌ ته‌لبیه‌ کردنه‌که‌یاندایه‌کتا په‌رستییان راده‌گه‌یاند، که‌چی له‌هه‌مان کاتدا بته‌کانیان ده‌کردنه‌ هاوشانی خودا.

به‌کوردی و کورتی په‌یدا بوونی میژووی عه‌ره‌بی له‌ژێر باڵی ئایینی «الحنفية السمحة» دا بووه‌ و گه‌شه‌ی کردووه‌، به‌لکوو ده‌توانین بڵێین: میژووی عه‌ره‌بی له‌گه‌ڵ ئایینی چه‌زه‌تی ئیبراهیم شان به‌شانی یه‌ک روژگاریان به‌سه‌ر بردووه‌، سه‌ره‌تا بیرو باوه‌ری یه‌کتا په‌رستی و نوری ئیمان و هیدایه‌ت ژبانی داپۆشیبوون، پاشان ته‌و عه‌ره‌بانە ورده‌ ورده‌ له‌و ئایینه‌ دوورکه‌وته‌وه‌، به‌ تێپه‌ر بوونی ماوه‌ی زۆرو دوورکه‌وته‌وه‌ی سه‌رده‌میان له‌ روژگاری زیڕینی چه‌زه‌تی ئیبراهیم و ئیسماعیل، له‌ ئایین پاشگه‌ز بوونه‌وه‌ و به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ تاریکی گومرایی و نه‌زانی ژبانی داپۆشین و هیچ شه‌عائیر و عیباده‌تیکیان وه‌کوو خۆی نه‌هێشته‌وه‌. پاشماوه‌ی مه‌عالیمی ئایینه‌که‌یان و مه‌بادیه‌ کالبۆوه‌کانی به‌ په‌له‌ کوته‌ و هه‌نگاوی سست، له‌گه‌ڵ میژوودا روژگاری به‌سه‌ر بردو تاده‌هات باری ئایینیان پتر لاواز ده‌بوو زیاتر کال ده‌بووه‌وه‌ و لایه‌نگری که‌م ده‌بوون و ساڵ به‌ساڵ خۆزگه‌ به‌پار ده‌بوو.

کاتی‌ک سه‌ره‌له‌نوێ چرای ئایینی چه‌ق هه‌لکرایه‌وه‌، چه‌زه‌تی پێغه‌مبه‌ر بانگه‌وازی ئیسلامی راگه‌یاندو تیشکی خۆری نیگای خودایی

تارىكى كوفرو نەزانى چىرو پرو كۆبۈھەدى رادا، بارانى رەھمەتى ئايىنى
 ھەق دلى مەۋقى لە چىك و ژەنگى شىرك و بىپەرستى خاۋىن كىردەۋە.
 دىاردەدى كوفرو بىدىنى قەلاچۇ كىردو پرشنگى ئيمان و باۋەرو يەكتا
 پەرستى جىھانى روناك كىردەۋە، بىنەماكانى عەدالەت و ھەق و راستى
 جىگىربوون، ئەمجار روىكردە ئەو پاشماۋە و بىنەما ئايىنىيەنى رۆژگارى
 ھەزرىتى ئىبراھىم: كە خۇيان راگرتبىو وەكۈو خۇيان مابوونەۋە
 پەسەندى كىردن و بە بەشىك لە ئايىنى پەسەند قىۋلى كىردن و سەرلەنۋى
 بانگەۋازى بۇ كىردن.

شك و گومانى تىدانىيە و قەسەيەكى زىدەيە پى لەسەر ئەۋە داگرىن:
 كە ئەۋەدى ئىمە لەم نووسىنەماندا دەيچەسپىن شىتىكى ئاشكراۋ
 نمايانە و پىۋىستى بە تىفكرىن نىيە بۇ كەسانىك كە شارەزاي مېژوۋ بىن،
 ھەروا شىتىكى چەسپاۋە بۇ كەسىك دىراسەى ئايىنى ئىسلامى كىردى.
 ۋەلى ئىمە لەم رۆژگارەدا ناچارىن كە زۆر لەكاتى خۇمان بەفېرۋ بىدەين لە
 جەختكىردەۋەدى شىتى بەدىيەى و ئاشكرا كە ھەۋىجەى جەختكىردەۋەدى
 نىيە. ئەمەش دۋاى ئەۋەدى ئىمە بەچاۋى خۇمان بىنىمان چۆن ھەندى
 كەس عەقىدە و بىرو باۋەرى ملكەچى ئىرادە و ۋىستى خۇى دەكا. كە
 لەراستىدا ئەمە كارەساتە. بەلى ئەم جۆرە كەسانە بونيان ھەيە و لەناو
 كۆمەلگەدا كارىگەرن، گۈى نادەن بەۋەدى كە لەراستىدا ئەمانە بەم
 كارەيان عەقل و فىكرى خۇيان بەزنجىرى تۆكمە پىۋەند دەكەن، عەقلى
 خۇيان لەكار دەخەن و ھىچ نىرخىكى بۇدانانىن.

ئاي چەند جوداۋازو لىك دوورن، چەند نىۋانىيان بەر فراۋانە كەتۋ
 ئىرادەت شۋىنكەۋتەى بىرو باۋەرت بى، يان بىرو باۋەرت شۋىنكەۋتۋى

ئىرادەت بى، فەرقى ئەم دووخالەتە چەند گەۋرەو بەرچاۋە؟ ئەمىيان چەند بەرزەو ئەۋىيان چەند سوک و بى نرخە؟ ئەمىيان چەند شىكۆمەندى لەخۆ گرتوۋەو ئەۋىيان چەند پەست و بى نرخە؟.

بىگومان ئىمە كەسانىكىمان بىنى «ۋىپراي راستى و دروستى ئەۋەي وتومانە و بەھىزىي بەلگەكانمان» دەلىن: بىگومان سەردەمى جاھىلى، پىش رەۋانەكردنى پىغەمبەر و دەستكردنى بە بانگەۋازىكردن، بەھۇش خۇي ھاتۆتەۋەو خۇي خېر ھەلداۋە بۆرزگارىبون لەو بارودۇخە نالەبارەي تىيىدابوۋە، ھەروا دەلىن: پىش ھاتنى ئىسلام فەكرى عەرەبەكان كەۋتۆتە خۇسازدان بۆ بەرەنگارىبونەۋەي دىياردەي شىرك و بىپەرستى و داب و نەرىتى ناشىرىنى ناو كۆمەلگەي عەرەبى. ئەم ۋەئاگاھاتنەۋەو خۇسازدانە بۆ بەرەنگارىبونەۋەي دىياردەي كوفرو بىپەرستى، لە رەۋانەكردنى ھەزرىتى موحەممەد ﷺ رەنگى داۋەتەۋە.؟! بەقسەي ئەمان و بەپىي بۆچونيان «ۋەكۆۋ ئاشكرايە» مېژوۋ سەردەمى نەزانى عەرەبەكان وردە وردە بەرەو كرانەۋە بەسەر ھەقائىقەكانى يەكتاپەرستى و نورى ھىدايەتدا ھەنگاۋى ناو لەگەل درىژبونەۋەي رۆزگارو تىپەربوونى زەمان تا بەھاتايە ئەمان زىاتر ئامادەباشى بۆرزگارىبونيان لەو بارودۇخە نالەبارە نىزىك دەبوونەۋە. واتە ئەۋان چەندىك لەسەردەمى ھەزرىتى ئىبراھىم دوركەۋتبنەۋەو مەسافەي نىۋانىيان فراۋاتر بووبى زىاتر لە مەبادىئەكانى ئايىنى ئەۋ زاتە نىزىكبوونەۋە بەپىر بانگەۋازىيەكەيەۋە چوون، تا ئەم نىزىكبوونەۋەيان بەپايىن گەيشت و لەكاتى رەۋانەكردنى ھەزرىتى موحەممەد ﷺ گەيشتە تۆپەلەك و پرشنگى داۋ جىھانى رۆشن كەردەۋە.

ئايە دەبى مېژوۋ ئاۋا بنووسرىتەۋەو بچەسپىندى، يان دەبى بە پىچەۋانەۋە بى؟

ھەموو باھىث و خاۋەن فېكىرو بۇچوۋنى ئازاد ئەو راستىيە دەزانى
كە ئەو سەردەمەي ھەزرەتى موھەممەدى تېدا كرا بە پېغەمبەر
رەۋانەكرا دوورترىن سەردەمەي جاھىلى بوو لەنزيكبوۋنەۋەي لە
بەرنامەي ئىسلام، ھېچ خۇ سازدان و ئامادە باشى خودى ەرەبەكان
لەئارادا نەبوۋە بۇ پېشۋازى كردنى زاتى لە ئىسلام.

ئەو دياردەو مەعالىم و پاشماۋانەي لاي ەرەبەكان ھەبوو كاتى
رەۋانەكردنى پېغەمبەر ﷺ لە بنەما و مەعالىمى ئايىنى كە لەكون و
كەلەبەردا جار جار روناكايى دەدا و نىشانەي ئەۋەي ئى دەخویندرايەۋە
كەدژى بىتەرستىن و خويان بەدوور دەگرن لە پەرستش بۆكردنيان و
سەرھەلدانى ويست و ھەزيان بۇ بىرى فەضائىل و قىيەم و شكۆمەندى:
كەدوايى ئىسلام پەسەندى كردن، ئەم دياردەو تروسكە ئايىنيانە
لەبەرەمبەر ئەو ھەموو تاريكوستانەي كوفرو بىتەرستىيەي كە لەپېش
چەند سەدەيەكەۋە كەلەكە بوۋبوون رۆژدوا رۆژ قەبارەيان زيادى كردبوو
ھېچ نمودىكيان نەبوو.

خۇئەگەر ماناي «نبوة» و پېغەمبەرايەتى بەگوڭرەي تەسەۋرو
بۇچوۋنى ئەۋجۆرە كەسانە بى، دەبوايە ھەزرەتى موھەممەد و
پېغەمبەرايەتيەكەي زۆر پېش ئەو رۆژگارە بوايە كە تېدا كراۋە بە
پېغەمبەر، واتە دەبوايە پېغەمبەر پېش چەند سەدەيەك لەسەردەمەي
خۇي لەژياندا بويايە و ئەركى پېغەمبەرايەتى بخرايە ئەستوو بۆسەر
ئادەمىزادى ئەو رۆژگارە دېرىنەش رەۋانە بكرايە؟!

نووسەرۈ كەسانى تىرىش ھەن وايان پى خوشەو دەيانەۋى ئەۋە
پسەپىنن: كە ھەزرەتى موھەممەد ﷺ كاتىك نەيتۋانى قەلاچۆي
زۆربەي داب و نەرىت و طقوس و بىرو باۋەرۈ غەيبى «كە لەناو
ەرەبەكاندا باۋبوو» بكا ناچار رەنگى ئايىنى بەسەردا كردن و بە

دەستەواژەى ئايىنى لە قەلەم دان و دەكوو بەشېك لە پەيامى ئاسمانى و ئەرکى ئايىنى ناساندنى. بە تەعبىرىكى تر حەزەرتى موحەممەد ^{سېرىق} ^{سېرىق} بۆيە رەوانەكراوە رەقابەيەكى خودايى پال ئەو كۆمەلە بىرو باوەرە بدا كە لای عەرەبەكان هەبوو، واتە: بەقسەى ئەم جوړە كەسانەبى، عەرەبەكان كۆمەلەك بىرو باوەرپان لەناودا باوبوو پەپرەوييان دەكردن، برۆيان بەهەندى غەيبىيات هەبوو، حەزەرتى موحەممەد تەنها ئەرکى ئەو هەبوو، هات خاوەن و داھىنەر و دانەرى بۆ ئەو بىرو باوەر و داب و نەرىتانه ديارىي كرد، گوايە ئەوانە ھى خوداي بالا دەستن. دەلێن: ھەر بۆيەشە عەرەبەكان دواى ھاتنى ئىسلام بەردەوامبون لەسەر برۆا بوونيان بە سىحرو بە جنۆكە و باقى بىروباوەرى لەوجوړە. ھەرەكوو چۆن بەردەوام بوون لەسەر پەپرەويكردنى ئەو شەعائىرانەى لەو پېش لەسەرى بوون لە تەوافى كەعبە و بەگەرە زانىنى و پىرۆز راگرتنى و ئەنجامدانى طقوسە ئاينىيەكان و چەند شەعائىرىكى ديارىكراو؟

بىگومان ئەم جوړە كەسانە كەئاوا بىردەكەنەو و بەم گيانە سىرە دەنوسن و ژىنامەى پىغمبەر شى دەكەنەو، لەدوو فەرەضىيە و ئەگەرەو ھەنگا و دەنێن و نايانەوى بەھىچ كلوجىك گرىمانەكانيان ھەلە رووى تىبكا.

گرىمانەى يەكەم ئەو يە برۆيان وايە حەزەرتى موحەممەد پىغمبەر نى و نىگای بۆ نەھاتوو.

گرىمانەى دووھم ئەو يە، پىيان وايە ئەو ھى لای عەرەبەكانى سەردەمى جاھىلى باوبوو، لە دياردەى ئايىنى و طقوسى ئايىنى و شەعائىرى حەج و عومرە و شتى تر، زادەى فەكر و بىرو بۆچوونى عەرەبەكان خۆيانە و لەگەل رۆژگار بەرە بەرە دايانھێناون، لەرەحەمى كۆمەلگەى خۆيان لەدايك بوون. دەلێن: رىزگرتنى كەعبە و تەقدىس

كردنى دياردهيهك نيه له ئاسارى بانگهوازی حەزەرتى ئىبراھىم و باقى ماندهى ئەو پەيامە نيه، بەلکەو شتیکە بیئە و کۆمەلگەى عەرەبى تان و پۆى لیکداوه و چنیویهتى، تەقلید و داب و نەریتیکە عەرەبەکان خویان دایانھیناوه.

جا لەپینا و پارێزگاری کردنى ئەم دوو گریمانە و مسۆگەر کردنى ئەو کە پوچ نەکرێنەو و لەکەدار نەبن، ئەو جۆرە نووسەرانی کە خاوەنى گریمانەکانن چاوی خویان دەقوچینن لەئاست ئەو ھەموو بەلگە و روداو مێژووییانی کە بەئاشکرا ئەو جۆرە گریمانانە بەپاشدا دەبنەو و پەردە لەسەر پوچی و بێ بنەمایى راو بۆچونی نازانستیان لادەدەن.

ئاشکرایە: کە لیکۆلینەو لە حەقیقەت و ھەولدان بۆ گەییشتن پێى و دەرخیستنى، پێویستى بە بنەمای زانستیە نەك گریمانەى ھەلە. کەوابوو ناگونجی توێژەرەو بەگاتە مەبەست و بە ئامانج بگا، لەکاتی کە خێطەى لیکۆلینەو کەى لەچار چێوہى ئەو گریمانە ھەلە یەدابی کەپیش وەخت لەزەینى خۆیدا بریارى داو، ئاشکرایە لیکۆلینەو لەو جۆرە وینە یەکە لە وینەى گالته جارى و کارى پیکەنین نامیز.

چونکە ئیمە کاتیک بمانەوئ لە لیکۆلینەو دا بگەینە حەقیقەت و راستى، دەبێ بەچارى ئیعتیبار ھەموو بەلگە یەکى عەقلى و روداوى مێژوویی بەرچاو بگرین، بۆئەو خودى حەقیقەتە کە بدۆزینەو. مادام ئیمە نامانەوئ درۆ لەگەل خۆمان بکەین و مەبەستمان بەحشى حوڕو ئازاد بێنینە کایەو، نامانەوئ بەزۆرە ملئ و چەواشەکارى کەسانى دى بخەینە سەر فیکرەو گریمانە کەمان و گوئى نەدەینە ئەو چەندیک باسە کەمان پەيوەندى بە حەقیقەت و واقعەو ھەيە، دەبێ زانستیانە ھەولئ دۆزینەوہى حەقیقەت و راستى بدەین!

بهائی ئیمه به هیچ حال و کلوجیک ناتوانین چاوی خۆمان بنوقینین و فیکری خۆمان کول بکهین لهو میژووهی ئهوه دهچه سپینێ که چه زه تهی ئیبراهیم که عبهی بنیات ناوه، له خۆیه و ههنا به لکوه به فرمانی خودا و به نیگای خودا ئه و ماله ی لهو شوینه بنیات ناوه، هه روا نابێ چاوی خۆمان بنوقینین له تیکرای په یامی پیغه مبه ران که یه که له دوا ی یه که بانگه وازیان کردوه بۆ ریزگرتنی که عبه و خودا به یه کناسین و بپروا به غه ییبیاتی په یوه ست به پوژی چه شرو سزا و پاداش و سه ره نجام دابه شبوونی ئاده میزاد یان بۆ به هه شت یان بۆ دۆزه و گه ئی شتی تر له وانه ی نامه ئاسمانیه کان ده یگه یه نن و میژوو ته صدیقی کردوه و روژگار و زه مانه و چینه کانی ئاده میزاد له خۆیان گرتوون و دانیان پیداناون. ده ی باشه ده گونجی ئیمه ئه و هه موو چه قائیقه میژوویی و روداوه دان پیا نرا وانه ی نامه ئاسمانیه کان وه لانی و چاویان ئی بقوچینین، ته نها له بهر به لگه یه کی نازانستی: که ئه ویش بریتییه له گریمانه ی ئه وه گوایه ئه و دیارده ئایینیانه ی پیا ن ده لێن پاشماوه ی ئایینی ئیبراهیم: که له سهرده می جاهیلیدا باویان هه بووه و په پره و کراون ته نها ته قالیدو داب و نه ریتیک بووه بیرو بۆچوونی عه ره به کان دایه ئناوه و چه زه ته ی موچه ممه د ﷺ که ها تووه به رهنگی ئایینی بۆیه ی کردوون!!

پیویسته که بزانی: ئه و که سانه ی ئه و جوړه زه عم و بۆچونه یان هه یه و پیا ن خۆشه راو و بۆچونی له و جوړه بلا و بکه نه وه، ناتوانن نه له پیش و نه له پاش، تاقه به لگه یه کیش له هه ر جوړیک بێ له سه ر بۆچونه کانیان، بخه نه روو؟! ئه وانه مه به ستیان ته نها و ته نها چه نه بازی و چه واشه کارییه.

له وانه یه تو داوای نمونه یه کم ئی بکه ی له و بابته. به سه رچاو. نمونه زۆرن. ده تو بۆخۆت کتیبی «بنیة الفکر الدینی» دانراوی

رۆژھەلات ناسى ئىنگلىزى ناسراو بە «جىب» بخوینەو، ئەو كاتە دەبىنى دەمارگىرى كۆیرانە چى بەوخەلكە كردوۋە؟! ئەو دەمارگىرىيە سەيرو سەمەرەى زۆر جار خاۋەنەكەى ھەلدەنئى كەخۆى روت بكا لەھەموو بەھا و نرخیكى زانستى، تەنانت واز لە «مقومات»ى كەرامەتى خۆيشى بىنئى، خۆى گىل و ئەحمەق بكا، چاۋى خۆى لەو ھەموو بەلگانەى وەكوو كۆۋى حەقىقەت خۆيان دەنوینن، بقوچىنئى و ملكەچيان نەبئى.

بىگومان پىكھاتەى فېكرى ئايىنى لە ئىسلامدا بە تېروانىنى «جىب»، برىتىيە لەو عەقىدە و فكرە غەيبىيانەى لای عەرەبەكان ھەبوون لەپىش ھاتنى ئىسلامدا، ھەزرىتى موحەممەد ﷺ ھاتوۋە تېيان فېكرىو، ئەو ھى توانىۋىيەتى بىگۆرئى گۆرۋىيەتى، ئەو ھىش نەيتوانىۋە بىگۆرئى و خۆى لى رزگار بكا، ھاتوۋە بەرگى ئىسلامى بەبەردا كردوۋە، ئەمجار دەلئى: موحەممەد ئەو ھى لەبىر نەچوۋە كە دەعمى فېكرەكەى بكا بە پەيكەرئىك لە ئەفكارو ھەلوئىستى ئايىنى گونجاو، كە ئەم كارەى ئەنجام داۋە، ئەمجار لىرەدا موشكىلەيەكى تىرى گەورەى ھاتۇتە پىش، چونكە ئەو وىستۋىيەتى ژيانى ئايىنى دابمەزىنئى نەك تەنبا بۆ عەرەب بەلكوۋ بۆ ھەموو گەل و نەتەۋەى سەر روۋى زەمىن، ئەمەش لەچوار چىۋەى ئەو فكرە غەيبى و بىرو باۋەرەى لای عەرەبەكان باو بوو جىگای بۆ نەكرایەۋە ناچار ئەم ژيانە ئايىنىيەى لە چوارچىۋەى مەنەجى قورئاندا دامەزئاندا.

ئەمە پوختەى ئەفكارى «مامۇستا جىب!» بوو لە كىتەبەكەيدا... ئەتو ئەم ئەفكارانەى دەخوینىەۋە، ھەر لەسەرەتای كىتەبەكەيەۋە تا كۆتايى، نابىنى يەك بەلگەيەك بىنئىتەۋە لەسەر ئەۋەى دەلئى. ئەگەر تۆ لە نووسىنەكەى وردىتەۋە، ھېچ گومانى نامىنئى لەۋەدا: كە ئەم كابرايە عەقل و ئاۋەزى خۆى لەشۋىنئىكى دور داناۋە و لە شۋىنئىكى تر

وادیاره ئەو کابرا روژە لاتناسه ئەوکاتەى دانیشتووہ بۆنەوہى
پیشەکى بۆ تەرجمە عەرەبىيەکەى کتیبەکەى بنووسى، ئەوہى بەبیردا
هاتووہ: کە لەداها تودا خوینەران نووسینەکەى رەتدەکەنەوہ،
بەسوکایەتى پیکردنەوہ ئەفکارەکانى توپدەدەن، بۆیە هاتووہ
پیشوہخت پاساو بۆ نووسینەکانى دینیتەوہ. پاساو دینیتەوہ و دەلى:
ئەو ئەفکارانەى ئەم نووسینەمى لەسەر بنیات نراوہ، زادەى میشکى
خۆم نین، بەلکوو کەسانى دى پیشم کەوتوون، کۆمەلک لەبیرمەندو
خاوەن فکر لە گەورە زانایانى موسولمانان کە ژمارەیان زۆرەو ژماردنیان
زۆرى دەوئ، پیش من ئەم راستییەیان درکاندوہ، تەنہا بۆ نمونە ناوی
یەکیکیان دینم، ئەویش شیخی گەورە «شاه ولي الله دهلوی»یە،
ئەمجار دەقیکی «شاه ولی الله دهلوی» راگواستووہو نامازەى کردووہ بۆ
«ج، ۱، لاپەرە/۱۲۲» لە کتیبى بەناوبانگی نابراو کەناوی لیناوە «حجة الله
المالعة».

وادياره مامۇستاي تويۇرەدەو رۇژھەلاتناس دۇنيابوۋە لەو
كەكەس لە خوينەران ئەركى گەرانەو بۇ سەرچاۋەى ناوبراۋ ناخاتە
ئەستۇى خۇى، ئەو ئەزىيەتە بەرخۇى ناداۋ ناچى بۇ دۇنيابونى خۇى لە
دەقەكە سەيرىكى كىتېبى ناوبراۋ بكا، بۇيە ھاتوۋە نا ئەمىنانە لەسەر
زوبانى «شاھ ولي الله» بە ئارەزوۋى خۇى گۇپرانكارى كردوۋە، ئەوھى
لەگەل مەبەستىدا بگونجى قۇستويەتيەوۋە گۇپرويەتى، مانايەكى لە
دەقەكە ناوہ كە ھەلى ناگرى، شتىكى لەسەر زوبانى «شاھ ولي الله»
گوتوۋە كە ئەو نەگوتوۋە.

ئەمەى دەىخەمە نىوان كەوانەو، دەقى نووسىنەكەى «جىب»ە كە لەكتىبى «شاھ ولى الله»و رايگواستوو «دايتاشيو». دەلى: «بىگومان پىغەمبەر ﷺ بە پەيامىكەو نىردراو كە پەيامىكى ترى لەخۆ كرتوو، پەيامى يەكەم ئەو پەيامەيە كە بو ئەولادى ئىسماعىل نىردراو، ئەم پەيامە وادەخوازى: كە مادەى شەرىعەتەكەى ئەو شەعائىرو شىو عىبادەتەيە كەلای عەرەبەكان بابوو، چونكە شەرع برىتییە لە چاكسازى كردن لەوہى لاiane نەك تەكلىف كردنيان بى بەشتىك كە هیچ ناگادارى نى»^(۱).

وہلى لەراستیدا دەقە نووسراوہكەى كتیبى «حجة الله البالغة» زۆر جوداوازە لەوہى «جىب» دايتاشيو و گۆرانكارى تىداكردوو. «شاھ ولى الله» دەلى:

ئەتو بزانه كە حەزەرتى موخەمەد ﷺ رەوانەكراو بە ئايىنى «الحنفية الإسلامية» بۆئەو ھىلە خوار بووكانى راست بكاتەو، نورو پرتەوى بلأوبكاتەو. قورئان ئەمە دەچەسپىنى و دەفەرموى: «ملە ابىكم ابراهيم». جا كەوابى پىويستە كە بناغەكانى ئەو ئايىنە ئىسلامى بى. سونەتەكانى دامەزراو بن چونكە پىغەمبەر رەوانە كراو بۆسەر گەل و نەتەوہيەك دياردەو پاشماوہيەكى ئايىنى تىدامابوو، پىويست نەبوو سەر لەبەرى ئەو بنەما و پاشماوہ ئايىنيانە بگۆرئ، بەلكو پىويست بوو بيانھىلىتەو و تەقرىريان بكا، چونكە پىوہى راھاتبون و بەئاسانى بەدلىاندا دەچوو، پاشتر لەسەريان دەچەسپا لەكاتى بەلگە ھىنانەو. نەوہكانى حەزەرتى ئىسماعىل چىن لەدوا چىن پەيرەو و پىرۆگرامى حەزەرتى ئىسماعىلى بابە گەورەيان بەمىراتى بۆمابوہو، لەسەر ئەو شەرىعەتە بەردەوام بوون و پەيرەويان دەكرد، تا عەمرى

كوپى لوحى پەيدابوو، دياردهى بىپەرستى داهىنا. ھەندى راوو
بۇچونى پوچى خۇي خستە ناو ئايىنەو، بۇخۇي گومرەبوو خەلكى
تريشى گومرا كرد. دابو نەريتى بىپەرستى داهىنا، ياساى «سائىبە»
و «بحيرة» ھى ھىنايە ئاراو. لىرەو بەتالكردنەو ھى ئايىنى ئىسماعىل
پەرەى سەند، راست و گەندەل تىكەل بەيەك بوون، نەزانى و كوفرو بى
دىنى بوو بەھەورى رەش و دايپۇشىن. ئىتر پەرەردگار ھەزەرتى
موھەممەدى كىرە پېغەمبەر و رەوانەى كرد بۇئەو ھى خوارو خىچى
دابو نەريتيان راست بىكاتەو. ئىصلاحي فەسادى و گەندەلى بىرو
باوەر و كۆمەلەيتيان بىكا، ئەو بوو ھەزەرتى موھەممەد ^{سېرىيى} ^{سەئەدىي} زۆر
بەوردى بنەما شەرىعەتە بۇماو ھەكەيانى تاوو توئى كرد، ئەو ھى دەگونجا
لەگەل مەنەجى ھەزەرتى ئىسماعىل، يان بەشىك بوو لە شەعائىرى
خودا، دانى پىاناو ئىقرارى كرد و ھىشتىەو. ئەو ھى گۇرانكارى تىدا
كرابوو، يان ھەر گەندەل و فەساد بوو، يان لەپىرى شەعائىرى شىرك و
كوفر بوو پوچى كىرەو و قەلاچوى كرد ^۱.

گومانىشت لەو ھەدا نەبى كە ئىمە نووسىنى ئەم زاتە لىكۆلەرەو ھى
ناخەينە سەر تاو ھى مونا قەشە و رەتدانەو، چونكە مونا قەشە كىردى
نووسىنىكى وا پوچ و بىھودە و نازانىستى و وپىنە ئامىز، خۇماندوو
كىردىنىكى بىھودە و كات بەفپۇ دانە. وەلى ئىمە مەبەستمان لەم ئاماژە
كىردنە ئەو ھىە خويىنەر بزانى تاچ ئەندازەيەك دەمارگىرى كويىرانە
خاۋنەكەى بەرەو كەمپى نەزانى بردوو، ھەرەكوو چۇن دەمانەوئى
خويىنەر ئاگادار بى بەسەر ئەو ھەقىقەتەى ھەندى كەس لەزانا
خۇرئاوايىەكان بە نارەوا لافى مەنەجىەت و مەوضوعىەت لى دەدەن.

۱ - ئەمە دەقى نووسىنە. شاه ولي الله الدهلوى. يە بۇ خۆت بىروانە كابرەى خۇرەھەلاتناس
چۇن گۇرانكارى تىدا كىردوو.

له هه مان کاتدا بزاندري ته قليدو شوينکه وتني کويرانه ي هه ندي له نووسه راني موسولمان بو زانا خوړئاواييه کان چه ند جيگاي سه رنجه و چه ند نازانستيه.

که و ابو تو ي خوينه ر دواي نه م روونکر دنه وانه ي له وه پيش ناماژه ي بوکرا، هه ستت به حقيقه ت و راستي و چو نيه تي په يوه ندي نيوان ئيسلام و فيکري جاهلي کرد که له پيش هاتني ئيسلامدا لاي عه ربه کان باو بو.

هه روا زانيت په يوه ندي نيوان سه رده مي جاهيلي و نه و ئايينه پاک و خاوينه ي که حه زه تي ئيبراهيمي پي ره وانه کرابو و چونه و چيه؟..

نه وه شت بو ده رکه وت، بوچي حه زه تي موحه ممه د ^{سېرلاي} ^{پېغمبەر} زور له داب و نه ريت و بنه ماي باو و په يره و کراوي سه رده مي نه زاني عه ربه کاني جيگير کردو هه نديکي وه لانان و له غوي کردنه وه و قه لاچوي کردن.

به مه يش ديينه کوتايي رانواندني نه م پيشه کيانه ي که پيويست بوو پيش چونه ناو ليکولينه وه ي زانستيمان ده رباره ي سيره ي پيغه مبه رو ده رهي ناني فيقه و ئاموزگاري جوړاو جوړ: که ده بوايه نه نجام بدرين!

دلنيا شبه له وه به ولاوه له چوارچيوه ي باسه کانماندا زور به لگه و بوره انت ده ست ده که وي جهخت له راو بوچونه کانمان ده کاو ته پ و تو زي سه ر روداوه کان ده ته کيني و حه قيقه ته کان ده رده خا.

بہشی دووہم

لہ کاتی لہ دایکبوونہ وہ تا پیغہ مبرایہ تی

نہ ژادی پیغہ مبر ^{درویدی} ^{لہستان} ، لہ دایکبوونی ، شیرخواردنی

نہ ژادی پیغہ مبر:

زاتی پاکی ناوی موحمہ مہدہ کوپی عبداللہ کوپی عبدالمطلب پیشی
دہ گوتری: «شیبہ الحمد» کوپی ہاشم کوپی عبدالمناف «ناوی المغیرہ»
بووہ. کوپی قوصہ ی پی گوتراوہ «زہید» کوپی کیلاب کوپی «مُرّة»
کوپی کہ عب، کوپی لونہ ی کوپی غالب کوپی فیہری کوپی «مالیک» ی
کوپی «النضر» ی کوپی کہ نانہ کوپی خوزہ یمہ ی کوپی مودریکہ ی
کوپی «ئیلیاس» ی کوپی موضہری کوپی نزاری کوپی مہ عہدی کوپی
عہ نان.

تائیرہ نہ ژادی پیغہ مبر کوپای لہ سہرہ، لہ وہ بہرہ و ژور راجیایی
تیدایہ و جیگای مشت و مپرہ و ناتوانی لینی دلنیابی. وہ لی ئوہ ی جیگا
متمانہ یہ و گومانی لی ناکری، ئوہ یہ عہدنان لہ نہ وہ و ئوہ لادی حہ زہ تی
ئیسماعیلہ: کہ پیغہ مبر یکی ئولولعہ زمہ و کوپی حہ زہ تی ئیبراہیمہ
«صہلات و سہلامی خودایان لہ سہر بی». ہرہوا شک و گومانیش
لہ وہدانیہ کہ پەرہردگار پیغہ مبر ی خو ی لہ پاکترین ہوزو گہرہ ترین

بنه ماله و پاکترین نژاد هه لبرژاردوه. تۆزقالیکیش چلکی کوفرو
بتپهرستی سهردهمی نه زانی له نژادی نیه.

ئیمامی موسلیم به شهرت و سه نه دی خۆی فهرمووده یه که ریوایهت
دهکا له پیغه مبهروه که فهرموویهتی {ان الله اصطفی کنانه من ولد اسماعیل
واصفی قریشاً من کنانه واصطفی هاشماً من قریش واصطفانی من بنی هاشم}.

روژگاری له دایکبوونی ریکهوتی سالی روداوی «فیل» ی کردووه،
ئهو سالی ئه بیره هه ی حه بهشی هه ولی روخانی که عبه ی دا، له شکری
نۆرو جه راری تیدا هینایه سهر مه کهه و فیلی ئاماده کردبوون بۆ
روخانی مالی که عبه. به لام خودا پیلانه که ی له ناو بردو ئاواته که ی
زینده به چال کردو طهیره ن ئه بابیله ی کردنه ئامرازی له ناوچونی
ئه بیره هه و له شکره که ی.

له دایکبوونی حه زره تی موحه ممه د ^{سیرپی} به گویره ی راستترین
سه رچاوه ریکهوتی روژی دووشه ممه ی دوانزه ی مانگی ره بیعول ئه وه لی
کردووه.

به هه تیوی له دایکبوو، کاتیک باوکی له دونیا ده رچوو ئهم هیشتا
کوړپه له ی دوو مانگانه بوو له سکی دایکید، بۆیه که له دایک بوو باپیری
«عبدالمطلب» له ئامیزی خۆی گرت و ته داره کی له دایکبوونی له ئه ستۆ
گرت. دایه نی بۆ گرت. ئه وه بوو له سهر داب و نه ریتی عهره ب، دایه
ده ست ئافره تیک له هۆزی به نی سه عد: که پیان ده گووت حه لیمه ی کچی
ئه بو نۆیب. ژینامه نووسانی پیغه مبه ر ^{سیرپی} کوړایان هه یه له سهر ئه وه
که ده قه رو ناوچه و لادییه کانی هۆزی به نی سه عد له و سه روبه نه ده دا
تووشی کی شه و گرفتی وشکه سالی و گرانی و قات و قری هاتبوون،
ئاره لیان شیریان تیدا نه بوو، کشت و کال و گیا و گژیان وشک بوو بوو.
هه ر ئه وه نه ده حه زره تی موحه ممه د «مندالی تازه له دایکبوو» له مال و

۱ - پروانه باسی شیرخوارانی چه زهرتی موحه ممد لهناو خیلای بهنو سه عدد او شهقبوونی
سینگی لهگتنبی سره این هشام ج/ ۶۴ ههروا پروانه صحیح مسلم ج/ ۱۰۱ - ۱۰۲.

ئەم بەلگەو دەلائیلانە بەئاشکرا لەو فەرموودەی ئیمامی موسلیمدا
 دەرەکەون: کە لەو پێش تومارمان کرد. ھەر بەو مانایە فەرموودەی
 تری زۆر زەبەندە ھەن. یەکیک لەو جۆرە فەرموودانە ئەو فەرموودەیە کە
 تیرمیزی رییایەتی کردوو و دەفەرموی: پیغمبەر صلوات الله علیه لەسەر دوانگە
 راوەستا و فەرمووی: «من انا» من کیم؟ ھاوێلان عەزیزان کرد: تو
 پیغمبەری خودای «صەلات و سەلامی خودات لەسەر بێ». فەرمووی:
 {أنا محمد بن عبدالله بن عبد المطلب. ان الله خلق الخلق، ثم جعلهم فرقتين فجعلني
 في خيرهم فرقة، ثم جعلهم قبائل فجعلني في خيرهم قبيلة. ثم جعلهم بيوتاً فجعلني
 في خيرهم بيتاً وخيرهم نفساً}. من موحه مەدی کوپی عەبدوللای کوپی
 «عبد المطلب» م. پەرەردگار ئادەمیزادی خەلق کرد، دوازی کردنی
 بەدوو بەش، منی خستە ناو باشترین بەشیان. ئەمجار کردنی بەچەند
 ھۆزو عەشیرەتیک منی خستە ناو باشترین ھۆزو عەشیرەتەو پاشان
 ئادەمیزادانی کردنە چەند بنەمالەو خیزان، منی خستە ناو باشترین
 خیزان و بنەمالەو.

ئەو بزانی: کە خوشەوێستی پیغمبەر داخوازی ئەوێە ئەو گەل و
 ھۆزە ئەو زاتە تییدا ھەلکەوتوو خوشمان بوو، نەک لەپرووی تاک و
 رەگەزەو، بەلکوو لەپرووی حەقیقەتی روتەو، چونکە حەقیقەتی
 عەرەبی و قورەیشی بەھۆی پیغمبەرەو صلوات الله علیه شەرەفمەند بوون. ئەمە
 ھیچ دژایەتی نابێ لەگەڵ ئەو خراپەکارییە عەرەبیکی قورەیشی
 ئەنجامی دەدا، بەو لەرێگەی راستی پیغمبەر لادەداو لادانەکەشی
 زیانی بۆ خودی خۆی ھەیە، لەئاستی پلەی کەرەمەتی ئیسلامی
 دایدەبەزینێ، چونکە ئەو لادان و پلە دا بەزینە وادەکا ئەو خراپەکارە
 پەیوەندی نیوان خۆی و پیغمبەر بپچرینێ و ئەو ئیعتیبارە لەغو
 دەکاتەو، خوشەوێستی ئیمەش لەدەست دەدا.

۲. لەشپوڤى موصادەفەو رېكەوت نىيە: كە پېغەمبەر سېرەيى بە ھەتپوڤى لەدايك بېي، ھېشتا تەمەنى دوو مانگانە بى لەسكى دايكىدا، باوكى بمرى، ئەمجار زۆرى پىئ نەچى باپىرىشى لەدەست بدا، پەرورەدى سەرەتايى ژيانى بەبى باوكى دەست پىبكا، بەبى بەخپوكردن و چاودىرى كردنى باوكى و سۆزى دايكانەى دايكى سەردەمى مندالى بەسەر بەرى.

بېگومان پەرورەدگار ئەم شپوڤە ژيانە ناخوش و پرچورتەمى بۆ پېغەمبەرى خۆى ھەلبەزاردووە، پەرورەدە بوونى دوور لەچاودىرى باوكى دلسۆزو سۆزى دايكانەى دايكى، حېكمەتېكى يەزدانى بووە، پىدەچى بەشېك لەو حېكمەتە خودايىيە ئەو بەبى دەمبەستى ئەوانە بكا، كەبى باوھەن و رېگايان لى بگرى لەوھى شك و گومان بخەنە دلى خەلكەو، يان سەرنجى خەلكى رابكىشن بۆئەوھى ھەزەرتى موھەممەد لەژىر چاودىرى باوك و باپىرىدا بەشېرە خۆرى و مندالى، فىرى ئەوھ كراوھ بانگەوازى پېغەمبەرايەتى بكا.

چۆن ئەم گرېمانە سەرھەلنادا و ئەم بۆچوونە لەئارادا نابى؟! بەتايبەتى عەبدولموتەلىبى باپىرى، پياو ماقوللى ھۆزى قورەيش بوو، لىپرسراوى دووكارى گرنگى كۆمەلايەتى ئەو سەردەمەى ھۆزى ناوبراوى لەئەستۆ بوو كە «الرفادة والسقاية» بوو^(۱). ئاشكراشەو شتېكى سروشتىيە: كە باوك و باپىر، مندال و نەوھى خويان و ئاراستە بكەن و پەرورەدى بكەن: كە ھەلگرى ئەو مىرات و بەھا سەرورەيانەبى كە خويان شانازى پىوھ دەكەن.

۱ - الرفادة: دابو نەرىتېك بوو لەناو قورمىشېيەكاندا باوبووھ كە برىتى بوو لەوھى ھەر مروفتېك بە گوپرەى تواناى خۆى پىتاك بكەن و مال و سامان گردبەكەنەوھ خۆراك و مېوژو سركەى پى بكرن و دەرخواردى حاجيانى بدن.

السقاية: دابىنكردى ناوبووھ بۆ حاجيان لەكاتى مەوسىمى ھەجدا.

بهائی، حیکمه تی خودا واداخواز بوو: که ریگا له ئهوانه بگری که په یامه که یان ره تکرده وه، رییان لی بگری که نه توانن ئه و شک و گومانه ببهن و ئه و تۆمه ته ئاراسته بکن. بۆیه حیکمه تی خودا وابوو چه زره تی موچه ممد له ناسکترین قوناعی ژیانیدا، به بی باوکی ئه مجار به بی دایکی په روه رده بی، مه حرووم بی له چاودی ری باوکانه و سوژی دایکانه ته نانه ت هیشتا ته مهنی له ههشت سالی تی نه په ری بوو که «عبدال مطلب» ی باپیریشی کوچی دواپی کرد. هه روا ویستی خودا وابوو که چه زره تی موچه ممد قوناعی مندالی له ناو هو بهی خیلی بهنی سه عدا، دور له هه موو بنه ماله و خیزانی به سه ره ری.

کاتیک چه زره تی موچه ممد له ته مهنی ههشت سالی دابوو، باپیری مردو ئه بو طالیب که مامی بوو گرتیه لای خو، ئه میش زور به دلسوژی و لی برانه وه، سه ره رشتی کرد، به مال و به گیان یارمه تیدا، ئه م کومه کی و پالپشتی کردنه ی ئه بو طالیب دریژه ی کیشا تاپیش کوچکردنی پیغه مبه ر ^{نیوودی} بو مه دینه به سی سال. ئه بو طالب و پرای ئه و هه موو داکوکی کردنه ی له پیغه مبه ر ^{نیوودی} که چی بو خوئی ئیمانی پی نه هینا، به مهش تۆمه تی ئه وه ناکری که ئه بو طالیب هیچ دهستیکی هه بو بی له په یامی پیغه مبه ردا و واگومان بری مه سنه له مه سنه له ی هوزو بنه ماله و زه عامه ت و پله و پایه ی دونیایی بی.

بهائی به و شیوه ویستی په روه ردگار وابوو، که پیغه مبه ره که ی به هه تیوی په روه رده بی، ته نیا چاودی ری خودا سه ره رشتی کرد، هیچ هیزو توانایه کی تر دهستی نه بوو له چاودی ری و سه ره رشتی کردنیدا، نه مال و سامان، نه چاودیرو رابه ر، هیچ رۆلکیان له په روه رده کردنی پیغه مبه ر دانه بووه، بوئه وهی نه فسی مه یلی مال و جا هو پله و پایه ی دونیایی نه کا. بوئه وهی کاریگه ری بیئه و ده رو به ری له سه ره نه بی،

خەلكى قودسىيەتى «نبوة» و پلەو پايەى دونىايان لى تىكەلاو نەبى. يان
وابزانن يەكەم دەكاتە ھۆكار بۇ گەيىشتن بەدووەم.

۳. ئەو ھەرزانى و خوشگوزەرانىيەى كەوتە ھۆبەى ھەلىمەى
«السعدية» وە بەھوى ئەوەى كە ھەزەرتى موحەممەد بەشیرە خۆرەيى
كەوتە ناو خیزانى ھەلىمەو، كە «وھكوو ئاماژەمان پىكرد ئەو دەقەرە»
لەو پىش توشى تەنگرەى وشكە سالى و قات و قېرى بوو بوو، زەوى بى
ئاوو لەوەر، ئاژەل بى شىرو بەروبووم، بە بردنى ھەزەرتى موحەممەد
لەلایەن ھەلىمەو بۇ ئەو ھۆبەو دەقەرە، باران بارى و ولات سەوز بوو و
ئاژەلى برسى تىربوونەو و شىریان ژىايەو، ئەمانە ھەموویان بەلگەى
بەرزى و پىرۆزى شان و شكۆى پېغەمبەر^{نەبى} نىشانەى ئەوەى: كە
پلەوپايەى چەند لای خودا بەرزو بلىندە، تەنانت لەوكاتەشدا كە
مندالىكى شىرە خۆرە بوو!! بىگومان لەدیارتىن دیاردەى رىزلىننى
خودا بۇ ئەو زاتە ئەوەى كە پەروردگار بە سایەى ئەوەو خیزانى
ھەلىمەى خستە خوشگوزەرانىيەو، كە بەلەخو گرتنى و شىرپىدانى
شەرەفیاب بوو، ئەمەش شتىكى عەجایەب و سەرسورپەنەر نى، ئەوەتا
شەرەعتى پىرۆزى ئىسلامیمان فیرى ئەوەى كردووين كە لەكاتى بى
بارانى و وشكە سالىدا داواى بارىنى باران بكەین بە بەرەكەت و
پارائەوەى پیاوچاكان بەھىواى قبولبوونى دووعا و پارائەوەكانمان خودا
ئەو ناخوشیەمان لەسەر لایەرى^۱. دەى كەوابى دەبى چۆن بى ئەگەر
شوینىك بەخودى پېغەمبەر شەرەفیاب بى لەكاتىكدا كە شىرە خۆرەو
لەباوەشى ھەلىمەدا ئارامى گرتووەو مەمكەكانى دەمژى؟

۱ - جەماوەرى زانایانى ئىسلام دەفەرموون واباشە لەكاتى وشكە سالى و كەم بارانى
نەھلى سەلاح و تەقوا، ئالو بەیتى پېغەمبەر بكرىن بەتكاكار بۇ لابردنى بەلای وشكە
سالى و ناخۆشى تر. بېروانە فتح البارى ج ۳۹/۲ ونیل الأوطار ۷/۲ وسبل السلام ۱۳۴/۲
والغنى لابن قامة ۲۶۵/۲.

بیگومان زۆر شیواوتره که پیغمبەر بپیته هۆکاری سهوزبونهوهی زهوی و کهوتنهوهی ههزانی و خوشی بۆ ئهوه دهقهره لهوهی بههۆی باران بارینهوه زهوی سهوز بیتهوه.

مادام ههموو شتی که بهدهست خودا بێ، خۆی ریکخهری هۆکارهکان بێ، زۆر لایهق و گونجاوه که خودی پیغمبەر لهپریزی پیشهوهی هۆکاری بهرهکهت و فهره ئیکرامی خودایی بێ، خۆ به سهریچی قورئان پیغمبەر رحمهته بۆ ههموو جیهان: {وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ - الأنبياء/۱۰۷}.

۴. روداوی شهقکردنی سینگی موبارهکی پیغمبەر ^{روداوی} لهتهمهنی مندالیدا لهوکاتهدا که لههۆبهی بهنو سهعددا ژبانی بهسهردهبرد، به نیشانه و ئیرهاصاتی «نبوة» و بهلگهی ئهوه دهژمیردری که خودا ههلی بژاردوه بۆ کاریکی گهره و ئهرکیکی پیروز.

بیگومان روداوی شهقکردنی سینگی لهچهند ریوایهت و بهچهند ریگای سهحیهوه و لهسه زاری ژمارهیهکی زۆر له هاوهلان ریوایهت کراوه، یهکی که له هاوهلانه ئهنهسی کوپی مالیکه، که ئیمامی مسلم له سهحیهکهیدا لییهوه ریوایهت دهکا، دهلی: لهکاتی که پیغمبەر لهگهڵ هاوهلانیدا یاری دهکرد، ههزهتی جوهرائیل هاته لای و خسته سه زهوی و سینگی شهق کرد، دلی دههینا و خالیکی رهشی تیدا بوو لی جیاکردهوه وتی ئهوه بهشی شهیتانه، ئهمجار له تهشتیکی زیریندا بهئاوی زمزم ششتی و ئهمجار خستهوه شوینی خۆی... لهوکاتهدا مندالیهکانی که یارییان لهگهڵ دهکرد بههلهداوان رایانکردهوه بۆ مائی ههلیمه. دایکه شیردهرهکهی به هاوارو گریانوه هاواریان دهکرد که محمد کوژرا، کاتی که ههلیمه و دهرو دراوسی بهپیر هاوارهکهوه چون و ههزهتی محمدیان بینی رهنگی گوڤابوو ^(۱).

حېكمەتپىش لەم روداۋە «واللہ اعلم» دەرھېنانى غودەى شەپنىيە لەناۋ دلى پېغەمبەر ﷺ چونكە ئەگەر شەپو كوفرو خراپەكارى سەرچاۋە و كانى غودەيەك بى يان پارچە گوشتىك بى لەناۋ شوپنىكى جەستەدا، دەرگا مرقىكى خراپ و گومرا بە عەمەلىيەكى جەراحييە بكارىيە بە مرقى صالح و باش. وەلى وا دەرەكەۋى حېكمەتەكە ئەۋەبى پەرۋەردگار پېش وەخت ئىعلانى ئەۋە بكا كە ئەم زاتە كارىكى گرنگى دەرخرىتە سەر شان و نامادە باشى ئەۋەى بكا كە مەر لە مندالىيەۋە بەۋەسائىلى مادی بەرچاۋ، حازرو نامادەبكرى بۇ عىصمەت و ەرگرتنى نىگا، بۆئەۋەى ئەۋ نامادەكارىيە شىۋە مادىيە بېيتە ھۆكار بۇ ئيمان پى هېنانى لە داھاتووداۋ بەراست زانىنى پېغەمبەرايەتتەكەى لەكاتى ئىعلان كردنىدا. كەۋابوۋ دەرگونجى بلىن: ئەۋ سىنگ لەتكردنەى كە نووسەرانى سىرە كۆپايان ھەيە لەسەر رودانى، پاككردنەۋەيەكى مەعنەۋى بوۋە وەلى شىۋەى ماددى و حسسى ەرگرتوۋە، بۆئەۋەى ئەۋ ئىعلانە خوداييە لەخۋى بگرى كە لەۋەپېش نامارژەمان بۆكرد، خەلكى روداۋەكە بېيسن و بېيىنن.

حېكمەتەكە ھەرچىيەك بى، پىۋىست ناكە «چونكە ھەۋالەكە چەسپاۋە بە صەحىح دانراۋە» ھەۋلى ئەۋە بدرى ماناى ئەم جەدىتە لە ظاھىرى خۋى لادبرى و حەقىقەتى روداۋەكە داپپوشرى و ھەۋلى تەئۋىل كردنى بۇ بدرى، تەئۋىلى دورو نامەعقول و تەكەلووف ئامىز. ھەرەكەسىك ھەۋلى لەۋجۆرە بدا «بەتايىبەتى كە خەبەرەكە صەحىح و چەسپاۋە» ھىچى دەست ناكەۋى جگە لەۋەى كە ھەۋلدانەكەى نىشانەى لاۋازى ئيمان و باۋەرىيەتى بەخوداۋ بە دەسەلاتى رەھای.

پىۋىستە ئىمە بزانىن: تەرازوۋ پىۋەرى قبول كردنمان بۇ ئەۋ روداۋە، راستى روداۋەكە و صەحىحى رىۋايەتەكەيە، كە رىۋايەتەكە

مەرجى سەھىجى و راستى ھاتنەدى و ثابت بوو، ئىتر ناچارىن دەبىي
قبولى بگەين و بىخەينە سەر سەرو سەرچا، ئەوجار تەرازو پىۋەرمان بۇ
تىگەيشتن لەماناى دەقەكە، دەلالاتى زوبانى عەرەبى و ئەحكامەكانىيەتى،
ئەصلىش لەكەلامدا حەقىقەتە، ھەتا بتواندرى ماناى حەقىقى ئى
بدرىتەو، پەنا بۇ حالەتى مەجازو شتى وانابرى، خۇ ئەگەر رىگاي ئەو
بدرى، ھەر لىكۆلەرەو و تويزەرەو ھەك بە نارەزوى خۇى، كەلام لەماناى
حەقىقى خۇى لاداو پەنا بۇ جۆرەھا دەلالاتى مەجازى بەرى و چۆنى
بوى ئاوا دەقەكە ئاراستە بكا و ماناى ئى بداتەو و مەبەست ديارى بكا،
ئەو ئەوكتە نرخى زوبان شلە پەتە دەبى، دەلالاتى خۇى لەدەست
دەداو خەلكى سەريان ئى دەشىۋى و لە چۆنىيەتى ئى تىگەيشتىنى. پاشان
دەلىن: گەپان بەدوا تەئويل و ھەولدان بۆئەو ھى حەقىقەت رەتبكەينەو
لەپاي چى و بۆچى؟ ھەلبەتە ئەم جۆرە كارو ھەلۋىستە لە ئاكامى ئيمان
لاواى بەخوداو لاواى برۋابوون بە پىغەمبەرايەتى حەزەرەتى
موحەممەد و راستى پەيامەكەى دىتەدى. ئەگىنا چەند ئاسانە مروۇ
يەقىنى ھەبى بەھەر روداويك، گىرآنەو ھەكەى راست بى و رىوايەتەكەى
مەرجى وەرگرتن و قبولى تەواوى تىدائى. جا حىكمەتەكەى بزانى يان
نەيزانى.

بو ولاتی شام پاشان هه ولدانی بو دایینکردنی برژیوی خوئی و ماندوبوونی لهو بواره دا

کاتیك حه زه تى موحه ممه د ته مه نى گه يشته دوانزه سالى، ئه بو طاليبى مامى به مه به ستى بازرگانى كردن به كاروانىك به ره و ولاتى شام به پرى كه وت و له تهك خویدا حه زه تى موحه ممه ديشى برد، كاتيك كاروانه كه گه يشته ولاتى «بوصرا» به لای راهیبكى ئه و ده قه ردا تپه پرين. كه ناوى «بوچه ر» بو، راهیب هاته لایان و ریزى لىنان. ئه م راهیبه شاره زای ئىنجیل و ئاگادارى كاروبارى ئایینى نه صرانى بو، حه زه تى موحه ممه دى بینى و زۆرى لى وردبۆوه، به سیفه ته كانى پیغه مبه رى ناسى و پاشان رویكرده ئه بو طالیب و لى پرسی ئه م كوپه گه نجه چیته! ئه بو طالیب وتى: كوپه. «ئه بو طالیب له به ره ئه وه ی زۆرى حه زه تى موحه ممه د خویش ده وىست ده یگوت: محمد كوپه».

بوچه ر پى گوت ئه مه كورت نیه و نابى باوكى ئه م كوپه ئیستا له ژياندا بى. ئه مجار ئه بو طالیب وتى برازاه، وتى ئه ی باوكى چى لى هات؟ وتى: كۆچى دواى كرد هیشتا ئه م له سكى دایكىدا بو. بوچه ر و تى راست ده كه ی. ئامۆزگاریت ده كه م چى زوه بیگه رینه وه بو ولاتى خوئى، زۆر ئاگادارى بكه جوله كه زه فه رى لى نه هیئن، سویندم به خودا ئه گه ر له م ده قه رو ولاته، چاویان پى بكه وى، زیانى پى ده گه یه نن... بیگومان ئه م برازایه ی تو كارى گه وره و گرنگ له سه رده ستى په یدا ده بى. ئیتر ئه بو طالیب زۆر به په له هینايه وه بو مه كه «۱».

۱ - باختصار عن سيرة ابن هشام: ۸۰/۱ ورواه الطبري في تاريخه: ۲/۲۸۷ ورواه البيهقي في سننه وأبو نعيم في الحلية. ويوجد بين هذه الروايات بعض الخلاف في التفاصيل، وانفرد الترمذي بروايته مطولاً على نحو آخر، ولعل في سنده بعض اللين، فقد قال هو نفسه بعد

پاش ئەۋە پېغەمبەر سەئىدى مۇستەزىي كەۋتە قۇناغى گەنجىيەۋە دەستى كرد
بەكاسىبى كردن و ھەۋلەدان بۇ بژىۋو رزقى رۇژانەى. سەرەتا بوۋ بەشۋانى
مەرۋ بزن بۇ مەككەيەكان. پېغەمبەر سەئىدى مۇستەزىي لەۋ بارەۋە دەفەرمۇي: {كنت
ارعى الغنم على قراريط لأهل مكة} ^(۱).

پەرۋەردگار پېغەمبەرى خۇي پاراست لەھەرشتيك گەنج ولاۋ ھەزى
لى بكن لە ديار دەى گالتەۋ كەپ و رابواردن. پېغەمبەر سەئىدى مۇستەزىي بۇ خۇي
دەربارەى خۇي دەفەرمۇي: «بەلاى ھىچ كاريكى بېھودەۋ نەشياۋدا
نەچوم لەۋشتانەى لەسەردەمى جاھليدا بابوون جگە لەدووجار، ئەۋ
دووجارەش خودا پاراستمى و لەمپەرى خستە نيوان من و ئەۋ ئيشە
نەشياۋەدا. ئيتەر ھەرگىز نيازىشم نەكردوۋە بەلاى كارى لەھو لەعب دا
بگەرېم. ھەتا پەرۋەردگار پەيامى بۇناردوم و پلەۋ پاىەى پېغەمبەرايەتى
پى بەخشيم...!!

جاريكيان شەۋبوۋ بە ھاۋەلە شۋانەكەم گوت: كە لەپشت مەككەۋە
لەگەلما دەپرى دەلەۋەراند: ئەگەر ئاگات لە مەرەكانم بى ئەمشۇ دەچمە
ناۋ شارى مەككەۋ تۈزى ۋەكۋو گەنجەكان رادەبويېرم كەمى باى بالى
خۆم دەدەم، ھاۋەلەكەم وتى باشە بېرۇ. منيش دابەزىمە خۋار بۇناۋ شار

ان رواه: هذه حديث حسن غريب لا نعرفه إلا من هذا الوجه.. وفي سنده عبد الرحمن بن غزوان قال عنه في الميزان: له مناكير، ثم قال: أنكر ماله حديثه عن يونس بن أبي إسحاق، في سفر النبي (ص) وهو مرأوق مع أبي طالب إلى شام. وقال عنه ابن سيد الناس: في متنه نكارة. راجع عيون الأثر: ۴۳/۱.. والغريب أن الشيخ ناصر الدين الألباني قال عنه -رغم هذا في تخريجه لأحاديث. فقه السيرة. للغزالي: إسناده صحيح... ولم ينقل من تعليق الترمذي عليه إلا قوله: هذا حديث حسن. ومن عاداته أن يضعف ما هو أصح من هذا الحديث بكثير. هذا وأما القدر المشترك من القصة فثبت بطرق كثيرة لا يلحقها وهن.

تاگەيشتەمە لاي يەكەم مالى مەككە و گويم له بلوئرو سازو سەمتوور بوو
 وتم ئەو چىيە؟ وتیان ئەو زەماوەندى بووک گواستەنەو، منیش
 دانیشتم گوئ لەشایی و زەماوەند بگرم، خودا گوچکەى هاخنیم و خەوم
 ئى کەوت، بەتینی هەتاوی چیشتهنگا و بەخەبەر هاتم، گەرامەو بۆلای
 هاو لەکەم و پرسىياری ئى کردم منیش راستى روداوم بۆ گىرايەو.
 شەويکی تریش هەمان داخوازیم له هاو لە شوانەکەم کردەو و ئەویش
 ريگای دام هاتەو بۆناو شاری مەككە بۆ یاریکردن و رابواردن هەمان
 حالەتى جاری پيشووم بەسەر هاتەو. ئیتەر بپرای بپرای جاریکی تر
 خەيالى لەوجۆرە بکەم»^(۱).

پەندو نامۆزگاریی:

حەدیثی بو حەیرا دەربارەى تېبینییەکانی لەسەر پىغەمبەر کە
 حەدیثیکە زۆربەى زانایانی سیره و راویانی ژینامەى پىغەمبەر
 گىراویانەتەو، هەروا تورموذی بەدورو دريژى له حەدیثى ئەبو موسای
 ئەشعەرى دەرى هیناوە و کۆپایان هەیه لەسەر ئەو کە ئەهلى کیتاب
 «جولەکە و مەسیحی» پيشووخ ت زانیارییان هەبوو دەربارەى ناردنی
 پىغەمبەر ﷺ و نیشانەکانى هاتنى ئەو زاتەیان دەناسین ئەویش
 بەهۆى ئەو زانیاری و نیشانانەى له تەورات و ئینجیلدا هاتبوو دەربارەى
 هەوالی رهوانەکرانى پىغەمبەرى ئاخىر زەمان و نیشانە و ئەوصافەکانى.

بەلگە لەسەر ئەم راستییانە زۆرو زەبەندەن. یەکیک لەو بەلگانە ئەو
 واقیعهیهیه کە راویانی سیره و زانایانی ژینامەى حەزەرەتى موحمەد
 رىوایەتیان کردووه: کە جولەکەکان شانازییان بەسەر هۆزى ئەوس و

۱ - رواه ابن الاثير و رواه الحاكم عن علي بن ابي طالب وقال عنه صحيح على شرط

خەزىرە جەدا دەکرد «دەيانگوت» ئىمە پىمان راگەيەندراوۋە كە رەوانە كەردنى پىغەمبەرى ئاخىر زەمان نىزىك بۆتەو، ھەر لەگەل رەوانە كرا ئىمە نىشانەكانى دەزانىن و خىرا دەست پىشخەرى دەكەين ئىمانى پى دەمىنىن، لەگەلى دەكەوين بۆ شەپر كەردن دژى نەييارەكانى، ھاوكارى دەبىن بۆ كوشتنى ئىوۋە ۋەكوو كوشتنى گەلى عادو ئىرەم دەكەوينە وىزەتان. جا كە خەزىرەتى موحەممەد كرا بە پىغەمبەرو رەوانەكرا، جۈلەكەكان لەو بەللىنەى خۇيان پاشگەز بوونەو، ئىتر پەرۋەردگار ئەم ئايەتەى نازل كەرد كە دەفەرموى: {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْخِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ - البقرة/۸۹}.

ئىمانى قورطى و ھى تىرىش رىۋايەت يان كەردوۋە دەللىن: كە ئايەتى {الَّذِينَ آمَنُوا كِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ - البقرة/۱۴۶}، نازل بوو ئىمانى عومەر لە عەبدوللاى كوپرى سەلامى پرسى «كەلەو پىش ئەھلى كىتاب بوو موسولمان بوو بوو» ئەرى عەبدوللا تۆ موحەممەد ^{سېرى} ۋەكوو كوپرى خۆت دەناسى؟ وتى بەلى باشتىشى دەناسم، خۇداى مەزىن ئەمىندارى نىگای خۆى لە ئاسمانەو ناردە لای ئەمىنى خۆى: كە خەزىرەتى موحەممەدە لەسەر زەوى، بەھەمان ئەو رەۋشت و نىشانانەى كە لەكتىبى ئىمەدا چەسپاۋەو گومانم لىنى نىو باش باش دەيناسم، ۋەلى كوپرەكەم نازانم ئاخۇ دايكى راست دەكا ھى منە يان نا. بىگومان ھۆى سەرەكى ئىمان ھىنانى سەلمانى فارسى بەشۋىندا چوونى ھەۋال و رەۋشتى پىغەمبەر بوو لەناو ئىنجىل و پرسىار لە راھىبەكان و زانايان و شارەزايانى بە تەۋرات و ئىنجىل.

ئەمە چ دژایەتیهکی نیه له گەڵ ئەوەدا: که زۆر له ئەهلی کیتاب ئینکاری ئەم راستییە دەکەن و ئەو ئینجیلانە ی ئیستا لەبەر دەستدان هیچ ئاماژەیان بۆ ناوی حەزەرەتی موحەممەد و پیغمبەراییەتی تێدانیه، چونکه ئاشکرایە و دەزاندری، ئینجیل و تەورات چ گۆرانکارییهکیان بەسەردا هاتوو، چەندجار دەستی گۆران و ئی زیادکردن و ئی کەمکردنیا گەشتتۆتی. پەرەردگار له قورئانی پیرۆزیدا دەفرموی: {وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ - البقرة/ ۷۸ - ۷۹}.

دەستکردنی پیغمبەر بەشوانی مەرو بزن بۆ مەکەییەکان بە مەبەستی پەیداکردنی رزق و روژی، سێ دەلالەت و مەغزای گرنگی لەخۆ گرتوون.

۱. یەکەم زەوقی بەرزو هەستی ناسک که خودا پیغمبەری خۆی پی رازاندبوونەوه. بێگومان ئەبو طالیبی مامی لەخۆی گرتبوو، بەوپەری لیپرانەوه سەرپەرشتی دەکردو تا ئەوپەری توانا وەکوو باوکیکی دلسۆز پێداویستی ژیانی بۆ دابین دەکرد، بەلام حەزەرەتی موحەممەد ئەوەندە نەفس بەرزبوو، هەر لەگەڵ هەستی کرد دەتوانی کاسبی بکا و هەولی دابینکردنی رزق و روژی بدا، دەستی کرد بەکاسبی کردن بۆئەوهی ئەوەندە ی بتوانی ئەرکی ئەبو طالیبی مامی کەمی سوک بکا، وێدەچی ئەو دەستکەوتە ی که حەزەرەتی موحەممەد بەدەستی هیئاوه له ئاکامی کارکردنی، ئەوەندە گرنگ نەبووبی و بە نیسبەت ئەبو طالیبەوه داهااتیکی کەمی بووبی، وە ئی بەهەموو مانا تەعیریکی ئەخلاقی بەرزبوو، نیشانە ی شکۆمەندی و شەهامەت بوو، هەستکردن بوو بە بەرپرسیاریەتی و هەولدان بۆ چاکەدانەوهی مامی.

۲. دەلالەت و مەغزاي دووم پەيوەندى بەجۆرى ئەو ژيانەو ھەيە كە پەرورەدگار بۆ بەندە راستال و صالحەكانى خۆى ھەلى دەبژىرى لەدونىادا. بېگومان بۆ دەسەلاتى يەزدان زۆر ئاسان بۆو: كە ھۆكارەكانى گوزەرانى خوش بۆ ھەزەرتى موھەممەد برەخسىنى و پىويست نەكا ئەو لەو تەمەنە گەنجىيەدا بۆ دابىنکردنى بژىوى، يان كەمكردنەو ھى ئەركى گوزەران لەسەر ئەبو طالېبى مامى، ناچارى ئەو ەبى شوانى بزن و مەر بكا.

و ھلى ھىكەمەتى خودا وادەخوازى لەئىمەى ئادەمىزاد، كە بزانين: باشتر و پاكترين مال و سامانى مروۋ ئەو ەيە ئادەمىزاد بە ەرەقى ناوچەوان و رەنجى شانى بەدەستى بىنى و لەبەرامبەر خزمەتكد بى كە پىشكەشى دەكا بە كۆمەلگا و نەتەو ەكەى. لەھەمان كاتدا خراپترين مال و سامان ئەو مال و سامانەيە كە دەست مروۋ دەكەوى بەبى ماندوبوون و رەنج كىشان بەبى ئەو ەى ھىچ خزمەتكد لەبەرامبەردا پىشكەش بە كۆمەلگا بكا.

۳. دەلالەت و مەغزاي سىيەم ئەو ەيە: كە ھەركەسىك خاوەنى بانگەوازيەك بى، بانگەوازيەكەى ھىچ نرخی نىيە و چ كاريگەرييەكى ئەوتوى نابى ئەگەر كاسبى و رزق و رۇژىيەكەى قورسايى بخاتە سەر دەعوەت و بانگەوازيەكەى، يان بژىوو پىداويستى ژيانى لەخىرو صەدەقەى خەلكى دابىن بكرى. كەوابوو خاوەنى بانگەوازي ئىسلامى «پىغەمبەرى ئىسلام» شىاوترين مروۋى سەر رووى زەمىنە: كەبۆ دابىنکردنى بژىوى خۆى، پشت بەھەول و كۆششى شەخسى خۆى بېەستى و لەبەرى رەنجى شانى خۆى پىداويستى ژيانى دابىن بكا. يان داھاتىكى شەرەفمەندانەى ھەبى و قنىياتى پى بكا. نەك بىيەتە بار بەسەر خەلكەو ەلەرىنى سوال و صەدەقەو ە بژىوى دابىن بكرى. بەلى دەبى

بانگخوازی ئیسلامی پیداوېستی ژيان و بژیوی خوۍ بهرهنجی شانی دهسته بهر بکا. بۆنه وهی کهس نه توانی منه تی به سهردا بکا و خوۍ به خاوهن فاضل بزانی به سهریدا و نه مه وای لی بکا راشکاونه بی له گوتنی قسه ی حق و رونکردنه وهی حقیقه ت. نه توانی بویرانه روبه پوی بهرام بهر بیته وه، ده بی له حالیک دا بی هیچ موبالات به پله و مه قامی بانگکراو و ناموژگاری کراو نه کا.

هر چه نده ناشکراو عیا نه هم مانایه نه وکاته به سهر دلی حه زره تی موحه ممه دا رانه بردوه، چونکه نه کید نه و ده مه نه یزانیوه که نه رکی بانگخوازی و په یام بهری و «نبوة» ی ده خریته نه ستوو له داهاتودا ده بیته هه لگرو گه یه نه ری که لامی خودا و په یامی ئیسلام. وه لی نه مه نه ج و ری بازه ی ژيان که په روه ردگار بو پیغه مبه ری خوۍ هه لی بژاردوه نه و حیکمه ته به رزه ی له خو گرتوه، نه وه روون ده کاته وه که په روه ردگار ویستی و ابووه حیکمه تی واداخواز بووه، که هیچ شتیکی ژيانی پیغه مبه ر پیش پیغه مبه رایه تی نه بیته کو سپ و ته گره له به رده م بانگه وازییه که یدا، یان کاریگری سه لپی له سهر بانگه وازییه که ی هه بی.

له و سهرگوزشته ی پیغه مبه ر ^{سپوږمې} له باره ی خوۍ وه ده یگیرېته وه که په روه ردگار له ته مه نی مندالی و گه نجیدا له مه موو کاریکی له هوو له عب پاراستوویه تی و تووشی هیچ هه لیه ک و کات به فیرودانیک نه بووه دوحه قیقه تمان بو روون ده کاته وه که هه ریه که یان له وی تر گرنگتره.

۱. حه قیقه تی یه که م نه وه یه حه زره تی موحه ممه د ^{سپوږمې} هه موو خه صائیص و تایبه تمه ندییه کی ئاده میزادانه ی تیډا بووه، هه موو حه زو ئاره زویه کی فیتری وه کوو هه رگه نجیکی تر له خویدا هه سستی پی کردوه. به سروشتی ئاده میزادانه و ته مه نی لایویه تی، حه زی له سه مه رو رابواردن و له هوو له عب بووه، هه سستی کردوه به له زهت و خوشی که له و

یاری و شاییهی گەنجانی مەککە شەوانە ئەنجامیان دەدا. بە سروشتی ئادەمیزادانەیی حەزی ئی بوو و پێی خوش بوو وەک و گەنجانی تر بۆی دەستەبەر بێ.

۲. حەقیقەتی دوو ئەوێ: خودا پاراستوویەتی و نەیهێشتوو هێچ جوړە مەزھەرێکی لادان لەو رێبازەیی داخواری ئەو دەعوەت و پەيامەیه کە خودا بۆی ئامادە دەکا، بەخۆیەو بێنی، یان بۆی دەستەبەر بێ. تەنانت ئەو لەوکاتەشدا کە پێغەمبەر نیو و شەرعیەتی بۆ نەهاتوو و نیگایەکی بۆ نەکراو کە لەجوړە حەزو ئارەزووانە بیگێرێتەو نەهێلێ نەفسی ئیستیجابەیی ئەو جوړە حەزانە بکا، ئا لەوکاتەشدا خودا پارێزەرێکی تری نادیارێ بۆ رەخساندوو، کە بێتە لەمپەر لەنیوان ئەو و ئەو شتە نەفسی ئارەزووی دەکا: کەشیایوی کەسیک نین دەستی قودرەت ئامادەیی دەکا بۆ تەواوکردنی ئەخلاق و رەوشت و چەسپاندنی شەرعیەتی ئیسلام لە داھاتویدا.

لە کۆبوونەوێ ئەم دوو حەقیقەتە گرنگە لەلای حەزەرەتی موحەممەد بەلگەیهکی ئاشکراو عەیان هەیه لەویدا کە ئەم زاتە لەهەموو قوناغەکانی ژیانیدا چاودێری خودایی تایبەتی لەگەڵیدایە و رێنمونی دەکا، دەستیکی غەیبی لەپشتیەتی و ناهێلێ لە رێبازی نەخشە بۆ دانراوی لا بە، بەبێ ئەوێ چ ھۆکارو وەسیلەیی پەرور دەو رێنمونی مادی لەگۆڕی بن. یان بزانی کێ ئاراستەیی دەکا بۆ ئەو رێبازەو کێ لەلادان لێی دەپاریزێ؟ لەکاتی کەدا هەموو ئەو شتانەیی لەدەروربەرینی بە بنەمالەو خێزان و نەتەو و جیران و ھۆزیەو بەم رێبازە ئاشنا نین و نازانن هەیه یان نا، چۆنەو چۆن نیو و بەتەواوی مانا لێی بێ ئاگان و بە خەیاڵیشیاندا نەهاتوو.

كەوابو ھېچ شك و گومان لەو ھەدا نىيە كە ئەو جۆرە چاودىزىيە خودايىيە رىگايەكى بارىكى لە روناكى بۆ ھەزرىتى موحەممەد كەردەو، دەرياي تاريكوستانی جاھىلى پرى، ئەو ھەش گەرەترىن نىشانەيى بوو لەسەر ماناي ئەو «نبوة» و پەيامەى خودا پېغەمبەرى بۆ ئامادە دەکردو ھىزى تىدا دەخولقاند بۆ گرتنە ئەستۆو ھەلگرتنى، ھەروا بەلگەيە لەسەر ئەو كە ماناي «نبوة» و پېغەمبەرايەتى بنەماى ئەساسى و سەرەكى بوو لە پىكھاتەى كەسايەتى پېغەمبەرو ھەموو ئىيتجاھاتە دەرونى و فيكرى و سلوكىيەكانى ژيانى.

بىگومان شتىكى ئاسان بوو كە ھەزرىتى موحەممەد بەجۆرىك لەدايكبوويايە و بەھاتايە كۆپى ژيانەو: كە ئەو ھەزو ئارەزوو غەريزىيە ئادەمىزادىيەى تىدا نەبى و ھېچ مەيلى لەزەت وەرگرتن لە شەھەوات و ھەوسىدا نەبى و ھەويجەى بەو نەبى داوا لە ھاوئە شوانەكەى بكاو مەرەكانى بە ئەمانەت لا جى بىللى و بۆخۆى بۆ تىركردنى ھەزو ئارەزوو گەنجانەكەى دابەزىتە ناو مائەكانى مەككە و بگەرئ بەدوا ئەو كۆمەلە گەنجانەى كە ھەندى جار شەوانە شاي و زەماوەنديان ساز دەکردو باى بالى خويان دەداو لەھوو لەعبيان ئەنجام دەدا. بەلئى ئاسان بوو كە ھەزرىتى موحەممەد وا لەدايك بوويايە ئەم غەريزانەى تىدا نەبونايە، بەلام ئەمە تەنھا دەلالەتى ئەو ھى تىدا دەبوو كە شەوئى نەفسانى لە پىكھاتەيدا بوو و بەس! ئەمەش دياردەيەكە نمونەى لەناو ھەموو گەل و نەتەوہيەكداو لەھەموو رۆژگارو سەردەمىكدا ھەيە. ئىتر ئەوكاتە شتىك نەدەبوو كە نىشانەى ئەو بى چاودىزى خودايى و دەستىكى ناديار ھەزرىتى موحەممەد لادەدا لەھەموو ئەوشتانەى كەشياوى ئەو نىن. بەلكو دەگوترا: بۆخۆى لەناخيدا ئەو ھەزو ئارەزوو ھى تىدا نەو نەبوو. وەلئى ھىكمەتى يەزدانى واداخواز بوو: كە ئەو جۆرە چاودىزىيە خودايىيەى بەسەر پېغەمبەرەو بوو لەتەمەنى سەرەتاي گەنجى و

لاویہ تیدا بۆ خەلکی دەر بکەوئ: بۆئەوێ لەدوا رۆژدا ھۆکاری ئیمان
ھێنانیان بە پەيامەکەى بۆ دەستەبەر بکا و عەوامیلی شک و گومان
لە راستی پەيامەکەى لە فیکریان دوور بخاتەو.

بازرگانیکردنی حەزرەتى موحەممەد بەمالی خاتو خەدیجە و پاشان مارەکردنی خەدیجە لەلایەن حەزرەتى موحەممەدەو:

وھکوو ئیبنولئەثیر و ئیبنو ھشام رىوایەتیان کردووە خاتو خەدیجە
ئافرەتییکی بازرگانی سامانداری خاوەن پلە و پایەبوو، پیاوی بەکرئ
دەگرتن بۆئەوێ بازرگانی بە مال و سامانەکیەو بەکەن، بەشیوێ
موضارەبە و قازانج بەشەریکی، مال و سامانی بۆخەنە گەر و ئال و وێری
بۆ پیو بەکەن، جا کاتیک ھەوالی دەستپاکی و راستگویی حەزرەتى
موحەممەدی پێگەیی ناردی بەدوی دا بۆئەوێ مال و سامانی پێویستی
بۆداین بکا و بە مەبەستی بازرگانیکردن بەو مال و سامانە بچئ بۆ شام،
لە بەرامبەریشدا بەشی باشترو زیاتریشی بۆ دیاری بکا لە قازانج لەوێ
لەو پێش دەیدا بە بازرگانی تر. بۆ یارمەتی و ھاریکاریشی مەیسەرەى
رەنجبەریشی لەگەڵدا بنیئ، حەزرەتى موحەممەد ﷺ داواکەى
خاتو خەدیجەى قبول کرد، لەگەڵ مەیسەرەدا بەرەو شام بە پارەو پولی
تەواو کالای پێویستەو کەوتەئ. حەزرەتى موحەممەد لەم سەفەرەیدا
سەرکەوتوو بوو قازانجی باشی بە دەست ھێنا، زۆر لە بازرگانەکانی تر:
کە لەو پێش بەمالی خەدیجە چوونە شام ئی وەشاوەتر بوو. قازانجی
دوو چەندانەى ھێناوەو بەوپەرى ئەمانەت و دەستپاکی و رەوشت
بەرزییەو ئەرکی سەرشانى خوێ بەجئ ھێنا. مەیسەرە لەمیانەى ئەم
سەفەرەدا زۆر تاییبەتەندى پیغەمبەر و رەوشتى بەرزو دەستپاکی و
مەردایەتى لە حەزرەتى موحەممەد بەدى کردو پێیان سەرسام بوو،

به دورو دريژنی هه موو ئه و ئه خلاق و ئاكارو رهفتارانەى پيغه مبهري بۆ خه ديجه گيڤرايه وه.

خاتوو خه ديجه شه هامة و ره وشت به رزي چه زره تي موحه ممه دي چوو ه دلّه وه و پيى سهرسام بوو، به تايبه تي كه ئه وه موو خيرو به ره كه ته ي له بازركانیه كه وه بۆ گه رابوه وه. ئيتر پيشنياري نه وه ي كرد: كه پيغه مبه ر بيخوازي، ببیتته هاوسه ري، ئه م پيشنياره شي له ريگه ي دهسته خوشكيكيه وه به ناوي «نفيسه» ي كچي «مُنيّه» به پيغه مبه ر گه ياند، پيغه مبه ر پيشنياره كه ي خاتو خه ديجه ي په سهند كردو له و باره وه پرسى به مامه كانى كردو داواي ئى كردن بۆى بچنه خوازيبيني، ئه وانيش چوونه خوازيبيني كردن له مامى خه ديجه: كه ناوي عه مري كوپى ئه سه د بوو، ره زامه ندى هه موو لايه ك وه رگيراو پيغه مبه ر خه ديجه ي ماره كردو گواستيبه وه، ئه وكاته چه زره تي موحه ممه د ته مه ني بيست و پينج سال و خاتو خه ديجه بيوه ژنيكي ته مه ن چل سال بوو.

خه ديجه پيش نه وه ي شوو به پيغه مبه ر بكا دوو شوى ترى كردبوو، يه كه مجارى شوى به «عتيق» ي كوپى «عائز التميمي» كردبوو، كه ئه و كوچى دوايى كردبوو ئه مجار شوى به پياويكى تر كردبوو به «ابو هاله» ي ته ميمي و ناسر ابو ناوي هيندى كوپى زاره بوو^(۱).

په ندو ئاموژگاريى:

بيگومان بازركانى كردنى چه زره تي موحه ممه د به مال و سامانى خه ديجه، دريژه دان بوو به هه ول تيگوشانى بى وچانى كه سه ره تا به

۱ - رواه ابن سيد الناس فى عيون الأثر وابن حجر فى الإصابة وغيرهما وقد جرى الخلاف فى الأول منهما والذى رجحه ابن سيد الناس و رواه قتادة وابن اسحاق ان الأول منهما هو عتيق بن عائذ والثانى هند بن زارة.

شوانه ویلهیی دهستی پیکردوو دهیه ویست بهرهنجی شان و عاره قی ناوچاوان پیداو یستی ژانی دابین بکا... له وه پیش بریکمان ثا ماره پیداو هه لویسته یه کمان له سهر کرد.

له باره ی فهزل و پله و پایه ی خاتو خه دیجه و کاریگه ری له ژانی پیغه مبهردا ^{سیرۃ} چی بَلین هیشتا که مه. بیگومان مه کانه ت و که سایه تی خاتو خه دیجه به دریزایی ژانی له لای پیغه مبهردا ^{سیرۃ} له ناستی ههره به رزو لوتکه ی بَلندا بوو... وه کوو له هه دیتی صه حیچی هه ردوو پیری فهرمووده بوخاری و موسلیمدا چه سپاوه: خه دیجه ریزدارترین و باشتین ئافره تی ئافره تانی رۆژگاری خۆی بووه.

بوخاری و موسلیم ریوایه تیان کردوو: که ئیمامی عه لی له پیغه مبهردی ژنه وتوووه فهرمویه تی: {خیر نسا ئها مریم بنت عمران و خیر نسا ئها خدیجة بنت خویلد} ^۱. باشتین ئافره ت به نیسبه ت ئاسمانه وه یان به نیسبه ت رۆژگاری دیرینه وه هه زه تی مه ریه می کچی عیمrane، باشتین ئافره ت به نیسبه ت زه وییه وه یان به نیسبه ت ئومه تی ئیسلامه وه خاتو خه دیجه ی کچی خویلیده.

دوباره بوخاری و موسلیم له عاثیشه وه فهرمووده یه ک ریوایه ت ده که ن: که فهرموویه تی: {ما غرت علی نساء النبی ﷺ} إلا علی خدیجة، وانی لم أدركها، قالت: وكان رسول الله ﷺ إذا ذبح الشاة فيقول أرسلوا بها إلى أصدقاء خديجة قالت فأغضبه يوماً فقلت: خديجة! فقال رسول الله ﷺ {صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ} انی قد رزقت حُبها ^۲.

۱ - الضمير في نسا ئها عائد - كما تدل رواية مسلم - الى السماء بالنسبة لمریم والی الأرض بالنسبة لخدیجة. وقال الطبی: الضمیر الأول راجع الى الأمة التي كانت فيها مریم، والثانی الى هذه الأمة وانظر فتح الباری ۹۱/۷.

۲ متفق علیه.

ھەرگىز من حالەتى غىرەم دەربارەي خىزانەكانى پېغەمبەر لەلا پەيدا نەبوو، مەگەر لەسەر خەديجە، ھەرچەندە من نەم ديوە و پىي نەگەيشتوم. پېغەمبەر كە مەريكى سەر دەپرى دەيفەرموو: بەشى دەستە خوشكەكانى خەديجە بنىرن. ئەمجار وتى: رۆژيک پېغەمبەرم توپە كرد، پىم گوت: خەديجە خەديجەي چيته؟ ئەو چيته ئەوئەندە باسى دەكەي؟ پېغەمبەر فەرمووي خوشەويستى خەديجە لەدلم چەقيو، بەدەست خۆم نيه خوشەويستى ئەو لەخوداوە لەدلم چەسپيو.

ئەحمەد و طەبەرانى لەريگەي مەسروقەو لە عائىشەو رىوايەت دەكەن، فەرموويەتى: پېغەمبەر ھەردەم ناوي خەديجەي لەسەر زوبان بوو، نەمديوە لەمال بچيته دەرەو ئيلا ناوي خەديجەي لەسەردەم بوو مەدح و ئەنای دەكرد. ئەو بوو رۆژيک لەرۆژان غىرە گرتى و گوتە ئەو چيە پيرەژنيكت خىزان بوو خودا لەجياتى ئەو خىزانى باشتري پىداوي: ئيتەر پېغەمبەر رقى ھەلسا و توپە بوو، پاشان فەرمووي نەبەخوا خودا چاكترى نەداومى، ھەرگىز ھاوسەري باشتەم لە خەديجە نەبوو، ئيمانى پى ھينام، لەكاتيكدە خەلكى بىروايان پى نەكردم، ئەو تەصديقى كردم، بەمال و سامانى خۆي يارمەتيدام لەكاتيكدە خەلكى لەھەموو شتيكى خويان بى بەشيان دەكردم. سەرەراي ئەو ەيش منالم لىي ھەبوو. جگە لە ئىبراھىم ھەموو منالەكانى پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} لە خەديجەن.

چىرۆكى ھاوسەرگىرى پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} لەگەل خەديجە، بىگومان يەكەم شتى كە مەروە لەم ھاوسەرگىريە ھەستى پى دەكا ئەو ەيە: كە پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} ھىچ گىرنگى نەداو بەلايەنى لەزەتى جەسەدى و پىداويستىەكانى. چونكە ئەگەر پېغەمبەر ئەو لاينەي بەرچا و بگرتايە، وەكوو ھاوئە گەنجەكانى بىروانيايە ژنەينان و ھاوسەرگىرى، ھەولئ دەدا ئافرەتيك مەرەبكا لەتەمەنى خۆي پچوكتربى يان بەلانى كەمەو لەخۆي بەتەمنتە نەبى.

لەمەوہ بۆمان دەرەكەوئ: كە حەزەرەتى موحەممەد ﷺ لەمارەكردنى خاتو خەدیجەدا پالئەرو دافیعى، خانەدانى وەجاخزادەبى و رەنگ ژنى و سەلارى خەدیجە خوئ بوو، لەناو عەشیرەت و بنەمالەكەیدا بەژنىكى داوینپاك و ریزدار ناوبانگى دەرکردبوو، تەنانەت لەسەردەمى پېش ئىسلام دا نازناوى «العفیفۃ الطاهرۃ» ى پېدرا بوو.

بىگومان و پراى ئەوہى خاتو خەدیجە لە تەمەندا پانزە سال لە پېغمبەر گەرەتر بوو، ھاوسەرگىرى نىوانیان بەردەوام بوو، ھەتا خاتو خەدیجە لە تەمەنى شەصت و پېنج سالیدا كوچى دواىى كرد. پېغمبەریش تەمەنى گەشتبوو پەنجا سال. بەئى ئەوہى حەزەرەتى موحەممەد لەم ماوہدا بىر لەوہبكاتەوہ ئافرەتییكى تر مارەبكا! ئاشكراشە تەمەنى نىوان بىست و پېنج سالى و پەنجا سالى تەمەنىكە حەزى پىاو تىیدا بەھیزە بو ئافرەت و مەیلی فرەژنى.

وہى حەزەرەتى موحەممەد ئەم تەمەنە ھەستیارەى بەسەر برد بەئى ئەوہى بىر لەوہبكاتەوہ ئافرەتییكى تر بەسەر خەدیجە بىئى، خو ئەگەر بىوستانە دەیتوانى ژنى تر بەئى، يان ھىچ نەبى ئەمەتە بو خوئ زۆربكا. خو ئەگەر ئافرەتى مارە بكردايە، يان ئەمەتەى بكرىنايە لەداب و نەرىتى كۆمەلگا دەرەدەچوو، ھىچ كەس سەرزەنشتى نەدەكرد. ئەوہشمان لەبىرنەچى: كە خەدیجە بىوہژن بوو، جوداوازیى نىوان تەمەنیاں پانزە سال بوو.

ئەمەش قور بەدەمى ھەموو ئەوانەدا دەدا كە لەناخەوہ رقیان لە ئىسلام و ھىزو دەسەلاتیەتى، تۆپەوانە دەخاتە دەمى ھەموو ئەو رۆژھەلاتناس و موبەشیرو ئالْقە لە گوئ و قوتابىە خو فروش و دلسۆزەكانیان، ئەوانەى نازانن چۆن دەرەپن و چۆن داخى دلى خویان

بېرىژن. بېگومان ئەوانە بەخەيالى خۇيان لە پېرۇسەي ژنەينانى ھەزەرەتى موحەممەددا، سەنگەرېكى باشيان دەسكەوتوۋە بۆئەۋەي لىيەۋە تىرى ژەھراۋى ئاراستەي ئىسلام و رابەرەكەي بكەن. پىيان وابوۋ دەتوانن لەم روانگەۋە سومعە و كەسايەتى پېغەمبەر چەۋاشە بكەن و لەكەدارى بكەن، وايان بە خەيالدا ھات ئەوان دەتوانن پېغەمبەر وابخەنە بەرچاۋى خەلك: كە پىياۋىكى ھەۋەسبازو شەھۋانى بوۋە، ژيانى خىزانى و بەرنامەي گىشتى تابىنە قاقاي نقومى لەزەت و شەھۋەتبازى بوۋە!! بەلام سوپاس بۇ خودا سەرکەوتوۋ نەبوون و نەيانتوانى ئامانجى گلاۋى خۇيان بېيىكن. كوردى گوتەنى بەرى خۆر بە بېرىنگ نەگىرا، دەريا بەدەم تېخستىنى سەگ گلاۋ نابى.

شتىكى ئاشكراۋ نەمايەنە كە موبەشېرە مەسىھىيەكان و زۆربەي زۆرى خۆرھەلاتناسەكان دوزمنى بابەكۈشتە و سەرسەختى پەيامى ئىسلام و كەسايەتى پېغەمبەرەكەينى... ۋەكوۋ دەگوتى: «دوزمنى موختەرىفى ئىسلامن». ھەموو ھەۋلىكىيان بۇ چەۋاشەكارى و لەكەداركردنى ئايىنى ئىسلام و سىرەي پېغەمبەرە و نەكەم و نەزۇر مەبەستيان دەرختستى راستى و گەشەكردنى زانست نىيە. ئەوانەيش كە بەئەۋان ھەلخەلەتاۋن و شوين ئەۋان كەۋتوون، زۆربەيان دژايەتى ئىسلام دەكەن لەپروانگەي بىستەن و لاسايى كردنەۋەي كویرانە، ھىچ ھەۋلى ئەۋە نادەن زىھنى خۇيان بكەنەۋە بۇ لىكۆلىنەۋە تىگەيشتن، ھىۋايەت و ئارەزۋى ئەۋان لاسايى كردنەۋە شوينكەۋتنى كویرانەيە، دوزمنايەتتيان بۇ ئىسلام ۋەكوۋ جۆرە ئارم و شارەيەك وايە: كە ھەندى كەس بەشان و بەرۋكى خۇيدا دەكا تەنھا بۆئەۋەي خەلكى بزانن، ئەم كابرايە سەر بەلايەنىكە و بەس. ئاشكراشە ئارم و شارە رەمزە. كە وابوۋ دژايەتى ئەم جۆرە كەسانە بۇ ئىسلام جگە لەۋ رەمزەي كە بەھۋىيەۋە لايەنگىرى خۇيان بۇ دوزمنى

ئىسلام دەردەبەرن ھىچى ترنیه. ئەوانە بەھىچ کلوجیک لەمیزووی ئىسلام
حسب ناکرین، ئەوانە وەلائو لایەنگیریان بۆ ئەو فیکەرە
ئىستیعارییە کە بانگخووانی وەکوو موبەشرە مەسیحیەکان و
خۆرەلاتناسەکان بانگەشەى بۆدەکەن. ئەو ئیختیارو ھەلبژاردنی
خۆیانە بەبێ ئەوێ لیکۆلینەو ھەیان تیدا کردبێ و ھەولێ تیگەشتن و
گەشتن بە حەقیقەتیان دابێ!! بەئێ دژایەتیکردنی ئەم کلکە
ئىستیعارییانە تەنھا ئارم و شارەپە کە خۆیانى پێ لەناو نەتەو و
قەومی خۆیاندا دەناسین و کلکایەتی و جاشایەتی خۆیانى پێ
دەردەبەرن، کارەکیان کاریکى فیکرى و زانستى نیه، مەبەستیان
لیکۆلینەو و زانست نیه.

ئەگینا مەوضوعی ژنھینانی پیغمبەر ئاساترین و
ناشکراترین باسیکە موسولمانی بەرچاو روون و تیگەشتو، شارەزا لە
ئایینی خۆیدا، ئاگادار بەژینامە و سیرەى پیغمبەر، بیکاتە بەلگە و بە
پێچەوانەى بێر بۆچونى دۆژمنانى ئىسلام ئاراستەى بکا.

ئەوان دەیانەوێ وینەى پیاویکی شەھوانى ھەوەسبازو نقوم لە
لەزەت و رابواردندا بە پیغمبەرەو بەلکینن! وەکوو کابرایەکی
شەھوەتبار وینای بکەن، لە کاتی کدا مەوضوعى ھاوسەرگیریەکەى
خۆى لەخۆى دا بەلگەى لەسەر پێچەوانەى ئەو حالەتەى ئەوان
بانگەشەى بۆ دەکەن! پیاوی شەھوانى و ھەوەسباز لە بیئەو
کۆمەلگایەکی وەکوو کۆمەلگای عەرەبى پیش ئىسلامدا، ناتوانى بە پاک
داوینى و عیفەتى نەفسەو ژیان بەسەر بەرى بەبێ ئەوێ بکەوێتە ژیر
کاریگەریی شەپۆلى فەساد و بێ رەوشتى: کە لەدەورووبەریدا تیکیانەو
دەھاویشت و جیھانى تەنى بوو. پیاوی شەھوانى و ھەوەسباز چۆن
رازى دەبێ لەتەمەنى بیست و پینج سالیدا، ئافرەتیک مارەکا بیوژن

بئ و نزیکه‌ی دوو ته‌مه‌نی ئه‌وی هه‌بئ، ئه‌مجار له‌گه‌لی هه‌لبکا و ژبانی له‌گه‌ل به‌سه‌ر به‌رئ به‌بئ ئه‌وی چاوی بۆ ده‌ور به‌ر گیرایی و هه‌ولێ شتی تری دابی، که بیگومان زۆر ریگا و هه‌لی بۆ ده‌ره‌خسان ئه‌گه‌ر بیویستایه، به‌لام ئه‌و له‌گه‌ل ئه‌م بیوه‌ژنه به‌ته‌مه‌نه‌دا ته‌مه‌نی گه‌نجی و ته‌مه‌نی که‌مالی پیاوه‌تی خۆی به‌سه‌ر بردو که‌وته قو‌ناغی پیرییه‌وه. ئه‌مما دواي ئه‌و ته‌مه‌نه‌و دواي مردنی خاتو خه‌دیجه: که خاتو عایشه‌ی ماره کردووه، یان ژنی تری هی‌ناوه، ئه‌وه هه‌ریه‌کێ له‌و ژنانه‌ی سه‌رگوزشته‌ی خۆی هه‌یه و هه‌ر هاوسه‌رگیرییه‌کی به‌ستویه‌تی له‌دواي ته‌مه‌نی په‌نجا سالی و له‌دو‌نیا ده‌رچوونی خاتو خه‌دیجه‌ی خیزانی، حیکمه‌ت و هۆکاری خۆی هه‌یه و ده‌بنه نیشانه‌ی گه‌وره‌یی هه‌زه‌تی موحه‌مه‌د و شکۆمه‌ندی و ره‌وشت به‌رزێ ئه‌و زاته و پته‌وبوونی به‌روای موسو‌لمان و زیاده‌بوونی ئیمانی.

حیکمه‌ت و هۆکاری فره‌ ژنی پیغه‌مبه‌ر ^{سیرای}
 دشتکۆبین له‌دواي ته‌مه‌نی په‌نجا سالی هه‌رشتی‌ک بئ، مومکین نیه ته‌نها له‌ چوارچیوه‌ی جئ به‌جیکردنی ئاره‌زۆی جینسیدا قه‌تییسی بکه‌ین و رای بنوینین. چونکه ئه‌گه‌ر مه‌به‌ستی پیغه‌مبه‌ر ^{سیرای}
 دشتکۆبین له‌ فره‌ژنی جئ به‌جیکردنی ئاره‌زۆی جینسی بووبئ، ده‌بوايه له‌کاتی گه‌نجیه‌تی و هه‌ره‌تی پیاوه‌تیدا ئیستیجابه‌ی ئه‌و ره‌غه‌به‌ته‌ی ببوویاوه.

به‌تایبه‌تی که ئه‌و له‌ته‌مه‌نی گه‌نجی و هه‌ره‌تی پیاوه‌تیدا فکرو بیری مه‌شغو‌ولێ بانگه‌وازی ده‌عوه‌ی ئیسلامی نه‌بووه، کاریکی وای نه‌بووه له‌ پیویستیاتی فیتری و سروشتی گه‌نجانیه‌ی بئ ناگای بکا و وای ئی بکا نه‌یپه‌رژێته سه‌ر بیرکردنه‌وه و هه‌ول‌دان بۆ ده‌سته‌به‌ر بوونی.

ئیمه لی‌ره‌دا نامانه‌وی و هک‌وو هه‌ندی لیکۆله‌ره‌وه درێژه به‌ به‌رگری و پاسا و هی‌نانه‌وه بۆ فره‌ژنی پیغه‌مبه‌ر بده‌ین، چونکه پیمان وایه ئه‌مه

موشكىله و باسيك نيه پيويستى به ليكولينه وه هه بى، هه چهنده دوژمنانى ئيسلام پييان وابى كه ئه مه گرى كويركه يه و پيويستى به ليكولينه وه هه يه.

ده بى ئه وه بزانيه كه زور شتى حه ق هه يه له حه قائيقى ئيسلامى، دوژمنان ته ماعى پوچه لكرده وه يان نيه چونكه لييان مه علومه بويان ناچيته سهر، به لام كه ليى ده دويى بونه وه يه موسولمانان كيش بكه ن بو مونا قه شه و بهرگريكردن و مه شغول بوون پيوه ي.

هاوبه شيكردى پيغه مبه ر له دروستكرده وهى كه عبه دا:

كه عبه ي پيروز يه كه م خانويكه له سهر زه وي له سهر ناوى خودا بنيات نراوه بو خواپه رستى تييداو خودا به يه كناسين. حه زره تى ئيبراهيم «باوكى پيغه مبه ران» بنياتى ناوه. ئه م زاته دواى ئه و كي شه و هه رايه ي به ره وپوى بووه له شه ر له گه ل بت و شكاندنى بته كان به ده ستى خوى و وازه ينان له زيبدو نيشتمانى خوى، به فه رمان و نيگاي خودا له دولى مه كه كه كابه ي بنيات نا. قورئان ده فه رموى: {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ - البقرة/۱۲۷}.

يادى ئه و روژگاره بكه ره وه: كه حه زره تى ئيبراهيم بناغه ي ديوارى كابه ي به رز ده كرده وه، حه زره تى ئيسماعيلى كوريشى يارمه تى ده دا، له خودا ده پارانه وه ده يانگوت خودايه ئه م كوشش و ماندوبونه مان لى وه ربگه ر، بيگومان زاتى پاكت شنه واو ئاگادارى هه موو شتيكه.

بيگومان كابه ي پيروز له دوائه وهى حه زره تى ئيبراهيم بنياتى ناوه چه ند جاريك به هوى لافاوو شتى واوه توشى روخان و دارمان هاتوه...

يەككە لە و جارانه ئەوەبوو پېش پېڤە مېڤە يە تى حەزەرتى موحەممەد بەچەند سائىكى كەم، لافاويكى گەورەو بەهيز شارى مەككەى ويران كرد. ديوارەكانى كەعبەى بن ھەلۇل كردن و درزى پى بردن، قورەيش ناچار بوون ديوارەكانى پرۇخينن و سەرلەنوئى دروستى بكەنەو، ئەمەش لەروانگەى پىزانين و سوربونيان لەسەر ريزدارى كاپە و قودسىيەت و پىروزي و نەمرى. بىگومان ريزگرتن و بەگەرە زانين و پىروزي كاپە پاشماوہى بەھا پىروزەكانى شەرىعەت و ئايىنى حەزەرتى ئىبراھىم بوو لای عەرەبەكانى سەردەمى پېش ئىسلام مابوہو ھەرچەندە ھەندى گۆرانكارى و شىواوى تىكەوتبوو. بىگومان حەزەرتى موحەممەد پېش پېڤە مېڤە يە تى ھاوبەشى دروستكردنەوہى كاپەى كرد، بەشان بەردى بو دەگواستەو، ئەو كاتە تەمەنى پىروزي سى و پىنج سال بوو.

ئىمامى بوخارى لە صەحىحە كەيدا فەرمودەيەك لە جابىرى كورى عەبدوللّوہ رىوايەت دەكا دەفەرموئ: كاتى كەعبە سەرلەنوئى نوژن دەكرایەو، پېڤە مېڤە ^{سېڤى} لەگەل عەباسى مامىدا بەرديان دەگواستەو بو ديوارەكانى، عەباس بە پېڤە مېڤەرى گوت: ئىزارەكەت «پەشتە مألەكەت» بخەرە سەر شان و لاملت.....

بىگومان حەزەرتى موحەممەد كاريگەرى بەرچاوى ھەبوو لە ھەلکردنى ئەو تەنگرەى كەوتە نيوان ھۆزەكانى قورەيشەو، تەنگرەكە لەو دەابوو ئاخۇ كاميان شايانى ئەوہى: كە بەردە رەشەكە بخاتەو شويىنى خوى. ئەوەبوو ھەموويان ملکہ چى پيشنيارەكەى پېڤە مېڤە بوون دەربارەى تەنگرەكە، ئەمەش لەروانگەى ئەوہو بوو كە ريزو خوشەويستى لای ھەموو ھۆزو بنە مألەكان ھەبوو، ھەموويان بە ئەمین دەستپاك و رادروستيان دەزانى.

پەندە نامۆزگاری:

ئیمە لەم مەقطەعی سیرەدا چوار تیبیینیمان ھەیە:

یەكەسیان: گەنگی كەعبە و ئەو ریزو قودسییەت و پیروزییەتی خودا
لەسەر زەوی بۆ ئەو مالهێ داناو. ھەرئەو بەلگەییە بەسە بۆ چەسپاندنی
گەورەیی و پیروزی كەعبە، كە ئەو كەسەیی یەكەمجار بنیاتی ناو
حەزەرتی ئیبراھیمە و بە فەرمانی خودا دروستی کردوو بۆئەو دەیی بێتە
یەكەم خانووی خودا پەرستی و یەكتا پەرستی و شوینی ئارام
تیداگرتن و ئەمن و ئەمان.

وێ ئەمە مانای ئەو ناگەییەتی كە كەعبە خۆی کاریگەری ھەبێ
لەسەر ئەوانەیی تەوافی دەكەن و بەدەوریدا سوپ دەخۆن و ئەوانەیی تیبیدا
دەمیننەو و خودا پەرستی تیبدا دەكەن. كەعبە «بە بەردە
رەشەكەشیەو» وێرایی ئەو قودسییەت و پیروزییەتی لاخودا ھەییەتی،
دارو دیواریكی بێ گیانە و نە قازانج دەگەییەتی نە زیان. وێ پەروردگار
كاتێك حەزەرتی ئیبراھیمی كەردە پیغەمبەر و بتهكانی شكاندن و خانو
تاقە و رەفەیی روخاندن و دیاردەیی بتهپرستی سەرییەو و دژی وەستا،
حیکمەتی خودا واداخواز بوو، كە لەسەر زەوی بینایەك رابەستی، بێتە
شیعارو نیشانەیی یەكتا پەرستی و خودا پەرستی. ئیتەر بە دریژایی
رۆژگار نیشانەیی مانای راست و دروست بێ بۆ ئایینی پەسەندو
پەرستشکردنی پەروردگار و بەتالی و پوچی ھاوێل دانان بۆ خودا و
بتهپرستی.

بێگومان ئادەمیزاد رۆژگاریكی دورو دریژیی بەسەر برد، سەرگەرمی
بتهپرستی و داتاشینی بەردو دارو كپنووش بۆ بردنیان بوو، سەرگەرمی
ملکەچ کردن بوو بۆ دیکتاتۆرو طەواغیت و دروستکردنی پەرستگا
بویان.

يىگومان ئىستا كاتى ئەو ھاتوۋە مۇقايەتى بەخۇيدا بچىتەو،
 ھەست بەوۋەبكا ئەو داروبەرد پەرستىيە بەتال و پوچە، كاتى ئەو
 ھاتوۋە مۇقايەتى لەجياتى بەردو دار پەرستى، ئەم رەمزە تازەيە كە
 كەعبەيە بىكاتە رۆگەو پەرستگا، ئەم پەرستگايەى بنىات نراوۋە بۇ خودا
 پەرستى بۇ يەكتا پەرستى. ئادەمىزاد بچىتە ناۋى بەسەر بەرزى و
 شكۆمەندى مل بۇ ھىچ شتىك كەچ نەكا جگە لەخوداى بالا دەست. تەنھا
 گەردنكەچى بۇ بەدىھىنەرى بونەوەر دەرېرى و بەس!

جا كە پىۋىست بى بۇ يەكتا پەرستان و ئىسلام خوازان شتىك
 پىكىيانەوۋە بەستى و كۆيان بكاتەوۋە يەكتى تىدا بناسن و ئارامى
 تىدا بگرن و روى تىبكەن، وىپراى جوداوازىى ولات و نژادو دورىيان
 لەيەكتى و جوداوازىى زمان و شىوازو رەنگيان، دەلىن: كەشتىكى ئاۋھا
 بۇ مۇقايەتى پىۋىست بى، ئەو ھىچ شتىك بۇ ئەو مەبەستە لەكابە
 شىاوترنە كە خودا كردويەتى بەرەمىزى يەكتا پەرستى و خودا
 پەرستى و رەتدانەوۋەى بەتالخوازان و بتپەرستان. كەوابوو مالى بەيت،
 كەعبەى پىرۆز، رەمىزى يەكىتتىيە، شوىنى روتىكردن و ئارام تىدا گرتنە،
 شوىنى كۆبۈنەوۋە يەكتى تىدا ناسىن و بە يەكگەيىشتنە لەسەر ھەق و
 راستىيەك كە ئەوكابەيە بۇيە بنىات نراوۋە تا تەعبىر لەو ھەقە بكاتەوۋە.
 ئەو ئارم و شىعارىكە، يەكىەتى موسولمانانى سەر زەوى لەھەر كۈن و
 قوربىنىك بن تىدا رەنگ دەداتەوۋە. تەعبىر لەخودا پەرستى و يەكتا
 پەرستى دەكا، نىشانەى تاك و تەنھايى پەروردگارە، چەندىك خودا
 درۈزنە و بت و ھەنەم رىزىكرىن و شتى ناحەق بكرىن بەخودا، يان
 خۇيان بەخودا بزائن ئەو ھەقىقەتە ناساردىتەوۋە ئەو راستىيە كپ
 نابى! ھەر ئەوۋەشە ماناى ئايەتى {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا
 وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى - البقرة/۱۲۵} ئەو ئەو مانايەيە كە
 ئەوكەسەى تەوافى كەعبە دەكا لەناخەوۋە ھەستى پى دەكا، ئەمەيش دوا

ئەوھى دىل و دەروونى پردەبى لەماناى بەندايەتى بۆ خودا و ھەولدان و
نيازکردن بۆ جى بەجى کردنى فرمانەکانى خوا لەم روھوھ کە ئەم
بەندەى خوايە و موکەلف و فرمان پیکراوھ بە ئەنجامدانى ئەو
ئەركانەى لەسەر شانیهەتى. ئالیرەوھ پیروزی کەعبە و گەورەیی و مەقامى
لاى خودا دەردەکەوئ و پیویستبوونى حەجکردنى و سوپانەوھ
بەدەوریدا خۆى دەنوینئ.

دووەم تیبینس: رونکردنەوھى گرنگترین ئەو روداوانەى بەسەر
کەعبەدا ھاتووھ لە روخان و ئاوەدان کردنەوھدا. کەعبەى پیروژ لەھەموو
میژووی کەوناپایدا، بە یەقین چوارجار بیناکراوھتەوھ - راجیایى و
شک و گومان بۆ زیاتر لەو چوارجارە لە ئارادایە.

جارى یەكەم: ئەوھى کە حەزەرەتى ئیبراھیم و حەزەرەتى ئیسماعیل بە
فەرمانى خودا بنیاتیان ناوھ. ئەمە بە دەقى قورئان و بە صەحیحى
سوننەت چەسپاوھ، قورئان دەفەرموئ: {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ
وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ - البقرة/۱۲۷}.

فەرموودەى صەحیحى پیغەمبەر لەم بارەوھ زۆرو زەبەندەن یەكێك
لەو فەرموودانە ئەوھى: کە ئیمامى بوخارى بەرشتەى خۆى لە ئیبنو
عەبباسەوھ رىوایەتى کردووھ و فەرموودەکە درێژە، تییدا ھاتووھ {لَمَّ
قَالَ: أَيْ إِبْرَاهِيمُ - يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرِ. قَالَ فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ.
قَالَ وَتَعْنِي قَالَ وَأَعْيُنُكَ. قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَا هُنَا بَيْتًا. وَأَشَارَ إِلَى
أَكْمَةِ مُرْتَفَعَةٍ عَلَى مَا حَوْلَهَا. قَالَ فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، فَجَعَلَ
إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ، وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي}.^۱

ئیمامى زەرکەشى لە تارىخى مەككە دا نووسینی ئەزەرەقى
دەگێریتەوھ دەلى: حەزەرەتى ئیبراھیم دیواری کابەى حەوت زىراع

بەرزكردەو، دريژى ديوارەكەى سى زىراع و پانيەكەى بيست و دوو زىراع ئەنجامدا. ھەلاشى بۆنەكرد. سۈھەيلى دەگىرپتەو دەلى: بەرزى ديوارەكەى نۆ زىراع بوو «۱» وىدەچى ئەم رىوايەتە لە راستى و واقعەو لە رىوايەتى ئەزەقىيەو نزيكتر بى.

جارى دووھم: ئەوجارەيە كەپىش ئىسلام قورەيشىيەكان بنىاتيان نايەو پىغەمبەر ﷺ بەشدارى تىداكرد، وەكوو لەو پىش ئامارەمان بو كرد. ئەمجارەيان ھەژدە زىراع بەرزىان كردهو، لەبارى دريژى شەش زىراع و شتىكيان لى كەم كردهو لەلاى حىجرەو «۲».

لەم بارەو پىغەمبەر ﷺ وەكوو عائىشە لىوھى دەگىرپتەو ھەرموويەتى: { يَا عَائِشَةُ لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكَ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ لَأَمَرْتُ بِالْبَيْتِ فَهْدِمَ ، فَأَدْخَلْتُ فِيهِ مَا أَخْرَجَ مِنْهُ وَأَلْزَقْتُهُ بِالْأَرْضِ ، وَجَعَلْتُ لَهُ بَابَيْنِ بَابًا شَرْفًا وَبَابًا غُرْبًا ، فَبَلَّغْتُ بِهِ أَسَاسَ إِبْرَاهِيمَ }.

جارى سىيەم: لەزەمانى يەزىدى كوپى معاويەدا، كە سوپاي شام بەھەرماني يەزىد ھىرشىيان برە سەر مەككە و كەعبە سوتا.

پوختەى روداوەكە ئەوھىە سوپاي ھىرشبەرى شام لەناو مەككەدا گەمارۆى عەبدوللاى كوپى زوبەيرىاندا. سوپاي گەمارۆدەر بە سەرۆكايەتى «الحصين بن نمير السكونى» بوو، لەكۆتايى سالى سى و شەشى كۆچى، بە ھەرماني يەزىد بە مەنجەنيق و قوچەقانى مالى كەعبەيان ئاگر باران كرد، لەئاكامدا ديوارەكانى روخان و ئاگرى تى بەربوو سوتا. ئيتەر عەبدوللاى كوپى زوبەير كەعبەى بەو شىوھ

۱ - بىروانە كىتابى اعلام الساجد للزركشى/ ۴۶.

۲ - بوخارى لە كىتابى حەجدا لەبابى فضل مەككەدا ئەمەى رىوايەت كردهو. ھەروا بىروانە. اعلام الساجد للزركشى، ص ۴۶.

روخاوییه هیشتیه و تا وهرزی حهج و کوپونه وهی موسولمانان، نه وکاته مهشوره تی پی کردن و فهرمووی خه لکینه! رای خوتانم بو دهر برن دهر باره ی که عبه، کهوا روخاوه و سوتاوه، ئایا له بیخ لیکی هه لوه شیئم و سه ره نوئی بنیاتی بنیمه وه، یا پینه و په رۆی بکه م و که له بهرو روخاوه کانی چاک بکه مه وه؟ ئیبنو عه بباس فهرمووی: من وای به باش ده زانم کون و که له به ره کانی چاک بکریته وه ده ست نه به ی بو خانویک خه لکی له سه ر موسولمان بووه، دیوارو به ردیک هه لوه شیئی خه لک له سه ری موسولمان بوون. عه بدوللای کوپی زوبهیر ئه م رایه ی پی په سه ند نه بوو، وتی: ئه گه ر یه کئی له ئیوه ماله که ی بسوتی رازی نابی و وازناهیئی تا سه ره نوئی نوژنه ی نه کاته وه. ده ی چون بو مالی خودای خوتان هه لویستی وانانویئن؟ ئه من سی جار نویژی «الاستخاره» ده که م داوا له خودای خوم ده که م ریگای په سه ندم بخاته دلّه وه، چی خسته دلّمه وه نه وه جی به جی ده که م.

پاش سی رۆژ دهستی کرد به هه لوه شانندی، تا دیواره کانی له گه ل زهوی تهخت کرد. ئه م جار کو له که ی به ده وری که عبه دا چه قاندن و په رده ی به سه ردا دان، پاشان ده ستیان کرد به بنیاتنا نه وه ی دیواره کانی، ئه و شهش زیراعه ی لیکی که م کرابوه وه زیادی کرده وه، به رزییه که شی گه یانده «ده» زیراع. دوو ده رگای بو کردن یه کیان بو چوونه ژوره وه و ئه ویتریان بو چوونه ده ره وه. ئه وه ی که جورئه تی دایه عه بدوللا بو لی زیاد کردنه که هه دیشه که ی عایشه بوو که له وه پیش ئامازه مان بو کرد.^(۱)

۱- بـروانه: عیون الأثر لابن سید الناس ۵۳/۱ و اعلام الساجد للزركشي/ ۴۶ والحديث رواه مسلم ۶۹/۲ باب نقض الكعبة وبنائها. وفي رواية للطبري وغيره انها انما احترقت بشرارة انطلقت اليها من نار كانت توقد حولها. وانظر تاريخ الطبري/ ۴۹۸.

جاری چوارەم: پاش شەھیدبوونی عەبدوللای کوپى زوبەیر کابە جارىكى تر بنیات تراوئەتەو. ئىمامى موسلىم بەرشتەى خۆى لە عەطائەو دەگىرپىتەو دەلى: كە عەبدوللای کوپى زوبەیر شەھیدکرا. حەججاج نامەيەكى بۆ عەبدولمەلىكى کوپى مەروان نووسى، تىیدا هەوالى كوشتنى عەبدوللای پى رادەگەيەنى، هەروا هەوالى ئەوئەشى پى دەدا كە ئىبنو زوبەیر «قد وضع البناء على أسٍ نظر اليه العدول من أهل مكة....».

عەبدولمەلىك وەلامى نامەكەى دايەو و تىیدا نووسى بووى: «إنا لسنا من تليخ ابن الزبير من شئ».

ئەوئەى لەبارى درىژىيەو زىادى كردو و ئەو قەيناكا و دەستى لى مەدە. وەلى ئەوئەى لەلای حىجرەو زىادى كردو و ئەو بىخەرەو سەر حالەتى پىشوو و ئەو دەرگايەى كردو يەتەو بىگرە، ئىتر كابەى هەلوەشاندەو سەرلەنوئى بنىاتى نايەو لەسەر شىوئەى كۆنى.

وتراو: كە هارون الرشيد لە رۆژگارى خۆيدا برياريدا مالى كەعبە هەلوەشىنى و سەر لەنوئى بنىاتى بنىتەو. وەكوو شىوئەى دروستكردنەوئەى عەبدوللای کوپى زوبەیر. ئىمامى مالىك پى گوت: بوخاترى خودا ئەى خەلىفەى موسولمانان. كەعبە مەكەنە گالتەجار بۆ مەلىك و پاشايانى دواخوتان، هەرچى هاتە سەر حوكم و ويستى گۆرانكارى لە كابەدا بكا بىگۆرئى، بەو جوړە سام و هەيبەتى لەدلى خەلكيدا نەمىنى: ئىتر وای لە هارونە رشيد كرد ئەو فكرە جى بەجى نەكا. ^(۱)

۱ - هذا وفي شرح النووى على مسلم والفتح على البخارى ان الذى هم بنقض الكعبة هو الرشيد. وذكر في عيون الأثر واعلام الساجد انه ابو جعفر المنصور. ومعلوم ان مالكا عاراً كلاً من المنصور والرشيد فالاحتمال قائم.

ئەم چوار جارى كەعبە بىيات نراۋە و نۆزەن كراۋەتەۋە و ھىچ شىك و گومانى تېدا نىە.

ۋەلى پىنجەم جار كە جىگاي گومانە و راجىايى تېدايە. ئەۋە پەيۋەستە بە دروستكردنى كابە لەپىش رۆزگارى ھەزرىتى ئىبراھىم، ئايا پىش ئەۋ كابە بىيات نراۋە يان نا؟. لەھەندى ئاشارو رىۋايەتدا ئەۋە ھاتۋە گوايە يەكەمجار كابە لەلايەن ھەزرىتى ئادەم ۋە دروستكراۋە.

ئىمامى بەيھەقى لە كىتابى «دلائل النبوة» ھەدىتىكى ەبدوللەي كۆپى ەمەر رىۋايەت دەكا دەلى: پىغەمبەر ﷺ ەرموۋى: پەرۋەردگار جوبرائىلى ئارە لاي ئادەم و ھەۋا و پىي ەرموۋن خودا ەرمانتان پى دەكا كە خانۋىكى بۆ دروست بكن بۆ خودا ەرسىتى تېدا، ئىتر ھەزرىتى جىبرىل نەخشەي بۆ كىشان و ھەزرىتى ئادەم كانگەي بۆ ھەلەكەندو دايە ھەۋا گلەكەي دەردا تا گەيىشتە ئاۋ، ئەمجار بانگيان لىكرا ئەي ئادەم بەسىيەتى ھىچى تر كانگەكەي قول مەكە. جا كەدىۋارەكانيان تەۋا ھەلچىن خودا نىگاي بۆ كرد كە تەۋافى بكا، پىي وترا: تۆ يەكەم كەسى سەرزەمىنى و ئەم خانۋەش يەكەم خانۋە...! ئەمجار رۆزگار ھات و رۆيى و سەدەۋ چەرخەكان تىپەپىن، ھەزرىتى نوح «عَلَيْهِ السَّلَام» لەرۆزگارى خۇيدا ھەجى كەعبەي كرد. دۋائەۋ چەند سەدە تىپەپىن ئەمجار ھەزرىتى ئىبراھىم دىۋارەكانى بەرزكردنەۋە و مالى كەعبەي بىيات نا.

پاشان ئىمامى بەيھەقى دەفەرموۋ: ئەم ھەدىثە تەنھا ئىبنو لوھەيمە ئاۋا بە مەرفوعى رىۋايەتى كىردۋە، ئاشكراشە كە ئىبنو لوھەيمە زەعيفە و رىۋايەتەكانى نابنە بەلگە.

ھەر لەم بارەۋە، رىۋايەت و ئاسارى نزيك لەم مانايەي بەيھەقى زۆر ھەن بەلام ھىچيان بى لەككە و رەخنە نىن، يان ھەيفن يان مونكەرن.

رىۋايەتتىكى تىرىش ھەيە دەلىلى: يەكەم كەس كە كەبەي بىيات ناۋە
 ھەزرىتى «سىت» بوۋە بىيات جا كەئىمە پىشت بەم رىۋاياتانە بىەستىن
 دەبى بىلىن: كەبە پىنچ جار بىيات نراۋە.

ۋەلىۋاچا كە ئىمە پىشت بەۋە بىەستىن كە بەيەقىنى چەسپاۋە
 بىلىن: كەبە چۈار جار بىيات نراۋە.. ۋەكۈۋ لەۋەپىش رونمان كىردەۋە.
 ھەر خۇداش دەزانى لەنىۋانى ئەۋ چۈار جارەدا چەند جار پىنەۋ پەپۇ
 كراۋە كۈنۋ كەلەبەرۈ درزۋ روخاۋى تەرمىمات ۋ ئىصلاحاتى تىدا
 كراۋە.

سىيەم تىبىنىس: ئەندازەى حىكمەت ۋ دوۋرىنى ھەزرىتى
 موخەممەد لە روبەرۋ بوۋنەۋەى كىشەۋ گىرغەكان ۋ سىياسەتى بۇ
 رۇداۋەكان ۋ بىز كىردى تەنگىزەۋ كىشەۋ ھەرا. لەنىۋان كىدا؟ لەنىۋان
 چەند ھۆزۈ ەشەرەتىكدا كە زۆر كەم ۋابوۋە كىشەيان لەنىۋادا پەيدا
 بىۋ ۋ بەبى خۇيىن رىشتىن ۋ بەيەكادان كۆتايى ھاتبى. بەتايىبەتى كە
 كىشەكەيان گەيىشتە ئاستىك كە بە شىمىش لىك راكىشنى، ئەۋەبو «بەنو
 ەبدودار» كاسە خۇيىنىكىيان ھىنايە پىشەۋەۋ پاشان لەگەل «بەنو
 عدى» دا سۇيىند ۋ پەيمانىيان بەست لەسەر مردن ۋ ھەريەكەيان پەنجەى
 خۇى خىستە ناۋ كاسە خۇيىنەكەۋە. قۇرەيشىيەكان بەم تەنگىزەۋ
 كىشەيەۋە چۈار پىنچ شەۋ مانەۋە، بەبى ئەۋەى ھىچ ئاسۋىيەكى رون
 ھەبى بۇ دامىركانەۋەى كىشەكە. ھىچ چارەسەرىكى پەسەند يان لەلا
 بەدى نەدەكرا. تا سەرەنجام دامىركاندەۋەى نىزاع ۋ ئازاۋەكە لەسەر
 دەستى ھەزرىتى موخەممەد تەۋاۋ بوۋ.

پىۋىستە ئىمە ئەم لىزانىيەى ھەزرىتى موخەممەد ۋ دۆزىنەۋەى
 ھەلى پەسەند بۇ كىشەيەكى لەۋجۇرە ھەۋالەى ھەلباردن ۋ ئامادەكارى
 پەرۋەردگارى بىكەين بۇئەۋەى ھەزرىتى موخەممەد لە داھاتۇدا بتوانى

قورسايى رىسالەت و «نبوة» بخاتە ئەستۆ. نەك ئەمە بگىرپىنەوہ بۆ لىھاتويى و عەبقەرئىيەت و زىرەكى پىغەمبەر خۆى كە گوايە بە شىرەوہ خواردونى و بە سروشتى تىيدا بەرجەستە بوون!! دەبى بىرومان وابى بنەماى يەكەم لە تەكويىن و پىكھاتەى حەزەرتى موخەممەد ئەوہيە رەوانەكراو و پىغەمبەرى خودايە و خودا ھەلى بىژاردوہ بۆ ئەو ئەركە قورسە، ئەمجار لەگەل ئەم رەوشتە سروشتىيە سەرەككەيەدا رەوشتى ترى وەكوو لىھاتويى و زىرەكى و عەبقەرى و... ھتد تىيدا بەرجەستە بوون و لەسەر ئەو ئەساسە پىيانەوہ رازاۋەتەوہ.

تەيىنى چوارەم: ئەندازە رىزى تەقدىرىك كە پىغەمبەر لەناو قورپەيشدا «ويپراى تايەفەگەرى و دەمارگىرى و كىشە و نىزاعى ناو خويان» ھەيبوہ. بىگومان ئەو لەلای ھەموو چىن و توپژەكان خۆشەويست و بەرپىز بوو، نازناوى «الامين» يان بۆ داناۋە و پىيان گوتوۋە «محمد الامين». بە دەستپاك و راستگۆ ناسرابو، كەسيان گومانى لەوہدا نەبوو كە لەقسەكردنىدا راستگۆيە، لە مامەلە و ھەلس و كەوتدا رەوشت بەرزو كەرىمە. ھەركەسى ھاناي بۆبەرى و پىشتى پى بېستى بە ئەوپەرى دىلسۆزى و ئىخلاصەوہ يارمەتى دەدا. ئەم دياردەو مەظاھىرانە ئەندازەى حىقدو داپرەقى و سەر سەختى ئەو عەرەبانەمان بۆ دەردەخەن بەرامبەر ئەو زاتە و پەيامەكەى دواى ئەوہى نىگاي بۆھات و لە خوداۋە فەرمانى پىكرا پەيامەكەى بگەيەنى و بلاۋى بكاتەوہ. دەبينىن چۆن بەدرۆيان خستەوہ و دەيان پىرو پاگەندەيان بۆكردو ناو و ناتۆرەيان لى ناو رەوشتى ناشىرىن و نە شارزيان پالدان.

گۆشەگىرىيى ھەزرەتى موحەممەد لەناو ئەشكەوتى ھىراء دا

كاتىك تەمەنى ھەزرەتى موحەممەد نازىك دەبۇدە لەچل سالى. لەناخيدا ھەزى لە گۆشەگىرىيى بوو، ناو بەناو پىيى خۇش بوو لە كۆمەلگا دابېرى و بکەويته بىرکردنەو. پەرورەدگار ئەوئى لەلدا خۇشەويست کرد: کە بچىتە ئەشكەوتى ھىراء. «ھىراء» کەژىکە کەوتوتە باکورى خۇرئاواي شارى مەكکەو. ئىتر دەچووە ئەو ئەشكەوتەو تىيدا دەمايەو و گۆشەگىر دەبوو، جارى وادەبوو چەند شەويك لەويدا دەمايەو، وا رىدەكەوت دەشەو لەسەر يەك و زياترو وايش دەبوو مانگىك دەمايەو، ئەمجار دەھاتەو بۆ مائەو، زۆر نەدەمايەو دووبارە تىشووئى دەبردەو و سەرلەنوئى لە ئەشكەوتى ھىراءدا دەکەوتە عىبادەت کردن و بىرکردنەو، بەمجۆرە بەردەوام دەبوو، تا سەرەنجام لەيەكک لەو خەلۆت گرتنەنى دا لەخوداوە نىگای بۆھات.

پەندە نامۆزگارى:

بىگومان لەو گۆشەگىرىيە پىش وەحى کە پەرورەدگار لەدلى ھەزرەتى موحەممەددا شىرىنى کردبوو، بەلگەى گەرەو بەھىزى تىدايە و گرنگى خۇى ھەيە لەژيانى موسولمانان بەگشتى و لەژيانى بانگخووانى ئىسلام دا بەتايىبەتى.

بەكەم ئەوئى ئى وەرەگىرى و ئەو روون دەكاتەو: کە موسولمان ناتوانى ئايىنەكەى بە تەواوى ئەنجامدا و ئەركى سەر شانى جى بەجى بکا چەندىك بەرەوشتى بەرزو جوان رازابىتەو و ھەموو جۆرەكانى عىبادەت بە ئەنجام بگەيەنئى ھەتا وىپراى بەرجەستە بوونى ئەو رەوشتانە و ئەنجامدانى ئەركەكانى عىبادەت ناو بەناو چەند سەعاتىك گۆشەگىرى ھەلنەبژىرى و بەتەنيا لەگەل خوداى خۇيدا موحاسەبەى

نەفسى خۇي نەكاو نەكەۋىتتە موراقتەبەو بىر كىردنەۋە لە دىيار دەو مەظاھىرى بونەۋەر و تاۋوتۇي كىردىيان و ئاراستە كىردىيان بەشپۈەيەك بىنە نىشانەي گەۋرەيى خوداۋ دەسەلاتى رەھاي.

ئەمە دەربارەي موسولمانىك كە بىھەۋى بەپراستى پەپىرەۋى ئىسلام بكاو رىبازى راست بگىرتتەبەر، ئەي دەبىي بەنىسبەت كەسنىكەۋە كە دەپەۋى خۇي ۋەكۈۋە داعى و بانگخۋاز بۇ رىبازى ھەق وىنا بكا چەند گىرنگ و پىۋىست بى.

ھىكمەتى ئەۋە و گىرنگى خەلۋە بۆنەۋە دەگەپىتتەۋە دەلىن: نەفس ئافات و نەخۇشى ۋاي ھەن، ھىچ چارەسەرىكىيان نىيە جگە لە خەلۋە و گۆشەگىرى لە خەلۋە كۆمەلگا و موحاسەبە كىردى لە جىگايەكى چۆل و بى چىرە و گىرم و ھەۋى ژيان و دىيار دەكانى. كىبر و خۇ بەزلىزنى و بەخۇ نازىن و ھەسۋەدى و رىبازى و خۇشۋىستىنى جىھان، ھەموو ئەمانە ئافات و پەتاي نەفسن، لە تواناياندا ھەيە، لە نەفس و دەرووندا خۇيان جىگىر بگەن و بە قولايى دىدا بپۇنە خۋارى و لەناۋەۋە كارى تىكدەرەنەۋە روخىنەر ئەنجام بەن، ھەرچەندە دىمەنى ئەۋ كەسە رازابىتتەۋە بەكارى چاكە و عىباداتى باش و پەسەندە مەشغۇلى كارى بانگخۋازى و ئامۇزگارى بى، رىنمونى خەلۋە بكا بۇ خودا پەرىستى. بەلى دۈبارەي دەكەينەۋە دەلىن ئەۋ ئافاتە دەروونىانەي باسگران و ھى تىرىش چارەسەرىيان نىيە جگە لەۋەي خاۋەنەكەيان ناۋ بەناۋ بچىتتە خەلۋە و خۇي گۆشەگىر بكا و بەخۇيدا بچىتتەۋە تىبفكرى لە ھەقىقەتى ئەۋ جۆرە نەخۇشيانە وردىبىتتەۋە بزانى لەچىيەۋە سەرى ھەلداۋە و چەند پىۋىستى بە يارمەتى خودايى ھەيە لەھەموو چىركە و ساتىكى ژيانىدا. پاشان با لەخەلۋە وردىبىتتەۋە بزانى چەند لاۋازو بى دەسەلاتن لەئاست ھىزو دەسەلاتى خودادا. مەدح و زەمىيان چەند بى سودو كەمبايەخە!!

ئەمجار با لەدىاردەكانى گەورەيى خودا ورد بېتەو، عەظەمەت و جەبەپروتى زاتى بېچونى لەپۇژى قىامەتدا بېنىتە بەرچا، بىر لە حىساب و لېكۆلېنەو و ماوھى درىژو ترسناكى ئەو رۆژە بىكەتەو. بەخۇف و رەجاوھ بىر لەبەرفراوانى رەحمەتى خودا و دژوارى عىقاب و عەزابى بىكەتەو. لەكاتى بىرکردنەوھى دورو درىژو دوبارە و چەندبارە كراو، ئەم ئافات و نەخۇشيانە يەكە يەكە و جار لەدوچار ھەلدەوھرن و دەپوكېنەو، دل بەنورى عىرفان و صەفا زىندو دەبېتەو، ئىتر كاروبارى دونىايى ناتوانن ئاوينەى دلى لىل بكن.

شتىكى تركە گرنگى ھەيە لەژيانى موسولماناندا بەگشتى و بانگخووانى ئىسلامى دا بەتايبەتى، ئەویش پەرورەدە كردنى خۇشەويستى خودايە لە دلدا. بېگومان خۇشەويستى خودا ھاندەرو كانى فېداكارى و جىھادە، بناغەى ھەموو بانگەوازىيەكى صەحىح و بەسودە. خۇشەويستى خودا بە ئىمانى روت و عەقلى، دەستەبەر نابى، كارى عەقل ئامىز بەتەنيا رۆژىك لەرۆژان نەيتوانىوھ كارىگەرى لەسەر سۆزو دل و دەروون ھەبى. خۇ ئەگەر وابويايە دەبوايە رۆژھەلاتناسەكان «المستشرقون» لە رىزى ھەرە پېشەوھى خاوەن باوھەران بونايە بەخودا و بە پېغەمبەرى خودا... ھەروا دەبوايە لەناخ و دەرووندا لەھەموو كەس زياتر خودا و پېغەمبەريان خۇش بوىستايە و دلىان بەو خۇشەويستىيە ئاوەدان و زەنۆر بويايە. ئايا تا ئىستا بىستراو، يەكك لە زانايانى زانيارىيە عەقلىيەكان گيانى خۇى لەپېنا و قاعىدەيەكى رياضى يان مەسئەلەيەكى جەبرىدا بەخشى بى؟!

بەلى وەسىلە و ھۆكار بو خۇشەويستى خودا دواى ئيمان پى ھىفانى، زۆر بىرکردنەوھىە لە نىعمەتەكانى و وردبىوونەوھىە لە جەلال و عەظەمەتى، ئەمجار زۆر يادكردن و زىكر كردنىەتى بەدل و بەزوبان،

ئەمەش بەچى دەستەبەر دەپى بە گۆشەگىرى و داپرانى ناو بەناو و فەترە
فەترە لەشەواغىلى دونىيى و پىداوېستىيەكانى ژيان.

جا ئەگەر موسولمان بەم ئەركانە ھەلسا و ئەم وەظىفەيەى بۆ
دەستەبەر بوو، لەئاكامى ئەودا لە دل و دەروونىدا خۆشەويستى خودا
دەپوئ، ھەركاتىكىش بەراستى ئەم خۆشەويستىيە لەناخىدا پەيدا بوو،
ئىتر وەرە ھىزىكى دەداتى جگە لەخودا ھەموو گەرەيەكى بەلاوہ
پچوكە، ھەموو موغرىياتىكى دونىيى بەلاوہ ھەقىرە بى نموودە. ھەموو
ئەزىيەت و ناخۆشىيەكى لەلا ئاسان و ئاسايىيە. مل بۆ ھىچ
چەوساندنەوہ سوكاىەتى پى كردنىك نادا، ئەم ھالەت و وەزە كەبۆى
دەستەبەر بوو ئەوہ توئىشوو چەكى روبەرە بونەوہيە، پىويستە ھەموو
ئەوانەى بانگخوازى دەكەن و ئەركى دەعوەى ئىسلامى دەگرنە ئەستۆ،
ئەو توئىشوو چەكەيان ھەبى. ھەر ئەو توئىشوو چەكە ئىمانىيە بوو: كە
ھەزەرەتى موھەممەد لەلايەن خوداوە پى ئامادە باش كرابوو، بۆئەوہى
بەوپەرى لىھاتووېيەوہ ئەركى دەعوەى ئىسلامى لەئەستۆ بگريو
لەپىناويدا ھەموو ناخۆشى و ماندوبونىك بە ئاسايى بزانى.

چونكە دەوافىع و پالەنرە وىژدانىيەكانى ناو دل لە خۆف و رەجا و
خۆشەويستى پەرورەدگار، كارى وايان لى دەوہشيتەوہ: كە تىگەيشتنى
عەقلى روت بۆى ناكري.

بىگومان ئىمامى شاطبى زۆر باشى پىكاوہ كاتىك ھاتوہ جوداوازى
خستۆتە نيوان ئەو دەوافىع و پالەنرەنە لەلاى موسولمانان بەگشتى كە
ئەركە ئايىنىيەكەيان لەئەستۆ گرتوہ بە شىوہيەكى گشتى و ئەو
موسولمانە تايبەتياىەى كە ئەركى بانگەوازى ئىسلامىيان خراوہتە
ئەستۆ، كە دەوافىع پالەنرەكەيان بۆ ھەلگرتنى ئەو ئەركە زۆر بەھىزترە
لە تەعەقول و تىگەيشتنى روت.

پېرى يەكەم حال و وەزى، حالى كەسىكە كە بەھوكمى پەيمانى
ئىسلام و گرىبەستى باوهر كاردەكا و زور قول نابىتەو و زىادەيەك
ناخاتە سەر ئەر كەكەي.

پېرى دووھم حال و وەزى، وەكوو حالى كەسىكە كە دەوافىعى
خوف و رەجا و خوشەويستى خودا كاريگەرى تەواويان ھەيە لە ھەئس و
كەوتىدا. ترسان لە خودا قەمچىيەكى لىخوپو رادەر، رەجا و ھىوا
بەرھەمەتى خودا پىشەنگ و حودىە خوينىكى لىزان و شارەزايە.
خوشەويستى خودا تەييارىكى بەھىزو كاريگەر. كەسىك ترسى خوداى
لە دلدايى ھەرچەند ئەر كەكانى نارەھەت و ناخوش بن ئەنجاميان دەدا،
چونكە ترسانى لە ناخوشى و غەزەبى گەرەتر ھەلىدەنئ بۆئەوھى
خوگرو پشودرىژ بى لە بەرامبەر ئەر كەكانى ھەرچەندە قورس و
ناخوشىش بن. كەسىك رەجاى بەرھەمەتى خودا ھەبئ چەندىك ئەر كى
قورس و ناخوش بى ئەنجامى دەدا، چونكە ھىواو رەجاى بەھەسانەوھى
دواروژ ھەلىدەنئ بۆ خوگرى و صەبرو ئارامى لەسەر ناخوشى و ماندو
بوون.

كەسىك بەراستى خوشەويستى خوداى لە دلدا جىگىر بوو، ھەموو
ھىزو تواناى خەرج دەكا بۆ گەيشتن بە خوشەويستى و رازىكردنى،
ھەموو كاريكى قورسى لەو پىناوھدا بەلاوھ ئاسانە، ھەموو شتىكى
دورى بۆ نزيك دەكاتەوھ. ھەموو ھىزو تواناى خوئى خەرج دەكا لە پىناو
خوشەويستەكەيدا و ھىشتا خوئى بەكەمتەر خەم دەزانئ و پىنى وايە
شوكرى نىعمەتى بەجئ نەھىناوھ.

گرتەبەرى ھۆكارە جىاجىياكان بۆ دەستەبەربوونى ئەم دەوافىعە
ويژدانىانە لەدل و دەرووندا، كاريكە موسولمانان كۆپايان ھەيە لەسەر
گرنگى و بە ئەھمىيەت زانىنى. ھەر ئەم حالەت و وەزەيە: كە لەلای

جەماۋەرى زانايان و لىكۆلەرەۋەكان ناۋى «تصوف»ى لى نراۋە، يان ھەندىك پىنى دەللىن: چاكەكارى و ئىحسان. يان ھەندى كەسى تر «بۇ نمونە ئىبنو تەيمىيە» پىنى دەللىن: «علم السلوك».

ئەو خەلۋەت و گۆشەگىرىيەى ھەزرىتى موحەممەد پىش بون بە پىغەمبەر و ھاتنى ۋەھى بۆى، ئەنجامى دەدا، يەككىك بوو لەو ھۆكارانە بۇ دەستەبەر بوونى ھەمان دەۋافىع و پالئەرو ھاندەرى كارىگەرانە.

ۋەلى پىۋىستە كە لەماناى خەلۋە ۋا ھالى نەبىن: كە ھەندى كەس لەچۈر چىۋەيەكى شاز قەتسىيان كىردوۋە، بەپىنى ئەو شازىيەت و تىپروانىنە تەسكەى خۇيان لىلى ھالى بوون، بانگەشەى بۇ دەكەن. ئەۋانە ماناى خەلۋە و گۆشەگىرى ناۋ بەناۋ: كە ۋەكۈو چارەسەر و دەرمان بۇ ئافاتە دەرۋونىيەكان ئەنجام دەدرى و پىۋىستە ئەنجام بدرى. ھاتوون گۆرپويانە بۇ ھالەتى گۆشەگىرى و دابرانى تەۋاۋ لە كۆمەلگاۋ خىزان، ئەشكەوت و پەنا پاسارى كىۋو كەژيان كىردوۋە بەشۋىنى خەلۋە كىشان و پىشيان ۋايە ئەۋە ۋەينى فەضىلەت و ھەلۋىستى خودا پەسەندە.

لەپاستىدا ئەو جۆرە خەلۋەت و دابرانە سەر لەبەرىيە، پىچەۋانەى رىبازى پىغەمبەرە، پىچەۋانەى ئەو ھال و ۋەزەيە كە ھاۋەلانى پىغەمبەر پەپرەۋىيان كىردوۋە. ھەرگىز خەلۋەت و دابرانى ھەمىشەىى لە كۆمەلگاۋ خىزان، لە ئايىنى ئىسلامدا نىيەۋ بە پەسەندى نەزانىۋە.

بەلكوۋ خەلۋەت و دابران ۋەكۈو چارەسەر و دەرمان بۇ چاكسازى ئافاتە دەرۋونىەكان پەپرەۋە دەكرى، چارەسەر و دەرمانىش بەگۆپرەى پىۋىست و بە ئەندازەى خۇى بەكاردەھىندىرى. ئەگىنا ئەو چارەسەر دەرمانانە دەبنە دەردى كوشندە و پىۋىستە خۇمانى لى بپارىزىن. جا ئەگەر تۆ لەژىنامەى پىۋاچاكانى رابردوۋا شتىكى وات بەرچاۋ بكەۋى

که فلان یان فلتان سهرایا ژيانی خوی له نه شکوت و پهنا پاسارو دور
له کومه لگا به سهر بردووه، نه وه حاله تیکي تایبته بووه به و پیاو چاکه و
کارو هه لویسته که ی نابیته به لگه و پیویست ناکا که سانی دی چاوی لی
بکه ن.

دهستپیکردنی دابه زینی نیگا

نیمامی بوخاری له خاتو عائیشه وه ریوایه ت دهکا دهر باره ی
چونیه تی دهستپیکردنی دابه زینی نیگا، دهفرموی: یه که م شیوه و
جوړی نیگا که بو پیغه مبه ر ^{سیدتی} دهسته بهر بوو، بریتی بوو له خه ونی
راست «الرؤیا الصالحة». هر خه ونیکي دهبینی وه کوو سپیده ی به یان
دههاته دی و روشنا بوو. پاشان بیري که نارگیری و خو دور خستنه وه ی
له کومه لگای لاخوشه ویست بو بوو، حهزی له وه بوو له خه لک دابپرئ، بو
خوی به ته نها و له شوینی چو لدا بیربکاته وه. نه شکوتی حیرائی بو نه و
مه به سته هه لبرارد بوو، هه موو جاریک تی شوی له گه ل خوی دهر دو
ده چووه ناو نه و نه شکوت وه چه ند شه ویک ده مایه وه. نه مجار
ده گه رایه وه بو مال و سهر له نوئ تویشووی ساز ده کرده وه و ده چووه بو
ناو نه شکوتی ناوبراو. هه تا له ناکام دا نیگای حهقی بو هات و له و
نه شکوت هه دا بو یه که مجار وه حیی بو نازل بوو، نه وه بوو فریشته ی
تایبته به وه حی هاته لای و پیی گوت بخوینه، وتی من خوینده وار نیم
ناتوانم بخوینم. پیغه مبه ر دهفرموی: نیتر گرتمی و به خوینه وه گوشیمی
تا ته واو تیئم بو هات و خه ریک بوو هه ناسه م لی بپرئ، نه مجار به ره لای
کردم و وتی بخوینه، وتم من خوینده وار نیم نازانم بخوینم، نه مجار
گرتمی و به خوینه وه گوشیمیه وه، پاشان به ره لای کردم وه وتی: {اقرأ
باسم ربك الذي خلق، خلق الإنسان من علق، اقرأ وربك الأكرم، الذي علم
بالقلم، علم الإنسان ما لم يعلم}.

پېغەمبەر ﷺ بەھو چەندە ئايەتەۋە گەپرايەۋە بۇ مالەۋە، دىلە لەرزەي پىكەرتىبو، رەنگى زەردىبو، ھاتەۋە بۇلاي خەدىجەي خىزانى، وتى دامپۇشن، دامپۇشن، داياىنپۇشى ھەتا ترسەكەي رەۋىيەۋە ھاتەۋە سەرەخۇ. بە خەدىجەي فەرموو: دەپن ئەم حالەتە چى بى بەسەرم ھات؟ ئەمجار بەسەرھاتەكەي بۇ گىپرايەۋە فەرموو: بەراستى ترسم ئى نىشت شتىكم ئى قەومايىت. خەدىجە فەرموو: نەخەير ھەرگىز خودا تۇ رىسوا ناكاء سەرت ئى ناشىۋىننى، تۇ پەيۋەندى خىزمايەتى و صىلەي رەحم بەجى دىنى. يارمەتى لىقەۋماو دەدەيت، ھەزار لە برسايەتى رىزگار دەكەيت، رىزى مىۋان دەگرى، بەھاناي ھەموو كۆست كەوتوو لىقەۋماۋىكەۋە دەچى.

ئەمجار خەدىجە لەگەل خۇيدا بردى بۇلاي ۋەرەقەي كوپى «نەۋفەل»ى كوپى ئەسەدى كوپى «عبدالغزى» كە ئامۇزاي خەدىجە بو، پىاۋىك بو لەسەردەمى پىش ئىسلام دا ببو ھەسىحى و بەزمانى عىبرانى نامە ئاسمانىيەكانى ۋەكوو «تەۋرات و ئىنجىلى» دەنوسىيەۋە، پىرەمىردىكى بەسالچو بو، چاۋى كوپر بوو بوون. خەدىجە پىي گوت: ئامۇزاي بەپىزىم! گوى لەم برازايت بگرە بابەدەمى خۇي بەسەرھاتى خۇيت بۇ بگىپىتەۋە. ۋەرەقە وتى: دەي برازاي خۇم بۇم بگىپەرەۋە بزانم چىت دىۋە. پېغەمبەرى خودا لە ھەۋەلەۋە تا ئاخىر چى دىبوو بۇي گىپرايەۋە، ۋەرەقە وتى: ئەۋە ئەۋ «ناموس» ھە ئەۋ نىگايەيە كە خودا بۇ ھەزەرەتى موساي ناردە خوارى، يان ئەۋ فرىشتەيەيە كە نىگاي بۇ ھەزەرەتى موسا ھىناۋە. خۇزگە لەۋ رۇزگارەدا گەنج بومايە خۇزگە زىندو بومايە لەۋ كاتەدا نەتەۋەكەت لە زىدو نىشتىمانى خۇت دەرت دەكەن. پېغەمبەر ﷺ فەرموو: بۇ گەلەكەم دەرىشم دەكەن؟ ۋەرەقە وتى: بلى ھەر پىاۋىك پەيامى لەۋ شىۋەي توى ھىنابى، ھەلگرى پەيامىكى ئاۋھابى، ھەتمەن لەلايەن گەلى خۇيەۋە ئەۋپەرى دوزىمنايەتى

کراوه و ئەزیزە تەدراوه، ئەگەر من بگەم ئەو رۆژە پشتگیرییەکە تەواوت دەکەم و بە ئەوپەڕی توانامەوه یارمەتیت دەدەم. پاشان وەرەقە ئەوەندە نەمایەوه کۆچی دوایی کرد، نیکاو پەیاپی ئاسمانیش ئەو ماوەیه لە پیغمبەر برا.

راجیایی هەیه دەربارەی ماوەی دابران و نەهاتنی نیکا بۆ پیغمبەر
سیرای پیغمبەر
هەندیک دەلێن: سێ ساڵ دوای ئەو یەکەم نیکایە پیغمبەر
سیرای پیغمبەر
نیکای لی براوه، هەندیک دەلێن کە مەترە. رای پەسەند و وێچوو ئەوەیه کە
ئیمامی بەیەهقی رێوایەتی کردوو و فەرموویەتی: ماوەکە شەش مانگی
خایاندوو^(۱).

ئەمجار ئیمامی بوخاری لە جابیری کۆری عەبدوللّاه رێوایەت دەکا.
کە باسی سەردەمی نازلبوونی نیکا دەکا، دەلێ: پیغمبەر فەرمووی:
{بَينَا اَنَا اَمْسَى} لەکاتی کە من بەرپێگاوه دەرویشتم {اِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِّنَ
السَّمَاءِ} لەناکا و دەنگێکم لە ئاسمانەوه بەر گویچکە کەوت «فرفعت
بصري» کە چاوم هەلپێی {فَإِذَا الْمَلِكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِجَابٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ
بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَرَعَبْتُ مِنْهُ} روانیم هەمان ئەو فەریشتەیه بوو کە
لەئەشکەوتی حیراء دیتبووم، لەنیوان ئاسمان و زەویدا لەسەر کورسییەک
دانیشتبوو، لێی ترسام، بەرەو مالا گەڕامەوه و تم: دامپوژن، دامپوژن.
ئێتر پەروردگار ئایەتی {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبُّكَ فَكَبَّرُ وَتَابَكَ فَطَهَّرْ
وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ} ی نازل کرد، دوای ئەو پەیتا پەیتا نیکا هاتە خوارو بە
گەرم و کۆری نیکام بۆ هاتوو.

پەندە ئامۇزگارى:

فەرمودەدى دەستېيىكردى نىگا، «حديث بدء الوحي» بناغەى لەسەر دامەزراوى ھەموو ئەو حەقىقەت و بنەما ئايىنيانەى ئىسلامە بەھەردوو بوارەكانىەوہ: «بوارى عەقىدە و بوارى تەشرىع». تىگەيىشتن لە نىگا و بېواكردن پىيى، دوو مەدخەل و دەروازەن و زۆر زەرور و پىويست بۇ پەيدا بوونى يەقین و بىرو باوەر بەھەموو ئەو ھەوالە غەيبى و فەرمان و نەھىيە تەشرىعيانەى لە پىغەمبەرەوہ بەئىمە گەيىشتون. چونكە حەقىقەتى وەحىيى تاكە ھىلى جودا كەرەوہ و نىوانكار و فەيىصەلە، لەنىوان ئادەمىزادىك لەخۇيدا بىرىكاتەوہ و بەھوى عەقل و راى خوى قانون و ياسا دابىرىژى و ئادەمىزادىك لەخوداوە ياسا و تەشرىع بىنى و بلى ئەمە پەيامى خودايە و لەخوداوە بۆم ھاتوہ، بەبى گۆپانكارى و كەم و زياد تىداكردن بەمەردومى بگەيەنئ.

لەبەر ئەم حەقىقەت و راستىيە، ئەوانەى پىشەيان شك و گومان دروست كەردنە بەرامبەر ئىسلام و پىغەمبەرەكەى. زۆر گرنگى دەدەن بە مەوضوعى «وەحىيى» لەژيانى پىغەمبەردا! وزەيەكى فيكرى زۆريان سەرف كەردوہ، زۆر ماندوو بوون و ھەوليان داوہ بە تەكەللوف و سەپاندن، چەواشەكارىيى بگەن لە حەقىقەتى وەحىدا، ھەوليان داوہ تىكەل و پىكەلى لەنىوان ئىلھام و قسەى نەفسدا، بەلكوو لەنىوان ئىلھام و فى و پەركەمدا بەرپا بگەن!. چونكە ئەوانە دەزانن: كە مەوضوعى وەحىيى سەرچاوەى يەقىنى موسولمانانە و ھەموو بىرو باوەرپىكيان بە پىغەمبەر و پەيامەكەى لەو رويارە رونە سازگارە سەرچاوەى گرتوہ. جا ئەگەر بۆيان بلوى گومان بخەنە سەر حەقىقەتى نىگا و چەواشەكارىيى تىدا دروست بگەن، دەتواندرى ھەموو ئەو بىرو باوەر و حوكمە تەشرىعيانەى لەسەرى بنيات تراون لەدلى موسولماناندا بىسپىنرىتەوہ،

بىر ئايان بەھىچ كام لە و عەقائىدو ئەھكامانە نەمىنى كە ئىسلام لەخۇى گىرتون، ئەمجار رىگاي ئەو فىكرەيە خۇش بىكەن: كە ھەرچى موحەممەد بانگەوازى بۇ كىردوۋە لەبنەماي بىرو باۋەرۈ ئەھكامى تەشرىعى، لەخوداۋە بۇى نەھاتوۋە بەلكوۋ بىرو بۇچونى خۇيەتى، زادەى بىرى زىرەكانەى مۇرقانەى خۇيەتى و بەس!

لەم روانگەۋەو بۇ گەيشتن بەو مەبەستە موبەشىرو خۇرەلات ناسەكان، ئەوانەى غەزوى فىكرى جىھانى ئىسلامىيان كىردۇتە پىشەو كارى سەرەككىيان، بەھەموو جۇرىك ھەول دەدەن دىاردەى نىگا و ەھىي تەئۈىل و تەھرىف بىكەن. دەيانەۋى ظاھىرەى «ۋەھىي» لەو مانا و مەسارە لادەن: كە مېژو نووسان و سىرە نووسان تۇماريان كىردوۋەو لە كىتەبەكانى سوننەى صەھىحدا چەسپاۋە. دەيانەۋى نىگا لە ەھقىقەتى خۇى دورۇ بخەنەۋە، ھەرىە كىك لەوانە چۇن خەيالى نەخۇشى بۇى وىنا بىكا، ئاۋا رىگايەكى بۇ ئەو مەبەستە گىرتۇتە بەر، تەصەۋراتى سەيرو سەمەرەو كولفەت ئامىزى خىستۇتەرۈ.

بۇ نەمۇنە ھى ۋاھىيە دەلىل موحەممەد بەردەۋام بىرى دەكردەۋە تا لەناخىدا وردە وردە بىرو باۋەرۈكى ۋا چەكەرەى كىردو دروست بوو: كە پىنى ۋابوۋ لەرىگەيەۋە دەتۈندىرئ قەلاچۇى دىاردەى بىتپەرستى بىرى.

ھى ۋايشىيان ھەيە پىروپاگەندەى ئەۋەدەكا: كە موحەممەد قورئان و بىنەماكانى ئىسلامى لە بوھەيراي راھىب ۋەرگىرتوۋە!!

ھى ۋايش ھەيە خۇى كىردوۋە بە ميانەرەۋو دەفەرەمۇ: نەخەير، ۋاقىعەكە نە ئاۋايە نە ئامايە، بەلكوۋ موحەممەد پىياۋىكى تورەو دەمارگىر بوۋە، نەخۇشى فى و پەركەمى لەگەلدا بوۋە و ۋىنەى كىردوۋە!!

ئىمە كاتىك دەروانىنە ئەم جۆرە قىسە خەيالاۋى و بى بىناغە و سەيرو سەمەرانە: كە مرقى عاقل ناتوانى ھىچ پاساويكىان بۇ بدوزىتەو، دەبينىن جگە لە ھەلھاتن و خو دزىنەو لەداننان بە «نبوة» ى ھەزرتى موھەممەد ﷺ بەولاولە ھىچى تر نىيە، لەھەمان كات دا بە ئاشكرا ھەست بەو ھىكمەتە خودايىيە دەكەين دەربارەى دەست پىكردنى ھاتنە خوارەوھى وەھىيى بەو شىئوھ و قۇناغەى لە فەرمودەكەى بوخارىدا رامان نواند.

ئىستا دەتوانىن ئەم پىرسىارانە ئاراستە بگەين:

بۇچى پېغمبەر ﷺ يەكەمجار ھەزرتى جوبرائىلى بەچاۋى سەربىنى؟ بىگومان دەگونجا لەپاش پەردەوھ نىگاي ئاراستە بگرى. بۇچى پەرورەدگار ترس و بىمى خستە دلى پېغمبەرەوھ و واى لىكرد لە بەرامبەر ئەو روداۋەدا سەرسامى و دەھشەت بىگرى و كتوپر لە ھەقىقەتى ھالى نەبى؟. بىگومان بەروالەت خوشەويستى خودا بۇ پېغمبەرەكەى ئەوھى دەخواست كە ئارامى بخاتە دلىەوھ و وړەى بەرزىكاتەوھ و نەترسى و نەلەرزى؟ دەى بۇچى ھەزرتى موھەممەد لەنەفسى خوى ترساو خەيالى بۇئەوھ چوو ئەو روداۋەى لە ئەشكەوتەكەدا توشى ھات لە جندۇكەوھ بوى ھاتبى، بىرو ھوشى بۇئەوھ نەچوو كە ئەوھى دىويەتى فرىشتەى ئەمىنى نىگايە و لەخوداۋە نىردراۋە؟.

ئەى بۇچى دواى ئەو ھالەتە ترسناكەى بىنى، ماۋەيەكى دورو درىژ وەھىيى بۇ نەھات، تەنەنەت ئەم نىگابرانە لەسەر شانى پېغمبەر ﷺ زۆر گران بوو، بە تەواۋ خەفەتبارى كرد، تەنەنەت واى لى ھات «وھكوو بوخارى رىۋايەتى كردوۋە» بىرى لەوھ دەكردەوھ بچىتە سەر شاخىكى بەرزو خو فرىداتە خوارو كۇتايى بەژيانى خوى بىنى.

ئەم پرسىارانە تىڭرا پرسىارى سىروشتىن بە نىسبەت ئەو شىۋەو شىۋازەى لەهاتنە خوارەوہى نىگا دا پوى دا.

جا ئىمە كاتىك بىر لە وەلامدانەوہىيان دەكەينەوہ، دەبينىن ئەو شىۋازو قۇناغەى نىگای تىدا دەست پىڭرد، حىكمەتىكى گەورەو باھىرى لەخۇ گرتوہ، كە برىتىيە لەوہى: خاوەن فىكرى نازاد بتوانى حەقىقەتى پىرشنىگدار بەدى بكا، حەقىقەتىك بەدى بكا كە بىپارىزى لە كەوتنە ناو زلكاوى شىرك و گومپرايى و هەلخەلەتان بە بانگەشەى ئەوانەى غەزوى فىكرى جىهانى ئىسلامىيان كردۆتە پىشەو شوين خەيال پلاوى دەروونى نەخۆش و پىركىنەى خۇيان كەوتوون.

بەلى حەزەرەتى موحەممەد ﷺ بەشىۋەيەكى كىت و پىرو چاۋەپروان نەكراو، حەزەرەتى جوبرائىلى ھاتە بەرچاۋ، بەچاۋى خۆى ئەو فرىشتەيەى بىنى كەداۋاى ئى دەكرد بخوینى، ئەمەيش بۆنەوہ بوو: كە رون بىتەوہ و ئاشكرا ببى: كە ظاھىرەى وەحىيى كاریكى زاتى و داخىلى نىو و ناگەپىتەوہ بۆ و تە و تى نەفس و دەرون و بەس. بەلكو دىارەدى وەحىي پىشۋازىكردن و وەرگرتنى حەقىقەتىكى دەرەكىيە پەيوەندى بە نەفس و دەروونەوہ نىو. راگوشىنى فرىشتە: كە سى جار حەزەرەتى موحەممەدى راگوشى و بەرەلای كىردەوہ و داۋاى ھەموو راگوشىنىك داۋاى ئەوہى ئى دەكرد: كە بخوینى، ئەمە بۆ خۆى دادەنرى بە جەختكردنەوہ و تەككىد بۆ ئەو پەيامە خودايىيە كە نىردرايە سەر دلى پىغەمبەر و لە دەرەوہى زاتى خۆى وەرى گرت. موبالەغەو جەختكردنە لەسەر پوچانەوہى جۆرە تەسەورو بۆچونىك لەلایەن كەسانىكەوہ كەواى بۆ دەچن مەوزوعى وەحىيى كاریكى خەيالى ناوخۆيى دەروونى پىغەمبەر بووبى.

بیگومان ترس و بیم، دل و دهر وونی چه زره تی موحه ممدی داگرت
له و دیمه نهی چاوی پیکه وت و له و دهنگه ی بیستی، ته نانه ت نه و نه ده
ترسا خه لوته و مانه وهی خوی له نه شکو ته که دا کو تا پی هی نا و به دل
له رزه و رهنگی زهر د هه لگه پاره وه به ره و مال گه پرایه وه. نه مهیش
بوئه وهی بو هه موو خاوه ن فکرو بیریکی هوشمهند ناشکرا ببی: که
پیغه مبه ر ﷺ چاوه پروانی نه و ریساله و په یامه نه بوو که له وه دوا خرایه
نه ستوی و داوای لیکرا هلی بگری و به جیهاندا بلاوی بکاته وه. هه روه ها
دیارده ی نیگا به شیوه یه کی واگونجا و نه بوو، یان ته و که ری حاله تیگ
نه بوو که له وه پیش ته صه وری کردبی، یان به سه ر دلیدا رابوری بی.
به لکوو کت و پرو له نکا و نه م حاله ت و دیارده یه که وته سه ر دل و
دهر وونی و له ناخه وه هه ژانندی، له نکا و نه م دیارده یه یینی و نه م
دهنگه ی بیست به بی نه وهی له وه پیش به ته مای بووی. گومانیش له وه دا
نیه: که نه م حاله ت و روداوه وه کوو حاله تی که سیگ نیه پله به پله و
قوناغ به قوناغ له نه ندیشه و فکرا عه قل و ئاوه زی خوی بخاته گه پرو تا
له ئاکامدا به هو ی تو یژینه وهی به رده وام و ته دریجی له ناخیدا بیرو
باوه ریک چه که ره بکا و سه ر هه لبد او خوی بروای پی به یینی و بانگه وازی
بو بکا.

نه مجار هیچ شتیگ له حاله تی ئیلهام و وته وتی نه فس، یان نه و
دیارده یه ی که پی ده گوتری ئیشراقی گیانی، یان بیرکردنه وه له جیهانه
بالا کان، داخوازی په یدابوونی ترس و بیم و رهنگ هه لبرپکان نیه. هیچ
گونجان و ئاویت به بونیک نیه له نیوان پیوه هه لچون له بیرکردنه وه و تی
راماندا له لایه ک و کت و پر په یدابوونی ترس و بیم له لایه کی تره وه. به هیچ
شیوه یه ک نه و دوو حاله ته پیکه وه کو نا بنه وه و به یه که وه نابن، نه گینا
ده بوایه زوربه ی زوری بیردو زو موفه کیره کان ببوونایه به خوراکی

شەپۆلە يەك لەدوا يەكەكانى ترسو بيم و نيچىرى ترسى لەنكا و پەيدابوو.

تۆ دەزانى كە ترسو بيم و جەستە ھەللەرزىن و رەنگ ھەلبىزپكان، ھەموو ئەم ئىنقىعالاتە زۆرە ملييانە، ناكرى بەدەستكردو كارى شانۆيى حيسابيان بكەين. ھەتا ئەگەر گريمانەى ئەو ھەش بەخۆمان بەدەين: كە دەشى ھەزرەتى موحەممەد ھەلس و كەوتىكى شانۆيى كردبى، گريمانەى شتىكى مەحالىش بكەين و بلەين ئەو تەبىاتە سروشە ناسراوھى پيش نىگا بۆھاتنى گوپاوه بەو حالە نەشازە، ھەروھە رىگای ئەو ھەمان ناداتى قەناعەت بەخۆمان بكەين: كە ئەو ترسو بيم و دلە لەرزە و رەنگ ھەلبىزپكانەى شتىكى دەستكردو شانۆيى بوو و ويستى خۆى لەگەلدا بوو و بناغەى بۆداناو.

زىدە موفاجەئە ترسناكەكەى كە روبەپوى بوو ھەو لەو ھەدا خۆى دەنوئىنى و دەردەكەوى: كە پىغەمبەر وا گومانى برد كە ئەو ھى گوشىويەتى و قسەى لەگەلدا كرد ھەو جندۆكە بووبى، حالەتەكەى بەدەست لىوھەشاندنى جندۆكە و شەياتىنى حسيب دەكرد. ئەو ھەتا كە دوايى ھەوالەكەى بۆ خەديجەى خىزانى گىرايەو، وتى: سوئىندبى ترسام لەخۆم جندۆكە دەستى ئى وەشانىم، بەلام خەديجە زوو دلنەوايى كردو دلنەياى كرد: كە ئەو لەو كەسانە نىيە شەياتىنى زيانى پى بگەيەنن و دەستى ئى بوەشىنن... چونكە ئەو خاوەنى رەوشتى بەرزو صيفاتى پەسەندە. بىگومان پەرەردگار دەيتوانى: كە دلە ھەزرەتى موحەممەد وا پتەوو ئارام بكاو دلنەياى بكا لەو ھى كە ديويەتى فريشتەى تايبەت بە نىگايە، ھەزرەتى جوبرائىلە و ھىچ ترسى لىى نەبى، دەيتوانى بە ئاسانى و بە ئاسايى دلە پىغەمبەر و ارام بىنى بزانى كە ئەو ھى ئاخاوتنى لەگەلدا كرد ھەو لە ئەشكەوتدا فريشتەيەكە لە

وهلّ حيكمه تي يه زداني واداخواز بوو: كه ليك جودابوونه وهيه كي ته واو «انفصال تام» بخاته نيوان كه سايه تي حه زره تي موحه ممه د پيش بووني به پيغه مبهرو دوا بووني به پيغه مبهرو (دروودي خواي له سهر بي)، نه وه به يان بكا: كه هيچ شتيك له پايه كاني عه قيد ي ئيسلامي و ته شريع و ياساي پيش وهخت له زهيني پيغه مبهردا پلاني بو دانه ريز راوه و ناماده باشي بو نه كراوه و به خه ياليشيدا نه هاتوه كه له وه دوا ده بيته پيغه مبهرو په يامي ئاسماني ده خريته نه ستوي!! پاشان نه وه ي خودا خستيه دلي خه ديجه وه له وه ي كه به بي سي و دوو له گه ليذا بچي بولاي و هره قه ي كوري نه وفه ل و گيرانه وه ي روداوه كه بو نه وه، جه خت كردنه وه يه كي تر بوو: كه نه وه روداوه ي تووش ي پيغه مبهرو به وه له نه شكه وتي «حراء» دا نيگاي خودايي بووه، له و جوړه نيگايه يه كه له وه پيش بو پيغه مبهروان نيژدراوه. هه روا لبردني ته م و مژو چه واشه بوونيك كه له ئاكامي روداوه كه ده وري حه زره تي موحه ممه ديان دابوو ترس و بيم ي له لا پهيدا بوو بوو، هه رچهند بيريشي ده كرده وه، نه يده زاني چوّن ته فسيري بكاته وه، نه وه ديمه ن و ده نگه كت و پره ترسناكه به چي ليك بداته وه، داپراني نيگا دواي نه وه رووداوه و مانه وه ي به و حاله شش مانگ يان زياتر «وه كوو راجيايي تي دايه» نه وه مو عجيزه يه كي خودايي گه و ره ي تي دايه و با شترين ره تدانه وه يه بو نه وانه ي غه زوي فيكري و هه ولدان بو چه واشه كردني ديارده ي وه حيي و نيگايان كردو ته پيشه و كاري سه ره كييان و ده لين: نه وه نيگايه ي موحه ممه د لافي پيوه لي داوه برتي بووه له ئيشراق ي روحي كه له ئاكامي دريژده دان به بير كردنه وه و

تێفکرین دیتەدی، گوايه روداویکی داخلی بووه و لەناخی دا سەری
هەلداوه.

بێگومان حیکمەتی خودا وایخواست، کە ئەو فریشتەیهی یەکەمجار
لە ئەشکەوتی «حراء» دا بینی، ماوه‌یه‌کی زۆر لێی گوم ببی و نەیه‌ته‌وه
بۆلای، بەهۆی ئەوه‌وه توشی دڵە راوکی و خەم و پەژارە ببی، پاشان ئەو
قەلەق و دڵە راوکییه‌ی ئی بێتە ترس و خۆفی ئەوه کە خودا وازی ئی
هێناوه و دواي ئەوه‌ی ویستویه‌تی نیگا و سروشێ بۆ بنێری لێی
پەشیمان بۆته‌وه، ئەمەش بەهۆی کردەوه‌یه‌کی خراپ و ناپەسەند کە
ئەنجامی داوه، تەنانەت ناپەسەندی و قەلەقی گەیشته ئاستێک زۆرجار کە
بەبەرزایی شاخێکدا دەرۆیی دەیه‌ویست خۆی هەلدی‌ری و کوتایی
بەژیانی خۆی بینی، ماوه‌یه‌کی درێژ بەم حالە سەراسیمە و پەژمورده‌یه
بە دڵتەنگی و خەفەتباری ژیا‌نی بەسەر برد، تا رۆژێک هەمان ئەو
فریشتەیه‌ی لە ئەشکەوتی «حراء» دا لەوه‌پیش چاوی پێکەوتبوو،
بینییه‌وه شەکل و شیوه‌ی نیوان ئەرزو ئاسمانی پڕکردبوو، بانگی ئی کرد
ئەو موحەممەد! ئەتۆ پێغه‌مبەر و ره‌وانه‌کراوی خودای بۆلای ئاده‌میزاد
بەگشتی. ئیتر سەرله‌نوێ پێغه‌مبەر سەیدووی
مەسکۆد بە ترس و بیمیکی زۆر
دڵەکوته و پەشوکاوی هاته‌وه بۆ مال... ئیتر ئایه‌تی {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ
فَأَنذِرْ... المدثر/ ١-٢} نازل بووه سەردلێ.

بێگومان ئەم حالە‌ته‌ی پێغه‌مبەر سەیدووی
مەسکۆد پێیدا تیپه‌ری، ئەوه
دەچه‌سپینی کە تەنها بیرکردنه‌وه و بەخەیاڵ چو‌نیش بۆ ئەوه: کە
وه‌حیی ئیله‌امیکی نه‌فسی بووه، جو‌ریکە لە شیتی، چونکە زۆر
ئاشکراو عیانه، کە خاوه‌نی ئیله‌امی نه‌فسی و تێفکرین و بیرکردنه‌وه،
ئیله‌ام و بیرکردنه‌وه‌که‌ی بەم جو‌ره حالەت و وه‌زعه‌دا تیناپه‌ری و ئەم
دیاردانه‌ی ئی دیاریی ناده‌ن.

که واپووه ده دیتی ده ستیګردنی وه حیی بهو شیوهی له فرموده ی
صه حی و چه سپاودا هاتووه، رتدانه وهو روخان و دارمانی هه موو نهو
بیرو بۆچون و هه لپه و هه ول و تیکۆشانی گومان په یدا که رانی له خو
گرتووه، هه رچی نه وان به بیری ته سک و خه یالی نه خویشیان وینایان
کردووه و ده یانه وی مانای وه حیی و «نبوة» ی به سهردا بېرن پوچی
ده کاته وه، هه رچی هه لیان به ستووه دهر باره ی نهو وه حیی و «نبوة» ی
خودا ریزی پی له پیغه مبه ر ناوه، ده یانکاته بلقی سهر ناو و به پاشدا
ده چنه وه ده که ونه زیلدانی میژووه وه.

جا که تو نه مه ت زانی و بۆت رون بۆوه نهو کاته هه ست به نه ندازه ی
حیکمه تی خودا ده که ی له وه دا که وا داخواز بووه سهره تای دابه زینی
نیگا به و جوړه بی که ویستی په روه ردگاری له سهر بووه.

و یده چی گومانچی و خوړه لاتناسه داخ له دلکه کان بابدنه وه و
پرسیار بکه ن و بلین: بۆچی له وه دوا که نیگا بۆ موحه ممه د ده هات و زۆر
له هاوه لانی له ده وروپشتی بوون و لییه وه نزیک بوون که چی جگه
له خو ی که س له هاوه لان فریشته ی نیگا هیڅه ریان نه ده بینی؟ له وه لامی
نه م پرسیاره دا ده لین: مه رچ نیه هه رچی نه بیندری مه وجود نه بی،
چونکه هوکاري بینین له لای له نیمه سنووریکی دیاریکراوی هه یه، له و
سنووره تیپه ری توانای ده وه ستی. نه مه راستیه کی حاشا هه لنه گره،
نه گینا نه گره وانه بی ده بی هه رشتیک له مه و دای بینینی نیمه
دوور که و ته وه و نه مان توانی بی بینین، ده بی به نه بووی حسیب بکه یین و
بلین نیه، نه مه ش پیچه وانه ی نه لغبای زانستییه. وپرای نه وه ش ده لین:
په روه ردگار «که هه ر خو ی خالیق و به دیهینه ری چاوو هیزی دیتنیه تی»
به لایه وه ئاسان و ئاساییه هیزی بینینی و ابادا به هه ندی چاو شتی و
بینی چاوی تر نه توانی بی بینی.

مالیکې کوږې نه بې ده لئ: «کوږې بونو ه وې رهنگه کان حاله تیکې نمونو هیمان ده خاته بهرچاو، که ناگونجې هندی رهنگ لهو حاله ته دا به ه موو چاو یك ببیندریږ. هروا کوږه له تیشکیکی روناکی هن له خوار رهنگی سوړو له ژوړو رهنگی به نه فسه جییه وې، چاوی ئیمه نهو تیشکانه نابین، شتیکی زانستی چه سپاویش نیه نهو به سلمینې که بو ه موو چاو یك نهو حاله ته وایه، ده شی هندی چاو ه بن حساسیه تی که متر یان زیاتر بې و ناستی بینې زیاتر بې»^۱.

نه مجار به رده و امبوونی و حیې بوخوی به لگې به هیزی پییه له سره حه قیقه ت و راستی و حی، نیشانه ی نه و شه که واقع و کوو نه و نه که گومان په یداکه ران بانگه شه ی بو ده کن و ده لئ: و حیې دیارده یه کی نه فسی روت بوو. ده توانین: نهو به لگه به هیزه ی و حیې خوی ده یگه یه نې له م خالانه دا کورتی بکه یه نه و:

۱- جوداوازییه کی ناشکراو روون هیه له نیوان قورئان و حه دیشدا، به نیسبه ت قورئانه و، پیغه مبر ﷺ هر له گه ل نیگا داده به زی، خیرا فرمانی ده دا به نووسینه و و تو مارکردنی، له کاتی که دا به نیسبه ت حه دیشه و هر به نه و نه ده کیفایه تی کردو و که فرموده کانی سپاردو و به زاکیره ی هاو ده لان و فرمانی نه کردو و به تو مارکردنی، نه مه ش نه که له بهر نه و که حه دیت قسه ی پیغه مبر خویه تی و په یوه ندی به پیغه مبرایه تییه و نیه، به لکوو له بهر نه و بوو: قورئان به نیگا «به له فظ و ماناو» به واسیته ی حه زره تی جو برائیل و نازل کراو ته سر دلی پیغه مبر... ده لئ حه دیت هر چه نه ماناکه ی به و حی له خوداوو بو هاتوو به لام وشو و رسته کان له لایه ن پیغه مبره و ریك خراون و کراون به ده ق و فرموده. هه میشه پیغه مبر هو شدار ی ده دا و هاو ده لانی

دهترساند له وهی که لامي خودا «که به له فظو ماناوه» به هوئی حه زره تی جو برائیله وه بوئی ده هات تی که ل به فهرمووده کانی خوئی بین.

۲- هه ندی جار پیغمبر دهرباره ی بری کاروبار پرسپاری لی ده کراو وه لامي ده دایه وه، واده بوو ماوه یه کی دریت به سهر وه لامدانه وه که یدا تیده پهری، نه مجار نایه تی که نازل ده بوو وه لامي پرسپاره کی له خو ده گرت. واده بوو پرسپاره کی پرسپاری ده کردو پیغمبر نه و نایه ته ی که دهرباره ی پرسپاره کی هاتوته خواری به سهر دا ده خوینده وه. وایش ده بوو بری جار دهرباره ی هه ندی کاروبار پیغمبر ﷺ هه لویست هه لئسو که ویتیکی تایبه تی په پرهو ده کرد، ئیتر نایه تی قورئان نازل ده بوون له وه هه لویست و هه لئسو که وته ی لای ده دا، واده بوو نایه ته کان جوړه سهر زه نشت و لومه یشی له خو ده گرت.

۳- پیغمبر ﷺ نه خوینده وار بوو... ناگونجی مروء به هوئی موکاشه فه ی نه فس و ئیشراقاتی روحیه وه فیری حه قانیقی میژوویی ببی. کی به هوئی موکاشه فه ی نه فسییه وه توانیویه تی ناگاداری رودای میژوویی ببی، کی له و ریگه وه توانیویه تی ناگاداری رودای وه کوو سه رگوزشته ی حه زره تی یوسف و داستانی دایکی موسا که جگه ر گوشه کی خسته صندوقیکه وه به روباری نیلی دادا. هه روا سه رگوزشته ی فیرعه ون و گه لی سه رگوزشته ی تری له وجوړه ببی. له راستی دا نه مه به شی که له و حیکمه تانه ی نه وه که پیغمبر نه خوینده وار بووه. {وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُّهُ بِمِیْنِكَ إِذَا لَأَرْثَابَ الْمُبْطِلُونَ - العنکبوت/ ۴۸}.

۴- بیگومان راستگوویی پیغمبر له ماوه ی چل سالی ته مه نی پیش پیغمبر رایه تی و ناوبانگ دهرکردنی به و ره وشته به رزه و گه لی که ره وشته جوانی تر، داخوازی نه وه یه که حه زره تی موحه ممد له پیش نه وه ی ببی

بہ پیغمبر، راستگو ہووہ لہ گہل نہ فسی خوئی۔ بویہ دہبی
لہ بیرکردنہ و دیراسہی دیاردهی و حیددا ہموو شک و گومانیکی
رہ واندبیتہ و قہ لاچوی کردبن کہ بہ خہ یالیدا ہاتوون و لہ پیش چاوی
خویان نواندوہ۔

ہر دہلئی ئەم ئایہ تہی کہ دہ فہرموی: {إِن كُنْتَ لِي شَكٌّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا
إِلَيْكَ فَأَسْأَلِ الَّذِينَ يَفْرَوْنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونُ
مِنَ الْمُتَرَيْنَ - یونس/۹۴}۔

بو رتدانہ و دیراسہ و ہلسہ نگاندنی یہ کہ مجاری دہ بارہی
شہنئی خوئی لہ گہل دیاردهی و حی نازلہوون۔ بویہ لہ پیغمبرہ و
ریوایہ تراوہ کہ دوا ی نازلہوونی ئەم ئایہ تہ فہرموویہ تی «لا اشک ولا
اسأل» نانا گومانم نیہ و پرسیاریش ناکہم «۱»۔

بەشى سېيەم

لەرۋى بۈۈن بە پىغەمبەر يەۋە تا كۆچكردى بۇ مەدەنە

قۇناغەكانى بانگەۋازى ئىسلامى لەژيانى پىغەمبەردا

بانگەۋازى ئىسلامى لەژيانى پىغەمبەردا سېرىۋى
مىنگەلىرى لە ساتەكانى نازلىۋونى يەكەم سىروش تا دوا رۆژى ژيانى پىرۋى، بەچوار قۇناغدا تىپەپىۋە.

قۇناغى يەكەم: بانگەۋازى نەينى كە سى سالى خاياند.

قۇناغى دوۋەم: بانگەۋازى ئاشكرا بەلام بەبى شەپو بەگژدا چۈنەۋەى كافىرەكان، ئەم قۇناغە تا كۆچكردى پىغەمبەر لە مەككەۋە بۇ مەدەنەى خاياند.

قۇناغى سېيەم: بانگەۋازى ئاشكراۋ شەپكردىنىش لەگەل دەست درىژى كاران و ئەۋانەى دەست پىشخەرى دەكەن بۇ شەپ. ئەم قۇناغەش تا سالى ئاشتىنامەى حودەيبىيە «صلح الحديبية» بەردەۋام بوو.

قۇناغى چۈۋەم: بانگەۋازى بەئاشكراۋ بە شەپكردىنىش لەگەل ھەركەس و لايەنىك لەبەردەم بانگەۋازىيەكەدا بوەستى، يان وىپراى بانگەۋازىكردن بۆى، ملنەدا بۇ ئىمان ھىنان و ئەھلى كىتابىش نەبى، چونكە ئەھلى كىتاب دەتۈۋان ئىمان نەھىنن و سەرانە بەدن.

ئەم قۇناغە بوۋەتە حوكمىكى گشتى و كاروبارى تەشرىعى ئىسلامى لەسەر دەمەزراۋە، حوكمى جىھادى ئىسلامى لەسەر واقع و شىۋەى ئەم قۇناغە چەسپاۋە.

قۇناغى بانگەوازىيى كىردىن بەنھىتى

پىغمبەر ﷺ دىيىش ئۇيى فەرمانى پىكرا دەستى بىكا بە بانگەوازى خەللىك، كەوتە خۇد دەستى كىردىن بە بانگەوازىيى كىردىن خەللىك بۇ بەندايە تىكىردىن بۇ خۇداو يەكتا پەرسىتى و وازىيان لى بىتپەرسىتى، وەلى زۇر بەنھىتى و وريايىيە وە ئەم ئەرگە بىتپەرسىتى، چۈنكى خەزەرى ئۇيى دەكىد لىگەل قۇرەيشىيە سەر رەق و دەمار گىرەكاندا مۇفاجەئە و روداوى چاوەپوان نەكراوى بۇ پەيدا بىن.

ئەوۋى پىغمبەر لىم قۇناغەدا پەيوەندى دەكىد بە تاكەكانى كۆمەلگە قۇرەيشە وە بەتايىبەتى ئەوانە لى وەپىش ناسىياوى باشى ھەبو لىگەلئاندا، يان خىزى نىزىكى بون و پەيوەندى بەھىزى لىگەلئاندا ھەبو، ھەرگىز نەدەچۈۋە كۆپ كۆمەللى قۇرەيشىيەكانە وە بانگەوازى بىلا و بىكەتە وە، لى نادى و دىوۋە خانەكانىياندا دەوۋە نەدەكىد.

لەوانە سەرەتا و ھەۋەلجار مۇسۇلمان بون خەدىجە كىچى خەيلىد، ەلى كۆپى ئەبو طالىب، زەيدى كۆپى خارىشە، ئەبو بەكرى صدىق. عوسمانى كۆپى عەففان. زوبەيرى كۆپى عەوام. «عبدالرحمن» كۆپى عەفف. سەئىدى كۆپى ئەبو وەقاص و ھى تىرىش. «خۇدا لى ھەموۋىيان رازى بى». ئەم زاتانە بەنھىتى پەيوەندىيان بە خەزەرتى مۇھەممەد وە دەكىد نەصىيەت و ئامۇزگارىيان لى وەدەگرت. ئەگەر يەككىيان بىويستايە عىبادەتلىك ئەنجام بىدا، خۇى دەدزىيە وە دەچۈۋە بۇ شىوۋ دۆلەكانى مەككە بەدزى كافرەكان عىبادەتى خۇى ئەنجام دەدا.

پاشان كە ژمارە مۇسۇلمانەكان لەژن و پىاو لى سى كەس تىپەپرىن پىغمبەر ﷺ مالى ئەرەقى كۆپى ئەبولئەرقى بۇ دىيارىكىردىن بۇئەۋە

لەوێ چاویان بە پیغەمبەر بکەوێ نەصیحەت و ئامۆژگاری پێویستی ئی
وەرەبگرن.

تەواوی ئەوانە ی لەم سەر و بەندەدا موسوڵمان بوو بوون بە ئافرەت و
پیاو وە نزیکە ی چل کەس بوون، زۆریەیان لەچینی ھەژار و کۆیلە بوون
لەناو قورەیشدا چ پێگە یەکی وایان نەبوو.^۱

بەند و ئامۆژگاری:

۱- ھۆی ئەو ی کە لە سەرەتادا بانگەوازی بەنھێنی بوو:

گومان لەو دا نییە کە شاردنەو ی بانگەوازی لەلایەن پیغەمبەر وە
لەسێ سالی سەرەتای دەعو ی ئیسلامیدا بەھۆی ئەو نەبوو لەترسی
خۆی بووبی، لەو ترسابی زیانی پی بگا. تەشریفی کاتیک ئەرکی
بانگەوازی خرایە ئەستۆی و ئایەتی {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ...} نازل بوو
سەری، لێ یەقین بوو، کە پیغەمبەر و رەوانە کراو بۆسەر
ئادەمیزاد. ئیتر لەو دلدنیا بوو کە ئەو خودایە ی کردو یەتی بە پیغەمبەر و
ئەرکی دەعو ی خستۆتە ئەستۆ. دەتوانی لەدەستی ناھەزان بیپاریزی و
توانای ئەو ی ھە ی نەھیلێ کەس زیانی پی بگە یەنێ. لەلایەکی تر وە
ئەگەر پەر وەردگار فەرمانی پی بکردایە لە یە کەم روژی بانگەوازییە وە بە
ئاشکرا دەعو بکا و خەلکی بانگ بکا بۆ ئیمان ھێنان بەخودا و ازھێنان
لە بتپەرستی. ئەگەر خودا فەرمانی ئەو ی پی بکردایە، بی شک ساتە
وہختیک خۆی ماتل نەدە کرد، یە کسەر فەرمانی خودای بەجی دینا.
تەنانەت ئەگەر سور بیزانیبا ئەو دەبی تە ھۆی تیداچوونی گیانی
خویشی، چرکە ساتیک خۆی دوا نەدە خست.

وہی پەروردگار ئیلهامی وای خسته دلّیه وه که له سه ره تا دا به نهینی بانگه وازی بکا، ئیلهامیش بو پیغمبر جوریکه له وه حی و سروش.

ئه وه شی خستبووه دلّیه وه: که سه ره تا بانگه وازییه که ی ئاراسته ی ئه وانه بکا که پیی وایه داواکه ی رهت ناکه نه وه و ئیمانی پی دینن. بوئه وه ی له وه دواش بانگخوازانی ئیسلام چاو له پیغمبر بکه ن و بزائن چون بانگه وازی خویان ئاراسته ده که ن و ئاراسته ی کی ده که ن، هه روا بو رینمونی بانگخوازانه که بزائن ترس و وریایی و گرته بهری هۆکاری جوراو جور بو گه یشتن به مه به ست ره وایه. هه رشتیک عه قلی راست فکری راست بیسه لمینی که گونجاوه په پره و بکری ده بی په پره و بکری بو گه یشتن به ناکام و ئامانجی ده وه ی ئیسلامی، به مه رجی ئه و هۆکاره په پره و کراوانه هاوشان بن له گه ل پشت به ستن به خودا، به لکوو ده بی لایه نی پشت به ستنه که به خودا هۆکاری سه ره کی بی و نابی مروّ و ابزانی که هۆکاره کانی تر کاریگه ری و فعا لیه تیان هیه هه ر ده بی بر وای وایی، هۆکاره کانی تر ئه سبابی رواله تین و ئانه وین، کار به ده ست و کاریگه ره هه موو شتی که دا ده سه لات ی خودایه، بو یه بانگخوازی ئیسلامی نابی ئیعتیما دی له سه ره خودا لاوازی. چونکه ئه مه زیان به خودی ئیمان ده گه یه نی و له قی ده کا، جگه له وه ئه مه له گه ل سروشتی ده وه ی ئیسلامی ناگونجی. لیره وه ده زاندی که شیوازی بانگه وازی پیغمبر ده شکوین له م قوناغه دا له هاوشیوه ی «السیاسة الشرعية» یه و له م روانگه وه که پیغمبر رابه رو پیشه وایی و له وه دوا بانگخوازانی ئیسلامی چاوی لی بکه ن. نه که له کاره ته بلیغیه کانی بی له پەروردگار وه به و صیفه ته ی که پیغمبره. له سه ره ئه م بنه مایه، شیاوو دروسته بو بانگخوازانی ئیسلامی له هه موو رۆژگارو سه ره ده می که ده له شیوازی ده وه بانگخوازیدا نه رم و نیانی بنوینن یان توندی! به گویره ی بارودوخ و

بینه و کۆمه‌لگا، شیوازی نهینی یان ناشکراو خو دهرخستن. نه‌رمی نواندن یان به‌کاره‌ینانی هی‌زو توانا چییان به‌باش زانی چۆن سه‌رکه‌وتوو ده‌بن ئاوا هه‌لس و که‌وت به‌کن.

نه‌رم و نیانی نواندن له‌بوارى بانگخوازیدا نه‌رمی نواندنیکه شه‌ریعه‌تی ئیسلامی به‌پشت به‌ستن به‌ واقعی سیره و ژینامه‌ی پیغه‌مبەر سنوورداری کردوو، له‌ چوارچیوه‌ی ئه‌و چوار قوناغه‌ی که‌ پیغه‌مبەر له‌ ژیانیدا به‌ زنجیره‌ په‌یره‌وی کرد. ده‌بی ئه‌وه‌ش به‌رچاو بگرین که‌ له‌ هه‌لبژاردنی هه‌ر جوړه شیوازی که‌ له‌ شیوازه‌کانی بانگخوازی ئیسلامی دا، ده‌بی بڕوانینه به‌رژه‌وه‌ندیی موسوڵمانان و به‌رژه‌وه‌ندیی ده‌عه‌وی ئیسلامی، کامیان له‌ بارو گونجاوه ئه‌وه‌ بگرینه به‌ر.

له‌ به‌رئه‌وه‌ فوکه‌های ئیسلام کۆرایان هه‌یه‌ له‌ سه‌رئه‌وه‌ هه‌رکاتی که‌ موسوڵمانان که‌م بوون یان لاوازو بی که‌ره‌سه‌ و تفاق بوون به‌ جوړیک ظه‌ننی غالبیان هه‌بوو که‌ ئه‌گه‌ر خو‌یان دهرخه‌ن ده‌کوژرین له‌ ناو ده‌برین زیاد له‌ ئه‌ندازه‌ زیانیان پی ده‌گه‌یه‌ندری، ئه‌وه‌ پیویسته به‌رژه‌وه‌ندی پارێزگاری گیان پیش بخه‌ن له‌ به‌رژه‌وه‌ندی پارێزگاری ئایین.

گه‌وره‌ زانای موسوڵمان «الْعَزَّی کوپی «عبدالسلام» ده‌فه‌رموی: هه‌رکاتی که‌ جیهادو تیکۆشان له‌ بارو دۆخی که‌ دابوو که‌ ئه‌نجامدانی و په‌یره‌وکردنی به‌ ظه‌ننی غالب ئاکامه‌که‌ی تیداچوونی موسوڵمانان بوو، ئه‌و جیهاده‌ نابێ بکری و ئه‌نجامدانی حه‌رامه‌. ده‌لی «فاذا لم تحصل النکایة وجب الانهزام» له‌ هه‌ر شه‌رو روبه‌په‌رینه‌وه‌یه‌ که‌دا نه‌توانی زیان به‌دوژمن بگه‌یه‌نی و سه‌رکه‌وتن به‌ ده‌ست بینی، هه‌لاتن و خو قوتارکردن له‌ ده‌ست دوژمن واجب و پیویسته. چونکه‌ له‌ خو راگری و به‌رده‌وامبوون له‌ روبه‌په‌رینه‌وه‌دا به‌ ظه‌ننی غالب گیان له‌ ده‌ستدانی موسوڵمانانی تیدا‌یه‌ و دلخۆشی و به‌مراد گه‌یشتنی کافرانی لیده‌که‌وێته‌وه‌ و سه‌ر شوپی بو ئه‌هلی ئیسلام دیته‌کایه‌. له‌ بارودۆخی ئاوا مانه‌وه‌ له‌

گۆرەپانى روبەروبونەوۋەدا، مەفسەدەيەكى ئاشكراۋ نومايانە، ھېچ بەرژەۋەندىيەكى تىدا نابىندىرى. دەتۋانين بلىين: پىشخستنى بەرژەۋەندى گيان بەسەر بەرژەۋەندى ئايىندا لە روانگەى روالەت و ظاھىرەۋەيە و بەس! ئەگىنا لە واقع و لە ئاكامى دووردا ھەر دەبىتەۋە بەرژەۋەندى ئايىنى، چونكە بەرژەۋەندى ئايىنى لەم حالانەدا وا دەخۋازى گيانى موسولمانان پارىزراۋىي و تىدانەچى بۆئەۋى پىشكەۋتن بەدەست بىنن و لەبۋارى تردا، لەشۋىنى ترى كراۋەدا پەرە بەجىھاد و تىكۋشانى خۋيان بەدن. دەنا لەناۋچۋنى موسولمانان بە زىانكەۋتن لەخۋدى ئايىن دەژمىردىرى و دەبىتە مەجال كىرنەۋە و رىگا چۆل كىرن لەبەردەم كافراندا، بۆئەۋى ئەو بەربەستەى لە پىشيانە رايماىن، ئەو رىگيانەى لىيان داخراۋون ئاۋەلايان بكن.

بە كورتى و پوختى ئاشتىخۋازى يان بەنھىنى بانگەۋازى كىرن لەكات و شۋىن و بارودۇخى وادا: كە ئاشكراكىرنى دەعوە يان شەپر كىرن لە پىناۋىدا زىانەخش بى بە موسولمانان، ئا لەبارودۇخى ئاۋادا واجبە دەعوەكە بەنھىنى ئەنجام بدىرى. ھەركاتىكىش بانگەۋازىكىرن بەئاشكرا لەتۋانادا بوو، بەرژەۋەندى ئىسلامى داخۋازى دەنگ ھەلپىن و بە ئاشكرا كىرنى دەعوە بوو، دەبى لەحالەتى نھىنىيەۋە بچىتە حالەتى ئاشكرايى و سام و ھەيبەتى خۋى بنۋىنى. ھەروا ئاشتىخۋازى لەگەل ستمكاران و دۋرمانى دەست درىژىكار دروست نىە، ئەگەر ئەسباب و ھىزى بەرگرى كىرن لەلاى موسولمانان دەستەبەر بىي. دانىشتن و پالدانەۋە لەچۋن بۆ جىھادى كافران ھەرامە و ھەلۋىستى ناپەسەندە، بەمەرجى ئەسبابى جىھاد و ھۆكارەكانى دەستەبەر بۋىن و بەرژەۋەندى ئىسلام و موسولمانان لەچۋن بۆ جىھاددا بى.

۲- ئەوانەى سەرەتا موسولمان بوون و ھىكمەتى خىرا موسولمان بوونيان لە پېش خەلكانى ترەو:

سېرى پېغمبەر ﷺ ئەو مان بۆ دەگىرېتەو: كە ئەوانەى لە قۇناغى سەرەتايى بانگەوازی ئىسلامىدا موسولمان بوون زۆرەيان ھەژارو بى دەسلەت و كۆيلە بوون، دەبى ھىكمەت و نەينى ئەم دياردەيه چى بى؟ دەبى چ سېرىك لە پېشت ئەو و دەبى دەولەتى ئىسلامى دابمەزى لەسەر دەست و بازوى كەسانى لە و جۆرە؟ وەلامى ئەم پرسیارە بە جىيە ئەو ھەيه، دەلێن: ئەو دياردەيه ئاكام و بەروبومىكى سروشتى بانگەوازی پېغمبەرەنە لە قۇناغى يەكەم بانگەوازیيەكەياندا، ھەر پېغمبەرىك بانگەوازی ئايىنى خوداى بلاو كرديتەو ئەوانەى سەرەتا بە پير بانگەوازیيەكەيەو چون چىنى ھەژارو لاوازو چەوساوە بوو.

بۆ نمونە: بېوانە گەلى نوح چۆن ھەزەرتى «نوح» يان بەو لەكەدار دەکرد، كە شويىنكە وتوانى چىنى ھەژارو بى دەسلەت و بۆرە پياون. قورئان لەسەر زمانى ئەوان، دەفەرموى: { مَا تَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِّثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ ابْنًا إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادْيِ الرَّايِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ - ھود/۳۷ }.

بېوانە فیرەون و دارو دەستەكەى چون دەیانروانییە ھەزەرتى موساو نەتەو كەى؟ چەند بەچاوى سوک سەیریان دەکردن! بەھیچ و پوچ لاوازو بى دەسلەتیان دەزانين! تەنانت پەرورەدگار دواى ئەو ھى سەرگوزشتەى بەھىلاکچونى فیرەون و دارو دەستەكەى دەگىرېتەو دەفەرموى: { وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَعَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا - الأعراف/۱۳۷ }.

ھەروا قەومى ئەمۇد كە خودا ھەزەرتى «صالح» ى كرده پېغمبەر و ناردیە سەریان، ئەوانەى دەولەمەند و خاوەن دەسلەت بوون، پشتيان لى

هه لکړدو ئيمانيان پي نه هينا، نه وانه ي پروايان پي کړدو شويني که وتن له چيني هه ژارو چه وساوه بوون... قورئان له م باره وه ده فهرموي: {قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنْ صَلَحَ مَرْسَلٌ مِّنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنُكُمْ بِهِ كَافِرُونَ - الأعراف / ۷۵ - ۷۶}.

حېكمه ت و نه يني له م ديارده يه دا نه وه يه: حه قيقه تي نه م ئايينه ي خدا گشت پيغه مبه راني خو ي پي نار دوه نه وه يه، مرو ؤ له ژي ر ده سه لاتي مرو ؤ رزگار بكا و بيان خاته ژي ر حو كم و ده سه لاتي خدا وه، ته نها نه و بپه رستن و شه ريعه تي نه و په يره و بكن. نه مه ش حه قيقه تي كه يه كه م كه س كه چه رنو كي لي ده دري و زباني دوني ايي لي ده كه وي و به رژه وه ندييه كاني نامينن، چيني خو به خدا زان و ده ره به گو فرمان په واو خو به پاشا زانه كانه، ئايينه كه له به رژه وه ندي نه وان ده دا و چنگ و نينو كي نه وان ده قرتيني، له هه مان كاتدا موناسيب و گونجاوه له گه ل حال و وه زعي چيني چه وساوه و هه ژارو كويله.

ئيت ر بويه «رد الفعل» و به رپه رچدانه وه و له مپه ر دروست كړدن له به رده م بانگه وازي ئيسلام دا و گه ر دنكه چي بو شه ريعه تي خدا و پابه ند بوون به يه كتا په رستيه وه له پيا و ما قول و گه وره گه وره كاني قو په يشه وه سه ري هه لدا و نه وان مليان نه دا و لو تبه رزيان نواند. به پيره وه چو ن و موسو لمان بوون له چيني هه ژارو چه وساوه دا ره نكي دايه وه و نه وان بوونه ده سته ي يه كه م له موسو لمان بووندا. بيگو مان نه م حه قيقه ت و راستيه به ئاشكرا له و گف ت و گو يه ي رو سته م «سه رك رده ي سوپاي فارس له جه نكي قادسيه دا» له گه ل «رهبعي كوري عامير» سه ربازيكي ئاسايي و به سيط له سوپاي سه عدي كوري وه قاصدا. ده رده كه وي و خو ي ده نويني.

روستم بہ ربعی کوپی عامیری گوت: چی نیوہی ہلنا شہرمان
لہ گہل بکن و ہیرش بینہ ناو خاک و ولاتمانہوہ!

ربعی کوپی عامیر لہ ولامدا وتی ہاتوین بوئوہی مرقہ کان لہ ژیر
دہستی ملہورہ کان رزگار بکہین، ہاتوین ہرکہ سئی بیہوئی لہ
بہندایہ تی کردن بو عیباد رزگاری بی و تہنہا بہندایہ تی بو خودا بکا،
رزگاری بکہین و نازادی پی ببہخشین. ئەمجار سہیری ئەو ریزہ
خەلکانہی کرد کہ لہ راست و چہ پی روستہ مہوہ بہ مل شوپی و سہرنزی
راوہ ستابون و روحیان لہ بہر نہ بوو لہ ترس و سامی روستہم. بہ سہر
سوہرمانہوہ پی گوتن: ئیمہ لہوہ پیش ہوال و باس و خواسی نیوہمان
وا پیگہ یشتبوو کہ عاقلہ ندو ژیرن، وەلی ئیستا من وادەزانم ہیچ کہس
لہ نیوہ گیلتر نیہ. ئیمہی کۆمەلی موسولمانان ہەرگیز کہ سمان
بہندایہ تی کہ سمان ناکہین، پیم وابوو نیوہش وەہان. نہ مزانی کہ
ہندیکتان بوونہ خودای ہندیکی ترتان! باشت لہو ہلویستہی
نواندتان ئەوہ بوو بتانگوتایہ ئیمہ ہندیکمان خودای ہندیکمانین.

ئیت ہزارو بی نہوایہ کان سہریان ہلپی و بہگوئی یەکتریاندا
چریانو وتیان: «واللہ» کاکی عہرب راست دہکا. بہ لام سہرؤک و پیاو
ماقولہ کان لہ وتہکہی ربعی کوپی عامیر دا تووشی شوک بوون، وەکوو
ہورہ بروسکە و شریخہی ہور لی دان و روخاندنی. ہندیکیان بہ
ہندیکیان گوت: «بہ راستی ئەم کابرا عہربہ قسہیہکی وەہای فریدا بو
ہەتا ہتایہ کویلہ و خزمہ تکارہ کانمان پەنای بو دہبەن»^(۱).

ئەمەش ئەوہ ناگہیہنی کہ ہزارو کویلہ و لاوازہ کان پەلہ کردنیان بو
چونہ ناو ئیسلام پیش کہسانی تر، موسولمان بوونہ کیان بہ حەزو

۱ پروانہ دریزہی ئەم چیرۆکە لہ کیتابی، اتمام الوفاء فی سیرۃ الخلفاء / محمد الخضری

رہ غبہت نہ بوہو، بہ لکھو مہ بہ ستیان ئوہ بوہو لہ چہوسانہوہ رزگاریان
 ببی و دہسہ لات و فہرمانی ملہو پڑہ کانیان لہ سہر لاجپی، نہ خہیر نابی ئہم
 بوچوونہ قبول بکری، بوچونیکی ہلہیہو میژوو دژی دہدوی، چونکہ
 ئوہ شتیکی چہسپاوو حاشا ہلنہ گرہ کہ ئیمان بہ خوداو بہ راستی
 پیغہ مہراییہ تی حہزرتی موچہ مہد ئہندازہی ہاوبہش بوو لہ نیوان
 سہرانی قورہیش و چہوساوہو ہہ ژارہ کانیاندا. ہیچ کام لہ وانہ گومانی
 لہوہدا نہ بوو کہ حہزرتی موچہ مہد راست دہکا و پیغہ مہری خودایہ،
 وہی زوعہ ماو پیاو ماقولانی قورہیش ترسی لہ دہستدانی پلہ و پایہی
 خیلہ کی و لوتبہ رزیان وای لیکردن بہ پیر بانگہ وازی پیغہ مہرہوہ
 نہ چن و شوین پہیامہ کی نہ کھون. ناشکراترین نمونہ لہ سہر ئہم
 راستیہ ئہبو طالب و ئہ مثالی ئہون. وہی ہہ ژارو چہوساوہ کان ہیچ
 شتیکی وانہ بوو ببیتہ لہ مپہرو لہ ئیمان ہیئان بیانگیریتہوہ. زیاد لہوہ
 ئہو ہہ ژارو چہوساوانہ کہ یہ کیکیان ئیمانی دہیئا بہ تاک و تہنہایی
 خودا، جوہ عیززہت و شکوہندیہ کی لہ خویدا دہبینی، جگہ لہ
 دہسہ لاتی خودا ہیچ دہسہ لاتیکی تری بہ لاوہ گرنگ نہ بوو، جگہ
 لہ ہیژی خودا لہ ہیچ ہیژیکی تر نہ دہترسا. ئہم ہہستہی کہ بہروبومی
 ئیمانہیئان بہ خودایہ، ہیژو پیژی زیاتری دہدا بہ دل و دہرونیان وای
 لی دہکردن ہہست بہ بہختہ وہری و گہشہ و نہشہ بکہن و پاشا بہ سہپانی
 خویان بزائن.

لیرہوہ دہزانیئ: کہ ئہو بوختانہی خوہلہ لاتناس و گومان
 پہیدا کھران و دوزمنانی ئیسلام ہلہی دہبہستن چہند بوختانیکی
 گہورہیہ و چہند بی ویزدانانہ لہم رۆزگارہدا غہزوی فیکریمان دہکھن.
 چہند نہزائن یان بلین چہند بی ویزدان و دہروون نہخوشن کاتیک
 کہ پییان وایہ دہعوہی ئیسلامی: کہ حہزرتی موچہ مہد بانگہ وازی بو
 کردو بلاوی کردہوہ، زادہی بیئہی عہرہبی بوہو، وہحی و ہلقلوای

ئەو كۆمەلگايە بوو ۋە لە واقىعدا دەعوەكەى ھىچ پەيوەندى بە ئاسمانەو نەبوو ۋە نىگاي خودايى نى، بەلكو بانگەوازىيەكەى تەمثىلى جم و جول ۋ گەشەكردنى فەكرى عەرەبى ئەو كاتەى كردو ۋە!!

جا ئەگەر ئەم بۆچوونە راستبوايە نەدەبوو رەصىدى ئەم دەعوە ئىسلامىيە دوای سى سال بانگەوازی چل كەسەن بەژن و پىاوەو، زۆربەشيان لەچىنى ھەژارو بىنەواو كۆيلەو بى پىشت و پەناين، تىكەلەيەك بن لە عەرەب و ناعەرەب و صوھەيبى و رۆمى و بىلالى ھەبەشىيان تىدا بى.

لەو بەولاولە لە باسەكانى داھاتوماندا دەبىنى ھەر ئەو بىئە عەرەبىيەى «كە ئەوان پىيان وايە ئىسلام فەكرەيەكە ھەلقولایى ئەو كۆمەلگايەيە» ئەو بىئەو كۆمەلگەيە بوو شوینكەوتوانى پىغەمبەريان ناچارکردن بە ھەلاتن بۆ ولاتى ھەبەشە، پاشان بۆ مەدىنەو لەو پىشیش ئەزىيەتدان و چەوساندنەويان بەھەموو جورىك، بەبى ئەو ھىچ بەلگەو بەھانەيەكەيان بەدەستەو ھەبى بۆ ئەم دژايەتىكردنەو نواندنەى ئەم ھەلوىستە، جگە لەو ھى كە لەناخەو رەقيان لەو پەيام و فەكرەو دەعوەيە بوو: كە ئەو موسولمانانە ھەلگىرى بوون!! ئەمەش داخ لەدلانى رەگەز پەرسەت و دوژمنانى ئىسلام و نۆكەر و چلكاو خۆرەكانيان دەلین: پەيامى موھەممەد زادەو ھەلقولایى بىئەو كۆمەلگەى عەرەبى بوو!! «استغفر اللہ».

بانگکردنی بە ئاشکرا بۆ موسوڵمانبوون

ئێبێنو هیشام دەلی: ئەمجار خەڵک پۆل پۆل لە پیاوو ئافەت موسوڵمان دەبوون، هەتاوای لێهات دەنگو باسی ئیسلام لەناو مەککەدا بڵاوبوو و خەڵک قسەو باسیان لێ دەکرد. ئێتر پەرەردگار فەرمانی بە پیغەمبەری خۆی کرد کە ئیعلانی دەعوەکە بکا و بە ئاشکرا بانگەوازی ئیسلامی بە خەڵکی رابگەیەنێ. پەيوەندی بە خەڵکییەو بەکا و بانگیان بکا بۆ موسوڵمان بوون. ماوەی نیوان سەرەتای بانگەوازی ئیسلامی بەنەینی و ئیعلان کردنی سێ سالی خایاند، دواي تیپەرپوونی ئەم سێ سالی پەرەردگار ئایەتی {فَاصْدَغْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ} - الحجر/ ٩٤ نازل کرد.

هەروا ئایەتی: {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} - الشعراء/ ٢١٤ - ٢١٥. ئێتر دواي نازلبوونی ئەم دوو ئایەتە پیغەمبەر ^{پێشەبەر} دەستی کرد بە جێبەجێ کردنی فەرمانی خودا، ئەو بوو دوابەدواي نازلبوونی ئایەتی {فَاصْدَغْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ} تەشریفی چوو سەرکێوی «الصفاء» و بانگی هەلداو بە دەنگی بەرز فەرمووی: ئەي بەنی فەر، ئەي بەنی عەدی، هەتا خەڵکیکی زۆر لە دەوری گەردبوونەو، تەنانت ئەوانەي کە بۆیان ئەکرا ئامادەبن بریکاریکیان نارد بۆ ئەوێ بزانێ حەزەرتی موحەممەد چ هەوالیکیان دەدات و بۆچی بانگیان دەکا. کە خەڵکە کە لێی کۆبوونەو، فەرمووی: ئەری خزمینە! ئەگەر من هەوالتان بدەم: کە لەشکرو ئەسپ سوار لەدوا ئەو کۆو خۆیان ئامادە کردوو بۆ ئەوێ هیرش بێنن سەرتان، ئایا ئێو بڕوام پێ دەکەن؟ هەموو وتیان: ئێمە درۆمان لێ نەدیوی چۆن بڕوات پێ ناکەین. ئەمجار پیغەمبەر ^{پێشەبەر} فەرمووی: دەبزانن من دەتاترسینم و هۆشداریتان دەدەم ئەوێ عەزابی سەخت چاوەڕێتانه

پیش ئەوەی تووشی ئەو سزایە بن داواتان ئی دەکەم ئیمانم پێ بێن و سەرفرازی دنیا و قیامەت بن. ئەبو لەهەب وتی: دەک خودا لەناوت بەری ئەوە بۆ ئەوە ئیمەت کوکردەو؟ ئیتر ئایەتی {بُئْتِ بِذَا أَيْ لَهَبٍ وَكَبُ} نازل بوو.

ئەمجار پیغمبەر ^{سیدو} ^{سیدو} ^{سیدو} لەسەر کێوی «الصفا» دابەزی و بۆ جێ بەجێ کردنی ئایەتی {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} ئەوەبوو هەموو هۆزو بنەمالە و خزم و کەس و کاری خۆی کوکردنەو و روی تێکردن فەرمووی: ئەی «بنی کعب بن لؤی» خۆتان لەسزای ئاگر رزگار بکەن. ئەی «بنی مرة بن کعب» خۆتان لەسزای ئاگر رزگار بکەن. ئەی «بنی عبد شمس» خۆتان لەسزای ئاگر رزگار بکەن. ئەی «بنی عبد المطلب» خۆتان لەسزای ئاگر رزگار بکەن. ئەی «فاطمة» نەفسی خۆت لە ئاگر بپاریزە، چونکە من دەسەلاتی هیچم نیە و لەناست پەرەردگارداو لەبەردەم خوادا هیچم بەدەست نیە، تەنها ئەوەیە ئێوە خزم و منیش ئەو پەيوەندییە خزمایەتییە زیندوو دەکەمەو.

رەتدانەوێ قورەیشییەکان لەبەرامبەر ئیعلانکردنی بانگەوازی لەلایەن پیغمبەرەو ئەوەبوو پشتیان تێکرد، گوێی خۆیان لە ئاستی هاخنی و بیانوی ئەوێان دەهێناوەو کە ئەوان ناتوانن ئایینی باوک و باپیریان واز ئی بێن، ئەوان ئایینی بت پەرستییان لە باوک و باپیرانەو بەمیرات بۆماوەتەو بۆو تە عادت و خو لەژیانیاندا، ناتوانن لێی دەست بەرداربن، ئیتر ئەو کاتە پیغمبەر ^{سیدو} ^{سیدو} ^{سیدو} کەوتە ئامۆژگاری کردنیان و هۆشیارکردنەوێان کە بیرو فکری خۆیان عەقل و ئاوەزی خۆیان رزگار بکەن لە عیبادهتکردنی بت و صەنەم و وزهینان لە لاسایی کردنەو و تەقلید. داوای ئی کردن عەقل و مەنطیق بەکاربێن، ئەوەی بۆ رونکردنەو: کە ئەو بت و صەنەم و خودا درۆزنانەوێ ئەوان پەرستشیان

بۆ دەكەن و لە بەرامبەریان خۆیان کوشمەلە دەكەن نەسودیان هەس
نەزەرەر، هیچیان بەدەست نیە. پێشی راگەیانندن کە بیانو هێنانەو هیان
بەو کە ئەم بێهەستییهیان لە باوک و باپیرانیان بۆ ماوەتەو نابیته
پاساو و عورزیکی بێ بنەمایە و لاسایی کردنەو هیەکی کوێرانەیه هیچ
دادیان نادا. پەرورەدگار هەلۆیستی قورەیشییەکان بەرامبەر ئیعلانی
دەعوو ئاشکرا کردنی بانگەوازی رۆن دەکاتەو دەفەرموی: {وَإِذَا قِيلَ
لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ
كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ - المائدة/ ۱۰۴}.

رۆژگار تیپەرین و پیغەمبەر ^{سودی} سۆربوو لەسەر پەرەپێدانی
بانگەوازییهکی بە ئاشکراو لەناو کۆڕو کۆبونەو کانیاندا. رەخنە
لەبەتەکانیان دەگرت و گالتەیی بە عەقل و فکریان دەکرد، بیانوو
پاساو کانیانی بە لاسایی کردنەو هی کوێرانە و گیلانە لە قەلەم دەدا.
تەنانەت کە ئەوان دەلێن: ئێمە ئەم ئایینی بێهەستییهمان لە باوک و
باپیرانەو بۆ ماوەتەو، بابزانی باوک و باپیریشیان لەمان گیل ترو بێ
عەقل تر بوون، ئێتر قورەیش بەم هەلۆیستەیی پیغەمبەر تەواو شیلگیر
بوون و چاکی دۆژمنایەتی و بەرپەرچدانەو هیان ئی بەلادا کردو کەوتنە
دژایەتیکردنی و بوختان بۆ هەلبەستن بۆی، جگە لەوانەیی لییان
موسولمان بوو بوون و جگە لە ئەبو طالب کە بەدافیعیی مام و برازایی
پشتگیری ئی کردو نەیدەهێشت قورەیشییەکان دەست درێژی بکەنەسەر،
ئەگینا قورەیشییە کافرەکان هەموویان توانا و وزەیی خۆیان خستە گەر
بۆ رەتکردنەو هی پەیاپی پیغەمبەر ^{سودی} سۆربوو.

په ندو ناموژگاري:

له م به شې ژيانې پېغمبېردا سې نيشانه و ده لالت هن، ليردا
چريان ده كه ينه وه:

✓ په كه م: پېغمبېري خدا كاتيک بانگه وازييه كه ي ناشكرا كړو به
عه له نې داواي كړد له قورپه شيشيه كان به تايبه تي و هموو عه رب
به گشتي، داواي ئي كړدن: كه واز له بته پرستي بينن و چيدي لاسايي
كويرانه ي باوك و باپريان نه كه نه وه، له م ميانده مو فاجه نه ي كړدن
به شيويه كه كه چاوېروانيان نه ده كړدو له وه پيش پيې ناشنا نه بوون،
هرگيز به ته مانه بوون پېغمبېر ناوا بويرانه و به و شيوه زه قه بكه ويته
غه يبه تكردي خودا كانيان، نه مهش به ناشكرا له رتدانه وه كه ي نه بو
له هېدا رهنكي داوه ته وه، هروكوو چوڼ له گه له كوومه كي و خړبونه وه ي
سهراني قورپه يش و يه كه هلويسستيان له سهر دژايه تي و
به رهنكار بوونه وه ي په يامي پېغمبېر سېرې پېغمبەر ئاستي سهر سامي و
ته نكه تاوييان به ته واوي دهرده كه وي...

ئهم هلويسسته ي سهراني قورپه يش و نه بو له هه بيش رتدانه وه يه كي
دهم كوتكه رانه ي تيدايه بو هموو نه وانه ي هول ددهن ئهم په يامه ي
پېغمبېر سېرې پېغمبەر «به شريعت و نه حكاميه وه» واوينا بكن كه ئاكام و
به روبووميكه له به روبوومه كاني نه ته وي عه رب و لافي نه وه ئي ددهن:
كه حه زه تي مو حه ممد به م بانگه وازييه ي كه بلاوي كړدو ته وه له و
روژگارده ته مثيلي ئامانچ و مه طاميحي عه رب ي كړدوه!

تويژره وه و باحيث پيويست به وه ناكا خو ماندوبكا بو رتدانه وه،
يان مونا قه شه كړدنې ده عوايه كي له م جوړه گالته ئاميزه: كه له سېره ي
پېغمبېردا به رچاو ده كه وي نوسه ريك له و نه ته وه په رستانه بو ي تو مار
كړدوين. له راستيدا نه وانه ي ته رويجي گوتاري ناوا ددهن و هول ددهن

له ناو خه لکدا بلاوی بکه نه وه، بۆ خویان پېش هه موو که سیکي تر ده زانن قسه که یان چهند بئ بنه ماو گالته جاره، به لام بهو حاله شه وه ده عوايه که و له دیدی نه واندای پيوسته ناراسته بکری بؤنه وهی ثابین له مه سارو ریره وی خوی لایدهن و سولتان و دهسه لاتی نه هیلن و چه واشه کاری تیدا بکه ن. نه وان به لایانه وه گرنگ نیه داواو بۆ چونه که یان راسته و صه حیحه نه مجار ته رویجی بۆ بکه ن. به لکوو گرنگ نه وه یه به رژه وه ندی و ئامانجه کانیان داخوازی نه و جوړه ته رویجه بئ و خزمه تی مه به سته کانیان بکا. هیوادارم نه وه ت له یاد مابئ که به دریژی له به شى پېنجه می پېشه کییه که دا سه باره ت به م باسه نوو سیومانه.

دوهم: دهکرا: که په روه ردگار فرمان به پېغه مبه ری خوی نه کا که هوشداری بدا به عه شیره ت و هوزه نریکه کانی، له م روه وه ئایه تی {فاصدع بما تومر}: که پېغه مبه ر جئ به جئ بکا خزم و عه شیره ته که شى له وانه ده بن که پېغه مبه ر بانگه وازیان ئاراسته دهکا، که و ابو حکمه ت و سپری نه وه چیه به تایبه تی فرمانی به پېغه مبه ر کرد که خزم و عه شیره ته که ی بترسینئ؟

له وه لامدا ده لئین: نه وه ئامارژه یه بۆ پله ی به رپر سیاریه تی هه موو موسولمانیک به گشتی و بانگخوازانی ئیسلام به تایبه تی. نریکترین پله ی به رپر سیاریه تی، به رپر سیاریه تی شه خصه له خودی خوی. پېش هه موو شتیك مروءه به رپر سیاره له نه فسی خوی. جا بؤنه وهی نه م پله و دهره جیه مافی خوی بدریختی، قوناغی سه ره تاو ده ستپیکردنی وحیی نه و ماوه دریژه به رده وام بوو که زانیمان، نه مه ش بؤنه وهی دل و دهر وونی حه زره تی موچه ممه د دابمه زری و جیگیربئی و بزانی که پېغه مبه رو ره وانه کراوی خودایه و نه و په یامه ی بوی نازل ده بئ وه حییه له خوداوه بوی دی، ئیتر بۆ خوی پروای به نه فسی خوی بئ و دل و دهر وونی خوی

ئاماده باش بكا بۆ وەرگرتنى ئوھى له خوداوه بۆى دى له ئه حكام و ياسا و بنه ماى بېروباوه.

پلهى دووم بهرپرسيارييه تى موسولمانه بهرامبەر خاوو خيژان و خزم و كه سوكار، له پروانگه تى ئهم بهرپرسيارييه تيه وه پهروهردگار به نايه تى {وانذر عشيرتک الأقربین} خزم و عه شيره تى پيڤه مېرى خوداى تاييه تى كردن به ترساندن و ده عوه ئاراسته كردن و په يام پيڤراگه ياندن، ئهمه ش دواى ئوھى به نايه تى {فاصدع بما تؤمر.....} پهروهردگار فرمانى به پيڤه مېر كرد كه په يامه كه تى ئاشكرا بكا و به گشتى به هم مو كه سى رابگه يه نى. ئهم پلهى بهرپرسيارييه تيه، كه بريتييه له بهرپرسيارييه تى مروڤ بهرامبەر خزم و كه س و كارى، هم مو موسولمانان تييدا هاوبه شن و ئهركه و له ئه ستوى هم مو موسولمانىكى خاوه ن خزم خاوو خيژاندايه. هيچ فهرق و جوداوازييه كه نيه له نيوان بانگه وازى پيڤه مېر له ناو گهل و نه ته وه كه يدا و بانگه وازى موسولمان له ناو خاوو خيژان و نه ته وه كه يدا. ته نها ئه وه نده هيه پيڤه مېر بانگه وازى ده كا بۆ شه رعيكى تازه و نازل كرا و له لايه ن خوداوه، به لام موسولمانه كه بانگه وازى ده كا به شه ريعة تى پيڤه مېر كه تى، په يامى ئه وه ده گه يه نى و له زمانى ئه وه وه ته بليغ ده كا. جاوه كو و دروست و ره وانيه بۆ پيڤه مېر مېرگرتنى كه پالى لى بداته وه و ته بليغ نه كا و په يامى بۆ نيږدراوى نه گه يه نى، هه روا دروست نيه بۆ گه وره تى خيژان كه پالى لى بداته وه و په يامى ئيسلام له ناو خيژان و نه ته وه كه يدا بلاونه كاته وه. به لكوو واجبه له سه رى و ئهركى سه رشانيه تى كه هه ليان بنى بۆ خودا په رستى و به جيھينانى ئهركه كانى ئيسلام و پابه نديبون به ره وشته جوانه كانى نايين.

پلهى سنيهم له بهرپرسيارييه تى مروڤ بريتييه له بهرپرسيارييه تى عالم و زانا له شارو هوڤه و ولا تى ده وروبه رى. بهرپرسيارييه تى حاكم و

پارىزگارو فەرمانپرەوايە لە دەولەت و نەتەوہى خۆى ئەم دوو بەرپرسە لە تەبلىغ و گەيانەندى پەيامى ئىسلامدا جىنشىنى پيغەمبەرن، مىراتگرى شەرىى حەزرىتى رەسولن. چونكە پيغەمبەر دەرەموى: {العلماء ورثة الأنبياء} زانايانى ئىسلام مىراتگرى پيغەمبەرانن.

زىادەلەوہ عىلم و زانين پيويىسياتى فەرمانپرەواو حاكم و خەلىفەو سەرۆك دەولەتە لە كۆمەلگاي ئىسلاميدا، هېچ جوداوازيەك نىە لەنيوان سىروشتى بەرپرسىارىيەتییەك: كە خراوەتە سەرشانى پيغەمبەر سۆيىتى و بەرپرسىارىيەتى عولەما و فەرمانپرەوايانى ئىسلام لەپرى گشتگرى و بەرفراوانيدا. تەنھا جوداوازي نيوانيان «وہكوو گوتمان» ئەوہيە پيغەمبەر سۆيىتى شەرىى تازە دەرەموى و بەوہى و نىگاي خودا راستەو خو كاردەكا وەئى عولەما و فەرمانپرەوا شوين پيى پەيامى پيغەمبەر دەرەموى و پابەندى سوننەت و سىرەتى حەزرىتى پيغەمبەرن لەوہى كەدەيكەن و دەيگەيەنن.

كەوابوو حەزرىتى پيغەمبەر سۆيىتى لەلايەكەوہ بەرپرسىارىيەتى خودى خۆى لەسەر بووہ، لەم روہوہ كە موکەللەف و ئەرك لەسەرشانە، لەھەمان كاتدا بەرپرسىارىيەتى خاوەن خيزان و خزم و عەشیرەتى لەئەستۆ بووہ، لەم روہوہ كە خاوەن خيزان و خزم و كەس و كار بووہ، ئەمجار بەرپرسىارىيەتى ھەموو خەلكى لەئەستۆدا بووہ بە صىفەتى ئەوہ پيغەمبەر و رەوانەكراوى خودابووہ بۆسەر ھەموو جىھان.

لەبەرپرسىارىيەتى جۆرى يەكەمدا ھەموو موکەللەفيك لەگەل پيغەمبەر ھاوبەشە لەوہدا كە بەرپرسىارە لەخودى خۆى.

لەبەرپرسىارىيەتى جۆرى دووہمدا ھەموو خاوەن خيزان و خاوەن كەس و كاريك ھاوبەشى پيغەمبەرە لەبەرپرسىارىيەتى لىيان... لە جۆرى بەرپرسىارىيەتى سىيەمدا عولەما و فەرمانپرەوا ھاوبەشى حەزرىتى

«رەسول اللە» ن، ۋەكۈۈ ۋە ۋەركىيان لەسەر شانە لە گەياندىنى پەيامى ئىسلامى و بلاۋكردنەۋەى خوۋ رەۋىشتى بەرز.

دەلالتى سېيەم: پېغەمبەرى خودا رەخنى لە قەۋمەكەى گرت لەۋەدا كەخۇيان كىرۋتە بەندە ۋ كۆيلەى تەقلىدو لاساىى كىرەنەۋەى كۆيرەنەى باۋك و باپىريان، بەبى ۋەۋەى بىرىكەنەۋە ئاخۇ ۋە رېبازە راستە يان چەۋتە، خراپە يان چاك. بە دىلسۆزى و لى بىرەنەۋە بانگى نەتەۋەكەى خۇى كىرد. كە عەقلى ۋ ئاۋەزى خۇيان رىزگار بىكەن لە شۆيىنكەۋتنى كۆيرەنەۋە دەرمارگىرى تايەفەگەرى: كە ھىچ بىنەمايەكى فېكىرى و مەنطىقى نايانگىرەتەۋە.

ئەمە بۇ خۇى بەلگەيەكى بەھىزە لەسەرئەۋە بىنەماى ئەم ئايىنە «بە عەقىدە ۋ ئەحكامەۋە» لەسەر عەقلى و مەنطىق دامەزراۋە، مەبەست لە پابەندىۋون پىيەۋە تەنھا بۇ بەرژەۋەندى بەندەكانە لە دونىا و لە قىيامەتدا. بۇيە لە گىرنگىرەن مەرجهكانى ئىمان بەخودا ۋ ھەرشىتىك پەيوەندى بە عەقىدەۋە ھەبى ئەۋەيە لەسەر بىناغەى يەقىن و فېكىرى ئازاد دابمەزى و ھىچ كارىگەرى عورف و لاساىى كىرەنەۋەى پىيە ديارنەبى. تەنات خاۋەنى نامىلكەى «جوهرۃ التوحيد» لەم نامىلكە شىعەريە بەناۋبانگەدا دەلى:

«فكل من قلّد في التوحيد ايمانہ لم يخل من تريد»

ھەركەسىك لەبۋارى يەكتا پەرسىتدا لاساىى كەرەۋەبى و لە يەقىنەۋە ۋە بىروايەى بۇ پەيدا نەبۋبى، ئەۋە بىروباۋەرو ئىمانى خالى نىە لەپارايى و دودلى.

لېرەۋە بۇمان دەرەكەۋى كە ئايىن خۇى شۆرشە لەسەر تەقلىدو لاساىى كىرەنەۋەى كۆيرەنەۋە قەتسىمانى بىروھۇش لە چوارچىۋەى لاساىى كىرەنەۋەدا، چۈنكە ئايىن لەھەموو بىنەما ۋ ھوكم و ياسايەكىدا

لەسەر بناغەى عەقل و مەنطىقى سەلىم دامەزراو، لەكاتىڭدا تەقلىد لاسايى كردنەوھى كۆپرانەيە و شوپىنكەوتنى بى ئىرکردنەوھ و تىپرامان و ئى وردبۇونەوھىيە. چونكە وشەى تەقلىد لەزمانى عەرەبىدا و بەگۆپىرەى زاراوھى زانايانى كۆمەلناسى، برىتپىيە لە كۆمەلنىك داب و نەرىت باوكان لە باپىرو منداڭ لە باوكان بەمىراتى بۇيان دەمىنپىتەوھ، يان بەھۆى نزىكى و تىكەلەوى كۆمەلگەيەك لە كۆمەلگەيەكى تر، يان كاريگەرى و لاىك لەسەر و لاىكى تر دەتەنپىتەوھ، بەمەرجىك عامىلى تەقلىدەكە شاپرەگى سەرەكى درىژەوھ بووى نىوان كۆمەلگەكان و پەپرەوى كردنەكەبى، مەبەست ئەوھبى درىژەدان بە مانەوھ و بەردەوامى ئەو داب و نەرىتەبى. ھىچ داب و نەرىتىك كە خەلك خوى پىوھ گرتبى لەشپوھ و شپوۋازى ژيان لە كۆمەلگە و گەرەك و شارو ھۆبەياندا ھەرچى پەپرەوى دەكەن لەدىاردەى شىن و شايى و تەعزىيە و خوشى و ناخوشىيان دا. كە ھۆكارى بۇماوھىي و ھەرگرتنى كۆپرانە و كاريگەرى جىرانەتى و لىك نزىكى و تىكەلەوى وەدى دەھىنن، يان دەيگوازەوھ، ھەموو ئەم دياردانە لەزاراوھى زمانى عەرەبى و لەزانستى كۆمەلەيەتيدا پىيان دەگوتىرئ «تقاليد» كە كۆى «تقلىد».

جا كەتو ئەمەت زانى، بۆت روون و ئاشكرا دەبى: كە ئىسلام ناگونجى شتىكى لەخو گرتبى ناوى تەقلىد بى يان ماناي تەقلىد بگەيەنئ. جا چ لەبوارى عەقىدەدائى يان لەميانەى نىظام و ئەھكامدا بى. چونكە عەقىدە لەسەر بناغەى عەقل و مەنطىق دادەمەزى و ئەھكام و ياسا لەسەر بنەماى بەرژەوھندى دنيا و قىامەت بنج بەست دەبى. ھەلبەتە بەرژەوھندى و مەصالىح بە لئوردبۇونەوھ و تىپرامانى زاتى دەرەك دەكرىن، ھەرچەندە ھەندى عەقل و ئاۋەز بەھۆى بوونى ھەندى «عوارض» و ھۆكار ئەو بەرژەوھندى و مەصالىحانە دەرەك ئاكا.

که تو له لیکولینه وهیه حالی بووی، نه مجار هه ست به تر سناکی هه لهی نه وانه ده که ی که نه زانانه یان فیلبازانه تی تی که وتون، که ریگه به خویان دودن وشه ی «التقالید الاسلامیه» به سر هه موو نه و شتانه دا بېرن که ئیسلام له خوی گرتوون له عیبادات و نه حکامی ته شریعی و نه خلای.

ناشکراشه دانانی نه و عینوانه سته مکارییه بو عیبادات و نه حکامه ئیسلامیه کان و ره و اجدان پیی، واده خاته زهینی مروقه وه: که نرخی سلوک و ره و شتی ئیسلامی به هو ی نه وه وه نیه که مه بده ئیکی خوداییه و نهینی به خته وهری ئاده میزادی له خو گرتووه، «که نه مه حقه و حاشا هه لنه گره» به لکو به هو ی نه وه وه یه: که هه موو نیظام و یاسای ئیسلامی و نه خلای ئیسلامی داب و نه ریتی کونینه یه و له باوک و باپیرانه وه بو چینی تازه به میرات ماوه ته وه. هیچ گومانیش له وه دانیه که ئاکام و نه تیجه ی قه طعی بو نه و ئیحا و زهین رویشتنه و پروا بوونه، ببیته هو ی نارازی بوونی زور به ی خه لک به هو ی سه پاندنی نه م داب و نه ریتته کونه بو ماوه و میراتییه که ناوی ئایینیان لی ناوه، له کو مه لگا و روژگار ی کدا هه مووی پیشکوه تن و تازه گهرییه.

له واقعیدا دانان و سه پاندنی نه م شیعاره «التقالید الاسلامیه» به سر نه حکام و نیظامی ئیسلامیدا له سر چا وه که ی خو یه وه هه لیه کی عه فه وی و بی مه به ست نیه، به لکوو نه لقه یه که له زنجیره ی شه پرکردن درژی ئیسلام به چه کی شیعارات و نارمی به تال و چه واشه کاری.

مه به ستی یه که م به ره و اجدان به وشه ی «التقالید الاسلامیه» نه وه یه زور به ی یاسا و نیظامی ئیسلام به یینن و به شیعار ی «التقالید» دایانپوشین، نه مجار که روژگار ی ک تیپه ری و مانای «التقالید» له زهین و فیکری خه لکدا تی که ل به نیظام و نه حکامی ئیسلامی بوو، نه وه له بیر

خەلکی موسولمان چۆۈ: كە ئەم ئەحكام و ياسايانە لە حەقىقەت و
واقىعدا چەند بنەما و مەبادىئو حەقىقەتتەك ئەسەر بناغەيەك دامەزراون
كە عەقلى سەلىم و داخوازىيەتى، بەللى كە ئەم حەقىقەتەيان لەياد چۆۈ،
ئەوكاتە رىگا بۆ دۆرتمنانى ئىسلام ئاچوغ دەبى كە لەم كەلىن و
سەنگەرەو تىرو رەبەكانيان ئاراستە دەكەن، شەپرى لەگەل بكەن و زەبرى
كوشندەى لى بدەن و بە ئامانجى گلاوى خويان بگەن.

ئەوئى پىويستە ئىمەى موسولمان بىزانين و لە دل و زەينماندا
بچەسپى ئەوئى: كە ھەرچى ياسا و نىظامىك ئىسلام ھىناويەتى
مەبادىئو بنەمان. مەبدەئىش ئەوئى لەسەر بناغەى تەفكىرو عەقل
دابەزى و بۆ مەبەستىكى تايبەتى و دىيارىكراو ھاتى. جا ئەگەر
مەبادىئى مرقۇ، جار جارە ھەلە بكاو راستى نەپىكى و ئامانج ببوئى،
بەھوى پشئوى بىرو بۆچونى دانەرى مەبدەئەكان و كورت بىنى و
ھەبوونى شذوذ لە فەكرىياندا. ئەو بىگومان مەبدەئەكانى ئىسلام
ھەرگىز رىگاي صەواب و حەق ھەلە ناكەن، چونكە ئەو كەسەى
دايانا و كردونى بە شەرىعەت و ياسا بۆ مرقۇ و جىھان، خوداى زانا و
بەدەيئەنەرى عەقلەكان و دارىژەرى فەكرەكانە. ھەر ئەمە بۆ خوى بەتەنيا
بەلگەيەكى عەقلى تەواو بۆ دۇنيابوون و بپروا ھىنان بەم بنەمايانە و
دۇنيابوون لەراستى و سودبەخشييان.

چونكە ھىچ شك و گومان لەوئەدا نىە موسولمانان، ئەگەر لەخەوى
غەفلەت و ھەلەكەت زوربەى مەبادىئو ئەحكامى ئىسلامى وەكوو
داب و نەرىتى مارەكردن و دەست لىك بەردان و تەلاق و بالاپوشى
ئافرەت و پارىژگارى لى كردن و دابىن كردنى نەفەقە و بژىو بۆى، ھەروا
لايەنى سلوك و ئەخلاق بەگشتى و گەل مەبادىئى ترى ئىسلامى، جا كە
موسولمانان دوا بەلگا ھاتنەوئەيان ئەم مەبادىئو بنەمايانەيان بىنى: كە

پۇشاكى «التقاليد» يان لەبەركراو، شتىكى زۆر سىروشتىيە كەپاش ماۋەيەك كەسانىك راست بېنەۋە بانگەشەي فېردانى تەقلىدو لاسايى كىرنەۋە بىكەن و كۆت و زىجىرى داب و نەرىتى كۆن بىشكىنن و خۇيانى ئى رىزگار بىكەن، بەتايىبەتى لەم رۆزگارەي ئىمە كە سەردەمى ئازادى و دىموقراطىيە و بانگەشە بۇ بىرى ئازاد و فېكرى ئازاد دەكرى.

بەلام ئەۋەي حەقىقەت و حاشا ھەنەگرە ئەۋەيە كە ئايىنى ئىسلام لاسايى كىرنەۋە و تەقلىدى تىدانىيە. بەلكو بۇ خۇي لەخۇيدا تاكە ئايىنە كە ھاتوۋە بۇ رىزگار كىرنى عەقل لە لاسايى كىرنەۋە و رەۋاندنەۋەي تارمايى رەشى لەسەر دال و دەروونى پەپرەوكارانىدا. ۋەكوو چۇن بىنىمان ھەزەرتى رەسول لەسەرەتاي بانگەۋازىيەكەيدا چۇن ھەنگاۋ بەھەنگاۋ دىرى تەقلىدو لاسايى كىرنەۋە ۋەستاۋ بەھەموو ھىزو تواناي ھەۋلىدا خەلكەكە لەو دىۋەزمە رىزگار بىكا.

تەقلىدو لاسايى كىرنەۋە بىرىتىيە لە تەيياراتى سلووكى وا كەراستەوخۇ لەپرووى چاۋ لىكەرىيەۋە مروۋ لەگەل خۇي رادەپىچى.

مەبادىئ: بىرىتىيە لە تەناف و ھىلىك كە پىشكەۋتن و رەۋپەرەۋەي رۆزگارى پى زەبىت دەكرى نەك بە پىچەۋانەۋە.

كەۋابوۋ دەتۋانن بلىن «تەقاليد كۆمەلىك داب و نەرىتى ھەلتۇقيون و راستە و خۇ لەناۋ دىبەرى فېكرى كۆمەلگا دەروىن، ۋەكوو گىاكەلە زىانەخشن، پىۋىستە لەرەگ و رىشەۋە ھەلكىشرىن و رىرەۋى فېكرى راي سەلىمى ئى بىزار بىكرى».

الإيذاء: ئەزىيەتدانى پيغمبەر لەلایەن قورەيشەو

پاش ئاشکراکردنى پيغمبەر بۆ پەيامەكەى، قورەيشىيەكان كەوتنە خو بۆ دژايەتيكردنى حەزرىتى موحەممەد و هاوئلانى بۆ ئەزىيەتدانىيان و بەگژاچونەويان. پيغمبەر ﷺ بۆخۆى جۆرەها ئەزىيەت و نارەحەتى لە دەست قورەيش چەشت. نمونەيەك لەو جۆرە ئەزىيەت و ناخوشيانە، عەبدوللای كوپى عەمرى عاص دەيگيريتەو دەلى: لەكاتيكدە پيغمبەرى خودا لەو شوينەى كابەدا: كە پيى دەگوتري «حيجرى ئيساعيل»، نويزى دەکرد، بينيمان عوقبەى كوپى ئەبو «معيط» هات پەروپەكى لەملى پيغمبەر خست و تاتوانى جەراندی، حەزرىتى ئەبو بەكر خيىرا شانى ئەبو «معيط»ى گرت و دوورى خستەو و لە پيغمبەرى تەكاندەو و فەرمووی: «أقتلون رجلاً أن يقول ربي الله؟»^۱. ئيوە چۆن پياويك دەكوژن ھەر لەبەر ئەوەندە كە دەلى: خودام «الله»یە ھەر ئەو دەپەرستم.

ھەر وەھا ئەو عەبدوللای كوپى عومەر دەيگيريتەو دەلى: كاتيك پيغمبەرى خودا چووبوو سوزدە بۆ خودا و كۆمەليك لە قورەيش لەو دەورووبەرە بوون، عوقبەى كوپى ئەبو «معيط» هات پزدانە ئازەليكى ھەلدايە سەرپشتى پيغمبەر ﷺ پيغمبەر سەرى لەسوزدەكە ھەلنەپريبوو فاطيمە هات ريخۆلە و پزدانەكەى لەسەر پشتى پيرۆزى لا برد و دوغای نەگبەتى و تيداچوونى لەو كەسەكرد كە ئەوكارە ناشيرينە قيزەونەى ئەنجامداو «۲».

ھەر وەھا ئەو ھەموو گالتە پيكردن و ئەشكەنجەدانەى بەرەو پويان دەكردەو لە ھەموو كات و ساتيكي شەو و رۆژدا، ھەر كاتى پيغمبەريان

۱ - رواه البخارى.

۲ - ھەمان سەرچاوە.

بدیبایه گالتهیان پی دهکردو درۆیان پالدهداو جنیویان پی دهدا، به شایه‌رو جادوگه‌رو شیت و سه‌رگه‌ردان ناویان ده‌بردو له‌نادی و کوپو کومه‌لیاندا له‌سه‌ر ریگا و کوڵان و په‌نا دیواریاندا، چۆنیان بۆ بلوایه و بگونجایه له ئەزیه‌تدان و دژایه‌تی پیغمبەر به‌کوئا نه‌ده‌هاتن و سه‌روتنیان نه‌بوو.

هه‌ر له‌م باره‌وه نمونه‌یه‌کی تر هه‌یه: که طه‌به‌ری و ئیبنو ئیسا ق ریوایه‌تیان کردووه ده‌لین: یه‌کی له قوهریشییه‌کان چنگیکی خۆل هه‌لگرت و له‌کاتی‌که‌دا پیغمبەر سیرای پیغمبەر به‌ناو هه‌ندی کوڵانی مه‌که‌دا ده‌پوشت ئه‌و کابرایه چنگه خۆله‌که‌ی به‌سه‌ری پیغمبهردا هه‌لپه‌ژان. سه‌روسیماي خۆلای کردو پیغمبەر سیرای پیغمبەر به‌سه‌ری خۆلای و روخساری تۆزای گه‌پایه‌وه ماله‌وه، یه‌کی له که‌ه‌کانی به‌کۆلی گریان‌وه سه‌ری بۆشته‌وه و ته‌پ و تۆزی سه‌ری پا‌ک کرده‌وه، پیغمبهریش پیی ده‌فه‌رموو: که‌که‌م مه‌گری خودا باوکت ده‌پاریژی.

هاوه‌لانیشتی به‌هه‌مان شیوه، جۆره‌ها ئەزیه‌تدان و ئەشکه‌نجه‌یان جه‌شت، روبه‌پوی لی‌دان و سوکایه‌تی پیکردن بوونه‌وه، ته‌نانه‌ت هه‌یانبوو له‌ژێر ئازارو ئەشکه‌نجه‌دا گیانی له‌ده‌ست دا. هه‌یانبوو چاوی کویر بوو، که‌م ئەندام و جه‌سته شیواو بوون، به‌لام هه‌موو ئەو ئازارو ئەشکه‌نجه‌ دانه نه‌یتوانی به‌روای هاوه‌لان به‌ نایینه‌که‌یان له‌ق بکا و له هه‌لوێستی خۆیان بیانگیرێته‌وه. ئەگه‌ر نمونه‌ی هه‌موو ئەو عه‌زابو ئەشکه‌نجه‌نه‌ی تووشی هاوه‌لان بووه تو‌ماریان بکه‌ین باسه‌که‌مان زۆر درێژه ده‌کیشتی و لی‌رده‌دا جیگای نابێته‌وه. وه‌لێ ئێمه لی‌رده‌دا ده‌مانه‌وی ئەو هه‌دیته‌ی بوخاری له‌ خه‌بابی کوپری «ئه‌په‌ت» وه‌ه ریوایه‌تی کردووه، راگوێزی ئێره‌ی بکه‌ین. خه‌باب ده‌لی هاتمه‌ خزمه‌تی پیغمبەر سیرای پیغمبەر له‌سیبه‌ری که‌عه‌دا عه‌باکه‌ی کردبووه سه‌رین، له‌و سه‌رو به‌نده‌دا ئێمه

لەلایەن موشرىكەكانەوہ تووشى ئازارى سەخت بوو بويىنەوہ. وتم: ئەي پېغەمبەرى خودا! ئەوہ بۆچى بۆمان لەخودا ناپارپىيەوہ لەم حالە رزگارمان بى؟ پېغەمبەر ﷺ خىرا راستبۆوہ و دانىشت روخسارى سورمەلگەرابوو، فەرمووى: سویندم بەخودا ئيماندارانى پيش ئىوہ بە شانەى ئاسن گوشت و ئىسقان و رەگى جەستەيان لىك جيا دەکرايەوہ، کەچى لەيىرو باوہرى خويان پاشگەز نەدەبوونەوہ. وەللاھى خودا ئەم ئايىنە سەردەخا و فەرمانرەوايى دەکەويتە دەست موسولمانان و ئەوانىش بەوپەرى عەدالەتکارى فەرمانرەوايى دەکەن، تەنانت سوار بەتاقە سوارە لە سەنعاوہ سەفەردەکا بۆ حەضرەموت جگە لەخودا ترسى لەکەسى تر نابى»^(۱).

پەندە ئامۆزگارى:

يەكەم پرسىارىك كەبەسەر دل و دەروونى بىردۆزو لىكۆلەرەوہدا رادەبوورى، كاتىك چىرۆكى ئەشكەنجە و ئازاردانى قورەيش بۆ پېغەمبەر و هاوەلانى دەخوينىتەوہ، ئەوہيە: ئەو ھەموو عەزاب و چەرمە سەرييەى تووشى پېغەمبەر و هاوەلانى ھات لەپاي چى؟ لەكاتىكدا ئەوان لەسەر حەق و راستى بوون، بۆچى خودا نەپاراستن؟ خو ئەوان سەربازى ئايىنى خودا بوون. پېغەمبەر كە خوشەويستى خودا بوو لەناويانا بوو، بانگەوازييان دەکرد بۆ ئايىنى خودا و لەريگاي ئەودا تىدەكوشان؟ بۆ وەلامى ئەو پرسىارانە. دەگوترى: يەكەم رەوشتى مروقە لە جىھاندا ئەوہيە: كە موکەللەف و بەرپرسىارە. واتە: لەخوداوە داواى لىكراوہ و فەرمانى پى كراوہ، بە ھەلگرتن و شاندا نە بەر كارى قورس و گران. كاروبارى بانگەوازي بۆ ئىسلام و جىھاد و تىكۆشان لەپينا و

۱ - بېروانە: «مالقى رسول الله واصحابه من المشركين في سيرة ابن هشام».

به‌رزکردنه‌وه‌ی شیعیاری «لا اله الا الله محمد رسول الله» له‌گرنه‌نگرتن کاری په‌یوه‌ست به‌ ته‌کلێفه‌وه‌یه، ته‌کلێفیش له‌گرنه‌نگرتن هۆکاری موسته‌له‌زماتی به‌ندایه‌تیکردن بۆ خودایه، چونکه هیچ مانایه‌ک بۆ به‌ندایه‌تی و «عبودیه» بۆ خودا نیه ئه‌گه‌ر ته‌کلێف وجودی نه‌بێ. به‌ندایه‌تیکردنی مرو‌فیش بۆ خودا ضه‌ره‌ره‌تی‌که له‌ ضه‌ره‌راتی خودایه‌تی خودا و یه‌کتا په‌رستی، چونکه هیچ مانایه‌ک بۆ ئیمان و باوه‌ر به‌خودا نابیندری ئه‌گه‌ر ئیمه هه‌ست به‌ به‌ندایه‌تی و «عبودیه‌تی» خۆمان بۆ خودا نه‌که‌ین.

که‌وابوو «عبودیه» ته‌کلێف و ئه‌رکی ئی وه‌دی دی ته‌کلێف و به‌رپرسیاریه‌تیش هه‌لگرتنی قورسایێ ئه‌رکی له‌سه‌رشان گران و به‌ر به‌ره‌کانی نه‌فس و ئاره‌زو‌ی ئی وه‌دی دی.

له‌به‌رئه‌وه ئه‌رکی سه‌رشانی به‌نده‌کانی خودایه له‌م جیهانه‌دا دووشت ده‌سته‌به‌ر بکه‌ن:

١- یه‌که‌م پا‌به‌نده‌بوون به‌ ئیسلام و دامه‌زراندنی کۆمه‌لگایه‌کی ئیسلامی راست و سه‌حیح.

٢- دووهم په‌یوه‌کردنی ری‌گه‌ی پرکه‌ندو له‌ندو بازدان به‌سه‌ر کۆسپ و ته‌گه‌ره‌و چونه ناو مه‌خاطیرو به‌خشینی گیان و مال بۆ چه‌سپاندن و ده‌سته‌به‌رکردنی حکومه‌تیکی ئیسلامی راست و دروست. واته‌: خودا فه‌رمانی پیکردوین و ئه‌وه‌ی خستۆته ئه‌ستۆمان: که‌ پروامان به‌ غایه‌ و مه‌به‌ست هه‌بێ. ئه‌مجار ته‌کلێفی ئه‌وه‌ی ئی کردوین که‌ ری‌گای سه‌خت و هۆکاری قورس و گران بگرینه‌به‌ر بۆ ده‌سته‌به‌ر بوونی ئه‌و غایه‌ت و ئاکامه‌ که‌ دامه‌زراندنی کۆمه‌لگایه‌کی ئیسلامی سه‌حیحه، ئه‌مجار به‌دال و به‌گیان به‌ندایه‌تی خودا بکه‌ین و هه‌ولێ به‌خته‌وه‌ریی دونه‌یا و قیامه‌تمان بده‌ین!

خو ئه گهر خودا بيويستايه، واي ده كرد ريگا و هوکار بو
دروستکردنی کومه لگه ی ئیسلامی «دوای ئیمان هینان پیی» ريگایه کی
ئاسان و بی که ندو له ند بوايه و چ چورتم و ناخوشي تیدا نه بو نايه. وه لی
ريگایه کی و ناچو غ و بی کو سپ و ناخوشي نه وه ناگه یه نی که
ريبواره که ی به نده یه کی ملکه چی فره مانى خودايه و مال و گیانی خو ی
له پیناوی ئایینی خودادا ده به خشی و هه موو چه زو ئاره زویه کی پابه ندو
ملکه چی نه و په یامه یه که پیغه مبه ر هیناویه تی.

ئیتیر نه و کاته له م ريگه یه دا موسولمان و دوو پرو درۆزن و راستگو،
شان به شانی یه کدی ده پویشتن و بۆمان لیك جیا نه ده کرانه وه. که وایی
نه و ناخوشي و نه زیه ت و چورتمه ی مواهیدو بانگخوازانی ئیسلام
له پینا و دروستکردنی کومه لگایه کی ئیسلامیدا توشیان ده بی،
سوننه ت و داب و نه ریتیکی خوداییه له بوونه و هرداو له وه تای دنیا هیه
ئه م سوننه ته خوداییه نه گوپاوه و له به ره به یانی میژووشه وه ئه م
سوننه ته خوداییه داخوازی سی شته.

یه که م: صیفه تی به ندایه تی که به ته ک مروقه وه یه و هه میشه
له گه ئیدا به.

په روه ردگار بویه ی ئاده میزاد به دی هیناوه که نه و ئه رکه گرنگه
به جی بینن وه کوو ده فره موئ: {وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ -
الذاریات/ ۵۶}.

ده وه م: صیفه تی ته کلیف: که له صیفه ی عبودیه ت و ملکه چی بو
خوداوه په یدا ده بی.

هه رپیاوو ئا فره تیك بالغ بی و بگاته ته مه نی ره شیدی و به خو چاران،
ئیللا له لایه ن خوداوه ئه رکی جی به جی کردنی شه ریه تی ئیسلامی

لیداواکراوهو دهبی بیهینیتته کایهوهو شهریهتی خودا پهیرهو بکا. دهبی ناماده باشی تهواوی تیدابی لهو پیناوهو هه موو تالی و ناخوشیهک بچیژی، نه مهش بوئه وهی مانای ته کلیم بیته دی.

۳- سییه م: ده رکهوتنی راستی راستگوئیان و دروژنی دروژنان.

ئه گهر ئاده میزاده کان به وهنده وازیان لی بهینرایه که به ده م بلین موسولمانین و خودامان خوش دهوی و بهس! ئه وکاته راستگوو دروژن یه کسان ده بوون. وه لی فیتنه و به تاقیکردنه وهو چورتم و کو سپی سه ر ریگای خودا په رستی ته رازوی یه کال کهره وهو جودا کردنه وهی راست و ناراست و چاک و خراب و ئیمان پته وو بپروا له قوکن. په روه ردگار له قورئانی پیروژدا ئه م راستیه ده خاته روو ده فرموی: {اَلَمْ اَحْسِبِ النَّاسُ اَنْ يُّنْفِرُوا اَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَافِرِيْنَ - العنکبوت/ ۱-۳}.

جا ئه گهر ئه مه سوننهت و داب و نه ریتی خودابی بو بهنده کانی، ئه وه بزانه گوژان به سه ر سوننهت و داب و نه ریتی خودادا نایه، ته نانهت به نیسبهت پیغه مبه ران و خوشه ویستانی شی!! که واته له م روه وهیه که پیغه مبه ر ^{سیرای} ئه زیه تدراره و له پینا و گه یاندنی په یامه که ی دا تالی و سویری چه شتووه، هه روا پیغه مبه رانی پیش ئه ویش ئه زیه تدراون، توشی جوړه ها ئه زیهت و نارچه تی بوون. هه ر له م روانگه شه وهیه که هاوه لانی پیغه مبه ر ئه زیه تدراون و توشی جوړه ها ئازارو ئه شکه نجه بوون، ته نانهت هی وایان هه بووه له ژیر ئه شکه نجه داندای گییانی له ده ست داوه، هه یانبوه چاوی له ده ست داوه، که مئه ندام بووه. ویرای ریزو قه دریان لای خودا ئه و هه موو ناخوشی و چه رمه سه رییه یان تووش هاتووه.

جا کہ تۆ ته بیعت و سروشتی ئه و عه زاب و ناره حه تیته زانی: که
 تووشی موسولمانی ریباری ریگای ئیسلامی ده بی: که ههنگاو ده نی
 بو دروستکردنی کۆمه لگایه کی ئیسلامی ئه و ته بو درده که وی که
 له حه قیقه تدا ئه وانه کۆسپ و ته گهره و به به سست نین که بانگخوازو
 موجهیدان له مه به سست بگێرنه وه، وه کوو هه ندی که س وایان گومان
 بردووه، به لکوو له راستیدا ئه وه ریکردن و پیدایه رۆیشتنی ریگایه کی
 سروشتییه: که خودا دیاری کردووه له نیوان موسولمان و مه به سست و
 ئامانجیدا، ریگایه که خودا فه رمانی پی کردووه پیدایه بپروا بو گه یشتن به
 ئاکام و ئامانجی. واته: موسولمانان له و غایه و مه به سست نزیك ده بنه وه
 که خودا فه رمانی پی کردوون پی بگهن، به ئه ندازه ی ئه و عه زاب و
 سزایه ی له ریباری به ره و ئه و مه به سستانه ده یچیژن، به ریژه ی ئه و
 قوربانی و شه هیدانه ی له و پیناوه دا ده یده ن. ئه وه نده له ئامانج و هه ده ف
 نزیك ده بنه وه. بۆیه نابێ موسولمان هه رکاتێ ناخۆشی و چورتمی
 تووش هات، نا ئومیدی روی تیبکا، به لکوو به پیچه وانه وه ئه و ئازارو
 ناخۆشی و تالی و سویرییه ی کاریکی گونجاوه له گه ل ئایین و سروشتی
 ئایین. واته: پیویسته موسولمانان هه رکاتێ تووشی تیشکان و ناخۆشی
 هاتن نا ئومیدی نه بیته په رده ی ره شو دابانیوشی، به لکوو ده بی ئه و
 ئازارو ناره حه تییه به یه که م ههنگاوی سه رکه و تن دابنێن و چاره پوانی
 ئاکام و سه ره نجام بن و به وه ی پۆلایینه وه ههنگاو به ره و گه ییشتن به
 ئامانج به اوین. ئه مه راستییه که و قورئان به روونی ئامارهی بی کردووه
 که ده فه رموی: {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ
 قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُ النَّاسِ وَالضُّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى
 نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ — البقرة/ ۲۱۴}.

بېگومان ئەم ئايەتە و ئايەتى تىرى لەم و يېنە وەلامى ئەوانە بوو که
 هېشتا لە سروشتى کارى ئىسلامى حالى نەبوو بوون. وایاندهزانی ئەو
 ئەزیەت و تیشکان و ناخوشییانەى دەهاتە رییان نیشانە و بەلگەى ئەو یە
 که لەسەرکەوتن دوردەکە ونەو و بەرەودوا دەگەرپێنەو، بەلام وەلامى
 ئاشکرا و رون و بى پىچ و پەنا ئەو بوو که فەرمووی: {أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ
 قَرِيبٌ}.

بەلگەى ئەم راستییە بە ئاشکرا لەو حەدییەى لە خەبابى کۆرى
 «الْأَرْت» وە ئاماژەمان پیکرد خوێ دەنوینى، ئەو بوو که خەباب هاتە
 لای پېغەمبەر ﷺ هەموو لەشى بریندارو ئەشکەنجە دراو، شکاتى
 وەزعی خوێ لای پېغەمبەر کردو داواى لیکرد لەخودا بپارێتەو
 یارمەتى موسولمان بداو لەو ناخوشییە رزگاریان بکا، وەلامى پېغەمبەر
 بەشیوەیک بوو لەمانای ئەم ئايەتەدا رەنگى دەدايەو. ئەگەر تۆ سەرت
 سوڕ بمانى لەو سزاو ناخوشیانەى تووشى پېغەمبەر و هاوەلانى بوو،
 بەلاتەو سەیرى ئەوانە لەریگای خودادا تووشى ئەو نارهەتیانە بن،
 ئەو تۆ بزانه و دلنیا بە ئەو ریبازى حەقیقى و سروشتییە، ئەو
 سوننەت و داب و نەرىتى پەرورەدگارە دەربارەى بەندە راستال و بپروا
 دارەکانى. میژووى کەوناپرای ئادەمیزاد پەرە لە نمونەى جۆرەکانى
 سزاو ئەشکەنجەدان، زۆر لە بپرواداران و بانگخوازانى ریگای ئابین
 بەشانەى ئاسن گوشت و رەگ و ئیسقانیان لیک جیاکراوەتەو و ونجەر
 ونجەر کراون، بەلام هېچ جۆرە سزاو ئەشکەنجەدانیک نەیتوانى لە
 هەلوێستى خویانیان بگێریتەو، لەبپروا ئیمان بەخودا پاشگەز
 نەبوونەو. جا ئەگەر تۆ لە سزادانى بپرواداران نیشانەى نائومیدی و
 یەئس لەسەرکەوتن بەدى بکەى ئەو تۆ بەهەلە چووى، بەلکوو حەق و
 راستى ئەو یە: کەتۆ لەسزادانى ئەوان و روبەپرووونەو یان بەرامبەر

ملھوپو ستمەكاران، ئەو بەدى بەكى كە ئەوان بە رېبازى سىروشتى خۇياندا رەودەكەن و لە مىلى سەرکەوتن نىزىكبونەو. بىگومان خودا يارمەتى ئايىنى خۇى دەداو ھەلگرانى ئەم دىنە بەسەر ناخەزانىدا سەردەخا، ولات لەژىر سايەى شەرىعەتى خودادا ئارام دەبى، تەنانەت كابرا سواری حوشترى خۇى دەبى لە صەنعاوہ تا «حضر موت» بەتاقە سوارە سەفەردەكا و جگە لەخودا لەكەس ناترسى. تەنانەت خاوەن مەپرو بزن ترسى ئەوہى نابى گورگ زىانيان پى بگەيەنى. ھەر ئەم مانايە خۇى نەينى ئەوہىيە كە پېغمبەر ﷺ مۆژدەى بە ھاوہ لانىدا: كە لەوہ دوا خودا لەسەر دەستى ئەوان ھەردو ئىمپراتۆرى فارس و رۆم دەخاتە ژىر دەسەلاتى موسولمانانەو. لەگەل ئەوہ شدا ئەم دوو ولاتە پان و پۆرە ئەم دوو زلەيزو خاوەن دەسەلاتانە تا ماوہىەك دوا وەفاتى پېغمبەر ﷺ رزگار نەكران. بەگويرەى روالەت و رىزو شكۆمەندى پېغمبەر لای خودا و خوشەويستى خودا بوى، وا دەخوارا ئەم ولاتانە لەسەردەمى پېغمبەر و لەژىر سەرکردايەتى و ئىشراقى ئەودا فەتھ بکرانايە، لەجياتى ئەوہى مۆژوو ئەم سەرورەيىيە بۆ يەكلى لە خەلىفەكانى تۆمارىكا بۆ خودى پېغمبەرى تۆمار بکرديە.

بىگومان بەدىدى ئىمەى مۆژە ئەوہ لەگەل خوشەويستى خودا بۆ پېغمبەرەكەى گونجاوہ: كە فەتھكردى ئەو ئىمپراتۆريەتانە بەسەرکردايەتى پېغمبەر خۇى بوايە. وەلى سەرکەوتن و گەيىشتن بە ئامانچ پابەندە بە ئەوقانون و ياسايەى خودا داياناوہ بۆ سەرکەوتن.

بەلى، موسولمانان لەسەردەمى ژيانى پېغمبەردا پەليان نەھاويشتبوو بۆ ولاتى شام و عىراق، ھىشتا ئەوان نىرخ و بەھاي سەرکەوتنيان لە ولاتى شام و عىراق دەفع نەکردبوو. باج و خەراجى ئەو فەتھە گەورانەيان نەدابوو، ئامادە باشى گيانى و مادييان بۆ ئەو

مہبہستہ تیدا نہبوو، مہلبہتہ مہموو سہرکہوتنیک باج و نرخى خوى
 ھہیہ و دہبن پيش وخت دہفع بکری. ئەمە شتیکی حەتمییە و
 سروشتی جیھادو سہرکہوتن وایە، تەنانەت ئەگەر پیغەمبەریش خوى
 لەناو ھاوہلانیدا بوايە و لەژیانا بمایە.

مەسەلەکە ئەو نە: کە سہرکہوتنەکان و فتوحاتەکان پەيوەست بن
 بەناوی پیغەمبەرەوہ ^{سیرای} ^{پھمپہر} بەسەرکردایەتی ئەو و لەژێر ئیشرافى
 شەخسى ئەودا دەستەبەر بن لەبەرئەوہى خودا زۆرى خوش دەوى.
 بەلکوو مەسئەلەکە ئەوہیە موسولمانان بیسەلمینن کە ئەو عەھدو
 مامەلەیی لەگەل خودا و پیغەمبەردا ئەنجامیان داوہ، ئەو پەیمانەى
 داویانە: کە گیان و مالیان لەریگای خودادا بەخت بکەن بەراستی
 بگێرن و بیخەنە بواری پراکتیکەوہ بە عەمەلى ئەنجامی بدەن، راستگۆین
 بەرامبەر ئەو عەھدو پەیمانەى داویانە بە پەرورەدگاریان کە بەگیان و
 مالیان داکۆکی لەو ئایینە بکەن و هیچ ترسو ئازارو ناخۆشییەک لەو
 مەبەستە نەیانگێریتەوہ و لەو ھەلوێست و ملکەچ بوونەیان بو خودا
 پاشگەزنەکاتەوہ، ئەو قەبول و رەزامەندییەى نیشانیان دا لەبەر
 روشنایی ئایەتی: {إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ
 يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ - التوبة/ ۱۱۱}. لى پەشیمان
 نەبنەوہ.

سىياسەتى دانوسان

ئىبنو ھىشام لە ئىبنو ئىسحاق ۋە رىۋايەت دەکا، دەلى: عوتبەى كوپى رەبىيە «كە پىاوماقولىكى قورەيش بوو» جارىك لەيانەى قوريشدا، وتى: ئەرى ئەى ھۆزى قورەيش! من بو نەچم بۆلای موحەممەدو قسەى لەگەلدا بکەم و ھەندى پېشنىارى بخەمە بەردەستى، بەلکىو بەھەندىكىان رازى بى و چى ويست دەيدەينى و وازمان لى بېنى. نامادەبووانى مەجلىسەكە وتیان: زۆر بەجىيە ئەى ئەبو ۋەلىد بچۆ بۆلای و بىدوینە بزانه دەلى چى.

عوتبە چو بۆلای و لەتەنىشتىيە ۋە دانىشت، وتى: ئەرى برازای خۆم! تۆ بۆخۆت دەزانى چ پلەو پایەيەكت لەناو خىل و خرمانتدا ھەيە، تۆ كارىكى گەورە و سەرەنج پراكىشت ھىناۋەتە ناو نەتەۋەكتە و بەو ھۆيە ۋە دووبەرەكى و دژايەتت خستۆتە ناويانەۋە، گالتە بەعەقل و ھۆشيان دەكەى، ئايىنى باوك و باپىرانىانت لەكەدار كردوۋە. ئىستا گويم لى بگرە، ھەندى پېشنىار دەخەمە بەردەستت تا لىيان وردبىتەۋە، بەلکىو ھەندىكىانت بەدل بن و قبوليان بکەى. پىغەمبەر ﷺ فەرموۋى: ئەبو ۋەلىد چ پېشنىارىكت لايە بىلى و گویت لى دەگرم بزائم چيە.

عوتبە وتى: ئەى برازای خۆم! ئەو شتەى تۆ ھىناۋتە ئەگەر مەبەستت پىنى مال پەيداكرىنە، ئەۋە بەھەموو لايەكمان ئەۋەندەت مال و سامان بۆ كۆدەكەينەۋە بىيتە ساماندارترىن كەسى ناو ئىمە. ئەگەر دەسلەلات و گەورەبىت دەۋى، دەتكەينە گەورەى خۆمان و ھىچ كارىك بەبى پرس و را بەتۆۋ رەزامەندىت، ناكەين. ئەگەر دەتەۋى بىيتە مەلىك و پاشا ئەۋە دەتكەينە مەلىكى خۆمان و نازناۋى پاشايەتت بۆ ھەلدەدەين. ئەگەر ئەۋەشتەى بۆت دى شتىكە ناتوانى لەخۆتى

دووربخه‌یته‌وه، نه‌وه پزیشکت بو دینین چاره‌سهرت بکا، ههرچی مال و سامانمان هه‌یه خهرجی ده‌که‌ین تاچاک ده‌بیته‌وه. عوتبه له قسه‌کانی بووه‌وه پیغه‌مبه‌ر گوئی ئی گرتبوو. نه‌مجار فه‌رمووی: نه‌بو وه‌لید له‌قسه‌کانت بویته‌وه؟ وتی: به‌ئی. پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: «بسم الله الرحمن الرحیم، تَنْزِيلَ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، كِتَابَ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ، بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ، وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكْثَةِ مِمَّا نَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنَكَ حِجَابٌ فَاغْمَلْ إِنَّا نَاعْمَلُونَ، قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاستَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ - فصلت / ۱-۶}.

ئیت پیغه‌مبه‌ر ﷺ درێژه‌ی به‌خویندنه‌که‌ی داو عوتبه گوئی بو گرتبوو هه‌تا پیغه‌مبه‌ر گه‌یشته نایه‌تی {إِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ} خویندنه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر هینده کاریگر بوو عوتبه‌ی خسته ده‌هشه‌ته‌وه، داوای له پیغه‌مبه‌ر کرد که چیدی درێژه به خویندنی قورئانه‌که نه‌دا بی‌پریته‌وه، چونکه زور ترسا له‌م پوه‌وه که نایه‌ته‌کان هه‌ره‌شیه‌یان تیدا‌بوو.

نه‌مجار عوتبه هه‌لسا هاته‌وه بو یانه‌که‌و بو ناو هاوه‌لانی و له‌ناوایاندا دانیشت، لیان پرسی ده‌ی بزانی نه‌بو وه‌لید چیت پییه؟ وتی: من که‌لامیک گوئی ئی بوو هه‌رگیز که‌لامی وام نه‌بیستوه. سویندم به‌خودا نه‌و که‌لامه نه‌شیعره نه‌سیحره نه‌قسه‌ی کاهین و کوله‌وه‌نانییه. نه‌ی هوژی قورده‌یش وه‌رن پیاوی چاک بن و به‌قسم بکه‌ن و نه‌مه بخه‌نه نه‌ستوی من و واز له‌و کابرایه بینن و خوستانی ئی که‌نارگیر بگرن، وه‌للاهی نه‌و که‌لامه‌ی من لیم بیست له‌داها‌توودا هه‌والیکی گه‌وره‌ی ئی ده‌که‌ویتته‌وه شه‌وکه‌تیکی ئی په‌یدا ده‌بی. نه‌گه‌ر عه‌ره‌ب له‌ناوی به‌رن نه‌وه به‌غه‌یری خو‌تان له‌کو‌لتان ده‌بیته‌وه. نه‌گه‌ر به‌سه‌ره‌ره‌بدا زال بوو نه‌وه

مولكى ئەو مولكى ئىۋەيشە. سەربەرزى و شكۆمەندىي ئەو سەربەرزى و شكۆمەندىي ئىۋەيە.

ئىتر ئامادەبوان وتيان: وهللاھى ئەبو وهلىد واديارە موخەممەد بەزمانى لوسى سىحرى ئى كرى و تۆشى فریودا.

عوتبە ووتى: ئەمە راو و بۆچونى منە دەربارەي ئەو پیاوھو بانگەوازییەكەي، ئىۋەیش بۆ خوتان چیتان پى باشە ئەو بەكن.

طەبەرى و ئىبنو كەسىرو ھى تریش پىۋایەتیان كرىوۋە دەلین: كۆمەلئك لە پیاوانى قورەیش: كە وهلىدى كوپى موغەیرەو «العاص» كوپى «وائل» یان تىدابوون ھاتنە لای پېغەمبەر و پېشنىارى ئەو ھىان بۆ پېغەمبەر كرى، ئەگەر واز لە لەككەدار كرىنى خوداكانمان بېنى ئەو ھەندە مال و سامانت بۆ خپ دەكەینەو بېیتە دەولەمەندترین كەس لەناوماندا، جۋاترین ئافرەتت ئى مارە دەكەین، بەس تۆ واز لە خوداكانمان بېنەو بەسوكایەتى ناویان مەھینە.

جا كە پېغەمبەر ﷺ ئەم پېشنىارەي رەتكردەو و سوور بوو لەسەر راگەیاندى ئەو پەيامەي خراوەتە ئەستۆي، وتیان: دەي باشە با رېكەوتنىكى تر بکەين، ئەتۆ پۆژىك پەرسىشى خوداكانى ئىمە بکە، ئىمەیش پۆژىك خودای تۆ دەپەرستىن. پېغەمبەر ئەم پېشنىارەشى رەتكردنەو، زۆرى پى نەچوۋ لەم بارەو سۈرەتى «الكافرون» نازل بوو: {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ، وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ، وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ، ، وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ، لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ}.

ئەمجار جارىكى تر پیاوماقۇلانى قورەیش بەكۆمەل چوونەو لای پېغەمبەر و ھەمان پېشنىارو داخۋازى عوتبەیان بۆ دووبارە كرىدەو، پېشنىارى ئەو ھىان كرىدەو مال و سامانى بۆ كۆبكەنەو، بىكەنە پاشا و مەلىكى خویان، ئەگەر دەزانى ئەو شتەي بۆي دى دەستى جندۇكەو

شەيتانى تېدايە دىكتورى حالىزان بىنن چارەسەرى بىكا. پېغەمبەر پىي
فەرموون: ئەوھى ئىوھ خەيەلتان بۆى چوۋە لەو جۆرە نەخۇشىيە من
پىمەوھ نىيە، من نەھاتووم داۋاي سامان و ملىك و مال بىكەم و پىي
دەۋلەمەندىبىم. نامەۋى بىمە مەلىك و پاشا بەسەرتانەۋەو داۋاي شتى وا
ناكەم، من خودا كىردوومى بە پېغەمبەرۋ نامەى ئاسمانى بۆ نازل
كىردووم و فەرمانى پىي كىردووم مژدەدەرۋ ترسىنەر بىم بۆتان نامەى
خودام پىي راگەياندىن، ئامۇزگارى پىيويستىم كىردن، ئەگەر بەپىر
پەيامەكەمەۋە بىن و ئەوھى بۆم ھىناون قىبوۋلى بىكەن ئەۋە بەختەۋەرى
دونىاو قىيامەتتەنە، سەرفرازى ھەردوۋ جىھان دەبن، خۇ ئەگەر
پەيامەكەم رەتبەكەنەۋە، ئەۋە سەبىر دەگىرم چاۋەپروان دەبىم ئاخۇ خودا
چۆن حوكمى نىۋان من و ئىوھ دەكا.

ئەمجار پىيان گوت: ئەگەر تۆ ھىچ كامى لەم پىشنىارانەمان قىبول
ناكەيت. ئەۋە تۆ دەزانى كەس بەئەندازەى ئىمە شارو ولاتى تەنگەبەرۋ
بى ئاوۋ بەروبووم نىيە، كەس بەئەندازەى ئىمە گوزەران تەنگو
دەسكورت نىيە، دەبۆمان لەخوداكەت بىپارىرەۋە ئەۋ خودايەى دەلىيى:
منى كىردوۋە بە پېغەمبەرۋ رەۋانەى كىردووم بۆ سەر ئادەمىزاد، داۋاي ئى
بىكە با ئەم كىۋانەمان بۆ بىرەۋىنىتەۋەو ولاتمان دەشت و ساراي تى
بىكەون و ئەمجار چۆم و كانىاۋى ئى ھەلقولىننى ۋەكۋو چۆم و پوبارى
شام و عىراق. ئەمجار باۋك و باپىرانى رابوردوومان بۆ زىندو بىكاتەۋەو
لەناۋياندا «قوصەى كۆرى كىلاب» يان تىدائى چۈنكە ئەۋ پىرەمىزدىكى
عاقىل و راستگۆ بوۋە، ئىتر ئىمە پىرسىياري دەربارەى تۆ ئى دەكەين بزانىن
ئاخۇ ئەمەى تۆ دەيلىيى ھەقە يان بەتالە. ھەروا داۋات ئى دەكەين
خوداكەت لەم ولاتەدا باخ و باخات و بالەخانەۋ گەنج و خەزەينەى زىپرو
زىوت بۆ دابىن بىكا بىي ئاتاج بىيى لەۋەى پىمان وايە ھەۋلى بۆ دەدەى.
جا ئەگەر ئەم داخۋازىيانەت بۆ جىبەجى كىردىن بىروات پىي دەكەين و

بۆمان ئاشكرا دەبىي كە تۆلای خودا رىزىت ھەيە و راست دەكەي كە
پەيامى بۆ ناردوى و پىغەمبەرى. وەكوى دەلىي.

پىغەمبەر ﷺ قەرموى: من داواي لەو جۆرە لە خودا ناكەم و شتى
وا ئەنجام نادم.

ئەمجار پاش كىشە و قسە و گوڤەكى زۆر پىيان گوت: ئىمە
چوینە بنچ و بناوانى ئەم بانگەوازيەي تۆو بۆمان مەعلوم بوو پياويكى
يەمەنى ناوي «الرحمن» ئەو تۆي فيرى ئەم لاف و گەزافە كردوو.
سویندمان بەخودا ئىمە ھەرگىز ئيمان بە «الرحمن» ناھيىن و
رېگاشنادەين چىدى ئەم بانگەشە پەرەپى بدەي، كاسەمان پېرپو لىي
پژا، يان ئىمە يان تۆ. ئەمجار بەم ھەرەشە و گۆرەشانە و ھەلسان
پويشتن.

پەندە نامۆزگارى:

لەم مەشھەدەي رامان نواند لەسیرەي پېرۆز ﷺ سى دەلالات و
نیشانە ھەن ھەريەكەيان بۆخۆي گرنكى خۆي ھەيە:

دەلالتى يەكەم:

زۆر بەوردى و پونى حەقىقەتى بانگەوازي حەزەرەتى موخەمەدەمان
بۆ وينا دەكاو جىاي دەكاتەو ھەر مەبەست و غەرەزىك كە عادەتەن
خاوەنى فيكرە و بانگەوازي تازە و پابەرى شوپش و ئىصلاح و
چاكسازى لەدلى خويان دا دەيشارنەو. ھەموو ئەگەر و گریمانەيەكى كە
بەپروالەت خاوەن بەرنامە و پابەرانى شوپش لەوديو نياز و مەبەستيان
پەردەي پىدا دەدەن پوچ و وەلادەنى.

ئايا پىغەمبەر دەيەويست بەم بانگەوازيە بىيىتە مەليك و پاشا؟ يان
لەوانەبوو ويستبيەتى بەھۆي ئەم پەيامەو مال و سامان كۆبكاتەو و

بېيتە دەولەمەندو دەست پۇيشتوو قسە پەسەندو گەورەى ھۆزو
عەشیرەت. يان لەوانە بوو بى تووشى خەيالپلاوو دەست لىوہشاندى
جندۆكەو شتى وابووبى، بەناچارى لەژىر كاريگەرى ئەو نەخۇشيەدا
ورېنەى كردبى!!

ھەموو ئەم گريمانەو ئىحتىمالاتانە ھۆكارو بيانون دەشتى ئەوانەى
غەزوى فيكرى موسولمانانان كردوو بەپيشەو كارى سەرەكى خويان و
دوژمنانى ئايىنى ئىسلام بيانكەنە چەكى دەستى خويان و بەكارىان
بىنن بو چەواشەكارىي. بەلام كوا بەرى خۆر بە بىژنگ دەگىرى؟! لەكوئ
نورى خودا بەفوى بى ھىزى ئەو جۆرە نەفامانە دەكوژىتەو... ئاى لەو
نەينيانەى خوداى بونەوەر لەژيان دا بو پېغەمبەرەكەى دەستەبەر
كردبوون. سەيرەو جىگاي سەرسوپمانە بىگومان پەرەردگار ژيانى
پېغەمبەرى خوى پرکردبوو لەھەلوئىستى مەردانەو مەظاہىرى سەرنج
راكيش: كە ھەموو گريمانەو ئەگەرىكى لەو جۆرە بەپاش دا دەباتەو
ھەموو ئىحتىمالىكى ئاوا بنېردەكا. پىگا لەھەموو دەغدەغەكەرىكى
وہسوہسە خەرەوہ دەگىرى.

ئەوانەى پيشەيان غەزوى فيكرى موسولمانان و جىھانى ئىسلامىيە
نازانن چ پىيازىك بگرنە بەرو چۆن پىلانەكەيان جىبەجى بگەن، شەپى
فيكرى و دژايەتى ئايىنى پىرۆزى ئىسلام چۆن پەيرەو بگەن. تا كونىك
پىنە دەكەن دە كونى تريان تى دەبن.

بەئى حىكمەتى گەورەى خودا وا داخوازى كرد: كە كۆمەلىك لەپىاو
ماقول و سەرانى قورەيش زنجىرەى موفاوہزات و دانوسان لەگەل
پېغەمبەردا سازبەدن، ئەمەش دواى ئەو ئەگەر ئىحتىمالاتانەى لەدلى
خويان دا مەزەندەيان كردبوون، خو ئەوان ئەو كاتە لەھەموو كەس زياتر
شارەزاي سروشتى بانگەوازييەكەى بون و دەيانزانى ئاكامى پەيام و
رىسالەكەى چەند مەودايەكى قول و دوورى ھەيە و ھەرگىز بەو

پیشنیاران هه لئاخه له تی و واز له په یامی خوئی ناهینئ، وه ئی ئیراده ی
په روه ردگار واداخواز بوو که میژوو بکه ویتته قسه و هه موو ئه وانه به درو
بخاته وه که له سهردهم و روژگاری جیا جیادا به خوئیان راده په رمون
که شک و گومان بخه نه سهر په یامی پیروزی و بیان هوی غه زوی فیکری
عالمی ئیسلامی بکه نه پیشه ی سهره کی خوئیان و هه موو شتیکی
له پیناودا خه رج بکه ن.

بیگومان نمونه ی داخ له دئی وه کوو «کریمر» و «فان فلو تن» زوریان
بیر کردو ته وه شت بدوژنه وه بو گومان خستنه سهر په یامی هه زه تی
موحه معدد ^{په یروزی} پاشان هیچیان ده ست نه که وت بیکه نه گومان و شک و
له پرییه وه غه زوی فیکری موسولمانان بکه ن، جگه له وه چاوی خوئیان
بقوچینن وا خه یال بکه ن و بانگه شه ی ئه وه بکه ن: که هه زه تی
موحه معدد که مه به ست و هه ده فی سهره کی له م بانگه وازی و په یامه
ئه وه بوو ده سه لات و فرمانه وایی چنگ بکه وئ، بیته رابه رو پاشای
ولات و مال و سامانی زوری ده ست بکه وئ. هه رچه نده ئه م داخ له دلانه
به م فپرو فیشال و قسه بی ری و جیانه یان سهریان له به ردی داوه و
له باتی به ره و پیشه وه چون چهند مه ودا و مه سافه پاشه و پاش گه رانه وه.
ئه وه تا په روه ردگار زور پیش ئه وان عوتبه ی کوپی ره بیعه و ئه مثالی
ئه وی موسه خه ر کردوه: که ئه و پیشنیارو ده وافیع و ئاره زویانه
هه لبرئ و به پیی خوئی بجیته لای پیغه مبه رو به ئیلحاحه وه داوای ئی
بکا به ئاره زوی خوئی چی هه لده برئ ئه و له جیاتی قوپه یش بوئی
مورده کا و چوئی بوئی ئاوا ئاره زوکانی بو ده سته به ر ده که ن. قوپه یش
هه موویان تیگرا گه ردنکه چی ده بن و چه کی ئازارو ئه شکه نجه له روی
خوئی و هاوه لانیدا فری ده دن، چی بوئی له مال و سامان و ده سه لات
به ره های بی بوئی دابین ده که ن!! ده ی بوچی پیغه مبه ر نه رمی نه نواندو

پیشنیاریکی لهو پیشنیارانہ هلنہ بژاردو ئەم دەسکەوتە چەورە
 لەکیس خۆی دا که خرایە بەردەستی؟ مادام دافیع و پالنەرو مەبەست
 لەپەیا مەکی دەسلەت و مال و سامان بوو، بۆ رەتی کردەوه؟ ئایا
 دەگونجی کەسیک عەودالی دەسلەت و ملک و سەرکردەیی بێ، بە
 ئیلا حەو لەمیانە دانوسان و ئی پارانەو و هەرەشە لیکردندا هەموو
 ئەو ئارەزوو دەستکەوتانە بۆ بخەنە سەر سینیەک بیخەنە بەردەمی
 کەچی رەتی بکاتەو و لەکو تائیدا پێیان بلی: من نەهاتووم داواي مال و
 سامانی ئیو بەکم، نامەوی بێمە پاشا و فەرمانرەوا بەسەرتانەو و
 مەبەستم ئەو نیە بێمە گەورە خۆتان و گوێ بیستم بن. وە ئی من
 خودا کردومی بە پیغمبەر و بۆسەر ئیو رەوانە کردووم نامە
 ئاسمانی بۆناردووم بۆئەو پێتانی رابگەینم و کاری پێ بکەن و
 بیکەنە بەرنامە ئیانقان.

فەرمانی پێ کردووم کە موژدە دەربم بۆ ئەوانە بە پیر
 بانگەوازییە کەمەو دین و ترسینەری ئەوانە بێ کە بەدرۆم دەخەنەو. جا
 ئەگەر ئیو ئەو بۆم هیناوان قبولتان کردو شوینم کەوتن ئەو
 بەختەویری دنیا و قیامەتتان بۆ خۆتان دەستەبەر کردو و بەشی
 خۆتانە، خۆئەگەر پەیا مەکم رەتبکەنەو ئەو من صەبر دەگرم و
 چاوەپوانی حوکم و پیریاری پەروردگارم دەکم بزانم چی پیریاردەدا
 لەنیوان من و ئیو دا.

لەلایەکی ترەو گوزەرانی ئیانی دەقا و دەق هاوشانی ئەم قسەو
 هەلوێستە بوو، هەرگیز ئەو بەروالەت و قسە دەمی پشستی لە
 زەعامەت و مال و سامان هەلنەکردو و بەکردەو و پێچ و پەنا هەولێ
 دابی پێیان بگا. بەلکوو تا ئەوپەری سنوور لەبارە خواردن و
 خواردنەو دا بەسیت و سادە بوو، ئیان لەئاستی ئیان فەقیرو

ههژاراندا بووه. خاتو عائیشه «وهكوو بوخاری ریوایهت دهكا» دهفهرموئ: پیغهمبهری خودا كوچی دواپی کرد ئهوهی گیانلهبهر پیی بژی له رةفه که ما نه بوو ههئێ جو نه بی، جا هه رلیم ده خواردو هه ر ته و او نه ده بوو تا ماوه یه کی زۆری خایاند، له پاشان چوم پیوام، ئیتر پیت و به ره که ته که ی نه ما و ته و او بوو ^۱.

ئهنه س له باره ی گوزهرانی پیغهمبهره وه «وهكوو هه مدیسان بوخاری لیوهی ریوایهت دهكا» دهفهرموئ: پیغهمبهر ^{سیر سی} به دریژایی ژیاپی تا وه فاتی کرد له سه ر میزی رازا وه نانی نه خواردوه، هه رگیز تا له دونیا ده رچوو نانی تیری ته نک و دروستکراو له ئاردی بیژراوو بی سو ی نه خواردوه ^۲.

له باره ی پۆشاک و کالای ناو ماله وه تا بلئی ساده بوو، راخه ری باشی چه صیربوو که شوینکه ی چه صیره که به لا که له که یه وه دیار بوو. نه بیستراوه و نه زاندراره له ژیا نیدا له سه ر دۆشه ک و شتی نه رم نوستبێ. ته نانه ت روژیک خیزانه کانی به کو مه ل هاتنه لای، خاتو عائیشه شیان له ناودا بوو. شکوای هه ژاری و بی بژیوی خو یان کردو دا وایان لی کرد بژیوی باشتریان بو دابین بکا، پۆشاک و پیداو یستی ناو مالیان بو دابین بکا به جوړیک له دهسته خوشکانی خو یان که متر نه بن. پیغهمبهر ^{سیر سی} که نه م پيشنیاره ی لی بیستن ماوه یه ک به رق هه لساوی سه ری داخست و وه لامی نه دانه وه. پاشان ئایه تی {یا ایها النبی قل لآزواجکم ان کُنن لِرِدن الحیاة الدنیا و زینتها فَعَالین اَمْعَکُنْ و اَسْرَحْکُنْ سَرَا حًا جَمِیْلًا، وَاِنْ کُنن لِرِدن اللّٰه و رَسُوْلُهُ وَاَلْدَارَ الْآخِرَةِ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْکُنْ اَجْرًا عَظِیْمًا - الأحزاب/ ۲۸ - ۲۹} نازل بوو.

۱ - بوخاری/ ۶۵۱.

۲ - پروانه فتح الباری ج ۱۰/ ۶۶۵ - ۶۶۶.

ئىتر پىغەمبەر ئەم دوو ئايەتەي بەسەردا خويىندىنەو، پاشان سەرىشكى كىردن لەنىوان ئەوئى رازى بن بەو ژيانەي تىيدان و لەگەل پىغەمبەر ژيان بەوشىو بەسەر بەرن يان ئەگەر سورىن لەسەر داواكەيان بىانەوئى بژىوو پۆشاكىيان بۆ زيادىكا و ناومالى رازاويان بۆ بكا، ئەو ئەوكاتە پىغەمبەر لىيان جىادەبىتەوئى بۆ قىرەي كىشە تەلاقىان دەدا. ئىتر خىزانەكانى كە ئەمەيان بىست لە ھەلوىستى خويان ژىوان بوونەوئى ژيانى كۆلە مەرگى و ھەژارىيان ھەلېژاردو دەستبەردارى پىغەمبەر نەبوون.

دەي چ عەقلىك دواي دەرخستنى ئەم راستىيانە گومانى لەراستى پىغەمبەرايەتى ئەو زاتەدا دەبى. كەي رەوايە و بەچ عەقلىك گومانى ئەو دەبى كە پىغەمبەر بەدافىعى ھەزو ئارەزوئى زەعامەت و تەماعى دەولەمەندى ئەو ھەول و تىكۆشانەي داوئى بانگەشەي ئىسلامى كىردوئى. ئەمە پوختەي دەلالەتى يەكەم بوو كەلەم دىمەندە راما نواند.

دەلالەتى دەھەم:

ماناي ئەو ھىكەتەمان بۆ روون دەكاتەوئى كە پىغەمبەرى خودا پىيەوئى رازابوئى پەپرەوى دەكرد.

ئاي ھىكەت ئەوئى ئەتۆ بۆ خۆت سىياسەتى رىرەوى دەعوئى بانگەوازي دابنىي و چۆن دەبى باببى؟! ئاي خودا دەسەلاتى ئەوئى پى بەخشىوى: كەتۆ ھەر رىبازو ھەسەلەك بگىرەبەر بۆ گەيشتن بە ئامانج مادام مەبەستى تۆ بۆ ھەق بى و پىكانى ھەق بى؟

نەخەير.. بىگومان شەرىعەتى ئىسلامى چۆن غايەت و ئامانجى بە عىبادەت بۆ ھىساب كىردوئى بەو جۆرەش گىرەبەرى ھۆكارو ھەسەلەي بۆ داناوئىن و دەبى بەو ھۆكارو ھەسەلەنە ئاكەكان بىنەنە دى. تۆ

ئاتقانى و بۆت نىيە كەھەر رىگەيەك بىگرييەبەر بۆگەيشتن بە غايە و ئاكام جگە لەو رىگە ديارىكراوھى خودا كىردوويەتى بە وەسىلە و ھۆكار بۆ گەيشتن بە مەبەست و غايە.

بەئى حىكمەت و سىياسەتى شەرىعى ماناى موعتەبەر و پەسەندى ھەن، وەئى لە سنوورى ھۆكار وەسىلەى رىگە پى دراو و مەشروعدا. بەلگەمان لەسەر ئەم بۆچونەمان ئەو روداو و رىوايەتانەن كە لەو پىش ئامازەمان پى كىردن. بىگومان بەدىدى مەرقانەى ئىمە واتەسەر دەرگى بەگويىرەى حىكمەت و سىياسەت: كە پىغەمبەر رازى بوايە بەوھى بىكەنە زەئىم و مەلىكى خۇيان ئەمجار ئەو دەسلەتەى كە پىيان داوھ بىكردايە وەسىلە و ھۆكار بۆ ئەنجامدانى دەعوھ و بانگەوازىيەكەى، لەو رىگەوھ مەبەست و غايەى خۇى چەسپاندايە، بەتايىبەتى كە دەسلەت و پاشايەتى كاريگەرى بەھىزيان ھەيە لەسەر نەفس و دەروون. ئەى ئەو نىيە ئەوانە ھەلگىرى فىكرە و دەعوھ و مەزھەبن چاوپروانى ھەلى گىرتنە دەستى دەسلەت و فەرماندەوايى دەكەن بۆئەوھى بەھوى دەسلەت و ھىزەوھ فىكرە و دەعوھى خۇيان بەسەر خەلكى دا فەرزىكەن بىسەپىنن!

وەئى پىغەمبەر ﷺ رازى نەبوو ئەم سىياسەت و ھۆكارە پەپرە و بكا بۆگەيشتن بە ئامانچ و چەسپاندنى دەعوھەكەى. چۈنكە گىرتنەبەرى رىگەى لەوجۆرە لەگەل بنەماى خودى دەعوھ و پەيامەكەيدا گونجا و نەبوو.

ئەگەر بەكارھىنانى شىۋازى ئاوا رەوابى و جۆرىك بى لە حىكمەت و سىياسەتى رەشىد، ئەوكاتە فەرقى مەرقى راستگۆى صەرىح لە راستگۆى خۇيدا لەگەل درۆزنىك كە فەرت و فىل دەكا لەدروكردنەكەيدا «نامىنى، ھەرۋەھا مەرقانى راستگۆ لە بانگەوازى و پەياماندە لەگەل فىلبارو جادو بازاندە لەرىگەيەكى پان و پۆپدا كە ناوى حىكمەت و

سىياسەت» يەككىي دەگىرت و فەرقى راستگۆۋ درۆزن، دىلسۆزۋ فېئىلباز نەدەبوو.

يىگومان فەلسەفەى ئەم ئايىنە لەسەر بىنەماى شەرەف و راستگۆيى لەھۆكار و ئامانجا دامەزراو، ھەرۋەكوو چۆن غايە و ئامانچ دانامەزى و پەسەندىيە و ھېچ شتەك راگىرى ناكە جگە لەراستى و شەرەف و وشەى حەق، بە و جۆرە وەسىلە و ھۆكار بۆ ئەو غايە و ئامانچە نابى جگە لەبىنەماى راستى و شەرەف و وشەى حەق ھېچ شتەكى تر ھىلەكەى بكنىش ئا لىرەو خاۋەنى پەيام و بانگخاۋانى ئىسلامى لە زۆرەى كات و بارو دۇخياندا پىۋىستىيان بە خۆبەختىردن و جىھادە، چونكە ئەو رىبازەى ئەوان گىرتوويانەتە بەر قورت و پىچى تىدانىيە و راست و چەپ و ئەمبەرە و بەرى نىيە.

ھەلەيەكى گەۋرەيە كەتۆ و ابزانى بىنەماى حىكمەت لەبۋارى بانگەۋازىيى دا بۆيە دانراۋە تا ئەركى لەسەر شانى بانگخاۋان ئاسان بى، يان بۆئەۋەى لە چۆرتەم ئەزىيەت و ئازار پارىزراۋى. بەلكوۋ نەيىنى لە رەۋابوۋنى بەكارھىنانى حىكمەت لەبۋارى دەعوە و بانگەۋازى دا ئەۋەيە تۆبزانى بەكارھىنانى چ ھۆكارىك زوۋترو باشتر بانگەۋازىيەكەت دەگەيەنەتە دەروۋنى خەلك و دەچىتە ناۋ فىكرو ھىزىيانەۋە. واتە ئەگەر بارودۇخەكان لەبەردەم بانگەۋازىيەكەدا جۆراۋ جۆر بوۋن، كۆسپ و تەگەرە و چۆرتەمەكان لەسەر رىگەى دەعوە زۆر ھەمە جۆر بوۋن حىكمەت و ھەلوۋىستى راست ئەۋەيە كەرەسەى جىھاد و خۆبەختىردن بەمال و بەگىيان ئامادەبكرى، ھەل و فرسەت لەدەست نەدەى، واتە حىكمەت ئەۋەيە ھەرشتە لەشۋىنى خۆى دابىنىي و بەگۈيرەى بۆلۋان و بارودۇخ ھەنگاۋ بىنىي.

ئەمەیه جوداوازی نیوان حیکمەت و فیلبازی، نیوان حیکمەت و موسالەمە لەگەڵ دوزمن.

تۆ ئاگاداری و دەزانی پیغمبەر کاتیڤ مۆژدەیی خوشی کەوتە دلیەو بەوەی کە بینی بری لەپیاو ماقولانی قورەیش واخەریکە لە ئایینەکەیی حالی دەبن و رویان لەوەیە ئیمان بێنن، ئەویش بەهەموو خوشی و لیپرانیکەو کەوتە قسە لەگەڵیان و بیرو باوەڕی بۆ روون دەکردنەو، تەنانت هیندە بەو دیمەنە دلخۆش بوو، هیندە تەماعی تیاندە بوو کە ئیمان بهینن، هیندە سەرگەرمی وت و وێژبوو لەگەڵیان. کە عەبدوللای کۆری «ام مکتوم» بەلایاندا تیپەری و لایدایە ناو کۆرەکەو گویی لەوت و وێژی نیوانیان بوو، ئەویش بەدەوری خۆی هەندێ پرسباری لە پیغمبەر کرد. پیغمبەر بۆئەوەی هەلی لەکیس نەچی و لەکاتیکی تردا وەلامی پرسبارەکە عەبدوللای کۆری «ام مکتوم» بداتەو، لەوکاتەدا وەلامی نەدایەو و روی ئی وەرگیپراو هەندێ روگرژیشی ئی دیارییداو پیی ناخۆش بوو کە ئاوا عەبدوللای خۆی خستە نیو دانوسانەکەو و لەوکاتە ناسکەدا: کە بەدیدێ پیغمبەر زۆر گرنگو چارەنووساز بوو، هەلیکی زیڕین بوو بۆی رەخسابوو.

پەرورەدگار سەرژەنشستی پیغمبەری کردو ئیجتیهادو هەلۆیستەکەیی رەتکردەو، هەرچەندە مەبەست و غایەیی پیغمبەر لەو روو وەرگیپران و دەمو چاو گرژییەیی بەدیدێ پیغمبەر مەشروع بوو، وەلی لە واقعیدا لای پەرورەدگار پەسەند نەبوو، بۆیە نیگای بۆ نازل کردو فەرمووی: {عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى.... / عبس ۱-۲}.

خودا عیتابی لە پیغمبەری خۆی گرت چونکە ئەو وەسیلەو هەلۆیستەیی پیغمبەر گرتیەبەر لە هەولدان بۆ ئیمانەینانی سەرانی قورەیش، دلی موسولمانیکێ راستالی تێداشکاو لەجیاتیی ئەوەی

وھلامى پىرسىيارەكەي بىر تەۋە روى ئى ۋە رىگىر دىراۋ پىرسىيارەكەي پاشگوى خرا، ئەمەش بەگۈيرەي بىنەماي ئىسلام پەسەند نىيە.

بەكورتى جگە لەخودا كەس بۆي نىيە شىتېك لەئەككام ۋە بىنەماي ئايىنى ئىسلام بگۈرئى، يان سنورىكى بىبەزىنئى، يان سوگايەتى بە بىنەمايەكى بكا بەناۋى شوينكەۋتنى حىكمەت لە بانگەۋازى ۋە ئامۇرگاريدا. چونكە حىكمەت بەحىكمەت ئارمىردى ئەگەر لەچارچىۋەي سنورى شەرىعەت ۋە بىنەماي ئىسلام ۋە ئەخلاقى ئىسلاميدا نەبى.

ھەل ۋە تەس سىيەم:

كەئىمە لە ھەلۋىستى پىنغەمبەر ^{سەلىۋى} بەرامبەر داۋاكارى ۋە پىشنىيارەكانى سەرانى قورەيش ۋەرى دەگرىن ۋە ئىستىفادەي ئى دەكەين. ئەۋ پىشنىيارانەي قورەيشىيەكان كىردىانە مەرج بۆ ئىمان پى ھىنانى، پىنغەمبەر ^{سەلىۋى} پىشنىيارەكەي رەتكىردەۋە ۋە پەرۋەردىگارىش ھەلۋىستەكەي پىنغەمبەرى پەسەندكرد، ۋەكوو زوربەي راقەكەرانى قورئان پىيان اىە ئەم ئايەتەنە لەم بارەۋە نازل بوون، كە دەفەرموى: {وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّجِيلٍ وَعَنْبٍ فَتَفْجُرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا، أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي بَالِلًا وَالْمَلَائِكَةُ قَبِيلًا، أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنْزَلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرؤه قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا - الإسراء/ ۹۰ - ۹۳}:

ھۆكارى ئەۋەش كەخودا ئەم داۋاكارى ۋە پىشنىيارانەي سەرانى قورەيشى ۋەكوو موعجىزە بۆ پىنغەمبەر نەھىنانە دى، ھۆكارەكە ئەۋە

نەبوو: كە ھەندى كەس واگومان دەبەن پېغەمبەر جگە لە موعجىزەى قورئان موعجىزەى تىرى نەدراونى، بۆيە ئەم داواكارىيانەيان بۆ جى بەجى نەكران. نەخەير ھۆكارەكە ئەو ھەنىيە كە ئەو جۆرە كەسانە گومانىيان بۆ چوو ھەككو ھۆكارەكە ئەو ھەبوو: كە خوداى بالا دەست زانىو ھەتى كە ئەوانە ئەم پېشنىارەنەيان لەروانگەى كوفرو رەكەبەرى و قولبەونەو ھە توندرو ھەى لەگالتە پىكرەن بەئايىنى ئىسلامدا خستە رو «و ھەكو لەشيو ھەى داواكرەنەكەيان جۆرى داواكەيان ھەركەوئ» خۆئەگەر پەروەردگار بىزانىايە نىاز پاك و راستگۆن لە داواكارىيەكەياندا، بىزانىايە ئەوان ئەگەر داواكارىيەكان بىتەجى ئيمان دەھىنن، بەبى گومان خودا «و ھەكو موعجىزەيەك بۆ پېغەمبەر» پېشنىارەكانىيانى بۆ دىنانەدى. ھەلى ھالى سەرانى قورەيش لەم پېشنىارەكانىياندا ھەق ھەكو ئەو ھالە وايە، كە پەروەردگار لە ئايەتلىكى تردا ھەفەرموئ: {وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَغْرُجُونَ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مُّسْحَرُونَ - الحجر / ۱۴ - ۱۵}.

جا كەتۆ ئەمەت زانى بۆت ھەردەكەوئ: كەھىچ موناڤات نىە لەنىوان ئەم ھالە و ئەو ھەى چەسپاوە لەرىزگرتنى خودا بۆ پېغەمبەرى خۆى لەو ھەدا كە موعجىزەى جۆراو جۆرى پى بەخشىو ھەكو لەشويىنى خۆيدا بەم نىزىكانە بەدرىزى لىى دەدوئ.

قورمىتىنەى ئابورى «ألحصار الاقتصادي»

بەچەند رشتەى جيا جيا لەمووساى كوپى عوقبە ئەوئىش لەئىبنو ئىسحاق ھە، بەرشتە و رىواياتى تىرىش رىوايەت كراو: كە كافرەكانى قورەيش بە بانگەواى پېغەمبەر تەنگەتاو بوون، ھەر ھەوللىكى دايان بۆ وازھىنانى پېغەمبەر لە راگەياندىنى پەيامەكەى بىھودەو، بۆيە بەكۆرا

هاتنه سهرئوه که چاره سهر ئه وهیه پیغمبر بکوژن و له گۆل خویانی بکه نه وه. له مباره وه قسه یان له گه ل به نو هاشم و به نو موطه لیب کرد که ئه مان خزمی نزیکه پیغمبر بوون، وه ئی ئه مان داواکه ی قورپه یشیان ره تکرده وه و رازی نه بوون پیغمبر یان ته سلیم بکه ن بیکوژن.

جا که له وه نائومید بوون بتوانن پیغمبر بکوژن ئه مجار به یه ک ده نگ بریار یاندا به ربهره کانی بکه ن و به ربهره کانی ههر که سیکی ش بکه ن که پشتگیری ئی ده کا، له موسولمان و له بنه ماله ی هاشم و بنه ماله ی به نو موطه لیب. بۆ ئه م مه به سته هاتن په یمان نامه یه کیان نووسی که به ته واوی مانا له خویانیان دابچن، نه ژن و ژنخوازیان له گه ل بکه ن، نه کچین و فروشتنیان له گه ل بکه ن، به هه موو جوړیک قورمیتینه بخه نه سهریان و نه هیلن هیچ بژئوکیان پی بگا به هیچ شیوه یه ک ئاشته وایان له گه لدا نه که ن و بۆ هه تا هه تایه له خویانیان جیا بکه نه وه و گو شه گیریان بکه ن هیچ به زه ییان پیدانه یه نه وه. هه تا وایان لیدئ به نو موطه لیب به نا چاری پیغمبر یان راده ست ده که ن بۆ ئه وه ی بیکوژن، ئه م په یمان نامه سته مکاری به یان له ناو که عبده ا هه لواسی.

کافره کانی قورپه یش سئ سالی ته واو ئه م گه مارۆ ئابوری و هه مه لایه نه یان خسته سهر پیغمبر و موسولمانان و به نو هاشم و به نو موطه لیب. گه مارۆ که له مانگی مو حه ره می سالی حه وته می پیغمبر یه وه دهستی پیکرد درێژه ی کی شتا تا سالی دهیه می پیغمبر یه تی، هه ندیکیش ده لئین: ماوه ی گه مارۆ که دوو سال بووه. ریوایه تی موسای کوپی عوقبه ئه وه ده گه یه نی که ئه م ئابلقه یه پیش ئه وه بووه که پیغمبر فرمانی به هاوه لآن کرد کوچ بکه ن بۆ حه به شه. له کاتی ئابلقه دانه که دا فرمانی پیکردن بچن بۆ حه به شه. ریوایه تی ئیبنو ئیسحاق ئه وه ده گه یه نی که نووسینی په یمان نامه که ی قورپه یش

دوای كۆچكردنى ھاۋەلەن بوۋە بۆۋە ھەشە و دوای موسولمانبۇنى
عومەرى كۆرى خەتتەب بوۋە.

بەنو ھاشم و بەنو موطەلىب و موسولمانەكانىش لەگەلئاندا لەشىۋى
«بەنى موطەلىب» دا گەمارۇيان خرايەسەر «مەككە وا ھەلئەوتوۋە
شۈيئەكەى شىۋو دۆلى زۆرن».

لەشىۋى بەنو موطەلىبدا بەنو ھاشم و بەنو موطەلىب چ ئەۋانەى
موسولمان بوو بوون چ ئەۋانەى كافىر بوون جگە لەئەبو لەھەب يەكيان
گرت و كەوتنە بەرەى دژ بە قورەيش و گەمارۇيان خرايە سەر، ھەلئەتە
بەنو ھاشم و بەنو موطەلىب ئەۋانەى كافىر بوون لەروى تايەفەگەرى و
دەمارگىرى خزمایەتپەۋە پشتگىرى پىغەمبەريان كىرد.

پىغەمبەر و موسولمانەكان لەماۋەى ئەم سى سالدە زۆر تىنيان
بۆھات، برسايەتەى پرستى لى بىرىن، تەننەت بەرىۋايەتەى صەحىح
ھاتوۋە ئەۋەندەيان زۆر بۆھات ناچار بوون كەوتنە خواردى گەلەى
دەرخت و چەرم و شتى وا.

سۈھەيلى رىۋايەتەى كىردوۋە دەلىل كە كاروانىك خوراك و كالا
دەگەيشتە شارى مەككە، يەككە لە ھاۋەلەنى پىغەمبەر بچۇيايە شتىك
بىكرى بۆ بژىۋى خۆى و خىزانى، ئەبو لەھەب دەھات بەدەنگى بەرز بە
بازرگانەكانى رادەگەياند كە شتەكانيان لەسەر ھاۋەلەنى پىغەمبەر
ئەۋەندە گران بىكەن بۇيان نەكپەردى، ئەۋانىش نىرخەكەيان چەند چەندانە
لەسەر گران دەكردن، ئىتر زۆرجار ھاۋەلەن ناچار بەدەستى بەتال
دەگەپانەۋە بۆلەى مال و مندالە برسايەكانيان كە ھەمىشە لەبرسان
دەكپوزانەۋە. جارجارە بەنھىنى و قاچاغى دەيانتوانى شت و مەك لە
كاروانانە بىكەن كە دەھاتنە مەككە ئەۋىش زۆر بەكەمى و بەنرخى گران.

بەم شیۆه بەنۆهاشم و بەنۆ موپهلیب ماوهی سێ ساڵ لەو شیۆه دا مانهوه، بەتهواوی له کۆمهڵگای عهزەب دابرابوون، بەدزی و قاچاخی نهباوه هیچیان پێ نهدهگهی، ههركه سێک بیویستایه لهگهڵ قورەیشییەکان پەیهۆندی هەبێ، دهبوو بەتهواوی پشتگیری گهمارۆکه بکا و هیچ پەیهۆندییهکی بهوانهوه نهبێ که لهشیوی بهنۆ مهتهلیبدا بوون.

دوای تێپهڕینی سێ ساڵ بهسهڕ ئهم گهمارۆدانهدا تێپهڕی، ههندی لهپیش سپیانی خێلی «قصی» ویزدانیان جولۆ و کهوتنه لۆمهکردنی یهکتری، که بۆچی لهئاست برسی کردنی مال و خێزانی بهنۆ هاشم و بهنۆ موتهلیب بێدهنگ بوون ویزدانیان ناجولێ؟ دوای قسه و باسی زۆرو ههڵبەزو دابهزو لێک زیت بوونهوه، بریاریاندا پهیماننامهی گهمارۆ ههڵبوهشیننهوه، ههڕ لهوسهرو بهندهدا پهروهردگار مۆرانهی خستبووه سهڕ پهیمانه نووسراوه که ههمووی ههلا ههلا کردبوو، جگه لهو رستانهی کهناوی خودای تێدابوو شپرو وپ بوو بوو.

پێغه‌مبەر ﷺ لهوهپیش ههوالی ئهو مۆرانه لێدانهی پهیماننامهکهی بهئهبو طالیبی مامی راگهیاندا، فهرمووی سپپاره که مۆرانه لێی داوه و ههلا ههلا بووه. ئهبو طالیب که ئهمه‌ی له پێغه‌مبەر بیست، وتی: ئه‌وه پهروهردگارت ئهو ههواله‌ی پێدای؟ فهرمووی: به‌ئێ: ئیتر ئهبو طالیب لهگه‌ڵ کۆمه‌ڵێک له‌پیاوانی نزیکه‌ی چوو بۆلای قورەیش و داوا‌ی ئی کردن که سپپاره‌که‌یان هینا پێچرابوه‌وه، هینشتا بلأویان نه‌کرده‌وه ئهبو طالیب وتی: موحه‌مه‌دی برا‌زام هه‌والی داومێ، قه‌تیش درۆی له‌گه‌ڵ نه‌کردوم. هه‌والی دامی که خودا مۆرانه‌ی نارده‌وه بۆسه‌ر سپپاره‌که‌تان و هه‌مووی شپرو وپکردوه‌وه، جا ئیستا ئیوه‌ بروانن، ئه‌گه‌ر قسه‌که‌ وابوو وه‌کوو به‌منی گوتوو. ئه‌وه ئیوه‌ له‌رای ناجۆرو ناره‌وا‌ی خۆتان په‌شیمان ببنه‌وه و د‌ل‌نیا‌بن که ئیمه‌ موحه‌مه‌د راده‌ستی ئیوه‌

ناکهین و دیفاعی لی دهکهین تا دوا که سمان گیانی تیدابی ناهیلین کهس دهستی لی بووه شینئی. خوئه گهر ئه وهی ئه وه به منی گوتووه راست دهرنه چوو ئه وه بی سئی و دوو موحه مه د رادهستی ئیوه دهکهین و چی لی دهکهن لئی بکهن. قوره یشیه کان و تیان: ئیمه به وه رازین و قبولمانه. که سیپاره که یان لیك کرده وه بینیان روداو به وجوره یه که پیغه مبه ر هه والی به ئه بو تالیب دابوو، ئیتر له جیاتی ئه وهی پابه ندی واده ی خویمان بن، هه موویان تیكرا و تیان ئه مه سیحرو جادوبازی برازا که ته! ئیتر که وتنه به ربه ره کانی و زوئم و دهستدریژی و پتر شولیان لی هه لکیشا. ئه مجار پینچ له سه رانی قوره یش که وتنه هه ول و ته قه للاً بو هه لوه شانده وهی په یمانی که ماروو کوئایی پی هینانی. ئه م پینجه: هیشامی کوپی عه مری کوپی «الحاریث» و زوهیری کوپی ئومه ییه و «المطعم» ی کوپی عه دی و ابو البختری کوپی هیشام و «زمعة» ی کوپی «الأسود» بوون.

یه که م کهس که به ئاشکرا داوای هه لوه شانده وهی په یمانه که ی کرد زوهیری کوپی ئومه ییه بوو. ئه وه بوو له لای که عبه رووی کرده قوره یشیه کان و وتی: ئه ی ئه هلی مه که که، ئه وه چ ویزدانیک قبولی ئه وه ده کا؟ ئیمه به ئاره زوی خویمان بخوین و بخوینه وه، پوشاکی جوان بیوشین له حالیکدا به نو هاشم و به نو موته لیب به گه وه و پچوک و به پیاوو ئافره ته وه نزیکه تیدابچن کهس شتیان لی ناکرئی و پی ئافروشی، سویندم به خودا من دانانیشم تا ئه م سیپاره ره شه پر له سته مه ونجر ونجر نه که ن!!

ئه مجار باقی پینچ که سه کان که وتنه قسه و پشتگیری زوهیریان کرد، پاشان «المطعم» ی کوپی عه دی په لاماری سیپاره کهیدا بیدرینئی، که دهستی لیذا مؤرانه خواردبووی و هه لا هه لا بوو بوو. ئیتر ونجر

ونجىريان كىرد، ئەمجار ئەم پىنج كەسە و كۆمەلىكى تر لەگەلىان رۆيشتن بۇناو شىوى بەنو مۆتەلىب و داوايان لىكردن بگەپىنەو بۇ ناو مال و خالى خۇيان و چىدى گەمارۇيان لەسەر نىيە.

پەندە ئامۇزگارى:

ئەم پەيماننامە ستەمكارىيە كەلە و سىپارە رەشەدا نووسرابو و پەپەرى ئازارو ناپەختى و يىنادەكا كە پىغەمبەر و ھاوۋەلانى لەدەست قورەيشىيە بىتپەرستەكان لەماوۋى سى سالى رەبەقدا چەشتيان. ئەو شىمان زانى كە بەنو ھاشم و بەنو مۆتەلىب ھەرچەندە بىتپەرست بوون ھاوۋەشى موسولمانەكانيان كىرد لەپوبەپو بوونەوۋى ئەو ئازارو ناپەختەدا و رازى نەبوون دەست لە پىغەمبەر بەرىدەن، ئىمە باسى ھەلۋىستى ئەو بىتپەرستانە و ھۆكارى ئەو ھەلۋىستە مەردانەيان ناكەين، چونكە ئەوانە لايەنى دەمارگىرى و تايەفەگەرى و خىزمىيەتى پالى پىۋەنان بۇئەۋەى ئەو ھەلۋىستە مەردانە بنوئىن، واتە: ئەوان پەپەرەۋى داب و نەرىتىكى عەشیرەتى خۇيان كىرد. چونكە ئەوان لەروى عەشائىرىيەۋە ئەگەر پىشتى پىغەمبەريان بەرىدايە ھەياچوون و سوکايەتى بوو بۇيان و دىكەوتنە بەر تانەى ئەم و ئەو. كەۋابو ئەم دوو بىنەمالەيە «بەنو ھاشم و بەنو مۆتەلىب» لەدلى خۇياندا بەم كارەيان دوو نىشانەيان پىكا و دوخەزى خۇيان بەچى ھىنا.

ا- بەردەوامبوون لەسەر بىتپەرستى و ملھوپرى نواندن بەرامبەر ئەو پەيامە ھەقەى پىغەمبەر بۇى ھىنابوون.

ب- پابەندبوون بۇ ھەمىيە و دەمارگىرى ھۆزايەتى كە داخۋازى ئەو ھەياكەلى لەخىزم و عەشیرەت بگەى و نەھىلى بىگانە زىانى پى

بگەیهنن و ستهمی لیبکا، لەسەر ھەق و ناحەق پشتی خزمەکە ی بگری و دەستی ئی بەرنەدا.

بەلام موسولمانەکان لەپیش ھەمووشیانەو پێغەمبەر ﷺ: یان بڵین: پێغەمبەر و ھاوڵاتی: کە لەبەرامبەر ئەو گەمارۆ ستهمکارانە یە خۆیان راگرت و بەصەبرو ئارام بوون، دافیع و پالنەر بۆ ئەو ھەلۆیستە مەردانە پابەندبوونیان بوو بە فەرمانی خداو ھەلبژاردنی ژبانی قیامت بەسەر ژبانی دۆنیادا و ھیچ و پووچی دۆنیابوو لەدیدى ئەواندا، چونکە مەبەستی سەرەکی و بنەڕەتی لای ئەوان بەدەستھێنانی رەزامەندی خودابوو، ھەر ئەم لایەن و دیاردە یە کە ئێمە دەمانەوی ئی بدوین و بەلامانەو گرنگە.

بیگومان وادەبێ بەتالخوانو داکرمی گوئیان لەوہی کە موبەشیرو زانا خۆرھەلاتناس و ئەوانە ی ھەمیشە خەریکی غەزوی فیکری جیھانی ئیسلامین دەلین:

دەمارگیری بەنو ھاشم و بەنو مۆتەلیب لەپشت بۆلۆکردنەوہی بانگەوازی موحەممەدەوہ بوو، بە یاسای داب و نەڕیتی تایەفەگەری و خێلەکی پارێزگارییان لە پێغەمبەر کردو بەھەموو ھیزو توانایانەوہ یارمەتیاندا، بەلگەش لەسەرئەوہ ھەلۆیستی نەڕیتیان بوو بەرامبەر موشریکەکانی قورەیش کە گەمارۆیان خستە سەر موسولمانەکان، تەنانت بەفیعلی خۆیان خستەناو دۆزەخی گەمارۆکەوہ و سێ ساڵ لەگەڵ موسولمانەکان نازاری ئابلوکەکیان چەشت.

بیگومان ئەمە بە ھەلەبردن و چەواشەکارییەکی روون و ئاشکرایە، ھیچ مەنطیق و عەقڵیک بەروالەتیش وەری ناگری و ھیچ پەردە یە ک نیە بێشاریتەوہ.

چونکە ئەمە شتیکی سروشتی و ئاشکرایە: کە ھەمییت و دەمارگیری جاھیلی بەنو ھاشم و بەنو موطەلیب ھەلنن بۆئەوہی

پارىزگارى لە ئامۇزاي خۇيان بىكەن و نەھىلن بېگانە دەستى لى بوەشىنى.

دەمارگىرى و ھەمىيەتى جاھىلى كەخزم و كەس و كار ھەلدەنى بوئەھەى ھەلۋىستى لە و جۆرە بنوینن بەرامبەر ھەركەسنىك بىھەوى بەنيازى خراب لە خزمىكىيان نزيك بىتەوہ و خراپەى دەرھەق بكا، ھىچ بنەما و ياسايەك بەرچا و ناگرى و ناروانى ئاخۇ داكۈكىكردنەكەى لەو خزمەى ھەقە يان ناھەقە، تەنھا پاسا و پالئەرىك كە ھەلیدەنى بۇ ئەو كۆمەكىكردنە دەمارگىرىيە و بەس!

بۆيە دەتوانن بلىين: دوو صىفەتى دژبەيەك و ناكۆك لەو خزمانەى پىغەمبەردا كۆبۆتەوہ:

يەكەم: ملھورى و لوتبەرزى بەرامبەر بانگە وازىيەكەى و رەتكردنەوہى.
دوھەم: يارمەتىدانى و پارىزگارى كردن لىى دژى باقى موشرىكە قورەيشىيەكان.

بەلام و يپراى ئەوہ ئەوان چ سوود و قازانجىكىيان بۇ پىغەمبەر دەستەبەر كرد لەپشت ئەو ھەلۋىست و ھاوكارى گۆشەگىرىيە؟ بىگومان ھەردو و بنەمالەى بەنو ھاشم و بەنو موطلەيب ئەزىيەت و نارەھەتيان چەشت وەكوو ئەزىيەت و نارەھەتى پىغەمبەر و ھاوەلانى، ئەو ئەزىيەتدان و گەمارۇ خستەنى قورەيش خستىانە سەر موسولمانەكان، بەنو ھاشم و بەنو موطلەيب نەيانتوانى ھىچ قورسايىيەك لەسەر خۇيان و موسولمانەكان سووك بىكەن.

گرنگ ئەوہىيە كەتۆ بزانى پارىزگارىكردن خزمەكانى پىغەمبەر لە پىغەمبەر و ھاوەلانى پارىزگارىكردن نەبوو لەپەيامى ئىسلام و بەرنامەى پىغەمبەر ﷺ بەلكو پارىزگارىكردن بوو لەشەخسى پىغەمبەر لەدەستى بېگانە و ناھەن، جا ئەگەر موسولمانان توانىيان ئەم جۆرە پارىزگارىيە بۇ قازانجى خۇيان ئاراستە بىكەن و ھەل بقۆزنەوہ و بىكەنە

ۋەسىلە ۋە ھۆكۈرى جىھاد ۋە زالىبون بەسەر كافر ۋە تەدەنە ۋە فەرت ۋە فېلىيان ۋە چەسپاندەنى مەبەستە ۋە ۋىستى خۇيان. ئەۋە ھەۋلەدانىكى باشە ۋە ھەلىكى زېرىنە ۋە ھەق ۋە ۋايە بقۇزىتەۋە ۋە رېرەۋىكى پىرۇزە ۋە دەبى پەپرە ۋە بىرى.

بەلام پېغەمبەر ۋە ھاۋەلانى چى ۋاي لىكردن خۇلەبەر تەۋرمى ئەۋ برسپايەتى ۋە گەمارۇ ھەمە لايەنە رابگرن؟ چ مەبەستە ۋە غايەيەكىان ھەبۋە لەپشتى ئەۋ خۇراگىرىيەيان لەسەر ئەۋ نارەحەتتەيە لەۋماۋە درىژەدا؟

دەبى ئەۋانەى تەئۇيلات ۋە بىيانو دەۋزىنەۋە بۇ پەيامى پېغەمبەر ۋە دەلىن: پەيام ۋە رىسالىەتى موحەممەد شۇرپىك بوۋ دژى دەرەبەگ، شۇرپى چەپرەۋ بوۋ دژى فېۋدال ۋە ئەقطاع، شۇرپى ھەژار ۋە چەۋساۋە بوۋ دژى دەۋلەمەندۋ گوزەرەن خۇش، دەبى خاۋەنى ئەم راۋبۇچۋونە سەيرو سەمەرەنە چۇن ۋەلامى ئەۋ پرسپارەنەى سەرەۋە بەدەنەۋە؟ چ پاساۋىك بۇ خۇراگىرى پېغەمبەر ۋە ھاۋەلانى لەبەرەمبەر ئەۋ گەمارۇ كوشندەۋ درىژخايەنەدا بەيىنەۋە؟

تۇ بۇخۇت جارىكى ترزەينى خۇت ئاراستەى ئەۋ زىجىرە رۇداۋانە بىكە كەئىمە لەۋەپپىش راماننۋاندن. دەرپارەى ئەزىتەدانى پېغەمبەر ۋە ھاۋەلانى لەلەيەن كافرەكانى قۇرەيشەۋە، ئەمجار لەبەر رۇشنايى ئەۋە ۋەلامى پرسپارەكان بەدەرەۋە!!

چۇن دەگونجى بانگەۋازى ۋە پەيامى ئىسلام شۇرپىكى ئابورى بى ۋە تەۋرمى پرسپايەتى ھەلى گىرساندەبى ۋە رۇق قىن لەبازرگان ۋە دەۋلەمەندەكانى مەككە سەرۋىكارى ۋە رابەرەيەتى كەردبى؟ راپەرىنى چىن ۋە ھەژار چەۋساۋە بى دژى فېۋدال ۋە دەرەبەگ؟

بىگومان موشرىكەكان بە ئىلحاح ۋە پارانەۋەۋە پەلى پاشايەتى ۋە دەسەلات ۋە مال ۋە سامانى زۇرىان خستە بەردەم پېغەمبەر

بەمەرچى ۋاز لە بانگەوازيى خۆى بىنى و پەيامى ئىسلام رانەگەيەنى.
دەى بۆچى پېغەمبەر ﷺ بەم پېشنيارە چەورانەى قورەيش رازى نەبوو
رەتى كردنەو؟ يان بۆچى ھاوئل و شوينكەوتوانى لەدژى رانەپەرين و
زەختيان ئى نەكرد كە پېشنيارو عەرضەكانى قورەيشى قبول بى، ئەگەر
مەبەستيان تىرو تەسەلى دواى برسپايەتى بووبى؟ ئايا شوپشگيرانى
چەپرەو چ تەماعىكى تريان ھەيە جگە لەوەى فەرمانرەوايى بەدەست
خويان بى و مال و سامان لە صندوق و قاسە و گەنجينەياندا بى؟

بىگومان ھەزەرەتى موحەممەد ﷺ لەگەل ھاوئلانىدا گەمارۆى
ئابورى و سياسى و كۆمەلايەتتيان خرايەسەر ھەموو دەرويكى بژيوو
ژيانيان ئى گيرا، بەھۆى ئەووەو خزمە بتيەرستەكانيشى «بەنو ھاشم و
بەنو موتەليب» كەوتنە ناو ئەو ئابلقەو، ھىچ كالا و شت و مەكيكيان پى
نەدەگەيى، ھىچ خوراك و بژيويكىان دەست نەدەكەوت، تا كارگەيشتە
ئەو گەلای درەخت و چەرە و شكەل بخۆن، كەچى ئەوان لەسەر ئەو
حالە و بۆماوہى سى سالى تەواو ھەريان گرت، ئايا كەسيك نيازو
مەبەستى لەپشت شوپشەكەيەو مال و سامان و دەستەبەربوونى
بژيووبى، ئاوا ھەلس و كەوت ەكا؟

كاتيك پېغەمبەر ﷺ كۆچى كرد بۆ مەدينە، پيش ئەووەو
دوائەوہش ھاوئلانى كۆچيان كرد، مال و منداڵ و سامان و زەوى و زارو
خان و بەرەى خويان جى ھيشت و بەسەلتى و گيرفانى خالى بەرەو
مەدينە كەوتنەپرى، ھەرچى تەماعى ئى بكرى لەمال و سامان و ژن و منداڵ
وازيان ئى ھينا و جييان ھيشت و لەپينا و ئيمان بەخودا ئەو شتانە چ
نرخيكيان نەبوو لەلايان. ھىچ وەزن و نرخيكيان دانەنا بۆ ئەو ملك و
مالەى لەكيسيان چوو بەجييان ھيشت. ئايا ئەمە بەلگەى ئەوہيە كە
پەيامى ئىسلام و بانگەوازي ھەزەرەتى موحەممەد ﷺ شوپشى

يەسارىي بۈۋە لەپىنا ۋ پاروئىك خۇراك؟ راپەرىنى چىنى ھەژارو
چەوساۋە بۈۋە دژى فيودال ۋ دەرەبەگ ۋ تەلارنىشىن؟

ۋىدەچى ئەۋ نووسەرو رۇشنىبىرانەى بەۋ شىۋە نەرىنىيە دەرۋاننە
سىرەۋ پىغەمبەر ۋ پەيامى ئىسلام ۋ لەزەينى خۇياندا ۋىناى دەكەن
بەلگەينان لەسەر بۇچۈنەكەينان ئەم دوو تىببىنىيەى دوايى بى.

يەكەمىيان: بلىن كۆمەلى يەكەم لە ھاۋەلانى پىغەمبەر ئەۋانەى
سەرەتا ئىمانىنان پى ھىناۋە لە مەككەدا زوربەيان لەچىنى ھەژارو
چەوساۋە بوون، ئەمەش نىشانەى ئەۋەيە ئەۋانە لەشۈيىنكەۋتنى
پىغەمبەردا دەروىەكى رىزگار بوون لەھەژارى ۋ چەوساندنەۋەيان بەدى
كردى، بەتەمابوون لەژىر سايەى ئايىنى تازەدا دوا رۇژىكى ئابورى
باشترىان دەست بىكەۋى بۇ خۇيان ۋ مال ۋ مىندالىيان.

تىببىنىس دوۋەم: ئەۋ ھاۋەلانى پىغەمبەر ﷺ دواى قبول كىردى
ئايىن ۋ شۈيىنكەۋتنى پىغەمبەر ھىندەى پى نەچۈۋ جىھانىيان لەبەردەمدا
كرايەۋە، مال ۋ سامان روۋى تىكرىدن. ئەمەش بەلگەى ئەۋەيە كە پلانى
مۇجەممەد بۇئەۋە دارىژرابوۋ ئەۋ ئامانجە بىيىكى!!

ئەتۇ ئەگەر بەۋردى سەرنجى تىببىنى ۋ بەلگەكانىيان بەدى، لە
تەسەۋرو ۋىناكىردى زەينىيان ۋ رەببىيەۋە، دەزانى چەند خەيال ۋ ۋەم
زالە بەسەر عەقل ۋ تەفكىرياندا، بەشى خەيال ۋ ۋەم چەند زۆرە لە
عەقل ۋ پىرۇگرامى بىركىردنەۋەياندا.

بەلى شتىكى ئاشكرايە كۆمەلى يەكەم ۋ ئەۋانەى سەرەتا ئىمانىيان بە
پىغەمبەر ھىنا زوربەيان لەچىنى ھەژارو كۆيلە ۋ چەوساۋە بوون، ۋەلى
لەنىۋان ئەم حەقىقەتە ۋ ئەۋ ۋەم ۋ گومانەدا ھىچ پەيۋەندى ۋ لىك
نزىكى ۋ نەسەبىك نىە.

بىگومان شەرىعت ۋ ياسايەك جەخت لەسەر دانانى تەرازوى
عەدالەت ۋ چەسپاندنى لەنىۋ كۆمەلدا بىكات، دەستى ھەموو ستەمكارو

ملهورو موسته کبيرک بېرې و نه هیلې دريژ به کاري چه وساندنه وه بدن، شتيکی ناساييه که نهو سته مکارو ملهورانه پشت لهو شريعت و ياسايه هه لېکه ن و به پيريه وه نه چن، به لکوو درې بوه ستن و شهري له گه ل بکن بانگخوواني نه زيهت بدن، چونکه نهو شريعت ته زياتر زهره رو زيان ده خاته نه ستويان تا ده سکوت و مه غانيم. هه رو کوو چون شتيکی ناسايي و موسه لله مه: که هه موو چيني چه وساوه و فه قير و هه ژار پيشوازي له شريعت و ياسايه کی ناوابکن، ته نانهت هه رو مؤفیک له بازاری زولم و سته م و چه وساندنه و هدا به شي نه بې پيشوازي لي بکا و نارهمه ندانه قبولي بکا. چونکه ده سکوتی زياتر کيش ده کا تا ئه رک و زيان. يان بلې: به لانی که مه وه نه مانه له گه ل خه لکدا موشکيله و کيشه يان نيه و ايان لي بکا ته کليف و ئه رکه کانينان له سهر قورس بن نه گهر نهو شريعت ته و هه ر بگرن. بيگومان زور به ي نه وانه ي به ده وری پيغه مبه ره وه بوون دلنيا بوون له وه ي که نه وان له سهر حه قن و حه زره تي «محمد» يش پيغه مبه ري خودايه و ره وانه کراوه. وه لي سهراني قوره يش و ملهورو نارهمه ندانی پاوانخوازي و ده سه لات له بارودوخي خويان و سروشتی شيوه ي ژيان و هه لس و که وتيانداندا حاله تيکيان بو دروست بوو بوو ببوه له مپه رو کو سپ له به رده میان و نه يده هيشت ملکه چي نه م په يامه حه قه بېن و ته فاعولي له گه لدا بکن، به لام خه لکانی تر نه م به ربه ست و ته گه رهيان له ريگه دا نه بوو که ئيماني پي بيئن و ئيمانه که يان له ناخي دلان بنج به ستوو بيې.

ده ي باشه په يوه ندي چيه له نيوان نه م حه قيقه ته ي که هه موو ليکوله ره وه و روشنبيرک لي لي حالي ده بي، له گه ل نهو وه هم و گومانه ي نهو گومان به رانه هه يانه؟

نه م ما نهو قسه يه ي که ده لين: نه خشه و پلانی بانگه وازي نيسلامي که پيغه مبه ر سېرلای پېغمبەر په پره وي کرد مه به ست و ئامانجي پشت په رده وه ي

دەست بەسەر اگرتنەکانی سەر وەت و سامان و کۆنترۆڵ کردنی دەسەلات و زالبوون بەسەر کورسی پاشا و مەلیکەکانی فارس و رۆمداو وەرگرتنی فەرمانرەوایی لییان، بە بەلگەی ئەوەی بە فێعی موسوڵمانان پاش ماوہیەك ئەم ئامانجانەیان ھاتە دی... دەلیم وەللاھی ئەم بیرو بۆچونەشیان ئەوەندە ناقولاً و نابەجییە وەکوو ئەو وایە ھەولبەدی خۆرھەلات و خۆرئاوا بخەیت پەنایەکەو و کۆیان بکەیتەو!!

ئایا ئەگەر موسوڵمانان توانیان لە ماوہیەکی کەمدا فەتھی ولاتی فارس و رۆم بکەن دواي ئەوہی موسوڵمانبوون و لە موسوڵمانبوونەکیاندا راستگۆبوون، ئایا ئەمە دەبیئتە بەلگەی ئەوہی کە ئەوان بۆ ئەو موسوڵمانبوون تەخت و تاراجی فارس و رۆم بگرنە دەست؟! کەئە ئەمە دەبیئتە بەلگەی ئەوہی!؟

ئەگەر ئەوان لە پەشت موسوڵمانبوونەکیان مەبەستیان گەشتن بە ئارەزوو و دنیا ییەکانیان بوايە ھەرگیز بۆیان دەستەبەر نەدەبوو تەنانت بەشیکی کەمیش لەو فتوحاتیان بۆ ئەنجام نەدەرا.

بەدلتیایەو دەلیم ئەگەر عومەری کوپی خەتتاب لە وکاتەدا سوپای قادسیە ی ریکدەخست و سەرلەشکری ئەو سوپایە ی بەرپێ دەکرد کە سەعدی کوپی وەقاص بوو، دەلیم ئەگەر تەماعی لە گەنج و خەزینە ی کیسرا بوايە و دەمی ئاوی تی بزایە بۆ ئەوہی ئەو نازو نیعمەتە ی کیسرای دەستکەوی و لەسەر کورسییەکی دابنیشنی ئەکید سەعد بەکۆمەلێک تیشکان و ناھومیدیەو دەگەرایەو بۆلای.

بەلام بەراستی و لەریگای خودادا جیھادیان کردو مەبەستیان سەر خستنی ئایینی خودابوو، خوداش سەرکەوتنی ئاوی بۆ رەخساندن و فارس و رۆمی خستە ژێر دەسەلاتیان و گەنج و خەزینە و دەسەلاتیکی وای بۆ دەستەبەر کردن کە بەخەیاڵیشیاندا نەھاتبوو! ئەگەر ئەو ئاواتە ی لە شەری قادسیەدا لە دل و دەروونی موسوڵمانەکاندا

جىنگلى دەدا، گەيشتىن بەمال و سامان و دەستەبەر بوونى گوزەرانى
خوش بوايە، دەبوو ئەوكاتەي رەبىي كۆرى عامىر ^{سېرەي} كەچۈۋە ناو
وتاغى رۇستەم گالتەو سوكايەتى بەو دياردە خوشگوزەرانىيەي
رۇستەم و دارودەستەي تىيدا دەرڭيان نەكردايە، بەنوكى رەبەكەي
فەرش و كەپرەويتەو قەنەفەكانى ونچر ونچر نەكردايە و بەرۇستەمىشى
نەگوتايە ئەگەر موسولمان بىن ئىمە ھىچمان لەئىۋە ناۋى و خاك و مال و
سامانى خۇتان ھى خۇتانە. ئايا كەسىك بى بۇتالان و بېرۇكرىدن قسەو
كفتوگۇي ئاۋادەبى؟

بىگومان خودا رىزى ھاۋەلانى گرت و فەرمانرەۋايى جىھانى ئەو
سەردەمەي پى بەخشىن، چونكە ئەۋان ھەرگىز بىريان لەۋەنەكردۇتەۋە،
بەلكو ئەۋان ھەموو بىرو ھۇشيان ئاراستەي دەستەبەر بوونى رەزاي
خودا كرىبوو.

ئەگەر لە واقىعدا ئەۋان مەبەستىيان لەجىھاد و تىكۇشان ئەو
دەستكەۋتە مادىيە دونىايىانە بوايە، بەتەئكىد ئەو سەركەۋتەنەيان
بەدەست نەدەھىنا.

بەكورتى مەسئەلەكە بەھەموو لايەنىكىيەۋە جگە لە چەسپاندن و
دەستەبەر بوونى ئەو قانۇن و ياسا خودايىيە بەۋلاۋە ھىچى ترنيە كە
دەفەرمۇي: {وَلْيُرِيدُ أَنْ لُفْنُ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَجْعَلَهُمْ أُمَّةً
وَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ - القصص / ۵}.

بىگومان تىگەيشتىن لەم قانۇنە ئاسمانىيە ئاسانتىن قانۇنە
بۇئەۋەي عەقل ۋەرى بگرى ھەر عەقلىك بى، ۋەلى بەيەك مەرج ئەۋىش
ئەۋەيە خاۋەنى عەقلەكە ئازادبى لەبەندايە تىكرىدن بۇ ھەر رەغبەت و
مەبەستىكى دونىايى.

یه کهم کۆچ له ئیسلام

پاشان که پیغمبر ﷺ بینی موسولمانان ئه زیهت ده درین له ناو شاری مه کهدا، ناشتوانی هیچ بهرگریان لی بکا و ئه و ئازارو ئه شکه نهجه یه یان له سه ر لابه ری، پیی فهرموون: ئه گهر بچن بو و لا تی حه به شه شتیکی باشه، چونکه له وئ مه لیکیکی لییه دادپهروهرو مروؤ دۆسته کهس لای سته می لی ناکری، بچن بوئه وئ تابزانین خودا چمان بو بریارده دا، هومید وایه خودا دهرووی خیرمان لی بکاته وه و له م بارودۆخه ی تییداین رزگارمان ببی.

ئیت له وکاته به دواوه کۆمه لیک له موسولمانان کۆچیان کرد بو حه به شه، بوئه وه ی له و فیتنه و چورتمه رزگاریان ببی و بتوانن به سه ره سته ئایینی خو یان په ی ره و بکه ن. ئه مه ش یه کهم کۆچکردن بوو له پیناوی ئیسلامدا.

ده سته ی یه که می ئه و کۆچکه رانه عوسمانی کوپی عه ففان و روقیه ی خیزانی «که کچی پیغمبر بوو» و ئه بو حوزه یفه و خیزانی، زوبهیری کوپی عوام و موضعه بی کوپی عومه یرو عه بدورره حمانی کوپی عوف بوون. ئه مجار موسولمانان یه ک به دویه کدا کۆچیان کرد تا ژماره یان گه یشته هه شتا و ئه وه نده پیاوه ^۱.

جا که قوره یشییه کان دلیابوون له وه ی موسولمانه کۆچکاره کان له خاکی حه به شه دا جیگیربوون و حه واونه وه. عه بدوللای کوپی ئه بو ره بیعه و عه مر ی کوپی العاص «ئه وکاته موسولمان نه بوو بوو» ناردیانن

۱ - نه مه رای راست و دروسته وه کوو ئیبنو هشام له سیره کهیدا باسی کردووه. ج ۱/۳۲۰،

بروانه فتح الباری: ۱۳۰/۷.

بۆلای نه جاشی و کۆمهلی دیاری نایابیشیان نارد بۆ خودی نه جاشی و بیطریق و داروده سته کهی، به ئومیدی ئه وهی نه جاشی ئه و موسولمانانه رادهستی قورهیش بکاته وه و له خویان نه گری.

جا که شاندى قورهیش قسه یان له گهڵ نه جاشی کرد، هه لبه ته له وه پیشیش قسه یان له گهڵ بیطریق و کار به ده سته کان کرد بوو دیارییه کانیشیان دابوونی. نه جاشی داوا کهی ره تکرده وه و وتی من کهس له و په نا هه ندانه ته سلیم ناکه مه وه به ئیوه هه تا ده رباره ی ئایینی تازه یان قسه یان له گهڵ نه کهم. ئیتر هه ندیکیان له و کۆچکه رانه هیئا بۆلای نه جاشی و دوشالیاره کهی قورهیشیش لای بوون، نه جاشی به کۆچکه رهکانی گوت: ئه م ئایینه تازه ی ئیوه چیه ئیوه له پیناویا وازتان له زیدو نیشتمان و گه لی خۆتان هیئاوه، ئایینی منتان وه نه گرتووه و نه چوونه ژیر سایه ی ئایینی تریشه وه؟

ئه وهی له کۆمهلی موسولمانه کان هه لسا یه سه ری و که وته قسه وتی: جه نابی پاشا ئیمه نه ته وه یه کی نه قام بووین بت و سه نه ممان ده په رست، مرداره وه بوومان ده خوارد، صیله ی ره حمان ده پچراند، هی رشان ده کرده سه ر دراوسی و به هیژ بی هیژی ده چه و سانه وه، ئیمه له و بارودۆخ ده بووین هه تا خودا له خۆمان پیغه مبه ریکی بۆ سه ر ره وانه کردین، به ماله و ریشه و نژادی ده ناسین، راستگۆ ئه مین و داوین پاک و ره وشت به رزه، بانگه وازی کردین بۆلای خودا بۆ ئه وهی یه کتا په رستی بکه ین ته نها خودا بناسین و به ندایه تی هه ر بۆ ئه و بکه ین، واز له و عیبادات و ئایینه به ینین که ئیمه و باوک و با پیرمان له وه پیش پا به ند بووین پیوه ی، داوای ئی کردین واز له بت په رستی بینین و خودا به رستین، فه رمانی پیکردین به راستگویی و پارێزگاری ئه مانه ت و به جی گه یاندنی صیله ی ره حم و جیران دۆستی و خۆپاراستن له کار و ئاکاری

ھەرام و خوينېرشتىنى بەناھەق، نەھى لىكردىن لەكارى فاحىشە ئامىزو قىسەى بوختان و درۆ، نەھى لىكردىن لەخواردنى مالى ھەتيوو بوختانکردن بەئافرەتى داوينپاك. فەرمانى پىي كىردووين كەتەنھا بەندايەتى خودا بگەين و كەس نەكەين بە ھاوھل و ھاوبەشى، ئىمەيش كەبىنيمان ئەم پىغەمبەرە ئەو پەيام و ئەو ئەخلاق و رەوشتىيەتى، بېرومان پىكرد ئىمانمان پىي ھىنا، شوپىن پەيامەكەى كەوتىن، خودا پەرسىتمان كىرد، تەنھا بۆ خودا عىبادەت دەكەين كەس ناكەينە ھاوھل و ھاوشانى، خودا چى بۆ ھەلل كىردووين بەھەللى دەزانىن، ئىتر لەپاي ئەمە، نەتەوھكەمان عەشیرەت و كەس و كارمان دژايەتتيان كىردىن، ئەزىيەتتيان دايىن، لەسەر پاھەندىبونمان بە ئايىنەكەمانەو جۆرەھا گىچەل و بيانوويان پىي گىرتىن، ھەولياندا لە ئايىنەكەمان ژىوانمان بگەنەو، بگەپىنەو بۆسەر بىپەرسىتى و واز لەخو پەرسىتى بەينىن... جا كەئاوا شكاندىانين سىتەميان ئى كىردىن تەنگيان پىي ھەلچىن، ويستيان لەئايىن پەشىمانمان بگەنەو، پەنامان ھىنا بۆ ولاتى ئىوھ بوويىنە پەناھەر لاي ئىوھى خاوەن شكۆ، لاي ئىوھمان ھەلېژارد، ھەزمان لەوھوو بىيىنە ژىر سايەى تۆوھ ھومىدەوارىن لاي ئىوھى خاوەن شكۆ سىتەميان ئى نەكرى!!

ئەمجار نەجاشى داواى لىكرد شىتەك لەو كەلامەى پىغەمبەر لەخوداۋە ھىناويەتى بۆى بخوينىتەو. جەغفەر سەرھەتاي سوورەتى «مرىم»ى بۆخويندەو نەجاشى گىريا و فرمىسك بەپىشىدا ھاتەخوار، پاشان وتى: بىگومان ئەم كەلامە و ئەوھى عىسا ھىناويەتى روناكى يەك چىران، ئەمجار رووى كىردە دوو نەفەرە نىردراوھكەى قوپرەيش وتى: ئىوھ بگەپىنەو سويندم بەخودا مەن ھەرگىز ئەوانە رادەستى قوپرەيش ناكەمەو، لەگەل ئىوھدا نايان نىرمەو، بەخەيالىيش بەتەما ئەو مەبن.

بوجاری دووہم عہمری کوپی عاصو ہاوہلہکھی روژی دواپی چوونہوہ لای نہ جاشی، وتیان جہنابی پاشا ئو ہہ لاتوانہی ئیمہ بوختانی گہورہ بہ عیسای کوپی مہریہم دہکھن، بنیرہ بہدویاندا پرسپاریان لی بکہ لہوبارہوہ بزائہ چی دہلین۔ نہ جاشی بہدویدا ناردون و لہوبارہوہ پرسپاری لی کردن۔ جہ عفری کوپی ئہبو طالبی وتی: ئہوہ دہلین: کہ پیغہمبہرہکھمان بوی ہیناویں ئہویش ئہوہیہ: عیسا بہندہی خودایہ روحی پەروردگارہ، وشہی پەروردگارہ ئاراستہی مہریہمی کچہ شونہکردوی پاک داوینی کرد۔ ئیتر نہ جاشی دہستی لہزہویہکھی بہردہمی گیرا چیلکولہیہکی دوزیہوہ ئہمجار وتی: دہ سویندم بہخودا عیسای کوپی مہریہم بؤ خوئی بہ ئہنازہی ئہم چیلکولہ لہوہی ئیوہی زیاتر نہگوتوہ۔ پاشان دیاریہکھی پیدا ناردنہوہ و پتر سوربوو لہسہر پہنادانی موسولمانہکان و پاریزگاری کردن لییان، نوینہری قورہیشیہکانیش بہنائومیدی گہرانہوہ بؤ مہککہ۔ پاش ماوہیہک موسولمانہ پہنا ہیندہکان ہہوالیان پیگہیی کہ دانیشتوانی مہککہ موسولمانبوون، ئہوانیش لہخوشی ئہوہ گہرانہوہ، کہ نزیکی مہککہ بوونہوہ و لہوبارہوہ پرسپاریان کرد بویان دہرکھوت ئہوہی دہربارہی موسولمان بوونی دانیشتوانی مہککہ پییان گہیشتوہ راست نیہ، ئیتر نہویران بہناشکرا بینہ ناو شارہوہ ہہندیکیان بہدزی و قاچاغی خویان کرد بہناو شارداو ہہندیکیشیان بہیاسای جیوارو دالہدانی کہسانیکی ناو مہککہ ہاتنہ ناو شارہوہ، ژمارہی موسولمانہ گہراوہکان سی و سی پیابوو، یہکیک لہوانہی بہیاسای جیوار ہاتہ ناو شارہوہ عوسمانی کوپی مہظعون بوو بہجیواری «الولید» کوپی «المغیرۃ» ہاتہوہ۔ ئہبو سہلہمہ بہجیواری ئہبو طالبی ہاتہ ناو شارہوہ۔

پەندە ئامۇزگارى:

لەباس و روداوى كۆچكردنى موسولمانەكان بۇ ھەبەشە سى
دەلالەت وەردەگرين:

دەلالەتس يەكەم:

دەزانين كە ئايين و پابەندبوون پىيەوۋە بناغە و سەرچاۋەى ھەموو ھىزو
توانايەكە. شوراو سياجىكى پتەوۋە بۇ پارىزگارى لەھەموو ھەقىك چ
مەك و مال و زەوى و زارىي يان ئازادى و كەرامەتى مەۋقى بى.

بۇيە ئەركى سەرشانى بانگخوازانى ئىسلامى و موحاھىدانى رىبازى
خودايە: كەھەموو ھىزو توانايەكەيان بىخەنە گەر بۇ پارىزگارى لە ئايين و
مەبادىنەكانى، نىشتەمان و مال و گىيانى خۇيان بىكەنە ھۇكارو ۋەسىلەى
پارىزگارى ەقىدە و چەسپاندنى، تەنەت ئەگەر كار گەيشتە ئەوۋ
داخوازى ئەوۋەبوو ھەموو ئەوانە لەپىنا و ئاييندا بەخت بىكا، پىۋىستە بى
سى و دوو بەختيان بىكا. چونكە ئەگەر ئايين نەما و پىشئىل كرا، مال و
نىشتەمان ھىچ سودىكىان نىيە، بەلكوۋ ئەوانىش زوۋ بەدوا فەوتانى
ئاييندا لەكىس دەچن، ۋەلى ئەگەر بىرو باۋەر بەھىزبوو، كۆمەلگە لەسەر
بنەماى ئايين دامەزراۋو، بىرو باۋەر لەدل و دەرووندا جىگىر بوو،
ھەرچى لەپىناۋيا بىبەخشى لەمال و سامان و نىشتەمان زۆر زوۋ دىتەوۋ
دەست و قەرەبوو دەكرىتەوۋ، بەلكوۋ باشتر و زۆرترو بەھىزتر دىنەوۋ
دەست، چونكە ئەوكاتە شوراو سياج و پەرژىنىك لە كەرامەت و ھىزو
بەصىرەت دەپپارىزى.

بىنگومان سوننەتى خودا بەدرىزايى مېژوو وا رىچكەى بەستوۋە
لەبونەوۋەردا كەھىزى مەعنەۋى پارىزەرى دەسكەوت و ھىزە مادىەكان
بى، چەندىك گەل و نەتەوۋ لەبارەى ئەخلاق و بىروباۋەرى ساخ و بنەما
كۆمەلەيەتە دروستەكانەوۋ دەۋلەمەندى، ئەوۋ بىنگومان دەسەلاتە

مادیہکھی زیاتریہ کدیگیرو پیئکھوہ گونجاو و پتر داکوتراو و خوراکرو پاریزراو دھبی، بہ پیچہوانہوہ گھل و نہتہوہ چہندیک لہرووی ئہخلاقہوہ ہہژارو لہعہقیدہو بیرو باوہردا چہواشہو سہرگہردان بی، یاسا و نیظامی کہم و کورتی تیدابی، ئہوہندہ دہسہلاتہ مادیہکھی لہ فہوتان و توانہوہ و تیداچوون نزیکہ و دہسکہوتہ مادیہکانی خیران بو تریلنبون و فہوتان.

ری دہکھوی تو گھل و نہتہوہیہک دہبینی لہبوری عہقیدہو باوہردا سہر لی شیواوہ و لہرووی ئہخلاقییہوہ روخواوہ و ئاستی کومہلایہتی تابلیی نزمہ، کہچی لہرووی ہیژو دہسہلاتی مادیہوہ بالآ دہست و خوراکرہ، ئہمہ تو وای دہبینی، وھلی لہواقع و حہقیقہتدا ئہو گھل و نہتہوہ بہخیرایی بہرہو شیوی نہمان و فہوتان دہروا، ہوی ئہوہش کہتو ہہست بہو رؤیشتنہ خیرایہ ناکہی کہ ئہو نہتہوہ ئہخلاق روخواوہ باوہر شیواوہ ملی لی ناوہ کورتی تہمہنی مروقہ لہبہرامبہر دریژی تہمہنی میژوودا. ئہم جوڑہ جم و جول و رھوکردنہ بہرہو چالی تیداچوون و فہوتان چاوی دوربین و بہئاگای میژو دہیبینی نہک چاوی ئینسانی غافل و بی ئاگا. ہہروا ری دہکھوی گھل و نہتہوہیہک دہبینی ہہرچی ہیژو موقہویماتی مادی لہ مال و سامان و نیشتمان لہدہستیداوہ لہپیئا و پاریزگاری کردنی بیرو باوہری ساخ و راستی، لہپیئا و دروستکردنی کومہلگایہکی رھوشت بہرزو یاسایہکی کومہلایہتی دروستدا، دہبینی ئہم گھلہ کہہیزی مادی ہہموو لہو پیئاوہدا لہدہست داوہ، زوری پی ناچی ئہم گھلہ خاوہن بیرو باوہرہ راستہ کہدارای رھوشتی بہرزو یاسای کومہلایہتی دروستہ نیشتمانی خوی ئازاد کردوہ، مالی داگیرکراوی خوی ستاندوتہوہ ہیژو دہسہلاتی مادی خوی بہدوو چہندانہ و چہند چہندانہ بو گہراوہتہوہ.

دۇنيابە ئەتۈ وىنەي صەحيح و راستت دەر بارەي كەون و ئادەمىزادو
ژيان دەست ناكەوئى مەگەر لەبىرو باوەرى ئىسلامىدا كە ئايىنى
هەلبەراردەي خودايە بۆ بەندەكانى لەسەر زەوى. ياسا و نىظامى
كۆمەلايەتى عادلانە و ساغت وەگىر ناكەوئى مەگەر لەياسا و نىظامى
ئىسلامى و شەرىعەتيدا دەستت بکەوئى. بۆيە لايەنىكى گىرنگى بنەماي
بانگخووزى و دەعوەي ئىسلامى بەختکردنى مال و سامان و زىندو
نىشتەمان و گىيانە.

لەبەرئەو بەنەماي كۆچکردن لەئىسلامدا دانراو و بەرپەوا زانراو.
پىغمبەر ﷺ دواي ئەوەي بىنى ھاوەلانى لەلايەن موشرىكەكانەو
ئازارو ئەشكەنجە دەدرىن و ئازارەكە ئەوەندە كوشندەيە لەوانەيە خۆي
بۆ نەگرن و لەئايىن پەشيمان ببنەو. ئامارەي بۆکردن كە مەككە بەجئ
بيلن و كۆچ بکەن.

تۆ دەزانى ئەم كۆچکردنە خۆي لەخۆيدا جۆرىكە لەسزاو ئەشكەنجە
لەپينا و ئايىندا. چونكە كۆچکردن لە حەقىقەتدا خۆدزىنەو نىيە
لەسزاو ئازار، بەلكو گۆرپىنى جۆرى مىحنەت و ئازارە لەجۆرىكە بۆ
جۆرىكى تر. بەهيوای ھاتنى رۆژى رزگارى و سەرکەوتن.

ئەتۆ ئەوەش دەزانى كە مەكە لەو رۆژگارەدا ولاتى ئىسلام «دار
الإسلام» نەبوو ھەتا بگوترئ: بۆچى ئەو ھاوەلانە «دار إسلام» يان جئ
ھىشت و بەمەبەستى سەلامەتى گىيانىان رويان كىردە ولاتىكى كافرا!
ئەو كاتە مەككە و حەبەشە و شوپنەكانى تىرىش ھەمويان ولاتى
كوفرىبون، چ ولاتىك بۆ ھاوەلان گونجاوتر بئ لەبارەي ئەنجامدانى كارە
ئايىنىەكان و بانگەوازي كردن بۆ ئىسلام ئەوە ئەوجىيە شياوترە بۆ تىدا
نىشتەجئ بوون.

دہ لالہ قتی دوووسم:

دهی ئه‌گهر قسه‌و پپرو پاگهنده‌ی ئه‌وانه‌ی خۆیان پال چه‌زهرتی
عیسا ده‌ده‌ن و گوايه پابه‌ندی ناوه‌پۆکی ئینجیلن، ئه‌گهر قسه‌که‌یان
راستبێ که عیسا کوری خودایه یا سییهمی سێ خوداییه، ئه‌وه ئه‌ه‌کاته

نەجاشى كە دۇسۇزترین ئادەمىزادە بۇ ئايىنى مەسىحى دەبوايە يەكسەر رەتى ئايەتەكەي قورئانى بىكرىدایەو و قسەي موسولمانەكانى قبول نەبوايە پىشتىگىرىي شاندى قورەيشى بىكرىدایەو داخوازىيەكەيانى جى بەجى بىكرىدایە.

وھلى ئىمە دەبىنن نەجاشى دواي ئەوھى كە گوئى گرت بۇ خوئندنى سەرەتاي سورەتى مەرىمە و بىرو باوھرى موسولمانەكان دەربارەي ژىنامەي ھەزەرەتى عىسا، دەكەوئتە قسەكردن و دەلى سوئندم بەخودا ناوھپۇكى ئەم دەقەي گويم ئى بوو لەگەل ئەو پەيامەي ھەزەرەتى عىسا ھىناوئەتى سەرچاوەكەيان يەك رۇشنایى و چرایەكە بەمو جوداوازیي لەنىوانیاندا نییە، ئەم فەرمايشتە دەلى بەئامادەبوونى ھەموو بطریقەكان و زانایانى ئەھلى كىتاب كە لەوكتەدا لەدەورو بەرى بوون.

ئەم ھەلوئىست و پىشتىگىرىيەي نەجاشى جەخت لەسەر شتىك دەكاتەوھ كە چەسپاوو ئاشكراو حاشا ھەلنەگرە ئەویش ئەوھىە پىغەمبەران ھەموویان يەك عەقىدە و بىرو باوھریان ھەیە و پەيامەكەيان لەبوارى بىرو باوھردا بە ئەندازەي تالە موویەك جوداوازی تىدانىيە. ھەروا جەختى ئەوھمان بۇ دەكاتەوھ: كە راجىايى و خىلافى نىوان ئەھلى كىتاب كاتىك ھاتە كایەوھ كە قورئان نازل بوو بىرو باوھرى راست و دروستى دەربارەي ھەزەرەتى عىسا بۇ روون كەردنەوھ، ئەوان لەجىياتى ئەوھى بىروای پى بكن، لەلایەن خویانەوھ بەناحق و سەرپىچى ئەم بىرو باوھرە شىواو و نەگونجاوھیان لەناو خویاندا بلاوكردەوھ.

دەلالەتسى سىيەم:

ئەوھىە دروستە بۇ موسولمانان لەكاتى پىوئىستدا پەنابەرنە بەر ناموسولمان و خویان بخەنە ژىر ھىمايە و سىبەریانەوھ. جا ئەو

پەنادەرە لەئەھلى كىتاب بى. ۋەكوو نەجاشى كە ئەوكاتە مەسىحى بوو
داۋايى موسولمان بوو. يان موشرىك و بىتپەرسىست بن ۋەكوو ئەو
بىتپەرسىستانەى دالەدى موسولمانەكانيان داو بەياساى «جىوار»
موسولمانە گەراۋەكانى حەبەشەيان خىستە ژىر حىمايەى خۇيانەۋە.
ۋەكوو لەۋەپىش ئامارژەمان بۇكرى ئەبو سەلەمە چوۋە ژىر حىمايەى
جىۋارى ئەبو طالېبەۋە، عوسمانى كوپى مەظعون چوۋە ژىر حىمايەى
«الوليد بن المغيرة» ۋە.

ئەمەش بەو مەرجە كە دالەدان و حىمايەكە زىان بەبانگەۋازى
ئىسلامى نەگەيەنئ، يان نەبىتە ھۆى گۆپىنى ھەندى ئەحكامى ئاين،
يان بىدەنگ بوون لە ئەنجامدانى ھەندى شتى حەرام. ئەگىنا دروست
نىيە بۇ موسولمان بچىتە ژىر حىمايەى ناموسولمانەۋە. بەلگەى ئەمەش
ھەلۋىستى پىغەمبەرە ﷺ كاتىك ئەبو طالېب داۋاي لە پىغەمبەر كرى
كەخۇى نەخاتە چورتم و كىشەۋە ۋەركىكى واش نەخاتە سەرئەو كە
نەتوانئ ھەلى بگرئ و چىدى دژى خوداكانى قورەيش نەدوئ، بەلام
پىغەمبەر ﷺ بىرارى ئەۋەى دا كە لەژىر حىمايەى مامى بچىتەدەرەو
رازى نەبوو بەھىچ شىۋەيەك لەھەنداي خودا درۆژنەكانيان بىدەنگ بى و
ئەۋەى واجبە لەسەرى نەيگەيەنئ.

بەكەم ۋەفدىك كەھاتە لاي پىغەمبەر ﷺ

لەگەرمەى ئەو ئازارو ئەشكەنجدانەى يەخەى پىغەمبەرە ھاۋەلانى
گرتبوو لەشارى مەككە ۋەفدىك لەدەرەۋەى مەككەۋە ھات بۇلاى
پىغەمبەر ﷺ بۇ تىگەيشتن لە ئىسلام، ۋەفدەكە سى و ئەۋەندە
پىاۋەبوون لە مەسىحىەكانى حەبەشە، لەگەل جەعفەرى كوپى ئەبو
طالېبدا ھاتبوون بۇ مەككە، چونكە لەوكاتەدا جەعفەر گەراۋەۋە بۇ

مەككە. جا كە وەفدەكە ھاتن و لەلای پيغمبەر دانىشتن و رەوشت و ئەخلاقى ئەويان بىنى، گوڤيان لەو قورئانە بوو كە بەسەرىدا خوڤىندن، مەموويان ئيمانين پى ھىنا، كاتى ئەم ھەوالە گەيشتە ئەبو جەھل ھات بۆلايان و پىي و تن ئيمە تائىستا كۆمەلى لەئىوھەمان گىلتەر نەبىنيوھ!!

لاى خۆي گەلەكەتان ئىوھى ناردووھ ھەوالى ئەو پياوھ بزانن، كەچى ھىشتا بەتەواوى لای دانەنىشتن وازتان لەئايىنى خۆتان ھىنا و بروتان پىكردو ئيماننتان پى ھىنا!!

ئەندامانى وەفدى نەصرانىيەكان وتيان سەلاوتان لى بى ئيمە وەلامى قسە نەفامىيەكەتان نادەينەوھ، ئايىنى خۆمان بۆ خۆمان و ئايىنى خۆتان بۆ خۆتان، ئيمە ھەلمان بۆ ھەلكەوتووھ لەكىس خۆمانى نادەين. ئىتر دەربارەى ئەمانە نىگای خودايى دابەزى كە دەفەرموى:

{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ، وَإِذَا يُنْزِلُ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ، أُولَئِكَ يُكُونُ أَجْرُهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ، وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْغِي الْجَاهِلِينَ - القصص / ۵۲ - ۵۵}.

پەندو ئامۆزگارى:

پىويستە روداوى ھاتنى ئەم وەفدە دوو سەرنج بۆ ئيمە بخاتە روو:
 ۱- يەكەم: لەھاتنى ئەم وەفدە بۆ شارى مەككە بەمەبەستى كۆبونەوھ لەگەل پيغمبەر ﷺ و شارەزابوون لە ئىسلام لەو رۆژە تەنگانە و ناخۆشانەدا: كە موسولمانان لەسەر دەستى قورەيشىيەكان تووشى ئەزىيەت و تەنگ پى ھەلچىن و گەمارۆدانى ھەمە لايەنە بوو بوون، بەلگەى بەھىزو پتەو ھەن لەسەر ئەوھى ئەو ئازارو ئەشكەنجەيەى

بانگخوازن و هلگرانی دهعوہی ئیسلامی تووشی دہبن لہکاتی
 نہجامدانی ئہرکی سہرشانیاںدا، بہہیچ شیوہیک نابئی مانای
 تیکشکان و سہرنہکەوتن بگہیہنئی، نابئی لاوازی و ناویمیدی لہگیشتن
 بہمہبہستی ئی بکەویتہوہ، بہلکوو عہزاب و چورتم «وہکوو وتمان»
 ریبازیکە بہروو سہرکەوتن و گہیشتن بہنامانج دہبئی بگیریتہبہروو ئہو
 ریگایہ بپردی، دہبئی ریبوارانی ریگای دہعوہ و بانگہوازی پییدا بروں.

بہلئی ئہو وەفدە لەولاتی حەبەشەوہ ہاتن ژمارہیان لەسی پیاو زیاتر
 بہ ریوایەتیکی چل پیاوی مەسیحی بوون، دہریای قول و ریگای دووریان
 بربوو ہاتبوون بۆئەوہی بہخزمەت پیغەمبەر بگەن و وەلانو پشتگیری
 خۆیان بۆ ئایینی تازە رابگہیہنن، بہزوبانی حال ئہو حەقیقەتە ئیعلان
 بکەن کە دوژمنانی دہعوہی ئیسلامی ناتوانن ئہو ئایینہ بکوژیننہوہ،
 چەندیک گەمارۆی ہمە لایەنی بخەنہ سہرو ئەزیەتی ہلگرانی بدەن،
 ہەولئێ گۆشەگیر کردنیان بدەن، بیانہوئێ نوری پرتەوبەخشی
 بلاونہبیئتہوہ بہروبومی خیری بہرہم نہیہ، ئہوہ جگہ لەماندوبوون و
 سەر لەبەردان ہیچی تریان دەست ناکەوئێ، ئایین بلۆدەبیئتہوہ و
 خۆرہەلات و خۆرئاوا دہگریتہوہ. ہەردەلئی ئہبو جەہل ئہم حەقیقەتە
 زانیوہ، بۆیہ وابہ ہلەداوان ہات و ئہو وشە ناشیرین و پڕ لەکینہ و
 بوغزہی پرماندن و ئاوا بہوجۆرہ روبہپروی وەفدی لەدوورہوہ ہاتووی
 میوان بۆوہ. وەلئێ ئہبو جەہل بہتہمای چییہ بیک؟ چی پئی دہکری؟
 بینگومان ہەرچی ئہوو ئەمثالی ئہو دہتوانن بیکەن ئہوہیہ درێژہ بہ
 ئەزیەتدانی موسوڵمانان بدەن، شیوہی ئازار و ئەشکەنجہ بگوڤن و
 توندتری بکەن، ئہگینا ناتوانن بانگہوازی ئیسلامی لہگوڤنن یان
 لەشوینی خۆی قەتییسی بکەن و نہہیئن بہچواردەوردا پرتە و بہخش بئ،
 ئہمە لەتوانای ئہبو جەہل و ہاوہلانیدا نییہ.

دودھ: جوڑی ٿو ئيمانہی شاندهڪه وهریان گرت و چووه ناخيانه وهو جيگيربوو چ ئيمانیک بوو؟ ٿايا ئيمانیک بوو له تاریکی کوفرو گومرای رزگاری کردن و خستنیه جیهانی نورو روناکی و بهرچاو رونییه وه؟

واقع و روداو هڪه ٿاوا ٿامارڙه ڊهڪا كه ئيمان هيٺانه ڪهيان تهنها دريڙه پيدانی ئيمانی پيشوويان بووه، تهنها سلوڪ و پهيوهندی کردن بووه به پيغه مبهريه به پيی ٿو بيو باوهري له وه پيش له سهری بوون. بيگومان ٿو وه فده «وه ڪوو راوی و ليکولهره وانی سيره وتويانه» هه لگري پهيامی ئينجيل بوون و ئيمانيان پيی بووه به گویرهی ناوه پوکی ٿو ڪتيبہ ئاسمانیيه رهفتاریان کردووه. جا له کاتيکدا ئينجيل فرمان ڊهڪا كه هه رکاتي پيغه مبهري دوا عيسا په یدابو ئيمانی پي بهینن، له هه مان کاتدا ناو نيشانه و رهوشتی ٿو پيغه مبهريه باسکردووه. دياره دهبي به موقتہ ضای دريڙه دانيان به ئيمانہ ڪهيان ئيمان به پيغه مبهري ٽاخر زمان بينن كه هه زرهتی موچه مده درویدی سید محمد سید محمد

که و ابو ئيمان هيٺانيان به پيغه مبهري درویدی سید محمد سید محمد وهر گهران نه بوو له ٽايينيکه وه بؤ ٽايينيکی تر، به هوئی ٿوهی ٿم ٽايينه له و ٽايينه باشترو گه وره تره. به لکوو ئيمان هيٺانه ڪهيان دريڙه دان بوو به حه قيقهت و بنه ماي ٿو بيو باوهري له وه پيش به هه زرهتی عيسايان هه بووه و پا به ندبوونيان بوو به ناوه پوکی ٿو نامه ئاسمانیيهی بؤ سهری نازل بوو، ٿه ميه مانای راست و دروستی ٿو وته پيروزهيان: كه قورئان ليئانه وه دهگيريتته وه و دهفرموی:

{وَإِذَا يُنْزِلُ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ - القصص/۵۳}.

ئەمە ھەلۆیستی ھەموو مرقۆنیکە کە بە پراستی پابەندی پەيامی ئینجیل بوو: کە ھەزەرەتی عیسا ھیناویەتی و رایگە یاندوو، یان پابەندی ئەو پەيامەتی کە ھەزەرەتی موسا ھیناویەتی.

چونکە ئیمان بە ئینجیل و تەورات سەر دەکێشێ بە ئیمان ھینان بە قورئان و بە پیغەمبەراییەتی ھەزەرەتی موحمەد ^{سەد} ھەربۆیە پەروردگار فەرمانی بە پیغەمبەری خۆی کردوو کە لە بانگەوازیکردنی ئەھلی کیتابدا تەنھا داواي ئەو یان لیبکا کە ناوەرۆکی تەورات و ئینجیل تەطبیق بکەن، چونکە ئەگەر ئەوان بە پراستی پابەندی ناوەرۆکی ئەو دوو نامە ئاسمانییە بن، ئەو بێ سێ و دوو پابەندبوونە کە یان سەر دەکێشێ بۆ ئیمان ھینان بە ئیسلام. ئەوەتا خودا دەفەرموێ:

{قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا الشُّرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ - المائدة/ ۶۸}.

ئەمەش جەخت لە سەر ئەو ھەقیقەتە دەکاتو کە لەو پێش رونمان کردوو و بریتیە لەو کە ئایینی ھەق یەك ئایینە و زیاتر نییە، ھەر لەرۆژگاری ھەزەرەتی ئادەمەو تا دەگاتە رۆژگاری پیغەمبەراییەتی ھەزەرەتی موحمەد ^{سەد} ھەموو پیغەمبەرەکان پەیرەوی یەك ئایینیان کردوو کە ئایینی ئیسلامە، ھەموو پیغەمبەرەکان بانگەوازییان بۆ ئیسلام کردوو و پابەندی ئەو ئایینە ھەقەبوون کە لای خودا پەسەند بوو {ان الدين عند الله الاسلام...}. کە وابوو ئەو قسەیی بە سەر زمانی خەلکەو یە دەلێن: «الأديان السماوية» وشەییەکی بێ مانایە و لە بناغەدا ھەلە بوو و نابێ ئیمە بە کاری بینین چونکە ئایینی ئاسمانی یەك ئایینە و ئەویش ئایینی ئیسلامە.

بەلێ شەریعەتی ئاسمانی جوړاو جوړ ھەن ھەموو شەریعەتیک کە ھاتوو شەریعەتی پێش خۆی ھەمووی یان زوربەیی نەسخ کړۆتەو.

وہل پښوېسته ئیمه دین: که بریتیه له عه قیده و بیرو باوهر تیکه لاوی نه که ین به شریعه ته وه که به زوری و همیشه بو نه حکام و سلوک «که په یوه ستن به عیبادات و معامه لاتوه» به کاردی، ده توانین بلین: «شرائع سماویة» به لام ناتوانین بلین: «ادیان سماویة».

سالی خه مو په ژاره «عام الحزن»

پښه مبهرو موسولمانه کان له گه ماروی قورېش رزگاریان بو، هر که سه و هاته وه سهر مال و حالی خو، پښه مبهرو ^{سپوږم} دهستی کرده وه به بانگه وازی خو، زوری پی نه چوو له وساله دا که سالی دهیه می پښه مبهرايه تی بو، دوو کو سپی گوره رویان له پښه مبهرو کرد، دوو پشتیان و یارمه تیده ری دلسوزی له کیس چوون، نه وه بوو له وساله دا خاتو خه دیجه ی خیزانی ^{پښتانه} کوچی دواپی کرد. هینده ی پی نه چوو نه بو طالبی مامیشی له دنیا درچوو.

ئینو سهد له کتیبی «الطبقات» دا ده لی: ماوه ی نیوان وه فاتی خه دیجه و نه بو طالب مانگی و پینج روژ بوو. بیگومان خاتو خه دیجه «وه کوو ئینو هیشام ریوایه تی کردوه» پالېشتی راستگوو دلسوزی پښه مبهرو بو، خه مړه وین و هاوسه رو هاوده می بو، پښه مبهرو سکالای خو لاده کردو نه ویش دلخوشتی ده دایه وه و به قسه و پشتگیری کردنه که ی ئارامی ده گرت و ناخوشتی له بیر ده چوونه وه. نه بو طالب هر چه نده موسولمان نه بوو بو، به لام له پری مام و برازایه تییه وه پشتی گرت و هه موو تالی و سه یری و ناخوشتیه کی له پیاناودا چه شت و یارمه تیده رو په نایه کی به هیژبوو بو. قورېش حیسابی تایبه تییان بو ده کرد.

ئیبنو هیشام ده‌لی: که ئه‌بو طالیب مرد، قورده‌یش به‌ربه‌ستیان له‌به‌رده‌مدا نه‌ماو که‌وتنه‌ ئه‌زیه‌تدانی پیغه‌مبه‌ر به‌جۆرێک که له‌وه‌پیش و له‌ژبانی ئه‌بو طالیبدا نه‌ده‌ویژان ئه‌و جۆره‌ ئه‌زیه‌ت و ئه‌شکه‌نجیه‌ی بده‌ن، ته‌نانه‌ت رۆژیکیان هه‌تیوه‌ خوێرییه‌کی قورده‌یش به‌ری رینگای پێ گرت و مسته‌ گل و خۆلێکی به‌سه‌ردا کرد پیغه‌مبه‌ر به‌سه‌ری ته‌پ و تۆزاوییه‌وه‌ گه‌رایه‌وه‌ ماله‌وه‌، یه‌کێک له‌کچه‌کانی ئاوی به‌سه‌ریدا کردو گل و خۆله‌که‌ی ئی پاک کرده‌وه‌، ئه‌و کچه‌ به‌دیمه‌نه‌که‌ ئه‌وه‌نده‌ نا‌ره‌حه‌ت بوو ده‌ستی کرد به‌گریان، پیغه‌مبه‌ر ^{سێرانی} ^{مستۆزین} پێی ده‌فه‌رموی: کچه‌که‌م مه‌گری بێگومان خودا پارێزگاری باوکت ده‌کا.

پیغه‌مبه‌ر ^{سێرانی} ^{مستۆزین} به‌مردنی خاتوو خه‌دیجه‌ی خێزانی و مردنی ئه‌بو طالیبی مامی هێنده‌ نا‌ره‌حه‌ت بوو سا‌له‌که‌ی ناونا سالی ماتهمی «عام الحزن».

په‌ندو نامۆژگاری:

ده‌بی حیکمه‌تی یه‌زدانی چیبی له‌وه‌دا که قه‌ضاو قه‌ده‌ری وای خواست که په‌له‌بکا له‌گیان کێشانی ئه‌بو طالیب، بۆچی پێش ئه‌وه‌ی شان و شه‌وه‌که‌تی موسو‌لمانان به‌هێزبێ و بتوانن پارێزگاری له‌خۆیان بکه‌ن ئه‌بو طالیب مرد؟! بێگومان ئه‌و به‌حوکمی پله‌ی عه‌شائیری و به‌ ئه‌ندازه‌ی توانای خۆی له‌زۆر چورتم و نا‌ره‌حه‌تی پیغه‌مبه‌ری پاراست.

ئه‌مجار ده‌بی حیکمه‌ت له‌وه‌دا چیبی که قه‌زاو قه‌ده‌ری خودا واداخوازبێ خاتوو خه‌دیجه‌ی خێزانی‌شی وه‌فاته‌ بکا، له‌کاتی‌که‌دا پیغه‌مبه‌ر هه‌موو ئارامیه‌کی له‌لای خه‌دیجه‌ ده‌ست ده‌که‌وت، به‌هۆی پشتگیری و کارامایی ئه‌وه‌وه‌ زۆر نا‌ره‌حه‌تی و ئازاری له‌سه‌ر سووک ده‌بوو.

لیږه دا دیاردهیه کی گرنګ خوږی دهنویننې که په یوه سته به بڼه مای
عه قیده ی ئیسلامیه وه. ئه ویش ئه وه یه ئه گهر ئه بو طالیب مردنی
دوابکه وتایه و پشتگیری و برازاکی بکرایه تا ئه وکاته ی دهنو له تی
ئیسلامی دامه زرا له مه دینه ی پیروږو رزګاری بوو له نازاری موشریکه کان،
له وانه بوو وا گومان بربایه که ئه بو طالیب له پشت ئه و بانګه وازییه وه یه و
ئو هانی دده بو دریزه دان به بانګه وازی و به حوکمی پله ی عه شائیری و
دهسه لاتې له ناو هوزه کیدا ده پاریزی، باب به ظاهیری ئیمانی پی
نه هینابی و نه چوبیته ژیر ئالاکی.

له وانه بوو که سانیکې زماندریژو چه قه چه ناو بیانګوتایه ئه و
شانس و بهخت و سهرکه وتن و بالاده ستیه ی بو پیغه مبر ره خسا له کاتی
بانګه وازییه کیدا به هو ی پشتگیری و یارمه تی مامیه وه بوو. له کاتیک ئه و
شانس و بهخته بو غیری پیغه مبر له موسولمانه کان دهسته بهر نه بوو،
هاوه لانی ئه زیه تده دران، پیغه مبر پاریزراو بوو، خه لک ئه شکه نجه
ده دراو ئه و دل ئارام و بی ترس.

بیگومان حیکمه تی خودا وای خواست له وکاته ناسکه ی بانګه وازی
حه زره تی موحه مه ددا: که زوری پیویست به پشتگیری و یارمه تیدان
مه بوو ئه بو طالیبی مامی و خاتو خه دیجه ی خیزانی کوچی دواپی
بکه ن و به مهش دوو کو له که ی پشتگیری و پاراستنی له کیس بچن.
بو ئه وه ی دوو حه قیقه تی گرنګ خو یان دهر بخن:

حقیقه تی یه که م نه وه یه: که پاریزګاری و چاودیری و سهرکه وتن
ته نها به ده ست خودایه و بهس. بیگومان په روه ردار بو خو ی بهر عوده ی
پاریزګاری کردنی پیغه مبره که ی بووه و واده ی داوه که له شه ری
موشریک و دوزمنان بیپاریزی. جا که به پروالته که سانیک ه بن له
ئاده میزاد پاریزګاری بکه ن یان نه بن ئه وه یه کسانه و چ له مه وزوعه که

ناگوږي. چونکه نه و له لايهن خوداوه پاريزگاري ده کړي و بانگه وازييه که ي به ناکام ده گا و سرکه وتن به ده ست ديښي.

حقيقه تن دوهم: ده لين: ماناي عيصمه ت و پاريزگاري له ده ستی که سانی ناحه زو دوژمن نه وه ناگهي نه ي: که پيغه مېر ^{دروودى} هېچ نه زيه ت و ئازارو چه وساندنه وه يه کی تووش نه يه، به لکوو ماناي نه و پاريزگار يکړدنه ي خودا واده ي داوه و فهمويه تي: {وَاللّٰهُ يَفْصِلُكَ مِنَ النَّاسِ - المائدة / ۶۷}. پاريزگار يکړدنه له وه ي بکوژي، يان لابر دنی نه و کو سپ و ته گهرانه ي که بېنه به ربه ست له به ردم بلا و بوونه وه ي ده عوه ي ئيسلامی، بېگومان حیکمه تي خودا واداخواز بوو: که پيغه مېر ان به شيکی زوريان له نارېحه تي و ئازارو نه شکه نجه به رېکه وي، کو سپ و ته گهره يان بيته ري، نه مه هېچ مونا فات و دژايه تي نيه له گه ل نه و پاريزگاري و عيصمه ته ي خودا واده ي داوه به پيغه مېراني.

هه ربويه په روه ردگار که فرمان به پيغه مېر ده کا و ده فرموي: {فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ} پيی ده فرموي: {وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ، فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ، وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ - الحجر / ۹۷ - ۹۸}.

به شيك له حیکمه تي گه وره ي په روه ردگار که وا داخواز بووه پيغه مېر (دروودى خواى له سه ربی) له پينا و بانگه وازييه که يدا تووشی نه زيه ت و نارېحه تي بېي، ده لين به شيك له و حیکمه ته جه ليله ي خودا نه وه يه که موسولمانان بانگخو ازانی ئيسلام نه وانه ي به رپرسياريه تي ده عوه ي ئيسلامييان ده خريته نه ستو ئازارو نارېحه تي نه و ريبازهيان به لاوه ئاسان و ئاسايی بي و به وره يه کی به رزو بپروای پته وه وه روبه پوي کو سپ و ته گهره کانی سر رييان بېنه وه. خو نه گهر پيغه مېر ^{دروودى} به بي نارېحه تي و کو سپ و ته گهره له بانگه وازی په يامه که يدا سرکه وتن

بەدەست بەيئايە، ھاۋەلانى و موسولمانانى دواخۇي تەماعى ئەۋەيان دەبوۋ ئەۋانېش بەبى ئارقى، بى ئەزىت و ناپەھەتى ژيان بەسەرەرن ئەۋ بەلاۋ چورتم و كۆسپ و تەگەرەنەي دەھاتنە رېيان لەكاتى دەعوە و بانگەۋازىدا زۆريان بەلاۋە ئەستەم و ناخۇش بوایە.

ئەمما كە حالەكە ئىستا بەۋجۆرە بوۋە، بېگومان ئەۋەي كاریگەرى قورسى عەزاب و مىحنەت لەسەر موسولمانان و بانگەۋازانى رېبازى ئىسلامى سووك دەكا ئەۋ ھەست و شعورەيە: كە ئەۋان شوئىكە وتوۋى پېغەمبەرن و ئەۋ ناپەھەتى و ئازارەي لەپېئنا و ئىسلامدا توۋشيان دەبى توۋشى پېغەمبەرەكەشيان بوۋە، ئەۋانېش رېبوارى ھەمان رېگان كە پېغەمبەرى تېدا توۋشى ئازارو چورتم بوۋە. چەندىك گالتەيان پى بىرى و ناھەزان دژيان بن و سوکايەتتيان پى بىكەن، ناتوان لەھەنگاۋ نان بەرەو پېشەۋە و سوربوون لەسەر ھەلۆيستیان بيان ۋەستېن و ژيوانيان بکەنەۋە و لايان بدەن، بەتايبەتى كە دەبېنن پېغەمبەر سەيلاي پېغەمبەر لەۋ پېناۋەدا لەۋ رېبازە دا بە بەرچاۋى خەلکەۋە گل و خۆلى بەسەردا كراۋە، بەجۆرىك ناچاربوۋە بگەرېتەۋە مائەۋە بۆئەۋەي يەكېك لەكچەكانى بەئاۋ سەرى بۆ بشۋاتەۋە، ئەمە وېراي ئەۋەي كە زاتى پاكى خۇشەۋىست و ھەلېژاردەي پەرۋەردگار بوۋ.

لەۋوداۋى كۆچكردنېشى بۆ طائف و ئەۋ ئازارو بەردە بارانكردنەي توۋشى بوۋ لەۋ رۆژە سەختەدا موسولمانان والېدەكا ھەمو مىحنەت و عەزاب و ناپەھەتەكيان بەلاۋە ئاسان و ئاسايى بى، بۆئەۋەي بېنە چاولىكەرى پېغەمبەرى خوداۋ بەشېك لەۋ ئازارو ئەشكەنجەيەي توۋشى ئەۋ ھاتوۋە ئەمانېش لە رېبازى خودادا بېچېژن! ئەمە شتېكە و شتېكى تر كە پەيوەندى بەم لايەنەي ژيانى پېغەمبەرەۋە ھەيە، ئەۋەيە ھەندى كەس واگومان دەبەن و پېيان وايە: كەھۆى ناۋنانى پېغەمبەر

ئەم سالاھىيەت بە «عام الحزن» لەبەر ئەۋەتۈرۈپ: كە لەۋ سالاھىيەت ئەۋەتۈرۈپ
 طالېبى مامى و خەدىجەى خىزانى لەدەست داۋن، ھەندى جار ئەۋەتۈرۈپ
 كەسانە لەم بۇچۇنە يانەۋە ئەۋەتۈرۈپ بەرپەۋا زانىۋە كە نىشانەى حوزن و
 تازىيەبارى بۇ ماۋەيەكى درىژ بۇ مردوۋەكانيان دابنن!

لەۋاقىعدا ئەمە بۇچۇنەىكى ھەلەيە و تىگەيىشتىنكى نەشياۋە و
 مەزىدەكردنىكى خوارو خىچە. پىغەمبەر ^{سەلىۋى} بەۋ جۆرە و بەۋ ئەندازەيە
 بۇ مردنى مامى و لەدەستدانى خىزانى وا دلتەنگ و خەفەتبار نەۋەۋە.
 ئەۋ سالاھىيەت بۇيە ناۋەنا «عام الحزن» لەبەر پەرۋشى و دلتەنگى بۇ
 مردنى خرمى و خىزانى. بەلكو ھۇى ناۋاننى سالاھىيەت بەۋ ناۋە ئەۋەيە
 بە مردنى ئەۋ دوۋانە زوربەى دەرگاي بانگەۋازى و دەۋەى ئى داخران و
 بانگەۋازىيەكەى توۋشى تەنگرەۋ چورتى ئەستەم ھات. پىغەمبەر ^{سەلىۋى}
 بەۋى پىشتىگىرى مامىيەۋە زۆر دەرگاي بۇ كرابوۋنەۋە، رىگاي زۆرى
 لەبەردەمدا ھەۋون بۇ رىنمومامىي و ئامۇزگارى و فېركردن و بلاۋ
 كەردنەۋەى دەۋەى ئىسلامى، ئەۋ لەم پىشتىگىرى كەردنەى مامىدا ھەندى
 سەرگەۋتنى خۇى دەۋىنى. بەلام دواى مردنى ئەۋ خزمە دلتسۆزەى ئەۋ
 دەرگايانەى ئى داخران، ئەۋ رىگايانەى ئى گىران، ھەرچەندە ھەۋلى دەدا
 لەمپەۋ كۆسپى دەخرانە پىش و دوزمنايەتى دەرگا. بۇ ھەر شوۋىنىك
 بچوبا دەۋىنى رىگاي ئى گىراۋە و دەرگاي ئى داخراۋن، چۇن چوۋ بوۋ
 بەدەستى بەتال دەگەپايەۋە، كەس گويى بۇ نەدەگرت و كەس ئىمانى پى
 نەدەھىنا، بەلكو ھەۋو ئەۋانەى پەيۋەندى پىۋە دەرگايان ئان گالتە و
 سوكاىەتتىيان پى دەرگايان بە شەۋ ئەزىيەتدان روبەپۋى دەۋونەۋە،
 ئان بەلاقىرتى و سوكاىەتى پىكردن رويان ئى ۋەردەگىرا، ئىتر بەۋ ھالە زۆر
 دل تەنگ و خەفەتبار دەۋو، دەپروانى ئەۋ ۋەظىفە و ئەركەى پى
 سىپىرداۋە، ئەۋ ماندو بوۋن و ھەۋل و تەقەللەيەى دەيدا بى بەرۋوم و

فائىدە و بىن نەتىجەيە، بۆيە ئەو سالەى ناونا سالى خەم و خەفەت، سالى دلتەنگى.

بەلکوو نارەحەتى و دلتەنگى بەھۆى ئەھەى كە كەس ئىمانى پىن ناھىننى و كەس بەپىر بانگەوازىيەكەھە نايە بەتەواوى دىل و دەرۋونى داگرت و بەتەواوى خەفەتبارو شىپرزە بوو. بۆيە بۆ سوککردنى ئەو ھەموو خەم و خەفەتەى ناياتى تەسەللا ھىنەرۈ دىلخۆشكەرەى بۆسەر نازل دەرۋون و ئەھەيان دەرۋەستە زەين و دلىەھە: كە ئەو زىاد لەپراگەياندىنى پەيامەكەى بەرپرسىياري شتى تر نىيە. ئىتر پىويست ناکا بە خەم و خەفەت نەفسى خۆى لەناوبەرى و بەو ئەندازەيە خۆى دلتەنگى بكا، بەھۆى ئەھەى كە بەپىر بانگەوازىيەكەھە نايەن و ئىمانى پىن ناھىنن. گوى بگرە بۆ ئەم نايەتانه: كە دەرۋەرموى:

{قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ، وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّل لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِن نَّبِإِ الْمُرْسَلِينَ، وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُم بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ-الأنعام/ ۳۳ - ۳۵}.

كۆچكردنى پىغەمبەر بۆ شارى طائف

وھكوو گوتمان لەدواى مردنى ئەبو طاليب ئەزىزەتدان و دژايەتى قورەيشىيەكان پەرەى سەندو گەيشتە تۆپەلاك، لەھەمان كاتدا گوويان بۆ ناموزگارى و بانگەوازي نەدەگرت و ھىچ لايان ئى نەدەكردەھە، پىغەمبەر بىرى لەھەكردەھە دالەھە پەنايەك بۆ خۆى بدۆزىتەھە، كەسانىك بدۆزىتەھە گووى بۆ بگرن و بەپىر بانگەوازىيەكەيەھە بىن. بۆ ئەم

مەبەستە لەشارى مەككە دەرکەوت بەرەو شارى طائيف كەوتەپرى
بەهيوای ئەوەى ھۆزى ئەقىف پشتگىرى بکەن و بەپىر پەيامەكەيەوہ بىن و
موسولمان بىن. كە گەيشتە شارى طائيف، چووە لای كۆمەلىك لەھۆزى
ئەقىف: كە لەو رۆژگارەدا ئەم ھۆزە پىاو ماقول و قسە رۆيىشتووى
ئەوشارە بوون. لایان دانىشت و بانگەوازی كردن بۆ ئيمان ھىنان و
پەيامى خۆى بۆ روونکردنەوہ و ھۆى چوئەكەى بۆلایان ئاشكرا كرد.

بەلام ئەوان زۆر بەتوندى پەيامەكەيان رەتكردەوہ، زۆر بەناشیرىن و
چاوەپوان نەكراو بەگژیدا چوونەوہ و بەروویدا ھەلشاخانەوہ. پىغەمبەر
لەلایان ھەلسا برەوا، تەنھا داواى ئەوەى ئى كردن كە ھەوالى ھاتنى بۆ
طائيف بە قورەيشىيەكان رانەگەيەنن، ئەوہشيان بەگوئى نەكرد و ئەم
يارمەتيەشيان نەدا. بەوہندەش رازى نەبوون، ھەتيوو كۆيلە و منال و
مەزنيان ئى ھاندا، جنىوى پى بدن و لىى بکەنە ھەللأ و بەقاو و قىژو
ھەراو ھۆريا داوى كەوتن و بەردەبارانىان كرد. تەنانەت قاچى موبارەكى
خویناوى ئى دەتكا، زەيدى كوپى حارىثە خۆى دەخستە بەر ئەو بەرد و
دارەى تىيان دەگرت. لەھەموو لایەكەوہ بەرديان تىدەگرت، تەنانەت
زەيدىش سەرى بەچەند جى شكابو^۱». بەو حالە شپىرزەيە پىغەمبەر
ھات تاگەيشتە باخىك كەھى عوتبەى كوپى رەبيعە بوو، ئىتر عوتبە
ھەتيوو خوڤرى ھۆزى ئەقىفى ئى تەكاندەنەوہ و نەيھىشت چىدى بەردى
تىبگرن و سوكاىەتى پى بکەن. پىغەمبەر ﷺ لايدايە بن سىبەرى
درەختىكى ميو مەندوو شەكەت و برىندار، پالى دايەوہ، كوپەكانى
رەبيعە تەماشايان دەكرد. جا كە پىغەمبەر ﷺ لەبن سىبەرى ميوەكە
كەمىك حەسايەوہ، سەرى بۆلای ئاسمان بەرزكردەوہ و دوو دەستى
ھەلپرىن و ئەم دوعايەى خویند:

{اللهم اليك أشكو ضعف قوتي وقلة حيلتي وهواني على الناس يا أرحم الراحمين! أنت رب المستضعفين، وأنت ربي الى من تكلمني! الى بعيد يتجهمني! ام الى عدو ملكته أمري! ان لم يكن بي غضب على فلا أبالي غير أن عافيتك هي أوسع لي، أعوذ بنور وجهك الذي أشرقت له الظلمات وصلح عليه السَّلامُ أمر الدنيا والآخرة، من أن تنزل بي غضبك، أو يحل عليَّ سخطك، لك العتبى حتى ترضى ولا حول ولا قوة الا بالله}.

خودایه! من زهعیفی و بێ دهرهتانی و بێ فیلی و بێ نرخیم لای خه‌ک بو‌ تو‌ دهرکیتم، نه‌ی نه‌و کهسه‌ی له‌هه‌موو کهس به‌به‌زه‌یی تری، نه‌تو‌ خودای بێ هیزانی، نه‌تو‌ خودای منی و تاک و ته‌نها و بێ هاوه‌لی، به‌کیم ده‌سپیری! به‌بیگانه‌یه‌ک که به‌رووی گهرژو مۆنه‌وه سه‌یرم بکا؟ یان ده‌مسپیری به‌ دوژمنیک و کاروبارم ده‌خه‌یه ژیر ده‌ستییه‌وه! سه‌رباری نه‌مانه‌ش هه‌موو نه‌گه‌ر تو‌م ئی رازی بی هه‌موو شتیک ده‌خه‌مه‌ لاوه، تو‌م ئی نه‌ره‌نجیی باکم نییه، نه‌وه‌نده هه‌یه خو‌شنودی تو‌ بو‌ من له‌هه‌موو شتیک فراوانتره، په‌نا ده‌گرم به‌روناکی روت که‌هه‌موو تاریکیه‌ک لاده‌با، به‌خته‌وه‌ری دنیا و قیامه‌ت له‌سه‌ر ره‌زامه‌ندی تو‌ به‌نده‌و په‌یوه‌سته به‌روناکی روت. په‌نا ده‌گرم له‌وه‌ی که قارو قینی خو‌تم به‌سه‌ردا بریژی، یان لیم زویر ببی و نا‌رازی بی لیم. هه‌موو کهس شایانی سه‌ر زه‌نشکردنه تاتوی ئی رازی ده‌بی هیچ په‌نا و هیزیک نییه جگه له‌په‌نا و پشتگیری تو‌!!

پاشان دوو کوپه‌کانی ره‌بیعه «خاوه‌نی باخه‌که» ویزدانیان جولاو بانگی نو‌که‌ریکی خو‌یان کرد ناوی عه‌داس و مه‌سیحی بوو به‌ئه‌ودا چه‌ند هینشووه ترییه‌کیان بو‌ نارد. که عه‌داس ترییه‌که‌ی له‌به‌رده‌م پیغه‌مبه‌ردا دانا وتی: فه‌رموو: بخو، پیغه‌مبه‌ر ^{سیرۆی} ده‌سنتی بو‌ ترییه‌که به‌ردو وتی: «بسم الله» ئه‌مجار ده‌ستی کرد به‌خواردنی، عه‌داس به‌سه‌ر سوپ‌مانه‌وه

وتى: واللہ دانىشتوانى ئەم شارو دھقەرە قىسەى ئاوايان بەسەر دەمدا نايە. پېغەمبەر ﷺ فەرمووى: تۆ خەلكى چ ولاتىكى؟ لەسەر چ ئاينىكى؟ عەداس وتى: من مەسىحيم و خەلكى ولاتى نەينەوام «گوندىكە لەنزىك موصل». پېغەمبەر ﷺ فەرمووى: خەلكى گوندى پياوہ صالح و چاكەكەى «يونس»ى كوپرى مەتى. عەداس وتى: جەنابت چۆن يونسى كوپرى مەتى دەناسى؟ پېغەمبەر (درودى خواى لەسەربى) فەرمووى: ئەوہ برامە، پېغەمبەرىك بووہ منىش وەكوو ئەو پېغەمبەرم. ئىتر عەداس خوى بەسەر پېغەمبەردا داو دەست و قاچى ماچ كرد^(۱).

ئىبنو ئىسحاق دەلى: ئەمجار پېغەمبەر ﷺ لەطائىفەوہ گەرايەوہ بۆ مەككە، لەرىگا كە گەيشتە «نخلە» لەنيوہ شەودا نوپىژى كرد، بەدەنگى بەرز قورئانى خويند، كۆمەلىك جندوكە بەلايدا تىپەرىن و گوپيان لى گرت، كە لەنوپژەكەى بووہوہ جندوكەكان گەرانەوہ بۆلاى قەوم و نەتەوہى خويان، بۆ خويان ئيمانپان پى ھىنابوو، ئىتر دەستپان كرد بە ئاموزگارارى كردنى قەومى خويان. پەرورەدگار ھەوالى گوپگرتنى جندوكە لە قورئان و ئيمانھىنانپان پى بۆ پېغەمبەر دەگىرپتەوہ دەفەرموى:

{وَاذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنْذِرِينَ، يَا قَوْمَنَا أَجَبْوا ذَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ - الأحقاف / ۲۹}.

ھەروا نايەتى: {قُلْ أَوْحَىٰ إِلَيَّ آلَهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا - الجن / ۱}.

ئه‌مجار پيڤه‌مه‌ر ^{سەرۆکی} ويستی بيته‌وه ناو شاری مه‌ککه‌و زه‌یدی کورێ حاریشه‌ی له‌خزمه‌تدا بوو. زه‌ید عه‌رزی کرد: ئه‌ی پيڤه‌مه‌ری خودا! چۆن ده‌ویری بجیه‌وه ناو قورەیش له‌کاتی‌کدا ئه‌وان ده‌ریان کردوی؟ فه‌رمووی: ئه‌ی زه‌ید! خودا ده‌روی ئی کردوینه‌وه‌و یارمه‌تی پيڤه‌مه‌ری خۆی ده‌داو ئایینی خۆی سه‌رده‌خاو بلاوی ده‌کاته‌وه‌. ئه‌مجار پیاویکی خوزاعه‌ی نارد بۆلای «مطعم»ی کورێ عه‌دی و هه‌وائی دایه‌: که پيڤه‌مه‌ر ^{سەرۆکی} به‌نیازه له‌سه‌ر جیوارو دالده‌دانی ئه‌و داخلی مه‌ککه‌ ببی ئاخۆ رازییه‌و واده‌ی ئه‌وه‌ی ده‌داتی؟ که موطعیم پيشنیا ره‌که‌ی پيڤه‌مه‌ری پيڤه‌ی رازی بوو وتی به‌ئێ: دالده‌ی ده‌دم. ئیتر پيڤه‌مه‌ر که‌رايه‌وه ناو مه‌ککه‌.

په‌ندو ئامۆزگاری:

ئه‌گه‌ر به‌وردی سه‌رنج به‌هینه ئه‌م گۆچه‌ی پيڤه‌مه‌ر ^{سەرۆکی} بۆ طائیف و ئه‌و عه‌زاب و چورتمه‌ی تووشی بوو له‌لایه‌ن هه‌تیوو خویری و کۆيله‌و مندال و مه‌زنی هۆزی شه‌قیفه‌وه، ئه‌مجار له‌شیوه‌ی گه‌رانه‌وه‌یدا بۆ مه‌ککه‌، ده‌توانین چه‌ند خالێک به‌خه‌ینه‌رو.

۱- ئه‌و ئازارو ناره‌حه‌تییه‌ی تووشی پيڤه‌مه‌ر ^{سەرۆکی} هات به‌تایبه‌تی ئه‌وه‌ی له‌ طائیف تووشی هات ده‌چیته‌ چوارچیوه‌ی کاری راگه‌یاندنێ یه‌پامه‌ پیرۆزه‌که‌ی به‌خه‌لك، هه‌ر ده‌لیی هاتوو هه‌قیده‌ی سه‌حیح و راستمان پێ راده‌گه‌یه‌نێ ده‌رباره‌ی بونه‌وه‌رو به‌دییه‌نه‌ری، موسولمانان فیری ئه‌ه‌کامی عیبادات و ره‌وشت و معامله‌لات ده‌کا. هه‌روا ئه‌وه‌یان فیرده‌کا چۆن خۆراگرو پشوو درێژ ده‌بن له‌ئاست ئه‌و ئه‌رکانه‌ی خودا ده‌یخاته ئه‌ستۆیان. پێیان راده‌گه‌یه‌نێ چۆن پراوه‌ی سه‌به‌رو روبه‌رو بوونه‌وه‌ی کۆسپ و ته‌گه‌ره‌کان ده‌که‌ن، چۆن ناوه‌پۆکی ئایه‌تی: {يَا أَيُّهَا

الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَالْقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - آل عمران/ ۲۰۰ { له خوښاندا جئ به جئ ده کهن.

بېگومان ئيمه زانيمان پيغمبەر ﷺ چوڼ به شيوهى پراوه و ته طبيق کردن عباداتى فيرى هاوه لاني كردوه، ئه وه تا له پيش چاوى هاوه لاني نويزى ده كرد دوايى ده يفهرموو: {صلوا كما رايتموني أصلي} من چوڼ نويزده كه م ئيوش ئاوا نويزه كاننتان ئه نجام بدن. يان ده يفهرموئ: {خذوا عني مناسككم} من چوڼ كاره كانى هج و عومره به جئ دينم ئيوش ئاوا له منى وهر بگرن و بهو شيوه ئه نجامى بدن. له سهر ئهم بنه مايه خوئ، پيغمبەر ﷺ له ريبازى ده عوه و بانگه وازيدا ناخوشتري ناره حه تى و عه زاب و تالى و سويرى چه شتووه. تا به زمانى حال به بانگخوازانى ريبازى ئيسلامى بلئ له هه موو چه رخ و روژگارئك، پييان بفهرموئ: له پيئاو ده عوه و بانگه وازى هه قدا چاو له من بگهن و خوڤاگرو پشو دريژبن. هه روه ها بوئه وهى بويان روون بكا ته وه كه صه برو پشو دريژى و روبه پو بوونه وهى چورتم و ئه زيه ت و ناخوشى گرنگترين بنه ماي پهيامى ئيسلامه كه ئه و ته شريفى پيئى نيردراوه بو لاي سه رجه م ئاده ميزاد.

ويده چئ كه سانئك هه بن كه ئهم روداوه ده خوئيننه وه ئاگادارى ظاهيرى ئهم كوچكردنه ي پيغمبەر ده بن بو طائيف واگومان به رن كه پيغمبەر بهو ئه زيه تدان و به رده باران كردنه به ته واوى تئك شك او خه م و ناره حه تى كاريان له ناخى كردو ئه وه نده هه لويسته كه يانى به لاوه ناخوش بوو تئك روخا و خهريك بوو صه برو ئارامى له ده ست بدا! بويه دواى ئه وهى له ناو باخه كه ي كوپه كانى ره بيه عدا پشويداو مندا له وردكه و هه تيوو كويله كانيان لى ته كاننده وه ئه و دوعا و پارانه وه به سوژه ي كردو ئاوا بيده سه لاتى خوئ راگه ياند. نه خه ير باگومانى

وانه بری، چونکه له حهقیقهت و واقیعدا پیغه مبهەر سیرپی به ئهوپه پری رازیبون به قهزاو قهدهری خودا روبه پوی ئه و ناخوشیانه بووه، ئه و ئازارو چورتم و سوکایه تی پیکردنه ی به دلکی پیر له صهبرو ئارامه وه چهشت و له ناخه وه به هیوای پاداش و رحمه تی خودابوو، ئه گینا دهیتوانی ئه و کاته تۆله ی گورچکبو فهوتینه ر له هه موو ئه و منداڵ و هه تیوو کۆیله و بی عه قلانه بکاته وه که به بهرده بارانکردن راویان ناو ئه وانه ییش که قسه رویشتوو پیاو ماقولی شاربون و ئاوا به وشیه وه په یامه که یان ره تکرده وه و ئه وانه شیان هاندا بو سوکایه تی پیکردنی!!

به لگه ی ئه م حهقیقه ته ئه و فهرمووده یه یه که بوخاری و موسلیم له خاتوو عائیشه وه ریوایه تی ده که ن، ده فهرموئ: عه رزمکرد وتم: ئه ی پیغه مبه ری خودا! ئایا له ژیانندا روژی ناخوشترت له روژی غه زای ئو خود دیوه؟

فهرمووی: بیگومان من له م قهومه ی تو زۆر شتی ناخوشم تووش هاتوو، ناخوشتترین و کاریگه رترین ره تدانه وه و به درو خستنه وه ی په یامه که م له روژی «العقبه» دا رهنگی دایه وه. ئه وه بوو بانگه وازی خو م ئاراسته ی کوپی «عبدیلیل» ی کوپی «عبدکلال» کرد هیچ کاری تی نه کردو به پیرمه وه نه هات و په یامه که می ره تکرده وه. له وی رویشتم و خه م و خه فته دایگرتبوم، تا نه گه یشتمه «قرن الثعالب» به هوش خو م نه هاتمه وه. له وی که سه رم هه لپی هه ورک سیبه ری ئی کردبووم سه یرم کرد حه زره تی جو برائیلی تیدایه، بانگی کردم وتی: په ره وردگار گوئی له گوته ی گه له که ت بوو که پییان گوتی و ئاگای ئی بوو چۆن به ره و رووت بوونه وه. ئه وه تا په ره وردگار فریشته ی تایبته به کیوه کانی نار دووه بۆلات بوئه وه ی چی پی بسپیژی بو ت ئه نجام بدا! پیغه مبه ر سیرپی ده فهرموئ: ئه م جار فریشته ی تایبته به کیوه کان بانگی کردم و سلّوی ئی

کردم پاشان وتی: ئه‌ی موچه‌هه‌د خودا قسه‌و رهندانه‌وه‌ی قه‌ومه‌که‌تی بیست، ئه‌من فریشته‌ی تایبته‌ به‌کیوه‌کانم، خودا منی ناردوه‌و چیت بوئی بۆت جی‌به‌جی بکه‌م، ئه‌گه‌ر ده‌ته‌وئی ئه‌و دوو کیوه‌ینان به‌سه‌ردا ده‌هینمه‌وه‌ یه‌که‌و هه‌موانیان له‌ناوده‌به‌م جیقیان ده‌ردینم. پیغه‌مبه‌ر ﷺ فرمووی: نه‌خه‌یر من ئه‌وهم ناوئی، به‌لکوو ئومید ده‌که‌م خودا له‌پشتی ئه‌مانه‌ نه‌وه‌یه‌که‌ بخاته‌وه‌ یه‌کتا په‌رست بنو هیچ که‌سیک و هیچ شتیک به‌هاوه‌لی خودا نه‌زانن.

که‌وابوو پیغه‌مبه‌ری خودا به‌م هه‌لویسته‌ بئی وینه‌یه‌ی به‌م دلسۆزییه‌ی بۆ گه‌ل و نه‌ته‌وه‌و مروّقایه‌تی که‌ له‌په‌ر وشتی به‌رزیه‌وه‌ هه‌لقولاوه‌ ره‌وشته‌که‌ ئه‌وه‌نده‌ به‌رزه‌ ده‌رک به‌سنوری ناکرئی. ویستویه‌تی هاوه‌لانی و ئوممه‌ته‌که‌ی دوا‌ی خو‌ی فی‌ری صه‌برو ئارامگرتن بکا، به‌لکوو فی‌ری فه‌ننی صه‌بریان بکا له‌سه‌ر هه‌موو ناخو‌شی و چورتمیک که‌ له‌پینا و ئایینی خوادا تووشیان دی!!

ویده‌چی یه‌کیک بلئی ده‌ی باشه‌ که‌وايه‌ بۆچی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌و دوعا به‌کوله‌ی کردو ئه‌م نزاو پارانه‌وه‌ی به‌رزکرده‌وه‌؟ بۆچی ئه‌م دوعایه‌ی کرد که‌ وشه‌کانی و شیوازه‌که‌ی مانای ماندوو بوون و شه‌که‌تیه‌کی زۆری ئی فه‌هم ده‌کرئی. تیک‌پرای ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نی که‌ زۆری هه‌ولداوه‌و زۆر ماندو بووه‌ به‌لام نه‌تیجه‌و ئاکامی جگه‌ له‌ماندوو بوون و نه‌زیه‌ت و عذاب هیچی تر نه‌بووه‌.

وه‌لامان بۆ ئه‌و جوړه‌ که‌سانه‌ ئه‌وه‌یه‌ ده‌لێن: نزاو پارانه‌وه‌ له‌خودا عیباده‌ته‌. لالانه‌وه‌و کپوزانه‌وه‌ له‌به‌ر قاپی خودا تاعه‌ت و خو‌نزیک خستنه‌وه‌یه‌ له‌ په‌ره‌ردگار. به‌لاو کاره‌سات و ناخو‌شی حیکمه‌ت و سپری خو‌یان هه‌یه‌، هه‌ره‌ گرنگیان ئه‌وه‌یه‌ خاوه‌نی به‌لاو ناخو‌شییه‌که‌ به‌ره‌و قاپی خودا ده‌به‌ن و عه‌باو پۆشاکی به‌ندایه‌تی له‌به‌رده‌که‌ن.

كەوابوۋ چ دژايەتییەك نیه لەنیوان صەبرو خۆپاگرى لەسەر بەلاو ناخۆشى لەگەڵ شكواو پارانەو و لالانەو و بۆلاى خودا، ھەردوکیان تاعەت و خودا پەرستین.

بەلکوو واقع ئەو یە پیغەمبەر ﷺ لەژیانی پەر بەرکەتیدا ھەردوو حالەتەكەى فیڕکردوین، بەو صەبرو خۆپاگرییە بى وینەى لەسەر بەلاو کارەسات ئەو ی فیڕکردوین: كە ئەمە ئەرکی موسولمانانە بەگشتى و بانگخووانى ئیسلام بەتایبەتى. بەو دوعا و پارانەو و لالانەو یە و پەنا بردنەى بۆبەر قاپى خودا ئەرکی بەندایەتى و داخوایییەكانى ملکەچى بۆ پەرورەدگارمان فیڕدەكا.

سەربارى ئەو نەفسى ئادەمیزاد چەندىك بەرزبیتەو لەسنوورى ئادەمیزادییەتى خۆى دەرناچى ئادەمیزاد ئادەمیزادە. ئادەمیزاد بەسروشت وا خولقاو ھەست و شعورى ھەيە، ھەست بەخۆشى نازو نىعمەت دەكا و ھەست بەئازارى عەزاب دەكا. بەسروشت ھەزى لەیەكەمەو لەدووم دەترسى.

ئەمەش مانای ئەو یە پیغەمبەر ﷺ تەنانەت لەو كاتەدا: كە نەفسى خۆى ئامادە دەكا بۆ روبەر و بوونەو ی ھەموو ئەزىەت و سزاو ناخۆشییەك لەپینا و ئایینی خودادا «بەشەر و ئازارو ئەشكەنجەى پى ناخۆشە و بەنازو نىعمەت دلشادو كەیف خۆشە».

بەلام لەگەڵ ئەو ھەشدا پیغەمبەر ژيانى نارەھەتى ھەلبراردو و بەسەر لەزەت و خۆشیدا بە مەبەستى بەدەستھێنانى رەزامەندى خودا، ھىچ گومانیش لەو ھەدا نىيە كە ئەم جوړە ھەلۆیستە ياسا و مەناطى وەدەستھێنانى پاداش و دەرکەوتنى مانای بەرپرسیاریەتى ئادەمیزادە.

۲- ئەگەر تۆ بەوردى سەرنجى روداوەكانى ژيانى پیغەمبەر بەدەى: كەچۆن لەگەڵ قەومەكەى ھەلى کردو و و چۆن لەناویاندا ژیاو، دەبینى

ئەو ئەزىيەت و چەر مەسەرى و ناخۇشيانەى لەگە لەگەيەو توشى
 ھاتو، لەھەندى مەشاھىدو روداودا ئەزىيەتدانەكەى زۆر توندو تىژو
 گورچىكېر بوو، وەلى لەھەمان كاتدا بەرامبەر ھەر مەشھەدو روداوىك كە
 ئىشى بە پىغەمبەر گەياندو، ئەتۆ رەددىكى خودايى ئاشكرا دەبىنى:
 كە ئاراستەى ئەوبى عەقلى و كالفامانەى دەكا لەسەر دژايەتى و
 ھەلوئىستى سەلبىيان بەرامبەر پەيامى پىغەمبەر بۆتە سەللاو سوكنايى
 دلى. لەو ئازارو ئەشكەنجەيەى توشى بوو. ئەتۆ مەظھەرى ئەو
 حەقىقەتە لە ھەلسو كەوتى ئەو پياو نەصرانىيە كەناوى «عداس» بوو
 بە ئاشكرا دەبىنى، كاتىك بەدەورىيەك تىژو ھاتە خزمەت پىغەمبەر و
 دوايى بەسەر دەست و قاچىدا كەوت و كەوتە دەست ماچكىردى
 بەتايبەتى كە حەزەرەتى موحەممەد پىي گوت من پىغەمبەرم. وابدانم
 گونجاو و جىي خويەتى: كەبۆ وئناكىردى مەشھەدى ئەم عوزر
 ھىنانەو و تەسەللادانەو كە لەھەلوئىستى «عداس» دەردەكەوى
 بەرامبەر پىغەمبەر ﷺ لەئاكامى ئەزىيەتدان و بەردە بارانكىردى
 ھەتىومچە و مندال و كۆيلەى طائىف كە ئەنجامياندا بەرامبەر پىغەمبەر.
 وابدانم گونجاو كە بېرگەيەك لەوتە بەنرخەكەى مامۇستاي خوا
 لىخۇشبوو مصطفى صادق الرافعى راگويزى ئىرە بىكەم، خوالىخۇشبوو
 دواى گىرەنەو و روداودەكە دەفەرموى:

ئاي رەمزەكانى قەدەر لەم روداودا چەند سەر سورھىنەرن. خىرو
 كەرامەت و رىزلىنەن بەپەلە رويان لە پىغەمبەر كەرد عوزريان بۆ ھىنايەو
 لەو بىئ ئەدەبى و خراپەكارىيەى بەرامبەرى كرا، دواى دژايەتى و
 بەردەبارانكىردن، دەست و قاچ ماچكىردن ھاتەدى!

دو كۆرەكەى رەببىعە «عوتبەو شەيبە» لەھەرە دوژمنى سەر
 سەختى ئىسلام بوون و لەو كەسانەبوون كەچوون بۆلاى ئەبو طالب

«مامی پیغمبر» له پیاو ماقولانی قورپه‌یش بوون و داوایان له‌ئبو طالب کرد که یان واکا پیغمبر واز له‌خوداکانیان بینئ و به‌خرابه باسیان نه‌کا، یان پشتگیری ئی نه‌کا و بو‌خویان چاری بکه‌ن، یان ئیعلانی شه‌رده‌که‌ن له‌گه‌ل پیغمبر و ئبو طالب و هموو ئه‌وانه‌ی پشتگیری ئی ده‌که‌ن تا لایه‌کیان لایه‌کیان له‌ناو ده‌با. ده‌ی ئه‌م غه‌ریزه وه‌حشییه‌ی ئه‌وان هه‌له‌وگیربوو بو‌ئو مانا ئینسانیه‌ی که ئایینی ئیسلام هیناویه‌تی، چونکه داهاتوی ئایینی بو‌فیکرو هوشه‌نه‌ک بو‌ غه‌ریزه.

ئایینی نه‌صرانی هات ده‌سته‌ملانی ئایینی ئیسلام بوو پشتگیری لیکرد. چونکه ئایینی راست له‌گه‌ل ئایینی راست وه‌کوو برا وایه بو‌برا. وه‌ئێ نه‌سه‌بی برایه‌تی خوینه، نه‌سه‌بی ئاین عه‌قله.

پاشان قه‌ده‌ر له‌م چیرۆکه ره‌مزی خو‌ی ته‌واوکرد به‌رنینی چه‌ند هیشوووه‌ تریه‌کی شیرین و تام خوش و به‌له‌زه‌ت.

به‌ناوی خودا هیشوووه‌ تریه‌کان ئی کرابوونه‌وه‌ و پیشکesh به‌ پیغمبر کران وه‌کوو ره‌مزیکێ کۆمه‌لگای ئیسلامی گه‌وره‌ و پیروز که‌پره‌ له‌بۆله‌ تری و هه‌موو بۆلیکی مه‌مله‌که‌تیک^(۱).

۲- له‌هه‌لس و که‌وتی زه‌یدی کو‌پی حاریشه‌ که به‌جه‌سته‌ و گیانی خو‌ی پیغمبریه‌ ده‌پاراست، خو‌ی ده‌خسته‌ به‌رئو به‌ردانه‌ی که خو‌پریه‌کانی طائف له‌ پیغمبریه‌یان ده‌گرت، ته‌نانه‌ت به‌چه‌ند جی سه‌ری شکا، نمونه‌ و وینه‌یه‌که‌ که پیویسته‌ حالی موسولمانی له‌سه‌ری و له‌ هه‌لس و که‌وتی موسولماندا به‌نیسه‌به‌ت پیشه‌وای ده‌عوو و بانگ‌خوازان ره‌نگ بداته‌وه‌، پارێزگاری له‌به‌رپرس و داعی ئیسلامی بکا به‌

مال و بەگيان، دىفاعى لى بكا بەھەموو نرخیك تەنانەت ئەگەر بە خۆبەخت كردنىش بى.

بەلى ھەئس و كەوتى ھاوھلان بەنيسبەت پېغەمبەرھو بەو جۆرە فېداكارىيە بوو. جا ئەگەر ئەمرو پېغەمبەر ﷺ بەگيان زىندو نىيە لەناو ئىمەداو تەصەورى داکۆكىکردن لەو بەو شىوھى ھاوھلان لىيان دەکرد ناکړى. ئەو بەگومان ئەو داکۆكىکردنە دەتواندرى بەشىوھىەكى تر ئەنجام بدرى، ئەویش ئەوھىە كە لەپىگای دەعوەو بانگەوازی ئىسلامیدا ئەزىتەو عەزەلمان بەلاوہ ئاسایى بى و چاو لە پېغەمبەرى خودا بکەين. بۆ پشوو درىژى و خۆپراگرى لەبەرامبەر ئەرك و ناپەحەتى چورتى رىبازى دەعوەى ئىسلامى.

وېراى ئەوھش پىويستە ھەمىشە چەند بەرپرسى دەعوەى ئىسلامى ھەبن جى نشين و شوينكەوتەى پېغەمبەر بن لەبوارى دەعوەى ئىسلامیدا، لەسەر موسولمانانىش پىويستە سەربازى دلسۆزو بويرين بەدەورى ئەو بەرپرسە بانگخوازانە بەگيان و بەمال داکۆکيان لى بکەن وەكوو لەوھپيش موسولمانان بەگيان و بەمال پېغەمبەريان دەپاراست.

۴- لەو رىوايەتەى ئىبنو ئىسحاق گىراوئەتەو دەربارەى گويگرتنى چەند نەفەرىكى جندۆكە لە قورئان خویندن پېغەمبەر و لەشەو نويزدا لەكاتى گەپانەوھى بۆ مەككە لەشوينىك كەپى دەگوترى «نخلە» بەلگەيە لەسەرئەو كە جندۆكە ھەن و موكلەلەفیشن بە ئيمانھينان و خودا پەرسى وەكوو ئادەمیزاد. ھەروا بەلگەى ئەوھشى تىدايە كە ھەندى لە جندۆكە ئيمانيان ھىناوھ و ھەندىكيان كافرن و ئيمانيان نەھىناوھ. ئەم بەلگەيە گەشتۆتە پلەى قەطعى و ثبوت، چونكە قورئان بەصەراحتەو بى پىچ و پەنا ئامارە بەو روداوھ دەكاو بۆمانى دەگىرپتەوھ وەكوو ئەو ئايەتانەى لەسەرھەتای سورھتى «الجن» دا

ئامارژەمان پئی کردن ههروا وهکوو ئه و ئایه تانه ی له سووره تی «الأحقاف» دا باسی ئه و روداو دهکهن و دهفه رموی:

{وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنْذِرِينَ، يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُم مِّنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ - الأحقاف / ۲۹ - ۳۱}.

ئه تو ئه وه بزانه ئه م روداو ئیبنو ئیسحاق ریوایه تی کردوو ئیبنو هیشام له وه وه گێراویه تیه وه، ئیمامی بوخاری و موسلیم و تورمودی به شیوه ی جیا و هندی درێژتر ریوایه تیان کردوو.

ریوایه تی بوخاری که به سه نه دی خوی له ئیبنو عهباسه وه ریوایه تی کردوو به م جوړه یه «وا ریکه وت پیغه مبه ری خودا له گه ل هندی له هاوه لانی رویان له بازاری عوکاظ کرد، ئه و کاته له مپه ر خرابوونه نیوان شه یاتینی و هه والی ئاسمان، هه ر شه یاتینییه ک بیویستایه گوئ له هه والی ئاسمان بگری تیر ئه ستیره یه کی ئاراسته دهکرا. ئیتر شه یاتینی له بیستنی هه والی ئاسمان بئ به ش بوون، هه موویان گه رانه وه و وتیان: ده بئ هوئ چی بئ ئاوا له مپه ر دانراوه له نیوان ئیمه و هه والی ئاسمانی و هه ر یه کی کمان بیهوئ بچی گوئ له هه والیک بگری ئاوا به تیر ئه ستیره ده ره تیندرئ؟ وتیان ده بئ روداو یک رویدابئ بوئه و بیستنی هه والی ئاسمانمان ئی قه دهغه کراوه. هه لسن به رۆن به خوړه لات و خوړئاوای زه ویدا بگه رین بزائن ئه و روداو چیه که بوته هوئ قه دهغه کردنی ئیمه له بیستنی هه والی ئاسمانی؟.

ئه و دهسته یه ی رویان له ولاتی «توهامه» کرد هاتن بولای پیغه مبه ر ^{سیرلی} له «نه خلة». له و کاته دا ته شریفی ده یه ویست بچی بۆ بازاری عوکاظ. کاته که کاتی نوێژی به یانی بوو، جه نابی پیشنوێژی بۆ هاوه لانی ده کردو نوێژی به یانیان به جی دینا، جا که جندوکه کان

گويايان لە خويناى قورئان بوو، گوياي خويايان هەلخست و گويايان لى گرت، وتيان ئەمەيه بۆتە ھۆى ئەوھى كە ھەوالى ئاسمان لەئيمە قەدەغە كراوھ. ئەمجار گەرەنەوھ بۆلاي قەومەكەيان و وتيان: «ئەي قەومەكەمان ئيمە گويايان لە قورئانيكى سەرنج راكيش بوو، رى نيشاندەرە بۆ بەختەوھرى ھەردوو جىھان و ئيمانمان پى ھينا و ئيتەر كەس ناكەين بە ھاوھل و ھاوشانى خوداي خومان، ئيتەر پەرەردگار نيگاي نازلكرده سەر پيغەمبەرى خوى و فەرمووي: {قُلْ أُوْحِيْ اِلَيَّ اَنْهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ}. ئەوھى نيگاي بۆكرا برىتى بوو لەقسەي جندۆكەكان كە لەناو خوياياندا كرديان»^(۱).

ئەو لەفظەي موسليم و تورمودى رىوايەتيان كردووھ وەكوو لەفظى بوخارى وايە، تەنھا ئەوھنەبى لە سەرەتاي ھەديثەكەدا ئەم چەند رستەيان لى زيادكردووھ كە دەلى: {مَا قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ «صلى الله عليه وسلم» عَلَى الْجِنِّ وَلَا رَأَهُمْ، انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ «صلى الله عليه وسلم» فِي طَائِفَةٍ ... الحديث}.

خاوەنى فەتھولبارى دەلى: واديارە بوخارى بە ئەنقەست ئەم لەفظەي قرتاندووھ. چونكە ئيبنو مەسعود ئەوھى چەسپاندووھ كە پيغەمبەر ﷺ قورئانى بەسەر جندۆكەكاندا خويناىدووھ، ئەم چەسپاندەي ئيبنو مەسعود پيش نەفى كردنەكەي ئيبنو عەبباس دەخري. ئيمامى موسليم ئاماژەي بۆ ئەمە كردووھ، چونكە دواي ھەديثى ئيبنو عەبباس ھەديثى ئيبنو مەسعودى ھيناوھ كە لە پيغەمبەرەوھ رىوايەتى كردووھ، دەفەرموي: {أتاني داعي الجن فانطلقت معه فقرأت عليه القرآن}. دەتوانين بلىين روداوھەكە چەند جاريك دوبارە بۆتەوھ و ھەر رىوايەتەي بۆ جاريكەيانە. ئەمجار ئەوھى بوخارى و

موسلیم و تیرمیزی ریوایه تیان کردووه جوداوازه له وهی ئیبنو ئیسحاق ریوایه تی کردووه. جودا وازییه که یان له دوو خالدایه:

۱- ریوایه تی ئیبنو ئیسحاق ئاماژهی ئه وهی تیدانییه که پیغمبر پیشنوژی بۆ هاوه لانی کردبێ، به لکوو ئه وهی ئی وهرده گیری که به ته نه ا نوژی کردووه. له کاتی که ریوایه ته کانی تر ئه وه ده گه یه نه که نوژی به کومه لیک له هاوه لانی کردووه.

۲- ریوایه تی ئیبنو ئیسحاق نوژ کردنه که ی تایبه ت نه کردووه به نوژی به یانی. به لام ریوایه ته کانی تر ده ستنیشانی نوژی به یانی ده که نه.

ریوایه تی ئیبنو ئیسحاق هیچ ئیشکالیکی تیدانییه. به لام ریوایه ته کانی تر دوو ئیشکالیان ئی ده که ویتته وه:

۱- پیغمبر سیدو دی له رۆشتنیدا بۆ طائف و گه رانه وهی له ویه جگه له زهیدی حاریته که سی تری له هاوه لان له گه لدا نه بووه وه کوو له وه پیش زانیمان. دهی که وابی چون مانای ئه وه بزانی: که ده لی: پیغمبر سیدو دی پیشنوژی بۆ هاوه لانی کرد.

۲- نوژی پینج فه رزه تاشه وی میعراج فه رزه کراون، رودای میعراجیش دوی چون و گه رانه وهی له طائف رویداوه، پیش میعراج نوژ واجب نه بووه، وه کوو زور لیکۆله ره وه و باحثین چه سپاندویانه. دهی چون مانای ئه وه ده گونجی که ده لی: پیغمبر سیدو دی نوژی به یانی ده کرد؟

وه لامی ئیشکالی یه که م ئه وه یه ده لێن: ده گونجی پیغمبر سیدو دی کاتی گه یشتوته «نه خلّه» تووشی هه ندی له هاوه لانی بووبی، به تایبه تی «نه خلّه» شوینی که نزیک شاری مه که یه له وی نوژی به یانی به جه ماعت بۆ هاوه لانی کردووه.

وه لامي ئيشكالي دووهم ئهويه ده لئين: روداوي گويگرتنى جندوکه له قورئان خویندنى پېغمبەر زياد له جاريك رويداى. ئه و روداوه جاريك له ئيبنو عه بباس ريوايه ت كراوه، به شيويه كي تريش له ئيبنو مه سعو ده وه ريوايه ت كراوه، هه ردو و ريوايه ته كه شى راست و سه حيحن. ئه مه راى جه ماوه رى تويزه ره وه و ليكوله ره وانى فهرموده دن. ئه مه كاتيک ده بيته ئيشكال كه بلين: روداوي ئيسراو ميعراج پاش كۆچكردى پېغمبەر بووه بۇ طائف. ئه م ما ئه گه ر روداوي ئيسراو ميعراج پيش چوونى بۇ طائف بووي ئه وه ئيشكالي تيدانيه.

ئهو ى كه به لاما نه وه گرنگه دواى ئه و رونكر دنه وانه ئهويه كه پيوسته موسولمان بر واي به هه بوونى جندوکه هه بى، بر واي وابى ئه و ره گه زه زيندون عاقل و به هوشن په روه ردگار ئه ركي عيباده تى خستوته سه ر شانيان. ئه و انيش وه كو و ئاده ميزاد موكه له فن و هه يانه ئيمانداره و هه يانه بى ئيمان. جا ئه گه ر هه ست و شعورى ئيمه ده ركيان ناكا ئه وه له به ر ئهويه په روه ردگار بوونى ئه وانى به وجوره نه خولقاندوه هيزى بينينى ئيمه بتوانى ده ركيان بكا. ئاشكر اشه چاوى ئيمه چه ند جوړيكي موجودات ده بينى و به ئه ندازه يه كي ديارى كراو به مه رجي تاي به تى ده ركيان ده كا هه رشتيک ئه و مه رچ و ئه ندازه يه ى تيدا نه بوو ناي بينى.

جا له كاتيكا هه بوونى ئه م مه خلوقاته پشت به ستوه به هه والى يه قينى و موته واته رو له قورئان و حه ديثدا چه سپاوه و بوونيان له نايين زاندر او يكي زه رورييه و كوړاي موسولمانان له سه ر ئهويه ئينكارى كردنى جندوکه يان په يدا كردنى گومان له بوونياندا به هه لگه رانه وه له نايين حيساب ده كرى و ده رچوونه له نايين. چونكه ئينكارى كردنى بوونيان ئينكارى كردنى شتيكه له ناييندا چه سپاوه و بى خيلافه، سه ربارى ئه وه ش ئينكارى كردنى هه بوونيان به درؤ خستنه وه ى

ھەۋالى راست و مۆتەۋاتەرە كە لەخوداۋ پېغەمبەرەۋە بەئىمە گەيشتوۋە ئىنكارى كىردنى ھەۋالى لەۋجۆرە كوفرو لە ئىسلام دەرچوونە.

نابى مۇقى عاقل بىكەۋىتە زىكاۋى غەفلەت و نەزائىيەۋە بەجۇرىك خۇئەۋەندە گىل بىكا بلى من بىروام بەھىچ نىيە لەگەل زانستدا يەك نەگىتەۋە، ئىتر لەمەۋە دەست بىكا بە «تېجج» قىسە گىل و كەزبانە فېرى بداۋ بلى: كەمن بىروام بە ھەبوونى جندۇكە نىيە، لەم رەۋە كە جندۇكە نابىندىرى و ھەستىيان پى ناكەين ھەرچى ئاۋابى نىيە.

بىگومان ئاشكرايە ئەم نەزائىنە: كە بەزائىنى لەقەلەم دەدەن يان ئەم جەھلە كەناۋى زانستىيان لى ناۋە ئەگەر پەيپەرە بىرى سەردەكىشى بۇ ئىنكارى كىردنى زۆر لەمەۋجوداتى يەقىنى تەنھا لەبەر ھۆيەك كە گوايە نابىندىرىن. قاعىدەى زانستى مەشھۇر سەلمىندراۋىش دەلى: دەست نەكەۋتنى شتىك نابىتە نىشانەى نەبوونى، واتە: ئەگەر تۆ لەشتىك گەپراى دەستت نەكەۋت و نەتبىنى ئەۋە ناگەيەنى، كە ئەۋ شتە خۇى لەخۇيدا نەبى.

پىتجەم: دەبى ئەۋ روداۋانەى پېغەمبەر ^{سەلىۋى} لەگەشتى چوون بۇ طائىفدا بىننى لەسەر دل و دەرۋونى پىرۋزى چ كارىگەرىيەكەيان ھەبى؟

ۋەلامى ئەم پىرسىيارە لەۋتەكەى پېغەمبەر ^{سەلىۋى} كە جەۋابى زەيدى كوپى حارىشەى دايەۋە بەئاشكرا دەرەكەۋى. ئەۋەبوو زەيد بەسەرسوپمانەۋە پىرسىيارى ئاپاستەى پېغەمبەر كىرد و تى: ئەى پېغەمبەرى خودا! تۆ چۆن دەۋىرى بچىەۋە مەككە، لەكاتىكا ئەۋان دەريان كىردى و دوزمنى سەرسەختى تۆن؟ پېغەمبەر بە ۋرەيەكى بەرزو بىروا بەخۇبوونەۋە ۋەلامى دايەۋە ۋەرموۋى: «ئەى زەيد! دلنىابە خودا دەرۋى رەحمەتى لەم پەيامى مەنە كىردۆتەۋە رىگەى رەھابوونى فراۋان

كردووه. ئايىنى خۇي سەردەخا و پېغەمبەرى خۇي بەسەر ناخەزانىدا
بالا دەست دەكا.

كەوابوو ھەموو ئەو نارەھەتى و سوکايەتى پېکردنەى تووشى ھات
لەگەشتى طائىفدا، دواى ئەو ئەزىيەتدان و عەزابەى لە مەككەدا لەسەر
دەستى قورەيشىيەكان روبەپوى بۆۋە، تۆزقائىك كاريگەرىي نەبوو
لەسەر بىتمانەى پتەوى بەخودا و ھىزى عەزىمەتى پۆزەتيفانە لەدل و
دەروونىدا.

سوئند بەخودا ئەو ۋرە و عەزىمەتى ئادەمىزادىك نىيە: كە زىدە
خۇڧاگرى و ھىزى ئىرادەى بەسروشت بى.

بەلكو ئەو ھىزى يەقىنى پېغەمبەرىتتىيە كە لەدلى پىرۆزىدا
چەسپابوو. ئەو ھىزو ۋرە بەرزى بىتمانە بەخۇي و داھاتووى لەو ۋە
سەرچاۋەى گرتبوو: كە دەيزانى و يەقىنى ھەبوو ئەو فەرمانى خودا
خۇي جى بەجى دەكا، بەو رىبازەدا دەروا كەخودا فەرمانى پى كردووه
پىيدا بىروا. ھىچ گومانىش لەو ۋەدا نىيە: كە پەرۋەردگار ويستى خۇي
سەردەخا و بۆ ھەموو شتىكىش ئەندازەى خۇي بۆ داناۋە.

فائىدەى فېرېوون و پەرۋەردەى بۆ ئىمە لەم كارەدا ئەۋەيە نابى
بەلاۋ نارەھەتى و كۆسب و تەگەرە لەسەر رىبازى دەعوەى ئىسلامى ئىمە
بگېرنەۋە يان ھەوقمان بىكەن و نەھىلن بەرەۋپىش بىرۆين. ھەروا نابى
رىگە بدەين مۇتەكەى گيانى تەمبەلى و پالداۋە لەناۋاماندا بلاۋبىتەۋە.
مادام ئىمە لەسەر رىگاي ھىدايەتى خودا دەپۆين و بىتمانەمان بە تەفېق و
يارمەتى پەرۋەردگار ھەيە. كەسىك ھىزو توانا لەخودا ۋەربگىرى شىاۋى
ئەۋەيە كە بەھىچ جۆرىك نەھىلئ ناۋومىدى و تەمبەلى روى تىبكا. كە
مادام خودا خۇي فەرمان بكا بەشتىك گومان لەۋەدانىيە ھەر خۇي
يارمەتيدەرە بۆ سەرخستنى ئەۋشتە.

رىسوايى و تەمبەلى و ئائومىدى: كە تووشى تاك و كۆمەلى
موسولمان دەبى، بەھۆى كۆسب و تەگەرەو بەلاو چورتمىكەوھن كەدېنە
پېش ھەندى رېبازو بىنەماي تر: كە خودا فەرمانى نەكردوۋە ئىمە
بىانگىرەنە بەر، ئاشكراشە لە حال و ۋەزى ئاۋەھادا تىكۆشەران پىشت
بەھىزى تايبەتى و تىكۆشانى خويان دەبەستى ئەم ھىزو توانايەش
سنوردارەو لە چوارچىۋەى ھىزى ئادەمىزادى تىپەر ناكە. شتىكى
سروشتىشە كە ھەموو ھىزو توانا و ۋەرەو سوربوونىك لە ئاكامى درىژە
كىشانى عەزاب و ناپەھەتى ھەلەوگىرېن و بىن بەئائومىدى و رىسوايى،
بە لەبەرچا وگرتنى پىۋەرى ھىزو تواناى سنوردارى موقانەيان.

مۇعجىزەى شەۋرەۋى ميعراج

مەبەست بە «ئىسرا» شەۋرەۋى: ئەو گەشتەيە كە خودا رىزى بى
پايانى پى لە پېغەمبەر خۆى گرت و لە مەسجىدولھەرامەۋە لە مەككە
بەسۋارى بوراق لەشەۋىكدا بردى بۇ مەسجىدولئەقسا لە قودس.

مەبەست بە ميعراج بەرزكردنەۋەى پېغەمبەرە لە مەسجىدولئەقساۋە
بۇ طەبەقات و ئاسمانە بەرزەكان و گەياندىنى بەشۋىننىك زانستى
مەخلۇقات «فرىشتە و ئادەمىزاد و جندۇكە» پەى پى ناپا و ناىگاتى.
ھەموو ئەم گەشت و بەرزكردنەۋە لەبەشىكى كەمى شەۋىك دا ئەنجامدرا.

بىنگومان راجىايى پەيداۋوۋە لە دىيارىكردنى مىژۋى ئەم رىزلىنەنە
خودايىيە، ئايا سالى دەيەمى پېغەمبەرايەتى بوۋە، يان دوا ئەو مىژۋوۋە
بوۋە؟ بەگوڭرەى رىۋايەتى ئىبنو سەعد لە طەبەقاتى كوبرادا ئەم روداۋە
سەرنج راكىشە بەھەژدە مانگ پېش كۆچكردنى پېغەمبەر بۇ مەدینە
رويداۋە.

جەماوهرى موسولمانان پىيان وايە ئەم گەشتە بە جەستەو بەگيان بوو پىكەو. بۆيە ئەم گەشتە بە موعجيزەيەكى گەورە دەژمىردى كە خدا كوردى بەمايەى رىزلىناني بى پايانى لە پېغەمبەر!

چىرۆكى ئەم روداو بەدورو درىژى، تىيادا هاتوو: كە پېغەمبەر ﷺ بۆراقى بۆھات بۆراق ولاغىكە لە گويدريژ گەورەترو لەھىستر پچوكتەر. چەندىك چاوى تىژى بربكا هەنگاوى دەگاتە ئەو شويە، بەھەر هەنگاويكى مەوداي بينىنى چاوى دەبىر. ھەروا لە چىرۆكەدا هاتوو كە پېغەمبەر ﷺ چوو ناو مەسجيدولئەقساو دەوركات نوژى كرد. پاشان جوبرائىل قاپىك شەراب و قاپىك شىرى بۆ ھىنا، پېغەمبەر ﷺ پيالە شىرەكەى ھەلبىژارد، ھەزەرەتى جوبرائىل پىي فرموو بەراستى شتە باشەكەت ھەلبىژارد.

ھەروا باسى ئەوئى تىدا هاتوو: كە پېغەمبەر ﷺ ئاسمان دوا ئاسمان بەرزكراو تەو تا گەيشتوتە «سدرۃ المنتهى» كە شويىنكە كەس پىي ناگا و ھەرخودا دەزانى چۆنە. لەويىدا خودا نىگاي بۆكرد بەو نىگايەى خودا بۆ خۆى دەزانى چۆنە. ھەرلەويىدا پىنج ھەرزەى نوژى لەسەر موسولمانان ديارىكرا لە شەوو رۆژىكدا، لە بناغەدا پەنجا نوژى بوو «۱».

بۆ بەياني درۆژى دوايى پېغەمبەر ﷺ بەسەرھاتى ئىسراو ميعراجى بۆ خەلكە كە گىرايەو، ئىتر موشرىكەكان كەوتنە خۆ بانگى يەكتريان كردو كۆمەل كۆمەل گردبوونەو بۆئەوئى ئەم ھەوالە سەيرە

۱ - ئەگەر دمتەوئ بەدرىژى چىرۆكى ئىسراو ميعراج بخوينەو بەگەرپۆو بۆ صەحىحى بوخارى و موسليم يان سەرچاومەكى ترى ھەرموودەى صەحىح. نەكەى پشت بەكتىبى ميعراج ابن عباس و سەرچاومەى لەوجۆرە بىستى. بەراستى ئەو كتیبە پرە لەدرۆو دەلەسەو نووسىنى ئىبنو عەبباس نىيەو ئەو لىي بى بەريە.

بۆیه کتر بگێرنهوه و پێی پێکهزن و گالتهی پێ بکهن، به لایانهوه سهیرو سهمه ره بوو. هه ندیکیشیان به ده م پێکه نین و گالته پێکردنه وه، وتیان: ده ئه گه ر راست ده که ی چو یته به ی توله م قه دیس و نوێژت تێدا کردوه بۆمان باس بکه ئاخۆ شیوه ی چۆنه. پێغه مبه ر ^{سیددی} ئه و چرکه ساته ی چو وه ناو مه سجدوله قصا به خه یالیدا نه هاتبوو سه رنجی دارو دیواری بدا و کۆله که و پایه کانی برژمیری و شیوه ی گشتی له زهینی خۆیدا خه زن بکا. ئیتر پهروه ردگار شیوه ی به ی توله م قه دیسی هینایه به رچاوی ئه ویش به جوانی بۆی وه صف کردن و هه ر په رسیاریکیان له باره ی ئه و شوینه پیروژه ئی ده کرد وه لامی ده دانه وه.

بوخاری و موسلیم فه رموده یه کیان له پێغه مبه ره وه ریوایه ت کردوه، فه رموویه تی: { لَمَّا كَذَبْتَنِي قُرَيْشٌ قُتِلْتُ فِي الْحَجْرِ، فَجَلَّ اللَّهُ لِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ لَطَفْتُ أَخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظَرُ إِلَيْهِ }.

ئه م ما هه زه ته ی ئه بوبه کر، هه ندی له بته په رسته کان به په له ئه م هه وئه یان بۆبرد به هیوای نه وه ی به لایه وه شتیکی نامه عقول بی و بلی درۆیه، به لام که چۆن هه وئه که یان پێ راگه یاند فه رمووی: ئه گه ر ته شریفی ئه و قسه ی فه رمووبی راسته، من ئه گه ر ئه و له وه ش زیاتر بلی به وای پێ ده که م.

هه ر له سه ره تای رۆژی شه وی ئیسرا و میعراجدا هه زه ته ی جو برائیل هات پێغه مبه ری فیری چۆنیه تی ئه نجامدانی نوێژه کان کردو کاته کانی بو دیاری کردن.

له پیش واجب بوونی پێنج نوێژه کاندای پێغه مبه ر ^{سیددی} هه موو رۆژی به یانی دوو رکات و ئیواره دوو رکات نوێژی ده کرد وه کوو چۆن هه زه ته ی ئیبراهیم وای کردوه.

پەندە نامۇزگارى:

بىرى تويۇرەرەۋە باھىت ئارەزۇيان لەۋەيە زىدەرەۋى و موبالەغە
 بىكەن لەۋىناکردنى ژيانى پىغەمبەردا ^{سىرلى} ~~سەئىدى~~ و جەختکردنەۋى
 لەسەرئەۋە كە ژيانى پىرۋى ژيانىكى ئادەمىزادانەى ئاسايى بوۋە،
 ئەمەش لەمىانەى دىرژەدان بەباسکردنى ئەۋە كە ژيانى موعەقەد نەبوۋە
 لەپشت خەۋارىق و موعىزاتەۋە، ژىنانىكى ئاسايى ئادەمىانە بوۋە.
 بەلكو پىغەمبەر بۇ خۇى ئىنكارى ئەۋەى كىردوۋە كە موعىزەى
 ھەبى و ھىچ گىرنگى پى نەداۋە ھىچ ئاۋى لەۋانە نەداۋەتەۋە كە داۋى
 موعىزەيان لى كىردوۋە. ھەمىشە جەختى لەسەر ئەۋە كىردۇتەۋە كە
 موعىزە و خەۋارىق لەئىشى ئەۋ نىيە و ھىچ دەسەلاتىكى تىياندا نىيە.
 ئەمجار ئەۋ باھىت و تويۇرەرەۋانە بەلگە لەسەر بۇچونەكەيان دەھىنەۋە
 بەنمۇنەى ئايەتى «قل انما الآيات عند الله» بەشىۋەكە كەۋا دەخەنە
 خەيالى بىسەرۋ خويىنەرەۋە: كە ژيانى پىغەمبەر ^{سىرلى} ~~سەئىدى~~ بەتەۋاۋى مانا
 دوربۋە لە موعىزات و نىشانە و ئاياتىك كە خودا پىشتىگىرى
 پىغەمبەرانى خۇى پى كىردوۋە لەسەر دەستى ئەۋان ئەۋ موعىزە و
 خەۋارىقانەى ھىناۋەتە دى.

ئەگەر ئىمە لەسەرچاۋەى ئەم تىۋرە دەربارەى پىغەمبەر وردىنەۋە،
 بۇمان دەردەكەۋى ئەۋ تىۋرە لە بناغەدا فىكرە و بۇچوۋنى ھەندى
 رۇژھەلاتناس و لىكۆلەرەۋەى بىگانەن لەۋىنەى غوستاف لۇبون،
 ۋاوجىست كۇنت، ۋەيوم، ۋجۆلدزىھرو ھى تىرىش بناغەى ئەۋ تىۋرە و
 ھۇكارى سەرھەلدانى لاي ئەۋ كۆمەلە ھەر لەيەكەمجارەۋە بىروا نەبۇنيانە
 بە خالىقى موعىزە و خەۋارىق، چونكە ئىمان بەخودا ھەركاتى لەدل و
 دەروندا جىگىر بوۋ ئىتر دوا ئەۋە بىروابوۋن بەھەموۋ شتىك ئاسايىيە.
 شتىك نامىنى لەدونىادا بەھەقىقەت ناۋى موعىزەى لى بنىن.

پاشان چەند كەسىك لەنوسەرى موسولمان ئەم تىۋرەيان لە
نوسەره بېگانانە وەرگرت و قۇستيانەو. لەبەدبەختى جىھانى
ئىسلامى ئەو كۆمەلە نوسەره موسولمانە ھەموو ھىزو تواناي خويان
خستەگەر بۇ رەواجدان بەيىرو بۆچونى ئەو بېگانانە بەبى ئەوھى ھىچ
بەلگە و پشتگىرىيەكيان لاھەبى جگە لە ھەلخەلەتان بە برىق باقى فرت و
فېلىيان و ھەبەسان و سەرسام بوونيان بەدياردەي پېشكەوتنى بواری
زانستى كەھەموو ئەوروپاي گرتەو.

لەو نوسەره موسولمانانەي كە بەم برىق باقە ھەلخەلەتان مامۇستا
شىخ موھەممەد عەبدەو موھەممەد فەرىد و ھەجدى و ھوسەين ھەيكەل
بوون.

ئەمجار ئەو موبەشېرو خۆرھەلاتناسە گومانخەرەوانە، ئەو بەناو
زانا و زانست خوازە بېگانانە تېفكېرىن لە وەزەو ھالى ئەو نوسەره
موسولمانانەو ئەو بېرو باوھەرى دەرى دەپن دىتيان ئەوھى ھەندى
موسولمان دەيلېن دەرگا و ئاسۆو گۆرەپانى تازەيان بۇ دەكەنەو
بۆئەوھى باش بتوانن غەزوى فېكېرى جىھانى ئىسلامى بکەن و شك و
گومان لای موسولمانان دەربارەي ئايىنەكەيان پەيدابكەن، ئىتر ئەم
ئاسۆو گۆرەپانە تازانەي كەبۇيان ئاچو غ بووھ بى ئاتاجى كردوون
لەشىۋازو وەسىلە كۆنەكانيان، ھىچ پېويست ناكە ئىستا بانگەشەي
شەپرى راستەوخۇ دژى عەقىدەي ئىسلامى رابگەيەنن و ھەول بەدن
ئەفكارى ئىلھادى لەمېشكى خەلکیدە بېروينن... ئىتر لەم روانگەو
ئوسلوب و شىۋازى خويان گۆرى رېگای تازەو شىۋازى تازەيان گرتەبەر،
ئىتر كەوتنە رەواجدانى چەند صىفاتىكى ديارىكراو بۇ پېغەمبەر وەككو
رەوشتى «بطولة = پالەوانىەتى» و عەبقەرى و قىادەو سەرۆكى و ئەم
جۆرە صىفاتانە ئەمەش لەمیانەي عىباراتى پېدا ھەلگوتن و رازاۋەدا.
لەھەمان كاتدا زىدەپۇيى دەكەن لەويناكردنى ژيانى گشتىدا، دوور

لەھەموو شتېك: كە عەقل دەركى نەكا لە موعجىزات و خەوارىقى عادەت. بۆئەوھى وىنە و صورەتتىكى تازە بۆ پىغەمبەر ﷺ لەزىھنى موسولماناندا دروست بىكەن و بە تىپەرىنى رۆژگار بەسەرياندا پىي ئاشنابن وادەبىي وىنە و صورەتەكە صورەتى «محمد العبرى» يان صورەتى «محمد القائد» يان صورەتى «محمد البطل» دەبىي.

بەلام نابى بەھىچ حال و كلوجىك صورەتى «محمد النبى والرسول» بى! چونكە ھەموو ھەقائىقى پىغەمبەرىتى و ئەو مانا و بنەمايانەى لەخۇيان دەگرى لەنىگا و شتە غەيبى و پەنامەككىيەكان «بەھوى ئەو رەواجدانە بە نازناوى عەبقەرى و پالەوانىيەتى و ئەو جۆرە صىفاتانە دە دوورن لەماناى موعجىزە و خەوارىق» ھەموو ھەقائىقەكانى پىغەمبەرىتى و نىگا فرى دەدەنە جىھانى «مىثولۇجيا» ئەفسانە و ئەسائىر. لەم رەھە كە «وھى و نبو» لەبەشى ھەرە گرنگى موعجىزەن.

ئىتر كە ئەمەيان بۆ چووەسەر ئىتر ئەوكاتە «بە طەبىعەتى حال» پىويست ناكە ھىچ ھۆكارىك تەصەور بىرى بۆ زۆرى گردبونەوھى گەل و نەتەوھى جىاجىا لەدەورى پىغەمبەر و چونە ژىر ئالای و رەگەل كەوتنىان بۆ كاروانى نەپساوھى دەعوە و بانگەوازی جگە لەكارىگەرى و مۆتەئەئىر بوون بە عەبقەرىيەت و ئەو بنەما و موقەویماتانەى تىیدا كۆبونەوھ بۆ قىادە و سەرکردايەتى لەژيانىدا. بەمەش ماناى «نبوة» و «وھى» دەسپرنەوھ و پلە و پاىەى پىغەمبەرىتى لە ھەزەرتى موحەممەد دادەپرن. ئەمجار جوان تىبفكرەو لەمەبەستەكە وردبەرەوھ!!

بىگومان ئەم مەبەستەى كە ھەولى بۆ دەدەن بەئاشكرا لە بانگەشە بۆكردن و بلاوكردنەوھى وشەى «محمدىين» «وھكوو عىنوان و ناوىكى تازە» لەجىاتى «مسلمين» خۆى دەنويىنى و دەرەكەوئى.

به‌لام ئاخۆ ده‌بێ مه‌وقیعی ئهم ته‌خه‌ییول و ته‌سه‌وره له‌چ ئاستیکدا
بێ ده‌رباره‌ی حه‌قیقه‌تی په‌یامی هه‌زه‌تی موچه‌مه‌د و شه‌ئو و حاڵی،
ئه‌گه‌ر ئێمه هه‌ول به‌ده‌ین حه‌قیقه‌ت ده‌ربخه‌ین له‌ژێر روشنایی
لیکۆلینه‌وه‌ی مه‌نطیقی و مه‌وضوعیدا؟

یه‌که‌م: ئێمه ئه‌گه‌ر بگه‌ڕێینه‌وه بۆ تی‌فکری له‌دیارده‌ی وه‌حی و
نیگا که به‌ناشکرا له‌ژێانی پێغه‌مبه‌ردا خۆی ده‌نوینێ «له‌وه‌پیشیش
به‌دریژی باسما لێوه‌کرد» ده‌بینین دیاریترین صیفته که‌خۆی ده‌نوینێ
له‌ژێانی پر‌فه‌رو به‌ره‌که‌تیدا «نبوة = پێغه‌مبه‌رایه‌تییه». ئه‌مه هه‌چ شک و
گومانێ تێدا نییه. «نبوة» یش له‌مانا په‌نامه‌کی و غه‌یبییه‌کانه نایه‌ته ژێر
کو‌نترۆلی پێوه‌ره مه‌حسوسه‌کانی ئێمه.

که‌وابوو مانای مو‌عجیزه و خه‌واریق ئاوینه‌ی کیانی پێغه‌مبه‌ر بووه و
له‌ئه‌صلی کیانیدا به‌رجه‌سته بووه. که‌واته ناگو‌نجی دیارده‌ی
مو‌عجیزه و خه‌واریق له‌ پێغه‌مبه‌ر دوور بخه‌ینه‌وه مه‌گه‌ر به‌روخاندنی
خودی مانای «نبوة» و س‌رینه‌وه‌ی له‌ژێانی پێغه‌مبه‌ر ^{س‌رینه‌وه‌ی} ئه‌مه‌ش
یه‌کسانه به‌ ئینکاریکردن و ره‌تکردنه‌وه‌ی خودی ئایین خۆی. جا ئه‌گه‌ر
برێ له‌ لیکۆله‌ره‌وه خۆره‌له‌اتناسه‌کان ئهم ئاکامه‌یان نه‌درکاندوه هه‌ر
به‌وه‌نده ئیکتیفایان کردوه که هاتوون باسی زیره‌کی و عه‌بقه‌ریه‌ت و
نازایه‌تی و سیاسه‌تمه‌داری و کاربه‌جیی پێغه‌مبه‌ر بکه‌ن، هاتوون
پیشه‌کی و سه‌ره‌تایی و «مقدمات» یان داناو له‌ ئاکامه‌کان بێده‌نگ بوون.
چونکه نه‌تیجه و ئاکام «دوای سه‌لماندنی مو‌قه‌دیما» به‌شیوه‌یه‌کی
س‌روشتی دینه‌جی.

و‌یرای ئه‌مه‌ش زۆریک له‌و خۆره‌له‌اتناسانه نه‌تیجه و ئاکامه‌کانیان
درکاندوون و نه‌یان‌توانیوه له‌سینه‌ی خۆیاندا مه‌به‌ستی گلاویان بشارنه‌وه.

بۆ نموونه وهكوو «شبلى شميل» كاتيڤ له نووسينيڤيدا بپروا به ئاييني ناونا بپروا به موعجيزه‌ى محال و وه‌دى نه‌هاتوو^۱.

دووهم: ئه‌گه‌ر ئيمه له‌سیره‌ى پيغه‌مبه‌ر ﷺ وردبينه‌وه و سه‌رنج بدهينه روداوه‌كانى ژيانى پيروزى. ده‌بينين په‌روه‌ردگار چه‌ند موعجيزه‌يه‌كى له‌سه‌ر ده‌ستى پيغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌يناوه‌ته‌دى كه ناتواندرى قبول نه‌كړين و هه‌چ مه‌جالىك نيه بۆ ره‌تكر دنه‌وه‌يان، چونكه ئه‌و روداوه سه‌ر ئاسايانه ئه‌و موعجيزانه به‌رشته‌ى سه‌حيج و موته‌واته‌ر نه‌قل كراون و به‌ئيمه گه‌يشتوون، به‌جۆريڤ عه‌قل و فكر به‌رزده‌كه‌نه‌وه بۆ پله‌ى قه‌طع و يه‌قين. يه‌كيڤ له‌و موعجيزه‌و روداوانه‌ى كه پله‌ى قه‌طعيان وه‌رگرتوو روداوى هه‌لقولانى ئاوه له‌ناوانى په‌نجه‌ى پيروزى.

بوخارى له «كتاب الوضوء» دا موسليم له «كتاب الفضائل» دا ئيمامى ماليك له موطا‌دا له «كتاب الطهارة» دا فه‌رموده‌زانانى تريش به‌رشته و ريڤگاي جيا جيا ئه‌م روداوه‌يان گي‌راوه‌ته‌وه ته‌نانه‌ت ئيمامى زه‌رقانى له قورطوبييه‌وه ده‌گي‌ريته‌وه ده‌لى: بيگومان هه‌لقولانى ئاوه له‌نيو په‌نجه‌ى پيغه‌مبه‌ر ﷺ چه‌ند جاريڤك و له‌چه‌ند شوينيڤك و له‌مه‌شاهيدى گه‌وره گه‌وره‌دا دووباره و سى‌باره بوته‌وه. له‌چه‌ند ريڤگه‌و رويته‌يه‌كه‌وه ريوايه‌تكراره كه تي‌كراوه سه‌رجه‌م موفيدى زانستى قه‌طعييه له‌ته‌واتورى مه‌عنه‌وييه‌وه سه‌رچاوه‌ى گرتوو. هه‌روا روداوى له‌تبوونى مانگ له‌سه‌رده‌مى پيغه‌مبه‌ر ﷺ كاتيڤ موشريكه‌كان داوايان لي‌كرد وه‌كوو به‌لگه‌يه‌ك له‌سه‌ر راستى په‌يامه‌كه‌ى بتوانى مانگ شق بكا، ئيمامى بوخارى له «كتاب احاديث الانبياء» دا ئيمامى موسليم له

۱ - دكتور شبلى شميل له‌پيشه‌كى ته‌عريب كردنى كتىبى بوكنز. ئه‌م مه‌به‌سته‌ى خوى دركاندوو.

«کتاب صفة القيامة» دا هروا زوربه‌ی زانایانی فهرموده نهم روداوهدیان گیراوه‌ته‌وه.

ئیبنو که‌شیر ده‌لئ: بیگومان چهند ه‌دیشی موته‌واتهر به‌رشته‌و سه‌نده‌ی صحیح ده‌رباره‌ی نهم روداوهد ریوایه‌ت کراون... نهمه شتیکی چه‌سپاوو بریار له‌سه‌ردراوه له‌لایه‌ن زانایانی ئیسلامه‌وه و یه‌کرایي به‌ده‌ست هی‌ناوه: که له‌سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ردا مانگ دوو له‌تبووه و نهمه یه‌کیکه له مو‌عجیزه گه‌وره‌کانی پیغه‌مبه‌ری ئیسلام^(۱).

روداوی ئیسراو می‌عراج: که ئیمه نهم باسه‌مان به‌بو‌نه‌وه هی‌ناوه، نه‌و ه‌دیشه‌ی روداوهد که‌ی تی‌دا نه‌قل کراوه ه‌دیشیکی صحیح و «متفق علیه» و چه‌سپاوییه‌که‌ی ئینکار ناکری و ثابت و جیگیره، به‌کۆرای موسولمانان له مو‌عجیزه گه‌وره‌کانی پیغه‌مبه‌ره.

نه‌وه‌ی جیگای سه‌رسوپرمانه نه‌وانه‌ی سه‌رگه‌رمی به‌ره‌واجدانی صیفه‌تی «عه‌بقه‌ری» ن بو پیغه‌مبه‌رو ته‌نها صیفه‌تی عه‌بقه‌ری و لی‌هاتویی و نه‌و جو‌ره صیفه‌تانه‌ی بو ه‌لده‌ده‌ن و، ناوی مو‌عجیزه‌و خه‌واریق له‌ژیانیدا دوور ده‌خه‌نه‌وه و له‌کوله‌که‌ی ته‌ریشدا باسی ناکه‌ن، چاوی خو‌یان ده‌نوقینن و گو‌یچکه‌یان ده‌هاخن له‌ناست نه‌و ه‌موو ه‌دیشه‌ موته‌واته‌رانه‌ی له‌راستی و چه‌سپاویدا گه‌یشتوونه پله‌ی قه‌طعی و فه‌رامۆشکردنیا‌ن به‌هیچ پی‌وه‌ریک کاری زانستی نییه. به‌هیچ کلۆجیک نه‌به‌ ئاو نه‌ به‌نا نه‌ به‌چاک و نه‌ به‌خراب باسیان ناکه‌ن، ه‌ر ده‌لئی سه‌رچاوه‌کانی ه‌دیث پریان نییه له‌و ه‌دیشانه. له‌کاتی‌کدا بو ه‌ر ه‌دیشیک له‌و ه‌دیشانه زیاد له «ده» ریگای رشته هه‌یه.

بەللى ئاشكرا روونە ھۆى ئەم تەجاھول و خۇگىل كىردنە
خۇدزىنەۋە ھەلاتنە لە تەنگرە ئىشكالىكى قول كەپۈبەپرويان
دەبىتەۋە لەكاتى تىپروانىن و تىفكرىن لەم فەرموودانە. چونكە ماناى ئەو
فەرموودانە ناۋەپۇكىان بەئاشكراۋ بى پىچ و پەنا دژدەۋەستى لەگەل
ئەو تىۋرەى لەمىشكى ئەواندا سۈردەخا^۱.

سىيەم: موعجىزە وشەيەكە چەندىك لىى وردبىەۋە و سەرنجى
بدەينى مانايەكى زاتى دەست ناكەۋى، ئەۋەى لىى فەم دەكرى و لىى
ۋەدى دى جگە لەمانايەكى نىسبى روت بەۋلاۋە ھىچى ترنيە. موعجىزە
بەگوپىرەى زاراۋە ئىصطىلاحى خەك برىتتيە لەھەركارىك خارىجى
عادەت بى و ئولفەتى پىۋە نەگىرابى، ھەموو شتىكى ئولفەت پىۋەگىراۋ
بەگوپىرەى چەرخ و رۇزگار تەطەۋر دەكاۋ پىشكەۋتن بەدەست دىنى،
بەگوپىرەى جوداۋازى ئاستى رۇشنىرى و ھەست و زانىارىيەكان و گەل و
نەتەۋەكان جوداۋازى تىدا دىتەجى، زۇر كارى ۋاھىيە پىش ماۋەيەك بە
موعجىزە زانداۋە، ئەمپۇ بۇتە كارىكى ئاسايى و ئولفەت پىۋەگىراۋ، زۇر
كارى ۋاھىيە لەبىئەيەكى شارەستانى و پىشكەۋتودا شتىكى ئاسايى و
پىۋەراھاتوۋ مەئلفە لەناۋ نەتەۋەيەكى دواكەۋتوۋ بە موعجىزە
دەژمىردى!

بەلكوۋ حەق و راستى ئەۋەيە بلىن: ئولفەت پىۋە گىراۋ و ئولفەت
پىۋە نەگىراۋ، پىۋە راھاتوۋ پىۋە رانەھاتوۋ لە ئەصل و بىنەمادا
ھەردوكان موعجىزەن.

ئەستىرەكان موعجىزەن، جم و جولى فەلەك موعجىزەيە، ياساى
ھىزى كىشندە «قانون الجاذبية» موعجىزەيە، كۆمەلەى ئەعصاب لە

۱ - يەككى لە ھەۋادارانى ئەم كۆمەلە خاۋمنى كىتپى - حىياة محمد. كە ھەمىشە دەپەۋى
خۆى لەم فەرمودانە گىل بكا تا مەنھەجە....

ئادەمىزاددا موعجىزەيە. سۈرپانەۋەي خويۇن لەجەستەيدا موعجىزەيە،
روح موعجىزەيە، ئادەمىزاد بۇ خۇي موعجىزەيە. ئاي كەئەو زانا
فەرەنسىيە «شاتوبريان» چەند وردىين و عاقل بووہ كە هاتووه ناوي
«الحيوان الميتافيزيقي» پريوہ بەسەر ئادەمىزاددا: كە مانا كوردىيەكەي
«حەيۋانى غەيبىي و نەزاندراۋ».

ۋەلى ئادەمىزاد «بەھۇي دريژى ماۋەي پيۋە راھاتن و بەردەوامبوۋنى
عادە و دوبارە و چەندبارە بوۋنەۋەي شتەكان» لايە موعجىزەيەكەي و
گرنگىيانى لەبىر دەچىتەۋە. لەپوي نەزانى و بوغرا بوۋنەۋە و اگومان دەبا
موعجىزە ئەۋەي كە لەنكاۋىك رودەدا و گۆزو گوممەت بە پىچەۋانەي
پيۋە راھاتنى خەلك و داب و نەرىتيان دىتەكايەۋە. ئەمجار دى ھەموو
ئەۋشتانەي پىيانەۋە راھاتوۋە بوۋنە شتىكى ئاسايى لەلاي، دەيانكاتە
پيۋەر بۇ پىروابوۋنى بەشتەكان يان رەتكردنەۋەيان!! ئەمەش خۇي
لەخۇيدا جەھل و نەزانىيەكەي سەيرو سەمەرەيە لە مرقۇدا چەندىك
لەبۋارى شارەستانى و زانىاريدا پىشكەۋى!...

مروۋ بەتيفكرين و تىپروانىنىكى كەم بۇي دەردەكەۋى ئەۋ خودايەي
ئەم بۈنەۋەرەي ھىناۋەتە دى، ھىچ بەلايەۋە گران نىيە كە موعجىزەيەكەي
ترى تىدا زيادىكا، يان ھەندى گۆرانكارى و تاۋو توي لەپىرى ئەۋ ياساۋ
نىظامانەدا بكا: كە بۈنەۋەري لەسەر دارشتوۋە. بىگومان
خۆرھەلاتناسى ئىنگلىزى ئەم تىپروانىن و تىببىنيەي لەلا دروست بوۋە
بەم تىفكرينەۋە دەلى: «ئەۋ دەسەلاتەي بوۋنەۋەري ھىناۋەتەدى،
دەسەۋسان نىيە لەۋەدا شتىكى لى لەبەرى يان شتىكى بخاتە پال و لىي
زيادىكا. ئاسانە كە بگوترى ئەۋ زيادكردن و لاپردنە عەقل وىناي ناكاۋ
ناچىتە ناۋ تەصەۋرەۋە، ۋەلى ئەۋەي كە دەگوترى تەصەۋر ناكىرى،
تەصەۋر نەكردنەكەي ناگاتە پلەي ھەبوۋنى بۈنەۋەر.

مەبەست ئەوھىيە ئەگەر ئەم بونەوەرە وجودى نەبى، ئەمجار بەيەكىك
لەوانەى ئىنكارى موعجىزات و خەوارىق دەكەن، تەصەورى بونيان ناكەن
بگوترى: عالەمىكى ئاوا دىتەجى، يەكسەر دىتە جواب و دەلى: ئەمە
تەصەور ناكرى، نەفىي كردنى بۆ تەصەورى عالەم زۆر توندتر دەبى
لەنەفىي كردنى تەصەورى موعجىزە و خەوارىق.

ئەمە وردكارىيەكە پىۋىستە ھەموو موسولمانىك بىزانى دەربارەى
پىغەمبەر و ئەو موعجىزانەى خودا پىى بەخشيون و كردونى بەمايەى
رىز بۆى.

دوۋەم: مەوقىع و كارىگەرى موعجىزەى ئىسراو مىعراج لەو
روداوانەى بەسەر پىغەمبەردا تىپەرىن لەو سەردەمەدا. بىگومان
پىغەمبەر ﷺ ئەشكەنجە و ئارەحەتى جۇراو جۇرو زۆرى لەدەست
قۇرەيشىيەكان چەشت، ئارەحەتىرىن بونيان ئەو سزاو عەزابە بوو كە ئاچارىيان
كرد بچى بۆ طائىف. وەكوو لەو پىش ئاماژەمان پىكرد.

لەو دوعا و پارانەوھى ئەنجامىدا دواى ئەو لە طائىف گەرايەو
لەژىر سىبەرى درەختى باغى دوو كۆرەكانى رەبىعە دانىشت و
حەسايەو، لە دوعا و پارانەوھەكى ئەو دەردەكەوئى كە وەكوو ھەموو
ئادەمىزادىك ھەستى بەلاوازى خۆى كردووە و زانىۋىيەتى چەندە
پىۋىستى بەيارمەتى و كۆمەك ھەيە. ئەوھش نىشانە و دياردەى
بەندايە تىكردنى ئادەمىزادە بۆ خوداى بالا دەست.

لەپارانەوھەكىدا جۇرىك لەماناى شكواردن لای خودا و بەتەما بوونى
يارمەتى و ئى رازى بوونى پىۋە ديارە، لەوانەى تەرسى ئەوھى بووبى كەئەو
ئەزىيەتدان و چەرمە سەرىيەى تووشى بوو بەھۆى جۇرىك لە غەضەبى
خودابى لىى و لەسەر تاوانىك بى كە لىى رودرابى. بۆيە لەميانەى
پارانەوھەكىدا دەفەرموى: {ان لم يكن بك غضب عليّ فلا أبالي} ئەگەر ئەم

ئازارو ئەشکەنجەیه غەضەبی تۆنەبی لەسەر من ئەو من هیچ بەلامەو
گرنگ نییه.

ئیتەر میوانداری کردنی لەلایەن خوداوه «پاش ئەو هەموو
نارەحەتیانە» کە لەئیسراو میعراجدا رەنگی دایەو ریزلێنان و
تەکریمکردنێک لەخوداوه بۆ ئەو. تازەکردنەوێ عەزیمەت و شەباتی بوو
لەسەر پەيامەکە. بەلگەبوو لەسەر ئەو: کە ئەو نارەحەتیە لەگەل و
نەتەو کە یەو تووشی دەبێ، ھۆکارەکە ئەو نییە خودا پشتی بەردابی
یان غەضەبی ئی گرتبێ. بەلکوو ئەو ئازارو چورتمانە داب و نەریتی
خودایە لەگەل خوشەوێستانی خوێ و ئەو سوننەتی بانگەوازی و
دەعووی ئیسلامییە لەهەموو کات و سەردەمێکدا.

سەییەم: مانای شەوڕەوی پیکردنی پیغمبەر بۆ
بەیتولمەقدیس و بەرزکردنەوێ بۆ حەوت تەبەقە ئاسمانەکان، بەلگە
ئاشکراو رۆن ھەن لەسەر ئەندازە و ریزو حورمەت و پیرۆزییە ئەو
مزگەوتە لای خودا ھەیەتی. ھەروا بەلگە ئاشکرای تێدایە لەسەر
پتەوی پەيوەندی نێوان ئەو پەيامە ھەریەک لەعیسای کوپی مەریەم و
موحەممەدی کوپی عەبدوللای پێ رەوانەکراون. وێرای نیشانە
پەيوەندی توندو تۆلی ئایینی کەخودا ھەموو پیغمبەران بەو تاقە
ئایینە ئاردوو ھەموویان یەک لەدوایە ئەو ئایینە خودا پەسەندە
کەناوی ئیسلامە جەخت کردۆتەو.

ھەروا ئاماژە ئەوێ تێدایە چەند پێویستە موسوڵمانان لەھەموو
چاخ و سەردەمێکدا پارێزگاری لەوخاکە پیرۆزە بکەن، ببە پەڕزینی و
بیپاریزن لەدەستی چەپەلی دۆژمنانی ئاین. ھەردەلیی حیکمەتی
خودایی موسوڵمانانی ئەم چەرخی و سەردەمە ھەلدەن کە وریان
نەپوخی و ترس دایان نەگرن و خویان شەرمەزار نەکەن لەبەرامبەر

ده‌ستدریژیکردنی جوله‌که‌ بۆسه‌ر ئه‌و خا‌که‌ پیرۆزه‌و هه‌ول بده‌ن پاکی بکه‌نه‌وه‌ له‌و سه‌ته‌مکاره‌ خودا نه‌ناسانه‌و بی‌گێرنه‌وه‌ بۆژێر ده‌سه‌لاتی موسو‌لمانان.

کێ ده‌زانێ، له‌وانه‌یه‌ واقیع و روداوی ئه‌م شه‌وپه‌وه‌یه‌ گه‌وره‌و شکۆداره‌ بێ که‌ سه‌لاح الدینی هه‌لنا بۆئه‌وه‌ی پاله‌وانانه‌ ئه‌و سه‌روه‌رییه‌ گه‌وره‌یه‌ تۆماربکا‌و، هه‌رچی توانا‌و هی‌زی خۆی هه‌یه‌ بی‌خاته‌ گه‌ر بۆ به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی هی‌رشه‌ یه‌ک له‌دوا یه‌که‌کانی خا‌چه‌رستان بۆسه‌ر ئه‌م وڵاته‌ پیرۆزه‌و له‌ئا‌کاما بی‌ان‌شکینێ و پا‌شه‌و پا‌ش بی‌ان‌گێرێته‌وه‌، ئه‌و سه‌روه‌رییه‌ بێ وینه‌ له‌لا‌په‌ره‌کانی می‌ژوودا به‌وشه‌ی زی‌رین بنو‌وسێته‌وه‌. ده‌بێ موسو‌لمانان به‌گشتی و گه‌لی کورد به‌تایبه‌تی شانازی به‌که‌له‌ پیاوی ئا‌وا بکه‌ن، هه‌میشه‌ به‌ری‌زه‌وه‌ نا‌وی به‌ینن.

خودایه‌ بۆخاتری نا‌وه‌ جوانه‌کانی خۆت جا‌ریکی تر ئه‌و سه‌روه‌رییه‌ به‌گه‌لی کوردی موسو‌لمان به‌ه‌خشییه‌وه‌و سه‌ره‌له‌نوێ قیبه‌له‌ی یه‌که‌می موسو‌لمانان له‌ژێر قیاده‌ی که‌له‌ پیا‌ویکی کوردی وه‌کو‌و صلاح الدین دا‌ رزگار بکری‌ته‌وه‌. «وما ذلک علی الله‌ بعزیز».

چواره‌م: له‌شیر هه‌لبژاردنی پێغه‌مبه‌ر ﷺ به‌سه‌ر شه‌رابدا له‌وکاته‌دا که‌ هه‌زه‌تی جو‌برائیل هه‌ردوکی خسته‌نه‌ به‌رده‌ستی به‌ل‌گه‌یه‌کی ره‌مزی هه‌یه‌ له‌سه‌ره‌وه‌ که‌ ئایینی ئیسلام ئایینیکی سروشتی و گونجا‌وه‌ له‌گه‌ل فیتره‌تی ئاده‌میزاد واته‌ دینی‌که‌ گونجا‌وه‌ له‌عه‌قیده‌و ئه‌حکامدا له‌گه‌ل نه‌وازیع و سروشتی ئه‌صلی مرۆفدا هه‌ل‌ده‌کا. له‌ئایینی ئیسلامدا شتی‌ک نییه‌ دژایه‌تی سروشتی بنه‌په‌رتی له‌ ئینساندا بکا. ئه‌گه‌ر سروشت قه‌باره‌یه‌کی خا‌وه‌ن طول و ئه‌بعاد بوا‌یه‌ ئایینی ئیسلام پۆشاکی بالا‌پۆشی به‌بالا برا‌وی ده‌بوو. واته‌: کالاً به‌قه‌د بالا‌ ده‌بوو!

ئەمە بەشىكە لەنھىنى بەرفراوانى بىلەپ بولۇپ تۇرۇپ ئىسلام و خىرا بىلەپ بولۇپ تۇرۇپ پىشوا يىكردى خەلك لىي. چونكە مەۋە چەندىك لەبۈرى حەضارەتدا پىشكەۋى و ھۆكارە مادىيەكانى بەختەۋەرىي داپۇشەن، ئەۋە ھىشتا لەناخەۋە ھەست دەكا بەۋە لايەنىكى پىۋىستىيەكانى پىرەكراۋنەۋە داخۋازىيە سىروشتىيەكانى نەھاتۋەندى و خەزەكا خەزەكانى فىترەتى داپىن بىرىن. پىي خوشە لە كۆت و زىجىرى تەكەلوفات و گىرى كۆيركەى دورو نەگونجا و لەگەل سىروشتى، زىگارى بىي. ئايىنى ئىسلامىش تاقە ئايىنىكە ۋەلامى قولتەين داخۋازى سىروشتى ئادەمىزاد دەداتەۋە خەزەكانى داپىن دەكا.

پىتەجەم: شەۋرەۋى پىغەمبەر و بەزىۋەندەۋى بۇ ئاسمانەكان و گەشتكردى بەناۋ مولىك و مەلەكۇتدا بەگىان و بەجەستە بوۋە پىكەۋە. جەماۋەرى موسۇلمانان لەكۆن و نويدا بە پىشەين و پاشىنىيەۋە كۆپايان لەسەرئەۋە ھەيە و سەلماندىيەنە.

ئىمامى نەۋەۋى لەشەرخى موسلىمدا دەفەرمۇي: «ئەۋەى حەق و راستە لەبارەى ئىسراۋ مىعراجەۋە موسۇلمانان بەگىشتى و زوربەى زانايانى سەلەف و گىشت زانايانى مۇتەئەخىرىن لە فۇقەھا و مۇحەدىثىن و مۇتەكەلىمىن. پىيان وايە شەۋرەۋىيەكەى بەجەستە و بەگىان بوۋە، ئاشارو ئەقۋالى زۆرەن ئەۋ روداۋە بەۋ شىۋە دەچەسپىنن و بەلگەن لەسەرئەۋە كە خەزەتى «مەمە» بەجەستە و گىيان ئەۋ گەشتە بىي وىنەى پى ئەنجام دراۋە، لە ظاھىرى ماناى ئەۋ حەدىث و ئاشارانە لانادەين مەگەر بەلگە ھەبى و ناچارىين، ھىچ ناچارى و مەال و نەگونجانىك بەدى ناكەين لەۋەى ماناى ظاھىر لەدەقەكان بەرچاۋبىگىرن، كەۋابوۋ پەنا نابەينە بەر تەئۋىل و گونجاندىن»^(۱).

ئیبینو حەجەری عەسقلانی لە فەتحوالباریدا دەفەرموێ: بێگومان ئیسراو میعراج لەیەك شەودا رویان داوە و لەحالتی بەخەبەریداو بەجەستە و گیان بووە، جەماوەریکی زۆر لە زانایانی حەدیث و فێقەو کەلام ئەم رایەیان پەسەند کردووە، ظاهیری ئەحادیثی صحیح لەسەری گەییشتوونە ئەندازەیی تەواتورو دەیچەسپینن، پێویست ناکا لە ظاهیری ئەو ئەخبارانە لابەدەین، چونکە بەمحالی نازانی تاناچاری تەئویلکردن بین.^۱

بەهێزترین بەلگە لەسەرئەوێ ئیسراو میعراج بەجەستە و گیان بووە ئەوێهە کاتیك پێغەمبەر ﷺ باسی شەوڕەوی خۆی بۆ قورەیشییەکان کرد هەندێ لەوانە موسوڵمان بوو بوون کەوتنە گومانەووە لەئایین هەلگەرانەو، قورەیشییەکانیش سەر لەبەر بەهەوالەکە سەریان سوڕما و کەوتنە گالتە پێکردنی و بەدرۆ خستەنەوێ، دەی ئەگەر شەوڕەوییەکەیی تەنها بەگیان بوایە، یان خەونی ببینیایە ئەو هیچ بەلایانەو جیگای سەرسوڕمان نەدەبوو، یان ئەوێندە بەزەقی و بەتوندی بەدرۆیان نەدەخستەو، چونکە ئەک پێغەمبەر بەلکوو زۆر ئادەمیزادی ئاسایی بەخەون شتی وەها دەبینی کە لەگەل واقعدا ناگونجی و یان بەخەيالی کەسدا راناویری. هەر لەکۆنەووە لەهەموو کات و شوێنیکدا ئادەمیزاد راها توو خەونی سەیرو سەمەرە ببینی و کەسیش نەها توو ئەو جۆرە خەونە خەيالیانە بەدرۆ بخاتەو. چونکە دیتنی شت لەخەوندا سنووری نییە. بەلکوو بینینی خەونی سەرنج راکیش و خەيالی بۆ موسوڵمان و کافر دەبێ تایبەت نیە بەکەسانیکەووە بۆ کەسانیکی تر نەگونجی. خۆئەگەر روداوێکە بەخەون بینین بویایە، قورەیشییەکان داویان لی

نه ده کرد که وه صفی بهیتولمه قدیس و دیوارو کۆله که و ده رگا کانیان
بۆبکا به مه بهستی بۆردان و تهحه دا.

ئه ماما ئه م موعجیزه چۆن هاته دی و عه قل چۆن وینای ده کا؟ ئه وه
وه کوو هه موو موعجیزه یه که موعجیزه یه کی تری بونه وه رو ژیان ته واو
ده کا! ... بێگومان ئیمه له وه پینش ئاماژه مان بۆ ئه وه کردو وتمان: هه موو
دیاردی ئه م که ونه له حه قیقه ت و راستیدا موعجیزه ن و سه ر ئاسان، جا
چۆن عه قل به ئاسانی و ئاسایی وینای ئه و موعجیزانه ده کا و دینه ژیر
رکیفی ته سه وریه وه ئاوا مومکینه بۆ عه قل ته سه وری روداوی ئیسراو
میعراجیش بکا به ئاسانی و ئاسایی.

شه شه م: وریابه له کاتی که دا تۆ له روداوی ئیسراو میعراج ده کۆلیه وه
پشت نه بهستی به و په راوه ی که پینی ده گوتری: «معراج ابن عباس»
چونکه له راستیدا ئه وه کتیبیکه له کۆمه لێک حه دیتی بی بناغه و بی
رشته و سه نه د پێک هاتووه و هیچ نه صل و بنه مایه کی راستی نه و ئه و
که سه ی ئه و په راوه پر له درۆیه ی هه لبه ستووه و یستویه تی پال ئیبنو
عه بباسی بدا، هه موو رۆشنیریک به لکوو هه موو مروقیکی عاقل ده زانی
که ئیبنو عه بباس به رینو بی تاوانه له و درۆ هه لبه سراوانه و ئیبنو
عه بباس هیچ په راویکی له میعراجی پیغه مبه ردا نه نووسیوه، به لکوو
میژوو شاهیده حه ره که ی کتیب نووسین و ته ئلیف له کۆتاییه کانی
سه رده می خه لافه ی ئه مه ویدا دهستی پیکرد.

کاتیک بانگخوازانی داخ له دل و دۆژمن به ئیسلام ئه و کتیبه یان
بینی و ئه و حه مکه درۆ و ده له سه یه یان تیدا ده ستکه وتن که پال پیغه مبه ر
دراون و بهر عۆده ی شیواندنی ئیمانی خه لکیکی زۆر ده بی، که وتنه
ره واج پیدانی و بانگه شه بۆ کردنی!

یه کیڅ له وانه ی دهر باره ی ئەم کتیبه نووسینی بلاو کرده و پیدایا
هه لگوت و مه دجی کرد، «دکتور لويس عوض» بوو خۆزگه ده تزانى
«لويس عوض کتیه». هه رچه نده ئەو نووسهره داخ له دلانه پيش
که سانی تر ده زانن ئەو کتیبه سه رله به رى درو یه و به دهم ئیبنو
عه عباسه وه هه لبه ستراره و هه موو ئەو هه ديثانه ی له خۆی گرتوون درو ی
شاخدارو به تال و پوچن، وه لى درو لای ئەوان خیرا ده بیته که لامى
راست و سه حیح، چونکه ئامانجى ئەوان ده پیکى و فیکرو بیرو باوه رى
موسولمانان چه واشه ده کا و ئایینیان ده شیونى.

پېغه مېهر (دروودی خوا ی له سه ربى) په یوه ندى به هۆزه کانه وه بو ئیمان هیتان

سه ره تاي ئیمان هیتانی ئەنصار:

پېغه مېهر ^{دروودی} ^{سنگلا} به درو ژایى ئەم ماوه هه موو، په یوه ندى
به هۆزه کانه وه ده کرد، له وه رزى هه جدا سالانه خۆى به و هۆزانه
ده ناساند: که ده هاتن بو هه جى که عبه، قورئانى به سه ردا ده خویندنه وه،
بانگه وازى ده کردن بو ئیمان هیتان، وه لى که س به پیر بانگه وازیه که یه وه
نه ده هات.

ئىبنو سه عد له کتیبى «طبقات» هه کیدا ده لى: «پېغه مېهرى خودا
هه موو سالى وه رزى هه جى به هه ل ده زانى و له و وه رزه دا به شه وو به پوژ
له هه ول و تیکو شاندا ده بوو، ده چوه سه ر رى گای حاجیان، ده چوه ناو
خیمه و مه نزل و شوینى کو بوونه وه یان، له بازارى «عوکاظ» و له «مجنة»
و «ذی المجاز» دا په یوه ندى پيوه ده کردن و بانگى ده کردن بو

نیمانهینان و داوای ئی ده‌کردن یارمه‌تی بدن و پشتگیری بکن و نه‌هینل بانگه‌وازی ئی قه‌ده‌غه بکری و نه‌زیه‌ت بدری، بۆئه‌وه‌ی بتوانی په‌یامی خودا بلا‌وبکاته‌وه و خه‌لکی نیمانی پی بهینن، پیی ده‌فه‌رموون نیمانم پی بهینن و یارمه‌تیم بدن به‌هه‌شتتان بۆ مسوگهره، به‌لام که‌س وه‌لامی نه‌ده‌دایه‌وه و که‌سی ده‌ست نه‌ده‌که‌وت به‌لینی یارمه‌تیدانی پیبدا. ده‌چووه ناو جه‌ماوه‌رو به‌شداربوانی وهرزی جه‌جه‌وه، په‌یوه‌ندی به‌هۆزو خیله‌کانه‌وه ده‌کردو ده‌یفه‌رموو: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَفْلَحُوا} ئه‌ی خه‌لکینه بلین: هیچ خودایه‌ک نییه جگه له «الله» شیاوی په‌رستن بی و له‌ناخه‌وه بپروا به تا‌ک و ته‌نهایی خودا بکن سه‌رفرازی دونیا و قیامه‌ت ده‌بن. {و تَمْلِكُوا بِهَا الْعَرَبَ وَتَذَلَّ لَكُمْ الْعِجَمُ} ئیوه به‌هۆی نیمانهینان و گوته‌ی «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» ده‌بنه‌ فه‌رمانه‌روای عه‌ره‌ب و هه‌موو که‌لانی ناعه‌ره‌ب ملکه‌چی ئیوه ده‌بن. {وَإِذَا آمَنْتُمْ مَلُوكًا فِي الْجَنَّةِ} ئه‌گه‌ر نیمان بینن ده‌بنه‌ پاشا له‌به‌هه‌شتدا. ئه‌بو له‌هه‌ب له‌دواوه‌ی هه‌لی ده‌دایه‌ و ده‌یگوت: خه‌لکینه بپروای پی مه‌که‌ن عه‌قلی تی‌کچووه و درۆزنه. ئیتر ئاماده‌بوان و گوێگران به‌ ناشرینترین شیوه قسه‌کانی پیغه‌مبه‌ریان ره‌ت ده‌کرده‌وه و نه‌زیه‌تیان ده‌دا^۱.

ئیبنو ئیسحاق له «الزهري» یه‌وه ریوایه‌ت ده‌کا، ده‌لی: پیغه‌مبه‌ر چوو بۆلای خیلێ به‌نی عامیری کوپی سه‌عه‌سه‌عه، بانگه‌وازی کردن بۆ نیمانهینان و خو‌ی پی ناساندن، «پیاویکیان که‌ناوی «بیحرة بن فراس» بوو وتی: وه‌للاهی ئه‌گه‌ر پشتگیری ئه‌م کوپه‌ی قوپه‌یش بکه‌م هه‌موو عه‌ره‌بی پی قوت ده‌ده‌م! یان رویکرده‌ پیغه‌مبه‌رو پیی گوت: ده‌لینی چی ئیمه‌ پشتگیریت بکه‌ین له‌سه‌ر بلا‌وکردنه‌وه‌ی په‌یامه‌که‌ت و

۱ - الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۱/ ۲۰۰ - ۲۰۱ وروی ابن اسحاق نحوه‌ انظر سيرة ابن هشام

بەلئىن و پەيمانەت لەگەڵدا بېبەستىن، پاشان ئەگەر خودا سەرى خستى بەسەر نەياردەكانتدا، ئايا دەسەلات و فەرمانرەوايى دواى تۆ بۆ ئىمە دەبى؟ فەرمووى: كاروبار بۆ خودايە، ويستى لەسەر كى بوو دەيدا بەئەو.

ئەمجار «بيحرة» بە پىغەمبەرى گوت: ئايا ئىمە خۇمان بکەين بە پارىزەرى تۆو گەردنى خۇمان بخەينه بەر شمشىرى عەرب لەبەرخاترى تۆ، ئەمجار كەخودا سەريخستىن ئىمە نەبينە فەرمانرەواو بۆ كەسانى تربى؟ دەبرۆ ئىمە پىويستمان بەم پەيامەى تۆ نيه^۱.

لەسالى يانزەهەمى پىغەمبەرىتىداو لەوهرزى حەجدا پىغەمبەر (دروودى خواى لەسەربى) وەكوو عادەتى خۆى هەول و تىكۆشانى خۆى زياتر چرو پر كردهو و پەيوەندى كرد بەو شاندانەى دەهاتن بۆ حەج. جا لەكاتىكدا تەشريفى لاي «العقبه» بوو «شوينىكە لەنيوانى «منى» و مەككەداو حاجيان لەوئى رەجمى شەيتان دەكەن» لەوئى تووشى كۆمەلەك پياوى ھۆزى خەزرج بوو^۲ خودا ويستى خىرو فەريان تووش ببى. پىغەمبەر ﷺ پەرسىياري لى كردن، ئىو كىن و لەچ ھۆزو خىللىكن؟ وتيان: چەند كەسىكىن لەھۆزى «الخزرج».

فەرمووى: ئىو لە ھاوپەيمانەكانى جولەكەن؟

وتيان: بەلى، فەرمووى: بۆ دانانىشتن ھەندى قسەتان لەگەڵدا بکەم؟ وتيان باشە. ھەموويان لەنزىك پىغەمبەر ﷺ دانىشتن و بانگى كردن بۆ خودا پەرسىتى و خودا بەيەكناسىن پىناسەى ئايىنى ئىسلامى بۆ كردن، ھەندى قورئانى بەسەردا خویندن. ئەوھى كەوا رىخۆشكەرە بوو بۆيان

۱ - سيرة ابن هشام ۴۲۵/۱ وتاريخ الطبري ۲/۲۵۰.

۲ - شەش كەس بوون ئەسەدى كورى زراة - عەوفى كورى الحارش - رافىعى كورى مالىك - قەحطەبەى كورى عامر - عوقبەى كورى عامر - جابىرى كورى عەبدوللا.

بۆلەۋەدى دىيان بىكرىتەۋە بۇ ئىمانىيەن، ئەۋەيە: ئەم ھۆزى خەزىجە جىرانى جولەكان بوون لەناۋ شارى مەدىنەدا، زۆرجار گوييان ئى بوو بوو جولەكان باسى ھاتنى پىغەمبەرىكىيان دەکرد كەزىكە رەۋانە بىكرى. ھەروا زۆرجار كە ناخۆشى و كىشە ھەرا دەكەۋتە نىۋان ئەمان و جولەكان، جولەكان پىيان دەگوتن: بەم زوۋانە پىغەمبەرىك رەۋانە دەكرى و رۆژگارى رەۋانەكردى سەرى لەسوئى ناۋە. ھەر لەگەل رەۋانەكرا خىرا ئىمە شوينى دەكەۋىن و يەكسەر ئىمانى پى دەھىنن، ئەمجار لەگەل ئەۋدا دەكەۋىنە وىزەتان لەناۋتان دەبەين و ەكۈۈ گەلى عادو ئىرەم قەلاچۇتان دەكەين.

جا كە پىغەمبەر سىلەرى كەۋتە قسەكردىن لەگەل خەزىجەكان و بانگى كرىن بۇ ئىمانىيەن، ھەندىكىيان بەھەندىكىيانىان گوت: ۋەللاھى ھەبى و نەبى ئەمە ئەۋ پىغەمبەرەيە كە جولەكان ھەپەشەيان پى ئى دەكردىن، خزمىنە بائەۋ جولەكانە پىشمان نەكەۋن، ئىمە دەست پىشخەرى خۇمان بىكەين.

ئىتر ھەموۋيان تىكرا موسولمان بوون و ئەمجار وتيان: بەخودا خزمەكانمان: «ئەۋس و خەزەج» بەجى ھىشتۋە، ھىچ كۆمەلىك نىيە بە ئەندازەى ئەۋان دژايەتى و ناكۆكى لەناۋياندا بى. ھىۋامان وايە خودا بە سۆنگەى تۆۋە تەبايى و برايەتى راستەقىنە بخاتە ناۋيانەۋە. ئىمە ئەگەر چۈينەۋە بۇ مەدىنە دەچىنە لايان و ئەم ئايىنەيان بۇ روون دەكەينەۋە بانگيان دەكەين بۇ ئىمانىيەن، سا بەلكوۋ خودا بىكا بەدەنگمانەۋە بىن، خۆئەگەر بىتو خودا لەسەر دەستى تۆ ئەى پىغەمبەرى خودا! ئاشتىيان بىكاتەۋە و يەكيان بخاتەۋە، دىنىنا بە كەس لەتۆ بەدەسەلاتر نابى.

ئەمجار ھەلسان رۆيىشتن، بەلىنىيان بە پىغەمبەردا كەسالى داھاتوۋ بىنەۋە لاي و پەيۋەندى پىۋە بىكەنەۋە.

پهیمانی یه که می عهقه به

له دواى گه پرانه وهى وه فدى خه زره جیه کان بو شاری مه دینه نایینی
نیسلام له ویدا بلا و بووه، که سال تیره سورایه وه و کاتی چه جکردن
هاته وه پیشه وه، دوانزه کهس له موسولمانه کان به ناوی چه جکردنه وه
هاتن بولای پیغمبر ﷺ له «العقبه» ی یه که مدا چاویان به پیغمبر
کهوت، په یمانیاں له گهل به ست و به یعتیان پی کرد.

به یعتیان له گهل پیغمبر ﷺ کرد له سهر ئه و شیوه ی که له گهل
نافره تان به یعتی ده دانی، واته: پیغمبر ﷺ له سهر شهرو جیهاد
به یعتی له گهل نه کردن، په یمانیاں له گهل به ست و به یعتیان پی کرد،
مندال زینده به چال نه کهن. له هه موو کاریکی چاکه فرمانبه ردارب.

به یعت وهرگرتنی پیغمبر له نافره تان روژی دووه می فته ی
مه که بوو له سهر کیوی صفا دواى ته و او بوونی به یعتی پیاوان.

له و پیاوانه ی له عهقه به ی یه کهم به یعتیان به پیغمبردا «اسعد» ی
کوپی «زاره» و «رافع» ی کوپی «مالک» و «عباده» ی کوپی «الصامت» و
«ابو الهیثم» ی کوپی «التيهان» بوون.

عوباده ی کوپی صامت بوو خو ی هه والی ئه م به یعت تکردنه ی
گیراوه ته وه، ده لی: ئیمه دوانزه پیاو بووین، پیغمبر ﷺ پی گوتین:
{تَعَالَوْا بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا أُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا ، وَلَا تَسْرِقُوا ، وَلَا تَزْنُوا ، وَلَا
تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ ، وَلَا تَأْتُونَ بَهْتَانًا تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ ، وَلَا تَفْصُونِي
فِي مَعْرُوفٍ ، فَمَنْ رَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ
بِهِ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ لَهُ كَفَّارَةٌ ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَسَتَرَهُ اللَّهُ فَأَمَرَهُ إِلَى اللَّهِ ،
إِنْ شَاءَ عَاقِبُهُ ، وَإِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ}.

جا عوبادەى كۆرى «الصامت» دەلى: ئىتر ئىمەيش لەسەر ئەو خالانە بەيەتەمان بە پىغەمبەر دا.

جا كەۋەفدەكە ويستيان بگەپنەۋە، پىغەمبەر ^{سەئىد سەئىد} موصەبى كۆرى عومەيرى لەگەلدا ناردن و فەرمانى پىكرد: كە قورئانيان بۇ بخوئىنى فېريان بكا، ئايىنى ئىسلاميان بۆشى بكا تەۋە، ئايىنيان تىبگەيەنى. ئىتر لەۋەدوا بە موصەبىيان دەگوت: قورئان خوئىنى مەدینە.

پەندو ئامۇزگارى:

ئايىا بىنىت چۆن گۆرانكارى لەو ئازارو ئەشكەنجەيەى بەرەو روى پىغەمبەر دەبوو لە سالانى رابردودا، چۆن وردە وردە ئەو گۆرانكارىيە سەرى ھەلدا؟!

صەبرو خۇپراگرى بەرى گرت، تىكۆشان و ھەلدان ھاتە بەرگرتن، درەختى بانگەۋازى قەدى ئەستور بوو رەگى داکوتان و بە پىۋە ۋەستا و بەروبومى باشى دا.

بەلام بائىمە جارىكى تر ئاۋرېدەينەۋە، پىش ئەۋەى باسى بەروبوم و مژدە بگەين بابروانين بۇ سروشەت و شىۋەى صەبرى گەۋرەى پىغەمبەرىتى لە بەرامبەر ئەو ھەموو ئازارو نارەحەتىەى دەھاتنە رىى.

بىگومان ئىمە بىنىمان پىغەمبەر ^{سەئىد سەئىد} بانگەۋازى خۇى كورت ھەلنەھىنا بوو لەسەر نەتەۋەى قوپەيش و دانىشتوانى مەككە، ئەۋانەى ھەرچى توانا و دەسەلاتيان ھەبوو خستيانە گەر بۇ ئەزىەتدانى پىغەمبەر بەھەموو شىۋازو بە ئەۋپەرى توندو تىرئى بەلكوو پەيوەندى دەکرد بەھەموو ئەو ھۆزو شاندانەى لەۋەرزى ھەجدا رويان دەکردە مەككە، پەيوەندى پىۋە دەکردن و خۇى پى دەناساندن و بانگى دەکردن بۇ

ئىمانھېنان و يەكتاپەرستى. بەنا و ئەو ھۆزۇ خىلانەدا دەھاتوو دەچوو بانگەوازى دەکردن، بەلام كەس نەبوو بەپىر بانگەوازييەكەوہ بى و ئىمانى پى بىنى.

ئىمامى ئەحمەدو خاوەنانى كىتەبەكانى سونەن و حاكيم رىوايەتيان كردوو، دەلىن: پىغەمبەرى خودا لەوەرزی حەجدا خوئى بەخەلكى دەناساندو بانگەوازي خوئى ئاراستە دەکردن و دەيفەرموو: ئايا پياويك ھەيە پەيامى من بەرى بۆلاي گەل و ھۆزەكەي، كەسيك ھەيە دالەدم بداو بمبا بۆناو نەتەوہكەي تا پەيامى خۆميان پى رابگەيەنم، ئەو قورەيش مەنعيان كردوم لەوہى پەيامى خودايان پى بگەيەنم.

يانزە سالى رەبەق پىغەمبەر سەيلاي پەنەمبەر ژيانى پىر ئىش و ئازارو ناپەحەتى و دەربەدەرى و بى ھەدادان، ھەموو كات و ساتىك قورەيش بۆي لەكەلەن دان و ھەولئى لەناوبردنى دەدن و ھەميشە دژايەتى و ئازاردانى بى برانەوہ و پسانەوہ، بەجۆرەھا عەزاب و مېحنەتى بەسەردا دەريژن، ئەو ھەموو ئازارو ئەشكەنجە و دژايەتيكردنە جۆراو جۆرو بەردەوامە تۆزقالىك لە عەزىمەت و ورەي پۆلايىنى كەم نەكردەوہ ھەول و كۆششى ھىزو تواناي لاواز نەبوو.

يانزە سالى رەبەق پىغەمبەر عەزابى دەنگ دابىرەن و گەمارو ناپەحەتى دەچىژى لەناو گەل و ھۆزۇ خەزم و جيران و ھۆزۇ قەبىلەي دەوروبەردا بەبى ئەوہى ناھومىدى و رەشبىنى و ضەجەرى ئى ديارى بدا، ھىچ كامى لەنارەحەتى و ئازارى نىوخوئى و دەرو دراوسى كارناكاتە سەر ئىمان و باوہرى و پەيوەندى بەندايەتى و ئونسى بەخوداي خويەوہ.

يانزە سال تىكۆشان و جىھاد و صەبر و خۇراگرى بى پسانەوہ و بى حەسانەوہ لەرىبازى خودادا و بەمەبەستى بەدەستەينانى رەزامەندى

پەرۋەردىگارى و بەجىيەننى ئەركى سەرشانى و گەياندىنى پەيامى خۇي
بەۋپەرى سوور بوون لەسەر مەبدەئى خۇي.

نرخى ئەم ماندو بوون و ئازارو ئەشكەنجە بەردەوامە، بىلابوونەۋەي
رۇژى پىرىشنگدارى ئىسلام بەناو خۇرەلەت و خۇرئادا، بىلابوونەۋەي
پەيامى ئىسلامى بەچىرى و پىرى، تا سەرەنجام ھىزى زەبەللاھى رومانى
تىك روخاندو ئىمپىراتورىيەتى فارسى زىلھىزى تەفرۇ توونا كىردو،
خەضارەت و قەۋارەو رۇژىمى دەۋرۋەرى ھەموو تۈانەۋە.

نرخى جىھادو سەبىرو ماندو بوون و روبەروو بوونەۋەي بەلاو
كارەسات و دەردى سەرى و ناخۇشى سەركەۋىتىن و بەدەستەننى
سەرۋەرى بوو. لاي پەرۋەردىگار ئاسان و ئاسايى بوو كەبەبى ماندو
بوون و ناپەرەھەتى پاىەي كۆمەلگاي ئىسلامى دابكوتى و دەسەلەتى
موسولمانان پاىەدار بكا. بەلام ئەۋە سۈننەت و داب و نەرىتى
پەرۋەردىگارە لە بوونەۋەرداۋ دەرحەق بەبەندەكانى. ويستى خودا وابو
گىيانى «تەبەد» يان تىدا يىتەدى و بەويستى خۇيان لەپىنا و ئايىنى
خودادا ئازارو ناپەرەھەتى بكيشتىن. ۋەكوو چۆن بەناچارى صىفەتى
بەندايەت يان تىدا بەرجەستە بوۋە، چۈنكە ئەۋان بىيانەۋى و نەيانەۋى
عەبدى خودان و چ ئىختىيارىكىان لەۋەدا نىيە.

ھەلبەتە صىفەتى «تەبەد» بەبى ئەرك و ماندو بوون نايەتەجى.
كەسەك ئازارو ئەشكەنەجە و ناپەرەھەتى لەپىنا و خودادا نەكىشتى ماناي
«تەبەد» ي تىدا نايەدى. بەبى عەزاب و گىيانەخشىن راستگۇۋ دوۋرو لىك
جىيانابنەۋە، ھىچ عەدالەت و دادپەرۋەرى نىە مروۋە بەبى ماندو بوون
دەستكەۋتى دەست كەۋى، بەپىنى ئەم ياسا تۆكەمە و نەگۆرە، پەرۋەردىگار
دوۋ ئەركى سەرەكى خستۆتە ئەستۆى ئادەمىزاد:

۱- دامەزاندنى كۆمەلگاي ئىسلامى و پەيرەوكردىنى شەرىعتى
خودا تىيدا.

۲- ھەنگاۋنان بۇ ئەنجامدانى ئەو ئەركەو چەشتنى ھەموو ئازارو
نارەھەتى و ماندوبونىك لەو پىناۋەدا.

ئىستا با وردىنەۋە لەو بەروبوم و نەتىجە و ئاكامەي پاش يانزە
سال ماندوبوون و نارەھەتى لە بانگەۋازى ھەزرىتى موحەممەد
ھاتنەدى، سىروشت و تەبىئەتى ئەو بەروبومە و چۈنەيتى گەشەكردن و
بەرفراۋانبوونيان.

يەكەم: ئەو بەروبومە چاۋەپروانكراۋە لە دەرەۋەي مەككە و ھۆزى
قورەيش ھاتەدى و دور لەقەوم و ھۆزى پىغەمبەر بەرجەستە بوو
ھەرچەندە پىغەمبەر خۇي لەناو مەككەدا و لەنىو ھۆزى قورەيش زۆر
ھەول و تىكۆشان و ماندوبوونى چەشت و ھەمىشە لەناوياندا و ھەردەم
لەگەلىان خەرىك بوو، كەچى بەروبوم و بەرھەمى لەدەرەۋەي ئەو شارە
ئەو ھۆزە سەرى دەرھىنا، بۆچى و لەبەرچى؟

ئىمە لەسەرەتاي ئەم پەراۋەدا وتمان ھىكمەتى خودا واداخوازبوو
كە بانگەۋازى ئىسلامى بەرىگايەكدا بېراۋ بەشېۋەيەك بېرا، مەجال نەدا
ئەو كەسەي وردىتەۋە لە سىروشت و سەرچاۋەي، گومانى بۇ دروست
بى، دەبى وا ھەنگاۋ بىنى ھەموو گومانىك بېرەۋىنئىتەۋە، تا ئىمانھىنان
پىنى ئاسان بى. ھىچ پىشۋى و تىكەلاۋى و چەۋاشەيى نەكەۋىتە نىۋان
ئەم و نىۋان بانگەۋازىيەكانى تر، بۆيە پىغەمبەر سەرىي پىغەمبەر نەخوئىندەۋار بوو،
نەيدەزانى بخوئىنئىتەۋە نەيدەتوانى بنووسى.

ھەربۆيەش لەناو گەل و ھۆزىكى نەخوئىندەۋاردا كرا بە پىغەمبەر و
بۆسەريان رەۋانەكرا. لەناو گەل و ھۆزىكدا سەرى ھەلدا تروسكايى
ھەضارەتايان نەبىنىۋە و نەيانزانىۋە شارەستانى و رۆشنىرى چىيە.

بۆيە حېكمەتى خۇدا واداخوان بوو كە ئەو پېغەمبەر نەخويندەوارە
بىكاته نمونەي رهوشتي بهرزو پياوي دەست پاك و رابەري رهوشتي
ئەمانەت و نەزاهەت ھەر ئەو حېكمەتە يەزدانىيە داخوآزي ئەو بوو كە
دەستە سەرەتاييەكانى ھاوہ لانی لەدەرەوہي نەتەوہكەي و لەدەرەوہي
بيئەكەي بى، بۆئەوہي گومانكارىك واگومان نەبا: كە بانگەوازي
حەزەرەتي موحەمەد لە حەقىقەت و راستيدا بانگەوازييەكي نەتەوہي و
ھۆزايەتييە. حەزە ئارەزۆي گەلەكەي و بارودۆخى بيئە و دەورەبەري ئەم
تەونەي چنيوہ و ھىناويەتە كايەوہ.

ئەمەلە واقىعدا گەرەتري بەلگە و نيشانەن: كەبۆ سەرەنجەرەو
بىردۆز كەشفى ئەوہ دەكا: كە دەستىكى خودايى پارىزگارى لەژيانى
بانگەوازي پېغەمبەرايەتي و بارودۆخى كردووە و لەھەموو رويەكەوہ
بەھەموو شيوہيەك پاراستويەتي و لەھەموو لايەكەوہ بووہتە پەرژىنى
تۆكە بۆي، تاوہكوو لەھىچ لايەكەوہ تانەو تەشەردەر كەلەبەريكى
دەست نەكەوئ زەبرى خۆي ئى بوەشيني. يان گومانبەرەو ھەموو ئەوانەي
سەرگەرمى غەزوي فيكرى جىھانى ئىسلامين نەتوانن گۆمانىكى بخەنە
سەر. ئەم حەقىقەت و واقىعە ھىندە ئاشكراو رونە، يەكيك لە ليكۆلەرەوہ
بيگانەكان دانى پيدا ناوہ و نەيتوانيوە بيشارىتەوہ و ژيەرليوى بخا.
ئەوہتا لەكتىبى «حاضر العالم الاسلامي» دا: كە لە «ديتە» نەقل دەكا
ھاتوہ دەلئ:

بيگومان ئەو خۆرەھەلاتناسانەي ھەوليان داوہ رەخنە ئاراستەي
سېرەي پېغەمبەر بگەن سېرەي پېغەمبەر بەم شيوازە ئەوروپاييە، سى چارەكە سەدە
لەبينە و بەرەدا بوون، بەخەيالى خويان ليكۆلینەوہ و وردبينى و
پيداچونەوہ دەكەن و سېرەي پېغەمبەر لەكەو و بىژنگ دەدەن،
بەمەبەستى ئەوہي بتوانن ئەو زانىارييەي جەماوہري زانايانى

موسولمان كۆپرايان لەسەر ھەيە بىروخىنن! دەى دەبوو دواى ئەم ھەموو ھەول و تىكۆشان و گردو كۆيە، دواى ئەو ھەمكە لىكۆلىنەو و بەراورد كىردن و وردىبىنىيە بەرفراوانانە بگەيشتنایە مەبەستى خۆيان و بىانتوانىيە ئەو راوبۆچوونە چەسپاوانەى زانايانى ئىسلام بن ھەلۆل بگەن و سەرەنجام ھارەيان پى بگەن، ئەو رىواياتە مەشھورو بەربلاو بەناوبانگانەى سىرە لەبىخ دەربىنن و بىانپوچىننەو و نرخى زانستيان لى دابىرنن. دەى ئايا ئەمانەيان بۆكرا؟ توانىيان لەم بوارەدا شتىك بەدەست بەيىنن؟ لەو لەمدا بەدلىيەو دەلىلن: نەخەير، تەنەت نەيانتوانى كەمترىن زانىارى تازە لەو بوارەدا بەدەست بىنن، ھىچيان بۆ نەكراو رەنج بەخەسار بوون. بەلكو ئەگەر ئىمە بەوردى سەرنج بەدەينە ئەو راوبۆچوونە تازانەى ئەو خۆرھەلاتناسە فەرەنسى و ئىنگلىزى و ئەلمانى و بەلجىكى و ھۆلندىانە خستوياننە روو بەخەيالى خۆيان كارى زانستىيان ئەنجامداو لىكۆلىنەو و تويزىنەو ھەيان كىردو دەلىم: ئەگەر بەوردى سەرنج بەدەينە راوبۆچوونەكانيان، جگە لەتىكەلى و پىكەلى و پەلەكوتەى كويىرانە و راي نادروست و بۆچوونى نازانستىيانە بەولاو ھىچى ترمان دەست ناكەوئ! بۆيە تۆ دەبىنى ھەريەكى لەوان شتىك دەلى و ھەولى چەسپاندنى راوبۆچونىك دەدا كە يەكىكى تريان ھەلى وەشاندووە»^(۱).

دەست: بەتيفكرىن لەو دەى گىرامانەو دەربارەى چۆنىەتى دەست پىكرەنى موسولمان بوونى ئەنصارەكانى مەدينە، ئەو مان بۆ دەردەكەوئ كە پەرەردگار ژيانى مەدينە و بىئەكەى سازاندبوو بۆ قبولكردنى دەعوەى ئىسلامى و بەپىروە چوونى بانگەوازيەكەى. وە لەناخى دانىشتوانى مەدينەدا ئامادە باشىيەكى دەروونى ھەبوو بۆ قبولكردنى ئەم ئايىنە. دەى بابزانين مەظاھىرو دياردەى ئەم ئامادە

باشىيە دەرونيىيە چى بوو؟ ھۆكارەكانى ئەم ئامادە باشىيە لەكوپوھ سەرچاوەيان گرتبوو؟

يېگومان دانىشتوانى مەدينە تېكەل بوون لەدانىشتوانە رەسەنەكانى: كە عەرەبە بىپەرستەكان بوون. لەگەل ئەو دانىشتووھ جولەكانەى لەدەوروپەرى نيوھ دورگەى عەرەبىيەوھ كۆچيان كەردبوو بۆئەوئى. عەرەبە موشرىكەكان كە دانىشتوى ئەصلى و رەسەن بوون بەسەر دوو ھۆزى گەورەدا دابەش بوو بوون يەكيان ھۆزى «الأوس» ئەوى تريان ھۆزى «الخرزج». جولەكەكانىش سى ھۆز بوون «بنو قريظة، بنو نضير، بنو قينقاع».

يېگومان جولەكەكان «وھكوو عادەتى ھەمىشەيان» زۆريان فەرت و فيل كەردبوو، زۆريان فەتنەيى و ئەمبەر و ئەوبەريان كەردبوو لەنيوان ھۆزى ئەوس و خەزرجدا توانىبوويان بوغزو كىنە و دوژمنايەتيان لەناودا بچىنن، ليكيان كەردبوون بەدوژمنى بابە كوشتەى يەكتى. زۆرجار شەپرى خويناوى لەنيوانياندا بەرپا دەبوو چنگيان دەخستە خوينى يەكتى و يەكتريان بەفتارە دەبرد. موھەممەدى كورى عەبدولواھاب لەكتىبى خويىدا «مختصر سيرة الرسول» دەلى: شەپرى خويناوى نيوان دوو ھۆزى ئەوس و خەزرج سەدو بيست سالى دريژەى كيشا^۱.

لەميانەى ئەم دوژمنايەتيە دريژخايەنەدا ھەريەك لەھۆزى ئەوس و ھۆزى خەزرج پەيمان و سويند خوريان لەگەل ھۆزىكى جولەكە بەستبوو. ھۆزى ئەوس لەگەل بەنو قورەيظە و ھۆزى خەزرج لەگەل بەنو نەضىرو بەنو قەينوقاع پەيمانيان بەستبوو.

دواین شەپرو پىكدادانى خويناي نىوان ئەوس و خەزرج جەنگى «بعث» بو: كە بەچەند سالىك پىش كۆچكردنى پېغەمبەر بۆ مەدینە رویدا. ئەم شەپرە شەپرىكى خويناي بو، زوربەى سەرکردەكانى ھەردولای تىدا كۆزرا بو.

لەم سەرۋەندەندە، ھەر كە گرژى و ناخوشىيەك بکەوتايە نىوان ەەرەبەكان و جولهكەكانەو، جولهكەكان ەەرەشەيان لە ەەرەبەكان دەکرد بەو كە پېغەمبەرىك نزيكە رەوانە بکرى، دەيانگوت: ھەر لەگەل ئەو پېغەمبەرە پەيدا بو ئىمە يەكسەر ئىمانى پى دەھىنن و دەبينە شويىنكەوتوى ئەو، جا ئەوكاتە بەھەموو ھىزو توانامانەو دەكەوينە ويژەتان و وەكوو گەل عادو ئىرەم قەلاچۆتان دەكەين.

ئەم بارودۆخەى ناو مەدینە وای لەدانىشتوانەكەى كرد چاوەپوانى ئەو ئايىنەبن كە جولهكەكان باسيان لىو دەکرد. ھىوای زۆريان لەسەر ھەلچىبو، ئومىديان زۆربو كە بەسايەى ئەو ئايىنەو ريزەكانيان يەكبگرىتەو و يەكەتەى و تەبايەى بکەويتە ناويانەو، شەپرى مال ويرانكەرى برا كۆزىيان كۆتايى پى بى و ھۆكارى دوو بەرەكى و دوژمنايەتى نىوانيان بنېربى چىدى خوينى يەكتر نەپرىژن.

ئەم رى خوشکردنەو ئەم نامادە باشىيە نەفسىيە، خودا بۆ پېغەمبەرى خۆى رەخساندى «وەكوو ئىبنولقەيم دەلى» بۆئەو ەى رىگا بکاتەو بۆ كۆچكردنى پېغەمبەر بۆ مەدینە، ئەوشارەى حىكمەتى خودا واداخواز بوو بىتتە پايتەخت و پىگەى لىو بۆلاوبونەو ەى ئايىنى ئىسلام بەھەموو كون و قوربىنىكى زەویدا.

سېيەم: لە بەيەى ەقەبەى يەكەمدا كۆمەلىك لەپياو ماقولانى دانىشتوى مەدینە ئىمانيان ھىنا، وەكوو لەو پىش ئامازەى پىكرا. دەى بزائىن موسولمان بوونەكەيان چۆن بوو؟ ئەو ئەركانە چى بوون و چۆن بوون كە ئايىن خستىە ئەستۆيان؟!.

بیگومان نیمة زانیمان: که موسولمان بوونی ئەوانه، تهنه وتنی وشه‌ی شایه‌تومان نه‌بوو به‌س! به‌لکوو ئیسلامبون و ئیمان هیئانه‌که‌یان جه‌زم و بر‌وای دل و دان پیا‌نانی زوبان بوو. ئەمجار پابه‌ندبوونیان بوو به‌و به‌یعه‌ته‌ی دابوویانه پیغه‌مبەر ^{سیدو} که سلووکیان به‌ره‌نگی ئیسلامی ره‌نگ بکه‌ن، به‌م ره‌نگه پابه‌ندی نیظام و ئەخلاق و بنه‌ماکانی ئیسلام بن به‌گشتی. به‌لینی ئی وه‌رگرتن: که هاوه‌ل بو خودا دانه‌نین. که‌س نه‌که‌ن به‌هاوشان و هاوتای، دزی نه‌که‌ن، زینا نه‌که‌ن، مندالی خو‌یان نه‌کوژن، بوختان بویه‌کتر هه‌لنه‌به‌ستن. سه‌ریچی فه‌رمانی پیغه‌مبەر نه‌که‌ن له‌هیچ شتی‌ک دا هه‌رچی فه‌رمانیان پی ده‌کا له‌چاکه خیرا بی راوه‌ستان ته‌نفیدی بکه‌ن.

ئهمه‌ گرنگ‌ترین نیشانه و دیارده‌ی کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیه که خودا پیغه‌مبهری نار‌دوووه بو دروستکردنی و پیکه‌ینانی. ئەرک و موهمیه‌ی پیغه‌مبەر ئەوه‌نه‌بوو وشه‌ی شایه‌تومان فی‌ری خه‌لک بکا و ئیت‌ر وازیان ئی بی‌نی به‌زوبان وشه‌که بلینه‌وه و به‌کرده‌وه‌ش له‌سه‌ر ره‌فتاری خو‌ارو ناله‌باری خو‌یان به‌میننه‌وه و به‌غیی و فه‌ساد‌ی رابوردو‌یان واز ئی نه‌هینن.

به‌ئێ راسته‌ مرو‌قه‌ به‌وتنی دوو که‌لیمه‌ی شایه‌تومان ناوی موسولمانی به‌سه‌ردا ده‌بریت، به‌مه‌رجی شایه‌تومانه‌که‌ی به‌پراستی بی و هه‌ل‌ل به‌هه‌ل‌ل بزانی و هه‌رام به‌هه‌رام بزانی و ئەرکه ئیسلامیه‌کان و فه‌رزو واجباته‌کان جی‌به‌جی بکا، چونکه‌ پر‌وابونی دل به‌تاک و ته‌نهای خودا و پیغه‌مبهری‌تی هه‌زه‌تی موحه‌مه‌د ^{سیدو} کلیل و هو‌کاره بو دروستکردنی کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی و مرو‌قایه‌تی و چه‌سپاندنی یاساو نیظام و مه‌بادینه‌کانی. بریار‌دانی حاکیه‌ت و فه‌رمانه‌روایی له‌هه‌موو کاروباری‌کدا بو په‌روه‌ردگار. له‌هه‌رشو‌ینی‌ک پر‌وا به‌تاک و ته‌نهایی خودا و پیغه‌مبهری‌تی هه‌زه‌تی موحه‌مه‌د ^{سیدو} به‌رجه‌سته بوو، ده‌بی یه‌کسه‌ر

خۆ ئەگەر طاغوت و ملهورو خۆ به خودا زانه كان، ئەوانه ی
 پيغه مبه رانيان بۆ سهر نيردراون و به روياندا هه لته قيونه وه به درويان
 خستونه وه، ئەم حه له سه يره يان به زه يندا به اتايه له به رامبه ر بانگه وازی
 کردنيان بۆ موسولمان بوون، ئەوه بئى سئ و دوو ده چوونه ناو
 ئايينه وه و ملکه چى ده بوون، چونکه مادام ئايين داويان ئى ناکا، له
 حاكميه ت و فه رمانه وايى خويان دابه زن و واز له قانون و ياساى
 ده سکردى خويان بيئن به که يفى خويان کو مه لگه و و لا ت به پريوه به زن و
 گور انکارى تيدا بکه ن، ئيت ر له پای ئەمه دا به خيل و رژد نه ده بوون، که چه ند

وشهیه کی عبادت ئامیزو طقوس ئایینی نه نجام بدن. وه لی ئه وانه
ئه وه یان ده زانی: که ئه م ئایینه یه که م شتی که ده اوایان لی ده کا نه وه یه
ده بی پابه ندی نیظام و هوکمی ئایینی تازه بی: که ته شریع و هوکم تییدا
ته نها هی خودایه و که س شیاوی ئه وه نییه قانون و یاسا دابنی. بویه
ئه وانه ملیان نه داو روبه روی پیغمبره ران بوونه وه و به لایانه وه زه حمه ت و
ئه سته م بوو: که ئه و ئایینه قبول بکه ن و ئیعلانی ملکه چی خویان بو
ده عوه و په یامی رابگه یه نن.

له پروانگه ی رونکردنه وه ی ئه م حه قیقه ته و وریا کردنه وه له وه ی وا
له ئیسلام حالی بن: که گوته ی چه ند وشه یه ک و نه نجامدانی هه ندی
عبادات و طقوسی ئایین و به س!

له پروانگه ی ئه م حه قیقه ته وه خودا ده فهرموئ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَكَّمُوا إِلَيْ
الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا -
النساء/ ۶۰}.

چواره م: هیچ گومان له وه دا نییه: که پیغمبره (درویدی خوی
له سه ربی) به پرسیار بوو به هه لگرتنی ئه رکی قورسی بانگه وازی بۆلای
ئایینی خودا. چونکه ئه و پیغمبره و ره وانه کراوه بۆسه ره موو
ئاده میزاد که وابوو گه یاندنی په یامی خودا به ئاده میزاد به پله ی یه که م
له ئه ستوی ئه ودا بووه.

به لام چی له سه رشانی ئه وانه بوو: که ده هاتنه ناو ئایینه وه و
په یوه ندییان به قورسای ئه م ئایینه وه چییه؟!

بیگومان تو وه لامی ئه م پرسیاره ت ده ست ده که وی له ره وانه کردنی
موصعه بی کوپی عومه ی ره له لایه ن پیغمبره وه له گه ل ئه و دوانزه که سه ی

كە ئىمانىيان ھېنا بولۇپ مەدىنە. بۇ ئەھۋال بانگەۋازى دانىشتىۋانى ئەۋشارەبكا بۇ ئىمانىيەت ھاتىيان بۇ ئۆزى چەتلى ئىسلام، ھەروا ھەۋلىدا قورئان ئىمانىيان ھەركام ياساۋ تەۋجىھاتەكانىيان بۇ روون بىكەتەۋە چۆنىيەتلى ئەنجامدانى نوپۇزىيان فېرىكا.

ئەۋەبۇلەسەر داۋاي پىغەمبەر تەنقىزىكىدىن فەرمانەكەي موصەبى كۆپى عومەير بەۋپەرى دىلخۇشى كامەرانىيەۋە لەگەل شاندەكەي مەدىنە بەرى كەۋت و گەشىتە ئەۋى و لەمالى ئەسەدى كۆپى «زەرە» دابەزى و بەلىپرانىكى كەم وىنە دىلخۇشىيەۋە دەستى كەرد بەللاۋ كەردنەۋە ئايىنى ئىسلام لەناۋ خەلىكى مەدىنەدا. قورئان بەسەردا دەخۇيىندىن، ئەھكام و شەرىئەتلى خۇداي پى رادەگەياندىن. ۋا رىكەۋتوۋە پىياۋ بە شەشىرەۋە چوۋە بۇ كۆپى ئامۇزگارى ئەۋۋە بە مەبەستى كۆشتىنى، بەلام كە گەشىتۋە لاي داى نىشانىدەۋە ھەندىكى قورئان بەسەردا خۇيىندەۋە ھەندى ھۆكۈم ياساى ئىسلامى بۇ شىكىردۋەتەۋە، شەشىرەۋە ھەربەي فرى داۋە موسولمان بوۋنى خۇي راگەيانىدەۋە، بۇتە يەكتاپەرىست و خەرىكى فېرىبوۋنى قورئان و ئەھكامى ئىسلام بوۋە، ھەتا بەشىۋەيەكى بەرللاۋ ئايىنى ئىسلام لەناۋ مالەكانى مەدىنەدا بىلاۋبۇۋە. لەھەموو مالىك و ھەموو كۆپى كۆبۈنەۋەيەكىاندا باس ھەرباسى ئىسلام بوۋ.

ئايا دەزانى موصەبى كۆپى عومەير كىيە؟

بىگومان موصەب گەنجىكى مەككەيى بوۋ لەھەموو كەس زىاتىر بەنازى نىعمەت پەرۋەردە بوۋ بوۋ، جۈانتىر گەنج و شۇخ و شەنگىتىر لاي پىگەشىتۋو بوۋ، لەناۋ گەنجەكانى مەككەدا بە پەنجە ئامازەي بۇدەكرا. كاتىك موسولمان بوۋ ھەموو خۇش رابۋاردىكى بەلاۋەناۋ ۋازى لەھەموو لەزەت و خۇشىيەك ھىنا. كەۋتە ھەۋل و تىكۇشان و

بانگه وازی له پینا و ناییندا، هه موو ناروحتی و نازاریکی تووشی دهات له ریبارزی خودادا به لایه وه شتیکی ناسایی و خوش بوو، هه موو تالی و سویرییه کی به لاره شیرین بوو هتا له غه زای ئو خودادا به شه هیدی سهری نایه وه، نه وکاته جگه له کراسیک که له به ریدا بوو هیچی که ی نه بوو، ویستیان به و کفنی بکن، که لای سهریان پی دانه پووشی لای قاجی به دره وه ده بوون. که کراسه که یان له لای قاجیه وه ده پیچا لای سهری دره که وت. نه حاله یان عهرزی پیغه مبه ر کرد ^{دستور} دهستی کرد به گریان بوئی به تایبه تی که یادی نه و نازو نیعمه ته ی کرده وه که له سهره تای ژیانیدا تییدا ده گوزهراند. پاشان فهرمووی: به کراسه که ی لای داپوشن و قاچه کانی به گیای «انخر» بشارنه وه^۱.

نهرک و موهمی ده عوه ی ئیسلامی ته نها له سهرشانی پیغه مبه ران نییه و که سی تر لیی به رپرس نه بی، یان ته نها له نه ستوی جینشین و خه لیفه کانیان یان نه و عوله مایانه ی له دوا نه وان دین، نه خه یر بانگه وازی بو ئیسلام و هه و لدان بو بلا و بوونه وه و جیگیربوونی و کاریپکردنی و په یره وکردنی ته نها وه قف نیه له سهر پیغه مبه ران و زانایانی نایین و که سی تر لیی به رپرسیار نه بی. به لکوو ده عوه ی ئیسلامی به شیکه له حه قیقه تی ئیسلام و لیی جیانابیتته وه، هه موو موسولمانیک به پیی خوئی له هر پله و پایه یه کدا بی، نهرکی ده عوه ی له نه ستودایه و ده بی به واجبی خوئی هه لسن. چونکه حه قیقه تی ده عوه ی ئیسلامی بریتییه له «فرمان به چاکه و نه یکردن له خراپه» نه مه ش خوئی له خویدا کوکه ره وه ی مانای جیهاده به هه موو شتیکییه وه. نه وه ش ده زانین که جیهاد فهرض و واجبی که له فهرضه کانی ئیسلام و نهرکی سهرشانی هه موو

موسولمانیکە و پاشگوێ خستنی تاوانیکە هەموو دەچیتە ئەستۆی هەموو موسولمانیکەو.

ئالێرەو دەزانین کە وشەی «رجال الدین» پیاوانی ئایینی، لە کۆمەڵگەی ئیسلامیدا هیچ مانایەکی نیە و بەکارهێنانی هەلەیه و لە ئایینی جولەکە و مەسیحییەو تەشەنە ی کردوووە بۆ ناومان. بە ئی بەکارهێنانی «رجال الدین» بۆ تاقمێکی دیاریکراو لە موسولمانان کاریکی نابەجییە، چونکە هەرکەسێک هاتە ناو ئایینی ئیسلامەو ئەو بەیعتی داو بەخودا و بە پێغەمبەر لەسەر جیهاد و تیکۆشان لە پێناو ئاییندا، جا ئەو کەسە پیاوبێ یان ئافرەت بێ، زانابێ یان نەخویندەوار بێ، لە هەر پلە و پایە یەک دابێ، لە روانگەی ئیسلامەو موسولمانان هەموویان «رجال الدین» ن خودا مال و گیانی ئی کپرون بەو هی بەهەشتیان دەداتێ. واجبە لەسەریان هەموو هیزو توانای مادی و مەعنەوییان بخەنە گەر لە پێناو بەرقەرار بوونی ئایینی خودا و سەرخستنی شەریعت و یاسایدا.

ئاشکرایە کە ئەمە هەمووی پەيوەندی نییە بەو هی کەوا هەندی کەس لە موسولمانان زۆر شارەزای ئاین و تییدا قۆلبوونەو و گەیشتوونە پلە ی ئەو دەتوانن بەحس لیکۆلینەو لەبوارە جیا جیاکانی ئاییندا بکەن ئە حکامی شەرع و ئاین بۆ موسولمانان رون بکەنەو و لە ژێر رۆشنایی دەقەکانی قورئان و حەدیثدا رینگا چارە بۆ موشکیلە و تەنگرە ی ژیا نیان بدۆزنەو بە گوێرە ی رۆژگار و گوێرانی بارودۆخ شەریعتی خودا بخەنە گەر و لە گەڵ ژیا نی موسولمانان بیگونجین.

به یغی دووومی عهقه به

له سائی داهاتوودا موصعه بی کوری عومهیر گه پرایه وه بۆ مه ککه،
ژماره یه که له موسولمانه یاریده دهره کان «الانصار». له گه ل حاجیانی
تری ئه وس و خه زره ج هاتن بۆ حه ج، به لام موسولمانه کان مه به سستی
خویان بۆ حاجیه موشریکه کانی ئه وس و خه زره ج ئاشکرا نه کردبوو.

موحه مه دی کوری ئیسحاق له که عبی کوری مالیکه وه ریوایه ت
ده کا، ده لئ: که گه ییشتی نه مه ککه پیغه مبه ر واده ی پیداین که
له ناوه راستی روژانی «ته شریق» دا له عهقه به یه کتر ببینن. جا که له حه ج
ته واو بووین، ئه و شه وه ی بریاربوو له گه ل پیغه مبه ر کۆبینه وه، سه ر
له ئیواره که ی له ناو خیمه و خۆبه ی خۆمان له گه ل خه لکه که نووستین
تاسییه کی شه و روپی، ئه مجار له ناو کاروان و خه لکه که دا خۆمان
دزییه وه و به وریاییه وه وه کوو بالنده ی قه تی خۆمان گه یانده شوینی
دیاریکراو له وئ مه موومان له شیوی لای «العقبه» کۆبوینه وه، ئیمه
ژماره مان حه فتا و سئ پیاو بوو. دوو ئافره تیشمان له گه ل بوون.
یه کیکیان نه سیبه ی کچی که عب و ئه وی تریان ئه سمائی کچی عه مری
کوری عه دی بوو.

که عب ده لئ: ئیمه له شیوه که دا کۆبووینه وه چاوه پرسی هاتنی
پیغه مبه رمان کرد تا ته شریفی هات و عه بباسی مامیشی له خزمه تدا بوو،
قورئانی به سه ردا خویندین ئامۆژگاری کردین، بانگی کردین بۆ خودا
په رستی و خودا به یه کناسین و هه لئینان بۆ پابه ندبوون به ئایینی
ئیسلامه وه. پاشان فه رموی:

{أَبَايُكُم عَلَى أَنْ تَمْنَعُونِي مِمَّا تَمْنَعُونَ مِنْهُ نِسَاءَكُمْ وَأَهْلَاءَكُمْ} نه من

به یه تتان له گه ل ده به ستم له سه ره وه ی چۆن پارێزگاری و به رگری
له خۆتان و مال و خیزانی خۆتان ده که ن ئاوا به رگری له من بکه ن.

«البراء» ی کۆری مه‌رور ده‌ستی هێنا و وتی: به‌لێ سویندم به‌و که‌سه‌ی تۆی به‌پراستی کردووه به‌ پێغه مبه‌ر به‌رگرتی ئی ده‌که‌ین وه‌کوو چۆن به‌رگری له‌خۆمان ده‌که‌ین، ئه‌ی پێغه مبه‌ری خودا! په‌یمانمان له‌گه‌ڵ به‌سته، سویندمان به‌خودا ئێمه‌ کۆری جه‌نگ و سیلاحین پشتا و پشت به‌و شیوه‌ هاتووین. «أبو الهيثم» ی کۆری «التيهان» قسه‌که‌ی به‌ «البراء» ب‌پ‌ری و وتی: ئه‌ی پێغه مبه‌ری خودا! له‌نیوان ئێمه‌ و جوله‌که‌دا به‌لێننامه‌یه‌ك هه‌یه، ئه‌گه‌ر ئه‌وان پ‌چ‌راندیان ئێمه‌ش له‌گه‌ڵ تۆداین ئایا ئه‌گه‌ر خودا سه‌ری خستی به‌جیمان ناهێلی و ب‌گه‌رێیه‌وه بۆ خزمه‌كانت؟

پێغه مبه‌ر ^{سێرێ} ^{پێغه مبه‌ر} زه‌رده‌خه‌نه‌یه‌کی هاتی و پاشان فره‌مووی: خوین، خوین، وێرانکاری و وێرانکاری، من له‌ئێوه‌م و ئێوه‌ش له‌من، جه‌نگ ده‌که‌م له‌گه‌ڵ ئه‌و که‌سه‌دا که‌ئێوه‌ جه‌نگی له‌گه‌ڵدا ده‌که‌ن، ناشتی ده‌که‌م له‌گه‌ڵ ئه‌و که‌سه‌دا که‌ئێوه‌ له‌گه‌ڵی ناشت ده‌بن.

ئه‌مجار پێغه مبه‌ر (دروودی خوای له‌سه‌ربێ) داوای هه‌لب‌ژاردنی دوانزه‌ سه‌رۆکی کرد لییان، بۆئه‌وه‌ی ببنه‌ نه‌قیب و چاودێر به‌سه‌ر که‌سه‌کانیان‌وه، جا که‌هه‌لیان ب‌ژاردن پێغه مبه‌ر به‌ هه‌لب‌ژێردراوه‌کانی فره‌موو: ئێوه‌ به‌رعوده‌ی گه‌له‌که‌تان بون و ده‌بنه‌ که‌فیلیان وه‌کوو که‌فاله‌تکردنی حه‌وارییه‌کانی عیسا‌ی کۆری مه‌ریه‌م، منیش که‌فیلی ئومه‌ته‌که‌ی خۆم. واته‌ من که‌فیل و به‌رعۆده‌بووی هه‌موو موسوڵمانانم.

یه‌که‌م که‌س له‌و په‌یمان به‌ستنه‌دا ده‌ستی خسته‌ ناوده‌ستی پێغه مبه‌ره‌وه «البراء» ی کۆری مه‌رور بوو، ئه‌مجار ئاماده‌بوان هه‌موویان په‌یمانیان پێدا.

که‌عب درێژه به‌گێڕانه‌وه‌که‌ی خۆی ده‌دا و ده‌لی: جا که‌ به‌یعه‌تمان له‌گه‌ڵ پێغه مبه‌ر ته‌واوکرد، پێی فره‌مووین ب‌گه‌رێنه‌وه بۆناو

كاروانەكەتان و عەبباسى كۆپى عوبادەى كۆپى نەفلىە وتى: سۆيىند بەو
كەسەى تۆى بەپراستى كىردوۋە بە پېغەمبەر، ئەگەر دەرەمۇۋى و
رېگەمان دەدەى سەبەينى بە شەمشىرەكانمان پەلامارى ئەھلى مونا
دەدەين چى خراپە ئەۋەيان پى دەكەين. پېغەمبەر فەرەمۇۋى: ئىمە
ھىشتا فەرمانى ئەۋەمان پى نەدراۋە. ئىستا ئىۋە بگەپىنەۋە بۇ ناو
كاروانەكەتان.

ئىمەھىش گەپراينەۋە بۇ مەنزلگى خۇمان و ئەۋ شەۋە تابەيانى لىى
نوۋستىن، كە رۇژمان لى بۇۋە شاندېكى پىاۋ ماقول و سەرانى قورەھىش
ھاتنە لامان، وتيان ئەى ھۆزى خەزرج! ئىمە ھەۋالمان پى گەھىشتوۋە:
كە ئىۋە ھاتوۋن بۇلاى ئەۋ پىاۋەى خرمى ئىمە دەتانەۋى لەژىر دەستى
ئىمە دەرى بگەن و پەيمان و عەھدى لەگەل بەستىن بۇ شەپكىردن لەگەل
ئىمەدا، سۆيىندمان وابى ھىچ خىللىكى عەرەب نىە بە ئەندازەى ئىۋە
پىمان ناخۇش بى دورژمانىەتى بگەۋىتە ناۋمانەۋە.

لېرەدا كۆمەللىك لە موشرىكەكانى خەزرج كەۋتنە ۋەلامدانەۋەى
قورەھىشىيەكان و سۆيىنديان خوارد كە ھەرگىز شتى وانەبوۋە و ئاگامان
لەپەيمانى لەۋجۆرە نىە. قورەھىشىيەكانىش پىيان باۋەركىردن، ئىمەھىش
لەناۋ خۇماندا سەيرى يەكترمان دەكرد ھەلبەتە موشرىكە
خەزرجىيەكان ئاگايان لەۋت و ۋىژو كۆبۈۋنەۋەكەى نىۋان پېغەمبەر و
موسولمانە خەزرجىيەكان نەبوۋ چۈنكە لەكەش و ھەۋايەكى زۆر
نەپىندا ئەنجام درابوۋ.

پاشان كە كاروبارى ھەج تەۋابوۋ حاجى مىنايان جى ھىشت و
ھەرکەسە بەرەۋ زىدى خۇى گەپرايەۋە، قورەھىشىيەكان كەگەپرانەۋە بۇ
مەككە بېروايان كىردبوۋ كە ھەۋالەكە درۆبوۋە، بەلام لەھەمان كاتدا ھەر
سوسەيان دەكردو بەشۋىنىدا دەگەپران، تابۇيان دەرەكەۋت كە ھەۋالى

روداوه كه راسته و عهده و په يمانه كەش به فيعلی بووه، له و كاته شدا ئيمه مينا مان جئ هيشتېوو بهر و مه دينه كه و تېووينه رئ، ئيتړ قورەيشييه كان كه و تنه شوينمان، له شوينيځ كه پيى دهگوتري «اذاخر» كه ييشتنه سه عدى كورې عوباده و «المنذر» ي كورې عه مر هردوكيشيان له هلبژړاوه كانى به يعه ته كه بوون. «المنذر» توانى هلبئ و خوى له ده ستيان قوتارېكا به لام سه عديان گرت و به تيلمه چهرمى باره كه ي يان بلئ به حېلى بارو بارگه نه ي و لاخه كه ي ده ستيان به مليه وه به ستن، نه مجا بهر و مه كه كه هينايان و ده ستيان كرد به ليدان و پيدادانى و قز راكيشانى. سه عد قزى سېرى زور پرو چرېوو.

سه عد بو خوى ده لئ سويندم به خودا من به كه له بچه كراوى له ناو خوياندا رايانده كي شام و ده يان هينام ده يان بر دم. پياويكيان هاته به رده م و تى: مالمويران ئه وه تو خوت له گه ل يه كيځ له هوږى قورەيش هېچ عه ده و په يمان و جيواريكت نيه؟ وتم: به لئ من يارمه تيدهرو په نادهرى هه ريه ك له «جوبه يري كورې موطعيم» و «الحارث» ي كورې ئومه ييه بووم بهر عوده ي كالآى بازرگاننيان بووم و نه مده هيشت كه س له سنوورى ولا تى خوماندا ده ست دريژى بكاته سهر قافله و كالآى بازرگاننيان، و تى: مالمويران ده بانگيان ئى بكه بابيّن فريات بكه ون. منيش خيرا هاوارم ئى كردن، هينده ي پئ نه چوو «موطعيم» و «الحارث» هاتن منيان له ده ست قورەيشييه كان رزگار كرد.

ئيبنو هيشام ده لئ: په يمانداني نه نصاره كان به پيغەمبەر ده رباره ي شهر «له و كاته ي په روه ردگار ريځاى شهر كردنى به پيغەمبەر دا» چهند مه رجيكى ترى تيدابوون كه له به يعه تى «العقبه» ي يه كه مدا نه بوون، چونكه له به يعه تى «العقبه» ي يه كه مدا باسى شهر و جيهاد نه كرابوو، له م روه وه نه و كاته په روه ردگار ئيزنى به پيغەمبەر و موسولمانان نه دابوو

شەپ لەگەل كافرەكاندا بىكەن، كە خودا رېگەى بە پېغەمبەردا بۆ
شەپكردن و جىھاد لەپېنا و ئايىندا پېغەمبەر لە بەيەتى «العقبە»
دووەمدا پەيمانى ئەوھى ئى وەرگرتن كە لەخۆشى و ناخۆشىدا لەگەلى
بن و شەپرى لەسەرىكەن لەگەل سورو رەشى خەلكدا، ھەركەسىك دژى
پېغەمبەر و پەيامەكەى بى ئەمان دژى بن و بەھىچ شىوھىك دەستى ئى
بەرنەدەن. لەپاى ئەوھدا خودا بەھەشتى بەرىنيان دەداتى.

عوبادەى كوپى «الصامت» دەلى پەيمانمان لەگەل پېغەمبەر
بەست و بەلىنى ئەوھمان پېدا: كە شەپرى خۆمانى لەپېناودا بەخت
بىكەين، گوى بىستى فەرمان و ئامۇڭگارىيەكانى بىن و لەخۆشى و
ناخۆشىماندا زەرەرمان بى و قازانچمان بى پيمان خۆش بى و پيمان
ناخۆش بى، بەھەموو بارىك و لەھەموو خالىكدا «سەمع و طاعەمان»
ھەبى. لەھەر شوپىنىك بىن حەق و راستى بلىن و لەپېنا و ئايىنى خودادا
لەسەر زەنشتى ھىچ سەر زەنشتكارىك نەترسىن.

پەندو ئامۇڭگارى:

ئەم پەيمانى دووەمى «العقبە» لە كرۆك و جەوھەردا لەگەل بەيەتى
«العقبە»ى يەكەم يەك دەگرنەو، ھەردو پەيمانەكە لەبەردەم پېغەمبەردا
پەيماندەران ئىعلانى موسولمان بوونى خويان دەكەن. پەيمانى
گوپراوئىرى و دلسۆزى بۆ ئايىنى خودا و ملكەچى بۆ فەرمانى
پېغەمبەرى لەخۆگرتوۋە.

وھى ئىمە دوو جوداوازى گىرنگ لەنىوان بەيەتى يەكەم و دووەمدا
دەبىنين و شىاوى ئامازە پىكردن و لىكۆلىنەوھن:

جوداوازى يەكەم: دەبىنين ژمارەى پەيماندەران لە ئەھلى مەدىنە
لەجارى يەكەمدا دوانزە كەس بوون. وھى لە جارى دووەمدا ژمارەكەيان
بەرزبۆتەوھ بۆ حەفتا و ئەوھندە كەسە لەنىوانياندا دوو ئافرەت ھەن.

لەدوای پەيمانى يەكەمى عەقەبە ئەو دوانزە كەسەي پەيمانان
 دابوو گەرانەو بۆ مەدينە، موصەبى كوپى عومەيرىان لەگەل نېررا،
 نەك بۆئەوئەي ھەركەسە بچىتەو مالى خۆي و گوشەگىرې، بەلكوو
 بۆئەوئەي ھەركەسەيان بەرئىنموني موصەبى كوپى عومەير لەئاست
 خۆيەو مۆژدەي ھاتنى ئىسلام بەدا بە دەوروبەري خۆي و ھەول بەدا
 پياوو ئافرەتى دەوروبەري خۆي موسولمان بكا. موصەب كە گەيشتە
 مەدينە پالى لى نەدايەو، بەلكوو بى ھەدادان كەوتە بلاوكرەنەوئەي
 ئايىنى ئىسلام، قورئانى بەسەردا دەخويندن، ئەحكام و ياساي ئىسلامى
 بۆشى دەكرەنەو. بەم ھۆيەو ئايىنى ئىسلام لەوسالەدا بەناو مەدينەدا
 بلاوبوو بە بلاوبونەوئەيەكى بەرچاو، تەنانت لەناو مەدينەدا مالىك نەما
 ئايىنى ئىسلامى نەچىتە ناو، قسەو باسى دانىشتوانى زوربەي كات
 دەربارەي ئىسلام و تايبەتمەندىيەكانى و ئەحكامەكانى بوو.

لەراستیدا ئەو ھەزىفە و ئەركى موسولمانە لەھەموو سەردەم و
 كات و شوئىنكدا.

جوداوازي دووم: ئەو خالانەي لەپەيمانى يەكەمدا نووسرابوون خالى
 بوون لەوئەي ئامارەي شەريان تىدابى، باسى ئەوئەيان تىدانەبوو كە
 پىويستە جىھاد بکەن و بەرگري لە پىغەمبەر بکەن و بەھەموو ھەسەلەيەك
 ھەولى بلاوبونەوئەي ئايىن بەدن.

ھۆي ئەم جوداوازييە يان بلى ئەم ئامارە پى نەكرەنە ئەوئەيە
 پەيماندرانى پەيمانى يەكەم كە گەرانەو مەوعىدىان لەگەل پىغەمبەر
 ھەبوو كەسالى داھاتوو لەوئەري ھەجدا بە ژمارەيەكى زۆرتەرەو بىنەو
 لەھەمان شوئىن لەگەل پىغەمبەردا پەيمان تازەبکەنەو، ئىتر بە پىويست
 نەزانرا لەو پەيمانەدا باسى شەپرو جىھادو بەرگري بکرى مادام ئىزن
 بەشەر نەدراو و ئەو بەئىندەرەنەش دوای سالىك جارىكى تر بەخزمەت
 پىغەمبەر دەگەنەو.

كەوابو پەيمانى يەكەمى عەقەبە پەيمانى كاتى بوو نەك كۆتايى،
بۆيە ھەر ئۇ خالانەي لەخۇ گرتىبون كە ھەمان ئۇ بەندۇ خالانەبوو كە
لەدوا پېغەمبەر ﷺ لەپەيمان وەرگرتن لە ئافرەتان ئامارەي پى
دەكردن.

ئەمما پەيمانى دووم ئۇو بۇخۇي ئەساس و بناغەيەك بوو: كە
پېغەمبەر ﷺ لەسەر رۇشنايى ئۇ خالانەي تىيدا ئامارەيان پى كرaboو
كۆچى كرد بۇ مەدينە. بۆيە پەيمانەكە گشتى تربو بۇ ئۇ بىنەمايانەي
كە لەدواي كۆچكردنى پېغەمبەر و ھاوەلانى تەشرىع دەكرىن و دەبنە
كرۆكى ئايىن، لەپىش ھەمووشيانەو جىھاد و بەرگرى كردن لەدەعوى
ئىسلامى بەھىزى چەك و روبەروبونەو سەربازى. ئەمە حوكم و
پرپارىك بوو ھەرچەند ئىزن نەدرابوو بە شەرىعيەت و پەپرەوكردنى
لەپىش كۆچدا وەلى پەروردگار بە ئىلھام خستبووئە دلى پېغەمبەر وە
كەئەم ئەرکە لە داھاتوويەكى نرىكدا تەشرىع دەكرى.

لېرەو بۆمان دەردەكەوئ: كە مەشروعىەتى جىھاد و رىگەدان بە
موسولمانان بۇ شەركردن لەپىناو بەرگرى لەئايىن تادواي كۆچكردنى
پېغەمبەر بۇ مەدينە لەئارادا نەبوو. ئەوئە لە كەلامى ئىبنو ھىشام
وەرەگىرى كە گوايە رىگەدان بەشەركردن و ئەركى جىھاد و ئەجامدانى
لەرىگەي ھىزى سەربازىيەو لە پەيمانى دوومى عەقەبەدا پىش كۆچ
تەشرىع كراوە قسەيەكى راست نىو بىرو بۇچونىكى ھەلەيە، چونكە لە
خالەكانى ئۇ پەيمانەدا خالىكى تىدا نىيە ئامارە بەوہبكا كە ئەوكاتەي
پەيمانەكە بەستراو شەركردن مەشروع بوو. چونكە پېغەمبەر ﷺ كە
پەيمانى جىھادكردنى لە ئەھلى مەدينە وەرگرت ئۇو بەتېروانىن بۇ
داھاتو بوو، مەبەست ئۇو بوو كاتىك پېغەمبەر كۆچ دەكا بۇ ناويان و
لەمەدينەدا جىگىر دەبى ئەوكاتە دەبى بەھىزى سەربازى و بەمال و

بہ گیان بہرگری لہ پیغمبر و پیامہ کہی بکہن۔ بہ لگہ لہ سہر نہم
 بۆچوونہ ئہوہیہ کہ لہوہ پیش باسماں کرد وتمان «العباس» ی کوپی
 عوبادہ دوی پیمانہ کہ بہ پیغمبر ی گوت: سویند بہو کہسہ ی توی
 کردوہ بہ پیغمبر بہ حق و راستی رہوانہ کردوی بۆسہر ئادہ میزاد،
 ئہ گہر ئارہ زؤ بکہی و ریگاماں پی بدہی ئیمہ بہیانی بہ شمشیر و
 رمبہ کا نمانہوہ ہلدہ کوتینہ سہر قورہ یشییہ کان کہ لہدہشتی مینادا
 کوہونہوہ تہ فرو تونایان دہکہین۔ پیغمبر فہرموی: نا ہیشتا ئیمہ
 فہرمانی ئہوہ مان پی نہکراوہ شہر بکہین، ئیوہ بگہرینہوہ بۆ مہنزلگا و
 ناو کاروانی خوٹان۔

لہوشتانہی کہ موسولمانان ئیتیفایان لہ سہریہ تی و ہیچ راجیای
 تیدانیہ ئہوہیہ کہ یہ کہم ئایہ تیگ نازل بوہی دہبارہی جیہاد و ریگہ
 پیدان بہ شہر کردن ئایہ تی: {أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ
 نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ - الحج/۳۹} تیر میذی و نہ سائی و ہی تریش لہ ئیبنو
 عہباسہوہ ریوایہ تیان کردوہ دہلی کاتیگ پیغمبر ﷺ ناچار کرا
 شاری مہککہ جی بیلی و کوچ بکا بۆ مہدینہ، ئہبوبہ کر وتی: قورہ یش
 پیغمبر یان لہ مہککہ دہر کرد، «انا لله وانا الیہ راجعون» ئیمہ ہہموومان
 ہی خوداین و بۆلای ئہویش دہگہرینہوہ، سویندم وابی بہ سہلامہ تی
 ناخون و ہہموویان تیدا دہچن! ئیتہر پەرہردگار ئایہ تی: {أَذِنَ لِلَّذِينَ
 يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ} ی نازل کرد۔ ئہبوبہ کر
 فہرموی: من دہمزان لہوہ بہولاوہ ریگہی شہر کردن بہ موسولمانان
 دہدری و شہر لہ نیوان موسولمانہ کان و کافر اندا دہقہومی^(۱)۔

دہی باشہ بۆچی ریگہ دان بہ موسولمانان بۆ جیہاد کردن لہ ریگہی
 ہیزو بہ کارہینانی چہکہوہ تا ئہوکاتہ دواخرا؟

له‌وه لاما ده‌گوتري له‌به‌ر ئەم حیکمه‌تانه:

۱- مونا سيب و گونجاو بوو كه پيش ريگه‌دان به‌شهر پي ناساندني ئيسلام و بانگه‌وازي بو كردني و به‌لگه هينانه‌وه له‌سهر راستي و پيوستى ئەنجام بدرئ، حەل و چاره‌سەر بدۆزینە‌وه بو ئەو تەنگرژە و موشکیلانە‌ی دینە ریگای و ناهیلن خەلك تیی بگا. گومانیش نیه له‌وه‌دا: كه ئەمانه قوناغه سهره‌تاییه‌کانی جیهادن، بۆیه هه‌ول‌دان بو جی‌به‌جی كردني فهرزی کیفایه‌یه و هه‌موو موسولمانان لیی به‌رپرسیارن و ئەگەر ئیهمال بكرئ هه‌مویان تاوانبارن و ئەگەر له‌لایه‌ن هه‌ندیکیانه‌وه ئەنجام درا ئیتر تاوان له‌سهر هه‌مویان لاده‌چئ.

۲- ره‌حمه‌ت و حیکمه‌تی خودا واداخواز بوو كه ئهرکی پيوستبوونی شهرنه‌خاته ئەستوی به‌نده‌کانی تا «دار السلام» یان بو ده‌سته‌به‌ر ده‌بی و ده‌یکه‌نه پیگه و شوینی حه‌وانه‌وه و تیدا هه‌لکردن و پهل هاویشتن، ئاشکراشه شاری مه‌دینه یه‌که‌م شاری ئيسلام و داری ئيسلامه.

وشه گه‌لیکی گشتی ده‌رباره‌ی جیهادو به‌ره‌وا زانینی

مادامه‌کی باسه‌که له‌ئیستاوه ئیمه به‌ره‌و باسی جیهادو شه‌پرکردن له‌گه‌ل کافران ده‌با، ده‌شی لی‌رده‌ا که‌میک هه‌لو‌یسته بکه‌ین، بۆئه‌وه‌ی فیکره‌یه‌کی راست و دروست ده‌رباره‌ی جیهادو مه‌شروعییه‌تی و قوناغه‌کانی رون بکه‌ینه‌وه.

بێگومان قسه‌کردن له‌جیهاد ئیستاشی له‌گه‌ل‌دا بی گرن‌گترین سه‌کویه که «چه‌واشه‌کاران و ئەوانه‌ی غه‌زوی فیکری جیهانی ئيسلامیان کردۆته پیشه‌و حه‌ق و به‌تال تیکه‌ل ده‌که‌ن» پشتی پیوه ده‌دن، هه‌موو

ھەل ۋ تېكۆشانی ئەو دل كرمى و دوژمنانه ئەو ھىيە كەلەبەر و درز بخەنە شور او قەلای ئەم ئایینە پىرۆزە، بەمەبەستى گومان خستنه سەرى و زەفەر لى بىنىنى.

بەلاتەو ھە سەیرنابى كە دەوافىع پالەنەر زۆرن بۆ چىكردنەو ھى ھەموو ھىزو توانايان دەربارەى مەشروعىيەتى جىھاد بەتايىبەتى! دەلىم ھەبوونى ئەو دەوافىعانەت بەلاو ھە سەیرنابى ئەگەر ئەو ھەت زانى كە خەتەرترىن روكنىك لەروكنەكانى ئىسلام لەدىدى دوژمنەكانى ھەو بۆ ترسان لى و خەو لى زېانيان پىرۆزەى جىھادە، ئەوان دەزانن: كە ئەم روكنە ئەگەر لەدل و دەروونى موسولماناندا بەئاگا بىتەو ھە بوروژى، وای لىبى كارىگەرى ھەبى لەژياناندا و لەھەر عەصرو روژگار كىدا بى، ھىچ ھىزو دەسەلاتىك نى ھەندىك گرىنگ و ستراتىجى بى بتوانى لەبەردەم تەوژمى ئىسلامىدا بوو سەت! بۆيە بەلایانەو پىويستە كاركردن بۆ راگرتنى بلاوبونەو ھى ئىسلام يەكەم جار لەم خالەو دەست پى بكا.

ئىمە لەم نووسىنەماندا يەكەمجار مانای جىھاد و مەبەستى لە ئىسلامدا و ئەو قۇناغانەى پىيدا تىپەرىو ھە ئەمجار ئەو قۇناغەى تىيدا گەيشتە چلە پۆپە و لەسەرى و ھەستا و جىگىربو ھە رەن دەكەينەو، ئەمجار ئەو ھەلەنە رەن دەكەينەو كە خەندراونە ناو مانا و مەفھومى جىھادەو، ھەروا ئەو دابەشكردنە ناپەوايەى بۆ جىھادىان كەردو ھە بەزۆرە مىلى و تەكەللوف بەسەرياندا سەپاندو ھە.

مانای جىھاد بەكارھىنانى ھىزو توانا و سەرفكردى وزە و تاقىيە لەپىنا و بەرزكردنەو ھى كەلىمەى خودا و پىكھىنانى كۆمەلگەى ئىسلامى. بەكارھىنان و سەرفكردى وزە لەپىنگاى شەرو بەكارھىنانى چەكەو جۆرىكە لەجىھاد، ئامانچ و غايەى جىھادىش برىتییە

لەدرۈستكردنى كۆمەلگەي ئىسلامى و پىكھىننى دەولەتى راست و درۈست و عدالەتكارى ئىسلامى.

ئەمما ئەو قۇناغانەي پرۇسەي جىھادى پىدا تىپەريوۋەكوو لەو پىش ئامازەي پىكرا سى قۇناغى سەرەكىن.

قۇناغى يەكەم: ئەو ەبوو جىھاد لەسەرەتاي بانگەوازي ئىسلامىدا «وەكوو زانىمان» لە چوارچىۋەي دەعوەيەكى نەرم و نىان و بى توندو تىزى لەگەل خۇراگرى لەبەرەمبەر ئەزىت و نارەحتى مىحنەتى جۇراو جۇردا. پاشان لەگەل دەست پىكردنى كۆچكردنى ھاۋەلان بۇ مەدىنە رىگەدرا بە موسولمانان كە شەرى دىفاعى بكن و بەگۈيرەي توانا رەدى دەست درىژىكار بەدەنەو. پاش كۆچكردنى پىغەمبەر و موسولمانان بۇ مەدىنە و جىگىربوونىان قۇناغى سىيەم دەستى پىكردو رىگەدرا بە موسولمانان كە شەر بكن لەگەل ھەرھىزو دەسلەتەك بىيە كۆسپ و تەگەرە لەبەردەم پىكھىننى كۆمەلگەي ئىسلامى و نەھىلن ئايىنى خودا بلاوبىيەتەو شەرىعەتى ئىسلام كارى پى بكرى. بە بەرچا و گرتنى ئەو ەش كە بەھىچ جۇرىك جگە لە ئىسلام بوون لە پىپرى مولحيدو بىپەرست ھىچ شتىكى تریان لى قبول ناكرى، چونكە پىكەو ژیان و گونجان لەگەل ئەو دوو پىرەدا لەناو كۆمەلگەي ئىسلامىدا مومكىن نىە بەھۇى بىروباۋەرى خەتەرناكىانەو كە ئىلحادە يان بىپەرستىيە. بەلام ئەھلى كىتاب «جولەكە و مەسىحى» ئەوان ئەگەر موسولمانىش نەبن دەتوانن سەرەنە بەدەن و ملكەچى دەولەتى ئىسلامى بىن و تىكەلاۋى كۆمەلگەي موسولمان بىن. لەئاستى ئەم قۇناغى سىيەمەدا حوكمى لەئىسلام دا جىگىربوو، بوو حوكمىكى دامەزراو چەسپاو، ئەم شىۋە جىھادەش ئەركى سەرشانى موسولمانانە لەھەموو چەرخ و رۇژگارنىكدا، بەمەرچى ھىزو ئەسبابى جىھادىن، وەكوو پىۋىست داراي چەك و

پنویستیاتی جیهادیان هه‌بن. ده‌بارهی ئەم قۆناغه پەرورده‌گار ده‌فرموی:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ - التوبة/۱۲۳}.

پێغه‌مبەریش ده‌بارهی ئەم قۆناغه ده‌فرموی: {أَمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ
حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. فَمَنْ قَالَهَا فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلَّا بِحَقِّهِ،
وَحِسَابُهُ عَلَى اللَّهِ} «^۱».

لێ‌ر‌ه‌وه ده‌زانێ: که دابه‌شکردنی جیهاد له‌پێناو ئایینی خودادا بۆ
حه‌ربی دیفاعی و هه‌ربی هجومی هیچ مانایه‌کی نییه، چونکه بناغه و
جه‌مسهری ته‌شریع کردنی پرۆسه‌ی جیهاد بۆ دا‌کو‌کی‌کردن له‌خودی
جیهاد یان هجوم کردن بۆ خودی جیهاد نییه، به‌ل‌کوو بناغه و مه‌ناطی
جیهاد بریتیه له‌ پێداویستی و ئاتاجی بۆ پێکهێنانی کۆمه‌ل‌گه‌ی
ئیسلامی به‌هه‌موو بنه‌ما و یاسا و نیظامیه‌وه، ئەم‌جار جیهاده‌که جیهادی
هجومییه یان دیفاعیه‌یه ئەوه چ ئیعتیبارێکی نییه. به‌لام شه‌ری دیفاعی
ره‌وا وه‌کوو شه‌ری دیفاعی موسو‌لمان که له‌مال و ناموس و ژیا‌نی خو‌ی
ده‌یکا، ئەوه جو‌ریکی تره له‌شه‌رو په‌یوه‌ندی به‌جیهادی ئیصطیلاحی
زانراو پێناسه‌کراوی ناو فیهقی ئیسلامی نییه. ئەو پێی ده‌گوترێ:
«قتال الصائل» شه‌ر دژی دزو جه‌رده و رێگرو ئەو جو‌ره شتانه، هه‌ر‌له‌م
روانگه‌وه که جیهاد له‌گه‌ڵ «قتال الصائل» دوو ده‌سته‌واژهن فو‌قه‌های
ئیسلام له‌کتیبه فیهقییه‌کانیاندا بابێکی سه‌ربه‌خو‌یا‌ن بۆ «قتال الصائل»
دان‌اوه. که‌چی هه‌ندی با‌حیث و تو‌یژه‌ره‌وه له‌م روژگار‌ده‌دا شه‌ری
دا‌کو‌کی‌کردن له‌مال و ناموس و خو‌ین له‌گه‌ڵ جیهادی ئیصطیلاحیدا
تێکه‌ڵ به‌یه‌ک ده‌که‌ن.

نہمہ کورتہیہک بوو دہربارہی جیہادو غایہ و مہرامی لہ شہریعہتی
ئیسلامیدا.

نہمما موغالہ طہ و چہواشہکاری و شیواندن کہ دہربارہی جیہاد
گوتراوہ، نہوہ لہدوو تیوری بہ ظاہیرو رواالت دژ بہیہک و لہ واقیعدا
پیئکہوہ گونجا و خویان دہبیننہوہ، چونکہ لہہردوو تیورہکہ یہک
وہسیلہ و ہۆکار پەیدادہبی کہ نامانجی سہرہکی نہوہیہ پروسہی جیہاد
لہبناغہوہ ہلتہکیئن.

تیوری یہکەم: نہو دہنگہ نہشازو چہواشہکارہیہ: کہ بانگہشہ
بوئہوہ دہکا کہ ئایینی ئیسلام بہزہبری شمشیر بلاوبوتہوہ، پیغہمبہرو
ہاوہلانی ہہمیشہ رنگای توندوتیژو بہزور سہپاندن و زہبرو زہنگیان
گرتوتہبہر بو بلاوبوونہوہی ئایین، نہو پروسہی کہ ناوی لی نراوہ:
فہتھی ئیسلامی لہواقیعدا فہتھی جہراندن و ہلمت و توندوتیژی و
زہبرو زہنگ بووہ نہک فہتھی قہناعہت پیگردن و فیکرو ئیمانہینانی
نارہزومہندانہ^۱.

تیوری دووم: نہو دہنگہیہ کہ بہپیچہوانہی دہنگی یہکەمہو
بانگہشہی نہوہ دہکا کہ ئیسلام ئایینی ناشتی و خوشہویستیہ، جیہاد
بہرہوا نازانی مہگہر بو رەتدانہوہی دہستدریژی و پەلاماردان و
ہیرشکردنہ سہری. موسولمانانیش شہرناکەن و پروسہی جیہاد نہنجام
نادن مہگہر ناچاربکریئن و شہریان پی بفروشری.

ہەرچہندہ نہم دوو تیورہ «وہکوو گوتمان» دژ بہیہکن و تہناقوضیان
لہنیواندایہ. بہلام کہسانی خاوہن بروسہی غەزوی فیکری جیہانی
ئیسلامی و ہلگرنانی نہو شیعارو فیکرہ جہہنہمیہ، ویستویانہ لہو
دوو تیورو فکرہ دژبہیہکانہ، غایہ و مہرامیکی موعیہن دہستہبہرکەن،

۱ - نہمہ تیوری. فان ملوتنہ لہکتیبیکیدا بہناوی «السیادۃ العربیہ»، ص ۵ بہدواوہ طبعۃ
النہضۃ المصریہ.

کھەر ئه وه یان مه به سته له و دوو ئه طروجهیه، فهرموو بابۆت روون بکه مه وه.

بینگومان ئه وانه سه ره تا و یه که مجار ئه وه یان ره و اجدا و بانگه شه یان بۆکرد: که ئیسلام ئایینی هه لمه ت و په لاماردان و حیق دو کینه یه بۆ به رامبه رو زه برو زهنگ و قه لاچۆکردن و ژیربار کردنی به کاره یناوه. ئه مجار ماوه یه ک چاوه پروانیان کرد، تا ئه و بانگه شه و پروپاگهنده به رو بومی خۆیدا: که بریتی بوو له به رپه رچدانه وه و ئینکاری کردنی موسولمانان بۆ ئه و بوختانه ی پال ئیسلام دراوه و ئه و زو لم و سته مه ی دهرحه قی ده کری.

جا له کاتی که موسولمانان سه رگه رمی دۆزینه وه ی به لگه و وه لامدانه وه بوون، ده یانه ویست ئه م بیرو بۆچونه به تاله ره ت بکه نه وه. هه مان ئه و خاوه ن پرۆسه ی که ئه رکی غه زوی فیکری جیهانی ئیسلامییان له نه ستۆ گرتوه، هه لسان خۆبه خشانه دوا ی لیکۆلینه وه و وردبوونه وه به ناوی دیفاع له ئیسلام ره دی ئه و توهمه و بوختانه یان دایه وه و فهرموویان: نه خه یر ئیسلام وه کوو ده لێن: ئایینی شمشیر و رمب و هه لمه ت و په لاماردان و پرواندن و حیق دو کینه یه، وانییه و پیچه وانه ی ئه و وینا کردنه یه. فهرموویان ئیسلام ئایینی خۆشه ویستی و ناشتییه، جیهاد به ره و نازانی مه گه ر له کاتی ضه روره ت و ره تدانه وه ی ده ستی په لامارده ری هیرش هین بۆسه ری. هه رگیز موسولمانان هه لنانی بۆ شه رو غه زا هه تا ریگای ناشتی به ده ست بکه وێ!

ئیترا ماوه یه کی زۆر موسولمانی گیل و به سیت له میانه ی پینا خۆش بوونیان و خه فه تبار بوونیان به هه لویستی پێشو و چه پله ی پێ خۆشبوونیان بۆ لیدان و سوپاسی ئه م دا کوکی کردنه پیروزه یان کردن و به دلێکی فراوان ره تدانه وه که یان قبول کرد و که وتنه پشتگیری کردنیان!!

جه ختکردنه وه و به لگه هیئانه وه له سه ره نه وه ی که «فیعلنه» ئیسلام
نه وه یه که نه مانه فهرموویانه و به راستی ئایینی ناشته وایی و
دوستایه تییه و گوئی ناداته هیچ کهس مه گهر هیئرش بکهنه سه ری و
له مالی خویدا په لاماری بدهن و به زه بری شمشیر له خه وی راست
بکهنه وه !!!

به لام به داخه وه نه و موسولمانه گیل و به سیتانه ی که نه و خوشی و
پئ رازیبونه یان ده رپری بو نه و به ناو داکوکیکارانه - نه وه یان له یادچوو
که نه مه ی کردیان بو پیشوازیکردن و پیدا هه لگوتن و پشتگیری کردنیان
له تیوری دوهم نه و نه تیجه و ئاکامه بوو که مه به ست بوو بیته دی.
خودی نه و غه ره ضه بوو: که به نه یینی و له ژیره وه هه ردوو تا قم له سه ری
یه کتریان گرتبوو، نه و ئاواته بوو که ره و اجده رانی شائیه ی یه که م و
بانگه شه که رانی شائیه ناو بو شه که ی دوهم به نیازبوون بیته دی و بویان
هاته دی.

نه وان مه به ستیانه په پره وی چه ند ری بازیک بکه ن و چه ند
موقه دیما ت و هوکاری دیراسه کراوی جوئی جوئی بخه نه گه ر بو هاتنه دی
یه ک مه به ست نه ویش سه ری نه وه ی فیکره ی جیهاده له دل و ده روونی
موسولماناندا و مراندنی گیانی طموح و هیوا یه له ناخیاندا.

ئیمه نووسینیکی «د. وهبة الزحیلی» ده که یه نه شایه تی نه وه ی
ئاماره مان پیکرد ناوبراو له کتییکی به ناوی «آثار الحرب في الفقه
الاسلامی» دا له سه ر زوبانی خو ره له لاتناسیکی ئینگلیزی ناسراو به
«اندرسن» نه م باسه مان بو شیده کاته وه و ده لی: «خو رئاواییه کان
به تایبه تی ئینگلیزه کان ترسیان هیه له وروژاندنی فیکره ی جیهاد و
به رجه سه بوونی له ناو موسولمانان دا، هه موو هه ولیکیان خه فه کردنی
فیکره ی جیهاده و سه ری نه وه یه تی له میشکی موسولمانان دا بو نه وه ی له

يەكديگىر نەبن و نەبنە ھىزىكى يەكگرتوو لەبەردەم دوژمندا، بۆيە ھەميشە ئەو خۆرئاواييانە ھەولى سىرىنە ھەي فيكرەي جىھاد دەدەن. چەند وینەكىشانىكى راست و پىرمانايە كە خودا دەرھەق بەوانەي ئيمانين نييە دەفەرموى:

{فَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةً مُحْكَمَةً وَذَكَرَ فِيهَا الْقِتَالَ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ}.

د. ھەبە الزھىلى: دەلى من بوخۇم رۆژى ھەينى «۱۹۶۰/۶/۳» دانىشتىم لەگەل خۆرھەلاتناسى ئىنگىلىزى «اندېرسن» ئەنجامداو پىرسىارم لىكرد ئاخۇ راى چۆنە دەربارەي جىھاد؟ ئامۇژگارى ئەو بۇ من ئەو ھەبوو: كەوتى جىھاد ئەمىرۇ واجب نىيە، ئەمەش بەپىي قاعىدەي «تەغىر الأحكام بتغىر الأزمان» چۈنكە بەراى من ئەمىرۇ جىھاد لەگەل بارودۇخى تازەي نىودەولەتى ناگونجى، چۈنكە موسولمانان ئەمىرۇ پەيۋەندى جۇراو جۇريان بەرىكخراۋە جىھانى و نىو دەولەتەكانە ھە ھەيە و پابەندى عەھدو پەيمانى نىو دەولەتەي. ھەم لەبەرئەو كە جىھاد ھەسىلە و ئامىرە بۇ بەزۇر موسولمانكردنى خەلك و ناچاركردنيان بۇ قبولى ئىسلام، بارودۇخى پىرۇسەي ئازادى رادەربىرېن و گەشەكردنى عەقل و چاۋكرانە ھە قبولى فيكرەيەك ناكە بەزۇر بسەپىندى «۱».

ئىستا بابگەرېينە ھە بۇ باسى سەرەكىمان كە بەلېننامەي دووھەجارى «العقبة» يە.

دەلىين: پەرھەردگار لە بەرھىكمەتەي كەخۇي دەيزانى واى رەخساند ھەوالى پەيمانى نىوان مەدىنەيەكان و پىغەمبەر بگا تە

گوڭچكەى موشرىكەكانى مەككە، بەتەواوى بەسەر ناوەرۆكى پەيمانەكەدا ئاگادارىبن.

ویدەچى بەشېك لەحېكمەتى ئەو سوسەکردن و بەرگوڭ كەوتنى ھەوالى بەستنى پەيمان و گەيشتنەوہى بە قورەيشىيەكان رەخساندن و ئامادەکردنى ھۆكاربى بۆ كۆچکردنى پىغەمبەر بۆ مەدينە. لەو بەولاولە دەبينن گەيشتنەوہى ھەوالەكە چەند كاريگەرى ھەبوو لەسەر قورەيشىيەكان بۆ تەنگ پى ھەلچىنى پىغەمبەر و يەكدىگىرکردنى رايان لەسەر ھەولدان بۆ فەوتاندنى پىغەمبەر و لەناوبردنى بەھەر نرخىك بى. ھەرچونىك بى پەيمانى دووہم جارى «العقبە» رى خوشكەرہى يەكەم بوو بۆ كۆچکردنى پىغەمبەر بۆ مەدينەى مونەوہرە.

ئىزدانى پىغەمبەر بۆ ھاوہالانى بەكۆچکردن بۆ مەدينە

ئىبنو سەعد لە طەبەقاتەكەيدا لە عائىشەوہ رىوايەت دەكا دەفەرموى: كاتىك حەفتا كەسەكە لەلاى پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇرىن} بەرہو مەدينە گەرانەوہ پىغەمبەر زۆر كەيفى خوش بوو بەوہى كەخودا شوينى قايم و پتەوى بۆ رەخساندوہ، نەوہىەكى بۆ كردوہ بە يارمەتىدەر و خانەخوڭ: كە پياوى شەپو بەفرياكەوتن مەردو مەردايەتىن. ئەزىەتدانى قورەيش بۆ موسولمانان پەرہى سەندو بەتەواوى تەنگيان پى ھەلچىن، چونكە دەيانزانى ماناى كۆچکردن و چونە دەرەوہى موسولمانەكان لەمەككە چ كاريگەرىيەكى دەبى. بۆيە زۆر لەجاران زياتر لە قاقۆزەيان پىچان و كەوتنە جنىو پىدان و ئەزىەتدانى زياترو سوكاىەتى پىكردن. ھاوہالان شكواى حالى خوڭيان لاى پىغەمبەر كردو داوايان لىكرد رىگەيان پىبدا بۆ كۆچکردن، پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇرىن} پىنى فەرموون: ئەمن ھەوالى ئەو ولاتەى كۆچى بۆدەكەن پىم راگەيەندراوہ شارى يەثرىبە

کەسیک دەیهوئ لەمەککە دەربچئ با بۆئەوئ کۆچبکا. ئیتەر ھاوہلان کەوتنە خۆریکخستن و خۆنامادەکردن بۆ کۆچکردن پۆل پۆل و تاقم تاقم تاق و جوت بەدزییەوہ مەککەیان جئ دەهیشت. یەکەم کەسیک لە ھاوہلان گەیشتە مەدینە ئەبو سەلەمەئ کورئ عبدالأسد بوو پاش ئەو عامیری کورئ رەبیعە لەگەڵ خیزانیدا کەناوی «للی» ی کچی ئەبو حەشمە بوو. ئەم ئافرەتە یەکەم ئافرەت بوو لەکەژاوەدا گەیشتە مەدینە. ئەمجار ھاوہلان یەک لەدوا یەک و بەزنجیرە گەیشتنە مەدینە و بوونە میوانی ئەنصارەکان، ھەرکەسە لەعاست خۆیەوہ پێشوازی ئی کردن و لەمالی خۆیاندا میواندارییان کردن، دلخۆشییان دانەوہو یارمەتییان دان^(۱).

مەلەتە کەس لەھاوہلان بەئاشکرا کۆچی نەکرد جگە لە عومەری کورئ خەتتاب ^{رضی اللہ عنہ} ئەو بەئاشکرا کۆچی کرد، ئیمامی عەلی ^{رضی اللہ عنہ} دەفەرموئ: کاتیئ عومەر بێریاری کۆچکردنی دا شمشیرەکەئ لەشان کرد و قەوسەکەئ کردە شانی و چەند تیریکی خستە ناو دەستیەوہو چوو بۆلای کەعبە، سەرانی قورەیش لەحەوشەئ کەعبەدا بوون، بەبئ ترس و لەسەرەخۆ تەوافی کەعبەئ کردو ئەمجار ھاتە لای مەقامی ئیبراھیم نوێژئ کرد، ئەمجار راوہستا و وتی: خودا ئەم لوتبەرزانە سەرشۆر دەکا، دەک رویان رەش بئ ئەمجار وتی: کەسیک دەیهوئ دایکی شینی بۆبکا و مندالی ھەتیوبن و ژنی بیوہژن بئ بابئ لەودیو ئەو شیوہوہ پێشم پئ بگرئ و بیتە سەر ریم!!».

عەلی کورئ ئەبو طالب فەرمووی: ئیتەر عومەر کەوتەپرئ و کەس نەویئرا بچیتە سەر ریی.

ئیتەر بەرودوا موسولمانان کۆچیان کرد بۆ مەدینە هەتا کار گەییشتە ئەو کەس لە ھاوێلان لەمەکە نەمایەو، جگە لە پیڤەمبەر و ئەبوبەکر و عەلی، یان موسولمانیک لەلایەن قورەیشییەکانەو کۆت و زنجیر کرابێ یان نەخۆش بێ یان بێ ھێزو لاوازی نەتوانی سەفەربکا.

پەندە نامۆزگاری:

ژیانی موسولمانەکان لەمەکەدا ژیانیکێ پر ناسۆرو ناخۆش بوو، ھەمیشە لەناو فیتنە و عەزاب و چورتمدا بوون، موشریکەکان بەجۆرەھا شیوەی گالتە پیکردن و سوکایەتی پیکردن و لێدان و ھەبس و گەمارۆدان تەنگیان پێ ھەلدەچنین و بەھەموو ئەو شتە بەتاقی دەکرانەو. کە پیڤەمبەر ^{سەید} ^{مەسح} ئیزنی دان بۆ کۆچکردن، ئەمجار تاقیکردنەو کەیان کەوتە باریکی ترەو، بەوازییان لەزێدو نیشتمان و مال و خانو کال بەتاقی کرانەو. بێگومان ھاوێلان و فاداربوون بۆ ئایینەکەیان و موخلیص و راستال بوون بۆ خودا، لەبەرەمبەر فیتنە و بەتاقیکردنەو یەکەم و دوو ھەم خۆراگر بوون، بەپیشوو درێژی وری بەرزەو روبەروی ئەو ھەموو میحنەت و چورتمە بوونەو. جا کە پیڤەمبەر ^{سەید} ^{مەسح} ئامارەیی بۆکردن کە دەتوانن کۆچبکەن، بێ سێ و دوو کەوتنەخۆ بۆ کۆچکردن و بەرودوا رویان لەمەدینە کردو لەدوا خۆیان زێدو نیشتمان و مال و مندال و کالای بەنرخ و کەم نرخیان جێ ھێشت و چونکە ئەوان بەدزی و بەسەلتی لەمەکە دەرجوون، ئاشکراشە ئەم شیوە ولات جێھێشتنە ئەو دەخوای کابرای کۆچکەر مال و سامانی خۆی بەجێ بێتی لە پێناو سەلامەتی ئایینەکەیدا. مال و سامان و کالایان جێ ھێشت لەجیات ی ئەو لەمەدینە پیشوازی گەرمیان لیکراو بەخێرھاتنیان لیکرا. بەراستی

يارمە تىدەران «الانصار» بەدلىسۇزى قەرەبووى مادى و مەغنىيىان بۇ كۆچكەران كىردەو، ھەواندىيەنەو، يارمە تىيان دان.

ئەمەش نەمۇنەي بەرزو صەھىجە بۇ ھەموو موسولمانىك موخلىص و راستال بى بۇ ئايىنى خودا و باكى لەوئەنەبى كە لەپىناو ئايىندا مال و سامان و كالا و زىدو نىشتەمانى لەكىس دەچى يان نا. ئەمە دەربارەي ھاوئەلانى پىغەمبەر ﷺ لەمەككە.

ئەمما دانىشتوانى مەدىنە ئەوانەي پىشوازيان لە كۆچكەران كىردو لەئامىزيان گىرتن و لەمالى خۇياندا ھەواندىيەنەو، نەمۇنەي براىەتى ئىسلامى راستەقىنەيان بەرجەستەكرد، تەننەت كۆچكەرانىان كىردنە براىەش لە مال و سامانىاندا، ئەمەش رەنگە لەمىژوودا وىنەي دووبارە نەبۇيىتەو.

تۆ دەزانى: كە پەرەردگار پەيوەندى براىەتى ئايىنى لەپەيوەندى براىەتى نەسەب و نژاد بەھىزتر كىردو و بۇيە لەسەرەتاي پەيدابوونى ئىسلامدا مىرات وەرگىرتن لەسەر ئەساس و بىنەماي پەيوەندى ئايىنى و براىەتى خىستەنەو لەسەر ئەساسى كۆچكردن لەپىناو ئايىندا. ھوكمى مىرات لەسەر ئەساسى پەيوەندى خىزمەتەي جىگىر نەبوو نەچەسپا ئىللا دواي ئەوەي كە ئىسلام لەمەدىنەدا بەھىز بوو، ئەركانى فەرمانرەوايى داکوتا و مەدىنە بوو بە «دار اسلام» دەولەتى ئىسلامى تىدا دادەمەزراو بەھىز بوو دەيتوانى دىفاع لە موسولمانان بكا و لەدەست درىژىي كافران بىيان پارىژى.

پەرەردگار دەفەرموى: {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَكَصَرُوا أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ، وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا، مَا لَكُمْ مِّنْ وَلَايَتِهِم مِّنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا - (الأنفال / ۷۲)}.

نه مجار له پروسه ی کۆچکردن و مه شروعيه تيدا دوو حوکمی شهرعی وهرده گرین:

۱- واجب بوونی کۆچکردن له «دار الحرب» بۆ «دار الاسلام»:

قورطوبی له ئیبنولعهره بی ریاوایت دهکا: که کۆچکردن له سهرده می پیغه مبهردا ^{سپیدی} فهرزیوو بهوشیوه ئهم حوکمه بهرده وامه تا پوژی قیامهت. هيجرهت له «دار الحرب» وه بۆ «دار الاسلام» ههرکاتی مه رجه کانی هاتنه جی، واجبه ئه نجام بدری، ئهو کۆچکردنه ی به فتحی مه که کۆتایی هاتوو هيجرهت کردن بووه بۆلای پیغه مبهردا ^{سپیدی} ، ئه گینا کۆچکردن کۆتایی نه هاتوو پروسه که بهرده وامه. ته نانهت ئه گهر له «دار الحرب» مایه وه و کۆچی نه کرد تاوانبار ^(۱).

ههرشوینیك موسولمان نه یتوانی شه عائیری ئیسلامی به جی بینئ، ریگهی نویژکردن و روژوو گرتن و جه ماعت و جومعه و بانگ و شتی وای ئی گیرا، ئه وه ئهو شوینه حوکمی «دار الحرب» ی هیه و پیویسته موسولمان جیی بیلئ، بری لهو به لگانه ی له سه ر ئهم حوکمه ده میندرینه وه ئهم ئایه ته یه که ده فهرموی:

{إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي الْأَفْسِهِمْ قَالُوا لِمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَظْفِعِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا، إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَظْفِعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا - النساء / ۹۷ - ۹۸}.

۲- پیویستی و واجبی یارمه تیدانی موسولمان بۆ برای موسولمانی:

ئهمه ش حوکمی که له پروسه ی هيجرهت وهرده گرین، موسولمانان چه ندیک ولات و مه مله که تیان لیك جوداوازو لیك دورین مادام بتوانن

يارمەتى يەكتر بىدەن پېۋىستە درىغى نەكەن و بەگۈيرەى بۇ لوان و توانا يارمەتى يەكتر بىدەن.

بېگومان فوقەھا و زانايانى ئىسلام كۆپايان ھەيە لەسەرئەۋە ھەركاتى موسولمانان توانايان ھەبوو لەسەر رزگارکردنى موسولمانانى دىلو بى دەسەلات و ستەم لىكراو لەھەر شوئىنىكى سەرزەۋى بن و نەيان كرد ئەۋە تاوانبارن. ئەبۇبەكرى ئىبنولعەرەبى دەلى: ھەركاتىك لە موسولمانان دىلو بى دەسەلات ھەبوون، ئەۋە يارمەتيدانايان ئەركى سەرشانى ھەموو موسولمانانە بەگيان و بەمال. پېۋىستە خەويان لى نەكەۋى تا رزگاريان دەكەن و لەو مىحنەتە قوتاردەبن، ئەگەر ژمارەو توانامان تەھەمولى ئەۋەى دەكرد، ينان ھەموو مال و سامان خەرج بکەين بۇ رزگارکردنيان تەنانتە تا دىرھەمىكمان ھەبى دەبى خەرجى بکەين»^(۱).

جاۋەكوو پېۋىستە موسولمانان لەناو خۇياندا يارمەتى يەكتربەدەن ئەۋە پېۋىستە يارمەتيدانەكە لەناو خۇيان دەرەنەچى نابى بەھىچ جۇرىك ئەو مولاتە ئىسلامىيە ھەموۋى يان بەشيك لەولايەو يارمەتيدان و برايەتییە بتەنىتەۋە بۇ نيوان موسولمانان و ناموسولمانان وەكوو ئەم تەصريحى پى دەكاو دەفەرمۋى:

{وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ - الأنفال / ۷۳}.

ئىبنولعەرەبى دەلى: پەرۋەردگار ۋەلايەو موناۋىرەى نيوان كافرو موسولمانى لىك پىچراندوۋە، موسولمانان ھەندىكيان ئەوليا و يارمەتيدەرى ھەندىكيان. كافرەكان ھەندىكيان ۋەلى و يارمەتيدەرى

يەكترن، لەچوار چىۋەى ئەحكام و ياساى ئايىنى خۇياندا يارمەتى يەكتر دەدەن، بەگۈيرەى بىرو باۋەرى خۇيان مامەلە دەكەن»^(۱).

گومانىش لەۋەدانىيە كە جى بەجى كەردنى ئەم تەعالىمە خودايىيانە ئەساس و بنەماى ھاۋكارى كەردنى موسولمانانە بۇ يەكترى لەھەموو چەرخ و رۇڭگارېكدا. ھەرۋەكوو چۈن پاشگۈى خستنى ئەم تەعالىمانە لەلايەن موسولمانانە ۋە ۋەرگىرانىيان بۇ حالە پىچەۋانە بنەما و ئەساسى ئەو حالەتە نەخۋازاۋەيە: كە ئەمپۇ موسولمانان تىى كەۋتون لەلاۋازىبون و پەرتەۋازە بوون و بى دەسەلاتىيان بەرامبەر ھىرش و پەلامارى دوزمنانىيان كە لەھەموو لايەكەۋە پەلامار درابوون و دوزمنانىيان دەميان ژەنيۋەتە كيان و مال و سامان و ولاتيانەۋە ۋە خەرج و پىتاك و داھاتيان بەفېرۇ دەبەن.

كۆچكەردى پىغەمبەر (دروۋدى خۋاى لەسەرېنى) بۇ مەدىنە

ۋەكوو لەكتىبە صەحيحەكانى سوننەدا ھاتوۋە ۋەسپاۋە ھەروا زانايانى سىرە گىراۋيانەتەۋە، دەلىن: ھەزەرەتى ئەبۇبەكر: كە دەيبىنى موسولمانان بەرودوا كۆچ دەكەن بۇ مەدىنە و پىرۇسەكە رىبازى سىروشتى خۋى گرتۈتەبەر، ھاتە خزمەت پىغەمبەر ﷺ داۋاى لىكرد رىڭگاي بدا ئەۋىش كۆچبكا و مەككە جى بىلى. پىغەمبەر ﷺ فەرموۋى: نا، پەلەمەكە و دان بەخۇتا بگرە. منىش بۇ خۇم چاۋەپىنى ئىزىم. ئەبۇبەكر ەرزى كرد: ئايا «دايك و باۋكم بەقوربانىت بن» تۈيش چاۋەپىنى ئىزىن دانى؟ فەرموۋى بەلى. ئىتر ھەزەرەتى ئەبۇبەكر خۋى ھىشتەۋە بەو ھىۋايەى لەخزمەت ئەۋدا كۆچبكا، ئىتر دوو ولاخى

بەكارى ئامادەكردن و ماوهى چوار مانگ ئاليك و جوۋى باشى پىدان و خزمەتى كردن.

لەلەيەكى ترهه قورەيشىيەكان زانىيان كە پىغەمبەر سەئىدى مەشھۇرى لەمەدەينەدا يارمەتيدەرو شوينكەوتوى بۇ پەيدا بوون دەسەلاتىشيان بەسەر مەدەينەدا ناشكى. زۆر لەو ترسان پىغەمبەر كۆچ بكا بۇ ئەوئ و ھىزو لەشكر پىكەوہ بنئ بۇ شەركردن دژيان. بۇيان دەرکەوت ئەگەر بىت و ئەوہ روبدا ئىتر بەتەواوى دەكەونە تەنگرەوہ و كارەكەيان لى قورس دەبئ.

بۇيە خىرا كۆبونەوہى ئاناسايان راگەياندو لە «دار الندوة»: كە مالى قوصەى كوپى كىلاب بوو كۆبونەوہ. قورەيشىيەكان دابو نەريتيان وابو بۇ ھەموو كارىكى گرتگ لە «دار الندوة» كۆدەبوونەوہ. ھەموو بىريارىكيان لەويدا دەدا. پياو ماقولانى قورەيش لەو مالەدا كۆبونەوہ بۇئەوہى بىرياربەدن دەربارەى پىغەمبەر چى بكەن و چى نەكەن.

دواى راويژو ليكۆلىنەوہ ھاتنەسەر ئەو بىريارە كە لەھەر بنەمالەو ھۆزىك كوپىكى گەنجى ئازاو چاو نەترس دەست نىشان بكەن ھەريەكەيان شەمشىريكى تىژى بدريتە دەست لەشەويكدا بە كۆمەل ھىرش بكەنە سەر پىغەمبەر و لەناوى بەرن. بۇئەوہى خىلى بەنو عەبدولمەناف نەتوانن شەر لەگەل ھەموو خىلەكانى قورەيش بكەن. خوينەكەشى دەكەويتە سەر ھەموو ھۆزەكان و بكوژىكى دىاريكراوى نابئ. ئەمەيان بىريارداو رۆژىكى دىاريكراويشيان دانا بۇ ئەنجامدانى پىلانەكەيان. ھەزەرەتى جوبرائىل ھاتە لاى چۆنيەتى پىلانەكەى پىراگەياندو فەرمانى پىكرد كە كۆچ بكاو ئەو شەوہش لەجىگاي پىشووئ نەخەوئ ^(۱).

ئیمامی بوخاری له خاتوو عائیشه وه ریوایه دهکا: دهفرموی:
 له کاتیکدا ئیمه له مالی ئه بوبه کردا دانیشتبوین، جهنگه ی گهرمای
 نیوه پو بوو، یه کیك هات به ئه بوبه کری گوت: ئه وه پیغمبره دهو
 چاوی خوئی شار دوتته وه، بهرده ماخی کردوه، له ساتیکدا بوو که
 له وه پیش لهو دهمانه دا نه ده هات بو مالمان. ئه بوبه کر وتی: دایک و باوکم
 به قوربانت بئ، وه لاهی هاتنی ئه و له م کاته دا بئ سپرنیه. عائیشه دریزه
 به قسه گیرانه وه که ده داو ده لی: پیغمبر هات و ئیزنی وهرگرت،
 روخصه تی هاتنه ژوره وه ی درایه و هاته ژوره وه ئه و جا پیغمبر ^{پیغمبر}
 مسطورین به ئه بوبه کری فرموو ئه بوبه کر ئیشم پیته بابچینه ده ری. ئه بوبه کر
 وتی: قوربان! ئه مانه خاوو خیزانمن پیویست ناکا شته که له وان
 بشاریه وه دایک و باوکم به قوربانت بن.

پیغمبر ^{پیغمبر} فرموی: ئیزم پیدراوه بو کوچکردن ده بئ له مه که
 ده ریچین، ئه بوبه کر وتی: فرموو لهو دوو و لاخه جلهوی یه کیان بگره
 ده ست، پیغمبر ^{پیغمبر} ده بئ پاره ی خوئی حیساب بکه ی دوایی
 ده تده مئ.

عائیشه ده لی: ئیتر به باشتترین شیوه تیشووی پیویستمان بو
 پیچانه وه، تیشووه که مان بو کردنه ناو هه مبانه و، تویشودانه وه،
 ئه سمائی کچی ئه بوبه کر پارچه یه کی له پشتینی خوئی بری و ده می
 هه مبانه که ی پی به ست، بویه نازناوی «ذات النطاق» ی درایه ^۱.

پیغمبر ^{پیغمبر} چوو بولای عه لی کوپی ئه بو طالیب، فرمانی پیکرد
 که ببیته وه کیلی تا سپارده و شتی: که لای دانراوه هی خه لکی مه که
 بو یان بگیریتته وه، چونکه دانیشتوانی مه که زوریان بتمانه پی بوو،

۱ - في طبقات ابن سعد: انها شقت نطاقها فأوكان بقطعة منه العجاوب وشدت ضم الجبران
 بالباقي فسميت ذات النطاقين.

ھەرکەسىڭىيان شىتېڭى بەنرخى ھەبوايە و ترسى لىي بوايە لاي پېغەمبەر بەئەمانەت دايدەنا.

ئەبوبەكرىش عەبدوللاي كوپى راسپارد كە بچىتە ناو خەلكەو ھە كوپى خوى ھەلبجا ئاخۇ دەربارەيان چى دەلىن و چۆن باسيان دەكەن. بەرپۆژ بچىتە ناو كۆپو كۆمەلىان و بەشە و بى بۆلايان چى ھەوالىكى دەست كەوت پىيان رابگەيەنى. ئەمجار فەرمانى بەعامىرى كوپى فوھەيرە «نۆكەرەكەي» كرد كە بەرپۆژ مەپو بزنەكانى بۆ بلەو ھەپرىنى دەمە و ئىوارە بيان ھىنى بۆلاي ئەشكەوتى ئەور شىريان لى بدوشى و بۆيان بەرى بىخۆنەو، فەرمانى بە ئەسمائى كچىشى كرد كە ھەموو ئىوارەيەك خواردنيان بۆ بكاو بۆيان بەرى.

ئىبنو ئىسحاق و ئىمام ئەحمەد ھەردوكيان لە يەحيای كوپى عوبادى كوپى عەبدوللاي كوپى زوبەير لە ئەسمائى كچى ئەبوبەكر دەگىرنەو: گوتتويەتى: كە پېغەمبەر لەگەل ئەبوبەكر رۆيشتنە دەرەو ھەبوبەكر ھەرچى پارەو پولىكى ھەيبوو ھەمووى لەگەل خوى برد پىنج ھەزار يان شەش ھەزار دىرھەم بوو ھەمووى لەگەل خوى برد.

عائىشە دەفەرموى: ئەبو قوحافەي باپىرم ھاتە لامان «چاوى كوپر بوو بوو» وتى: وابزانم، باوكتان مالى ويران كردون و ھىچى بۆ نەھىشتونەو، چى ھەبوو لەگەل خوى بردويەتى، وتم: نەخەير وانيە مال و سامانىكى زۆرى بۆ جىھىشتوين، ئەمجار دەفەرموى: كۆمەلىكم بەرد خرکردنە و بردمن لەو شوينە دامنان كەكاتى خوى باوكم پارەو شتى واى لى دادەنا، ئەمجار قوماشىكم پىدادا و پاشان دەستيم گرت بردم بۆ شوينەكەو وتم: باپىرە دەستت بخەرە سەر ئەومالە، دەستى خستە سەر كۆمەلەكە وتى: ئەگەر ئەو ھەندەي بۆ جىھىشتىن باشەو شتىكى باشى كردووه. عائىشە دەفەرموى: من ويستم ئەو پياوھ پىرە كوپرە بى دەنگ بكەم، ئەگىنا ھىچى بۆجى نەھىشتبووين.

ئەو رۆژەى پىغەمبەر ﷺ لە مەككە دەرچو بوو، كەشەو داھات موشرىكە قورەيشىيەكان لە دەورى مالى پىغەمبەر كۆبونەو، چاوەڕپى ساتى سەفريان دەكرد بۆئەوھى ھەليان بۆ ھەلبكەو، پىغەمبەر شەھيد بكەن. وەلى پىغەمبەر ﷺ بەناوياندا ھاتەدەرو خودا وەنەوزى خەوى بەسەردا ھىنايون بەسەلامەتى لەوان رزگارى بوو، عەلى كۆپى ئەبو طاليبى لەشوينى خۆى جى ھىشتبوو، لەشوينى خۆى بنوى، دلىياشى كردبوو: كەھىچ زيانى پى ناگا.

پىغەمبەر ﷺ لەگەل ھاوھلى بەرپزىدا ھەزەرەتى ئەبوبەكردا بەرەو ئەشكەوتى «ئەور» رۆيشتن بۆئەوھى ماوھىك لەویدا بۆماوھىكە بمىننەو، ئەمەش رىكەوتى رۆژى مانگى رەببىعولئەولى بەرامبەر بە «۲۰ ئەيلوولى سالى/ ۶۲۲م» بوو، سىانزە سالى تەواو دواى ھاتنى يەكەم پەيام بۆ پىغەمبەر ﷺ كە گەيشتنە بەردەرگای ئەشكەوتەكە ئەبوبەكر پيش پىغەمبەر چوو ناوھە بەتاقى كەردەو بۆئەوھى دلىيابى لەوھى ناو ئەشكەوتەكە ھىچ دەرندەو مارو دوپشكى تىدانىيە، خۆئەگەر شتىك ھەبى با زيانەكەيان روكاتە ئەبوبەكر خۆى، بەم جورە ھەزەرەتى ئەبوبەكر بەگيانى خۆى پارىزگارى لە پىغەمبەر بكا.

پىغەمبەر و ھاوھلەكەى سى رۆژ لەویدا مانەو، شەوانە عەبدوللای كۆپى ئەبوبەكر دەھاتە لايان و ھەوالى مەككە و مەككەيەكانى پى رادەگەيانندن و لايان دەمايەو تاشەو بەرەو كۆتايى دەپۆيى، ئەمجار لەكۆتايى شەودا دەگەرايەو، لەكاتى كازىوھى بەياندا دەگەيشتەو مەككە و واى خۆپيشان دەدا كەشەو لە مەككەدا بوو. عامىرى كۆپى فوھەيرە ھەموو شەوئى مەپرو بزنەكانى دەبردنە دەورى ئەشكەوتەكە، كە عەبدوللای لەلای پىغەمبەر و ھاوھلى دەردەچوو ئەو مەپرو بزنەكانى بەو رىگايەى عەبدوللای پى دەگەرايەو دەئاژوت بۆئەوھى شوين پى عەبدوللای بشارنەو.

قورەيشىيەكان موشرىكەكان لەلایەن خۇيانەووە كەبىستیان پىڭەمبەر لەمەككە دەرچووە، كەوتنە خۆو بەهەلە داوان بەهەموو ئەو رىگايانەى لەمەككەووە دەرەچن بڵاوبوونەووە بەتايبەتى ئەو رىگايەى بەرەو مەدينە دەچى، ھەر شوينىك گومانیان بۆچوو پشكنيان و كيۆو مالىيان كرد تا سەرەنجام گەيىشتنە ئەشكەوتى ئەور، پىڭەمبەر و ھاوئى گوييان لەدەنگى قاجى موشرىكەكان بوو: كە بەدەورى ئەشكەوتەكەدا دەهاتن و دەچوون. ترسو دڵەكوتەكە حەزەرەتى ئەبوبەكرى گەيانەدە حالەتيك عەرزى پىڭەمبەرى كرد، وتى: ئەگەر يەكيكيان بېروانيتە ژيەر قاجى خۆى ئىمە دەبينى، پىڭەمبەر ﷺ وەلامى دايەووە فەرمووى: ئەى ئەبوبەكر ترست نەبى، ئەتۆرات چىيە بەدوو كەس خودا سىيەميان بى. ئىمە خودامان لەگەلە.

ئيتەر پەرورەدگار چاوى موشرىكەكانى لەديتنيان لادا، تەنانەت ھىچيان ئەوھى بەخەيالدا نەهات سەرنجى ئەشكەوتەكە بەدەن، ئاخۆ چى تىدایەو كەسيان پرسیارى لەو نەكردو ئەوھيان بەخەيالدا نەهات.

جا كەگەرانی قورەيشىيەكان بەكۆتا ھات و دۇنيابوون لەوھى دەستیان بيانگاتى، عەبدوللای كوپى ئەرقەط «ئەوكاتە موشريك بوو» بەپارە بەكریان گرتبوو بۆئەوھى چاوساغى رىگەيان بى و بتوانى بەريگەى قاچاغەرپیدا بيانبا بۆ مەدينە، ھەلبەتە پيش وەخت قسەى لەگەلدا كرابوو ليشى دۇنيابوون كەراستيان لى نالى و موشرىكەكانيان لى ئاگادار ناكا. لەسەر وادەى ديارىكراو بەھەردوو و لاخى لەوھى پيش ئامادەكراو وە لەبەر دەرگای ئەشكەوتەكە ئامادە بوو، بەچاوساغى عەبدوللای كوپى ئەرقەط بەريگای كەنار دەريادا كەوتنە رى.

موشرىكەكان خەلاتى گەورەو چەوريان دانابوو بۆ ھەركەسيك بتوانى پىڭەمبەر و ئەبوبەكریان بۆ دەستگير بكاو تەسليميان بكا، ھەندى

كەس دەلېن: خەلاتەكەى برىتى بوۈە لەسەد حوشتر لەبارتەقاي گرتنى
هەريەكىيان.

رۇژىك لەكاتىكدا ھۆزى بەنو مودىلچ لەيانەى خۇيان دانىشتىبون،
«سوراقەى كوپى جەشەم» یش لەوئى بوو، كابرايەكيان ھات وتى: من
پىش ئىستا تارمايىەكم بىنى لەكەنار دەريا دەپۇشتن، پىم وابى ئەو
موحەممەد و ھاوئەكەنى بوون. سوراقە زانى كە ئەو ئەوانن. بەلام
ويستى كەسانى دى تەماعى ئەو نەيانگرى شوئىنيان بکەوئى، بۇيە
وتى: كوپە لەوانەيە تۆ فلان و فلانت دىن كە ئازەل و شتى وایان لى
گومبوو بەشوئىنياندا گەرابن، پاشان زۆر لەكۆرەكەدا نەمايەو، تەماعى
خەلاتە چەرەكە گرتبووى ھاتەو مائەو بەدزى خەلكەكە سوارى
ئەسپەكەى بوو دەستى كرد بە ئاوزەنگى لىدان و ئەسپى تاودا،
لەشوئىنيك پىيان گەيشت و لىيان نزيك بوو، ئەسپەكەى نىسكۆى بردو
سوراقە گلا، ھەرخىرا ھەلسايەو سواربوو كەوتە شوئىنيان و سوربوو
لەسەر ئەوئى بيانگىرئەو، ئەوئەندەيان لى نزيك بوو گوئى لەقورئان
خوئىندى پىغەمبەر بوو ھىچ ئاوپى نەدەدایەو، بەلام ئەبوبەكر زۆرى
ئاوپ دەدایەو. دوبارە ئەسپەكەى نىسكۆى بردو سوراقە گلايەو، خىرا
ھەستايەو سواربوو سوور بوو لەسەر شوئىنكەوتنيان، كاتى چاويان
پىكەوت و پىغەمبەر و ئەبوبەكرىش دىتيان ئىتر لەنكاوئىك ھەردو
دەستى ئەسپەكەى تا ئەژنۇيانى بەزەويدا رۇچون و لەسەر پشتى گلا،
پاشان تىي راخوپى و ھەلسايەو، كە دەستەكانى دەرھىنانەو لەشوئىنى
دەستەكانى تەپ و تۆزىكى زۆر بەرز بوو وەكوو دوکەل و ابوو، سوراقە
كە ئەم دياردەى بىنى بوئى ئاشكرابوو كە موحەممەد پىغەمبەرى
خودايە و خودا پارىزگارى دەكا، ترسىكى گەرە چوۈە دليەو و بانگى
لى كردن و داواى ئەمانى كرد.

پېغمبېرو هاوېلانی راوېستان هه تا گېشته لایان، عورزی بۆ
پېغمبېر ^{سېرې} ^{پېغمبەر} هینایه وه و داوای لیکرد داوای لیخو شېبونی بۆ له خودا
بۆکا. ئەمجار وتی ئەگەر تویشوو کەل و پەلتان پێویسته تابوتان دابین
بکەم، وتیان پێویستمان بە هیچ نیه وەلی لیمان لە هەرا مەدە و هەوالی
ئیمە بە کەس مەلی. وتی: بێ خەمین.

پاشان سوراقە بەرپڤگای خۆیدا گەرایه وه بۆ مەککە تووشی
هەرکەسێک بوایه هەوالی پېغمبېرو ئەبوبەکرێ بە چەواشەیی و پێچ و
پەنا پێ دەگوت و راستی ئی دەشاردە وه. بۆئەوهی کەس شوینیان هەل
نەکا و نەزانێ رویان لەکوێ کردو وه. ئابەم جۆرە بەیانی بە غاردان چوو
بۆ کوشتنی پېغمبېرو هاوېلەکە، ئیوارە دەگەرایه وه پارێزگاری ئی
دەکردن شوینە هونی ئی دەکردن شوین و رڤگای لەخەلکی دەشاردە وه.

گەیشتنی پېغمبېر بە قوبا

پېغمبېر ^{سېرې} ^{پېغمبەر} گەیشته قوبا، دانیشتوانی پێشوازییان ئی کردو
چەند رۆژێک لەوێ مایه وه میوانی کلثومی کوپی هەدم بوو، لەوێ عەلی
کوپی ئەبو طالب پێی گەیشته وه، داوای ئەوهی لە مەککە سپاردەکانی
پېغمبېری دابوونە وه بە خاوەنەکانیان، پېغمبېر ^{سېرې} ^{پېغمبەر} لەوێ مژگەوتی
قوبای بنیات نا: کە مژگەوتیکی پێرۆزە و یەکەم مژگەوتە کە لەسەر
دەستی پېغمبېر دروستکرا وه، ئەو مژگەوتە یە کە خودا لە قورئاندا
وەصفی کردو وه و دەفەرموی: {لَمَسْجِدَ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ
أَنْ تَقُومَ فِيهِ - التوبة/ ۱۰۸}.

ئەمجار پېغمبېر ^{سېرې} ^{پېغمبەر} درێژە بە سەفەرە کەیدا و دوانزە مانگی
رەببعولئەهل وەکوو مەسعوودی دەلی: چوو ناو شاری مەدینە وه ^(۱).

دانیشتوانی مه دینه پیشوازییه کی بی وینه یان لیگرد، له ناو ناپوره ی جه ماوهر دا جلّه وی و لاخه که ی شل کردبوو دهریوی، هه ریه که و هه ولی دها جلّه وی و لاخه که ی بگری و پیغه مبهرو هاوه لانی میوانی بنو شهره فمندی خانه خوئی نهو زاته ی پی بپری. به لام پیغه مبهرو هه دهیفرموو لی بگه پین بابروا نهو فهرمانی پیکراوه. ئیتر و لاخه که به ناو کوچه و کو لانی مه دینه دا رویششت تاگه یشته «مرید»^(۱). که ملکی دوو مه تیوی هوژی به نو نه جار بوو، له پیش دهرگای مالی نه بو نه ییوی نه نصاری. پیغه مبهرو فهرمووی: نه مه شوین و مه نزلمانه خوا حه زبکا. ئیتر نه بو نه ییوب هات بارو بارگه نه که ی برده مالی خویان، گهنج و لاوی به نو نه جار هه موویان له مالّه کانیاان هاتنه دهر و دهستیان کرد به هوتاف کیشان و دهر برینی که یفخووشی. وه کوو ئیبنو هیشام ریوایه تی کردووه ده لی نافرته گهنج کانی هوژی به نو نه جار بوو، نه وهنده یان پی خوش بوو که پیغه مبهرو بووه ته جیرانیان به دهنگی بهرز نه شیده یان ده خوینده وه:

«نحن جوار من بنی النجار یا حبذا محمداً من جار»

پیغه مبهرو ﷺ پینی فهرموون: نه وه ئیوه منتان خوش دهوی؟ وتیان به لی. فهرمووی: {الله يعلم ان قلبی یحکن} خودا ناگاداره دلم ئیوه ی خوش دهوی.

وینه یه ک له شوین و جیگای پیغه مبهرو له مالی نه بو نه ییوب

نه بو به کری کوپی نه بو شه یبه و ئیبنو ئیسحاق و ئیمام نه حمه دی کوپی حه نبه له چه ند ریگای جیا جیا و به وشه و رسته ی لیك نزیک

۱ - زموینه ک بوو خورمای لی وشک دهکرایه وه.

رىۋايەت يان كىردۈۋە. دەلىن ئەبۇ ئەيىوبى ئەنصارى باسى ئەو رۇژگارەي دەكرد كە پىغەمبەر لەمالى ئەۋاندا بوۋە. دەلى: كاتىك پىغەمبەر ^{سەئىدى} ^{مۇستەزەب} مىۋانى مالى ئىمە بو، لەمالى ئىمەدا نىشتەجى بو، خانوۋەكەمان دوو نھۇم بو. پىغەمبەر لەنھۇمى ژىرەۋە و من و «أم ايوب» لەقاتى سەرەۋە بوۋىن. عەرزى پىغەمبەر م كىرد «باوك و دايكم بەقوربانىت بن» من پىم ناخوشە و بەلامەۋە گرانە ئىمە لەنھۇمى سەرەۋە بىن و تەشرىفت لەنھۇمى ژىرەۋە نىشتەجى بى. تەشرىفت تۆۋەرە نھۇمى سەرەۋە، ئىمە دەگۈيزىنەۋە بۆ نھۇمى ژىرەۋە. پىغەمبەر فەرموۋى: ئەي ئەبۇ ئەيىوب بۆ ئىمەش و بۆ ئەۋانەي لەگەلمەدان و بۆ ئىۋەش كە لەسەرەۋەمانن وا گونجاۋە و لەبارە ئىمە لەقاتى خوارەۋە بىن.

ئەبۇ ئەيىوب دەلى: رۇژىك كۆپە ئاۋەكەمان شكا ئاۋ بۆلۈۋە، لىفە و پىخەفمان نەبوۋ جگە لەپارچە قەدىفەيەك، من و ئوم ئەيىوب پارچە قەدىفەكەمان مېنا ئاۋەكەمان وشك دەكردەۋە لەترسى ئەۋەي نەبادا ئاۋەكە دايداتە خوارەۋە و دۆپە ئاۋ بەر پىغەمبەر بىكەون و ئازارى توش بى، ئىتر دابەزىمە خزمەتى و بەترس و شەرمەۋە داوام لىكرد كە بگۈيزىتەۋە بۆ نھۇمى سەرەۋە. ئىتر وازم نەھىنا تا رازىم كىرد بگۈيزىتەۋە بۆ سەرەۋە.

دەلى ئىمە ناننى ئىۋارەمان بۆ دروست دەكردو دەمانناردە خزمەتى، جا ئەگەر سىنى و قاپەكانى دەناردەۋە بۆمان من و ئوم ئەيىوب دەمانەۋىست بزانىن پىغەمبەر دەستى لەكۈيى قاپ و جامەكان كەۋتوۋە و لەكۈيۋەي خواردوۋە، بۆئەۋەي ئىمە لەو بەرماۋە بخۈين و خىرو بەرەكەتمان دەست بىكەۋى. شەۋىك خواردنمان بۆ نارد لەناۋ خواردنەكەدا پىياز و سىرى تىدابو، پاش ماۋەيەك خواردنەكەي ناردەۋە نەمبىنى دەستى بۆ بردى. بە ترسەۋە چۈمە خزمەتى و عەرزىمكىرد: ئەي پىغەمبەرى خودا! «بەدايك و باوكەۋە بەقوربانىت بم» خواردنەكەت

ناردۆتەو دياردهی ئەو هی پێوه نه بوو كه لیّت خواردبێ ئیمه وامان خو
پێوه گرتبوو هه موو جارێ كه خواردنه كهت ده ناردەوه من و ئومو
ئە ییوب به شوینی شوین دەستی تۆدا بگهڕین و لهو بهرماوه بخوین و
فهرو بهر كه تمان دهست بکهوئ.

پێغه مبه ر فهرمووی: من له ناو خواردنه كهدا بۆنی ئەو رووه كه م كرد،
منیش شه وانه له گه ل خودای خۆمدا مونا جات و پارانه و هم هیه. ئیوه
بیانخۆن. ئە بو ئە ییوب وتی: ئیتر ئیمه خواردنه كه مان خوارد، پاشان
ئیمه به هیچ جورێك سیرو پیازمان تێكه ل به و خواردنه نه ده كرد كه بۆ
پێغه مبه رمان سازده كرد.

په ندو نامۆژگاری:

له به شیکی پیشووی ئەم نووسینه دا له کاتی تهعلیقمان له سه ر
کوچکردنی موسو لمانه کان بۆ حه به شه، قسه مان له مانای کوچکردن
له ئیسلامدا کرد، پوخته ی قسه كه مان ئەوه بوو:

وتمان: پیرۆزی و قودسییه تی ئایین و عه قیده له ژور هه موو
شتیکه وهن. زێدو نیشتمان و مال و سامان و جاهو پله و پایه هیچ به هاو
نرخیکیان نامینێ ئە گه ر لهو شوینه دا بیرو باوه رو شه عائیری ئایین
له مه ترسیدا بن و گه مارۆ بدرین، رێگه نه درێ وه کوو پیویست ئەنجام
بدرین. بۆیه په روهر دگار به پیویستی داناوه كه موسو لمانان هه موو
شتیک بکه نه قوچی قوربانی له پینا و ئاییندا. له کاتی پیویستدا هه موو
شتیک به لاوه بنین.

هه روها گوتمان: داب و نه ریقتی خودا له بونه وهردا و اجاری بووه:
كه هه میشه هیزه مه عنه وییه کان: كه له بیرو باوه ری ساخ و ئایینی
راستدا به رجهسته ده بن «پاریزه رو هوکاری به رده و امبوونی مه کاسیبی
مادی و هیزه مادییه کانن. چه ندیک نه ته وه و گه ل له ئە خلاقدا ده و له مه ند

بن و پابەندى ئايىنى راست و صحيح بن. ئەۋەندە دەسەلاتى مادييان
 كە برىتتیه له وهتهن و مال و شكۆمەندى» بههیزو یهكگرتوو رهگه
 داکوتراو و خوگرو بهردهوام دەبن. چەندىك لهبارەى رهوشت و ئەخلاقهوه
 لاوازو هەژاربن، بىرو باوەريان چەواشهكارى تىدایى ئەۋه بىگومان
 دەسەلاتە مادييهکانيان لاوازو نزىك لهتوانهوه و نهماندا خويان
 دەبينهوه. هەروها وتمان: مێژوو باشتىن شایهته لهسەر ئەو
 راستيانە.

بۆیه پەرەردگار بنەماى قوربانیدان بەمال و سامان و زىدو
 نىشتمانى لهپىنا و عەقیده و ئايىندا. ئەگەر پىويست بوو «کردوو
 بهمەرجى سەرەكى بۆ پایهداربوون و لەدەست نەدانى دەسەلاتى مادی و
 زىدو مال و سامان» بەو جوړه قوربانیدانە موسولمانان دەتوانن مال و
 سامان و زىدو نىشتمان و ژيانيان بپارىزن، هەرچەندە جار جار وابىته
 بەرچاو كە ئەوان روتكراون لهو هیزه مادييانە و لەدەستيان داون.

باشترين بەلگەمان لەسەر ئەم حەقیقەت و راستییه هيجرهتى
 پىغەمبەرە ﷺ له مەككەوه بۆ مەدينه. بىگومان بەگوێزەى ظاهىرو
 روالەت هيجرهتهكه بهجى هيشتنى ولات و لەدەستدانى بوو، بەلام له
 واقیعدا پارىزگارى ئى كردن و ضەمان بوو بۆى. زۆر دیار دەو مەظاهىرى
 پارىزگارى له ولات وادەبى لهشیوهى بهجى هيشتن و وازهينان لى خوى
 دەنوینى. ئەۋهتا پىغەمبەرى مەزن دواى چەند سالىك له كوچكردن و
 زىدو نىشتمان بهجى هيشتن. بەهۆى ئەو ئايىنەى كە شكۆمەندى و
 دەسەلات و دەولەتى بۆ دامەزراندبوو گەرايهوه بۆ ئەو ولاتەى لى
 دەرکراوو، چۆن گەرانەوهیهك سەر بەرزانه و پشت ئەستورو بى باك،
 بەبى ئەۋهى يەكێك بتوانى لهوانەى تەنگيان پى هەلچىنبوو لههەل

دەگەرەن دەستیەن کەوئ بیکوژن بتوانئ بە مەبەستی زیان پیگەیانندن
لئی نزیک بیتهوه.

بائیستا بگەڕینیەوه بۆ تیفکرین لەوێ گێڕامانەوه لەسیرە پیرۆزی
بۆئەوێ دەلالەت و ئەحکامی گەرمگی ئی هەلگۆیزین و بۆ موسوڵمانانی
بخەینەرو.

۱- دیاریتر مەظھەرێک کە بۆمان دەردەکەوئ لەم بەشە چیرۆکی
کۆچکردنیدا هیشتنەوێ حەزەرەتی ئەبوبەکر، کە ئیزنی نەدا پیش
خۆی کۆچ بکا، بۆئەوێ ببیتە هاوێ و هاوڕێی سەفەری کۆچی.

زانایان لەم چیرۆکە ئەندازە زۆر خوشەویستی پیغەمبەر بۆ
ئەبوبەکریان دەرھێناوه. ئەوێان چەسپاندوو کە ئەم زاتە
خوشەویستترین کەسە لە هاوێ و شیاوترین کەس بوو دواي خۆی
ببیتە خەلیفە و جینشین. ئەوێ کە ئەم دەلالەتە بەھیزدەکا چەند
بەلگە یەکن وەکوو ئەو کە لەکاتی نەخۆشییەکەیدا کردی بە جینشین
خۆی بۆئەوێ پیشنوێژئ بۆ موسوڵمانان بکا و رازی نەبوو جگە لە
ئەبوبەکر کە سێکی تر ببیتە پیشنوێژ بۆیان. هەر و ئەو حەدیشە
صەحیحە کە فەرموویەتی: {وَلَوْ كُنْتُ مُتَخِذًا لِّخَلِيْلٍ لَّا كُنْتُ أَبَا بَكْرٍ
خَلِيْلًا} ^(۱).

بێگومان حەزەرەتی ئەبوبەکر «وەکوو زانیمان» لە ئاستی ئەم
تایبەتمەندییەدا دابوو: کە خودا ریزی ئی نابوو، شیاوی ئەو پلە و پایە
بوو، نمونەئ هاوڕێی راست و خۆبەختکەر و گیانفیدا بوو بۆ پیغەمبەر،
ئامادەبوو گیان و مالی خۆی لە پینا و پیغەمبەردا بەخت بکا. بینیمان
کاتی گەییشتنە ئەشکەوتی «ئەور» چۆن پیش پیغەمبەر چوو ناو

ئەشكەوتەكە و نەیهیشت پیغەمبەرى پیشى بكەوى ئەمەش لەم روانگەو
نەبادا لەناو ئەشكەوتەكەدا درندە و مارو دوپشك و شتى وای تیدابى
زیانى پى بگەین. ھەروا بینیمان چۆن لەكاتى كۆچکردنەكەدا كۆپ
كچ و بەندە و شوانى مەرو بزنى و ھەموو مال و سامانى خۆى خستبوو
گەر لەپینا و خزمەتکردنى پیغەمبەر ^{سەیدى} لەم سەفەرە پەرنازەحتى و
دریژخایەن و ناخۆشەدا.

بەراستى ئەم ھەلویست و رەوشتانە ئەوانەن كە پیویستە لەھەموو
كەسیكى موسولماندا رەنگ بەداتەو و خۆى پى ئارایش بەدەن بۆیە
پیغەمبەر دەفەرموى: {لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ
وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} ^(١).

ویدەچى بێتە دلى موسولمانەو كە بەراوردیك بكا لەنیوان كۆچى
عومەرى كۆپى خەطاب و كۆچى پیغەمبەردا و پرسىاربكا بۆچى عومەر
ئاوا بەئاشكرا كۆچى كردو بەبى ترس و بیم تەحەددای موشرىكەكانى
كرد، لەكاتىكدا پیغەمبەر ^{سەیدى} بەو ھەموو ئىحتیاتكردن و دزییەو
كۆچى كرد؟ تۆ بلى عومەرى كۆپى خەتتاب لە پیغەمبەر نازاتر بووبى؟
وەلامى ئەم پرسىارە ئەوێە: عومەرى كۆپى خەتتاب یان ھەر
موسولمانىكى تر جگە لە پیغەمبەر ھەلس و كەوتى ھەلسوكەوتىكى
شەخصى خۆیەتى و نابیتە بەلگەى تەشرىع، كەوابوو بۆى ھەیە بە
ئارەزوى خۆى ریبازو وەسیلە ھەلبژیرى و چى گونجاو لەگەل
نازایەتى و بویرى خۆیدا ئەو رەچاو بكا.

بەلام پیغەمبەر ^{سەیدى} موشەرىعە، واتە ھەموو ھەلس و كەوتىكى كە
پەيوەندى بە ئایینەو ھەبى بۆ ئیمە دەبیتە شەرع و یاسا و پیویستە

شويىنى بکه وين. بۆيە سوننەتى ئەو كە «قسە و کردار و ره وشت و ته قرير» هه موويان بوونه سه رچاوهى دووه مى شه ريعهت. جا ئەگەر پيغه مبه ر ^{سەنگە} وه كوو عومهرى كوپى خهتتاب كوچى بگردايه، خهك و ايده زانى كه هه ر ئەو شيوه واجبه و رىايى و حيطه و هه زهرو خوشاردنه وه له كاتى ترسدا دروست نيهه. وى پراى ئەوهش پهروه رديگار شه ريعهت و ياساى خوئى له م جيهانه دا به گويهرى داخوازيى هوكارو موسه به بات دامه زانده وه و ريكى خستوهه. هه رچه نده هه موو شتيك به ده ست خودا خوئيه تى و خوئى هوكاره كان ده ره خسيئى و هه موو شتيك به ويست و ئيراده ي ئەو ديته جيئ.

بۆيە پيغه مبه ر ^{سەنگە} هه موو شيوازو هوكارىكى مادي له م جوړه كارانه دا كه عه قلى ئاده ميزادى په ي پئ به رى ره چاوكردوهه. ته نانه ت هيچ هوكارىكى له م هوكارانه پاشگوي نه خستوهه و به وپه رى وريايى و ئى زانييه وه ره چاوى كردوهه و به كارى هيئاوه. ئەوه تا بۆ نمونه عه لى كوپى ئەبو تاليبي له شويىنى خوئى دانا بوئيه وهى له جيگا نوستنى ئەو بخه وئى و بورده ي ئەو به خوئيدا دا. يه كيك له موشرىكه كانى به كرئى گرت «كه لئى دانيا بوو» تا چاو ساغيبان بكا و به ريگايه كدا بيانبا كه س زهينى بوئه جيئ. كويهر ريگايه ك بگريته به ر كافره كان به خه يالياندا نه يه. سئ روژ له ئەشكه وتى شه وردا خوئى هه شاردا و گه ئى ره چاوكردنى هوكارى ترو گرته به رى ئيحتيايات و هوكارى مادي كه عه قل لئيان ورد ده بيته وه و به باشيان ده زانى.

ئەمهش به مه به ستى رونكرده وهى حه قيقه تيئ كه بريتييه له وهى برابوون به خودا و پشت پئ به ستنى دژايه تى نيهه له گه ل به كارهيئانى هوكارى مادي و كه خودا خوئى ده يانره خسيئى و به حيكمه تى خوئى ده يانكا ته ئەسباب.

ئەم ھەموو ھىطە و ھەزەرەي كە پېغەمبەر ﷺ پەيرەوي كىرد
 ھۆكارەكەي ئەو ھەبوو لەخۆي بترسى، يان گومانى ھەبى لەوې پېش
 ئەوې بگاتە مەدینە بکەوئتە ژىر چىنگى قورەيشىيەكان ھەرگىز نەلەو
 ترساو ھەگومانى لەو ھەبوو، بەلگەمان لەسەر ئەو بۆچوونە ئەوې:
 پېغەمبەر دواي ئەوې ھەموو ھۆكارە مادىيەكانى پەيرەوكردن،
 موشرىكەكان بەدەورى ئەشكەوتەكەدا دەسوورپانەو پېغەمبەرىش
 لەناويدا بوو ئەو ھەندەيان لى نرىك بوونەو ئەگەر يەككىيان تەماشاي
 قاچى خۆي بكردايە پېغەمبەر و ئەبوبەكرىيان دەبىنى، ھەزەرەي
 ئەبوبەكرىش بەمە ترسى لى نىشت دلهكوتەي پىكەوت، لەوكاتەدا
 پېغەمبەر ﷺ دالەوايى دەكرى ترسى لى دەرەواندەو بە ئەبوبەكرىشى
 فەرموو: ئەي ئەبوبەكر! ئەتۆ گومانى چى بەدوو كەس دەبەي خودا
 سىيەمىيان بى؟ دەي ئەگەر بەگوئىرەي ئەو ھەموو ھىطە و ھەزەرەي
 كىردى و بەرچاوكرتنى ئەو ھەموو ھۆكارە مادىيانەي باسما كىردن
 دەبوايە لەوكاتەدا ترس و خۆفكى بەسەردا بەاتايە!!

بىگومان ئەوې ئەنجامىدا لە ئىحتىيات و خۆپەناگرتن و
 خۆشاردنەو ھەظىفە و ئەركىكى تەشرىعى بوو ئەنجامىدا كە تەوايى
 كىرد، ئەمجار دلى پەيوەست بوو بەخودا، پىشتى بەپارىزگارى كىردن و
 توفىقى ئەو بەست. بۇئەوې ئەو فېرى موسولمانان بكا: كە لەھەموو
 شتىك دەبى پىشت بەستن بەخودا بى و تەوەككول لەسەر ئەوبى، بەلام چ
 دژايەتتەك نىە كە رىزى ئەو ھۆكارو ئەسبابانە بگىرى كەخودا لەم
 بونەو ھەردا كىردونى بە ئەسباب.

ئاشكراترىن بەلگە لەسەر ئەوې گوتمان ھەزەرەي ھالى بوو لەوكاتەدا
 كە سوراقە لى نرىك بوو ھەبوو دەيەويست بىكوژى، بىگومان ئەو ھىطە و
 ھەزەرەي تەشرىفى ئەنجامى دابوو داخوازي ئەو ھەبوو لەوكاتەدا بترسى،
 بترسى لە دوزمنىك كە شمشىرى روتى بەدەستەوې ھەبەسپەكەي

تاۋدەدا بىگاتى دەستى خۇي ئى بوەشىنى و خەلاتى چەور بەدەست بهینى. بەلام بە پىچەوانەۋە ھىچ دىاردەى ترسى ئى دىارى نەدا، بەلکۈ بەھىۋاشى و لەسەرەخۇ سەرگەرمى قورئان خويندىنى خۇي و پارانەۋە لەخودا بوو، چونکە ئەو دۇنياۋو لەۋەى ئەو خودايەى فەرمانى پى کردوۋە بە کۆچکردن، دەستى دوژمنى ئى دوور دەخاتەۋە و لە نازارى خەلکى دەپپارىژى. شەپرى ئەۋانى ئى لادەدا.

۲- لە دانانى عەلى كوپى ئەبو تالیب لەجىگەى خۇي بۇ گەراندەۋە سپاردەکانى لای دانرابوون بۇ خاۋەنەکانیان بەلگەىەكى بەھیزو رەۋشەن ھەيە لەسەر ئەو ھەلۋىستە دژ بەيەکانەى قورەيشییهکان تىى کەوتبوون کەتا بللى سەيرو سەر سوپەینەرە. چونکە ئەۋان لەکاتىکدا بەدرۋیان دەخستەۋە و بە درۋزن و ساحیریان لەقەلەم دەدا بوختانى شىتى و فىلبارزیان بۇ ھەلدەبەست، پىیان ۋابوو لەو دەۋرۋبەرە کەسىكى تر نییە لەو باشترو ئەمینترو راستگۆتر بى، ۋایان خوۋ پىۋەگرتبوو ھەرشتىكى بەنرخیان ھەبۋایە ترسیان لىبایە لىیان بدزى، ھەرلای ئەو بەئەمان دایان دەنا. ئەمەش ئەۋە دەگەيەنى: کە برۋانەکردنیان بە پەيامەکەى بەھۋى لوتبەرزى و پشت ھەلکردنیان بوو لە ھەق و راستى و ترسى ئەۋەیان ھەبوو بەرژەۋەندىیەکانیان لەکىس بچى.

ئەمجار لەنیشات و ھاتوچۋى عەبدوللای كوپى ئەبۋبەكر: کە ئەنجامى دەدا لەنىۋان ئەشکەۋتى ئەۋرو شارى مەككەداۋ دەھات و دەچوو. گۈيى بۇ ھەۋال ھەلدەخست و چى پىۋىست بۋایە بۇ پىغەمبەرۋ باۋكى دەگىپرایەۋە. ھەرۋا لەو ھەلسۋپان و تویشو ئامادەکردنەى ئەسمائى كچى ئەبۋبەكر سەرگەرمى بوو ۋلاخى ئامادەکردو تویشۋى ساز دەکردو کەرەسەى رىکدەخست بۇ سەفەرەکە، ئامارۋى ئەۋەى تىدایە کە پىۋىستە گەنجى موسولمان بەنیرۋ مىیانەۋە ئەو ھەۋل و

تىكۈشەنەيان تىدا رەنگ بداتەوۋە لەپىناو پىكەينانى كۆمەلگەى ئىسلامى و چەسپاندنى بنەماكانى ئىسلام تىدا.

ھەرئەوھندە بەس نىيە مەۋقە خەرىكى خۇدا پەرسىتى بى و بەس! بەلكو پىۋىستە ھەموو ھىزو تواناى خۇى خەرج بكا لەپىناو ئايىنى خودادا، ئەمە ئەركىكى تايبەتى سەرشانى گەنجانە لەژيانى ئىسلامو موسولماناندا لەھەموو چەرخ و رۆژگارنىكا.

ئەگەر تۆ سەرنج بەدەيە ئەو ھاۋەلانى بەدەۋرى پىغەمبەرەوۋە بوون لەسەرەتاي بانگەوازي و جىھادىدا، دەبىنى زوربەى زۆريان گەنج و لاۋبوون، لە قۇناغى يەكەمى گەنجىيان تىنەپەرى بوون، ھەمىشە ئامادەبوون ھىزو تواناى خۇيان لەپىناو سەرخستنى ئىسلامدا خەرج بكن، ھەموو ھەولىكىان بۆ ئەوۋەبوو كۆمەلگەى ئىسلامى پىك بەين.

۵- ئەۋەى كە لەسوراقەو ئەسپەكەى رويدا لەۋكاتەدا كەدەست بە شمشىر ئەسپەكەى ھەلىنگ دەدا بگاتە پىغەمبەرۋ ھاۋەلەكەى موعجىزەيەكى گەۋرەى پىغەمبەر بوو ، زانايانى فەرموودە كۆپايان ھەيە لەسەر راستى روداۋەكەو گىرانەۋەى دەماۋدەمى بەشئەۋەى صەحىح و بى خەوش، لەپىش ھەمووشىانەۋە ئىمامى بوخارى و ئىمامى موسلىم. دەى كەۋابى ئەمەش بخەرە رىزى موعجىزەكانى.

۶- دىيارىترىن موعجىزەى پىغەمبەر ^{سەلىمۇ} لەچىرۆك و بەسەرەتاي كۆچكردنىدا، دەرچوونى بوو لەمالەۋە لەۋكاتەدا قورەيشىيەكان دەورىيان دابوۋ بە وريايىيەۋە چاۋەپوانى ھەلكەۋتنى ھەل بوون بۆئەۋەى دەستى لى بوۋەشىنن و پىلانى پىش وەخت دارپىژراويان جى بەجى بكن، ئەۋەبوو خەو چاۋى ھەموو ئەۋانەى دەۋرى مالى پىغەمبەريان دابوۋ خستە حالەتى خەۋالويى و بى ئاگايىيەۋە، پىغەمبەر بەسەلامەتى و بى ئەۋەى موشرىكە گەمارۆ دەرەكان ھەستى پىبكن لەمال ھاتەدەر.

هەربۆ تەواوکردنی گالتەکردن بە پیلانی نەزۆکیان بۆ تیروۆرکردنی
پێغه مەبەر ئەو حەمکە گل و خۆلەبوو کە پێغه مەبەر بە سەر و چاویدا کردن و
سەر و قژیانی ئی پڕیوو. کاتیک بە ناویاندا ھا تە دەرو ئایە تی:

{وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ -

یس/ ۸} خویند.

بێگومان ئەم موعجیزە راگەیاندنیکى ئاشکرا بوو بۆ ئەو موشریکانە و
غەیری ئەوانیش لە هەموو کات و زەمانیکدا کە ئەوێ روبە پوی
پێغه مەبەر و ھاو ئەلانی دەبی تەو لە جۆرە ها شیوێ چەوساندنەو و
عەزاب لە سەر دەستی ئەوان لە ماوێ یەکی زەمەندا و لە پینا و ئاییندا، ئەو
ناگە یەنێ کە خودا پشتی لە پێغه مەبەر و ھاو ئەلانی کردو و سەرکەوتن
دوور کەوتو تەو لێیان. دەی با موشریک و باقی دوژمنانی ئایین بەو
کە یفخۆش نەبن و بە مۆژدەى نەزانن.

دانیابن یارمەتیدانی خودا بۆ خۆشەویستانی نزیکە بێتەدی،
هۆکارو ئەسبابی ئەم سەرکەوتنە نزیکە لە هەر ئان و ساتیکدا بێتەدی و
سەرھەلەن.

۷- ئەو شیوێ پێشوازییەى دانیشتوانی مەدینەى مەوەرە لە
پێغه مەبەریان کرد ئەندازەى خۆشەویستی چەسپا و لەناخ و سەر
رێژکردو بە سەر دلی ئەنصارەکانی مەدینەدا بە پیاو و ئافرەت و پیر
گەنجەو دەرەخا و وینای دەکا. بێگومان ئەوان بە تاسوخەو
چاوە پوانی گەیشتنی پێغه مەبەریان دەکرد، هەموو روژێ دواى نوێژى
بە یانی دەچوونە دەرەوێ شارى مەدینە، چاوە پوانی گەیشتنی
پێغه مەبەریان دەکرد تا گەرمايان ئی دەھات و ناچار دەبوون خۆ بکوتن بۆ
ژێر سیبەر، ئەوجا دەگەرەنەو بۆ ناو شارو کاتە کەش کاتی ھاوین و

گەرما بۈۋ، دەگەرپانەۋە بۆلەۋەدى بەيانی رۆژى دۋایی بېنەۋە ھەمان شوین
بۆ ھەمان چاۋەرۋانى.

كاتىك پېغەمبەر ^{سەئىدى} گەيشتە مەدىنە خەلكە چاۋەرۋان كەرەكان
لەبەر گەرما گەرپاۋونەۋە مائەۋە، يەكەم كەس كە پېغەمبەرى لەمەدىنە
بىنى پىاۋىكى جولەكە بوو خىرا ھاۋارى كردو يارىدەدەرانى لە
گەيشتىنى ئاگادار كردهۋە، ئىتر ھەموۋيان لەمال ھاتنەدەرۋ راجمىن، كە
پېغەمبەريان ئى دەرکەوت سۆزو خۆشيان لەناخدا سەر رىژى كردو
كەۋتنە ھوتاف كىشان و شىعر خويندەۋە و نەياندەزانى چۆن خوشى و
شادى خويان دەرېچن، پېغەمبەرىش سۆزو خوشەۋىستى خۋى بۆ
دەرېچن. تەنەت كە سەيرى كچەكانى بەنى نەجارى كرد سرودى
خۆشيان دەخويندەۋە روى تىكردن و فەرموۋى: {اتحببنى؟ واللہ ان
قلبي ليحبكن}.

ھەمو ئەمانە ئەۋەمان تىدەگەيەنن: كە خوشۋىستىنى پېغەمبەر
تەنھا شوينكەۋتنى نىيە و بەس! بەلكو خوشۋىستىنى ئەۋەيە: كە
ھەلنەرۋ بناغەى شوينكەۋتنى بى. ئەگەر سۆزو عاطىفەى ئەۋ زاتە
لەلدا جيگىر نەبوۋبى وازىع و ھاندەرىك نىە مروۋقەكە ھەلنى بۆ
شوينكەۋتنى ۋەپەرەۋى كردنى پەيامەكەى.

بىگومان ئەۋانەى كە پىيان ۋايە خوشۋىستىنى پېغەمبەر ^{سەئىدى}
برىتييە لە شوينكەۋتنى و بەس! سەريان ئى تىكچۈۋە ئەۋەيان نەزانيۋە
كە شوينكەۋتن بۆ كەسىك بەبى ھاندەرۋ وازىع نابى، ھىچ وازىع و
ھاندەرىكىش نىە مروۋقە ھەلنى بۆ شوينكەۋتن جگە لە خوشەۋىستىيەك
كە ھەستەكان بەژىنى و سۆزو عاطىفەكان بۆلاى كىش بكا و كۆتروۋليان
بكا. بۆيە پېغەمبەر ^{سەئىدى} پىۋەرۋ مىقياسى بپوا بەخوداى كردوۋە بە
پىۋوۋنى دل و دەرۋون لە خوشەۋىستى زاتى بەپىزى بەجۋرىك

خۇشەويستىيەكەي لە خۇشويستنى مروۋ بۇ منداڭ و دايك و باوك و ھەموو كەسىكى تر زياترىي، ئەمە ئەو دەگەيەنى: كە خۇشويستنى پىغەمبەر لە جىنسى خۇشويستنى باوك و دايك و منداڭ. سەرچاۋەي خۇشويستنى ھەردوكيان سۆز و عاطىفەي دلە ئەگىنا پىكگرتن و پاساۋ دانەۋەي نيوان خۇشويستنى پىغەمبەر لەگەل خۇشويستنى منداڭ و باوك و دايك دروست نەدەبوو.

۸- ئەو ويىنە و شىۋە و شىۋازەي كە بىنيمان لەكاتى مانەۋە و نىشتەجى بوونى پىغەمبەر لەمالى ئەبو ئەيىوبى ئەنصارى دياردە و مەظھەرىكى ترمان بۇ دەردەخا لە ئەندازەي خۇشەويستى پىغەمبەر لەلاي ھاۋەلانى.

ئەۋەي كەلىردە گىرنگە ئامازەي پىبكەين ئەو گەپان و ئى وردىبونەۋەي ئەبو ئەيىوب و خىزانىيەتى: كە ويستويانە بزانن پەنجەي پىغەمبەر لەكويى خواردنى ناۋ قاپەكە كەۋتوۋە بۇئەۋەي لەو شويىنە بخۇن و بەرەكەتى شويىنى پەنجەكانى ئەويان بەنسىب بىي. كەۋابوۋ تەبەروك بەئائارى پىغەمبەر كارىكى مەشروۋە و پىغەمبەر ﷺ بۇ خۇي پىي رازى بوۋە. بىگومان ئىمامى بوخارى و ئىمامى موسلىم زۇر نمونە و ويىنە تريان لە بە تەبەروك زانىنى ھاۋەلانى بۇ ئائارى پىغەمبەر رىۋايەت كىردوۋە، كە تەۋەسوليان پىي كىردون بۇ شىفای نەخۇشى و پارىزگارى و توفىق و ئەو شتانه.

لەو نمونانە ئەۋەي بوخارى لە كىتابى «اللباس» دا لە «باب مايدىكر فى الشيب» دا ئەۋەي رىۋايەت كىردوۋە كە ئوممو سەلەمە خىزانى پىغەمبەر ﷺ ھەندى تالە مووى پىغەمبەرى لە قوتويىكدا ھەلگرتبوو، ھەركەسىك لە ھاۋەلانى چاۋەزار لىي بدايە يان توۋشى نەخۇشى ببوايە، پىالە ئاويىكان دەناردە خزمەتى ئەۋىش تالە موۋەكانى تىپەلدەكىشان و

ئەمجار پيالە ئاۋەكەيان دەبردەۋە دەياندايە نەخۆشەكە بېخۋاتەۋە بە مەبەستى تەبەرۈك و شىفا.

مەرۋەھا ئەۋەى ئىمامى موسلىم رىۋايەتى كىردۈۋە لە «كتاب الفضائل - باب طيب عرقه صلى الله عليه وسلم». پېنھەمبەر رۇژىك چۈۋە مالى ئوممو سولەيم، لەمال نەبوو. چۈۋە لەسەر جىگاگەى ئوممو سولەيم نوست. ئوممو سولەيم ھاتەۋە بىنى پېنھەمبەر ^{سېۋىدى} ئارەقى زۆرى كىردى، ئارەقەكەى كەۋتۈۋە سەر پارچە چەرمىكى سەرجىگاگە، ئوممو سولەيم ئارەقەكەى ھەلگوشىيە ناۋ كل و كۈلتۈرەكەيەۋە ناۋ صندوقى شتە تايىبەتەيەكانى خۇيەۋە ^۱، پېنھەمبەر بەخەبەر ھات و فەرمۇۋى: ئەۋە چى دەكەى ئەى ئوممو سولەيم! وتى: ئەى پېنھەمبەرى خدا! دەمەۋى ئەم ئارەقە ھەلگىرم بەھىۋاى ئەۋە بېتتە بەرەكەت و فەر بۇ مەندالەكانمان، پېنھەمبەر ^{سېۋىدى} فەرمۇۋى: باشت كىرد.

مەرۋا ئەۋ رىۋايەتەنەى لە صەحىحەيندا ھاتوۋن و ئەۋە دەگەيەنن: كە ھاۋەلان پېشېركىيان دەكرد بۇ ئەۋەى ئاۋى دەستىۋىژى بخۈنەۋە، يان تەبەرۈك بىكەن بەپۇشاك و پيالەى ئاۋ خواردنەۋەى ^۲.

۱ - صەحىحى موسلىم ۸۲/۱.

۲ - شېخ ناسىرالدىن ئەلبانى پېى وايە ئەم جۆرە ھەدىثانە لەم رۇژگارمدا سوديان نىيە، باسى ئەمەى كىردۈۋە كاتىك رەخنەى لەۋ فەرمودانە گىرتۈۋە: كە مامۇستا محمد المنتصر الكتانى. ھەلىبۇزاردىۋون بۇ قۇتابىيەكانى كۆلىجى شەرىعە.

ئىمە پېمان وايە ئەم قەسەيە ئەلبانى قەسەيەكى خەتەرەۋە نابىي موسلمان بېلىن. چۈنكە ھەموو گۇفتارو كىدارو ئىقراى پېنھەمبەر تەشرىعەۋە تەشرىعش بەردەۋام باقىيە تا رۇژى قىيامەت، مادام بەدەقى قورئان يان سۈننەت نەسخ نەكرابىتەۋە، گىرنگىزىن ھانىدەى تەشرىع و دەلالەتى ناسىنى ھۈكۈم و بىرۈ باۋمىرە بەپېى ئەۋ تەشرىعە، ئەۋ ھەدىثە صەحىح و چەسپاۋانە نە بەقورئان نەسخ بوۈنەۋە نە بەھەدىث مانا تەشرىعەيەكەيان باقىيە تا رۇژى قىيامەت. ئەمەش ماناى ئەۋمەيە: كە ھىچ مانىيەك نىيە

جا که نه مه حالی تهوسسول کردن بئی به ئاثاره مادیه‌کانی نهی ده‌بئی چۆن ره‌وا نه‌بئی «توسل» بکری به‌پله و پایه‌ی لای خودا؟ نه‌ی ده‌بئی چۆن تهوسسول نه‌کری به‌وه‌ی که ره‌حمه‌تی گشتیه‌ی بۆ عالم.

تۆ واگومان نه‌به‌ی ئیمه‌ قیاسی ته‌وه‌سسول ده‌که‌ین بۆسه‌ر ته‌به‌روک و مه‌سه‌له‌که له‌وه ده‌رناچی که به‌لگه‌مان ته‌نها قیاسه‌و به‌س. چونکه ته‌وه‌سسول و ته‌به‌رپروک دوو وشه‌ن بۆیه‌ک مانا که بریتیه‌ی له‌ داواکردنی خیر و به‌ره‌که‌ت له‌ریگای نه‌و که‌سه‌وه که‌تۆ ته‌وه‌سسولی پی ده‌که‌ی. هه‌ریه‌ک له‌ ته‌وه‌سسول به‌جاهی پیغه‌مبه‌ر لای خودا و ته‌وه‌سسول به‌ ئاثار و پۆشاک و ئاره‌ق و مووی جه‌سته‌ی و شتی وا تاک و نه‌جزان بۆ مه‌فه‌وم‌یکی گشتی که بریتیه‌ی له «مطلق التوسل» که حوکم و ره‌وایه‌که‌ی به‌ حه‌دیثی سه‌حیح چه‌سپاوه.

هه‌ر صوره‌ت و وینه‌یه‌ک له‌ جو‌زئیه‌کانی «توسل» ده‌چیته ژیر مانای گشتی ده‌قه‌که و فه‌ردیه‌که له‌ نه‌فرا‌دی عمو‌م به‌ قاعیده «تنقیح المناط» ی ئوصولی فقهی ئیسلامی.

بائیستا به‌مه‌نده کو‌تایی به‌ینین به‌باسی ته‌علیق و شیکردنه‌وه‌ی کو‌چی پی‌روزی له‌مه‌که‌وه بۆ مه‌دینه. بۆنه‌وه‌ی بچینه سه‌رباس و لی‌کو‌لینه‌وه‌ی نه‌و کاره‌ گرنگ و به‌سودانه‌ی له‌ مه‌دینه‌دا ده‌ستی پیکردن و نه‌نجامی دان و سه‌رکه‌وتوو بوو له‌ پیکه‌ینانی کو‌مه‌لگه‌ی ئیسلامی له‌مه‌دینه‌ی مه‌وه‌ره‌دا.

له‌وه‌ی ته‌وه‌سسول و ته‌به‌روک بکری به‌ ئاثار و به‌رماوه‌ی پیغه‌مبه‌ر چ جایی ته‌وه‌سسول کردن به‌خودی خۆی و به‌جاهو ری‌زی لای خودا، نه‌مه حه‌قیقه‌ته‌و ثابیه‌ته‌ به‌دری‌زایی رو‌ژگار، نیت چۆن ده‌گوتری: نه‌وه بۆ نه‌م رو‌ژگار که‌لکی نه‌ماوه؟

ویده‌چن شیخی نه‌لبانی که ئیلفای فائیده‌ی ته‌وه‌سسول ده‌کا له‌به‌ر نه‌وه‌ بئی پی‌چه‌وانه‌ ری‌بازیته‌ی نه‌و بروای به‌ .توسل‌نیه نه‌مه‌ش به‌ته‌نیا نابیه‌ته به‌لگه‌ی نه‌سخ بوونه‌وه‌ی نه‌بوونی فائیده‌ی بۆ نه‌م رو‌ژگار.

بەشى چوارەم

بىناغەكانى كۆمەلگەى تازە

بىناغەى يەكەم / دروستکردنى مزگەوت:

بىگومان كۆچكردنى پېغەمبەر سەئىدى
مەشھۇرىن بۆ مەدىنە، واتە پىكەينانى
يەكەم «دار إسلام» لەسەر روى زەوى لەو رۆژگارەدا. كۆچكردن واتە:
پەيدا بون و سەرھەلدانى دەولەتى ئىسلامى لەژىر چاودىرى سەرۆكى
دەولەت: كە خودى حەزرىتى موحەممەد بوو.

بۆيە يەكەم ئىش كە پېغەمبەر سەئىدى
مەشھۇرىن گرنگى پىداو دەستى پىكرد
داپشتنى بنەما گرنگەكانى ئەو دەولەتە بوو، بىگومان ئەم بنەما گرنگانە
لەسى خالى سەرەكىدا خويان نواند:

۱. دروستکردنى مزگەوت.

۲. برايهتى خستە ناو كۆچكاران و ئەنصارەكان.

۳. نووسىنى دىكۆمىنىت و وەئىقە و دەستورىك، بۆ رىكخستى و
دىارىكردنى شىوہ ژيانى موسولمانان لەناو خوياندا، ھەروا
چۆنىەتى پەيوەندى نيوان موسولمانان و غەيرى خويان بەتايبەتى
نيوان موسولمان و جولەكە بەشىوہىەكى تايبەتى.

سەرەتا باسى دروستکردنى مزگەوت دەكەين:

لەو پىش گوتمان ئەو حوشترەى كە پېغەمبەرى بەسوارى پىي
گەيشتە مەدىنە، بەناو كۆلانەكانى مەدىنەدا رۆيى تا گەيشتە شوينىك

مەلىكى دوو كوپرى ئەنصارى بى باوك بوو لەوئى خوشترەكە چۆكى دادا.
 ئەو شويىنە پىش كۆچى پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ئەسەدى كوپرى ززارە كىرەبويە
 شويىنى نوپۇز كىردى خۇي ۋ ھاۋەلانى. ئىتر پىغەمبەر ^{سەئۇدى} فەرمانى كىرد
 لەو شويىنە مزگەوتىك بىنات بىن. بانگى دوو ھەتئوھەكەنى كىرد: كە
 لەزىر سەرپەرشتى ئەسەدى كوپرى «زارە» دا بوون، پىغەمبەر ^{سەئۇدى}
 ويستى لىيان بىرئى، دوو مىندالە وتيان بەلكو ئىمە بەتۇي دەبەخشىن،
 بەلام پىغەمبەر قىبوئى نەكرد دوايى بە دە دىنار لىي كىرىن.

زەويىيەكە دەرەختى زەرەدو دارخورماي تىدابوو، ھەندى گۆپى
 كۆنى موشرىكەكانى تىدابوو، پىغەمبەر ^{سەئۇدى} فەرمانى كىرد گۆرەكانىيان
 ھەلدانەۋە دەرەختەكانىيان بىرىن ۋ لەلاي رۆگەي مزگەوتەكەۋە بەرپىز
 دانران. دىزى لاي قىبلەي سەد زىراع بوو. لە ھەردوۋ لاکەي تىرەۋە
 ئەۋەندە يا شتىك كەمتر.

ئەمجار بەخشىت دىۋارەكانىيان ھەلچنى، پىغەمبەر ^{سەئۇدى} بۇ خۇي
 ھاۋكارى ھاۋەلانى دەكردو لەگەلىيان بەردو كەرەسەي دەھىنايە پىشەۋە.
 قىبلەي مزگەوتەكەيان كىردە لاي بەيتولمەقدىس، كۆلەكەكانى قەدە
 دارخورما بوون ھەلاشى بەلقە دارخورما داپوشرا.

عەرزى پىغەمبەر كىرا ئەرى ھەلاش بۇ مزگەوتەكە دروست بىكەين!
 فەرموۋى: كەپرىك ۋەكۋو كەپرى موسا. كەمىك چىلكەۋ دارو گىيا ئەمام
 دەخەينە سەرى. كارەكە لەۋە بەپەلەترە ۋەلى زەمىنەكەي لم ۋ چەو بوو.

بوخارى لە صەحىحەكەيدا لە ئەنەسى كوپرى مالىكەۋە رىۋايەت
 دەكا: كە پىغەمبەر ^{سەئۇدى} لەھەر شويىن بۇي رى بىكەوتايە نوپۇزى دەكرد،
 تەننەت نوپۇزى لەھەۋشەۋ گەۋەي بىزن ۋ مەردا دەكرد. دەلى: ئەمجار
 فەرمانى كىرد بەدروستكىردنى مزگەوت، ناردى بۇلاي كۆمەلىك پىۋايى
 بەنو نەجار، ئەۋانىش ھاتنە خىزمەتى فەرموۋى: ئەي بەنى نەجار ئەو

زهوییه پئی بفروشن نرخه‌کی دیاری بکه‌ن. وتیان نه‌خه‌یر ئیمه له بارت‌ه‌قای ئه‌وه پارهمان ناوی، داوا له‌خودا ده‌که‌ین به‌هاکه‌یمان بداتی.

ئه‌نه‌س ده‌ئی: له‌و زه‌ویه‌دا ئه‌م شتانه‌ی تێدابوو، هه‌ندی گۆپی موش‌ریکه‌کانی تێدابوو، هه‌ندی که‌لاوه‌ی تێدابوون هه‌ندی دره‌ختی خورمای تێدابوون، پیغه‌مبه‌ر ^{سیدو} ^{سیدو} فه‌رمانی کرد به‌هه‌لوه‌شاندن و تیکدانی گۆپه‌کان و هه‌لدانه‌وه‌یان. که‌لاوه‌کان ته‌خت کران و دارخورماکان ب‌پردان. ئه‌نه‌س گوئی: دره‌خته‌ ب‌راوه‌کان له‌لای قیبله‌وه‌ ریزکران و خرا‌نه‌ سه‌ریه‌ک. هه‌ردوو پایه‌که‌ی له‌به‌ردبوو. خه‌لکه‌که‌ پیغه‌مبه‌ریش له‌گه‌لیاندا به‌حه‌ماسه‌وه‌ خشت و به‌ردو که‌ره‌سه‌یان نزیک ده‌کردنه‌وه‌ خه‌لکه‌که‌ شیعی‌ی حه‌ماسه‌ت خولقینیان ده‌خویندنه‌وه‌ و پیغه‌مبه‌ریش ده‌یفه‌رموو: {اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ فَأَنْصُرِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ} «١».

مزگه‌وتی پیغه‌مبه‌ر ^{سیدو} ^{سیدو} به‌دریژایی خه‌لافه‌تی ئه‌بوبه‌کر به‌م شکل و شیوه‌یه‌ مایه‌وه‌ به‌بێ ئی زیادکردن و گۆرانکاری کردن تیی‌دا. ئیمامی عومه‌ر هه‌ندی نوژه‌نکردنه‌وه‌ی تیدا ئه‌نجامدا، به‌لام هه‌ر له‌شیوه‌ی بینای سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ر هیشتیی‌ه‌وه‌. دیواره‌کانی به‌خشت و هه‌لاشه‌که‌ی به‌لقی دارخورما و کۆله‌که‌کانی له‌قه‌دی دارخورما بیناکرده‌وه‌، پاشان ئیمامی عوسمان گۆرانکاری به‌رچاوی تیدا ئه‌نجامدا، زۆری ئی زیادکرد، دیواره‌کانی به‌ به‌ردی نه‌خشینه‌راو و به‌گه‌چ دروستکردنه‌وه‌ «٢».

په‌ندو ئامۆژگاری:

له‌م برگه‌ی پیشوو چه‌ند به‌لگه‌یه‌کی گرنگمان دینه‌ به‌رچاو له‌چه‌ند خالیکدا به‌کورتی و به‌چری ئاماره‌یان بۆده‌که‌ین.

١ - البخاری ١/١١١.

٢ - اعلام المساجد / ٢٢٤ - ٢٢٥.

۱- ئەندازەي گرنكى مزگەوت لە كۆمەلگەي ئىسلامى و دەولەتى ئىسلامىدا:

بىگومان پېغمبەر ﷺ ھەر لەگەل گەيشتنى بۆ مەدينە و جىگىربوون تىيدا، دەستى كرد بە پىكەينانى كۆمەلگەيەكى ئىسلامى يەكگرتووى ريشە داکوتراو: كە پىكەياتبوو لە موسولمانانى ئەنصارو كۆچكەران، كە شارى مەدينە گرتبونيە خۆي، يەكەم ھەنگاويك كە بۆ ئەم كارە گرنگە ھەلى ھىنايەو دەروستكردنى مزگەوت بوو.

ئەمەش ھىچ جىگاي سەرسوپمان نىە كە پېغمبەر يەكەم ھەنگاوى دەروستكردنى دەولەتى ئىسلامى بە بنىاتنانى مزگەوت دەست پىكرد. چونكە بنىاتنانى مزگەوت يەكەم پاىە و رەكيزەيە لە بنىاتنانى كۆمەلگەي ئىسلامىدا، چونكە كۆمەلگەي موسولمان صىفەتى يەكدىگىرى و رەگە داکوتانى خۆي لەپا بەند بوون بە ياساى ئىسلام و بىرو باوهرى ئىسلامى و ئادابى ئىسلامى بە دەست دەھيئى. ئەمەش لەروحي مزگەوت و وەحىي مزگەوتەو ھەلدەقولى.

بىگومان بەشېك لەنظامى ئىسلام و ئادابى ئىسلام، بلأوبوونەو پەيوەندى براىەتى و خوشەويستى نىوان موسولمانانە، وەلى بلأوبوونەو ئەم پەيوەنديە بە شىوہى خوازاو لە مزگەوتدا نەبى دەستەبەر نابى.

مادام موسولمانان رۆژانە چەند جارېك لە خانويك لە خانوہكانى خودادا كۆنەبنەو و فەرق و جىاوازي پلە و پاىە و مال و سامان و ئىعتىبارات وەلا نەنرى و ھەموويان بەيەك ريزو يەك ئاست ھەلس و كەوت نەكەن، مومكىن نىە گيانى ئولفەت و براىەتى بكەويتە ناويانەو.

ئاشكرايە ياساى ئىسلام و ئادابى ئىسلامى داخوازي ئەوہن كە گيانى يەكسانى و عەدالەت لەنيو موسولماناندا بلأوبىتەو لەجۆرەھا شويئى ئىش و كاريان دا، لەھەموو وەزەو حالى جيا جياياندا، بەلام بلأوبوونەو ئەم گيانە مومكىن نىە بەرجەستە ببى و بىتەدى، ئەگەر

موسولمانان ھەموو رۇژى لەمزگە وتدا بە يەكپىزى رونەكەنە خوداى خۇيان و لەسەر پارچە زەويىيەكى ھاوبەش و حالەتتىكى ھاوبەش لەبەندايە تىكردن بۇ خودا دل پەيوەست بوو بە خوداوە كۆنەبنەو ھە رونەكەنە قىبلەى خۇيان. چەندىك موسولمانان لەمالەو ھە روبەكەنە خودا و نوپۇزبەكەن و سوجدە بۇ خودا بەرن، بەمەرجى دياردەى ھاوبەشى و كۆبونەو ھە لە عىبادەتتە تىدا بەرجەستە نەبى، ئەو ھە ماناى عەدالەتكارى و يەكسانى بالا دەست نابى لە كۆمەلگەدا بەسەر ماناى خۇپەرستى و خۇبەزلزانى و ئەنانىەتدا.

بىگومان لەياساى ئىسلام و ئادابىيەتى كەھەموو فەردو كۆمەل و چىن و توپۇزىكى موسولمانان لە بۆتەى يەكەيتى چەسپا و دامەزراودا بتوینەو ھە ببنەيەك دەست و يەك ھىزو دەسلەت لەژىر سايەى ياساى ئىسلام و شەرىعەتى پىرۇزىدا دەست بەنايىنى خودا بگرن و بەرەو بەختەو ھەرى دونيا و قىامەت ھەنگا و ھەلئىنن. بەلام ئەگەر لەنا و شارو گەرەك و ھۆبە و گونددا مزگەوت بنیات نەنرین و موسولمانان تىدا كۆنەبنەو ھە بۇ فېرېوونى حوكم و شەرىعەتى خودا بۆتەو ھە بەرچا و رونى و زانستەو ھە پەرەوييان بکەن و عىبادات و ئادابە ئىسلامىيەكان زانايانە ئەنجام بەن ئەو بىگومان يەكەيتى و كۆمەلەيان سەردەكىشى بۇ پەرتەوازە بوون و خىرا تەوژمى ھەندى شەھووت و ئارەزۇ لىكيان دەپچىرىنى و دەبنە چەند تاقم و گرۇيەكى دژ بەيەك و ھىچ لەدەست نەھاتوو.

جابۇ دەستەبەر كردنى ئەو مەعنا بەرزو شكۆدارانە لە كۆمەلگەى موسولماناندا و بەرجەستە بونيان لە دەولەتى تازە رسكاوى ئىسلامىدا، پىغەمبەر ﷺ پەلەى كردو پىش ھەموو كاريكى، بەگەيشتنى بۇ شارى مەدىنە مزگەوتى بنیات نا.

۲- جوکمی مامه له کردن له گهڼ مروځی نه بالغ و مندال و هه تیو:

شهر عزان و فوکه های ریبازی حه نه فی ئهم فهرموده یی بوخاری له
ئهنه سه وه ریوایه تی کردوه، کردویانه به به لگه له سه رنه وهی که
ته صه روفی مروځی نابالغ دروسته و داده مزرئ، لهم روه وه که پیغه مبه ر
دستور دی «مهر به دی» له دوو مندالی هه تیو کړی و مامه له ی له گهڼ کردن،
ئه گه ر ته صه روفیان دروست نه بوايه ئه و زه ویه ی لی نه ده کړین.

جه ماوهری زانایانیش پییان وایه ته صه روفی مروځی نابالغ و هه تیو
دانامه مزرئ و نادروسته، به لگه یان ئایه تی قورئانه که ده فهرموی:
{وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ - الْأَنْعَامُ / ۱۵۲}.

حه دیشی کړینی «مهر به د» که پیغه مبه ر له دوو هه تیوه که ی کړی و
حه نه فی کردویه تی به به لگه پشستی پی به ستووه ئه و دوو وه لامی
ده درینه وه، یه که م وه کوو له ریوایه تی ئیبنو عویه نه دا هاتوو پیغه مبه ر
له گهڼ مامیاندا «که سه ر په رشتیاریان بو» مامه له ی کردوه
به واسیته ی ئه وه وه لیی کړیون^۱ که و ابوو نابینه به لگه بو ئه بو حه نیغه.

دووه م: ده گوتړئ: پیغه مبه ر دستور له م جوړه حالانه دا ویلایه تی
هه یه و ئه و زه ویه ی که له هه تیوه کان کړی به و صیفه ته لیی کړین که
وه لی گشتی موسولمانانه، نه ک به و صیفه ته ی: که تاکیکه له وان و
کړیاره.

۳- دروسته گوړی کوون و ئیسقان رزیو هه لدرینه وه و شوینه که یان بکړئ به
مرگه وت، به مهر جی پاک بکړینه وه و ئیسقان و کلی ټیکه ل بوو به گوشت و
خوینی مردوه کانی لی فری بدرئ:

ئیمامی نه وه وی که ته علیق له سه ر ئهم حه دیشه ده نووسی
ده فهرموی: ئهم حه دیشه ئه وه ده گه یه نن که هه لدانه وه ی گوړی کوونی

ئىسقان رزىو، ھەركاتىك ئەو گل و خۆلەي تىكەل بوو ۋە بەكىم و زوخاوى
مردوۋەكان لابر او فېرئ درا دروستە لەو شوينەدا نوپژ بىرئ و
شوينەكەش بىرئ بە مزگەوت.

ھەرۋەكوو چۆن ھەدىشەكە ئەو ۋە دەگەيەنئ ھەر زەوييەك مردوى تىدا
بىنپژرئ و بېرزن و ماۋەي زۆرى بەسەردا تىپەرئ دروستە زەوييەكە
بفرۆشرئ، مولكەيتىشى بۆ خاۋەنەكەي باقىيە دواي خۆي بۆ ميرات
گرەكانىيەتى، بەمەرجئ ۋەقف نەكرابئ^(۱).

زانايانى سىرە دەربارەي ئەو گۆپانەي مەربەد فەرموويانە ئەو گۆپانە
گۆپى كۆن و ئىسقان رزىو بوون. تەسەۋرى ئەو ناكىرئ كىم و خوينيان
مايئ، لەگەل ئەو ۋەشدا گل و خۆلە تىكەل بوو ۋە بەخوين و كىميان لابر.
دەلىم: كاتىك دروستە گۆپى كۆن ھەلبدىتە ۋە گلە پىسبوۋەكە
لابىرئ و شوينەكەي بىناي مزگەوتى لەسەر بىرئ، ئەگەر زەوييەكە
ۋەقف نەكرابئ، ئەگەر زەوييەكە ۋەقف كرابو دروست نىيە گۆپىنى بۆ
ھىچ شتىكى تر جگە لەۋەي بۆي ۋەقف كراۋە.

۴- ھۆكۈمى تەشەببۇس دروستىكىنى مزگەوت و رازاندە ۋە زەخرەفە كىرنى:

تەشەببۇس ئەۋەيە بىناي مزگەوت بە بەردو بلوك و شتى وا رابەستىرئ،
كە بەجۆرىك بى بىنا و سەقف و كۆلەكە و پايدەكانى پتەوبىن. نەقش و
زەخرەفە: بىرئىيە لە ھەر رازاندە ۋەيەك بىكەۋىتە دەرۋەي ھەيكەلى
بىناكەۋە.

تەشەببۇس كىرن بەلای جەماۋەرى زانايانە ۋە دروستە ۋە ھىچ لەمپەرىك
نىە رىگاي ئەۋە بىرئ. ئامازە بەۋەي كە ھەزەرتى عومەر و ھەزەرتى
عوسمان كىردىان، ئەۋەبو ھاتن بىناي مزگەوتى پىغەمبەريان نۆژەن

كردهوه، ئەم كارە ھەرچەندە كارىك بوو پېغەمبەر نەيكردبوو، ۋەلى نەكردنى پېغەمبەر بۇ ئەوكارە «ۋاتە: بېناكردنەۋە ۋە نۆژەنكردنەۋەى مزگەوت» نابىتە بەلگە ۋە دەلىل بۇ مەفھومى پېچەۋانە. ۋاتە: مەنەكردنى نۆژەنكردنەۋە بەجۇرىك دىۋارو ھەلاش ۋە پاىە ۋە كۆلەكەى پتەوتر بن لەحالى پېشوى. چونكە تەشىيدو بېناكردن ۋە صفىك ناخولقېنن دژى ئەو حېكمەتە بى كە لەبەرئەو بېناى مزگەوت دانراۋە ۋە پەسەندو داخۋازبۋە.

بەلكو لە تەشىيدو بېناكردندا زىدە گرنگى دان بەشەعائىرى ئابىن بەرجەستە دەبى... ھەرۋەها زاناىان بەلگەيان بەو ئايەتە ھېناۋەتەۋە: كە دەفەرموى: {إِنَّمَا يَغْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ - التوبة/۱۸}: ھەلبەتە ئاۋەدانكردنەۋە بە تەشىيدو گرنگى دان بەبېنا ۋە بەھىزكردنى دىتەجى.

بەلام نەقش ۋە زەخرەفە ۋە رازاندنەۋە ئەۋە زاناىان كۆپاىان ھەيە لەسەر ئەۋەى كە كارىكى ناپەسەندە ۋە مەكروھە. نەك ھەر ئەۋەندە بەلكو زاناىانى ئىسلام بەشىكىيان پېيان ۋايە ھەرامە. ھەردو لاشيان چ ئەۋانەى دەلېن: مەكروھە، چ ئەۋانەى دەلېن ھەرامە. بەلايانەۋە ھەرامە مالى ۋە ھەقق كراۋ بۇ ئاۋەدانكردنەۋەى مزگەوتان خەرج بىكرى بۇ زەخرەفە ۋە نەخش ۋە نىگار. ۋەلى ئەگەر مالى خەرجكراۋەكە بۇ زەخرەفە ۋە نەخش ۋە نىگارەكە لەمالى كابرەى بېناكار بوو ئەۋە ھەمان خىلاف ۋە راجىيى تېدايە، زەركەشى لە ئىمامى بەغەۋىيەۋە فتاۋىەك نەقل دەكاۋ دەفەرموى: دروست نىيە رازاندنەۋە ۋە نەخش ۋە نىگار بۇ مزگەوت لەمالى ۋە ھەقق بىكرى، ئەگەر سەرپەرشتىارو كاربەدەستى ئەۋەقق كارىكى ۋاى كرد دەبى غەرامە بىكرى ۋە لەمالى خوى قەرەبۋى ۋە ھەقق بىكاتەۋە.

ئەگەر کابرایەك لەمائی تایبەتی خوئی کردی ئەوە کاریکی ناپەسەندەو مەکروهە، چونکە ئەو زەخرەفەو نەخشکردنە دئی نوێژکەر لەمەبەست لادەداو مەشغولی دەکا^۱.

جوداوازی نیوان عومومی تەشییدو تایبەتمەندی زەخرەفەو رازاندنەوە ئاشکراو روونە:

یەكەمیان كە تەشییدە: پەیرەوکردنی و ئەنجامدانی وەصفیکی ئی وەدی نایە یان مەعنایەك ناگیەنی دژی ئەو حیکمەتەبی: كە لەبەر خاتری ئەو بینای مزگەوت و مەشروع و ئەنجام دراو. وەلی زەخرەفەو رازاندنەوە هەریەكێك لەوانە دژایەتی هەیه لەگەڵ حیکمەتی دروستکردنی مزگەوت. چونکە زەخرەفەو نەخش کردنی مزگەوت دەبیته هۆی لادانی دئی نوێژکەر لە خوشوع و خضوع و دلدانە مانای نوێژ، نوێژکەرەكە والیدەکا بە مەظاهیری دنیاو مەشغول بی. لەکاتی کدا مەبەست لەچوونە ناو مزگەوت خۆدزینەو هیه لە تەصەوراتی دنیایی و خالی بوونی دڵ لەجوانی و رەونەقی جیهان.

ئیمامی عومەر ^{خودای} ^{بارئەبی} دەربارەیی ئەمە رای خوئی دەربری وەکوو بوخاری لە صەحیحە کەیدا ریوایەتی کردووە، دەلی ئیمام عومەر فەرمانی کرد بە دروستکردنی مزگەوتێک و فەرمووی: {أَكُنَّ النَّاسُ مِنَ الْمَطَرِ وَأَيَّاكَ أَنْ تَحْمَرَ أَوْ تَصْفَرُ فَتَفْتَنَ النَّاسُ}.

مزگەوتەكە وابی خەلكی لەباران بیاریزی، نەكەیی پیرازینیەو بەسورو زەرد خەلكی لەمەبەست لادا كە نوێژدەكەن لەجیاتی ئەو هی دڵ

۱ - ئەمە رای فووقەهای شافعیەکانە بەلام حەنەفیەکان و هی تریش بەلایانەو مەواپە ئەگەر بەرژەومندی تێدابوو.

بدەنە ماناي نوپۇز روكردنه پەروەردگار، سەيرى رەنگو رازاندنەوھى
مزگەوتەكە بگەن.

زانايان كەوتونە راجيائىيەوھ دەربارەي نووسىنى ئايەتلىك يان
بەشلىك لە قورئان لەپوي قىبلەي مزگەوتەوھ، ئايا دەچىتە چوارچىوھى
نەخش و نىگارەوھ و مەمنوع بى يان نا؟

زەرگەشى لەكتىبى «اعلام الساجد» دا دەلى: مەكروھە ئايەتلىك يان
بەشلىك لە قورئان لەپوي قىبلەي مزگەوتەوھ بنووسى.

ئىمامى مالىك دەفەرموي: ھەندى لەزانايان وتويانە دروستە و چ
خراپەيەكى تىدانىيە، چونكە رىوايەت كراوھ كە عوتمان لەكاتى نوژن
كردنەوھى مزگەوتى پىغەمبەردا شتىكى واي نووسىوھ و كەسش
لەھاوھلان رەخنەي لى نەگرت^(۱).

لەمەي باسماں كرد بۆمان دەردەكەوي: كە چەند ھەلەيە ئەوكارەي
ھەندى كەس لەوانەي خەرىكى نوژن كردنەوھى مزگەوت و بىناكردنى،
كەدىن ھەموو ھىزو تواناي مادى و مەعنەوي خويان دەخەنە گەر بۆ
رازاندنەوھى مزگەوت و نەخش و نىگار تىداكردنى و بەخشىنى دياردەي
فەخفەخە و بىناسازى و ئوبھە پىي.

تەنانت تۆ كەدەچىيە ناوى ھەست بەھىچ ماناي بەندايەتى و زەلىلى
بۆ خودا ناكەي، لەجياتى ئەوھ سەرنجى بۆ ئەوھ كىش دەكا سەيرى
دەست رەنگىنى وەستاكەي بگەي و بەزوبانى حال شانازى دەكا و دەلى:
بېروانە فەننى تەلار سازى گەيشتوتە چ ئاستىك؟ فەننى زەخرەفە و
نىگاركىشى عەرەبى چەند پىش كەوتوھ؟

لە خراپترىن نەتىجە و ئاكامى ئەم گالتە و فىلە شەيتانىيە كە بە
موسولمانى ساويلكە دەكرى، ئەوھيە ھەژارو نەداراي موسولمان

جه عفهري كوپري ئه بو طالبي بي كرده براى مه عاڊى كوپري جه بهل .
حه مزه ي كوپري عه بدولموته لي ب و زه يڊى كوپري حاريشه ي كرده برا .
ئه بو به كرى صديق و خارجيه ي كورى زوه يري كرده برا . عومه ري

کوپی خه طاب و عوتبانی کوپی مالیکی کردنه برا. «عبدالرحمن» ی کوپی عه وفی کرده برای سه عدی کوپی ره بیع.

پاشان پیغمبر ﷺ ئەم برایه تیه ی له نیو هاوه لاند ا فراواتر کرد و ه کوو له مه دوا ده ییینین.

ئەم برایه تیه له سه ر بنه مای مادیش دامه زرا. میراتگرتنی هاوه لان له یه کتری بریکی ئەم دیارده مادیه بوو. ماف و ئاسه واری ئەم برایه تیه به رده وام بوو پیش ماف و ئاسه واری برایه تی خوین و نژاد ده خرا تا غه زای به دری گه وره رویدا. ئەوه بوو دوا ی غه زاکه ئایه تی: {وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ - الْأَنْفَال/۷۵}.

ئیتر ئەم ئایه ته ئەثری حوکم و یاسای برایه تی نه سخ کرده وه ده باره ی میرات.

هه موو موسولمانیک به گویره ی خزمایه تی ره حه م میراتیان له یه کدی ده گرت. به لام له روی ئایینی و هاریکارییه وه موسولمانان هه موویان برای یه کتری و هه مناههنگی یه کترین.

ئیمامی بوخاری له ئیبنو عه بباسه وه ریوایه تی کردوه ده فهرموئ: کوچکه ران کاتئ هاتنه مه دینه، کوچکه ر میراتی له ئەنصاری ده گرت به بی ئەوه ی خزمایه تی ره حه میان له نیودابئ، ئەمه ش به پیی ئەو برایه تیه ی پیغمبر خسته نیوانیانه وه. جا که ئایه تی: {وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ} نازل بوو ئەو یاسایه نه سخ بووه.

ئەمجار فهرمووی: {وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتَوْهُمْ نَصِيحَتُهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا - النساء/۳۳}:

واته: ئەوانه ی له گه لئاندا هاوپه یمان و هاوئاینن به شی خویمان بده نی له یارمه تی و ناموژگاری ئیتر باسی میرات له وه پیش رابورد.

بەندە نامۇزگارى:

ئەمە ئەو بەندە سەرەككىيە پىغەمبەر ﷺ پىشتى پى بەست.
لەپىناو دروستکردنى كۆمەلگە ئىسلامى و دەولەتى ئىسلامى، گىرنگى
ئەم بەندە مایە لەچەند خالىكى سەرەككىدا رەنگ دەداتەو:

يەكەم: شتىكى بەلگە نەويستە كەھىچ دەولەتلىك مومكىن نىە: كە
بتوانى لەسەر قاچ بوەستى و ئەركى خوى جى بەجى بكا، ئىيلا دەبى
لەسەر بەندە مایە يەككىەتى و تەبايى گەل و ھارىكارى يەكتەر راوہستابى.
مومكىنىش نىە يەككىەتى و ھارىكارى گەل و نەتەوہ بىنەدى بەبى
ھەبوونى گىيانى برايەتى و خۆشەويستى لەناو يەكتەردا. ھەر كۆمەل و
تاقمىك پەيوەندى خۆشەويستى و برايەتى راستەقىنەيان لەناودا نەبى
مومكىن نىە لەسەر بەندە مایەك، لەسەر مەبدەئىك كۆبىنەوہ، مادام يەككىەتى
حەقىقەت و راستەقىنە لەناو گەل و كۆمەلدا نەبى مومكىن نىە دەولەت و
دەسەلاتى كاراى ئى دروست بى.

ويىراي ئەوہش برايەتى دەبى لەسەر عەقىدەو بىروباوہر دابمەزرى،
دەبى ئەو عەقىدەو باوہرەى برايەتتەكەى لەسەر دادەمەزرى پىش
ياساى برايەتتەكەى جىگىر بووبى، برايەتى نىوان دوو كەس: كە
ھەريەكەيان بىروايەكى دىرى ئەوى ترەبى خەرافەو وەھم و خەيالە،
بەتايبەتى ئەگەر فىكرەو عەقىدەكە وابوو خاوەنەكەى ھەلبنى بۆ
پەپرەوى سلوكىكى ديارىكراو لەژيانى عەمەلىدا.

بۆيە پىغەمبەر ﷺ عەقىدەى ئىسلامى كىردە بناغەى ئەو برايەتتەى
خستىە نىوان ھاوہلانىەوہ. ئەو بىرو باوہرەى لەخوداوە بۆى ھىنابون و
كەھەموو ئادەمىزادەكان دەخاتە رىزى بەندايەتى بۆ خودا و زىادو كەمى
پلەوپايەيان تەنھا لەپروى تەقواو كارى صالحەوہ بەرجەستە دەبى. ئەم
بىرو باوہرەى كىردە بەندە مایە برايەتى نىوان ھاوہلانى چۈنكە چاوەروان

ناكرى برايه تى و هاريكاري و ئيثارو خۆنه ويستى بهرجه سته ببى له نيو
كه سانىكدا بيروباوه پى جياوازو راوبوچوونى جياوازيان هه بى و
هه ريه كه يان بهنده ي هه واو هه وه سى خۆى و چاوچنووكى و خۆيستى
خۆى بى.

«وووم: بىگومان كۆمه لگه «هه ر كۆمه لگه يه ك بى» جوداوازيان له
كۆمه له خه لىكى پهرته وازه و بلاو به يه ك شت ده بى، ئه وىش
بهرجه سته بوونى بنه ماي هاريكاري و هه مئا ههنگى و يارمه تيدانى يه كتر
له نيوان تاكه كانى ئه و كۆمه لگه يه له هه موو بواره كانى ژيان و بنه ماكانيدا.
جا ئه گه ر ئه و هاريكاري و هه مئا ههنگى و يارمه تيدانه ي يه كترى
به گويزه ي ته رازوو پيوهرى عه داله تكاري و يه كسانى له نيوانياندا
بهرجه سته بوو ئه و كۆمه لگه يه كى عادى و سه لامه ت و به خته وه ره. خۆ
ئه گه ر هاريكاري و هه مئا ههنگيه كه له سه ر بنه ماي سته م و ناعه داله تى
بوو ئه و كۆمه لگه يه كى سته مكارو له پى لادهر و نه گبه ته.

جا ئه گه ر كۆمه لگه ي سه لامه ت له سه ر بنه ماي عه داله ت نه بى
دانه مه زى، ده بى چ شتىك بىيته زامنى بهرجه سته بوونى عه داله ت و
كارپىكردنى به باشتري شيوه؟

بىگومان تاكه زامن و بهرعه ده بووى سروشتى بوئه وه، برايه تى و
خۆشه ويستى نيوان تاكه كانى كۆمه له. دواى ئه و ضه مانه تى ده سه لات و
ياسايه.

ده سه لات چه ندىك هه ولېدا بنه ماي عه داله ت له ناو تاكه كانى
كۆمه لگه دا بچه سپىنى، بىگومان ئه و عه داله ته نايه ته دى ئه گه ر له سه ر
بنه ماي برايه تى و خۆشه ويستى نيوانيان بنيات نه نرى. به لكوو ئه م
بنه مايانه ئه گه ر به وشيوه دانه مه زىن، ده بنه سه رچاوه ي حيقدو كينه و

بەناو تاكەكانى كۆمەلدا بلاۋدەبنەۋە، ئاشكراشە ئەۋ حىقدۇ كىنەيە
تۆۋى زولم و ستەمكارى دەچىنى!

لەبەر ئەۋ ھۆيانە پېغەمبەر ﷺ ھەقىقەتى ئەۋ برايەتتەيە خستىە
نىۋان كۆچكاران و يارىدەدەران كرىيە بنەما و ئەساس بۇ دامەزاندى
عدالەتى كۆمەلەيتە: كە لەئاكامى تەطبيق كرىنىدا گەرەتتە
نىظامى كۆمەلەيتە ئى ۋەدى ھات لەسەر ئاستى ھەموو جىھان.
بىگومان بنەماي ئەم عدالەت و نىظامە لەۋەدوا گەشەي كرىدۇ كەۋتە
چوارچىۋەي ئەحكام و قەۋاننى شەرى پەيرەۋكراۋ ئەركىكى
پىۋىست، بەلام ھەموو ئەمانە لەسەر زەمىنەي يەكەم بىچ بەست بوون،
ئەۋىش برايتە راستەقىنە ئىسلامى بوو، ئەگەر ئەۋ برايتەتتە
راستەقىنە رەسەنە نەبۋايە: كە ئەۋىش لەسەر بناغەي بىرو باۋەرى
ئىسلامى دامەزرا، ھىچ كارىگەرەيەكى تەطبيقى و ئەرىنى نەدەبوو بۇ
پتەۋكرىنى پىشتىنەي كۆمەلگە ئىسلامى و يارمەتيدانى كىيانەكەي!

**سىيەم بنەماي: تەفسىرى ۋ خستەگەرى پراكتىزە كرىنى شىعارى
برايتە:**

ئەۋ برايتەتتەي پېغەمبەر ﷺ خستىە نىۋان ھاۋەلانى لە مەدىنەدا
تەنبا ھەلدانى شىعارىك نەبوو بەدەم بگوتىرى ۋ بەس! بەلكو
ھەقىقەتتىكى كاريپىكراۋ بەگەر خراۋ بوو لەۋاقىعى ژيانىان بەھەموو
جۆرىك، ھەموو جۆرەكانى پەيوەندى نىۋان كۆچكەران و يارىدەدەرانى
گرتىۋەۋە.

بۆيە پېغەمبەر ﷺ بەرپرسىيارىتە ھەقىقى بەرجەستە كرىدۇ بەناو
ھاۋەلانىدا بلاۋى كرىدەۋە. ئەم بەر پىرسىيارىتە بەباشترىن شىۋە
لەناۋياندا جىگىر بوو بوو. باشترىن بەلگە لەسەر ئەۋە ھەلۋىستى

سه‌عدی کوپی ره بیع بوو که پیغمبر ﷺ له نیوان نه‌وو «عبدالرحمن» ی کوپی عه‌وفدا برایه‌تی خستبوه‌وه، سه‌عد هات به‌شیویه‌کی یه‌کسان مال و سامان و خانوو زه‌وی و زاری کرده دوبه‌شو به‌شیکی دایه عه‌بدورره‌حمان. به‌لام عه‌بدورره‌حمان سوپاسی کردو داوای لی‌کرد ریگای بازارپی مه‌دینه‌ی نیشانبدا بوئه‌وه‌ی نیش بکا و به‌ناره‌قه‌ی ناوچاوان و ره‌نجی شانی خو‌ی بژیو دابین بکا. جا وه‌نه‌بی سه‌عدی کوپی ره‌بیع تاکه یارمه‌تیدر بووبی: که هه‌لو‌یستی ناوا بنوینی و پیشنیاری له‌وجوره‌ بخاته به‌رده‌م برای کوچکاری، به‌لکوو نه‌مه‌شه‌ئن و حالی هه‌موو هاوه‌لان بووه له‌ناو مه‌دینه‌دا، به‌تایبه‌تی دوا‌ی کوچکردن و برایه‌تی خستنه نیوان موهاجیرو نه‌نصاره‌وه.

هر بو‌یه‌شه په‌روه‌ردگار مافی میراتی په‌یوه‌ست کردوه به‌هه‌بوونی نه‌م برایه‌تییه‌وه. نه‌ک به‌برایه‌تی خو‌ین و نژاده‌وه... حیکمه‌تی ته‌شریعی یه‌زدان له‌مسهر و به‌نده‌دا وا داخو‌ازبوو که برایه‌تی ئیسلامی وه‌کوو حه‌قیقه‌تیکی مه‌حسوس له‌زه‌ینی موسولماناندا خو‌ی بنوینی و بزائن نه‌وه‌ی له‌نیوان موسولماناندا باوه له‌برایه‌تی و خو‌شه‌ویستی، شیعاریک نیه هه‌لبدری و قسه‌یه‌ک بی بگوتری و به‌س! به‌لکوو حه‌قیقه‌تیکی به‌رجه‌سته و کارپی‌کراو و خاوه‌ن به‌روبوم و سود و قازانجی کو‌مه‌لایه‌تی هه‌ست پی‌کراوه که گرنگترین بنه‌مای کو‌مه‌لایه‌تی لی پیکدین بو‌نظام و یاسای عه‌داله‌تی کو‌مه‌لایه‌تی.

حیکمه‌تی نه‌سخ کردنه‌وه و سپرینه‌وه‌ی میراتگرتن له‌سهر بنه‌مای برایه‌تی ئیسلامی له‌وه‌دوا نه‌وه‌یه: یاسای میرات که له‌وه‌دوا چه‌سپاو جیگیربوو هه‌مان یاسابوو که له‌سهره‌تادا له‌مه‌دینه‌دا په‌یره‌و کرا له‌نیوان میراتگرو میرات لی گیراو له‌سهر بنه‌مای «الأخوة الاسلامیة»، چونکه ئیستاشی له‌گه‌لدابی میراتگرتن له‌نیوان دوو که‌سی نایین

جوداۋازدا نىيە. ۋەلى ئەۋەندە ھەيە لە فەترەى سەرھەتاي دەۋلەتى ئىسلامىدا لە مەدىنە موھاجىرو ئەنصار كە وتبۇنە بەر تەۋژمى بەرپرسىيارىيە تىيەكى تايىبەتى لە بواری يارمە تىدان و ھارىكارى كردنى يەكتى و پىكەۋە گونجان و ئىثارو خۇنەۋىستىدا، ئەمەش بەھۋى دوركە وتنەۋەى كۆمەلى كۆچكەران «مھاجرىن» لەزىدو مال و سامان و خاۋو خىزانىيان و بەسەلتى و گىرفانى بەتالەۋە مەككەيان جى ھىشتىبوو بوو بوونە مىۋانى يارمە تىدەران، ئەو ياساى براىە تىيەى پىغەمبەر لە مەدىنەدا دايمە زران لە نىۋان كۆچكەران و يارمە تىدەران ضەمانە تىك بوو بۇ چەسپاندن و كارا كردنى ئەو بەرپرسىيارىيە تىيە. بىگومان ئەم بەرپرسىيارىيە تىيەش داخۋازى ئەۋەبوو ئەم براىە تىيە لە ھەقىقەت و كارىگەرىدا لە براىە تى نژادى و رەھەم بەھىزتر بى.

جا كەنىش و كارى موھاجىرەكان لە مەدىنەدا جىگىر بوو دەۋلەتى ئىسلامى دامەزراۋ ھىزى پەيدا كرد، گىيانى ئىسلامى بىۋە شارەگى سىروشتى بۇ كۆمەلگەى تازەى مەدىنە و ھۆكارى پىكەۋە بەستەنەۋەيان گونجاۋ بوو كە ئەو قالبەى لەۋەپىش نىظامى پەيۋەندى نىۋان كۆچكەرو يارمە تىدەرى تىدا دارىژرا بوو ھەلۋە شىتەۋە بەجۋرىكى تر دارىژرىتەۋە. چونكە تازە ترسى لىكترازان و ھەلۋە شانەۋەى قەۋارەى بنج بەستوى ئىسلام نەماۋە، تۋانەۋە و شل بوونەۋەى پەيۋەندىيەكانى كۆمەلى ئىسلامى لەژىر سايەى براىە تى ئىسلامى گشتىدا رۇژگارى بەسەرچۈۋە و كۆسپ و لەمپەرى رامالىيون و رەگە و رىشالى خۋى داکوتاون. ئىتر ھىچ زىيانىك نابىندىرى كە كارىگەرى خزمایە تى رەھەم لەنىۋان موسولماناندا بگەرىتەۋە لەم روۋە كە زىدە كارىگەرى ھەيە بەسەر براىە تى ئىسلامى و خزمایە تى ئىسلامىدا.

ئه مجار ئهم براهه تیهی که پیغمبر له نیوان موهاجیرو ئه نصاردا بهستی شتیکی تازه قه لالا نه بوو، به لکوو له وه پیش پیغمبر ^{درموردی} له مه که له نیوان موهاجیرینه کانیشدا بهستبووی. ئیبنو عه بدولبه ^{استثنای} ده لئ: یاسای «مؤاخات» دوو جار په پره وکراوه، جاریکیان له مه که له نیوان «مهاجره کان» دا جاریکیش له مه دینه له نیوان کوچکه ران و یاریده ده راندا ^(۱).

ئه مه ئهو راستیه مان بو جهخت ده کاته وه که مه ناو و جه مسهری براهه تی و بنه مای په یوه ندی، عه لاقه و په یوه ندی ئیسلامیه، ته نها ئه وه ند هیه ئهم براهه تیه دواي کوچ به هو ی بارودوخی تایبه تی موهاجیرو ئه نصاره وه پیویستی به تازه کردنه وه و جه ختکردنه وه هیه. که و ابو ئه و براهه تیه له حقیقه ت و واقیعه دا جگه له براهه تی دامه زرا و له سه ر بنه مای کو مه لئ ئیسلامی و یه کیه تی عه قیده هیچی تر نه، براهه تی نیوان موهاجیرو ئه نصار جه ختکردنه وه ی ئه و براهه تیه گشتیه یه له ریگه ی ته طبیق و کارا کردنی.

بنه مای سییه م نوو سینی وه ثیقه و ده ستور

له نیوان موسولمانان و که سانی دیکه دا

ئه م بنه مایه گرنگترین بنه مایه ک بوو که پیغمبر ئه نجامی دا له و شتانه ی په یوه ندیان هیه به نرخ و به های ده ستوورییه وه بو ده وله تی تازه رسکا و.

ئیبنو هیشام ریوایه تی کردوه ده لئ: ماوه یه کی زور تی نه په ری به سه ر مانه وه ی پیغمبر له مه دینه دا هه تا به گشتی عه ره بی

دانيشتوانى مەدينە ئيمانىيان ھىنا خىزانىك نەما لە ئەنصارەكان ئايىنى ئىسلام نەچوبىتە ناوى و مالىك نەبوو موسولمان نەبووبى، جگە لەچەند كەسىكى ھۆزى ئەوس كە بەكافرى مابونەو، پىغەمبەر ﷺ قەبالە و بەلگە نامەيەكى نووسى لەنيوان موھاجىرو ئەنصاردا، عەھدو پەيمانى لەنيوان خۆى و جولەكەكاندا نووسى و لەسەر ئايىنى خۆيان ھىشتىنەو لەسەر مال و سامانى خۆيان مانەو و چەند مەرجىكى بۆ دانان و چەند مەرجىكىشى ئى وەرگرتن^(۱).

ئىمە لەبەر درىژى ھەموو دەقى وەثىقە و دەستورەكە راگويزى ئىرە ناكەين، بەلكوو ئىمە ھەندى خالى گرنگى ئى ھەلدەبىژىرين، بەدەقى خۆيان لىرەدا تۆمار دەكەين. بۆئەوى لەپشت ئەو بەندانەو ئەندازەى نرخى دەستور بۆ كۆمەلگە بزائىن. بزائىن ئەو دەستورەى پىغەمبەر ﷺ داپرشت بۆ دەولەتە تازە رسكاوەكەى چەند بەنرخ بوو چەند بەھادار بوو بۆ رىكخستنى كۆمەلگەى ئىسلامى. ئەمەش دەقى بەندەكانن بەگويزەى رىزبەندييان لەدەقى دەستورەكەدا:

۱. موسولمانان لە قورەيش و يەثرىبەكان و ئەوانەى لەگەلياندا جىھادو تىكۆشانىيان ئەنجامداو ھەموويان يەك نەتەو ھەن و يەكدەست و يەك گيانن.

۲. ئەو موسولمانانە ھەموويان وىپراى جوداوازى ھۆزو خىليان خويىنى يەكتر دەدەن، فەيدە و بارتەقاي گىراو و دىلەكانىيان دەدەن.

۳. موسولمانان ھەركەسىكىيان تىدا پەيدا بوو قەرزدارو خواھەن مندالى زۆر بوو نابى پاشگوينى بخەن، دەبى يارمەتى بدەن.

۴. موسولمانانى تەقواكار، ھەموويان يەك ھەلوئىست و يەك دەست دژى ئەوانە بوەستىن كە ھىرش دەكەنە سەريان، يان كەسىك داواى بەرگىرى و لا بردنى زولمىك بكا، دەبى موسولمانان ھەموويان يارمەتى بدەن. تەنانت ئەگەر دەستدرىژكار كوپو خرمى نىكى خويان بى.

۵. موسولمان لەجياتى كافر ناكورژىتەو، يارمەتى كافر نادى دژى موسولمان.

۶. ئاشتى موسولمانان يەكىكە، نابى موسولمانىك ئاشتى بكا و ئەوى تر رەتى بكا تەو، نابى يەكىك شەربكا لەپىنا و ئايىنى خودادا و ئەوى تريان نەيكا، مەگەر ھەموويان بەيەكەو دادپەرورەنە لەناو خوياندا رىك بكون بۇ ئەنجامدانى.

۷. زىمە و عەدى خودا يەكىكە، ھەموو موسولمانىك دەتوانى لەسەر زىمەى خوى پەناى لىقەوماوبدا، موسولمانان ھەندىكيان مەوالى ھەندىكيان.

۸. دروست نىيە بۇ ھىچ موسولمانىك دانى نابى بە ناوہپۇكى ئەم دەستورەدا و بېرواى بەخودا و رۇژى دواىى ھەبى، كە پەناى موشرىكىك بدا و بىحەوئىتەو. كەسىك يارمەتى موشرىكىكى دا يان ھەواندىەو. نەفرىنى خوداى لى بى تورەيى خوداى لەسەربى.

رۇژى قىامت ھىچ وتە و شايتىكى لى وەرەگىرى.

۹. جولەكە ھارىكارى جولەكە دەكات مادام «محارب» بن.

۱۰. جولەكەى بەنو عەوف بەشىكن لە ئومەتى موسولمان. جولەكە ئايىنى خويان بۇ خويان و موسولمان ئايىنى خويان بۇ خويان، مەگەر كەسىك سىتەم بكا و تاوان ئەنجامبدا ئەو خوى و خاوو خىزانى تووشى ھىلاكەت دەكا.

۱۱. جۈلەكە بىزىۋى خۇيان لەسەر خۇيانە، موسولمانان بىزىۋى خۇيان لەسەر خۇيانە. لەنيوان جۈلەكە و موسولماناندا ھارىكارى و يارمەتيدان ھەيە و ھەركەسىك شەپرى دىڭى ئەوان راگەياندا كە ئەم دەستورەيان واژۇكردوۋە، دەبى ھەردوۋ لا جۈلەكە و موسولمان دىڭى بوەستىن.

۱۲. ھەر گرڭى و كىشەيەك كەوتە ناو واژۇكرانى ئەم دەستورە و ترسى ئاكامى خراپى لىكرا، ئەو چارەسەرەكەى دەگەپىندىتەوۋە بۇلاى خودا و پېغەمبەرى خودا و ھەل كىردىيان بەگۈيرەى شەرىعەتى خودا دەبى.

۱۳. ھەركەسىك لەمەدىنە بېچىتەدەر ئەمىنە، كەسىك دابىنىشى ئەمىن دەبى، مەگەر ستەم بكا و تاوانى لى روبدا.

۱۴. خودا ئاگادارى تەواۋە بەسەر راستى ئەۋەى كە لەناو ئەم سىپارەدا نووسراۋە. خودا پەنايە بۇ ھەموو كەسىك چاكەكاربى و تەقوابكا.

پەندە بەلگە:

ئەم سىپارەيەى پېغەمبەر ﷺ ۋەكۈۋ دەستورىك بۇ دەۋلەتە تازە رسكاۋەكەى نووسى و واژۇكرا نىشانەى گرنگ و ھەمە جۈرى لەخۇگرتوۋن.

۱- بىنگومان وشەى دەستور گونجاوترىن ناۋە بۇ ئەو سىپارەى پېغەمبەر ﷺ لەسەرەتاي دامەزاندنى دەۋلەتى ئىسلامىدا نووسى. بەگۈيرەى زاراۋەى سەردەمى تازە گونجاوترىن ناو بۇ ئەم ۋەئىقەيە وشەى دەستورە، چونكە لەۋاقىعدا ئەم ۋەئىقەيە چارەسەرى ھەموو شتىكى ۋەھاي دەكرد: كە ئەمپۇ دەستور چارەسەرى دەكا. واتە: ھىلى گشتى ئاشكرى دادەنان بۇ نىظامى دەۋلەت بەناو خۇيى و

دەرەككېيەو. واتە: ھىلى سەرەكى دانابوون بۇ چۆنىەتى پەيۋەندى تاكەكانى دەۋلەت لەگەل يەكتردا پەيۋەندى دەۋلەت لەگەل قەۋارەى تروكەسانى تردا.

بەسە بۇ ئەم دەستورە كە پىغەمبەر ﷺ بەگوپۇرەى نىگا لەخوداۋە دايناۋ بۇ ھاۋەلانى نووسىيەو پاشان كردى بە ئەساس و بنەماى پەسەند لەنيۋان موسولمانان و ھاۋسى جولەكەكانيانداۋ ھەردوۋلا پىنى رازى بوون و واژويان كرد.

بەسە بۇ ئىمە لەپۇى بەلگەو كە كۆمەلگەى ئىسلامى لە يەكەم پىكھاتنى و دروستبۇنىيەو لەسەر بنەماى دەستوروى و ياساىى دامەزراۋە. دەۋلەتى ئىسلامى لە يەكەم رۇژى دامەزراىيەو لەسەر تەۋاتىر بنەما و «مقوماتى» ئىدارى و دەستوروى دامەزراۋە، ئەۋەى كە دەۋلەت پىۋىستىيەتى بۇ دامەزراى لە بنەماى دەستوروى ئىدارى لە دەۋلەتى تازەى ئىسلامىدا بەۋپەرى تۆكەمىي و گشتگىرىيەو دەستەبەر بوو بوو.

ئاشكراۋ بەلگە نەۋىستە: كە ئەم «مقومات» و بنەمايانە بناغەى پىۋىست بوون بۇ پراكتىزە كردنى ئەحكامى شەرىعەى ئىسلامى لە كۆمەلگەى تازە رسكاۋدا. چونكە ئەم «مقومات» انە تىكرا لەسەر فىكرەى يەكەتى نەتەۋەى ئىسلامى و چەند بەندىكى تر كە پەيۋەندى بەلەينى تەنظىمىيەو ھەبوو، بەرجەستە بوو بوون. مومكىن نىيە ئىمە زەمىنەيەك بدۆزىنەو ھوكمى ئىسلامى تىدا جىگىر بىنى و شەرىعەتى پەپرە و بكرى بەبى رىكخستنى ئەو دەستورەى پىغەمبەر ﷺ ھىنايە كايەو، ھاۋەلانى پى بەپۇە بردن. لەھەمان كاتدا ئەو دەستورە بۇخۇى بەشيك بوو لەئەحكامى شەرىع.

لېرەو ھەموو داۋاۋ بانگەشە و بىرو بۇچوونى ئەۋانەى چاۋى خۇيان دەنوقىنن و دلى خۇيان دادەخەن لەئاست ئەم حەقىقەتە ئاشكرايە

ھەلەدەۋەرنى دەكەۋنە زىلدانى مېژوۋەۋە. ئەۋانەى چاۋى خۇيان دەنوقىنن و پاشان واگومان دەبەن كە ئىسلام ئايىنىكە جگە لە پەيۋەندى ئادەمىزاد بەخوداى خۇيەۋە ھىچى تر نىيە. دەلىن: ئىسلام ھىچ «مقومات»ى دەۋلەت و تەنظيم و ئىدارەى تىدانىيە. بىگومان ئەمە يارىيەكى كۆنە و قاۋانىكى سۋاۋە. ئەۋانەى غەزۋى فېكرى جىھانى ئىسلامىيان كردۋە بە پىشەى سەرەكیان و دارو دەستەى ئىستعمارن پىشتى پى دەبەستىز و دەيانەۋى بەم قسە پوچ و بى بنەمايانە ئىسلام كۆت و زنجىر بكن بۆنەۋەى پەل نەھاۋى و كارى خۇى لە كۆمەلگەى ئىسلامىدا پەرەپىنەدا، دەسەلاتىك پەيدا نەكا بتۋانى زال بىى بەسەر كۆمەلگە لەپى دەرچۈۋ ھەلۋەشاۋ لەروى ئەخلاقەۋە.

ھەلبەتە ۋەسىلە و داردەستى دوزمىنانى ئىسلام بۆنەۋەى قەتسى بكن و كۆت و زنجىرى بكن، لەۋەدا خۇى دەنۋىنىۋاى نىشان بدەن: ئىسلام دىنە دەۋلەت نىە عىباداتى روت و پەيۋەندىكردن بەخوداۋەىە لەپىگەى چەند طقوس و نوپىژو رۆژۋىەكەۋە، تەشرىع و قانون نىە. تەنانەت بانگەشەى ئەۋە دەكەن ئەگەر ئىسلام دىن و دەۋلەتپىش بى لە واقىعدا پىۋىستە ھەلۋەگىز بكرى بە ياساى كۆمەل و تەنظيمى ژيانى پى بكرى، تەنانەت ئەگەر بە بوختان بۆكردن و درۆ ھەلبەستىش بى. بەلام ۋەكۈۋ دەلىن پەتى درۆ كورتە و بەرى خۆر بەبىژنگ ناگىرى. ھەرزوۋ بۆ نەگبەتى ئەۋ خۆرەلاتناس و بەناۋ باحيث و لىكۆلەرەۋە ئەكادىمىيانەى كە غەزۋى فېكرى جىھانى ئىسلامىيان كردۋە بە پىشە پەتى درۆيان پساۋ قەلای پىرو پاگەندەيان روخاۋ قسەكردنى بەۋجۆرە لەلای خەلك بوۋە قسەى بى بنەماۋ نىشانەى حىقدو كىنەى دلىان بۆ ئىسلام و كەس باۋەپىان پى ناكە.

ۋەلى ھەرچۈنەك بى «لەكاتىكدا ئىمە خەرىكى شىكردنەۋەى بەندەكانى ئەم ۋەئىقەيەين» پىۋىستە ئەۋە بلىن: كە لەداىكبۈۋنى

کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی خۆی: له چوارچیوه‌ی په‌یکه‌ریکی ته‌واو بووی ده‌وله‌تدا هاته‌کایه‌وه‌، ته‌شریعات و یاساکانیشی له چوارچیوه‌ی چه‌ند قابیلیکی تۆکمه‌ی ته‌نظیمی کۆمه‌لایه‌تی پیکه‌وه‌ گونجا و له‌هه‌موو بواره‌کانیه‌وه‌ نازل بوون، ئەم وه‌ثیقه‌یه‌ش بۆخۆی گه‌وره‌ترین شایه‌تی ئەو واقع و حه‌قیقه‌ته‌یه‌.

ئهمه‌ش به‌چاو پۆشی کردن له‌نرخه‌ی ئەحکامه‌ ته‌شریعه‌یه‌کان خۆیان که‌چه‌ند پارچه‌یه‌کی پچر پچرن ئەگه‌ر بخرینه‌ په‌نا یه‌کتر ته‌نظیمیکی تۆکمه‌و ته‌واویان ئی پیکدی بۆ بیناکردنی ده‌سه‌لاتیکی ده‌ستووری و ئیداری گه‌وره‌و بۆ وینه‌.

۲- ئەم وه‌ثیقه‌ ئەندازه‌ی عه‌داله‌تکاری پیغه‌مبەر سیرای پیغمبەر ده‌گه‌یه‌نی له‌مامه‌له‌کردنی له‌گه‌ڵ جوله‌که‌کان، بیگومان له‌وانه‌بوو ئەم مه‌سه‌له‌ عه‌داله‌ت تیدا ره‌چاوکراوه‌ به‌روبوومی خۆی بدایه‌ له‌نیوان موسولمانان و جوله‌که‌کاندا ئەگه‌ر سروشتی فیلبازی و باشقول گرتن و غه‌درکاری جوله‌که‌کان سه‌ر ریژنی نه‌کردایه‌و پابه‌ندی به‌لێن و عه‌دی خۆیان بونایه‌. ئەوه‌بوو زۆری نه‌برد ئەوان به‌ناوه‌پۆکی به‌نده‌کانی وه‌ثیقه‌که‌: که‌خۆیان واژۆیان کردبوو پیتی رازی بوو بوون، ته‌نگه‌تا و بون و ژۆیان بوونه‌وه‌، سه‌رپیچی پیغه‌مبهریان کرد به‌جۆره‌ها فرت و فیل و خیانه‌ت «که‌ له‌شوینی گونجاوی خۆیدا به‌دریژی باس ده‌کری» به‌وه‌ش موسولمانان له‌و ئیلتیزامات و پابه‌ند بوونه‌یان به‌رامبەر جوله‌که‌کان که‌ له‌ناوه‌پۆکی وه‌ثیقه‌که‌دا هه‌بوو به‌رپرسیار نه‌مان ئەو پابه‌ندبوونه‌یان له‌سه‌رشان لاچوو.

۳- ئەم وه‌ثیقه‌یه‌ چه‌ند ئەحکامیکی گرنگی شه‌ریعه‌تی ئی و هه‌رده‌گیری له‌و حوکمانه‌:

ا- به‌ندی یه‌که‌م له‌ وه‌ثیقه‌که‌ ئەوه‌مان تیده‌گه‌یه‌نی که‌ ته‌نیا ئایینی ئیسلام ده‌توانی یه‌کیه‌تی بخاته‌ نیو موسولمانانه‌وه‌، هه‌ر ئیسلام

دەتوانى بىيانكاتە يەك نەتەو «أمة واحدة». وەھەموو جوداوازى و تايبەتمەندەكانى نىوانيان دەتويىتەو و پوچ دەبنەو لە چوارچىۋەى ئەو يەكەيتىيە سەر تاسەرييەدا. ئەم مانايە بە ئاشكرا لە فەرمودەكەى پېغەمبەردا كە دەفەرئى:

{المسلمون من قریش ويثرب ومن تبعهم فلحق بهم وجاهد معهم، أمة واحدة من دون الناس} خۇى دەنويىنى. ئەو مانايە يا بلى ناوەرۈكى ئەم دەقە، ئەساس و بناغەى ھەرە پىيوست و زەرورىيە بۇ پىكەينانى كۆمەلگەيەكى ئىسلامى يەكگرتووى ساغ و پتەو.

ب- بەندى دووھم و سىيەم ئەوھمان تىدەگەيەنى: كە گىرنگىزىن نىشانەى كۆمەلگەى ئىسلامى دەرگەوتن و گەشەكردنى گىيانى ھەمئاهەنگى و يارمەتىدەنە لەنىوان موسولماناندا بەجوانتىن شىۋە شىۋان. ئەوان ھەموويان بەرپرسىيان بەرامبەر بەيەكتر لەكاروبارى دونياىي و قىيامەتىدا. زوربەى ئەحكامى شەرىعەتى ئىسلامىش لەسەر بناغەى ئەم بەرپرسىيارىيەتە دامەزاون و رىبازو چۆنىيەتى جى بەجى كىردىيان لەبوارى بنەماى تەكافول و بەرعوۋدە بوون و ھەمئاهەنگى نىوانيان دىارى دەكا و سنوورىان بۇ دەكىشى.

ج- بەندى ھەوتەم ئەندازەى وردى و قولبونەوھى يەكسانى نىوان موسولمانانمان بۇ روون دەكاتەو. پىمان دەلى ئەمە دروشمى بىرىقەدار نىيە بۇ جوانى و رازاندەو رانويىندى. بەلكوو ئەمە پاىيەكە لەپاىيەكانى شەرىعەت و زۆر گىرىنگە بۇ كۆمەلگەى ئىسلامى و پىيوستە بەوردتىن شىۋە بە تەواوترىن صورت تەطبيق بكىرى و بخىتە بوارى پىراكتىزەكردنەو.

بەسە بۇ نىشانەى گىرنگى پىدان و دەرختىنى دىاردەى يەكسانى و پىراكتىزەكردنى لەناو موسولماناندا ئەو بىرگەيەى كە پېغەمبەر سېرۋى
مېشتىگۈرۈپ لەم

بەندەدا چەسپاندى: كە دەفەرموئى: { ذمة الله واحدة يجز عليهم أدناهم } ماناى ئەم دەقە ئەوئەيە زىمەتى موسولمان لەھەر پلەو پايەيەكدابى رىزى لى دەگىرى و فەرامۆش ناكىرى. جىوارو دالەدانى پارىزراو و نابى پىشیل بکرى. ئەگەر موسولمانىك كاپرايەكى خستە جىوارى خۆيەو و دالەدى دا بۆ كەسىكى ترنيە فەرمانەرەوابى يان موقىكى ئاسايى: كە رىزى ئەو جىوارو دالەدانە نەگىرى و پىيەو پابەندنەبى. ئافرەتى موسولمان لەم جىواردانەدا هېچ جوداوازييەكى لەگەل پياودا نىيە، ئەگەر ئافرەتىك جىوارى كەسىكى دا رىزو نرخی هەيە، هېچ كەسىك ناتوانى هەلى وەشىنىتەو، هەر پلەو پايەيەكى هەبى. ئەمە راي هەموو زانايانى ئىسلام و ئىمامى مەزھەبەكانە. وەلى چەند مەرجى بەمەرج گىراون فوقەھا باسيان لىوئەكردو و ئەو مەرجانەى دىارى كردوون، وەكوو ئەو دەبى دالەدان و جىوارەكە زيان بە موسولمانان نەگەيەنى، بۆ نمونە دالەدراو كە جاسوس بى. هەروا دەبى دالەدانەكە بۆ چەند كەسىكى دىارىكراو بى و بۆ ماوئەيەكى دىارىكراو بى نابى لەچوار مانگ تىپەرى^(۱).

بوخارى و موسلىم و ھى تىرىش رىوايەتيان كردو و: كە ئوممو ھانى كچى ئەبو طالب سالى فەتى مەككە چوو بۆلاى پېغەمبەر ﷺ عەرزى كرد ئەى پېغەمبەرى خودا! عەلى بىرام دەيەوئى شەر لەگەل كەسىك بكا كەمن جىوارم داوئەتى و دالەدم داو. پېغەمبەر ﷺ فەرموئى: ئەى ئوممو ھانى ئىمە جىواردانەكەت قبول دەكەين ھەركەسىك تۆ جىوارى بەدەيە ئىمەيش جىوارمان داوئەتى!

تۆ دەتوانى لەم چىرۆكە وردىيەتەو، ئەمجار بزانی ئافرەت چ پلەو پايەيەكى بەرزو شكۆدارى دەست كەوتو وە. چۆن ئافرەت لەسايەى

به لām گرنګ نه ویه تو فـهـرق و جوداوازی بکه ی له نیوان ئەم
یه کسانیه رائیعه ی که شه ریعه تی ئیسلام رواندویه تی له گه ل ئەم
ظاهیره لاسایی کردنه وه ی که هه واداران ی شاره ستانی تازه ی ئەم پـرـو
بانگه شه ی بو ده کـهـن. بزانی شه ریعه تی ئیسلام ئەو شه ریعه ته
یه کسانیه ورده یه: که له سهـر بنه مای فیکره ی ئاده میزادی ره سهـن
دامه زراوه و به خته وه ی ئاده میزادی «به پیاو و ژنه وه» له خو گرتوه،
تاک و کو مه ل تییدا به خته وهـن، به لām ئەم یاسا ده ستکرده ی ئەم پـرـو ئەو
هه موو ئیعلامه ی خراوه ته خزمه ت یه کسان ی نیوان پیاو و ئافره ت نیه
به لکوو ئاره زویه کی چه یوانی ره گه داکوتراوه، به کارده هیندری بوئه وه ی
ئافره ت بکه نه ماده ی رابواردن و روفاهیه تی پیاو، به شیوه یه کی به ربلاو،
تابویان بلوی ئافره ت ده کـهـنه هوکاری دامرکاندنه وه ی ئاره زوی پیاو
به بی بهرچاوگرتنی هـیچ لایه نیکی تر.

۴- بهندی دوانزههم له وهتیقه که نه وه مان تیډه گه یه نئ که حوکمی عدالته نامیزو گونجاو بو سروشتی ئاده میزاد که دروست نییه موسولمانان وازی لی بینن و په نا بو یاسای تر بهرن له هه موو کیشه و نیزار و کاروباریکیاندا ته نا و ته نا حوکمی ئیسلامه و بهس، هه شهریعه تی خوداو حوکمی خودا: که له قورئان و حه دیشدا خو یان ده نوینن به که لکی نه وه دئ موسولمانان کاروباری قیامه تی و دنیا یی له هه موو بواره کانی ژياندا پی به پروه بهرن، چه ندیک به حث و لی کولینه وه بکه ن بو دوزینه وه ی چاره سه ری ته نگژه و چورتمیان له غه یری نه و سه رچاوه پاک و بیگه رده به ولاره که شهریعه تی خودایه خو یان تووشی چورتم و نه گبه تی ژيانی دنیا و قیامه ت ده که ن. له دنیا دا نازاره و

نارەھەتى جەستەيى و گيانى بۆ خۇيان دەخولقېنن و لە قىامەتدا عەزابى سەختى دۆزەخ «خودا پەنامان بەدى».

ئەوھى ئامازەي پېكرا چوار حوكمى سەرەكى بوون كە ئەم وەئىقە لەخۇي گرتبوون و پېغەمبەر ^{ئىپتىدائىي} ^{ئىستىقۇمى} كەردبونىە پاىە و ئەساس و دەولەتى ئىسلامى لەسەر دامەزراندبوون و كەردبونىە وەئىقە و دەستوور بۆ بەرپوۋەبردنى كاروبارو مېنھاج و رېباز بۆ پەپرە و كەردنى لە كۆمەلگەي ئىسلامى تازە رسكاودا. بېگومان وەئىقەكە حوكمى گەرنكى تىرى لەخۇ گرتوون لەسەر لىكۆلەرەو و بېركەرەو شاراوەنن.

لەئاكامى پراكتىزە كەردنى ئەم وەئىقەيە و پەپرە و كەردنى ناوہېۋكى و پاەندبوون بە حوكمەكانى حوكومەتى ئىسلامى لەسەر پتەوتىرېن پاىە و ئەساس دامەزرا، پاشان بەوپەرى بەھىزى و رەگە داکوتراوېيەو لە خۆرەلات و خۆرئاوای جىھاندا بلاو بوۋە و جوانترېن و پېشكە و توتوتىرېن حەضارەت و شارەستانىيەتى پېشكەشى مەوقايەتى كەرد.

بەشى پىنچەم

قۇناغى شەرى بەرگرى

پىشەكى:

ئەم غەزەوات و شەپانەى لىرەدا باسيان دەكەين و خستووماننە ژىر
 عىنوانى «قۇناغى شەرى بەرگرى». بەفيعلى غەزاي بەرگرى و دىفاعى
 بوون و ھەموويان بەگشتى يان بۇ رەتدانەو و پوچەلکردنەو و پىلاننىك
 بوو، يان بۇ بەگژاچوونەو و دەستدرىژىيەكى موشرىكەكان بوو. بۇيە
 ئەم قۇناغە تەمىلىلى قۇناغىك لە قۇناغەكانى دەعوەى ئىسلامى دەكا
 لەسەردەمى پىغەمبەردا ﷺ تەعبىر لە حوكمىك ناكە بەناغە و ياساى
 جىھادى لەسەر دامەزرايى و جىگىر بووبى. ئەم غەزاو شەپە دىفاعىانە
 جگە لەدەورىك لەدەورەكانى بانگەوازي ئىسلامى كە لەو پىشە باسما
 كردن ھىچى تر نىيە، قۇناغىك بوو لە قۇناغەكانى بانگەوازي ئىسلامى
 وەكوو قۇناغى دەعوەى نەينى و قۇناغى دەعوەى ئاشكرا. لەو بەولاو
 وىنەى قۇناغى كۆتايى و ئەخىر دەبينىن كە لەگەل قۇناغى پىشەویدا
 تىكراى حوكمى ئىسلامى پىك دىنن، ئەم قۇناغەش لە روداوەكانى دوا
 صولحى خودەيىبىيەدا خودەنوینى. بىگومان پىغەمبەر ﷺ كاتىك لە
 غەزاي بەنو قورەيظە گەپايەو «وەكوو بوخارى و موسلىم رىوايەتيا
 كردو» ئاماژەى بۇ ئەم قۇناغە كردو فەرمووى: {الآن نَفَرُوهُمْ وَلَا
 يَفْزُونَا}؛ لە ئىستا بەولاو ئىمە دەچىنە سەريان و غەزويان دەكەين ئەوان
 ناتوانن غەزومان بكن.

ئىستاش كاتى ئەو ھاتوۋە روداۋەكانى ئەم قۇناغەي تەمەنى دەعوەي ئىسلامى باس بىكەين. تەنھا باسى ئەو روداۋانە دەكەين كە حوكم و ياسايان ئى ۋەردەگىرى، يان پەندو دەرزىيان تىدايە. بەئى ئەو پەل بەاوين بۇ درىژە پىدان و رانواندى راجىيى فوقەھا تىيانداۋ ھەلدىنى پەسەندىردى رايەك بەسەر رايەكى تردا، كە باسەكەمان ئى درىژ دەبىتتەۋە سودىشى ئى ناپىنين.

شەر دەست پىكرىن لەنىۋان موسولمانان و موشرىكەكاندا

يەكەم غەزايەك كە پېغەمبەر ﷺ كەردى:

لەۋەپىش گوتمان: صەحىح ترين راۋ بۇچوون كە فەرمودەۋ ئاشار ئامازەي پى دەكەن ئەۋەيە كە رىگە بەشەر دەست پىكرىن نىۋان موسولمانان و كافرەكان دواي كۆچكىردى پېغەمبەر ﷺ بۈۋە بۇ مەدىنە. ئەم شەر بە رەۋازانىنە خرايە بۋارى تەنفىزو جى بەجى كەردنەۋە لەمانگى صەفەردا دواي تىپەربۈۋنى دۋانزە مانگ بەسەر كۆچكىردن بۇ مەدىنە. پېغەمبەر ﷺ لەۋكاتەدا بۇ يەكەمجار لە مەدىنە دەرچۈۋ بەمەبەستى غەزاكىردن دژى قورەيش و بەنو ھەمزە، بەلام شەرەكەي تووش نەبۈۋ، بەنو ھەمزە صولحيان لەگەلدا كەردو پېغەمبەر ۋاۋەلانى گەرانەۋە بۇ مەدىنە.

غەزاي بەدرى گەرە

ھۆكارى ئەم غەزايە ئەۋەبۈۋ پېغەمبەر ﷺ بىستى كە كارۋانىكى بازىرگانى قورەيش بە سەرۋكايەتى ئەبۈ سوفىانى كۈرى ھەرب لەشامەۋە دەگەرپتەۋە بۇ مەككە. ئىتر پېغەمبەر ﷺ موسولمانانى

ھەلەنەن بۆلەۋەدى بېچە سەر رىيى كاروانەكە و كالاكەى داگىرېكەن
لەبارتەقاي ئەو مال و سامانەى لە مەككەدا جىيان ھىشتوۋە. ھەندىك لە
ھاۋەلەن پىيان خۆشبوو ھەندىكىان بەلايانەۋە قورس بوو. ھاۋەلەن
كەخۇيان بۇ ئەم رىگىرىيە ئامادەكرد ئىشەكەيان لەسەر شان خۆش بوو
چونكە بە خەيالىاندا نەدەھات توۋشى شەپرو كوشتارىن. ئەبو سوفيان
كە بەم ۋەزەئى زانى و لە رىگەدا بوو بەرەۋ مەككە لىي مەعلوم بوو كە
موسولمانان خەرىكى خۇئامادەكردن بۇ رىگىرى لە كاروانەكەى و
روتكردنى، خىرا ضەمضەمى كوپى عەمرى غەففارى نارد بۇ مەككە
بۆلەۋەى ھەۋال بدا بە قورەيشىيەكان بەھانايەۋە بىن و كالا و شت و
مەكى خۇيان رزگار بكن.

ھەۋالەكە بە قورەيش گەيشت، خىرا خۇيان سازكردو سەر لەبەريان
لەمەككە دەرچوون بەمەبەستى شەپكردن. تەنانەت پىاو ماقولەكانيان
ھەموويان ھاۋەشىيان كردو كەسيان دوانەكەوت نزيكەى ھەزار شەپكەر
بوون.

پېغەمبەر سېرىدى
ئىشەنچلىك لەگەل ھاۋەلەنى لە مەدىنە دەرچوو، لەۋكاتەدا چەند
شەۋىك لە رەمەزان تىپەرى بوو. ژمارەى موسولمانەكان بەگويرەى
رىۋايەتى ئىبنو ئىسحاق سىئەدو چۈاردە پىاو بوون، ژمارەى
حوشترەكانيان ھەفتابوو، بەنۆرە دوو دوو سى سى لە ھاۋەلەن سۈاريان
دەبوون. ھاۋەلەن ئاگايان لە بەھانا ھاتنى قورەيشىيەكان نەبوو كەوا
لەمەككە دەرچوون و بەو ژمارە زۆرەۋە ھاتوون نيازى شەپريان ھەيە.
لەلايەكى ترەۋە ئەبو سەفيان توانى كاروانەكە رزگار بكا، ئەۋەبوو
رېرەۋى دىارىكراۋى كاروانەكەى گۆپرى لەكەنار دەرياۋە رۆيى و ئاۋى
بەدرى خستە لاي چەپى خۆيەۋەۋ بەھەلەداۋان كارۋانى تاۋدا بە پەلە
پېروزي كاروانەكەى لەخەتەرى دەست بەسەرگرتن رزگار كرد.

پاشان پېغەمبەر سېرىدى
ئىشەنچلىك ھەۋالى لەشكر كەشى قورەيشىيەكانى
پىنگەيى، ئىتر پېغەمبەر لەگەل ھاۋەلەنى كەۋتە راۋىژو ۋەرگرتنى

ھەلوئىستى موھاجىرو ئەنصارەكان. كۆچكەرەكان قىسەيان مەردانە و موسولمانانە بوو، يەككى لەوان «المقداد»ى كوپى عەمر بوو، ئەوھبوو وتى: ئەي پېغەمبەرى خودا! بېرۆ بۆ پېشەوھ خودا چوئى فەرمان پېكردوى جى بەجىي بكة، ئىمە لەگەلتاين و سەرمان لەرېدايە. بەلام پېغەمبەر ^{سەئىدى} ^{مەسكۇنى} تەماشاي حەشاماتەكەي دەكردو دەيفەرموو: خەلكىنە! راي خوتانم پى بلىن. سەعدى كوپى موعان ھاتە قسە و تى: واديارە مەبەستت ئىمەيە ئەي پېغەمبەرى خودا! فەرمووى: بەلى. سەعد و تى: بېگومان ئىمە ئىمانمان پى ھىناوى كە پېغەمبەرى خوداى و پەيامەكەتمان بەراست زانىوھ، شاھەتيمان دا كە ئەو شەرىعت و ياسايە تۆ ھىناوتە حەقە. لەسەر ئەمە پەيمانمان پىداوى، عەھدو بەلىنمان پىداوى كە فەرمانبەردارى فەرمانت بىن. سوئندم بەوكەسەي بەحەق كردوئىتى بە پېغەمبەر و ناردوتى بۆسەر ئادەمىزاد، ئەگەر بمانبەيە سەر ئەو دەريايە و خوى تى فرى دەي ئىمە بەشوئىنتا خوى تى فرى دەدەين. پېغەمبەر ^{سەئىدى} ^{مەسكۇنى} بە قسەكەي سەعد دلى خوش بوو، پاشان فەرمووى: بېرۆنە پېشەوھ موژدە و ئى بى، خودا وادەي پىداوم يەككە لەم دوو دەسكەوتەمان دەست دەكەوئى سوئندم بەخودا ھەر دەلىيى من ئىستا چاوم لەشوئىنى گلان و كوژرانى قورەيشىيەكانە.

ئەمجار پېغەمبەر ^{سەئىدى} ^{مەسكۇنى} كەوتە سەر ئەوھى بزائى ژمارەي لەشكرى قورەيش چەندە و ھىزو تواناي شەپريان چۆنە و چۆن نىيە. لەرېگەي چەند كەسىكەوھ كە ئامادەي كردبوون بۆ ھەوالگىرى، بۆي دەركەوت ژمارەيان لەنىوان نۆسەد بۆ ھەزارەو زوربەي سەرانى قورەيش و پىاو ماقولانىان لەناو لەشكرەكەيان دايە.

لەوكاتەش دا ئەبو سەفىان! سەرۆكى كاروانەكەيان رزگارى بوو بوو، بە سەلامەتى كالا و كاروانەكەي گەياندبووھ مەككە، پىاوى تايبەتى ناردبوو بۆلاي قورەيشىيەكان داواي ئى كردبوون بگەرېنەوھ بۆ مەككە و

کاروانه‌که‌ی به‌سه‌لامه‌تی گه‌یاندۆته‌وه‌ مه‌ککه. وه‌لی ئه‌بو جه‌هل که سه‌روکاری له‌شکره‌که‌ی ده‌کرد، سوور بوو له‌سه‌رئه‌وه‌ی که بپروا به‌ره‌و پیش و وتی: سویندم به‌خودا ناگه‌رینه‌وه‌ تا نه‌چینه‌ سه‌ر ئاوی به‌در، خواردن ئاماده‌ ده‌که‌ین و شه‌راب ده‌خۆینه‌وه‌ ده‌یکه‌ینه‌ سه‌یرو سه‌فا و جاریه‌ و چه‌تیو گۆرانیمان بو‌ بلین. عه‌ره‌بی ده‌ورو به‌رمان هه‌والی ئه‌م له‌شکر کیشیه‌و کۆبونه‌وه‌مان ببیسن و بو‌ هه‌تا هه‌تایه‌ لیمان بترسن.

پاشان موسولمانه‌کان رویشتن تا له‌لای «العدوة القصوى» ی شیوی به‌در له‌لای خواروی ئاوه‌که‌وه‌ له‌شکر به‌زیان کرد. حه‌بابی کوپی مونزیر هات وتی: ئه‌ی پیغمبهری خودا! ئایا ئه‌م شوینه‌ی که‌واين تیی‌دا، شوینیکه‌ خودا فه‌رمانی پیکردوی لیی بین و بو‌مان نییه‌ به‌ره‌و پیشتر بچین. یان ئه‌وه‌ رای خۆته‌ و شه‌ر فرت و فیله‌؟!

پیغمبهر ^{سیرودی} ^{سختگۆین} فه‌رمووی: نه‌خه‌یر ئه‌مه‌ رای خۆمه‌ و شه‌ر فیله‌ و پیلانه، وتی: ئه‌ی پیغمبهری خودا! ئه‌م شوینه‌ به‌که‌لکی له‌شکر به‌زی ئیمه‌ نایه‌، خه‌لکه‌که‌ راجمینه‌ بابرۆین تا ده‌گه‌ینه‌ لای ئاوه‌که‌ و له‌وێ بیره‌ ئاوه‌کانی ده‌ورو به‌ر پرده‌که‌ینه‌وه‌ حه‌وزیکێ گه‌وره‌ بنیات ده‌نێن و پری ده‌که‌ین له‌ئاو، ئه‌وکاته‌ شه‌ر له‌گه‌ل قوره‌یشیه‌یه‌کان ده‌که‌ین و تینومان بوو ئاومان له‌په‌ناوه‌یه‌ ئاو ده‌خۆینه‌وه‌، ئه‌وانیش ریگای ئاو خواردنه‌وه‌یان لی ده‌گیری. پیغمبهر ^{سیرودی} ^{سختگۆین} رایه‌که‌ی په‌سه‌ند کرد و خیرا هه‌لسا و هاوه‌لانی له‌ته‌کیدا راستبوونه‌وه‌ هاتنه‌ خوار ئاوه‌که‌ و خویان تیدا له‌مه‌کو‌دا. واته‌ ئه‌و شوینه‌ی که «حوباب» ی کوپی مونزیر ئاماژه‌ی پیکردبوو ^۱.

۱ - روی ابن هشام في سيرته حديث الحباب بن المنذر هذا عن اسحق عن رجال من بنى سلمة، فهي فيما رواه ابن هشام رواية عن قوم مجهولين وذكر الحافظ بن حجر هذا الحديث في الاصابة فرواه عن ابن اسحق عن يزيد بن رومان عن عروة بن الزبير وغير واحد في قصة بدر. وهذا سند صحيح والحافظ بن حجر ثقة فيما ينقل ويدوى. راجع الاصابة ج/ ۲۰۲.

سەعدى كۆپى موعان پېشنىياري ئەۋەي كىرد كە شوئىنىكى قايم و
قۇل بۇ پىغەمبەر سېرىيى
مەنبەسى دروست بىكەن تىيدا پەنا بگرى و شەرەكە بەرپو
بەرى و قورەيشىيەكان نەتوانن زەفەرى ئى بىنن و گىيانى سەلامەت بى و بە
سەلامەتى بگەرپتەۋە بۇ مەدىنە و موسولمانە بەجىماۋەكانى مەدىنە
بەدىدارى شادبىنەۋە. پىغەمبەر سېرىيى
مەنبەسى لەسەر ئەۋەش موافىق بوو،
ئەمجار دەستى كىرد بە ئامۇزگارى ھاۋەلانى و دۇنيای كىردن كە
سەرگەۋتن بۇ ئەۋان دەبى و خودا يارمەتى دەۋا و پىشتىگىرى ئى دەكا.
تەنانت دەيفەرمو ئىرە شوئىنى كۆزىنى فلانە و ئەۋە شوئىنى لەخوئىندا
گەۋزانى فلانە لە قورەيشىيەكان يەكە يەكە بەدەست ئامارەى بۇ
شوئىنەكان دەكىرد... لەۋەدوا كە شەر دامەزرا پىغەمبەر سېرىيى
مەنبەسى چوئى
فەرمو بوو ئاۋا ھاتەدى. ھەرىكەيان لەۋ جىگايەى پىغەمبەر سېرىيى
مەنبەسى
ئامارەى پى كىردبوو كۆزى ^۱.

ئەمجار پىغەمبەر سېرىيى
مەنبەسى لەئىۋارەى شەۋى ھەينى «۱۷» ى رەمەزان
كەۋتە دوعا و پارانەۋە لەخودا و دەيفەرمو:

{اللهم هذه قریش قد اقبلت بخيالاتها وفخرها} خودايە بۇ خۆت ئاگادارى
ئەۋە ھۆزى قورەيشە بە لوتبەرزى و شانازى بەھىزى خۇيانەۋە ھاتوون
«تحدك» تەھەداى تۇ دەكەن «وتكذب رسولك» پىغەمبەرەكەت بەدرو
دەخەنەۋە {اللهم فنصرك الذى وعدتنى} خودايە! ئەۋ سەرگەۋتنەى وادەت
پىداۋم بىھىنىيە دى و پىمان بىخەشى. {اللهم احنهم الغداة} خودايە!
بەيانى رقى خۇتيان پى برپرە. ئىتر درپرەى بە پارانەۋەكەى داۋ دەستى
بۇ ئاسمان بەزكىردبوونەۋە دەپارايەۋە دەلالايەۋە تەنانت ئەبۇبەكرى
صديق بەزەيى پىداھاتەۋە چوۋە دوايەۋە و عەرزى كىرد ئەى پىغەمبەرى
خودا! موزدەبى، سوئندم بەۋكەسەى گىيانى منى بەدەستە خودا ئەۋ

وادهی پیی داوی بۆت دینیته دی .. موسولمانانیش بههه مان شیوه دهستیان کردبوو به پارانه وه و لانه وه به سۆزو کولی گریان وه هاواریان له خودای خویان دهکرد یارمهتیان بداو سهریان بخا^۱ .

له بهیانی رۆژی ههینی که دوو سال به سه ر کۆچکردنی پیغمبەر بۆ مه دینه دا تیپه پری بوو . شه ر له نیوان موشریکه کان و موسولمانه کاندای دهستی پیکرد . پیغمبەر ^{سیرای} ^{سیرای} چنگه زیخ و بهرده وردهی هه لگرتن روبه پری موشریکه کان هه لیدا ، فه رموی : «شاهت الوجوه» خودا روخساریان له ناوبه ری به قودره تی خودا ئه و زیخ و بهرده وردانه چوونه چاوی موشریکه کانه وه و پیاویکیان نه بوو ئه و چا و پرپوونه وهی تووش نه هاتبی . په روه ردا گار فره شته ی نارد ه یارمه تی موسولمانان و له ته ک ئه واندا شهریان کرد^۲ .

جهنگه که به سه رکه و تنیکی گه وه بۆ موسولمانه کان کۆتایی هات . له و شه ردا هه فتا که س له سه رانی قوره یش و پیا و ماقولانیان کۆژابوو ، هه فتا که سیشیان ئی به دیل گیرا . چواره که سیش له موسولمانه کان شه هید بوون .

ئه مجار لاشه ی کۆژاوه کانی قوره یش هه موویان کۆکرانه وه و زوربه ی پیا و ماقول و پالنه کانیانی تیدابوو خرا نه بیریکی به در وه ، پیغمبەر ^{سیرای} ^{سیرای} له که ناری بیرکه وه ستا و به ناوی خویان بانگی ئی کردن یا فلان ، یا فلانی کوپی فلان ، ئایا پیتان خوش ده بوو به ندایه تی خوداتان کردبا و گوپرایه لی پیغمبهره که ی بونایه ؟ ئیمه ئه و وادهیه ی خودا پیی دابوین هاته دی و بۆمان دهسته بهر بوو . ئه ری ئه وه ی خودای خۆتان واده یی پیدابوون بۆتان هاته دی ؟ هه زره تی عومه ر عه رزی پیغمبهری کرد وتی :

۱ - ابن هشام - ۲۰۵/۱ ، زادالعاد - ۷۸/۲ وحديث استفاثة الرسول بریه فی غزوة بدر .

۲ - حديث تأييد للمؤمنين بالملائكة في بدر متفق عليه .

ئەي پيغەمبەرى خودا! تۆ چۆن قەسە لەگەڵ چەند لاشەيەكى بى گيان دەكەي؟ پيغەمبەر ﷺ فەرمووی: سویند بەو كەسەي گيانى موخەمەدى بە دەستە ئیو لەوان قەسەكانم باشتەر نابیستن^(۱).

ئەمجار پيغەمبەر ﷺ راویژی بە هاوەلانی كرد دەربارەي دیلەكان، حەزەرەتي ئەبوبەكر ئامارەي بۆكرد بەو: كە فیدیەیان ئی وەرگری و مەرەخەسیان بکا، بەلكوو خودا هیدایەتیاں بدا، مال و سامانیکیشمان لییان دەست دەكەوی و دەبیته مایەي بەهیز بوونی موسولمانان.. ئیمامی عومەر ئامارەي بۆئەو كرد: كە بکوژین لەو روووە كەئەوان سەرانی کوفرو پالەوانی شەرن، بەلام پيغەمبەر ﷺ رای حەزەرەتي ئەبوبەكری پەسەند كرد، فیدیەي ئی وەرگرتن و مەرەخەسی كردن. وەلی دوا ئەوە نایاتی قورئان نازل بوو، سەر زەنشتی تیدا بوو بۆ پيغەمبەر و پشتگیری رای عومەري تیدابوو، نایەتەكە ئەمە بوو: {مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُلْجَنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ، فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا - الأنفال/۶۷}.

پەندو ئامۆژگاری:

غەزای بەدری گەرە کۆمەلێك وانە و ئامۆژگاری گەرەو بەنرخي تیدان، لەهەمانكاتدا موەجیزەي ئاشکراو سەرنج راکیشی تیدا هەن: كە پەيوەستن بە پشتگیری كردن و یارمەتیدانی خودا بۆ موسولمانان، ئەوانەي كە پابەندن بە مەبادیئو بنەمای ئیمانی راستال و دلسۆزن بە ئەنجامدانی بەرپرسیاریەتي ئایینەكەیان ئیمە ئەم بەلگە و وانانە لەم خالانەدا كورت دەكەینەو:

۱- ئەو ھەمان بۇ روون دەبیئەتوھە كە ھۆكارو پالئەرى ئەصلی بۇ چوونە دەرەوھى موسسولمانان شەپو كوشتار نەبوو، بەلكوو دافیعی سەرەكى دەستگرتن بوو بەسەر كاروان و كالاکەیدا: كە لەشامەوھ بە سەرۆكایەتى ئەبو سوفیان دەگەراییەوھ بۇ مەككە. بەلام پەرەردگار ویستی وابوو دەستكەوتیكى باشترو گەرەتر دەست موسسولمانەكان بخا. سەرکەوتنیكى کاریگەرتر، کاریكى شەریفانەترو گونجاوتر لەگەل ئەو مەبەستەى موسسولمان لە ژیانیدا پیویستە ھەولی بۆیدا. بۆیە ئەو کاروانەى مەبەستیان بوو دەستی بەسەردا بگرن و بەو مەبەستە لە مەدینە دەرچو بوون. خودا لەکیسی دان و لەجیاتى ئەوھ شەپو سەرکەوتن و دەستكەوتى بەنسیب کردن. كە لەواقیعدا ئەوھیان لە خەیاڵدا نەبوو، ئەمەش بۇ خۆی دەلالەت دەکا لەسەر دوو شت:

یەكەم: ھەموو مولك و مالى كافرى حەربى بە نىسبەت موسسولمانانەوھ ریز ئى نەگیراوە و بۆیان ھەيە دەستی بەسەردا بگرن و ھەرچى دەستیان كەوت لەمال و سامانى ئەوان دەبیئەتە ملكى ئەمان. ئەمە ھوكمیكە كۆپای زانایانى ئیسلامى لەسەرە. سەربارى ئەوھش كۆچكەرەن كە لەزیدو نیشتمانى خویان وەدەرنراون و مولك و مالیان كەوتۆتە ژێر دەستی كافرە قورەیشییەكان پاساویكى ترە بۆیان كە لەجیاتى مال و سامانى جیماویان لەمەككە، دەست بەسەر كاروانى قورەیشدا بگرن وەكوو تەعویض و بارتەقایەك بۇ مولك و سامانى دەست بەسەرگیراویان.

دووەم: ویترای مەشروعیەتى ئەم مەبەستەو رەوابوونى ئەم نیازە، پەرەردگار مەبەست و نیازىكى بەرزتر و شەریفانەترو گونجاوتر بۇ ئەو ئەركەى بۆى دروستكراون ویستبوویان بۆى ھینانە دى. ئەویش بریتى بوو لە بانگەوازی بۆلاى ئایینی خودا و جیھاد و خۆبەختکردن لەو

ریبازهدا، قوربانی دان به مال و به گیان له پینا و به زکردنه وه و به شکو راگرتنی دروشمی «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَمْدًا رَسُولُهُ». لیږه وه به ئەندازه ی نهو سهرکه وتنه گه وړه ی که دهست نه بو سوفیان که وت به پزگارکردنی کاروانه که به سهلامه تی، تیکشکان و هه زیمه یه کی گه وړه ش روی کرده هؤزی قورپیش له گوړه پانی جیهاد و روبه ربوونه وه به شمشیر و رمب له نیوان نه وان و موسولمانه کاندا. به راستی نه مه په وړه دره کردنیکی نیلاهی بوو بو دهر وونی موسولمانه کان بو نه وه ی به باشتړین شیوه له م نایه ته دا خو ی وینا بکا و خو ی رانویتنی. که ده فرموی:

{وَإِذْ يَعِدُّكُمْ اللَّهُ إِخْدَى الطَّائِفِينَ أَلَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَكَوْذُونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ تُكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ - الأنفال/۷}.

۲- ئیمه کاتی که بیر له وه ده کهینه وه: که چو ن پیغمبر ﷺ له گه ل هاوه لانی دا راویژ ده کا دهر باره ی روداویک که به شیوه ی چاوه پروان نه کراو روبه پوی بونه وه: نه وه تا کاروانیان له کیس چوو به پړنگایه کدا رویشتو وه تازه دهستی نه مانی پی ناگا. ویرای نه وه ش له شکرکی زوړو پرچه کیان روبه پو بوته وه کاتی که بیر له و دانیشتن و راویژکردنه ی پیغمبر ده کهینه وه له و ساته وه خته دا. دوو ده لاله تی شهرعی گرنگمان بو دهر ده که ون هه ریه که یان گرنگی تایبه تی خو ی هه یه:

ده لاله تی یه که م:

پابه ند بوونی پیغمبر ﷺ به بنه مای راویژ له گه ل هاوه لانی، نه گه ر ئیمه ژبانی پیروزی بخه ی نه روو ده بینن: که له هه موو کاریکی گرنگ و په یوه ست به ته گبیرو سیاسه ی شهرعییه وه، نه گه ر ده قیکی قورنانی پیروژ نه بوو پی پیغمبر ﷺ نه و بنه مایه ی په پره و کردو وه، بو یه موسولمانان کوږایان هه یه له سهر نه وه که راویژ له هه رکاریکدا «ده قیکی «ملزم» له قورنات یان حه دیث دا دهر باره ی نه بوو» بنه مایه کی

شەرىئەتتە نەبىي بەھىچ شىئەيەك پاشگۇيى بىخىي. بەلام ئەۋەى قورئان يان ھەدىتى پېغەمبەر ھۆكەمكەى دىيارىي كىردىي، ئەۋە راۋىزكردن تىيدا بېھودەيە و نەبىي بەھىچ بەلگەيەك ھۆكەمى ئەۋان ۋەلا بىرىي.

دەلالتى دۈۋەم:

ھەموو ھالەتتىكى غەزو پەيمان بەستى و سولخ و ئاشتەۋايى لەنىۋان موسولمانان و بەرامبەرياندا دەبىي سىياسەى شەرىى تىدا پەپرە و بىرىي و خاضەى «حەم الامامە» بىي. ۋاتە: مەشروەيەتتى ۋاجب بوۋنى جىھاد لەپروۋى ئەسەل و بىنەماۋە ھۆكەمكى تەبلىغىيە ھىچ نەسە و سىرپىنەۋە و گۇدان روۋى تىناكا. ھەرۋەكۈۋ چۇن مەشروەيەتتى سولخ و موعاھەدات چەسپاۋە و دروست نىيە بەتال بىرىتەۋە يان لەناۋ شەرىەتتى ئىسلامىدا لىبىرىي و رىشەكىش بىرىي. بەلام ھەندى لەجوزئىيات وىنەى پىراكتىزە كىردن بەگۈيرەى بارو دۇخ و شوۋىن و رۇزگارو ھالەتتى موسولمانان و ھالەتتى دۈزمنىان، سىياسەى شەرىى تىدا رەچاۋ دەكرىي و ھەلۋىستى گۈنجاۋى تىدا رەچاۋ دەكرىي، تەرازۋى مۈھكەم لەو ھالەتەندا دىدو بۇچۈۋنى ئىمامە، ئىمامى خاۋەن ئىمانى ەدالەت خاۋازو سىياسەتمەدارو لىزانى فەرمانپەرۋاى شارەزا لە ئەھكامى ئابىن و دىسۇز بۇ ئابىن و خۇنەۋىست و مەبەست روۋن و ئاشكرا لە ھەلس و كەتەيدا وىپراى ئەۋەش دەبىي پىشت بەستۈبىي بە راۋىزكردن بە موسولمانان سوود ۋەرگىرتن لە خىبىرە و شارەزايىان و بىرو بۇچۈۋنى جىاۋازىيان. جا ھەركاتى فەرمانپەرۋا ۋاى بەباش زانى و پىيى ۋابوۋ بەرژەۋەندى موسولمانان لەۋەدايە بەرەنگارى دۈزمن نەبەۋە بەشەپرى بەرامبەرىي و بەكارھىنانى ھىز، لە روانگەى راي پەسەندى خۇي و دانوسان و لىكۈلەنەۋە لەگەل شارەزايانى ۋلات ئەۋەى بۇ چەسپا كە شەركىدن لە بەرژەۋەندى موسولمانان نىيە، ئەۋە بۇي ھەيە دەستى

ئاشتەوايى درىژبكا، بەمەرجىك لەگەل دەقىك لە دەقەكانى قورئان و
 ھەدىث دژ نەوەستى و ئەو رايەي پەسەندى دەكا لەگەل ئەوايىتى
 شەرىعى تەصادوم نەكا، ئەمە پەپرەودەكا تا بارودۇخى گونجا و دىنە
 پىشەوہ بۆ شەپرو جىھاد دژى دوژمنان، ھەركاتى وای بىنى كە
 بەرژەوہندى موسولمانان لەوہدايە شەپىكا و جىھاد دەست پى بكا، ئەوہ
 بۆى ھەيە رەعىيەتەكەي ھەلنى و بۆ روبەپوبونەوہى دوژمن و دەست
 لىوہشاندى.

ئەمەي گوترا كۆپاي عاممەي فوقەھاي ئىسلامە و زۆر بەلگە و نىشانە
 لە سىرەي پىغەمبەردا دەست دەكەون لەسەر ئەوہى ئامارژەمان پىكرد.
 «اللهم» مەگەر دوژمن ھىرش بىنى بۆسەر و لاتى موسولمانان و لەمالى
 خۆيان پەلامارىيان بدا، ئەوہ ئەو كاتە ئەركى سەرشانى موسولمانانە
 بەھەموو ھىزو توانايانەوہ بەھەر وەسىلەيەكەوہ بى دوژمن لە و لات
 وەدەرنىن، دەبى لە حالەتى وادا موسولمانان بەگەنج و پىريانەوہ بە
 ئافرەت و پىاويانەوہ ھەموويان تىكرا بكەونە حالەتى بەرگرى كردنەوہ.
 بەمەرجىك بەھەموويان نەبى كارەكە ئەنجام نەدرى.

ئەمجار راي راست و صەحيح: «كە زۆربەي فوقەھا قبوليانە»
 ئەوہيە: كە ئەم جۆرە راويزژە مەشروع و رەوايە، مولزم نىە و پىويست
 ناكە فرمانرەوا پەپرەوي بكا، بەلكوو ئەوہى لەسەر فرمانرەوا پىويستە
 ئەوہيە: رايەكان وەربگرى و لىيان وردبىتەوہ و بيانكاتە رىگە
 روشنكەرەوہ. تەنانەت ئەگەر زۆرىنەي راويزژ پىكراوہكان رايەكى
 پىچەوانەي راي فرمانرەوايان ھەبوو، ھەر نابىتە ھۆى ئەوہ فرمانرەوا
 ناچارىكا رايەكەيان وەربگرى. لەم بارەوہ قورطوبى دەلى: راويزژكار
 دەپوانىتە راو بۆچوونەكان و تىدەفكرى كام رايە نزىكتەرە بە ناوہپۆكى
 قورئان و فەرمودەي پىغەمبەر ﷺ جا ئەگەر خودا دلى ھىنايە سەر

پہرہ و کردنی رایہ ک له رایہ کان ئیتر پشت به خودا دہبہ ستی و پہرہ وی دہکا»^۱.

۳- بیگومان باحیث و تویرہ روه بوی هیه پرسیار بکا بلی: بۆچی رای ئه بوبه کرو عومرو میقداد له دلی پیغه مبهردا کاریگه ریی ته وای نه بوو، به لکوو به رده وام ده پروانییه دهم و چاوی خه لکه که و پیی دهرموون: رای خو تانم بۆ دهربرن. هه تا سه عدی کوپی مه عاذ قسه ی کرد، ئیتر به قسه کانئ ئه و دلی ئاوی خوارده وه و دلی داسه کنا؟

وه لامی ئه م پرسیاره به جییه ئه وه یه: پیغه مبهردا ^{سیرای} ده یه ویست رای ئه نصاره کان وهریگری دهریاره ی ئه وه ی ئایا ئه وان له دهربرینی راو حوکمه کانیا ندا ئه و مو عاهده تایبه تییه بهرچاو ده گرن که له گه ل پیغه مبهردا به ستبوویان و پابه ندی ئه و په یمانه ن یان نا؟ ئه و کاته به پیی ئه و په یمانه پیغه مبهردی خودا مافی ئه وه ی نییه زهختیان ئی بکا بۆ شهرو داکوکی ئی بکه ن له دهره وه ی مه دینه دا، چونکه په یمانه که یان به ده ق ئه وه ی تیدا یه که ته نها له ناو مه دینه دا بهرگری ئی بکه ن.

یان ئه وان «واته ئه نصاره کان» له روانگه ی ههسته ئیسلامیه که یانه وه و په یمانی گه وره یان له گه ل خودادا، رای خو یان دهرده برن و هه لویستی خو یان ده نوینن؟ که وابوو پیویسته پیغه مبهردا ^{سیرای} له گه لیا ندا له م باره وه پابه ندی له سه ر ئه وانیش پیویست بوو مافی ئه و په یمان و به لینه بدن و پابه ندی بن و ئهرکی سه رشانی خو یان به جی بینن به ته وای.

ئیمه که له وه لامه که ی سه عد تیده فکرین، ده زانین: ئه و به لێن و په یمانه ی که ئه نصاره کان داویانه به پیغه مبهردا ^{سیرای} پیش کوچکردنی

بۇ مەدېنە، پەيمان بەستىن بوو لەگەل خۇدا، ئەوان تەصەورى ئەوەيان
 كىردوۋە كاتىك پېغەمبەر كۆچ دەكا بۇلايان و دىفاعى ئى دەكەن
 دىفاعكردنەكەيان دىفاع دەبىي لە ئايىنى خۇدا و شەرىعتى خۇدا،
 كەوابو قەزىيە مەسئەلەى دەقىكى دىارىكراو نىيە كە لەگەل پېغەمبەردا
 لەسەرى رىك كەوتوون و زىاد لەوۋ بەدەر لەوۋ پابەندى ھىچى تر نەبن،
 بەلكو مەسەلەكە لەوۋ فراوانترە، ئەوان بەو رىككەوتنە چوونە ژىر
 پابەندبوون بە صەك و كومپىيالىيەكى گەرەتر كە ئايەتى:

{إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي
 سَبِيلِ اللَّهِ لِيُقَاتِلُونَ وَيُقْتَلُونَ}. وىناى گرتوۋە و لەخۇى گرتوۋە.

بۇيە وەلامى سەعد ئەوۋبوو وتى: {لقد آمنا بك وصدقناك وشهدنا أن ما
 جئت به هو الحق فامض لما أردت فنحن معك}.

ئىمە ئىمانمان پىي ھىناۋى تەصدىقى پەيامەكەتمان كىردوۋە،
 شاىەتىمان داۋە كە ئەو پەيامەى ھىناۋتە ھەق و راستە، فەرموۋ بېرۇ
 بەرەو ئامانجى خۇت ئىمە سەرمان لەپىتايە. واتە: لەگەلتاين لە
 چوارچىۋەى پەيمانىكى گەرەترو بەرفراوانتر لەوۋى كە ئىمە لەوۋپىش
 لە پەيمانى عەقەبەى دوۋەمدا بەلئىمان پىداۋبوۋى.

۴- دروستە بۇ ئىمام لە غەزاۋ جىھاددا كە ئىستىعانە بكا بە
 جاسوس و چاۋدىرو بۇلاۋيان بكا تەۋە بەناۋ ھىزى دوژمندا، بۇئەۋەى
 موسولمانان بتوانن پىلان و نەخشەى دوژمنان بزانن. حال و ھەزەو
 ژمارەو ھىزو توانايان بزانن. ھەروا دروستە ھۆكارى جىاۋازو ھەمەجۇر
 بگىرتەبەر بۇ زانىنى قەبارەى ھىزى دوژمن. بەمەرجىك گرتنەبەرى ئەو
 ھۆكارانە نەبىتە ھۆى زىانگەيانندن بە بەرژەۋەندىيەك زۇر گرنگتر بى لە
 بەرژەۋەندى ئاگاداربوون و بەسەر حالى دوژمندا. زۇرچارا و پىۋىست
 دەكا ھۆكارەكە بەنھىنى پەپرەو بكرى، يان فرت و فىلى تىدا ئەنجام

بدری. هه موو ئه مانه رهوان و دروستن لهم رووه وه كه پئويستن بۆ بهرژه وه ندى موسولمانان و پاراستنيان. كتيب و سهراوه كانى سيره ئاماره به وه ده كه ن كه پيغمبهر ^{نبرودی} ^{له شکره} كاتيک له نزيك به در دابه زى و له شكرى به زى كرد. ته شريفى له گهل يه كيک له هاوه لانيدا سواربوو رويشتن تاتووشى پيره ميژدىكى عه رب بوون. پيغمبهر ^{نبرودی} ^{له شکره} ده باره ي قورده يش و موحه ممه دو هاوه لانى پرسيارى لى كرد ئاخو چى له هه واليان ده زانى؟ پيره ميژده كه وتى: پيتان نالييم تاپيم نه لين ئيوه كيئ؟ پيغمبهر ^{نبرودی} ^{له شکره} فهرمووى: ئه گهر هه والمان بده يتى ئيمه يش ده لين: ئيمه كيئ. پيره ميژده كه وتى: ئوه به ئوه؟ پيغمبهر فهرمووى: به لى: ئيتر كا برى عه رب ئوه ي ده يزانى ده باره ي قورده يشه كان و ده باره ي پيغمبهر و هاوه لانى بۆى باسكرد. جا كه پيره ميژده كه له قسه كانى بۆوه، ئه مجار وتى: ده ي باشه ئيوه كيئ؟ پيغمبهر ^{نبرودی} ^{له شکره} فهرمووى: ئيمه له دانيشتوانى ئاوين و ئيتر گه رايه وه و كا برى جى هيشت. جا پيره ميژده كه له به رخويه وه ده يگوت: له چ ئاويكن؟ له ئاوى عيراقن؟

0- چهند جوړيك له ته صه روفاتى پيغمبهر ^{نبرودی} ^{له شکره}

ئهم حه ديث و گفتوگويه ي رويدا له نيوان پيغمبهر و «الهاب» كورى «المنذر» ده باره ي شوينى له شكر به زيبه كه ي پيغمبهر «حه ديته كه بۆخوى به رشته يه كى راست ريوايه ت كراوه» ئهم حه ديته ئه وه مان پى ده لى: كه ته صه روفات و هه لس و كه وتى پيغمبهر ^{نبرودی} ^{له شکره} هه مووى له جوړى ته شريع نيه و پئويستبى شوينى بكه وين. به لكوو زوركات ته صه روفاته كانى ته صه روفى ئاده ميزادانه و له بىرو فيكرى ئاده ميانه ي هه لقوليون، گومانيش له وه دانیه له حاله تى ئاوا دا ئيمه مولزم نين به په پره و كردنى: يه كيک له وشخانه ي كه له هه لس و كه وتى

ئادەمیانەى ھەلقولێو ھەشکر بەزیکردنى بوو ھەو شوینەى کە ھەلى
بژاردبوو ھەبەدردا، ئەو ھەتا بینیمان «الحباب» چۆن ئاماژە دەکا بە
گواستەنەو ھەو شوینە بوو شوینیکى گونجاو ترو موافەقەکردنى
پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} ھەسەر بۆچوونەکەى «الحباب».

ئەمەش دواى ئەو ھەى کە «الحباب» چوو ھەنج و بناوانى ئەو: کە
ھەلبژاردنى پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} بۆ ھەشکر بەزیکردنى ھەو شوینە بە نیگایەک
نییە ھەخوداوە بۆى ھاتبى. ھەروا ھەوشیو زۆر ھەتەسەر و فاتى کە
دەچنە چوارچێو ھە «السیاسة الشرعية» و ھە پیغمبەر ھەلس و کەوتى
تیدا کردون بە صیفەتى ئەو ھەى کە ئیمام و سەرۆکى دەولەتە، نەک بە
صیفەتى ئەو ھەى پیغمبەر ھەو ھە خوداوە نیگای بۆ ھاتوو. و ھەکوو زۆر ھە
رینمویى سەربازى و نەخشە و پلانى سەربازى. کە فوقە ھەى ئیسلا ھە
دریژى و ھەرفراوانى لى دواون و ناكرى ئیمە لیژەدا ھەموو ئەو نمونەو
باسانە رابنوین.

٦- گرنگى پارانەو ھەو لالانەو ھە خوداوە بتمانەو پشت بەستن بەزاتى پاكى:

ئیمە زانیمان چۆن پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} چۆن ھەو ھەلانى دلتیا دەکردن کە
سەرکەوتن بۆ ئەوانە، تەنانەت ئاماژەى بۆ شوینى کوژرانى زۆر
ھەسەرانى قورەیش کردو دەیفەرموو: ئەمە شوینى کوژرانى فلانەو ئەمە
جیگای ھە خویندا گەوزانى فلتانە..... الخ. چۆنیشى فەرموو بوو ئاوا
ھاتەدى. ھیچ ھەو کوژراوانە ھەو شوینەى پیغمبەر دیارى کردبوو
کلانەبووبن، ھەریەکەیان ریک ھەو جیگە ھە خوینى خوى دا گەوزى بوو.

ھەگەل ئەو ھەشدا بینیمان پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} بە دریژایى شەوى ھەینى ھە
سەنگەر و ساباتەکەیدا کەبۆى دروستکرا بوو، ھەخودا دەپارایەو ھەو
دەلایەو ھەو دەستى بەرزەکردەو بۆلای ئاسمان دەکروزیەو ھەو داواى

يارمەتى و سەرکەوتنى لە پەرورەدگار دەکرد، ئەوەندەى دەست بەرزکردەوه رىداكەى لەسەر شانى كەوتە خوارو حەزرەتى ئەبوبەكر بەزەبى پيدا ھاتەو وەتى: ئەى پېغمبەرى خودا! بەسە چىدى مەكپوزىو دۇنيا بە خودا ئەو وادەى پىي داوى دەپھىننە دى. دەى كە پېغمبەر لە يارمەتيدانى خودا دۇنيا بوو بى ئەم ھەموو پارانەو بەكۆل و بەسۆزە بۆچى؟ بەتايبەتى دۇنيا بوونى پېغمبەر لەسەر كەوتن گەشتبوو ئاستىك فەرمووى: دەلىي يەكە يەكە شوينى لەخويندا گەوزانى پالەوان و سەرانى قورەيش دەبينم؟

بۆ وەلامى ئەو دەگوتى: دۇنيا بوونى پېغمبەر و پىروابوونى بە يارمەتى خودا و سەرکەوتنى بەسەر دوژمنانيدا لەو وە سەرچاوەى گرتووە كە خودا وادەى پىدابوو، وادەى خوداش ھەردەبى بىتەجى. تەننەت وى دەچى خودا نىگای بۆ كەردى، روداوى داھاتووى جەنگەكەى پى راگەياندى.

رۆچون و قولبوونەو لە پارانەو و لالانەو و دوعا و دەست بەرزکردنەو بۆ ئاسمان ئەو ئەركىكى بەندايەتیکردن و عبودىيەتە: كە ئادەمیزاد بۆئەو دروستکراو و لەھەموو حالیکدا ئەو بەھای سەرکەوتنە.

سەرکەوتن «بەھەر ھۆ وەسیلەك بىتەدى» لە خوداوەیە و بەتەوفىقى خودایە. پەرورەدگار ئەو لەئیمەى دەوئ ئەو یە ئیمە بە سروش و بە ئىختیار بەندەى خوداين و بەندايەتى خۆمان بۆزاتى پاکی رابگەيەنین.

ھىچ كەسك ئەوەندەى بە صىفەتى «عبودية» لەخودا نزىك دەبىتەو بەھىچ رەوشتىكى تری ئەوەندە نزىك نابىتەو. ھىچ ئادەمیزادىك دەستپىكى پارانەو بۆگىرا بوونى نزاو پارانەو كانی

{إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ أَنِّي مُبْعِدُكُمْ بِالْفُلِ مِّنَ الْمَلَكَةِ مُرَدِّينَ - الأنفال/ ٩}.

پېغەمبەرى خۇدا لە روانگەى ئەم «عبودىيەت» و بەندايەتتە بەسۆزەيەو، دۇنيابوو لە سەرکەوتن، بتمانەى ئەوھى لەلا دروست بوو بوو كە سەرەنجام و سەرورەى بۇ موسولمانان دەبى.

ئەمجار تۆ موقارەنە و پىكگرتنىك بکە لەنيوان دياردەو مەظھەرى ئەو «عبودىيەت»ەى لە ھەلۆيىستى پېغەمبەردا خۆى نواند لەگەل دياردەى ئەو لوتبەرزى و جەبەروتەى لە ھەلۆيىستى ئەبو جەھل دا خۆى نواند، كاتىك پرماندى وتى: ھەرگىز ئىمە ناگەرپىنەو ھەبەر ھەتا حوشتر سەرنەبرىن و چىشت و نان و سفرە نەپازىننەو ھەشەراب و مەى نەخۆينەو ھەئاھەنگىك نەگىرپىن و نەيكەينە شايى و لۇغان و بەزم و گۇرانى، ھەموو ھەرب ئەمە بېيسى و ترسو سامى ئىمە بچىتە دلى ھەموو كەسەو. دەتۆ سەرنج بەدرە ئاكام و سەرەنجامى ئەم خۆبەزلزانی و جەبەرپوتە بۆشە لاژگە.

۷- يارمەتيدانى موسولمانەكان بە فرىشتە لە غەزاي بەدر:

روداوى غەزاي بەدر موعجىزەى فرە گەورەى لەخۇگرت، يەككە لە موعجىزە گەورەكانى يارمەتيدانى موسولمانان، ئەوھبوو پەرورەدگار لەو جەنگەدا بە فرىشتە كۆمەكى بە موسولمانان كرد، راستەوخۇ فرىشتە لەتەك موسولمانەكاندا دژى كافرەكان شەپيان كرد. ئەو ھەقىقەتتىكى چەسپاوو سەلمىندراو بەدەقى قورئان و ھەدىشى صەحىح ئىبنو ھىشام رىوايەتى كردوو دەلى: پېغەمبەر ﷺ لەژىر ساباتەكەدا ماتبوونىكى بەسەردا ھات و پاشان بەئاگا ھاتەو ھەرمووى: موژدە ئەى ئەبوبەكر يارمەتى خۇدا ھات، ئەو ھەبەرئائىلە رىشمەى ئەسپەكەى گرتوو ھەلنگى دەدا. ئىمامى بوخارىش بە دەقىكى نزىك لەو رىوايەتە رىوايەتى كردوو «۱».

۱ - ولفظہ فی البخاری ان الثبئی صلی اللہ علیہ وسلم قال هذا جبریل اخذ بزمان فرسہ

رونتىن بەلگە لەسەرئەوۋە كە تەعبىردانەوۋە لە ئايەتەكەدا بە وشەى «ملائكة» مەبەست ھىزى مەعنەۋى و مەدەدى روحى نىە وەكوو ھەندى كەس وايان گومان بردوۋە. دەلىل: رونتىن بەلگە لەسەر بەتال و پوچى گومانى ئەوانە دىيارىكردنى چەندىيەتى فرىشتەكانە بە ژمارەيەكى دىيارىكراو كە برىتييە لە ھەزارو دەفەرموى: {فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ - الأنفال/۹}.

چونكە ژمارە وەكوو دەلىل: {من مستلزمات الكم الفصل في الأشياء} ئەمەش لەشتى مادى و ھەست پىكراودا بەكاردەھىندى.

لېرەو دەزانىن: كە تەقىيدكردنى بەيانى ئىلاھى بە نىسبەت وشەى فرىشتەوۋە بەژمارەيەكى دىيارىكراو چەند حوكمىكى جوان و سەرنج راكىشى لەخوگرتوۋە، دىيارىتىن و گەرەتلىن، رىگا برىنە لەوانەى كە دەيانەۋى وشەى «ملائكة» لە ئايەتەكەدا بەويستى خويان و بىرو بوچوونى خويان تەفسىر بكن كە برىتييە لە پالپىشتى كردنى مەعنەۋى!!

ئەمجار نازلىبوونى فرىشتە بو شەپ لەتەك موسولمانەكاندا دژى كافرەكان، تەنھا دلىاكردنى موسولمانەكان بوو، وەلامدانەوۋەيەكى حىسسى بوو بو ئەو پارانەوۋە لالانەوۋە بەكول و سۆزدارەى پىغەمبەر ﷺ كە يەكەم روبەروو بوونەۋەى مەيدانىيان لەپىنا و ئايىنى خودادا دژى كوفر داخووزى بوو، روبەروو بوونەۋەيەكى نابەرامبەر، وەستان دژى لەشكرىك سى بەرامبەرى ئەوان لەژمارە و لە كەرەستەى شەردا. ئەگىنا سەرگەۋتن يارمەتىدان بەدەست خودايە و بەس. فرىشتە ھىچ كاريگەريەكى خوى نىيە لەو سەرگەۋتنەدا. بۆيە بو رونكردنەۋەى ئەو حەقىقەتە پەرۋەردگار فەرموۋى: {وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلَظْمَيْنِ بِهِ قُلُوبُكُم مَّا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ - الأنفال/۱۰}.

۸- ڙياني بهرزهخي مردوان:

ناشڪرايه: ڪه راوهستاني پڻه مڀر ^{ڀڙوڊي} ^{ڀڙوڊي} له سهر ليواڙي بيري قولهيب، بانگڪردني له موشريڪه ڪوڙاوهڪان و تهڪهي ئيمامي عومهر له وساته وهخته داو وهلا مې پڻه مڀر ^{ڀڙوڊي} ^{ڀڙوڊي} بو ئيمامي عومهر، به لگهيه ڪي ناشڪراو روونه له سهر ئوه ڪه مردوو ڙياننڪي تايبه تي بهخوي هيهو ئيمه ڪه قيقهت و چوڻيه تي نازانين. ئوه دهگهيه نې ڪه گياني مردوان دواي مردن له دهوري لاشه ڪه دهبي. ليروه ماناي عزابي ناو گوږو نازو نيغمه تي ته صهورور دهڪري، وهلي هه موو ئه مانه خاضعي پيوهر و ته رازويه ڪن ڪه عه قل و ههستي ئيمه ده رڪيان ناکه ن، ئوه جيهماني مهله ڪوته و دووره له ئه زمون و ديدو بينيني عه قلې و مادي ئيمه، ئيمه پيوسته له سهرمان بروامان پئي ههبي و له بووني دنياين، به مه رجنيڪ له ريگاي صهحيح و راسته وه پيمان گهيشتي.

۹- پاشان مهسه لهي ديله ڪاني شهر ويڙاي راويژڪردني پڻه مڀر ^{ڀڙوڊي} ^{ڀڙوڊي} به هاوهلاني دربارهيان و ئه مجار فيديه وهرگرتن لييان و پاشان نازلبووني ناياتي قورئان و سهرزه نشتڪردني پڻه مڀر و هاوهلان له سهر رهچاوڪردني ئه و ڪوڪمه، دهلئين ئه م مهسه لهيه چند دهلاهه تيڪي تيدايه ههريه ڪه يان گرنگي خوي هيه.

يه ڪم: دليل و ئيجتيهاد ڪردني پڻه مڀر ده ربارهيان:

ئهم روداوه نامارزه دهڪا بوئوه ڪه پڻه مڀر ^{ڀڙوڊي} ^{ڀڙوڊي} بوئي هه بووه ئيجتيهاد بڪا، ئه مه راي جه ماوهري زانايانه و به لگه شيان مهسه لهي ديله ڪاني به دره. جا ئه گهر صهحيح بي پڻه مڀر ئيجتيهاد بڪا، دهگونجي له ئيجتيهاد هه ڪيدا هه لش بڪا و بيشي پيڪي. وهلي نابي هه له ڪردنه ڪهي پايه دار بي، به لڪوو دهبي قورئان نازل بي و هه له ڪهي

راست بکاتہ وہ۔ نگہر دواي ئیجتیہاد کردنہ کہی ثایہت نازل نہ بوو ئہ وہ
مانای ئہ وہ یہ ئیجتیہادہ کہی پیکاو یہ تی و بہ گویرہ ی ئہ و حق و
راستیہ ی لہ زانیاری خوادا چہ سپاوه ئیجتیہادہ کہی ہاتوتہ دی۔

ئہ بو ئیسحاقی شیرازی لہ کتیبی شہرحی «اللمع» دا دہئی: دہشی
پیغہ مبر لہ ہندی ہئس و کہوت و بریاردہ ہلہ بکا بہ لام ناگونجی خودا
بیئی لہ سہر ئہ و ہلہ یہ بہ ردہ وام بی۔ بہ لکوو دہبی خیرا ناگادار
بکریتہ وہ۔ ہروا دہئی: ہندی لہ عولہ مایانی مہزہ بی شافیعی
فہرموویانہ دہشی پیغہ مبر ہلہ بکا، ئہ وہ قورٹان دہفہرموی: {عَفَا اللَّهُ
عَنْكَ لِمَ أَذِنَتْ لَهُمْ - التوبة: ۴۳}۔ ئہ مہ ئہ وہ دہگہ یہ نی: کہ پیغہ مبر ^{صلی اللہ علیہ وسلم}
ہلہ ی کردبی ^۱۔

ئیمامی ئہ سنہوی لہ شہرحی مینہاج داو نامودی و ئیبنو
حاجیبیش ئہ وہ یان پہسند کردوہ و فہرموویانہ دروستہ پیغہ مبر
ہلہ بکا بہ مہرجیک لہ سہری بہ ردہ وام نہ بی۔ ئیمامی نامودی ئہ م
رایہ ی لہ زوربہ ی زانیانی شافیعی مہزہ ب و زانیانی حنبلی و
عولہ مای حدیث نہ قل کردوہ ^۲۔

ئیمامی بہ یضاوی لہ راقہ کردنی ثایہ تی: {مَا كَانَ لِإِنِّي أَنْ يَكُونَ لَهُ
أَسْرَى حَتَّى يُلْحِقَ فِي الْأَرْضِ يُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ - الأنفال/۶۷}: دہفہرموی: ثایہ تہ کہ واتہ: ئہ م ثایہ تہ بہ لگہ یہ
لہ سہرئہ وہ کہ پیغہ مبران ئیجتیہاد دہکن دہشی لہ ئیجتیہاد
کردنہ کہ یاندا ہلہ بکہن بہ لام نابی بہیڈری لہ سہر ہلہ کہ یان بہ ردہ وام
بن۔

۱ - برونہ: شرح المع لابی اسحق شیرازی، ص ۲۴۔

۲ - الأسنوی علی شرح المنہاج ۵۳۷/۴۔

بېگومان ھەندى كەس بەلایانە ۋە كارىكى ئەستەمە نىسبەتى ھەلە
 بۇلای پېغەمبەر بدرى. واگومان دەبەن ھەلەكردن تاوانە، يان لادانە لە
 رىگای راست و شتى وا. كە لەگەل چمكى «پېغەمبەران مەعصومن» و
 صىفەتى عىصمەت بۇ پېغەمبەران ئابىتە يەك ناگرنە ۋە. بەلام پىۋىستە
 ئەۋە بزەنن كە مەبەست بە «خطأ = ھەلە» نەپىكانى ئىجتىھادەكەيەتى
 بۇ ئەۋ شتە ھەق و ئابىتەى لە زانىارى خودادا ھەيە، ئەمەش چ
 دژايەتەكى لەگەل عىصمەتى پېغەمبەردا نىيە، بەلكو لەسەر
 ئىجتىھادكردنەكەى پاداشى ھەيە. ئادەمىزادىش موكلەفن بەۋەى
 شويىنى بكەون لەۋەدا، بەمەرجىك ئايەتەك نازل نەبىتە سەرى لەۋ ھوكمە
 لای بدا بۇ ھوكمىكى تر. دەق ۋەكو ھاكىمىك وايە كە ئىجتىھاد دەكا.
 كەۋابو ئىجتىھادى پېغەمبەر ﷺ لەۋشتانەدا كە نىگای بۇ نەھاتىنى
 دوو لايەنە و دوو سەرەيە، لايەنىكى ئىجتىھادەكەى بەنيسبەت لايەنى
 يەكەمەۋە ھەرگىز ۋەصفدار ناكرى بە «خطأ = ھەلە» چونكە ئادەمىزاد
 موكلەفن بەۋەى شويىنى بكەون و پەپرەۋى بكەن ۋەكو شويىنكە وتنىان
 بۇ باقى «مجتەھد»ەكانى تر. چونكە ئەۋان ھىچ رىگايەكيان نىە بەھۆيەۋە
 بزەنن ئاخۇ لە عىلمى خودادا پىكاۋيەتى يان نا. ۋەلى ئىجتىھادەكەى
 بەنيسبەت لايەنى دوۋەمەۋە. واتە بەنيسبەت پەيۋەست بوۋنى
 بەزانىارى خوداۋە، ئەۋە خاضە بۇ ھەردوۋ صىفەتى صىحەت و
 «خطأ». چونكە لەم روۋەۋە ئىجتىھاد دەگونجى ئەۋ واقىعە نەپىكى و لىنى
 لابدا. كەمالى رەھا تەنيا بۇ خودايە ۋەس.

بېگومان ھەزەرەتى رەسولى ئەكرەم پلە بە پلە قۇناغى كەمالاتى برى و
 ئەۋ مەراھىلانەى جى ھىشتن كە بەنيسبەت ئەۋ قۇناغانەى پىيان
 گەيشت بە نەقص و تەقصير ھىب دەكران و ھەردەم «استغفر الله»ى
 دەكرد لەۋ كەم و كورپانەى دەھاتنە پىشى و لىيان تىدەپرەى.

ئەستەغفۇروللاي دەكرد ۋەكۈۈ چۆن ئىمە ئەستەغفۇروللا ئەتەۋان دەكەين.
تەنەنەت پېغەمبەر ﷺ بۇ خۇي دەفەرمۇي:

{ئەنە لېغان على صدرى فاستغفر الله في اليوم واللييلة سبعين مرة}.
كەمتەرخەمى تەقەسەر سۈرى دىم دەپى ۋە لە شەۋو رۇژىك دا حەفتا جار
داۋاي لىخۇشېۋون دەكەم.

ب- دەۋەم: ھەرۋەكۈۈ چۆن غەزاي بەدر يەكەم ئەزمۇنى موسولمانان
بوو لەبۈارى فېداكارى ۋە شەپكردن لە رېگاي خودادا وېپراي زەئىفى ۋە
لاۋازىيان لەبارەي ژمارە ۋە كەرەسەي شەپەرە، يەكەم ئەزمون ۋە
تاقىكردنەۋەشيان بوو لە بېنىنى دەستكەۋتى جەنگ ۋە مال ۋە سامانى
زۆرۈ دەست بەسەردا گىراۋ، كاتىك دۈاي شەپەرەكە ئەۋ ھەموو غەنیمەت ۋە
دەستكەۋتەنەيان لەبەر دەستى خۇيان بېنى ۋە خودى خۇشيان لەبارو
دۇخىكى ۋە ادابۋون خىريان پى دەشیا ۋە ئەۋپەرى پلەي ھەژارى ۋە
ئاتاجىدا بوون. بېگومان حېكمەتى خودايى چارەسەرى ئەم كېشەيەي
كردو دلى موسولمانەكانى دامەزراۋكردو بەھۇي موعجىزەي سەرکەۋتن
فەرامۇشيان ھات.

پاشان حېكمەتى خودايى چارەسەرى ئەزمۇنى بېنىنى غەنیمەت ۋە
دەستكەۋتى زۆرۈ زەبەندەي بەھۇكارى تەربەۋى دەقىق لەكاتى
گونجاۋى خۇيدا ئەنجامدا. لەراستىدا كارىگەرى ئەم ئەزمۇنە لەدوۋ
مەشەدى دۈا تەۋاۋبوۋنى جەنگەكەدا خۇي نۈاند:

مەشەدەي يەكەم: كاتىك موشرىكەكان تېشكان ۋە ئەۋ ھەموو
غەنیمەت ۋە مال ۋە سامانەيان جى ھېشت، ھەندى لە موسولمانەكان
پەلامارى كۆكرتەۋە ۋە گرتنى غەنیمەتەيان داۋ، ھەندىكىان لەگەل
ھەندىكىان كەۋتنە كېشە ۋە مقۇ مقۇۋە لەۋەدا ئاخۇ كىيان شياۋى ئەۋ
دەستكەۋتەيە ۋە نرىكبوۋ كېشەكەيان بەرەۋ تۈندۈ تىژى بېراۋ ھېشتا

حوکمی چوئیہ تی دابہ شکردنی غنیمت و دہسکھوتی جہنگ نازل نہ بوو، نہ یاندہ زانی ئہو دہسکھوتانہ چوئن بہ سہر جہنگاوہرہ کاندہ دابہ ش دہکری. ئہوہ بوو پرسیاریان لہ پیغمبر دہکردو کی شہکیان لای ئہو کو تایی دہات.

لہ وسہرو بہندہ دایہ تی: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرُّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَاصْلِحُوا دَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا لُمِيتَ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ - الأنفال / ۱-۲}.

ئہتو دہبینی ہر دو ئایہ تہکہ و ہلامی پرسیارہ کیان لہ خو ناگری بہ لکوو ئہو دہگہ یہ نی: کہ غنیمت و دہسکھوتی جہنگ بو ہیچ لایہ کیان نیہ بہ لکوو بو خوداو پیغمبرہ، ئہوہی لہ سہر ئہوان پیویستہ و ئہرکی سہر شانیاہ ئہوہیہ نیزاعی خو یان نہ ہی لن و فہرمانبہرداری خوداو پیغمبرہی خودابن، خو یان لہ نہ ہیہ کانی بیاریزن، ئہوہ ئہرکی سہر شانی ئہوانہ. غنیمت و دہسکھوتی جہنگ با چاوہ پروان بن خوداو پیغمبر چوئی دابہ ش دہکەن و بو کی دیاری دہکەن. جا: کہ موسولمانہ کان بہ خودا ہاتنہوہو پابہندی فہرمان و نہ ہیہ کانی ئایہ تہکان بوون، وازیان لہ موشاجہرہو مقو مقو ہی نا، ئہمجار ئایاتی تر نازل بوون چوئیہ تی دابہ شکردنی غنیمت و دہسکھوتی جہنگیان بو دیاری دہکا. بو یان روون دہکاتہوہ چوئن بہ سہر جہنگاوہرہ کاندہ دابہ ش بکری. ئہمہش جواترین و نایاب ترین ہوکاری پەرور دہیہ کہ لہم ہوارہ داو لہ وساتہ وختہ دا پەرہ وکرا.

مہ شہدای دوووم: ئہوہیہ کاتیک پیغمبر ^{سید} محمد ^{صلی اللہ علیہ وسلم} دہربارہی دیلہ کان راویژی لہ گہل ہاوہ لانی کرد. ئہوان پییان خوش بوو فیدیہ یان لی وہر بگری و مال و سامانیان لی وہر بگرن و مہر خہ سیان بکەن، لہمہ شدا

رەحم و نەرمی نواندن لە گەڵ دیلەکاندا بەرچاو گیرابوو بە مەبەستی ئەوێ خودا هیدایەتیان بدا و ئیمان بهێنن و لە هەمان کاتدا مال و سامانیشتیان دەست بکەوێ وەکوو تەعو یض و بارتەقayı ئەو مال و ملکەێ لە مەکەدا جێیان هێشتبوو، بەلککو بتوانن هێندی پێداویستی خۆیانێ پێ دابین بکەن... ئەم راو بۆچوونە لە دای موسولمانەکاندا جێی خۆی کردبەووە و پیغمبەریش ئەمەێ بەلاو پەسەندبوو ئەوێش خوشەویستی و دلسۆزی پیغمبەری دەگەیان بەرامبەر هاوێلانی. هەر ئەم رەحم و شەفەقەتە بوو کە پیغمبەری والیکرد لەکاتی دەرچوونی موسولمانە کۆچکەرەکان بۆ غەزای بەدر کەبێنی دیاردەێ هەژاری و نەبوونیان پێو دیارە، دەستی بەرزکردنەو بۆ ئاسمان و لەخودا پارایەووە دەیفەرموو: {اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ خِفَاءَ فَأَخْمِلْهُمْ، اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ غُرَاءَ فَانْكُسْهُمْ، وَإِنَّهُمْ جِيَاعٌ فَأَشْبِعْهُمْ}.

واتە: خودایە! ئەم موهاجیرانە پیادە و پێخواسن و لاخی سوارییان بۆ پرەخسێنە، خودایە روت و رەجائن پۆشتەیان بکە، ئەوان برسین تێریان بکە^۱.

وێلێ حیکمەتی یەزدانی نەویست موسولمانەکان و پەرورەدە بکریێ کە تێروانیان بۆ مال و سامان بپێتە تەرازو و پیوهر یان بەشیک بێ لە تەرازو و پیوهر بۆ بریاردان لە قەضایای گەورەیاندا کە لە بناغەدا ئەو قەضایانە لەسەر بنەمای تێروانی نییە بنیات نراون، چەندیک ئاتاج و هەژاربن، حال و وەزعی مادییان هەرچۆنیک بێ نابێ مال و سامان بکریتە تەرازوێ یەکالا کەرەووە بۆیان. چونکە ئەگەر وازیان لێ بهێندرایە بەو بیرو بۆچوونە هەلس و کەوت بکەن بەو دیدە بپروان و یەکەمجاریشتیانە لەبەردەم ئەزمونیکی لەو جورەدا خۆیان بینیوە،

لەوانەبوو ئەو بىيى بە قاعىدە و پىۋەرى ھەمىشە بىيان و «نظرة» ى مادی بەسەرياندا زال بىيى و لە تەعامول و ھەلس و كەوتيان لەگەل نمونەى ئەحكامى لەوجۇردا لايەنە مادىيەكە كاريگەرى خۇى ھەبى لەسەريان، لەكاتىكدا پىۋىستە ئەو جۇرە ھوكمانە دورە پەريزىن لە ھەموو مەبەست و غەرەزىكى دونىايى و لەبەرزايىدا بىمىننەو و ھىچ كاريگەرىيەكى مادی دەستى پىيان نەگا.

ئاشكراشە زۇر زەحمەتە كەسىك چەند شەو طىك دوا دونيا كەوتبى لەزەت و خوشى لى بىنىبى بەئاسانى واز لەو خوشىيە بىنى و ھەرچەرخىتەو و نەفسى خۇى لەو دونيا مادىيە خو پىۋەگىراو و بگىرتەو.

ئىمامى موسلىم لە عومەرى كۆرى خەتتابەو رىوايەتى كىردو و كە دەفەرموئى: دواى ئەو پىغەمبەر ﷺ بىريارى ئەو ەيدا كە فىدىە لە دىلەكان ھەربگىرى و مەرخەسىيان بكا، چومە لاي پىغەمبەر دىتم تەشريفى لەگەل ھەزەرتى ئەبۇبەكر دانىشتو و دەگرىن. و تە: ئەى پىغەمبەرى خودا! پىم بلى بۇچى تۆو ھاو ەلەكەت دەگرىن؟ بۇئەو پى ئەگەر گىريانم بى بگىرىم، ئەگەر گىريانم نەھات خۇم بگىرىنم بۇ گىريانى ئىو. پىغەمبەر ﷺ فەرموئى: لەداخى ئەو دەگرىم ھاو ەلانت كە راوئىژم پىكىردن ئامازەى ئەو ەيان بۇ كىردم فىدىە ھەربگىرىم. ەزابەكەيانم بەسەردا رانويىندرا لەو درەختە لىيان نىكتىر بوو «مەبەستى درەختىك بوو لىيەو نىك بوو» ئىتر پەروەردگار ئايەتى: {مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُلْحِظَ فِي الْأَرْضِ لِيُزَيِّنُوا عَرْضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ، فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا - الأنفال} نازل بوو^(۱).

بەنۇ قەينوقاع

يەكەم خىانەتى جۈلەكە بەرامبەر موسولمانان

ئىبنو ئىسحاق دەلى: ئەۋەبوو پىئەمبەر ^{سەلىۋەللىئەلەيھىۋەلئەلۋەس} بەنۇ قەينوقاعى كۆكردنەۋە پىيى فەرموون: ئەي كۆمەلى جۈلەكە لەخودا بترسن: كە ئەۋەي بەسەر قوپرەيش ھات لەبەلەۋ كوشتارو مال و سامان بەفېرۇ چوون، بەسەر ئىۋەش بى. ۋەرن ئىمانم پىي بەينن و موسولمان بن، ئىۋە باش باش دەزانن من پىئەمبەرم، راستى ئەۋەتان لە كىتېبى تەۋراتى خۇتاندە دەست دەكەۋى، خودا ۋادە بەلېنى ئى ۋەرگرتون بەۋە ئىمان بە پىئەمبەرى ئاخىرەمان بېنن. جۈلەكەكان ھاتنە ۋەلام و وتيان: ئەي موحەممەد! تۆ پىت ۋايە ئىمەيش ۋەكۈر قەۋمەكەت ۋاين؟! تۆ بەۋە لەخۇت بايى مەبە كەۋا روبەپۇى قەۋمىك بۇيەۋە شارەزاي شەپنن و فرسەتت ئى ھىناون. ئىمە ۋەكۈر قوپرەيشىيەكان كەۋدەن نىن ئەگەر شەپمان لەگەل بىكەي ئەۋكاتە دەزانى ئىمە چۈنن و چ كەسىكىن.

ئىبنو ھىشام لە عەبدوللەي كوپرى جەغفەرى كوپرى «المسور»ى كوپرى مەخرەمە لە ئەبۇ عەۋانەۋە رىۋايەت دەكا. دەلى: «ئافرەتىكى عەرەب ھەندى كالاي ھىنابوون بۇ بازار بە مەبەستى فرۇشتن كالاكەي لەبازارى بەنۇ قەينوقاعدا فرۇشت چوۋە لاي زەرەنگەررىك دانىشت بە مەبەستى كرىنى پارچە زىرپىك، جۈلەكەكان لىسى كۆبۈنەۋە، دەيانەۋىست روبەندى خۇى لادبا، ژنەكە رازى نەبوو روبەندى خۇى لادبا، كابراي زەرەنگەر ھەلسا بە شىۋەيەك ئافرەتەكە ھەستى پى نەكا. لىكى كراسەكەي بە پىشتىۋە گرېدا. كە ئافرەتەكە ھەلسايە ھەۋا شەرمىگاي دەرەكەۋت و جۈلەكەكان كەۋتنە قاقاي پىكەنن پىي.

ئافرەتەكە ھاۋارى كىرد، پىاۋىكى موسۇلمان پەلامارى كابراى زەپىنگەرەكەى داۋ كۈشتى، جۈلەكەكان پەلامارى كابراى موسۇلمانىان داۋ شەھىدىان كىرد. خىزمى كۈژراۋە موسۇلمانەكە ھاۋارى موسۇلمانانىان كىردو موسۇلمانان رقىان ھاتە جۈش و شەر لەنىۋان موسۇلمانەكان و بەنو قەينوقاق دا بەرپابوو، ئەو خىلە جۈلەكە يەكەم تاقىمى جۈلەكەن عەھدو پەيمانىان نەبىردە سەرو پەيمان و بەلىنىان لەنىۋان خۇيان و پېغەمبەردا پوچ كىردەو^۱.

ئەم روداۋە ۋەكۈو طەبەرى و واقىدى فەرموويانە لە ناۋەپراستى مانكى شەشەلانى سالى دوۋەمى كۈچى بوۋە^۲.

پېغەمبەر ﷺ ماۋەيەك گەمارۋى دان ھەتا خۇيان بە دەستەۋەداۋ لەسەر حۈكمى ئەو لە قەلاۋ دژەكانىان ھاتتە خوارو ھەموويان بالەبەست كران، ئەمجار عەبدوللاى كۈپى ئۈبەى كۈپى سەلۇل «گەرە دوو رووى مەدىنە» ھاتە لاي پېغەمبەرۋ پارايەۋە داۋاي لىكىرد وتى: ئەى موحەممەد ئەمانە ھاۋپەيمانى منن و چاكبە لەگەلىاندا. پېغەمبەر ﷺ ھىچ روى نەدايە و لەگەلىدا گەرم و گۈر نەبوو، داۋاكارىيەكەى دووبارە كىردەو، پېغەمبەر روى ئى ۋەرگىپرا. ئەمجار عەبدوللا دەستى بە ئەلقەى قەلغانەكەى پېغەمبەرۋە گىرت، پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى: بەرم بەدە، توۋرە بوو دەم و چاۋى سوور ھەلگەپران پىنى وت: پىت دەلىم: بەرم بەدە وازىنە، عەرزى كىرد نەبەخۋا يەخەت بەرنادەم و وازت ئى ناھىنم ھەتا لەگەل ھاۋپەيمانەكانمدا چاك نەبى، ئەۋانە دۈستى من بوون ھەمىشە چۈارسەد كەسىان سەرپەتى و سى سەدىان كلاۋ خوزە پۈش بەرگىريان ئى كىردوم، ئىستا تۆ خەرىكى بەبەرە بەيانىيەك بىاندورىيەۋە لەناۋيان

۱ - سيرة ابن هشام ۴۷/۲.

۲ - الطبري ۴۸۰/۲ وطبقات ابن سعد ج ۲/۶۷.

بهريت؟ به خودا من کابرایه کم ده ترسم دونیا بسوړئ و پیویستیم بهمانه ببی بۆ یارمه تیدانم و پشتم بگرن. پیغمبەر پیی فرموو: دهی باشه ئەوا هه موویانم به تۆ به خشین نایانکوژم، به لām دهبی له مه دینه دهر بچن و له نزیکمه وه نیشته جی نهبن. ئیتیر هه موویان رهویان کرد بۆ ولاتی «اذرعات» ی شام و لهوئ زور بهیان له ناوچوون.

عوبادهی کوپی «الصّامت» یش پهیمان و به لئینی له گه ل نهو جوله کانه دا هه بوو وه کوو عه بدوللای کوپی ئوبه ی کوپی سه لول. که ئەم روداو ه رویدا عوباده چوو بۆ خزمهت پیغمبەر ﷺ عهرزی کرد من په یمان له گه ل خودا و پیغمبەر و موسولمانان ده به ستم و له هاوپه یمانی ئەم جوله کانه به ریم و پا بهندی هیچ په یمان و سویند خۆرییه کیان نابم. ئیتیر دهر باره ی عه بدوللای دوو روو عوباده ی موسولمانی دلسۆز بۆ ئیسلام ئەم دوو ئایه ته نازل بوون که ده فرموئ:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ، وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ. فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ ، يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ. فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ - المائدة / ۵۱-۵۲}.

په ندو نامۆژگاری:

ئەم روداو ه تیکرا به لگه یه له سه ر نه وه که سروشتی جوله که تیکه له له غه درو خیا نه ت. هه رگیز ناتوانن له گه ل هاوسی کانیاندا به دلسافی ژیان به سه ر به رن، له گه ل هه ر گه ل و هۆزیک تیکه لاوین هه ولی ئاژاو ه نانه وه و فیتنه جوئی ده دن و خه ریکی تیکدانی ریزه کانیانن. هه می شه ئاماده باشی نه وه یان تیدایه فیتنه به رپا بکه ن و شه ر بنینه وه، هه موو

کاريک دهگرنه بهر بؤ زيانگه يانندن به هاو نيشتماني و دراوسى و کومه لگه يان. ئيمه که سهرنج دهدهينه ئهم روداوه و ديراسه ي دهکه ين چهند وانه و مه باديئو بنه مايه کمان ديته بهرچاو له م خالانه دا به کورتى رايان ده نوينين.

يه که م: «بالا پوشى ئافره ت» ئيمه ديتمان سهرچاوه ي روداوه که داواکردن و ئيلحاحى جوله که کان بوو له ئافره ته عه ره به موسولمانه که که چارشيوى خو ي لادا و روخسارى خو ي ده رخا. ئه وه ش کاتيک که ئافره ته که چووه بازارپيکى جوله که بؤ کاريکى پيويستى خو ي. ئه مه ش هيچ دژايه تيه کى نيه له گه ل ئه و هوکاره ي که ئيبنو هيشام ريوايه تى کردووه و زوريه ي سيره نووسان ئاماژه يان پي کردووه، که بريتييه له رق و کينه ي جوله که به رامبهر موسولمانه کان دواى سهرکه وتنى به درو هه ره شه کردنيان له پيغه مبه ر ﷺ که گو تيان: «انا والله لن حاربنا لتعلمن انا نحن الناس». وه للاهمي ئه گهر شه رمان له گه ل بکه ي ئه وکاته ده زانى ئيمه به راستى پياوى جهنگين.

واپيده چي هه ردو و هوکاره که پيکه وه ها توونه دي و هه ريه که يان ته و اوکهرى ئه وى ديه. چونکه زور دووره پيغه مبه ر ﷺ هه روا له خو يه وه په يمانه که يان هه لوه شيئي ته وه به بيانوى ده رکه وتنى ديارده ي رق ليئونيان له موسولمانان و ده رکه وتنى ئه و رق و کينه له قسه و گفتم و گو يان. به لکو و ده بي هه لس و که وتيکيشيان کردبي که ده ستر يژي کردن بي بؤ سه ر مافى موسولمانان، به وجو ره ي که ئيبنو هيشام ريوايه تى کردووه.

روداوه که ئه وه ده گه يه ني که بالا پوشى ئافره ت روخساريشى ده گرته وه، ئه گينا پيويست نه ده بوو ئهم ئافره ته موسولمانه به ريگه دا به روا و ده م و چاوى خو ي داپوشى. خو ئه گهر روخسار داپوشينه که ي

جئ به جئ كردنى حوكمىكى ئايىنى نه بوايه، جوله كه كان واسور نه ده بوون له سهر ئه و كاره ناشرينه كريدان، چونكه ئه وان مه به ستیان ئازاردانى هه ستي ئايىنى ئافره ته كه بوو: كه ئه و هه سته ئايىنيه له شيوه ي پۆشاك و هه لس و كه وتيدا دهرده كه ون.

له وانه يه بگوتري: ئه م سهرگوزشته ي كه ته نيا ئيبنو هيشام ريوايه تي كردوو هه وه نده به هيزنيه حوكمىكى له و جوره ي پئ بچه سپئ. به لام فهرموده ي زور هه ن و چه سپاون و تانه يان ئاراسته ناكري ده بنه شايت بو چه سپاندنى حوكمه كه.

يه كيك له و فهرمودانه هه وه يه كه بوخارى له خاتو عائيشه وه ريوايه تي كردوو له «باب ما يلبس المخرم من الثياب». عائيشه ده فهرموي: ئافره ت له ئيحرامدا ده م و چاوي خوي دانا پۆشئ روپوش «برقع» ناپۆشئ پۆشاكى رهنگ كراو به وه پرس و زه عفهران له بهرناكا.

هه روا هه وه ي ئيمامى ماليك له كتيبى «الموطأ» دا له نافيعه وه ريوايه تي كردوو: كه عه بدوللاي كوپى عومه ر فهرموويه تي: ئافره ت له ئيحرامدا نيقاب ناپۆشئ و ده ستيكش له ده ست ناك^(۱).

ده ي نه ييكردن له وه ي ئافره ت نيقاب بپۆشئ له كاتي ئيحرامدا چ ده گه يه نئ؟ بۆچى ئه م نه ييكرده به تايبه تي روده كاته ئافره ت و پياو ناگريته وه. بيگومان نه هيه كه فهرعيكه له وه ي ئافره ت له و كاته دا له غه يري ئيحرامدا پئوه ي پابه ندبوو له روخسار داپۆشين و ده ستيكش له ده ست كردن، بۆيه له كاتي ئيحرام به ستندا ئه و حوكمه ي له سهر لا براوه.

ھەروا ئەو ھەدىشەي ئىمامى موسلىم لە فاطىمەي كچى قەيسەوھ رىوايەتەي كىردوۋە كە تىيدا ھاتوۋە دەلى مىردەكەي فاطىمەي تەلاق داو تەلاقەكەشى كەوت. پىغەمبەر سېرۋىي پىغەمبەر ئەمرى پىكرد كە لەمالى ئوممو شورەيكدا عىدەي خۆي بگرى، پاشان ۋەلامى بۇنارد فەرموۋى: مالى ئوممو شورەيك ھاۋەلان ھاموشۆي دەكەن و بۇ تۇ نامەھرەمن، بچۇ لەمالى ئامۇزاكەت «عەبدوللاي ئوممو مەكتوم» دا، عىدە بگرە ئەو كويۋرە، ئەگەر روپۇشيشت دابىنىي ئەم ناتىبىنى.

ئەمە لەروى ئەو بەلگانەي كە ئەو دەگەيەنن داپۇشىنى ئافرەت بۇ روخسارى و باقى جەستەي لەئاست پىاۋى نامەھرەمدا واجب بى.

ۋەلى لەروى ئەو بەلگانەي: كە ئەو دەگەيەنن ھەرام بى پىاۋ بىروانىتە دەم و چاۋو دوو دەستى ئافرەتەي بىگانە ئەو زۆر فەرموۋە لەو بارەوھ رىوايەت كراۋن، لەۋانە ئەو ھەدىشەي ئەھمەدو ئەبو داۋودو تىرمىزى لە «برىرة» رىوايەتەي كىردوۋە: دەلى: پىغەمبەر سېرۋىي پىغەمبەر بەعەلى فەرموۋ: ئەي عەلى! ئەگەر چاۋت لە ئافرەتەي ھەلەنگوت تىپروانىنەكەت دووبارە مەكەرەوھ، سەيركىردنى يەكەمت بۇ ھەيە دوۋەمت بۇ نىھ. ھەروا ئەو ھەدىشەي بوخارى رىوايەتەي كىردوۋە لە ئىبنو عەبباسەوھ كە دەلى: پىغەمبەر سېرۋىي پىغەمبەر رۆژى جەژنى قوربان «يوم النحر» «الفضل» ي كورى عەبباسى لەپاش خۆي سواركىردبوو، لەو ھەدىشەدا باسى ئەو ئافرەتە جوانەي خوتەمى تىدايە كە «الفضل» چاۋى تى بىرى بوو سەيرى دەكرد. پىغەمبەر سېرۋىي پىغەمبەر چەناگەي فەضلى گرت و لەسەيركىردن ۋەرى چەرخاند.

تۇ دەبىنىي لەم فەرموۋداندە دوو نەھىيان تىدايە:

۱- نەيىكىردن لە ئافرەت كە روخسارى خۆي يان بەشىكى تىرى جەستەي بۇ پىاۋى نامەھرەم دەرىخا.

۲- نەيىكردن لەپىياو كە بۇ روخسارى ئافرەتى نامەحرەم و شوينى تىرى بېروانى. ئەمەش بەلگەي تەواو لەسەر ئەوھى روخسارى ئافرەت بۇ پىياوى بېگانە عەورەتە و نابى دەرى بخا مەگەر لەچەند حالەتتىكى چەرتكراو موستەئنادا نەبى، وەكوو زەرورەتى پىزىشكى و فىركردن و شايەتيدان و ئەو جوړە شتانه.

ئەوھشمان لەياد نەچى كە لە ئىمامە سەر مەزھەبەكاندا ھەيانە بەلايەوھ دوو دەست و دەم و چاوى ئافرەت بە عەورەت حسيب ناكريئ و پىويست نىە داپوشريئ. ئەو فەرمودانەي ئىمە ئاماژەمان پىي كردن دەيانكەنە بەلگە لەسەر ئەوھى داپوشىنى روخسارى ئافرەت لەگەل دوو دەستى سوننەت بن نەك واجب. بەلام ھەموو عولەما لەسەر ئەوھ كوكن كە دروست نىە تەماشىا كردنى ھىچ شوينىكى ئافرەت ئەگەر تەماشىا كردنەكە بەشەھوھتەوھ بوو. ھەروا فەرموويانە: ھەركاتىك فىسق فجوور زور بوو، واجبە لەسەر ئافرەت كە نىقاب بپوشى و روخسارى خوى بشارىتەوھ لەھەموو ئەوانەي بە شەھوھتەوھ سەيرى دەكەن و كەسانىكى فاسق و بى دينن.

جا كەتۇ ئەمرو لە حال و ھەزعى موسولمانان وردبىتەوھ، ئاگادارى ئەو ھەموو فىسق فجوورە بى كە تەشەنەي كردوھ، سەيرى ئەو بەد رەوشتى و ئەخلاق روخاويىيەي خەلك بكەي، بوئ دەردەكەوي كەھىچ مەجالىك نىيە بوئەوھى فتوا بدرى. كە دەرختنى روخسارى ئافرەت رەوايە و دروستە دەم و چاوى خوى بۇ پىياوى بېگانە دەر بخا! بېگومان ئەم سەرھو لىژىيەي موسولمانان پىيدا دەرپۇن و ئەم ئەخلاق روخانەي كۆمەلگەي ئىسلامى تىي كەوتوھ داخوازي ئەوھىە زياتر ھەزەر بكەين و پتر ھۆكارى خۇپاراستن و پارىزگارى رەچا و بكەين، تا ئەو كاتەي موسولمانان ئەم قۇناغە خەتەرە دەبېن و دەكەونە حالەتتىكەوھ بتوانن

خوځيان سهروكاري خوځيان بكنو و نه زمو ته نگرهې خوځيان به ده ستي خوځيان چاره سهر بكن.

به عيباره تيكي كورتر ده لئين: روخصه تدان و ئاسانكاري له بواري ناييندا له وانه يه بېنه جيگاي هه لخليسكان و سهره نگرې بووني ئاسان خوازه كان و خاوبوونه وهې گشتي له په پره وي كردني نه صلي واجباته كان، به تايبه تي نه گهر ته يياركي ناييني سه ليم له گوړي نه بوو نه و روخصه و ئاسانكاري يانه زه بت بكا له چوارچيوه ي مهنه جي ئيسلامي گشتيداو نه هيلي له سنووري شهرع بجيته در.

سهر نه وه يه كه سانك هه ن خو هه لده واسن به و قاعيده فيقه ييه ي كه ده لي: به گوړه ي گوړاني روژگار نه حكامي شهرع يش ده گوړين «تبدل الاحكام بتبدل الزمان» نه م قاعيده يه ش په پره وده كن له بواري ته خفيف كردني نه رك و ئاسانكاري و هه نكاوانان له گه ل داخوازي خاوكردنه وه و خو قوتار كردن له واجبات. وه لي هه رگيز نه م قاعيده يان بير نايه ته وه كه داخوازي پيچه وانه ي نه و حاله بي!! له راستيدا من نه مړو نمونه يه كه نايينم: كه پيويست بي ياساي «تبدل الاحكام بتبدل الزمان» ي تي دا په پره و بكرې هينده ي فتوادان به وه ي كه نه مړو پيوسته ئافره ت روخساري خو ي داپوشن، له بهر نه وه ي نه م روژگاره ي نه مړو ي ئيمه داخوازيه تي و به پيويستي ده زاني، ويړاي زوربووني خليسكان و هه لديرې زور و زه به نده ي وها داخوازي نه وه يه زياتر هه زهر بكه ين و زور به ديقه ت سه يري شوين پي خومان بكه ين، تا نه وكاته ي په روه ردگار زه مينه ده سازيني بو نه وه ي موسولمانان كو مه لگه ي مهنشودي خوځيان پيك بينن.

دوهم: نه م روداوه ي له جوله كه ي به نو قه ينوقاع رويدا ده لاله ت ده كا له سهر رق و قينيكي شاردراوه له ناو دلي جوله كه كاندا به رامبه ر

موسولمانه کان. دهی بۆچی دهرکه وتنی دیاردهی ئهم حیقده شاردراره
دواکه وتو بۆ ماوهی سئ سال جولکه توانییان ئهم رقو قینه
به شاردرارهیی بهیلنه وه؟

وه لامي ئهم پرسیاره ئه وهیه: دهگوترئ: ئه وهی ههستی جولکه کانی
وروژاندو وای لی کردن حیقده قینی خویان بهرامبه موسولمانه کان
دهربېن، ئه وه سهرکه وتنه گه وره بوو که موسولمانه کان له غه زای به دردا
به دهستیان هیئا. له راستیدا ئه وه کاریک بوو به هیچ شیوه یه که
جولکه کان چاوه پروانی نه بوون و ته وه قوعیان نه ده کرد، که شه ری به در
به و حاله به کوتا گه یشت، ئیتر حیقده قینیان سهر ریژی کردو
نه یان توانی چیدی ئهم رقه بخونه وه و پییه وه بتلینه وه، بۆیه ویستیان
به و کارهی کردیان له گه ل ئافره ته موسولمانه که که میک بای سکی خویان
دهرکه ن. به لکوو حیقده رقیان بهرامبه موسولمانه کان به ئاشکراو بی
پهرده له قسه و ته علیقیاندا دهرده که وت.

ئیبنو جهریری طه به ری ریوایه تی کردوه، ده لی: مالیکی کوری
«الصیف»: که یه کیک بوو له جولکه کی مه دینه به هندی له
موسولمانه کانی گوت: که له غه زای به در گه رابوونه وه:

«وادیاره له خوتان بایی بوون به وه تووشی کو مه لیك قو په یش بوون و
به سهریاندا زال بوون! ئه گه ر ئیمه بمانه وی شه رتان له گه ل بکه ین و درتان
بجه نگین، ئه وکاته ده زانن: که ئیوه دهستی شه رکردنتان نیه له گه ل
ئیمه دا».

خو ئه گه ر جولکه که ریژی په یمان و به لیئی نیوان خویان و
موسولمانه کانیان بگرتایه و پا به ندی ئه و به لیئانه ی خویان بونایه،
هه رگیز له لایه ن موسولمانه کانه وه خراپه یه کیان نه ده دی و که سیان به تاقه

وشهیه کیش دلی ئازار نه ده دان و له شوین و جیگای خویاندا ئیزعاجیان نه ده کردن.

به لام جوله که کان خویان ملیان له شه پنا و فیتنه و ناشو بیان بهرپا کرد و ئاکامی شه پرهنگیزیان نه ستوی خویانی گرت و هه، چالیان بو خه لک هه لکه ندو خویان تی کهن.

سینه م: مامه له کردن له گه ل دوو ره له روانگی ئیسلام و ه:

ئه م روداو و روداو هکانی دواي ئه وهش که بریتی بوو له داکوکیکردنی عه بدوللای کوپی ئوبه ی کوپی سه لول. له جوله که کان و ئیلحاح کردن به و جوړه ی ئاماژه ی بوکرا. به ته وای په رده ی له سه ر دوو روویی ئه و کابرایه هه لدا یه وه و ده رکه وت که ئه و ئیسلام بوونی خوی کرد و وه به مه تال و ئایینی ئیسلام له دلیدا جیگیر نه بو وه و دوژمنایه تی و حیق دو شه پی دژی پیغه مبه رو موسولمانان له ناخی دا ره گی داکوتا وه.

به لام له گه ل ئه وه شدا پیغه مبه ر سیرپی مامه له ی موسولمانی له گه ل کرد و وای حیساب کرد تاکیکه له موسولمانان. ذیمه ی پوچ نه کرده وه و مامه له ی موشریک و خودا نه ناسی بو ره چاو نه کرد. به هه لکه راوه له ئیسلام و دوو بوو دروژن له ئیسلام داینه نا. به لکو وه لامی داواکه ی دایه وه و مه به سه ته که ی به جی هیئا.

ئه مهش ئه وه ده گه یه نی «وه کوو زانایانی ئیسلام له سه ری کوکن» که دوو بو له دنیا دا له لایه ن موسولمانانه وه حیسابی موسولمانی بو ده کری و به موسولمان حسیبه. با دوو پرویه که ی ئاشکرا و عیانیش بی. هوکاری ئه مهش ئه وه یه ئه حکامی ئیسلامی تیکرا دوو لایه نی هه یه،

لایه نیکی له دنیا دا ته طبیق ده کړئ و موسولمانان به پرېرسن له پراکتیزه کړدنې له ناو کوښه لگای خوښانداو فه مانړه واو خه لیفه و سه روکی ولات سه روکاری ئه و ته طبیق کړدنه ده کا . لایه نه که ی تری له قیامت حیسابی بو ده کړئ و عائید به خودای زاناو بالا ده سته .

لایه نی یه که میان ته عامولی له گهل ده کړئ به گویره ی به لگه ی قه ضائی و ده لیلی مادی هه ست پیکراو به جوړیک هه موو حوکم و ناکامیک به پیی ئه و به لگه و ده لیلانه بی . به لگه ی و یجدانی و قهرینه ی هه لکړیندراو « استنساخ » کراو له م رووه وه هیچ کاریگه ریبه کیان نیه .

لایه نی دووم به گویره ی ئه و حاله ت و واقیعه یه که له ناخدا یه و له دل و دهر ووندا چه سپاوه ، بریاردان له م باره وه عائید به خودایه و خو ی بریاری دهر باره ده دا . بو روونکړدنه وه ی ئه م یاسایه « وه کوو بوخاری له نیمامی عومه ری ریوایه تکر دووه » پیغه مبه ر ﷺ فه رموویه تی : { وَإِنَّمَا نَأْخُذُكُمُ الْآنَ بِمَا ظَهَرَ لَنَا مِنْ أَعْمَالِكُمْ } .

ئیمه ئیستا له دنیا دا به گویره ی ئه و کړدنه وانه ی لیټان ده بینن هه لئس و که و تټان له گهل ده که ین .

هه روه ها بوخاری و موسلیم فه رمووده یه کی تریان ریوایه تکر دووه که پیغه مبه ر ﷺ فه رموویه تی : { وَإِنِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ الْآخَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ ، وَأَقْضَى لَهُ عَلَى نَحْوِ مَا أَسْمَعُ ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ شَيْئًا ، فَلَا يَأْخُذْ ، فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ } : ئیوه کی شه تان تی ده که و ی و دینه لای من ، پی ده چی هه ندیکتان با شتر بزانی داکوکی له مافی خو ی بکا و له به لگه هیټانه وه دا زال بیی به سهر لایه نی به رامبه رید ، منیش به گویره ی ئه و به لگانه ی ده یان بیسم بریار ده دم له نیوانتندا ، جا ئه گه ر من شتیکم له مافی برا که یدا به ئه و ، باوهری نه گری ، چونکه ئه وه پارچه یه که له ناگر .

حیکمەت لہ مەشروعییەتی ئەم قاعیدە ئەوەبوو پڕۆسەیی دادپەرورەری لہ تەلاعوب پارێزراوبێ بە رەھایی باڵی خۆی بەسەر خەڵکدا پەخش بکاتەو. چونکە زۆر جار رێ دەکەوێ بێرێ دادوەر بەلگەیی ویجدانی و «استنتاجی» بەناحەق دەکەنە ھۆکار بۆ زیانگەیانندن بەبێرێ خەڵک.

جابۆ پراکتیزەکردنی ئەم قاعیدە شەرعییە، حەزەرەتی پیغەمبەر ^{سەید} ^{سەید} ^{سەید} ویپرای ئەوەی زۆر بەوردی ئاگاداری حال و ھەزعی دوو رووھکان بوو، بەھۆی نیگای خوداییەو دەیزانی ناودلیان چی تێدايە، کەچی ھەلس و کەوتی لەگەڵیاندا وەکوو مامەلەکردنی بوو لەگەڵ باقی موسوڵماناندا بەبێ جوداوازی، واتە: لە ئەحکامی شەرعی گشتیدا تەعامولی پیغەمبەر ^{سەید} ^{سەید} ^{سەید} لەگەڵ دوو رووھکان و موسوڵماناندا یەک شیوہ بوو. ئەمەش چ دژایەتی نیە لەگەڵ ئەوەی کە دەلێن: پیویستە موسوڵمانان ئەوپەری خیطە و حەزەریان ھەبێ بەرامبەر دوو رووھکان. ھەمیشە بە وریاییەو سەرئەج بدەنە ھەلس و کەوتیان و بیانخەنە ژێر چاودیاری وردەوہ. ئەمە ئەرکی سەرەتایی موسوڵمانانە واجببێکی ھەمیشەییانە لہ ھەموو کات و شوێنیکدا.

چوارەم: ویلايەتی ناموسوڵمان:

ئەگەر ئێمە سەرئەج بدەینە ئاکامی تەشریعی ئەم روداوہ کە ئایەتی قورئان و دوا بەدوای روداوہ کە نازل بووہ وەکوو تەعلیق وایە لەسەر روداوہ کە. دەزانین کە بۆ ھیچ موسوڵمانێک دروست نیە موسوڵمان ناموسوڵمان بکاتە وەلی خۆی و پەيوەندی لەگەڵدا ببەستێ و پەيوەندییە کە بگاتە ئاستی ویلايەت و ھاریکاریکردن.

ئەمە بەشیکە لہو ئەحکامە ئیسلامییانە کۆرایان لەسەرھو ھیچ خیلافبێکی تێدا نیە و ھیچ موسوڵمانێک پیچەوانە نەگوتووە. ئایاتی

قورئان له وهدا زۆرو صهریح و بئ پیچ و په نان و فهرموده ی پیغه مبه ریش تییدا گه یشتونه ئاستی ته واتوری مه عنه وی و له سه ر لیكۆله ره وه شاراوه نین.

ئهم حوكمه ئیسلامیه هه میشه یه ئیستثنای تیدانیه مه گهر له یه ك حاله تدا نه بئ، ئه ویش ئه وه یه موسولمانان به هوی لاوازی و بیده سه لاتییان لاوازین و ناچار ی ئه وه بن دوستایه تی له گه ل ناموسولمان بگرن، له م حاله دا په ره ردگار ریگای داوه دوستایه تی و په یوه ندی له گه ل كافر دا ببه سترئ، وه كوو ده فهرموی: {لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ} - آل عمران/ ۲۸.

پیویسته ئه وه ش بزانی که نه یی کردن له موسولمانان له وهدا که له گه ل ناموسولمان دوستایه تی و په یوه ندی ببه ستن، ئه وه ناگه یه نی حیق دو کینه یان ده رباره یان هه بئ، موسولمان نه یی لی كراوه له وه ی که رقی له هه یج كه سیك بئ.

هه روا پیویسته ئیمه بزانی که جوداوازی گه وه و فراوان هه یه له نیوان ئه وهدا موسولمان ناموسولمانی خوش نه وی له بهر خاتری خودایان رقی له ناموسولمان بئ له بهر غه ره زی تر. ئهم دوو حاله ته لیك جودان، سه رچاوه ی حاله تی یه كه م بیرو باوه پرو كرداری كا برای ناموسولمانه که خودا پیی رازی نییه و پیویسته موسولمانیش رقی لیی بئ. سه رچاوه ی حاله تی دووه م خودی كا برای ناموسولمانه به بئ له بهر چا و گرتنی بیرو باوه پرو كرداری. كه وابوو رق لییوون له بهر خاتری خودا له حه قیقه تدا به زه یی هاتنه وه یه به حالی كا برای كافرو له خودا یاخی. چونكه موسولمان ده بی چی بو خوی پی خوشبی بو كه سانی تریشی پی خوش بئ، هه یج شتیکیش لای موسولمان له وه خوشه ویستتر

نىيە كە نەفسى خۇي رىزگار بىكا لەسزاي قىامت و بەختە وەرى ھەتا ھەتايى بۇ خۇي دەستەبەر بىكا. كەوابو موسولمان كاتى رقى لە كافرو ياخى بووان دەبىتە وە ھۆكارەكەى ئەو ھە پىي ناخوشە كە بە دەستى خۇيان خۇيان تووشى عەزابى خودا و نەگبەتى ھەتا ھەتايى دەكەن لە قىامتەدا. ئاشكراشە ئەم ھالەتە ناچىتە چوارچىۋەى ھالەتى حىقدو كىنە وە.

ئەمە چ مونا فات و دژايەتى نىيە لەگەل مەشروعىيەتى بەكارھىنانى توندو تىژى دەربارەى كافرەكان لەزۆر ھالەتەدا، زۆرجار وادەبى بەكارھىنانى توندو تىژى تاقە رىگا و چارەسەرە بۇ چاكسازى و دەستەبەر بوونى بەختە وەرى. نەتىجە و ئاكامىكە ناتواندىرئ بەرچاۋ نەگىرئ بۇ وەدىھىنانى شەفەقەت و رەھمەت وەكوو شاعىر دەلى:

فَقَسَا لِيَزْجُرُوا وَمِنْ يَكْ رَاحِمًا
قَلْبَيْقَسْ أَحْيَانًا عَلَى مَنْ يَرْحَمُ

ھەرۋەھا پىۋىستە ئەو ەزاندىرئ: كە نەيكردن لە موالات و دۇستايەتى كافرو خواناسان، ئەو ە ناخوازئ كە تەساھول و نەرمى نواندن بىكرئ لە چەسپاندنى بنەماى دادپەرۋەرى و رىزگرتنى پەيمانى نىۋان ئەوان و موسولمانان. ەدالەت و دادپەرۋەرى پىۋىستە ھەمووكاتى بچەسپىندىرئ و پەيرە و بىكرئ و بەھىچ پاساۋىك نابى پاشگوى بىرئ. نابى و رەۋانىيە رقى بۇنى موسولمان و ناخوشويستنى بۇ كافرو خوانەناسان بىتتە لەمپەر لەبەردەم چەسپاندن و پەيرە وكردى ەدالەت، لەم روو ەو ە قورئان دەفەرمۇئ:

{وَلَا يَجْرِمُكُمْ شَتَاؤُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا ، اَعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ -

المائدة/۸}:

بەلكو مەبەست ئەوھىيە بزاندرى موسولمانان بۇ خۇيان ئوممەت و
نەتەوھىيەكى سەربەخۇن و لەگەل و نەتەوھى تر جوداوازن. وەككو ئەو
وەثىقەھى نىوان موسولمانان كە لەسەرەتاي كۆچكردنى پېغەمبەر سەئىدى مۇستەزىز
بۇ مەدىنە پېغەمبەر نووسى و كردى بە دەستورى حكومەتى تازە
رسكاو و ئىمە لەو پېش ئامازەمان پىكردو شىكردنەوھمان تىداكرد.

كەوابو پىويستە وەلائو دۇستايەتى و براىەتى موسولمانان لەناو
خۇياندا بى و لەو چوارچىو دەرەچى. ئەمجار مامەلەيان لەگەل
كەسانى دى و نەتەوھى تر دەبى لەسەر بىنەمايەكى وردو ستراتىج ئامىز
بىنج بەست بى و بە مەبەستى بەرقەرار بوونى خىرو فەر بۇ ھەموو لايەك و
دوعا كردن بۇ ھەموانيان بە گەيشتن بە بەختەوھرى و شادى لەدونىاو
قىامەت دا.

غەزاي ئوھود

ھۆى ئەم غەزايە ئەوھبوو ئەو پىياو ماقولانەى لە جەنگى بەدردا
نەكوزابوون، يەكيان گرت و بىريارياندا تۆلەى كوزراوھكانى غەزاي
بەدريان بستىننەوھ. ئەو مال و سامانەى لە كاروانەكەى ئەبو سەفیاندا
ھەبوو بە سەلامەتى لەكاتى غەزاي بەدردا گەيشتبوھوھ مەككە، ھەمووى،
يان بىرىكى تەرخان بكن بۇ ئامادەكردنى سوپايەكى تۆكمە و بەھىز بۇ
شەركردن لەگەل پېغەمبەردا سەئىدى مۇستەزىز. لەسەرئەمە قسەى خۇيان كرد
بەيەك و بىريارياندا. ھەندى ھىزى ترى لىرەو لەوئى كەپپيان دەگوتن:
ئەحباش ھاتنەگەلىان، ھەندى ئافرەتى قسەزان و دەم راستىشىان
خستەگەل خۇيان، بۇئەوھى ھەركەسىك لە جەنگاۋەرەكانيان ھەلات يان
بىرى ھەلاتنى كردهوھ ژىۋانى بكنەوھو تانوتى لى بدەن و ھەلى نىن بۇ

پيڻه مېر ^{د پيښور} هه والي ته هم له شکر کيښيښي قورډه شييه کاني
پيڼگي و خيرا که وته راوړکړد له گهل هاوه لانيدا سرپشکيشي کردن
له نيوان نه ودها پر و نه دهره وهی مه دينه روبه پريان بېنه وه يان له ناو
مه دينه دا بميڼنه وه و خويان دابمه زرين و ديفاع بکه ن!! رای
هه ندي له پياو ماقولانی موسولمان نه وه بوو که له ناو مه دينه دا بميڼنه وه،
نه گهر قورډه شييه کان بويان هاتنه ناو مه دينه وه نه و جا شهريان له گهل
بکه ن، عه بدوللای کورې ثوبه ی کورې نه بو سه لوليش هر رای وابوو،
وهی زوربه ی موسولمانه کان، نه وانه ی له شهري به دردا به شدار نه بوو
بوون پيان خوشبوو بچنه دهره وهی مه دينه به رهنگاريان بېنه وه.
دا وایان له پيڻه مېر کردو وتیان: نه ی پيڻه مېری خودا! بمانېره
دهره وهی شار باله وی به رهنگاری دورنمان بېينه وه، با وانه زانن ئيمه
لييان ترساوين و لاوازين. پيڻه مېر ^{د پيښور} بو خوی چوونه دهره وهی پی
په سهند نه بوو، به لام نه و تاقمه که زورينه ی موسولمانه کان بوون
ئيلحاحيان له پيڻه مېر کرد، تا وایان لی کرد ته شريفی برياری چوونه
دهره وه بدا، ئيتړ چووه ماله وه زړی پوشي و تاوی دايه سيلاحه که ی،
له وکاته دا نه وانه ی زور پيڼکيشي چوونه دهره ويان کردبوو، وایان گومان
برد که نه وان پيڻه مېريان ناچار کردوه، بو چوونه دهره وه، نه گينا بو
خوی رای وایه نه چنه دهره وه، ئيتړ له هه لويستی خويان په شيمان
بوونه وه. که پيڻه مېر ^{د پيښور} به سيلاحه وه هاته وه ناويان و زړی
پوشي بوو، عه رزيان کرد: نه ی پيڻه مېری خودا! وادياره تو بوخوت
چوونه دهره وه مانت به لاوه په سهند نه بوو به ئيلحاحی ئيمه نه و
هه لويسته ت وهرگرت. نه گهر وایه به رای خوت بکه و بفهرموو بائيمه
له مه دينه دا بميڼينه وه. پيڻه مېر ^{د پيښور} فهرمووی: تازه کارله کار ترازاه

دروست نىيە بۇ ھىچ پىغەمبەرىك زىر بېۋىشى بۇ شەپرو شەپرەكە نەكا زىيەكەى دابكەنى^(۱).

ئەمجار پىغەمبەر ﷺ رۆزى شەممە رىكەوتى ھەوتى مانگى شەشەلان: كە سى سال و دوو مانگ بەسەر كۆچكردنىدا بۇ مەدىنە تىپەر بوو بوو بە لەشكرىكى ھەزار كەسىيەو ھەمەدىنە ۋەدەر كەوت^(۲).

لەنىوان مەدىنە و ئوھوددا ھەبدوللاى كوپى ئوبەى كوپى ئەبو سەلۇل بەخۇى و بە سىيەكى لەشكرەكەو ھە زوربەيان لە ھەوادارانى خۇى بوون رىسواىى بەسەر شانى خۇيدا ھىئا و گەرايەو ھەمەدىنە و وتى: بەقسەى منى نەكرد راي مندال و مەزنى پەسەندكرد، ئىمە بۆچى و لەپاي چى خۇمان بەكوشت بدەين!! ئىتر بە وتنەو ھى ئەم قسە و دووبارە كەردنەو ھى، ئالچاغ بوونەو ھەمەدىنە. ھەبدوللاى كوپى ھەرام شوئىنيان كەوت و لىيان پارايەو ھەمەدىنە كە لە ھەلوئىستەيان پەشىمان بىنەو ھەمەدىنە سوپاكە نەپوخىنن و پىشتى پىغەمبەر بەرنەدەن، بەلام ھىچ گوئىيان بەقسەكەى نەداو لە ھەلوئىستى خىانەتكارانەى خۇيان پەشىمان نەبوونەو ھەمەدىنە. سەرۇكى گەراو ھەمەدىنە وتى: {لو نعلم قتالاً لاتبعناكم} ئەگەر بىمانزانيايە شەپ روودەدا لەگەلتان دەبووين.

ئىمامى بوخارى رىوايەتى كەردو ھەمەدىنە: موسولمانەكان كەوتنە مقو مقو ھەمەدىنە ھەمەدىنە گەرانەو ھەمەدىنە رىسواىيان بەسەر خۇياندا ھىئا، كۆمەلىك وتيان: با پەلامارىيان بدەين و شەپريان لەگەلتان بىكەين. تاقمىكىيان وتيان وازيان لى بىنن. لەوبارەو ھەمەدىنە:

۱ - رواه ابن اسحاق والامام احمد، وروى الطبرى قريبا منه وانظر سيرة ابن هشام ۶۲/۲

وتاريخ الطبرى ۵۰۰/۲ وترتيب مسند احمد ۵۲/۲۲.

۲ - طبقات ابن سعد ۸۷/۲ وسيرة ابن هشام ۱۲/۲.

{فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرَكَّهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتَرِيدُونَ أَنْ تَهْذُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا - النساء/ ۸۸} نازل ہوو۔

مہندی لہ ہا وہ لائن پیشنیاری ئہوہیان کرد داوا ی یارمہ تی لہ جولہ کہ کان بکہن لہ سہر ئہ ساسی ئہو وہ ثیقہ و پیمانہ ی لہ نیوان موسولمانہ کان و جولہ کہ کان ی مہ دینہ دا واژو کرابوو۔ بہ لام پیغمبر ﷺ پیشنیارہ کہ یانی رتکر دہ وہ فہرموی: {لَا تَسْتَنْصِرُ بِالْأَهْلِ الشَّرْكَ عَلَى أَهْلِ الشَّرْكَ} «۱»۔

پیغمبر و ہا وہ لائی لہ دولتی کی کیوی ئو حوددا لہ شکر بہ زیان کرد ژمارہ یان لہ حہوت سہد جہنگا ورت پیہری نہ دہ کرد۔ پشتیان کردہ کیوی ئو حود و رویان لہ مہ دینہ ہوو۔ پیغمبر ﷺ پناہا کہ سی تیرئہ ندازی لہ سہر کیوہ کہ دامہ زرانڈو عہدوللای کوری جوبہیری کردہ فہرماندہ یان، پیی فہرمو: ئیوہ لہ پشتمانہ وہ پاریزگاریمان بکہن و بہ ہیچ شیوہ یہ ک شوینی خوتان بہ جی مہیلن، تہانہت ئہ گہر دیتان ئیمہ سہرکہ وتوین ہاریکاریمان مہ کہن، ئہ گہر دیتان ئیمہ تیکشکاوین و دہ کوژرین بہر گریمان لی مہ کہن «۲»۔

رافعی کوری خہدیج و سومرہ ی کوری جوندوب دوو گہنجی موسولمان بوون تہ مہ نیان پانزہ سال ہوو، زور ئیلحاح و تکیان لہ پیغمبر کرد ریگایان بدا ہاوبہشی جہنگ بکہن، پیغمبر ﷺ لہ بہر تہ مہن پچوکیان گہراندنیوہ، عہرزی پیغمبر کرا ﷺ وتیان: ئہ ی پیغمبرہ ی خودا! رافیع تیرئہ ندازی کی باشہ دہست راست و راست مہنگیوہ۔ پیغمبر ریگہ ی پیدا، سومرہ ہاتہ پیشوہ وتی: وہ للہ ی من

۱ - صحیح البخاری ۳۱/۵۔

۲ - طبقات ابن سعد ۸۰/۳، ابنو اسحاق ۶۵/۲۔

به زورانبازي رافيع له عهرد ددهم و لهو بهيترتم، بو ريگا بهو ددرې و
من دهگيرنه وه؟ پېغمبەر ^{سېرې} ريگای بهويشدا.

پېغمبەر ^{سېرې} شمشيرکي به دهسته وه گرت فهرمووی: کي ئه
شمشيرهم ئي ورده گري و مافي خويشي ده داتي؟ نه بو دوجانه هاته
پيشه وه وتي: بیدره من، من مافي خوي ده ده مي. پېغمبەر
شمشيره کي پيدا، هه رخيرا په پويه کي سوري دهرينا و سهری خوي
پي به ست «ئه وه داب و نه ريتي نه بو دوجانه بوو هه رکاتي بيويستايه
شهرکا تامردن نه و په پويه ي به سهری راده به ست».

ئه مجار نه بو دوجانه شمشيره کي به دهسته وه بوو به ناو ريزي
جهنگاوهراندا به خوبادانه وه ده هاتوو ده چوو، پېغمبەر ^{سېرې} فهرمووی:
ئه مجار جوړه روښتن و خوبادانه له لای خودا قيژه ون و ناشايسته يه مه گه ر
له مجار شوينانه دا. ئه مجار پېغمبەر ئالای له شکري دا به موضعه بي
کوړي عومير «خوای ئي رازي بي».

خاليدي کوړي وه ليد سهروکاري لای راستي سوپاي
کوړه شيشيه کاني ده کردو عه کره مه ي کوړي نه بو جهل سهروکاري لای
چه پي سوپاکه ياني ده کرد.

هه ردوو له شکر «له شکري موسولمانان و له شکري بته پرسته کان»
که وتنه شه پره وه و شهر گهرم بوو. موسولمانه کان ته نگیان به له شکري
کافره کان هه لچني و به سوور بوون و وره ي به رزه وه زه بري گورچکپريان
ليدان، نه بو دوجانه و هه مزه ي کوړي عه بدولموطه لیب و موضعه بي
کوړي عومير له ريزي هه ره پيشه وه ي جهنگاوهراني سوپاي ئيسلام
بوون.

موضعه بي کوړي عومير له نزيك پېغمبهره وه شه هيدکرا، عه لي
کوړي نه بو طاليب ئالاکه ي ده ستی موضعه بي هه لگرت و شهر تاده هات

گەرمتەر دەبوو، ھېندەي پى ئىچو كافرەكان دەستيان بەھەلاتن و قاچاندن كرد، مەيدانيان جى ھىشت و ئاوريان لەھىچ شتىك نەدەدايەو. ژنە دەف لىدەر و تانە و تەشەر دەرەكانيان بەشىن و ھاوارەو بانگيان ئى دەكردن و تانوتيان ئى دەدان.

موسولمانەكان شوئنيان كەوتن و دەستيان كرد بەتالان گرتن و كۆكردنەو.

تيرئەندازە موسولمانەكان: كە تيشكاني كافرەكانيان بينى، وتيان: با ئىمەيش دابەزىن تالان بگري. ھەندىكيان بەلايانەو و ابو دابەزىن و شوئ چۆلكردنى سەنگەرەكانيان رەوانىە دژى ئامۆژگاريەكاني پىغەمبەر. زوربەيان پىيان و ابو شەر تەواو بوو، بوئە دابەزىن و كەوتنە تالان گرتن، بەلام عەبدوللاى كوپى جوبەير: كە سەرۆكى تير ئەندازەكان بوو لەگەل چەند نەفەرىكى كەمدا لەشوئنى خوئ مايەو و وتى: وەللاھى من سەرپىچى فەرمانى پىغەمبەر ناكەم و ئەم سەنگەرە چۆل ناكەم. خالىدى كوپى وەلىد كە ئەوكاتە ھىشتا ئىمانى نەھىنابوو، روانى سەنگەرى موسولمانەكان چەند كەسىكى كەمیان تىداماوە ھىرشى بۆكردن و عەكرەمەى كوپى ئەبو جەھلىش بەشوئنىدا گەمارۆى تير ئەندازە موسولمانەكاني سەر كىوہەيان داو شەھىديان كردن و تاقە كەسىكيان لى دەرئەچوو، ئەمجار لەدواوە پەلامارى موسولمانە شەرپەرەكانيان داو تەنگيان پى ھەلچىن. ئىتر موسولمانەكان ترس دەورەى دان و بەتەواوى پلانى شەريان ئى تىكچوو، جەھوى موبادەرەو بالا دەستيان لەدەستداو بەبى شىعارو ئامانج شەريان دەكردو سەريان والى شىوابوو نەياندەزانى چۆن شەپدەكەن و بەرەو كوئى ھەنگاو دەنئى: كافرەكان زۆريان ئى شەھىدكردن و زەبرى گورچكپريان ئى دان، تەنانەت ھەندى لە موشرىكەكان لەخودى پىغەمبەر نزىك بوونەو و بەرديان

تیگرت و پیکایان، ددانی پهنا ددانی چوارینهی پیشه‌وه‌یان شکاندو
دهم و چاوی زه‌بری تری به‌رکه‌وت و خوینی لی جاری بوو، پیغمبر ^{سیرجی} ^{پیغمبر}
خوینی به‌دهم و چاودا ده‌هاته خوارو ده‌یس‌ری و ده‌یفرموو: ده‌بی ئه
قه‌مه چوئن سهر‌بکه‌ون و به‌خته‌وه‌ری به‌ده‌ست بیئن روخ‌ساری
پیغمبر‌ه‌که‌یان خویناوی بکه‌ن، له‌کاتیکدا ئه‌و بانگیان ده‌کا بولای
خودای خوین؟.

فاطمه هات خوینه‌که‌ی لی بشواته‌وه ئیمامی عه‌لی ئاوی پیدا ده‌کرد،
جا که فاطمه بینی ئاوه‌که خوینه‌که ناوه‌ستین و زیادی ده‌کا،
حه‌صیریکی سوتاندو خوئه‌که‌ی له‌شوینی برینه‌که‌دا و خوینه‌که
وه‌ستا ^(۱).

له‌م سهر‌وبه‌نده‌دا به‌ناو خه‌ل‌کدا بلا‌وب‌ووه: که پیغمبر ^{سیرجی} ^{پیغمبر}
کوژراوه، ئه‌م هه‌واله زور کاریگر بوو، ترسیکی زوری خسته ناو دلی
موسولمانه‌کانه‌وه. وایکرد هه‌ندی له‌وانه‌ی بیرو باوه‌ریان لاوازبوو بلین:
که پیغمبر کوژرابی ئیتر ئیمه بوچی بمینینه‌وه؟ بوچی خویمان قوتار
نه‌که‌ین؟ ئه‌مه‌بوو که ئه‌نه‌سی کوپی نه‌ضرری هینایه قسه و وتی: ده‌ی
ژیان دوا پیغمبر بوچی باشه؟ ئه‌مجار ئاماژه‌ی بو هه‌ندی دوو روو
ئیمان لاوازکرد وتی: خودایه من دووره په‌ریزم و به‌ریم له‌وه‌ی ئه‌وانه
ده‌یلین. عوزرو پاسا و ده‌هینمه‌وه بولات له‌وه‌ی ئه‌وانه ده‌یلین: ئه‌مجار
تاوی دایه شیره‌که‌ی و تاشه‌هیدبوو شه‌ری کرد ^(۲).

له‌مکاته‌دا ئه‌وانه‌ی له‌ده‌وری پیغمبر بوون نمونه‌یه‌کی سهرنج
راکیش و به‌رزییان تو‌مارکرد له‌بوا‌ری فیداکاری و گیانبازی و
خوبه‌ختکردن دا، ده‌وری پیغمبر‌ه‌ریان به‌رنه‌دا و دیفاعیان لی کرد تا

۱ - متفق علیه بالفاظ متقاریه.

۲ متفق علیه.

زوربەيان شەھىدبوون و خۇيان كرده قوربانى لەپىڭەي خودادا و پارىزگارى لەگيانى پېغەمبەر. ئىمامى بوخارى رىوايەتى كىردووه دەلى:
كاتىك لەغەزاي ئوحوودا موسولمانەكان شكان و دەوروپەرى
پېغەمبەريان چۆل كىرد، ئەبو طەلحە لەپېش پېغەمبەرەو بوو خۇي
كىردبوو بە مەتال و قەلغان بۆي. ئەبو طەلحە تىرئەندازىكى باش بوو،
هەرتىرىكى باوايشتايە دەپىكا. پېغەمبەر ﷺ بۆي دەروانىيە
نېشانەكانى و وەكوو «رەصەد» شوپنى تىرەكانى بۆ ديارى دەكىد. ئەبو
طەلحە عەرزى كىرد باوك و دايكم بە قوربانت بن خوت دەرمەخە باتىرىكى
ئەوانت رى ئەكەوئ، گەردنم سوپەرى گەردنتە.

ئەبو دوجانە خۇي كىردبوو قەلغان و خۇي خىستبوو بەر ئەو
تىرانەي ئاراستەي پېغەمبەر دەكران، لەوكاتەدا كەخۇي بەسەر
پېغەمبەردا كۆم كىردبوو چەند تىرىكى كافىرەكانى بەرېشت كەوتبوو.

زىيادى كوپى «السكن» خۇي كىردبوو مەتال بۆ پېغەمبەر هەتا
خۇي و پېنج لە ھاوەلانى شەھىدبوون، دواكەسيان كە شەھىدكرا
بەگوپىرەي رىوايەتى ئىبنو هېشام «عىمارە»ى كوپى يەزىدى كوپى
«السكن» بوو بەرگىرى لە پېغەمبەر كىرد تا بەخەستى برىندار بوو
لەكاركەوت، پېغەمبەر ﷺ فەرمووى: لىمى نىك بىكەنەو، قاقچى
پىرۆزى كىردە سەرىن بۆي، رومەتى لەسەر قاقچى پېغەمبەر بوو گيانى
دەرچوو. پاشان شەپ لەنىوان هەردوولاياندا بەرەو كۆتايى رۆيى.
موشرىكەكان برىارى گەرانەوەياندا بە سەركەوتنى خۇيان شاگەشكە
ببوون. موسولمانەكان خەمبارو ترساو بەھۆي ئەو ھەموو
جەنگاۋەرەنەي لىيان شەھىد بوو بوون، لەنىو شەھىدەكاندا حەمزەي
كوپى عەبدولموطەلىبو، اليمان، ئەنەسى كوپى «النضر» و موضەبى
كوپى عومەيرو ژمارەيەكى زۆرى تر دەبىندران.

پیغمبەر به کوژرانی چه مزه‌ی کوپی عه‌بدولموطه‌لیب زۆر خه‌فه‌تبار بوو به‌تایبه‌تی که‌بینی سوکایه‌تی به‌جه‌سته‌ی کرابوو، ورگی هه‌لدراپوو لوت و گوێچکه‌ی برابوون. ئه‌مجار پیغمبەر بریاریدا دوو دوو له‌یه‌ک کراسدا کفنی کردن، له‌کاتی دفنکردندا ده‌یفه‌رموو کامه‌یان قورئانی زیاتر له‌به‌ربوو؟ جا ئه‌گه‌ر عه‌رزیان بکردایه ئه‌مه‌یان زیاتری له‌به‌ربوو، له‌کاتی خستنه‌ ناو له‌حددا پێشی ده‌خست و ده‌یفه‌رموو من رۆژی قیامت شاهیدی بۆ ئه‌مانه‌ ده‌دم. ئه‌مجار فه‌رمانی کرد که به‌خوێنی خوێانه‌وه دفن بکړین نه‌ نویژی له‌سه‌رکردن نه‌ شوێردراشن ^(۱).

جوله‌که‌ و دوو رووه‌کان پێخۆشبوونی خۆیان ده‌رپری به‌ سه‌ره‌نجامی شه‌ره‌که‌، عه‌بدوللای کوپی ئوبه‌ی کوپی ئه‌بو سه‌لول و هاوه‌لانی ده‌یانگوت: ئه‌گه‌ر به‌قسه‌ی ئیمه‌یان بکردایه ئه‌و هه‌موو خه‌لکه‌یان ئی نه‌ده‌کوژران و ئاوا به‌ و ده‌رده‌ نه‌ده‌چوون. ئه‌مجار ده‌یانگوت: کوانی ئه‌و سه‌رکه‌وتنه‌ خه‌یالییه‌ی به‌ ته‌مابوون له‌گه‌ڵ پیغمبهردا به‌ده‌ستی بینن؟ ئیتیر په‌روه‌ردگار چه‌ند ئایه‌تیکی له‌ سووره‌ی آل عیمران نارد هه‌ خوار به‌شیوه‌ی ته‌علیق له‌سه‌ر قسه‌کانی دوو‌پوو ناحه‌زانی ئیسلام و رو‌نکردنه‌وه‌ی حیکمه‌تی ئه‌وه‌ی له‌ ئو‌حوددا روی دا حیکمه‌تیکی ئیلامی بوو. ئایه‌ته‌کان به‌ ئایه‌تی ژماره «۴۹» ده‌ست پێ ده‌کا: که ده‌فه‌رموی: {وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ، الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ - آل عمران / ۴۹ - ۶۸}.

ئێواره‌ی شه‌مه‌ پیغمبەر ^{سیدوئی} ^{مستغری} له‌ ئو‌حوده‌وه‌ گه‌رایه‌وه‌ بۆ مه‌دینه خۆی و هاوه‌لانی ئه‌و شه‌وه‌ له‌ مه‌دینه شه‌ویان به‌پۆژ کرده‌وه‌، موسو‌لمانه‌کان برینه‌کانی خۆیان ده‌رمان کرد، که پیغمبەر رۆژی

یه کشه ممه نویژی به یانی کرد، فرمانی به بیلال کرد: که بانگ رادی ری بلی: پیغمبر ﷺ فرمانتان پی دهکا شوین دوژمن بکهن نابئی جگه له وانه ی هاوبه شی شهریان کردوه که سی تر هاوبه شی ئه و راوانه بکا، ئه مجار پیغمبر دوا ی خربوونه وهی جهنگاوه ره کان داوا ی ئالا که ی کرد که بهمه لدرای مابوه وه و نه پیچرا بوه وه، دای به عه لی کوری ئه بو طالب، ئیتر به و شه که تی و برینداری و ماندوییه له مه دینه ده رچوون رویشتن تا که یشتنه شوینیک پی ده گوتری «حمراء الأسد» که «ده» کیلومه تر له مه دینه دووره، له وی موسولمانه کان ئاگریکی گه وره یان کرده وه له دووره وه ده بیندرا و واده چوه گو مانه وه که ئاگر که ره وه کان زور بن.

مه عبه دی خوزاعی که ئه و کاته له موشریکه کانی «الخزاعة» بو به لای له شکری موسولمانه کاند تپیه ری و گه یشته له شکری موشریکه کان بینی شای و زه ماوه ندیان به ریا کردوه و به سه رکه و تنی ئو حود له خو یان بایی بوون، بیران له وه ده کرده وه بگه رینه وه په لاماری مه دینه بدن و قه لاچوی موسولمانه کان بکهن. صه فوانی کوری ئومه ییه ده یه وی ژیوانیان بکاته وه، جا که ئه بو سه فیان مه عبه دی بینی بانگی کرد ئه ری مه عبه د! ده نگ و باس چیه و چیت دی! مه عبه د وتی کوره مالویران ئه وه موحه ممد و هاوه لانی به سوپایه کی زوره وه که تا ئیستا من له شکری وام نه دیوه له مه دینه ده رچوون و بو ئیوه دین و هه موویان داخ له دل و پر قینن، رق و غه زه بیان لی ده پژی و ئاگریان لی ده باری، به م قسانه ی مه عبه د خودا ترس و له رزیکی بی شماری خسته دلی موشریکه کانه وه، خیرا شایی و زه ماوه ندیان تی کدا و پلان و خه یالی په لاماردانی مه دینه یان وه لانا و به په له به ره و مه که که قاچاندیان: پیغمبر ﷺ له گه ل هاوه لانی روژی دوو شه ممه و سی شه ممه و چوار شه ممه له «حمراء الأسد» دا مایه وه و پاشان گه رایه وه بو مه دینه «^۱».

پەندە ئامۇزگارى:

غەزاي ئوحد زۆر وانەى گرنكى لەخۆ گرتوون و بۆ ھەموو رۆژگارێك بەنيسبەت موسولمانانەوہ گرنكى تايبەتى ھەيە. ھەر دەلىلى حيكمەت لەرودانى غەزاي ئوحد بەو شىوہى رويدا بۆ ئەوہبوو ئەو وانە تەطبيقيە ەمەلييانەى ئى وەرگيرين و موسولمانان فيرى ئەوہ دەكەن چۆن لە شەپو پوبەپوو بوونەوہياندا لەگەل دوزمناناندا سەرکەوتن بەدەست بئين و چۆن خۆ پيارين لە ھەلخليسكان و تيكشكان و فەشەل.

دەى با ئيمە لەسەر ئەم وانانە ھەلوئىستە بکەين و لەو وانانە وردبينەوہ و يەك لەدوايەك بيانخەينە بەر ليكۆلینەوہ.

يەكەم: ليژەدا بنەمايەكى گرنكى ياساى ئيسلامى خۆى دەنوئينى، ياسايەك پيغەمبەر ﷺ بۆ خۆى پيۆهى پابەند دەبوو پەپرەوى دەکرد، ئەويش برىتى بوو لە بنەماى راويژ لەگەل ھاوہلانى لەھەموو كارىكى گرنگدا كە راويژ ھەلبگرى و بگونجى بيروپاي تيدا دەربريى. وەلى ئيمە ليژەدا ھەست بەجوداوازيەك دەكەين كە لەراويژكردنى لەگەل ھاوہلانى لە غەزاي بەدردا جوداوازە، ئەويش ئەوہيە پيغەمبەر ﷺ نەيەويست لەو ھەلوئىست و پيارازيبوونەى خۆى بگەریتەوہ كە لەسەر پيشنيارى ھاوہلانى بريارى دەرچوونى دا بۆ دەرەوہى مەدينە بۆ جەنگان لەگەل كافرەكاندا پاش پۆشيني زرى و خۆ ئامادەكردنى بۆ چوونە دەرەوہ، ھەرچەندە ئەو ھاوہلانى پيشنيارەكەيان كەردبوو پەشيمان بونەوہ و تەكايان ئى كرد كە لەناو مەدينەدا بمينيتەوہ و عەرزيان كرد ئەگەر جەنابت بەلاتەوہ پەسەندە نەچيتە دەرەوہ ئەوہ ئيمە لە پيشنيارى خۆمان پەشيمانين. لەكاتيكد پيش راويژكردنەكە پيغەمبەر وای دەرخت كە پيى باشە لەمەدينەدا بميننەوہ و لەويدا روبەپوى دوزمن ببنەوہ. دەى بۆ دوايى پيشنيارەكەيانى قبول نەكرد؟

ۋىدەچىڭ خىكمەتى بەرچاۋ لەۋەدا ئەۋەبى: كە باسكردن و
پېشنىياركردن دۋاى خۇئامادەكردن و خۇبەستىن بۇ شەپرو دۋاى ئەۋەبى
پېغەمبەر زىڭى پۇشى و چەكى بەدەستەۋە گرت كاريكە لەدەرەۋەبى
سنوورى راۋىژكردنە، راۋىژكردن پېش خۇئامادەكردن رۆلى خۇى
هەيە: كە لەكاتى خۇى تېپەپى ئىتر بەرچاۋ ناگىرى. بەتايىبەتى لەبۋارى
شەپرى ئاۋا چارەنۋوس سازدا كە پېۋىستى بە حەزم و عەزم هەيە،
لەلايەكى ترەۋە نەچۋونە دەر لەمەدىنە دۋاى بېرىاردان و زىڭى پۇشىن و
چەك ھەلگرتن ماناى زەعيفى و رارايى لە ئىرادە و ترسان لەدورژمن
دەگەيەننى و ئەمەش لە پېغەمبەر ناۋەشېتەۋە، بۇيە ۋەلامى پېغەمبەر بۇ
ئەۋ ھاۋەلەنە ۋەلامىكى يەكالا كەرەۋەبى ۋرە بەرزانەى پېر لە عەزم و حەزم
بوو، ھېچ گۈيى نەدايە مقۇ مقۇى خەلكەكە و سەر زەنشكردنيان بۇ
يەكترى و فەرمۋى: {لَا يَنْبَغِي لِيَّ لَبْسٌ لِّأَمْتَهُ فَيَضَعُهَا حَتَّى يَقَاتِلَ}.

ناشى پېغەمبەر زىڭى بېۋىشى و چەك ھەلگىرى بۇ شەپ پېش ئەۋەبى
شەپرەكە بكا چەكەكەى دابىئەتەۋە.

دوۋەم: لەم جەنگەدا دوو روۋەكان مەشھەدىكى ديارىكراۋيان ھەس.
ھەبوۋنى ئەم مەشھەدەشيان چەند خىكمەت و مەبەستىكى لەخۇ
گرتۋە. گرتگرتيان جياكردنەۋەبى موسولمانانە لەۋەبى تېكەل بە دوو
روۋەكان بېن، ئەم جياكردنەۋەش سودو قازانجىكى زۆرى ھەبوۋ بۇ
موسولمانەكان كە لەۋەدۋا بۇيان بوو بەتېشۋو ئەزمون.

ئەۋەبوۋ ئىمە بىنيمان چۆن سەرۋكى دوو روۋەكان بەخۇى و بەسى
سەد كەس لە شوئىنكەۋتو ھەۋادارانى رىسۋاييان بەسەر شانى خۇياندا
ھىنا و لەساتە ۋەختىكى زۆر ناسكدا لە سوپاى پېغەمبەردا گەپرانەۋە
بەرەۋ مەدىنە. بىانوشيان ئەۋەبوۋ گۋايە پېغەمبەر بەقسەى مىندال و
مەزنى كردۋە بەقسەى پىاۋ ماقول و رىش سىپى و عاقلەندانى

نەکردوو. هەلبەتە ئەو بیانو بوو، ئەگینا لە واقع و حەقیقەتدا ئەو دەیه‌ویست خۆی لەشەر بدزیته‌وه و ژیاانی خۆی نەخاتە مەترسییه‌وه. ئەمەش دیاریترین ره‌وشتی دوو رووه‌کانه. ده‌یانه‌ویست له ده‌ستکه‌وت و غه‌نیمه‌دا شه‌ریک بن و له‌شهر و ماندوبوونا ته‌ریک بن، ئەوه‌ی ئەوانی والی کردوو به‌پروالەت خۆیان به‌موسولمان حسیب بکه‌ن، ده‌ستکه‌وت و تالانی چاوهر‌وان کراوه که به‌ته‌مان ده‌ستیان بکه‌وێ، به‌لاو ناخۆشییه‌که ده‌یانه‌وی خۆی ئی‌پارێزن.

سبیه‌م: پیغه‌مبەر ﷺ له‌م غه‌زایه‌دا نه‌یه‌ویست یارمه‌تی و کۆمه‌کی له‌ ناموسولمان وهر‌بگرێ، هه‌رچه‌نده‌ ژماره‌یان که‌م و نابه‌رامبەر بوو له‌گه‌ڵ ژماره‌ی موشریکه‌کان. پیغه‌مبەر ﷺ «وه‌کوو ئیبنو سه‌عد له‌ طه‌به‌قاتدا ریوایه‌تی کردوو» له‌م باره‌وه‌ فهرمووی: {لا نستصر بأهل الشرك على أهل الشرك} ئیمه‌ یارمه‌تی له‌ موشریک دژی موشریک وهر‌ناگرین.

ئیمامی موسلمیش ریوایه‌تی کردوو که پیغه‌مبەر ﷺ به‌کابرایه‌کی فهرموو: که له‌روژی به‌دردا شوینی که‌وتبوو بۆئه‌وه‌ی له‌شهر‌دا پالپشتی بکا و یارمه‌تی بدا ئەتۆ بپروات به‌تاک و ته‌نهایی خودا هه‌یه؟ کابرا وتی: نه‌خه‌یر. فهرمووی: ده‌بگه‌رێوه‌ من یارمه‌تیدانی موشریکم ناوێ.

جه‌ماوه‌ریکی زۆر له‌ زانایانی ئیسلام پێیان وایه‌ دروست نییه‌ داوا‌ی یارمه‌تی له‌کافر بکری بۆشەر. به‌لام ئیمامی شافعی له‌م باره‌وه‌ ته‌فصیلی هه‌یه، ده‌لێ: ئەگه‌ر ئیمام وای بۆچوو رای وابوو ئەو کافره‌ی داوا‌ی یارمه‌تی ئی‌ده‌کری خیانه‌ت له‌ موسولمانان نا‌کا و هه‌لو‌یستی باشه‌ و نیازی پا‌که، پێویستیش بوو یارمه‌تی داوا ئی‌بکری و

موسولمانان ئاتاجى يارمه تېپه كەي بوون ئەو دروسته بۇيان يارمه تى ئى
وهرېگرن، ئەگەر وانه بوو نا^(۱).

واپىدەچى ئەم رايەي شافىعى لەگەل قەواعىدى شەرى و تېكراي
بەلگەكان گونجاو بى، چونكە وەكوو رىوايەت كراو پېغەمبەر (درودى
خوای لەسەرىن) لە غەزاي حونەيندا يارمه تيدانى صەفوانى كوپى
ئومەيىيەي قبول كىرد. مەسەلەكەش واديارە دەچىتە چوارچىوہى ئەو
ياسا ئىسلامىيەي كە پىي دەگوتى: «السياسة الشرعية» خوا ياربى
فەرق و جوداوازى نىوان ئەوہى پېغەمبەر لە غەزاي حونەيندا كىردى و
ئەوہى لە ھەرىكە لە غەزاي بەدرو ئوحدودا كىردى لەشويىنى خوۋى روون
دەكەينەوہ.

چوارەم: ئەوہى جىگاي سەرنجەو دەبى بەوردى تىي بىكرىن.
ھەلۋىست و حال و ەزەى سومرەي كوپى جوندوب و رافىعى كوپى
خەدىج: كە ھەردوكيان تەمەنيان لە پانزە سالىدا بوو، چۆن ھاتنە
خزمەت پېغەمبەر و لىي پارانەوہ: كە رىگەيان بدا ھاوبەشى غەزابكەن و
دژى كافرەكان لەگەل موسولماناندا بىجەنگن، چ جەنگىك كەخۆ سازدان
بوو بۆ مردن. چونكە ھىچ مانايەكى بەرامبەرى و يەكسانى لەنىوان دوو
لەشكرى كوفرو ئىسلامدا نەبوو، موسولمانەكان ژمارەيان لە ھەوت سەد
كەس تىپەرى نەدەكرد ژمارەي كافرەكان لەسئ ھەزار زياتر بوون!!

سەير ئەوہىە بىرئ لەوانەي غەزوى فىكرى جىھانى ئىسلامىيان
كردۆتە پىشە، ئەم دياردانە لەمىژووى ئىسلامى و سىرەي پېغەمبەردا
دەبينن، كەچى كەشيان دەكەنەوہ شىكردنەوہكەيان وا ئاراستە دەكەن
كە ەرەبەكان «موسولمانەكان» نەتەوہىەك بوون لەژيانى شەپرو ھەرادا

بوون، ھەمىشە لەشەپرو كوشتاردا بوون و لەسىبەرى شەپرو جەنگ دا پەرورەدە دەكران، بۆيە بەگەنج و پىرو مندالىانەو بەشىۋەيەكى سروشتى دەيانپروانىيە شەپرو ھەراو ھەرگىز سىليان لەشەپر نەدەكرەدەو. ترسيان ئى نەبوو!!

گومان لەو دەدا نىيە ئەوانەى ئەم جۆرە تويزىنەو ھە شىكرەنەوانە ئەنجام دەن، چاۋى خۇيان دەنوقىنن و سوورن لەسەر ئەو ھەى كە چاۋيان نەكەنەو لەكاتى قسەكرەن لە تەخازول و خۇرىسواكرەننى عەبدوللەى كوپى ئوبەى كوپى سەلۇل: كە بەخۇى و سى سەد لە ھەوادارانى لەترسان و سەرەنجامى شەپرەكە و خۇدزىنەو لە روبەروبوونەو ھەى لەشكرى بىپەرستەكان و ھەزكرەن لە پالداۋەو پەپرەوكرەننى ياساى «حىزى و سەلامەتى» لەنىۋەى رىگا گەپانەو!! ھەروا چاۋى خۇيان دەقۇچىنن لەئاست تەخازول و خۇرىسواكرەننى ئەوانەى لەغەزى تەبووكدا خۇيان پاشداۋ سىبەرى ژىر درەختى شارى مەدىنەيان ھەلبىزاردو گوييان بە بانگەوازى پېغەمبەر نەداۋ بۇ دەرچوون بۇ غەزاۋ دەيانگوت «لا تنفروا فى الحر» ۋەكوو قورئان لىيانەو دەگىرپتەو. ھەروەھا چاۋى خۇيان دەقۇچىنن لە تىشكانى موشرىكەكانى غەزى بەدر و پراى زۆرى ژمارەيان و كەمى ژمارەى موسولمانەكان و ئەو ھەموو ترسەى كەوتە دلى كافرەكانەو ئەمانە ھەموو عەرەب بوون، ئەوانەى چون بۇ غەزاۋ ئەوانەى خۇيان پاشداۋ ئەوانە سەرکەوتن لە غەزى بەدرو ئەوانەى تىشكان. ئەوانەى ئىلحاحيان دەكرە بچن بۇ غەزاۋ ئەوانەى خۇيان دەشاردەو!!!

بەراستى زۆر ئەستەمە بۇ مروقى خاۋەن وىژدان و تويزەرەو ھەى زانستخاۋ: كەخۇى ببويزى لەو ھەى بەداهەتى ئاشكرا دەيچەسپىننى كە برىتىيە لەو ھەى نەينى ئەم پىكىشى و ئىلحاحكرەنە بۇ چوون بۇ غەزاۋ

خۇخستەنە ئاۋ ئاگرى شەپرو روبەپروو بوونەۋەدى مردن لەلايەن ئەۋ دوو گەنجەي كە تەمەنيان لە پانزە سالىدا بوو تەنھا بىروباۋەرى پتەۋبوو: كە دلى داگير كردبوون و خوشەويستىەكى بى سنوورى بۇ پىغەمبەر ئى ۋەدى ھاتبوو، چونكە لەھەر شوينىك و ھەركاتىك بىرو باۋەر بەھىزبوو، ئەۋ خوشەويستىە ۋەدى دى و ئەۋ سوربوون و پىكىشىيە بۇئاۋ تونى مەرگ سەر ھەلدەدا، ھەركاتىك ئيمان لاۋاز بوو خوشەويستى پىغەمبەر لەلدلا لاۋاز دەبى و سوربوون و پىكىشى لەچوون بۇ غەزا دەبىتە خۇدزىنەۋەو خۇپاشدان، ئازايەتى و ۋرە بەرزى دەبىتە ترسان و ۋرە روخان و تەمبەلى و تەۋەزلى!!

پېنجەم: ئەگەر تۆلەھال و ۋەزەي پىغەمبەر ﷺ وردبىتەۋە كە سەرگەرمى رىكخستنى رىزەكانى ھاۋەلانىەتى و بالەكانى سوپا دادەمەزىنى و پارىزگارى پىويست لەدواۋەى موسولمانان دادەنى و ئامۇزگارپان دەكا: كە بەھىچ شىۋەيەك سەنگەرۋ شوينەكانى خۇيان جى نەھىلن، پىيان دەفەرموى: رەۋرەۋەى شەپ چۇن بگۇپى و برا موسولمانەكانيان سەرگەون يان تى بشكىن ئەۋان سەنگەرى خۇيان چۇل نەكەن تا فەرمانى ئەۋيان پى نەكرى ئەۋ سەرگىۋە بەرنەدەن. دەلىن: ئەگەر تۆلەم دىمەنە ورد بىتەۋە حەقىقەتىكى مەلموس و ئاشكرات بۇ دەردەكەۋى و دياردەيەكى گرنگ ھەست پى دەكەى.

حەقىقەتە مەلموس و ئاشكرا كە برىتتىيە لەلىزانى و وردبىنى پىغەمبەر لەبۋارى سەربازىدا، بۆت دەردەكەۋى ئەۋ زاتە لەبۋارى سەرگەردايەتى و بەرپۋە بردنى جەنگدا چەند شارەزاۋ لىزان بوۋە. بىگومان زاتى پىرۋزى بە پىشەنگى پلان داپىزەرانى شەپرو شارەزا لە فەن و شىۋەكانى جەنگ دەژمىردى. گومانىش لەۋەدا نىيە پەرۋەردگار لىھاتويىەكى نادروست و ناۋازەى لەم بۋارەدا پى بەخشىۋە. ۋەلى ئىمە

دەلىين ئەم لىھاتويى و شارەزايىيە بەھۆى «نبوة» و پەيامى ئاسمانىيەۋە بۆى دەستەبەر بوۋە و بەروبومى ئەو پلە و پاىە و مەقامەيە. جەمسەر و مەرکەزى «نبوة» و «رسالة» بوو كەۋاى لى كىردبوو عەبقەرى و شارەزاو لىھاتوو بى لىھوارى سەربازى و فنونى شەردا. ھەرۋەكۈو چۆن صىفەتى «نبوة» و «رسالة» بوو داخۋازى ئەۋەبوو كە مەعصوم بى و دووربى لى ھەلە و ھەلخلىسكان. لەۋەپىش ئەم باسەمان لەبەشى يەكەمى ئەم كىتبەدا شىكرەۋە پىۋىست ناكالىردەدا جارىكى تر دوبارەى بكەينەۋە.

دىاردە ظاھىرو ئاشكراكەش: كە لەچۋار چىۋەى ئامۇزگارىيە وردەكانى بۆ ھاۋەلانى بەگشتى و بۆ تىر ئەندازەكانى سەر كىۋەكە بەتايىبەتى دەرەكەۋى، برىتتىيە لە دىاردەيەكى پەيۋەندىدارى تۆكەمە بەو بارودۇخەى دۋاى بەجى ھىشتىنى تىر ئەندازەكان بۆ شوپىنى خۇيان و چۆلكردىنى سەنگەرەكانىان و دەرچوون لەۋ فەرمانەى پېغەمبەر ئاراستەى كىردبوون. ھەر دەلىنى: پېغەمبەر بەفیراسەت و دووربىنى پېغەمبەرىتى خۆى يان بەنىگای خودایى پىش وەخت ھەستى بەو حالەت و ۋەزە كىردبوو كە دۋاى روىدا.

بۆيە بەۋجۆرە ئامۇزگارىيەكانى خۆى بۆ ھاۋەلانى دوبارە كىردەۋە و فەرمانى پىدەكردىن كە بەھىچ شىۋەيەك سەنگەرەكانىان چۆل نەكەن و كىۋەكە جى نەھىلن. ھەر دەلىنى پىش وەخت زاتى پاكى موناۋەرەيەكى زىندوويان پى دەگا لەگەل دوزمنىكىان كە نەفس و ئارەزۇيانە، ئەۋەى لەخۆى گىرتوۋە لە تەماع و ھەلپەكردىن بۆ دەسكەوت و تالانى. موناۋەرەكە ئاكام و سەرەنجامى ھەرچىيەك بى سوۋدى گەۋرەى لەخۆگرتوون، زۆرجارىش ئاكام و سەرەنجامى نەرىنى فائىدەى لەسەرەنجامى ئەرىنى زىاترە.

شەشەم: ئەبو دوجانە، ئەو پیاوھى كە شمشىزەكەى لە دەستى
 پىڧەمبەر ^{مىروى} ^{مىروى} وەرگرت بەلارو لەنجە و خوڧادان و شىوھ رۆيشتنىك بەناو
 رىزى جەنگا وەراندان رۆيشت. پىڧەمبەر ئىنكارى نەكرد و فەرمووى: {ان
 هذه مشية يكرها الله الا في مثل هذا الموضع!} ئەمەش ئەو دەگەيەنى
 ھەموو ديار دەيەكى تەكەبوورو لوتبەرزى و بەخوڧازىن كە لەبارو دۆخى
 گشتيدا ھەرامن، لە ھالەتى جەنگ و شەپ لەگەل كافران ياساغييەكەى
 نامىنى.

بیگومان له مه ظاهره یی ته که بو رو فیزکردنه موسولمان به سهر زه ویدا به خو بادان و لارو له نجه بپروا، به لام ئهم حاله له گوږه پانی شهردا کاریکی باشه و مه کروهیه تی نامینی. ههروا جوانکردنی مال و خانوبه ره و قاپ و قاچاخ به زیږو زیو حه رامه و دیارده ی ته که بو رو لوتبه رزییه، وه لی جوانکردنی نامیری شه ر به زیو یاساغ نییه. دیارده ی کیرو لوتبه رزی له م شوینانه دا شانازی کردنه به عیززه تی ئیسلام به سهر دوژمنانیدا. و پرای ئه وهش ئه وه مه عنایه که له مه عانی شه پری دهروونی وه ها: که پیویسته موسولمانان گرنگیه که ی پاشگو ی نه خه ن. **حه وته م:** ئه گهر ئیمه له ماوه ی شه پری نیوان کافرو موسولمانه کان ورد بینه وه، ده بینین دابهش ده بی بۆ دووبه شی سه ره کی:

به‌شش یه‌که‌م: که تییدا موسولمانان پابه‌ندی فه‌رمانی پیغه‌مبه‌ر بوون و شوینی خو‌یان به‌جی نه‌هیشتبوو بزاین ناکام و به‌روبوومی چی بوو؟ بیگومان له‌م حاله‌دا سه‌رکه‌وتن بو موسولمانه‌کان بوو تی‌شکان و روخان روی له سوپای موشریکه‌کان کردبوو، ئه‌وه‌بوو ترسو و بیم دلی سئ هه‌زار نه‌فه‌ری موشریکه‌کانی داپو‌شی له‌به‌ره‌و پی‌شه‌وه‌ چوون قه‌تیس مان و ده‌ستیان کرد به‌هه‌لاتن و پشت هه‌لکردن و قاچاندن. ئه‌م

بەشەى شەرەكە كە ئايەتى قورئانى پىرۆز وئىناى دەكاو دەفەرموى:
{وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّوهُم بِأُذُنِهِ - آل عمران/۱۵۲}.

بەشەى دوۋەم: كە تىيدا موسولمانەكان دەست دەكەن بە
شۈيىنكەوتنى موشرىكەكان بۆئەۋەى نەھىلن لەدەستىان دەرچن و
قەلاچۇيان بكن و چەك و سىلاحيان لى وەرېگرن و تالان و غەنىمەت
بەدەست بىنن، لەوكاتەدا تىر ئەندازەكان لەسەر كىۋەكەى سەنگەريان
تىدا گرتبۇو روانىيان وا ھاۋەلانىيان بەشمشېرەكانىيان دوزمىيان
ھەلپرىۋە ناچارىيان كردوون بە ھەلاتن و دەست بەرداربوون لە گۆرەپانى
شەپرو بەجى ھىشتىنى كەل و پەلىان و دەست بەسەرا گرتنى لەلایەن
موسولمانەكانەۋە. كە ئەم دىمەنەيان بىنى، ھەندىكىان تەماعى ئەۋەيان
كەوتەبەر كە لەسەر كىۋەكە دابەزن و بكنەگەل ھاۋەلانىيان بۆ تالانى
گرتن و غەنىمەت كۆكردنەۋە، وایان زانى يان بلىن: ھەزكردنىان
لەتالانى گرتن وای خستىنە زەينەۋە: كە ئەو ماۋە زەمەنىيەى پىغەمبەر
دروودى خودای لەسەر بى» فەرمانى پى كردبوون لەسەنگەرەكانىياندا
بمىننەۋە تەۋاۋ بوۋە و ئەركى فەرمانى خۇيان بەجى ھىناۋە و پىۋىست
بەۋەناكا چاۋەپوانى فەرمانى پىغەمبەرېن بە چۆلكردنى
سەنگەرەكانىيان و كۆتايى ھاتنى ئەركى پى سىپراۋيان، ئىجتىھادىك بوو
كردىان، ھەندى لە ھاۋەلانىيان پىيان وابوۋ بە ھەلەدا چوون و كاتى ئەۋە
نەھاتوۋە سەنگەرەكانىيان چۆل بكن و تا بەرونى فەرمانى پىغەمبەريان
پى نەگا نابى سەر كىۋەكە جى بىلن و پىشتى سوپا چۆل بكن،
لەپىشەۋەى ئەۋانەى دژى چۆلكردنى سەنگەرەكان بوون، فەرماندەى تىر
ئەندازەكان عەبدوللاى كورى جوبەير بوو، بەلام زۆرىنەى تىر ئەندازەكان
لەسەر راستى ئىجتىھادى خۇيان سوور بوون و لە كىۋەكە دابەزىن و
كەوتنە تالان گرتن و كۆكردنەۋەى دەستكەۋتى جەنگ. دەى بابزانىن
ئاكامى ئەمە چى بوو!؟

بەللى ئەۋەدى رويدا پىچەۋانە بوو: ئەۋ ترس و بيمەى لەۋەپىش
سۈارى دلى موشرىكەكان بوبو، بوو بە ئازايەتى و پالەۋانىيەتى و ورە
بەرزى. ئەۋەبوو خالىدى كۆپى ۋەلىد كە لەۋكاتەدا سەرگەرمى ھەلاتن و
خۇ رزگار كىردن بوو سەيرىكى ئەملاو ئەۋەلای خۇى كىردو روانى شوینى
سەنگەرى تىر ئەندازە موسولمانەكان چۆل بوو، بەبىرى سەربازىانەى
خۇى ۋاى بەباش زانى لەۋديو كىۋەكەۋە لەگەل ئەۋ موشرىكانەى
لەگەلى بوون پەلامارى سەنگەرى تىر ئەندازەكان بدەن و لەۋیۋە ھىرش
بىننەۋە بۆ سەر موسولمانەكان. پلانەكەى خۇى ئەنجامدا، لەۋاۋە
گەپرايەۋە بۆسەر سەنگەرى تىر ئەندازە موسولمانەكان و ئەۋانەى لەگەل
عەبدوللای كۆپى جوبەير مابوونەۋە لەسەنگەرەكاندا ژمارەيان كەم بوو،
نەيانتوانى بەرگرى بگەن و پىش بە ھىرشەكەى خالىدو ھىزەكەى بگرن،
تا ھەموويان شەھىد بوون شەپريان كىرد. كە ھەموويان لەلایەن ھىزەكەى
خالىد شەھىدبوون، ئىتر موسولمانەكان پشتيان لى گىراو لەۋاۋە لەلایەن
ھىزەكەى خالىدە تىرە باران كران، ئىتر ئەمجار ترس و بيم سۈارى دل و
دەروونى موسولمانەكان بوو رىزەكانيان شەپرىزە بوون و لەھەموو
لایەكەۋە گەمارۆ دران. ئەم بەشەى جەنگەكە ئەۋەيە: كە قورئان وىناى
كىردوۋە دەفەرموى: {حَتَّىٰ إِذَا فُشِئْتُمْ وَكُنَّزَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا
أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِّنْكُمْ مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَّن يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ - آل عمران/ ۱۵۲}.

دەى تۆ پىروانە كاريگەرى نەرىنى ئەم ھەلەيەى تىر ئەندازەكان چەند
گەۋرە و گورچىكېر بوو نەك بۆ خودى تىر ئەندازەكان و بەس بەلكوو بۆ
سوپاى ئىسلام بەگشتى.

بەللى ھەلەى كۆمەللىك جەنگاۋەرى موسولمان كارەسات و بەلاو
تىشكانى بەسەر ھەموو سوپاى ئىسلام ھىنا. تەنانەت خودى

پىڭمەنبەرىش ^{سۈرۈش} لىم بەلەيە پارىزراۋ نەبوۋ، ئەمە سۈننەتى خۇدايە لە بۈنەۋەردا، بەردەۋام لە جەرەياندايە ۋە نەگۈرە. تەننەت بوۋنى پىڭمەنبەر لەناۋ ئەۋ سۈپايەدا، پلە ۋە پايە ۋە رىزى لاي خۇدا نەيتۋانى تۈزقائىك لەۋ قانۋنە خۇدايىيە بگۈرۈ.

دە ئەمجار تۈۋ ۋەردبەرەۋە لە رىژەۋ ئەندازەي ھەلەي ئەۋ كۆمەلە موسولمانە تىر ئەندازە ۋە بەراۋردى بىكە بە ھەلە ۋە تاۋانە جۇراۋ جۇرەكانى موسولمانانى ئەمپۇ، كە پەيۋەندى ھەيە بەھەموۋ بۋارە جىاجىاكانى ژيانى گشتى ۋە تايىبەتيمان. ئەمجار بۇ خۆت تەصەۋرى لوطف ۋە رەحم ۋە بەزەيى خۇدا بىكە دەرەق بە موسولمانانى ئەمپۇ: كە بەھۋى كىردەۋە نا پەسەندەكانيان لەناۋيانا. كىردەۋەي ناپەسەندۈ تەمبەلى كىردن لە فەرمانكىردن بەچاكە ۋە نەيكىردن لەخراپە بۆتە دياردەيەكى گشتى ۋە سەرتاسەرى موسولمانان ۋە جىھانى ئىسلامى.

جا ئەگەر تۈۋ بەۋردى سەرنجى ئەۋەبدەي ئىتر بەئاسانى ۋەلامى ئەۋ پرسىيارەت لەلا گەللە دەبى، كە ئەمپۇ ھەندى لە موسولمانان پرسىيارەكەن حىكمەت چىيە ۋەلاتە ئىسلامىيەكان ۋە گەل ۋە نەتەۋە موسولمانەكان ئاۋا ھەمىشە بارىيان لارەۋ ژىر دەستە ۋە يەخسىرو ژىانتالان، ھەمىشە تىشكاۋن لە بەرامبەر دەۋلەتە ملھۈرەكانى جىھانەۋە، ھەرچەندە ئەۋانە كافرو ئەمان موسولمانان!!!

ھەشتەم: ۋەكۈۋ ئامازەمان پىكىردۈ دىتمان پىڭمەنبەر ^{سۈرۈش} لىم غەزايەدا زۆرى ئازارۋ زىان پى گەيى، كەۋت ۋە سەرى شكاۋ ددانى پىشەۋەي شكا، خۈيۋن لە روخسارى ھاتە خوار، ھەموۋ ئەمانە ۋە زۆرى تر بەشيك بوۋ لە ئاكام ۋە نەتىجەي ئەۋ ھەلەيەي تىر ئەندازەكان كىردىيان، ھەلەي ئەۋ موسولمانانەي سەرىپىچى فەرمان ۋە ئامۇژگارىي سەركىردەكەيان كىرد. ئەمجار حىكمەتى بلاۋبوۋنەۋەي ھەۋالى

شەهیدبوونی پیغمبەر ^{سیرودی} ^{مستقرین} چی بو؟ ئەم هەوالە ناخۆش و زەندەقبەرە
بۆ لەناو ریزەکانی موسولماناندا بلأوبوو؟!

وەلامی ئەم پرسیارە ئەوەیە: دەگوتری: پەیوەندی موسولمانان بە
پیغمبەرەو بوونی لەناویاندا هێزو وزەیەکی وای هەبوو بە خەیاڵیاندا
نەدەهات و تەصەورییان نەدەکرد لێیان جیابیتهو لەناویاندا نەمیئی،
بە خەیاڵیاندا نەدەهات بتوانن دوانەمانی پیغمبەر ^{سیرودی} ^{مستقرین} ژیان
بەسەر بەرن، بلأوبوونەو هەوالی شەهیدبوونی پیغمبەر ^{سیرودی} ^{مستقرین} شتیك
بوو بە خەیاڵیاندا نەدەهات شتی وا رووبدا، واتە ئەوان بەتەواوی مانا،
روداوی لەوجۆریان لەزەینی خۆیان سەری بوو. گومانیش لەویدا نییە
هاوێلان ئەگەر لەم جۆرە بێ ئاگاییەدا بە هەوالێکی ئاوا بە ئاگا
بەاتنایەو هەوالەکە واقع بویایە دلیان شەقی دەبردو لە تاوان کیان و
بونیان تیک دەپروخا و بیرو باوەریان دەکووتە حالەتی شپیریویەو.
ئیمانیاں لەدل و دەرووندا تیک دەپروخا.

بەشیك لەحیکمەتی خودا وای خواست: کە ئەم هەوالە درۆیە لەو
ساتە وەختە ناسکەدا بەناو ریزەکانی موسولماناندا بلأوبیتهو، وەکوو
ئەزمون و تاقیکردنەوێک بۆیان. وەکوو وانەیەکی سەربازی و گەورەو
کاریگەر، بۆئەو هەوای بەهۆی ئەم هەوالە وەحشەت ئەثرە بەئاگا بێنەو،
لەوساتە وەختەو حەقیقەتیک بێنە پیش چاوی خۆیان و دل و دەروونی
خۆیانی بۆ ئامادە بکەن و خۆیانی پێو رابھێنن، بە ورەیک بەرزەو
بەرەو روی کارەساتی ئاوا ببنەو، نەکەن ئەگەر روژیک هات پیغمبەر
لەناویاندا نەما، لە ئایین پاشگەز ببنەو. بۆ ئەم مەبەستەو
رونکردنەو هەوای ئەم دەرسە گەورە، ئایەتی قورئان نازل بوو وەکوو تەعلیق
لەسەر ئەو حالەتەو تووشی زوربەو موسولمانەکان بوو لەساتە وەختی
بیستنی هەوالی شەهیدبوونی پیغمبەر ^{سیرودی} ^{مستقرین} دەفەرموی: {وَمَا مُحَمَّدٌ

إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَلَنْ آفَافَ أَنْ تَقِيلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ - آل عمران/ ۱۴۴}.

بیگو مان کاریگه ری ئه ری ئی ئه وانه گه و ره به تاقیکردنه وه دل داخو رپی نه له روژی وه فاتی پیغه مبهردا ده رکه وت و خو ی نو اند. ئه و شائیه و هه و اله درو یه ی روژی ئو حود بو وه سه به ب نزولی ئه و ئایه ته ی ئالی عیمران/ ۱۴۴. ئه و ئایه ته ی موسو لمانانی هو شی ار کرده وه و سه رنجی راکیشان بو لای حه قیقه تی ک که پیش ناز لبوونی ئه و ئایه ته ها وه لان له و حه قیقه ته بی ئا گابوون. ئه وه بوو کاتی ک حه زره تی ره سول له دنیا ده رچو و موسو لمانان به دلی پر له خه م و خه فه ته وه مائئ او ایی پیغه مبهریان قبول کرد و به خاکیان سپارد، ئه مجار گه رانه وه بو ئه و سپارده ی بو ی جی هیشتبوون که ئه مانه تی بانگه وازی و جهاد و تی کو شان له پی نا و ره زامه ندی په ره رد گاردا. به و په ری دلسو زی و لی ها تووی و بروای پو لایینه وه و پشت به ستو و به خودا ئه رکی سه رشانی خو یان به جی هی نا.

نوییه م: بائی مه له کاره ساتی هه والی شه هید بوون و له دنیا ده رچوونی پیغه مبه ر ﷺ ورد بی نه وه و بزانی چ کاریگه ری که کی توند و گورچک پی له سه ر ها وه لانی هه بوو، چون هه ژاندنی و شله ژاندنی له کاتی کدا ئه و ان به ده ورییه وه بوون و جهسته ی خو یان بو کرد بوو به قه لغان و هه ر تیرو زه بری کی له لایه ن دو ژمنه وه بو ئا راسته ده کرا ئه مان خو یان به ردی نا و به جهسته و گیانی خو یان پیغه مبهریان ده پاراست، یه که له دوا یه که له ده وری پیغه مبه ر گیانیان له ده ست دا و شه هید بوون و به ره و پی ری مه رگ ده چوون و ته نیا ئا واتیان ساغ و سه لامه تی پیغه مبه ر بوو هیچی تریان

بەلاۋە گىرگىن نەبۇئا دەي پالئەنر بۇ ئەم فېداكارىيە چى بوو؟ يان بلى:

سەرچاۋەي ئەم خۇبەختىكردنە سەر سۈرھىنەرە چى بوو؟

يىگومان سەرچاۋە پالئەنر بۇ ئەم خۇفېداكردنە يەكەم بېروا بەخوداۋ بە پەيامى پېغەمبەر بوو، دوۋەم خۇشەويستىيان بۇ پېغەمبەر بوو، ئەم دوو ھۆكارە پىكەۋە سەرچاۋەي ئەم فېداكارىيە سەر سۈرھىنەرە بوون، موسولمان ھەمىشە پىۋىستى بەم دوو صىفەتە ھەيە دەبى ھەمىشە لەناخېدا گەشەبەكنە و لە كردارو گوفتارى دا رەنگ بەدەنەۋە. ھەلبەتە بۇ موسولمان ئەۋەندە بەس نىيە ئىدىيەي ئىمان بكاۋ لافى موسولمانىتى لىبدا ھەتا دل و دەرونى پىرنەبى لە خۇشەويستى خوداۋ پېغەمبەرى خودا، بۇيە پېغەمبەر ﷺ فەرموۋىيەتى: {لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} ^۱.

رونكردنەۋەي ئەم مانايە ئەۋەيە دەلىل: پەرۋەردگار لە مەۋقۇدا عەقلىۋ دلى بەدى ھىناۋن، عەقلى داۋەتى بۇئەۋەي بەكارى بىنىۋ بىرى پى بىكەتەۋە، بەھۋىيەۋ ئىمان بەۋىشتانە بىنىۋ كە واجبە ئىمانىيان پى بىنى، دلى پى بەخشىۋە بۇئەۋەي بەكارى بىنىۋ لە خۇشۋىستىنى ئەۋ شتانەي خودا فەرمانى پى كردوۋە خۇشى بوين، ھەروا رىق لىبۋونى ئەۋ شتانەي خودا فەرمانى پى كردوۋە ناخۇشى بوين. جا ئەگەر دل بە خۇشەويستى خوداۋ پېغەمبەرى خوداۋ بەندە صالحەكانى مەشغول نەبوو بەشتى ھەرام ھەۋاۋ ئارەزۋ مەشغول دەبى، ھەركاتىكىش دل پىروو لە خۇشەويستى شەھۋەت و ئارەزۋ زۆر زەھمەتە بىرو باۋەر بەتەنھا خاۋەنەكەي ھەلبىنى بۇ فېداكارىيە خۇبەختىكردنە.

ئەمە راستىيەكە و بەلگە نەويستە، حەقىقەتلىكە زانا يانى بواری پەرورده سەلماندويانە، زانا يانى ئەخلاق بېروايان پيىھەتى. تاقىکردنە وە ئەزمون چەسپاندويانە. بېروانە جاك رۇسو لەم بارە وە چى دەلى:؟! ناوبرا و لە كىتېبەكەى دا بەناوى «اميل» دەلى:

زۆر گوترا وە دوبارە گوترا وە تە وە دەربارەى حەزكردن لە بەرجەستە كردنى فەضيلە و رەوشت بەرزى بەھوى عەقلە وە بەتەنھا. بەتەنيا لەسەر بنەماى عەقل. ئاي چ بنەمايەكى پتە وە! ئەمە چ بنەمايەكە؟! بىگومان فەضيلە و رەوشت بەرزى «وھكوو دەلىن» ياسا و نىظامە.

بەلام ئايا ئيمان بەياسا و نىظام دەتوانى بەتەنھا بەسەر لەرزەتە خوشيە تايبەتەكاندا زال بى؟! بىگومان ئەم بنەما مەزەومە جگە لەياری كردن بە وشە بەولاولە هيچى ترنيە، چونكە لەھەمان كاتدا رەزىلە و رەوشت نزميش خوشويستنى ياسا و نىظامىكە پيچەوانەى فەضيلە^(۱).

بەھوى گرنگى ئەم حەقىقەتە وەيە: كە حكومەتى ئەمريكا نەيتوانى پابەندى ئەو بېرارە بى كە بېرواي پى بوو، دەشى زانى پابەندبوون پيىھە وە چەند سودى ھەيە، ئەو بېرو «سالى/۱۹۳۳» حكومەتى ئەمريكا قانونىكى پەسەندكرد و دەرى كرد كە عەرەق ياساغە و نابى لەھيچ نادى و كۆپو كۆمەلىكدا بخورىتە وە، پاش ما وەيەكى كورت بەسەر تەطبيق كردنيدا، ياسا دانەرەكان لە بېرارى خويان پاشگەزبونە وە نەيانتوانى بى خواردنە وەى مەى ھەلبەكەن قانونەكەيان ھەلوەشان دە وە....

۱ - بۇ رونكردنە وەى ئەم بابەتە بگەريو ھە بۇ كىتېبى. تجربة التربية الاسلامية في ميزان البحث..

ئەمە بەراورد بکە لەگەڵ ھەلۆیستی ھاوولانی پیغمبر ^{سیدوئی} «کە
 لەوکاتەدا لەروی روشنبیری و شارەستانی و ھەستکردن بەسودو زبانی
 عەرەق بە ئەمریکەکانی ئەمڕۆ بەراورد ناکرێن» کە ھەر بەیستی
 فەرمانی خودا بەوێ عەرەق خواردنەو ھەرامە، خێرا پەلاماری کوپە
 شەرابەکانیانداو رشتیان، وەرگەرانە سەر سینی و پەرداخ و
 قەدەحەکانی ئەرەق خواردنەو شکاندیان و بەدەنگی بەرز ھاواریان
 دەکرد دەیانگوت: «انتھینا یارب انتھینا» بپرای بپرای توخنی
 نەکەوتنەو....

فەرق و جوداوازی نێوان دوو وێنە و نموونەکان ئەوێە لیژەدا شتیک
 ھەیە لە دڵدا جیگیربوو و ھاوا ئارەزوکان تابیع و شوینکەوتە
 فەرمانی خودا و حوکمی خودان. ئەم خۆشەویستیەیان بلێ ئەو ھاو
 ئارەزو دڵ و دەروونی ھاوولانی داگیر کردبوو وای لە ھاوولانی کردبوو
 گەردنی خۆیان بخەنە بەر شمشیر بۆ پاراستنی گەردنی پیغمبر ^{سیدوئی}
 باوہشیان بە مردندا دەکردو دەستەملانی دەبوون لەپێناو پاراستنی
 گیانی پیغمبردا. ئای چەند مەشھەدی سەرنج راکیش لە غەزای
 ئوچوددا ھەن کە کاریگەری ئەو خۆشەویستیە دەردەخەن و ئاماژە
 بەو دەکەن کە خۆشەویستی دلی ئەو ھاوولانە ی چۆن داپۆشیو.

ئێبنو ھیشام رێوایەتی کردوو دەلی: رۆژی غەزای ئوچود پیغمبر
 بەھاوولانی فەرموو: کێ دەتوانی بگەرێ و بزانی ئاخۆ سەعدی کوپی
 رەبیع چی بەسەر ھاتوو؟ ئایا شەھیدبوو یان زیندوو؟ دەلی: پیاویک
 لە ئەنصار وتی: من دەچم ئەوکارە دەکەم و بۆت سەیر دەکەم ئەو
 پیغمبەری خودا و عەرزت دەکەم سەعد چی بەسەر ھاتوو. کابرا رۆیی
 سەیری کرد و سەعد بریندارە و لە گیانە لا دایە و بەحال گیانی تیدا
 ماو. کابرای ئەنصاری پێی گوت: ئەو پیغمبر منی ناردوو بزانی

ئاخۇ چىت بەسەرھاتوۋە زىندوى يان مردوى، سەعد بەدەم برىنى
سەخت و دژوارىەۋە وتى: من لەرىزى كوزراۋانم و برىنەكەم كاريگەرە،
سلاۋم بگەيەنە بە پىغەمبەر و پىيى بلى: سەعدى كوپى رەبىع عەرزت
دەكا خودا پاداشى باشت بداتەۋە لەسەر رىنمونى كردنى ئىمە و پلە و
پايەت بەرزتر بكاتەۋە بەباشترىن شىۋەى پاداش دانەۋەى ھەر
پىغەمبەرىك لەسەر رىنمونى ئومەتەكەى، ئەمجار سلاۋى من بە
گەلەكەشت بگەيەنە و پىيان بلى: سەعدى كوپى رەبىع پىتان دەلى:
رۇژى قىامەت ھىچ عوزرو بيانۇتان نىە ئەگەر يەكىكتان زىندوبى و بەئىلن
دورژمن زەفەر لە پىغەمبەر بىنن. كابراى ئەنصارى دەلى ئىتر من سەعدم
بەجى نەھىشت تا گىيانى دەرچوو.

ئەو رۇژەى دال و دەرۋونى موسولمانان بەم جۆرە خوشەۋىستىيە
پردەبى، بەجۆرىك كەمىك واز لە شەھەت و ئارەزۋى خۇيان دىنن و
ئەنانىيەت ۋەلا دەنن و بەسەرياندا زال دەبن. دەلىم: ئەو رۇژەى ئەم
جۆرە خوشەۋىستىيە لەدلى موسولماناندا پەيدا دەبى، ئەو بىگومان
دەبنە خەلكىكى تازە و سەرکەۋتن لەناو چىگە و كەلبەى مردن دەردينن و
بەسەر دورژمندا سەردەكەون. چەندىك كۆسپ و تەگەرە زۆرو ھەمەجۆربىن
رايان دەدەن.

ئەگەر پرسىيار بىرى رىگا چارە چىيە بۇ دەستەبەربوونى ئەم جۆرە
خوشەۋىستىيە، دەلىن: ئەو بەرىگەى زىكرى زۆرو سەلاۋەتدانى زۆر
لەسەر پىغەمبەر و بىرکردنەۋە لە نىعمەتە زۆرو جۇراۋ جۆرەكانى
پەرۋەردگار بەسەرماندا. ھەروا تىفكرىن لەسیرەى پىغەمبەر و ئەخلاق و
رەۋىشتى بەرزى. ئەمانە ھەموۋى دواى بەردەوامبوون لەسەر عىبادات و
ترسان لەخوداۋ ھەستىكردن بەۋەى ھەمىشە خودا ئاگادار و خەبەردارە

بەسەر ھەموو نەينى و ئاشكرايىھەكدا. ئەمجار بەينا و بەينىك بەخۇيدا
بچىتەوھ و موھاسەبەى خۇى بكا.

دەيەم: وەكوو ئامارژەمان پىكرد بەگوڭرەى رىوايەتى بوخارى
(خوداى ئى رازى بى)، پېغەمبەر فەرمانى كرد بەدفن كردنى شەھىدەكانى
غەزاي ئوھود بەبى شتن و بەجەستەى خوڭناوى و جلى خوڭننەوھ و
بەبى ئەوھى نوڭرئان لەسەر بكا دوو دوو خستنىھ گۆڭرېكەوھ. زاناينى
ئىسلام ئەم روداوو واقىعەيان كردووه بە بەلگە لەسەر ئەوھى ئەو
كەسەى لە گۆڭرەپانى شەرو جىھادا شەھىد دەكرى ناشۆرى و نوڭرئىشى
لەسەر ناكرى و بە جەستە و پۆشاكى خوڭناويىھەو دفن دەكرى.

ئىمامى شافىعى فەرموويەتى: چەند فەرموودەيەكى پېغەمبەر ^{سېرۋى} ^{مىنگۇرۇن}
بەڭگاي تەواتور بەئىمە گەيشتون ئەوھ دەچەسپىنن كە پېغەمبەر
نوڭرئى لەسەر شەھىدانى شەڭرى ئوھود نەكردووه. ئەوھى: كە
رىوايەتكراوھ گوايە پېغەمبەر ^{سېرۋى} ^{مىنگۇرۇن} دەكەس دەكەس نوڭرئى لەسەر
كردون لەگەل ھەموو ئەو دە دىانەدا حەزەرتى حەمزەيان لەگەل بووھ
تا لە ئاكامدا وای ئى ھات حەمزە حەفتا نوڭرئى مردوى لەسەر كرا، ئەو
حەدېتە زەعيف و ھەلەيەو لە راستىيەوھ دوورە ^۱.

ھەروا زاناين ئەم روداوھيان كردووه بە بەلگە لەسەر ئەوھى لەكاتى
زەرورى و پىوېستىدا دروستە زياد لە تەرمىك بخرىتە ناو گۆڭرېكەوھ.
وھى لەكاتى ئاسايىدا نابى زياد لە تەرمىك لە گۆڭرېكدا دفن بكرى.

يانزەھەم: ئەگەر ئىمە لەو ھەلۆيست و بىرارىھى پېغەمبەر وردىنەوھ،
كە ھەر لەگەل لە ئوھودوھ گەيشتەوھ مەدىنە بەبى ئەوھى
جەنگاوھرەكان ماندويان بەجەسىتەوھ و بىرىندارەكان بىرىنەكەيان
ساڭرېڭبىن يان بەباشى بىرىنەكانيان تەداوى بكرىن يەكسەر بىرارىيدا بە

ھاۋەلانى كە لەمەدىنە دەرېچن و دوۋى موشرىكەكان بىكەون، وانەى غەزاي ئوحدومان بۆ روون دەبىتتەۋە و ئاكامى ئەرېنى و نەرېنى ئەو شەرپەمان بۆ ئاشكرا دەبى. ئەۋەشمان بۆ دەرەكەۋى: كە سەرکەۋتن لەگەل صەبرو پشو درېژى دايە سەرکەۋتن پەيوەستە بە پابەند بوون بە فەرمانى سەرکردەى صالح و ھەۋلەدان بۆ گەيشتن بە مەبەست و ئامانجى ئايىنى. بىگومان ئىمە بىنيمان پىغەمبەر سىرپى ھەر لەگەل بانگى راھىشت بەناو مەدىنەدا بۆ چوونە دەرەۋە بۆ غەزاو راۋنانى دوزمن، ھىندەى پى نەچۈ ھەموو ئەۋانەى دويىنئ لە خزمەتيدا بوون وىپراى ئەم ھەموو ماندويى و شەكەتى و برىندارىيەيان، خېۋونەۋە و ئامادە باشى خۇيان راگەياند بۆ چوون بۆ غەزاو بەدۈكەۋتنى دوزمن، بەبى ئەۋەى يەككىيان خۇ پاشىبداۋ لەمالەۋە بمىنئتەۋە بۆ ھەسانەۋە يان تىمارکردنى برىنى، ھەموۋيان كەۋتنە خۇ بەدۋا پىغەمبەرەۋە بۆ روبەرۋ بوونەۋەى موشرىكەكان كە ھىشتا نەشە و تەپدەماخى سەرکەۋتنى دويىنئيان لەسەردا شەپۋلى دەدا. ئەمجارەيان ھىچيان تەماعى دەستكەۋت و تالانى يان مەبەستىكى ترى دونياييان لە مىشكدا نەبوو، تەنيا چاۋەپروانى شەھىدبوون يان سەرکەۋتنيان دەکرد لە رىگاي خودادا. بە برىندارى و زەبر لىدراۋى و ماندويىيەۋە مىلى رىگايان گرتەبەرۋ بەرۋ دوزمن راجمىن!!

ئاكامى ئەم گيان فېدايى و خۇنەۋىستىيە چى بوو؟ بەلئى نەشۋەى سەرکەۋتن و لەزەتى بەمراز گەيشتن دلى موشرىكەكانى سەقامگىر نەکرد بۇئەۋەى سەرکەۋتنى خۇيان بەسەر موسولمانەكاندا بگەيەننە كۆتايى، كاريگەرى تىشكان و ئازارى برىنى زۆرۈ ماندويى موسولمانانىش نەبوۋە كۆسپ و لەمپەپرو نەھىلئ پىش بىكەون و سەرىكەون. ئەم سەرکەۋتنە چۆن دەستەبەر بوو؟

بیگومان ریگا بوئو سەرکەوتنە موعجیزەیهکی یەزدانی بوو، ھاتە دی بوئەوہی دەرس و ئامۆژگاری بەتەواوی لە موسولمانان بگەیەنی. ئەوہبوو روعب و ترس کەوتە دلی موشریکەکانەوہ و وایان تەصەور کرد وەکوو «معبد» خۆی لەدوورەوہ تارمایی لەشکری موسولمانانی بینووە پینی راگەیاندن: کە موخەممەدو ھاوہلانی ئەمجارە خۆیان سازداوہ مردنیان ھیناوە و دەیانەوی ئەناو ئیوہدا بلای بکەنەوہ - ئیتر بە پەلە پڕوزە و ھەلەداوان روی خۆیان لەھاتن بۆسەر مەدینە وەرگیاو بەرەو مەککە تییان تەقاندو ئاوریان لەھیچ نەدایەوہ.

دەوی ئەم ترسو لەرزینە چۆن چووہ دلی موشریکەکانەوہ، خۆئەوان پینیش چەند سەعاتیک شەوکەتی موسولمانەکانیان شکاندبوو، بە شمشیر تییان کەوتبوون و زەبری گورچکپریان لی دابوون؟ ھۆکاری ئەوہ دەگەریتەوہ بۆ ئیرادە یەزدانی: کە حیکمەتی واداخواز بوو ئەم روداوەیان بۆبکا بە دەرس و پەندی کاریگەر. لەیەک کاتدا ھەردوو دیاردە ی ئەرینی و نەرینی لەخۆ گرتبوون. لە کۆتاییدا بۆ تەواوکردنی دەرس و ئامۆژگارییەکە پەرورەدگار ئەم ئایەتانە ی نازل کردن، کە دەفەر موی:

{الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَالْقَوَّاءُ أَجْرَ عَظِيمٍ، الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ، فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّ لَهُمْ سُوءٌ وَابْتِغَاوْا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ - آل عمران / ۱۷۲ -

{ ۱۷۴ }

روژی الرجیع، بیرى مه عونه

یه که م: روژی «الرجیع» له سالی سییه می کوچیدا:

شاندیکی هۆزی عوضه لو «القارة» هاتنه خزمهت پیغه مبهرو
عهزریان کرد: که هه والی ئایینی ئیسلامیان پی گه یشتوو و نه وان
پیویستیان به که سیك هیه کاروباری ئایینیان فیربکا، پیغه مبهرو
(دروودی خوای له سهربی) کومه لیکى له هاوه لان نارد له ناویاندا
«مه رته دی کوپی نه بو مه رته دو خالیدی کوپی «البکیر» و «عاصم» ی
کوپی ثابت و خوبه بیی کوپی عه دی و زهیدی کوپی «الدثنه» و
عه بدوللای کوپی طاریق» یان تیدابوون عاصیمی کوپی ثابیتی کرده
نه میریان.

بوخاری به پرشته ی خوی له نه بو هورهیره وه ریوایه تی کردوو
ده فهرموئ: نه م کومه له هاوه له رویشتن تاگه یشتنه نیوان عه سفان و
مه کهکه. هه والی نه مانه درا به هۆزیک له هۆزهیل که پییان ده گوترا: «به نو
له حیان» نزیکه ی سه د کهس له م هۆزه شوین پییان هه لگرتن و به دوایاندا
گه پران تاجوونه مه نزلێک: له ویدا چه ند ده نکه خورمایان بینى که
هاوه لانی پیغه مبهرو له مه دینه وه له گه ل خویان هی نابوو. ئیتر وتیان نه م
جوړه خورمایه خورمای مه دینه یه، به م جوړه شوین پییان هه لگرتن تا
پییان گه یشتن، عاصم و هاوه لانی په نایان به «فه د فه د» برد ئیتر پیاوانی
به نو له حیان ده وریاندان و داویان لی کردن خویان به ده سته وه بده ن،
واده ی شه ره ف و به لینی نه وه یان دانئ نه گه ر خویان به ده سته وه بده ن
گیانیان پارێزراو ده بی، عاصم وتی: من هه رگیز له سه ر وه عدو ذیمه ی
کافر دانابه زم و خۆم به ده سته وه ناده م! خودایه هه والی ئیمه به
پیغه مبهرو که ت بگه یه نه، ئیتر شه پران کرد تا عاصم و شه ش که سی

تریان شهید بون. خوبهیب و زهیدو پیاویکی تریان «که ناوی عهبدوللای کوپی طاریق بوو» له سهر شهرف و وادهی گه مارو دهران خویمان به دهسته وه دا.

که خویمان به دهسته وه دا ژئی که وانه کانیاں شل کرده وه بهو ژئیانه قولبه ستیان کردن «عهبدوللای کوپی طاریق پیی گوتن ئه مه سهره تای پهیمان شکینی و غدر کردنتانه، رازی نه بوو له گه لیان برهوا شهیدیان کرد».

خوبهیب و زهیدیان له گه ل خویمان برد به قوره یشیه کانیاں فروشتن. بهنو ئه لهاریت خوبهیبیان کری، له غه زای به دردا خوبهیب «الهارث» ی کوشتبوو. جا خوبهیب به دیلی له ناو خیللی به نولهاریتدا مایه وه تاهه موویان بریاریاندا بیکوژن، ته راشیکی له ئافره تیکی به نولهاریت وهرگرت بوئه وهی هندی به رسمیل و مووی زیادهی جهسته ی خوئی پی لی بکاته وه.

ئافره ته که ده لی: مندالیکی پچکوله م هه بوو لیی غافل بووم منداله چوو بوو بولای خوبهیب، ئه ویش له سهر رانی خوئی داینا بوو که بینیم ترسام زور ترسام به تایبه تی که خوبهیب چه قوه تیزه که «موسه که ی» به دهسته وه بوو: خوبهیب وتی: ئه وه ده ترسی ئه م مناله بکوژم؟ نا مه ترسه شتی وانا که م ئافره ته که ده لی: هه رگیز دیلی باشت له خوبهیبم نه دیوه، به چاوی خوم دیتم تریی ده خوارد ئه وکاته له مه که ده ئه و میوه یه ده ست نه ده که وت، که له بچه و زنجیریش کرابوو، ئه وه رزق و روژییه ک بوو خودا پیی دابوو. به لی پاشان خیللی به نولهاریت خوبهیبیان برده دهره وهی حهره م بوئه وهی له وی شهیدی بکه ن، که بردیان داوای کرد مؤله تی بدن دوو رکات نوژیکا.

ولست أباكي حين أقتل مسلماً
على أن شق كان في الله مصرعي
وذلك في ذات الإله وإن يشأ
يبارك على أوصال شلو ممزع

واژه:

لەمەرك سەل ناكەم مردن يەكجارە
سەرم شوێر ناكەم بۆنەو خۆتخواره
سادەم بۆ تيسلام دەمدەن لەم دارە
بەپيئي خۆم دەچمە بەريئي قەنارە

«نوری فارس»

ئىتر عوقبەى كوپرى ئەلھارائىت شەھىدى كرد. ئەمجار قوپرەيش ناردىيان پارچەيەك لە جەستەى «عاصم»يان بۆ بېرن و بۆيان بىرن بۆئەوھى دۇنيابن لىنى كەئەو كوژراوھ عاصمە چونكە «عاصم» لەپوژى بەدردا يەككى لەسەرانى قوپرەيش كوشتبوو. پەرورەدگار كۆمەلىكى ژەنگە سوورەو زەردەوالە لەسەر لاشەكەى خېر كردنەوھ دەورىاندا نىردراوى قوپرەيشىيەكان ھەرچى ھەولیدا نەيتوانى لە تەرمەكەى نزىك بىتەوھ «۲» .

١ في رواية أبالي بدل أبأكي..

ئىمامى طەبەرى لەم رىۋايەتەي زىاد كىردۈۋە لە ئەبو كۆرەبە ۋە رىۋايەت دەكا دەلى: جەغفەرى كۆپى عەون لە ئىبراھىمى كۆپى ئىسماعىلە ۋە گىراۋىيە تىيە ۋە دەلى: جەغفەرى كۆپى عەمرى كۆرى ئومەييە لە باۋكەييە ۋە ئەۋىش لە باپىرىيە ۋە دەگىرەتە ۋە كە وتىيە تى پېغەمبەر ^{سېرۋى} ^{مىنگۇرەن} ۋە كۆۋ جاسوس بە تەنيا ناردى بۇناۋ قورەيش، چوم، فرسەتم هېنا بە دىزىيە ۋە چومەلای ئەۋ دارەي خوبەبى پىۋە شەتەك درابوۋ سەر كەۋتم پەتى سىدارەي خوبەبىم شىل كىردەۋ كەۋتە سەر زەۋى، تۈزىك لىي دوركەۋتمەۋە، پاشان ئاۋپم لى دايەۋە هېچ لاشەيەكى خوبەبىم نەبىنى ۋە كۆۋ زەۋى قوتى دابى. هەتا ئىستا كەس نازانى تەرمەكەي چى لى ھات!!

ئىبنو ئىسحاق دەلى: زەيدى كۆپى «الدثنة»، صەفۋانى كۆپى ئومەييە كرى، كە لە ھەرەمى مەككە بردىانە دەرەۋە بۇئەۋەي بىكوژن، ئەبو سەفىان پىي وت بەخۇدات سوئند دەدم ئەي زەيد ئايا پىت خۇشبوۋ ئىستا موخەمەد لەشۋىنى تۆ بويايە ۋە لە گەردنمان بدايە ۋە تۆ لەناۋ خاۋو خىزانى خۇتدا بويايە؟ زەيد وتى: سوئندم بەخۇدا من پىم خۇش نىيە پېغەمبەر ^{سېرۋى} ^{مىنگۇرەن} لەشۋىنى خۇي چىلىكى تىراپچى ۋە من لەناۋ مال ۋە مندالى خۇمدا بوومايە. ئەبو سەفىان وتى: كەسم نەبىنىۋە ھىندەي ھاۋەلانى موخەمەد موخەمەدىان خۇش بوئ «۱».

دوۋەم: روداۋى بىرى مەعونە «سالى چۈرەمى كۆچى»:

عامىرى كۆپى مالىك ناسراۋ بە نازناۋى «ملاعب الأسنة» ھاتە خزمەت پېغەمبەر ^{سېرۋى} ^{مىنگۇرەن} پېغەمبەر ^{سېرۋى} ^{مىنگۇرەن} داۋاى لى كرد ئىمان بىنى بەلام نە

ئىمانى ھىنا نە ناپەزايى خۇي دەرپرې بەرامبەر ئىسلام. بەلكو وتى:
ئەي موحەممەد ئەگەر كۆمەلېك لە ھاۋەلانت بىئىرى بۇلاي دانىشتوانى
نەجد بانگەۋازىيان بگەن بۇ ئيمان ھىنان لام وايە بەپىر
بانگەۋازىيەكەتەۋە دىن، پىغەمبەر ﷺ قەرموۋى: دەرسم دانىشتوانى
نەجد شتىكىيان بەسەر بىنن!! عامر وتى من پەنايان دەدەم، ئەتۇ
بىياننېرە با بانگەۋازىيان بگەن بۇ ئيمان ھىنان.

پىغەمبەر ﷺ ھەفتا كەسى ھەلبىژاردەي لە ھاۋەلانى نارد. ۋەكوو
ئىبنو ئىسحاق و ئىبنو كەئىر رىۋايەتيان كىردوۋە ئەم شاندى لەمانگى
صەفەردا داۋى چوار مانگ لەشەرى ئوحد نىردران. ئەم كۆمەلە ھاۋەلە
كەۋتنەپرى ھەتا گەيشتنە بىرى مەعونە. لەۋى لايانداۋ يەكىكىيان كە
ناۋى «حرام بن ملحان» بوو ناردىيان بۇلاي عامىرى كوپى «الطفيل» و
نامەيەكى پىغەمبەرى پى بوو تەسلىم بە عامىرى كرد، بەلام عامىر
سەيرى نامەكەي نەكردو پەلامارى ھەرامى كوپى مىلحانى داۋ شەھىدى
كرد.

ئىمامى بوخارى لە ئەنەسى كوپى مالىكەۋە رىۋايەتى كىردوۋە
دەلى: «ھەرامى كوپى مىلحان» كە بەرىندار كراۋ خويىن لەدەم و چاۋى
جارى بوو ھاۋارى كىردو وتى: «فُرْتُ رَبَّ الْكَعْبَةِ» واتە: «بەمراز
گەيشتەم بە خاۋەنى كابە».

ئەمجار عامىرى كوپى «الطفيل» ھاۋارى كىردە خەلكەكە بۇئەۋەي
پەلامارى ھاۋەلانى پىغەمبەر بىدەن بەلام خەلكەكە وتيان: ئەۋانە
لەجىۋارى عامىرى كوپى مالىك دان ئىمە شكۆمەندى و رىزى ئەۋ
ناپوشىنن. ئەمجار عامىرى كوپى «الطفيل» دەنگى ھۆزەكانى:
«سولەيم» كە برىتى بوون لە «عوصەييە و روعەل و ذەكوان»ى دا داۋاي
لى كردن پەلامارى موسولمانە رەۋانە كراۋەكان بىدەن، ئەم ھۆزانە بەدەنگ

عامىرى كوپى «الطفيل» ھە ھاتن و گە مارۆى ھاۋەلانى پېغەمبەريان داۋ دەۋرىيان گرتن. كە موسولمانەكان ئەم پەلاماردان و گەمارۆدانەيان بىنى تاۋيان دايە شمشىرەكانيان و شەريان كرد تا ھەمويان شەھىد بوون.

دووكەس لەم ھاۋەلانى پېغەمبەر ﷺ ئامادەى ئەم شەپە نەبوو بوون، يەككىيان ەمەرى كوپى ئومەيىيە «الضمري» بوو بەم روداۋەيان نەزانىبوو ئەوانىش ھاتنە مەيدان بۆ بەرگى لە ھاۋەلانىان، ھاۋەلەكەى شەھىد بوو ەمەرزگارى بوو بەرەو مەدىنە گەرايەۋە، لەرېگا دوو پىاۋى موشرىكى بىنين وايزانى لەھۆزى بەنى عامىر ەمەردوۋكى كوشتن! پاشان كە گەيشتەۋە مەدىنە و چوۋە خزمەت پېغەمبەرۋ روداۋەكانى بۆ گىرەنەۋە دەرکەوت ئەو دوو پىاۋەى ەمەر لەرېگا كوشتبوونى لە ھۆزى بەنى كىلاب بوون و پېغەمبەر جىۋارى پىداۋبون. پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى: دوو كەست كوشتوۋە دەبى من خويىنەكەيان بدەم.

پېغەمبەر ﷺ بەشەھىدبوونى ئەم پۆلە ھاۋەلە زۆر دلگران بوو، ماۋەى مانگىك لە نوپىزى بەيانىدا قنوتى دەخويندو دوعاى لە ھۆزەكانى سولەيم دەكرد واتە: «رعل، زكوان، بنى لحيان، عصية».

پەندە نامۆزگارى:

ئەم دوو روداۋە گرنگ و كاريگەرۋ سەرنج راكيشە چەند دەلالەتتىكى گرنگيان لەخۆ گرتوون. لەم چەند خالانەدا رايان دەنوئين:

يەكەم: ھەريەك لە روداۋى «الرجيع» و بىرى مەعونە نىشانەى ئەۋەن كە بەرپرسىارىيەتى بانگەۋازى بۆ ئىسلام و رى نىشاندانى موسولمانان بە حەقىقەتى دەعوە و ئەحكامى دەعوە ئەركى ھەموو

موسولمانیکه و دهبنی هه رکه سه له عاست خۆیه وه ئه نجامی بدا و پێیه وه پا به ندبێ. که وابوو ئهرکی دهعوه و بانگه وازی ته نیا له ئه ستۆی ئه نبیا و ره سوله کان نیه، ته نها ئهرکی خوله فاو عوله ما نیه و که سانی دیکه لێی به رپر سیار نه بن.

ئه تۆ ده بینێ و هه ست به گرنکی بانگه وازی ئیسلامی و پێویستی ده که ی، هه ست به گرنکی دهعوه ی ئیسلامی ده که ی له میانه ی ره وانه کردنی پیغه مبه ر ﷺ بۆ ئه و هه موو قورئان خوین و قورئان له به رانه ی ژماره یان گه یشتۆته هه فتا گه نچ له هه لبرژاردی هاوه لانی، که هیشتا ماوه یه کی زۆر به سه ر شه هید کردنی شه ش هاوه لی قورئان خوین و قورئان له به ردا تی نه په ری بوو: که له پێناو دهعوه کردندا شه هید بوو بوون...

بیگومان پیغه مبه ر پێش ئه وه ی بریاری ره وانه کردنی ئه و هه فتا هاوه له بدا هه ستی به وه کرد که ئه مانه گیانیان ده که وێته مه ترسییه وه، ئه وه بوو که عامیری کوپی مالیک پێشنیاره که ی بۆ کرد ئه و هه ستی خۆی ده ربهری و فه رمووی: {انی أخشی علیهم أهل نجد} به لام ئه و کاری بانگه وازی هینده به لاوه گرنک بوو ئه و هه ست و مه ترسییه ی به لاوه ناو ئه و موغامه په یه ی کرد و پێی وابوو گرنکی بانگه وازی و دهعوه ی ئیسلامی ئه وه ده هیئێ موغامه په ی له م جوړه ی بۆ بکری و سه ره نجام چی ده بنی باببی و خودا چی له چاره ی ئه و شانده نووسی بی له پێناو ئه و ئه رکه گرنکه دا بابیته جی!!

دووه م: ئیمه له به شی یه که می ئه م کتیبه دا وتمان دروست نییه و هه رامه موسولمان له «دار الکفر» دا نیشته جی بی و بمینیته وه ئه گه ر نه توانی به ئاشکرا ئه رکه ئایینییه کانی جی به جی بکا. خو ئه گه ر ریگری لێ نه ده کراو ده ی توانی به ئاشکرا ئه رکه کانی ئه نجام بدا ئه و کاته مه کروه ه

لہو ولاتہدا بمینیتہوہ. وھلی ئہوہی ئہم مہشہدہی سیرہ دہیگہیہنی
ئہوہمان بۆ دہردہخا: کہ مانہوہی موسولمان لہ «دار الکفر» دا بہ
مہبہستی ئہنجامدانی ئہرکی بانگخوازی بۆ بلاوبونہوہی ئیسلاام، لہو
حوکمہی پیشہوہ چہرت «إستثناء» دہکری و دہبیئتہ واجیب و فہرزی
کیفایہ. چونکہ چوونہ ناو ولاتی کوفرو مانہوہ تییدا بہ مہبہستی
بانگہوازی جوړیکہ لہ جوړہکانی جیہادو لہ گہردنی ھہموو
موسولماندایہ ئہگہر تاقمیک ئہنجامیان دا ئہرکہکہ لہسہر ئہوانی تر
لادہچی. ئہگینا ھہموویان بہ نہکردنہکہی تاوانبار دہبن.

سییہم: ئہگہر ئیمہ بہچاو پیاخشانیک بہسہر روداوی «الرجیع» و
«بیری مہعونہ» دا تیپہرین و بہسہر پییہکہوہ سہیری ئہو بہلگہ ناشکراو
نمایانہ بکہین: کہ نیشانہی سہر ریژکردنی حیق دو کینہیہ لہدلی
موشریکہکاندا بہرامبہر بہ موسولمانان، تا ئہو ئہندازہی ریگہیان
بہخویاندا بہو شیوہ غہدرو خیانہتہ ناگری رقو قینی خویان بہ خوینی
ئہو موسولمانانہ، بکوژیننہوہ — دہلیم: ئہگہر بہسہر ئہم مہشہدہ
غہدرو خیانہت ئامیزہدا رابورین و ھہلوئیستہ لہسہر وینہ و دیمہنیکی
رائیع و پیچہوانہی ئہو طہبیعتہ بکہین کہلای ئہو موسولمانانہی
بوونہتہ قوریانی خیانہت و غہدہکہ بہرجہستہ بوو بوو، جوداوازییہکی
نیوان کوفرو ئیمانت بۆ دہردہکہوی: کہ تابلیی سہرنج راکیشہ، ئہویش
ھہلوئیستی خوبہیبہ ^{سیرھی} ^{پھمبہر} ئہوہبوو بینیمان حہزرتی خوبہیب چۆن بہ
دیلگیراو لہمالی بہنی «الحارث» دا بہندکراو چاوہروانی ساتہ وہختی
لہسیداردہدان بوو، چہقویہکی لہ مالہکہ وہرگرتبوو بۆئہوہی ھہندی
مووی زیادہی جہستہی خوئی بتاشی و خو بۆ مردن ئامادہ بکا، لہ
مالہکہدا مندالیکی تیدابوو بہووی بی ناگایی دایکی لیی، چوبووہ لای
خوبہیب. بیگومان ئہم ساتہوہختہ لہ حیسابی کہسیک کہمردن سہد

دەرسەد چاۋەپرېنى بكاۋ بىر لەتۆلە سەندەنەۋە بكاۋتەۋە ھەلىكى زېرىنە بۆ
موساۋەمە يان غەدر كىردن لە بەرامبەر غەدردا. بەبى شىك ئەۋە ھىساب و
دېدو بۆچۈنى ھەموو بىنەمالەي بەنولھارىث بوو. كە داىكى مندالەكە
بەئاگا ھاتەۋە زانى مندالەكەي چوۋە بۆلاي خوبەيب، بە ھەلەداۋان
رايكرىد بچى مندالەكە لەچىنگى مردنى مۇئەكەد رىزگارېكا! بەلام سەرسام
ما كاتىك مندالەكەي بىنى لەباۋەشى خوبەيبدايە، خوبەيب داى
نىشانىدوۋە ۋەكوۋ باۋكىكى دىسۆز ھەلس و كەۋتى لەگەل دەكا.
خوبەيب تەماشاي داىكى مندالەكەي كىرد دىتى ترسو پەشۋاكاۋى
سەنتەرى تىكداۋە. پىنى گوت: ئەۋە دەترسى مندالەكەت بىكۆژم! نانا
مەترسە ئەمن كارى واناكەم. خوا يارىنى.

دەي تۆ پىروانە موعجىزەي پەرۋەردەي ئىسلامى بۆ مۇۋە خوبەيب كە
ئەمە ھەلۋىست و رەۋشەتەي، ئەۋ موشرىكە دلرەقانىي كە ئاۋا بەغەدرو
خىانەت خەلكى بى تاۋان دەكوژن ھەموۋيان عەرەبن و لە خاك و ئاۋى
ۋلاتى عەرەبدا پەرۋەردە بوون، زادەي يەك نىشتەمان و يەك نژادن. بەلام
خوبەيب موسولمان بوۋە، ئىسلام مۇۋەتتىكى تىرى لى دەرھىناۋە. ئەۋ
موشرىكانەش لەسەر كوفرو گومرايى خۇيان ماۋنەۋە كوفىر سىروشتى
رەقو بى وىژان كىردوون و بوون بە دەرەندەۋ لەپىستى مۇۋە چوۋنە دەر.
ئاي كارىگەرى ئىسلام چەند گەرەيە لە سىروشتى ئادەمىزاد دا؟ چۈن
ئەۋ مۇۋە تىك ھەلدەشىلى و سەرلەنۋى دروستى دەكاتەۋە؟.

چۈارەم: ئەۋ ھەقائىقانىي لەۋەپىش رابورد دەتۋانىن بىيانكەينە
بەلگە: كە ئەسىرى موسولمان لەژىر دەستى كوفىر داۋانى داۋاي
ئەمان نەكا. ئەمانى دوزمىن رەت بكاۋتەۋە، تەنانت ئەگەر سەربىكىشى بۆ
لەدەستدانى گىيانىشى، دەتۋانى سەرى خۇيان بۆ نەۋى نەكا و نەھىلى
ھوكمى كافىرى بەسەردا جارى بىنى. ۋەكوۋ ئەۋ ھەلۋىستەي عاصم

نواندى. ئەگەر بىھەيى دەتوانى پەيرەوى روخصەت بكا و داواى ئەمان بكا و چاۋەپوانى فرسەت بكا و ھەر ھەلى بۆ ھەلبكەيى خۆى رزگار بكا و ھەكوو ئەۋەى خوبەيب و زەيد كرديان.

بەلام ئەگەر ئەسیر تۋانى ھەلبى، ئەۋە لەسەرى پىۋىستە خۆى رزگار بكا، تەننەت ئەگەر دەشیتۋانى بە ئازادى ئەركى ئايىنى خۆى جى بەجى بكات، چونكە ئەسیری موسولمان لەژىر دەسلەتى كوفردا بى نرخ و بى ریزە، كەوابى پىۋىستە ئەۋ بى نرخى و بى ریزیە لەسەر خۆى لا بەرى^(۱).

پىنچەم: ئەگەر ئیمە لە ۋەلامى زەیدى كۆرى «الدثنة» تىبفكرین كە ۋەلامى ئەبو سەفیانى دایەۋە پىش ساتە ۋەختىك لە شەھیدبوونى، دەزانین ئەندازەى ئەۋ خۆشەۋىستیەى دلى ھاۋەلان لەخۆى گرتبوو بەرامبەر پىغەمبەر ﷺ چەند قول و پرەگ داکوتراۋ بوو، گومان لەۋەدا نىيە ئەۋ خۆشەۋىستیە گرنگترین ھۆكارو پالنەر بوو كە خۆشەۋىستیە مردنى لەناخدا چاندبوون. ئەۋ خۆشەۋىستیەى پىغەمبەر بوو لەدلیاندا ۋای ئى كردبوون گيان و مالى خویان لەپینا و ئايىنى خودادا بەخت بکەن و بەرەۋ پوی مەرگ ببنەۋە. موسولمان چەندىك ئیمانى پتەوبى بەبى ھەبوونى ئەم خۆشەۋىستیە لە دلدا ئیمانەكەى بە ناتەۋاۋ حسیب دەكرى، ئەمە حەقیقەتیکە پىغەمبەر ﷺ بۆ خۆى دركاندویەتى كە دەفەرموى: {لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} ^(۲). ئیمانى يەكك لەئىۋە تەۋاۋ نىە تاۋای ئى نەيە من لاى خۆشەۋىستىر بىم لە باۋكى لە مندالى لەھەموو خەلك بەگشتى.

۱ - بېروانە: نھایە المحتاج للرملى ۷۸/۸.

۲ - متفق علیه.

شەشەم: ئەۋەي دەربارەي خۇبەيب باسماڭ كۆر لىۋىكەتەدا كە
لەمەككەدا ئەسەر بوۋ لاي قۇرەيشىيەكان، نىشانەي ئەۋەيە ھەرچى بىشى
بىيىتە موعجىزە بۇ پېغەمبەر دەشى بىيىتە كەرامەت بۇ ۋەلى. لەگەل
جوداۋازىيەكى بىنەرەتى و سەرەكى كە بىرىتىيە لەۋەي موعجىزەي
پېغەمبەر تەھەددى و دەۋاي «نبوة» ي لەگەلە. ۋەلى كەرامەتى ئەۋلىيا و
پىياۋچاكان تەھەداي تىدا نىە و دەۋاي «نبوة» ي لەگەل نىە. ئەمە راي
جەماۋەرى ئەھلى سوننە و جەماعەتە. ھىچ شىتەك نابىيىتە بەلگەي
بەھىزىترو چەسپىنەرى ئەۋ بۇچۈنەمان ھىندەي ئەۋ سەبرو خۇگىرىيەي
خۇبەيب و شلۋى نەبوۋنى و بەھەند ۋەرنەگرتنى مەرگ پىش چەند
ساتىكى شەھىدكردنى ۋەكۈۋ لە بوخارى و رىۋايەتى تردا ئامارەي بۇ
كراۋە.

ھەۋتەم: وىدەچى يەكەك پىرسىيارىكا ھىكمەت لەۋەدا چىيە دەستى
غەدرو سىتەم بەسەر ئەۋ كۆمەلە موسولمانەدا زال بوۋ ئاۋا بەۋ شىۋە
نامرۇقانى ھەلەس و كەۋتىان لەگەلدا بىكەن؟ خۇ ئەۋانە بۇ رەزامەندى
خوداۋ بە فەرمانى پېغەمبەر چوۋ بوۋ بۇ ئەۋ بانگەۋازى و ئىسلام
راگەيانەندە، بۇچى خودا پىشتى نەگرتن و ۋاي نەكرد ئەمان بەسەر
كافىرەكاندا سەرەكەون؟! ۋەلامى ئەۋ جۇرە پىرسىيارانە ۋەكۈۋ زۇر جارى
تريش ۋتومانە: پەرۋەردگار بەندەكانى خۇي تەكلىف كىردۈۋە بە
عىبادەت و خودا پەرستى بۇ دەستەبەر بوۋنى دوۋشت: دروست كىردن و
پىكەينانى كۆمەلگەي ئىسلامى، ھەۋلەدان بۇ ئەۋ مەبەستە بەرىگاي پىر
چورتم و نارەھەتى. ھىكمەتەش لەۋەدا چەسپاندن و دەستەبەر بوۋنى
بەندايەتى ئادەمىزادە بۇ پەرۋەردگار و جودا كىردنەۋەي موسولمانى
راست لە دوۋ روۋى بەناۋ موسولمان. شەھىدبوۋنى ھەندى لە
موسولمانە راستگۇكان بۇئەۋەي بەكردەۋە ۋاقىع ماناي موبايەعە و

په یمان به ستنی نیوان خوداو بهنده کانی بجیتته بواری جی به جی
کردنه وه، نهو موبایه عه قورئان ئاماژه ی پی کردوه که دهفه رموی:

{إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى
بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ -
التوبة/ ۱۱۱}.

چ مانایه ک ده مینیتته وه بو واژوکردنی نهو قه باله و صه کی نهو
موبایه عه نه گهر هه رچی له ناوه پوکیدایه وه هم و خه یال بی و نه یه ته
بواری ته نفیزه وه؟ یان نهو ته وقیع و واژوکردنه چ نرخیکه هیه تا
خاوه نه که ی به هه شتی ده ست بکه وی و ژیانې به خته وه ری هه تا هه تایې
بو مه یسه ربی؟

موشکیله که له بناغه له میشتکی نه وانه دا ده سوریتته وه: که زیاد له
نه ندازه ی خو ی ریز بو نهو ژیانې دونه یه داده نی، زیاد له پیویست
گرنگی به دونه ده دن و له بهرامبه ردا گرنگی دانیان به قیامت که متر
له پیویست ده بی.

نهو ده ش نیشانه ی بی ئیمانی یان لاوازی ئیمانیانه له دل و دهر ووندا.
نمونه ی نهو جوړه که سانه چاوه پروانی نهو یان لی ناکری گیان و مالیان
به خت بکه ن.

وه لی موسولمانی راسته قینه نهو موشکیله ی هر له بنه رتا نیه و
له زهینیدا وینای ناکا، ژیان و له زه تی دنیا له بیرو باوه ری نهو دا زور له وه
که متره بتوانی بیته کو سب و ته گهره له به رده م پچو کترین طاعه تیک که
له خودای نزیک بکاته وه. گیان به ختکردن له یه قین و پروای نه واندا
به ره لا بونه له به ندیخانه ی دنیا بو به خته وه ری ژیانې جاویدانی و

لەزەت و خوشى بەھەشتى نەبراۋە: كە ئاۋاتى ھەموو موسولمانىكە بە درىژايى ژيانى دونىاي.

ئەم ھەستە بە باشتىن شىۋە لەو چەندە دېرە شىعرەي خوبەيىدا خۇيان دەنۇنن كە لەكاتى شەھىد كىردىدا گوتنى بەتايىبەتى لەدوا دېردا شىعرەكەيدا: كە دەلى:

ولست بمُنجِدٌ للعدو تَخْشَعُ
ولا جزعاً، انسِ إلى الله مرجعى

ۋەدەرنانى ھۆزى «بنى النضير» ى جۈلەكە

ئەمە رىكەۋتى مانكى رەببىعولئەۋەلى سالى چۈرەمى كۆچى بوۋە. ئىبنو سەعد رىۋايەتى كىردۈۋە كە پېغەمبەر ﷺ رۆژى شەممە لە مەدىنە دەرچو، لە مزگەۋتى قوبا لەگەل كۆمەلىك لە ھاۋەلانى «مەجىرو ئەنصار» نوپژى بەجئ ھىنا. ئەمجار ھاتە لاي جۈلەكەكانى ھۆزى بەنو «النضير» كەۋتە گىفتوگۇ لەگەلىاندا كە يارمەتى بدەن بۇ خويىنى ئەو دوو كەسەي ھۆزى كىلاب: كە غەمرى كوپى ئومەييە «الضمري» كوشتنى و لەلايەن پېغەمبەرۋە غەمدى جىۋارىيان ھەبوو، لەنىۋان بەنو «النضير» و بەنى عامىردا پەيمان و سويند خۇرى ھەبوو. جاۋەكوو ئىبنو ئىسحاق و ھى تىرىش رىۋايەتلىان كىردۈۋە دەلىن: جۈلەكەكانى بەنو النضير بە پېغەمبەريان گوت بەلى ئەي ئەبولقاسم تۆچى بلىنى ئىمە ئەۋە دەكەين. لەلايەكى ترەۋە ھەندىكىيان پىلانى ئەۋەيان داپرشت كە پېغەمبەر ﷺ لەناۋبەرن، لەۋكاتەدا كە پېغەمبەر لەبن دىۋارىكدا لايان دانىشتىبوو گىفت و گۇي لەگەل دەكىرن، ھەندىكىيان بەسرتە بەھەندىكىيان گوت: جارىكى تر ئىمە موخەممەد مان ئاۋا بۇ ھەلناكەۋىتەۋە، پىاۋىكمان دەست بەكەۋتايە بچۈيايە سەر بان تاۋىرە بەردىكى گەۋرەي

بەسەر پېغەمبەردا بىدائە لە كۆلى بىكردىنايەو، عەمرى كۆپى جەھاشى
النضرى، وتى: من دەچمە سەر دىوارەكە و گاشە بەردىكى بەسەردا
دەدەم. ئىبنو ئىسحاق ئەمەشى زىادكردو و دەلى: سەلامى كۆپى مشك
«يەكك بوو لە جولهكەى بەنو نەضىر» پىي گوتن: ئەو مەكەن، چونكە
موحەممەد هەوالى ئەم پىلانەى دەدرىتتى و ئەمەش نىشانەى
هەلوەشانەو و ئەم عەھدو پەيمانەى لەنىوان ئىمە و موحەممەددا
هەيە.

پەرەردگار بە نىگا پېغەمبەرى لەو پىلانە ئاگادار كردهو، پىش
جى بەجى كردنى پىلانەكە پېغەمبەر ﷺ بەگورجى لەو شوینە هەلسا و
گەرايەو بو مەدينە، هاوەلانى دوايەوتن، عەرزىانكرد: ئەى
پېغەمبەرى خودا! بو واخىرا گۆزو گومەت لەو شوینە هەلساى و ئىمە
نەمانزانى؟ فەرمووى: جولهكەكان بەنيازى پىلاننىكى غەدر ئامىز بوون،
خودا هەوالى دامى و خىرا لەو شوینە هەلسام.

پاشان پېغەمبەر وەلامى بۆناردن فەرمووى لە ولاتى من بپۆنە
دەرى و نامەوى لەناو مەدينەدا جىرانى وەكوو ئىووم هەبى. دەروژ
مۆلەتقان بى، دواى ئەو دەروژە هەركەسى بىبىنم لەملى دەدەم.

ئىتر دەستىيان كرد بەخو پىچانەو و خوئامادەكردن بو رەوكردن،
بەلام عەبدوللەى كۆپى ئوبەى كۆپى سەلول وەلامى بۆناردن: كە
لەشوینى خۆتان مەجولین و لە قەلا و شورای خۆتاندا خۆتان قايم بکەن،
من دوو هەزار كەسم لەگەلدايە لەخزم و عەشیرەتى خۆم و كەسانى دىكە
شەرتان لەسەر دەكەم، ئىتر جولهكەكان لە خوئامادەكردن بو دەرچوون
لەمەدينە پەشىمان بوونەو و لە قەلاكانياندا خویان قايم كرد. ئىتر
پېغەمبەر ﷺ فەرمانى بەهاوەلانى دا بو خوئامادەكردن بو شەركردن
دژيان و هیرش بردن بۆسەريان.

پاشان پېغمبەر ﷺ چو بۆسەريان، جولهكهكان له قهلاو دژهكانى خوياندا دامه زرابوون، تيرو كهوان و بهردى قوچه قاينى و شتى واين لايو، به لام عه بدوللاى كورپى ئوبه ي ريسواى كردن و واده و به لايى پيدا بوون به جيى نه هينا. پېغمبەر ﷺ گه ماروى دان و فه رمانى كرد باخه خورماكانيان بېرن ويرانيان بكن، هاواريان لى هه لساو وتيان ئه ي موحه ممد تو بۆ خۆت له وه پيش نه هيت له فه سادو ويرانكارى ده كردو ره خننه له وكه سانه ده گرت فه سادو ئاشوبيان به رپا ده كرد، ئه دى ئيستا بۆچى بۆ خۆت ئه و كاره ويرانكارى به ده كه ي؟ ئيت ر ئايه تى: { مَا قَطَعْتُمْ مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ - الحشر/ ۵ }.

ئيت ر به ناچارى پيشنيارى ئه وه يان كرد كه له مه دينه ده رده چن. به لام پېغمبەر ﷺ فه رمووى: نه خه ير رازى نابم مه گه ر به سه لته خي زانى برونه ده رو ري گايان ده دم يه كه ي بارى حوشتريك له گه ل خويان به رن جگه له چهك، به هيچ جوړى نابى چهك له گه ل خويان به رن جولهكهكان به ناچارى به م مه رجان به رازى بوون و هه ريه كه يان بارى حوشتريكى له كالاى خوى بار كردو له قهلاو شو راي خويان هاتنه ده ر.

ئيبنو هيشام ده لئى: ئيت ر كا برائى جولهكه به ده ستى خوى مالى خوى ده رو خاندو ده رگا و په نجه ره و شتى واى له حوشت ره كه ي بار ده كردو مه دينه ي به جيى ده هيشت و به ره و ولا تى شام و ولا تى خه يبه ر بلا وه يان لى كرد، ته نها دوو كه سيان لى موسولمان بوو «يامينى كورپى عومه يرى كورپى كه عب و ئه بو سه عدى كورپى وه ب ئه م دووانه مال و سامانيان پاريزراو بوو»^۱.

۱ - بېروانه: طبقات ابن سعد. و سيرة ابن هشام. و تاريخ الطبري. و تفسيرى ابن كثير. تهفسيرى سورته الحشر.

پیغہ مبری مال و سامانی جولہ کہ کانی بہ سہر موہاجریندا تہ وزیع کرد لہ پیڑی ٹہ نصار تہ نہا بہ شی دوو کہ سیدا، ٹہ ویش لہ بہرئہ وہی ٹہم دوانہ زور ہزارو نہ بوو بوون ٹہ وانیش «سہلی کوپی حہ نیف و ٹہ بو دوجانہ، سہ ماکی کوپی خہرہ شہ» بوون۔

مال و سامانی بہ نو نہ ضیر تایبہت بوو بہ پیغہ مبر ^{سیرازی} ^{پممبر} بہ لاذہری لہ کتیبی «فتوح البلدان» دا دہلئ: لہ ژیر دارخورما باخہ کانیاندا کشت و کال دہکرا، سالانہ لہ و کشت و کالہ قوتی مال و مندالی دابین دہکرا، ٹہ وہی لہ وہ زیادہ بوو بو چہک و پیداوہستی جہنگ خہرجی دہکرد۔ سوورہتی «الحشر» ہہ مووی دہربارہی دابہ شکردنی مال و سامانی جیماوی جولہ کہی بہ نو نہ ضیر نازل بووہ و پشتگیری ٹہ و جوڑہ دابہ شکردنی کردوہ، دہفہ رموی:

{وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ - الحشر / ۶-۷}۔

پہندو ناموژگاری:

ٹہمہ وینہ و نموونہ یہ کی ترہ لہ طہ بیعہ تی غہدرو خیانہ تی جولہ کہ۔ لہ وہ پیش دیمان جولہ کہی بہ نو قہینوقاع چ خیانہت و غہدریکیان کرد: ٹہمہ حہ قیقہ تیکی میژوویہ واقیع تہ صدیقی کردوہ نہک واقیعہ یہک بہ لکوو وہ قائیعی لہ ٹہ ژمار نہ ہاتوو۔ ٹہ وہیہ نہیننی ٹہ و لہ عنہ تہ خوداییہی ناراستہ یان کراوہ و لہ قورئاندا لہ سہریان تو مارکراوہ و

دہ فرموی: {لَعْنُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ - المائدة/۷۸}.

تہ مجار لہم روداودا دہرس و پہندی سہرنج راکیش ہن دہلالاتی گرنگو پہیوہندیدار بہ تہ حکامی شہرعییہوی لہخو گرتوون و نامازہیان بو کراوہ، لیژہدا باسیان دہکہین.

یہ کہم: تہو ہوال و خہبردانہی لہخوداودہات بو پیغمبر ﷺ کہشفی پیلانی داریژراوی جولہکہی بہنو نہضیری کرد دانہیہکہ لہو ہہموو موعجیزہو خاریقانہی خودای مہزن ریژی پی لہ پیغمبر مہر گرتووہ پیش پیغمبرایہتی و لہکاتی پیغمبرایہتیشدا، تہم موعجیزہیہ دہبی سہرنجمان رابکیشی و ہلمان بنی بو زیاتر نیمان ہینان بہ پیغمبرایہتی و پہیامی حہزرتی موحمہدو دانیابوون لہوی کہ کہسایہتیہ پیغمبرایہتیہکہی حہزرتی محمد بناغہو تہساسی یہکہمہ بو وجودو رہوشتہ کہسایہتیہکانی تری.

ہندی لہ نووسہرو سیرہ نووس و لیکوٰلہرہوہ لہ سیرہی پیغمبردا تہم ہوال و خہبردانہی خودا بہ پیغمبریداو کہشفی نیازو پیلانی جولہکہی کرد «بہ ئیلہام تہعیریان لی داوہتہوہ. وشہی «ئیلہام» مہعنائیک دہگیہنئی تایبہت نیہ بہ ہندی کہسہوہو بہہندی کہسہوہ نا. بہلکوو ہاوبہشہ بو ہہموو ئادہمیزاد. ہہستی ئیلہام» لہ ریگی نیشارات و قہرائینہوہ ہہستی کہسروشتیہ تایبہت نیہ بہہندی کہسہوہو بو ہندی کہس نہبی. کہوابی وشہی «الخبر الالہی»: کہ ہندی زانیانی سیرہ بہکاریان ہیناوہ، دہلالہت دہکا لہسہر مانایہک کہ نیشانہو تایبہتمہندی «نبوۃ» ہ ئیمہش دہزانین کہہر تہم مانایہیہ: کہ پیغمبرہی وا لیکرد ہہست بہ پیلانی جولہکہکان بکا. تہمہ وہفای خودایہ بہو وعدہ کہداویہتی بہ پیغمبرہی خوئی کہ دہفرموی:

{وَاللَّهُ يَغْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ - المائدة/۶۷}.

جا که وای نه لیلیه له تهعیردا بۆچی و له پای چی؟ به چ نیازو مه به ستیک له جیاتی وشه ی «وحي» «ئیلها» به کار دینن. ئایا نه مه جگه له دیار ده ی ئینکاری کردنی موعیزه به ولاره چی تره؟ له وه پیش نه وه زانی: که سه رچا وه ی ئینکاری کردنی موعیزاتی پیغمبر ﷺ «دوای نه وه ی به خه به ری موته واتر چه سپاون» جگه له لاوازی ئیمان به ولاره هیچی تر نییه. واته: کابرا که ئینکاری موعیزاتی پیغمبر بکا مانای وایه بر وای به «نبوة» و پیغمبرایه تی حه زره تی موحه مه د نییه.

دووهم: برینی دارخورمای به نو نه ضیرو سوتاندنی باخ و باخاتیان روداو یکه واقعی بووه و چه سپاوه و کو پای میژوو نووسانی له سه ره، بریاره که بریاری پیغمبر بوو، هه ندیکی برین وازی ئی هیان. سه ر له بهر هه موو دارخورماکانیانی نه برین، دوایی ئایه تی قورئان نازل بوو بریاره که ی پیغمبرایه په سه ندکرد. چ بۆ برینه که یان و چ بۆ نه برینی باقی مه نده یان. ده فه رموی:

{مَا قَطَعْتُمْ مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ - الحشر/۵}.

له سه ر واقعی نه م روداوه زور به ی زانایانی ئیسلام بۆ نه وه چوون: که حوکمی شه رعی ده رباره ی برینی دره ختی به رداری دوژمن و یران کردنی باخ و باخاتیان به ستراوه ته وه به رای ئیمام و سه ر له شکری سوپای ئیسلام نه گه ر به پێویستی زانی ده توانی باخه کانیان و یران بکا یان ده توانی وازیان ئی بیتی.

که وابوو مه سه له که ده چیتته چوار چێوه ی سیاسه ی شه رعییه وه زانایان فه رموو یانه مه به ستی پیغمبر ﷺ له و ته سه روفه ی کردی ده رباره ی باخه خورماکانی به نو نه ضیرو: که هه ندیکی له دار خورماکان

بپرین و هندیکیانی هیشتنه وه. مه بهسته که ی چه سپاندنی بهرژه وهندی و دوزینه وهی ریگای نهو بهرژه وهندییه بوو بۆئه وهی فرمانبره وایانی ئیسلام لئی فیربین و چاوی ئی بکن له دوا ی خوی.

ئیمامی شافعی بهم روداوه پاساوی بۆ چه زه تی ئه بوبه کر هینا وه ته وه کاتی خالیدی نارد بۆلای طولهیجه و بهنی ته میم و فرمانی پیکرد به پرین و سوتاندنی باخه کانیا ن. هه رچه ند چه زه تی ئه بوبه کر بۆ خوی کاتی سوپاکه ی ئیسلامی ره وانه کرد بۆ ولاتی شام نه ی ئی کردن که دره ختی به ردار پرین و باخ و باخات بسوتینن. شافعی ده فرموی: له وانیه فرمانی چه زه تی ئه بوبه کر به وهی دره ختی به ردار نه پرین له بهر نه وه بووبی له پیغه مبه ری بیستبی که ولاتی شام بۆ موسولمانان فه تح ده کری و ده بیته مه مله که تی نه وان. جا له کاتی کدا پرین و نه پرین موباح بوون نه پرینی په سه ند کرد به هوی له بهر چا و گرتنی بهرژه وهندی موسولمانان^۱.

ئه مه ی ئاماژه مان بۆ کرد له وهی هه رکاتی بهرژه وهندی موسولمانان له وه دا بوو دره خت و باخی کافر بپردرین و بسوتیندرین په ی ره وی ده کری و کاریکی موباحه، نه وه مه ذه بی نافع «مولی ابن عمر» و مالیک و «الثوری» و نه بو چه نیفه شافعی و نه حمه دو ئیسحاق و جه ما وه ری فو قه هایه، له ئیمامی «اللیث» ی کوپی سه عدو نه بو ته ورو نه وزاعی ریوا یه تکراره که پرینی دره خت و باخی موشریک دروست نییه^۲.

۱ - الام للشافعی ۲۲۴/۷. هه روا بروانه: ضوابط المصلحة في الشريعة.

۲ - شرح مسلم للنووری ۵۰/۱۲ - هه روا بروانه: ضوابط المصلحة في الشريعة الإسلامية،

سېيەم: زانايانى ئىسلام كۆپايان ھەيە لەۋەدا ھەرچى موسولمانان لە دوزمىيان دەستيان بگەۋى بەئى شەر كە پىي دەگوتىرى: «الفىئ» ئىمام چۆنى بە مەصلەھەت زانى ئاۋا دابەشى دەكا. واجب نىە لەسەرى بەسەر جەنگاۋەرەكاندا دابەشى بكا. واتە: حوكمى «فەئىئو غەنیمەت» لىك جوداۋازن. غەنیمەت و مالى دەست بەسەرگىراۋى كافىر بەھۋى شەرپو جەنگەۋەر بەشىكى دىارىكراۋى بەسەر جەنگاۋەرەكاندا دابەش دەكرى. بەلام «فەئىئ» واجب نىە بەشى جەنگاۋەرەكانى لى بدرى، بەلگەشيان ئەم سىياسەتەي پېنغەمبەر سېرۋى پېنغەمبەر كە دەربارەي مال و سامانى جولەكەي بەنو نەضىر پەيزەۋى كرد. ئەۋە بوو بەتايبەتى دابەشى كرد بەسەر موھاجىرىندا، قورئانىش دوابەدۋاى ئەۋە نازل بوو، تەصويىبى سىياسەتەكەي كرد. لە سورەتى حەشردا ئايەتى «۶-۷» بخوینەۋە.

ئەمجار فوقەھى ئىسلام دەربارەي ئەۋ زەۋى و زارەي سوپاي ئىسلام لەرىگاي جەنگەۋەرە داگىرى دەكا، ئىمامى مالىك راي وايە: ئەۋ زەۋىيانە بەھىچ شىۋەيەك دابەش ناكىرى بەلكوو بەرۋوبومەكەي بۆ بەرژەۋەندى موسولمانان خەرج دەكرى، مەگەر ئىمام و فەرمانپەرۋا بەرژەۋەندى لەۋەدا بېيىنى كە بەسەر جەنگاۋەرەكاندا دابەشى بكا، ئەۋكاتە دابەشى دەكا. ئىمامى ئەۋو حەنىفەش راي نىزىكە لەم رايە.

بەلام ئىمامى شافىئى بۆئەۋە چوۋە: كە زەۋى بەھىزو جەنگ داگىركراۋ پىۋىستە دابەش بكرى ۋەكوو دابەشكردنى شتەكانى تىرى دەستكەۋتى جەنگ، مەزھەبى ئىمام ئەحمەدەش ھەر راي لەۋ جۆرەيە.

بەلگەي شافىئى ئەۋەيە: دەفەرمۆي: تەصەروفي پېنغەمبەر سېرۋى پېنغەمبەر دەربارەي مال و سامانى بەنو نەضىر بە پېچەۋانەي ياساي دابەشكردنى دەستكەۋت بەسەر جەنگاۋەرەكاندا ھۆيەكەي ئەۋەبوو ھىچ شەرىك روينەدا بېيتە ھۆي پەيداۋونى ئەۋ سامانە، ئەۋ سامانە بەجەنگ دەست

نه کهوت، نایه ته که ی قورئانیش: که ته علیل و پاسا و بو حوکمه که دینیت هوه، رونه دانی جهنگ و ماندو نه بوون ده کاته پاساوی حوکمه که و ده فرموی: {وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ - الحشر/۶}.

جا نه گهر «مناط» و عیلهت و بایسی حوکمه که ماندو نه بوون و رونه دانی جهنگ بی بوئه وهی دروست بی زهوی «فهیی» دابهش نه کری به سهر جهنگاوه راندا، شتیکی ناشکرایه هرکاتی عیله ته که نه ما حوکمه کهش نامینی، حوکمه مه نصوصه که دهر باره ی دابهش کردنی ده سته کهوت دیت هوه جیی خوئی و کاری پی ده کری. جا ده سته کهوته که زهوی و زاربی یان شتی تربی.

به لگهی ئیمامی مالیک و نه بو حنیفه چهند شتیکن گرن گترینیان بریاری ئیمامی عومره ^{نیهوی} که ره شه خاکی عیراقی به سهر جهنگاوه راندا دابهش نه کرد، به لکوه هه مووی وه قف کردو بریاریدا خه راجی لی وهر گیری و دابهش بکری به سهر موسولماناندا لی ردها هه ر بواری نه وه ندنه رونکردنه وه هه یه و بهس.

نه وهی که گرنکه له م باسه دا ناگامان لی بی نه و ته علیل و بایس هیئانه وهیه که پهروه ردگار له و دوو نایه ته ی چۆنیه تی دابهش کردنی مال و سامانی ده ست به سهر دا گیراوی به نو نه ضیر روون ده کاته وه ده فرموی: {كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ}:

واته: بریاری نه و جوړه دابهش کردنه مان دا بوئه وهی مال و سامان ته نها له ناو چینی ده وله مه ندنه کانتاندا ئال و گوپی پی نه کری و بهس! به لکوه هه ژاره کانیش ده ستیان لی گیر بی.

ته علیل و بایس هیئانه وه به و نا کام و سه ره نجامه ئامار ه بوئه وه ده کا: که سیاسه تی شه ریه تی ئیسلامی له بواری مال و ساماندا

بەگىشتى و تېكپرايى لەسەر چەسپاندنى ئەم بىنەمايە سەرچاۋەى گىرتوۋە.
 ھەر باس و خواسىكى لەكتىبە سەرچاۋەكانى شەرىعەتى ئىسلامى
 نووسراۋە و شىكراۋەتەۋە لە ئەھكامى پەيۋەست بەبۋارە جىاجىاكانى
 ئابورى و مال و سامان مەبەست لىي پىكھىنانى كۆمەلگايەكى عەدالەت
 تىدا پەيرەۋىكراۋە، بەجۆرىك چىنەكانى كۆمەل لەپرى ئابورىيەۋە لىك
 نرىك بن و جوداۋازى چىنايەتتىيان تىدا رەنگ نەداتەۋە. ھۆكارى
 پەيداۋونى چىنايەتى و جوداۋازى ئابورىيان تىدا قەلاچۆ بىكرى و
 نەھىلدىرى كۆمەلگا دابەش بىي بۆ چىنى دەۋلەمەندو دەرەبەگ و چىنى
 ھەژارو نەبوو: كە عەدالەت لە تەۋزىيە دابەشكردنى شەرۋەت و ساماندا
 تىيدا بەرزو نزمى زۆرى تىدائى. ئەگەر ئەھكامى شەرىعەتى ئىسلامى و
 نىظام و ياساى تايىبەتى بەبۋارى مال و سامان تەطىبىق بىكرايە، پىرۋەزى
 زەكات زىندو بىكرايەۋە، دىاردەى رىبا و دىاردەى ئىحتىكارو پەزمەندە
 كردنى سامانى ناپەۋا قەلاچۆ بىكرانايە، خەك لە ژيانىكى خوش و
 گوزەرانى باشدا دەبوون، دەۋلەمەندى و ھەژارى ھەردەبى، ئەۋە
 دىاردەيەكى كۆمەلەيەتى و ياساى مولكىيەى خاصەيە و سىروشتىيە،
 بەلام دەبى تەۋازونىك ھەبى و كۆمەلگا تىكرا ھەموويان موكتەفى بن و
 ھەندىكيان نەبنە كۆل و بارگرانى بەسەر ھەندىكيانەۋە، ياساى
 رەئىسمالىيان تىدا زەق نەبىتەۋە.

گرىگ ئەۋەيە تۆبزانى: كە پەرۋەردگار بۆيە ھىكمەتى شەرىعەتى
 خۇى بۆ دونىا واداناۋە: كە كۆمەلگايەكى لەۋجۆرە دابمەزى و
 بەرجەستە بىي ھۆكارو ئەسبابى بۆ داناۋە و فەرمانى پىكردوين ئەۋ
 ھۆكارو ئەسبابانە بەرچاۋ بگرىن و پەيرەويان بىكەين و لىيان دەرەنەچىن.
 واتە: پەرۋەردگار پەيرەۋىكردنى ۋەسىلە و غايەى لەسەر پىۋىست
 كردوين و ھەردوكى بە عىبادەت بۆ داناۋىن. كەۋابى ناگونجى و نابى

بگوتىرى: غايە و مەبەست لە ئىسلام پېكەينانى كۆمەلگەي عەدالەت تېدا پەيرەوكراره ئىمە بەويستى خۇمان رېيازو ھۆكارو ۋەسىلە بۇ ئەو غايە و ئامانجە ديارى بگەين و پەيرەويان بگەين، بەلگەو ئەمە دەرچوونە لە پەيرەوكرەنى غايە و ۋەسىلە بەيەكەۋە و سەرپىچى فەرمانى پەرۋەردگارو شەرىعەتتەتى.

ھەرگىز ئەو غايە و ئامانجەي خودا فەرمانى پېكرەدووين بەدەستى بېين بەئى گرتەنەبەرى ئەو ۋەسىلە و ھۆكارو ئەسبابانەي دايانەت بۇمان بۇ گەيشتن بەو غايە و ئامانجە - دەستەبەر نابى. مېژوو روداو باشتىن بەلگە و نىشانەن لەسەر ئەو راستىيەي ئامازەمان پېكرە. ئىستازۇر شياۋە بۇ تۆ جارىكى تر سەر لەبەرى سورەتى «الحشر» بخوئىتەۋە، لە رونكرەنەۋە بەيانى يەزدانى وردىتەۋە، دەربارەي ئەو روداۋەي كە برىتى بوو لە دابەشكرەنى مال و سامانى جولەكەي بەنو نەضىرو تەعامول كرن لەگەل جولەكە و دوۋرو، ھەروا سىياسەتى پېغەمبەر ﷺ دەربارەي مال و سامان و شتى تىرىش. ئەم سورەتە لە سەرچاۋە گرنگەكانە كە دەتواندرى لىيەۋە بەسەر وانە و پەندى ئەم چىرۆكەدا ئاگادارىين.

غەزاي ذاتورىقاع

سالى چوارەمى كۆچى، دواي تىپەربوونى مانگو نيوئىك بەسەر دەركرەنى جولەكەي بەنو نەضىردا ئەم غەزايە بەرپابوو، زوربەي زانايانى سىرە و مەغازى ئەم كاتەيان ديارى كىردوۋە، بەلام بوخارى و بېرى لەزانايانى فەرمودە دەلېن: ئەم غەزايە دواي غەزاي خەيبەر بوۋە. سەبەب و ھۆكارى ئەم غەزايە ئەو غەدرو خيانەتتەيە كە ھۆزەكانى ولاتى نەجد ئەنجامياندا، ئەو غەدرو خيانەتتەي لە بەناحق

یه‌گه‌م: له‌ سه‌حیه‌ه‌ین دا‌ فه‌رمووده‌یه‌ك له‌ئهبو موسای
ئه‌شه‌ه‌رییه‌وه‌ ریوایه‌تکراوه‌ ده‌فه‌رموئ: له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ردا ^{دیه‌وێ} له‌
غه‌زایه‌كدا هاوبه‌شیمان کرد، ئیمه‌ شه‌ش كه‌س بووین، ته‌نها یه‌ك
حوشترمان پئ بوو به‌نۆره‌ سواری ده‌بووین. به‌هۆی ئه‌وه‌ی زۆر به‌ پیاده‌
ده‌پۆیشتین قاچمان تووشی بلۆق و برین بوون، قاچی من بلۆق و برینی
زۆریان ئی په‌یدا بوو نینۆکم ده‌ره‌اتن، پیلاو خوفمان شه‌رو وڤ بوون په‌پۆو
پی‌تالمان له‌ قاچمانه‌وه‌ ده‌پیچا. بۆیه‌ ئه‌و غه‌زایه‌ ناوئراوه‌ غه‌زای «ذات
الرقاع» ئه‌بو موسا ئه‌م هه‌یه‌ته‌ی باسکرد. به‌لام دوایی پئی ناخۆش بوو
بلاویته‌وه‌، وه‌كوو ئه‌وه‌ بلیی پئی ناخۆش بوو ئه‌م کرده‌وه‌و
ماندو بوونه‌ی له‌ریگای خوادا باسبکری.

دووه: بوخاری و موسلیم ریوایه تیان کردووه: که پیغه مبهەر ^{سیرپی} له غهزای «ذات الرقاع» دا نویژی ترسی به هاوه لآن کرد، کومه لیکی له هاوه لآن له گه ل خویدا نویژی پی دابهستن، کومه لیکیشیانی له بهرامبهەر دوژمن دامه زراندن، ئەوانه ی له گه ل خویدا نویژیان دابهستبوو رکاتیکی به جه ماعت پی کردن پاشان بو خوی له رکاتی دووه مدا به پیوه مایه وه و ئەوانه له دواوه ی بوون نویژی خویان ته واکردو چون به ره و روی دوژمن دامه زران ئەمجار کومه له که ی تر هاتن له دواوه ی نویژیان دابهست له گه ل ئەواندا رکاتی دووه می ته واکرد، ئەمجار له ته حیاتا دانیشن تا ئەوان رکاتی دووه میان ته واکردو هاتنه ته حیات خویندن و ئەمجار به یه که وه له گه ل وه جبه ی دووه م سهلامی دایه وه ^١.

سییه: بوخاری دووباره ریوایه تی کردووه ده لی: که پیغه مبهەر ^{سیرپی} له غهزای «ذات الرقاع» گه رایه وه هاوه لآن له گه لیدا گه رانه وه پیش نیوه پویه که «واته: کاتی قه یلوله» گه ییشتنه شیویک زوری دره ختی عیضا لی بوو، پیغه مبهەر ^{سیرپی} بو پشودان و ئیستیراحت لایداو هاوه لانیشت له خزمه تیا، هه ر یه که یان چوو ژیر دره ختی بۆ نوستن و ماندو هه سانه وه، پیغه مبهەر ^{سیرپی} چوو ژیر دره ختیکی «سمره» و شمشیره که ی به دره خته که دا هه لواسی، جابر ده لی: توژیک نووستین،

١ - رواه البخاری فی ٥٢/٥ باب غزوة ذات الرقاع، رواه مسلم فی ٢١٤/٢ باب صلاة الخوف، فروی بعد ذلك عن جابر أنه نودي بالصلاة فصلی بطائفة ركعتين ثم تأخروا وصلی بالطائفة الأخرى. ركعتين، قال: فكانت لرسول الله صلى الله عليه وسلم أربع ركعات وللقوم ركعتين. قلت وجه التوفيق بين الحديثين انه عليه الصلاة والسلام صلى الله عليه وسلم بأصحابه صلاة الخوف اكثر من مرة، فصلاها مرة على النحو الأول وصلاها مرة أخرى. على النحو الثاني وحديث مسلم يدل على أن المسافر يجوز له أن يتم الرباعية ويقصدها وهو مذهب الشافعي ومالك وأحمد، فلافا للحنفية.

هيندهى پى نه چوو پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} بانگى ئى كردىن، هاتىنه خزمەتى
 بينيمان كابرايهكى عەرەبى دىشتەكى له خزمەت دانىشتىبوو، پېغەمبەر
^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} فەرمووى: ئەم كابرايه لەو كاتەدا كە خەوم ئى كەوتىبوو
 شمشىرەكەمى له درەختەكە كەردىبوو و لە كالان دەرى كىشابوو بەروتى
 بە دەستىه و گرتىبوو، كە بە خەبەر هاتم پىي گوتم: كى ئەمرو تۆ لە چنگى
 من رزگار دەكا؟ منىش پىم گوت: خودا ئىتر شمشىرەكەمى لە دەست
 كەوتە خوارەو، ئەو تا ئىستا لەلام دانىشتوو. پاشان پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر}
 هىچى ئى نەكرد ^۱.

چوارەم: ئىبنو ئىسحاق و ئەحمەد لە جاپىرەو ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} دەلى: لە خزمەت
 پېغەمبەردا چووين بو غەزاي «ذات الرقاع» ئافرەتتىكى بى بېوا كوترا.
 كە پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} گەرايهو مىردى ئافرەتە كوتراو كە لە سەفەرىكى
 خوى گەرايوو و سوپىندى خوارىبوو دەبى خوینی هاو لەنى پېغەمبەر
 بېرژى و تۆلەى ژنەكەى بكاتەو. تاوى دابوو چەك و دوا شوین پىي
 پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} كەوتىبوو بۆئەو هەلى بو هەلبكەوئى و تۆلەى ژنەكەى
 بستىنى. پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} لە شوپىنك دابەزىبوو بو پشودان و ماندوو
 حەسانەو فەرمووى: چ پياوئىك ئەمشە و پارىزگاريمان دەكا؟ جاپىر
 دەلى: پياوئىكى موهاجىرو پياوئىكى ئەنصارى وتیان: ئەى پېغەمبەرى
 خودا! ئىمە ئەمشەو دەبىنە حەرەس و پارىزگارت. فەرمووى: باشە ئىو
 لە دەم شىو كە حەرەسە تمان بكەن، پېغەمبەر و هاو لەنى لە ناو شىو كەدا
 لەشكر بەزىيان كەردىبوو.

كە دوو پياو حەرەسەكە چووبوونە دەم شىو كە كابراى ئەنصارى
 بە هاو پى موهاجىرەكەى وت: تۆ كام بەشەى شەوت پىخۆشە حەرەس
 بى؟ سەرەتای شەو يان كۆتایىهكەى؟ وتى: تۆ نىو هەى يەكەمى شەو كە

حەرەسی بکە من بەشی دووەمی. کابرای موهاجیر لێی راکشا و کابرای ئەنصاری دەستی کرد بەنوێژ. جابیر دەڵێ: کابرای ژن کوژراو لەدەم شیوەکە نزیک بوو، کابرای ئەنصاری بینی، زانی ئەو حەرەسە، حەرەسی پیغەمبەر و هاوێلانە، تیریکی پیوه‌نا و تیی هەلچەقی، خیرا تیرەکەی دەرھینا و بەردەوام لەسەر نوێژی خۆی بە پیوه‌ مایەو، کابرای ژن کوژراو تیریکی تری ئاراستە کردو هەنگاوتی، دووبارە تیرەکەی لە جەستەی خۆی دەرھینا و بەردەوام بوو لەسەر نوێژی خۆی. کابرا تیری سییەمی ئاراستە کردو هەنگاوتی، سیبەرە کابرای ئەنصاری تیرەکەی لە جەستەی خۆی دەرھینا و پاشان چوو روکوع و سوجدە، ئەمجار هاوێلانەکەی لەخو هەلسان و پی و ت هەلسە، کابرای موهاجیری راپەڕی کابرای ژن کوژراو بینینی، زانی کە پی زانراو، ترسی ئی نیشست و هەلات، کابرای موهاجیر کەبینی هاوێلانە ئەنصارییەکەی غەلتانی خوین بوو و خوین لەجەستەی ره‌وان دەبی، وتی: سوبحان الله، ئەو بو لەگەڵ یەکەمجار تیری پیوه‌نای بیدارت نەکردمەو؟ وتی: سورەتیکم دەخویند پیم ناخۆش بوو واز لەخویندنی بینم، جا کەهەر بەردەوام بوو لەسەر تیر تیگرتنم چومە رکوع و تۆم ئاگادار کردەو. سویندم بەخودا ئەگەر لەبەرئەو نەبوایە کە سەنگەرێکم بەفیو دەدا کە پیغەمبەر فەرمانی پی کردبووم بە پاراستنی قیوسیام لەگیانی خۆم دەکردو نوێژەکەم نەدەبڕی!!

پێنجەم: بوخاری و موسلیم و ئیبنو سەعد لە طەبەقاتەکیداو ئیبنو هیشام لە سیرەکیداو ریوایەتیان کردووە لە جابیرەو دەڵێ: لەگەڵ پیغەمبەر ﷺ بو غەزای «ذات الرقاع» دەرچووم بەسواری حوشتیریکی لاواز. کە پیغەمبەر گەرایەو، هاوێلان خیرا دەرۆیشتن و من دواوەکەوتم، پیغەمبەر ﷺ پیم گەیی فەرمووی: ئەوچیتە جابیر؟ وتم: ئەی

پېغەمبەرى خۇدا! چى بىكەم وشترەكەم لاوازە و ناپوا، فەرموۋى: يىخى
 بدە يىخىم دا، پېغەمبەرىش خوشترەكەى خۇى يىخدا. دوايى فەرموۋى:
 دادەى ئەو عەصايەم بدەرى، عەصايەكەم دايە دەستى و چەند دار
 عەصايەكى تىۋە ژەنى، ئەمجار فەرموۋى: دەى سوارىبە، سوارى بووم
 كەوتىنەرى، سوئندىم بەخوا خوشترەكەم پىشپىركىنى لەگەل خوشترەكەى
 پېغەمبەر دەكرد.

جايىر دەلى: پېغەمبەر ^{سەلىمۇلەلەيھىسسالام} پىنى فەرموۋى: خوشترەكەتم پى
 نافروشى؟ وتم: ئەى پېغەمبەرى خۇدا! بەلكو ئامادەم پىت بېخشم.
 فەرموۋى: نەخەير پىم بفروشه، وتم: ئەى پېغەمبەرى خۇدا! پىم بلى:
 چەندەم دەدەيتى؟ فەرموۋى: بە دىرەمىك لىت دەكرم. وتم: ئەى
 پېغەمبەرى خۇدا! بە دىرەمىك زەرەرمە، فەرموۋى: دوو دىرەمت
 دەدەمى، وتم: نەخەير زەرەرمە، ئىتر پېغەمبەر ^{سەلىمۇلەلەيھىسسالام} نرخەكەى
 بەرزكردەو تاكردى بە ئوقىيەك. وتم: ئەى پېغەمبەرى خۇدا! رازىم بە
 ئوقىيەك بتدەمى؟ فەرموۋى: بەلى ئوقىيەكەى پى دەدەم عەزىمكرد:
 باشە ئەوا پىم فروشتى، ئەویش فەرموۋى: ئەوا قبولم كرد. ئەمجار
 فەرموۋى: ئەرى جايىر ئەتۆ ژنت هىناو؟ وتم: بەلى ئەى پېغەمبەرى
 خۇدا! ژنم هىناو، فەرموۋى: بىۋەژنت هىناوە يان كچ؟ وتم: قوربان!
 بىۋەژنم مارەكردوۋە. فەرموۋى: باشە بۇچى كچت مارە نەكردوۋە يارى
 لەگەل بىكەى و يارىت لەگەل بىكا؟ وتم: ئەى پېغەمبەرى خۇدا! باوكم لە
 غەزاي ئوحدودا شەھىد بوو حەوت كچى لەپاش بەجىما، ئەو ئافرەتە
 بىۋەژنەم مارەكرد بۆ ئەۋەى بەدونىا دىدەى خۇى سەروكارى
 خوشكەكانم بۆبىكا، بەراستى زۆر باش ئەو ئەركەى بەجى هىنا.
 فەرموۋى: باشت كىردوۋە دەستى خۆت وەشاندوۋە، خوا حەزىكا
 سەركەوتوۋى. فەرموۋى: ئىمە ئەگەر ھاتىنە «سەرار» لەۋى ماینەۋە

حوشترېكمان بۆ سەرېپرى، بالىف و سەرېن و سەر راخەرى باش رېزېكەى. وتم: ئەى پېغەمبەرى خودا! بالىف و سەرېنمان نىيە فەرمووى: ئىنشائەللا دەبى.

جابر دەلى: جا كەھاتىنە «صەرار» پېغەمبەر ^{سېرلاي} ^{پېغەمبەر} فەرمانى كرد حوشترېك سەرېپردا، ئەو رۆژە لەوى ماینەو كە ئىوارە داھات پېغەمبەر ^{سېرلاي} ^{پېغەمبەر} گەرايەو بۆ مەدىنە ئىمە ھاتىنەو بۆ مەدىنە.

ئەمجار جابر دەلى: بەيانى ھەوسارى حوشترەكەم راکىشا بردم لەبەردەم مالى پېغەمبەر يىخمد، ئەمجار چووم لەمزگەوت لەنزىك ئەو شوپنەى حوشترەكەم ئى يىخدابوو دانىشتم، ھىندەى پى نەچوو پېغەمبەر ^{سېرلاي} ^{پېغەمبەر} ھاتە دەرەو حوشترەكەى بىنى، فەرمووى: ئەم حوشترە چىە؟ ھاوەلان وتيان: ئەى پېغەمبەرى خودا! ئەو حوشترەكەى جابىرە پىش تاويك ھىناى لىرە يىخى دا. فەرمووى: ئەى جابر كوا؟ ئىتر بانگيان كردم بۆلاى، فەرمووى: برازاي خۆم حوشترەكەت بەرەو، دامەو بەخۆت. بانگى ھىلالى كرد وتى جابر بەرە ئوقىە زىوہكەى بدەرى، لەگەلى رۆيشتەم ئوقىەكەى دامى و شتىكىشى بۆ زيادكردم. سوپندم بەخودا ئەو پارەيە لام مايەو زىادى كردو كاريگەرى لەسەر ژيانى مالى ئىمە مايەو ^۱.

پەندە نامۆزگارى:

لىكۆلىنەو لە مېژووى ئەم غەزايە:

زانايانى بوارى غەزەوات و سىرە «وہكوو لەپىشەوہ ناماژەمان بۆكرد» لەسەر ئەو كۆكن: كە غەزاي «ذات الرقاع» لەپىش غەزاي

۱ - سياق القصة بهذه اللفظ لابن اسحاق كما رواه ابن هشام في السيرة وهي في البخارى ومسلم قريب منه.

خه یبهردا بووه. دوا یی زوربه یان ئه وه یان به لاهه راسته: که ریکه وتی دوا ی غه زای به نو نه ضیری کردووه و له سائی چواره می کوچیدا رویداوه. هه ندیکیان وه کوو ئیبنو سه عدو ئیبنو حیبان پیان وایه له سائی پینجه می کوچیدا بووه.

وه ئی ئیمامی بوخاری له سه حیه که یدا ئه وه ی چه سپاندووه: که غه زای «ذات الرقاع» دوا ی خه یبهر بووه، به لام له ته رتیبی زنجیره ی ناو کتیبه که یدا پیش غه زای خه یبهری خستووه!... ئیبنو حه جهری عه سقه لانی ته رجیحی لایه که ی بوخاری داوه و به لگه ی بو هیناوه ته وه به وه: که نویژی ترس «صلاة الخوف» له غه زای «ذات الرقاع» دا ته شریع کراوه. که چی پیغه مبه ر له غه زای خه نده قدا نویژی ترسی نه کرد، دوا یی به قه زای گیرایه وه. هه روه کوو به لگه ی به و ریوایه ته هیناوه ته وه که له سه حیه یندا له ئه بو موسای ئه شعهریه وه ریوایه ت کراوه: که باسی ئه وه ده کا چون قاجیان بلوقی کردبوو پیلاویان دپاربوون و په پوو پیتالیان تیوه پیچاون و بویه ناویان نا غه زای «ذات الرقاع»، ده ی ئه بو موسای ئه شعهری له ولاتی حه به شه بوو دوا ی غه زای خه یبهر گه راوه ته وه. له مه وه ئیبنو لقه یم ئیشکالیکی لا دروست بووه، وتوویه تی به پیی ئه م به لگانه، ده بی غه زای «ذات الرقاع» دوا ی غه زای خه نده ق رووی دابی^(۱).

ده لیم: به لکوو وادیاره غه زای «ذات الرقاع» پیش غه زای خه نده ق بووبی، چونکه له هه دیشی سه حیه دا چه سپاوه جابیر ^{رووی} له غه زای خه نده قدا داوا ی له پیغه مبه ر کرد که ببیته میوانی، کاتیک بینی پیغه مبه ر ^{رووی} زوری برسییه هه وائی به ژنه که یدا به و حاله ی پیغه مبه ر ^{رووی} له ریوایه ته که دا هاتووه، چون پیغه مبه ر بانگی هاوه لانی کرد بو مالی جابیر بو سه ر ئه و خواردنه، ئه وه شی تی دیاهه که ته شریفی به خیزانی

جاییری فهرموو: «کلی هذا واهدی فان الناس أصابتهم مجاعة» ئەمه ئەوه دهگهیهنئ پیغمبهر ^{نبیوی} ^{مستقرین} خیزانی جاییری ناسیوه و فهرمانی پیگردوه و ئاخواتنی لهگه‌ئدا کردوه.

له لایه‌کی تره‌وه له سه‌حیحه‌یندا چه‌سپاوه که پیغمبهر ^{نبیوی} ^{مستقرین} له غه‌زای «ذات الرقاع» دا پرسپاری له جاییر کرد ئایا ژنت هیناوه؟ ئەویش وتی: به‌ئئ ئەه‌ی پیغمبهری خودا!، وه‌کوو له‌پیشه‌وه به‌دریژی باسی کرا. واته‌ له‌ غه‌زای «ذات الرقاع» دا هیشتا پیغمبهر نه‌یزانیبوو ئاخو جاییر ژنی هیناوه یان نا. ده‌ئمه‌ ئەوه ده‌گه‌یه‌نئ که غه‌زای «ذات الرقاع» له‌پیش غه‌زای «الأحزاب» یش بووه چ جای غه‌زای خه‌یبه‌ر. که‌سیشم نه‌بینیوه پشتی به‌وه به‌ستبی و گوتیبیتی غه‌زای ئەحزاب دوا غه‌زای «ذات الرقاع» که‌وتوه.

ئەوه‌ی ئیبنو حه‌هر کردویه‌تی به‌ به‌لگه‌و ده‌ئئ: ئەگه‌ر غه‌زای ئەحزاب «خنده‌ق» له‌دوا غه‌زای «ذات الرقاع» بووایه نه‌ده‌بوو پیغمبهر نویژی ترس «صلاة الخوف» به‌جئ نه‌هینئ. ئەوه بوو له‌ غه‌زای «الأحزاب» نویژی ترسی نه‌کرد به‌لکوو دوا‌یی نویژه‌که‌ی به‌قه‌زا گیرایه‌وه ئەمه مانای وایه غه‌زای ئەحزاب پیش غه‌زای «ذات الرقاع» بووه. وه‌لامی ئیبنو حه‌هر ده‌دریته‌وه به‌وه: که ده‌گونجئ هوی دواکه‌وتنی کردنی نویژ له‌ غه‌زای ئەحزاب به‌رده‌وام بوونی تیره‌باران بوو له‌نیوان موشریکه‌کان و موسولمانه‌کاندا به‌جۆریک بواری ئەوه نه‌بووبی بیر له‌ ئەنجامدانی نویژ بکه‌نه‌وه. یان ده‌گونجئ له‌و شه‌ره‌دا دوژمن له‌روی قیبله‌وه بووبی. ئەو نویژی ترسه‌ی له‌ غه‌زای «ذات الرقاع» دا کرا دوژمن له‌غه‌یری لای قیبله‌وه بوو.

یان پیغمبهر ^{نبیوی} ^{مستقرین} بویه له‌غه‌زای ئەحزابدا نویژه‌که‌ی دواخست به‌ مه‌به‌ستی ته‌شریع کردنی گیرانه‌وه‌ی نویژی فه‌وتاو به‌هر هویه‌که‌وه فه‌وتابی.

يان وەلامى بەلگەكەي ئىبنو حەجەر بە ھەدىشى ئەبو موساي ئەشعەرى بەوۋە دەدرىتەوۋە «وەكوو زۆرىك لە عولەماي مەغازى و سىيەر فورموويانە» ئەبو موساي ئەشعەرى مەبەستى بە «ذات الرقاع» غەزايەكى ترە بەھەمان ناو، بە بەلگە ئەوۋە: ئەبو موسا دەربارەي ئەو غەزايە فەرموويەتى ئىمە لەخزمەت پىغەمبەردا دەرچووين بۇ غەزا شەش كەس بووين يەك حوشترمان پى بوو بەنۆرە سواری دەبووين...

غەزاي «ذات الرقاع»ى ئىمە باسى لىۋە دەكەين موسولمانەكان ژمارەيان زۆر لەوۋە زياتر بوو.

بىگومان ئىبنو حەجەر ھەولى داوۋە رەدى ئەم بۆچوونە بداتەوۋە، بەلام لەواقىعدا پىۋىست بەدرىژدەدان ناكا لەو بوارەدا.

بەتايبەتى كە بە بەلگەي حاشا ھەلنەگر راي زاناياى مەغازى و سىيەر چەسپاۋە يەكك لەو بەلگانە ھەدىشەكەي جابىرە لەھەردوۋ غەزاكاندا كە لىيەوۋە رىۋايەتكراون ئىمە ئاماژەمان پىكرد.

لەوۋە بەولاولەش لەباسى غەزاي خەندەقدا بەدورو درىژى ھۆكارى دواخستنى پىغەمبەر سەئىدىي بۇ كردنى نوپژ لە غەزاي خەندەقداۋ ئەو مەسەلانەي پەيوەستن پىۋەي دەخەينە بەرباس و لىكۆلىنەوۋە.

ئەمجار ماۋەتەوۋە ئەوۋە بلىين: لەم غەزايەدا واتە: «ذات الرقاع» موسولمانان لەگەل ھىچ كەسىكى موشرىك تووشى شەپو پىكدادان نەبوون. وەكوو لەوۋەپىش بەكورتى ئاماژەي بۆكرا. بەلام لەگەل ئەوۋەش چەند دىمەنىكى تىدايە كە دەلالاتى گرنگيان لەخۆ گرتوۋەو پىۋىستە ھەلۋىستەيان لەسەر بىرى و لىيان ورد بىينەوۋە. ئىمە پىنج دىمەنمان لى رانواندون كە پوختەي روداۋەكانى لەخۆ گرتوۋە. با يەكە بەيەكە باسيان بىكەين:

به كه: له و فرموده ده دا كه شه یخان له ئه بو موسای ئه شعرییه وه
ده باره ی ناوانانی ئه م غه زایه به غه زای «ذات الرقاع» ریوایه تیان
کردوه وینه یه کی ئاشکراو نمایانه بو درخستنی ئه وه موو ئه زیه ت و
ماندوبوونه ی هاوه لانی پیغمبر له پینا و بلاوکردنه وه ی په یامی خودا دا
تهحه ممولیان کردوه و تیکۆشاوون بوئنه وه ی ئه وه په یامه پیروژه بگه یه نن.
له وه پیش باسی ئه وه م کرد: كه هاوه لانی پیغمبر هه ژارو نه دارا بوون
ته نانه ت و لاغی سوارییان ده ست نه ده كه وت له ریگا سواری بن و كه ل و
په ی خویانی ئی باربكه ن له کاتی چونیان بو غه زا. به شه ش كه س یان به
حه وت حوشتیکیان هه بوو به نۆره سواری ده بوون. ئه وه ریگا دورو
دریژه یان به و جوړه ده بیری. وه ئی هه ژاری و نه داری هه رگیز نه بونه
کو سب و ته گه ره له به رده م ئه نجامدانی گه یاندنی په یامی ئیسلام و
بلاوکردنه وه ی له پینا و بلاوکردنه وه ی په یامی خودا و بانگه وازی بو
ریبازی خودا، هه موو ناره حه تی و ناخوشیه کیان تهحه ممول کردوه و
ئاماده ی قبولکردنی هه موو ئاکام نه تیجه یه ك بوون.

له بهر زۆر رویشتن قاجیان بلوقیان کردو هاوسان، هینده به سه ر
درك و دارو به ردا رویشتن هه موو قاجیان شه قار شه قار بوون، ئه وه نده
له به ردا دار هه له نگوتن نینۆکیان ده رها تن و هه لوه رین، قاجیان روت و
قوت بوون هیچیان ده ست نه كه وت قاجیان پی بیاریزن جگه له په پۆ و
پیتال كه له قاجی خویان هالاند!... له گه ل ئه وه شدا كو لیان نه دا و
له ریگای خویان نه گه راونه وه. هه موو شتیکیان له ئاست به جی هینانی
فه رمانی خودا به لاوه هیچ و پوچ بووه، له به رامبه ر ئه و
به رپرسیاریه ته ی خودا خستبویه ئه ستویانه وه سلیمان له هیچ
نه ده کرده وه هه موو کو سب و ته گه ره یه کیان راده دا.

پراوپر نایہ تی: {إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ} تیاندا رہنگی داوہ تہ وہ۔

پاشان تو زانیت ئہ بو موسای ئہ شعری ﷺ کہ باسی چونیہ تی بارودوخی خویانی کرد، کہ چون قاجیان بلوقیان کردوہ و پہرؤیان تیہا لاندون یہ کسہر لہم ھو والدانہ پەشیمان بۆہ پیی ناخوش بوو ئہم قسہیہی لہدہم دەرچوو، بۆیہ لہم ھو والدانہ پەشیمان بۆہ، چونکہ ئہو بہ خہ یالی خوی شتیکی درکاندوہ کہ لہ پیینا و رەزامہندی خودادا کردویہ تی ئہ جرو پاداشی لہ خودا ویستوہ و نہدہ بوو باسی بکا۔ ئہمەش بە لگہی ئہوہیہ «وہ کوو ئیمامی نہوہوی دہ لئ» و اباشہ موسولمان کاری باشی بشاریتہوہ و ماندوبوون و ئہرک و تیکووشانی خوی لہ پیینا و ئایینی خودادا لای خەلک باس نہکا مہگەر بہرژوہندی تیدا بہدی بکری، وہ کوو بہیانکردنی حوکمی شہری ئہو شتہو ھەلنانی خەلک بۆ پەپرہوی کردنی۔ ئہوہی لہ ھەندی لہ سەلەفی صالح ریوایہ تکرارہ کہ باسی کردہوہی چاکی خویانیان کردوہ و ئہو نیازو مہبہستہیان بۆ بہرچاو دہگیری^(۱)۔

دوہم: ئہو شیوہیہی پیغہمبەر ﷺ نویژی پیی لہ گەل ھاوہ لانیدا کرد لہم غەزایہدا، بووہ تہ ئہساس و بنہما بۆ مہشروعیہ تی نویژی ترس و چونیہ تی بہ جیہینانی۔

نویژی ترس بہ دوو شیوہ ئہنجام دہدری: شیوہیہکیان تاییہ تہ بہو حالہی: کہ دوژمن لہ لای قبیلہوہ بی۔ شیوہی دوہم تاییہ تہ بہ حالہ تیکہوہ دوژمن لہ غەیری لای قبیلہوہ بی۔ شیوہی حالہ تی دوہم بوو کہ پیغہمبەر نویژی ترسی پیی بہ ھاوہ لانی کرد لہ غەزای «ذات الرقاع» دا۔ ئہوہو کاتی نویژہات، کوہل و تاقمی دوژمن لہ چہند

لایه که وه له دهوری سوپای ئیسلام سهنگه ریان گرتبوو، ترسی ئه وه هه بوو چاوه پروانی غافل بوونی موسولمانه کان بکه و هه لی ئه وه یان بو بره خسی موسولمانه کان به هوی مه شغول بو نیان به نویژه وه پشت له دوژمن بکه و ئاگیان لی نه بی هه لبکو تنه سه ریان و به شمشیر تییان بکه ون.

بویه پیغه مبه ر ﷺ موسولمانه کانی کردن به دوو تا قم له گه ل تا قمیکیاندا نویژی دابه ست، تا قمی دووهم چاوه دیری جم و جولی دوژمنیان ده کرد هه تا تا قمی یه که م له گه ل پیغه مبه ردا به جه ماعت گه ییشتنه نیوه ی نویژه که یان، واته: رکاتیکیان ته واکرد، نه مجار بوخویان به خیرایی رکاتی دووهمی نویژه که یان نه نجامدا و سه لامیان دایه وه، پیغه مبه ر ﷺ له سه ره تای رکاتی دووهم چاوه پروانی ئه وه ی کرد تا قمی یه که م نویژه که یان ته واکرد و تا قمی دووهم بیئ له دایه وه نویژ دابه ست، تا قمی یه که م بو خویان نویژه که یان ته واکرد و رویشتن بو به رامبه ر دوژمن و تا قمی دووهم هاتن له پشت پیغه مبه ره وه نویژیان دابه ست، پیغه مبه ر ﷺ له گه ل رکاتی یه که می ئه واند رکاتی دووهمی نویژی خوی ته واکرد نه مجار له ته حیاتدا چاوه پروانی کردن تا ئه وان رکاتی دووهمیان ته واکرد و هاتنه سه ر ته حیات خویندن و نه مجار دای ته حیات خویندن له گه ل پیغه مبه ردا سلاوی نویژیان دایه وه.

ئه وه ی که داخوازی ئه م شیوه به جیهینانه ی نویژه که بوو «هه رچه نده ده تواندا به دوو جه ماعت نه نجامی بدن» دوو شت بوو، دوو هۆکار بوو:

یه که م: بۆئه وه ی هه موویان شه ره فی نویژکردنیان به جه ماعت له پشت پیغه مبه ره وه به نسیب بی. ئه مه فه ضیله ت و به ره که تی که تا بگوئجی وازی لی ناهیندری.

دوۋەم: ئەۋەيە يەككە تى كۆمەلى موسولمانانە ھەتا بىر پارىزگارى بىر. دابە شېۋونى موسولمانان بۇ چەند جەماعت و تاقم بەمەبەستى ئەنجامدانى فەرىضە يەك لە فەرائىض بەئى ھەبۋونى عوزرىك باش نىيە. يان بلىين مەكروھە.

فوقەھى ھەنەفى مەزھەب تەنبا ھۆكارى يەكەمىيان بەرچاۋ گرتوۋە، بۇيە فەرموويانە لەدۋاى ۋەفاتى پېغەمبەر سېلىقلىرىنى مەشروعييەتى نوپۇزى ترس بەۋ شىۋە نەماۋە بەۋ شىۋە ئەدا ناكىرى.

سېئەم: چىرۈكى ئەۋ كابرە موشرىكە تۋانى لەۋكاتەدا: كە پېغەمبەر سېلىقلىرىنى لەژىر سىبەرى درەختەكەدا نوستېۋو شمشىرى پېغەمبەر بەدەستەۋە بىرگى .... ھتە.

چىرۈكىكە ھەھىچ ۋە چەسپاۋە، ئەم چىرۈكە ئەۋەمان بۇ دەردەخا تا چ ئەندازە يەك ھەزەت پېغەمبەر سېلىقلىرىنى لەژىر چاۋدىرى خودادا بوۋەۋ چۈن خودا لەدەستى ھەموو دۈژمنىك پاراستويەتى. ئەمجار چىرۈكەكە زىدە يەقىنمان پى دەبەخشى بەۋ موعجىزە ۋە ھەۋارىقانەى كە خودا بۇ پېغەمبەرى دەستەبەر كىردۈن. كەزىاتر تىشك دەخەنە سەر كەسايەتى پېغەمبەرۋ پىتر بىرۋاى ئىمە بە پېغەمبەرىتى ئەۋ زاتە قول دەكەنەۋە، بىگومان شتىكى سىروشتى بوۋ بۇ كابرەى موشرىك كەدەستى گەشتېۋە شمشىرەكە ۋ پېغەمبەرىش لەشېرىن خەۋدايە شمشىرەكە بىمالى بە شۋىنى كارىگەرى پېغەمبەرۋ شەھىدى بكا. بەلام كابرە ئەۋەى نەكرد. ئەمجار تۋ دەبىنى كابرە چەند بەخۋى شاييە ۋ چەند بەخۋى دەنازى كاتى دەبىنى شمشىرى پېغەمبەرى بەدەستەۋە گرتوۋەۋ فرسەتى لى ھىناۋەۋ بە لوتبەزى ۋ بىرۋا بەخۇبۋونەۋە بە پېغەمبەر دەلى: {من يمنك منى} جاكى ئىستا تۋ لەدەستى من رىگار دەكا؟ دەى چى بوۋ بەلەمپەر لەبەردەم كابرەداۋ بۋى نەكرا پېغەمبەر سېلىقلىرىنى شەھىد بكا؟

ئەۋەى روویدا لە مەزئەدە ھىسابى كابرەى موشرىكدا نەبوو: كە برىتى بوو لە چاۋدىرى و پارىزگارى خۇدا بۇ پېغەمبەرى خۇى. ئەۋەبوو عىنايەت و پارىزگارى خۇدا ۋاى كرد دلى كابرەى موشرىك پېرىى لە ترس و شمشىرى لە دەست بکەۋىتە خوارو ئەمجار بە دەسە ۋەسانى و سەر شۇرى لە بەردەم پېغەمبەردا بە كەمالى ئەدەبەۋە دابنىشى و چاۋەپوان بى پېغەمبەر چ برىارىك دەردەكا دەربارەى.!!!

گرنگترىن شت كە پىۋىست بى لەم روداۋە ئىمە بىزانىن ئەۋەىە كەۋادەى خۇدا بۇ پېغەمبەرى خۇى: كە دەفەرمۇى:

{وَاللّٰهُ يَغْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ - المائدة/۶۷}.

راستە و گومانى تىدا نىيە. ئەمجار پىۋىستە ئەۋەش بزانىن: كە مەبەست بە پارىزگارى كردنى خۇدا بۇ پېغەمبەرى خۇى ئەۋە نىيە: كە پېغەمبەر توۋشى ھىچ ناخۇشى و چورتم و ئەزىەتىك نەبى، بەلكو مەبەست ئەۋەىە: كە خۇدا لە چنگى ئەۋانە دەپپارىزى كە دەيانەۋى ئىغتىالى بكن پىش تەۋاكردى گەياندىنى پەيامەكەى تىۋورى بكن و شەھىدى بكن و بەمەش بانگەۋازى ئىسلامى لەناۋبەرن و نەھىلن بەئاكام بگا.

چۈارەم: ئەۋەى لە چىۋكى جابىرى كورى عەبدوللا باسكرا ئەۋ و ت و وىژەى لەنىۋان ئەۋو پېغەمبەردا لەكاتى گەرەنەۋەياندا بۇ مەدىنە رویدا، ھەرچەندە پەيۋەندى بە غەزايەكەۋە نىە، بەلام وىنەيەكى زور وردو تەۋاۋمان نىشان دەدا دەربارەى رەۋشنى پېغەمبەر ^{سېرىدى} ^{مەشھۇرى} لەگەل ھاۋەلانى. بۇمان دەردەخا چەند رەۋشت بەرزو خۇش مەشرەب و قسە خۇش بوۋە لەكاتى ئاخاۋتن و گەفت و گۇدا. تا چ ئەندازەيەك ھاۋەلانى خۇش ويستون.

ئەتۆ ئەگەر بەباشی لەو چیرۆکە وردبێتەو: که لەو پێش گیرامانەو
بۆت دەردەکەوئ، پیغەمبەر ﷺ مۆتەئەشیر بوو بەو میحنەت و
ناخۆشییە یەخە ی مآلی جابیری گرت کاتێ باوکی لەغەزای ئوحوودا
شەهید بوو مآل و مندالێکی زۆری لەپاش بەجیما و جابیر که کوپە
گەورە ی بوو ئەرکی بەخیوکردنیان و سەرپەرشتیانی لەئەستۆ گرت و بە
ژیانیکی کولە مەرگی و هەژاری بەخیوی کردن.

دەلێ پیغەمبەر ﷺ هەستی بەوکرد: که دواکەوتنی جابیر لە
خەلکە بەهۆی لاوازی حوشرەکە یەو بوو، هەر ئەو حوشرەشی
هەبوو: که نیشانە ی هەژاری ئەو بوو. «عادەتی پیغەمبەر وابوو ئەگەر
لەگەڵ هاوێلانیدا سەفەری بکردایە تاوێ ناتاویک بەسەری دەکردنەو
زوو زوو لە وەزعو حالێانی دەکوڵیەو» ئەو بوو پیغەمبەر ﷺ کە مێک
خۆی دواخست بۆئەوێ هەلێک بقۆزیتەو و بکەوێتە گەڵ جابیر
هەوآلی پیرسێ و بەو ئوسلوبە نەرم و نیانە لەو رینگایەدا کە هەر دوو
بەدوو بوون و سییە میان لەگەڵ نەبوو پێشنیاری ئەوێ کرد
حوشرەکە ی ئی بکڕی، ئەوێشی کرد بەبیانوو بۆئەوێ یارمەتی بداو
ریزی بکری و کە مێک ئەرکی قورسای سەرشانی لەسەر سووک بکا.
ئەمجار پرسیاری ژن و وەزعی خێزانی ئی کردو بەو ئوسلوبە ناسک و
جوانە. ئەمجار میردی تازە زاوا دلنیا دەکا لەوێ کە نزیک مەدینە
بوونەو، چەند سەعاتێک پشوو دەدەن هەتا دانیشتوانی مەدینە هەوآلی
گەیشتنەو هیان ببیستن و ژنی جابیریش ئەو هەوآلە بزانی و دەستێک
بەخویدا بیئێ و مآل و حالێ خۆی بۆ میردی لەسەفەر گەراوێ رێک
بخا و مآل بەراخەر و پشتی برازینیتەو، جابیر لەگەڵ فەرموودەکە ی
پیغەمبەر کیش دەبی و دەلێ: واللہ ئەو پیغەمبەرێ خودا! ئیمە لەمآلدا

سەرین و پشتی و شتی و امان نیه تا خیزانم مالی پی برازینیتەوه!!
پېغەمبەر سېرىق سىرەي پینی دەرەموی: خوا یاربى دەتان بى.

وینەیهکی سەرنج راکیشە قسە خوشی و نەرم و نیانی پېغەمبەرمان
بۇ وینا دەکا و بۆمان دەرەخا چەند ھاورپىيەتی خوش و چەند قسە
شیرین و سوعبەتچى بووہ لەگەل ھاوہ لانیدا، ئیمە خودا ئەوہى بە نسیب
نەکردوین ئامادەى مەجلیسى بین و ھاوړپى رىگای غەزاو سەفەرى بین و
ئەو ریزو شکۆمەندییەمان دەست بکەوئ، وەل ئیمە لەسیرەى پیرۆزى لە
هەوالی عەتر ئامیزى دلخۆشکەرى ئەم روداو و ھەلوستانەى
دەخوینینەوہ، دەمان ھەژینى و امان لى دەکا حەزمان لى بى بەچاو
بماندیایە کە بەداخەوہ ئیمە لى مەحرۇم بوین و نەماندى و
دەخوینینەوہ، ساخودا لەبارتەقای ئەو خەسارەى لیمان کەوتووہ،
لەشوینى کەلین و کەم و کورپیەى ھەمانە لە بەھەشتدا لەگەل ئەو کۆمان
بکاتەوہ، لە دونیادا توفیقمان بدا بۆئەوہى پابەندى ئایین و رىبازى ئەو
ببین و شوین پەيامى ئەو بکەوین و امان لى بکا تەحەممولى ھەموو
ناخۆشییەک بکەین لەپینا و ئایین و شەریعەتى بەرزیدا.

پیتجەم: پیویستە موسولمان ھەلویتەیهکی دورو دریزکا لەبەردەم
ھەوالی ئەو دوو ھاوہلەى کە پېغەمبەر کردنى بە حەرەسى دەم
شیوہکە و لە ھەلس و کەوتیان وردییتەوہ بۆئەوہى طەبیعەتى جیھادى
ئىسلامى تىبگەین و بزائین ھاوہلانى پېغەمبەر چۆن مومارەسەیان
کردووہ.

جیھاد لەدیدى ھاوہلانىدا عەمەلییەکی حەرەکی نیه لەسەر بنەمای
بەرەنگارى روت و بى گیان دامەزراى، ھىچ کامى لە ھاوہلانى پېغەمبەر
بەو شیوہ چەواشە کراویە وینایان نەکردووہ، تەنانەت بۆ ساتە
وہختیکیش بەو شیوہ تەصەوریان نەکردووہ.

بەلکىو جىھاد ۋەكۆۋ پىغەمبەر ھاۋەلانى خۇي فېرکردوۋە ۋەكۆۋ ھاۋەلانى لىيى خالىي بوون، عىبادەتتىكى گەۋرەيە كياني فەردى موسولمان پەيۋەست دەكا بە پەرۋەردگارى خۇيەۋە، بە حالەتى ترسان لە خوداۋ ھاۋارکردو پەنا بۇخودا بردو روۋ لەخودا کردو پشت لەدۇنيا کردو. هېچ ساتىك نىيە مۇۋە لەخودا نىزىكتىرىن لەۋ ساتەي پشت لە دۇنيا دەكاۋ بەھەموۋ روى و جەستەي لەبەر خاترى خودا بەرەۋ پوى مردن دەچى و رىڭاي شەھىدبوون دەگىرتە بەر.

بۇيە بەنىسبەت كابراي ئەنصارى «عوبادى كۆپى بشىر» ۋە شىتىكى طەبىئىي بوۋ كە لەنۆرەي حەرەسىياتىيەكەيدا لەۋ شەۋەدا مەشغۇلى چەند رىكاتىكى نوپۇز بىن بەخشوع و ملەكەچى لەبەردەم خوداي خۇيدا راۋەستى و بەھەموۋ ھەستەكانىيەۋە دابىرى بۇ لەخودا پارانەۋەۋە خويىندنى چەند ئايەتتىكى قورئانى پىرۇز.

ھەرۋەھا شىتىكى ئاسايى بوۋ: كە گرنگى نەدا بەۋ تىرەي كابراي موشرىكى ژىنكۇژراۋ ئاراستەي کردو لەجەستەي ھەلچەقى. ھەروا گوى نەدا بەتىرى دوۋەمىش كە بەشويىن تىرى يەكەمدا ئاراستەي كرا. چونكە لەۋكاتەدا ئادەمىزادىيەتى خۇي لە چۈرچىۋەي ھەستەكانىدا پىچراۋەۋە كە پىيان روى كىردبوۋە پەرۋەردگارۋ لە لەزەت و خۇشى پارانەۋەدا رۇچۈۋ بوۋ بەتەۋاۋى مانا خۇي لەبىر چۈبۈۋە.

كاتىك ھەست و شوعورى بۇ گەپرايەۋە ھەستى بەۋەكرد: كە پىنكراۋەۋە برىندار بوۋە ھاۋارى كىردە ھاۋەلە موھاجىرەكەي كە ھەلسى و لەجىياتى ئەۋ حەرەسىيات بگىرى، ھاۋاركىردنەكەي لەبەرئەۋە نەبوۋ كە ھەستى بەزىدە ئازار كىردىن، بەلکىۋ لەبەر ئەۋ بەرپىرسىيارىيەتە بوۋ كە خرابوۋە ئەستۈيى و ترسى ئەۋەي لى نىشت ئەگەر بىدەنگ بى و شەھىد بى سەنگەرى پارىزگارى لەكىس دەچى، ئەم ھۆكارە بوۋ واى لى كىرد

پەنا بەرى بۇئەۋەى ھاۋەلە نوستوۋەكەى بىدار بىكاتەۋەى نۆرە
 ھەرەسىيەكەى ئى ۋەربىگىرى ۋە سەنگەرەكەى تەسلىم بىكا ۋە پارىزراۋ بى
 لەدوژمن.

دەتۋ! ئەى براى موسولمان سەرنىج بىدەرە قىسەى ئەم مۇجاھىدە
 ئەنصارىيە «خوداى ئى رازى بى»: كە دەلى: {وَأَيُّمُ اللَّهِ لَوْلَا أَنْ أَضِيعَ كُفْرًا
 أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» بِحِفْظِهِ لِقَطْعِ نَفْسِي قَبْلَ أَنْ أَقْطَعَهَا أَوْ
 أَلْفِدَهَا}.

سۈيىندىم بەخۇدا ئەگەر لەبەر ئەۋە نەبوۋايە: كە پېغەمبەر سەئۇدىي ئەرەبىستان
 ھەرمانى پىكردىم بە پاراستنى ئەۋ سەنگەرەۋ بە مردنى من سەنگەرەكە
 لەكىس دەچۈۋ، گىيانى خۇم دەفەۋتاندو نوپۇزەكەم نەدەپرى.

ئەۋە سىروشتى ئەۋ جىھادىيە كەخۇدا بەرعودە بوۋە بۇ
 جەنگاۋەرانى لەۋ جۆرە بە سەركەۋتن ۋە بەمراز گەيشتن، چەندىك دوژمن
 بەھىزۋ چەكدارو زۆربى.

دەى تۇ «بەداخ ۋە كەسەرەۋە» بەراۋردىك كە لەنىۋان ئەۋ جىھادى
 ھاۋەلانى پېغەمبەرۋ ئەم جىھادى ئەمرو ئىمە بەناۋو بە شىعار لافى
 پىۋە ئى دەدەين.

بەراۋرد بىكە لەنىۋان ئەۋ جىھادەۋ ئەم بەناۋ جىھادە بۇئەۋەى بزانى
 خۇدا چەند دادۋەرو عەدالەتكارە لەسەر زەۋى. ھەرۋەھا بۇئەۋەى بزانى
 كەخۇدا سىتەمكارنىيە ۋە سىتەم لەكەس ناكە، بەلكوۋ ئادەمىزادەكان بۇ
 خۇيان سىتەم لەخۇيان دەكەن! ئەمجار ھەردو دەست بۇ ئاسمان
 بەرزىكەرەۋەۋ لىتى بىپارىرەۋە: كەخۇدا بەكرەۋەى خراپەكارانمان لەگەل
 نەكاۋ بەتاۋانى ئەۋان نەمانگىرى، ھەۋل بىدە ھەرچۇنىك بى چەند
 فرمىسكىك لەچاۋت ھەلپۇزىنە، سابەلكوۋ بەھۋى ملەكەچى بەندايەتى ۋە

داماويمان خودا ئەو سزايەي كە بەھۆي كەمتەرخەمى و كردهوھى
خراپمان بۆمانى بېرىداراۋە بېگىرېتەۋە.

غەزاي «بني المصطلق»

پېشى دەگوترى غەزاي «المريسيع»

ئىبنو ئيسحاق و بېرى لە زانايانى سېرە دەلىن: ئەم غەزايە سالى
شەشەمى كۆچى بوۋە. راي صەحيح و چەسپا و ئەۋەيە كە زوربەي
لېكۆلەرەۋە و موحەققىن بۆي چۈن و دەلىن: ئەم غەزايە لەمانگى
شەعبانى سالى پېنجەمى كۆچىدا بوۋە. ئاشكراترين بەلگە لەسەر ئەم
بۆچۈنە ئەۋەيە سەعدى كۆپى مەعاذ لەم غەزايەدا زىندو بوۋە، لەبارەي
چىرۆكى بوختانەۋە ناۋى ھاتوۋە، «ۋەكوۋ لەۋە بەۋلاۋە باسى دەكەين».

بېگومان سەعدى كۆپى مەعاذ لە غەزاي بەنو قورەيظەدا «بەھۆي
ئەو بىرېنەۋە كە لەغەزاي خەندەقدا پېكرابوو» ۋەفاتى كرد. گومانىش
لەۋەدا نىيە كە غەزاي بەنو قورەيظە لەسالى پېنجەمى كۆچىدا بوۋە
«ۋەكوۋ لەمە بەۋلاۋە دى» كەۋابى چۆن سەعد دۋاي سالىك لەمردنى
زىندو دەبى. ۱۴۰! ۱»

ھۆي ئەم غەزايە ئەۋەبو ھەۋال بە پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{سېرەي} گەيى كە ھۆزى
بەنو المصطلق ھىز كۆدەكەنەۋە بۆ شەركردن لەگەل پېغەمبەر بە
سەرۋكايەتى «الحارث» كۆپى ضرار. جا كە پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{سېرەي} ئەم
ھەۋالەي بىست لەشكرى سازداو بۆيان چوۋە دەر تالەسەر ئاۋىك كەپىي
دەگوترى «المريسيع» توشيان ھات و جەنگ بەرپا بوو، كوشتار كرا،

۱ - بۆ زىدە زانىارى بېروانە: فتح البارى. ۲۰۴/۷. زاد المعاد لابن القيم ۱۱۲/۲ و عيون الأثر

«بنو المصطلق» شکان پیغمبر ﷺ چوار بهش له پینج بهشی دهستکهوتی ئهو جهنگه ی به سهر جهنگاوهراندا دابه شکرد، بۆ پیاده بهشیک و بۆ سوار دوو بهش^۱.

له م غهزایه دا کۆمه لیک زۆر له مونا فیه کان له تهک موسولمانه کاندا چوبوونه دهر، که له وه پینش له غهزاکاندا خویان پاش دابوو، ئه مهش به هوی ئه وه بوو دهیان بینى له هه موو غهزایه کدا موسولمانه کان سه رده که ون و ته ماعی دهستکهوتی جهنگیان هه بوو.

بوخاری و موسلیم به دوو سه نه دی جیاواز «له دوو ریگه ی جیاوازه» وه ریوایه تیان کردووه: که هاوه لآن پرسیاریان له پیغمبر کرد دهرباره ی «عزل» ئاخۆ ره وایه یان نا. ئه مهش له و کاته دا بوو که پیغمبر ﷺ ئافره ته گیراوه کانی به سه ردا دابه شکردن. له وه لامی پرسیاره که یاندا فه رموی: { مَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا ، مَا مِنْ نَسَمَةٍ كَانَتْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، إِلَّا وَهِيَ كَانَتْ }.

هیچ تاوانی تیدا نییه ئه گه ر بیکه ن، هیچ زاروکیک نیه خودا بریاری بوونی دابن تا روژی قیامهت ئیلا ده بن و دینه وجود.

ئیبنو ئیسحاق له طه به قاته که یداو ئیبنو هیشام له سیره دا ریوایه تیان کردووه، ده لێن: غولامیکى عومهرى کورى خه طاب ناوى «جهجاه» ی کورى سه عیدى «الفغارى» بوو له گه ل سه نانى کورى وه به رى «الجهنى» له لای ناوى «المريسيه» له و کاته دا که پیغمبر له وى بوو بوو به شه پران، خه ریک بوو په لامارى یه کتر بدهن، کابرای جوه نه ی هاواری کرد ئه ی کۆمه لى ئه نصار فریام بکه ون جه هجاه هاواری کرد ئه ی کۆمه لى موهاجیرین فریام بکه ون. عه بدوللای کورى ئوبه ی کورى سه لول گوێى لى بوو رقی هه لسا به تاقمه که ی خوێ گوت: ئه وانه ئه وه یان

ئى دەۋەشىتەۋە؟ يان «ئەم پەندەشيان دا؟» بە سەلتە خىزانى ھاتنە ناومان، مال و ھالىيان ئى داگىر كردين و بوونە برا بەشمان، ھالى ئىمە و قورەيش ۋەكوو پەندە مەشھورەكەى ئى ھاتوۋە «سەگەكەت قەلەۋىكە بوئەۋەى بتخوا». سوئندم بەخودا ئەگەر چوئىنەۋە مەدەنە، دەبى عەزىزو بەدەسەلات كە ئىمەين بى رىزو زەلەلەكان كە موھەممەد و كوچكەرانن لەمەدەنە دەريان بگەين. ۋەدەريان نىن.

يەكەك لەۋانەى گوئى لەقسەكانى عەبدوللاى كوڤى ئوبەى بوو زەيدى كوڤى ئەر قەم بوو، چو بو خزمەت پىغەمبەر و روداۋى بو گىرايەۋە، لەۋكاتەدا عومەرى كوڤى خەتتاب لاي بوو وتى: ئەى پىغەمبەرى خودا! فەرمان بە «عباد»ى كوڤى «بشير» بگە با بىكوژى و لە كوئمانى بگاتەۋە. پىغەمبەر ﷺ فەرموۋى: چوئ شتى وادەبى؟ پاساوت چى دەبى كە خەك گوتيان ئەۋە موھەممەد ھاۋەلانى خۇى دەكوژى؟ ۋەئى فەرمان بدە با سوپا بگەۋىتە رى و چىدى لىرە نەمىنەۋە، ئەمەش لە ساتە ۋەختىكدا بوو كە لەۋەپىش پىغەمبەر ﷺ تىيدا نەدەكەۋتە رى. فەرمانى دا سوپا كەۋتەپى. ئەو رۇژە رۇيشتن. تا ئىۋارەيان ئى ھات. شەۋەكەشى ھەربەردەۋام بوون لە رۇيشتن ھەتا رۇژ بوۋە، بەردەۋام بوون لەسەر رۇيشتن تا چىشتەنگاۋو گەرمايان ئى ھات، ئەمجار لاياندا زورى پى نەچوۋ لەبەر ماندويى و شەكەتى خەويان ئى كەۋت. پىغەمبەر ﷺ ئەمەى بۇيە كرد بوئەۋەى خەكەكە ئەو گىرژى و دەنگ لىك ھەلبەزىنەۋەى دوينىيان لەبىر بچىتەۋە. سورەتى «المنافقين» نازل بوو تەصدىقى قسەكەى زەيدى كوڤى ئەر قەمى كرد كە تىيدا ھاتوۋە دەفەر موئ: {يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ - المنافقون/۸}.

عبداللّٰی کوپی عہدوللّٰی کوپی ثوبہی دواي گہرانہ وہیان بؤ
 مہدینہ ہاتہ لای پیغمبر ﷺ عہری کرد: «بیستومہ جہنابت بریارت
 داوہ لہ سہر قسہ نابہ جیہہ کانی باوکم بکوژی، ئەگەر سووری لہ سہر
 بریارہ کەت فەرمان بہ من بکہ دہیکوژم سہرہ کەیت بؤ دینم، سویندم
 بہ خودا ھۆزی خەزرج دہزانن کەس بہ ئەندازەي من بؤ باوکی خۆی
 باش نییہ، وەلّٰی من ترسی ئەوہم ھەيہ فەرمان بہ یەکیک بکہی بؤ
 کوشتنی و بیکوژی، ئەوکاتہ غیرت و نەفسم ریگەم نادەن بپوانمہ
 بکوژی عہدوللّٰی باوکم بی و بچی، دہیکوژمەوہ، ئەوکاتہ من دہبمہ
 بکوژی پیاویکی موسولمان لہ تۆلہی کابرایہ کی کافرو دہچمہ دۆزەخ!
 پیغمبر ﷺ فەرمووی: نەخەیر بریاری کوشتنیم نە داوہ و بہ ھیدی و
 ھیمنی لہ گەلیدا دہجولیننەوہ، بہ باشی ھاورپیہەتی دہکەین تا لہ گەلمان
 بمینیتەوہ».

لەوہ بہ ولوہ ھەرکاتی عہدوللّٰی کوپی ثوبہی قسەي بکردایہ،
 خزمەکانی سەرزەنشتیان دہکردو لیّ توپہ دہبوون. پیغمبر ﷺ بہ
 عومەری کوپی خەتتابی گوت: وەزەکە چۆن دہبینی ئەي عومەر!
 سویندم بہ خودا ئەگەر ئەو رۆژەي پيشنیاری کوشتنی عہدوللّٰت کرد
 بمکوشتایہ دہمارگیری لہ سہر دروست دہبوو، خزمەکانی لوتیان بؤی
 دہکەوتە لہ رزہ. بہ لام ئەگەر ئەمپو فەرمان بہ خزمەکانی بکہم بیکوژن
 دہیکوژن. ئیمامی عومەر وتی: وەللّٰھی زانیم رای پیغمبر ﷺ زۆر
 بہرەکەت ئامیزتر بوو لہ رای من.

هەوالى بوختان بە خاتو عائىشە

لە گەپانەوھى پېغەمبەر و ھاوھلانى لەم غەزايە بوختانکردن بە خاتو عائىشە «حەرەمى پېغەمبەر» بلۆبۆوھ، ئىمە پوختەى ئەوھى لە بوخارى و موسلىمدا ھاوھ راکويزى ئىرەى دەکەين.

خاتو عائىشە بۆ خۆى دەگىریتەوھ دەلى: لە خزمەت پېغەمبەردا ئەوھى بۆ ئەم غەزايە دەرچووم .... ئەمجار دەلى: کاتىک لەم غەزايە تەواوېو، بېرىارى گەپانەوھىدا و فەرمانى کرد سوپا بکەوېتە حەرەکە، بۆ ھەندى پېوېستى تايبەتى خۆم تۆزى دوورکەوتمەوھ، کە گەپامەوھ بۆلای کەژاوەکەم دەستم بەسنگى خۆمدا ھىنا زانىم ملوانکەکەم ئى پچراوھ و مېرووھکانم ئى کەوتوون، گەپامەوھ بۆ شوینەکە و دەستم کرد بەگەپان بەدووى مېرووى ملوانکەکەمدا، بەوھ مەشغول بووم. دەلى: لەکاتى بارکردنى سوپادا بارگە چىيەکانى من ھاىبوون کەژاوەکەى منيان لە حوشترەکەى خۆم بارکردبوو وایان زانىبوو من لەناو کەژاوەکەدام و حوشترىان دەنگ دابوو کەوتبوونە رى. مېرووى ملوانکەم دۆزىنەوھ و ھاىمەوھ بۆ شوینى بارگە و بارگەنەم روانىم کەس نەماوھ و لەشکر بەرپى کەوتووھ. ئىتر لەو شوینەى لەوھ پېش لىى بووم مامەوھ، پىم وابوو دواى بارگەچىيەکانم ھەست بەوھ دەکەن کەمن لەناو کەژاوەکەمدا نىم دینەوھ بەشوینمدا، صەفوانى کوپى «المعطل» لەدوا سوپاوھ بوو پاش کەوتبوو بەلای مەنزلى مندا تىپەپى، تارمايەکى ئادەمىزاد دەبىنى، کاتىک منى بىنى بوو ناسىبومىوھ چونکە پېش نازلبوونى ئايەتى حىجاب دىتوبومى.

من کە ھاىمەوھ ھەوارى خالى خە و بەسەرچاوەکانمدا زال بوو خەوم ئى کەوت، بەدەنگى «انا لله وانا اليه راجعون» ى صەفوانى کوپى

«المعطل» بەخەبەر ھاتم: كە ناسىيۇمىيەۋە ھەرئەۋەى دەگوت ئىتر من خىرا عەباۋ پەچەم لەخۇمەۋە پىچاۋ خۇم ئامادەكرد ۋەللأهى نه قسەيەكم لەگەل كرددو نه قسەيەكى لەگەل كرددم جگە لەوتنى «انا لله وانا اليه راجعون» حوشترەكەى خۇى ھىنا لە نزيكەۋە يخى داۋ سواری بووم، بەرې كەوتىن صەفوان ھەوسارى حوشترەكەى گرتبوو ھاتىن تا گەيشتىنە جىگايەك پىي دەگوترا «نحر الظهيرة» لەۋى سوپا لايانداۋو، پىيان گەيشتىنەۋە، ئىتر ئەۋەى خۇى مالىۋىران كردد بە بوختان ھەلبەستىن بۇمن، ئەۋەى سەروكارى ئەم تاۋانەى كردد عەبدوللأى كوپى ئوبەى كوپى سەلول بوو... عائىشە دەفەرمۇى: كاتىك گەيشتىنەۋە مەدىنە نەخۇش كەۋتم، نەخۇشىيەكەم يەك مانگى خاياند، خەلك لەناۋ خۇياندا بوختانەكە بۇيەكتەر نەقل دەكەن ۋ ھەركەسە بەجۇرىك باسى دەكاۋ بۇ يەكترى دەگىرنەۋە، منىش بۇخۇم ھەستم بەھىچ نەكرد، ئەۋەندە نەبى ھەستم دەكرد پېغەمبەر لەگەلمدا نەختى ساردەۋ ئەۋ لوطفو سۆزەى لەۋەپىش ھەيبوۋ لەكاتى نەخۇشبوونم ئەمجارە زۇر كەم بۆتەۋە. ھەر ئەۋەندە دەھاتە مالىۋەۋ سەلامى دەكردو دەيفەرموو: نەخۇشەكەتان چۇنە؟ جا كە چاكبوۋمەۋە، شەۋىك لەگەل «ام مسطح» دا بۇ ئەنجامدانى كارىكى خۇم لەمال دەرچووم. كە گەپراينەۋە، ئوم مەسطەح قاچى لەداۋىنى خۇى گىراۋ ھەلەنگوت، جنىۋىكى شەپرى بە مەسطەحى كوپىدا، منىش پىم گوت قسەيەكى خراپت كردد، چۇن جنىۋ بەكەسىك دەدەى كە ھاۋكارى غەزاي بەدرى كرددبى؟ ئوم مەسطەح وتى: ئەى بۇ نازانى ۋ نەتبىستوۋە چ بوختانىكى بۇ تۆ ھەلبەستوۋە؟ ئەمجار لەنوكةۋە قسەى بوختانكەرەكانى بۇ گىپرامەۋە، ئىتر نەخۇشىيەكەم لى گراتر بوو، لىم بوو بەدوۋ نەخۇشى. ئەۋ شەۋە تابەيانى ھەر گىرامو فرمىسكم باراندنو چاۋم نەچۋە خەۋ. لەلايەكى ترەۋە پېغەمبەر سېرىدى
مىنگونى

راویژی بههندی له هاوه لانی کرد دهرباره ی ئه م روداوه، ئاخوچ بکا و چ نهکا، هه یانبوو گوتی: ئه ی پېغمبهری خودا! ئه وه خیزانی خوته و ئیمه جگه له چاکه و داوینپاکی هیچی ترمان لی نه دیوه.

ههشیانبوو گوتی: ئه ی پېغمبهری خودا! خوژن قاتی نین و ئافرهت نۆرن تو بیانخوازی و واز له م بیئی، پرسیار له کارهکه رهکه بکه واته: «بریره» ئه و راستیت پی ده لی. پېغمبهر ﷺ بانگی «بریره» ی کردو پرسیار لی کرد ئاخو هیچی خراپه ی له عایشه دیوه! له وه لامدا وتی: که ئه و جگه له خیرو چاکه هیچی لی نه دیوه. ئیتر پېغمبهر چووه سه ر مینه بهرو فهرمووی: موسولمانینه بوچی ئه زیه تم ده دن! قسه و بوختان بو خیزانم هه لده به ستن؟ کی هه یه پاساوم بو بینیته وه دهرباره ی پیاویک که ئه زیه تی داوم بوختانی بو خیزانم هه لبه ستوه؟ «والله» من جگه له چاکه خراپه م له خیزانی خو م نه دیوه. پیاویکیان گلاندوته ئه و بوختانه وه جگه له خیرو چاکه هیچی ترم لی نه دیوه، له گه ل خو ما نه بی نه هاتوته مالی من، سه عدی کوپی موعاد هه لسا یه سه ری پی وتی: قوربان! بفرموو ئه و بوختانچییه کییه بابیکوژین، ئه گه ر له هوژی ئه وسه ئه وه خو مان له گه ردنی ده دین. ئه گه ر له هوژی خه زره جه ئه وه فرمانمان پی بکه ده یکوژین، ئیتر هه ندی له خزمه کانی عه بدوللای کوپی ئوبه ی ده مارگیری خزمایه تی گرتنی و هه لیاندایه، خه ریک بوو بیته شه رو هه را له نیوان هوژی ئه وس و خه زره جدا. وه لی پېغمبهر به حیکمه ت و لیزانی خو ی هه رایه که ی کپ کرده وه و بی ده نگ ی کردن.

ئه مجار پېغمبهر ﷺ هاته لام و باوک و دایکم لام بوون، ئه وان ترسی ئه وه یان هه بوو گریان جه رگم له ت له تبکا. له وکاته شه وه ئه م قسه و باسه هه لبه ستراوه بلاو بو بو وه پېغمبهر ﷺ له لام دانه ده نیشت و

نەدەمايەو، ماوۋى مانگىڭ بەو حالە مايەو دەربارەى ئەم مەوزوعەى
من وەحىى بۇ نەھات.

عائىشە دەفەرموئ: كاتىڭ پېغەمبەر ﷺ دانيشت شاىەتومانى
هېنا، پاشان فەرموۋى: يا عائىشە! دەربارەى تۇ ئاوا ئاوا قسەو باس
بلاۋبوتەو، ئەگەر بىتتاوان بى ئەوۋە خودا بىتتاوانىت دەردەخا، ئەگەر
تاوانىكىشت كردبى ئەوۋە تۆبە بىكەو داۋاى لىخۇشبوون لەخودا بىكە.
دەئى: كە پېغەمبەر لە وتارەكەى بوو، فرمىسك لەچاۋمدا قەتیس ماو
فرمىسكىك نەھاتە خوار، بە باۋىكەم وت: وەلامى پېغەمبەر بدەرەو،
وتى: بەخودا نازانم بلىم چى! بەدايىكەم گوت: وەلامى پېغەمبەر بدەرەو،
وتى: نازانم چى بلىم. وتم: من دەزانم: ئىوۋە ئەو مەوزوعەتان بىستوۋە،
لەدل و دەرونتاندا جىگىر بووۋ لەلاتان بەراست گەپراۋە. ئەگەر بلىم: من
بەرىئو بى تاوانم بپروام پى ناكەن، ئەگەر دان بەتاوانىكدا بنىم «خودا
دەزانى لىى بەرىئم» بپروام پى دەكەن. «والله» من بوخۇم و ئىوۋە
نمونەيەكەم نىە جگە لەو وتەى باۋىكى يوسف: كە فەرموۋى: {لَقَبْرٌ جَمِيلٌ
وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ}.

عائىشە دەفەرموئ: ئەم قسانەم كردن و لەسەر جىڭاكەم وەرسوپرام و
راكشام.

دەئى: سوئندەم بەخودا پېغەمبەر لەشۋىنى خۇى نەجولاً، كەس لە
ئەھلى خانەوادەمان لەشۋىنى خۇى نەجولاًبوو ھەتا خودا نىگای خۇى
نازل كرده سەر پېغەمبەر ﷺ ئەو دياردەو حالەتەى بەسەردا ھات كە
لەكاتى نازلېۋونى وەحىدا توۋشى دەبوو، تەنانەت لەپۇژى سەرماى
زستاندا كەوۋەحى بۇ دەھات زەنگول زەنگول ەرەق لىى دەتكا. ئىتر
كەيفخۇشى بەسەر پېغەمبەرەدا ھات و پىكەنى، يەكەم قسەى ئەوۋەبوو
فەرموۋى: موژدەبى ئەى عائىشە! خودا بىتتاۋانى تۆى راگەيانند، دايىكەم

{إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا نَحْسِبُهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ - النور/١١}.

{وَلَا يَأْكُلِ الْفَضْلَ مِنْكُمْ وَالسَّعَةَ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقَرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - النور/٢٢}.

پاش نازلبونى وه حىيى، پيڤه مېهر ^{مستورى} چووه ناو خه لکه که و
وتارى بو دان و ئايه ته کاني که نازل بوو بوون، به سهرياندا خويندنيه وه،
پاشان فرمانيدا دارى هديان له ههريه که له مه سطره حى کوپى ئه ئاشه و
هه ساني کوپى ثابت و هه منهي کچى جه حش ده رکرد چونکه ئه مانه
بوختانه کهيان بلاو کردبووه بويه دارى هديان ئى درا.

یہ ندو ناموڑگاری:

لەم غەزایە جەند شتی کمان بو دەر دەکەوی:

یه کهم: رهوایی دابه‌شکردنی ده‌ستکه‌وتی شهر به‌سەر
جه‌نگاوه‌راندا دواى ئى دەرکردنی پینجیه‌ک و چه‌کی کوژاو که‌پینی
ده‌گوتری: «السلب».

السلب: ئەو چه‌ک و سیلاح‌یه که بابای کوژاو پیش ئەوه‌ی بکوژری
شهری پی ده‌کا. بکوژ بۆی ره‌وایه ئەوه بۆ خۆی هه‌لبگرئ، ئاماژه به‌و
فرموده‌ی پیغه‌مبەر که ده‌فرموئ: {مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ سَلْبُهُ}.

پینجیه‌کی ده‌ستکه‌وتیش وه‌لا دهنری و دهنری به‌وانه‌ی قورئان
ئاماژه‌یان بۆ ده‌کا و ده‌فرموئ: {وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ
وَلِلرُّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ - الأنفال/ ٤١}.

ئەو مال و سامانه‌ی وه‌کوو ده‌ستکه‌وتی شهر له‌دوژمن ده‌ستتان
ده‌که‌وی ئەوه پینجیه‌کی بۆ خوداو بۆ پیغه‌مبهری خوداو بۆ که‌سو
کاری پیغه‌مبهر بۆ هه‌ژارو نه‌داراو بۆ ریبواره. چوار به‌ش له‌پینج
به‌شی دابه‌ش ده‌کرئ به‌سەر جه‌نگاوه‌راندا بۆ پیاده به‌شی‌ک و بۆ سوار
دوو به‌ش، وه‌کوو پیغه‌مبەر دابه‌شی کرد...

دوهم: حوکمی عه‌زڵ له‌کاتی جیماعدا «سنوودارکردنی نه‌سل».
له‌باربردنی «نوطفه» و خوین پاره‌ش ده‌گریته‌وه پیش ئەوه‌ی گیانی
تیبکه‌وی. هه‌روا ئەم حوکمه، هه‌موو ئەو شتانه ده‌گریته‌وه: که ئەم‌رو
پینی ده‌گوتری: «ته‌حیدی نه‌سل».

ئەو فرموده‌ی پیغه‌مبەر ^{سیرپی} که له‌وه‌پیش باسکرا صهریحه
له‌وه‌دا: که عه‌زڵ دروسته، ئەوه‌بوو کاتی پرسیاریان له پیغه‌مبهر کرد له‌و
باره‌وه. له وه‌لامدا فرموئ: {لَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا} له‌ریوایه‌تی
موسلیمدا هاتوه {لَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا}، مَا مِنْ نَسَمَةٍ كَانَتْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ
إِلَّا وَهِيَ كَانَتْ.

چ تاوانیکی تیدا نییه که عهزل بکن چونکه وهنه بی ئه وهی بریاری دابی بی بی به کرده وهی ئیوه نهیه ته دی.

صهریح تر له م هه دیشه، ئه وه هه دیشه ی بوخاری و موسلیم له جابیره وه ریوایه تیان کردووه ده لی: {كُنَّا نَعْزِلُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» وَالْقُرْآنُ يَنْزِلُ}.

بیگومان جه ماوه ری زانایانی ئیسلام بوئه وه چوون که «عهزل» ره وایه. وه لی به مه رجی ئافره ته که رازی بی چونکه واده بی زیان به ژنه که ده گا. به لام ئه گهر «عهزل» له ترسی هه ژاری بوو ئه وه مه کروه وه ناپه سه نده.

ئیبنو حه زم رای پیچه وانه ی جه ماوه ری زانایانه، ئه وه ده لی «عهزل» به هه موو شیوه یه که حه رامه، به لگه شی ئه وه فه رمووده یه: که موسلیم ریوایه تی کردووه: ده لی: پیغه مبه ر ^{سیرپی} پرسیاری لی کرا ده رباره ی «عهزل» له وه لامدا فه رمووی: {ذَلِكَ الْوَادُ الْخَفِيُّ} ئه وه زینه ده به چالکردنی نه یینییه. هه روا به لگه ی به فه رمووده ی تر هیئا وه ته وه هه موویان رسته که یان ده چیته وه سه ر ها وه لانی پیغه مبه ر ^{سیرپی} واته هه دیشه کان «مه وقوفن». یه کیك له وه فه رمودانه نافیع به سه نه دی خو ی ریوایه تی کردووه ده لی: ئیبنو عومه ر «عهزلی» نه ده کرد، ده شیگوت ئه گهر بزانه یه کیك له منداله کانم عهزل ده کا پیلاقه ترینی ده کم. هه روا یه کیك له وه فه رمودانه ئه وه یه له ریگه ی «الحجاج» ی کوپی «المنهال» ریوایه تی کردووه ده لی: عه لی کوپی ئه بو طالیب عهزلی به لاوه ناپه سه نه ده بوو، ئیبنو حه زم ده رباره ی هه دیشه که ی جابیر: که جمهور کردویانه به به لگه ی خو یان ده لی: ئه وه هه دیشه حوکه مه که ی نه سخ بوته وه ^(۱).

ئیبینو چه جەر له فهتحو لباریدا ئەم رایە ی ئیبینو چه زمی هیناوه و پاشان دەلی: ئەمە ی ئیبینو چه زم گوتوو یه تی به دوو فەرمووده رەتدە کریته وه، یه که میان تیرمیذی و نه سائی دهریان هیناوه، له ریگای موعه ممه ره وه له یه حیای کوری کثیر ته صحیح کراوه، له جابیره وه ریوایه ت کراوه دەلی: ئیمه که نیزه کمان هه بوون «عزل» مان ئەنجام دها جوله که ده یانگوت: ئەو جوړه زینده به چالکردنی که، له و باره وه پرسیار له پیغه مبه ر کرا، فەرمووی: جوله که درۆ ده که ن ئەگەر خودا بیهوی زارۆک دروست ببی «عزل» نابیت ته له مپه ر. فەرمووده ی دووم له «النسائی» دایه له ریگایه کی تره وه له موحه ممه دی کوری عه مر له ئەبو سه له موه له ئەبو هورهیره وه^۱.

دەلیم: پیذه چی و ئاشکرایه: فەرمووده ی پیغه مبه ر ﷺ دهریاره ی عزل: که ده فەرمووی: {ذَلِكَ الرَّأْدُ الْخَفِيُّ}. مانای ته حریم ناگه یه نی به لکوو واده رده که وی ده تواندری فەرمووده که له ژیر روشنایی فەرمووده شایسته کاندایه مل بکری بۆ سه ر نه هیی ته نزیهی وه کوو جه ماوه ری زانایان بۆی چوون.

ده عواو رای ئیبینو چه زم به وه ی ئەو چه دیثانه ی «عزل» به ره وا ده خه نه روو مه نسوخن، رەتدە کریته وه به و چه دیته ی جابیر: که جگه له ئەبو داود خاوه نانی «کتب السنة» ریوایه تیان کردووه و چه دیته که ئەوه یه که ده فەرمووی: {كُنَّا نَغْزِلُ وَالْقُرْآنُ يَنْزِلُ}.

ئیمامی موسلیم ئەوه شی زیاد کردوه ده فەرمووی: {قَبْلَ ذَلِكَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ} فَلَمْ يَنْهَنَا. ئەمه به پیغه مبه ر ﷺ گه یشته وه نه هی لی نه کردین. ده ی ئەگەر حوکمی ئیباحه ی «عزل» به رده وام نه بووبی تا

پېغەمبەر لەژياندا بوو، جابىر ئەم قەسەى نەدەکرد، ئەگەر گۆرانكارىيەك لە حوكمەكەدا روى بدايە جابىر رونى دەكردهو دەيگوت حوكمى ئەو ئاوا جىگىر بوو.

حوكمى لەباربردنى «نوطفة» پيش روح بە بەراكردنى وەكوو حوكمى عەزّل وایە. وەلى بېرى لەو زانايانەى فتوايان داو بەرەوايى عەزّل، لەباربردنى «نوطفة» و خوینپارە و گۆشتپارەيان حەرام كردهو. پېدەچى قیاسكردنى نوطفە و خوینپارە و گۆشتپارەيان بۆسەر «عەزّل كردن» بەلاو گران بووبى، پىيان وابووبى گۆشتپارە نزیكترە لە دروستبوونى شكلى ئادەمى و گیان بە بەراكردنى لە نوطفە پيش ئەو بەدیوارى رەحمەو بنووسى. وەلى ئەم خۆگرتنەو لە قیاسكردنى ئەو بۆسەر ئەو ھۆكارى ئاشكرانیە، مەگەر سەرھەلدانى خۆگرتنەو قیاسنەكردنەكە زیانى تەندروستى بى بۆ ئافرەتە حامیلەكە و بەھوى لەباربردنەكە تووشى زیان بى.

ئەگەر ئەمەت زانى، بۆت دەردەكەوى ئەو حوكمە شەرعیەى پەيوەستە بە سنووردار كردنى نەسل، پەپرەوكردنى چارەسەرىكە بۆ مەنعى حەمل لەجیاتى چارەسەرى عەزّل. كەوابى مەنعى حەمل دروستە ئەگەر بەو رىگا چارەسەریانە ئەنجامدرا كە جەماوهرى زانايان بەرەوايان زانیو، بەمەرجىك گومانى گەياندنى هیچ زیانىكى تەندروستى بە ژنەكە لى چاوپروان نەكرى و بە رەزامەندى ژن و مێردەكە ھەردوكیان بى. ئەمن پیم وانیە هیچ كەسك لە زانايانى شەرەزان راي پېچەوانەى ئەم حوكمە بى جگە لەو قەولەى كە «حافظ ولي الدين العراقى» لە شیخ عیماذ «الدين» كوپى يوسف و شیخ «عزالدين» كوپى عبد السلام. رىوايەتى كردهو ناوبراوەم دوو زاتە قەولىكى رىوايەتكردووە: كە

به‌کاره‌یه‌نانی هه‌ر دهرمانێک به‌مه‌به‌ستی مه‌نعی هه‌مل له‌لایه‌ن ئافره‌ته‌وه
 هه‌رامه‌. ئه‌بێنو یونس ده‌لی: ئه‌گه‌ر مێرده‌که‌شی رازی بێ هه‌ر هه‌رامه‌^١.

ده‌لیم ئه‌م رایه‌ ره‌تده‌کرێته‌وه‌ به‌ موخته‌ضای ده‌لاله‌تی فه‌رمووده‌کانی
 پێغه‌مبه‌رو به‌و بۆچونه‌ی جه‌ماوه‌ری زانایان له‌سه‌ر ده‌لاله‌تی ئه‌و
 فه‌رموودانه‌ چه‌سپاندویه‌نه‌...

وه‌لی ئه‌وه‌ی که‌ گرنگه‌ تۆ بیزانی له‌م مه‌وضوعه‌دا ئه‌وه‌یه‌: بېراردان و
 حوکم به‌ره‌وایی عه‌زڵ یان ئه‌وه‌ی ئه‌مپۆ پێی ده‌گوترێ «سنووردان
 کردنی نه‌سل» په‌یوه‌سته‌ به‌ره‌زامه‌ندی ژن و مێرده‌که‌ هه‌ردوکیان، به‌بێ
 ئه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتێک یان رێنموونییه‌کی دهره‌کی ئه‌وه‌یان له‌سه‌ر فه‌رزبکا.
 چونکه‌ ئه‌وه‌ی دروسته‌ بۆ تاکی په‌یوه‌ندیدار موماره‌سه‌ی بکا بۆ خۆی،
 واده‌بێ دروست نه‌بێ بکریته‌ شه‌ریعه‌ت و به‌شیوه‌ی ئه‌لزامی به‌سه‌ر
 هه‌موو که‌س به‌سپێندری. ئه‌مه‌ قاعیده‌یه‌که‌ له‌ قاعیده‌کانی فیه‌هی کۆرا
 له‌سه‌ر دامه‌زراو.

بۆ نمونه‌ ته‌لاق بۆتاکی خاوه‌ن ژن له‌کاتی پێویستیدا یان بۆ
 به‌رژه‌وه‌ندییه‌کی به‌رچاو گیراو دروسته‌ په‌یوه‌ بکری، به‌لام دروست نیه‌
 بۆ حاکم و فه‌رمانه‌وا فه‌رمان به‌ جه‌ماوه‌ری گه‌ل بکا که‌ هه‌موویان
 ژنه‌کانیان ته‌لاق بدن، هه‌روا بۆی دروست نییه‌ رێنموونیان بکا بۆ
 موماره‌سه‌ کردنی ئه‌و کاره‌و ئامۆژگارییان بکا بۆ ئه‌وه‌ی هه‌موویان
 ده‌ست به‌رداری هاوسه‌ره‌کانیان بن. سنووردان کردنی «نه‌سل» یش
 گرنگی و کاریگه‌ری له‌سه‌ر کۆمه‌لگا و تاک وه‌کوو کاریگه‌ری ته‌لاق وایه‌،
 ئه‌م قاعیده‌ گرنگه‌ پێویسته‌ بزاندری و به‌باشی لێی تێبگه‌ین، بۆ ئه‌وه‌ی
 یه‌کێک له‌وانه‌ی ئه‌مپۆ کارو پیشه‌یان فتوادان و فتوا داتاشینه‌ نه‌یه‌ بلێ:

١ - بېروانه: طرح التشریب و شه‌رحه‌که‌ی که‌ حافظلی عیراقی نووسیویه‌تی ج ٨/٦٢.

فەرمودەي پېغەمبەر تەحدیدی نەسلى بەرەوا داناو، ئەمەش بەلگەيە لەسەر ئەو بۆ دەولەت رەوايە خەلک وا ئاراستە بکا و هەلیان بنی بۆ سنووردار کردنی نەسل بەو شیۆه ی که به پەسەندی بزانی!! لە حەقیقەتدا هیچ پەیوەندییەك نیە لەنیوان ئەو دەلیلە و ئەم مەدلۆولە جگە لە چەواشەکاری و تیکەل و پیکەل کردن. بەکورتی مەوزوعی «عەزل»یان بلی سنووردار کردنی نەسل ئەگەر لە روانگە ی ژن و میردەو بۆی پرواندی و لەمیانه ی پەیوەندی نیوانیان بەرژەوەندی هەردوو لایان و ماف و حقوقیان سەیری بکری کاریکی ئاسانە و هیچ ئیشکالیکی تیدانیە وەکوو لەو پېیش ئاماژە ی بۆکرا.

بەلام ئەگەر بۆی پرواندی لەسەر ئەو ئەساسە بکریتە بنەمایەك و بانگەشە ی بۆ بکری و خەلکی بۆ هەلبەندی و بکریتە فەلسەفە یەکی تەوجیهی و وەسائیلی ئیعلام و تەوجیهی بۆ تەرخان بکری بۆ بلاوکردنەو ئەو کاریکی خەتەرە و پیویستە موسولمانان دژی بوەستز و نەهیلن بییتە دیار دەو یاسایەکی گشتی، چونکە ئەو پیلانیکیە دوژمنانی ئیسلام دایان رشتوو و دایدەریژن بۆ لەناوبردنی موسولمانان پیویستە موسولمانان بەو هەلنەخەلەتین کە بلاو دەبیتهو کە گوايە تەحدیدی نەسل مەشاکیلی وەبەرھێنان و ئابوری حەل دەکا، ئەگەر تەحدیدی نەسل نەکری کۆمەلگا تووشی گروگرفت ی ئابوری دەبی، لە راستیدا ئەمە بەشیکیە لە پیلانەکە و مەبەست لاوازکردنی موسولمانانە.

سپیەم: چارەسەرکردنی پېغەمبەر ^{سەئىدى} ^{مەشھۇرى} بۆ ئەو فیتنە و ئاشوبە ی عەبدوللای کۆری ئوبە ی کۆری سەلۆل بەرپای کرد، بەو شیۆه ی ئاماژە مان بۆکرد، شارەزەمان دەکا و ئاگا دارمان دەکا بەلایەنی لیھاتویی پېغەمبەر و ئەندازە ی ئەو هەموو بەراعەت و لیزانییە ی خودا پیی بەخشیبو لە روبەر و بوونەو ی تەنگرژە و چورتمی جۆراو جۆرو

پەرۋەردەگەردنى ئادەمىزادەكان بەشىۋەيەكى جان و زالبون بەسەر
مەشاكىل و ئاستەنگەكاندا. بىگومان ئەۋەى بە پىغەمبەر گەيى لە قسە
ناشیرینەكانى عەبدوللای كۆپى ئوبەى كىفایەت بوو بۆئەۋەى بېرىارى
كوشتنى دەرېكا و لەناۋى بەرى، ۋەلى ئەو روبەپوى كارەكە بوو بە
سنگىكى فراۋاتترو دور بىنانەتر بۆ ۋەزەكەى روانى. گویى لەو
لەغۋە و مقۇ مقۇيە بوو، ئاگادارى ئەو لىك مۆپبونەۋە و چاۋ لىك
سورگەردنەۋە بوو كە لەنىو موهاجىرو ئەنصاردا بەفیتى دورپوۋەكان
رویدا، دەيزانى سوپای ئىسلام ژمارەيەكى زۆرى دورپوۋ فیتنەجۆ
تیدان و لە ھەلىكى وا دەگەرېن و چاۋەپروانى شتىكى لەو جۆرەن
بۆئەۋەى زىاتر ئاگرى فیتنە و شەر خوش بكن، لەو ساتە ۋەختە
ناسكەدا پىغەمبەر ﷺ بە عاطىفە ۋە ھەلچون چارەسەرى كىشەكەى
نەكرد، بەلكوۋ خىرا ھەرمانى كرد بە باركردن و كەۋتنە گەر بۆ رۆيشتن
لەكاتىكدا ۋەختى رۆيشتن نەبوو، بەلام تەشرىفى بۆيە ئەم بېرىارەیدا
ھەتا خەلكەكە سەرگەرمى رۆيشتن و ماندوبوون بكا و مقۇ مقۇ دەمە
قالىيان لەبىر بەرىتەۋە، ئەو شەۋو رۆژە ۋە شىكى رۆژى دوايىش ھەر
بەرىۋە بوون، بۆئەۋەى ھەل بۆ موناڧىقەكان نەپەخسى بە ھەساۋەيى
قسەى فیتنە جۆيى خۇيان بكن، كاتىكىش لاياندا بۆ پشودان ئەۋەندە
ماندوۋ شەكەت بوو بوون يەكسەر خەويان لى كەۋت و چوونە ناو
خەۋىكى قول و مەجالى ئەۋەيان نەبوو ھىچ قسەيەك بكن.

خەلكەكە چاۋەپروان بوو بە گەيىشتنەۋەى پىغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە
تەنگ بە دورپوۋەكان ھەلچنى و عەبدوللای كۆپى ئوبەى كۆپى سەلولىش
ئىعدام بكا، بۆيە كۆرەكەى كە ئەۋىش ناۋى عەبدوللا بوو ھاتە خزمەتى
پىغەمبەر ۋەرزى كرد كە كوشتنى باۋكى بەخۆى بسپىرى و ئەۋكارە
نەخاتە ئەستۆي يەكىكى تر. ۋەلى عەبدوللای كۆپى عەبدوللای كۆپى

نوبہی کہ نہم پیشنیارہی کرد ھلویستیکی لہ پیغمبر بینی کہ ھەرگیز چاودہروانی شتی وانہبوو، ئەوہبوو پیغمبر لہبەرانبەر پیشنیارہکی عہدوللادا ھرمووی: {ہل نزلق بہ، وحن صحتہ ما بقی معنا}.

نہخیر نایکوژین و بہیدی و ھیمنی لہگہلیدا دەجولینہو و بہجوانی ھاوپیہتی دہکەین تا لہگہلمان بئ.

ئەمجار بپوانہ پاسا و ھینانہوہی پیغمبر ﷺ بۆ عومہری کوپی خەتتاب کہ پیشنیاری کوشتنی عہدوللای کردبوو. کہ ھرمووی: {فَكَيْفَ يَا عُمَرُ اِذَا تَحَدَّثُ النَّاسُ اَنْ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ اَصْحَابَهُ؟}.

بیگومان ئاکامی پەرہوکردنی ئەم حیکمەتە و بەرچا و گرتنی ئەم سیاسەتە ئەوہبوو خزمەکانی عہدوللای کوپی نوبہی لہ عہدوللای لوتەلابون و لہوہدوا ھەر قسەیەکی بکردایە لیی توپە دەبون و بەگژیدا دەچونہو و سەرکونەیان دہکرد. ئەتۆ ئەوہش دہزانی کہ بہپیئ ئەحکامی ئیسلامی و بہپوالەت لہدونیا دا مونافیق بە موسولمان حسیب دہکری و حیسابی قیامەتیشی عائید بەخودا خۆیەتی. بەلام لہگەل ئەوہشدا واجبە ھەمیشە حیطە و حەزەری ئی بکری و بە وریایەوہ مامەلە ی دنیا یی لہگەلدا ئەنجام بدرئ.

پیش ئەوہی نقومی بیرکردنەوہبی دہبارہی ئەو ھەموو رەوشتە بەرزانی پیغمبر پینان رازابوہ لہ لیزانی و رادروستی و حیکمەتی روبەر و بونہوہی تەنگژە و پەرہوکردنی سیاسەتی سەرکەوتوو بۆ بەرپوہ بردنی کارەکان. پیویستە جاریکی تر ئەوہت بخەمەوہ یاد و بۆت دوبارە بکەمەوہ: کہ ھەموو ئەو صیفاتە بەرزانی حەزەتی موخەممەد ھەیبون، زادە و ئاکامی صیفەتە سەرەکییەکی بوون: کہ بریتی بوو لہ صیفەتی «نبوة» و پیغمبەریتی. ھەموو ئەو رەوشتانە ی لق و پۆپی

پىغەمبەرىيەتتىكى بون و لەۋە سەرچاۋەيان گرتىبو، واتە: ئەو پىش ھەموو شتىك صىفەتى پىغەمبەرى تىدا بەرجەستەبوو ئەمجار بەكارىگەرى تىشكى ئەو صىفەتە سەرەككىيە ھەموو رەۋشنىكى بەرزو جوانى تىدا كۆبۈبۈۋە.

ھەلەيەكى گەۋرەيە لىكۆلەرەۋەيەك بى ئەو رەۋشنانە شى بىكەتەۋە بەبى ئەۋەي ھەبوۋى ئەو رەۋشنانە پەيۋەست بىكە بە سەرچاۋە سەرەككىيەكەۋەي كە «نبوة» و پىغەمبەرىيەتتىكى. بىگومان باسكردن و توۋىژىنەۋە لە رەۋشە بەرزەكانى پىغەمبەر بەبى بەرچاۋ گرتنى ئەو سەرچاۋە سەرەككىيە نەخشە و پىلاننىكە دوژمنانى ئىسلام و ھەلگىرانى ئالاي غەزۋى فىكرى دايان رىشتوۋە، بۇ مەشغۇلكردنى مۇسولمانانە لە بىر كىرەنەۋە لە پىغەمبەرايەتتەكەي، كەسانىكىش كۆپرانە لاسايى ئەو ھەلگىرانەي ئالاي غەزۋى فىكرى جىھانى ئىسلامى دىكەنەۋە، تەنەت لە مەيمون باشتر لاسايى كىرەنەۋەي كۆپرانەيان ئەنجام دىدەن!

چۈرەم: چىرۆكى بوختان ھەلبەستىن بۇ خاتو عائىشە ئەۋە بۇخۇي چىرۆكىكى ناۋازە و تاقانەيە لە زىنجىرەي فەنن و شىۋازى ئەزىيەتدانى پىغەمبەر و ئەو ناخۇشيانەي لە كافىرو دوپرو دوژمنانى ئايىن روبەپروى بوۋنەۋە. بىگومان ئەم ئازارو ئەزىيەتدانە لە ھەموو ئەزىيەتدانەكانى تر كارىگەرتر بوو لە سەر دلى پىغەمبەر و لە ھەموو ناخۇشى و چورتەكانى رابردو و پىتر پىغەمبەرى ناپەرسەت كىرد. ئەۋە سىرۋشتى شەپرو تىرى ژەھراۋىيە كەلەدو پروۋەكانەۋە ئاراستەي پىغەمبەر كىرا، دىيارە ئەزىيەتدان و نىيازى شەپرى مۇنافىقەكان ھەموو كاتى لە ھى دوژمنانى تر جەرگىرتر و كارىگەرتر، فىل و پىلان و زىيانىان گورچىكپرتەر، چۈنكە ئەوان زىياتر ھەلى فەتتە بەرپا كىردىن بۇ دەرەخسى و ۋەسىلە و ھۆكارى زەبىر ئاراستە كىردىن باشتر بۇ دەرەخسەبەر دىبى. بوختان ھەلبەستىن بۇ

حه رهمې پېغمبهر و له که دار کردنې شهره فې پېغمبهر نمونه يه کی
تاقانه و ناوازه بوو مونافيقه کان نه نجامياند او بلاويان کرده وه.

نهم روداو بوختان هه لېه ستنه بویه نه وهنده له سهر دل و دهر وونی
پېغمبهر کاریگه ربوو، چونکه هه موو نه و چورتم و ته نگژه و نه زیه تدانه ی
له وه پیش روبه پرویان بېوه وه و «له وه پیش ئیمه به شیکیمان باسکرد»
له وشتانه بوون که پېغمبهر سېرې پېغمبەر بو خوی چاوه پروانی ده کردن و دل و
دهر وونی خوی بو ناماده کردبوون و خوی حازر کردبوو بو
روبه ربونه وه یان، به لکوو نه و ناره حه تی و نه زیه تدانه دیارده ی سروشتی
ریگای ده عوه و بانگخوازییه. به لام نهم بوختان بو هه لېه ستنه شتیکی
فوجائی و چاوه پروان نه کراو بوو... له وه پیش باری پیوه نه گرتبوو خوی
بو ناماده نه کردبوو. بویه نه وه ی روبه پروی بویه له مباره و شتیکی
تازه بوو. شائیه و هه والیک بوو نه گهر راست بوايه خه نجه ریکی
کاریگه رو زه بریکی گورچکېر ده بوو ناراسته ی تایبه تمه ندرتین شتیک
کرا بوو: که مروّ شانازی پیوه ده کا و هه ولی پاراستنی دها، نه ویش
شهره ف و که رامه ته، هه وال و شائیه بلاوبوته وه به سهر دم و زوبانی
نهم و نه وه وه ده گوازیته وه نازاند ری راسته یان درویه؟

له م رووه وه ئیش و نازاری نهم بوختانه له هه موو نازارو کی شه و
چورتمه کانی تر کاریگه رتر بوو، چونکه نهم روداو هه لېه ستر او هاته
کایه وه، بونه وه ی کت و پر هه سته نه فسانیه که ی پېغمبهر بخاته ناو
چه واشه کارییه کی سهرنج راکیشه وه و نه توانی خوی لی بیاریزی. له گه ل
نه وه شدا نه گهر نیگای ناسمانی خیرا دابه زیایه و په رده ی له سهر
حه قیقه ت هه لېدایه وه و بوختانی دوو پرووه کانی دهر بخستایه، دهر اوینکی
رونی له م ته نگژه و چورتمه ده کرده وه و شک و گومانی سهرنج راکیشی
دهر واندنه وه. وه لی ماوه ی زیاتر له مانگیك به سهر نهم کی شه یه دا

تېپەرى، وەحىي ئاسمانى نەھاتە خوار مەسەلەكە يەكالا بىكاتهو،
ئەمەش بوو بەسەرچاۋەيەكى تىرى قەلەق و دلە راوگى و شك و گومان!
لەگەل ئەوئەشدا مىحنەت و بەلەي ئەو بوختانە حىكمەتتىكى يەزدانى
لەگەل خۇي ھىنابوو: كە برىتى بوو لە دەرخستنى كەسايەتى
پېغەمبەر و نىشانىدانى بەشيوەيەكى صاف و بىن لەككە و لەسەنگى
مەھەكدرارو پالفتە. بىگومان ماناي «نبوة»ى صاف و بىگەرد لەژيانى
پېغەمبەردا وئەدەچوو لە وەھم و خەيالى برى موسولمان و كافراندا لىلى و
تەم و مژىكى پىو بەمايە، ئەگەر روداوى بوختان بە عائىشەي خىزانى
نەھاتايە كايەو و كەسايەتى ھەزەرتى محمدى بەو جۆرە نەھەژاندايە و
ئاوا لە بۆتەي نەدايە و ئادەمىزادىيە عادىيەكەي لەماناي «نبوة»
صافىيەكەي جيانەكردايەو! پاشان مشت و مالى ماناي «نبوة» و
وەحىي ئەنجامدا و بە پاك و خاوينى خستىيە بەر فەكر و ئەندىشە و
تېروانىن. بۆئەوئەي ھىچ مەجالىك نەمىنىتەو بۆ تىكەلاوبوون و لىك
گۆران لەنىوان «نبوة» و نىوان ھەر مانايەكى تىرى نەفسى و شعورى.

بىگومان ئەم شائىيە و بوختانە گۆزو گوممەت بەر گويچكەي
پېغەمبەر كەوت و وەكوو ئادەمىزادىكى عادى مامەلەي لەگەل كىردو بىرى
لى كىردەو و خستىيە بەر سەرنج و لىكۆلىنەو، وەكوو ھەر ئادەمىزادىكى
تەر لە چوارچىۋەي ئەو عىصمەت و پارىزراوييەي بۆ پېغەمبەران
دەستەبەر دەبى.

بەللى پېغەمبەر ^{سېرلەي} ^{پېغەمبەر} بەرەو روى ئەو كارىشە و بەلەيە بۆو وەكوو چۆن
ئادەمىزادىكى ئاسايى بەرەو روى دەبىتەو و ئاگاي لە غەيب و نەھنى
نىو و نازانى مەبەستى ھەلبەستنى ئەو درۆيە چىيە و سەرەنجامى چۆن
دەبى. بەبىستنى پەشۇكا وەكوو چۆن كەسانى ئاسايى پىي
دەپەشۇكىن. گومانى بردو كەوتە دەرياي گومانەو وەكوو چۆن كەسانى

دى دەكەنە گومانەۋە، كەۋتە لىكۆلىنەۋە ۋە بىرورا گۆرىنەۋە ئەمدىۋو
ئەۋدىۋو كىردى باسەكە. ھاناي بۇ راۋىژو پىرس كىردى بە ھاۋەلانى بىرد،
دەيەۋىست رىگا چارەيەك بدۆزىتەۋە ۋە لەۋ موشكىلە رىزگارى بى.

ھىكمەتى يەزدانى داخۋازى ئەۋەبۈۋ ئەم لايەنە مۇقايەتىيە
حەزرىتى موحەممەد دەرېخا بەبى لەبەرچاۋ گىرتى صىفەتى «نبوة»
تېيدا.

ۋىستى خودا ۋابوۋ نازلىۋونى ۋەھىي بۇ رۈنكردنەۋە ۋە كىشە
دۈابكەۋى ۋە زىياد لە مانگىك درىژە بىكىشى. بۇئەۋە ۋە دوو حەقىقەت بۇ
خەلكى رۈن بىتەۋە: كە ھەرىكەيان گىرنگى خۇي ھەيە.

حەقىقەتى يەكەم ئەۋەيە: حەزرىتى موحەممەد ^{سېرۋى} ^{مېمبىر} بەھۋى
«نبوة» ۋە پىغەمبەرئىتتىيەۋە لە رەۋشتى ئادەمىزادى نەچۋە دەرو ۋەكۋو
ئادەمىزادىك لە رەگەزى ئادەمىزاد دا مايەۋە. نابى كەسىك كە ئىمانى
پى ھىنابى ۋە تەسۋور بىكا كە حەزرىتى موحەممەد بەھۋى صىفەتى
«نبوة» ۋە لە سنوورى ئادەمىزادىيەت دەرچۋە، ئىتر لەم روانگەۋە
نەسبەتى شتى ۋە پالېداۋ پىيى ۋەبى كارىگەرى ۋە ھەيە لەسەر
رۈداۋو كاروبار: كە تايىبەتمەندە بەخودا خۇيەۋە.

حەقىقەتى دوۋەم ئەۋەيە: ۋەھىي ئاسمانى ھەستىكى نەفسى نىيە
لەكىيانى پىغەمبەر خۇيەۋە پەيداۋى، يان ملەكچ ۋە خاضى ۋىستى
خۇي بى ۋە بەھەۋەسى ئەۋو بۇ روانىنى تايىبەتى ئەۋ پەيدا بىي. چۈنكە
ئەگەر ۋابۋىايە پىغەمبەر ^{سېرۋى} ^{مېمبىر} بەئاسانى دەيتۋانى ئەم تەنگىزەۋ
موشكىلەيە بەكۇتا بىنى ۋە لەيەكەم ساتى پەيداۋونىدا چارەسەرى
بىكرىيە ۋە ئەۋ خەم ۋە نارەھەتىيە لە دل ۋە دەروونى خۇي
دەرېھاۋىشتايە، ئاكام ۋە تائىجى بىنەر بىكرىيە. چۈنى بەلاۋە باش
بۋايە ۋە لە بەرژەۋەندى خۇي ۋە خىزانىدەبى ئاۋا ۋەھىي قورئانى بۇخۇي

بہرہ خساندایہ، ٹیطمئنان و دلفہ وایی بخستایہ تہ ناو دِل و دہرونی
 هاوہ لانی و دہمکوتی ئہ وانہ شی بکردایہ کہ رواجیان بہو بوختانہ داو
 بلا و کردہ وہ. بہ لَام پیغمبر ئہ مہی نہ کرد، چونکہ ئہ وہ لہ دہسہ لاتی
 ئہ ودا نہ بو!!

بابؤ رونکردنہ وہی ئہ م حہ قیقہ تہ قسہ کہی دکتور موحہ ممہد
 عہ بدوللا دہراز راگوینزی ئیرہ بکہم: کہ لہ کتیبی خویدا بہ ناوی «النبأ
 العظیم» دہئی: ئایا دوپو وہ کان نہ کہ و تنہ ہلہ کہ سہ ما و جم و جول
 بہ ہیئان و بردنی بوختانکردن بہ خاتو عائیشہ رضی اللہ عنہا. ہاتنہ خوارہ وہی
 نیگا دواکہ وت، کیٹشہ و تہ نگڑہ کہ دریرژہی کیٹشا، خہ لک کہ و تنہ ناو
 قسہ و باسو و وچون و بیروپا دہرپرین و روژ بہ روژ خانہ وادہی پیغمبر
 بہو رودا وہ ہلہ بہ ستر اوہ دلتہ نگ تر دہ بوون، بہ تاییبہ تی خودی پیغمبر
 زوری پی ناپرہ حہ تبوو، ہر دہیتوانی ئہ و ہندہ بئی: «انی لا اعلم منها الا
 خیراً» من ہر خیرو چاکہم لہ عائیشہ بینیوہ. ئہ مجار پیغمبر دوا
 ئہ وہی ہیژو توانای خوئی خستہ گہرو پرسپاری لہم و لہ و کردو راویژہی
 بہ ہہندی لہ هاوہ لانی کردو مانگیٹ بہ سہر بوختان کردنہ کہ دا تیپہ پری و
 ہہ موو خہ لکی باوہر پیکراو دہیانگوت: «ما علمنا علیہا من سوء»
 پیغمبریش دوا ئہ و ہہ موو پرسپارو لیٹکولینہ وانہ فہرمووی:

{يَا عَائِشَةُ أَمَا إِنَّهُ بَلَغَنِي كَذَا وَكَذَا، فَإِنْ كُنْتَ بِرَبِّكَ فَسَيَّرَكَ اللَّهُ، وَإِنْ كُنْتَ
 أَلَمْتَ بِدَلْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ}.

ئہ مہ قسہی پیغمبر بوو: کہ ہہ لقولای ناخ و ویژدانی بوو، وہ کوو
 دہبینی قسہی کہ سیٹکہ ہیچ لہ غہیب و نہینی پاش پہردہ نازانی.
 قسہی پیایوکی راستگوئی دامہ زراو: کہ شوین گومان ناکہ وئی و لہ خو وہ
 قسہ ناکا و ہرچی زانیاری دہبارہی نہ بی نایلی. ویرای ئہ وہ لہ شوینی
 خوئی نہ جول و زوری پی نہ چوو کہ سہرہ تای سورہ تی «النور» نازل

بوو، پاکداوینی خاتو عائیشہی چه سپاندو بریاری یه کالآ که ره وهی
دربارهی شهرهف و کهرامه تی نهو خاتونه راگه یاند!!

نه گهر نازلبوونی وه حیی به دهست پیغمبر خوی بویه چی مهنی
ده کرد: که چند رسته و وشه یه کی یه کالآ که ره وه هلبهستی و له یه کهم
ساته وهختی بلاو بوونه وهی پیلانه که و بوختانه که رایبگه یه نی و به
وه حیی و نیگای له قه لهم بداو داکوکی له شهرهف و نامووسی خیزانی
بکا و ده مکوتی بوختانچیان بکا!! وهی نه وه هرگیز ره وشتی حه زره تی
موحه ممد نیه و نه یکرد، چون ده بی نهو درو له گه ل شاده میزاد نه کاو
درو له گه ل خودا بکا!!

{وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ، لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ، ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ، فَمَا
مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ - الحاقة / ۴۴ - ۴۷} «۱».

بیگومان خاتو عائیشه «خوای لی رازی بی» یه کهم کهس بوو که نه
دوو حه حقیقه تهی له لا بهرجهسته بوو، ته نانهت تووشی زیده پویی بوو له
یه کتا پرستی و عوبودییه تدا به جوړیک جگه له خودا هه موو شتیکی
له یادچوو، بویه کاتیک دایکی داوای لی کرد که هه لسی بجی بولای
پیغمبر سوپاسی بکا، له وه لاسی دایکیدا وتی: نه خیر نه ده چم
بولای و نه سوپاسی ده کهم جگه له خودا سوپاسی کهس ناکه م. خودا
نیگای نازل کردو به رانه تی منی راگه یاند. بیگومان نه م قسه یه ی خاتو
عائیشه تا نه ندازه یه ک نالایه قی به رامبر پیغمبر تیدایه، به لام
بارودوخه که ی که نه و ماوه دورو دریژ به سهر نهو خاتو نه دا تیپه ری
نه م قسانه ی پیکردن. نهو له ژیر کاریگری بارو دوخه که داو به وه حیی
نهو حاله ته ی که ویستی خودا هی نایه دی بو چه سپاندنی بیرو باوه ری

موسولمانان و پوچه لکړدنه وهی پیلانی بوختان چیه کان و بیباوه پره کان و
دهرخستنی مانای راستی یه کتا په رستی و ملکه چ کردن بو خوداو
به رجه سته بوونی که مالی عبودییه ت بو خودا.

بهم جوړه چیروکی بوختان حیکمه تیکی یه زدانی له پشته وه بوو
نامانجی چه سپاندنی عه قیده ی ئیسلامی بوو له دل و دهر وونداو
ره تکرده وهی هموو تهم و مژو چه واشه کارییه ک که ناراسته ی ده کری.
به لئ ئه مه ئه و خیرو فهریه که قورئان نامارژهی پی ده کاو ده فهرموی:

{لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ
وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ - النور/۱۱}.

پیتجه م: له چیروکی بوختاندا ئه وه هیه که شاره زاییمان ده کا
بوئه وهی که لیّدانی داری حهد بو بوختانچی مه شروع و چه سپاوه،
ئه وه بوو پیغمبەر ﷺ فهرمانی کرد بو هموو ئه وانیه به ناشکرا
هاوبه شی بوختانه که یان کردبوو ههریه که یان هه شتا داری حهدی لیّدرا
ئه مه هیچ ئیشکالیکی تیّدا نییه.

ئه وهی جیگای ئیشکاله ئه وهیه که ئه و که سه ی سه روکاری ئه و
پیلانه ی کردو ماکی فیتنه و بوختانه که بوو که عه بدوللای کوپی ئوبه ی
کوپی سه لوول بوو داری حهدی لی نه درا، هو ی ئه وه وه کوو ئیبنولقهیم
ده لئ: عه بدوللا سه روکاری پرورژهی بوختانه که ی به شه یتنه ت و
وریاییه وه ده کرد، قسه ی له م و له و کوّده کرده وه بو خه لکی تری
ده گیرایه وه به لام به جوریک قسه کانی بلاو ده کرده وه که نیسبه تیان بولای
ئه و نه درئ، ناشکراشه که حهدی بوختان ده که ویته سه ر که سیّک به
ناشکرا بوختانه که هه لبه ستی و به ده می خو ی بلاوی بکاته وه و خو ی لی
به رپرسیار بکا.

نیستا باکوٹای بہ چیروکی بوختان بهینین و ہر «دہ» نایہ تہ کہی
 سوورہ تی «النور» راگوینی ئیرہ بکہین کہ بہ پونی و بی پیچ و پہنا
 بہ رائہ تی عائیشہ دہچہ سپینن و تاوانی ئہ و بوختانہ دہخاتہ ئہ ستوی
 دوو رووہ کان و موسولمانہ بہ ہلہ چوہ کان۔ دہ فہرموی:
 {إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا نَحْسِبُهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ
 امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ، لَوْلَا إِذْ
 سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ، لَوْلَا
 جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشَّهَدَاءِ فَلَوْلِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمْ الْكَاذِبُونَ،
 وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ
 عَظِيمٌ، إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسِبُونَهُ هَيِّنًا
 وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ، وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ
 هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ، يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، وَيَسِّنُّ اللَّهُ
 لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ، إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا
 لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ، وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ
 عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ - النور / ۱۱-۲۰}.

غہ زای «الضدق»

پیشی دہ گوتری غہ زای ئہ حزاب۔ ئہ غہ زایہ بہ گویرہی قسہ ی ئیبنو
 نیسحاق و عورہ ی کوپی زوبہ یرو قہ تادہ و بہیہ قی لہ مانگی شہ والی
 سالی پینجہ می کوچی رویداوہ، جہ ماوہری زانایانی سیرہ ئہ مہیان
 پہسہند کردوہ۔ گو تہ یہک ہہیہ دہ لی سالی چوارہ می کوچی رویداوہ۔
 ئہم قسہ یہ تہ نیا موسای کوپی عوقبہ و تویہ تی و بوخاری لیہوہ
 ریوایہ تی کردوہ و نیمام مالیکیش لہ ودا ہاوپرایہ تی «۱».

ھۆى ئەم غەزايە ئەۋەبۇو كۆمەلېك لەپىش سىپى و سەرانى جولەكەى بەنو نەھىر سەردانى مەككەيان كىردو لەگەل قورەيشدا كۆبۇونەۋە داۋايان لىكردن بەھەموو لايەكيان گەلە كۆمەكى لە موسولمانەكان بكن، پىيان وتن: ئىمە يارمەتقان دەدەين و تا رىشەكىشيان نەكەين وازيان لى ناھىنن، پىشيان گوتن: ئەو بىرو باۋەپەى ئىۋە پەپەپەى دەكەن زۆر لەو ئايىنە باشتەرە كە موخەمەد ھىناۋىيەتى!! دەربارەى ئەوان ئايەتى:

{أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجَنَّةِ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا، أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا - النساء / ۵۱-۵۲}. نازل بوۋە.

جا جولەكەكان لە مەككە لەگەل قورەيشىيەكان پەيمانىيان بەست كە شان بەشانى يەك دژى موسولمانەكان جەنگ بكن و كاتى ديارىكراۋيان بۇ خۇيان دانا.

ئەمجار ئەو كۆمەلە جولەكە لە مەككەۋە رۆيشتن بۇلاى ھۆى غەطەفان ھەمان پىشنىارو داۋايان ئاراستەكردن و لەگەلئان خەرىكبوون تا رازىيان كىردن بۇئەۋە ھاۋكارىيان بكن بۇ شەپ دژى موسولمانەكان. ئەمجار لەگەل ھۆى فزارەى كوپى موپەرە كۆبۇونەۋە رازىيان كىردن بە ھاۋبەشىكردن بۇشەپ دژى پىغەمبەر. لەگەل ھەموانياندا شوين و كاتيان ديارى كىرد بۇ دەست پىكردىنى شەپرو پەلاماردانى پىغەمبەرۋ ھاۋەلانى.

خۇئامادەكردنى موسولمانان بۇ شەپ:

كە ئەو ھەۋالانە بە پىغەمبەر ﷺ گەيشتن و بىستى كە قورەيشىيەكان لەمەككە دەرکەوتون، بە تەفصیل ئاگادارى پىلان و گەلە كۆمەكىيەكە بوون، ئىتر كەۋتە خۇۋ ھەۋالى لەشكر كىشى دوزمنى بە

ھاۋەلانى راگەياندو كەۋتە راۋىژكردن لەگەلئان. سەلمانى فارسى پېشنيارى ھەلكەندنى خەندەقى كرد بەدەورى مەدينەدا. موسولمانەكان ئەم پېشنيارىيان بەلاۋە سەير بوو، چونكە خەندەق لاي عەرەبەكان باو نەبوو لەو پېش بەكاريان نەھيئابوو، موسولمانەكان لە مەدينە ھاتنەدەرو پېغەمبەر ﷺ لەبنارى كىۋى «سەلە» لەشكرى بەزى پىكردن، كىۋەكەيان خستە دواخۇيان و ھەمويان تىكرا دەستيان كرد بە خەندەك لىدان لەنيوان خۇيان و نيوان دوژمندا. ئەو رۆژە موسولمانەكان سى ھەزار كەس بوون، ژمارەى دوژمن كە لىيان كۆبونەۋە بە قورەيش و ئەحزاب و ھۆزەكانى تر دەھەزار بوون^۱.

چەند ديمەنيكى موسولمانەكان لەكاتى خەندەك لىداندا:

ئىمامى بوخارى لە «البراء» ھەو رىۋايەتى كردوۋە دەلى كە رۆژى غەزاي ئەحزاب ھات، پېغەمبەر فەرمانى دا بە لىدانى خەندەك بەدەورى مەدينەدا، بەچاۋى خۆم پېغەمبەرەم دى گلى دەردەدا، تەپ و تۆز كەوتبوۋە سەر جەستەى، تەنانتە مووى وركى داپۇشرايوو بەگل و خۆل، ھەرچەند وركى زۆر توكن بوو بەلام من ھىچم نەدەبىنى. لە ئەنەسەۋە رىۋايەت كراۋە كە موھاجىرو ئەنصار لەكاتى ھەلكەندنى خەندەكدا شىعرى ھەماسىيان دەخويندەۋە و گلئان بە كۆل دەگواستەۋە دەيانگوت:

نحن الدين بايعوا محمداً

على الإسلام ما بقينا أبداً

ئىمەين بەلىنمان بە موحەممەد داۋە لەسەر پابەندىبون بە ئىسلام تا
گيانمان لە جەستەدەبى لەسەر ئەم رىبازە بەردەوام دەين.

پېغەمبەر ﷺ ۋەلامى بۇ دەستاندەۋە دەيفەرموو: {اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَا
خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ فَبَارِكْ فِي الْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ}.

ۋاتە: خودايە خىرو بىرى بەراستى خىرو بىرى قىامەتە ھەر ئەو
خانوى مانەۋە جاويدانىيە، بەرەكەت ۋە بەر بىخەرە كارو كردهۋى
ئەنصارو موھاجىرەكانەۋە.

ئىمامى بوخارى دووبارە لە صەھىحەكەيدا رىۋايەتلىك لە جابىرەۋە
دەگىرىتەۋە، دەفەرموى: ئىمە رۆژى ھەلەكەندى خەندەك بەردىكىمان
ھاتە پىش، چەندىك ھەولماندا بۇمان نەشكا، عەرزى پېغەمبەريان كەرد
كە دەمارە شاخىك ھاتۆتە بەرمان ھەرچى لىى دەدەين بە كوین ۋە چەكوچ
ناشكى. پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى: مەن بۇ دەچمە خوار، كە ھەلسايە
پى دىتم لەبەر برسەتە بەردى لەسەر ۋرگى بەستبو، سى رۆژ بوو
زەۋادمان نەخواردبو. ئىتر پېغەمبەر ﷺ پىكەكەى ھەلگرت ۋە بە
بەردەكەى كىشاۋ ۋەردو ھارى كەرد. عەرزەم كەرد: ئەى پېغەمبەرى خدا!
ئىزەم بەدە تا مالەۋە دەچم، كە چوۋمە مالەۋە بەخىزانم گوت: شتىكم بە
پېغەمبەرەۋە بىنى ئارام لى براۋە، ئايا ھىچ خواردنىكىمان ھەيە، شتىكت
لايە پېغەمبەر بانگ بكەم بۇ مالەۋە بىخوا؟ ۋتى: جۇمان ھەيە لەگەل
كویشتىرىك. ھەر خىرا كويشیرەكەم سەرپىرى ۋە جۇيەكەم ھارى ۋە
گۆشتەكەمان خستە ناۋ مەنجەلەۋە ۋە ئاگرم ژىردا. ھەۋىر سازكراۋو
گۆشت لەسەر ئاگربوۋ نىكبوۋ بكولى.

ھاتمە خزمەت پېغەمبەر ﷺ عەرزەم كەرد: خواردنىكىمان ھەيە
تەشرىفت لەگەل يەكىك يان دوو كەس لە ھاۋەلان بفرموى بۇ مالى
خۇمان. پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى: خواردنەكە چەندە؟ عەرزەم كەرد:

ئەۋەندەيە. فەرموۋى: زۆرۈ بەرەكەت ئامىزە، بچۇ بەخىزانت بلى: گۆشتەكە لە مەنجهلەكە دەرئەكا و نانەكەش دەرئەكا تاخۇم دىم، ئەمجار بانگى لە موھاجىرىن و ئەنصار كرد ھەلسن بابچىن بۇ مالى جابىر. لە رىۋايەتتىكى تردا ھاتوۋە فەرموۋى: ئەي ئەھلى خەندەك جابىر خواردنى ئامادە كردوۋە بابچىن بىخۇين. كە جابىر گەيشتە مائەۋە چوۋە لاي خىزانتى وتى: مال ويران پېغەمبەر بەخۇي و ھەموو موھاجىرو ئەنصاروۋە ھاتوون بۇ ئەو تۈزە خواردنەي ئىمە!!... خىزانتى پىي گوت: باشە پېغەمبەر لىي پرسى خواردنەكە چەندە؟ وتى: بەلى لىي پرسىم و منىش عەرزم كرد ئەۋەندەيە، وتى: دە خەمت نەبى.

پاشان پېغەمبەر ^{سەئۇدى} فەرموۋى: بېرۇنە ژورو پالە پەستۇ مەكەن بەدەستى موبارەكى نانەكەي كەرت دەكردو گۆشتاۋى بەسەردا دەكرد دەيدا بە ھاۋەلانى، بەم جۆرە نانى دەردينا و وردى دەكردو گۆشتاۋى بەسەردا دەكردو دەيدا بە ھاۋەلان تا ھەموويان تىريان خواردو ھىشتا لىي مابوۋەۋە. بەخىزانتى جابىرى فەرموۋ: ئەمە بخۇن و چى مایەۋە بۇ كەسانى تىرى بىنيرن چونكە خەلك توۋشى برسىيەتى ھاتوون. لە رىۋايەتتىكى تردا ھاتوۋە جابىر دەفەرموۋ: سويندم بەخودا ھەموويان تىريان خواردو رۇيشتن، گۆشتاۋەكە ۋەكوو خۇي مابوۋ ھەۋىرەكەمان ۋەكوو خۇي مابوۋەۋە ^۱.

ھەلۋىستى دوۋرۋوۋەكان لەكاتى خەندەك لىدان دا

ئىبنو ھىشام رىۋايەتى كردوۋە: كە چەند كەسىك لە دوۋرۋوۋەكان تەمبەلىيان دەكرد لە ھەلگەندنى خەندەكدا، دەگەرەن بىانۋىكى پچوك بدۈزنەۋە تا خۇيان بدزنەۋە و بېرۇنەۋە بۇ مائەۋە بەبى ئەۋەي پېغەمبەر ^{سەئۇدى} ئىزنىان بداۋ ئاگادارى چۈنەۋەيان بى. بەلام ھاۋەلان: كە ئىشىكى

زهروریان بویایه و ناچار بونایه بچن ئیزنیان له پیغمبر دهخواست و ئیزنی دهان. که ئیشه کهیان جی به جی دهکرد خیرا دهگه پانه وه بو خه ندهک لیدان، دهر باره ی ئه مانه ئایه تی:

{إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا أَسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرَ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ - النور/۶۲} نازل بوون!

په شیمان بوونه وهی به نو قوره یظه له عهدهو په یمان

حویه ی کوری ئه خطه بی «النضری» هاته لای که عبی کوری ئه سه دی «القرظی» هه لئنا بو ئه وهی په یمانی خو یان له گه ل پیغمبر هه لوه شیننه وه پی گوت: من هه موو قوره یشم هی ناوه به پیاو ماقول و ریش سپیانه وه له «مجتمع الأسیال» دام به زاندون و له شکر به زیان کردووه. هوزی غه طه فام هی ناوه به هه موو پیاوی ناودارو سه ره ک هوزو قسه رویشتویانم له ته نیشت کیوی ئو حود له «ذنب نقی» له شکر به زیم پی کردون، هه موویان واده و به لئنیان پیدام: که نه گه ری نه وه هه تا موحه ممه دو هاوه لانی له ره گو ریشه وده ردینن. که عب پی گوت: سویندم به خودا خو پیری و هه تیومچه ی رۆژگارت بو هی ناوین. مالویران! ئه ی حویه ی! وازم لی بی نه، با له سه ر بارودوخی خو م به رده وام بم، چونکه تا ئیستا جگه له راستی و وه فاداری هیچی ترم له موحه مه د نه بینیه و.

حویه ی وازی له که عبی کوری ئه سه د نه هی نا تارازی کرد خیانه ت بکا و واده و په یمانه که ی هه لوه شینیه وه. ئه م هه واله به پیغمبر سید محمد گه یشت، سه عدی کوری مه عادی نارد بو ئه وهی له م هه واله بکولیه وه، ئه گه ره هه واله که راست بوو به ئاماژه پیغمبر تی بگه یه نی، خو ئه گه ره

هەوالەكە درۆ بوو با بەناشكراو دەنگى بەرز هەوالەكە پوچ بكاتەو. كە سەعد چوو لە هەوالەكەى كۆلەو و بۆى دەرکەوت كە راستە، گەرايەو و بۆلای پېغەمبەر عەرزى كرد: بەلئ جولهكە پەيمانيان شكاندوو وەكوو «عضل» و «قارە» ن واتە: ئەمانىش پەيمان شكىنيان كردوو. عەضل و قارە ئەوانە بوون كە خيانەتكارى «رەجىع» يان ئەنجامدا، پېغەمبەر ﷺ فەرمووى: {اللّٰهُ اَكْبَرُ اَبْشِرُوا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ}.

ئەو بارودۆخەى لەوساتە وەختەدا موسولمانەكان تىي كەوتبوون
 هەوالى پەيمان شكىنى بەنو قورەيظە بە موسولمانەكان گەيشت، دوو پروو وەكان دەستيان كرد بە پېرو پاگەندەو بلاو كردنەو وى ترسو و دلە راوكن و پشت سارد كردنەو وى موسولمانان. لەهەموو لايەكەو وەرژمن گەمارۆى دان، لەسەرەو، لە خوارەو وەرژمن پەلامارى دان. دوو پروو وەكانىش كەوتنە خو بۆ بلاو كردنەو وى ترسو. تەنانەت هەبوو بە تەوسەو دەيگوت: موحەمەد وادەى ئەو و پىداين لە گەنج و خەزىنەى كىسراو قەيسەر بخۆين، كەچى ئىستا يەككىيان لەخۆى ئەمىن نىە بچى بۆ شوينى مێزكردن و ئاودەست. كە دەچى بۆ شوينى قەزای حاجەت بە ترسو لەرزەو دەچى. پېغەمبەر ﷺ كە بەم شىو وەزەكەى بينى و بۆى دەرکەوت بەلاو كارەساتەكە زۆر كاريگەرەو موسولمانەكان ترسيان ئى نىشتوو، ناردى بەدوا سەعدى مەعاز و سەعدى كورى عوبادەو راويژى پى كردن دەربارەى ئەو وى لەسەر سىيەكى ميوەى مەدينە صولج لەگەل هۆزى غەطەفاندا بكاو دەست لەشەركردن دژى موسولمانەكان هەلبگرن. وتيان: ئەى پېغەمبەر! ئەم كارە خو تە حەزەت لىيەو بەلاتەو پەسەندەو دەرەوئ ئىمە پابەندى بين، يان شتىكە خودا فەرمانى پى كردى؟! پېغەمبەر ﷺ فەرمووى: ناوەللا بەلكوو ئەو شتىكە دىكەم بۆ بەرزەو وەندى ئىو و بۆئەو كەمىك دەرژمن بى

ھېز بکەين. لەوکاتەدا سەعدى كۆپى موعان وتى: بەخودا ئىمە
 پىويستمان بەو ھە نىيە سەرانە و بەرتىل بەدەين بەوان، نەبەخوا جگە لە
 شمشىر بەھىچ شتىكى تر قسەيان لەگەل ناکەين، ھەتا خودا ھوكمى
 نىوان ئىمە و ئەوان دەکا. ئىتر بەم قسانەي سەعد پېغەمبەر ^{سېرەي}
 روخسارى گەش بۆو پىي فەرموو: ھەرئەو لەئىو چاوەروان دەکراو
 ئىو شىاوى ئەون.

ئىبنو ئىسحاق لە عاصىمى كۆپى عەمرى كۆپى قەتادە و محمدى
 كۆپى شىھابى «الزھرى» يەو دەلى: لەنىوان موسولمانان و غەطەفاندا نە
 شەر نە صولح ھىچيان نەبوون، تەنھا تەنگرە و راسان و لىك مۆر بوونەو
 رويدا ^۱ موشرىكەكانىش كەھاتن روبەروى خەندەق بوونەو و لەو پىيش
 شتى وایان نەبىنىبوو، وتیان: ئەمە نەخشە و پلانیکە عەرەب تائىستا
 نەیانزانىو. ئەمجار لەدەورى خەندەك لەشكربەزىيان كردو دەورەیاندا.
 شەر روینەدا، جگە لەو ھەندى لە موشرىكەكان وىستیان لە
 شوینىكى تەسكى خەندەكەو بەرپەنەو، موسولمانەكان لەو شوینەدا
 پىشيان پى گرتن، ھەندىكىان گەرانەو و ھەندىكىشيان كوژران. يەكك
 لەوانەي كوژران عەمرى كۆپى ودد بوو ەلى كۆپى ئەبو تالىب كوشتى.

شكانى موشرىكەكان بەبى شەر

پەرەردگار دوو ھۆكارى رەخساندن بۆ روخانى ورەي موشرىكەكان
 موسولمانەكان چ دەورىكيان تىياندا نەبوو.

ھۆكارى يەكەم: پىاويكى موشرىك بوو ناوى «نوعەيم» ي كۆپى
 مەسعود بوو ھاتە لای پېغەمبەر و موسولمان بوو ئەمجار عەرزى كرد چ
 ئەركىكى پى دەسپىرى جى بەجىي دەکا. پېغەمبەر ^{سېرەي} پىي فەرموو:

ئەتۇ ئىستايەككى لەئىمە، بەلام تۇ خۇت لەئىمە دابېرە و خۇت لىمان
نزىك مەكەرەو، چونكە شەر پىلان و فرۇفېلە.

نەعىمى كۆرى مەسعود چوۋە لاي بەنو قورەيظە و «وايان زانى ئەو
تائىستا موشرىكە» پىي گوتن: ئىو تا بارمتە لە قورەيشىيەكان
وەرنگرن ھاوبەشى شەرکردن شان بەشانى ئەوان دژى موسولمانەكان
مەكەن. نەو كوو پشتتان تى بكەن و بەتەنيا جىتان بىلن و ئەوكاتە
بكەونە بەر حەملەى موسولمانەكان، وتيان: راست دەكەى رايەكەت
پەسەندە. ئەمجار چوۋە لاي قورەيشىيەكان و ھەوالى پىدان كە بەنو
قورەيظە لە پەيمانەكەيان پەشيمان بوونەو، بەنھىنى لەگەل موخەمەد
رىك كەوتون: كە ژمارەيەك لەپىاو ماقولانى قورەيش برفىنن و
تەسلىمىيان بكەن بە موسولمانەكان بۇئەو بىيانكوژن، پىي گوتن:
ئەگەر جولەكەكان ناردىيان بۇلاى ئىو ھە داوايان لى كردن بارمتەيان
بدەنى، نەخەلەتابن يەك كەس بكەن بارمتە لايان. ئەمجار چوۋە لاي
ھۆزى غەطەفان ھەمان قسەى بە قورەيشىيەكانى گوتبوو بەوانىشى
گوت. بەمجۆرە ھەموو لايەنەكانى لەيەكتر ھانداو بتمانە لەناوياندا نەما،
ھەريەكە لەلايەنەكان لايەنەكەى ترى تۆمەتبار دەكردو غەدرو خيانەتيان
پال يەكتر دەدا.

ھۆكارى دووھەم: بۇ شكانى ئەحزاب رەشەبا و گىژەلوكەيەكى بەھىزو
ترسناك لە شەويكى زۆر تاريك و تۆنەك دا ھەلى كرد، بەجۆرىك ھەرچى
خىمەيان ھەبوو ھەلى كەند، مەنجەل و دىزەى ھەموو سەرە و نقون
كردنەو ھە پىشوى خستە ناو لەشكرەو، ئەمەش دوای زياتر لە پانزە
رۇژىك گەمارۇدان و دەورەدان رويدا.

ئىمامى موسلىم بە سەنەدى خۇى لە حوزەيفەى كۆرى «اليمان» ھەو
ريوايەتى كردو ھەلى: شەوى ئەحزاب زريان و رەشەبايەكى سارد لىي

داين پېغەمبەر ^{سەئەدى} ^{سەئەدى} فەرموۋى: پياويك پچويايە ھەوالى ۋەزەو ھالى دوزمنى بۇ بەينامايە ۋە بەانزانيايە بەم سەرما ۋە زىيانە چىيان ئى ھاتوۋە؟ رۆزى قىامەت لەگەل خۆم دەبى، كەسمان ۋە لامى نەدايە ۋە ھەموومان بىدەنگ بووين، سى جار ئەم فەرموۋەدى دووبارە كىردە ۋە كەس ئامادە باشى دەرنبەرى. ئەمجار فەرموۋى: ئەى ھوزەيفە ھەئسە بېرۇ بزائە سوپاي دوزمن چى بەسەرھاتوۋە؟ ھەوالى روداومان بۇ بىنە ۋە، ئىتر چونكە بە تەھىد ناۋى منى ھىنا ۋە فەرمانى بەمن كىرد چارم نەما ۋە نەتوانى نەچم. فەرموۋى: بچۇ ھەوالى سوپاي دوزمنم بۇ بىنە ۋە بەلام مەيان ۋە رۆزىنە. دەلى: كە ھەئسام بەرى كەوتە ھەستم بەھىچ سەرما ۋە زىيان نەكرد، دەتگوت بەنا ۋە گەرماۋدا دەپۇم. ھەتا لىيان نىك بوومە ۋە، ئەبو سەفىانم بىنى پشتى خۆى بەئاگر گەرم دەكردە ۋە، تىرىكم خستە كەوانە ۋە ۋىستم تىى بگرم، بەلام ئامۇزگار بىيەكەى پېغەمبەرم ھاتە ۋە ياد كە فەرموۋى: مەيان ۋە رۆزىنە. ئەگەر تىم بگرتايە دەم ھەنگاوت.

ئىتر بەرى خۆمدا گەپامە ۋە، ھەوال ۋە بارودۇخى دوزمنم بۇ گەپايە ۋە، كە ئى بوومە ۋە، عەبايەكى زىادەى ھەبو نوپىزى پىۋە دەكرد، كىردىە بەرم. ئىتر خەوم ئى كەوت تا بەيانى، لەدەنگى پېغەمبەر بەخەبەر ھاتم كە بانگى ئى كىردم «قم يا نومان!» ھەئسە زۆر نوستو، كۈنە خەو!

ئىبنو ئىسحاق بە زىادەيەكە ۋە رىۋايەتى كىردوۋە كە ھوزەيفە گوتىيەتى: چوومە ناۋ خەلكەكە ۋە رەشەبا ۋە زىيان سوپاي پەرۋەردگار كارىكى پى دەكردن «كوردى گوتەنى رەشەبا بە دەۋارى شېرى نەكا». نە مەنجەل ۋە دىزە ۋە مەركانەيان بەپىۋە دەۋەستا ۋە نەئاگران بۇ ھەلدەگىرسا، نە رەشمال ۋە خىمەيان بۇ ھەلدەدراۋ نە رادەۋەستا. گويم ئى

بوو ئەبو سەفيان كەوتە ھاوارو چارپدان ئەي ھۆزى قوپرەيش با ھەركەسە
بزانى كى لە پەناوہيەتى؟

حوزەيفە دەلى: دەستى ئەو پياوہم گرت كە لەپەنامەوہ بوو، وتم:
ئەتۆ كىيى؟ وتى: فلانى كوپرى فلان.

ئەمجار ئەبو سەفيان وتى: ئەي ھۆزى قوپرەيش! وەللاھى ئىوہ
كەوتوونە حالىكەوہ لە شوينىكدان بە كەلكى تىدا مانەوہمان نايە.
ئەسپ و حوشترمان ھەمووى فەوتا. بەنو قوپرەيظە خيانەتيان ئى كردىن،
ھەوالى زۆر نا خوش و خيانەتكارى ئەوانمان پى گەيشتووہ، دەشزانن
رەشەباو زريان چى پىكردوين، خىرا خوتان بپىچنەوہو باربەكەن و بپوون
من ئەوا خۆم نامادە دەكەم بۆ رويشتن^۱.

لە بەياني روژى دووہمدا موشرىكەكان ھەموويان گەرابوونەوہ بەرەو
مەككە قاچاندىويان. پىغەمبەر و ھاوہلانى گەرانەوہ بۆ مەدينە.

پىغەمبەر ﷺ ماوہى ئەو گەمارۆدانەي ئەحزاب بەشەو بەروژ
خەرىكى پارانەوہو دوعا كردن بوو، داواي لەخودا دەكرد: كە
سەركەوتن بە موسولمانان ببەخشى، بەشيك لەدوعا و پارانەوہكەي
ئەوہبوو دەيفەرموو:

{اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ سَرِيعَ الْحِسَابِ ، اللَّهُمَّ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ ، اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ
وَزَلْزَلْهُمْ} «۲».

لەم غەزايەدا پىغەمبەر ﷺ لەكاتى خويىدا نەيتوانى نويز بكا.
لەدواي تىپەربوونى كاتەكەي بە قەزا گىرايەوہ.

۱ - رواه مسلم ۱۷۷/۵ ورواية البخارى توهم ان الذى خرج انما هو الزبير غير ان ذلك يتعلق
بحادثة أخرى، فقد أرسله النبي ليعلم له علماً عن بنى قريظة اما الذى خرج الى الأحزاب
فهو حذيفة.

۲ - رواه البخارى.

لە صەھىحەيندا ھاتوۋە: كە عومەرى كوپى خەتاب دۋاي نويزى شىۋان لەكاتى غەزاي خەندەكدا ھات و جوينى بەكافرەكانى قورەيشدا. وتى: ئەي پېغەمبەرى خودا! نويزى عەصرم بۆنەكرا تا خورئاۋا بوۋا! پېغەمبەر ^{ئىبرودى} ^{دەستلەۋىرىن} فەرموۋى: بەخودا منىش نويزى عەصرم نەكردوۋە، عومەرى كوپى خەتتاب دەفەرموۋى: ئەمجار ھەلساين چوين بۆ «بطحان» پېغەمبەر ^{ئىبرودى} ^{دەستلەۋىرىن} دەستنويزى گرت و ئىمەيش دەستنويزمان گرت، نويزى عەصرى كرد دۋاي خورئاۋا بوون. ئەمجار نويزى شىۋانى كرد ^(۱).

ئىمامى موسلىم لەسەر ئەمەۋە فەرموۋدەيەكى زىادكردوۋە، دەلى: پېغەمبەر ^{ئىبرودى} ^{دەستلەۋىرىن} رۆژى ئەحزاب فەرموۋى: قورەيشىيەكان ئىمەيان بى ئاگا كرد لەبەر مەشغولىمان نويزى عەصرمان لەبىرچوو خودا مال و گۆريان پىركا لەئاگر. ئەمجار نويزى عەصرى بەقەزا لەنىۋان نويزى شىۋان و نويزى عىشادا گىرايەۋە.

پەندو ئامۇزگارى:

ئەم غەزايە دووبارە ۋەكۈۋ دەبىنى ھۆكارەكەى غەدرو خىانەتى جۈلەكە بوو، ئەوان بوون خەلىكان وروژاندو خەلىكان كۆكردەۋە ھانىاندان بۆ ھىرش بردن و گەمارۆدانى موسولمانەكان، خەلىكان كۆكردەۋە، ئەم جم و جولانە تەنھا پەيوەست نەبوون بەھۆزى بەنى نەضىرەۋە ۋەس، بەلكوۋ بەنو قورەيىظەش ھاۋكارى بەنو غەطەفانىان كرد لە ھەلۋەشانندەۋەى عەھدو پەيمان لەگەل موسولمانەكان ھەرچەندە ھىچ بيانويىكان لە موسولمانەكانەۋە دەست نەكەۋتبوو بىكەنە پاساۋ بۆ پاشگەزبۇنەۋەكەيان. ئىمە پىۋىستمان بە تەعليقدان لەسەر ئەمەنيەۋ

پېۋىست ناكە پەندو ئامۇزگارى ئى دەرىيىن، غەدرو خىيانەتى جۈلەكە بەرامبەر موسولمانان شتىكى بەلگە نەۋىست و حاشا ھەلنەگرەو مەقولەيەكى مېژوۋى مەشھورە بەرچاۋە و لەھەموو شوۋىنىك و لەھەموو رۇزگارېك دۈوبارە بۇتەو.

با ئىستا بگەرىيىنەو بۇ ئەو روداۋانەى لەم غەزايەدا رويانداۋ لىيان وردىيىنەو و بزەنن پەندو ئامۇزگارىي و حۈكم و ياساى چى ئى ھەلدەگۈزىن.

يەكەم: لە تىكرەى ئەو وەسائىلە جەنگيانەى موسولمانەكان لەم جەنگەدا بەكارىان ھىنا ھەلگەندى خەندەك بوو بەدەورى مەدىنەدا. غەزەى ئەحزابىش يەكەم غەزابو لە مېژوۋى عەرەب و موسولماناندا خەندەكى تىدا ئى بدرى. چونكە ھەلگەندى خەندەك لای عەرەب باۋنەبوو، لەلەى نەتەوۋى ناعەرەب «الأعاجم» پەپرەو دەرەو بەكاردەھات. ئەو شەمان زانى ئەو كەسەى پېشنىارى ئەوۋى كرد لەم غەزايەدا سەلمانى فارسى بوو، ئەو شەت زانى پېغەمبەر ^{سەئىدى} بە پېشنىارەكەى سەلمان موعجەب بوو، خىرا بانگى ھاۋەلانى كرد بۇئەۋى دەست بەكارىن و ئەو مەشروە جى بەجى بگەن و بەزوترىن كات خەندەك ئى بدرى.

ئەم ھەلۋىستەى پېغەمبەر و قبولكردى پېشنىارەكەى سەلمان بەو شىۋەى لەو پېش باسكرا بەلگەيەكە لەو ھەمكە بەلگانەى ئەو ھەمان پېنىشان دەدەن كە ھىكمەت و عەقل بەكارھىنان بۇ دۈزىنەۋەى چارەسەر بۇ تەنگرە و چورتم چەند شتى بەنرخ و ئى گومبۋى موسولمانان و دەبى ھەمىشە بەدوياندا بگەرىن و ھەر لەگەل دۈزىاننەو خىرا ھەلى بگرن و لە شوۋىنى شىاۋى خۋى دای بنىن و نەھىلن لە كىسيان بچى. بەلكو موسولمان لەھەموو كەس شىاۋترە بەۋەى چى

باشە بۇ ژيان و بەرەو پېشەو چوونى و فېربوونى نەخشە و پىلانى شەپو بەرگىر بىانقۇزىتەو و سوديان ئى وەرېگرى. شەرىعتى ئىسلامى چەندىك دژى لاسايى كىرنەو و كۆپرانەى بېگانەى، ئەوئەندە بەلايەو پەسەندە موسولمانان ھەموو ھۆكارىكى خىرو سەرکەوتن و مەبادىئو فېكرەى بەسوود بۇ خۇيان دەستەبەر بکەن.

قاعىدەى ئىسلامى گشتى لەمبارەو ئەوئەى: كە پىويستە موسولمان بەھەموو شىوئەىك عەقلى ئازادى خۇى و بېرى وردى لەسلوك و ھەموو كاروبارىكىدا بختە گەپو ھېچ كاتىك لەكارىيان نەخا، كۆت و زنجىرو خەفەيان نەكا. جا ئەگەر موسولمان بەم شىو جولاىەو و ئاوا ھەئس و كەوتى كىر ئەو بېگومان رېگە بەخۇى نادا پەتېك لەملى خۇى بخا و سەرەكەى بداتە دەست كەسانى تر بۇ كۆپيان بوئى رايكىشن و كۆپرانە دوايان بکەوئ!! ھەروا مومكىن نىە موسولمان خۇى لەئاست ھەر مەبدەئو عەمەل و ياسايەك گىل بكا كە عەقلى سەلىم و مونەو و فېكرى ئازاد پەسەندى بکەن و لەگەل شەرىعتى ئىسلام بگونجى و يەكېگرىتەو، نابى موسولمان بەبى تېفكرىن و وردببونەو بەسەر ئەوشتانەدا رابورى و ئەركى ماندوبوونىك نەخاتە ئەستوى خۇى لە بەرەو كارى باشى كەسانى دى سود وەرئەگرى.

ئەم سلوكە پەسەندە ئەو سلوكەىە كە خودا بۇ موسولمانى بەرەوا داناو و بوئى تەشرىع كىردو. لە بنەمايەكى سەرەكى مرقۇقەكە ئەو كەرامەت و رېزەىە خودا ئاوتەى ئىنسانى كىردو و فېترەتى ئەوى لەسەر دارشتو و ھېكمەتى وا داخواز بوو كە بىكاتە گەرەى مەخلووقاتى خۇى و ھەموو بونەو وەرى بۇ سوودى ئەو رامكىردو. پابەندبون بە بەندايەت كىردن بۇ خودا و پەپرەو كىردنى شەرىعتى پىرۆزى، زامن و بەرعودەى، پارىزگارى ئەو كەرامەت و سىادەتە دەكا.

دووم: لهو مه شه دو نمايشه ي رامننواند له كار كړدن و ه و ل و
تيكوشاني هاو ه ل ا ن له خزمه ت پيغه مبه ردا له ماو ه ي ه لكه ن د ن ي
خه ن ده قدا، عيبره ت و په ن د ي گه و ر ه ي ل و و ر ده گيرئ، كه حه قيقه ت ي
يه ك س ا ن ي و هه مئا هه ن گييه كي تي دا ر ه ن گ ده داته وه: كه كو مه لگه ي
ئيسلام ي له نا و تاكه كانيدا ده چه سپي نئ، عه داله ت و يه ك س ا ن يه ك م ا ن ب و
رونده كاته وه كه له ئيعتبار ي ئيسلاميدا ته نيا شيعار و ر ه مزيك نيه
به پرواله ت كو مه لگه ي پي جوان ب ك ر ئ، يان بخري ته نا و چوار چيو ه يه كي
بري قه دار و به س! به لكو و عه داله ت و يه ك س ا ن ي دو و بنه م ا ي واقيع ي
ئه و ت و ن: كه قبي ه م و م ه بادي ئي ئيسلام ي به گشتي له وانه وه س ه ر
هه لده دهن، ما كي ره و شته به رزه كانن به ئاشكرا و به نه ي ئي.

ئه ت و پروانه پيغه مبه ر نه هات فه ر م ا ن به موسو ل م ا ن ا ن بكا
به ه لكه ن د ن ي خه ن ده ق و ئه و ا ن بخاته كار و ب و خ و ي ب ر و ا له قه ص ر و
باله خانه يه كي به رزه وه چا و دي ر ي ي ا ن بكا و ب و خ و ي پال ي ل و ب د ا ت ه و ه
پار و ي چه ر ب گلي ئي !!

ي ا ن نه هات له ئيحتي ف ا ل و كو بو نه وه يه كي به ر ف ر ا و ا ن د ا پاچ و
خا كه ن ا ز ي يه كي ك له هاو ه ل ا ن به سه ر ي په نجه ي ب ك ر ئ، گوايه ده س ت ك ر ا به
هه لكه ن د ن ي خه ن ده ك و واخ و د ه ر ب خا كه هاو به ش ي ئيشه كه ي ك ر د و ه،
ئه م ج ا ر پاچ و چه كو چه كه د ا ب ن ي و خ و ي بته كي ئي و ته پ و ت و ز له خ و ي
بكا ته وه. نه خه ي ر و ا ي نه ك ر د، به لكو و پيغه مبه ر ﷺ هاو كا ر ي
هه لكه ن د ن ي خه ن ده كي ك ر د و ه كو و ه ر يه كي له هاو ه ل ا ن و به و په ر ي مي ز و
توا نا و خا كي ي ا نه ش ا ن ي به ر ئيش ك ر د ن د ا، تا و ا ي لي هات ته پ و ت و ز هه مو و
جه سته ي دا پو ش ي و كه س له هاو ه ل ا ن ي تر جيا ي نه ده ك ر د و ه و ز و ر له و ا ن
بر س ي ت ر و ما ن د و ت ر ب و و، شيعر ي ره جه ز و حه ماس ئامي ز ي ا ن
ده خو ي ن د ن ه و ه ب و ئه و ه ي نيشات په يدا بكه ن پيغه مبه ر ي ش ﷺ له گه ل ي ا ن

نيوه شيعرى رهجهزى بۆ دهگوتنه وه. هاوه لآن ماندو ده بوون برسيان ده بوو پېغەمبەر سېرەي پېغەمبەر له هه مووان ماندوترو برسى تربوو، ئه وه يه حه قيقه تى يه كسانى و دادپه روه رى: كه شه ريعه تى ئيسلام له نيوان فه رمانپه واو خه لكدا، له نيوان ده وله مهندو هه ژارو ئه ميرو صه علوكدا چه سپاندويه تى. ئه تو نابىنى فه رعيك له فه رعه كانى شه ريعه ت و حوكمه كانى، ئيللا له سه ر ئه م بنه مايه دامه زراوه و به رعو ده ي ئه م مافيه.

په نا ده گرم به خودا: كه تو هه له ي وابه كى و ئه م هه لس و كه وته ي پېغەمبەر و هاوه لانى كه ئاماژه ي بۆكرا ناوبىنى ديموقراتى له سلوكدا يان له فه رمانپه واويدا! چونكه نيوان ئه و داب و نه ريتته ي پېغەمبەر و هاوه لانى په پره ويان ده كردو ئه وه ي ناوى ئى نراوه ديموقراتى عاسمان و ريسمانه و «قياسى كه شكيبه له مه شكى»!!

سه رچاوه ي ئه و يه كسانى و عه داله ته ي له ئايىنى ئيسلاميدا هه يه به ندايه تيكردن و ملكه چيبه بۆ خودا. ئه وه ش صيفه تيكي عام و گشتگيره بۆ ئاده ميزاد هه موويان، ياساى ئيسلام هه موو مروقه كان ده خاته يه ك ريزو يه ك ئيعتباريان بۆ داده نى. سه رچاوه ي ديموقراطيه ت به رچاو گرتنى راي زورينه يه. واته: ملكه چكردن بۆ راي زورينه، جا ته ببيعته و نيازى ئه و زورينه يه هه رچيبه ك بى.

له سه ر ئه م بنه ما و قاعيده و ياسايه شه ريعه تى ئيسلام ئيمتيازات و چينايه تى تيدانيه، كۆمه ليك حه صانه و پاريزراوى نيه و كۆمه ليك نه يانبى. هيج بيانو و پاساويك نيه بۆ دروستبوونى چينايه تى كوتله بازى، چونكه صيفه تى به ندايه تى و ملكه چكردن بۆ خودا، هه موو جوداوازى و فه واريقيك ده توينيته وه و ئيعتبارى بۆ دانانى.

سييه م: هه ر له م مه شه ده خويدا په ندو ئاموزگارى تر هه ن ديارده ي پېغەمبەر ايه تى له كه سايه تى موحه ممه دا خوئى ده نوينى و ده تخاته

بەردەم حالەتیک کە ئەندازەي خوشويستنى پېغەمبەر بۇ ھاۋەلانى ديارى دەکا و ليەۋە دەزاندرى کە تەشرىفى چەند دلسۆزى ھاۋەلانى بوۋە و ئەوانىش چەند ئەو زاتەيان خوشويستوۋە. لەمەشەۋە بەنمۈنەي موعجيزەيەكى ترى ئەو پېغەمبەرەمان ئاشنا دەبين کە پەرۋەردگار بۇ ريزنان لە پېغەمبەرەكەي رەخساندونى.

ئەو ديار دەي لە کەسايەتيە پېغەمبەرايەتيەكەۋە بەرچاومان دەكەۋى برىتييە لە روبەروبۈنەۋەي ئەو برىساتيە كوشندەيەي ناچارى كردبوو بەرد لەسەر ۋەرگى خۆي بېستى و نازارى برىسايەتي بەھۋى ئەو بەردەۋە كەمىك سووك بكا. دەيباشە چى پېغەمبەرى وا ليكرد تەحەممۈل ئەو جۆرە برىساتيە بكا و بەو برىساتيە ھاۋكارى ھەلکەندنى خەندەك بكا و كام كارەي قورس و گرانە لە ئەستۈي بگرى؟ ئايا بەتەماي زەعامەت و پاشايەتي ئەۋەي كرد؟! يان ھەزى لە كۆكردنەۋەي مال و سامان بوو!... يان ويستى شوينكەۋتە ھەۋا خواھان بۇ خۆي زۆربكا؟ ھەمۈو ئەو شتانە و تەماعارى تىيانا دژايەتيەكى ئاشكرايان ھەيە لەگەل ئەو ماندوبوون و برىسايەتيەي پېغەمبەر ﷺ لەپىنا و بلاۋكردنەۋەو گەياندنى ئايىنى ئىسلامدا دەيچەشتن. چەند دوورو ەقل نەگرە پياۋىك تەماعى لە جاھو شكۆمەندى و ملك و دەسەلاتداريدا ھەبى و بۇ بەدەستەينانسان صەبرو تەحەمۈلى لەسەر ئەو ئازارو ماندوبوونە ھەبى!!

بىگومان ئەو شتەي ھەلى دەنى بۇ تەحەممۈلكردنى ئەو جۆرە ئازارو نارەھەتيە، بەرپرسىيارىەتي پېغەمبەرايەتي و ئەمانەتي ئەو پەيامەي خراۋەتە ئەستۈي و گەياندنى بە خەلك و تىكۆشانى بى و چان و دلسۆزانە تا ئەۋپەرى سنوور بۇ گەياندنى پەيامەكەي بوۋە. ئائەم كەسايەتيە پېغەمبەريەتيە: كە لە ھاۋەبەشيكردنى ھەلکەندنى خەندەكدا بەۋجۆرە رەنگى دايەۋەو خۆي نواند.

ئەۋەلى لەۋ ميانەدا دەردەكەۋىيى لە خوشەۋىستى پېغەمبەر بۇ
 ھاۋەلانى ۋە بەزەيى ھاتنەۋە پېيان، ئەۋەيە كە بەئاشكرا لە ھەلۋىستى
 ئەۋ زاتەدا خۇي دەنۋىنى كاتىك جابىر دەيەۋىيى بەۋتۈزە خۇراكەي لە
 مالىندا ھەيە كەمىك ئازارى برسايەتى لەسەر پېغەمبەر ۋە بېرى لە
 ھاۋەلانى لاۋەرى. بېگومان ئەۋەلى جابىرى ھەلنا بۇ دەۋەتكردى
 پېغەمبەر سېرەلى پېغەمبەر ئەۋ دېمەنەۋەۋ كەبىنى پېغەمبەر لەبەر ئازارى
 برسايەتى بەردى لەسەر سكى خۇي بەستۋە. دەشيزانى: كە لەمالىدا
 ئەۋەندە خواردنە ھەيە بەشى شەش ھەۋت كەس بكا، ناچارۋو
 دەۋەتەكە بە ئەندازەي ئەۋ خواردەمەنىيەبكا كە ھەيەتى. بەلام چۈن
 تەسۋەر دەكرى پېغەمبەر سېرەلى پېغەمبەر لەۋ گەرمەي ئىشكرەدا بۇ ھەلەكەندى
 خەندەك ھاۋەلانى بەبرسايەتى جى بىللى ۋە لەگەل سى چۈر كەسدا بېۋا
 بۇ مالى جابىر بۇ ھەسانەۋەۋ خواردى ئەۋ خۇراكەي بۇي
 ئامادەكراۋە؟! لەكاتىكدا ئەۋ خوشەۋىستى بۇ ھاۋەلانى زۇر لە
 خوشەۋىستى دايك بۇ رۆلەي زياترە.

جابىر ناچارۋو دەۋەتكرەكەي سنوردار بكا ۋە بلى: ئەي
 پېغەمبەر خۇدا! خۇتو چەند كەسىك بفرمون بۇ مالى ئىمە، ئەمە
 شتىكى سۈرۈشتى بوو چونكە ئەۋ بەپىي ئەندازەي ئەۋ خواردنەي
 لەمالىدا بوو دەۋەت بكا. بەدىدى ئەۋ خواردنەكە بەشى ژمارەيەكى كەم
 دەكا، كەۋابى پېغەمبەر ۋە چەند ھاۋەلىكى بانگەيشتى خواردنەكە بكا.

ۋەلى پېغەمبەر سېرەلى پېغەمبەر بە دىدو تېروانىنى جابىر نەيدەۋانىيە شت.
 يەكەم مومكىن نىيە لەۋساتە ۋەختەدا خۇي لەھاۋەلانى جىياپكاتەۋەۋ
 خواردن ۋە ھەسانەۋەۋ بۇ خۇي ۋە چەند ھاۋەلىكى دەستەبەر بىي ۋە
 ھاۋەلانى ترى بە برسايەتى ۋە ماندويى لەسەر ئىشەكە جى بىللى.
 لەلەيەكى ترەۋە ناگونجى پېغەمبەر سېرەلى پېغەمبەر خۇي قەتيس بكا لەژىر

دەسەلاتى مادە و سنوره خوو پىۋەگىراۋەكانىدا، خودا بۇ خۇى بەدپەينەرى سەبەب و موسەبەب و رەخساندىانە، بۇ خودا زۆر ئاسانە خواردنى كەم زۆربىكا و ئەۋەندەى بەرەكەت تى بخا بەشى ھەموو ھاۋەلان بىكا و زىادىش بىمىنىتەۋە.

ھەرچۇنىك بوو پېغەمبەر ﷺ ۋاى بەباش زانى خۇى و ھاۋەلانى پىكەۋە خواردنەكە بخۇن و نىعمەتەكە چەندىك كەمبى لەناو خۇياندا بەشى بىكەن، ۋەكوو چۇن بەيەكەۋە مىحنەت و ناخۇشىيەكە چەندىك قورس و گرانە تىكرا شانيان بەرداۋە و بەيەكەۋە دەيچىژن. بۇيە جابىرى ناردەۋە بۇ مائەۋە خواردنەكە ئامادەبىكا و بۇ خۇشى بەناو ھاۋەلانىدا جاپىدا كە ھەموومان لەمالى جابىر دەۋەتتىن بۇ ناخواردن.

موعجىزە و شتى سەرئاسا لەم چىرۆكەدا ئەۋەيە: كە گوشتى مەرىكى پچوك و چەند مستە جۇيەك سەدان لە ھاۋەلانى پېغەمبەر ﷺ لى تىر بخۇن و لىشيان بىمىنىتەۋە، بەجۇرىك پېغەمبەر پىشنىارى بۇ مالى جابىر كرد: كە بەسەر دەرو جىراندا دابەشى بىكەن... بىگومان ئەم روداۋە سەر ئاسايە سەرسورپەينەرە كە بۇ پېغەمبەر دەستەبەر بوو، رىزلىنانىكى خودايى بوو بۇ ئەندازەى خۇشەويستى پېغەمبەر بۇ ھاۋەلانى و گوئ نەدانى بە ھۆكارە مادىيەكان و كارىگەرييان لەئاست دەسەلاتى خودادا.

ئەۋەى دەمەۋى لەخوينەر كە بەوردى سەرنجى خۇى بداتە نمونەى ئەم جۇرە موعجىزانەى كەخودا پشتگىرى پېغەمبەرى خۇى پى دەكردو ھۆكارە مادىيەكانى ۋەلادەنان. ئەم موعجىزانە گىرنگىر شتىكن كە مەعالىمى كەسايەتى پېغەمبەرايەتى ئەۋزاتە دەخەنە پوو بۇ كەسىك بەوردى لىكۆلىنەۋەيان تىدابىكا.

دهمه وې خویندر به فیکری وردی سهرنج بداته ئه م حه قیقه ته، لیی وردبیته وه، به ئه ندازه ی ئه وه ی که سانی دی زیده روئی ده که ن له پشت تیگردن و گوئی پینه دان.

چوارهم: ده بی حکمه ت له وه دا چیبی: که پیغه مبر راویژنی له گهل هندی له هاوه لانی کرد؟ له وه دا که ناشته وایی له گهل هوژی غه طه فان بکاو سییه کی میوه و بهروبومی مه دینه یان بداتی له پینا و ئه وه دا ئه و هوژه پشتگیری قورپه یش و هاوپه یمانانیا ن نه که ن و له شه پرکردن دژی موسولمانه کان پاشگه ز بینه وه.

ده بی چ ده لاله تی ته شریعیه ک له م راویژو پیشنیاران ه دابی؟ حکمه ته که ئه وه یه پیغه مبر ^{سیدو} ^{د شکر} ده یه ویست دلنیابی ئاخو تاچ ئه ندازه یه ک هاوه لانی ناماده باشی بهرگریان تیدایه. هیژی مه عنه وی و پشت به ستیان به خودا له چ ناستیکدایه؟ وپرای ئه وه ی له نکاو و چاوه پروان نه کراو ئه و ه موو ئه حزب و خیل و لایه نه موشریکانه گه ماروی مه دینه یاندا، ویستی بزانی هاوه لانی وره یان تا چهنده و نیازیان چیه، به تایبه تی که به نو قورپه یظه نیشانه ی پاشگه زبونه وه یان ئی دهرکه وت و عه دو په یمانی خو یان له گهل موسولمانه کان هه لوه شانده وه.

داب و نه ریټی پیغه مبریش وه هاوو هه رگیز نه یده ویست هاوه لانی راپیچی شهرو جهنگیک بکا یان بیانخاته موغامه ریه که وه: که له ناخی خو یاندا ناماده باشی یان نه بی، یان پروایان به سهره نجام و سودو ناکامی نه بی. بیگومان ئه م شیوازه له دیارترین ئوسلوبی پیغه مبر بوو له گهل هاوه لانی. بویه ئه و پیشنیاره ی خسته بهرده م هاوه لانی و ویستی رای ئه وان وه ربگری. ئه وه شی پیراگه یاندن: که ئه و پیشنیاره نیگا و ته بلیغی خودایی نیه و راو بوچونیکی زاتی خو یه تی ده یه وی شه وکه تی

موشرېكه كانى پى بشكىنى له حالېكدا هاوه لانى تواناي بهرگرى و روبه روبوونه وى موشرېكه كانيان نه بى.

ده لاله تى ته شرېعى له م راويز كړدنه پېغمبەر له گه ل هاوه لانى له وده كورته ه لده هيندرى كه راويزو راگوړينه وه «له شتيكدا كه نه صصى تيدا نه هاتې» مه شروع جگه له وه هېچ ده لاله تىكى نه وتوى تيدانييه كه بو موسولمانان ره وابى كاتيك ولا تيان دهوره دره به شيك له زهوى خويان يان به روبوومى زهوى و زاريان بدن به دوژمن له پيناوى واز هينانيان له گه مارودان.

چونكه نه وه شتيكى چه سپاوه له نوصولى شهريعه تى ئيسلاميدا كه نه وهى ده بيته به لگه له ه لس و كه وتى پېغمبەر سېرې پېغمبەر گو فتارو كرداريه تى به مخرجيك نايه تى قورئان نازل نه بووبى. ره خنه ي ئى گرتبى. وه ئى نه و شتانه ي كه له سنوورى راويزو راگوړينه وه پېغمبەر سېرې پېغمبەر تاووتوى كردبى نه وه نابيتته به لگه و به هېچ حالېك به ده ليل حسيب ناكړى. چونكه راويز سهره تا وېده چى مه به ست لى دهر خستنى راي ناو دل و دهر وونى جه ماوهر بى و راويزى له وجوړه ش موماره سه كردنى عه مه ليه ي پروه رده ييه و به س!

دووباره نه و راويز كړدنه نه گره بكه وتايه بوارى ته نفيز كړدنه وه له وانه بوو نيگاي ناسمانى نازل بويايه و ره خنه ي ئى بگرتايه. ئيتړ نه وكاته هېچ ده لاله تىكى ته شرېعى تيدا نه ده بوو. وېر اى نه وه ش زانايانى سېره نه وه يان چه سپاندوه كه پېغمبەر سېرې پېغمبەر له گه ل هوزى غه طه فان نه صولحي كردوه، نه نيازى صولحيشى هه بووه، به لكو كاره كه تنه تاوتوى كردن و پرس و رايه كى سهر سهره كى بووه و به س!

نه مه م بويه به وجوړه دريژر پيدا چونكه تاقمىكى نه ناسراو له م روژگاره ي ئيمه دا پيان وايه «تاخواس حه زبكا رايه كه يان نامويه» نه م

تاقمه دهلین: پیویسته موسولمانان سهرانه بدهن به ناموسولمان
لهکاتیک دا پیویستییهک داخوازی نهوهبوو، بهلگهشیان نهوهیه دهلین:
پیغه مبر صلی الله علیه و آله له غهزای نه حزابدا راولیژی به هاوه لانی کرد بۆنه وهی
سهرانه و بهرتیل بدا به هۆزی غه طه فان!!

به بی له بهرچاو گرتنی نه وهی رونمان کرده وه: که ناوه پۆک و مانای
رایهک که بخریته بهر راولیژی تاوو تووی کردن نابیته دهلیل و بهلگه
ته شریعی نازانین چ په یوه ندیهک هیه له نیوان سهرانه دان و شتییک که
دوو لایه نی به شه رها توو صولحی له سهر بکه ن!؟

ئه گهر بلیی تو وایدابنی موسولمانان به هوی زه عیفی و
بیده سه لاتییان ناچار بوون که میک له مال و سامانیان بدهن بۆ پاریزگاری
له ژانی خویمان و بۆنه وهی قه لاجۆ نه کرین، ئایا بۆیان رهوانیه نه
هه لویسته بنویفن؟؟ نه سیاسه ته په پیره و بکه ن؟

وهلامی نه م پرسیاره نه وهیه دهگوتری زۆر حالاتی واهن مال و
سامان له موسولمانان زهوت دهکری و مال و ملکیان ده بیته غه نیمه و
دهستکه وتی دوزمنانیان و کافر دهستدریژی دهکهنه سهر ولاتی ئیسلام و
خیرو خیراتیان به تالان ده بهن و دهستی به سه ردا ده گرن. ناشکرایه
موسولمانان به ناره زوی خویمان و له ریگه ی فتوای ئیسلامی ملکه چی نه
حاله تانه نابن به لکوو به زۆرو ناچاری په نا بۆ حاله تی واده بهن و له گه ل
نه وه شدا چاوه پروانی هه لی ره خساون بۆنه وهی مافی خویمان وهر بگرنه وه و
خویمان له ژیر دهستی و چهوسانه وه رزگار بکه ن. نه تو ئاگاداری و
دهزانی: که نه حکامی شه ریعه ی ئیسلامی خیطابی خوئی ئاراسته ی
که سییک دهکا که ناچارو زۆر لیکراو نه بی، مندا ل نه بی، شییت و خه ره فاو
نه بی.

كەوابو كارىكى نەگونجاو بېھودەيە بىنن حالەتتىكى ئاوا داتاشىن و لەدەرەھەي چوارچىئەي تەكلىف كېشى بىكەين بۆئەھەي ھوكمىكى تەكلىفى دابىرئىن لەسەر ئەساسى رەئى و بەرژەھەندى و خۇگونجاندىن.

پېتجەم: موسولمانان چۆن لەم شەپەدا سەرکەوتن و چۆن و بەھەي چىيەھە توانىيان موشرىكەكان بشكىنن؟ بىگومان ئىمە بىنىمان ئەھە وسىلەھە ھۆكارەي پېغەمبەر لە غەزەي بەدردا پەنەي بۆبىرەھەمان ھۆكارو ھەسىلەھەو كە لەغەزەي ئەھزابدا پەيپەھەي كىرە ئەھەيش پارانەھەو لالانەھەي زۆرەھەكول بوو لە بارەگەي پەرەردگار.

بەلکەو ئەھە حالەتەي پارانەھەو لالانەھەيە كارىكى ھەمىشەيەي پېغەمبەر بوو، ھەركاتى رەبەروى دوزمن ببوايەھە يان بچويەيە بۆ جىھاد ئەھە حالەتەي پتر چىرەكەردەھەو زۆرتى دېبرا بۆ پارانەھە. بىگومان ئەھە ھۆكارو ھەسىلەيە كارىگەري لەھەموو ھۆكارىكى مادى زىاترەھە ھۆكارو ھەسىلەيەكە بەبى گرتەبەري و رەچاوكردنى بەشىۋەي راست و دروست بارودۆخى موسولمانان باش نابى و لەھىچ شەپە ئاشتىيەكدا سەرکەوتتو نابى.

بەلام چۆن موشرىكەكان بەھە زۆرى و بەھىزىيەھە شكان؟ دواي ئەھەي موسولمانەكان خۇيان گرت و ھەبىرو ئاراميان تىدا بەرجەستەبوو بەپاستى پەنەيان بۆ خودا بىرەھەدەل لىي پارانەھە پەرەردگار رەشەباو زىيانىكى واى بۆ كافەرەكان نارد: كە بەتەواوى ورەيان بېروخى و سوپا و لەشكرى خوداىي ھاتە سەريان و تىكى شكاندىن. پەرەردگار لە قورئاندا ئەھە حالەت و چۆنىيەتەي بەسەر كافەرەكاندا ھات رادەنۆينى و دەفەرموى:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا، إِذْ جَاؤُوكُمْ مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ

مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا، هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا، وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا، وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا، وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُلِوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّوْا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا، وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُولُونَ الدِّهَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مِنْهُمْ عَلَى مَا كَانَ عَلَى بَرَائِفِ الَّذِينَ ابْتِغَوْا هَاهُنَا دَارَ مَغْرَبٍ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ وَأَنْتُمْ أَنْتُمْ كَذِبُونَ، أَفَلَا يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ أَلَّا يَخْلُوا مِنْكَ إِلَّا لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَا يَتْلُوا فِي الْإِسْقَاطِ الَّذِي يَرْسِلُ فِيهِمْ مِنْ بَيْنِ الْأَيْدِي، وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مَا يَكُونُ لَكُمْ عَهْدُهُمْ فِي الْأَرْضِ خَلْقًا يُذَكَّرُونَ، فَذَرْنَاهُمْ وَمَا نَحْنُ بِفَاعِلٍ، وَكَانَ اللَّهُ عَلَى الْأَعْرَابِ نَذِيرًا، يَخْسِبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا لَكُمْ، وَلَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا، وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا، مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا، لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا، وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيمًا - الأحزاب / ٩-٢٥ }.

ئەم مانایە کە لە غەزاکانی پیغمبەردا دووبارە دەبیتهوه، مانای ئەوە نییه موسولمانان هەلنێ بو موغامەرەو جیهاد بەبێ خو ئامادەکردن و دابینکردنی پێداویستی شەپو جەنگ. بەلکوو ئەمە ئەوەمان پێنیشان

دەدا: كە پىۋىستە ئەو ھەقىقەتە بزانى: كە بەراستى و دىلسۆزى پشت بەستىن بەخودا لەپىشەوھى ھەموو ھۆكارو وەسىلەى سەرکەوتنە جىاجىاكانى گۆرەپانى روبەروبونەوھى دوزمەنە. ھىچ كام لە وەسىلە و ھۆكارەكانى ھىز سود بەخش نابى ئەگەر وەسىلەى پشت بەستىن بەخودا و پارانەوھ لىي بە دىلسۆزى و بەكوئى لەگەلدا نەبى. ھەركاتى لە كردارو گوڤتارى موسولماناندا ئەو ھۆكارە گىرنگە رەنگى دايەوھ ئىتر چاوەپوانى موعجىزاتى سەرکەوتن بە، سەرکەوتنى بەرچا، سەرکەوتنى پىرۆز.

ئەگىنا ئەم زىيان و رەشەبا ترسناكە لەكوئە ھات و كى رەخساندى ئاوا سەربازخانەى موشرىكەكان خاپور بكا، خىمە و كۆلەكە و سنگى داكوتراوى رەشمال پىۋەبەسترا و ھەلكەنى و لولى بدا، بەبى ئەوھى موسولمانان لەنزيكيانەوھ ھەستى پى بكن و كاريگەرىي ھەبى لەسەريان؟ لەوى زىيان و لولدان كۆلەكە و سنگى رەشمالى داكوتراويانى ھەلكەند و ترسى خستە دلى موشرىكەكان و رەى روخاندن، لەكاتىكدا موسولمانەكان لىيانەوھ نزيك بوون و بۆئەوان كزەبايەكى فېنكى نىرم و خوش بوو ھىچ پىي ناپەھەت نەبوون.

شەشەم: پىغەمبەر ﷺ نوپىژى عەصرى فەوتا، لەبەر زۆر مەشغولى ئاگاي لەوھەنەبوو كاتى نوپىژ ھاتووه، تا خۆر ئاوانەبوو بەخۆى نەزانى كە نوپىژى نەكردووه، دواى نوپىژى شىوان بەقەزا نوپىژى عەسرى گىپرايەوھ. لەھەندى رىواياتدا ھاتووه: نوپىژە چووهكە زياد لە نوپىژىك بوو، چەند نوپىژىك بوون. كاتى خۆرئاوا بوو، دەستى بەرخۆ كەوتەوھ و كارە زۆر پىۋىستەكانى ئەنجام دان. يەك بەدوو يەكدا نوپىژە فەوتاوھەكانى گىپرانەوھ.

ئەمە دەلالەت لەسەر مەشروعیەتی گێڕانەوهی نوێژی چواو دەکا. ئەم حوکم و یاسایە بەو هەلناوەشیتەوه کە هەندیک بۆئەوه چوون گوايه دواخستنی نوێژ بۆ مەشغەلەتی پێویست رەوا بوو و دوايی کە نوێژی ترس تەشریع کرا نەسخ بۆتەوه. چونکە نەسخی ئەم حوکمە - ئەگەر راستیش بێ روناکاتە مەشروعیەتی گێڕانەوه، بەلکوو رۆدەکاتە ئەوه ئایا دروستە نوێژ دواخزێ لەبەر مەشغەلەتی پێویست، واتە: نەسخ بوونەوهی رەوايی دواخستنی نوێژ نەسخ نیە، چونکە گێڕانەوهی نوێژ مەشروعیەتیەکی چەسپاوه، لەلایەکی ترهوه ئەوهی دەللی قەطعی و چەسپاو دەیکەین ئەوهیە کە دەگوترێ: نوێژی ترس پیش ئەم غەزایە تەشریع کراوه، وەکوو لەباسی غەزای «ذات الرقاق» دا ئاماژەمان پیکرد.

یەکیک لە بەلگەیی مەشروعیەتی گێڕانەوهی نوێژ ئەو فەرموودەیە: کە لە صحیحەیندا هاتوو و چەسپاوه: دەلێ: پیغەمبەر ﷺ دواي ئەوهی لە غەزای ئەحزاب گەرایەوه ناو مەدینە فەرمووی:

{لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدُ الْعَصْرِ «أَوْ الظُّهْرِ» إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ}. واتە: هیچ کام لەئێوه نوێژی عصر «یان نیوهرۆ» نەکا تا نەچیتە ناو بەنو قورەیظە.

هەندێ لە هاوێلان لەریگای چوون بۆسەر بەنو قورەیظە کاتی نوێژیان ئی هات، بڕیکیان وتیان: نوێژ ناکەین تا نەچینە ئەوێ، هەندیکیشیان وتیان: نا نوێژە کەمان دەکەین، فەرموودەکی پیغەمبەر ﷺ مەبەستی ئەوه نەبوو، تا نەچینە ئەوێ نوێژ نەکەین، بەلکوو مەبەستی ئەوه بوو ئێمە پەلەبکەین. ئیتر هەندیکیان لەریگا نوێژیان کردو. هەندیکیشیان دواي گەیشتنیان بۆ ئەو شوێنە بەقەزا نوێژەکیان گێرایەوه.

کە واجب بوونی گێڕانەوهی نوێژی فەوتاو چەسپا، ئیتر چوون یەکە ھۆکاری نوێژ چوونەکە نوستن بێ، یان کە مەترخەمی بێ یان نەکردنی

نويژەكە بە ئەنقەست بى، چونكە «دوای چەسپاندنى بەلگەى گشتى لەسەر واجب بوونى گىرانهوہى نويژى فەوتاو» ھىچ بەلگەىك نىە مەشروعىيەتيەكە تايبەت بكا بەھەندى ھۆكارى فەوتاندنەوہ بە ھەندىكيانەوہ نا. خو ئەوانەى لەريگای چوون بۆسەر بەنو قورەيظە نويژەكەيان چو، ھۆكارى نويژ چوونەكەيان نەنوستن بوو نە لەبىرچوونەوہ بوو. كەوابوو ھەلەيەكى گەورەيە: كە رەوايى گىرانهوہى نويژى فەوتاو تايبەت بكەين بە نويژە فەوتاوێك كە بە ئەنقەست نەفەوتابى، ئەمە دەق وەكوو ئەوہ وايە: تايبەتى شتيك بكەى بەبى ھەبوونى مخصصى شەرى، ئەمەش شتيكى نەگونجاوو نەشياوہ ويەدەچى برى كەس واگومان بەرن و بلين: بەلگە و دەليلى چەسپاو ھەيە تەخصيلى ئەو بەلگە گشتيانەى مەشروعىيەتى گىرانهوہى نويژى فەوتاو دەكا. ئەويش مەفھومى موخاليفى ھەديشى {مَنْ نَامَ عَنْ صَلَاةٍ أَوْ سَيِّئًا حَتَّى ذَهَبَ وَقْتُهَا وَعَلَيْهِ قَضَاؤُهَا إِذَا ذَكَرَهَا} يە.

مەفھومى موخاليفى ئەم دەقە ئەوہيە نويژ ئەگەر بەھۆى غەيرى نوستن و لەبىرچوونەوہ فەوتا گىرانهوہى مەشروع نىە.

وہى ئەمە وەھم و خوڤەلەتاندنە، نابى بەسەر فيرخوازى زانا و بەرچاو رووندا تىپەرى، چونكە مەبەست بە فەرموودەكە ئەوہنيە فەرمان بە مروقى نويژ فەوتاو بەھۆى نوستن يان لەبىرچوونەوہ كرابى: كە نويژەكەيان بگىرنەوہ و جگە لەم دوو پىپرە، فەرمانەكە شمولى كەسى تر ناكە. بەلكوو مەبەست جەختكردنەوہيە لەسەر قەيدى «إِذَا ذَكَرَهَا» ئەمەيش بۆ ئاگادار كردنەوہيە: كە مەرج نىە كەسيك نويژى فەوتا چاوہروان بكا تا لەروژى دووہمدا كاتى ئەو نويژە دى ئەمجار قەزای بكاتەوہ. بەلكوو پىويستە لەگەل بىرى كەوتەوہ خىرا ھەول بەدا بگىریتەوہ، جا كەتۆ ئەمەت زانى و زانيت: كە مەبەستى پىغەمبەر ^{سەددى} ^{سەددى}

ئه‌وه‌بوو: كه ئاماژه‌مان پێ كردو صیغه‌ی فهرمووده‌كه‌ش خۆی ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نئ و ئه‌وانه‌ی راڤه‌ی فهرمووده‌یان کردووه زانا و شاره‌زان له‌بوا‌ری هه‌دی‌شا هه‌روایان فهرمووه، ده‌زانی كه هه‌یج ده‌لاله‌تی‌کی ته‌شریعی نه‌یه په‌یوه‌ندی به مه‌فهومی موخالیف بۆ نوستن و له‌بیرچوونه‌وه هه‌بێ له فهرمووده‌که‌دا.

غه‌زای به‌نو قوره‌یظه

له سه‌حیحی بوخاری و موس‌لیمدا هاتوه ده‌فه‌رموئ: کاتێک پێغه‌مبه‌ر ^{نێبووی} له‌غه‌زای خه‌ندهق گه‌راپه‌وه و چه‌کی دانا و خۆی شت و چلک و پیسی له‌خۆی کرده‌وه هه‌زه‌تی جو‌برائیل هاته‌ لای و فهرمووی: ئه‌وه تۆ چه‌کت داناوه و خۆت کردۆته‌وه؟ به‌خودا ئێمه‌ی فریشته هه‌یشتا چه‌کمان دانه‌ناوه، هه‌سته خۆت بیه‌سته و چه‌ک هه‌لبگره‌وه و بۆیان بچۆ، پێغه‌مبه‌ر ^{نێبووی} فهرمووی: بۆ کوێ بچم؟ هه‌زه‌تی جو‌برائیل فهرمووی: بۆ ئه‌وئ ئاماژه‌ی بۆلای هۆزی به‌نو قوره‌یظه کرد، ئیتر پێغه‌مبه‌ر ^{نێبووی} سوپای سازداو چووه سه‌ریان ^{نێبووی} «۱».

به‌ناو موس‌ولمانه‌کاندا جا‌ری‌دا: {أَلَا يُصَلِّينَ أَحَدُ الْمَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ} که‌س نوێژی عه‌صر نه‌کا تا نه‌چیتته ناو به‌نو قوره‌یظه.

خه‌لکه‌که خه‌را خۆیان سازدا و که‌وتنه‌پێ، هه‌ندیکیان له‌پێگا کاتی نوێژی عه‌صریان ئی هات، که‌وتنه راجیاییه‌وه هه‌ندیکیان وتیان نوێژه‌که ناکه‌ین تا نه‌چینه ناو به‌نو قوره‌یظه. چونکه پێغه‌مبه‌ر ^{نێبووی} وای فهرموو: بێکیان وتیان نه‌خه‌یر ئێمه نوێژی خۆمان هه‌کەین، پێغه‌مبه‌ر داوای ئه‌وه‌ی ئی نه‌کردوین نوێژه‌که‌مان دوا‌بخه‌ین، هه‌ریه‌که‌یان په‌یره‌وی

راي خۇي كرد، دوايى بۇ پىغەمبەريان باسكرد هيچ لايەكياىى بههله دانەنا^۱ .

پىغەمبەر ﷺ به لەشكرىكهوه گەمارۆي بهنو قورەيظهيدا. ئەوان له قەلاكانياندا خۇيان قايم كردبوو. ماوهى گەمارۆدانەكه بىست و پىنج شەو يان بىست و پىنج رۆژي خاياند^۲ .

گەمارۆدانەكه تىنى بۆهينان، خودا ترسى خستە دلپانهوه. ئىبنو هيشام رىوايهتى كردووه دەلى: كهعبى كورى ئەسعد كاتى زانى پىغەمبەر سووره لەسەر گەمارۆدانەكەيان و وازيان لى ناهيئى: به جولهكهكانى گوت: ئەي هۆزى جولهكه! ئىوه بۆخوتان دەزانن چتان بەسەرھاتوو و روبەپوى چى بوونەوه. من سى ريگاتان بۆ دادەنيم يەككىيان بگرنەبەر، وتيان ئەوسى ريگايانە چىن؟ وتى: با بەراستى بى پىچ و پەنا شوين ئەو پياوه «واتە: پىغەمبەر» بكهوين، سويندم بەخودا هەمووتان بۆتان دەرکەوتوو كه پىغەمبەرى خودايە، ئەمە ئەو زاتەيە له تەورات و ئىنجىلدا باسى كراوه و نيشانەكانى ديارى كراون. ئەگەر ئيمانى پى بىنن ئەوكاتە ئەمىن دەبن له كورپو خوین و ئافرەتتان هەموويان سەلامەت دەبن. وتيان وەللا واز له حوكم و ناوهرپۆكى تەورات و ئايىنى خۆمان ناهيئىن. وتى: كهواتە باپيش وەخت منال و ئافرەتى خۆمان بكورژىن و ئەمجار بە شمشىرى روتەوه برۆينە دەرى قەلا، شەر لەگەل موحەممەد و هاوەلانى بكەين، هەتا لايەكمان بەلايەكدا ساغ دەبيتەوه، ئەوكاتە ئەگەر ئيمە تياچووين ئەوه تيدا دەچىن و نەوه و ژن و مندالمان نەماوه پەرۆشمان بن و بلين: ئاخو دوا ئيمە چىيان لى

۱ - ئەم فەرموودەيه مۆتەفەقى بوخارى و موسلىمه.

۲ - ئىبنو هيشام دەلى ماوهى گەمارۆدانەكه بىست و پىنج رۆژ بووه. ئىبنو سەعد له طەبەقاتدا دەلى پانزە رۆژ بووه.

دې. وتيان: جابۇ ژىن و مىندالمان بىكوزىن ئەوان تاوانيان چىيە؟ وتى: دەيباشە ئەگەر ئەۋەشيان ناكەن بېۋىنە دەرەۋە خۇمان تەسلىم بىكەين سا بەلكو مۇجەممەد ئەمانمان بىداتى. بەۋەش رازى نەبۇن و ھەرسى پېشنىارەكانى كەعبىيان رەتكردهۋە.

پاشان كە تىنيان بۇھات و ناچاربۇن وتيان: لەسەر حوكمى پېغەمبەر ^{سەئىدى} نىمە لە قەلاكانمان دىينە دەرەۋە و خۇمان تەسلىم دىكەين. بەنو قۇرەيظە ھارپەيمانى ھۆزى ئەۋس بۇن. پېغەمبەر ^{سەئىدى} ۋاى بەباش زانى حوكمدان دەربارەيان ھەۋالەى يەكىك لە ئەۋسىيەكان بىكا. ئەۋەبۇ بېرىارەكەى دايە دەست سەعدى كۇرى مەعاد، سەعدىش لە غەزاي خەندەقدا تىرىكى لىدراۋو بىرىندار بۇو، لەژىر خىمەيەك تىمار دىكرا، جا كە پېغەمبەر حوكمى بەنو قۇرەيظەى خستە لاي سەعدى كۇرى مەعاد و ئەۋ ھەۋالەى بۇ سەعد نارد، سەعد بەسۋارى گوى دىرىژىك ھات: كەنىك بۇۋە لەۋ مژگەۋتەى كە پېغەمبەر رەنگى بۇ رىشتبۇۋ لەناۋ بەنو قۇرەيظە ^۱، بۇ رىزلىننى، پېغەمبەر ^{سەئىدى} بە ئەنصارەكانى فەرمۇ: {قُومُوا إِلَىٰ سَيِّدِكُمْ أَوْ خَيْرُكُمْ}. لەبەر گەۋرەكەتان يان پىياۋ چاكتان ھەلسەنە ھەۋا. ئەمجار بە سەعدى فەرمۇ: ئەۋانە لەسەر حوكم و بېرىارى تۆ لە قەلاكانيان دابەزىون. سەعد وتى: بېرىارى مىن دەربارەيان شەركەريان بىكوزىن، باقى مىندال و ئافرەتيان بىكرىن بە كۆيلە و سەبايا.

پېغەمبەر ^{سەئىدى} فەرمۇ: بەپراستى بە گۆيرەى حوكمى خودا بېرىارت بۇدان ^۲.

۱ - واتە: مەبەست بىۋ مژگەۋتە مژگەۋتە پېغەمبەر نىە كە لەمەدىنەدايە.

۲ - متفق عليه. ئەۋ مەشھۇرە بە. مسجد الرسول..

ئەمجار سەعد وتى: خۇدايە تۆ ئاگادارى ھېچ شەتتىكىم ئەۋەندە پى
خۇش نىيە كە لەپىنا و رەزامەندى تۆدا جىھاد دژى نەتەۋەيەك بىكەم: كە
پېغەمبەرەكەتياڭ بەدرۆ خىستۆتەۋە! لە زىدو نىشتىمانى خۆى دەريان
كردوۋە. خۇدايە! مەن واگومان دەبەم شەپرت لەنىۋان ئىمە و ئەۋاندا كۆتا
پى ھىناۋە، ئەگەر شەپركردن لەگەل قورەيش ماۋە، خۇدايە تەمەنم
درىژبەكە تا لەپىنا و رەزامەندى تۆدا جىھاد بىكەم، خۇدايە ئەگەر شەپرت
لەنىۋان ئىمە و ئەۋان كۆتا پى ھىناۋە بىرىنەكەم بىتەقىنە و خوينم
بەربىي و بەۋ بىرىنە بىرم. ئىتر خوينى بىرىنەكەى بەربوۋ، پېغەمبەر ﷺ
لەنزىك مزگەۋتەكەۋە خىمەيەكى بۆ سەعد ھەلدابوۋ چاۋدىرىكى تەرخان
كردبوۋ زوۋ زوۋ سەرى ئى بدا: كە كىشەى بەنو قورەيىظە تەۋاۋ بوۋ
بىرىنەكەى سەعد كولايەۋە، لەخوار خىمەكەى سەعدەۋە خىمەى بەنو
غەفار ھەبوۋ، كە سەعد خوينى بىرىنەكەى بەربوۋ لافاۋى خوينەكە
رۇيشت بۆناۋ خىۋەتى بەنو غەفارو ئەۋان ھاۋارىان ئى ھەلساۋ وتيان:
ئەم خوينە چىيە لەلاى ئىۋە جۆگەلەى بەستوۋە دى بۆلاى ئىمە؟ كە
سەيرىان كرد خوينى سەعدە لە بىرىنەكەى دەچۆرى، لەئاكامى ئەم
خوين بەربوۋنە سەعد كۆچى دوايى كرد^(۱).

لە رىۋايەتتىكى ئىمامى ئەحمەددا ھاتوۋە دەفەرمۇي: بىرىنەكەى
سەعد لەۋكاتەدا كە خوينى ئى بەربوۋ بە ئەندازەى شوينى گۋارە لە
گويچكەدا دەبوۋ واتە: تەۋاۋ سارپىژ بوۋ بوۋ گۆشتەۋە زونى ھىناۋەۋە
تۆزىكى مابوۋ.

ئەمجار بەپىي بىرىارەكەى سەعد جۈلەكەكان لە قەلاكانيان ھىندرانە
دەرەۋە راپىچ كران بۆلاى خەندەكەكانى مەدىنە و پىاۋەكانيان لە مىليان
دراۋ ژن و مىندالىيان كران بە سەبايا و كۆيلە و دابەشكران، يەككىك لەۋانەى

راپیچی شوینی کوشتن کراو لەملی درا حویە ی کوپری ئەخطەب بوو ئەو
پیاوہی ھەولیدا بەنو قورە یظە رازی بکا پەیمان ھەلۆە شیننەوہ و غەدر
خیانەت بکەن، ئیبنو ئیسحاق ریوایەتی کردووە دەلی: حویە ی ھیندرا
بۆلای پیغەمبەر ^{سیرای} ھەردوو دەستی بە ملیەوہ بەسترا بوون، کە سەیری
پیغەمبەری کرد، وتی: وەللاھی من سەرزەنشتی خۆم ناکەم لەوہ دا کە
دوژمنایەتی تۆم کردووە، بەلام کەسیک خودا ریسوای بکا ریسوا دەبی.
پاشان لەملیاندا.

پەندو نامۆژگاری:

زانایانی ھەدیث و سیرە لەئەم روداوہی بەنو قورە یظە چەند
حوکمیکێ گرنگیان دەرھیناوە، ئیمە لەم خالانہی دوا ییدا چریان
دەکەینەوہ.

یەکەم: دروستە شەر لەگەڵ ئەوانە بکری کە پەیمان دەشکینن و لە
بەلین و وادە ی خوێان پاشگەز دەبنەوہ. ئیمامی موسلیم ئەو حوکمە ی
کردووە بە عینوانی غەزای بەنو قورە یظە.

ناشتی و صولح و بەلین و داوای ئەمان و گیان پاراستن لەنیوان
موسولمانان و ناموسولماناندا چەند شتیکن پیویستە موسولمانان ریزیان
لی بگرن و پییانەوہ پابەندبن، ھەتا لایەنی بەرامبەریان پییانەوہ پابەندبن
دەبی ئەمان ریزیان لی بگرن. ھەرکاتیک لایەنی بەرامبەریان پییانەوہ
پابەند نەبوون و شکاندیان رەوا یە بۆ موسولمانان شەریان لەگەڵ بکەن.

دووەم: دروستە ھەکەم دانان و دیاریکردنی یەکیک بۆ بپارردان لە
کاروباری موسولمانان. نەوہوی دەفەر موی: لەم ھەدیثە ی بەنو
قورە یظە دا ئەوہ ی لی وەردەگیری کە تەحکیم و ھەکەم دانان لە کاروباری
گرنگی موسولماناندا دروستە، فەرمانرەوا دەتوانی بپارردان دەر بارە ی
کاریکی گرنگ بداتە دەست موسولمانیکێ عادل و لیزان و گونجاو بۆ

برپار دان و یه کالآ کردنه وه. زانایان کوږایان هه یه له سه ره وه که حه که م دانانی حه زه تی عه لی کاریکی ره و ابو وه، که خه واریجه کان ناره زایان دهربری و به ناشه رعییان له قه له مدا، حه زه تی عه لی به به لگه ی به هیزو ره و بو ری دان. هه روا حه دیشه که نه وه ی لی وهرده گیری: که درسته موصاله حه و ناشته وایی له گه ل دانیش توانی گوندیک یان قه لا و دژیک بکری به پیی راو و برپاری حه که میکی موسولمانی عادل لیزان. پیو یستیشه نه و حه که مه حو کمیک دهریکا که به رژه وندی موسولمانانی تیدابی، که برپاریشیدا ده بی موسولمانان پابه ندی حو که که ی بن، بو موسولمانان و بو فرمانره وای موسولمانیش ره وانییه له و حو که ی دهیدا پاشگه زبینه وه. به لام پیش حو که مدانه که ده توانن حه که مه که له مه سنولیه ت بخن «۱».

سییه م: راجیایی له فروعاتی دیندا و ئیجتیهاد تیدا کردنی، کاریکی زهرورییه. په یدابوونی ئیختیلاف له ناو صه حابه دا دهرباره ی تیگه یشتن له و فرموده ی که ئاراسته ی کردن و فرمودی: {أَلَا لَا يُصَلِّينَ أَحَدُ الْعَصْرِ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ} به و شیوه ی باسما ن کردو بیده نگ بوونی له پیغه مبه ر له کاره که یان و سه رزه نشت نه کردنی هیچ لایه کیان به لگه یه کی به هیزه و ده لیلیکی گرنگه له سه ر بنه مایه کی شه رع ی و چه سپاندنی بنه مای راجیایی له فروعیاتی دیندا و ئیعتیبار کردنی هه ردو و لای راجیاواز به کار ره و او کرده وه دروست و شه و اب ئامیز «جا یه کسانه ئیمه: بلین: له بواری ئیجتیهاد دا موصیبه که یه کی که یان زیاتره» هه روا نه وه شی تیدایه که هه و لدان بو دهره ی نانی حو کم و دوزینه وه ی ریگا چاره بو مه شاکیل. هه روا ریشه کیش کردنی هه رخیلاف و راجیاییه که له فروعی ئاییندا که له ده لاله تی «ظنی» یه وه سه ر هه لده دا کاریکه ره نگه

ئەنجامدانى نەكەرى يان تەصەور نەكەرى. پەرۋەردىگار بەندەكانى خۇي بەدوۋ جۆر عىبادەت موكلەللەف كەردوۋن.

يەكەمىيان: جى بەجى كەردنى فەرمانى دىيارىكراۋو ئاشكراۋ روۋو پەيوەندىدار بەبوۋارى عەقىدەۋ سلوۋكەۋە.

دوۋەمىيان: لىكۆلىنەۋەۋ خۇماندو كەردن و تىكۆشان بە مەبەستى تىگەيشتن لە بنەماۋ ئەحكامى فەرعى كە دەرھىندراۋن لە بەلگەى گشتى جىاجىا. كەسىك لە چۆلەۋانيدا كاتى نوپۇزى لى ھات و نەيزانى لاي قىبلە كوئىيە، ھەر ئەۋەندەى لەسەرە بەپىيى تواناي خۇي ھەۋلەدا بۆ دۆزىنەۋەى قىبلە، دلى لەسەر چ لايەك دامەزراۋ بە قىبلەى دانا روى تى بكاۋ نوپۇزەكەى بكا ئىتر گىرنگ نىە ئىجتىھادەكەى پىكاۋىيەتى و بە واقىعى قىبلەى دۆزىۋەتەۋە يان نا؟

ئەمجار لىرەدا چەند حىكمەتى بەرزو بەنرخ ھەن لە ھەبوۋنى ئەۋ ھەموۋ بەلگەۋ نەصە شەرىئەنەى كە دەلالەت كەردنەكەيان ظەننىيەۋ قەطعى نىە، دىيارتەرىن حىكمەتى بەرچاۋ ئەۋەيە ئىجتىھادات و بۆ چۈنەكان لە مەسەلەيەكدا «ھەر مەسەلەيەك بى» ئاكامەكەيان يەك نەگرنەۋە سەرەنجامى جوداۋازىيان لى بكوئىتەۋە، ھەموۋشيان پىشت بەستوۋبىن بە بەلگەى موعتەبەرۋ دان پىدانراۋى شەرى. ئەمەش دەبىتە ھۆى بەرفراۋانى و دەست كراۋەيى موسولمانان بۆئەۋەى بە وىستى خۇيان و بارو دۇخ و بۆرەخسان و بەرژەۋەندىيان رىيازىك لەۋ رىبازانە بگرنەبەر، دەى ئەمە گەۋرەتەرىن نىعمەتى خودايە بەسەر بەندەكانىدا لەھەموۋ سەردەمۋ شوئىنىكدا. كە ئەم شەرىعەتە بەرفراۋان و ئاسان خوازەى بۆ داناۋن.

ئەگەر تۆ بەۋەردى سەرنج بەدەيە ئەم واقىع و حالە. دەزانى كە كۆشش و ھەۋلەدان بۆ قەلاچۇكەردنى خىلاف و راجىايى لە مەسائىلى فروعىدا، بەربەرەكانى حىكمەتى خودايى يە، دژايە تىكەردنى رىكخستىن و

تهدیری یهزدانییه له بواری تهشریعیدا. جگه له وه هه وه ولدانیکی له جوړه خو ماندوکردنی بیهودیه و کاری مایه پووچه چونکه تو چون بهر عوده قه لاچوکردنی راجیایی دهبی له مه سه له یه کدا به لگه که ی «ظنی» بی و ئیحتیمالی ئه م مانایه و ئه و مانایه شی هه بی. ئه گه له سه رده می ئیمه دا ئه وه بکری ده بویه له سه رده می پیغه مبه ردا راجیایی له فرو عدا نه بویه، هه روه ها شیا و ترین کو مه ل و تاقمیک که راجیاییان تیدا به رجه سته نه بی ها وه لانی پیغه مبه رن، ده ی بو راجیاییان تیکه وت و مانای جیا جیایان له نه سه کان دایه وه؟ وه کوو دیمان و ئاماژه مان پیکرد.

چواره م: جوله که دنیابوون له راستی پیغه مبه رایه تی هه زره تی موحه ممه د ^{ئیهودی} بیگومان له میانه ی قسه کان ی که عبی کوپی ئه سه د له گه ل برا جوله که کان ی ئه وه ده رده که وی که جوله که کان دنیابوون له پیغه مبه رایه تی هه زره تی موحه ممه د و باش ئاگاداری ئه و باسو خوا سانه بوون که ته و پات چه سپاند بوونی ده رباره ی پیغه مبه ری ئاخیر زه مان و نیشه نه کان ی و کاتی ره وانه کردنی. به لام ئه وان کو یله ی ده مارگیری و لوتبه رزی خو یان بوون و ملیان بو حه ق و راستی نه دا، هه ر ئه و هو کارانه شن «واته: ده مارگیری و لوتبه رزی» ده بنه له مبه ر له به رده م ئیمانه یانی زوری که له وانه ی لافی بی ئیمانی و تینه گه یشتن له ئایین لی ده دن.

هه ر ئه م دان پیا نانه ی جوله که له ناو خو یاندا نیشه نه ی ئه وه یه ئایینی ئیسلام ئایینی فیتره ت و سروشتی ئاده میزاده له بواری عه قیده و حوکمه گشتیه کانیدا. له بواری عه قیده دا گونجا وه له گه ل عه قلدا له بواری ته شریعات و ئه حکامدا گونجا وه له گه ل پیویستیاتی ئاده میزاد و به رژه وه ندیه کانیدا، نه بیندرا وه عاقله ندیک ئیسلامی بیستبی و به باشی حه قیقه ت و جه وه ری ئه و ئایینه ی ناسیبی و دوایی له ناخه وه و به

قهناعه تی ته واوه کافر بووئ. نه گهر که سیکت له وجوره بینې نه وه له دوو شت به در نییه، یان وه کوو پیویست و حقیقه ت و واقع ئیسلامی نه بیستوه و نه وهی بیستویه تی که لامی پوچ و به تال و نه فسانه نامیز بووه، یان حقیقه تی ئیسلامی پیگه یشتوه و باش باش لیی حالی بووه وه ئی نهو گریی دهر وونی به رامبه ر ئیسلام هیه رق و کینه و حه سودی و له دستدانی به رژه وندی تایبه تی دهنه ریگر له به رده م پابه ند بوونی به ریبارزی ئایینی.

پېنجه م: حوکمی هه لسان له کاتی هاتنی یه کیك بۆ ریژ لیگرتنی. کاتیك سعه د هات بۆلای به نو قوره یظه کان به سواری گوئی دريژيک پیغه مبه ر ^{سېرلای} ^{پېغمبەر} فه رماني به نه نصاره کان کرد که له به ری هه لسن عیله ت و هوکاري له به ر هه لسانه که شی به وشه ی «لسیدکم» یان «خیرکم» دیاریی کرد. زوربه ی زوری زانایان نه م حه دیث و روداوه یان کردو ته به لگه له سه ر مه شروعيه تی ریژگرتنی زانا و پیاوچاگان به له به ر هه لسان به بونه ی هاتنیان بۆلای کوپو کو مه لیك و مونسه باتی وا داوای ریژ لیگرتنیان بکا به گویره ی عورف و عاده ت.

ئیمامی نه وه وی له میانه ی ته علیقدان له سه ر نه م حه دیثه ده فه رموی: حه دیثه که نه وه ی تی دایه: که ئیکرام و ریژی نه هلی فه ضل و زانست بگیری به وه ی نه گهر هاتن بۆ شوینیك له به ریان هه لسی و به نه ده به وه روبه رویان بییه وه. به م جوړه جه ماوه ری زانایان به لگه یان هی ناوه ته وه له سه ر نه وه که هه لسان له به ر ریژ لیگرتنی یه کیك که دی بولات سونه ته. قاضی عه یاض ده لی: نه م جوړه هه لسان و ریژ لیگرتنه ناچیته چوارچیوه ی نه و هه لسانه ی پیغه مبه ر ^{سېرلای} ^{پېغمبەر} نه ی لی کردوه، چونکه نه و هه لسان و راوه ستانه ی نه ی لیکراوه نه وه یه خه لکه که به پیوه ده سته و نه زه ر راوه ستن و نه و دابنیشی، ئیتر تا کابرا دانیشتبې نه وانیش به پیوه راوه ستابن، نه مجار نه وه وی کو تایي به قسه و فتواکه ی ده هی نی و ده لی:

«دەلىم ھەلىسان لەبەر مەرقىكى خاوەن فەضل و رىز كاتى كەدى بۆلات
مۇستەھەب و باشە، زۆر فەرمۇدە ھەن ئەو دەچەسپىنن و ھىچ
ھەدىتىك نەچەسپاوە كەنەى لەوجۆرە لەبەر ھەلىسانە كەردى»^۱.

ئەو ھەدىثانەى ثابت و چەسپاون بەلگەن لەسەرئەو ھەلىسان لەبەر
رىز لىنان شتىكى باش و مۇستەھەبە. ئەو بىرگەيەى لە ھەدىتى كەعبى
كۆپى مالىكدا ھاتووە «متفق عليه» ىشە. كەعب لە فەرمۇدەكەدا
چىرۆكى نەچوونى خۆى بۆ غەزائى تەبوك دەگىرپىتەو دەلى: «رۆيشتەم
دەمەويست بەخزمەت پىغمبەر بگەم، پۆل پۆل خەلك توشم دەبوون و
پىرۆزباييان ئى دەكردم بەبۆنەى تۆبە ئى قبولكردنم و دەيانگوت: خودا
تۆبەى ئى وەرگرتى و پىرۆزبايىت ئى دەكەين. ھەتا چوومە ناو مەزگەوتەو
بىنىم پىغمبەر دانىشتووە و خەلكى لەخزمەتىدا بەدەورىدا
رۆنىشتبوون، طلەھى كۆپى عوبەيدوللا بە پەلە بەرەو پىرم ھات تۆقەى
لەگەل كەردم و پىرۆزبايى لىكردم. وەللاھى جگە لەو كەسى تر لە
موھاجىرىن لەبەرم ھەلنەستا، ئىتر لەو دەوا كەعب ئەم پىاوەتى و
رىزگرتنەى طلەھى لەبىر نەدەچۆو». ھەر لەو فەرمۇدانەى لەو بارەو
رىوايەت كراون ئەو فەرمۇدەى تىرمىذى و ئەبو داود و بوخارى لە «ادب
المفرد» دا لە عائىشەو رىوايەتيا كەردووە، دەفەرموى: «كەسم نەبىنىو
ھىندەى فاطىمە بشوبھىتە پىغمبەر لە قسە و گەت و گۆ دانىشتندا».
عائىشە دەفەرموى: پىغمبەر ھەركاتى فاطىمەى بىبىنایە لەبەرى
ھەلدەستا و ماچى دەكرد و بەخىرھاتنى دەكرد، ئەمجار دەستى دەگرت و
دەيھىنا لەشوىنى خۆى داى دەنىشاندا. فاطىمەيش ھەركاتى پىغمبەرى
بدياھە پىشوازى ئى دەكرد و لەبەرى ھەلدەستا و ماچى دەكرد»^۲.

۱ - شەرحى نەوھوى بەسەر مۇسلىمەو ج ۹۳/۱۲.

۲ - ئەم رىوايەتە ھى بوخارىيە و لە رىوايەتەگانى تر جوداوازى كەم نەبى نىھەتى.

ئەمجار پىۋىستە ئەو بزاندرى كە ئەم رىوايەتەنە ھەمويان دژى ئەو ھەنن كە لە پىغەمبەر ھەم چەسپاۋە: كە ھەرموۋىيەتى: {مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَمِثَلَ لَهُ النَّاسُ قِيَامًا فَلْيَتَّبِعْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ}. كەسەك پىي خوشبى خەك دەستە نەزەرى راۋەستەن ئەو بۇ خۇي دابنىشى با جىگەي خۇي لەناۋ دۆزەخدا خوش بكا.

چونكە مەشروعيەتى رىزگرتنى رىزداران، داخۋازى ئەو ھەننە خۇيان ھەۋلى بۇ بەن يان بەدل پىيان خوشبى. بەلكو ديارترىن رەۋشتى پىاو چاكەن رىزداران ئەو ھەم سادە ۋە مەۋاضىع بن. خۇيان ئەو ھەننە ھەي ئەتۇ نابىنى ھەژارى خاۋەن ئاتاچ؟ ئەدەبى ئىسلامى ئامۇزگارى ئەو ھەي دەكا خۇ لەسۋالكردن بپارىزى ۋە دەست لە خەك پان نەكاتە ۋە خۇي بەھەبوۋ بى ئاتاچ نىشانىدا. كەچى لەھەمان كاتدا ھە ئەدەبى ئىسلامى ئامۇزگارى دەۋلەمەندان دەكا بە ھەي كەبەدۋا ھەژارى بە شەرم ۋە ھەيادا بگەپىن ۋە يارمەتەيىان بەن ۋە رىزىيان لى بگرن ۋە لە زىدەي مالى خۇيان بەشيان بەن. بۇ ھەمو ئەدەبىك ئەرك ۋە ۋەظىفەي تايبەتى ھەيە ۋە نابى تىكە لاۋيان بگەين، يان لاىەكەيان بىسرىنە ۋە لاىەكەيان پەرۋەردە بگەين ئەمە ناشىرىنتر دياردەي نەزانى ۋە پەلەكرەنە.

ۋەلى گرنگتر شتىك كە پىۋىستە لەم بارە ۋە بىزانىن ئەو ھەيە، ئەم رىزلىنەن ۋە رىزگرتنى پىاو چاك ۋە رىزداران سنورو ئەندازەي خۇي ھەيە، لەگەل لەسنور تىپەرى دەبىتە ھەرام ۋە ياساغ ۋە تاۋان، ئەو ھەي دەيكا ۋە ئەو ھەي بۇي دەكرى ۋە لىي بىدەنگە ھاۋىەشن لە تاۋانەكەدا.

بۇ نمونە ئەو ھەي كەتۇ لە مەجلىس ۋە خانەقاي برى لە صوفياندا دەبىينى: كە مورىد بەپىۋە دەۋەستەن ۋە جەنابى شىخ دانىشتۋە يان مورىدىك لەبەر شىخىدا زەلىل ملكەچ رادەۋەستى تا شىخ پىي نەلى دانىشە دانانىشى، چاۋ سەرىك دەنى ۋە دەست دەخاتە سەردەستى ۋە ھەناسە لەخۇي دەپرى.

يان هندیك موريد له کاتي گیشتيان به شيخ سوژده ده به نه سهر
ئەژنوی شیخ یان سهر دهستی. یان کاتیک شیخ ته شریفی دیته ناو کوږو
مه جلیس تانزیک رکوع بردن خو یان له بهردهم شیخدا نه وی ده کهن. تو
به وه هه لمه خه له تی، که بو به ره وا زانی نی ئه و حاله ده گوتری ئه و
ته ربیه تدادانی موریده و ری بازی راهینانیه تی!!!

ئیسلام مه نه ج و ئه سالیب و پرۆگرامی ته ربیه ی داناوه و چوار
چیوه ی بو دیاری کردووه و مه نی له موسولمانان کردووه، که لی
بچه در، جگه له ئوسلوب و شیوازی په روه رده ی پیغه مبر ﷺ هه موو
ئوسلوب و شیوازی په روه رده ی تر په پره وی کردنیان هه لیه و به که لکی
مرو قایه تی نایه.

شه شه م: چەند تایبەتمەندی سەعدی کوپی مەعاز:

تو ده توانی له میانه ی دیراسه کردنی ئه م غه زایه ئاگاداری چەند
تایبەتمەندی سەعدی کوپی مەعاز ببی «خودا لی رازی بی». سهره تا
ئوه وی سهرنجی تو راده کیشتی، ئه وه یه: که پیغه مبر ﷺ سه لاحیه تی
ره های دا به سەعد بو ئه وه ی بریاری ده رباره ی به نو قورە یظه بدا،
هه لو یستی خویشی یه کسان کرد به هه لو یستی سەعد، واته: هه ر
له سهره تاوه ئه وه ی راگه یاند: که سەعد چی بلی و بریار بدا ئه و پی
رازییه.

دووه م شت که جیگای سهرنجه، فه رمان کردنی پیغه مبر بوو به
کو مه لی ئەنصار که بو ریژلینانی سەعد هه لسنه حه و، ئه مه
تایبەتمەندییه که و ریژلینانی که گرنگی خو ی هیه، به تایبەتی که
فه رمانه که له خودی پیغه مبره وه ده رچوو.

پاشان تو له چیرۆکی ئه و برینه ی له جهسته ی که وتبوو له غه زای
خه نده کدا، ده بیننی سەعد هه ردوو دهستی هه لپین به کو ل له خودا

پارايەۋە، وتى: خۇدايە تۇ خۇت ئاگادارى، كەمن ھېچ شىتېكم ھىندەي
ئەۋە پىي خوش نىيە كە جىھاد بىكەم دىرى ئەۋانەي پېغەمبەر كەتيا
بەدرۇ خىستۇتەۋەۋ لە زىدو نىشتىمانى خۇي دەريان كىردوۋە. خۇدايە
ئەگەر شەپكىردن لەگەل قوپرەيش ماۋە تەمەنم دىرىژىكە تا جىھاد بىكەم
لەپىناۋ بەدەستەپىنانى رەزامەندى تۇدا. دوعاى سەعد گىرابوۋ،
برىنەكەي گۆشتەۋەزۈنى ھىنايەۋە سارپىژبوۋ، تا رۇژگارى غەزاي بەنو
قوپرەيظەۋ پېغەمبەر كىردى بە ھەكەم بۇ بىرىاردان دەربارەيان. خۇدا
شەپرو خىيانتەۋ غەدرى جۈلەكەي لە موسۇلمانان دۈۈرخىستەۋە. شارى
مەدىنەي لى پاككىردنەۋە، ئەمجار سەعد جارىكى دى دەستى
بەزكىردنەۋە وتى: خۇدايە مەن واگومان دەبەم تۇ شەپرو جەنگت لەنيۋان
ئىمەۋ قوپرەيش بەكۇتا ھىناۋە، خۇدايە ئەگەر گومانەكەم راستەۋ شەپرى
نيۋان ئىمەۋ قوپرەيش تەۋاۋ بوۋە، بىرىنەكەم ۋەخوئىن بىنەۋ مردنم بەم
برىنەبى. دوعاكەي گىرابوۋ خوئىنى بىرىنەكەي بەربوۋ پىي شەھىدبوۋ.

ئىبىنو ھەجەر لە فەتھولبارىدا دەلى: ئەۋەي بۇم دەركەۋتوۋە
گومانى سەعد لەجىگاي خۇيدا بوۋ، دوعاكەشى گىرابوۋ، ئەۋەبوۋ
لەدۋاي غەزاي خەندەك شەپ لەنيۋان موسۇلمانان ۋە موشرىكە
غەرەبەكاندا نەما، بەم مانايە موشرىكەكان دەست پىشخەربىن، ھەتا
ئەۋكاتەي پېغەمبەر خۇي سازدا بچى بۇ غەمەرەۋ قوپرەيش پىشيان پىي
گىرت ۋە نىيەنىشت بچىتە ناۋ مەككەۋە. خەرىك بوۋ شەپ لەنيۋانىاندا
ھەلگىرسىۋ بەلام نەبوۋ، ۋەكۈۋ قورئان نامازەي پىي دەكاۋ دەفەرمۇي:
{وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَّنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ
عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا - الفتح/ ۲۴}.

پاشان ئاگرىبەست راگىيەندرا سالى دۋايى پېغەمبەر سېرىق غەمەرەي
بەجى ھىنا، ئەم ئاگرىبەستە بەردەۋام بوۋ تا قوپرەيش ھەلىان

وہ شاندہوہ، ئیتیر پېغمبەر ﷺ سوپای ریکخست و بہرہو مہککہ کہوتہ پری و فہتھی مہککہی کرد.

پېغمبەر ﷺ کہ لہ غہزای ئہ حزب گہرایہوہ فہرموی: لہ ئیستا بہولاوہ ئیمہ دہچینہ سہریان، ئہوان ناتوانن بیئہ سہرمان، «البزار» بہ ئیسنادی حہسہن لہ حہدیشی جابیر دہری ہیئاوہ دہلی: پېغمبەر ﷺ رۆژی ئہ حزب کہ لہ ہموو لایہکہوہ پہلامار درابوون فہرموی: {لا یغزونکم بعد هذا أبداً ولكن أنتم تغزونهم}.

لہ کوتاییدا لہ ئہم چیرۆکەیی سہعددا بہہموو لایہ نیکیہوہ ئہوہمان دہخاتہوہ یاد کہ لہوہ پېش ئامارہمان بۆکرد، کہ شہری بہرگری لہ ئیسلامدا قوناغیک بوو لہ قوناغہکانی بانگہوازی ئیسلامی: کہ پېغمبەر ﷺ پیناندا تیپہری. دواي ئہوہ قوناغی بانگہوازی گشتی داہات، بہجۆریک لہم قوناغہدا لہ بتپہرست و موشریکہکان جگہ لہ موسولمان بوون ہیچی تریان لی قبول نہکرا. لہوانہی ئہہلی کیتابیش بوون دہبوايہ یان موسولمان بن یان جیزیہ و سہرانہ بدہن ملکہچی دہسہلاتی ئیسلام بن. ہرکہ سیکیش ببیتہ کو سپ شہری لہگہل دہکرا واتہ: تہنہا دوو ریگہ لہ بہردہم عہرہ بہ بتپہرستہکان ہہبووہ یان موسولمان بوون یان شہرکردن، بہ نیسبہت خاوہن نامہکانہوہ سی ریگہ یان لہ بہردہم دابوو «موسولمانبوون، سہرانہدان، شہرکردن».

دواي تہکامولی حوکمی ئیسلامی دہبارہی جیہادو بانگہوازی ہیچ مانایہک بۆ مانای شہری دیفاعی نامینئی و نہماوہ. چونکہ ئہگہر وانہبی ہیچ مانایہک بۆ فہرموودہکەیی پېغمبەر ﷺ بہدی ناکری کہ دہفہرموی: {ولكن أنتم تغزونهم}.

بەشى شەشەم

فەتىھى مەككە، سەرە تاكانى و ئاكامەكانى سەردە مىكى تازەى بانگەوزاىى

صوئلى خۇدەىىبىيە:

ئاشتەواىى خۇدەىىبىيە لەمانگى نىلقەىىدەى كۆتايى سالى
شەشەمى كۆچى، مۆركراو كەوتە بوارى جى بەجى كىردنەو، ھۆكارى
صوئلىكە ئەو، بىو پىغەمبەر ^{سەئۇدى} بەناو موسولمانان دا بلاوى كىردەو:
كەنىازى ھەىە بچى بۇ مەككە عومرە بەجى بىنى. ژمارەىەكى زۆر لە
موھاجىرىن و ئەنصار خۇيان سازكىردو لەخزمەتىدا كەوتنە پى، ژمارەىان
نزىكەى ھەزارو چوارسەد صەحابى بو. لەپىگا پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ئىحرامى
بەعەمرە بەست و لەگەل خۇى دا ئارەلى ھەدى و قوربانى برد، بۇئەوھى
خەلك دلىيا بن: كەنىازى شەپو ھەراى نىو مەبەستى بەرو دواى
زىارەتى كەعبەىو رىزلىگرتنىەتى.

كە تەشرفى گەىشتە «ذولحولىفە» پىاوىكى لەھۆزى خوزاعە نارد
ناوى «بشر بن سفىان» بو، بۇئەوھى بزانى ھەلوئىستى دانىشتوانى
قورەىش چىو چۆنە بەرامبەر ئەم كارو نىازە. ئىتر پىغەمبەر ^{سەئۇدى} رۆىى
ھەتا گەىشتە «غدىر الأشطاط» لەوى پىاوھەكى نارد بووى بۇناو مەككە
بۆگوى ھەلخستىن و ھەوال زانىنى ھەلوئىستى مەككەىىەكان. ھاتەو

خزمه‌تی عه‌رزی کرد «قورەيشييه‌كان هه‌مويان خۆيان سازداوه
ئه‌حابيشيشيان كۆكردونه‌وه»^۱ سورن له‌سه‌ر ئه‌وه شه‌رت له‌گه‌ڵ دا
بكه‌ن و نه‌هيئن بچيه‌ ناو مه‌كه‌وه. پېغه‌مبەر ﷺ كه‌وته راويژكردن و
راگوڤينه‌وه ئاخۆ چي بكه‌ن و چ برياريك بده‌ن. حه‌زه‌تي ئه‌بويه‌كر وتي:
ئه‌ي پېغه‌مبهری خودا، ئه‌تۆ به‌نيازي ئه‌نجامدانی عه‌مره‌ هاتووی و
ده‌ته‌وي زياره‌تي كه‌عبه‌ بكه‌يت و ناته‌وي شه‌ر له‌گه‌ڵ كه‌س دا بكه‌ي و
كه‌س بكوژي. بېرۆ به‌ره‌و مائي خودا، هه‌ركه‌سئ ريگري لئ كرده‌ين
شه‌ري له‌گه‌ڵ ده‌كه‌ين. پېغه‌مبەر فەرمووی ده‌با بېرۆين به‌ناوی خودا.

پاشان فەرمووی: كي شاره‌زايه به ريگايه‌ك دا بمانبا جگه‌ له‌و
ريگايه‌ي ئه‌وان لييان گرتوين. پياويكي هۆزي «به‌نو ئه‌سله‌م» هه‌ليدايه
وتي: من ئه‌ي پېغه‌مبەر! به‌ريگايه‌كي ناخۆش و سه‌خت و كوڤره‌ پئ دا
به‌ناو شيوو دۆل دا چاوساغي كردن، پېغه‌مبەر و هاوه‌لانی به‌دوی دا
رؤيشتن تا گه‌يشتنه شوينيك پئي ده‌گوترئ «ثنية‌ المزار» ريگايه‌كه
به‌ناو ئه‌و كيوه‌دا رەت ده‌بي كه‌به‌سه‌ر حوده‌يببيه‌دا ده‌رواني. له‌وي
حوشتره‌كه‌ي پېغه‌مبەر ييخي خواردو پال كه‌وت خه‌لكه‌كه‌ كه‌وتنه
«حل حل» ليكردني، واته به‌و وشانه‌ تييان راخوڤي بۆ ئه‌وه‌ي بپروا
به‌لام جو له‌ي له‌خۆي بپري. خه‌لكه‌كه‌ وتيان: قه‌صواء «ناوي حوشتره‌كه‌ي
پېغه‌مبەر» ماني گرتوووه پاشه‌و پاش ده‌كشيته‌وه و ناڤوا. پېغه‌مبەر
ﷺ فەرمووی: نا «قه‌صواء» ماني نه‌گرتوووه پاشه‌و پاش ناكشيته‌وه
ئه‌وه ره‌وشتي ئه‌و نيبه‌، به‌لام ئه‌و كه‌سه‌ي فيلي ئه‌بره‌هه‌ي مه‌نع كرد
له‌رؤيشتن ئه‌ميشي مه‌نع كردوووه پاشان فەرمووی: سويندم به‌وكه‌سه‌ي
گياني مني به‌ده‌سته‌ داواي هه‌ر خيطة‌و پلانيكم لييكه‌ن ريژو
شكۆمه‌ندي پيروزيه‌كاني په‌روه‌ردگاريي تيدابي ده‌يانده‌مي. پاشان له
«قه‌صواء»ي خوڤي و ده‌نگي دا ئه‌ويش هه‌لسا. له‌ ريگه‌ لايان داو
رؤيشتن له‌ژوور حوده‌يببيه‌ له‌سه‌ر بيريكي كه‌م ئاو بارو بارگه‌نه‌يان

خست، خەلکەكە كەم كەم ئاويان لېھەلېنجا، ھېندەي پىنەچو ئاوى
تىدا نەماو ھاواريان بۇ پېغەمبەر برد شكوای تىنوايەتى خۇيان كرد،
پېغەمبەر تىرىكى لە ھەگبەكەي خۇي دەرھىناو فەرمووى بېبەن بېخەنە
ناو بېرەكەو، ئىتر ئاوەكەي زۆر بوو ھەتا لەوئى بوون بەرەھايى بەشى
کردن و تىنوويان نەبوو.

لەوکاتەدا كە پېغەمبەر ھاوہلانى لەوئى جىگىر بوون، بەدىلى كورى
وہرقائى خوزاعى لەگەل چەند كەسىك دا ھاتنە لای پېغەمبەر سەئۇدى
مەسكۇنىيە وتى:
ئەي پېغەمبەرى خودا، من كەھاتم دىتم كەبى كورى «لۇي» بە
ژمارەيەكى زۆرەو ھاتونە سەر ئاوى حودەبىيەو ھەرچى حوشترى
شىردەر و بېچوداريان ھەيە لەگەل خۇيان ھىناويانەو بەنيان شەپرت
لەگەل بکەن و نەھىلن زيارەتى كەبە بکەي. پېغەمبەر سەئۇدى
مەسكۇنىيە فەرمووى
ئىمە بۇ شەر نەھاتووين، بەلکوو ھاتووين عەمرە بکەين، شەرپو كوشتار
قورەيشى ماندو شەكەت كردو و پرستيان لى براو، ئەگەر ئارەزويان
ھەبى ماوہيەكيان بۇ ديارى دەكەم بۇ گفتوگو. پەيوەنديان بەنيوانى
من و خىلە عەرەبەكانى ترەو نەبى. ئەگەر ويستيان بابچنە ناو ئەو
پەيمانەي خەلک دەچىتە ئاوى، ئەگىنا با بۇخۇيان ئيسراحت بکەن. خۇ
ئەگەر بەم پېشنيارە رازى نەبوون سویندم بەوکەسەي گيانى منى
بەدەستە، شەريان لەگەل دەكەم تا لەپىناو ئەم پەيامەدا تىدادەچم، يان
خودا سەرم دەخا بەسەريان دا. شتىكى ئاشکراو نمايانيشە خودا
فەرمان و ويستى خۇي جى بەجى دەکا.

«بديل» وتى: ئەم قسەيەي تويان پىنەگەيەنم، چو بۇلای قوريش و
ئەوہى لەپېغەمبەرى بىستبوو راست و پەوان بۇي گىرەنەوہ. عورەي
كورى مەسعود پېشنيارى بۇ قورەيش كرد: كە بىتەلای پېغەمبەر سەئۇدى
مەسكۇنىيە
دەربارەي ئەو پاسپاردەي «بديل» قسەي لەگەل بکا. وتيان دەبرۆ بزانه
چۆن لەگەلى دەدويى؟ عورە ھاتە خزمەتى پېغەمبەر سەئۇدى
مەسكۇنىيە ئەو قسانەي

به «بدیل»ی گوتبوو بۆ ئەمیشی دوباره کردنەوه. عوروه وتی: نازانم تۆ بهچ بیانوو پاساوێک گه‌ل و نه‌ته‌وه‌ی خۆت ریشه‌ کیش ده‌که‌ی. ئایا بیستوته له‌وه‌پیش یه‌کیک له‌عه‌ره‌ب خزم و که‌سو کاری خۆی قه‌لاجۆ کردبێ. خۆ ئەگه‌ر به‌شیوه‌یه‌کی تریش بێ. وه‌للاهی من کۆمه‌لیک ده‌م و چاو هه‌رچی و په‌رچی ده‌بینم له‌ده‌ورو به‌رت کۆبونه‌وه هه‌ر له‌گه‌ل لیت قه‌وما هه‌ل‌دین و ده‌ورت چۆل ده‌که‌ن، بێ که‌س ده‌مینیته‌وه، ئەبویه‌کر هه‌ل‌دایه‌و وتی: خاک به‌سه‌ری خۆت و بتی «لات» ئیمه‌ پیغه‌مبه‌ر به‌جی دێلین و هه‌ل‌دین؟»

عوروه ئاو‌ری دایه‌وه وتی: ئەوه‌ کێ بوو؟ وتیان: ئەبویه‌کر بوو وتی سویندم وابێ ئەگه‌ر له‌به‌رئ‌وه‌ نه‌بوايه‌ چاکه‌ی به‌سه‌رمه‌وه هه‌یه‌و تائ‌یستا پاداشی چاکه‌که‌م نه‌داوه‌ته‌وه، ده‌مزان‌ی چۆن وه‌لامم ده‌دايته‌وه^١.

پاشان که‌وته‌ گه‌توگۆکردن له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ر دا، له‌گه‌ل قسه‌کانی دا ده‌ستی ده‌برد بۆ پریشی پیغه‌مبه‌ر^٢ موغه‌یره‌ی کو‌ری شو‌عه‌ به‌سه‌ر سه‌ری پیغه‌مبه‌ره‌وه به‌شمشیره‌وه وه‌ستا بوو، هه‌ر له‌گه‌ل عوروه ده‌ستی بۆ پریشی پیغه‌مبه‌ر ده‌برد موغه‌یر به‌کلکی شمشیره‌که‌ی ده‌یدا به‌ده‌ستی عوروه‌داو ده‌یگوت ده‌ستت دوورخه‌ره‌وه له‌پریشی پیغه‌مبه‌ر! عوروه سه‌ری هه‌لب‌ری وتی ئەوه‌ کییه؟ وتیان موغه‌یره‌ی کو‌ری شو‌عه‌یه، عوروه وتی: ئە‌ی په‌یمان‌شکین! ئە‌ری من نه‌بوم پینه‌و په‌رۆم بۆ کردی و پاساوم بۆ په‌یمان‌شکینییه‌که‌ت ده‌هیناوه؟»^٣.

١ ده‌لێن: کاتی خۆی عوروه خوی‌نی جوومه‌ته سه‌رشان ئەبویه‌کر یارمه‌تی داوه.

٢ له‌سه‌رده‌می نه‌زانی دا موغه‌یره به‌بوه هاو‌رپ‌ی چه‌ند که‌سیک هه‌موویانی کوشتبوو، ما‌ل و سامانه‌که‌شی بر‌دبوون. پاشان چووه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌رو موسو‌لمان بوو، پیغه‌مبه‌ر پ‌نی فه‌رموو موسو‌لمان‌بوونه‌که‌ت قبو‌ل ده‌که‌ین وه‌ل‌ی ما‌ل و سامانه‌که‌تمان ناوێ، موغه‌یره برا‌زای عوروه بوو..

پاشان عوروه بەوردى دەپروانىيە ھاۋەلانى پېغەمبەرۈ لىيان ورد
دەبۈۋەۋە سەرنجى ھەلس و كەۋتى دەدان. دەلى: ۋەللاھى پېغەمبەر
تف و چلمىكى لە دەم و لوت نەدەھاتە خوار ئىللا دەكەۋتە سەردەستى
يەكك لە ھاۋەلانى و خىرا دەم و چاۋو پىستى خۇيانيان پى دەھەنوۋ.
ئەگەر فەرمانيان پى بكا يەكسەر جى بەجى دەكەن، ئەگەر دەستنويز
بگرى خەرىكە بىيىتە شەريان لەسەر ناۋى دەستنويزەكەى. ئەگەر قسەى
لەگەل دا بکەن بەدەنگى نزم ناخاۋتنى لەگەل دەكەن و ئەۋەندەيان بەلاۋە
بەريزه زات ناكەن پر بەچاۋانيان سەيرى بکەن.

ئىتر عوروه گەرايەۋە بۆلاى قوپەيشىيەكان و وتى ئەى گەل و
عەشرەت! بەخودا من چوۋمە لای مەلىك و پاشايان و كىسراۋ نەجاشى.
بەخودا ھىچ پاشاۋ مەلىكىكم نەدىۋە ھىندەى موحەممەد ھاۋەلانى رىزى
لى بگرن. بىگومان ئەۋ پياۋە واتە: موحەممەد پىشنىارىكى زىرەكانەۋ
باشى بۇ كردوون قبولى بکەن. ئەمجار قوپەيشىيەكان سۈھەىلى كوپى
عەمرىان بەنوئىنەرى خۇيان نارد بۆلاى پېغەمبەر بۆئەۋەى لەنىۋان
ئەۋان و پېغەمبەردا نامەى صولح و ئاشتەۋايى بنووسى. چاكە سۈھەىل
لەلاى پېغەمبەر دانىشت وتى: بىنە لەنىۋان ئىمەۋ ئەۋان دا قەۋالەيەك
بنووسە. پېغەمبەر نووسەرى بانگ كرد «نووسەرەكە عەلى كوپى
ئەبۇطالىب بو» پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى: بنووسە «بسم الله الرحمن
الرحيم» سۈھەىل وتى من نازانم «الرحمن» چىيەۋ كىيە.. دەبى بنووسى
«باسمك اللهم» موسولمانەكان وتيان بەخودا جگە لە «بسم الله الرحمن
الرحيم» ھىچى تر نانۋوسىن. پېغەمبەر فەرموۋى: قەيناكە بنووسە
«باسمك اللهم». ئەمجار فەرموۋى: بنووسە: «هذا ما قاضى عليه محمد رسول
الله» سۈھەىل وتى: ئەگەر ئىمە بزانىن تو پېغەمبەرى خوداى بۆچى
ناھىلن بچىە ناۋكەعبە، بۇ پەيامەكەت رەتدەكەينەۋە؟ بۇ شەرت دژ

دہکھین؟ بہ لکھو بنووسہ: «محمد بن عبداللہ» پیغمبر فہرمووی: وللاہی من پیغمبرہری خودام ہرچہند پروام پی نہکھن و بہ درؤم بخنہوہ!! قہیناکہ بنووسہ «محمد بن عبداللہ» فہرمانی بہ ئیمامی عہلی کرد وتی رہشی بکہرہوہ، ئیمامی عہلی وتی بہ خودا رہشی ناکہ مہوہ. پیغمبر فہرمووی شوینہکم نیشان بدہ، نیشانی داو ئہویش سرپہوہ. ئہمجار پیغمبر فہرمووی بنووسہ «ریگامان بدہن بجینہ ناو کہ عہوہ و تہوافی بکہین». سوہیل وتی: وللاہی: نابی، نامانہوئی عہرب بلین: ئہوہ قورہیش ئہوہیان بہ زہخت قبول کردوہ. بہ لکھو ئیمہ سالی دہاتوو ریگاتان پی دہدہین بہ مہرجی موسولمانہکان شمشیریان لہکالان دا بی. ئہو خالہش بہ دلی سوہیل نووسرا. ئہمجار سوہیل وتی: ہرپیایک لہ ئیمہوہ ہاتہلای تو ئہگہر لہ سہر ئایینی ئیوہش بی دہبی بیگہریننہوہ بولای ئیمہ. ئہگہر یہکیک لہ ئیوہ ہاتہ لای ئیمہ نایگیرینہوہ. موسولمانہکان کہ وتنہ دہرپرینی ناپہزایی وتیان: چون دہبی کابرای موسولمان رادہستی موشریکہکان بکہینہوہ. رویان کردہ پیغمبرو عہرزیان کرد ئہی پیغمبرہری خودا ئہو خالہش بنووسین؟ فہرمووی: بہلی، ہرکہہ سیک لہ ئیمہوہ پرواتہوہ بو ناو موشریکہکان ئہوہ خودا لہرہحمہتی خوی دوری خستوتہوہ. کہہ سیکیش لہوانہوہ بیتہلای ئیمہ ئہوہ خودا دہرووی لی دہکاتہوہ.

ماوہی صولح و ناشتہ وایبہ کہ بہ پی قسہی ئیبنو ئیسحاق و ئیبنو سہعدو حاکم دہ سال بووہ بہ بی زیادو کہم. ئہوہشی تیدا ہاتبوو ہر ہوزو خیلیک بیہوئی بجیتہ ناو عہدو پہیمانی لایہکیانہوہ دہتوانی بجی و ئازادہ. ئیتہر خیلی خوزاعہ وتیان: ئیمہ لہاوپہیمانی و سویندخوری موحمہد داین، بہنوبہکر وتیان ئیمہ لہاوپہیمانی قورہیش داین.

کہ قہوالہ نامہ صولحہ کہ نووسراو مؤرکرا چہند پیاویک
لہ موسولمانہ کان و لہ موشریکہ کان بوون بہ شاید بہ سہر ناوہ روکی
صولحہ کہ دا.

لہ صہ حیچہ ین دا ہاتوہ عومہری کوپی خہ تاب دہلئ: پاش
مؤرکردنی قہوالہ کہ ہاتمہ لای پیغمبر ^{سید محمد} ^{مستوفی} عہرزیم کرد ئہری بہ راستی
ئہ تو پیغمبرہری خودانی؟ فرمووی: بہلئ، وتم: ئیمہ لہ سہر حہق نین و
دورنمان لہ سہر بہ تال نیہ؟ فرمووی: بہلئ، وتم: ئایا ئہ گہر شہر بکہین
کوژراوی ئیمہ لہ بہ ہشتانین و کوژراوی ئہ وان لہ ناو دوزخ؟ فرمووی:
بہلئ، وتم دہی باشہ لہ پای چی ئیمہ ئہم پہستی و لاواریہ لہ ئایینی
خومان دا قبول بکہین؟ دہلئ: پیغمبر وہ لای دامہ وہ فرمووی: من
پیغمبرہری خودام سہر پیچی ناکہم پابہندی فرمانی ئہوم و ئہو
یارمہ تیم دہدا، وتم: باشہ تو نہ تفرموو ئیمہ دہچینہ مالی کہ عہ وہو
تہ وافی دہکہین؟ فرمووی: بہلئ، بہ لام ئایا من وتم: ئہم سال ئہوہ
ئہ نجام دہدرئ؟ وتی نہ خیر. فرمووی: دلنیابہ دہچیہ ناو کہ عہ وہو
تہ وافی بہیت دہکہی. ئہوہ ندہی پی نہ چوو حہزہ تی ئہبوبہ کرہات،
عومہر ہمان پرسپاری ئاراستہی ئہویش کرد. ئہبوبہ کر فرمووی: ئہی
کوپی خہ تاب، ئہو پیغمبرہری خودایہ سہر پیچی فرمانی خودا ناکا،
ہہرگیز خوداش ئہو ناہومید ناکا. ئیتہر ئہوہ ندہی نہ برد سورہ تی
«فتح» نازل بووہ سہر دلی پیغمبرو ناردی بہدووی عومہردا و
سورہ تہکہی بہ سہردا خویندہ وہ، ئیمامی عومہر وتی: ئہی پیغمبرہری
خودا! ئہوہ مانای رزگار کردنی مہککہیہ؟ فرمووی: بہلئ، ئیتہر عومہر
دلی ئاوی خوار دہوہ ^۱.

پاشان پېغەمبەر ﷺ روى كرده هاوه لانى و پىنى فەرموون: ھەلسن قوربانىيەكانتان سەر بېرن و موى خۇتان بتاشن، سى جارى ئەم فەرموودەيەى دووبارە كرده وە. خەلكەكە سىستيان تىدا كىردو ھىچيان پابەندى فەرمانەكە نەبوون، چووه لاي ئوممو سەلەمەى خىزانى و ئەوھى بۇباسكرد، خاتوو ئوممو سەلەمە وتى: ئەى پېغەمبەرى خودا! دەتەوى ھاوھ لان ئەو كارە ئەنجام بەدن؟ بىرۆ قىسە لەگەل كەس مەكە تا قوربانىيەكەى خۇت سەر دەبىرى و بانگى سەرتاشەكەت بىكە سەرت بۆ بتاشى. پېغەمبەر چووه دەرو بەبى ئەوھى قىسە لەگەل كەس بىكا كوشتى خوى سەربىرى و سەرى تاشى. كە ھاوھ لان ئەوھىيان بىنى خىرا پەلامارى قوربانى سەربىرىن و سەرتاشىنىيان دا. لەپەلە پەلىان خەرىك بوو ھەندىكىان ھەندىكىان بىرىندار بىكەن.

پاش گەپانەوھىيان بۆ مەدىنە كۆمەلىك ئافرەت كۆچيان كىردبوو موسولمان ببون. لەناويان دا ئوممو كولتومى كچى عوقبەيان تىدا بوو. ئىتر ئايەتى {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاِمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا مِنْ حِلٍّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ} «المتحنة/ ۱۲» ئىتر پېغەمبەر ﷺ ئەم ئافرەتانەى نەگىرەنەوھ بۆلاى كافرەكان^(۱).

پەيمانى ژېردە خى رىضوان:

پېغەمبەر ﷺ عوئمانى كۆرى عەففانى نارد بوو بۆلاى قورەيشىيەكان پىش نووسىنى ئاشتىنامەى حودەيبىيە، بۆئەوھى قىسە لەگەل قورەيشىيەكان بىكا، قورەيشىيەكان ماوھىەك لاي خۇيان بەندىان

کرد، هه وال وا به پیغه مبهەر گه یشت: که عوتمان کوژراوه، فه رموی: له م شوینه ناجولین تا له گه ل قوریش ئه مه یه کالā نه که ینه وه. پیغه مبهەر بانگی هاوه لانی کرد که بین په یمان به ستن. به یعه تی ریزوان له ژیر دره ختیک له وشوینه دا به ستر.

پیغه مبهەر ^{سیرازی} ^{په پهلوانی} یه که یه که دهستی دهخسته ناو دهستی هاوه لانییه وه به یعه تی له گه ل ده به ستن. پیغه مبهەر ^{سیرازی} ^{په پهلوانی} له به یعه تکرده که دا ئامارهی بو دهستی خوی ده کردو دهیفرموو: ئه مه عوتمان. دواي ته واو بوونی به یعه ته که هه والی راستی به پیغه مبهەر گه یشت که هه والی کوژرانی عوتمان درو بووه.

په ندو ناموژگاری:

وشه یه کی کورت ده رباره ی حکمه تی صولخی حوده یبیه:

پیش ئه وه ی بچینه ناو ته فاصیلی نه وشتانه ی که پیویسته هه لویسته یان له سه ر بکه ین له وانه کانی ناشتی حوده یبیه وه په ندو ناموژگاری و حوکه کانی به چه ند وشه یه کی کورت ده لین: روداوی ئه م صولحه مه ظه ریک بوو بو پلانیکی یه زدانی پوخت و بی خه وش، کرداری پیغه مبهەر تییدا ده رکه وت و په نگی دایه وه، به جوړیک کرداری پیغه مبهەر له هیچ پلانیکی تر دا ئاوا په نگی نه داوه ته وه. بیگومان سه رکه وتنی ئه م پلانه نه ینیه ک بوو په یوه ست بوو به شاردر اوه یه کی غه یبی پیچراوه له زانیاری خودا خوی دا. بویه صولحه که بووه جیی مقومقوی موسولمانه کان و سه رسامی کردن و ده هشته گرتنی و بیران له شته که نه کرده وه، له م پوه وه روداوی ئه م صولحه به سه ره تاو ئاکامیه وه بنه مای گرنگ سه رنج راکیشن بوو راستکرده وه ی عه قیده ی ئیسلامی و جیگیرکردنی.

باسهرتا باسی لایه‌نی ئەو حیکمەتە گەورەو پڕفەرەیی خودا بکەین
 کە ئەم صوڵحە لەخۆی گرتبوو دوایی بۆ هەموو کەس دەرکەوت و بوو
 بەنیشانیەکی لەنیشانی گەورەکانی پەرورەدگار. ئەمجار باسی ئەو
 ئەحکامە شەریعیانە بکەین کە پێداوی صوڵحە کە رایان دەگەیەنن.

به‌شێك له‌و حیکمه‌ته‌ پر خێرو فه‌ره‌ی صو‌ل‌حی حوده‌یی‌یه‌ ئه‌وه‌یه‌
پێ‌شه‌تای رزگارکردنی مه‌ک‌که‌ بوو، بێ‌گومان ئه‌م صو‌ل‌ح و هودنه‌یه‌
«وه‌کوو ئی‌بنو قه‌ی‌م ده‌لی: ده‌رگا و کلیلی رزگارکردنی مه‌ک‌که‌ بوو»
ئه‌مه‌ داب و نه‌ری‌تی په‌روه‌ردگا‌ره‌، رێ‌گا خو‌ش ده‌کا بۆ هه‌ر کارێ‌ بیه‌وئ
بی‌ته‌دی، پێ‌شه‌تاو رێ‌خو‌شکه‌ره‌ی بۆ ده‌ره‌خسێ‌نی و نیشه‌نه‌و عه‌لاماتی
به‌ی پێ‌ بردنی بۆ‌دا‌ده‌نی.

جائگه موسولمانان له ساته سره تاييه کاني صولحه که دا ئاگاداري
 ئه م لايه نه نه بوين ئه وه هوکاره که ی ئه وه یه داها تولىيان ناديار بووه،
 ئه وه زانياري غيب و په نهانی بووه و ئه وان له کوئی ئاگاداري غيب
 بوون؟ چوئن له په یوه ندى ئه و واقيعه ی بينيان و ئه و غيبه ی که هیشتا
 ته سه وريان نه کرد بوو حالى یين؟

وہ لئی ھیندھی پئی نہ چوو، موسولمانان بہ ناسکرا ھستیان بہ گرنکی
ئہم صولح و ھودنہ یہ کردو زانیان چہند پر خیرو فہرہ بویان و چ
سہرکە و تینکیان بہ دەست ھیناؤہ؟! لہ سایہ ی ئہم صولحہ دا خەلک
لہ یہ کتری دنیابوون، موسولمانان توانییان تیکەل بہ کافرہ کان ببن و
بانگہ وازیان بکەن بۆ ئیمان ھینان، قورئانیان بۆ بخوینن و بہ گوئیان دا
بدەن، مونا قەشە و حیوار دەر بارہ ی ئیسلام بہ ناسکرا و عەلەنی ئہ نجام
بدەن، ئەوانہ ی موسولمانییتی خویان شارد بۆوہ ناسکرای بکەن و خویان
دەرخەن.

ښوونځی پښتو ژبه له ښوونځی پښتو ژبه له «الزهری» ریوایت ده کاو دهلی: هیچ فه تحیک له ښوونځی پښتو ژبه دا پیښ فه تحی مه که نه کراوه له صولحی حوده یبیه گه وره تربی. له وه پیښ موسولمان و کافر به یه که ګه یشتبان ده بوو به شمشیر لیک راکیشان. به لام که صولحی حوده یبیه موزکراو هودنه راګه یه ندرا، شهر نه ما، خه لکی له یه کتر دلنیا بوون، پیک ګه یشتن و دان و سانیا ن کرد راو بوچونی خویان ګوپیه وه، هه رکه سی دربارهی ښوونځی پښتو ژبه له ګه ل بکرایه موسولمان ده بوو له ماوه ی ټه و دوو سالی به سهر سولحه که دا تیپه پری ټه ونده خه لک موسولمان بوون، له و هه موو سالی پیښودا ټه ونده موسولمان نه بووون.

بویه قورنانی پیروز ټه صولحه ی «که به پروالته موسولمانه کان به ټیشکانیان له قه لاهم ده دا» ناو ناوه فه تح. ده فهرموئ: {لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا} «۲۷» سورة الفتح

هه له حیکه می به رزو پر فه پری صولحی حوده یبیه، ټه وه یه په روه ردګار ویستی له میانه ی ټه و صولحه دا جودا وازی نیوان وه حی پیغه مبه رایه تی و پلانی فیکری ټاده میزادی لیک جیا بکاته وه. جودا وازی نیوان ته و فیکری پیغه مبه رای په وانه کراو هه لئس و که وتی مروقی لیها توی بیردوژ دربخا، جودا وازی نیوان ټیلها می خودایی که له ژور جیهانی ټه سباب و دیارده کانیه وه دی و په وکردن و شوینکه وتنی ټا ماژه پیکردنی ټه و ټه سبابانه و حوکه مه کانیا ن. په روه ردګار ویستی پیغه مبه ره که ی، په یامی پیغه مبه ره که ی یارمه تی بدا و سهری بخاو له پیښ چاوی هه موو عاقل و بیرکه ره وه و رد خوینه وه دا تای ته رازوی کیښه ی نیوان ښمان و کوفرو حق و ناحق یه کالاً بکاته وه.

وېدە دەچى ئەم ئاماژە كۆرگەن بېرىك بىن لەتەفسىرى رىستەي «وينىسرك
 الله نصرأ عزيزأ» واتە: خودا سەركە وتنىكت بۇ دەستەبەر بىكا نمونەي
 سەركە وتن بىن و بارو دۇخەكان بەلای حەق دا وەرچەرخىنى، فىكىرو
 عەقل و ھەستەكان بەھزىنى. لەم پروانگەو ھە پېغەمبەر سېرىق پېغەمبەر ھەرچى
 موشرىكەكان داوايان كىرد پىي رازى بوو، ھەر مەرجىكى داياىنا ئەو
 قبولى كىرد، ئاسانكارى لەگەل موشرىكەكان كىرد، لە شتى وادا كەس
 لە ھاوۋەلانى پېغەمبەر بۇيان قوت نەدەچوو!! پروانە ئىمامى عومەر چۆن
 تەنگە تاوى و قەلەق و نارەھەتى داىگىرت. تەنانەت دەربارەي خۇي
 «وھكوو ئىمام ئەھمەدو ھى تر رىوايەت يان كىردو» دەلى: من رۇژو
 دىگىرم و نۆيزدەكەم و زەكات و سەدەقە دەرەكەم، كۆيلە ئازاد دىكەم
 لەترسى ئەو قىسانەي ئەو رۇژو كىردىم. ھەروا تۇدەيت چۆن خەلكەكە
 پەنگيان رەش داگىرسا و جۇش دامان كاتىك پېغەمبەر سېرىق پېغەمبەر فەرمانى پى
 كىردن بەسەربىرىنى كوشتىيەكانيان و بەتاشىنى سەريان و بەبى
 ئەنجامدانى عەمرە بگەرىنەو ھە مەدىنە. ھەرچەندە پېغەمبەر سېرىق پېغەمبەر سى
 جار فەرمانەكەي دوبارە كىردەو بەلام ھاوۋەلەن تا پېغەمبەر بەفەلى
 كوشتى خۇي سەرنەبرى و سەرى نەتاشى، ئەوان ھەر بەھىواي چۈنە ناو
 كەعبە بون و ئىھراميان نەشكاند!!

بىگومان نەينى لەئەوۋەدا ئەو ھەوۋەلەن لەھەلس و كەوتى
 پېغەمبەر ورد دەبوونەو، ئەوان لەسەر زەمىنەيەكى ئادەمىزادانەو
 بەدىدى ئادەمىزادانەي خۇيان دەيانروانى، بىنىن و تىگەيشتىيان
 بەئەندازەي دىتن و تىگەيشتىنى خۇيان و ئەزمونە ئادەمىزادىيەكەيان
 لەشتەكان حالى بون. بەدىدى ئادەمىزادانەي خۇيان شتەكانيان دەبىنى.
 لەكاتىك دا پېغەمبەر سېرىق پېغەمبەر لەھەلس و كەوتەكانى دا لەژور ئاستى
 ئادەمىزادى و ئەزمونى ئادەمىزادى و ھۆكارەمادىيەكان وەستا بوو،

پېڭەمبەرايەتى رەھاو وەھىيى ئاسمانى ئاراستەي دەکردو ئىلھامى پى دەبەخشى. جى بەجى بوونى فەرمانى يەزدانى لەپېش چاوى ئەو لەبوارى پراكتىزەبون دا بوو، ئەو بەھوكمى پېڭەمبەرايەتەكەي مەودايەكى دەبىنى ھاوئلانى نەياندەدى.

ئەمە بەرونى و بەئاشكرائى لەوئلەمەكەي پېڭەمبەر سىرلای سىرلای بۇ عومەرى كۆپى خەتاب دەردەكەوى، ئەوئەكە عومەر سەرسامى خۆي بەرامبەر ئەم تەنازولكردنەي پېڭەمبەر بۇ موشرىكەكان دەربېرى، يان بلى ناپازى بوو، پېڭەمبەر لەوئلەمى داو لە بەرامبەر ئەو ھەلۆيستەي عومەردا وتى: {إني رسول الله ولست أعصيه وهو ناصري}.

ھەروا لەئامۆزگارى و وەھىيەتى پېڭەمبەر سىرلای سىرلای بۇ ھەزەرەتى عوئمان كاتىك ناردى بۇ مەككە بۆئەوئەي وت و وىژلەگەل قورەيش دا بكاو مەبەستى ھاتنى پېڭەمبەريان بۇ پون بكاتەو. وىپراي ئەو فەرمانى پىكرد كە لەگەل چەند پىاوو ئافرەتتىكى موسولمان دا كۆببىتەو مژدەيان بداتى بە پزگارکردنى مەككەو بلاو بوونەوئەي ئايىن و بالادەستبوونى ئايىن لەناو مەككەو دەرەوئەي مەككە، ھەتاي واى لى دى ھەموو كەس بەئاشكرا موسولمانىيەتى خۆي رادەنوئىنى و كەس لەترسان ئىسلامەتى خۆي ئاشارىتەو. ھەلبەتە پېڭەمبەر سىرلای سىرلای بەچاويكى پېڭەمبەرئە داھاتووى بىنيوئە خودا بەسەر ھەندى لەو غەيبەدا ئاگادارى كردو. بەلام ھاوئلان ئەو دىدو بۇچونەيان بۆدەستەبەر نەبوو.

كەوابوو ھىچ جى سەرسورمان نىيە: كە ھاوئلان بکەونە دەھشەت و سەر سورمانەو لەھەلۆيستى پېڭەمبەر كە ئاوا نەرمكىشى لەگەل قورەيشىيەكان دا كردو چىيان گوت: لەصولحەكەدا ئەو پى رازە بوو. چونكە ئەوان لەوكاتەدا ھەلۆيستى پېڭەمبەريان بەسەنگ و تەرازوى

ئادەمىزادىيانەي خۇيان تاوو تووى كىردو لىك دايەو. وەلى نۆرى پى
 نەچو ئەو دەھشەتەيان كۆتايى ھات و غەم و خەفەتيان پەوييەو، شتى
 نەزاندىراويان بۇ پون بوو. ئەمەش كاتىك پېغەمبەر دواي مۆركردنى
 قەوالەي صولحەكە سورەتى «الفتح»ى بەسەر دا خویندەو. ئەو كاتە
 ھاوھان بۇيان دەرکەوت كە پابەندبوون و قبول كىردنى مەرجهكانى ناو
 قەوالەكە سەرکەوتنە بۇيان، يان بلىين دەرگاي چوئە ناو گۆرەپانى
 سەرکەوتنە، موشرىكەكانىش: كە بەتەماي شكۆمەندى و سەرکەوتن
 بوون، كەوتوونە چالى زەلىلى و تىشكانەو بەخۇيان نەزانيو. ئەوان
 لەو شوينەي كەبەتەما سەرکەوتن و زالبون بون زەلىل داماو كران.
 لەئاكامى صولحەكەدا سەرکەوتنى گەرەو بەرچاو بۇ پېغەمبەر
 موسولمانان بەرجهستە بوو، بەبى ئەوئى چ دەورىكى عەقلى و فيكرى
 ئادەمىزادى تىداهەبى.

ئايلا لەبوارى عەقىدەدا ھىچ بەلگەيەك ھەيە لەسەر راستى
 پېغەمبەرايەتى خەزەتى موخەمەد لەم بەلگەيە بەرچاو تىرى؟

يىگومان موسولمانەكان سەرەتا نۆر دلتەنگ بوون بەپازى بوونى
 پېغەمبەر ^{سەئۇدى} بەومەرجهي نوينەرى موشرىكەكان، «سەھىل»ى كۆرى
 عەمر، دايىنا كەبرىتى بوو لەوئى «ھەرکەسى لەقۇرەيش بەبى ئىزنى
 وەلى و سەرپەرشتىارى بىتە لاي موخەمەد دەبى بەبى چەندو چوون
 پېغەمبەر ئەو كەسە رادەستى ئەوان بىكەتەو».

موسولمانەكان خەميان زيادى كىردو پىتر ناپرەحتە بوون كاتىك
 بىنيان ئەبو جەندەل «كۆرى سۆھەيلى كۆرى عەمر» لەدەست
 موشرىكەكان ھەلاتبو بەزنجىركراوى، باوكى ھەلسا قىزى گىرت لەگەل
 خۆى بردى و دەيگوت: ئەي موخەمەد! پىش ئەوئى ئەمە بى بۇ لاي تۆ
 ئىمە قەوالە و رىككەوتنى خۇمان براندۆتەو، پېغەمبەر فەرموئى:

راسته، ئىتر كاپرا كۆپرەكەي خۇي پەلەكش كىردو رايده كىشا دەيىر دەوہ بۆلای قورەيش، ئەبو جەندەلەيش بەھەموو دەنگى خۇي ھاۋارى دەكردو دەيگوت: ئەي كۆمەلى موسولمانان! ئەوہ من دەگىرنەوہ بۆلای موشرىكەكان، بۆئەوہى توشى فیتنەم بىكەن لەئايىنەكەم دا. پىغەمبەر سەئۇدىي ئىسلام ئامبىرى فەرموۋى: ئەي ئەبو جەندەل صەبر بگرەو داۋاي پاداش لەخودا بىگومان خودا بۆ تۆۋ ئەمثالى تۆ دەراۋى خىرو رىزگار بون دەكاتەوہ. ئىمە لەگەل قورەيشىيەكان رىك كەوتوۋىن پەيمانمان داۋنى و پابەندى بەلىنى خۇمان دەبىن. بىگومان ھاوہ لآن دەيانراۋانىيە ئەم دىمەنەو خەمى گەورە سەرو دلى دەگرتن.

دەي بابزانين دواى ئەمە چى پويىدا؟

بىگومان دواى ئەوہى پىغەمبەر سەئۇدىي ئىسلام ئامبىرى گەپرايەوہ بۆ مەدىنە كابرايەكى تر موسلمان بو بوو، لەدەستى قورەيش ھەلاتبوو ناۋى «ئەبو بەصير» بوو، قورەيش دوو پىاويان ناردن بەشۋىنيا بۆئەوہى بىگىرنەوہ بۆ مەككە، پىغەمبەر سەئۇدىي ئىسلام ئامبىرى بەپىي ناۋەرۈكى پەيمانەكە ناچار بوو رادەستيان بكاتەوہ. دوو پىاۋە موشرىكەكە ئەبو بەصىريان لەگەل خۇيان بردو پۇيشتن تاى گەيشتنە «ذوالحليفة» لەۋى ئەبو بەصير يەكىكىانى خافلاند تا شمشىرەكەى لى ۋەرگرت و خىرا كوشتى، ئەۋى ترىان ھەلات و قاچاندى، ئەبو بەصير گەپرايەوہ بۆ مەدىنە بۆلای پىغەمبەر سەئۇدىي ئىسلام ئامبىرى پىي وت: ئەي پىغەمبەرى خودا! ئەتۆ منت رادەستى ئەوان كىردەوہ ذىممەى خۆت پاك كىردەوہ، بەلام خودا ئەۋا منى لەدەست ئەوان رىزگار كرد. ئەمجار ئەبوجەندەل لەمەدىنە نەمايەوہ بەرەو «سيف البحر»، شۋىنىكە لەقەراخ دەريا رۈيى قاچاغ بوو خەلكى ترى پىۋە نىشت، ئەو دەقەرە بوو بەلانەى موسولمانانى مەككە، ھەر پىاۋىكى قورەيش موسولمان بوايە پەيوەندى دەكرد بەتاقمى ئەبو بەصىرەوہ، ئەم

كۆمەلە موسولمانە بوونە جىڭاي مەترسى بۇ قورەيشىيەكان ھەركە
بيانبىستايە كاروانىكى قورەيش بەرەو شام دەچى، ئەمان رىڭايان
پىدەگرتن و موشرىكەكانيان دەكوشت و مالەكەيان چەپاۋ دەكرد. تاۋاي
لىھات قورەيشىيەكان بەناچارى و پارانەۋە، داۋايان لە پىڭەمبەر كىرد،
بيانباتەۋە كن خۇي و كۆنترۇلىان بكا، ئىتر لەسەر داۋاي پىڭەمبەر
ھاتنەۋە مەدىنە.

كە فەتى مەككە كرا، ئەبو جەندەل ئەمانى بۇ باۋكى ۋەرگرت و ژيا
ھەتا لەشەرى يەمامەدا شەھىد بوو^(۱).

بەم جۆرە رۆژ بەرۆژ دەرگەۋت صولحى حودەيبىيە چەند كارىگەرى
ئىجابى ھەبوو بۇ موسولمانەكان و بەتەۋاي خەم و خەفەتى پىشۋويان
رەۋىنەۋە پتر بېرويان زىادى كىرد بەھىكمەتى خودايى و پىڭەمبەرايەتى
حەزرىتى موحەممەد.

لەھەدىشى صەھىح دا رىۋايەتكراۋە: كە «سەھىل»ى كوپى «سەئىد»
لەپۆژى «صفىن»دا وتى: {أَيُّهَا النَّاسُ اتَّهَمُوا رَأْيَكُمْ لِقَدْ رَأَيْتُمُ يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ،
وَلَوْ اسْتَطِيعَ أَنْ أَرُدَّ أَمْرَ رَسُولِ اللَّهِ «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» لَرُدَدْتُهُ}.

جارىكى تىرىش ئەۋە دوبارە دەكەينەۋە دەلىل: ئايا لەبەلگەكانى
عەقىدەدا بەلگەيەكى بەھىز تر لەمە ھەيە لەسەر راستى پىڭەمبەرايەتى
حەزرىتى موحەممەد!.

ھەروا بەشېك لەھىكمەتە گەۋرەكانى صولحى حودەيبىيە ئەۋەبوو
پەرۋەردگارى خاۋەن تواناۋ دەسەلات وىستى فەتى مەككە بكاۋە
فەتى رەھمەت و فەرۋ خىر بۇ پىڭەمبەرەكەى نەك بىكاۋە فەتى
تىكپىژان و شەرۋ كوشتار. فەتى مەككەى كىردە فەتىك خەلك بەپەلە
پىروزەۋ خىرا خىراۋ پۇل پۇل موسولمان بىن، ئەۋانەى لەۋەپىش

ئەزىيەتى پىغەمبەر مۇسۇلمانانسان دەداۋ لەزىدى خۇيان دەريان كىرەبۇن، ئىستاۋادەستى ئاشتىيان بۇرادەدىرنى دىنە ژىر خىمەى ئايىنەۋە لەجىياتى بىپەرستى دەبنە خۇدا پەرست و يەكتاپەرست.

خۇدا سولخى خۇدەيىبىيەى رەخساند، تا بىيىتە رىخۇشكەرەو پىشەتاي فەتى يەكجارى و رىزگارى سەر تاسەرى. لەماۋەى سولخ و ئاشتەۋايى دا، قورەيش بەخۇيان دا چۈنەۋەو موحاسەبەى نەفسى خۇيان تىداكرى، ئەۋانىش وپراى ھاۋەلان پەندو ئامۇزگارىيان لەھودنەو شەرپاگرتن ۋەرگرت سەرەتاۋ كۇتايىەكانيان بەراورد كىردو بەيەكىان گرت.

بىرۈ بۇچۈنەكان لەمىشك و دەماغ دا كامىل بون و پىگەيىن و مىشك و دل و دەرونەكان ئامادە باش بون بۇقبولى حەق و راستى. بەو شىۋەكارەكە بەسەر چۈۋ بەرپۇۋە چۈۋ ۋەكۈۋ لە شۈيىنى خۇى دا بە دورو درىژى لىي دەدويىن.

ئەۋ ھۆكمانەى پەيۋەستىن بەسولخى خۇدەيىبىيەۋە

ئەۋەى لەۋەپىش ئاماژەى بۇكرا ھەندى حىكمەتى يەزدانى بون دەربارەى سولخى خۇدەيىبىيە، ئەمما ئەۋەى پەيۋەستە بەو سولخەۋە دەربارەى دەلالەت و ئەھكام زۇرو زەبەندەن. بەكورتى لەچەند خالىك دا ئاماژە بۇ ھەندىكىان دەكەين.

يەكەم: ئىستىعانەۋ كۇمەكى ۋەرگرتن لەناموسولمان لەبۋارى ناسەربازىي دا:

لەۋەپىش وتمان: پىغەمبەر بىشرى كورى سەفيانى بەنەيىنى نارد بۇ ناۋ قورەيش بۇئەۋەى ھەۋالى ئەۋانى بۇ بىنى، ئاخۇ نىازيان چىە ھىزو توانايان لەچ ئاستىك دايە. بىشرى كورى سەفيان ئەۋكاتە موشرىك بوو،

له هؤزی خوزاعیه. ئەمەش جەختکردنەو هیە لەسەر ئەو هی لەو پېش
ئامارەمان پیکرد که کاری ئیستیعانه و کۆمەکی داواکردن
لەناوموسولمان، بەگوێرە یارو دۆخ و حالەتی ئەوکەسە ی داوای
یارمەتی لێدەکری دەگوێردی. ئەگەر کابرا لەوانە بوو لێی دایا
دەبووین و ترسی ئەو هی لێدەکرا غەدرو خیانت بکا و فیل و
تەلەکەبازی ئەنجام بدا، ئەو دروستە داوای کۆمەکی لێ بکری، ئەگینا
نا. هەرچۆنیک بێ، پېغمبەر ^ﷺ لەهەموو حالەکان دا: که پێویست
بوو ی داوای کۆمەکی لە ناموسولمان بکا بۆکاری ناسەربازی داوای
یارمەتی لێ کردون، وەکوو ئەو ناردینی بۆ هەوالزانی و چۆنیەتی بارو
دۆخی هیزی دوژمن. یان چەک و سیلاحی لێ خواستون هەرواشتی لەو
جۆرە. ئەو هی که بۆ ئیمە دەردەکەوی ئەو هی ئیستیعانه بەناموسولمان
لەبۆاری سیلمی دا زیاتر مەجالی رهوایی و جەوازی تیدا بەرجەستە دەبی
تا بۆاری سەربازی.

دووهم: تەبیعیەتی شورا لەروانگی ئیسلامەوه:

«لەو پېش ئیمە لەگشت تەصەروفات و هەلس و کەوتی پېغمبەر دا
ئەو مان بەدی کرد: که راویژکردن کاریکی مەشروع و پێویستە
فەرمانرەواو حاکم پەنای بۆ بەری و بەکاری بینێ، کرداری پېغمبەر
لێرەدا ^ﷺ دەلالەت دەکا لەسەر تەبیعیەتی ئەم شوراو راویژەو ئەو
مانایە ی بۆی تەشریع کراوه. شورا لەشەریعیەتی ئیسلام دا رەوایەو
باشە، بەلام مەرج نییە بەقسە ی راویژپیکراوان بکری. عەرەب و تەنی
«شورا مەشروعە بەلام مولزەم نیە» حیکمەتیش لەراویژ دەرخستنی
رایەکانەو بۆئەو هیە بزانی موسولمانان چۆن بۆئەو کارە دەچن و چ
چارەسەریکیان بۆئەو کارە هیە. باسی دۆزینەو هی بەرژەو ندییەکان
بکەن و بزانی کامەیان باشەو کامەیان باشترە، وێدەچی هەندی

له موسولمانه كان له هه ندىكان باشت پى به به رژه وه ندىيه كان به رن. هه روا جه ماوه ره كه دليان به وه خوښ ده بى كه رايان وه رگيراه وه حيسابيان بوكراه. جا كه فه رمانره واو حاكم له ناكامى راويژه كه شتىكى بو ده ركوت كه دلى پى ئاو بخواته وه به لايه وه په سه ند بو، ده توانى كارى پى بكا به مهرجى له چوار چيوه شىعه تى ئيسلام و نه حكامه كانى دابى، ده شتوانى كار به نه نجامى راويژه كه نه كا، به شيوه يه كى تر هه لىس و كه وت بكا، به مهرجى پىچه وانه ده قىكى قورئان يان فه رموده ي پىغه مبه ر ^{سیرازی} ^{سیرازی} يان كوڤراى موسولمانان نه بى.

بىگومان ئيمه زانيمان پىغه مبه ر ^{سیرازی} ^{سیرازی} له حوده ي بىيه راويژى به هاوه لانى كرد، چه زه تى نه بوبه كر راي خوڻى ده ربرى و وتى: نه ي پىغه مبه رى خودا! نه تو هاتوى بو نه نجامدانى عه ره و زياره تى مالى كه عبه، نه هاتوى بو شه ر. كه و ابى برۆ مه وه سته به ره و كه عبه بكه وه پى، هه ركه سى رى پى گرتىن شه رى له گه ل ده كىن. پىغه مبه ريش له سه ره تا دا رايه كه ي په سه ند كرد، له گه ل هاوه لانى به ره و كه عبه كه وته پى هه تا گه يشته نه و شوينه ي حوشتره كه ي چوكى داداو له رويشتن وه سته، ئيت زانى نه و هيلى سووره و نابى سوور بى له سه ر پويشتن به ره و كه عبه، ئيت وازى له په يره وى كردنى نه و رايه هينا كه له وه و پيش له ناكامى راويژه وه په سه ندى كردبوو، نه وه بوو وتى: {والذي نفسي بيده لا يسألوني خطة يعظمون فيها حرمة الله الا أعطيتهم اياها} ئيت كاره كه سوڤاو واز له په يره و كردنى نه و رايه ي چه زه تى نه بوبه كر هيندراو كرايه وه پرۆژه ي صولح و ئاشته وايى و رازىبوون به هه موو مه رجه كانى قوره يش. پىغه مبه ر ^{سیرازی} ^{سیرازی} به بى نه وه ي راويژه به كه س بكا، نه ك هه رنه وه، به لكوو به بى نه وه ي گوڻ بداته نارازىبونى هاوه لان، هه موو مه رجى موشرىكه كانى قبول كرد.

ئەمەش ماناي ئەۋەيە كەكارى شۇرا دوا حوكمى ۋەھىي دى:
كەئەمرو بىرىتتېيە لە «كىتاب و سوننەت و كۆپراي زانايانى ئوممەت».
ھەرۋەھا ئەۋەش دەگەيەنئى: كە شۇراۋ راۋىژ بۇ بەرچاۋ پونى تەشرىع
كراۋە نەك بۇ ئىلزام و پىۋىستىبونى و پابەندىبون پىيەۋە.

سىيەم: تەۋەسسول و تەبەرۇك بەئانار پېغەمبەر ئىبرۇدى
ئەلەستەزىن

لەۋەپىش وتمان: عوپرۋى كوپرى مەسعود سەرنجى دەدايە ھاۋەلانى
پېغەمبەرۋ دەلئى: {فوالله ماتنخَم رسول الله نَمامه الا وقعت في كف رجل منهم
فذلك بها وجهه وجلده} ھەرتف و چلمىكى پېغەمبەر كەدەرى دەدا،
ھاۋەلانى نەيان دەھىشت بىكەۋىتە سەرزەۋى، بەلكو ھەر جارە دەكەۋتە
ناۋ لەپى دەستى يەكىكيان و دەم و چاۋو پىستى خۇيان پى دەھەنو،
ئەگەر فەرمانى پى بىكردنايە خىرا جى بەجىيان دەكرد، كەدەستىۋىژى
دەشت دەيانكردە سىمىر سىمىر لەسەر ئاۋى دەستىۋىژەكەي. ئەگەر
لەخزمەتيا ئاخاۋتنيان بىكردايە دەنگيان بەرز نەدەكردەۋە. ھەرگىز پىر
بەچاۋيان لەبەر رىز لىگرتنى سەيرىيان نەدەكرد.

بىگومان ئەۋە ۋىنەيەكى زىندوۋ بەرچاۋو عوپرۋى كوپرى مەسعود
بۇمان نامىش دەكاۋ ئەندازەي خۇشۋىستنى ھاۋەلانى بۇ پېغەمبەر
دەردەخا. ئەمەش بۇخۇي چەند دەلالەتتىكى گىرنگ و پىر بەھاي لەخۇ
گىرتون، پىۋىستە ھەموۋ موسولماننىك ھەلۋىستەيان لەسەر بكاۋ لىيان
ۋرد بىتەۋە.

يەكەميان ئەۋەيە بەبى خۇشەۋىستى پېغەمبەر ئىبرۇدى
ئەلەستەزىن ئىمان نايەتە
دى. كەسىك پېغەمبەرى خۇش نەۋى ئىمانىشى نىيە باخۇي
بەموسولمان حىسب بكا، مەبەستىش بەخۇشەۋىستى مانا عەقلانىيە
روتەكەنىيە، بەلكو ئەۋ ئەئەرو كاردانەۋەيە: كە كۆتۈرۈلى دىل دەكاۋ

خاۋەنى دېگەنلىككە ئالغاندا رام بېنى ۋە بەۋ تەبىئەت ۋە سۈرۈشتەكار بىكار. كە
ھاۋەلانى پېغەمبەر بەرامبەرى دەيانكرد.

دوھەمىيان ئەۋەيە: كە تەبەروك بەئائارى پېغەمبەر ^{سەئۇدى} كاريكە
مەندوب ۋە ھەيە، مەشروع ۋە پەسەندە. زۆر فەرمودەي سەھىح ۋە
چەسپاۋ رىۋايەتكارون دەربارەي ئەۋە: كە ھاۋەلانى تەبەروكيان كىردوۋە
بەموى پېغەمبەر ۋە ئارقى ۋە ئارقى دەستىۋىژى ۋە ئەۋ پىئالەي ئاۋى تىدا
دەخواردەۋە، لەۋەپېش بېرى فەرمودەمان لەم بارەۋە ھىئاون. پىۋىست
ناكا لىرە دوپارەيان بىكەينەۋە ^(۱).

۱۱۱ بگەرپەرۋە بۇ لاپەرە (۱) لەم كىتەبەدا.

برادەرىڭىز. رېزم بۇي ھەيە. بۇي گېرامەۋە ۋە: پىۋىك ئەم باسەي عورودەي لەم
كىتەبەي مەن دا بەرچاۋ كەۋتوۋە، ژمارەيەكى زۆرى لەۋ لاپەرەي باسەكەي تىدەيە رەسم
گرتوۋە، دابەشى كىردە بەسەر خەلك داۋاۋى لىكردون بىخوئىنەۋەۋە بزانن پېغەمبەر
چەند خۇپەرست بوۋە، مەبەستى كاپراي بىلاۋ كەرەۋەي ئەۋباسە تۆمەتبار كىردى
پېغەمبەر بوۋە بەۋەي پىۋىكى خۇپەرست ۋە چەۋسەنەرەۋە بوۋە پىۋىك بوۋە
ۋىستوۋىتەي يارەكانى ملكەچ ۋە ژىر دەستە بىكار! دەلىم: ئەۋەي ئەۋ پىۋە پىي ھەلساۋەۋە
ئەۋ ھەموۋ پەرەيەي لەۋ باسە بەناۋ خەلك دا بىلاۋ كىردۋەۋە سەرنجى بۇلاي راکىشاۋن
كارىكە سوپاسى لەسەر دەكرى ۋە بەگۈيرەي نىمەت ۋە نىيازى خۇي پاداشتى خۇي
ۋەردەگرى. چۈنكە كىردەۋەكەي جەختكردنەۋەي ھەقىقەتەي چەسپاۋە ئەمىرۇ
زۆركەس لىي بى ئاگان، ئەۋىش زۆر رىزلىگرتنى ھاۋەلانى بۇ پېغەمبەر ۋە زۆر
خۇشۋىستىتەي بەئەندازمەك كە جىگەي سەر سوپمانە!! چەند زۆرن ئەۋ لوغەزو
گرىكۈپرەكانەي لەمىيانەي مەعالىمى ھەتەي ئىسلامى ۋە روداۋەكانى دا خۇيان دەنۋىن ۋە
تەھەداي عەقلى مەۋقە دىكەن، ئەگەر ئەۋ خۇشەۋىستىيە گەرەم سەر سوپەينەرە
نەبى كەدەۋ دەرۋونى ھاۋەلانى پېغەمبەرى داگرتىۋو چوۋ بوۋە ناخى دىئانەۋەۋە لەۋەۋە
سەرى ھەلدابوۋ كە بىراۋ يەقەننىيان پەيدا كىردىۋو كە موحەممەد پېغەمبەرى خۇدايەۋ
رەھمەت ۋە ھىدايەتە بۇ ھەموۋ مەۋقەيەتەي. دەلىم ئەگەر ئەۋ خۇشەۋىستىيە سەر
سوپەينەرە بەرچاۋ نەگرىن ۋە لەۋىۋە دەرگا نەكەينەۋە ئەۋ لوغزو گرى كۈپرانە تەفسىر

ناكرىن و شى ناكرىنەو. بەلام ئەومى ئەو كابرايە مەبەستى بوو لەرەسم گرتنەومى ئەو باسەو بلۆو كىرنەومى بەو شۆو فراوانە، كەنىازى لەكەدار كىرنى مەكانەى پېغمبەر و تەشۋىيە كەسايەتى پىرۆزى لەناو دلان دا. وينا كىرن و رانواندى لەپىش چاوى خەلك دا لەشۆو مەظھەرى كەسەيكى خۆسەپىنەر بەسەر ھاوەلانى دا. لەزمت بىن و چەشەكەرى خۆشى بەدىتى ئاپورەى ھاوەلانى كە ئاوا پالەپەستۆو سەر سەپانە بۆ گەيشتن بە خەمەتى و دەستكەوتنى پىشكەك لەناوى دەستۆپىزى يان موبەكى جەستەى يان رەشەفەيكى ئاوى زارى. دىمەو پېغمبەر و ابخاتە رو كە گەورەو رابەرەيكى قورس و بارگرانەو پىشەى ئەومى وە خۆنىشانى خەلكى بدو شتى واپان بخاتە بەرچاوى كە حەق واپە لىيان بشارتەو، بەم كارمى دىمەو ھاوەلانى ورام بكا خۆشيان بوئ و ئولفەت و خۆبگىر بەھەر شتەك پەيوماندى بەئەو ھەيە يان لىي دەبىتەو، واتە: ھاوەلانى و رابىنى نەك ھەر خۆى بەپىرۆز بزانن، بەلكو موو تەو ئاوى دەستۆپىزى بە موفەرك و پىرۆز بزانن. دەلەيم: ئەومى ئەو پىاوە لەبلۆو كىرنەومى ئەو لاپەرە فۆتۆ كۆپانەى نىازو مەبەستى بوو، نەى پىكاو و رىگەى ھەلە كىردەو، لەنامانچ و ھەدەف لايداو.

زۆرن ئەوانەى ئەم ھەلە پوچانەيان داو، بىرو بۆچون و ھەزرى خۆيان گۆشيوو لەمىزۆو پارانەووە بۆئەومى ھەليان بۆ بىرەخسى وىنەى مەوفايكى و بۆ پېغمبەر داتاشن و واى وىنا بىكەن پىاويكى خۆپەرست و ھەزىردو لەومى ھاوەلانى مەكەچى بن و ھىندەى رىز لىبگىر چەك و ھەرق و توك و تەقى بەپىرۆز بزانن، بەلام ھەلەكانيان پوچ بونەو. بەدەست بەتالى و ماىە پوچى گەرانەو. ھەريەك لەعەق و مىزۆو نازادو دەستپاك و ئەمىن بوون لەسەر ئەو و تە جامىعەى پەروەردگار وەصفى ھەزەرتى موحەممەدى پىن كىردە لەكتىبى پىرۆز و خالىدى خۆى دا دەربارەى فەرموويەتى. وائەك

لعلى خلق عظيم..

لەھەر كىتەبىكى شەمانىلى ھەزەرتى موحەممەد بىروانى و ھەرباسىكى رەوشت و نەخلاقى ئەو زاتە بخۆپىنەو، خۆت لەبەرەمبەر زاتەك دەبىنى نمونەى ھەرە بەرزى مەوفايەتتە، نمونەى ئىنسانى كامەل و بى عەيب و خەوشە بەتەواى مانا و تە ئەو پەرى سنوورى مەوفايەتى. لەھەمان گات دا نمونەى زەوقى بەرزو ناسك بوو بەپىوورى مامەلەو سلووك. ھەروەكوو چۆن نمونەى ھەستى ناسك بوو لەبوارى رىعايەتكىردنى

كەسانى بەرامبەرو گىرگىدان پېيان. تا خودا ھەزىكا گىرگى بە پاك و خاۋىنى و رېك و بېككردنى دىمەن و مەظھەرى خۇي داۋە، تا ئەو پەرى سنوور لەگەل ھاۋەلانى دا تەۋاسۋى نواندوم وەكوو مەۋقەيىكى سادە لەگەل ھەموو چىن و تۈيۈكى موسولمانان دا ھەئەس و كەۋتى كىردە.

بەپاكترىن پۇشاك و خاۋىن ترين دىمەن و جۈانترىن شىۋە پېشۋازىي لەو شانداۋە كىردە كە ھاتوۋنە خىزمەتى.

لەھەموو كەس سورتر بوو بۇئەۋەي خەلگى ئەو دىمەنەنەي لى بېينى: كەجاۋيان پېي ھېك بېيتەۋە. پېي خۇش بوو كەسانى بەرامبەرى جگە لەبۇنى خۇش بۇنى تىرى لى نەكەن، بەلگەۋ ئەۋە چەسپاۋە كە پېغەمبەرى خودا زوربەي مال و سامانى لەخۇ بۇنخۇشكردن دا خەرج كىردە.

قەت رېگەي بەخۇي نەداۋە سىرو پىيازو ھەر خۋاردنىكى تر كەبۇنى ناخۇش لەھەناسەي دا پەيدا بكا، بخۋا. ھەر خۋاردنىك بۇنى ناخۇشى لى كەۋتبېتەۋە ئەو نەيخۋاردە. كاتىك كە لەسەرمەي كۆچكردى بۇ مەدىنە لەمالى ئەبو ئەيۋى ئەنصارى دا بوۋە سىنىيە خۋاردنەكەي بەدەست لى نەدراۋى گىراپەۋە بۇلای ئەبو ئەيۋى، ئەبو ئەيۋى بە پەشۋاكۋى و سەر سورمانەۋە جۈۋە لاي پېغەمبەرو پەرسىارى لى كىرد بۇجى سىنىيە خۋاردنەكە دەستى لى نەدراۋە، ھەرموۋى: «لقد شمت فيه رائحة تلکم الشجرة» بۇنى سىرم لەخۋاردنەكە كىرد. وانا اناجى. منيش خەلك دى بۇلام و قەسەيان لەگەل دەكەم نامەۋى بۇنى ناخۇش لەدەم بى. اما انتم فكلوا. بەلام نىۋە چاۋ لەمن مەكەن بېخۇن.

ئەگەر بېۋىستايە. قەضاي حاجەت بكا. ئەۋەندە لەخەلك دۈۋر دەكەۋتەۋە، ھىچ ئەشەر و بۇنىكىان لىيەۋە بۇنەجى.

ھەمىشە سەرى بەشانەدەكرىد دەم و دانى دەشت و سىۋاكى دەكرىد. ئەگەر زەردى و تەلخىيەكى بەدەم و دانى يەككە لە ھاۋنشىنانى بىدپايە نامۇزگارى دەكرىد بە نامۇزگارى كىردنىكى گشتى و رەخنە لىگىرتنىكى ناسك و نەرم و دىمفەرموۋ: «مالكم تأتونني قلحاً لاتسركرن؟» ئەۋە چىە ھەندىكتان دىنە لام دەم و ددانتان زەردى و تەلخى داي

بۇشېۋن و سىۋاك ناكەن و دەم و ددانتان پاك ناكەنەۋە؟

ئائەۋمىيە ھەزرىتى موحەممەد لەمىيانەى بېرىك لەشەمائىل و پەۋشىتى بەرزى دا. كە تەعبىر لەئەخلاقى بەرزو ھەستى ناسك و زەۋقى شەفافو ئىحساسى پىرۋزو بەرزى دەكەن. نايە تۆ لەئەم لەۋحە مەۋقايەتتەيە نەۋنەيەيە دا پانتايەك دەبىنى بۆ شىۋاندەن تەزۋىرو چىگەن كەردن؟ كەۋابو لەھەدەئى عورۋى كورپى مەسعود دا دەربارەى باسى خۇشۋىستى ھاۋەلەن بۆ پېغەمبەريان شەتەك بەدى ناكەرى كە لەكەو پەخەنى تەدەبى بۆ تەبىئەت و خۇشۋىستى پېغەمبەر (دروودى خۋاى لەسەربىن) يان مۇرى دەرۋەقى و توند تەبىئەت پىۋە بىن لەبۋارى مامەلەكەردنى و سلوۋكى لەگەل ھاۋەلەنى دا. ھەروا ئەۋمى لى دەرنایەندەرى كە پېغەمبەر وا دەربخا كە مەۋقەك بوۋە ھەۋلى داۋەو پىۋە خۇش بوۋە كە ھاۋەلەنى ناۋا شاكە شاكى بۆيكەن و بەۋ ھەلۋىستەيان لەخۋى بايى بوۋەو بەخۋى نازىۋە. جا ئەگەر كەبىر كۆپىكەر. دۋاى ئەم رەنكەرنەۋانە بىھۋى پەخەنەو گەلەيەكانى بگۈرۋى و لەجىياتى ئەۋە نارسەتى كەسايەتى پېغەمبەريان بكا نارسەتى ئەۋ ھاۋەلەنى بكا كە خۇشۋىستى پېغەمبەر ۋاى لى كەردون ئەۋ كارانە بكەن كە عورۋە كورپى مەسعود گىراۋىەتتەيەۋە ئەۋە پىۋىستە لەسەرى پىش ھەمەو شەتەك رەكەبەرى خۇش دىيارى بكاۋ بزانى و بۇمان رەن بكاۋەۋە كى لەناخى دا ئەم پەخەنەو پىناخۇشۋەنەى زىت و زەق كەردەۋە. بۇئەۋەى بىتە ۋان بەزۋەم و سەم تۆمەت بارنەكەرى.

ھەلەبەتە خەسەم رەكەبەرى كەبىر كۆپىكەر ھاۋشۋەكانى لەم جۋرە داۋايە دا خۇدى خۇشەۋىستتەيەكەيە.

خۇشەۋىستى بوۋ ئەۋ ھاۋەلەنى ھەلەنە بۆ ھەلەس و كەۋتەردن بەرامبەر پېغەمبەر (دروودى خۋاى لەسەربىن) بەۋ شىۋەى عورۋە بۇمانى باس دەكا. خۇشەۋىستى كەرى لەۋەش گەنگەر دەكاۋ كەردىۋەتى.

خۇشەۋىستتە كە لە زىر دەسەلەتى دا ناسن نەرم دەبى.

خۇشەۋىستى بوۋ ناسنى لەزىر دەسەلەتەيان دا نەرم كەرد، دوۋرى لى نەزىك كەردەۋە. كەرى مەھاللى لەزىر دەستەيان دا خەستە بۋارى مومكىناتەۋە. شەتى ناسىرىنى جۋانكەرد، ناۋى تەفت و سۋىرى بۆ شىرىن و گۋارا كەردن.

ئەۋە ۋەزەۋ ھاللى خۇشەۋىستتەيە، ئەۋ دەسەلەت و جەبەرۋىتەتى.

جا ئەگەر ئەۋ كەبىرەيە. كەبىر كۆپىكەر. پىۋى ۋايە ياساۋ قانۇنىك ھەيە لەم زىانەدا لەخۇشەۋىستى بەھىزەربىن، دەست رۋىشتۋەربىت و باشترو زىاتەر كار لەنەفس و دەرون

بكاو كۆنترۇلى دلو دىرون بكا دىسەلاتى خۇي ھەرز بكا، بابچى شىكايمەت لەوبكا، يا دىستىرىژى بكا تە سەر نەو ناپەزايى خۇي بەرامبەر دىرېرې. بابچى پېناخۇشبوونى خۇي بەرامبەر نەم كارىگەرىيەي خۇشەويستى دىر بېرې و بلى تۇ بۇجى وا لەدل و دىروونى خەلەك دىكەي؟ بۇجى ھەلىان دىننى بۇكارى ناوا!!.

وھلى بەرپاستى جىگاي سەر سورمانە!... نەم پياو ھەمئال نەو، بەجاوى خۇيان دىبىنن بەعەقل و ھۇشى خۇيان دىزانن، مېژووش زۇرى بۇ باسكردوین، خۇشەويستى نەرعەن و نالەبار چ كارىك بەوانە دىكا كە گىرۇدەي نەو جۇرە خۇشەويستىيە دىبىن مەبەستەم نەو خۇشەويستىيەيە كە بەبى ناگادارىي عەقل دزە دىكاتە ناو دلەو، يان تەھەداي عەقل و ھوكمەكانى دىكاو بەزۇرە مىلى خۇ دىكا بە ناودل و دىروون داو نەمجار نەو دلە ھەوسار دىكاو كىشى دىكا بۇ ناو ھەلسرو كەوتى نەشازى و ھەا تابلى سەپرو سەمەرمەيو سەر سورھىنەرە، سلووكى واى بى پەجاو دىكاو دىھاخە قورو لىتەي زەلىلى واو بەزمان ناگوتىرې و گوتن پىي شەرمەزارە، كەچى باباي كۆپىكەر و ھاوشۆمەكانى نەمەيان بەلاو كەورە نىو بەنامۇى نازانن و نەفسى ھەستىارىان بەتاوانى نازانن و ناپەزايى بەرامبەر دىرناپىر! بەلكو زۇرجار نوسەر و نەدىبو شاعىرەكان، پىرۇزبايى لەم جۇرە شزوزە و مەردىيە دىكەن و زۇر ناسان و ناسايىە بەلايانەو كە تەصەورو وىناي بىكەن بەھەيەجان و وروژانىكى خەمرى رزگار كەر!!.

كەچى كە دىمەنىكى نەو خۇشەويستىيە بەرزەي كە لەعەقل و دلەو دىرپۇتە ناو مەشاعىرو ھەستەكان دىجولتىنن و شتىكى لەناشارى نەو خۇشەويستىيە پاكە بىنى لەھەياتى خاومەكەي دا. واتە ھەياتى خاومنى خۇشەويستىيەكەو سلووكى.. سەر سورمان دىگىرې بەلايەو شتىكى غەرىبەو دىست دىكا بە ناخ و ئۆھكردن و ناپەزايى دىرېرېن. نودبەو ھاوار دىكاتە كارى خۇي و بۇنەمانى لەباقەت و زەوقى بەرز دىگىرې دىمانلاوئىتەو!!.

بەلام باكاكى كۆپىكەر و ھاوشۆمەكانى بزانن ھەموو شتىك لەم جىھانەدا ملكەچى قانۇنىكە لەدمەرومى خۇي. جگە لەخۇشەويستى، نەتۇ نابىنى خۇشەويستى ملكەچى ھىچ قانۇنىكى دىمەرومى خۇي بىي، نەو ھەر ملكەچى قانۇنى زاتى خۇيەتى!! ھاوار صەد ھاوار بۇ كەسنىك خۇشى ناو دللى لەعەقلى ياخى بى! خۇشەختى بۇ نەوكەسەي خۇشەويستى ناو دللى ئاشناو گونجاو لەگەل بىرپارى عەقلى!.

دزايەتى مەنطىقى ئەم جۆرە خۆشەويىستىيە ناکا مەگەر كەسىڭ بەمەنطىقى رق
 لىيۈنەوۋو بوغۇش كىنە شەرى لەگەل بكا. كىشەيەكىش لەو جۆرمىن مەنطىق
 نايىسەلىننەو ەغل پىشتىگىرى ناکا. چۈنكە شتىكى ئاشكراو بەلگە نەويىستە جەدەل و
 كىشە لەسەر شتىك نەنجام نادىرئ بەيى ەبوۋنى زەمىنەيەكى دىنيا بوۋن
 بەحەقىقەتتىكى ھاۋبەش لەنىۋان ەردو لايەنى بەكىشە ھاتوۋدا ھىكمەتى رۇزگار
 وتەيەكى مەجنونى كوپى عامىرى بۇ ەلگىرتۈپن كاتىك بىستىيەۋە كە ۋاخەلك لۇمەى
 دەكەن و رەخنەى لىدەگىرن لەسەر ئەۋەى كە بەۋجۆرە عاشقى لەيلا بوۋمو لەيلايەكى
 ئاشىرىنى رەش پىست، وتى: ئەگەر بەچاۋى من بۇيان بىروانىيە دىيانزانى كە خۇيان
 ەلەن. ئەۋان چىگەى رەخنەو سەر زەمنشتن كەبەناحەق لۇمەم دەكەن!

ژیانی دا بئ یان له دوا وهفاتی بئ. ئاثاری پیغه مبهرو دهرهاویشته «فضلات» هکانی په یوه ست ناکرین به حاله تی ژیان به هیچ جوریک، جا ته به روك و ته وه سسول پییان له حاله تی ژیان دابی یان له دوا وهفاتی بئ. ئەمه له صه حیجی بوخاری دا له باسی «شیب رسول الله» چه سپاوه و سه لمنراوه.

له گهڼ نه وه شدا هندی کهس گومړابون و سهریان لئ شیواوه
 نه وانه ی دلایان خوشه ویستی پیغه مبهری تیدا نیه، دهلین: دواى مردنى
 پیغه مبهر ته وه سسول به ذاتی پیروزی ناکړی، به به لگه ی نه وه ی
 کاریگه ری پیغه مبهر به له دنیا دهرچوونی کو تایى هاتووه، که مادم
 وابی ته وه سسول پیکردنى له و حاله دا ته وه سسول کردنه به شتیک
 کاریگه ری نه و نه ماوه.

له‌راستی دا ئەمه به‌لگه‌یه‌که «وه‌کوو ده‌بینی» نیشانه‌ی جه‌هل و نه‌دانیه‌کی سه‌ر سوڤه‌ینه‌ره تا ئەو په‌ری سنوور!! ئایا پیغه‌مبه‌ر له‌حالی ژبانی دا چ کاریگه‌رییه‌کی زاتی له‌سه‌ر شته‌کان هه‌بووه، تا باسی ئەوه‌بکه‌ین ئاخۆ دوا وه‌فاتی ئەو کاریگه‌رییه‌ ماوه‌ یان نا؟! بێگومان هه‌چ کام له‌ موسوڵمانان ناتوانی و ریگه‌ به‌خۆی نادا هه‌چ کاریگه‌رییه‌کی زاتی له‌سه‌ر شته‌کان بۆ پیغه‌مبه‌ر بچه‌سپینی. کاریگه‌ری زاتی ته‌نها پال خودا ده‌دری و ئەو ته‌ئثیری زاتی هه‌یه‌و به‌س! هه‌رکه‌سیک پیچه‌وانه‌ی ئەو باوه‌ره‌بی به‌کوڤای موسوڵمانان کافر ده‌بی.

سەرچاوه و بنه‌مای ته‌به‌روك و ته‌وه‌سسول به‌خودی پیغه‌مبه‌ر
یان به‌ ئا‌ثاره‌کانی، مانای ئه‌وه‌ نییه‌ کاریگه‌رییه‌که‌ پال ئه‌و بدری و
بگوتری ته‌ئیری زاتی هه‌یه‌. په‌نا به‌خوا به‌لكوو سەرچاوه‌ و «مه‌ناطه‌که‌»
ئه‌وه‌یه‌ پیغه‌مبه‌ر گه‌وره‌ترین مه‌خلوقه‌ لای خوداو رحمه‌ت و فه‌ره‌
له‌خوداوه‌ بۆ به‌نده‌کانی. بوونی به‌وه‌ی: که‌ له‌خودا نزیکه‌و رحمه‌تی

پەرۋەردىگارە بۇ مەخلۇقات ئەۋ بىرىتتىيە لەتەۋەسسول. بەم مانايە بوو
كە كۆيۈك تەۋەسسولى پىكىرد بەۋەدى خودا چاۋەكانى بۇ بگىرېتەۋە،
پېغەمبەر بۇي پارايەۋەۋە خودا رۇشنايى خستەۋە چاۋەكانى^۱.

بەم مەعنایە ھاۋەلان تەۋەسسوليان بەئائارى و ھەندى
دەرھاۋىشتەى جەستەى ۋەكوو تفو ئارەقو موى دەرکرو بەبى ئەۋەدى
پېغەمبەر ھىچ ناپەرەزايىكە دەرېپى بەرامبەر کارەكەيان. لەۋەپىش و لەم
كتىبەدا باسى ئەۋە كرا كە رەۋايە ئەھلى ۋەلاھ و پىاۋ چاك و ئەھلى
خانەۋادەى پېغەمبەر بکرىن بەشەفاعەتکار بۇ داۋای بارانبارىن و شتى
تر، ئەمەش كۆپاى زانايانى ئىسلام و فۇقەھای شەرىعەتى لەسەرە،
كەلەناۋيان دا ئىمامى شەۋكانى و ئىبنو قودامەى ھەنبەلى و ئىمامى
سەنغانى و ھى تىرىش ھەن.

دواى ئەم شىكىردنەۋە جىاۋازىكىردن لەنىۋان ھالى ھەياتى و ھالى
دوا ۋەفاتى تىكەل و پىكەلكردنكى سەيرو ھەلەيەكى زەقە لە بواری
باس و لىكۆلىنەۋە دا جىگای نابىتەۋەۋە پاساۋى بۇ ناھىندىرېتەۋە.

---

۱ حديث توسل الأعمى برسول الله .ص. ورجوع بصره اليه حديث صحيح رواه الترمذي
والنسائي والبيهقي وغيرهم. عن عثمان بن حنيف رضي الله عنه أن رجلاً اعمى جاء الى
النبي .ص. وهم جلوس معه، فشكا اليه ذهاب بصره فأمره بالصبر، فقال ليس لي قائد
وقد شق علي فقد بصري فقال: إئت الميضاة فتوضأ ثم صل ركعتين ثم قل اللهم اني
أتوجه اليك بنبيك محمد بنبي الرحمة يا محمد اني توجهت بك الى ربي في حاجتي
لتقضي لي اللهم فشفعه في. عوسمانى كورى ھەنىف دەلى سۆيىندىم بەخودا ئىيمە
لەمەجلىسەكە دەرئەچۈيىن كابرە ھاتە لامان چاۋى چاك بېونەۋە.

چوارەم: ھۆكۈمى شەرىئى دەربارەي ئىھۋەي كەسنىڭ دانىشىنى ۋە خەلك دەستە ۋە نەزەر بەدەۋرى دا رابوۋەستى:

لەۋەپىش زانىمان كە موغەپرەي كۆرى شوۋبە لەسەر سەرى پېغمبەر ^{سېرىي} ^{سېرىي} راۋەستابوۋ شمشىرى بەدەستەۋە، ھەر لەگەل عورۋەي كۆرى مەسعود دەستى بۆرىشى پېغمبەر دەبرد، بەدەسكى شمشىرەكەي لەدەستى دەداۋ دەيگوت: دەستت لەپروخسارى پېغمبەر دوربخرەۋە.

لەۋەپىش لەباسى غەزاي بەنو قورەيظەدا وتمان نابى ۋە پەۋانىيە يەكك دابنىشى ۋە خەلك لەدەۋرى بەپىۋە بوەستى. وتمان: ئىۋە مەظاھىرو دياردەي بەگەرە زانىن ۋە تەعظىمە كەداب ۋە نەپىتى پاشاۋ قەيصرەو كىسپراكان بوۋە ئىسلام بەناپەسەندى لەقەلەم دا. ئىۋە دياردە ئىۋە دەستە ۋە نەزەر ۋە ستانەيە كە پېغمبەر نەھى لى كىردوۋە ۋە فرمويەتى: { من أحب أن يمثل له الناس قياماً فليتبوأ مقعده من النار } كەسنىڭ پىي خوشبىن خەلكى دەستە ۋە نەزەر لەبەردەميا بوەستى باجىڭاي خۆي لەناۋ دۆزەخ دا ئامادەبكا. دەي باشە بۆچى لىرەدا كارەكە بەپىچەۋانە بوۋە؟

لەۋەلامدا دەگوتى: نمونەي ئىم حالەتانه لەقاعىدەي عامەكە چەرت دەكرى بەتايبەتمەندى خۆيەۋە واتە ھەندى حالەت ھەن لەياسا گشتىيەكەيەۋە دەردەھاۋىژى ۋەكوۋ ئىۋە كەشاندىكى بىگانە ۋە دوزمن بىنە لاي خەلىفە ۋە فرمانپەرۋا، لەۋكاتەدا ھىچ خراپەيەك نابىنرىت كە ھەرەس ۋە سەرباز بەدەۋرى خەلىفەدا رابوۋەستى، شكۆمەندى ئىسلام ۋە ھىزو تواناي خويان نىشان بەدن، پارىزگارى خەلىفە ۋە فرمانپەرۋا بكنە نەۋەكوۋ خوانەخواستە روداۋىك ۋە دياردەيەكى ناخوش پوۋبىدات ^۱.

به لّام به گشتی و له زوربه ی حال و بارو دؤخ دا ئه وکاره نارې وایه و
پیچې وانه ی چه مکی یه کتا په رستی و عه قیده ی ئیسلامیه. به مه رجی
زه رورت ئه وه نه خوازی.

ئهمه دهق ده شوبه یته ئه و حال ته ی له وه و پیش له باسی غه زای
ئو خوددا دهر باره ی خو بادان و لارو له نجه کردنی ئه بو دوجانه ئاماژه مان
بو کرد گوتمان هه رشتیک ده لاله ت بکا له سه ر ته که بو رو خو به زل زانین
له پویشتن دا له شه ریعه تی ئیسلام دا یاساغه، به لّام هه مان ئه و حال ته انه
له کاتی شه ر دا له پیش چاوی دوژمن په وایه و په سه نده ئاماژه
به فهرمووده یه کی پیغه مبه ر دهر باره ی شیوه پویشتنه که ی ئه بو دوجانه
که ده فهرموئ: {إنها مشیة یکرهما الله الا فی هذا الموضع}.

**پینجه م: هودنه و شه ر ږاگرتن له نیوان موسولمان و دوژمنانیا ن دا کار یکی
په وایه:**

زانایانی ئیسلام و شه رع زانان په یمانی حوده ی بییه یان کردوه
به به لگه له سه ر په وایسی په یمانی شه ر ږاگرتن بو ماوه یه که له نیوان
موسولمانان و ئه هلی حه رب جا ئه و هودنه و شه ر ږاگرتنه له به ر ته قای
پاره یه که بی که وه ری ده گرن یا به بی عیوه ض بی ئه گه ر به بی بار به هایئ
ئه و چونکه صولحی حوده ی بییه به بی بار به ها بوو ئه گه ر له به ر ته قای
هودنه که دا موسولمانان شتیک وه ربگرن ئه وه دیاره دروست ترو
باشتره.

وه لی ئه گه ر صولح کردنه که ئه وه ی تیدا بوو موسولمانان مال بدن
به دوژمن ئه وه به لای جه ماوه ری زانایانه وه دروست نییه، چونکه
سوکیه تی تیدایه بو موسولمانان. هه روه ها له قورئان و فهرمووده دا
ده قیک ده ست ناکه وئ ئه وه به په روا بزانی، به لّام وتویانه: ئه گه ر

زه روره تيک داخوازي نه وه بوو هيچ چاري تر نه بوو جگه له مال پيدان به دوژمن، نهوا په وايه، واته کاتي موسولمانان که وتنه حاله تيکه وه له تيدا چوني خويان يان نه سير بونيان د ترسان ته نه چاره سهريش بوئ هوي له وه پرگاريان بي ته نه پاره دان بوو به دوژمن نه وه دروسته، وه کوو چو دروسته بو نه سير به پاره خو بکړنه وه.

شه شه: نيمامي شافيعي و نه حمه دو زوري تر له پيشه وایاني نيسلام پيان وایه صولح کردن له گهل کافران ده بي بوماو هیه کی دیاری کراوبی و نابی له ده سال تيپه ربکات. چونکه پيغمبر ﷺ له صولحي حوده يبييه دا بو نه و ماو هیه صولحي له گهل کافره کان دا کرد.

ده و نه م: دیاری کردنی مهرج له په يمانی شه پر راگرتن و هودنه دا دوو جوړ هیه، هندی مهرج صحیح و دروستن، هندی به تال و پوچه. مهرجی صحیح نه وه په پيچه وانه ده قیکی قورئان يان فهرموده ی پيغمبر نه بی، وه کوو نه وه به مهرج بگیری مال و یارمه تی بدن به موسولمانان له کاتي پيوست دا. يان به مهرج بگیری هرکه سی موسولمان بوو هات بو ناو ولاتی نيسلام راده ستی کافره کان بکړنه وه زانایانی نيسلام نه م مهرجانه يان به لاوه صحیح و دروستن، ده لئین: پيغمبر له صولحي حوده يبييه دا به م مهرجانه رازی بوو، شافيعي ده فهرموئ مهرجه بو راده ست کردنه وه موسولمان به کافر ده بی له ناو ولاتی کو فر دا نه و کابرا موسولمانه راده ست کراوه عه شیره تيکی ه بی بتوانی بپاريزيت^۱.

مهرجی به تال و پوچ نه وه په که دژي بریاریکی شهرعی چه سپاوو نه گوړ بی، وه کوو مهرجی گیرانه وه نافرته موسولمان بو ناو کافره کان

۱ بروانه باسی هودنه له کتیبی مغنی المحتاج ج/ ۴/ ۲۴۰ و المغنی لابن قدامه ج ۹م ۲۹۰

یا رادهست کردنه وهی ماره ییه که یان بو ئه وان. یان پیدانی چه کی موسولمانان یا مال و سامانیان به دورژمن. بناغهی ئه م حوکمه شهرعییه عه مه لی پیغه مبه ره که رازی نه بوو ئا فره ته کوچکردوه موسولمانه کان رادهستی قوره ییشییه کان بکاته وه قورئانیش به صه راحت نه هی له رادهست کردنه وه یان کرد، وه کوو له وهو پیش ئاماژه مان پیکرد، له وانه یه تو بلئی: ئایا پیغه مبه ره ﷺ به م کارهی موخاله فه ی په یمان و به لئینکی نه کرد که خوی له وهو پیش پیی رازی بوو بوو واژوی کردبوو؟ له وه لام دا ده گوتری: بهنده که ی ناو په یمانی صولحی حوده یبیه تابهت نه بوو به ئا فره تانه وه به لکوو وادیاره بهنده که ی صولحی حوده یبیه ته نها بو پیاو بوو ئا فره تی تیا باس نه کراوه هرچونیک بی «وه کوو له وه پیش زانیمان» ته صه روفاتی پیغه مبه ره ﷺ که سبی قوه تی حوکمی شهرع ناکا مه گه ر قورئان لیی بیدهنگ بی یا خود جه ختی له سه ر بکاته وهو پشتگیری لیبکات بیگومان قورئان هه موو بهنده کانی صولحی حوده یبیه ی په سه ند کرد جگه له وهی که په یوهندی هه بوو به راده ستکردنه وهی ئا فره تی موسولمان بو ولاتی کوفر. ئه وهی ته قریر نه کرد. ئه مه ئه گه ر بیسه لمینین که رادهست کردنه وهی ئا فرهت له خاله کانی صولح دا ئاماژه ی پیکرابی.

هه شتم: حوکمی ریگه لیگیران له حه جو عومره دا:

ئه و کارهی پیغه مبه ره ﷺ ئه نجامی دا له دوای واژو کردنی صولحه که که بریتی بوو له ئیحرام شکاندن به سه رپرینی ئاژه لی هه دی و سه رتاشین به لگهی ئه وه یه که که سیك ئیحرام به عه مره یان به حه ج به سه ستی و ریگهی لیبگیری ده توانی ئیحرام بشکینی و سه ربقاشی و نییه تی شکاندنی ئیحرام بیی. هه روه کوو ئه م کارهی حه زره تی ره سول

ئەو دەگەینەن کە ئەگەر «حەجەکە یان عومرەکە» سوننەت بوو رینگە ی لیگیرا، قەزا کردنەوێ لەسەر پیویست نییە، بەلام بەلای زانایانی حەنەفییەو قەزا کردنەوێ حەج و عومرە یەك ئیحرامی بو بەسرابو و رینگە ی لیگیری ناچار ئیحرام بشکینن پیویستە لەگەڵ هەلی بو پرەخسا یەكسەر قەزای بۆکاتەو بەلگە ی حەنەفییەکان ئەوێ: دەلین: هەموو ئەو هاوێلانە ی لەتەك پیغمبەر دا بوون و عومرەیان بۆنەکرا و صولحی حودەیبییە هاتە کایەو سائی دوا یی هەموو ئەوانە لەتەك پیغمبەر دا بو گێرانەوێ عومرەکیان بەقەزا لەگەڵ پیغمبەر دا ئامادەبوون جگە لەوانە ی لەغەزای خەیبەر دا شەهید ببوون.

غەزای خەیبەر

پیغمبەر لەکو تایی مانگی موحەررەمی سائی حەوتەمی کوچی بەرەو خەیبەر پۆی. خەیبەر شارێکی گەورەو فراوان بوو، زۆر قەلاو دژو زەوی کشتوکالی تیدا بوو، سەد میل لەشیمالی مەدینە بەلای شام دا دوور بوو، لەم غەزایەدا هەزارو چوارسەد جەنگاوەر بەسوارو پیادەو لەخەزمەت پیغمبەر دا بوون، ئیبنو هیشام دەلی کاتی پیغمبەر خەیبەری لیدەرکەوت بەهاوێلانە فەرموو راوەستن، ئەمجار فەرمووی: ئە ی خودای ئیمە خواوەنی ئاسمانەکان و ئەو ی دایان پۆشیو، خواوەنی هەموو چینهکانی زەوی ئەو ی هەلیان گرتوو، خواوەنی پەرییەکان و ئەو ی گومرایان کردوو، خواوەنی بایەکان و ئەو ی بلاوی دەکەنەو لەتەپ و تۆز، داوات لیدەرکەین خێرو قەری ئەم شارەمان بەدیە خێرو چاکە ی دانیشتوانی و خێری ئەو ی لەم شارەدا هەیه هەموو رادەستی ئیمە ی بکەو پەنا دەگرین، بە زاتی پاکت لەشەرو نەگبەتی ئەم شارەو شەری دانیشتوانی و شەری ئەو ی تییایە، بەناوی خودا بەرەو پیش برون.

پیغمبر داب و نریتی وها بوو نه گهر غه زای نه ته ویه کی بکر دایه،
تاده مه و به یان په لاماری نه دده دان، جا نه گهر له بهر به یان دا گوئی له بانگ
بوایه وازی لیدینان، نه گهر گوئی له بانگ نه بوایه په لاماری دده دان، جا
پیغمبر ﷺ نه و شه و له ده وری خه یبر به له شکره که یه و مه و،
چاودیری هه لس و که وتی دانیش توانی شاری کرد، بهر به یان وهر زیرو
فه لایان به بیل و پیمه ره کانیا نه و پویان کرده زه و ییه کانی خویان: که
پیغمبر و سوپای ئیسلامیان بینی هاواریان لیته لساو به دهنگی بهرز
وتیان: «موحه مه دو له شکره که ی» نیتر قاچاندیان و بهره و ماله کانیا
که رانه و.

پیغمبر ﷺ فهرمووی: «الله اکبر» خه یبر ویران بوو، ئیمه
هرکاتی له بهر به یان دا هیر شمان کرده سر گهل و نه ته ویه که به راستی
توشی بهر به یان کی رهش و نه گبهت ده بن.

ئیبینو سه عید ده لی: پیغمبر ﷺ ناموزگاری هاوه لانی کردو
سوپا که ی کرده چند تا قم و پیژ، هه رتا قمه و ئالایه کی دایه، شهر له نیوان
پیغمبر و نه هلی خه یبر دا دامه زرا نه هلی خه یبر خویان له ناو
قه لاکانیا ن دا دامه زرابوون، موسولمانه کان به یه که وه قه لاکه یان فته ح کرد
ته نها دوو قه لا مابووه و نه گیران ناویان «الوطیح» و «السلام» بوو،
پیغمبر ﷺ حه قده شه و ده وری کرتن.

نه حمه دو نه سائی و ئیبینو حیبان و حاکم له حه دیشی بوره یده ی
کوپی «الخطیب» ریوایه ت ده که ن، ده لین: که پوژی خه یبر شهر
دامه زرا و حه زره تی نه بو به کر لیوای له شکره که ی ئیسلامی وهر گرتو و
هه ولی کرتنی نه و دوو قه لایه ی داو که پرایه ووه بو ی نه گیرا بو سبه ینی را
حه زره تی عومه ر ئالای هه لگرت پاشان که پرایه ووه بو ی نه گیرا، پیغمبر
فهرمووی: {لأدفعن لوائي غداً الى رجل يفتح الله على يديه يحب الله ورسوله}

وھىللاھى بەيانى ئالاکەم دەدەمە دەست پىاویك خودا لەسەر دەستى ئەو
 فەتھەمان بۇ دەستەبەر دەکا، ئىتەر خەلکەكە كەوتنە سىرکەسەرك و
 پرسىارو وھلام، ئاخۇ ئەو پىاوە كىيە؟ ئەم فەتھە پېغەمبەر باسى دەکا
 بەنسىبى دەبى، كەبەيانى پۇژ بۆۋە ھەمويان لەدەورى پېغەمبەر
 خەربونەو، ھەر يەكەيان پىي خوش بوو ئەو سەرۋەرىيە دەست
 بکەوئى و پېغەمبەر ئالاکەى بداتە دەست، فەرموئى: عەلى كوپى ئەبو
 طالب لەكوئىيە؟ وتیان: ئەى پېغەمبەرى خودا، ئەو چاوى دەھىشان
 نەھاتوۋە بۇ ئىرە، بەدوايدا چون و ھىنايان، پېغەمبەر سەئۇدىي ئىسلام ئىتتىپاقى تفى كرده
 ناوچاويىيەوۋە دوعاى چاكبوۋنەوۋەى بۇ كرده، چاك بوۋەوۋە دەتگوت: قەد
 چاوى نازارى نەبوۋە، ئەمجا ئالاکەى دايەو ئەركى گرتنى قەلاى خرايە
 ئەستۇ ئىمامى عەلى فەرموئى: ئەى پېغەمبەرى خودا! شەپريان لەگەل
 دەكەم تا ئىمان دەھىنن و ۋەكوو ئىمە دەبنە موسولمان، پېغەمبەر سەئۇدىي ئىسلام ئىتتىپاقى
 فەرموئى: بەھىۋاشى بچۆرە گۆرەپانى شەپریانەوۋەو خۇتان دابمەزىنن،
 ئەمجار بانگيان بکەن بۇ موسولمان بوون، پىيان بلىن: ئەركى
 سەرشانىان چىيەو مافى خودا چىيە لەسەريان، سوئند بەخودا ئەگەر
 خودا بەھۋى تۆۋە يەككىيان ھىدايەت بدا ئەوا بۇ تۆ لەرەنە خوشترى
 زۆر باشتەر. ئىتەر ئىمامى عەلى كەوتە شەر لەگەلىان و خودا لەسەر
 دەستى ئەو فەتھى قەلاى خەيبەرى بۇ موسولمانەكان ھىنايە دى،
 موسولمانەكان ھەرچى مال و سامانى ناو قەلاكان بوو، گرتيان و كرىدانە
 دەستكەوتى جەنگ، بەلام ئەو دوو قەلايە «الوطيح والصلالم» نەگىران،
 موسولمانەكان بەردەوام بوون لەگەمارۋدانىان و تەنگيان پى ھەلچىن
 ھەتا ئەوانەى لەناوياندا بوون تىنيان بۆھات و دلىيا بوون لەتياچون و
 فەوتان ئەمجار داوايان لەپېغەمبەر كرده، كە رىگيان بدا بىنە دەرەوۋە
 ژيانىان پارىزراوبى و بەسەلتە خىزانى قەلا بەجى بەئىلن و مال و
 سامانىان بۇ موسولمانەكان بى، پېغەمبەر پازى بوو.

پاشان داوايان له پېغمبەر ﷺ كړد كه خيبر له ژير دهستي
خويان بمينيتته وهو كاري تيدا بكن و كشتوكالي تيدا پهره پيبدن،
چونكه ئهوان باشتړ شاره زاي زهوي و باخه كانيانن دهزانن چوڼ
ئاوه داني بكنه وه، هه موو ساليكيش نيوه به روبووم و داهاتيان بدهنه
پېغمبهر و موسولمانه كان، پېغمبهر له سهر ئه و پيشنياره يان په يمانی
له گهل دا به ستړ و پي فېرموون: به مېرغي هركاتي بمانه وي دهرتان
بكهين دهرتان دهكهين^(۱).

ئيبنو ئيسحاق دهلي: كه پېغمبهر ﷺ په يمان و صولحي ته واو
كړد، زهينه بي كچي «الحارث» خي زاني سه لحي كوپي مه شكه م مه پړكي
برژاوي بو پېغمبهر نارد، له وه و پيش زهينه ب پرسياړي كړد بوو ئاخو
پېغمبهر هزي له كوئي ئاژه له بو خواردن؟ پييان وتبوو هزي
له گوشتي دهسته، ئه ویش ژه هړكي زور به و شوينه دهكات پاشان باقى
جهسته ي مه پړكه ي زه هراوي كړد، ئه مجار هيناي بيخاته به رده م
پېغمبهر، جا له به رده م پېغمبهر دا دايئا، ئيتر ته شريفى دهستي برد،
پارچه يه كي له دهستي ئاژه له سوره وه كراوه كه ي ليكرده وه و خستيه
دهميه وه بيجوي به لام تامي خوش نه بوو بوي قوت نه چوو، بيشري
كوپي «البراء» كوپي مه عروشي له خزمهت دا بوو ئه ویش پارچه يه ك
گوشتي له وشوينه ي كه پېغمبهر ليى كړد بوو ليى كړده وه قوتي دا،
وهلي پېغمبهر پارووه كه ي تف دايه وه، پاشان فېرمووي ئه م ئيسقانه
پيم دهلي من ژهرم پيوه كراوه، پاشان بانگي ئافره ته كه ي كړد داني
به تاوانه كه ي دا نا، فېرمووي: چي هلي ناي بو ئه م تاوانه؟ وتي
نه ته وه كه م به و حاله گه يشتووه كه ده بيني، وتم ئه گهر موحه ممد مه ليك
بي ئه و له كولمان ده بيتته وه ئيسراحت دهكهين، ئه گهر پېغمبهر يش

۱ سياقي چيرؤكه كه به و شيوازه هي ئيبنو ئيسحاقه و موده فقهى بوخارى و موسليمه.

بئى ئەوا خەبەردار دەكرى و خوى لىده پارىزى، پېغمبەر لىى خەلست به لّام بېشرى كوپرى «البراء» به خواردنى ئەو گۆشته ژەهراوييه وه فاتى كرد.

ئەوهى «الزهرى» و سوله يمانى «التميمي» له كتيبى «المغازي» دا چه سپاندويانه ده لىن ئەو ئافره ته موسولمان بوو، ئەمجار سېره نوسان كه وتونه راجياييه وه هەندىك گوتويانه پېغمبەر ئەو ئافره تهى كوشتووه له تۆلهى به شىر دا هەندىكيش گوتويانه مەرەخەسى كردووه، ئىبنو سەعد به چەند سەنەدىكى جيا جيا هېناويه تى و ده لى پېغمبەر ئافره ته كهى دايه دەست خزمەكانى به شىرو ئەوانيش كوشتيانه وه، راي صەحیح و راست ئەوهيه، كه موسليم رىوايه تى كردووه ده لى: پېغمبەر ^{سېرلای} پىي فرموو: { ما كان الله لىسلطك على ذاك } خودا دەسه لاتى ئەوهى نه داويه تۆ بتوانى من له ناو بهرى. هاوه لانى پېغمبەر وتيان: ئەى پېغمبەرى خودا ئەرى نه يكوژين؟ فرمووى: نا.

ئەمجا پېغمبەر دەستكهوتى خەيبەرى به سەر موسولمانەكان دا دابەش كرد بۆ پياده به شيك و بۆ ئەسپ دوو بەش. نافع ئەم كارەى پېغمبەرى وا لىكداوه ته وه وهكوو بوخارى رىوايه تى كردووه ئەگەر پياويك ئەسپى پى بوو سى به شى دەدرىتتى ئەگەر هەرخوى بوو به شيك وەر ده گرى.

«صفية» كچى حويهى كوپرى ئەخطەبى سەرۆكى جوله كه كان له نيوان ديله كانى خەيبەر دا بوو پېغمبەر ^{سېرلای} ئازادى كرد موسولمان بوو، مارەى كرد مارە كردنه كهى ئازاد كردنى بوو.

گه پرانه وهی جه عفری کوری ئه بوطالیب و هاوه له کانی:

هیشتا پیغمبر ﷺ هه ره له خهیبه بوو جه عفری کوری
 ئه بوطالیب و هاوه له کانی له حه به شه وه گه پرانه وه ها تنه خزمه تی،
 ژماره یان شانزه پیاوو ئافره ت بوون، پیغمبر ﷺ دوا ی ئیزن
 وه گر تنی له موسولمانه کان له ده سته که وتی خهیبه به شی بو ئه وانیش
 دانا، ئیبنو هیشام ده لئ: که جه عفری کوری ئه بوطالیب ها ته لای
 پیغمبر، پیغمبر ناوچه وانی ماچ کردو به خو یه وه گوش فهرمووی:
 نازانم به چی که یف خوش بم، به گر تنی خهیبه یان به ها تنه وهی
 جه عفر؟

جا که پیغمبر له خهیبه ره وه گه رایه وه بو مه دینه پیاویکی
 ئه نصاری به سه ره خهیبه ره وه دانا، ناوی «سه وادی کوری غزیه» بوو،
 پاش ماوه یه که هندی خورمای «جنیب» ی بو هینا، پیغمبر فهرمووی:
 ئایا خورمای خهیبه ره مووی ئاوا باشه؟ وتی: نه خیر، ئه ی پیغمبره ی
 خودا ربه یه که له خورمایه به دوو ربه ده گوړینه وه، واده بی سی ربه
 له خورمای تر ده دین به ربه یه که له خورمایانه، فهرمووی: مامه له ی
 وامه که ن خورما خراپه که به پاره بفروشن ئه مجا به پاره که خورمای
 جه نیب بکرن^(۱).

په ندو ناموزگاری:

یه که م شتی که سه رنجمان راده کیشتی له کاروباری ئه م غه زایه،
 جوداوازی نیوان ته بیعه تی ئه م غه زایه و غه زاکانی تر که له وه پیش پوی
 داوه، بیگومان غه زاکانی تر هه مویان شه پری به رگری بوون پیویست بووه

۱ بوخاری ریوایه تی گردووه، پروانه: فته ی باری ۳۴۷م۷ جه نیب واته خورمای باش.

بِیْگومان هۆکاری سه رهکی بۆنهم غهزایه نه وه بوو جوله که بانگه وازی کران بۆ ئیمان هیئان و ئیمانیا ن نه هیئا شه ر له گه ل کر دنیان له سه ر کوفرو عینادیان و قبول نه کر دنیان بوو بۆ بانگه وازییه که و دل پیسی و حیق دو کینه و رقیان له ئیسلام و موسو لمانان و گو ئی پی نه دانیان به بانگه وازی ئاشتیخوازان ه ی ئیسلام بۆ ماوه یه کی دو رو در یژ، له کاتی ک دا بانگه وازی ئیسلام پشت به ستو بوو به به لگه و ده لیلی به هیژ. بۆیه پیغه مبه ر ^{سیدو} شه وی یه که م که ده وه ی خه یبه ری دا و نه یه یشت که س له دان یشتوا نی خه یبه ر پی بی بز ان و هه روا به بی نه وه ی شه ر له گه ل که س بکا، چاوه پروانی کر د تا به یانی بۆ نه وه ی بزانی ناخو بانگی تی دا ده در ی. که دو نیا رونا ک بوو بانگی گو ئی لی نه بوو هیژ شی کر دنه سه رو شه ری له گه ل دامه زرا ندن، چونکه بانگ شه عیره و نیشه انه ی نه جامة دانی تاعه تی کی گه وه یه که نو یژ ه و بر پر ه ی ئایینه. ئی مه له وه پی ش و تمان: پیغه مبه ر داب و نه ری تی وابو و که غه زای نه ته وه یه کی بکر دایه تا رو ژ

نەبوايەو و کاتی بانگی بەیانی تیپەر نەبوايە هیژشی نەدەکردنە سەر،
جا ئەگەر روژ ببوايەو و بانگی نەبیستایە پەلاماری دەدان.

ئەم ھۆکارە باشتەر خۆی دەنوینێ و ئاشکرا دەبێ لەپرسیارەکی
ئیمامی عەلی دا کە ئاراستە ی پیغمبەری کرد دوا ی ئەو ی ئالاکە ی لێ
وەرگرت، ئەو ەبوو عەرز ی کرد «شەریان لەگەڵ بکەم تاو ەکوو ئیمە
موسولمان دەبن» لەو ەلام دا پیغمبەر ﷺ پێی فەرموو: بە پارێزو
بەھیدی بڕۆ تا دەگە یە نزیکیان، بانگەوازییان بکە بۆ ئیمانھێنان و پێیان
بلی: مافی خودا چیه لەسەریان و چی پیویستە بیکەن.

بیگومان زانایان لەروداوی غەزای خەیبەر دا چەند حوکم و
یاسایەکیان دەرھێناو ە لەمە بەولاو بەکورتی ئاماژە بەبریکیان دەکەین.

یە کەم: دروستە هیژش بکریتە سەر ە ەرکەسیک بانگەوازی
ئیسلامی پێ بگا و حەقیقەتی ئایینی ئاراستە کرابێ و ئیمان نەھێنێ
رەوايە بەبێ ئینزاری پیشو ەخت و بانگەوازی کردنی سەر لەنوێ گەمارۆ
بدرێ و هیژشی بکریتە سەر. ئەمە مەزھەبی شافیعی ە و جەماو ەری
فوقەھاش ھاو ەران لەگەلی دا، وەکوو چۆن پیغمبەر لەخەیبەر لەنکاو و
بێ ئینزاری پیشو ەخت گەمارۆی جولەکەکانی خەیبەری دا. وەلی
بەکو ەرای ەموو فوقەھای ئیسلام پیگە یشتنی بانگەوازی و
تیگە یشتنیان لەئیسلام بەشیو ە صەحیح و راست مەرجەو دەبێ پیش
هیژش کردن بۆسەریان ئەنجام درابێ.

دو ەم: دابەشکردنی دەستکەوتی جەنگ بەسەر جەنگاو ەران دا
بەوشیو ە لەو ە پیش باس کرا، واتە: چوار بەش لەپینچ بەش دابەش
دەکری بەسەریان دا بۆ پیادە بەشیک و بۆ سوار سی بەش، بەشیک ە ی
جەنگاو ەرکەو دوو بەشیش بۆ ئەسپەکە ی^{۱)}. پینچ یەکی کە دەمینیتەو ە

۱ ئەبو حەنیفە دەلی: سوار دوو بەشی دەدریت بەشیک بۆ خۆی و بەشیک بۆ

دهكریته پینچ به شو به گویره ی ئایه ته که که ئاماژه ی پیکردوه دابه ش ده کری و ده کوو ده فهرموی: {وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ لَّأَن لِّلْهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ} «سورة الأنفال، ۴۱» به شی پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} لهم پینچ یه که «دوا وه فاتی خوی» دابه ش ده کری به سهر به رژه وهندی موسولمانان دا، وه کوو فوقه های شافیی و حنه فی فهرموویانه، هه ندیک لهو ماله، تایبه ته به فهرمانزه واوه نهو صهر فی ده کا لهو شوینانه ی به لایه وه په سه نده.

سییه م: دروسته که سانیک بکرینه هاوبه شی ده سته وتی جهنگ و به شیان بدری هه رچه نده هاوبه شی شهریان نه کردبی، به لام دوا ی وه رگرتنی ئیزن له جهنگاوه رانی به شداربوو له شهردا. ئاماژه به و کاره ی پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} که جه عفری کوپی نه بو طالیب و نه وانه ی هاتبوونه وه کردنیه هاوبه شی ده سته وتی خه یبه ر هه رچه نده هاوبه شی شه ریشیان نه کردبوو.

له ریوایه تی بوخاری دا ئه وه ی تیدانییه: که پیغمبەر (دروودی خوی له سه ربی) ئیزنی له جهنگاوه رانی خه یبه ر وه رگرتبی ئه مجار به شی جه عفه رو هاوه لانی جه عفری دابی، به لام ئیمامی به یه قی له ریوایه ته که ی دا ئه وه ی زیاده کردوه: که پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} پیش دابه شکردنی غه نیمه تی خه یبه ر قسه ی له گه ل موسولمانه جهنگاوه ره کان کردوه ئه مجار جه عفه رو نه وانه ی له گه لی بوون کردنی به هاوبه شی ده سته وته که. ئه م زیاد کردنه له سهر ریوایه تی بوخاری له لایه ن موسولمانی عادل وه کراوه، زیاده کردنی راوی موسولمانی عادلش مهقبووله و نرخ ی خوی هیه، ئه وه ی که زیده نرخ و به ها دها به م زیاده کردنه ی به یه قی ئه وه یه: که پیغمبەر «إبان» ی کوپی «سه عید» ی به سهر ده سته یی پۆلیک له هاوه لان نارد بوو بۆلای نه جدو گه رایه وه

پېغەمبەر ھېشتا لەخەيبەر بوو غەنیمەتى بەش نەکردبوو، بەلام شەر تەواو بوو «إبان» داواي لى کرد لەدەستکەوتى خەيبەر بەشيان بدا، وەلى پېغەمبەر بەشى نەدا. دەي بۆ بەشى جەغفەر و تاقمەكەي دا، بەشى «إبان» ي كۆپى سەعيدو تاقمەكەي نەدا؟ بۆ كۆکردنەوى ھەردو رىوايەتەكە وەرگرتنيان و رەت نەکردنەويان دەبى بلىن: ھاوہ لانی بەشدار بوو لەجەنگى خەيبەر دا ريگەيان داوہ جەغفەر و تاقمەكەي ببە ھاوہشيان و رازى نەبوون «إبان» و تاقمەكەي بەشيان بدرى^۱.

ویدەچى ئەتۆ پرسىارىك بەكى بلى: ئەمرو كە تەكنولۇجىاي شەرو وەزە و حالى سەربازو موچەو بەراتيان گۆراوہ، دەستكەوتى جەنگ چۆن دابەش دەكرى؟

بۆ وەلامى ئەم پرسىارە: دەلىن: ئەتۆ لەو پېش زانىوتە كە مالى «غير منقولة» بەسەر جەنگاوہران دا دابەش ناكري، وەكوو ئىمامى ماليك و ئەبو حەنيفة فەرموويانە، مەگەر بەرژەوہندى وابخوازى و زەرورەت بى. مالى مەنقولەش ئەوہ بەسەر جەنگاوہران دا بەو شىوہيەي پېغەمبەر دابەشى كردوہ دابەش دەكرى، لەگەل تىبىنى كردن و بەرچاوگرتنى ئەو تەطەورات و پېشكەوتنەي ئەمرو بەسەر بارودۇخى شەرو چۆنيەتى چەك و جوداوازى پلەي جەنگاوہران دا ھاتوہ.

ھىچ مانىعكيش نىيە كە بەشىوہى «علاوہ سەنەوى» يان موچەي ئىضافى ئەو دەستكەوتانەيان بەسەردا دابەش بكرى. ئەوہى كە گرنگە بزاندري دەولەت بۆي نىيە ھىچ لەو دەستكەوتانەي بەشى جەنگاوہرانە بوخوى قورغ بكا.

چۈرەم: گرىبەستى موساقات مەشروعو رەۋايە:

ئەم جۆرە مامەلەيە بەو جۆرەيە: خاۋەنى زەۋى زەۋىيەكە بدا بە يەكك بە زەۋى و ئاۋو درەختەۋە بۆئەۋەي سەرۈكارى زەۋى و زارەكە بكاۋ بەخىۋى بكاۋ رەدامى بىنى. دۋايى بەرۈبۈمەكەي بەنىۋەيى يان نىسبەتتىكى تر بى لەنىۋانىان دا.

ئىمامى شافىعى و مالىك و ئەحمەد فەرمويانە ئەم گرىبەستە دروستە، بەلگەيان ئەۋەيە كە پىغەمبەر ﷺ ئەم جۆرە مامەلەي لەگەل ئەھلى خەيبەر دا كىردۈۋە پازى بوو كە دانىشتۋانەكەي، زەۋى و باخى خەيبەر بەخىۋ بگەن و بەشىكى بەرۈ بووم و داھاتى بۆ ئەۋان بى. ۋەلى ئەبو حەنىفە پىنى ۋايە ئەم مامەلەيە دروست نىيە، دەلى: لەھەدەيەكەدا ھىچ ئامازەيەك نىيە بۆ ئەم مامەلەيە، چۈنكە خەيبەر بەزۆر فەتھ كراۋە دانىشتۋانەكەي حۈكمى عەبىدو كۆيلەيان ھەيە، ھەرچى پىدابن يان پىنى نەدابن ھى خۆى بوۋە خۆى بەۋىستى خۆى پىيى داۋن نەك لەپۈى مامەلەۋە. ھەردوۋ قوتابىەكانى «ئەبو يۈسۈف و موحەممەد» پىچەۋانەي راي مامۇستاكەيان فتۋايان داۋەو كەۋتۈۋنە گەل پاي جەماۋەر. ئەمجار فۇقەھا كەۋتۈۋنە راجىايىيەۋە لەۋەدا ئايا صىحەتى گرىبەستى موساقات ھەر شىۋولى دارمىۋو دارخورما دەكا؟ يان ھەموۋ دارو درەختىك دەرگىتەۋە؟ ھەندىك دەلىن: ھەر دارمىۋو دار خورما دەرگىتەۋە، ئەمەش بەپىنى مەۋرىدى دەلىلەكە كە زۈربەي درەختەكانى خەيبەر دارمىۋو دارخورما بوون.

جەماۋەرى فۇقەھا پىيان ۋايە: ھەموۋ دارو درەختىك دەرگىتەۋە. بەلام گرىبەستىك كەپىنى دەرگوتى: موزارەعە، ئەۋە زۆرىك لەۋ فۇقەھايانەي گرىبەستى موساقاتيان بەلاۋە دروستە «كە شافىعىيەكان بەشىكن لەۋان» گرىبەستى موزارەعەيان بەلاۋە نادروستە.

موزارەعە ئەۋەيە: خاۋەن زەۋى مامەلە لەگەل يەككە بكا بلى زەۋىيەكەم بۇ بكة بەنەمام و درەخت و پروەكى تىدا بروينە، بەشيك لەبەر و بوۋى زەۋىيەكە بۇ تۇ بى. جەماۋەرى فوقەھى شافىعى فەرموۋىانە ئەم جۆرە مامەلەيە دروست نىيە، چونكە لە صەحىحى موسلىم دا رىۋايەتتەك چەسپاۋە دەلى: پىغەمبەر سەئۇدىي ئەرەبىستان نەھى كردوۋە لەموزارەعو فەرمانى كردوۋە بە موناجەرە، شافىعىيەكان وتويانە: ئەم مامەلەيە ناردروستە مەگەر لەگەل موساقات دا بى، بەم جۆرە لەنيۋان رىزى درەختەكان دا مەوداى ئەۋەھەبى ھەردو لايان رىك بكەون لەسەر كشتوكال تىدا كەرنى لەچارچىۋەى گرىبەستى موساقات دا.

راى صەحىح و پەسەند ئەۋەيە: كە ھەردوۋ گرىبەستى موزارەعو موساقات دروستن، لەرونكردنەۋەى ئەم رايەدا گوتويانە: نەيكەرن لە موزارەعە لەسەرتاى ئىسلام دا بوۋە، لەبەر زۆر پىۋىستى و نەبوۋى زەۋى بۇ كۆچكارەكان، لەبەر ئەۋە پىغەمبەر سەئۇدىي ئەرەبىستان فەرمانى بەئەنصارەكان كەرد كە يارمەتى و دىنەۋايى كۆچكارەكان بكەن، بەلگەى ئەمە ئەۋ فەرموۋدەيەيە: كەئىمامى موسلىم لەحەدىشى جابىرەۋە ھىناۋىيەتى، دەفەرموئ: ھەندى لەپىاۋانى ئەنصار زەۋى زىادەيان ھەبوۋ، بەكرى دەيان دا بەسئىيەك و بەچارىيەك. پىغەمبەر سەئۇدىي ئەرەبىستان فەرموۋى: كەسەك زەۋى ھەيە بابۇخۆى كشتوكالى تىدا بكا، يان رادەستى براى موسولمانى بكا، ئەۋ كشتوكالى تىدا بكا. جا ئەگەر ئەۋ زەۋىيەكەى لى وەرەنگەرت بابۇخۆى سەروكارىيى بكا.

پاشان كە موسولمانان گوزەرائان خوشبۈۋ، پانتايى ولاتى ئىسلام بەرفراوان بوۋ ئاتاجيان نەما، رىگە بەموسولمانان درا موزارەعە بكەن و خاۋەن مولك چى دەۋى لەمولكى خۆى دا بىكا بابىكا، بەلگەى ئەمە ئەۋ

گريپسەستە موزارەغەو موناجەرانەيە كەلەسەردەمى پېغەمبەر خۇي داو
سەردەمى خولەفاي راشىدىن لەدوا پېغەمبەر ئەنجام دران.

**پېنجم: ماچكردى گەراۋە لەسەفەر شتى وا دروستەو بەخۇۋە
گوشىنىشى رەۋايە:**

ئەمە ۋەكۈو ئىمە بزانين هيچ خىلافيكى تېدا نىيە، ئەگەر
سەفەر كەي دورو درىژ بى. فوقەها بەلگەيان لەسەرئەۋە كىردەۋەي
پېغەمبەر سەئىدىي
مەشھۇرىي كە جەغفەرى كۆرى ئەبوطالېب ھاتە خزمەتى بەخۇيەۋە
گوشى و ماچى كرد. ئاشكراشە جەغفەر زۆر لەمىژ بوو ھىجرەتى
كىردبوو بۇ حەبەشەۋ لەۋى مابوۋە. حەدىشەكە ئەبوداۋد بە سەنەدىكى
صەحىح رىۋايەتى كىردە. ھەروا تىرمىزىش لە عائىشەۋە رىۋايەتى
كىردە، دەفەرمۇي: زەيدى كۆرى حارىثە گەيشتە مەدىنە پېغەمبەر
لەمالى من بوو زەيد ھاتە خزمەتى «دەقولبابى» كرد پېغەمبەر بەپىرىيەۋە
چوۋ لەباۋەشى گرت و ماچى كرد.

بەرۋالەت ئىشكالىك دىتە پىشەۋە، ئەۋىش لەفەرموۋدەكەۋە
سەرھەلدەدا، كە تىرمىزى لەئەنەسەۋە رىۋايەتى دەكا دەلى: پىاۋىك
وتى: ئەي پېغەمبەرى خودا، يەكىك لەئىمە توشى براكەي دەبىيان
برادەرەكەي دەبىنى ئايا سەرى بۇ دانەۋىنى؟ فەرموۋى: نا، وتى: ئەي
بەخۇيەۋە بگوشى و ماچى بكا؟ فەرموۋى: نەخەير، وتى: ئەي تۇقەي
لەگەل بكا؟ فەرموۋى: بەلى.

بۇ ۋەلامى ئەم ئىشكالە دەلىل: پىرسىارى پىاۋەكە كەلەم
فەرموۋدەيەدا ئامارەي پىكرا، دەربارەي بەيەكگەيشتىنى عادەتى و
رۇژانەي پىاۋە لەگەل خزم و برادەرى دا، كە زو زوۋ بەيەك دەگەن و يەكتر
دەبىنن. ماچكردن و دەست لەمل كىردن و بەخۇۋە گوشىن لەم حالانەدا

کاریکی باش نییه. به لّام ئه وهی پیغمبر کردی به نیسبته جه عفه رو زهیده وه، ئه وه له بهر ئه وه بوو له میژ بوو یه کتریان نه دی بوو، ماوه ی لیك جیابوونه و هیان زۆری دریژه کیشا بوو. که وابوو حاله ته کان جوداوازن.

شه شه م: ریبای فاضل له خوارده مهنی دا حه رامه:

«ربا الفضل» ئه وه یه: دوو جوړ خوارده مهنی له یه ک جینس بن به یه کیان بگوږیه وه، یه کیکیان زیډه ی هه بی. بیگومان پیغمبر ﷺ له زور فهرموده دا نه ی له و جوړه مامه له یه کردووه. یه کیك له و فهرمودانه ئه وه یه که ئیمامی موسلیم له عوباده ی کوږی صامیته وه ریوایه تی کردوه ده فهرموئ: ژنه وتم پیغمبر نه ی کردوه له فروشتنی زیږ به زیږو زیو به زیو، خورما به خورما، گهنم به گهنم، جو به جو. خوئ به خوئ. مه گهر به نه ندازه ی یه کترین و ده ستاو ده ست بن. که سی زیاد بدایان داوای زیډه بکا ئه وه ریبایه.

هه روا به لگه یه کی تر ئه وه ی بوخاری ریوایه تی کردوه: که پیغمبر نه ی کردووه له وه خورمای خراپ بفروشرئ به خورمای باش به لّام خورما خراپه که زیډه بی. واته حوققه یه ک خورمای باش به دوو حوققه یان به حه وققه و نیویک بی.

مه لّبه ته ئیره شوینی ئه وه نییه باسی حیکمه تی حه رامبوونی ئه م جوړه مامه له سود ئامیژه بکهین و شیکردنه وه ی تیدا بکهین شوینی ئه و باسه کتیبی به رفراوانی شه ریعت و فیقهن وه لی ئه وه ی که پیویسته سه رنجی بدهینی لیږده دا پیغمبر ﷺ ئه و کابرایه ی خورمای باشی به خورمای خراپ کږی بوو زیډه ی سه ر را دابوه وه و مامه له که ی بو بوه ریبای، شاره زای کرد بو شیوه یه ک که ریبای تیدانه بی، به وه پیی فهرموو: خورما خراپه کان به پاره بفروشه و به پاره که ی خورمای باش بکړه، ئه م

شىۋەيە رىباي تىدانيەو ھەلەلە. كابرا دەيەۋى بەم مامەلەيەي مامەلەيەكى تر بكا، كە بەھۋى فروشتنى خورماي خراپ خورماي چاك بىكرى، ھەرچەندە خورما خراپەكە لەبەرامبەر دا زىاتر بى، ۋەلى بەوشىۋەيەي لەۋەپىش دەكرا ھەرام و رىبەۋى بو، پېغەمبەر چارەسەرى بۇ دۆزىنەۋە ھەمان مامەلە ۋە مەبەستى بۇ ھىنانەدى.

ئەو ھوكمەي لەم رىنمايىيەي پېغەمبەر ۋەردەگىرى ئەۋەيە: دروستە مامەلەيەكى لەبنەپەت دا ھەرامبى ۋە ھەلەل بىكرى بەۋەسىلە ۋە ھۆكارىكى مەشروع، ئەمە بەھىلە شەرع ئازمىردى. كەۋابو دروستە پىاو ئافرەتلىكى تەلەقدراۋ مارەبكا بەمەبەستى ئەۋەي ھەلەل بىتتەۋە بۇ مىردى پىشۋوى مارەي بىكاتەۋە، بەمەرجىك لەگىرەبەستى مارەكردنەكە دا باسى ئەو مەرجە نەكرى ۋە تەلەقدانەۋەكە بەمەرج نەگىرى. ھەروا دروستە خاۋەن قەرز زەكاتى مالى خۋى بدا بەقەرز دارەكەي كەناتوانى قەرزەكەي بداتەۋە. كە زەكاتەكەي دايە ئەمجار لەباتى قەرزەكەي لىي ۋەرگىرەۋە. ئىعتىبار بەقسەي ئىبنوقەيىم ناكىرى كەلىرە دا راي جىاۋازى ھەيە بەلگەي بەۋە ھىناۋەتەۋە ۋەلى كىردەۋە بەگۈيرەي نىازەكەي ھىسابى بۇ دەكرى، ئەۋكەسەي شتىك دەفروشى ۋە نىازى شتىكى ترى ھەبى كە مامەلەكەي بۇ ئەنجام دەدى، ھەروا كەسىك ئافرەتلىك مارە دەكا بۇ مەبەستىك كەغەيرى ئەو مەبەستەيە كە نىكاھى بۇ تەشرىع كراۋە. ئەم دوو جۆرە ەقدە كىردەۋەي بەتال ۋە پوچيان پىۋە لكاۋە چونكە لەھەردو ەقدەكە ھوكمەكە لەمەبەستى خۋى لادراۋە بۇ مەبەستىك كە ھوكمەكە بۇ ئەو تەشرىع نەكراۋە. دەلىن: چ ئىعتبارىك بۇ بۇچونەكەي ئىبنوقەيىم ناكىرى چونكە فەرمودەي صەھىحى بوخارى ھەلدەۋە شىننىتەۋە، بەصەراحت پىچەۋانەي ناۋەرۈكى ئەو ھەدىثەيە قەۋاعىدى فېقەي لەدەقەكان دەردەھىندىرەن ۋە لىژوور دەقەكانەۋە نابن.

ھەروا چونكى ئىبنو قەيم بۇخۇي دژى خۇي دەۋەستىتەۋە بەشىۋەيەكى سەر سورھىنەر بۇچونەكەي خۇي ھەلدەۋەشىنىتەۋە. ئەۋەتا لەكتىبى «اعلام الموقعين» دا زۆر درىژر بە زەمكىردى ھەندى حىلە شەرع دەداۋ بەكارىكى ھەرام و ياساغيان دادەنئ و راوبۇچونى ئەۋ فۇقەھايانە پوچ دەكاتەۋە كە ئەۋحىلە شەرعىيانە بەرەۋا دەزانن و ھەرەشەي ئەۋەيان لى دەكا، كە ئەۋانە رۇژى قىامەت لەبەردەم خودا موحاسەبەي توندىان لەگەل دەكرى.

كەچى پاش چەند لاپەرەيەك بۇخۇي حىلە شەرع بەرەۋا دەزانئ و نمونەي حىلە شەرعى رەۋا دەھىنىتەۋە. ھەردەلىي ئەۋ نەبۋە پىش چەند لاپەرەيەك ھىرشى كىردونە سەرۋ دژيان دواۋە!! «۱».

ئەمجار ماۋەتەۋە ئەۋە بلىين: لەم غەزايەدا دوۋاۋ ھەن، ھەريەك لەۋاۋاۋانە بەھەدىشى صەحىح چەسپاۋن و بەمۋەجىزەي گەۋرە دەژمىردىن و خودا پشتگىرى پىغەمبەرەكەي خۇي پى كىردون.

رەۋاۋى يەكەم: ئەۋەيە كە پىغەمبەر تفى خۇي لەچاۋى ئىشاۋى عەلى كوپى ئەۋطالەيب داۋ چاۋى چاكبۇۋە ھەردەتگوت لەۋەپىش چاۋى نازارى پىۋە نەبۋە نەھىشاۋە.

رەۋاۋى دوۋەم: ئەۋ ھەۋالە بوو: كە خودا بەپىغەمبەرى راگەياندا، كە ئەۋ مەرەي لەلايەن ئافرەتە جۈلەكەكەۋە بۇي برژاۋە ژەھرى پىۋەكراۋە، لەۋكاتەدا پىغەمبەر بىرەك لەگۈشتەكەي خىستبۋە دەمىيەۋە دەيجو. لەبەر حىكمەتىك كە ھەر خودا خۇي دەزانئ، پىش ئەۋەي پىغەمبەر بفرموى: ئەم گۈشتە ژەھرى پىۋەكراۋە «بشر» ي كوپى «البراء» پارۋە گۈشتى قوت داۋ دوايى بەھۇي ئەۋ گۈشتە ژەھرى پىۋەكراۋە، شەھىد بوو.

ویده چی نه مه زیاتر نیشانه ی نه وه بی که خودا پاریزگاری پیغمبره ی کردووو له ده ستریزئی ناحه زان و فیلی دوژمنانی پارستویه تی و واده ی خو ی که فرمویه تی: {وَاللّٰهُ يَغْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ} «سورة المائدة، ۶۷» به چی هیناوه.

له وه پیش وتمان راوییه کان که تونه راجیاییه وه له وه دا ئاخو ئافره ته جوله که که موسولمان بوو یان نا؟ واپیده چی موسولمان بوو بی بویه پیغمبر ﷺ نه یکوشته وه، وه کوو ئیمامی موسلیم باسی کردوه. ناگو تر ی حق و ابوو پیغمبر توله ی تاوانه که ی لی بستاندایه و بیکوشتایه وه، چونکه قاعیده ی چه سپاوی فقهی نه وه یه «الإسلام يجب فاقبله» موسولمانبوون تاوانی پیشه وه ی ده سرتیه وه، تاوانی کوشتنیک که بکوژی پی ده کوژیتیه وه، نه وه یه تاوانه که دوا موسولمانبوون نه نجام بدری، به لام هر تاوانیک پیش موسولمانبوون نه نجام درابی به موسولمانبوونی تاوانکار، تاوانه که ده سرتیه وه، نه مه پیش موسولمانبوون نه وه تاوانه که په یوه ندی هیه به درایه تی و دوژمنایه تییه وه، ئاشکراشه دوژمنایه تی نه وه به موسولمانبوونی کوتایی پی دی.

پاشان جوله که کانی خه یبه ره سه ره زوی خه یبه ره به به نیوه یی مانه وه، کشتوکالی خه یبه ریان په دام دینا. تا سه رده می خه لافه تی چه زره تی عومه ر. له سه رده می نه ودا جوله که کان پیاویکی نه نصارییان کوشت و ده ستریزیشیان کرده سه ر عه بدوللای کوپی عومه رو ده سستی توشی شه له ل بوون، چه زره تی عومه ر به خه لکه که ی فرموو: خه لکینه! پیغمبر وا له گه ل جوله که کان ری که ته بوو هرکاتی ویستی، له خه یبه ره دریان بکا، نیستا و ده ستریزیشیان کردو ته سه ر عه بدوللای کوپی عومه ر هه ردو ده ستیان له ئیش خستون. له وه پیش ده ستریزیشیان

كردۆتە سەر موسولماننىكى ئەنصارى. ئىمە جگە لەئەوان كەسى ترمان دوژمن نىيە. كەسنىك مال و سامان و قەرزو قۆلەى ھەيە لەخەيبەر بابچى وەرى بگريئتەو، چونكە جولهكەكانى لى وەدەردەنيم. بەم جورە برۆسەى وەدەرنانى جولهكە لەنيوہ دورگەى عەرەب ئەنجام دراو دەركران. فەرمانى پېغەمبەر كە فەرموو بووى: { لَا تَقَيْنَ فِي الْجَرِيرَةِ دِينَان } بەتەواوېي تەنفېذ كرا. خۆئەگەر سەر كەشى و ياخى بوونى خويان نەبوايە و لوتبەرزى و سەر رەقى سىروشتى خويان نەبوايە لەخەيبەر دەر نەدەكران. بەلام بەھوى تاوانى خويان دەركران زەوى زەوى خودايە بەويستى خوى دەيدا بەكەسانىك خوى مەيلى لېيى.

ناردنى سەرايا بۆ سەر ھۆزەكانى ناو جەزيرە و دەوروپەرى مەدينە نامە ناردن بۆ مەلىك و پاشاكانى ئەو رۆژگارە:

پېغەمبەر داوى غەزاي خەيبەر دەستى كرد بەناردنى سەرايا لەھاوہلانى بۆ ھۆزە جياجياكانى ئەعرابى بلّاوہ بوو بەناو نيوہ دورگەى عەرەبى دا. بۆ ئەوہى ئەركى بانگەوازيى ئىسلامى ئەنجام بەدن و داواى موسولمانبوونيان لى بكن ئەگەر نەھاتنە پېشەوہ شەپريان لەگەل بكن. ناردنى ئەم دەستەو تاقم و سىريانە لەسالى ھەوتەمى كۆچى دا بوو، ژمارەيان «دە» سىريە بوو، پېغەمبەر بەسەر كىردايەتى چەند ھاوہلىكى ناردنى.

ھەر لەم سەر و بەندەدا پېغەمبەر ﷺ دەستى كرد بەناردنى چەند نامەيەك بۆ مەلىك و پاشاكانى جىھانى ئەو رۆژگارە، داواى موسولمانبوونى لى كردن و ھەلئەنان بۆ دەستبەردار بوون لەئايىنى پوچى خويان.

ئىبنو سەعد لەطەبەقاتەكەى رىۋايەتى كىردوۈ دەلى: كاتى پېغەمبەر لەصولحى حودەيىبىيە گەرايەۋە مانكى ذىلحىجەى سالى شەشەمى كۆچى، دەستى كىرد بەناردنى نوپنەرى خۆى بۆلای مەلىك و پاشاكان، نامەى بۆ نوسىن داۋاى ئىماننەننى لىكردن. عەرزىان كىرد ئەى پېغەمبەرى خۇدا مەلىك و پاشاكان نامەى مۆركراۋ نەبى ناخوئىننەۋە. ئىتر ھەنگوستىلەيەكى زىۋى دروستكىرد سى دىپرى تىدا نوسىن «محمد رسول الله» بەو مۆرە نامەكانى مۆردەكىردن. لە پۇژىك دا شەش كەسى ناردن، ھەرىكەيان زمانى ئەو نەتەۋەيەى دەزانى كە نىردرابوۋ بۆلايان، ئەو رۆژە لەمانكى موحەرەمى سالى ھەۋتەمى كۆچى دا بوۋ.

يەكەم كەس كە پېغەمبەر ﷺ ناردى عەمرى كوپى «أمية الضمرى» بوۋ ناردى بۆلای نەجاشى، نەجاشى نامەكەى پېغەمبەرى ۋەرگىرت و خستىە سەرچاۋى و لەسەر تەختەكەى دابەزى و لەسەر زەۋى دانىشت و تەۋاضوعى نواند، پاشان شادەۋ ئىمانى ھىناۋ موسولمان بوۋ، وتى: ئەگەر بىمتوانىايە بچمە خزمەتى دەچوم^(۱).

ھەروا پېغەمبەر «دحىه»ى كوپى «خليفة الكلبى» نارد بۆلای ھىرقەل پاشاى رۆم، دوحىە نامەكەى پېغەمبەرى رادەستى گەۋرە پىاۋى «بصرى» كىرد ئەۋىش بەدەۋرى خۆى نامەكەى گەياندە ھىرقەل، ھىرقەل نامەكەى خوئىندەۋە تىيدا نوسرابوۋ «بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد رسول الله الى هرقل عظيم الروم، سلام على من اتبع الهدى، أما بعد فإني أدعوك بدعاية الإسلام أسلم تسلم، وأسلم يؤتك الله أجرك مرتين. وإن توليت فإنّ عليك اثم الاثمين. ويا أهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا وبينكم ان لا نعبد الا الله ولا نشرك به شيئا ولا يتخذ بعضنا بعضاً ارباباً من دون الله فإن تولوا فقولوا اشهدوا

بانا مسلمون» بەناۋى خوداى بەخشندەو مېھرەبان لە موخەممەدەوھ كە پېغەمبەرى خودايە بۆلاى ھىرقەل پاشاۋ گەورەى رۆم، سلاۋ لە سەر كەسىك بى شوين ھىدايەت دەكەوى، پاشان من بانگەوازىت دەكەم بەبانگەوازايى ئىسلام موسولمان بېە خۆت دەپارىزى، موسولمان بېە خودا دوو جار پاداشتت دەداتەوھ. ئەگەر پشت ھەلبەكى ئەوھ تاۋانى موسولمان نەبوونى فەلاۋ وەرزىرەكانىشت لەئەستۆيە. ئەى خاۋەن نامەكان! وەرەن ھەمومان بچىنە ژىر پەيمانىك لەسەر بىرو باۋەرېك كۆبىينەوھ ھەمومان بېينە خودا پەرست جگە لە خودا بەندايەتى بۆ كەسى تر نەكەين، ھاۋەل بۆ خودا بېرىار نەدەين كەسمان كەسمان نەچەوسىننەوھ، كەسمان ئەوى تر نەكا بەخوداى خۆى و بەندايەتى بۆ بكا جگە لەخودا كەس خودا نىيە و كەس شىاۋى پەرستش بۆ كردن نىيە. ئەگەر پشت ھەلبەكەن ئىۋە بلىن بەشايەت بن و بزەنن ئىمە موسولمانىن.

ئىبنو سەعد لە طەبەقات دا دەلى: ھىرقەل كە نامەكەى پېغەمبەرى بۆ ھەندى لە پېش سېى و ماقولانى خویندەوھ، وتى: ئەى نەتەوھى رۆم! ئايا دەتانەوى سەرفرازو سەرگەوتو بن؟ مەك و سەلتەنەتتان پاىەداربى، شوين وتەو ئامۆزگارى عيسا بگەون! رۆمەكان ھاتنە دەنگ و وتیان: پاشا! ئەم قسانە چىن دەيانفەرموى؟ وتى: شوين ئەم پېغەمبەرە عەرەبى نەژادە بگەون. ئىتر كەوتنە غەلبە غەلب و فېشكە و قېرەو ھەلسەمىنەوھ وەكوو كەرە كىۋى، صەلىبيان بەرز كەردەوھ و كەوتنە نارەزايى دەرېرىن. جاكە ھىرقەل ئەم ھەلوئىستەى لى بىنن و ئائومىد بوو لەموسولمانبونيان و ترسا لەوھى مەك و دەسەلاتى لەدەست دەرچى. بىدەنگى كردن و ھىۋاشى كەردنەوھ، ئەمجار وتى: ئەوھ من بەتاقىم كەردنەوھ، وىستم بزەنم خۆراگرىتان تا كۆيەو چەند پابەندى ئايىنى

خۇتاتان؟ باش بوو لەتاقىکردنەوہكە سەرکەوتوو بون و ھەلۆيستان
بەدلى من بوو، ئەوانىش سوژدەيان بۇ برد.

ھەروا پىغەمبەر عەبدوللاي كوپى حوزافەي «السهمى» نارد بۇ لاي
كيسرا، بانگەوازيى كرد بۇ موسولمان بوون، نامەيەكيشى پيدا نارد
بۆي، نامەي پيشكەش كراو بۆي خويندرايەوہ، پاشان نامەكەي
وہرگرت و دراندى، كە ھەوالى نامە دراندنەكە بەپىغەمبەر ^{بىرۈدى} ^{مەشھۇرىن}
گەيشتەوہ، فەرموى: خودا ملك و دەسەلاتى شەق و پەق بكا. ئەمجار
كيسرا نامەيەكى نووسى بۆلاي «بازان» كە سەروكارو وەكىلى بوو
بەسەريەمەنەوہ، فەرمانى پىكردبوو كە دوو پياوى چاپوك بنيرى بۇ
پىغەمبەر و قولبەستوى بكەن و بيبەن بۆلاي كيسرا! بازان لەسەر
فەرمانى كيسرا دوو پياوى چاپوكى ناردن بۇ مەدينە و نامەيەكيشى
پيدا ناردن، دوو پياوہ كە گەيشتنە مەدينە و چوونە خزمەت پىغەمبەر
^{بىرۈدى} ^{مەشھۇرىن} نامەي «بازان» يان دايە دەست، پىغەمبەر ^{بىرۈدى} ^{مەشھۇرىن} زەردەخەنەيەكى
كردو فەرموى ئىستا برۆن بەياني وەرنەوہ ئەوہى دەمەوى پىتاني
بلىم: بەياني پىتان رادەگەيەنم، بەياني كە ھاتنە خزمەتى، پىياني
فەرموو: بچنەوہ بۆلاي بازاني فەرمانەرەواتان پىي بلىن خوداي من
خوداي ئەوى لەناوبرد كەناوى كيسرايە ئەمشەو دواي تىپەرپوونى
حەوت سەعات لەكاتى شەو كسيرا لەناو چوو.

ئىبنو سەعد دەلى: شەوى سى شەممە دەي مانگى جىمادى يەكەم
سالى حەوتەمى كۆچى كۆپرەكەي كەناوى «شېرەوہيەي» بوو، دەستى
لى وەشانو كوشتى. دوو پياوہكە گەرانەوہ بۆلاي بازان و ئەو
ھەوالەيان پيدا، ئىتر بازان موسولمان بوو، ھەموو ئەوانەش كەلەيەمەن
لەگەلى دا بوون موسولمان بوون.

هه‌روه‌ها پێغه‌مبه‌ر «الحارث» ی کۆری عومه‌یری «الازدی» نارد بۆلای
که‌وره‌ پیاو و فه‌رمانه‌ره‌وای «بوصرا» که‌ناوی شوهره‌حبیل کۆری عه‌مری
«الغسانی» بوو والی و بریکاری رۆمه‌کان بوو له‌سه‌ر ئه‌و ده‌قه‌ره. ئیتر
شوهره‌حبیل نێردراوی پێغه‌مبه‌ری قۆلبه‌ست کردو کوشتی. گوتراوه:
جگه‌ له‌ ئه‌م پیاوه‌ نێردراوه‌ی پێغه‌مبه‌ر هیچ نێردراویکی تری پێغه‌مبه‌ر
نه‌کوژاوه^١.

هه‌روا پێغه‌مبه‌ر^{سێرێ} پیاو نامه‌ی تری زۆری ناردن بۆ زۆر
له‌سه‌ره‌ك خێل و هۆزه‌ عه‌ره‌به‌كان زۆریان موسوڵمان بوون و هه‌ندیکیان
ملیان نه‌دا.

هه‌ر له‌م سه‌رو به‌نده‌دا كۆمه‌ل كۆمه‌ل له‌هه‌موو لایه‌كه‌وه‌ خه‌لك
ده‌هاتنه‌ خزمه‌ت پێغه‌مبه‌رو موسوڵمانبوونی خۆیان راده‌گه‌ياندا،
له‌وانه‌ی له‌م ماوه‌یه‌دا له‌ گه‌وره‌ پیاوانی عه‌ره‌بو ناو داره‌كانیان
موسوڵمانبوون خالیدی کۆری وه‌لیدو عه‌مری کۆری عاص بوون.

ئیبنو ئیسه‌حاق له‌عه‌مری کۆری «العاص» هه‌و ریاوایه‌ت ده‌كا ده‌لێ:
عه‌مر گوتی: له‌مه‌ككه‌ ده‌رچوم به‌نیازی چوون بۆلای پێغه‌مبه‌ر^{سێرێ}
توشی خالیدی کۆری وه‌لید بووم، له‌مه‌ككه‌ به‌رێ كه‌وتبوو وتم: ئه‌وه
بۆكوێ ده‌چی ئه‌ی ئه‌بو سلیمان؟! وتی: وه‌للاهی ده‌چم ئیمان دینم،
تاكه‌ی ئاوا به‌مینینه‌وه؟! منیش پیم وت ده‌ی باشه‌ منیش هه‌ر بۆ ئه‌وه
ده‌رچوم و نیازم موسوڵمانبوونه‌ به‌یه‌كه‌وه‌ رۆیشته‌ن، خالید پێش من
چووه‌ خزمه‌ت پێغه‌مبه‌رو موسوڵمان بوو به‌یعه‌تی کرد، پاشان منیش
چوومه‌ خزمه‌ت پێغه‌مبه‌رو ئیمانم هێناو به‌یعه‌تم پێدا.

١ وافیدی له‌عه‌مری کۆری. الحکم. هه‌و ریاوایه‌تی کردوه، ئیبنو حه‌جهر ده‌لێ: ئیبن
شاهین له‌ریگه‌ی موحه‌ممه‌دی کۆری یه‌زیده‌وه‌ ریاوایه‌تی کردوه.

پەندە نامۇزگارى:

دىاردەى ئەم قۇناغە تازەيەى بانگەوزايى ئىسلامى، ئەو بوو خەلك بەبەر بلاوى باسى ئەم سىرىيەو شاندو نامەو نوینەرانەى پېغەمبەریان دەکرد: كە بەشیوہیەكى بەرفراوان ئەنجامى دان. ئەو بوو سىرىيەو دەستە جەنگاۋەرى ناردن بۆسەر ھۆزە عەرەبەكانى دەوروبەرو داۋاى موسولمانبوونى لىكردن نامەو نوینەرى خۇى ناردن بۇلاى پاشاۋ قەيسەرۈ كىسراۋ فەرمانرەۋايانى جىھانى ئەو سەردەمە. ئەم دىاردەى سىرىيە ناردن و نامە نووسىن و نوینەر ناردنە دىاردەيەكن ئەم قۇناغەى بانگەوازيى ئىسلامى لەقۇناغەكانى پېشەۋە جىادەكاتەۋە.

بىگومان ئەو قۇناغەى بانگەوازيى ئىسلامى پييدا تېپەرى لەسەرەتاي كۆچكردنەۋە تا پەيمانى حودەيىبىيە، قۇناغى بەرگرى و دىفاع بوو، ۋەكوو لەۋەپېش ناماژەمان پىكرد، وپراى بانگەوزايى كردنى ناشتايانە و بى شەپرو ھەرا. ئەو بوو لەو قۇناغەدا پېغەمبەر دەست پېشخەرى نەكرد بۆھىچ ھېرش بردن و شەپر ھەلگىرسانىك، تەننەت لەۋماۋەيەدا سىرىيەكېشى نەنارد بۆسەر ھۆزە عەرەبىك داۋايان لى بكا موسولمان بن ئەگىنا شەپريان لەگەل دەكا!! بەلام كاتىك پەيمانى حودەيىبىيە مۆركرا لەنىۋان موشرىكە قورەيشىيەكان و موسولمانانى مەدىنەدا موسولمانەكان دۇنيابوون لەھېرش و گەمارۆى قورەيش و گرو گىچەلىيان، پېغەمبەر دەستى كرايەۋەو كەۋتە قۇناغىكى تازەۋە، قۇناغەكە واخۋازيار بوو حوكم و فەرمانى شەرىعەتى خودا بگەيەنئ و تەطبىقى بكا، كەۋا بوو ئەم قۇناغە قۇناغى شەپركردنە لەگەل ھەموو ئەۋانەى بانگەوازيى ئىسلاميان پى گەيشتۋەو سەر رەقى ولوتبەرزى دەنوینن و بەئەنقەست موسولمان نابن! ئەم قۇناغە قۇناغى ئەۋەيە پېغەمبەر بانگەوازيى خوداى تىدا جى بەجى بكا.

قۇناغىكە بەكردەۋە بەگوفتار بوۋەتە حوكمىكى شەرى پەيرەۋكراۋ
لەمەموۋ چەرخەكانى رۇزگاردا تا پۇژى قىامەت و سېرنەۋەى نىەو
چەسپاۋە. ئەم قۇناغە قۇناغىكە ئەۋانەى ئەركى غەزو فېكرى جىھانى
ئىسلامىيان لەئەستۇ گرتوۋە ھەۋل دەدەن پەردە پۇشى بكەن لەمىشكى
موسولمانان دا بېسپرنەۋە لەپېش چاۋى موسولمانان گومى بكەن، وا
گومانبەرن ھەرچى جىھاد ھەيە لەشەرىعەتى ئىسلامى دا لەسەر
بەرگىرى و رەتكردنەۋەى دەستدرىژىكردن دامەزراۋە، ئەۋەتا رېكخراۋى
نىۋ دەۋلەتى بۆيە دامەزراۋە بەرگىرى لەبى دەسەلات بكا ئىتر پىۋىست
بەھىشتنەۋەى بنەماى شەرى بەرگىرى نىە.

نەينى نىە و ئاشكرايە ئەۋەى ئەۋان ھەلدەنى بۇ ئەم ھەموۋ فرت و
فېل و چاۋو پراۋەى لەموسولمانانى دەكەن ترسانىانە لەۋەى موسولمانان
بەھۇش خۇيان بېنەۋە، ھەبوۋنى ترسو بېمى زۆرە لەلەى دەۋلەتە
بېگانەكانەۋە بەخۇر ئاۋايى و خۇرھەلاتيانەۋە لەۋەى موسولمانان بە
ئاگابېنەۋە لەناخيان دا ماناى جىھاد سەر ھەلبداتەۋە، ئەمجار ئەم
مانايە پەيوەست بېى بە بلىسەى ئىمانى ناۋ دلىان، ئەۋان دلىان
ھەركاتى ئەم حالەتە لەلەى موسولمانان پەيدا بېى و گەشە بسىنى ژيارى
خۇرئاۋا تېكدەپوخى و نامىنى.

بېگومان عەقلىەتى مۇقى ئەۋروپى ئامادەباشى تېدايە بۇ
موسولمانبون و باۋەش بەئىسلام دا كردن، ھەرئەۋەندە بانگەۋازىيەكى
دلسۇزانەۋ زانستىانە بكرى بۇ ئىمان ھىنان ئامادەيە بەپىر
بانگەۋازىيەكەۋە بى، دەى ئەگەر وپراى بانگەۋازى دلسۇزانە فېداكارى و
جىھادىش لەئارادابى ديارە بەپىرەۋەھاتنەكە بەرفراۋان و گشتگىر دەبى.

حېكمەتى مەشرەئىيەتى ئەم قۇناغە:

لەوانەيە تۆ ئىستا پىرسىيارىكەي، بىلى ئەرئى حىكەمەت چىيە؟ كابراي
موشرىك يان بىدىن بەزۆر ملەكەچى ئايىن بىكرى؟ عەقلىيەتى سەدەي
بىستەم و بىست و يەك چۆن ئەم شەرىعەت و ياسايەي پى قبول دەكرى؟!
لەوئەلام دا دەلىل: ئىمە پىرسىيار دەكەين ئەرئى چۆن رەوايە و بەچ
ياسا و شەرىعەتلىك دەولەت يان حىزب كابرايەك ملەكەچ دەكا بۆ پەپرەو
پىرۇگراممىك كەخۇي دەيەوئى و دانىشتوانى ولات بەگويرەي نىظام
فەلسەفەي خۇي ئاراستە دەكا؟ كابرا ئازاد و سەربەست و مافى خۇيەتى
بەيەكسانى لەگەل ھەموو دانىشتوانى ولات دا كاربەدەست و رەعايا،
تاك و كۆمەل ژيان بگوزەرىنن، كەچى بەزۆر ياسا و نىظامى دەستكردى
ستەمكارانەي خۇيانى بەسەردا دەسەپىنن!!؟

بىگومان مروۋە لەسەر ئەم زەوييە بۆيە دروستكراوە حوكم و ياساى
خودا پەپرەو بكاو دەولەتى پەسەندى خودايى دابمەزىننى. ئەوئەيە
حىكمەتى وجودى لەسەر زەوى و مەعنای خەلىفايەتى و جى نشىنى
لەناو زەوى دا. كەلەئايەتى: {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ
خَلِيفَةً} «سورة البقرة ۳۰». ئامارەي پىكراوە. فەلسەفەي ئەم دەولەتە
خودايىيە لەسەربنەماي حەقىقەتى عبودىيەت بۆخوداى تاك و تەنها
دادەمەزى، ياسا و نىظامىشى لەسەر ئەساسى ئىزغان و گەردىنكەچى
بەوئەي حاكىمىيەت ھەربۆخودايە، سەرچاوە دەگرى. چونكە ھەر خودا
بۆخۇي خاوەن و بەدەيئەرو بەخىوكارىي مروۋە و ھەرچى لەبونەوئەردايە،
ھەرئەو راگرو ھەلسوپىنەرى ئاسمان و زەوى و ھەرچى تىاياندايە.

چۆن تەصەور دەكرى دەولەت و نىظام و حىزىيىك كە بەندەو عەبدانى
خودا بەرپۆئەي دەبەن بۆيان ھەبى دانىشتوانى ولاتيان ملەكەچ و
فەرمانبەردارى ياساى دەستكردو ستەمكارانەي خۇيان بكەن، كەچى

بۇخوداى بەدىيەننەرو خاوەنى ئەوان پەوا نەبى مەۋقەكان ملكەچى
ياساو حوكمى خۇى بكاو لەبىرو باوەپرى پوچ و بەتالەوۈە بىانخاتە سەر
رېبازى راستەپرى و ئايىنى حەق و دروستى خۇى؟!

جاكە مەۋقە جى نشىنى خودا بى لەجى بەجى كردن و تەطبىقى
فەرمان و ئەحكامى خودا لەسەر زەوى، ئايە تەصەور دەكرى ئىلزام و
ملكەچكردنى مەۋقەكان بۇ حوكمى خودا بەبى ھۆكارو واسىتەى مەۋقە
ھەول و تىكۆشانى، مەۋقەكە بۇخۇى دەچىتە ناو ئايىنى خوداۋەو
بەيەت لەگەل خودا دا دەكا بۇ خۇبەختكردن و مال خەرج كردن لەپىناو
بەپابوونى حوكم و شەرىعەتى خوداۋ دامەزراندنى كۆمەلگەى ئىسلامى.
كەلەراستى دا ئادەمىزاد بۇيە دروستكراۋە شەرىعەتى خودا پەپەرەو
بكاو كۆمەلگەى ئىسلامى دابمەزىنى.

جا كە تۆ لەم وردكردنەۋەو شىكردنەۋەيە حالى بوى، ئىتر گرنگ
نىيە لەسەدەى بىستەم و دواترىش دا كەسانىك ھەبن نەيانەۋى لەئەمە
حالى بىن، چونكە خەلكانىكى جۇراۋ جۇر ھەن ئەركى غەزوى فىكرى
جىھانىيان لەئەستۆ گرتوۋەو دەيانەۋى بەھەر جۇرىك بۇيان بلوى دەرزى
سپرەر لەموسولمانان بدەن. دەرمانى بىھۆشىيان بدەنى و خەويان لى
بخەن. ئەوانە بەھىچ جۇرى دلسۆزى ئازادى و مەۋقايەتى نىن، مەبەستى
تايبەتتىيان ھەيەو بۇ بەرژەۋەندىى خۇيان كاردەكەن.

ئاخۇ دەبى چ نىرخ و بەھايەك بۇ حورىيەت و ئازادى ھەبى لەلەى
ئەوانەى درۆ لەگەل خۇيان و نەتەۋەكەيان دەكەن.

ئايىنى ئىسلام بۇ نەتەۋەكەيان بەۋىنەى ناراست و قىزەون وىنا
دەكەن، موسولمانانىيان وابۇ وىنا دەكەن تىكەدەرەو دىندەو نەزان و
شوانەۋىلەو وشكە تەبىيات و پەۋشت ئازەل. ئەمەش بەمەبەستى ئەۋەى
بەر بەتپروانىنى فىكرى موسولمانان بۇ تىگەيشتن لە ئىسلام بگرن و

دەۋافىيى باس و لىكۆلىنەۋە لەلايان لەچۈار چىۋەى چەند ھىلىكى
جالجالۆكە ئاسادا بەند بكەن. بۆئەۋەى ئاگادارىيى حەقىقەتى ئىسلام
نەبن و بېروايان پىيى پتەۋبى، بەمەش دەسەلاتى داگىركەرو
چەۋسىنەرەۋەى مروۋ قەلاچۇ دەكرى و دەخرىنە زېلدانى مېژوۋەۋە.

لەگەل ئەمەش دا پىۋىستە ئەۋەمان لەكىس نەچى، كەبانگەۋازىي
ئاشتىيانەى پشت بەستو بەحىكمەت و مونا قەشەۋ ئامۇژگارى جوان و
رىك و پىك لەھەموو شوۋىن و سەردەمىك دا گرنگى خۇى ھەيەۋ نابى
پاشگوى بخرى و دەبى تابتواندرى و بۇماۋەيەكى درىژ پەپرەۋ بكرى. جا
كە موسولمانان بەشۋەيەكى رىك و پىك توانىيان ئەم بانگەۋازىيە لەسەر
حەقىقەتى خۇى ۋەكوو پىۋىست ئەنجام بەدن، دلىيائى لەۋەى ئايىنى
ئىسلام ئايىنى فېترەتەۋ ئادەمىزادەكان لەھەرنەتەۋەۋ ھۆزىك بن لەم
ئايىنەدا شتى لى گومبۋوى خۇيان دەۋزەۋە، جگە لە دل پىس و كىنە
لەدل ئەۋانى تر ھەموويان دىنە ژىر ئالاي ئىسلامەۋە، ئەمەش
گەرەترىن بەلگەيە لەسەر دوزمنايەتى پەنگ خواردوى ناو دلىان دژى
ئىسلام و بانگەۋازىي.

ھەرۋەكوو چۆن پىۋىستە ئەۋەش بزانى ئەم زۆر لىكردن و بەزۆر
موسولمان كردنە تايبەتە بە مولحيدو بىپەرستەكان و شوۋىنكەۋتوانيان.
ئەگىنا ئەھلى كىتاب تەنھا ناچارى ئەۋە دەكرىن ملكەچى ياساى
كۆمەلگەى ئىسلامى بىن، ئەمەش بەھومىدى ئەۋەى ھەبوۋنى ئىمانيان
بەخوداۋ تىكەلىيان بە موسولمانان و گوزەران لەناويان دا ھەلىان بنى بۆ
موسولمانبوۋنىان بە ئىختىيارى و قبولكردنىان بۆ عەقىدەى راست.

ئەمجار لەحىكايەتى ئەۋ نامانەى پىغەمبەر ناردنى بۆ پاشاۋ
مەلىكەكان دەلالەت و ئەحكامى زۆر ۋەردەگىرىن. لەم چەند خالەى دوايى
دا كۆيان دەكەينەۋە.

یەكەم: ئەو بانگەوازییەى پیغمبەر ئاراستەى کرد بانگەوازیکردنى
هەموو ئادەمیزاد بوو، تاییبەت نەبوو بەگەل و نەتەوہیەکی تایبەتەوہ.
پەيامەكەشى پەيامیكى ئینسانی بوو، سروشت و طاییعی دەمارگیری و
نەتەوايەتى و کوتلەیی و تاقمچیەتى تیدا نەبوو، بۆیە پیغمبەر دەعوەو
بانگەوازییەكەى ئاراستەى هەموو پاشا و فرمانرەوايانى جیهان کرد.

لەئەنەسەوہ ریوايەتکراوہ، دەلى: پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} نامەى نووسی بو
کیسراو بو قەیسەر و بو نەجاشى و بو هەموو فرمانرەواو
دەسەلاتدارىك، بانگی کردن بو ئیماننەئان بەخوداو بەپیغمبەرى
ئیسلاام.

دووەم: لە هەلویستی هیرقەل لەگەل ئەوانەدا كە پیاان وابوو ئەوان
لەسەر ئایینی حەزەرەتى عیسان، لوتبەرزى و فیزو سەر پەقى بەرامبەر
حەق و راستیمان بو دەردەكەوى دەزانین چەند دەمارگیرو رۆچو
لەبەتال و بەتالخوازى دا بوون، ئەوانە بوون: كە ئاین لەدیدو بۆچونیان
دا ببوہ تەقلیدو چاولیکەرى و دەمارگیری. ئەوان نەیان دەروانییە ئاین
لەو پەوہە ئاخۆ حەقە یان بەتالە، بەئەندازەى پابەند بوونیان لەم پەوہە
بەشیکە لە لاسایى کردنەوہیان و دیاردەو مەظہەرى دەمارگیریان و
كەسایەتییان.

بیگومان هیرقەل سەرەتا هەلویستی ژیرانەو ورد بووہ لەحەقائیق
روداوہکانى نواند، وەلى وادیارە دەیەویست بزانی دارو دەستەكەى چ
هەلویستیکیان دەبى و چیاان دەوى، بۆئەوہى دلتیا بى و بزانی چى بکا
باشە بو پارێزگارىی لەمولك و سەلتەنەتى.

سێیەم: کردەوہى پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} كە هەنگوستیلەى بۆخۆى پەیدا
کردو سى دىرى لەسەر نووسرا بوون... بەلگەيە لەسەر ئەوہ
كە لەپەنجەکردنى هەنگوستیلە پەوايە و مەشروعە. هەنگوستیلەكەشى

لەزىيو بوو. ھەرۈەكۈو چۆن ئەم كىردەۋىيەى ئەۋە دەگەيەننى دروستە لەسەر ھەنگۈستىلە ناۋى خاۋەنى بنووسىرى. بېگومان زۆرىك لەعولەما ئەم كارەى پېغەمبەريان كىردە بەبەلگە لەسەر ئەۋە مەۋە ھەنگۈستىلە بىكاتە ئەۋە پەنجەۋە كە پېغەمبەر (درودى خۋاى لەسەرىي) ھەنگۈستىلەكەى تىكىردىبوو، كە پەنجەى «براتوتە» بوو.

چۈاھەم: ھەروا كىردەۋەكەى، بەلگەى ئەۋەيە پىۋىستە موسولمانان خۇيان ئامادەبىكەن بۇ جىھادو دەۋە لەھەموو شوئىنىكى جىھان و ئەسبابى پىۋىستى بۇ بىرەخسىنن. ھۆكارى ھەرە گىرنگىش فېرىبوونى زمانى ئەۋە گەل و نەتەۋانەيە كە بانگەۋازىي دەكرىن بۇ ئىسلامبون، بۇئەۋەى بانگەۋازەكان بتوانن ئىسلام و ھوكم و ياساكانى بەۋان بناسىنن و فېرىبانىكەن. ئەۋەتا ئىمە زانىمان پېغەمبەر ﷺ لەپۇژىك دا شەش كەسى لەھاۋەلەن ناردن نامە بگەيەنن بەپاشاۋ مەلىكەكانى جىھانى ئەۋە سەردەمە، ھەرىك لەۋ ھاۋەلە نىردراۋانە زمانى ئەۋە نەتەۋەيان دەزانى كە نامەكەيان بۇ دەبردن.

پېنجەم: ئەم كىردەۋەيەى پېغەمبەر ﷺ بەلەبەر چاۋگىرتنى رۆژگارى رەۋانەكىردنى ئەۋە نامەبەرۈ نوئىنەرانە ئەۋە دەگەيەننى كە موسولمانان پىۋىستە پىۋىستىياتى بانگەۋزىي نىۋ خۇيان تەۋاۋ بىكەن، خۇيان رىك بىخەن و ناۋخۇيان تۆكەمە بىكەن، جا كەئەم قۇناغەيان بېرى و لەناۋ خۇيان دا بەتەۋاۋىي تەطبىقى ئايىنى ئىسلاميان كىردو لەژيان و سلوكيان دا رەنگى دايەۋە، ئەمجار دەست بىكەن بە قۇناغى دوۋەم.

بېگومان پېغەمبەر ﷺ دەيتۋانى زوتىر ئەۋە پىاۋانە بنىرى و ئەۋنامانە بنووسى، دەيتۋانى زۆر پىش ئەۋە مېژۋە ئەۋكارە ئەنجام بدا، بەلام پىش ئەۋكاتە رىزەكانى ناۋ كۆمەلگەى رىك نەخستىبون، خۇي ئامادەنەكىردىبوو بۇ قۇناغى دوۋەم. پىۋىستە ئەۋە بزانىن كە چاكسازى

کردنى موسولمانان بۆلۈش دەرۋون و ناخى خۇيان كارىكى زۆر
پىۋىست و زەرۋرىيە و بەشىكى گىرنگى بانگە وازىكردنى غەيرى خۇيانە
بۆ موسولمانبون. خەلك لەو پېش و ئىستاشى لەگەل دا لەنمونە و
پېشەۋاى صالح و چاولىكرا و گەراۋن و دەگەرپىن بۆنەۋەى بيانكەن بەچاۋ
لىكراۋى خۇيان و شوپىيان بىكەون. ئەگەر ئەمىرۇ موسولمانان شانازىيان
بەئايىن و بەرنامەى خۇيان بىكردايە و بىنەماكانى ئىسلاميان تەطابق
بىكردايە و پابەندى حوكم و ياساكانى ئايىنى پىرۋىزى خۇيان بونايە،
دەتبىنى ئىستا تىشكى پى نىشاندەرى ئىسلام كۈن و قوزبىنى ئەفەرىقاۋ
شوپىنى دوۋرى ئەۋرۈپاى روناك دەكردەۋە.

ئەۋەشمان لەياد نەچى ناردنى ئەم نوپنەرو نامانەى پېغەمبەر ﷺ
رىكەۋتى سالى ھەۋتەمى كۆچى كىردۈۋە، واتە پېش پىزگار كىردنى
مەككە، كۆپاى سىرە نووسان لەسەرئەمە دامەزراۋە، ئىتر ئەۋەى
لەبوخارى دا واريدە بوۋە ھەۋالى نامەناردنى پېغەمبەرى خىستۈتە دوا
غەزاي تەبوك، واتە لەسالى نۆيەم دا پېغەمبەر نامەى ناردى. كۆپاى
سىرە نووسان ھەلناۋەشىنىتەۋە. چونكە وىدەچى بۆ ھەندى شوپىن
دوچار نامەۋ نوپنەرى ناردى، جارى دوۋەمىيان كەۋتبىتە دواى غەزاي
تەبوك.

ئىبىنو ھەجەرى عەسقلانى دەفەرمۈى كۆكردنەۋەى ئەۋ دوۋ پايە
بەۋە دەبى كە دەگۈترى پېغەمبەر دوۋجار نامەى بۆ قەيىسەر نووسىيى،
ئەۋنامە نووسىنەى جارى دوۋەمى لە موسنەدى ئىمام ئەھمەددا
چەسپاۋە. نامەى بۆنەجاشى موسولمان نووسى، كەمردىش نوپىزى
مردۈى لەسەر كىرد، پاشان نامەى بۆنەۋە ھەجاشىيەش نوسى كەشوپىنى
گىرتەۋە، ئەمىيان ئىمانى نەھىناۋە.

قہزاگردنہوہی عہمرہ «عمرۃ القضا»:

پیغمبر ﷺ مانگی ذیلقہعیدہی سالیٰ حوتہمی کوچی لہمہدینہ
دەرچوو بہنیازی چون بۆ مہککو قہزاگردنہوہی عہمرہی سالیٰ پیشوو،
کہ موشریکہکان نہیان هیشت عہمرہ بکاو ہمان مانگ پیشیان پی
گرت، ئیتہر ئہو سالہ عہمرہکە ی بہقہزا گیرایہوہ.

ئیبنو سعد لہطہبہقاتہکە ی دا دەلی: ئەوانہی لہخزمەت پیغمبر
دا عہمرہیان بہقہزا گیرایہوہ دوو ہزار کەس بوون. ھاوہلانی
حودەیبییہو خەلکی تریشیان لہگەل کەوتبوو، لہوانہی سالیٰ پیشوو
ئامادە ی حودەیبییہ بوون کەسیان خۆ ی پاش نہداو ہموویان ئامادە ی
عہمرہ بوون مەگەر ئەوانہی لہخەیبەر شەہید بوون یان مردبوون^۱.

ئیبنو ئیسحاق دەلی: قورەیشییہکان لہناو خۆیان دا باسی ئەوہیان
کردبوو، کہ موخەممەدو ھاوہلانی کزو لاوازو بی ہین.

دەلی: موشریکہکان لہلای «دار الندوة» بہرہز وەستا بوون بۆئہوہی
برواننہ پیغمبرو ھاوہلانی، جاکہ پیغمبر ﷺ و ھاوہلانی چوونہ
ناو مزگەوتی کەعبہوہ ریدایہکە ی راست و چەپ بەسەر شانی خۆ ی دا
داو قۆلی راستی بہرۆتی دەرہیناو فەرمووی: پەحمەتی خودا
لہوکەسە ی خۆ ی بہہینزو توانا نیشانی ئەوان دەدا. ئەمجار چوہ ناو
مزگەوتہوہ لہلای روکنہوہ دەستی کرد بہہروہلہ کردن و ھاوہلانیشتی
لہگەلی دا بہگورگہ لوقہ ہەتا سێ «شەو» ی یان تہواو کرد، ئەمجار
بەرۆیشتنی عادەتی.

ئیبنو ئیسحاق دەلی: ئیبنو عەبباس دەیگوت: خەلک وایان دہزانی
ئەم ہەرہوہلہکردنہ سوننەتی گشتی نییہ، پیغمبر ﷺ بۆیہ وایکرد

چونکه نه و قسه يه ي قورپه ي شي بيستبوه وه، هه تا حه جى مائاوايى كرد، له وئيش دا هه مان هه روه له ي كردو ئيتړ له وه دوا بوو به سوننه ت و په يړه و كرا.

له وكاته دا پېغه مېر ﷺ مه يمونه ي كچى «الحارث» ي ماره كرد. گوتراوه: له ئيحرام دا بووه كه ماره ي كردوه، هه نديكيش گوتوويانه دواي ئيحرام شكاندن ماره ي كرد، نه وه ي گريبه سته كه ي له گه ل دا كردو ليى ماره كرد عه بباسى كوپى عه بدولموطه ليب بوو. كه ميړدى خوشكى بوو «۱» .

جا كه سى شه و به سهر چوونه ناو مه ككه ي دا تيپه پرى «نه و ماوه يه ي كه له گه ل قورپه ي شي دا ريك كه وتبوون له مه ككه دا بميئته وه» قورپه ي شي هاتنه لاي عه لى كوپى نه بو طاليب پييان گوت به خزم و هاوه له كه ت بلئ ماوه ي ديارى كراو ته واو بووه ئيتړ با مه ككه جى بيلئ بپرواته دهر، پېغه مېر خوى پيچايه وه و درچوو «۲» .

پېغه مېر ﷺ له ريگه ي گه رانه وه ي دا بو مه دينه له شوئينيك كه پيى ده گوتري «سرف» نزيك «التنعيم» خاتو مه يمونه ي گواسته وه، نه مجار له مانگى ذيلحيجه دا گه رايه وه بو مه دينه .

په ندو ناموژگارى:

نه نجامدانى نه م عومره يه واده به جيه يئنانيكى خودايى بوو كه له وه پيش پېغه مېر واده ي به هاوه لانى دابوو: كه به دلنيايييه وه ده چنه ناو مه ككه وه و ته وافي كه عبه ده كهن. له وه پيش زانيمان چوئ ئيمامى

۱ بېروانه عيون الاثر ۱۴۸۲.

۲ رواه البخارى ۸۵۵.

عومەر له کاتی به ستنی په یمانی حوده ییبیه پرسپاری له پیغه مبهه کردو
وتی ئایا ته شریفه به ئیمهت نه گوت ده چینه ناو مه ککو ته وافی که عبه
ده کهین؟! پیغه مبهه ^{سیرای} ^{سیرای} فهرمووی: به لئ، من وام پی گوتن، به لام ئایا
من گوتم نه مسال؟ عومەر فهرمووی: نه خهیر. پیغه مبهه ^{سیرای} ^{سیرای} فهرمووی:
ده د لنیابه ده چیه ناو مه ککو ته وافی که عبهش ده کهی.

ئه وهیه میصداقیه تی وادهی پیغه مبهه ^{سیرای} ^{سیرای} په روهردگار بهنده کانی
خوی ئاگاداری ئه به پراست گیرانه کردو فهرمووی: {لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ
الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ
وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَبَجَلْ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتَحًا قَرِيبًا} «سورة
الفتح، ۲۷».

ئه مجار ئه نجامدانی ئه به مریه مانای ئاماده باشی بو فه تی
مه ککو رزگاری گه وره له خو گرتبوو. بنگومان دیمه نی ئه و ژماره زوره
له ئه نصارو موهاجیره کان که له ته وافی که عبه دا یان له کاتی را کردن و
هاتوو چوی نیوان صه فاو مه پروده، یان له کاتی به جیه نیانی
مه ناسیکه کانی ترده ئاوا به حه ماسهت و نیشاته وه به ده وری پیغه مبهه وه
بون و هه موویان چاپوک و پته و ویت و وریا. هیوا و ئاواتی
موشریکه کانیان پوچاندنه وه هیوا بپاویان کردن، ئه و ته صه ورو
وینا کردنه ی له لایه ن موشریکه کانه وه به رجه سته بو بوو پیچه وانه بووه.
دیتنی ئه و دیمه نه توکمه یه ی موسولمانه کان له لایه ن موشریکه کانه وه
کاریگه ریه کی زوری کرده سهر دل و دهرونیان و ترسو خو فیک چوه
ناخیانه وه وری روخاندن، چونکه پیچه وانه ی ئه وه ی له دلی خو یان دا
وینایان کردبوو دییان، ئه وان وایان موسولمانه کان وینا کردبوو: که
لاژگو لاوازو بی وهج و ته مبه لن، خراپی ئاوو هه وای مه دینه توشی
له رزو تای کردون و پرستییان لی پراوه، که چی وانیه!!

نیمامی موسلیم له ئیبنو عهباسه وه ریوایهت دهکا دهلی: که موشریکهکان گورج و گوئی و چوست و چالاکی موسولمانهکانیان بینی که بهدهوری کهعبدا ههلهسوران و لهنیوان تهپۆلکهی صهفاو مهپوهدا رایان دهکرد، ههندی که موشریکهکان بههندیکیانیان گوت ئادهمیزاد ئهوانه که پیتان وابوو لهرزو تا پرستی لی بریون؟! ئهوانه لهپلنگو بهور گورج و گوئی ترن^۱.

کهوابوو شک و گومان لهوهدا نییه نهجامدانی ئهم عهمریه بهو شیویهی نهجامیان دا کاریگهریهکی قوئی لهناخی موشریکهکان کردو ری خوشکرد بو پزگارکردنی مهکه بهشیویهی ناشتی و بی شهپوههرا وهکو لهوهدوا دهزانین.

ئهمجار ئیمه له «عمره القضاء» چهند حوکمی که دهخینه پو: یه کهم: «إضطباع» کردن واته ناوهراستی ریدا که بخیه ژیرشانی راست و هردو سهرهکانی بخیه سهرشانی چهپ. ههرا گورگهلوقه کردن لهسی شهوتی پیشهوهدا بهمهبهستی شوینکهوتنی پیغهمبهرو چاو لهئهو کردن، ئهم ئیضطباع کردنه گورگه لوقه رویشتنه لهتهوافیک دا که بهدوای دا سهعی نیوان صهفاو مهپوه ههبی سونهته چونکه پیغهمبهر ﷺ وای کرد. ههرا سونهته لهنیوان هردو میلی صهفاو مهپوهدا ئهو شیوه راکردنه گورگه لوقهیه نهجام بدری، چونکه پیغهمبهر وای کرد.

دوهم: ههندی لهفوقههاو شهرعزانان پییان وایه دروسته لهکاتی ئیحرام بهستن بهحهج یان بهعهمره. بابای ئیحرام بهستو ژن ماره بکا، بهبهلگه ئهو ریوایهتهی کهئهوه دهگیریتتهوه دهلی پیغهمبهر ﷺ لهئیحرام دا بوو کهخاتو مهیمونهی ماره کرد.

وھلى جەماوھرى فوقەھا پېيان وايە كەسك لئىحرام دا بوو دروست نىيە عەقدى نىكاح بكا بو خوى يان بېتتە وھكىلى يەككىكى تر بوژن مارەكردن^۱.

ھەنەفىيەكان پېيان وايە بو مروقى ئىحرام بەستو ياساغ نىيە لەكاتى ئىحرام دا ژن مارەبكا بوخوى يان بوئەككى تر، چونكە ئەوان واتە ھەنەفىيەكان وشەى «نىكاح» لەفەرمودەى {إِنَّ الْحَرَّمَ لَا يَنْكِحُ وَلَا يُنْكَحُ لَهُ^۲}. بەمانا «جىماع» مانا دەكەن نەك بەمانا گرېبەستى مارەكردن.

بىگومان پېغەمبەر ﷺ چوار عەمرەو ھەجىكى كردوھ. ئىمامى موسلىم بەسەنەدى خوى لەئەنەسەوھ رىوايەتى كردوھ دەلى: پېغەمبەر چوار عەمرەى كردون ھەموويانى لەمانگى ذىلقەعیدەدا ئەنجام داون، جگە لەو عەمرەيەى لەگەل ھەج دا كردوئەتى، عەمرەيەك لەھودەيىبىيە لەمانگى ذىلقەعیدەدا، عەمرەيەك لەسالى دوايى دا لەمانگى ذىلقەعیدەدا، عەمرەيەك لە جەعرانە كەدەستكەوتى غەزاي ھونەينى دابەشكرد لەمانگى ذىلقەعیدەدا، عەمرەيەكەش لەگەل ھەجكردنەكەى ئەنجامى داوھ.

غەزاي مۇئتە

ئەم غەزايە لەمانگى جىمادىل ئەوھلى سالى ھەشتەمى كۆچى دا پوى دا. «مۇئتە» گوندىكە لەسەر لىوارى ولاتى شامو ئەمرو پىي دەگوترى «الكرك».

۱ بىروانە مغنى المحتاج ۲۸۸۲.

۲ رواه مسلم.

هۆی ئەم غەزایە وەکوو لەوە پێش باسمان کرد کوژرانی «الحارث» ی
کۆری عومەیری «الأزدی» نیرراوی پېغەمبەری خودا بۆلای مەلیکی
بوصرا بوو، تەنیا ئەم نامەبەر و نیرراوەی پېغەمبەر کوژراوە. ئیتەر
لەدوای کوژرانی ئەم ھاوێلە نیرراوە نامەبەرە کە بەناحەق و خیانت
شەهید کرا، پېغەمبەر سېرلای پېغەمبەر
لە شەنگەزین خەلکی ھەلنا بۆ خوێسازدان و چون بۆ غەزا
بەرەو شام. زۆر بەخێراییی و بەپەلە سێ ھەزار موسوڵمان کۆبونەووە
سازو نامادە بوون بۆ چون بۆ غەزاو بەرەو «موئتە» کەوتنە پێ.
پېغەمبەر سېرلای پېغەمبەر
لە شەنگەزین لەگەڵیان نەچوو، بۆیە لەپراستی دا ئەمە بەغەزا
ناژمێردی، بەلکوو سیرە ناردن بوو، وەلێ زۆربەي زانایانی سیرە ناوی
غەزایان لێ ناو، لەبەرئەوەی ژمارەییەکی زۆر لەموسوڵمانان
ھاوبەشیان کرد تییداو شەرەکە گەرنگی تایبەتی خوێ ھەبوو.
کە لەشکرەکە بەرێ کەوت پېغەمبەر سېرلای پېغەمبەر
لە شەنگەزین پێی فەرموون: فەرماندەي
سوپا زەیدی کۆری حاریثیە، ئەگەر ئەو شەھید بوو، جەغفەری کۆری
ئەبو طالیب بێی بەفەرماندە، ئەگەر ئەویش شەھید بوو عەبدوللای
کۆری رەواحە بێتە فەرمانرەوا، ئەگەر ئەویش شەھید بوو باموسوڵمانە
جەنگاوەرەکان بۆخۆیان یەکیک ھەلبژێرن و بیکەنە فەرماندەي سوپا.
ئەمجار ئامۆژگاری کردن بانگەوازیی خەلک بکەن بۆ ئیمانھێنان و
موسوڵمانبون، ئەگەر ملیان داو بەپیر بانگەوازییە کە تانەو ھاتن ئەو
باشە ئەگینا پشت بەخودا ببەستن و شەریان لەگەڵ دا بکەن.

ئەبنو ئیسحاق دەلێ: پېغەمبەر سېرلای پېغەمبەر
لە شەنگەزین سوپاکەي بەرێ کرد لەوساتە
وەختەدا عەبدوللای کۆری رەواحە گریا، پێیان گوت: چی تۆ دەگرینی؟
وتی: وەللاھی من دونیام خوش ناوی، وەلێ من گویم لێ بوو پېغەمبەر
نایەتیکی قورئانی دەخویندەووە ئەم پرستانەي تیدا بوون {وَإِنْ مِّنْكُمْ إِلَّا

وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا { «سورة مريم، ۷۱» نازانم من كه چوممه
ناو دۆزهخه و چۆن ديمه وه دهرا؟!

ئەمجار موسولمانەكان لەشكرەكەيان بەرپى كردو دوعاى بەسەلامەت
هاتنەوهيان بۆكردن و وتیان: خوداتان لەگەڵ بى و دەستی دوژمندان لى
دوور بى و بەسەلامەتى بگەريئەوه.

جا كه لەشكرەكه لەمەدينە دەرچوو دوژمن هەوائى بەريكەوتنى
ئەوانى پيگەيى، شەركەريكى زۆريان كۆكرده وه بۆ بەرهنگار
بوونەوهيان. هيرقەل زیاد لەسەد هەزار شەركەرى كۆكردبوەوه،
شورەحبیلی كورپی عەمر سەد هەزار شەركەرى تری گرد كردبوەوه
لەهۆزەكانى «لەخم و جوزام و القين و بهراء».

موسولمانان بەو سوپا كۆكردنەوهى هيرقەل و شورەحبیلیان زانى،
لەشوينيك كەناوى «معان» بوو دوو شەومانەوه بيريان لەداها تووى
خويان دەكرده وه چى بكەن و چى نەكەن هەنديكيان وتیان با نامە
بنووسين بۆلاى پيغەمبەر و ژمارەى لەشكرى دوژمنى بۆ پون بكەينەوه،
بزانی چى دەفەرموى: عەبدوللای كورپی پەواحه و رەى بەرزكردنەوه و
تەشجیعی كردن و پيى گوتن: خەلكينە! ئەوهى ئیستا ئیوه رقتان
ليیەتى ئەوهیە كە بۆى هاتوون، ئیوه هاتوون شەهید ببن كەچى
لەشەهید بون دەترسن!! ئیمە شەر لەگەڵ دوژمن بەهیزو بەژمارە ناكەين،
ئیمە بەم ئایینەى خودا ریزی پى ليناوین شەريان لەگەڵ دەكەين، بپۆن
بەرەو پيشەوه يەكيك لەم دوو سەروریه مان بەنسێب دەبى، یان
سەرکەوتن یان شەهید بوون.

موسولمانەكان لەنزیک «الکرك» وه كەوتنە جەنگەوه لەگەڵ دوژمن،
لەكاتيك دا بەهیچ تەرازوویەك هاوكیشەى لەشكرى دوژمن نەبوو، زۆرى
ژمارەى دوژمن لەسنور تیپەرى بوو، لەپوى چەك و ئەسبابى شەپیشەوه

دوژمن ته یارو موسولمانه کان کهم چهک و کهم دهرامهت. شهر دامه زرا، زهیدی کوپی حایثه ئالاکهی هه لگرت و کهوته شهر له گه ل دوژمن و موسولمانان له ته کیا شهریان کرد، زهید به پرمب شهید کرا. ئه مجار جه عفری کوپی ئه بوطالیب ئالاکهی هه لگرت و شهریکی مهردانهی کرد، شهر گهرم بوو، له ئه سپه کهی دابه زی و سه ری بپی، زیاتر کوپی دا به خوی بو شهر و ئه نه شیده ی ده خوینده وه به دهنگی بهرز ده یگوت:

يا حبذا الجنة واقترابها طيبة وباردا شرابها
والروم روم قددنا عذابها كافرة بعيدة أنسابها
عَلَيَّ اذْ لَا قِيَتَهَا ضَرَابُهَا

ئیت به درده وام بوو له شهرکردن دا تا شهید بوو، پیاویکی رومی فرسه تی لی هیئاو زهبریکی لی دا کردی به دوو کهرت. له وه دوا سهیری جهسته یان کرد به نجا زهبری تری پیوه بوو، هه موو زهبره کان له پیشه وهی جهسته ی درابوون «۱».

ئه مجار عه بدوللای کوپی په واحة ئالاکهی هه لگرت و په لاماری دوژمنی داو ئه نه شیده ی ده خوینده وه:

أقسمت يا نفس لتنزلنّه لتنزلن أو لتكرهينّه
إن أجلب الناس وشدوا الرنة ما لي أراك تكرهين الجنة
قد طال ما قد كنت مطمئنة هل أنت إلا نطفة في شنة

ئیت کهوته شه پره وه شهری کرد تا شهید بوو، ئه مجار موسولمانه کان به کوپا خالیدی کوپی وه لیدیان کرده فه رمانده ی سوپاو ئه ویش ئالاکهی به دهسته وه گرت و شهری له گه ل موشریکه رومه کان

کردو شکاندنی، به لّام بهر و پیش نه چوو به لّکو وای به باش زانی
جهیشه که بکیشیتته و و بهر و مه دینه بگه ریتته و.

بوخاری له نه نه سه و ه ریوایه تی کرد و ده فهرموی: پیغه مبر هه وائی
شه هید بوونی زهید و جه عفه رو عه بدولّای کوپی ره و احه ی راگه یاند
به ناو خه لکی مه دینه دا پیش نه و ه ی به ئاسایی هه و آلّه که یان پی بگا،
فه رموی: زهید ئالاکه ی به ده سته و ه گرت و پیکرا، پاشان جه عفه
ئالاکه ی به ده سته و ه گرت و نه ویش پیکرا، پاشان کوپی ره و احه ئالاکه ی
به رز کرده و نه ویش شه هید بو، پیغه مبر چاوه کانی فرمیسکیان
ده رشت، نه مجار شم شیریک له شم شیره کانی خودا ئالاکه ی هه لگرت و
شه پی کرد تا خودا سه ری خست.

ئه م فه رموده یه بوخاری ریوایه تی کرد و ده کوو ده بیننی نه و ه
ده گه یه نی که موسولمانه کان سه رکه و تنیان به ده ست هیئاو و له و غه زایه
دا خودا یارمه تی دا و ن و سه ری خستون. نه ک و ه کوو هه ندی له سیره
نووسان ده لّین موسولمانه کان تیشکا و ن و په رته وازه بوون بهر و مه دینه
گه پرانه و ه. له وانه یه مه به سته ی نه وانه ی ئه م قسه یان کرده نه و ه بی بلّین:
موسولمانه کان که به سه روکایه تی خالید رو مه کانیان شکاند دوا یان
نه که و تن و بهر و پیش نه رۆیشتن، زیاتر زهبری گورچک پریان لی بده ن و
شوینیان لی بگرن، هه رکه له شوینی شه ره که هه لیان که ندن و راویان نان
ئیت دوا یان نه که و تن، ترسان زیاتر برۆنه قولایی خاکی دوژمنه و ه
ده وریان بگیری و تیدا بچن، بو یه بریاری گه پرانه و ه یان دا بو مه دینه.
ناشکرا شه ئه م تاکتیکه جه نگیه سه رکه و تنه و ه تاکتیکه خالیدی کوپی
وه لید بو.

ئیبنو حه جهر ده لّی: له کتیبی مه غازی موسای کوپی عوقبه دا
که پراستترین مه غازییه نوسراوه «پاشان عه بدولّای کوپی ره و احه

ئالاکه ی هه لگرت و نهویش شههید بوو، ئه مجار موسولمانه کان به کوڤرا خالیدی کوڤی وه لیدیان کرده فه رمانده، ئیتیر په روه ردگار دوژمنی شکاندو موسولمانه کانی سه رخست» «العماد» ی کوڤی که ئیر ده لئ: «ده تواندری ئه م دوو راو ریوایه ته پیکه وه کوڤکه ی نه وه بلین: خالید که بوو به فه رمانده ی له شکره که و شهو به سه ردا هات بو به یانی پیکهاته ی سوپاکه ی گوڤی، جیگوڤرکی ی به مه یه نه وه مه یسه ره ی سوپاکه کرد، نه وانه ی له لای راسته وه بوون هیئانه ی لای چه پ، نه وانه ی له لای چه په وه بوون بردنیه ی راست، بو ئه وه ی دوژمن و ابزانی که یارمه تیده ری تازه یان بو هاتووه و جه نگاوه ری ئیضافی هاتووه بو هاریکارییان، ئه مجار خالید هیڤشی کرده سه ریان و شکاندنی و هه لاتن به لام خالید دوایان نه که وت، وای به باش زانی چیتیر درێژه به غه زایه که نه داو بگه رپته وه و موسولمانه کان له مه ترسی رزگار بکا ده سته که وتیکی گه وره یه ^۱».

جا که سوپای ئیسلام له مه دینه نزیکه بوونه وه پیغه مبهه ^{دروودی} ^{دستگیر} پێشوازیی لی کردن، مندالی مه دینه به پیریانه وه هاتن. پیغه مبهه فره مووی: هه رکه سه و مندالیک هه لگرتی کوڤه که ی جه عفه ریش بده نه من! عه بدوللایان بو هیئاو خسته ی باوه شی خو یه وه. خه لکه که که وتنه هوتاف کی شان به له شکره که و ده یانگوت هه لاتو، تیشکاو له غه زاو هه لاتوون. پیغه مبهه ^{دروودی} ^{دستگیر} ده یفه ره موو: نا، نه وانه هه لاتوو نین خودا یاربی هیڤش به رن.

پەندە ئامۇڭگارىي:

گىرنگىر شىتېك كەلەم غەزايە دا مۇڭ سەرسام دەكا، ئەو نىسبەتە
گەورەيەي جوداوازيي نىۋان ژمارەي كەمى موسولمانەكان و ژمارەي
شەركەرانيان بەرامبەر ئەو ژمارە زۆر سوپا زەبەلاخەي رۇمەكان و
موشرىكەكانە!! ئەو بىو ئەتۇ لەو پىش زانیت ژمارەي موشرىكەكان و
ئەو رۇمانەي لەگەلئان بىوون نىزىكەي دوسەد ھەزار شەركەر بىوون!
ئەمەش بەگۈيرەي رىوايەتى ئىبىنو ئىسحاق و ئىبىنو سەعدو زوربەي
سىرە نووسان^۱. لەكاتىك دا ژمارەي موسولمانەكان لەسئ ھەزار كەس
تى نەپەرىبوو، ماناي ئەمە ئەو يە ژمارەي موشرىك و رۇمەكان پەنجا
ھىندەي موسولمانەكان بىوون!!

ئەمەش رىژەيەكە ئەگەر وئىناي بىكەي وادىتە بەرچا و پانتايى سوپاي
ئىسلام لەبەرامبەر رەشايى سوپاي رۇمى دوزمىن دا وەكۈو كوپە ئاۋىكى
بچوك بەرامبەر دەريايەكى پان و پۇرى شەپۇل ھاۋىژ. لەگەل ئەو ھەش دا
سوپاي دوزمىن پىرچەك و كەرەستەي زۆر بى شمارو تەيارو ساز
لەھەموو پىنداۋىستىيەكى جەنگ دا، لەكاتىك دا موسولمانەكان كەم
چەك و ھەزار لەپىنداۋىستى جەنگ دا تائەۋپەرى سنور. شۈينى
سەرسورمان لەم غەزايەدا ئەو يە ئەتۇ دەبىنى موسولمانەكان
سىرىيەكەن و پىغەمبەريان لەگەل نىە، كەچى لەگەل ئەو ھەش دا
بەرەۋپىش دەپۇن و بەرەو دواۋە ناگەپىنەۋە. ھىچ حىسابىك بۇ ئەو
ھەموو سوپا زەبەلاخەي دوزمىن ناكەن و چاۋ نەترسو و رەبەرز بەرەو
روى دوزمىن بىوونەۋە، ئەمە ئەگەر سوپاي دوزمىن دەۋرەي بدانىيەو چوار
لاي لى بگرتنايە، وەكۈو خالىكى نىۋ قەتەزەۋىيەكى رەش دەھاتنە

به رچاو. نه مجار جیگای سهر سورپمانی زیاتر نه وهیه که نه وژماره موسولمانه کهم و بی که رهستهیه له بهرامبر نهو سوپا گه وره و تهیاره دا خوږاگرین و بهرنگاری نهو دهریا زه به للاحه ببینه وه. فرماندهی شهید دهبی و بهو حماسه و وره بهرزییه بهر و پوی شه هادوت دهچنه پیش و به چاوی خوین مهرگ ده بین و سلی لی ناکه. هتا وای لی دی خودا ترس و بیم ده خاته دلی موشریکه کانه وه، هیچ هوکاریکی ظاهر بوشکانی نهو سوپا زه به للاحه نابیندری، کهچی سهنگه ری شهر چوّل ده کهن و پشت ده کهنه گوږه پانی جهنگ هه لیدین و نهو چه مکه خه لکه شیان لی بکوژری!!

به لام سهر سامی نامینی و ده هشت و سهر سورپمان لاده چی نه گهر بیر له وه بکهینه وه که ئیمان به خودا چهند کاریگه ره و پشت به ستن به خودا چ پوّلکی هیه، دلنیا بوون له وادهی خودا چ وزه و هیژیک دها به خاوه نی!

به لکوو جیگای سهر سورپمان به نیسبهت موسولمانه وه «نه گهر موسولمانین» نه وهیه که وانه بن، جیگای سهر سورپمان له وان دا به راستی نه وهیه موسولمانین و کهچی حیساب بو ژماره و که رهسته و هیژی دوژمن بکه، ویرای نهو واده و به لینهی خودا پیی داوون له کومه کی پیکردن و سهر خستنیان به سهر دوژمن دا یان شهید بوون و شاد بونیان به به هشت! حیساب بو زوری و چه کی دوژمن بکه. موسولمانان وه کوو عه بدوللای کوپی ره و احه ده لی: به هیژی ژماره و زوری چه ک و که ره سه شهر له گه ل دوژمن ناکه، به لکوو به هیژی نهو نایینه شهر ده کهن که خودا ریژی پی لینا و. پاشان نهو غه زایه په ندو ناموژگاریی و ده لالاتی زوری له خوگرتون، لی ره دا هه ندیکیان لی باس ده کهن.

یه کهم: ته وصیه کردنی پیغمبر بو موسولمانه کان که به پری کردن به لگهی نه وهی تیدایه: که دروسته بو خلیفه یان بو سهر وکی

موسولمانان كە بوونى يەككە بە فرماندەو فرماندەوا پەيوەست بكا بە مەرجىكەو، يان چەند فرماندەيەك تەعین بكا بە تەرتیب و يەك لەدوايەك. وەكوو چۆن پىغەمبەر فەرمووی: زەيد فرماندەى سوپاكەبى، دوا ئەو جەغفەر بى پاشان عەبدوللای كوپى رەواحە بى، زانايان فەرموویانە: راي صەحیح و راست ئەو یە هەركاتى خەلیفە فەرمانى لەوجۆرەى كرد ویلايەتى هەموویان دادەمەزرى لەیەك كات دا وەلى تەنفیذ كردنەكەى بەقۇناغ و یەك لەدوايەك دەبى ^{«۱»}.

دووەم: تەوصیەى پىغەمبەر بۆ جەنگاوەرەكان دوبارە بەلگەى ئەو یە تێدایە كە موسولمانان بۆیان هەیه ئیجتیهاد بكەن بۆ هەلبژاردنى فەرماندە هەركاتى ئەمیریان نەما.

هەروا بۆیان هەیه ئەگەر خەلیفە رایسپاردن بۆ دیاریكردنى كەسێك بیکەن بەفەرماندە، بۆخۆیان كۆیان پى باش بوو هەلبژێرن. ئیمامى طەحاوی دەلى: ئەمە ئەصل و بنەمایەكە ئەو یە لى وەرەگىرى كە پێویستە لەسەر موسولمانان ئەگەر فەرماندەیان لى دووركەوتەو، لییان غائیب بوو بۆخۆیان فەرماندەيەك هەلبژێرن، كاروبارەكانیان بەرپۆهەری، تا ئیمام «خەلیفە» پەیدا دەبێتەو، وەكوو چۆن ئەم تەوصیەى پىغەمبەر ﷺ ئەو ش دەگەیهنى كە دروستە موسولمانان لەسەردەمى ژيانى پىغەمبەرىش دا ئیجتیهاد بكەن.

سێیەم: تۆ ئەوەت زانى كە پىغەمبەر ﷺ خەبەرى شەهید بوون و مەرگی زەیدو جەغفەرو عەبدوللای راگەیانندو دووچاوی فرمیسكى دەرشتن، لەنیوان پىغەمبەر و ئەو شەهیدانە دا مەسافەیهكى زۆر دوورو درێژ هەبوو، ئەمەش ئەو دەگەیهنى كە پەرەردگار رێگای دوورى بۆ

پېغمبەر پېچاوه ته وه و له و مه سافه دووره وه چاوی له موسولمانه کان بووه: که چوڼ له سهر سنووری شام جيهاد دهکن و چی به سهر نه و سئ فەرمانده تیکوشه رانده هاتووه. دياره نه مه يه کيکه له و موعجيزه گه ورانه ی که خودا ريږزی پي له پېغمبهری خوشه ويستی ناوه.

هه روه ها هم حه ديته نه وه ده گه يه نئ که پېغمبهر ﷺ چهند هاوه له کانی خوشويستووه، چونکه شتيکی وا که م نييه پېغمبهر بگرئ، دياره روداو ده که گوره بووه و سؤزی پېغمبهریش بو بؤ هاوه لانی بي سنوور بووه، بؤيه له وکاته دا که هه والی شهيد بوونی نه و سئ فەرمانده ی بؤ هاوه لانی راگه ياند فرمیسکی به خوړی رشتن. نه تو نه وه ش ده زانی که گريانی نه و بؤ نه وان نه وه ناگه يه نئ که پېغمبهر به و قه زاو قه دهره نارازی بووبئ، گريانه که ی بؤ له ده ستدانی نه و هاوه لانه چ دژايه تييه کی نييه له گه ل رازی بوون به قه زاو قه دهری خودا، بيگومان چاو فرمیسک دهریږزی و دل خه مبار ده بي وه کوو پېغمبهر ﷺ فهرمووی: دياره نه وه ديار ده يه کی دل نه رمی و سؤزو به زه ييه خودا سروشتی ئاده ميزادی له سهر دارشتووه.

چواړه م: حه ديته راگه ياندنی مهرگی نه و سئ فەرمانده يه ريږزو فه ضليکی تايبه تی بؤ خالیدی کوړی وه ليد له خوگرتووه، نه وه تا پېغمبهر ﷺ له کوتايی حه ديته که دا ده فهرموئ: { حتى أخذ الراية سيف من سيف الله حتى فتح عليهم }. نه و غه زايه ش يه که م غه زايه ک بوو که خاليد له ريږزی موسولمانان دا به شداربي، چونکه نه وکاته زور نه بوو موسولمان بوو، که و ابو نه و نازناوه پېغمبهر خوی به خالیدی داوه.

بيگومان خاليد له م شه رده زور ليها توانه فەرمانده يی کردو تاقیکردنه وه يه کی گه وره بوو بؤی به باشی ليی دهرچوو، بوخاری ريوايه تیک له خالیده وه ريوايه ت ده کا که گوته يه تی: له رؤژی غه زای

مونتەدا نۆ شمشىر لە دەستەم دا شكاون، لە ئاكام دا جگە لە دەمە
شمشىرىكى يەمانى ھىچم بە دەستەو نەما. ئىبنو جەھر دەلى: ئەم
جەدىشە دەلالەت دەكا لە سەر ئەو كە موسولمانەكان زۆريان لە
موشرىكەكان كوشتوو.

ھۆكارى ئەو ش كە خەلك لەكاتى گەرانەو بو مەدینە
بە لەشكرەكان گوت ھەلھاتو ھەلھاتو، لە گۆرەپانى جەنگ راتان
كردو و خوگر نەبوون لە غەزادا. مەبەستیان ئەو بوو كە رۆمەكان
شكاون دوايان نەكەوتون و سەر كەوتنى گەرە تر بە دەست بێنن. ئەو
شوینەى شەريان تیدا كردو و جىيان ھىشتوو، ئەمەش لە غەزاكانى
تردا وانەبوو. خالىد لە لىزانى و كارامایى خوێ لە شەردا واى بە باش
زانى ئىتر بەرەو مەدینە لەشكرەكە بگىریتەو نەك بەدوا لە شەكرى
شكاوى رۆم بكەوێ و بچیتە قولایى خاكى دۆژمنەو. ھەلبەتە ئەمە
تەگبىرىكى ھەكىمانە بوو خالىد پەى پى بردو پەپرەوى كرد بو
پارىزگارى لەو سام و ھەبەتەى موسولمانەكان خستبوویانە دلى
رۆمەكانەو. بۆیە پىغەمبەر رەدى خەلكە سەرزەنشتكەرەكەى دایەو و
فەرمووى: {ليسوا بالفرار ولكنهم الكرار ان شاء الله}.

رزگارکردنی مه‌که‌

ئهم بوداوه گرنگه له مانگی رهمه زانی سالی هه شته می کوچی دا بووه. هۆکاره که ی ئه وه بوو که سانی که له هۆزی به نی به کر له گه ل پیاو ماقولانی قوریش دا قسه یان کرد: که یارمه تیان بده ن به پیاو به چه که له دژی هۆزی خوزاعه. «هۆزی خوزاعه چووبونه ناو عه دو په یمانی موسولمانه کانه وه» قوریشیی که کان به لێنیان پیدابوون، کۆمه لێکی زۆر له قوریشیی که کان به دزی و خو نه ناسکردن چون بۆ یارمه تیدانیان، له ناویان دا سه فوانی کوپی ئومه ییه و حووه یطیبی کوپی «عبدالعزی» و موکه ره زی کوپی «حه فص» یان تیدابوو. له گه ل پیاوانی به نی به کردا له شوینی که ناوی «الوتیر» بوو به یه که گه یشتن.

هۆزی خوزاعه شه و به دلنیایی و ئارامی نوستن، ئه مان گه مارویان دان و بیست که سیان لی کوشتن. ئیتر که ئه مه قه وما عه مری کوپی «سالم الخزاعی» له گه ل چل پیاوی خوزاعی دا هاتنه خزمه ت پێغه مبه‌ر وه وائی کاره سات و به سه رهاتیان بۆ گێرایه وه. پێغه مبه‌ر هه لسا یه حه واو فه رمووی: «لَا تُصِرْتُ اَنْ لَمْ اَنْصُرْ بَنِي كَعْبٍ، مَّا اَنْصُرُ مِنْهُ نَفْسِي»^۱.

قوریشیی که کان له کاره که یان په شیمان بوونه وه، ئه بو سوفیانی کوپی حه ربیان نارد بۆلای پێغه مبه‌ر ^{سیرێ} ^{پێغه مبه‌ر} بۆ ئه وه ی هودنه و شه ر راگرته که تازه بکه نه وه، ئه بو سوفیان هاته خزمه ت پێغه مبه‌ر قسه ی له گه ل دا کرد، به لام پێغه مبه‌ر هیچ وه لامی نه دایه وه، ئه مجار چو بۆلای ئه بو به کر که وته قسه کردن له گه لی و داوای لی کرد له و باره وه قسه ی بۆ له گه ل پێغه مبه‌ر بکا، ئه بو به کر فه رمووی من شتی وانا که م.

۱ ئیبنو سه عدو ئیبنو ئیسه اق ئه مه یان ریا یه ت کردووه، ئیبنو حه جه ر ده لی: البزارو والطبرانی وموسی بن عقبه. ریا یه تیان کردووه.

ئەمجار ھاتەلەي عومەرى كۆپى خەطاب و قسەي لەگەل دا كردو
داواي لى كرد قسەي بۆ لەگەل پېغەمبەر دا بكا، عومەر فەرمووى: «من
شەفاعەتت لەلەي پېغەمبەر بۆ بكم؟» ھەرگىز كارى واناكەم سویند
بەخودا ئەگەر تەنھا مېروىيەكم دەست بکەوى بۆئەوھى شەرتان لەگەل دا
بکەين شەرتان لەگەل دەكەين.

ئەبو سوفيەن بە ئائومىدى گەپرايەوھ بۆ مەككەو ھىچى دەست
نەكەوت. پېغەمبەر ﷺ بەنھىنى خۆى ئامادەكرد بۆ رزگارکردنى
مەككە، جم و جۆلەكانى خۆى بەنھىنى ئەنجام دەدا، فەرمووى: «اللهم
خذ على ابصار قریش فلا يروني الا بغتة». خودايە! قورەيش پېم نەزانن
تا بەناگەھان گەمارۆيان دەدەم.

جا كە پېغەمبەر ﷺ لەشكرى ئامادەو تەيياركرد بچى بۆ
رزگارکردنى مەككە، حاتەبى كۆپى ئەبوبەلئەئە نامەى نووسى بۆ
قورەيشىيەكان بۆ ئەوھى ئاگاداريان بكا تەوھ، كە ھىرشى موسولمانەكان
بەپړئوھىە بۆسەريان.

عەلى كۆپى ئەبوطالەيب دەلى: پېغەمبەر ﷺ من و زوبەيرو
«المقداد»ى نارد، پىئى فەرمووين: بېرۆن تا دەچنە «روضة خاخ» لەوى
ئافرەتىكى لىيە نامەيەكى پىيە، نامەكەى لى وەرېگرن. جا عەلى
دەفەرموئ: بەھەلەداوان رۆيشتين، ئەسپەكانمان تەنگەتاو كردبوو، ھەتا
گەيشتىنە «الروضة»، لەوى كەژاوەى ژنەكەمان بىنى، پىمان گوت: ئەو
نامەيەى لاتە بماندەرى، وتى ھىچ نامەم لانيە، وتمان يان نامەكەمان
بدەرى يان ئىستا پوت و قوتت دەكەينەوھ نامەكە دەدۆزىنەوھ. ئىتر
كەواي زانى نامەكەى لەژىر قژى سەرى دەرھىناو ئافرەتەكەمان ھىنايە
خزمەت پېغەمبەر: كەسەيرى نامەكە كرا دەرکەوت نامەكە لە «حاطب»ى
كۆپى ئەبو بەلئەئەوھ نوسرابوو بۆھەندى خەلكى مەككە، ھەوالى

ئەو ھەیان دەداتى بەھەندى نەينى پيغەمبەر. پيغەمبەر ﷺ فەرمووى: ئەمە يانى چى ئەى «حاطب»! بۆچى ئەمەت كرد؟ وتى: ئەى پيغەمبەرى خودا پەلەم لى مەكە، ئەمەن كەبراىەكم مالى و مندالم لەناو مەككەدايە مەن ھاوپەيمانى ئەوانم و لەوان نيم. ئەو كۆچكەرەنەى لەگەل تۆن ھەموويان لەناو قورەيشىيە موشرىكەكان دا خزمایەتيان ھەيە، لەوى مالى و منداليان دەپارىزن، پيم خوش بوو كە مادام مەن لەپوى خزمایەتيەو ھەوان نيم پياو ھەتيەكم بەسەريانەو ھەبى مالى و مندالم بپارىزن. ئەگينا مەن لەناين ھەلنەگەر ھاومەتەو ھەبەكوفرو بپەستى رازى نيم، پيغەمبەر ﷺ فەرمووى: راست دواى، راستىت گوت، ئيمامى عومەر وتى: ئەى پيغەمبەرى خودا، ليم گەپى بائەم دوو پوو بەكوزم، لەگەردنى بەم، پيغەمبەر فەرمووى: ئەو ھاوبەشى غەزای بەدەر بپارى دەرکردو ھە، ئەتۆ چوزانى رەھام وایە خودا بۆ بەشداری غەزای بەدەر کردبى، پى فەرمووبن چى دەكەن بىكەن مەن لیتان خوش بوم. ئيتەر دوا بەدواى ئەم روداو پەروردگار ئايەتى {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِنَّا كُنْم أَن تُوْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِن كُنْم خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَن يَفْعَلْهُ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} «سورة الممتحنة، ۱» نازل كرد.

ئيتەر دواى خوئامادەكردن و سوپاسازدان پيغەمبەر ﷺ كولشومى كوپرى «حسين»ى بەسەر مەدينەو دانائو رۆژى چوارشەممە دەيەمى مانگى پەمەزان دوانويژى عەصر لەمەدينە دەرچوو، جوابى نارد بۆعەرەبەكانى دەورو بەرى مەدينە لەھۆزى ئەسلەم و غەفارو موزەينەو جوھەينەو ھى تريت. كە پەيوەندى بەسوپاو بەكەن، ھەموويان لە «الظھران: شويئىكە لەنيوان مەككەو مەدينە» بەيەك گەيشتن، ژمارەى

موسولمانه کان گه‌یشته «ده هزار» جه‌نگاوهر، تا نه‌وکاته موشریکه‌کان به‌مه‌یان نه‌زانی بوو، به‌لام چاوهرپوانی شتیکی له‌وجۆره‌یان ده‌کرد، به‌هوئی سه‌رنه‌که‌وتنی هه‌وله‌کانی نه‌بوسه‌فیان که‌له‌وه‌پیش نیردرابوو بۆ تازه‌کردنه‌وه‌ی هودنه‌که. ئیتر قوره‌یشییه‌کان نه‌بوسه‌فیان و حه‌کیمی کورپی حیزامو «بدیل» ی کورپی وه‌رقایان ناردن بۆنه‌وه‌ی هه‌والیکی راست و دروست هه‌لکړین و بزائن نیازی پیغمبەر چیه؟ ئیتر سئ به‌سئ که‌وته‌پرئ: که‌له «مرالظهران» نزیکبونه‌وه روانیان ناگریکی گه‌وره هه‌لگیرساوه، ئیتر که‌وته‌نه‌ پرسیار کردن له‌ناو خو‌یان دا ئاخۆ نه‌م ئاگره‌ چیه و نیشانه‌ی چیه، کاتیکیان به‌خو‌زانی هه‌ندیک له‌حه‌ره‌سه‌کانی پیغمبەر بینیان و هینایانن بۆ لای پیغمبەر ^{سیرای} ^{سیرای} و نه‌بوسه‌فیان ئیمانی هینا^١.

ئیبنو ئیسحاق له‌عه‌باسه‌وه به‌دریژنی باسی چۆنیه‌تی موسولمانبوونی نه‌بوسه‌فیان ریوایه‌ت ده‌کا، ده‌لئ: «بۆ سبجه‌ینی که‌ روژ بووه ئه‌بو سه‌فیانم برد بۆلای پیغمبەر ^{سیرای} ^{سیرای} که‌ پیغمبەر ^{سیرای} ^{سیرای} نه‌بوسه‌فیانی بینی، فهرمووی مالویران ئه‌ی نه‌بوسه‌فیان! ئه‌وه‌کاتی ئه‌وه نه‌هاتوو که‌ پروابکه‌ی به‌وه‌ی جگه‌ له‌خودا هیچ خودایه‌کی تر نییه؟ نه‌بوسه‌فیان وتی: به‌باوک و دایکه‌وه فیدات بم، چه‌ند به‌حیلم و به‌ریزو خزم دۆستیت پیم وایه ئه‌گه‌ر خودایه‌کی تر ببوایه جگه‌ له‌خودا ده‌ستبه‌رداری من نه‌ده‌بوو. ئه‌مجار فهرمووی: مالویران ئه‌ی نه‌بوسه‌فیان! ئه‌ری کاتی ئه‌وه نه‌هاتوو پرۆا به‌وه‌بکه‌ی که‌من پیغمبهری

---

١ تائیره ریوایه‌تی بوخاری بوو وه‌کوو دمینی باسی موسولمانبوونی دووهاوه‌له‌که‌ی نه‌بوسه‌فیان ناکا، به‌لام زانایانی سیره له‌پیش هه‌مووشیانه‌وه موسای کورپی عوقبه ده‌لئین: حه‌کیمو به‌دیل ههر که‌چوونه‌لای پیغمبەر موسولمان بوون به‌لام نه‌بوسه‌فیان تا روژ نه‌بووه ئیمانی نه‌هینا.

خودام؟ ئەبوسەفىيان وتى بەدايك و باوكەوۋە فېدات بىم چەند بەھەۋسەلەو رىزدارو خىزم دۆستىت! بۇ ئەمەيان شىتېك لەناخم دا ھەيەو تا ئىستا يەكلايى نەبوۋمەۋە. عەبباس پىي گوت كۆرە ھاۋار بۇ تۆ موسولمانبەو شاھتەئىمان بىنەو دىلى: «اشھد ان لا إله إلا الله وان محمداً رسول الله» پىش ئەۋەى لەملت بدرى. عەبباس دىلى ئىتر ئەبوسەفىيان شاھتەئىمانى ھىناۋ موسولمان بوو.

عەبباس دىلى: بە پېغەمبەرم گوت: ئەبوسەفىيان پىاۋىكە ھەزى لەناۋو شۆرەتە، پىشكىكى بدەرى، فەرموۋى: بەلى باشە، ئەمجار فەرموۋى: ھەركەسى بچىتە مالى ئەبوسەفىيان ئەمىن دەبى. ھەركەسى بچىتە مالى خۇيەۋەو دەرگا پىۋەبدا ئەمىن دەبى. كەسىكىش بچىتە مەزگەۋتەۋە ئەمىن دەبى.

ئەمجار پېغەمبەر ﷺ كەۋىستى بەرەۋ مەككە بگەۋىتە پى بەعەبباسى مامى فەرموۋ: ئەبوسەفىيان بەرە لەتەنگەلەنەكەى ناۋ شىۋەكەدا رايىگرە بابەچاۋى خۇى ھەموۋ لەشكرەكە بىيىنى، عەبباس دىلى: ئەبوسەفىيانم بردە تەنگەلەنەكەۋ لەۋى رامگرت، ئىتر ھۆزۈ تىرەكان يەكە يەكە بەئالاکانىانەۋە بەبەردەمىيان دا تىپەرىن، ھەركە ھۆزىك دەھات و تىدەپەرى ئەبوسەفىيان دەپىرسى ئەى عەبباس! ئەۋ ھۆزە كى بوون! منىش دەمگوت ئەۋە ھۆزى سولەيم بوون. دەيگوت باشە من چ پەيۋەندىيەكم بەھۆزى سولەيمەۋە ھەيە؟ بەمچۆرە تا ھەموۋ ھۆزەكان بەئالاکانىانەۋە تىپەرىن. ئەمجار پېغەمبەر ﷺ بەكەتتەيەك لەموھاجىرىن و ئەنصار تىپەرى، تەنيا چاۋيان و چەكەكانيان دەبىندران. ئەبوسەفىيان وتى: «سبحان الله» عەبباس ئەۋانەكى بوون؟ وتم: ئەۋە پېغەمبەربوۋ لەگەل موھاجىرىن و ئەنصارەكان! ئەبوسەفىيان وتى: ۋەللألهى ئەۋانە كەس دەرەقەتەيان نايە، ۋەللألهى ئەى ئەبۇلفەضل ملك و

دەسەلاتى برازاكەت زۆر پەرەى سەندو گەورە بوو! عەباس وتى: ئەى ئەبوسەفىان ئەو روتبەى پېغەمبەرەى، وتى: ئەو شتىكى فرە مەزنە^۱.

ئەمجار عەباس بەئەبوسەفىانى گوت: خىرا برۆ فرىا بکەو قەومەكەت توشى شەرو شۆرنەبن، ئىتر ئەبوسەفىان بەپەلە رۆىى تا گەىشتەو مەككە پىش ئەو پېغەمبەر بگاتە ئەو. بەهەموو ھىزى ھاوارى کرد ئەى ھۆزى قورەىش! ئەو موخەممەدە بەسوپايەكى زەبەلاحەو ھاتوو، ئىو دەرەقەتى نايەن و ھىچتان بۆ لەگەل ناکرى، ھەركەسى بچىتە مالى ئەبوسەفىانەو ئەمىن دەبى و ھىچى لەگەل ناکرى.

ژنى ئەبوسوفيان «ھىندى كچى عوتبە» ھاتە دەرەو سەمىلى ئەبوسوفيانى گرت و وتى: ئەم پىاو بى چاوو روو پىپەتە بكوژن، خودا لەناوت بەرى بۆ چ پىاو ماقولكى؟! ئەبوسەفىان وتى: ھاوار بۆ ئىو لەخۆتان بايى مەبن موخەممەد سوپايەكى ھىناو كەس دەرەقەتى نايە.

ھەركەسى بچىتە مالى ئەبوسەفىانەو ئەمىن دەبى. قورەىشىيەكان پىان گوت خودا بتكوژى جا خانوى تۆچ سودىكمان پى دەگەيەنى؟ وتى: ھەركەسى بچىتە مالى خوى و دەرگا لەسەر خوى پىوودا ئەمىن دەبى. ھەركەسى بچىتە ناو مزگەوتەو ئەمىن دەبى. ئىتر خەلكەكە ھەركەسە بەرو مالى خوى يان بەرو مزگەوت رۆىشتن.

---

۱ ئىبنو سەعدو ئىبنو ئىسحاق و ئىبنو حەرر رىوايەتەن کردو ھەروا بوخارىش رىوايەتى کردو.

هه والی نهوه به پیغمبر گه یشته وه که سه عدی کوپی عوباده که نه بوسه فیانی له ته نگه به راییه که دا بینی پیی گوت: نه مړو روژی شه پری گهره یه و کوشتار له که عبه دا ره وایه. پیغمبر به وه پازی نه بوو قسه که ی سه عدی پی ناخوش بوو، فهرمووی: نه مړو روژی ره حمهت و به زه ییه روژیکه خودا ریژی که عبه زیاتر ده کا. فهرمانی به فهرمانده کانی سوپاکه ی کرد که شهر له گهل که س نه که ن، مه گهر که سی شه پریان پی بفروشی. جگه له شهش پیاوو چوار نافرته فهرمانی دا له هر کوئی نه مانه یان ده ست که وت بیان کوژن. نه وانیش «عکرمه» ی کوپی نه بوجهل و «هبار» ی کوپی «الأسود» و «عبدالله» ی کوپی سه عدی کوپی نه بو سهر و «مقیس» ی کوپی سه بابیه ی «اللیثی» و «الحویرث» کچی عوتبه و «ساره» مه ولاتی عهری کوپی هیشام «فرتنی و قرینه» دوو گورانی بیژبوون هه میشه به گورانی جنیویان به پیغمبر ده دا^۱.

نیتر موسولمانه کان به و شیوه ی پیغمبر فهرمانی پی کردبون چوونه ناو مه که وه، که سیان ریگیری و به رهنکار بوونه وه ی توش نه بوو، جگه له خالیدی کوپی نه بو جهل و سه فوانی کوپی نومه ییه یان تیدابون به رهنکاریان بونه وه، خالید شه پری له گهل کردن بیست و چوار که سی له قورپه ییشیه کان کوشت و چوار که سیشی له هوژی هوزه یل کوشت. پیغمبر ^{سید محمد} له دوره وه بریسکه ی شمشیره کانی بینی، پیی ناخوش بوو، عهرزیان کرد خالیده شه پریان پی فروشتو وه و شه پری له گهل کردن. فهرمووی: قه زاو قه ده ری خودایه و خیرده بی.

ئیبنو ئیسحاق له عبدالله لای کوپی نه بو به کره وه، «الحاکم» له نه نه سه وه ریوایهت ده که ن، ده لئین: کاتیک پیغمبر ^{سید محمد} گه یشته

۱ رواه ابن سعد وابن اسحاق وقال ابن حجر وقد جمعت اسماء هؤلاء الرجال والنساء من متفرقات الأخبار.

«ذوطوی» به سهر ولاخه که یه وه وهستا پارچه قوماشیکی کردبووه میزهره، به سواری حوشره که یه وه سهری نزم کردبووه، تهنانهت نه وهنده سهری خوی نزم کردبووه خه ریکبوو چه ناگهی له زینی ولاخه که ی بدات. بوخاری له معاویه ی کوپی «قره» ریوایهت دهکا دهلی گویم لی بوو عه بدوللای کوپی مه غفل دهیگوت: روژی فهتخی مه کهکه پیغه مبهرم بینی به سهر حوشره که یه وه سوره تی «فتهح» ی ده خویند به دهنگی به رزو دوباره ی ده کرده وه، نه گهر له بهرئه وه نه بوایه خه لکی لیم کۆده بونه وه ئیستا دهق لاسایی قورئان خویندنه که ی پیغه مبهرم ده کرده وه وه کوو نه وه ته رجیعم ده کرده وه.

پیغه مبهرم چووه ناو مه کهکه وه روی له که عبه کرد به دهوری دا سیصه دو شه صت بت ریزکرا بوو، داریکی به دهسته وه بوو، یه که یه که به داره که بته کانی ده خستنه خواره وه دهیغه رموو: {جاء الحق وزهق الباطل}. {جاء الحق وما یبدئ الباطل وما یعید} له ناو که عبهش دا بتی تر هه بوون، ئیتیر پیغه مبهرم نه چوه ژوری که عبه وه تا بته کانیان توپدانه ده ره وه، فه رمانی کرد بته کانیان فریدانه ده ره وه، هه روا وینه ی حه زره تی «ئبراهیم و ئیسماعیل» یش خرا نه ده ره وه، هه ریه که یان نه زلامی قوما ر کردنی به دهسته وه بوو. پیغه مبهرم فه رموی خودا بته پرست له ناو به ری، خوئه م قوره یشیی به بته پرستانه زانیویانه که ئه م دووزاته پیروزه قه ت تیروپشکی شت به شکردنیان به نه زلام نه کرده وه. نه مجار چووه ناو که عبه وه نویژی تیذانه کرد، له نه ملاو نه ولای که عبه دا «الله اکبر» ی کرد. له وه پیش فه رمانی به عوسمانی کوپی طه لحه «که مجه وری که عبه بوو» کردبوو که کلله کانی ده رگای که عبه ی بو بینئ، عوسمان کلله کانی بو هینان، ده رگای که عبه ی کرده وه نه مجار پیغه مبهرم چووه ناو که عبه وه، نه مجار بانگی عوسمانی کوپی طه لحه ی کردو کلله کانی ته سلیم کردن،

پىيى فەرموو: بۆ ھەتتا ھەتايە بالاى تۆ بن. ئەمەن بەرپرسىيارىيەتى خىزمەتكرىدى كەعبەم نەداۋە بەئىۋە خودا پىيى داۋن. كەسىك سىتەمكار نەبى لىتان ناسىننىتەۋە، پىغەمبەر ﷺ بەم فەرمودەى ئامازە بۆ ئايەتى قورئان دەكا كەدەفەرموى: {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا} «سورة النساء، ۵۸».

ئەمجار پىغەمبەر فەرمانى بە بىلال كىرد، بىلال چوۋە سەربانى كەعبەو بانگى دا بۆ كاتى نوپىژو ئەنجامدانى. ئىتر خەلك پۆل پۆل دەھاتنە زىر ئالاي ئىسلامەۋە موسولمان دەبوون. ئىبنو ئىسحاق دەلى: پىغەمبەر دەستى بە لاشىپانەى دەرگاي كەعبەۋە گرتىبو، خەلك دەۋرى دابو، نەياندەزانى پىغەمبەر ھەلس و كەۋتى بەرامبەريان چۆن دەبى و چىيان لى دەكا. ئىتر وتارىكى بۆدان، فەرموى: «ھىچ خودايەك نىيە جگە لە الله، تاكو تەنياو بى ھاۋەلە، ۋادەى خۆى بەجى ھىنا، يارمەتى بەندەى خۆى دا، ھەرئەۋ ئەحزابى تىك شكاندن، بزانن ھەموو داب و نەرىتىكى سەردەمى نەزانى، ھەموو داب و نەرىتىك ۋە ھەلس و كەۋتىكى پەسەند كراۋى پىشوو دەرپارەى مال و سامان و خوين رىژى و خوينبەستىن بەتالە و كارى پى ناكى، ئەى مەئشەرى قوپرەيش پەرۋەردگار داب و نەرىتى سەردەمى نەزانى لى قەدەغەكرىدون، فەخرو شانازىيكرىدن بەباۋك و باپىرەۋە خۆھەلنەۋە پىيان ياساغە و پوچە. ئادەمىزاد ھەمويان لەئادەم كەۋتوۋنەۋە ئادەمىش لەگل دروستكراۋە، ئەمجار ئايەتى {يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ} «سورة الحجرات، ۱۳» پاشان فەرموى: ئەى ھۆزى قوپرەيش! چى لەمەن چاۋەپوان دەكەن لەگەلتان

۱- وروی ابن سعد نحوه ایضا فی طبقاته.

بہ لیتیکمان لی ودرہ گری لہ پیاوہ کانت ودرنہ گرتوہ۔ پیغمبر
فہرمووی: بہ یعہ تم بدہنی کہ ہرگیز دزی نہ کہن۔ ہیند وتی: بہ خودا
نہ گہر بوم ری بکہوی لہ مالی نہ بو سہ فیان قاچ و قوچ بکہم دہیکہم، جا
نازم ناخو بوم پھوایہ یان نا؟ نہ بو سہ فیان کہ لہوی نامادہ بوو ناگای لہم
وت و ویزہ بوو، وتی: نہ وہی لہ وہ پیش ہلت گرتوہ نہ وہ نازادی و بوت
حلّال بی۔

پیغمبر ^{سید محمد} ^{صلی اللہ علیہ وسلم} فہرمووی: نہ تو ہیندی کچی عوتبہی؟ وتی: بہ لی،
من ہیندم، چاوپوشی بکہ لہ رابردوم خودا لیت بپوری۔ پیغمبر ^{سید محمد} ^{صلی اللہ علیہ وسلم}
فہرمووی: داوین پیسی مہ کہن ہیند وتی: ئایا ئافرہ تی ئازاد داوین
پیس دیہ کا؟ پیغمبر فہرمووی: مندالہ کانتان مہ کوژن، ہیند وتی:
ئیمہ بہ زاروکی و بہ مندالی بہ خیومان کردن، نہ تو روژی بہر بہ گہرہ یی
کوشتن ئیوہ وئوان باش دہ زانن۔ حہرہ تی عومہر بہم قسہ یہ
پیگہ نینی زوری ہات۔ پیغمبر فہرمووی: بوختان بویہ کتر
ہلہمہ بستن، ہیند وتی: وللاہی بوختان ہلہ بستن کاریکی قیزہ ونہ،
چاوپوشی ہندی جار باشہ۔

پیغمبر فہرمووی: سہرپیچی من مہ کہن لہ کاری چاکہ دا، ہیند
وتی: کہ ہاتین بو خزمہ تت بویہ نہ ہاتوین سہرپیچیت بکہین۔ نہ مجار
پیغمبر بہ عومہری فہرمو نہ تو بہ یعہ تیان لہ گہل بکہ، پیغمبر ^{سید محمد} ^{صلی اللہ علیہ وسلم}
دوعای لیخوشبوونی بوکردن، عومہر بہ یعہ تی لہ گہل دا کردن^(۱)۔
پیغمبر بؤخوی جگہ لہ حہلالی خوی دہستی لہ ئافرہ تی تر نہ داوہ۔
بوخاری لہ عائیشہ وہ ریوایہ تی کردوہ کہ دہ فہرموی: پیغمبر ^{سید محمد} ^{صلی اللہ علیہ وسلم}
بہ قسہ بہ یعہ تی لہ گہل ئافرہ تان دہ کردو داوای لی دہ کردن پابہندی نہم
نایہ تہ بن، کہ دہ فہرموی: {لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْتًا}۔

عائیشه فرمویه‌تی دوده‌ستی پیغمبر قهت له‌ده‌ستی ئافره‌تی نامه‌حره‌م نه‌که‌وتوو، ئیمامی موسلیمیش له‌خاتوو عائیشه‌وه هه‌مان ریوایه‌تی هیناوه.

ئوممو هانی کچی ئه‌بوطالب روژی فه‌تح په‌یمانی جیواری دابوو به‌ پیاویکی موشریک، چه‌زه‌تی عه‌لی ده‌یه‌ویست ئه‌و پیاوه‌ بکوژی. ئوممو هانی ده‌لێ هاتم بۆ خزمه‌ت پیغمبر دیتم خه‌ریکی خوشتنه، فاطیمه‌ی کچی په‌رده‌یه‌کی بۆ گرتبوه‌وه، ده‌لێ: سلّوم لێ کرد، فرموی: ئه‌وه‌ کییه؟ عه‌رزم کرد «ئومموهانی کچی ئه‌بوطالیب»م فرموی به‌خیره‌اتی یاخوا ئومموهانی به‌خیره‌اتی. که‌ له‌خوشتنه‌که‌ بۆوه هه‌لسا هه‌شت رکات نویژی کرد قوماشیکی له‌خۆوه پیچابوو، دوا‌یی روی بۆلا وه‌رگیرام، عه‌رزم کرد ئه‌ی پیغمبره‌ی خودا عه‌لی برام ده‌یه‌وی پیاویک بکوژی، که‌من جیوارم داوه‌تی پیاوه‌که‌ فلانی کوپی هوبه‌په‌یه، پیغمبره‌ فرموی: ئیمه‌ جیواره‌ده‌ین به‌که‌سیک که‌ تو جیوارت داوه‌تی. ئه‌ی ئومموهانی^۱.

ئه‌و نه‌فه‌رانه‌ی که‌ پیغمبر ﷺ خوینی هه‌لّ کردبوون، هه‌ندیکیان کوژران و هه‌ندیکیان موسولمان بوون «الحویرث» و عه‌بدوللای کوپی خه‌طل و «مقیس»ی کوپی هه‌بابه‌ کوژران. یه‌کیک له‌و چه‌تیوه‌ گۆرانی بیژانه‌ کوژراو یه‌کیکیان موسولمان بوو. بۆ عه‌بدوللای کوپی سه‌عدی کوپی ئه‌بو سه‌رح شه‌فاعه‌ت کراو موسولمان بوو، بوو به‌ پیاوی چاک. «عکرمه‌» و «هبار» و هیندی کچی عوتبه‌ موسولمان بوون.

ئیبنو هیشام ریوایه‌تی کردوو ده‌لێ: «فضالة»ی کوپی عومه‌یری اللیثی سالی رزگارکردنی مه‌که‌ه‌ ویستی له‌کاتی ته‌واف کردن دا

پیغمبهر بکوژی. که لئی نزیک بووه، پیغمبهر ^{سیرودی} مستغفرین فهرمووی ئهی فوضاله؟! وتی: بهئی، ئهی پیغمبهری خودا من فوضاله، فهرمووی: چیت له دل دا بوو؟ وتی: هیچ، خهریکی ذیکری خودا بووم. پیغمبهر پیکهنی، پاشان فهرمووی: «استغفر الله» بکه داوای لیخوشبون له خودا بکه. پاشان دهستی موباره کی خسته سهردئی و دئی هیواش بووه، له وه داو فوضاله دهیگوت: سویندم به خودا پیغمبهر دهستی له سهر سینگم لانه بردبوو وام لی هات که سم هیندهی پیغمبهر خوش نه ده ویست. فوضاله له گه رانه وهی دا بو ماله وه ئافره تیکی بینی له وه پیش هزی لی ده کردو خوا خوای بوو بیدوینی، ئافره ته که پیی گوت: وهره با قسه ت بو بکه م ئیتر دهستی کرد به خویندنه وهی ئه م شیعرانه:

یأبى على الله والإسلام	قالت هلم الي الحديث فقلت لا
بافتح يوم تكسر الأصنام	لو مارأيت محمداً وقبيله
والشرك يغشى وجهه الظلام	لأريت دين الله أضحى بيناً

پیغمبهر ^{سیرودی} مستغفرین وه کوو بوخاری ریوایه تی کردوه نوژده روژ مایه وه له و ماوه یه دا نویژی به کورتکراوه یی ده کرد، له جیاتی چوار پکات دوو پکاتی ده کرد.

په ندو ناموژگاری:

ئیسنا تو روداوی ئه و فته خه گه وره یه ده بینی، که خودا کردی به خه لات و ریزی پی له پیغمبهر و هاوه لانی نا، ده توانی نرخی بانگه وازی و کاریگهری ئه و بانگه وازییه و روداوه کانی ببینی. نه یینی و حیکمه تی خودایی له و شیوه بانگه وازییه دا به چاوی خوت بدینی.

نیست که تو به سهر چیرۆکی فهتھی مهککه دا ناگادار بووی دهتوانی به باشی نرخه هجرهت، که له پیش فهتھی دا نه انجام درا ههست پی بکهی. دهتوانی نرخه خۆبه ختکردن و فیداکاریی و به جی هیشتنی مال و سامان و خیزان و خزم و کهس و کار له پرگه ی ئیسلام دا، هیچ کام له وانه به فیرو ناپوا نه گهر ئیسلام به رقه رار بی، وهلی ههچیان سودیان نییه نه گهر ئیسلام به رقه رار نه بی.

نیست نه تو سهرنجی فهتھی گهره بده، «پزگارکردنی مهککه» به ئاسانی دهتوانی به ته وای نرخه جیهاد و خۆبه ختکردن بزانی. دهتوانی ههست بهو سهر به رزی و شکۆمه ندیه بکهی. که پاش نهو نارهتیهتی و میحه تهی توشی پیغه مبهرو هاوه لانی بوو له قوناغه کانی پیش فهتھی مهککه دا، بیگومان هیچ کامی لهو دهر به دهری و نارهتیهتی مهینه تیانه به فیرو نه چوو، دلۆپه خوینیکی موسولمانان و قه تره عاره قیکیان به خۆپایی نه پۆیی، موسولمانان نه وهی توشیان هات له غه زاو سه فهر و نارهتیهتی و ترس و برسیه تهی... هتد، هه موی به گویره ی حیساب و پلان بووه... هه موو نه وانه به گویره ی خویان به شیك بوون له نرخ و به های سهر که وتن و فهتھی گهره. نه وه سوننهت و داب و نه ریتی خودایه به رام بهر به نده کانی، ئاشکرایه سهر که وتن به بی ئیسلامی راسته قینه نابیی، ئیسلامیش به بی به ندایه تیکردنی راست بوخودا پهیدا نابیی، به ندایه تی و ملکه چی بوخودا به بی به خشینی مال و گیان و پارانه وه و لانه وه له بهر دهر گای په روه ردگار و جیهاد و تیکۆشان له پیناو به دهسته ئینانی په زامه ندی نهو، به رجهسته نابیی.

نیست، که تو هه والی نه م فهتحه گهره یهت بیست و به سه ری دا ناگادار بویت نه مجار دهتوانی نرخ و به های له بن نه هاتوی صولحی حوده ی بییه هه لسه نگینی، نهو سپرو نه ئینه یه زدانیه ههست پی بکهی

كە ظاهىرو روالەتتەكەي ھەزرەتى عومەرو زۆر لە ھاۋەلانى سەرسام كەردىبوو، خەستىبۇنىيە دىلەپراۋىتى ھىچرەتەۋە. بەدلىنىيەكەي تەۋاۋەۋە لەسەر ئەۋ مەعنەيە بۇەستى كە پەرۋەردگار ئەۋ سولخەي ناۋنا فەتھ. ۋەكۆۋ دەفەرمۇي: {فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا}. جا كە تۆ ئەمەت زانى، زىاتر ھەقائىقى «نبوة» ۋ پېغەمبەرايەتتە بۆ دەردەكەۋى: كە لەواقىع دا ژيان ۋ ھەلس ۋ كەۋتى ھەزرەتى موحەممەدى ئاراستە دەكرد. ئايا تۆ لەيادتە ئەۋ رۆژەي پېغەمبەر لەزىدى خۇي «=مەككەي پېرۆز» دەرچوۋ، خۇي لەناۋ ئەشكەۋت ۋ شىۋو دۆلەكانى دا دەشاردەۋە، بەرپۆۋە بوۋ بەرۋە مەدىنەۋ كۆچى دەكرد، پېش خۇي چەند ھاۋەلىك كۆچيان كەردىبوۋ دوا ھىجرەتى خۇيشى ھاۋەلانى پەيۋەندىيان پېۋەكرد، ژمارەيان كەم ۋ برسى ۋ ھەژارو ئەدارا، مال ۋ سامان ۋ خىزان ۋ مندالىيان جى ھىشتىبوۋ ۋازيان لەزىدو نىشتىمان ھىتابوۋ بۆۋەۋەي ئايىنەكەيان پارىژداۋبى؟!.

ئىستا ۋائەۋانە بەسەر بەرزى ۋ شىكۆمەندىي گەپراۋنەۋە بۆ زىدو نىشتىمانى خۇيان، بۆسەر مال ۋ ھالى خۇيان، لەۋەپېش كەم بوۋن ئىستا زۆر بوۋن، لەدۋاي لاۋازى بەھىزو بەدەسەلات بوۋن، ئەۋانەي دۋىنى بەناھەق دەريان دەكردن ئەمپۆ بەملەكەچى ۋ چاۋشۋېي پېشۋازىيان لى دەكەن.

خەلكى مەككە دەستە دەستە ۋ پۆل پۆل دىنە ژىر خىمەي ئىسلام ۋ موسولمانبۇنى خۇيان رادەگەيەنن! بىلالى ھەبەشى «كەماۋەيەكى زۆر لەناۋ لەمبەلانى مەككەدا بەدەستى بىتپەرستەكان سزاي سەخت دەدراۋ كەس نەبوۋ دادى بېرسى ۋ سزاي لەسەر سوك بكا، ئىستا ۋا دەچىتە سەربانى كەعبە ۋ بەدەنگى بەرزى بانگى «الله أكبر، الله أكبر، ...» بەگۈيچكەي خەلك دادەداۋ، جارى كۆتايى ھاتنى سەردەمى نەزانى ۋ

ھاتنە كايەى سەردەمى ئازادى و يەكتاپەستى ھەلدەدا. ئەو دەنگەى دوينى لەژىر ئازارى شۆپكى لىدان و سزادا لەناو كۆت و زنجىردا بەھەناسە سواری و دەنگى كېكراوى دا دەيگوت: «أحد، أحد، أحد» ئەوھتا ئەمىرۇ بەدەنگى بەرزو ئازادو سەربەست لەسەربانى كەعبە بەھەموو ھىزى خۆى دەلى: «لا إله إلا الله محمد رسول الله» ھەموو خەلكەكە بەخوشوع و خضوعو ھە گويچەكەيان بۆ ئەم بانگە پىرۆزە كلۆر كردوھ. بىدەنگ وەستاون!! ئائەمە تاكە حەقىقەتتەكە و دووھى نىە، ئەوھ حەقىقەتى ئىسلامە، ئاى مەرۇۋ چەند گىل و نەفامە، كە لەغەيرى رىگەى ئىسلام دا ھەول و تەقەللأ بدا، ئەوكەسەى لەپىناو رىبازى غەيرى ئىسلام دا تىدەكۆشى ئەوھ شوين وەھم و خەيال كەوتووھ و سەرنجامى تىداچون و مايە پوچىيە.

ماوھتەوھ ئەوھ بلىين: كە پوداوى ئەم فەتخە چەند دەلالت و ئەھكامى زۆرى لەخۇ گرتون، پىويستە بىئانزانين و ھەلويستە يان لەسەربكەين. ئىستا لىرە بەولاولە ئەوھى بۆمان بكرى بەگويىرەى زنجىرەى روداوھكان دەيانخەينە پو.

يەكەم: ئەوھى پەيوەندى بەھودنەو ھەلەوشاندنەوھى پەيمان و عەھدەوھ ھەيە:

أ- ھۆكارى فەتخى مەككە ئەوھمان بۆ پون دەكاتەوھ كەئەھلى عەھدو ھودنە ئەگەر شەپريان لەگەل ئەوانەدا كرد كە لەگەل موسولمانان پەيمانى «ذمە» و جىواريان ھەيە، ئەوھ بەشكاندننى پەيمان و شەپ ھەلگىرسان دەرژمىردى و ھىچ عەھدو پەيمانىكىان لەگەل موسولمانان نامىنى و ھودنە كۆتايى پى دى. ئەمە كۆپاي زانايانى ئىسلامەو ھەموويان لەسەرى كۆكن.

ب- ئەو شیوازەى پیغمبەر ﷺ بۆ فەتھى مەككە گرتىبەىر ئەو ھەمان نیشان دەدا كە بۆ ئىمام و پىشەواى موسولمانان دروستە بەبى ناگادار كەردنەو ەى پىشەوخت ھىرشى لەناكاو غافلگىر بكاتە سەر دوژمنى پەيمانىكىن و پىويست ناكە پىش وخت ناگادارىيان بكاتەو ە. ئەو ە تۆ بىنىت پیغمبەر ﷺ كاتى خوێ نامادەكرد بۆ گرتنى مەككە لەخودا پاراىەو ە، كە قورەيشىيەكان بەخوێان نەزانن تائەم غافلگىريان دەكاو لەناكاو پەلامارىيان دەدا، فەرمووى: «اللهم خذ على أبصار قریش فلا يروني إلا بغتة». ئەمەش كۆپاى زانايانى ئىسلامى لەسەرە. بەلام ئەگەر دوژمن خىانەتى نەكردبوو ھودنەى نەشكاندبوو، تەنھا ترسى ئەو ەيان لى دەكرا ھودنە بشكىنن و شەر ھەلگىرسىننەو تەنانت ئەگەر بەلگەو نىشانەى بەھىزش ھەبن لەسەر ئەو نیازەيان، ھەر بۆئىمام و پىشەواى موسولمانان پەوانىيە ەھدو پەيمانىيان رادەست بكاتەو ەو لەناكاو ھىرشىيان بكاتەسەر و شەريان لەگەل بكا. بەلكو پىويستە پىشەوخت پىيان رابگەيەنى، كە ھودنەو شەر راوستان كۆتايى پى ھاتو ە، خوێان نامادە بكەن بۆ پەلاماردان. ئاماژە بەبەلگەى ئايەتى قورئانى پىرۆز كە دەفەرموى: {وَأَمَّا تَخَأَّنُ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةٌ فَانْذِرْ لَهُمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ} «سورة الأنفال، ۵۸». ئەگەر ترسان لەو ەى دوژمن ھودنە بشكىننى و شەرتان لەگەل بكاو بەلگەى بەھىرتان لەسەر نیازى خراپى ئەوان لاھەبوو ئەو پىشەوخت پىيان رابگەيەنن كە ەھدو پەيمان و ھودنە كۆتايى پى ھاتو ەو شەريان لەگەل دەكەن.

ج- لەم كەردارەى پیغمبەردا بەلگەى ئەو ەيە كە ھەلەو شاندىنەو ەى ھودنە لەلایەن ھەندى ئەفراى دوژمنەو ە وەكوو ئەو ە وایە ھەموویان ئەو خىانەتەيان كەردبى، مەگەر بەناشكرا ناپەزايى بەرامبەريان دەربەرن و خوێانيان لى بى بەرى بكەن. ئەو ەتا پیغمبەر ﷺ بىدەنگى

قورەیشییەکانی بەرامبەر ئەو تاقمەیی هێرشیان کردبوو سەر
هاوپیەیمانانی موسولمانەکان کردە بەلگەو نیشانەی ئەوەی کە
قورەیشییەکان هەموویان هاوبەشی ئەو تاوانەن و بەشەر هەلگیرسین
حیسابن. چونکە مادام لەو پێش هەموو قورەیش چوونە ناو هودنەو
پەیمانی شەرپراوەستانەو لەپێگەی واژکردنی پەیمانەکە لەلایەن
هەندی پیاو ماقول و سەرانیانەو. کارەکە وادەخوای کە هەموویان
بەپەیمانشکێن حیساب بکری بەهۆی پەیمانشکێنی هەندیکیانەو.

بیگومان پیغمبەر ^{سیرای} ^{پیغمبەر} هەموو پیاوەکانی بەنو قورەیظەیی کوشتن
بەبێ ئەوەی پرسیار لەهەموویان بکا ئایا پەیمانی هەلەوشاندۆتەو یان
نا؟ هەروا هەمان هەلوێستیشی نواند بەرامبەر بەنو نەضر، ئەو بوو
هەمووی دەرکردن بەهۆی ئەو خیانەتەیی کردیان و پابەندی پەیمانی
بەستراوی نیوان خوێان و موسولمانەکان نەبوون، دەو خۆئەوانەیی
خیانەتەکیان کرد هەموویان نەبوون هەندیکیان بوون.

دووھەم: «حاطب»ی کوری بەلتەعەو کردەوێکە:

أ- ئیمە لە خوێندنەو تێروانیی ئەم روداوەدا خۆمان لەبەرامبەر
دیمەنێکی تازەدا دەبینینەو، دیاردەیکە تری «نبوة»ی حەزەرەتی
موحەممەد دێتە بەرچاومان. جوێکی تر لەپشتگیری پەروردگار بو
پیغمبەرەکی دەبینن، ئەو بوو بەهەندی لەهاوەلانی فەرموو: «بڕۆن تا
دەگەنە روضة خاخ» لەوێ ئافرەتێکی لێیە نامەیکە پێیە، نامەیکە لێ
بستین، کێ هەوایی ئەوەی پێدا کە ئەوژنە نامە «حاطب»ی کوری
بەلتەعەیی پێیە دەبیا بو قورەیشییەکان؟ کێ حەزەرەتی موحەممەدی
ئاگادار کرد بەسەر گفتوگۆی نیوان «حاطب»ی کوری بەلتەعەو
ئافرەتەکەدا؟ بیگومان ئەو نیگای خۆدایی بوو، ئەو دیاردەیی

پېغەمبەرايەتى بوو، پشتىگىرى پەرۋەردىگار بوو بۇ پېغەمبەرى خۇي،
بۇئەۋەي نەخشەۋ پىلانى پەرۋەردىگار بۇ رىزگار كىردنى مەككە بېتە جى و
بەئاكام بگاۋ رىزلىننى خودا بۇ پېغەمبەرۈ موسولمانان بېتە دى و جى
بەجى بى.

ب- ئايا دروستە تۆمەتبار سىزابدېرى بۇئەۋەي دان بە تاۋان دا بىنى.
بىگومان بېرى لەزانايان بەلگەيان بەۋتەكەي ئىمامى عەلى ھىناۋەتەۋە كە
بەئافرەتەكەي گوت يان بەخۇشى نامەكەمان بدەرى يان پۇشاكەكەت
لەبەردادەكەنن و نامەكە دەۋزىنەۋە، ئەم روداۋەيان كىردو بەبەلگە
لەسەر ئەۋە رەۋايە بۇ ئىمام و خەلىفەۋ ئەۋكەسەي بەسەركارى ئەۋان دا
رادەگا، كە ۋەسىلەۋ ھۆكارى ۋابگىتە بەر كە بتوانى لەرئىيەۋە كەشقى
تاۋان بكاۋ جەرىمەكە دەبىخا، ھەروا بەلگەيان بەۋە ھىناۋەتەۋە كە
رىۋايەتكارۋە جۈلەكە لەغەزاي خەيبەردا ھەندى مالى حويەي كوپى
ئەخطەبىيان شاردېۋە، پېغەمبەر سەئىدىي
مەشھۇرىي بەمامى حويەي گوت: ئەۋە كۋا
ئەۋكىسە پارەي حويەي لە «النضير» ۋە ھىناۋەي؟ وتى ھەموۋى لە
مەسەرفى شەپرو ھەرادا خەرج كرا. پېغەمبەر فەرموۋى: ماۋەيەك
لەۋەپىش بوو زۆرى بەسەردا نەۋىشتۋەۋە مائەكەش زۆربوۋ بەۋماۋە
كەمە ئەۋ مائە زۆرە خەرج ناكىرى، ئىتر پېغەمبەر كابراي دايە دەست
«الزير» ۋە ھەندى سزاي دا، وتى: سزام مەدەن من تاۋى لەۋەپىش
حويەيم بىنى لەۋكەلاۋە كۆنەدا دەھات و دەچوۋ كە چۆن بۇئاۋ كەلاۋەكە
ھەمبەنە پارەكەيان لەۋى دىيەۋە.

بېرى لە لىكۆلەرەۋانى سەردەم ئەم رايە پال ئىمام مالىك دەدەن.
ئەۋەي كەپراست و خەقە پىشەۋايانى چۋار مەزھەبەكان لەسەرنى و
جەماۋەرى زانايانىش ھەر پايان ئەۋەيە كە سزادانى تۆمەتبارىك
كەتاۋانى لەسەر نەچەسپابى بەبەلگەي شەرىعى دروست نىيە، نابى

بۇئەۋەي ھەل بىندىرئ بۇ داننان بەتاۋان دا سىزابدىرئ بۇئەۋەي ئىعتىراف بەتاۋان بىكا چۈنكى تۆمەتبار بەبەرىئۇ بى تاۋان حىسب دەكرى، تا تاۋانى لەسەر دەچەسپى.

خەبەرى ئەو ئافرەتەي كە حاطەبى كوپى ئەبولتەعە ناردى بۇ مەككەو بەشۈيىن دا چۈنى ئىمامى عەلى و ھەرشە لىكردىنى كە ئەگەر نامەكەيان نەداتى روتى دەكەنەۋە ناچىتە ئەم خانەيەۋەو لەم بابەتە نىيە. بەدوۋ بەلگە:

۱- ئەم ئافرەتە تەنھا تۆمەتبارىك نەبوۋە تۆمەتى ئاراستەكرابى، بەلكوۋ تاۋانبار بوۋەو تاۋانەكەي حەقىقەتلىكى چەسپاۋە. ھەۋالى راستگۈترىن ئادەمىزاد لەسەرى چەسپاندوۋە، ھەۋالدانى پىغەمبەر بەھىزترىن بەلگەيە، لەدان پىانان و ئىعتىراف و ئىقرار بەھىزترە، چۈن شتىك قىياس دەكرى بۇسەر ئەۋە كەتەنھا تۆمەت و گومان بى و ئاراستەي ئادەمىزادى نامەعصوم بكرىن، ھەروا بەنىسبەت مامى حويەي كوپى ئەخطەبىشەۋە ھەمان بەلگە و دەلىل دەھىندىرئەۋە.

۲- داپنىنى پۇشاك لەئافرەتە نامەبەرەكە بەمەبەستى گەپان بەدوانامەكە دا، كەي بەتەغزىب و سزا دەژمىردى. جوداۋازى نىۋان ئەو دوخالەتە ئاشكراۋ عەيانە. جا ئەگەر بچەسپى كە نامەكە بەئافرەتەكەيەو بەئاسانى نامەكە نادا بەدەستەۋەو ھىچ رىگا چارەي ترىن بۇ دۈزىنەۋەي نامەكە جگە لەپشكنىن و داپنىنى پۇشاكەكانى ئەۋە كارىكى مەشروعەو گومانى تىدانيە، بەلكوۋ ئەۋە واجبەو فەرمانى پىغەمبەر واجبى كردو.

سىزادانى «الزىر» بۇمامى حويەي كوپى ئەخطەب، ئەۋە يەكەم وەكوۋ لەۋەپىش گوتمان حەقىقەت بوۋە تۆمەت نەبوۋە، پاشان روداۋى ئافرەتەكەي «حاطەب» كاغەزى پىداناردبوۋ ھەروا روداۋى مامى

«حويه كورې نه خطب» مه وزوعیكن په یوه نندیان به كاری جیهاده وه هیهو بارودوخه كه بارودوخیکي نائاساییه و شهر له نیوان موسولمانان ناموسولمانان دا هیه. دهی چوڼ مامه له كړدنې موسولمانان له ناو خوږیان دا قیاس ده كړئ بو سهر نه و دو حالته؟!.

نه وانه یش كه پییان وایه نه وه رای ئیمام مالیکه و مه زه بهی نه و ریځای نه وهی داوه تومه تبار سزابدرئ تادان به تاوانه كهی دا بنئ بیرو بوچونه كهیان به تاله و پیچه وانه ی نه و حوكم و یاسایانه یه كه له كتیبی «المدونة» دا تومار كراوه كه سهرچاوه یه كی بپروا پیکراوی مه زه بهی ئیمام مالیکه و «سحنون» له ئیمام مالیکه و ریوایه تی كړدوه. ده لئ: «وتم: ئایا نه گهر دانی به شتیك دا نا دواى هره شه لیكردن و لیدان و به نكردن ئایا هدی شهرعی له سهر نه و كابرایه ته نفیز ده كړئ یان نا؟! ئیمام مالیک له وه لام دا وتی: كه سیك دواى هره شه لیكردن و زنجیر كړدن و به نكردن و لیدان، دانی نا به تاوانیك دا نه وه به ته هدید حیساب ده كړئ و وای بو ده چم دان پیانانه كهی وهرناگیرئ». پاشان ده فهرموئ: «ده لیم، نه گهر لیى دراو هره شه ی لی كرا به و لیدان و هره شه یه شته دزراوه كهی دهرخست ئایا هدی شهرعی له سهر ته نفیز ده كړئ و ئیقرارو دان پیانه كهی مو عته به ره؟ ده فهرموئ: نه خیر هدی له سهر ته نفیز ناكړئ مه گهر دان پیانانه كهی به بئ هره شه و لیدان بووبئ و له هیچ نه ترسابئ»^۱.

۳- هه دیشی پیغه مېهر ﷺ بو حاطه ب و وه لامی حاطه ب بو پیغه مېهر و نه مجار نه و به شه ی قورئان كه له و باره و نازلېوو، نه وه مان بو پون ده كاته وه، كه دروست نییه بو موسولمانان له هیچ بارودوخیک دا كه دؤستایه تی و خو شه ویستی بو دوزمنانی خودا په پره و بكه ن، نابئ

لەدوژمىنانى خۇدا دۆست و ئەوليا بۇخۇيان پەيدا بىكەن، دەستى يارمەتى و برايه تىيان بۇ دريژ بىكەن. ئەمە ھەرچەند «حاطب» عوزرى بەۋە ھىنايەۋە كە ئەۋكارەى لەپوانگەى ئەۋەۋە ئەنجام داۋە كە ئەۋ بۇخۇى لەھۇزى قورەيش نىۋە لەكاتى تەنگانە بەھانايەۋە بىن و يارمەتى بدەن، ئەۋ ويستويەتى بەم كارەى پياۋەتى بەسەر قورەيشەۋە ھەبى، ئەگەرشتىك بوو مال و مىندالى بۇ بپارىژن.

بىگومان ئايەتەكانى قورئان بەسەراحت فەرمان بە موسولمانان دىكەن كە ۋەلائيان تەنھا بۇ خۇدائى، پەيۋەندىيان بەئادەمىزادى ترەۋە «ھەرگەسىك بى» لەسەربنەماى ۋەلائو خۇشەويستى ئايىنى ئىسلام بى و دىلسۆزى بى بۇ ئايىن. ئەگىنا ئەگەر وانەبن چۇن تەسەۋر دىكرى موسولمانان گيان و مالى خۇيان لەرىيازى خۇادا بەخت بىكەن!!.

ئەۋە موشكىلەۋ كىشەى زۆرىنەى ئەۋانەيە كەلەم سەردەم و رۇژگارە دا خۇيان بەموسولمان حىسب دىكەن. ھاموشۇى مزگەۋتەكان دىكەن بۇ نويژ، زۆر وىردو ئەزكار دىخويىن، تەزىيىحى سەد دىكى بەدەستەۋەۋە دەم بە وىردو سەلەۋات بەلام پەيۋەندى لەگەل خەلك دا لەسەر ئەساسى «ۋلاء» بۇ عەشیرەت و حىزب و بەرژەۋەندى مال و دونيا يان ۋەحىى ئارەزۇۋ مەبەستو مەرامى دونيايىيە، بەلايەۋە گرنگ نىيە حەق بەبەتال بفرۇشى و ئايىنى خۇدا بىكاتە پەردەۋ دىۋجامە بۇ بەدەستەيئانى مەبەستى دونياىى پىرو پوچ!!.

بەراستى ئەۋانە موناڧىق و دوۋپوون ئەۋ موناڧىقانەن موسولمانان بەدەستيانەۋە دىنالىنن و لەسەر دەستى ئەۋان توشى جۆرەھا دواكەۋتوۋىي و پەرتەۋازەيى و لاۋازىي بوون، ئەۋانە داردەستى داگىركەرو ۋاجىيەۋ رىخۇشكەرن بۇ ھەموو پىلان و مۇئامەرەيەك

کهله دژی ئیسلام و موسولمانان ریک ده خری. گیا کهله ی ناو کشتو کالن. مۆرانه و خمخورکه ی ناو گهل و کۆمه لگان.

سییه م: ئه بوسه فیان و هه لویستی پیغه مبه ر به رامبه ری:

به پراستی کاری ئه بو سه فیان له پوژی فه تحی مه که که دا جیگی سهرنج و تیپرامانه، سهیره ئه وه تا ئه و یه که م که سه قه ومه که ی ده ترسینی له وه ی شه ر له گه ل پیغه مبه ر بکه ن، له ریزی پیشه وه ی ئه وانه یه که له ورۆژه دا موسولمان دهن، له کاتی که دا له وه پیش هیچ له شکرو هیژیک له مه که که دهرنه چوو به شه پرکردن له گه ل پیغه مبه ر مه گه ر به ئیشراف و رینومایی و وروژاندنی ئه و نه بوو بئ. هوکاری سه ره کی بو هه موو شه پرو غه زاکانی پیش ئه و روژه ئه بوسه فیان بوو، که چی ئه مپو ده ست پیشخه ر بو موسولمانبون و هاندانی خه لک بوئه وه ی دژی پیغه مبه ر نه جه نگن!!.

ویده چی حیکمه تی یه زدان ویستبیتی مه که که به بی شه ری قورس رزگار بکری، خه لکه که ی ملکه چی فه رمانی پیغه مبه ر بن ئه و خه لکه ی له وه پیش له مه که که ده ریان کرد ئه زیه تیان دا شه ریان له دژ کرد ئیستا به بی شه پرو هه راو ماندو بوونی موسولمانان، بوخویان پۆل پۆل بینه ژیر ئالای ئیسلامه وه له پیش هه مووشیانه وه هوکاری ئیسلامبوونی ئه بوسه فیان په خساو موسولمان بوو، ئه مه ش له و به یه که گه یشتنه ی که هاته دی له نیوان پیغه مبه رو ئه ودا له لای «مرالظهران» بو ئه وه ی دوای موسلمانبوونی بگه ریته وه بوئاو مه که که ییه کان و فیکره ی شه پرو به ره نگار بوونه وه ی پیغه مبه ریان له میشک دهر بهاوی، زه مینه سازیه ک بو ناشتی له مه که که دا بخولقینی سه ره نجامه که ی له گوڕنانی ژیانانی بته رستی و

داب و نەرىتى جاھىلى بى و لەشۋىنى ئەو ھەلاتنى خۇرى ئىسلام و يەكتا پەرسىتى بى.

بىگومان يەككە لەدىاردە گىرنگەكانى ئەم رىخۆشكردە بۇ ئەو فەتھە گەورە و سەركەوتن و پىرۋىيە ئەو فەرمانە بوو كە پىغەمبەر بلاوى كىردەو و فەرموى: «ھەركەسى بچىتە مالى ئەبوسەفیانەو ئەمىنەو ھىچى لەسەر نامىنى، ھەلبەتە ئەمە دواى موسولمانبوونى بوو، ئەم رىزەى پىدرا بۇ ئەو ھى بەباشى ئايىنى ئىسلام لەدلى دا شىرىن بى و ئولفەتى پىوہبگرى. تۆ دەزانى ئىسلام بەواتاى ملكەچبوونە بۇ روكنە عەمەلى و عەقىدەيە، ئەمجار پىويستە دواى ئەو تەسلىم بوونە بىرو باوہر لەدل و دەروونى دا جىگىربى و گەشەبكا. ئەمەش بەبەردەوامبون لەسەرئەنجامدان و پابەندبون بەمەبادىنو ئەرکانەكانىەو دەستەبەر دەبى. گرىنگتر ھۆكار كە مرقۇ ھەللى بۇ بەردەوامبون لەسەر پەپرەوىكردى بەرنامەى ئىسلام و جى بەجى كردنى روكنەكانى پىكەو بەستنى دلى موسولمانانە بەيەكتىيەو بەجۆرەھا ھۆكارو ئەسبابى مەشروع. بۇئەو ھى ئىمان و باوہر لەدلى ھەرتاكيكان دا رەگ دابكوتى و خۇبگرى و زىيان و رەشەبا نەيجوللىنى.

بىگومان ئەم حىكمەتە لەزەينى ھەندى لە ھاوہلانى ئەنصار دا نەبوو لەو كاتەدا كە گوئىيان لى بوو پىغەمبەر دەيفەرموو «من دخل دار ابي سفيان فهو آمن» و ايان گومان برد كە پىغەمبەر ھەستى بەسۆزو ئەندىشە كىردە بەرامبەر زىدو ھۆزو خزم و كەس و كارى و بۆيە ئەم وتەى فەرموو: لايەنى لىبوردن و ھەلدانەو ھى پەرەى سىپى رەچاو كىردە.

ئىمامى موسلىم لەئەبو ھورەيرەو رىوايەت دەكا، دەلى: كاتى پىغەمبەر ئەو وتەيەى فەرموو، ئەنصارەكان ھەندىكان بەھەندىكان گوت: «جەنابى ھەزو ئارەزوى زىدو نىشتەمانى خوى و خۆشەويستى

ھۆزۈ غەشىرە تەكەي ھاتۇتەۋە رىۋ ئەۋ سۆزۈ عاطىفەيە پالى پىۋە نا ئەۋ ھەلۋىستە بنوئىنى».

ئەبو ھورەيرە دەلى: نىگا بۇ پىغەمبەر ھات، ھەركاتىكىش نىگاي بۇ بەھاتايە ئىمە دەمانزانى و لىمان شاراۋە نەبو. ئەگەر نىگاي بۇ بەھاتايە كەس زاتى نەبو تەماشاي پىغەمبەر بكا تاۋەھىيەكە كۆتايى دەھات. ئەمجار پىغەمبەر فەرموۋى: ئەي ھۆزى ئەنصار! وتيان: بەلى ئەي پىغەمبەرى خدا. فەرموۋى: ئەۋە ئىۋە بوون وتتان پىاۋەكە پەغبەت و خوشەويستى شارو زىدى خۇى توش بوۋە بەخزم و كەس و كارى خۇى شاد بۇتەۋە؟! وتيان: بەلى قوربان قەسەيەكى لەۋشىۋە كرا. فەرموۋى: بۇچۈنەكەتان ھەلەبو، مەن بەندەي خداۋ پىغەمبەرى خدا، كۆچم كەرد بۇلاي خداۋ بۇلاي ئىۋە. ژيانم لەگەل ژيانى ئىۋەيە و مردنم لەگەل ئىۋەيە! ... ئىتر ھەمو ئەنصار رويان تىكردو دەستيان كەرد بەگريان و دەيانگوت ئىمە ئەۋەمان لەپوى خوشەويستى و پەروشىمان بۇتۇ گوتوۋە.

ئەمەي گوتەمان و نامازەمان پىكەرد لەجوداۋازى نىۋان ئىمان و ئىسلام ئەۋەيە ئەۋ ئىشكالى تۇ ھەستى پى دەكەي لەشىۋەي ئىمانھىنانى ئەبوسەفيان روون دەكاتەۋە! بىگومان ئەتۇ ئاگادارى ئەۋەي كاتىك پىغەمبەر پىرسىياري لەئەبوسەفيان كەردو فەرموۋى: «الم يأن لك ان تعلم انني رسول الله؟» ۋەلامى ئەبوسەفيان ئەۋەبوۋ وتى: بەخا ئەمەيان تائىستا لەدلم دا شتىكى ماۋە! عەبباس پىنى گوت: كوپە ھاۋار بۇتۇ مالىۋىران موسولمان بىەۋ شايەتى بدە ھىچ خدا نىن جگە لەپەرۋەردگارو موخەممەد پىغەمبەرۋ پەۋانەكراۋە، موسولمان بىە پىش ئەۋەي لەگەردنت بدرى. ئىتر ئەبوسەفيان ئىمانى ھىناۋ شايەتومانى بەھەق ھىنا.

نیشکاله که نه وه، ده گوتړی: نرخي نهو موسولمانبوونه چیه که بهه پرده شو گوره شه هاتبیته دی؟! چونکه پیش ساته وه ختیګ دهیګوت: دربارهی پیغمبرایه تی موحه ممد شتیګ له دلم دا هیه.

وهلی نیشکاله که ده پوچیتوه به وه که زانیوته نه وهی مه طلوبه له مشرېک و کافر له سهره تادا جیګیربونی ئیمانی ته واو نیه له دلی دا، به لکو له وکاته دا داوی لی ده کړی بیته ریږ موسولمانانه وه هر نه وهندهی لی دا واده کړی به کیان و زمانی ملکه چی ئاین بی و دان به تاګ و ته نهایی خودا دا بنی و بروای به پیغمبرایه تی حه زره تی موحه ممد هبی و پابه ندی فرمان و نه هیه کانی بی، په پرده وی په یامی پیروزی بی. نه مجار دواي ئیسلامبون ئیمان له دلی دا چه کهره ده کاو ورده ورده له ناکامی به رد اوامبون له سهر ئیسلام ئیمانه که ی به هیږ ده بی.

بویه په روه ردگار له قورئان دا ده فرموی: {قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ} «سورة الحجرات، ۱۴». بویه په وانییه بوهیچ موسولمانیک له کاتی شه پرو به پرو بونه وه دا که موسولمانبون یه کیګ له کافرو بی بروایان حه مل بکاته سهر ترسان له چه ک یان حه زو ئاره زو له ده سته کوت و غه نیمه ت. یان حه ملی بکاته سهر نه وه که به درو و سیاست موسولمان بووه، چه ندیک به لگه هبن له سهر نه وه که موسولمانبوونه که ی له ناخه وه نیه و بومه به سستی جوړاو جوړی دنیا یین، ده بی سهری رواله ت و ظاهری حال بکړی و موسولمانبوونه که ی به راسته دابندری. چونکه نه وهی مه طلوب و پیویسته ئیعلانکردنی موسولمانبون و چاکسازیکردنه له مه ظاهر و رواله ت دا، قولبوونه وه به ناخ و دهر و دا، هه و لدان بوئه وهی بزاین ئاخو ئیمان نهیانه که ی له ناخه وه یه یان نا، پیویست نییه.

دەربارەى ئەو حالەتەى لەهەندى لەهاوەلانەووە روى دا كە پيغهەمبەر سیریهەكى نارد، واریكهوت كایرایهکیان كوشت كە ئیعلانی موسولمانی خوێ کرد، كوشتنەكەشی لەم پوهووە بوو كە موسولمانەكان گومانى ئەوەیان لى کرد موسولمان بوونی لەترسان بووو لەناخەووە نەبوووە، دەى قورئان نازل بوو دژى ئەو هەلویستە وەستاو فەرمووی: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا} «سورة النساء، ۹۴».

پروانە قورئان چۆن باسى حال و وەزعی ئەوانەى کرد لەوکاتەدا كە تازە موسولمان بوون، بێگومان زۆریەى ئەوانەى موسولمان بوون لەوانە بوون كە ئەمڕۆ بتمانە بەموسولمانبوونەکیان نەكری، بەلام دواى موسولمانبوونیان وردە وردە خودا بەفەضل و پەحمەتى خوێ ئیمانی لەدل دا چەسپاندن و بیرو باوەریان چاك و بێ خەوش بوو ئولفەتیان پێوهگرت.

بێگومان پيغهەمبەر بەحیکمەتى ژیرانەى خوێ دوا بەدواى موسولمانبوونی ئەبوسەفیان، فەرمانى بەعەبباسى مامى کرد كە ئەبوسەفیان بباتە تەنگەبەرایى ئەو شیوهى كەسوپای ئیسلام پێیدا تێدەپەرى، بۆئەوێ بەچاوى خوێ ئەو هیزو توانایەى ئیسلام ببینی و بزانی موسولمانان بەچ ئاستیک گەیشتون؟ چۆن ئەوانەى دوینى لەمەكەووە كوچیان كردووە كەم و لاوازو پەرتەوازەو بێ دەسەلات، ئەمڕۆ حال و وەزعیان گوڤاوەو بوونە ئەو هیزه تۆكمەو سوپا جەپراە. بۆئەوێ ئەودیمەنە ببیتە عیبرەت و چەسپینەرى عەقیدەو خالى وەرچەرخان لەهەلویست و بیرو باوەرى دا.

ئەۋەبو، كە ئەبوسەفىيان لەۋتەنگەبەرەدا راۋەستاۋ سەرنجى لەۋ كەتتېبە جەنگاۋەرانە دەدا كە بەبەرەدەۋامى تېدەپەرىن و دەھشەت و سەرسامى زەين و سەرنجى كۆتۈرۈل كەردبو، ئەۋ لەۋ نەمەيشە گەرنگە سەربازىيەدا رۈدەكەتە عەبباس و ھېشتا لەژىر كەريگەرىي فېكرى جاھىلى دايەۋ پىي دەلى: «لقد أصبح ملك ابن أخيك الغداة عظيماً!».

عەبباس ھۆشيارى كەردەۋە لەۋپاشماۋە بېھۆشى و نەفامىيەى لەكەللەى دا مابوو، پىي گوت: ئەبوسەفىيان! ئەۋە شىكۆمەندىي پىغەمبەرايەتتېبە، مەلىكايەتى چى؟ ئەۋەتۈ دىلى چى؟ ئەۋ مەلىكى و جاھو مال و سامانى خىستۈتە ژىر پىيەۋە، ئەۋرۇژەى ئىۋەپىشنىيازى ئەۋەتان بۆكرد بېكەنە پاشاۋ مەلىكى خۇتان يان ئەۋەندەى مال بۆكۈبەنەۋە بېتتە دەۋلەمەندەرىن كەسى قۇرەيش، ئەۋ پەتى كەردەۋە، ئەۋ ھەموو سزاۋ نەپەھەتتېبەى لەئىۋەۋە پىگەىي چۈنكە مەلىكايەتى قېۋل نەكەرد، نەچارتەنكەرد كۆچ بكا بۆ ۋلاتى غەرىبى و زىدى خۇى جى بىللى چۈنكە رەفضى كەرد ئەۋ پىغەمبەرايەتتېبەى بانگەۋازىي ئىۋەى كەرد ئىمانى پى بىنن بىگۈرپتەۋە بەۋ پاشايەتى و مەلىكايەتتېبەى ئىۋە پىشنىارتان بۆكەرد.

ئەۋە پىغەمبەرايەتتېبە پىغەمبەرايەتى!....

ئەۋە وشەيەك بوۋ ھىكمەتى خودايى، بەسەر زوبانى عەباس دا ھىناى، بۆئەۋەى ئەۋ رەتدەنەۋە باقى و نەمەربى تا رۇژى قىامەت، رەتدەنەۋە بى بۆ ھەموو ئەۋانەى واگومان دەبەن بانگەۋازى پىغەمبەر بۆ بەدەستەھىنانى پلەۋ پاىەى مەلىكايەتى و پاشايەتى بوۋە، يان زىندوۋكەردنەۋەى داب و نەرىتى نەتەۋايەتى و دەمارگىرى بوۋە. ئەۋ كەلىمەيەى عەباس بەئەبوسەفىيانى گوت عىنۋان و كەتەلۈك و ئاۋىنەى بالانوما بوۋ بۆژيانى پىغەمبەر ﷺ لەسەرەتاۋە بۆكۈتايى، بىگومان

چىركە ساتەكانى ژيانى، قۇناغەكانى تەمەنى، بەلگەيەكى گۇيا بون
لەسەرئەۋەي كە ھەزەرەتى موحەممەد تەنھا بۇئەۋە نىردراۋە پەيامى
پىغەمبەرىيەتى بگەيەننى بەخەلك. پەيامى خوداۋ شەرىيەتى خودا
بەخەلك بگەيەننى و بۇيان رون بىكاتەۋە، نەك خۇبكا بە مەلىك و پاشا
لەسەر زەۋى.

چۈارەم: تىفكرىن و ورد بونەۋە لەچۇنىيەتى چۈنە ناۋ مەككەيەۋە:

۱- بىگومان ئىمە دىتمان «ۋەكوو بوخارى رىۋايەتى كىردە
لەعەبدوللای كوپى المغفل» ۋە ئەۋكاتەى تەشرىفى لەسەر سنورى
مەككە بوو لەقەراخى شاربوو سورەتى «الفتح»ى بەشئەۋەى تەرجىع
دەخویند، «تەرجىع شئەۋە خویندنىكى قورئانە خوینەرەكە وشەكان
بەتەرەننوم دەخوینىتەۋە». ئەمە ئەۋە دەگەيەننى كە پىغەمبەر
سەرگەرمى حالەتى شەھود بوۋە لەگەل خواداۋ لەكاتى چۈنە ناۋ
مەككەۋە نقومى ئەۋە حالەتە موشاھەدەيە بوۋە، نەشەۋەى سەرکەۋەتن و بالا
دەستبۈۋى لەدل و دەروۋنى دا نەبوۋە، ھىچ شتەك لەخۇ بەگەۋەرزەنن و
دوژمن پروینى و زالبون بەسەر نەياردا لەھەست و شعورى دا نەبوۋە،
ئەۋ لەۋكاتەدا دل و دەروۋن و ھەست و شعورى پەيۋەست بوۋە
بەخوداۋە لەحالەتى شەھود دا بوۋە لەگەل خوداۋ شوکرو سوپاسى
زاتى بىچۈنى كىردە لەسەر ئەۋ يارمەتى و سەرکەۋەتن و فەتھە گەۋەرى
بۇى رەخساند.

ئەۋەى ئەم دىمەنەمان زىاتر بۇ وینا دەكا رىۋايەتى ئىبنوئىسحاقە،
كەدەلنى پىغەمبەر ﷺ كاتى گەيشتە «ذى طوى» لەبەر تەۋاضوع و
گەردنكەچى بۇخودا سەرى خۇى داخستبوۋ، ئەۋ دەمەى دىتى خودا

به وفه تچه گه وره چند ریژی لی ناوه، نه وونده سه ری نرم کرده وه موی چه ناگهی له ناوه پرستی ره حله که ی دهدا.

ئه مه نه وه ده گه یه نی: که پیغمبر ﷺ که وتبوه حاله تیکی به ندایه تی ته واوه وه: که به ربومی تی کو شانی و پابه ند بوونی به فره مانی خودای خوی بینی و ده پروانییه ئاکامی ماندو بوون و ده ره ده ری و سزاو مهینه تی خوی و هاوه لانی. به چاوی خوی ده ی بینی چون په روه ردگار به سه ره رزی گه پراندیی وه بو زیدو نیشتمانی خوی که هشت سال له وه بهر ناچار کرابوو جیی بیلی!!... ئه وساته وه خته ساته وه ختیگ بوو ده بوایه ته نها به سوپاسکردنی خودا به سه ره بری، پیویست بوو هه مووی به مه عنای به ندایه تی کردنی ته واوو خالص بو خودا بگوزهری.

پیویسته هه موو کاتی حال و وه زعی موسولمانان به وجوره بی به ندایه تی موطله ق و ره ها بو خودا، به ندایه تی کردن بو خودا له خوشی و ناخوشی دا، له کاتی هه زانی و گرانی دا، له کاتی بی هیزی و به هیزی دا، به پرستی نه وه دیارده ی موسولمانه تی نییه له کاتی به لاو کاره سات دا خودا بناسی و ملکه چی بنوینی و دوعاو پارانه وه ئه نجام بده ی، که ناخوشی و نه خوشییه که نه ما که یفخوشی سه رمه ست بکاو خودات له بیر بچیته وه، بوغرابی و له خوت بایی بی. نابی موسولمانان وه هابن له کاتی به لاو کاره سات دا بکه ونه پارانه وه ملکه چی بو خودا و هه ره له گه ل ناخوشی و به لایان له سه ره لاچوو له خویان بایی بین و له به رامبه ره فرمان و نه حکامی خودا دا بی موبالات و که مته رخه م و غافل بن، وه که له وه پیش ئه وان نه بووین پارانه وه خودا به لایان له سه ره لابه ری.

۲- ئه وه فرموده ی بوخاری ریوایه تی کردوه ده بیته به لگهی نه وه: که خویندنی قورئان به شیوه ی «ته په ننوم و ته غه نن» مه شروع و ره وایه. «راوی هه دیشه که که عه بدوللای کوپی «المغفل» ه «ته رجیعی»

به کارهیناوه له جياتي «تهړه ننوم» به لگه يه له سهر په وایي خویندنی قورئان به شیوه ی «تهړه ننوم = ته رجیع»، ئەمه رهئی زانایانی شافیعی و حه نه فی و زوربه ی فوقه های مالیکی و کهسانی تریشه.

بېگومان فوقه هاو زانایان هه موویان، ئەو ریویات و فتویانه ی له زۆریک له هاوه لآن و له تابعین ریویات کراون که نه وه دهگه یه نن نه هیان کردوه له خویندنی قورئان به دهنگی به رزو شیوه گۆرانی، هه موو ئەو ریویات و رهئیانه یان حه مل کردون بۆسهر شیوه خویندنیکی گۆرانی ئاسای وها: که وشه و رسته کان واده ربړین: که خوارو خپج بن و مه خره جی پیته کان بگۆردرین و له شیوه عه ره بییه راستیه که یان لابدرین. ئەگینا خویندنی قورئان به دهنگی به رزو شیوه تره ننوم و ته رجیع به کۆپای زانایان دروسته.

۳- بېگومان به شیک له پلانی حه کیمانه ی پیغه مېر ئەوه بوو فه رمانی به هاوه لآنی کرد: که له چه ند ریگا و شوینیکه وه بچه ناو مه ککه و له یه ک ریگا و مه دخه له وه نه چه نه ژووره وه، بۆئه وه ی هه لی به رگریکردن و شه پرکردن له کیس دانیشتوانی مه ککه بجئ و نه توانن به رگری بکه ن، چونکه نه گهر نیازیکي له وجۆره یان هه بی ده بی هیزه که یان دابه ش بکه ن به سهر چه ند مه دخه ل و ریگایه ک دا، به م دابه شبوون و په رته وازه بوونه یان ئەسه بابی دیفاع و مقاومه یان لاواز ده بی و ئەو نیازه یان وه لاده نیئ. پیغه مېر سېرېي بۆیه ئەو پلانه ی داناو په یه وه ی کرد بۆخو پاراستن له خوینرېژي و شه ر تا بۆی بلوئ. هه روا پاریزگاریی مه عنای «سلامه ت و ئەمن» له «بلد الحرام» دا، بۆئه م مه به سته فه رمانی به موسولمانان کرد که شه ر له گه ل که س نه که ن مه گهر شه رپیان پی بفروشرئ، ئەوه شی راگه یاند هه رکه سی بجیته ناو مالی خویه وه و ده رگای مالی پیوه داو داخا ئەوه ئەمین بی و که س ده خلی ناکا.

پنجهم: ئەو حوکمانەى تايبەتن بە ھەرەمى مەككەو:

۱- شەركردن تێیدا ياساغە:

بێگومان ئێمە بینیمان پیغمبەر ^{سیرودی} ^{مستغفر} نەھى کرد لەوھى ھاوھلانی لەناو مەككەدا شەرك لەگەڵ كەس بکەن، جگە لەشەش كەس كە خوینیان ھەڵاڵ كرابوو لەھەر شوێنێك بەردەست بکەون بكوژرێن.

ئەوھشمان بینی، كە پیغمبەر ^{سیرودی} ^{مستغفر} پێى ناخۆش بوو: كە خالیدی كۆپى وەلید شەركى لەگەڵ ھەندى لەمەككەيەكان كرد، كاتێك لەدوورەو ھەریسكەى شمشیرەكانى بینی و ھەرزیان كرد شەركى پێى فرۆشراو ھەو ئەویش ناچار شەركى كردو ھەرمووی: قەزاو قەدەرى خودایە.

جگە لەوھالەتە ھیچ ھالەتى شەركى تر لەناو مەككەدا رویان نەدا.

وھكوو بینیمان پیغمبەر ^{سیرودی} ^{مستغفر} لەو ھەرموودەيەى لەناو وتارەكەى رۆژى ھەتھى مەككەدا دای، ھەرمووی: مەككە خودا ریزی داوھتێ و خەلك ئەو پیرۆزیەیان نەداوھتێ. پەوانیە بۆ ھیچ كەسێك بپروای بەتاك و تەنھایی خودا و رابوونی رۆژى قیامەت ھەبێ «لەو خاكەدا خوین بپریژێ، دەرختى بپری ئەگەر یەكێك بلی شەركردن تێیدا پەوايە چونكە پیغمبەر شەركى تێداكردو ھ، وەلامى بدەنەو، بلین: خودا ساتەوختێك ئیزنى بە پیغمبەرەكەى دا شەركى تێدا بكا، ئیزنى بەئێو نەداو، سەعاتێك رینگای پیغمبەر دراو ھەو دوايى ھەرام بۆتەو ھەو شەركردن تێیدا ياساغ كراو ھەو ھەكوو پێشوو.

ئەمجار زانایان كەوتوونە توێژینەو ھەو شەركردنەو ھەو چۆنیەتى تەطبیق كردنى ئەم ھەرمانەو گونجاندنى لەگەڵ ئەو ئایەتە قورئانیانەى ھەرمان دەكەن بەشەركردن لەگەڵ موشرىك و یاخى بوان و كوشتنى ھەركەسێك تۆلەى كوشتنى لەسەر بچەسپێ.

زانایان فہرموویانہ بہنہ سبہت شہر کردن دژئی موشریک و مولحید چ ئیشکالیک نایہ تہ پیٹشہوہ، چونکہ لہ شہریعتی ئیسلامی دا ئہوہ چہ سپاوہ: کہ دروست نییہ ریگا بدرئ بہ ناموسولمان لہ مہککہ دا نیشتہ جئ ببئ. ہہرکہ سیک موسولمان نہ بی نابئ لہ ناو مہککہ دا نیشتہ جئ ببئ ئہمہش بہ کوپرای زانایانی ئیسلام چہ سپاوہ، تہ نانہت بہ لای شافیعییہ کانہوہ و زوریک لہ موجتہ ہیدہکانی تر چونہ ژوورہوہش بو ناموسولمان یاساغہ. ئہمہش بہ نہ صصی نایہ تی {إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} «سورة التوبة، ۲۸». پیویستہ لہ سہرئہ وانہی لہ ناو مہککہ دان شہر لہ گہل موشریک و مولحیدہکان بکہن و نہ ہیئلن بگہنہ سنووری مہککہ و بچنہ ناوی. وپرای ئہوہ خودا بوخوی بووہ تہ کہ فیل و بہرعودہی پاراستنی حہرمی خوی و ناہیئلنی خاکی پیروزی مہککہ بہ تیڈانیشتہ جئ بوونی کافرو موشریک پیس ببئ. ئہمہش دیاردہیہ کہ لہ دیاردہکانی ئیعجازی ئہم ئایینہ و لہ راستی ئہو وادہیہی خودا لہ قورئان دا داویہ تی و پیغہمبہر فہرموویہ تی، خوی دہنوئنی.

بہنہ سبہت یاخی بوانیشہوہ، ئہوانہی ئیعلانی یاخی بوونی خویان لہ ئیمام و فہرمانرہوای صالح و راستال رادہ گہیہنن، ئہوہ جہ ماوہری زانایان و فوقہ های ئیسلام پییان وایہ ئہ گہر نہ دہکرا بہ ریگاچارہی تر جگہ لہ شہر لہ یاخی بوونہ کہ یان پاشگہز ببنہوہ، ئہوہ شہریان دژ دہکری، چونکہ شہر کردن لہ گہل یاخی بوان بہ شیکہ لہ «حقوق» ی خودا و نابئ پینشیل بکری، پاراستنی مافی خودا لہ بہستی «حہرم» دا لہ پیشترہ لہ بہزایہ چوونی و گوئی پینہدانی، ئیمامی نہوہوی دہفہرموی ئہم فتواو راو بوچوونہی لہ جہ ماوہری فوقہ هاوہ نہ قل کراوہو رایہ کی

پہ سہندو حەقە. ئیمامی شافعی لەکتییی «اختلاف الحديث» دا ئەم فتاویەى چەسپاندووە.

ئیمامی شافعی فەرموویەتی: وەلامی ئەو حەدیثانە دەدریتەووە کە بەظاهیرو روالەتی ئەووە دەگەیهنن شەر لەحەرەم دا بەهەموو جوړیک حەرەم و یاساغ بئ و تەنانت لەگەڵ یاخی بوانیش نابئ شەر لەئەو شوینە پیروژەدا بکری! وەلامەکە ئەوێه دەلین مەبەست بەشەرپیک کە لەحەرەم دا مەمنوع بئ ئەووە شەرپەه هیرشیان بکریتە سەر و بەچەکی دوور هاوێژی وەکوو مەنجەنیق و شتی وایان بدرئ و گشتگیری تێدابی لەهەمان کاتیشدا بتواندرئ بەریگاچارەى تر موشکیلهی یاخی بووەکان چارەسەر بکری. وەلئ ئەگەر کافرو مولحید لەشاریکى تردا خوێان قایم کرد ئەووە بئ شک شەرکردن دژ یان دروستەو بەهەموو شیوەیهک لیان دەدرئ.

هەندئ لەفوقەها بوئەووە چون کەشەر دژى یاخی بوان لەناو حەرەم دا یاساغ و حەرەم. بەلکوو لەهەموو لایەکەووە گەمارۆ دەدرین تاناچار دەکرین بوئەووەی لەحەرەم دەرچن یان خوێان تەسلیم دەکەن و تۆبەى خوێان لەو یاخی بوونە رادەگەیهنن^۱.

ئەمما جئ بەجیکردنی «حەد» لەبەستی حەرەم دا ئەووە راجیایی تێداپە. ئیمامی مالیک و ئیمامی شافعی پێیان وایە «ئیقامەى حدود» تۆلەى تاوان لەحەرەمى مەککەدا تەنفیز دەکری، ئاماژە بەئەو حەدیثەى بوخارى رىوایەتی کردووە، کە دەلئ پیغمبەر فەرموویەتی: {إن الحرم لا یعیذ عاصياً ولا فاراً بدم ولا فاراً بخربة} بیگومان حەرەم پەنا نادا بەیاخی بوو هەروا بەبکوژی هەلاتو بەکەسیکیش شتیک برقیئى بو ئەووەی

۱- بڕوانە شەرخی نەووەو لەسەر موسلیم ج ۹م ۱۲۴-۱۲۵ هەروا الإحكام السلطانية لوردی

له حهره دا دهستی به سهره بگری و هه بۆ خووی به کاری بین و شهریهت ریگای پی نه دا.

ئیمامی ئه بوجه نیفه له ریواتیکیش دا ئیمام ئه حمه د پێیان وایه تاوانبار تا له حهره دا بی حه دی لی نادر و تۆله ی لی ناسه ندری، به لام گه مارۆ ده دری و تهنگی پی هه لده چن دری و ناچار ده کری حهره جی بیللی که له حهره چوو ده ر، ئه و کاته تۆله ی لی ده سه ندری. تۆله که قیصاص بی یان حه دی تربی. به لگه ی ئه مان عومومی فرموده که ی پیغه مبه ره: که له رۆژی فه تح دا ئا راسته ی ئاماده بوانی کرد.

ئیمامی زهرکهشی ده فرموئ: تایبه ته ندی حهره می مه که ئه وه یه ئه گه ر کافرو یاخی بوو له غه یری مه که دا چونه سه نگه رو قه لآوه، خو یان قایم کرد دروسته بۆ موسولمانان هی رشیان بکه نه سه رو به چه کی قورس و چه کی سوک لی یان بده ن و به رژه وه ندی چۆن ده خوازی، ئاوا هه لئس و که وتیان له گه ل بکری. به لام ئه گه ر ئه م یاخی بوون و سه نگه ر گرتنه یان له ناو به ستی حهره دا بوو نابی به و شیوه گشتگیری به شهریان له گه ل دا بکری، ده لیم: ئه مه و پرای ئه وه ی که خودا په یمانی داوه و فره مانی کردوه که ئه م حهره مه ته نیا جیگای مانه وه و ئارام تیدا گرتنی موسولمانانه و جیگای که سی تر نییه. جا ئه گه ر واقیعه که ئاوابی، هوکاری شه پرکردن تیدا له کوئ ده بی؟ مه گه ر بلین شه پر بۆ ئیقامه ی حدود یان ره تکردنه وه ی ده ستدریژی و په لاماری ناره وا. ئه ویش له وه پیش باسی ئه حکامه کانیا ن کرا.

۲- راوکردن تیدا حه راهه:

ئه مه به کوپرای زانایانی ئیسلام چه سپاوه ئاماژه به و فرموده یه که موته فقه ی بوخاری و موسلیمه و تیدا هاتوه: «لا یعضد شوکه ولا ینفر

صیده» نه درهخت و روهکی دهپردری نه نیچیری دهرهتیندری. جا نهگه ر هتاندنی ئاژهل و پهلههر تییدا یاساغ بی، فهوتاندنی دیاره حهرامتره. ههرکهسی له حهرهه دا نیچیری گرت پیویسته لهسهری بهرهلای بکا، نهگه ر نیچیرهکه لهدهستی دا فهوتا دهبی قهرههوه بدا «کهفارهتی تاوانهکهی بدا» لهکوی گیانلهبهرانی ناو حهرهه پینج جور حهیوانات چهرتکراون و کوشتنیان دروسته پیغهمبر لهو حوکه وهدهری ناون و ناوی ناون «الفواسق» نهمانهش قهله رهشهو کولارهو دپیشک و مشک و سهگی هار. زانایانی شهریهه ههر گیانداریکی زینه خرؤ بی قیاسیان دهکهنه سهه نهو پینج گیانداره زینه خرؤیانهو کوشتنیان بهههلال دهران.

۳- حهرامه گزوهگیای حهرهه بهپردری:

بهلگهش فهرموودهی پیغهمبره، که دهفهرموئ «لا یعضد شوکه» قاعیدهکه نهوهیه بهرینی ههوه روهکیکی خورسک بی و کهس نهپرواندبی تا تهپایی تیدابئ بهرینی حهرامه. وهلی نهوهی ئادهمیزاد دهپروینن حهرام نییه بهپردری، وهکوو سهه بهرینی ئاژهلئ تییدا حهرام نیه. ههروا حهرام نیه بهرینی ههر روهک و درهختیک که وشک بووبئ.

ئیمامی زهرکهشی لهئهبوچهنیفهو ئیمام نهحهدهوه ریوایهه دهکا: که لهوهپاندنی ولآخ لهحهرهه دا مهمنووعه. واته نابئ حهیواناتی تییدا بلهوهپیندری^۱.

جههوهری زانایانی ئیسلام ههندی روهکیان چههرت کردون نهگه ر زیانبهخشبن، نهمهش بهقیاس بوسهه «الفواسق الخمسه» پینج ئاژهل

زېنە خروكان. كە پېغەمبەر سېرىڭى پېغەمبەر چەرتى كىردى. ئەمە لەجۆرى تەخسىسى نەص بەقىياسە ^(۱).

۶- پىۋىستە بە ئىحرام بەستوبى بېچە ناۋ مەككەۋە:

كەسەك وىستى بېچىتە ناۋ مەككە يان بېچىتە شوئىنىكى ناۋ حەرەمەۋە «ۋەكۈۋ نەۋەۋى دەلىل» لەۋكەسانەش نەۋەۋە كە زو زو دەۋايە بېچىتە ناۋ مەككە، ۋەكۈۋ بازىرگان و درافروش ئەۋكەسانەى لەۋجۆرەن كە بەۋكۈمى ئىشەكەيان زۆر دەچنە ناۋ حەرەم و دىنە دەرەۋە. ئەۋە دەۋى بۇچوۋنە ناۋ حەرەم ئىحرام بېستى يان بەحەج يان عومرە.

زانايانى ئىسلام راجىيائىان ھەيە لەۋەدا ئاخۇ فەرمانى بەئىحرام چوۋنە ژورەۋە بۇناۋ حەرەم بۇ ۋەجۋە يان بۇ نەدب و سوننەتە؟ ئەۋەى مەشھورە لەلەي ئىمام مالىك و ئەۋە ۋەنەفە و ئىمام ئەحمەد و لەئىبىنۇ عەباسىش رىۋايەتكراۋە لە ھەنەفىيەكان فتاۋى پى دراۋە ئەۋەيە: كە فەرمانەكە بۇ ۋەجۋە. جەماۋەرى فۇقەھائى شافىئى پىيان ۋايە فەرمانەكە بۇ نەدب و سوننەتە.

ھۆى راجىيائىەكە ئەۋەيە: پېغەمبەر سېرىڭى پېغەمبەر كاتىك رۆژى فەتھى مەككە داخلى مەككە بوو، ئىحرامى نەبەستبوو، بەگۈيرەى ئەۋە ھەدەئەى موسلىم و ھى تىرىش رىۋايەتتەيان كىردوۋە: كە پېغەمبەر رۆژى فەتھ چوۋە ناۋ مەككەۋە مېزەرىكى پەشى بەسەرەۋە بوو ئىحرامى نەبەستبوو.

ئەۋانەى دەلىل: ئىحرام بەستى بۇچوۋنە ناۋ مەككە سوننەتە ئەۋە ھەدەئەيان كىردوۋە بەبەلگە ئەۋانەئىش دەلىل: ئىحرام بەستى ۋاجبە دەلىل: پېغەمبەر بەتەرسەۋە چوۋە ناۋ مەككە و تەرسى ئەۋەى ھەۋەۋە

توشی شه پیبی له گهل کافره کانی قورده يش و ئاماده باشی هه بوو بو
به ره نگار بوونه وهی هه رکه سیك شه پری له گهل بکا، نه مهش حاله تیکه
له حالاتی وجوب چهرت ده کری.

0- هه رامه رینگه بدرئ ناموسولمان له مه که ده نیشته جی بی:

له وه پیش ئه م حوکمه مان رون کرده وه به لگه که یشمان هی نایه وه،
نامه وی دوباره ی بکه مه وه.

شه شه م: ورد بوونه وه له وکرده وانه ی پیغمبر له لای که عبه ی پیروژ
نه نجامی دان:

1- نوێژکردن له ناو که عبه دا:

له وه پیش ئه و ریوایه ته ی بوخاری له ئیبنو عه بباسه وه ریوایه تی
کردبوو، باسمان کرد، که تییدا هاتبوو «پیغمبر نه چوه ناو که عبه وه
تا بته کانیان لی دهره یان، دوو وینه ی هه زره تی ئیبراهیم و ئیسماعیلی
تییدا بوون دهریان هی نان، له وینه که ده ئیبراهیم و ئیسماعیل «ازلام» یان
به ده سه ته وه بوو. پاش ئه وه ی ناو که عبه له بته کان پاک کرایه وه نه مجار
ته شریفی چوه ناو مائی که عبه وه، به ناویدا گه پاو «الله اکبر» ی کردو
نوێژی تییدا نه کرد. ئیمامی موسلیم له ئیبنو عومره وه ریوایه تی کرده،
که پیغمبر چوه ناو که عبه وه له گهل ئوسامه و بیلال و عوسمانی کوری
طه لحه ی «الحجبی»، دهرگا که ی له سه ر پیوه دا، پاشان ماوه یه ک تییدا
مایه وه. ئیبنو عومره ده لی: کاتی که بیلال هاته دهر پرسیارم لی کرد،
ئاخو پیغمبر له ناو که عبه دا چی کرد؟ له وه لام دا وتی: دوو کۆله که ی
خسته نه لای چه پی و کۆله که یه ک لای راستی و سئ کۆله که شی خسته نه
دواخویه وه «ئه و رۆژه که عبه له سه ر شهش کۆله که دامه زرابوو» پاشان

نویژنی کرد. بوخاریش ریوایه تیکی لهوشیوهی له ئیبنو عومره وه ریوایهت کردوه.

فوقه های ئیسلام فهرموویانه: هیچ دژایه تییه که له نیوان هه دیشه کان دا نییه، چونکه ئیبنو عه بباس که راوی ئه وه هه دیشه یه که نویژنی نه کردوه، ئه وکاته له ناو ههره دا له گه ل پیغه مبه ر نه بووه، ئه وه هه دیشه که «وه کوو ئیبنو هه جهر ده لئ» جاریک ئیساناد ده دا بۆلای ئوسامه وه جاریک بۆلای «الفضل» ی برای، و پرای ئه وه ش «الفضل» له ناو که عبه دا له گه لیان نه بووه، به لام بیلال که نه قلئ ئه وه هه دیشه ی کردوه: که ئیثباتی نویژکردنه که ی تیدایه، ئه وه له خزمهت پیغه مبه ر دا بووه. که وابوو ده بی هه دیشه ی ئیبنو عومره که له بیلاله وه ریوایه تی ده کا پیشی بخه ین له بهر دوو هو:

یه که م: ئه وه «مثبت» وه زیده زانیاری له گه ل دایه، هه موو کاتی که یش نه وه ی «مثبت» بی پیش ئه وه ده که وئ که «نافی» یه.

دووه م: ریوایه تی بیلال هه لقولای بینین و موشاهه ده بووه، چونکه خوئ له ته که پیغه مبه ردا بووه له ناو که عبه دا، به لام ریوایه تی ئیبنو عه بباس وه کوو زانیمان پشتی به ستوو به نه قل و گیرانه وه نه که دیتن و موشاهه ده. ئه وه تا ئیبنو عه بباس جاریک هه دیشه که له ئوسامه وه نه قل ده کاو جاریکی دی له «الفضل» ی برایه وه ده یگیرته وه، و پرای ئه وه ش «الفضل» له گه ل پیغه مبه ر نه بووه.

ئیمامی نه وه ی ده فهرموئ: زانیانی عیلمی هه دیث له سه ر ئه وه کوکن که ریوایه تی بیلال وه رده گیرئ. چونکه ریوایه تی ئیثباتی کردنی نویژه که ده کاو زیده زانیاری له گه ل دایه پیویسته ته رجیح بدرئ^(۱).

ئیمامی شافعی و ئەبوحنەیفە و ئەحمەد و جەماوەری زانایان پێیان وایە نوێژکردن لە داخڵی کەعبەدا دروستە ئەگەر روبکاتە دیواریک لە دیوارەکانی. جا نوێژەکە فەزبێ یان سوننەت بێ فەرقی نیە. مالیک دەفەرموێ نوێژی سوننەتی موطەلق دروستە تێیدا بەلام نوێژی فەرزو نوێژی سوننەتی رەواتیب نا ^(١).

حوکمی وێنە و پەیکەر و ھەلگرتنیان:

ئەتۆ لەو پێش ئاگاداری ھەدیشەکەی بوخاری بووی، زانیت پیغمبەر ^{سیرازی} ^{سیرازی} نەچوو ناو کەعبەو ھەتا پاککرایەو لە ھەرچی تێدا بوو لەبت و صەنەم و وێنە. ئەبو داودیش لە جابیرەو ڕیوایەتی کردووە: کە پیغمبەر فەرمانی بە عومەری کوپی خەطاب کرد، ئەوکاتە عومەر لە «البطحاء» بوو فەرمانی پێکرد بچیتە ناو کەعبەو چی وێنە تێدا ھەمووی بکوژیت، پیغمبەر نەچوو ناو کەعبە تا ھەموو وێنەکان سپردانەو. بوخاریش لە «کتاب الحج» دا لە ئوسامەو ڕیوایەتی کردووە دەلی: پیغمبەر چوو ناو کەعبەو وێنە ھەرزەتی ئیبراھیمی تێدا بینی، داوای ئاوی کرد بە ئاوەکە کوژاندیەو.

ئەم ھەدیشانە تێکرا ئەو دەگەیەنن: کە پیغمبەر ^{سیرازی} ^{سیرازی} فەرمانی کرد ئەو وێنە کیشراوەی سەر دیواری کەعبە بکوژیندرینەو، سپێندانەو، وەکوو چۆن فەرمانی کرد ھەموو پەیکەرە بت و صەنەمەکان لە کابە و دەرنرین و توپردانە دەر. وادیارە پیغمبەر کاتی کە چوو ژوورەو ھەندی شۆینەوارو ئاتاری ئەو وێنە کیشراوانە سەر دیوارەکانی بینی،

داوای کرد، ئاویان بۆهینا به زهخت پاشماوهی وینهکانی سرینه وهو کراندنی.

ئهمه بۆخۆی به ئاشکرا حوکم و بریاری ئیسلام دهگهیهنێ دهبرارهی وینهگرتن و پهیکهرتاشین و وینهی موجه سهه و ناموجه سهه. با ئیستا دهقی فتوای ئیمامی نه وهوی که له شهرحی موسلیم دا نویسیویهتی راگوێزی ئیره ی بکهین. دهلێ: هاوه لائمان له فوقه های شافیعی فهرموویانه: ره سمکردنی حه یوانات حه رامه، «زۆر حه رامه» له تاوانه گه وره کانه، چونکه هه ره شه ی له سه ر کراوه، له فهرموده کانی پیغه مبه ر ^{سید محمد} ^{مکرم} هه ره شه ی توندو تیژ له وانه کراوه: که ئه وکاره ده که ن، جاره سمکردنه که بۆ شیواندن و سوکایه تی پئی کردنی بئی یان به مه به ستی تر بئی.

به هه موو شیویه که ره سمکردن و پهیکه ر تاشین حه رامه چونکه لاسایی کردنه وهی خودای تیدا یه بۆخه لق کردن، ئه مجار وینه دروستکردنه که له سه ر قوماش یان به ره و فهرش و راخه ر بئی، یان له سه ر دینارو دیره هم و فلس بئی یان له سه ر دیوارو قاپ و مه نجه ل و شتی وابئی. وه لێ ره سمکردنی دارو دره خت و بارو بارگنه ی حوشترو شتی تر: که وینه ی گیانه به ری تیدا نه بن، ئه وه حه رام نییه. ئهمه حوکم و بریاری شه رعه ده براره ی ره سمکردن و وینه کیشان. به لام حوکمی کپین و هه لگرتنی کالایه ک که وینه ی حه یوانی تیدا کی شرابئی ئه وه ئه گه ر به دیواردا هه لئاسه رابوو یان قوماش بوو له به ر بکری، یان میزه ر بوو یان هه رشتیکی تر که به پرواله ت نیشانه ی سوکایه تی پیکردنیان نه بوو، ئه وه حه رامه. ئه گه ر له سه ر راخه رو شتی وا بوو پئی لئ دهن درا یان کرابوو به به رگی سه رین و شتی وا و به پرواله ت سوکایه تی پیکردنیانی تیدا بوو ئه وه حه رام نیه. ماوه ته وه بزانی ن ئاخۆ وینه و ره سمیکی له و جوړه ده بنه

ھۆى ئەۋەى فرىشتەى رەھمەت رولەۋ مالە نەكەن كە ئەۋجۆرە وینانەى تىداین؟ ئەۋە باسېكى ترە خۇدا ياربى لەمەۋداۋ رونى دەكەینەۋە.

ھېچ جوداۋازىى نىيە لەنىۋان رەسمىك سىبەرى ھەبى ۋ رەسمىك سىبەرى نەبى. ئەمجار نەۋەۋى كۆتايى بەپراى خۆى دىنى ۋ دەفەرەمۆى: ئەمە پوختەى مەزھەبى ئىمەيە لەم مەسەلەيەدا. ھەربەم مانايە جەماۋەرى فوقەھى صەحابەۋ تابىعین ۋ زانايانى دۋا ئەۋان فتۋايان داۋە، ھەروا مەزھەبى ئىمام مالىك ۋ «الثورى» ۋ ئەبۋ حەنەفە ۋ ھى ترىشە. ھەندى لەزانايانى ئىسلام فەرەمۋىيەنە: ئەۋەى نەھى لى كراۋە لەرەسم رەسمىكە قەبارەۋ سىبەرى ھەبى، بەلام رەسمىك قەبارەۋ سىبەرى نەبى ھېچ خراپىيەكى تىدانیە. ئەمە پرايەكى بەتالەۋ ھېچ بنەمايەكى ئايىنى نىە. چۈنكە ئەۋ پەردەيەى پىغەمبەر لەۋىنەكانى نارازى بوۋ كە لەسەرى نەخشىندىراۋون وىنەكانى سىبەريان نەبوۋ كەچى بەدىتنيان نارازى بوۋ روخسارى گۆراۋ پىناخۆشبونى خۆى دەرېرى^۱.

پاشان نەۋەۋى فەرەمۋىيەتى: زانايانى ئىسلام كۆپايان ھەيە لەسەر ئەۋەى وىنە ئەگەر سىبەرى ھەبى ھەرامەۋ ۋاجبە مەنەج بىرى. مەگەر وىنەۋ پەيكەرىك منداۋ يارى پى دەكەن. ۋەكۈۋ بۈكى بچكۆلەى كچۆلەى بچۈك يارى پى دەكا، لەۋەدا روخصەت دراۋە^۲.

دەلىم: ئەمرو خەلك ئىشكالى وىنەى فوتۇغرافيان بۇ پەيداۋوۋە. كەۋتۈنە پرسىيارى ئەۋەۋە ئاخۇ وىنەى فوتۇغرافى ھۈكىمى ئەۋ وىنەۋ

۱ دمقى فەرەمۋودەكە ئىمامى موسلىم لەخاتتوۋ عائىشە رىۋايەتى كىردۈە دەلى: دخل على رسول الله وأنا متستره بقرام فيه صور. واته پەردەى تەنكەم ھەبۈۋ پەردەكان وىنەيان لەسەر نەخش كرابوۋ. فتلون وجهه ثم تناول السر فهتكه ثم قال: ان من أشد الناس عذابا يوم القيامة الذين يشبهون بخلق الله.

رەسمانەي ھەيە كە شەرىعت مەنەي كىردون؟ يان ھوكمىكى تىرى ھەيە. ھەندى لەزانايان وا لەئەيلىت و بايسى ئەو ويىنە و رەسمانەي نەو ھەيە بايسى كىردون و لەو پىيش ئامار ھەمان بۆكرد، تىگە يىشتون كە ويىنەي فۇتۇغرافى ھوكمەكەي و ھەكوو ھوكمى ويىنە كىشەي دەست نىە، چۈنكە كارى فۇتۇغرافى، پىيويستى بەكارامايى و دەست رەنگىنى نىە تا نىازى ئەو ھەي تىدەي بلىي لاسايى خەلق كىردنى خودا دەكەتەو، ويىنە گىرتنى فۇتۇغرافى پىيويستى كەي بەجولاندنى ئامىرى ويىنە گىرتنەكە ھەيە بەس، ئىتر بەھۇي ھەندى ترشەلۇكى تايىبە تىيەو، سىبەرى ويىنەكە دەگىرى. تەنەت مەندەيلىش دەتوانى ئەو كارە ئەنجەم بەد. ئەو ھەي كە ھەقىقەت و راستە ئەو ھەيە رەوانىە خۇمان ماندو بىكەين بۇ جوداوازىي نىوان جۇرى ويىنەكان پىيويستە لەو بارەو ئىحتىيات بىكەين، دەقى ھەدەشەكەش بەرەھايى ھاتووە دەيى وەرە بىرى و خۇلەفتوادانى خىرا بىپارىزىن. رۇچون و تويىزىنەو دەربارەي ھوكمى شەرىعى لەو بارەدا پىيويستى بەباس و لىكۆلىنەو ھەي دىرىژو قول ھەيە.

ئەمە دەربارەي ويىنە كىشان و رەسم كىردن و ويىنە گىرتن، ئەگىنا بۇ كىرىن و ھەلگىرتن و ھەلواسىن ئەو جوداوازىي لەنىوان ويىنەي فۇتۇغرافى و جۇرى تىرى دا نىە، خوداش بۇخۇي باشتى لى دەزانى.

و ھەي ھەرچۇنىك بى، جۇرى ويىنەكە كارىگەرى خۇي ھەيە لەسەر ھوكمەكە چ بۇ ويىنە گىرتن يان بۇ ھەلگىرتن، ئەگەر شتە ويىنە گىراو ھەكە لەوشتانە بوو تەماشا كىردنى ھەرام بوو، و ھەكوو ويىنەي ئافرەت و شتى وا، ئەو بەيى شك ھەرامە. ئەگەر ويىنە گىرتنەكە بۇ بەرژەو ھەندى و پىيويستى بوو ئەو رۇخسەتى تىدەيە. «والله اعلم».

ئەمجار ھەندى كەس ئەمىرۇ بەلايانەو سەيرە كە ويىنە كىشان و پەيكەر تاشى لەئايىنى ئىسلام دا ھەرام بىن، لەكاتىك دا دووپايەي سەرەكى و گەرەي ھونەرن لەلەي گەلەپىشكە و تەو ھەكانى سەردەم!!

نەينى سەرسۇرمانەكە لاي ئەو جۆرە كەسانە ئەوھىيە ئەوانە واگومان دەبەن و پېيان وايە ئىسلام ھاپرايە لەگەل ژىيارى خۇرئاواي ئەمرو، لەھەندى جوزئىيات دا جوداوازي ھەيە، بۆيە توشى سەرسۇرمان دەبن، دەكەونە ناو تەناقۇضەو لەكاتىك دا ئايىنى ئىسلام كەئەم دياردەو مەظاھىرەي قبول نىيەو بەھەرەمى دەزانى، ھۆكارەكەي ئەوھىيە ئىسلام مونطەلەقىكى حەضارى ترى ھەيەو سەربەخۇيەو بەھىچ كلۇجىك لەگەل «منطقات»ى ئەو ژىيارى خۇرئاوايىيە يەكدگىر نابى كە لەرىگای موھاكەمەي عەقلى صاف و بى گەردەو وەرمان گرتووە ئەوان بەلگە دەھىننەو دەیانەو پەروايى ئەو جۆرە فەننە بەسەر ئىسلام دا فەزىكەن، بلىن: مادام كارەكە فەننە، نابى ئىسلام مەنعى بكا! بەلام ئەوانە نازان، يان خۇيان نەزان دەكەن، كەبۇچەمكى فەن لەھوكمى ئىسلامى مەعنايەكى تر ھەيە جىاوازه لەم مەعنايەي ئىمە لەفەلسەفەو ژىارىكەو پىمان گەشتووە ھىچ پەيوەندى بەعەقىدەي ئىمەو نىيە.

۲- مەھوۋەرى و حىجابەي كەعبە:

بەگوڧرەي ئەو حەدىث و ماجەرەيەي باسماں كرد دەربارەي ئەوھى پېغەمبەر كلىلەكانى كەعبەي تەسلىم بەعوسمانى كوپرى طەلحە كردەو پىي فەرموو بۇ ھەتاھەتايى كلىلەكان وەربگرەو ئەو ئەرك و وەظىفەي ھى ئىوھىيە «مەبەستى بنەمالەي «عبدالدار» و بنەمالەي شەيبەيە» ستەمكار نەبى كەسى تر لىتان وەرناگرىتەو. لەسەر ئەم بناغەيە زوربەي زانايانى ئىسلام فەرموويانە دروست نىيە بۆھىچ كەس كە حىجابەو مەھوۋرىتى كەعبە لەوبنەمالەيە داگىر بكا تا رۆژى قىامەت. نەوھوى نەقل لەقاضى عەياضەو دەكاو دەفەرموئ: ئەو دامەزراندن و خستەنە ئەستوى ئەو ئەركەيە بۇ ئەو بنەمالەيە راستەوخۇ لەلايەن پېغەمبەرەو ئەو ئەرك و سەروەرىيەيان پىدراو، بەردەوام ئەوكارە نەو

دوا نه وه له نه ستوی ئه وان دایه بو هه تا هه تایه، کهس بو ی نییه لیان بستینته وه یان بی بی به هاو به شیان مادام ئه وان هه بن و گونجاو بن بو ئه و کاره! ده لیم ئه و وه وظیفه تا ئه مړو له ده ست ئه وان دایه به گویره ی فرموده که ی پیغمبر ﷺ ئه وان پی ی هه لده ست و ئه نجامی ده دن.

۳- شکاندنی بت و صه نه م:

بیگومان دیمه نیکی شکودارو سه رنج راکیشه ئه و یارمه تی و سه رکه و تنه ی خودا به پیغمبره ی خوی به خشی، که پیغمبر ﷺ بی ترس، به راشکاوی به به رچاوی قوره یشیه کانه وه به عه صایه ک یه که یه که له وبتانه یه وه ده ژنی که به ده وری که عبه دا ریزکرا بون، به سوکایه تی پیکردنه وه به نوکی عه صاکه ی لی ددان و ده یفه رموو: { جاء الحق وزهق الباطل جاء الحق وما یبدئ الباطل وما یعید } حق هات و به تال پوچایه وه روی به سه رچوو، حق هات به تال سه ره لده وه و گه رانه وه ی نه و نابی.

ئیبنو ئیسحاق و هی تریش ریوایه تیان کردوه ده لین هه موو بتیک به قورقوشم لای خواروی به شوینه که وه چه سپیندرا بوو بوئه وه ی نه که وئو ثابت بی. به لام که پیغمبر به عه صاکه ی تیوه ی ده ژنه ی به ره و دم یان به سه ر پاش دا تریل ده بوو ده بوو پارچه پارچه. چو وایان لی نایه و به تیوه ژهنی پیغمبر ناشکین و ناکه ونه خوار؟! ئه وه خودا زه برو زهنگو جه به روت و سه ره قی قوریشی و هر گه راندوه به ملکه چی و زه لیلی و بیده سه لاتی، هه موو مه که و دانیشنه که ی والی کردوه به پیر ئایینی تازه وه بین ملکه چی ئه و حق و راستیه بن که ئه و دینه هیناویه تی و بانگه وازی بوده کا.

حوتهم: تیفکرین و ورد بوونه وه لهوتاری پیغمبر (درودی خوی لهسهرین) لهروژی فته دا:

ئیسـتا ... ئەو هـتا مـهـکـه، ئەو شـارهـی پـیش هـهـشت سـاڵ پـیـغـمـبـەر بهـناچارایی جـیی هـیـشت، ئەو هـتا لهـژیر دهـستی ئەو دایه، دانـیـشتـوانـی هـمـوـو مـلـکـهـچ و بـرـوا هـاـوـر بهـ پـهـیـام و هـیـدایهـتی. ئەو هـتا هـمـوـو ئەو قـوـرهـیـشـیه سـهـر رـهـقـانـهـی لهـو پـیش و زـۆر لهـمـیژ دـوژـمـایهـتـیاـن کـردـبوـو، جـۆـرهـها سـزاو نـاـرـهـهـتـیاـن پـی چـهـشـتـبوـو ئەـوـاعـی دـرـوـو دـهـلـهـسـهـو بوختـانـیاـن بـۆ هـهـلـهـسـتـبوـو، ئیـسـتا وـا لهـدـهـوـری پـیـغـمـبـەر بهـمـلـکـهـچی و بـیـدهـنگـی بهـخـوشـوع و خـضـوعـهـو گـوـیـچـکـهـیاـن کـلـۆـر و سـهـریـان نـزم کـردـوه چـاـوهـپـوانـن پـیـغـمـبـەر ئەـمـرۆ چـیاـن پـی دـهـلـی و چ بـرـیاـریـک دـهـرـبـارهـیاـن دـهـرـدـهـکا؟!

بـیـگـومان پـیش هـمـوـو شـتـیـک پـیـغـمـبـەر دـهـبی شـوـکـرو سـوـپـاسـی خـودا بـکا، کـه یـارـمـهـتی داـوهـو سـهـری خـسـتـوـوهـو وادهـی خـوی بـۆ بهـندهـی بهـجـی هـیـناـوه. بـۆـیه بهـم جـۆـره دهـستی کـرد بهـوتـاره مـیژـویـهـکـهـی و فـهـرمـوـی: { لا إله إلا الله وحده لا شريك له صدق وعده، ونصر عبده، وهزم الأحزاب وحده } ئەـمـجار پـیـویـسته لهـبـهـر دـهـم قـوـرهـیـش و هـمـوـو خـهـلـکی دا، ئەـوه رابـگـهـیهـنـی کۆـمـهـلـگـهـی ئیـسـلامـی چـیهـو ئـاـرـم و شـیـکارـی دـیاـری بـکا، کـه بهـپـونـی و ئاـشـکـرا لهـنـایهـتی { يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ } «سورة الحجرات، ۱۳». رـهـنگ دـهـدـاـتـهـوه. ئەـی خـهـلـکـینه ئیـمه ئیـوهـمان لهـنـیـرو مـیـهـک دـروـست کـردـوه، کـردـوـمانـن بهـچـهـند نهـتـهـوه و هـۆـزو قـهـبـیـله، بـۆـنهـوهـی یهـکـتر بـناـسن و هـاـریـکارـی یهـکـتر بـکـهـن، کـیـتـان تـهـقـوا و خـودا پـهـرـستی زۆـرتـرو باـشتـرو دـلـسۆـزانـهـتر بـی ئەـوه بهـرـیـزـتـر تـانـه.

کـهـوا بـو و پـاشـماـوهـی بابـهـتی خۆـهـلـناـنهـوهـو بهـخۆـشـایـی بـون و دـیاـردـهـی رـیـزلیـنـانی سـهـر دـهـمی نهـزانـی بـخـریـته ژـیـرخـاکـی پـیـی

موسولمانانوه، ئهو داب و نهریت و مه‌ناثیره كوښ و رزيو بوگه‌نانه ژيړ خاك بكرين، شانازی كردن به‌باوك و باپيرو خوهره‌لنانه‌وه به‌نه‌ته‌وه و هوږو عه‌شيره‌ت له‌بیر بچنه‌وه، له‌خوبایی بون و ريزداری به‌بونه‌ی شيوه و زمان و نه‌ژاده‌وه بخريته زبلدانی ميژووه‌وه. ئاده‌ميزاد هه‌مويان له‌ئاده‌م كه‌وتونه‌وه و ئاده‌ميش له‌گل دروستكراوه.

بيگومان له‌م ساته‌وه‌خته‌وه سه‌رده‌می نه‌زانی و ده‌مارگیری به‌سه‌ر چو و پيچراوه‌ته‌وه، باله‌گه‌لی دا هه‌موو داب و نهریتیکی نه‌زانی به‌سه‌ر بچي و قه‌لاچو بكری، با بخريته رابردوی له‌بیركراو و به‌سه‌ر چو، با قورپه‌يش چلك و دژوینی رابردوی له‌خوی بكاته‌وه و خوی بشواو بكه‌ويته گه‌ل كاروانی ئيسلام و له‌گه‌لی دا ره‌وبكا. چونكه كاری گرنگ له‌پيشه‌و زوری پی ناچي واده‌ی پوبه‌پوبونه‌ويه و مه‌وعید له‌وييه... له‌لای تاقي كيسراو ناوچه‌رگه‌ی ولاتی روم و فتوحاتی گه‌وره‌و رزگار كهری نه‌ته‌وه چه‌وساوه‌كان و روخینه‌ری زله‌يزه‌كان. له‌م روژه به‌ولاوه مه‌كه ده‌بيته شوینی لی هه‌لاتنی ژيارو شاره‌ستانيه‌تی تازه‌و هه‌موو جيهان له‌گه‌لی دا خشلی به‌خته‌وه‌ری و مروقايه‌تی سه‌رتاسه‌ری له‌به‌ر ده‌كا. به‌لی له‌م ساته‌وه‌خته‌وه به‌كرده‌وه هه‌موو مه‌ناثیری سه‌رده‌می نه‌زانی خرايه ژيړ قاچه‌وه و زينده به‌چال كرا.

قورپه‌يش تيكره به‌يعه‌تيان به‌ پيغه‌مبه‌ر كرد له‌سه‌ر ئيسلام، له‌سه‌ر ياسای «لا فضل لعربي على عجمي إلا بالتقوى» هيچ عه‌ره‌بيك فه‌ضل و ريزی به‌سه‌ر كا براه‌کی نا عه‌ره‌ب دا نيه مه‌گه‌ر به‌هو‌ی ته‌قواو خوداپه‌رستی. ريزو گه‌وره‌ی نيه مه‌گه‌ر به‌خشلی ئيسلام، خوهره‌لنانه‌وه نيه مه‌گه‌ر له‌ريگه‌ی پابه‌ندبوون به‌ياساو نيظامی ئيسلام. له‌سه‌ر ئه‌م بنه‌مايانه‌و پابه‌ندبوون پيانه‌وه خودا جلّه‌وی فه‌رمانه‌وايي جيهانی به‌ موسولمانان به‌خشی، هه‌موو جيهانیان بو‌گه‌ردنكه‌چ بو، سه‌ره‌رزی و به‌خته‌وه‌ری سه‌رنچراكيشيان بو‌ده‌سته‌به‌ر بو!!

ئەمجار دواي ئەم سەرۋەرييە ئەتۇ پېۋىستە سەرت سورېمىنى لە
لاکە بۆگەنىك كەئەمپۇ دواي تېپەپېۋونى زياد لەچۋاردە سەدە بەسەر
لەگۆرپنانى دا دەرى دېننەۋەو بانگەشەي بۆدەكرى ئەو بۆگەنە بون
بكهين!!

**هەشتەم: بەيغەت كەردن لەگەل ئافرەتان داۋ ئەو ھوكمانەي پەيوەندن
بەوجۆرە بەيغەتەۋە:**

لېرەدا دەتوانين ئامازە بۇ ھەندى ھوكم بكهين:

۱- ھاۋبەشىكەردنى ئافرەت لەگەل پياۋدا لەسەربنەماي يەكسانى
تەۋاو «لەھەموو بەرپرسىيارىيەتيەكى ۋەھا كەپېۋىست بى موسولمان
ئەنجامى بداۋ كارى تېداپكا. بۆيە پېۋىستە لەسەر خەلىفە ۋە فرمانپەرۋاي
موسولمان كە بەيغەت ۋە ەھدو پەيمان لەئافرەتان ۋەربگىرى بەۋەي
تېبكوشتن ۋە رۆلى خۇيان بگىرن بۆ پېكەۋەنانى كۆمەلگەي ئىسلامى ۋە
ھەموو ۋەسىلە ۋەكارىكى مەشروع بگرنە بەر بۆ دروستكەردنى، ۋەكوو
چۆن ھەمان ەھدو پەيمان لەپياۋان ۋەردەگىرى. ھېچ جوداۋازى ۋە
بەرزى ۋە نزمىيەك لەنىۋانىان دا نىە.

لېرەۋە پېۋىستە لەسەر ئافرەتى موسولمان كە كاروبارى ئايىنى
خۇي فېربېئى، ۋەكوو چۆن لەسەر پياۋ پېۋىستە. ھەروا پېۋىستە لەسەر
ئافرەت، كەھەموو رېگايەكى مومكىن ۋە مەشروع ۋە ۋەا بگىرتەبەر بۆ
خۇچەكدار كەردن بەچەكى عىلم ۋە زانست ۋە ھۇشيارىيى ۋە ئاگاداربوون
بەسەر كانگاۋ شوينى دانانى پىلانى دورژمنان ۋە شىۋازى جياجيان درژى
ئىسلام ۋە موسولمانان ۋە پوچەل كەردنەۋەي پىلان ۋە نەخشە كانيان.
پېۋىستە فېرى زانست بېئى ھەتا بتوانى ئەو ۋادە ۋە ئېنانە بەجى بېئى
كەلەسەر خۇي پېۋىست كەردن ۋە پابەندى ئەو بەيغەتەبى كە خستويەتە
ئەستوى خۇي. ئاشكراۋ رونىشە كە ئافرەت ناتوانى ھېچ ئەركىك لەو

ئەركانەى سەرشانى جى بەجى بكا ئەگەر حەقائىقى ئايىنى خۇى
نەزانى و ئاگادارى فرت و فىلى بىگانەى دەوروبەرى نەبى. كەوابوو ئەو
زانستانەى پىيۈستە ئافرەت فىريان بىى زۆرو ھەمە جوړن.

۲- لەوہى بۆمان باسکردى لەچونىەتى بەيەتکردنى پىغەمبەر
لەگەل ئافرەتان، ئەوہت زانى كە بەيەتکردنەكە موصافەحەو دەست
خستنه ناو دەستى تىدانەبوو، ھەربەقسە بووہ، ئەمەش بەپىچەوانەى
بەيەتکردن لەگەل پياوان دا: كەدەست خستنه ناو دەستى تىدا بووہ.
ئەمە ئەوہ دەگەيەننى كە دروست نىە پياو دەست لە پىستى ئافرەتى
بىگانە بدا، بپروا ناكەم ھىچ راجيايىكە لەنيوان زانايانى ئىسلام دا ھەبى،
ھەموويان پىيان وايە حەرامە پياو دەستى لە ئافرەتى نامەحرەم بكەوى.
مەگەر پىيۈستى و زەرورى داخوازی ئەوہبى وەكوو دەرمانکردن و دەست
لىدانى پزىشك بۆنەخوشى كەلەشاخ ليگرتن و ددان ھەلكىشان و
ئەوجۆرە شتانه. داب و نەرىتى خوپیوہگىراو و عورفى شائىع بۆ
تۆقەکردن لەگەل ئافرەتان نابىتە بەلگەى حەلالى و پەوايى ئەو دياردەيە.
چونكە عورف و عادەت چ دەسەلاتىكى نىە بۆ گوپىنى حوكمىك كە
بەقورئان و سوننە ئابىت بووبى. عورف دەتوانى حوكمىك بگوپى: كە
لەبناغەدا لەسەر عورفىكى بلاء دامەزراى. چونكە لەراستى دا گوپانى
عورف و عادەت لەوانەيە كاريگەرى ھەبى بۆ گوپىنى ئەو حوكمە، لەم
پروہە كە حوكمىك لەسەر عورف دامەزراى، حوكمىكى مەرجدارەو
پەيوەستە بەحالىەتىكى دىياری كراو. باسەكەشمان ئەم باسەنيەو
نامانەوى چىدى لەسەرى بپوین.

۳- ئەو حەدىثانەى لەبارەى بەيەتەوہ رىوايەتكراون و ئىمە
ئامارەمان پى كردن، ئەوہ دەگەيەنن، كە دروستە گويگرتن لەقسەى
ئافرەتى بىگانە و بىستنى قسەى لەكاتى پىيۈستىداو ئافرەت دەنگى

به‌عه‌وه‌رت ناژمێردرێ. ئه‌مه‌ مه‌زه‌به‌ و رای جه‌ماوه‌ری فو‌قه‌های ئیسلامه‌ به‌شافیعیه‌کانیشه‌وه‌. بێی له‌ فو‌قه‌های حه‌نه‌فییه‌کان پێیان وایه‌: ده‌نگی ئافه‌رت بۆ پیاوی نامه‌ح‌ره‌م حه‌رامه‌و عه‌وه‌ره‌ته‌. به‌لام ئه‌وان به‌لگه‌ی لاوازیان هه‌یه‌و خۆله‌به‌ر به‌لگه‌ی به‌هێزی به‌رامبه‌ریان ناگرن و بۆر ده‌درێن به‌و حه‌دیثه‌ سه‌حیحانه‌ی ده‌رباره‌ی به‌یعه‌تی پێغه‌مبه‌ر له‌گه‌ڵ ئافه‌رت دا رێوایه‌تکراون. هه‌روا حه‌دیثی تریش.

نۆیه‌م: ئایا مه‌ککه‌ به‌زۆر فه‌تح کرا یان به‌صولح و ئاشتی؟

زانایانی سیره‌و شاره‌زایانی می‌ژوو فو‌قه‌های ئیسلام له‌م باره‌وه‌ که‌وتونه‌ راجیاییه‌وه‌، ئیمامی شافیعی و ئیمام ئه‌حمه‌دو هی تریش پێیان وایه‌ مه‌ککه‌ به‌ئاشتی فه‌تح کراوه‌و نوێنه‌ری قوریش له‌م دان‌وسانه‌دا ئه‌بوسه‌فیان بووه‌، ریککه‌وتن و مه‌رج له‌م صولحه‌دا ئه‌وه‌بووه‌ هه‌رکه‌سی بچێته‌ مالی خۆیه‌وه‌و ده‌رگا داخوا ئه‌مینه‌، که‌سیک ئیمان بێنێ و موسوڵمان بێ ئه‌مینه‌. که‌سیک بچێته‌ مالی ئه‌بو سه‌فیانه‌وه‌ ئه‌مینه‌. جگه‌ له‌شه‌ش که‌س که‌ئه‌وانه‌ خوێنیان به‌فێرۆ دراوه‌و ده‌کوژرێن. ئه‌بو حه‌نیفه‌و ئیمام مالیک پێیان وایه‌ مه‌ککه‌ به‌زۆر فه‌تح کراوه‌، به‌لگه‌شیان شیوه‌ی چوونه‌ ناوه‌وه‌ی مه‌ککه‌یه‌ له‌لایه‌ن موسوڵمانه‌کانه‌وه‌. که‌ به‌چه‌که‌وه‌و به‌شیوه‌ی ناماده‌باشی بۆشه‌پرکردن چوونه‌ ناو مه‌ککه‌وه‌.

هه‌موو زانایانی‌ش له‌سه‌ر ئه‌وه‌ یه‌کده‌نگن: که‌ پێغه‌مبه‌ر ^{سیروودی} ^{له‌شکره‌وان} له‌فه‌تحی مه‌ککه‌دا غه‌نیمه‌تی نه‌گرتوه‌و ژن و مندالی داگیرنه‌کردون و نه‌یکردون به‌ «سبایا». جا ئه‌وانه‌ی که‌ ده‌لێن به‌صولح و ئاشتی فه‌تح کراوه‌، ئه‌وه‌ هۆکاری غه‌نیمه‌ت نه‌گرتن و داگیرنه‌کردنی ژن و مندال ئاشکرایه‌. به‌لام ئه‌وانه‌ی که‌ ده‌لێن به‌زۆر فه‌تح کراوه‌و غه‌نیمه‌تیشی تیدا نه‌گیراوه‌ هۆکاره‌که‌ی ده‌گیرنه‌وه‌ بۆ تایبه‌تمه‌ندی خودی مه‌ککه‌. گوتویانه‌: ئه‌وه‌ی پێغه‌مبه‌ری مه‌نع کرد له‌وه‌ی غه‌نیمه‌ت له‌ مه‌ککه‌

بگىرئ و دابەشى بكا شتىكە و مەككە لەباقى و لاتانى ترجيا دەكاتەو،
بىگومان مەككە شارى خوداپەرستى و نوسوكە شوئنى عىبادەتى حەقە،
حەرەمى خودايە. ھەردەلئى خودا خاكى مەككەى لەسەر خەلك وەقف
كردو، بۆيە ئەبوحنەيفە و بېرئ عولەماى تر بۆئەو چو كە خانو
زەوى و زارى مەككە نافروشرىن و فروشتنيان مەمنووعە^۱.

ئەمە پوختەيك بوو دەربارەى بېرئ ئەحكام و عىبەت كە
لەرداوەكانى فەتى مەككە وەردەگىرئ و بەم ئەندازە كىفایەت دەكەين.

غەزای حەنەين

ئەم غەزايە لەمانگى شەشەلانى سالى ھەشتەمى كۆچى روى دا.
ھۆى سەرەكى ئەم غەزايە ئەوھىە: كاتىك خوداى مەزن ئەو فەتھە
گەورە و پىرۆزەى بۆ پېغەمبەرى خۆى رەخساند، قورپش دواى ئەو
ھەموو سەر رەقىيەى نوانديان گەردنكەچ بوون و مليان شوپکرد. پياو
ماقولانى ھۆزى ھەوازين و ئەقىف كەوتنە خو و ھاتوچۆكردنى يەكترى و
دلپان پىرپو بوو لەرق و كىنە بەرامبەر پېغەمبەر و موسولمانان لەئاكامى
ئەو سەرکەوتن و سەرورەيىيەى خودا بە پېغەمبەر و موسولمانانى
بەخشىبوو، ھىزىكى زۆريان كۆكردەو و خويان ئامادەكرد بۆھىرش
ھىنان بۆسەر موسولمانان. ئەوھى سەروركارى ئەم لەشكر كۆكردنەوھى
كرد، مالىكى كورپى عەوف بوو «سەرۆك ھۆزى ھەوازين». خۆى كرد
بەرەبەر و فەرماندەى سوپاكە، فەرمانى پى كردن بە خويان و مال و
سامان و ژن و منداليانەو بىن، ھاتن تاگەيشتنە شوئنىك لەنيوان
مەككە و طائف دا كەپىي دەگوترئ «ئەوطاس» لەوئ لەشكر بەزىيان
كرد. بۆيەش مالىك فەرمانى پى كردن مال و سامان و ژن و منداليان

له گه‌ل خوځان بښن تاپياوه کانيان به هيچ جوړی خه يالی هه لاتن نه کهن. بو پاريزگاری له مال و منداليان مهيدانی شهر جی نه هیلن. هه موویان برپاریان دا په لاماری پیغه مبهرو موسولمانان بدن، پیغه مبهرو ^{سیرت} ^{پیغمبر} شهشی شهشه لانی سالی هه شته می کوچی به له شکرکی دوانزه هزارکه سییه وه بهرو پویان له مه دینه دهرچوو. له شکرکه دهه زار جهنگاوهریان خه لکی مه دینه بوون دووه زاریان خه لکی مه کهه بوون ^۱.

پیغه مبهرو ^{سیرت} ^{پیغمبر} عه بدوللای کوړی نه بو حه دره دی «السمي» نارد بو ناو سوپای کافره کان بو نه وهی له ناویان دا بمینیتته وه و هوالی ته و او دهر باره ی ژماره و هیزو نیازیان بو پیغه مبهرو بهینیتته وه، عه بدوللای روپی چوه ناویانه وه و به ناویان دا گه پراو زانیاری ته و او ی هینا. له وه پینشیش بو پیغه مبهرو باسکرا بوو که صفوانی کوړی نومه ییه زړی و چه کی هه یه، پیغه مبهرو ناردی بولای «نه و ده مه موشريک بوو» دا وای لی کرد زړی و چه کی بداتی، صفوان و تبوی ثایا به زور لیم ده ستینی و داگیری ده کهن؟ پیغه مبهرو فهرموو بووی نه خه یر به نه مانه ت بمانده ری و پاشان بو ت ده گیرینه وه، صفوان سه د زړی و چه کی پیویستی پیدا ^۲.

مالیکی کوړی عه وف به له شکر هینانی پیغه مبهرو زانی، له دولی حونه یان دا پیاوه کانی خو ی ناماده و ته یار کردو به ناو کون و که له بهرو په ناو پاساری دوله که دا بلاو بوونه وه و سه نگه ریان گرت، فهرمانی پی کردن که له کاتی شه رده ست پی کردن دا هه رموویان له هه ر چوارلاوه په لاماری پیغه مبهرو هاوه لانی بدن و قه لاچویان بکه ن.

له شکرکی موسولمانه کان گه یشته دولی حونه یان و کازو کوزی به یانی به ناو دوله که دا شو پوونه وه، کاتیکیان به خو زانی گو زو گوممه ت

۱ طبقات ابن حسن. ۲۰۰م. وسیره ابن هشام.

۲- رواه ابن اسحاق بسند صحیح و رواه عن طریق ابن جریر وابن سید الناس.

لهه موولایه که وه، له په نا پاسارو که ندرو ته نگه به رو به رزو نشیوییه وه
 په لاماردان و که وتنه بهر حمله و تیر باران و شمشیر لئ وه شانندن،
 موسولمانه کان شله ژان نه سپه کانیاں هه لسله مینه وه، خه لکه که
 په رته وازه بوون، هه ریه که به لایه کداو کهس له سر کهس هه ل
 نه ده که پرایه وه! پیغمبر ﷺ که وتنه لای راستی دؤلی حونهینه وه
 هاواری له موسولمانه کان کردو فرمووی: {إِلَيَّ يَا عِبَادَ اللَّهِ أَنَا إِلَهُكَ لَا كُذِبَ
 اَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمَطْلَبِ} نهی بهنده کانی خودا بگه پرینه وه بؤلای من و له ده وری
 من کو بینه وه، من پیغمبرم و درؤی تیدانیه من کوپی عه بدو لموطه لیبم.
 نیمامی موسلیم له «العباس» وه ریوایه تی کردوه ده فرموئ من روژی
 شه پری حونهین له گه ل پیغمبردا ئاماده بوم، من و نه بوسه فیانی کوپی
 «الحارث» ی کوپی عبدالمطلب لئی جیانه بووینه وه و نه ملاو نه ولامان
 بهرنه دا، نه و روژه پیغمبر ﷺ سواری هیستره سپیه که ی بوو، که
 شه پر دامه زراو له شکری موسولمانان و له شکری کافره کان لیکیان دا،
 سه رته موسولمانه کان شله ژان و شه پرزه بوون هه لاتن، پیغمبر ﷺ
 بهرو روی کافره کان هیستره که ی تاوده داو ده چوه پیش. عه عباس ده لئ
 من لغاوی هیستره که ی پیغمبرم گرتبو بؤنه وه ی په له نه کا بؤ پیشه وه
 چون بهرو روی دوژمن، نه بوسه فیانییش ئاوزهنگی پیغمبره ی گرتبوو،
 له وکاته دا پیغمبر فرمووی نهی عه عباس! هاوار له هاوه لانی په یمانی
 ژیردره ختی «السمره» بکه، واته: هاوه لانی «بیعة الرضوان» «عه عباس
 دهنگی گه وره بوو» ده لئ به هه موو هیزی خوّم هاوارم کرد «یا اصحاب
 السمره» عه عباس ده لئ: که هاوه لانی په رته وازه بوو، گوئیان له ده نگم بوو،
 سویندم به خودا نه وه نده به گورجی و به خیرایی ده هاتن به پیر
 دهنگه که مه وه ده تگوت: که پرانه وه ی مانگایه بؤسر بیچوه که ی.
 به هه له داوان ده گه پرانه وه بؤلام و ده یانگوت: «یاالبیک، یاالبیک». هه موویان

گه پانه وه و كهوتنه شهپر له گهل كافرهكان، هوتافی جهنگاوه رانی موسولمان «يالالانصار» بوو، پیغه مبهەر ^{سیرہی} ^{سیرہی} سهرپه رشتی شهپر كهی دهكردو دهپروانییه چونییه تی بهپویه چوونی و فهرمووی ئیستا واشهر گهرم بوو، ئه مجار مشتیک ورده بهردی هه لگرتن و بهرهو روی كافرهكان هاویشتنی و پاشان فهرمووی: سویندم به خودای موحه ممهه، له شكري كوفر شكاً^١.

پهروهردگار ترسی خسته دلی موشریکه كانه وه، شكان، هه لاتن، كهسیان له سهه كهسیان هه لئه ده گه پرایه وه، موسولمانان به شوینیا نه وه راویان ده نان و لییان ده كوشتن و لییان به دیل ده گرتن، كاتیك موسولمانهكان له پراوانان و به دیل گرتنی كافرهكان گه پانه وه دیتیان به دیل گیراوانی دوزمن ریزكراون له لای پیغه مبهەر! له م غه زایه دا پیغه مبهەر ئیعلانی كرد هه ركه سیك كافرئك بكوژی و به لگهی هه بی ئه و كوشتویه تی، هه موو چهك و پیداو یستی كوژراوه كه بو بكوژه كهیه^٢.

پیبنوئیسحاق و غهیری ئه ویش ریوایه تیان كردوه له ئه نه سی كوری مالیكه وه ده لی: ئه بوطه لحه به ته نیا له روژی شهپر حونه ین دا چهك و پیداو یستی بیست كوژراوی كافرهكانی پی درا كه كوشتبونی.

ههروه ها ئیبنوئیسحاق و ئیبنو سهعد به سه نه دی سه حیح و راست ریوایه تیان كردوه، ده لی: پیغه مبهەر ئاوری دایه وه، ئوممو سولهیمی كچی «ملحان» ی بینی له گهل ئه بوطه لحه ی میردی دابوو، پیغه مبهەر ^{سیرہی} ^{سیرہی} پیی فهرموو: «ئوممو سولهیم...!» وتی به لی: به دایك و باوكه وه فیدات بم ئه ی پیغه مبهیری خودا! ئه وانه بكوژم كه له ده وروبهرت هه لدین و مهیدانی شهپر جی دین وهكو كوشتنی ئه وانه ی شهپر له دژ دهكهن؟

١ رواه مسلم، وروی نحوه باختصار البخاري ايضا. وترويه بتفصيل كل كتب السيرة.

٢ متفق عليه.

ئەممۇ سولەيم خەنجەرىكى پى بوو، ئەبۇطەلحە پىنى گوت: ئەم خەنجەرە چىيە پىتە ئەي ئوممو سولەيم! وتى: ئەو خەنجەرىكە ھەم گرتووه ئەگەر يەككە لەموشرىكەكان لىم نزيك بووه بەم خەنجەرە لىي دەدەم.

پېغەمبەر ^{سېرلاي} بەلاي ئافرەتلىك دا تىپەرى خالىدى كوپى وەلىد كوشتبوى، خەك لىي كۆبوونەو، فەرموى: ئەوچىيە؟ عەرزىان كرد ئافرەتلىكە خالىدى كوپى وەلىد كوشتبويەتى، پېغەمبەر ^{سېرلاي} بەھەندى لەوانەي لەخزمەتى دابوون فەرموى: بېرۇ بگەرە خالىدو پىنى بلى: پېغەمبەرى خودا نەھيت لى دەكا لەوہى مندال و ئافرەت و كرىكارو كۆيلە بكوژى ^۱.

مالىكى كوپى عەوف كە فەرماندەي لەشكرى موشرىكەكان بوو ھەلات و چەند كەسىكىش لەپىياوى عەشیرەتەكەي لەگەلى دا بوون، ھەلاتن تاگەيشتنە طائىف و چونە قەلایەكەوہ خویان قايم كرد. كەل و پەل و غەنیمەتلىكى زۆريان لەدوا خویان جى ھىشتبوو.

پېغەمبەر ^{سېرلاي} فەرمانى كرد ھەموو دەستكەوتەكەيان خېركردەوہ لە «الجعرانة» دا دايان ناو مەسعودى كوپى عەمرى «الغفاري» بەسەرەوہ داناو بۇخوى تەشرىفى لەگەل ھاوہلانى بەرەو طائىف كەوتە رى و دەورەي دا، ھۆزى تەقىف لەقەلەكەوہ تىرەبارانى موسولمانەكانيان دەكرد بەم ھۆيە چەند كەسىكىان لى شەھىد بوون. پېغەمبەر ^{سېرلاي} لەدەورەي طائىف مايەوہو گەمارۆكەي لەسەر ھەلنەگرت و گەمارۆ دانەكە زياد لەپانزە رۆژى خاياند، ھەندىكىش دەلین: بىست و ئەوہندە رۆژە درىژەي كىشا.

پاشان واى بەباش زانى ولاتى طائىف جى بىلى و بگەرپتەوہ. عەبدوللاي كوپى عومەر رىوايەتى كردوہ دەلى: پېغەمبەر لەناو

ھاۋەلانى دا بلاۋى كىردەۋە فەرموۋى: خۇدا پىشتىۋان بى ئىمە دەگەپىنەۋە. بىرى لە ھاۋەلانى وتيان: چۆن بەبى ئەۋەى فەتى بىكەين بگەپىنەۋە؟ پىى فەرموۋن: جائەگەر حەزتان لىيە بەردەۋام بن لەسەر شەپ، بەردەۋام بوون لەسەر شەپ، ھەندىكىان بىرىندار بوون، پىغەمبەر پىى فەرموۋن: ئىمە بەيانى دەگەپىنەۋە، ھاۋەلان پىيان خوشبوو پىغەمبەر زەردەخەنى ھاتى^۱.

جا كە پىغەمبەر ﷺ كەۋتەپى بەرەۋ مەدىنە بەھاۋەلانى فەرموۋ: بىلېن: {آيۋن، تائون، عائدون، عابدون لربنا حامدون}. ھەندى لە ھاۋەلان عەرزىان كىرد ئەى پىغەمبەرى خۇدا! دوعا لە ھۆزى ئەقىف بىكە خۇدا لەناۋيان بەرى. پىغەمبەر ﷺ فەرموۋى: {اللهم اهد ثقيفاً وات بهم} خۇدايە ھىدايەتى ھۆزى ئەقىف بەدەۋايان لى بىكە بەپىى خۇيان بىن موسولمان بىن^۲.

دەلىم دوعاكەى پىغەمبەر گىرابوۋ دۋاى ماۋەيەكى كەم شاندىان ھاتە خىزمەت پىغەمبەر لە مەدىنە بۆئەۋەى موسولمانبوۋنى ھۆزەكەيان رابگەيەنن.

دەستكەۋتى غەزاي حۈنەين و چۆنىەتى دابە شىكرى

لەلايەن پىغەمبەر ﷺ

پىغەمبەر ﷺ لە طائىفەۋە گەپرايەۋە بۆ «الجعرانة»، كە دەستكەۋتى شەپرى حۈنەينى تىدا خىركىراپوۋە ھەلگىرابوۋ. ھەموۋ ئەۋ

۱ متفق عليه.

۲ رواه ابن سعد في الطبقات، وأخرجه الترمذي في سننه وقد رواه ابن سعد عن عاصم الكلابي عن الأشهب عن الحسن.

غەنىمەتەي لەھۆزى «ھەوازىن» گىرابوو لە «الجىرانە» دا كۆكرابۆۋە،
 پېغەمبەر ^{نېرۋى} ^{مىنگۇر} لەۋى ھەموو «سەبايا» ى دابەش كرد. دوايى شاندىكى
 ھەوازىنى موسولمانبوو ھاتنە خزمەتى، داوايان لى كرد مال و ئافرەت و
 مندالى دەست بەسەراگىراويان تەسلىم بكاتەۋە. پېغەمبەر ^{نېرۋى} ^{مىنگۇر} پىيى
 فەرموون: ئىۋە دەزانن من چىم لەگەلدایە، من قسەي راست و بى پىچ و
 پەنام پى خوشە. ئىۋە يەككى لەم دووشتە ھەلبىزىرن، يان ژن و مندالتان
 دەدەينەۋە يان مال و سامانەكەتان. جا كامىانتان پى خوشە خوتان
 سەرىشك بن. ئەمەن ماۋەيەكى زۆر غەنىمەت و سەبايى ئىۋەم دابەش
 نەكرد بەھىۋاي ئەۋەي موسولمان بن، پېغەمبەر ^{نېرۋى} ^{مىنگۇر} زىاد لەپانزە روژ
 مۆلەتى دابوونى، ئەۋكاتەي لە طائىفەۋە گەراپۆۋە شاندىكەي ھەوازىن
 وتيان: ئەي پېغەمبەرى خودا! ئەتۆ ئىمەت سەرىشك كرد لەنىۋان
 خىزان و مندالەكانمان و مال و سامانمان. ھەلبەتە ئىمە ھىچ شتىك
 بەناموس و جگەر گۆشەكانمان ناگوپىنەۋە، ئىتر پېغەمبەر ^{نېرۋى} ^{مىنگۇر} لەناو
 ھاۋەلانى دا ھەلسايە سەرىپى و شوكر و سوپاسى خوداي كرد و پاشان
 فەرموۋى: موسولمانىنە! ئەمە برايانەتان لەھەلويسى پىشويان پەشىمان
 بوونەۋە و موسولمان بون، ئىستا ھاتوونە لاتان داۋاي ژن و مندالى
 خويان دەكەنەۋە، منىش پىم خوشە بىاندەنەۋە، جاھەر كەس حەز دەكا
 بابىانداتەۋە، ئەۋەي ناشىەۋى بەخۇپايى بىانداتەۋە بابەقەرز بىاندەنە
 من، لەمەودا من لەيەكەم دەسكەۋتى جەنگى تردا قەرەبوۋى
 بۆدەكەمەۋە. ھەرخىرا كۆچكەرەكان و يارىدەدەران وتيان: ئەۋەي بەشى
 ئىمەيە ئەۋا دامانەۋە بەپېغەمبەر ^{نېرۋى} ^{مىنگۇر} خوى سەرىشك بى چۇنيان
 دەداتەۋە بابيان داتەۋە. ئىمە پىمان خوشە. پېغەمبەر ^{نېرۋى} ^{مىنگۇر} فەرموۋى:
 من بەۋ شىۋە نازانم كى رازىيەۋ كى نارازىيە، باھەر كۆمەلە نوينەرىك
 دىيارىي بكاو بى تىم بگەيەننى، ھەر كۆمەلەۋ نوينەرى خوى دىيارىي كرد و

ناردىاننە خىزمەت پېغەمبەر ھەمويان رازى بوون بەگىرپانە ۋەى ژن و مندالە دەست بەسەرا گىراۋەكان بۆلاى ھەۋازىنىەكان^(۱).

پېغەمبەر ﷺ پىرسىياري لەشاندى ھەۋازىن كرد دەربارەى مالىكى كوپرى عەۋف ئاخۇ چى بەسەر ھات؟. وتيان: لەطائىفە لەناۋ ھۆزى شەقىف دايە. پىنى فەرموون ھەۋالى بدەنى ئەگەر بى خۆتەسلىم بكاو موسولمان بىى ژن و مندال و مال و سامانەكەى دەدەمەۋەو سەدحوشترىشى پى دەدەم. ئەم ھەۋالە بەمالىك راگەيەندرا، ھات بۆخىزمەت پېغەمبەر ﷺ لەنىۋان «الجعرانة» و مەككەدا بەخىزمەتى گەيشت، مال و مندال و خىزانى بۆ گىرپايەۋەو سەد حوشترىشى دايە، موسولمان بوو موسولمانبوونەكەشى زۆر رىك و پىك بوو.

پېغەمبەر ﷺ ھەندى زىادەى لەغەنىمەت و بەخشىشى تايبەت كرد بۆئەۋانەى تازە موسولمان بوون لەئەھلى مەككە ئىسلام بەباشى لەدل و دەرۋىيان دا جىگىر نەبو بوو، بۆيە ھەندى لەيارمەتىدەرەن ئەمەيان بەلاۋە ناخۇش بوو، وتيان: پېغەمبەر «خودا پاىەدارى بكا»، بەشى قورپىش دەداۋ ئىمە پاشگوى دەخا لەكاتىك دا شمشىرەكانمان ئىستاش خويىنى ئەۋانى لى دەتكى^(۲).

ئەم گلەيىيە بەپېغەمبەر گەيشتەۋە، ناردى بەدوا ئەنصارەكان دا لەشۋىنىك كەبۇيان دىيارىكراۋو لەگەلىان كۆبۆۋە، نەيەشت كەسى ترىان لەگەل دابى. ئەمجار ھەلسايە سەرپى و وتارىكى بۇدان، شوكرۋ سوپاسى خوداى كردو پاشان فەرموۋى: ئەى كۆمەلى ئەنصار! ئەو قەسەيە چىە لەئىۋەۋە پىم گەيشتۋە؟ ئەرى من نەھاتمە لاي ئىۋە

۱ رواه البخاري، ورواه الطبري والبيهقي وابن سيد الناس كلهم عن طريق ابن اسحاق

بمزید من التفصیل.

۲ متفق عليه.

لەھالەتتىكى گومپرايىدا بوون و خودا بەھۇيى مەنەۋە ھىدايەتتىكى دان؟ ئىۋە
كۆمەللىكى پەرتەۋازەۋە يەك نەگرتوۋ بوون خودا بەھۇيى مەنەۋە يەككى
خىستىن؟ ھەژارو نەدارا بوون، خودا بەھۇيى مەنەۋە دەۋلەتمەندىكى كىردىن؟
ھەرقىسەيەككى لەم جۆرەي ئاراستە دەكىردىن، ھەموويان تىكپرا دەيانگوت
بەللى وايەۋ خوداۋ پىغەمبەر فەضلى زۆريان بەسەر ئىمەۋە ھەيە. پاشان
فەرموۋى ئەرئى ئەي مەعشەرى ئەنصار ئەۋە بۇ ۋەلام نەدەنەۋە؟ وتيان
ۋەلامى چىت بەدەينەۋە ئەي پىغەمبەرى خودا؟ فەضلى و مەنەت بۇخوداۋ
پىغەمبەرەكەيەتتىكى، ھىچمان نىيە بىللىن. پىغەمبەر فەرموۋى: بەللى ئەگەر
ھەزەتان لى بى دەتۋانن بلىن: ئەگەر بىللىن ۋەللاھى راست دەكەن
ۋەللاھى راستە. دەتۋانن بلىن: ھاتىيەلامان بەدرو خرابويە لەلايەن
خەلگەۋە ئىمە پىمان باۋەر كىردى، دەريان كىردىۋوۋى ئىمە يارمەتيمان
داي، راۋەدو نرابوۋى ئىمە تۆمان ھەۋاندەۋە. سەلت و بىلەن ۋە غەمبار
بوۋى، دىلخۇشيمان دايەۋە، دوۋبارە دەنگيان ھەلپرى و ھاۋاريان كىردى:
فەضلى و مەنەت بۇخوداۋ بۇ پىغەمبەرە بەسەر ئىمەۋە.

ئەمجار پىغەمبەر ^{ئىسمى بىلەن} دىرئىژەي بەۋتارەكەيى داۋ فەرموۋى: ئەي
كۆمەللى ئەنصار! ئەۋە چىتان لەدلى خۇتان گىرتوۋە؟ چى واي لى
كىردون لەبەر خاترى دونىايى بى بەقا لەدلى خۇتان دا شتىكى ئاۋا
دروست بىكەن؟ ئەۋە ئىۋە بەۋە دىلگران بوون، كەبەھەندى پىرو پىتالى
دونىايى تاقىمىكەم دىلخۇش كىردەۋە، بۇئەۋەي ئىمان و باۋەر لەدلىان دا
دابمەزى، دىنيام لەۋەي كەبىرو باۋەر پى ئىۋە دامەزراۋە ۋە چەسپاۋەۋە
ئىۋەم بەئايىنى خۇتان سىپاردەۋە.

ئەۋە ئىۋە بەۋە پارى نەبىن ئەي كۆمەللى ئەنصار كەكەسانى دىكە
دىنارو درەم و مەرو مەلەت بىبەنەۋە بۇمەلەۋەيان و ئىۋە پەزەمەندىي
خوداۋ پىغەمبەر لەگەل خۇتان بىبەنەۋە بۇمەلەۋە؟ سۈيىندەم بەخودا

ئەوھى ئىوھ دەيبەنەوھ زۆر باشتەر لەوھى ئەوان دەيبەنەوھ. سویندم بەو
كەسەى گيانى موحەممەدى بەدەستە ئەگەر كوچكردن نەبوايە من يەكك
دەبوم لەئىوھى ئەنصارو خوّم بەيەكك لەئىوھ حىساب دەکرد. ئەگەر
هەموو خەلك بەريگايەك دا بېروا، بەشيوئكدا بېرۆن و ئەنصار بەريگايەكى
تردا بېرۆن، ئەمن دەكەومەگەل ئەنصارەكان و بەرييازى ئەوان دا دەپۆم.
ئىوھ دوامن، دەكەونە حالەتى «اثره» و خوويستى و خوپەرستىيەوھ،
كەسانىك پەيدا دەبن بەرژەوھندى خويان پيش دەخەن، ئىوھ لەسەر
حالەتى «ئيثار» و خوئەويستى خوئان بەردەوام بن. تا لەسەر حەوزى
كەوتەر بەيەك دەگەينەوھ، توشم دەبنەوھ، خودايە پرحم بەئەنصار بكە،
پرحم بەكوپرەكانيان بكە، پرحم بەكوپرى كوپرەكانيان بكە.

ئيتەر هەموو ئامادەبوان دەستيان كرد بەگريان، ئەوئەندە فرمىسكيان
رشتن هەتا ريشيان تەربوو، بەيكەدەنگ ھاواريان كردو وتيان رازين
خوداو پيښه مېر بەشمان بن و هيچى ترمان ناوئ.

هەندئ لەعەرەبە سارانشينەكان كەوتنە دواى پيښه مېرو داواى
زياتريان دەکرد بيانداتئ، ئەوئەنديان پالەپەستۆ لئى كردو تەنگيان پئ
هەلچنى ناچاريان كرد بەبن درەختيكي سومپەدا بېروا ريديەكەى لەلقى
درەختهكە گيرا، روى كرده خەلكەكە فەرمووى: خەلكينە ريديەكەم پئ
بدەنەوھ سویندم بەخودا ئەگەر بەئەندازەى ژمارەى درەختى كيوى
توھامە ئازەلى دەستكەوتم لابی هەموويتان بەسەردا دابەش دەكەم، ئىوھ
قەت منتان دەست ناكەوئ رژدو چروك بم، يان درۆزن بم يان ترسنوك
«رواه البخاري». ئەى خەلكينە وەللأهى بەشى من لەدەستكەوت تەنها
پينجيەكە ئەويش بەسەر ئىوھدا تەوزيع دەبيتەوھ. پياويكى عەرەبى
دەشتەكى توش بوو بەهەموو هيژى لكى عەباكەى راكيشا لەوكاتەدا
عەبايەكى نەجرانى ئەستورى لەبەردابوو «قەراخى عەباكە لاملى
روشانندو ئازارى پئگەيانندو پيى گوت: فەرمان بكە لەمالى لەژيەر

دهستت دایه و هی خودایه بهشم بدهن، پیغه مبه ر ئاوری لی دایه وه و زهرده خه نه یه کی هاتی، پاشان فره مان ی کرد به شی بدریتی^(۱).

ئیبنو ئیسحاق ده لی: پاشان پیغه مبه ر^{سیرتی} له «الجعرانة» وه ئیحرامی به عه مره به ست ته شریفی عه مره ی کرد که لی بو وه گه رایه وه بو مه دینه و «عتاب» ی کو پی ئوسهیدی به سه ر مه که وه دانا.

په ندو ئاموژگاری:

غه زای حونه ی به ده رسیکی بواری بیرو باوه ری ئیسلامی ده ژمی ردی و به ر چاو گرتنی یاسای ئه سباب و موسه به باتی له خو گرته وه و له جو ری ده رس و وانه ی غه زای به دره، به لکو و ته واو که ری ئه وه. جائه گه ر روداوی غه زای به در ئه وه ی سه لماند به موسلمانان که که می ژماره یان چ رۆلکی زیانبه خشانه ی نیه به رامبه ر زرویی دوژمنانیان به مه رجی صابرو خودا په رست بن، ئه وه غه زای حونه ی ئه وه ی پی سه لماندن که زوری ژماره یان دووباره سود ئامیز نابی ئه گه ر سه برو خو گرو ته قوا کار نه بن!! جاوه کوو ئایه تی قورئان نازل بوون بوچه سپاندنی وه رگرتنی عیبه رت له روداوی به در له هه مان کات دا ئایه تی قورئان نازل بوون بو چه سپاندنی ئه وه که پیویسته عیبه رت له غه زای حونه ی وه ربگرن وه کوو غه زای به در، ئه م له رویه که وه و ئه و له رویه که وه، موسولمانه کان له غه زای به دردا که متر بوون له ژماره ی دوژمنانیان له به رامبه ر دوژمن دا، له گه ل ئه وه ش دا که می ژماره زیانی لی نه دان چونکه موسولمانه تی و بو خودا چارانیان به راستی بو و وه لائو خوشه ویستیان بو خودا و پیغه مبه ری خودا زور به هیزو پته و بو،

موسولمانهكان له غهزای حونهین دا ژمارهیان له هه موو ژماره ی
له شکره کانی شه پره کانی له وه پیشیان زیاتر بوو، له هیچ غهزایه ک دا
له وه پیش ژماره یان نه گه یشتو ته نهو ژماره یه، له گه ل نه وه ش دا زوری
ژماره ی سودی پی نه گه یانندن، چونکه جه ماوهره به شداربووه که هیشتا
ئیمان له ناخیان دا جیگیر نه بو بوو، مانای ئیسلام له قولایی دلایان دا
خوی نه چه سپانده بوو.

بیگومان نهو جه ماوهره تازه موسولمانبوو، به چه ستهو به شیوه پالی
دابوه سوپای ئیسلام، هیشتا دونیاویستی و ههواو ئارهزو سه رودلی
گرتبون و هیشتا له ناخیانه وه ملکه چی به نده کانی ئایین نه بو بوون،
حوببی شه هیدبون و جیهاد له دل و دهرونیان دا نه پرسکا بوو
جیگیر نه بو بوو. ئیتر زوری جه ستهو شیوه چ کاریگه ریه کی هه یه
له سه رکه وتن و بالادهستی دا.

بویه نهو جه ماوهره زۆره ی هاو به شییان له غهزای حونهین دا کرد،
خویان نه گرت و په رته وازه بون و هه ریه که یان به لایه ک دا پاشه وپاش
هه لاتن و خویان کوتا بو که ندرو شیوو په ناپاساری ناو دولی حونهین.
هه رله گه ل که مین و سه نگه ر گرتووه کانی دوژمن لییان راپه رین شه ژان و
سه ریان لی شیواو ده ستیان پی نه کرایه وهو قاچان دیان. ته نانه ت
سیبهری نهو هه له ع و ترس و له رزه سه رته تا خوی هاو یشته ناو دل و
ده روونی زۆریک له موسولمانه راسته قینه کانیش!!

به لام زوری نه خایاند، هه رله گه ل موهاجیرین و نه نصاره کان گوئیان
له بانگه وازی پیغمبهر بوو: که بانگی ده کردن بو خوگری و هه لمه ت
بردن و گردبوونه وه له ده وری پیغمبهر، گه رانه وه بولای پیغمبهر و
له ده وری گردبوونه وه که و تنه شه ریکی مه ردانه و دوژمن به زینه وه، باری
شه پره که یان گوپی و لاته رازوی لاسه نگیان راست کرده وه. نه مانه ی

گه پانه وه بۆلای پیغه مبهرو ئه و سهروه ریپانه یان تو مارکرد، ژماره یان له دووسه د جهنگاوهر تیپه پ نه ده بوو!!

وه لئ به دل سوژی و وره به رزی ئه و دوو سه د جهنگاوهره له موهاجیرین و نه نصار، سه رکه و تن و بالادهستی له گۆره پانی شه پدا هاته وه دهست موسولمانه کان و دلایان ئارامی گرت و داسه کنا و خودای بالادهست دوژمنی سه ر سه ختی موسولمانانی به خراپترین شیوه شکاند، ئه مه دوا ی ئه وه ی له سه ره تا وه ژماره ی له شکری موسولمانان دوا زده هه زار که س بوو، به لام ئه م زۆری ژماره یه چ سو دیکی پی نه دان و سه ره تا ئه وشکانه یان توشبوو که توشیان بوو. قورئانی پیرو ز وینه ی ئه و شه پره مان بو ده کیشتی و ده فهرموی: {وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كُرُوكُمْ فَلَمْ تَغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَصَافَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحَبَتْ ثُمَّ وَابَسَ مُذِيرِينَ، ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ، ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} «سورة التوبة، ۲۵-۲۷». ئیستا ئه و حوکم و په ندو ئاموژگاریپانه ی له م غه زایه و هره ده گیرین رو نیان ده که ی نه وه.

۱. بلا و کردنه وه ی هه والگرو جاسوس به نا و دوژمن دا بو زانیسی چۆنیه تی و چه نحه یه تی دوژمن و بارو دۆخ و وه زعو حالیان:

له وه پییش ئاماژه مان بو ئه وه کرد که ئه وه کاریکی ره وایه، به لکوو ئه گه ر پیویستی کرد واجبه و ده بی ئه نجام بدری. پیغه مبه ر ^{په ویدی} ^{مشکوکین} له م غه زایه دا به کرده وه ئه نجامی دا وه، ئه وه بوو عه بدوللای کوپی ئه بو چه دره دی ئه سه له می نارد بو ئه وه ی هه والی دوژمنی بو یینی، به وردی له ژماره ی شه پرکه ران و چه ک و سیلاح و نیازو مه به ستیان ئاگا داری بکا، له م باره وه هیه خیلاف و راجیاییه ک له نا و فو قه های ئیسلام نیه.

۲. دروستە بۇ ئىمام كەچەك و پىداۋىستى شەر لە ناموسولمانان وەر بگرى بۇ شەر كىرەن لە گەل دوزمنى موسولمانان:

ھەرچى پىداۋىستى شەر جەنگ بى لەچەك و تفاق و دراو وەرمان و شتى تر دروستە بەئەمانەت يان بەكپرىن يان بەخۇپرايى لە ناموسولمان وەر بگرى بۇ شەرى دوزمن. پىغەمبەر بەفيعلى لەم غەزايەدا چەك و پىداۋىستى لەصەفوانى كوپرى ئومەيىيە «كە ئەوكاتە موشريك بوو» وەرگرت. ئەمە دەچىتە چوارچىوھى عەموومى حوكمى وەرگرتنى يارمەتى لە ناموسولمان. لەكاتى تەعليقدانمان لەبارەى غەزاي ئوحدوھە ئەم باسەمان رون كردهوھ. ئىستا بۆت دەر كەوتوھە كە ئىستيعانە كىردن بەكافر دابەش دەبى بۇ دوو جۆر:

جۆرى يەكەم: يارمەتى وەرگرتن و داواى كۆمەكى لەئەشخاصى ناموسولمان بۆئەوھى بىنە ھاوكارىان بۆشەپ كىردن دژى كافران. قسە كىردن دەر بارەى ئەم حوكمە لەباسى غەزاي ئوحدوھە تىپەپرى و لەوى گوتمان ئەوھە دروست و پەوايە بەمەرجىك پىويىستى ھەبى و موسولمانەكان دۇنيابىن لەپراستى و دۇسۇزى و ئەمىنى ئەو ناموسولمانانەى دەبنە ھارىكارىان و شان بەشانى ئەوان شەپدەكەن.

جۆرى دووھەم: ئىستيعانە بەھەندى چەك و تفاقى ناموسولمان لەمەدا ھىچ راجىايىيەك نىو ھەموو فوقەھا ھاوپان: كەئەوھە دروستە، بەمەرجىك سوكاىيەتى تىدانەبى بۆموسولمانان و كەرامەت يان پىي نەپوشى. ھەروا نەبىتە ھۆكارى ئەوھى موسولمانان كىش بكا بۆئەوھى بكەونە ژىر دەسلەلاتى ناموسولمانەوھ، يان وايان لى بكا واز لەھەندى ئەركى پىويىستى سەر شان يان بىنن فەرزە ئايىنييەكان يان پاشگوئى بخەن. ئەتۇ ئەوھش دەزانى كەصەفوانى كوپرى ئومەيىيە ئەوكاتەى چەك و پىداۋىستى

جەنگى بەئەمانەت دا بەپېغمبەر ^{سېرى} ^{پېغمبەر} لەپەلەي بالا دەستى دا نەبوو لاوازو بى دەسلەت بوو، پېغمبەر ^{سېرى} ^{پېغمبەر} لەپەلە بالا دەستى دا بوو ^(۱).

۳- بویری و نازایەتى پېغمبەر لەشەردا:

ئەتۆ وینەیهکی ناوازه و سەر سۆرھینەردەبىنى کاتیک بیر لەبویری و نازایەتى پېغمبەر ^{سېرى} ^{پېغمبەر} دەکەیهو، لەوکاتەدا جەماوەرى سوپای ئىسلام لەسەرەتای دەست پیکردنى شەرى حونەین دا توشى شەپزەیی و شلەژان و هەلاتن و خوشاردنەو هاتن، لەمەیدانى شەردا تەنها پېغمبەر لەناو ئاپۆرای دۆژمن دا مابوو، لەهەموو لایەکەو کەمىنى دۆژمن دەوریان دابوو، لەو ئاگر بارانەدا خۆی راگرت و نەلەرزى و نەبەزى، وەکوو کىوى پتەو چەسپى، کاریگەرى ئەم خۆراگرى و نازایەتییە پەلى ھاویشت بۆناو دل و دەرونى ھاوئە هەلاتووەکانى و وایان لى هات بەورەیهکی بەرزەو بەگەپنەو بۆلای پېغمبەر و شەپکە بەرنەو!!

ئىبنو کەئیر لەشیکردنەوى غەزای حونەین دا دەلى:

«وتم: بەراستى ئەمە ئەوپەرى نازایەتى و مەردایەتییە، ئەو لەو پۆژەدا لەناو پراستى گەمارۆی دۆژمن دابوو، سوپای شکاوو پەرتەوازه بوو، لەهەموو لایەکەو مەرگ ددانى لى جپرکردۆتەو، بەتاقەسوارە سواری هیستىک بوو، خیرا نییە بۆ پۆیشتن، نەبەکەلکی هەلاتن دى نەبەکارى هیرش بردن دى. وپرای ئەو شەپستەرەکی هەلینگ دەدا بەرەو روى دۆژمن و بەدەنگى بەرز ھاواردەکا دەلى من پېغمبەر و درۆی تیدانیە! بۆئەوى ئەوانەى نایناسن بیناسن «صەلات و سەلامى خودای لى بى». ئەمە هەمووی لەبەتمانە بەخودا و پشت بەستن بەخودا و دنیایى لەسەرکەوتنى و تەواوکردنى پەيامى

پېرۆزى و بالا دده سستېوونى ئايىنه كەي به سەر هه موو ئايىنه كان دا
سەرچاوه ي هه لگرتېوو».

۴. دەرچوونى ئافرەت له گەل پياوان دا بۆ جيهاد:

هاوبه شىكرى ئافرەت و دەرچوونى بۆ جيهاد به مه به ستي
دەرمانكرى بريندارو ئاودان به تينوان كاري لهو جوړه له صه حى
سوننه تى پېغه مېهر دا چه سپاوه و له چهند غەزايه ك دا به شداريكرى
ريوايه تىكراره و سه لميندراوه، به لام دەرچوونى ئافرەت بۆ جيهاد
به مه به ستي شەر كردن نه وه له سوننه تى پېغه مېهر دا ريوايه تى نه كراوه،
هه رچهنده ئيمامى بوخارى له صه حىكه كى دا، له كيتابى جيهاد دا
«باب» يكي جياكرى دوتوه عينوانى بۆداناوه بهم شيوه «باب غزو النساء
مع الرجال». وهلى نه وه حەديثانه ي بۆنهم بابە ي هينان هيجيان نه وه
ناگه يهن: كه به فيعلى ئافرەت به شدارى شەرى كرى بۆ له گەل پياوان دا
دژى كافران. ئيبنو حەجرى عسقلانى دهلى: من لهو باره وه هيج
شتيكم نه بينيوه. واته فرموده يه كى پېغه مېهر نه ديوه ته صريح به وه
بكا ئافرەت له غەزاكان دا شان به شانى پياو شەرى كرى^۱.

نه وه يش كه فوقه ها باسيان كرده دەر ياره ي دەرچوونى ئافرەت
بۆشەر، نه وه بۆنه و حاله ته يه دوژمن په لامارى ولا تى ئيسلام بدا،
نه وكاته واجب له سەر هه موو دانىشتوانه كەي به پياوو ئافرەت وه شەر
له گەل دوژمن بكه و داگيركه به پاش دا بشكىنن، نه مه نه گەر
له ئافرەت هه كان چاوه پروان ده كرا ده توانن ديفاع بكه و خوږابگرن، نه گينا
نه وكاته ش ريگا نادري ئافرەت هاوبه شى شەر بكا^۲ نه وه خه نجه ره ي به

۱ فتح الباري ۴۵/۲.

۲ بروانه مغنى المحتاج ۴/۲۱۹.

ئوممۇ سولەيم بوو، ئەو تەنھا بۇ دىفاع كىردن لەخۇى ھەلى گىرتىبوو
وھكوو خۇى وتى.

بەم بۇنەو ۋە ھەدىشەى كە بوخارى و ھى تىرىش لەخاتو عائىشەو ۋە
رىوايەتەيان كىردوون: كە گوايە داواى ئىزنى لەپېغەمبەر كىردو ۋە رىگاي
بدا بچى بۇ غەزاو پېغەمبەرىش فەرموويەتى: «جھادكن الحج» جىھادى
ئىو ھەجكردنە. ئەو دەبى وای ئاراستە بکەين بلىن: مەبەستى خاتو
عائىشە (پەزای خودای لى بى) بەشدارىكىردن لەشەر بوو ۋە نەك ئامادە
بوون بۇ تەداوى و دەرمانكىردن ۋە جوړە شتانه چونكە ئامادەبوونى
ئافرەت لە غەزادا بوئەو جوړە خزمەتانه مەشروع و پەوايە بەكوپرای
فوقەھاو زانايانى ئىسلام، ئەگەر مەرجهكانى ھاتنەدى. ھەرچۇنىك بى
دەرچوونى ئافرەت بۇ جىھادو بەمەبەستى شەپكىردن پىويستە بەتەواوى
داپۇشراو و خۇپارىزبى دەرچوونەكەشى پىويست بى، ئەگەر دەرچوونى
پىويست نەبوو يان دەرچوونەكەى لەوانە بوو بىخاتە ناو شتى ھەرام و
نەشیاو بۇمەكانەتى ئافرەت، ئەو نەبى بچى و نەبى رىگاي پى بدرى.

گىرنگ ئەو ۋەيە ئەتۇ بزانى كە ئەھكامى ئىسلامى ھەندىكىان
پەيوەستىن بەھەندىكىانەو، نەبى بەگوپىرەى ھەواو ئارەزوو بەھوى چەند
ھۆكارىكەو ھەلبىرئاردنى ھۆكمىك و پىشتىگوئى خىستنى ھۆكم و
واجباتىكى تىرى پەيوەست بەھەمان شتەو پەپىرەو بىكرى پەچاوكىردنى
كارىكى لەجوړە بەبى گومان نمونەى وىنەيەكە كە قورئان ئامازەى
پىدەكاو دەفەرموى: {أَتُؤْمِنُونَ بِغُضِّ الْكِتَابِ وَتُكْفُرُونَ بِغُضِّ لَمَّا جَزَاء مَنْ
يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} «سورة البقرة، ۸۵».

بەراستى فەرت و فېلىكى ناشىرىنە لەنايىنى خودا ئەنجام دەدرى
كەھەندى كەس پەناى بۇدەبەن، بۇمەبەستىكى پوچى دونيايى كاتىك

داوایان لئ دھکری فتوایه هه لکړینن دهچن هه رچی قهیدو شروطی به رچاو گیراو هه یه وه لایان دهنین و هه رچی دهقی ته واکهرو په یوه ست هه ن به مه وزوعه که دایانقرتینن تاوای لئ دهکن به رگیکی شهرعی به نارهوا به به رفتواکه دا دهکن بوئه وهی به دلی جهنابی کار به دهست و قسه رویشته ووه کان بی، ناین دهگوږن بو په زامه ندی هه ندی کهس، خودا له خوین دهره نجینن بو دلخوشتی نه م و نه و.

٥. کوشتنی ئافرهت و مندال و کریکارو کوپله له غه زادا یاساغه:

بېگومان وه کوو له فهرموودهی صهحیح دا هاتوه: پیغه مبه ر کاتیک نه و ئافره تهی بینى که خالیدی کوپی وه لید کوشتبووی، یه کسه ر فهرمانی دهرکرد به وهی کوشتنی ئافرهت و مندال و کریکارو کوپله حهرامه، نه و حوکمه چه سپاوه و هیچ کهس له فوقه هاو زانایان شتیکی موخالیفی نه وه یان دیکر نه کردوه.

به لام نه گهر نه مانه له شه پدا هاوبه شى شه پرکه رانی کوفریان دهرکردو شه پریان دژى موسولمان دهرکردو هیرشیان دهینا نه وه دهکوژین، نه گهر له حاله تی هه لاتن و پاشه کشه دا بوون نه وه حهرامه بکوژین.

هه روه ها نه گهر ئافرهت و مندالیان کردبوون به مه تال و هیرشیان دهینا و نه ده تواندرا هیرشه که یان بشکیندری مه گهر به کوشتنی نه و ئافرهت و مندالانه نه بی، نه وه کوشتنیان دروسته به کورتی پیویسته سه رکرده و فهرمان په وای موسولمان له م جوړه حالانه دا چی به مه صله حهت و به رژه وه ندی بزانی نه وه بکا^١.

۶. ھۆكۈمى كەلۈ پەلى كوزراۋ:

لەۋەپىش و تمان پىغەمبەر ﷺ لەم غەزايەدا ئىعلانى ئەۋەدى كرد
ھەر موسولمانىك كافرېك بكوژى ئەۋە كەلۈ پەلى كوزراۋەكە بۇ خۇيەتى.
ئىبنو «سید الناس» دەلى ئەم ھۆكۈمە بوۋەتە ھۆكۈمىكى بەردەوام و
چەسپاۋ.

دەلىم: ئەمە ھۆكۈمىكە ئىتفاقى زانايانى لەسەرە، ۋەلى راجىيى لەنىۋان
زانايانى ئىسلام دا ھەيە دەربارەى جۆرى ھۆكۈمە چەسپاۋە بەردەوامەكە ئايا
لەجۆرى ئەھكامى ئىمامەيە يان لەجۆرى ئەھكامى فتوايە؟

ۋاتە: ئايا پىغەمبەر ﷺ كە ئەۋ ئىعلانىەى كرد بەۋەظىفەى
پىغەمبەرايەتى و بەشىۋەى راگەيەنەر لەخوداۋە ئەۋەى راگەيانند ۋەكۋو
چۇن ئەھكامى نويزو رۇژۋوى راگەيانندۋە؟ يان ئىعلان و جاردانەكەى
ھۆكۈمىكى مەصلەحتە ئامىزو سىياسى بوۋەو بەصىفەتى ئەۋە
ئەۋجارەى داۋە كە ئىمام و سەركرەدى سوپا بوۋەو ۋاى بەباش زانىۋەو
بەرژەۋەندى لەۋەدا دىۋە كە ئەۋ ئىعلانىەى بكا؟

ئىمامى شافىعى بۇئەۋە چۈۋە كە ئەۋە ھۆكۈمىكە لەسەربنەماى
تەبلىغ و فتوا دامەزراۋە. كەۋابوۋ دىروستە بۇ مۇجاھىد لەھەموۋ چەرخ و
رۇژگارېك دا كە كەلۈ پەل و چەكى كوزراۋ بەدەستى خۇى، بۇخۇى
ھەلبىگرى و پىۋىست ناكا ئىمام و سەركرەدى شەر ئىزنى بدا.

ئىمامى ئەبۇھەنىفەۋ ئىمام مالېك بۇئەۋە چۈن: كە ئەۋە ھۆكۈمىكى
دادۋەرىى بوۋەو لەسەر بنەماى ئىمامەت راگەيەندراۋە. كەۋابوۋ تا
ئىمام و سەركرە ئىزن نەدا مۇجاھىدى موسولمان بۇى رەۋانىيە چەك و
كەلۈ پەلى كوزراۋى خۇى بۇخۇى بەرى. ئەگەر ئىمام ئىزنى نەدا كەلۈ
پەل و چەكى كوزراۋەكە دەخزىتە پال دەستكەۋتى شەر ھۆكۈمى
غەنىمەتى بەسەردا دەدرى «۱».

۷. جىھاد بەمانا ئەۋەتىپە موسۇلمان ھىقۇدۇ كىنەى ھەيىن بەرامبەر كافر:

ئەۋەى دەلالەت لەسەر ئەم ھوكمە دەكا ئەو روداۋەىيە كە
گىرپامانەۋەو گوتمان بېرى لەھاۋەلەن لەكاتى گەپانەۋەىيان لەگەمارۋدانى
طائىف بەپىغەمبەرىيان گوت: پىغەمبەرى خودا دوعاى شەپ لەھۋزى
شەقىف بكة. پىغەمبەر لەجىياتى ئەۋەى دوعاى شەپيان لى بكا،
فەرموۋى: {اللهم اهد ثقيلاً وأت بهم} خودايە ھىدايەتى ھۋزى شەقىف
بدەو دلىان نەرم بكة بىن ئيمان بىنن. ئەمە ئەۋە دەگەيەنى: كە جىھاد
جگە لە مومارەسەى ۋەظىفەى فەرمان بەچاكەو نەھى لەخراپە چى
ترنىيە. ئەۋەش ئەركىكى ھەمىشەى سەرشانى ئادەمىزادە بەگشتى
ھەندىكىيان بەرامبەر ھەندىكىيان بەمەبەستى ھەولەدان و تىكۋشان بۇ
پزگار كەردىيان لەسزاي ھەتا ھەتايى رۇژى قىامەت. ئەمە ئەۋە
دەگەيەنى، كە دوعا كەردنى موسۇلمان كەئاراستەى دەكەن بۇ غەيرى
خۇيان دەبى دوعاى ھىدايەتەدان و ئىصلاح ئامىزى، چۈنكە ئەم
مەبەستەى ھىكمەتى مەشروعيەتى جىھاد و پەۋابوۋى.

۸. چ كاتىك جەنگاۋەر دەبىتە خاۋەنى دەستكەۋتى شەپ؟

ئىمە لەۋەپىش باسى ئەۋەمان كەرد، كە شاندى ھۋزى «ھەۋازىن»ى
ھاتن موسۇلمان بوون، پىغەمبەر پىيى فەرموون: ئەمەن دابەشكەردنى
دەستكەۋتم دواخست و ۋەغرانەم بەھىۋاى ئەۋە بىن موسۇلمان بىن و
مال و سامانەكەتان بدەمەۋە.

ئەمە ئەۋە دەگەيەنى كە جەنگاۋەرانى غەزا كاتىك دەبنە خاۋەنى
بەشى خۇيان لەدەستكەۋتى شەپ: كە فەرمانپەرۋا يان سەر كەردەى
جەنگەكە غەنىمەتەكەيان بەسەردا دابەش بكا، ئەگىنا پىش دابەشكەردن
چەندىك ئەو غەنىمەتە بەكۈكراۋەىى بىمىنئەتەۋە بەمولكى ئەۋان ھىسب

ناكرى، ئەمەيە سودو فائىدەي دواخستنى پىغمبەر بۇدابه شكردى
غەنيمەتەكە بەسەر موسولمانەكان دا.

هەر وەككوو چۆن دەلالەت دەكا لەسەر ئەوەش كەدروستە بۆئىمام و
سەر كرده، غەنيمەتەكە بگىریتەو بۇخواوئەكانى ئەگەر ئىمانيان هینا و
هیشتا ماله دەست بەسەر گىراوئەكان يان دابەش نەكرابوو، بىگومان
پىغمبەر ^{سودى} ^{مستغوي} ئەمەي پى خوش بوو.

هەروا هەلۆستى پىغمبەر بەرامبەر وەفدى هەوازين و مال و سامانە
دەست بەسەر گىراوئەكان لەلایەن موسولمانەكانەو ئەو دەگەيەنى
كەهەرچى دابەشكرا لە دەستكەوتى شەر بەسەر جەنگاوەران دا بۆ
ئىمام و سەر كرده رەوا نىە بەپىخوشبوونى خويان نەبى هىچيان لى
وەر بگىریتەو، دەبى جەنگاوەرەكان بەرەزامەندىي خويان و بەبى هىچ
لەپودامان و زۆرە مليهك دەسكەوتە دابەشكراوئەكان بگىرنەو. ئەتۆ
لەدوور بىنى پىغمبەر ورد بەرەو دەر بارەي ئىزن وەرگرتنى بۆ
گىرەنەوئەي غەنيمەتە دابەشكراوئەكان بەسەر جەنگاوەرەكان دا!! ئەو بوو
نەيەويست كىفايەت بەو رازىبوونە جەماوەرىيە بكا كە دوا بەدواي
وتارەكەي هاواريان كردو وتيان «قد طبنا ذلك يا رسول الله» بەو رازىن
ئەي پىغمبەرى خودا ماله كەيان دەدەينەو! بەلكوو پىكىشى لەسەر
ئەو كرد كە دەبى يەكە يەكە بەدەمى خويان ئەم رەزامەندىيە رابگەيەنن و
لەيان بىيسى يان هەر كۆمەلە نوینەرىكى خويان دابىين و لەوان
رەزامەندى بىيسى.

ئەمە نىشانەي ئەوئەيە: كە حاكم و فرمانرەوا بۆيان نىە هىچ شتىك
لە صەلاحىيەت و دەسەلاتى خويان بەكاربىين بۆئەوئەي خەلك هەلبىين كە
تەنازول بكەن لەبەشىك لەماف و ملك و مالى خويان. بەلكوو خودا لەم

بارەو ھیچ جوړه سه‌لاحیات و ئیمتیا زاتیکی نه‌داوه به‌فرمانه‌واو حاکم، ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر پیغه‌مبه‌ریش بێ.

ئه‌وه‌یه عه‌داله‌تکاری و یه‌کسانی حه‌قیقی! ده‌ی با هه‌موو بانگه‌شه‌و هاش و هوشیکی ناو بۆش و پوچ و رازاوه به‌وشه‌و پرسته‌ی بریقه‌دار که ده‌کرینه ئاڤم و شیعاری ئه‌م حیزب و ئه‌و حیزب، خۆیان ژێرخاک بکه‌ن و رویان نه‌یه سه‌رده‌ربێنن له‌به‌رامبه‌ر ئه‌م قبییه‌م و موثوله خوداییه‌دا.

٩. سیاسه‌تی ئیسلام به‌رامبه‌ر که‌سانی دین دانه‌مه‌زراو:

بێگومان ئه‌تۆ دیت پیغه‌مبه‌ر بۆئه‌و مه‌که‌کیانه‌ی سائی فه‌تحي مه‌که‌ موسوڵمان بوون هه‌ندی ده‌ستکه‌وتی زیاده‌ی پێدان، له‌م دابه‌شکردنه‌دا یاسای موساوات و یه‌کسانی ره‌چاو نه‌کرد به‌نیسه‌ت جه‌نگاوه‌ره‌کانه‌وه. ئه‌م کرده‌وه که پیغه‌مبه‌ر په‌یره‌وی کرد یه‌کیکه له‌وبه‌لگه‌ گرنگانه‌ی زوربه‌ی فوکه‌هاو زانایانی ئیسلام کردوایانه به‌به‌لگه‌ی ئه‌وه که دروسته‌ بۆئیمام به‌گویره‌ی پێویسته‌ و به‌رژه‌وه‌ندی، زیده‌ به‌ش بدا به‌که‌سانیک به‌مه‌به‌ستی کێشکردنیان بۆ ئیسلام و دامه‌زرانی دڵ و ده‌روونیان له‌سه‌ری. به‌لکوو هه‌ندی جار له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی ده‌چێته‌ خانه‌ی واجب بوونه‌وه‌ و پێویسته‌ زیده‌یان بدات. هه‌یچ مانیه‌یکیش نه‌یه که له‌خودی غه‌نیمه‌ته‌که‌ زیده‌ بدا.

هه‌ربۆیه‌شه‌ بۆئه‌و جوړه‌ که‌سانه‌ که‌تازه‌ موسوڵمانبون و دڵ و ده‌روونیان له‌سه‌ر ئایین دانه‌مه‌زراوه به‌شیکی تایبه‌تی دانراوه‌ بۆیان به‌ناوی به‌شی «المؤلفة قلوبهم». ئه‌و به‌شه‌ زه‌کاته‌ ده‌خریته‌ ژێرده‌ستی حاکم و فرمانه‌واوه‌ بۆئه‌وه‌ی به‌گویره‌ی پێویسته‌ و به‌رژه‌وه‌ندی لێی بدا به‌هه‌ندی که‌س!.

۱۰. فەضل و رىزى ئەنصارو ئەندازەي خوشەويستى پىغەمبەر بۇيان:

پىغەمبەر ﷺ چەند قىسەكەي بەجى بوو ئەوكاتەي فەرمووى: {إن الشيطان ليجري من ابن آدم مجرى الدم} بىگومان شەيتان وەكوو خوین بەناو جەستەي ئادەمیزاددا دەسورپىتەو. بەراستى شەيتان ويستى مانای پەخنەگرتن و سەرزەنشەت کردنى سياسەتى پىغەمبەر بخاتە ناودل و دەروونى ئەنصارەکانەو، ويستى زمانى پەخنەيان دريژبکاو بەرامبەر ئەو سياسەتەي پىغەمبەر گرتىيە بەر بۇدابه شکردنى دەستکەوت، واپىدەچى شەيتان ويستىيەتى واتەصور بکەن کە پىغەمبەر ﷺ خوشەويستى قەومەکەي و خەلکى زیدو نىشتەمانى بەسەرى دا زال بووو خوشەويستى ئەنصارەکانى لەياد کردو.

کاتیک هەوالى ئەم گلەيى کردنەيان بەپىغەمبەر گەيشتەو چى پى فەرموون؟!

بىگومان ئەو وتارەي بۆي دان وەلامى ئەو وەسوەسەو دل ختوکه دانەيان بوو، وەلامىک بوو پېبوو لەمانای ناسک و زەوقى بەرزو هەستى خوشەويستى و سۆزى بى ئەندازە بۆ يارمەتيدەران. لەهەمان کاتيش دا ئازارو ناپەحەتى خۆي دەردەبېرى لەوہى لەلايەن خوشەويستانيةو تۆمەتبار بکرى بەوہى بېرى ناوون و لەبيريان دەکا.

جاريكى تر بگەپىرەوہ بۆ وتارەکەي پىغەمبەر لىي وردبەرەوہ، دەبينى جواترين سۆزى دل و ناسکترين هەستى خۆي بۆ دەربېريون!

بىگومان هەست و شعورى ئەنصارەکان ئەم مانا جوانانەو سۆزو خوشەويستىيەيان هەست پى کردو وتارەکەي هەژاندنى چۆن هەژاندنىک هەرچى وەسوەسەو خەيال و خەتەرەي ناشايستە کە بەدلىانەو نووسابوو هەمووى لىتەکاندن و کەوتنە هوتاف کيشان و

دەنگ بەرزكردنەوہی رەزامەندی و گریانی خوشی و شانازی کردن به پیغەمبەری خویان و بەبەش و باری بۆیان دیاریی کراوہ.

چۆن کەیفخۆش نابن پیغەمبەر بەشی ئەوانە، مال و مەرو بزن و غەنیمەت چ نمودیکیان هەیه لە بەرامبەر رەزامەندی پیغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} ؟ ئەوان دەگەرپنەوہ پیغەمبەر بەشیانە، پیغەمبەریش لەگەڵیان دەگەرپنەوہ بۆئەوہی ژیان و مردنی لەگەڵ ئەوان بۆ. دەبۆ چ بەلگەو نیشانەیهك هەبۆ لەمەزیاتر وەفاو سۆزو خوشەویستی پیغەمبەر بگەیهنۆ بۆئەوان: کەبیریار بدا واز لەزیدو نیشتمانی خۆی بۆنی و باقی ژیانانی لەگەڵ ئەوان بەسەر بەری؟

لەلایەکی ترەوہ کەی مال و سامان لەتەرازوی پیغەمبەردا نیشانەیی ریزو خوشەویستی بووہ؟

بۆگومان پیغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} مال و سامانی زۆری دا بەقورەیشییەکان ئایا هیچی بۆخۆی بەتایبەتی دانا؟ یان بەشی خۆی وەکوو بەشی ئەنصارەکان دانا؟ ئەوہ بوو دەستی خستە ناو ئەو پینچ یەگەیی: کەخودا دایناوہ بەشی پیغەمبەر بۆ و بۆخۆی چۆنی خەرج دەکا بیکا، دەی پیغەمبەر ^{سېرەي} ^{پېغەمبەر} دابەشی کرد بەسەر ئەو عەرەبە دەشتەکییانەیی لەدەورو بەری بوون.

تیفکرە لەو فەرموودەییە ئاراستەیی کردن لەوکاتەدا کەدەوریان دابوو داوای بەخششی زیاتریان دەکرد. پێی فەرموون: «ایها الناس، والله مالی من فيکم إلا الخمس والخمس مردود علیکم». ئەی خەلکینە! سویندم بەخودا من لەودەستکەوتە پینجیەکم هەیه، ئەو پینجیەکەش بەسەر ئێوہدا دابەش دەکریتەوہ صەلات و سەلامی خودا لەسەر تۆ ئەی پیغەمبەر! لەسەر خۆت هاوہلانت لەموهاجیرین و ئەنصار، هیوادارین داواکارین خودا بەدیداریی پیروژت شادمانمان بکا و کۆمان بکاتەوہ

لەژىر ئالاي پېرۇرت، بمانخاتە گەل ئەوانەي بەخزمەتت دەگەن بەدىدارت
شاد دەبن لەسەر حەوزى كەوتەر لەپۇژى رىستاخىز دا.

غەزاي تەبوك

ھۆكارى ئەم غەزايە ۋەكۈو ئىبنو سەعدو ھى تىرىش رىوايەتايان
كردو ۋە ھەيە: كە بەھۇي «الأنباط» مەكانە ۋە كەلەنىۋان شامو مەدىنەدا
بازرگانىيان دەكرد، ھەوال بەپېغەمبەر گەيشت كە پۇمەكان لەشكرىكى
گەرەيان كۆكردۆتە ۋە، ھۆزەكانى لەخم و جودامو ھى تىرىش لەو ەرەبە
مەسىحىيانەي ۋلاتى شام كەلەژىر دەسەلاتى رۇمەكان دا بوون،
ئەوانىشيان لەگەل خۇيان كىش كردو ۋە ھىناۋايان و پىشەتايان
گەيشتۆتە خاكى «البلقاء». پېغەمبەر ﷺ دوا بەدۋاي بىستنى ئەم
ھەوالە موسولمانەكانى ھەلنا بۇ چون بۇغەزا. طەبەرانى لەجەدىشى
ئىبنو حوصەين دا رىوايەتى كردو ۋە ھەلى: ژمارەي سوپاي رۇم چل ھەزار
شەركەربو، چون بۇئەم غەزايە رىكەوتى مانگى پەجەبى سالى نۆيەمى
كۆچى بوو، ۋەرزەكە ۋەرزى ھاوين و تىرى گەنان بوو، تىنى گەرما
گەيشتبوو ۋە ۋەپەرى و خەلك گوزەران تەنگ بوون. مېوھى مەدىنە
لەۋكاتەدا خەرىك بوو پى دەگەيى ۋ دەھاتە بەرھەم. بۇيە پېغەمبەر ﷺ
ئىعلانى ئەو لايەي كرد كە سوپاي ئىسلام روى تىدەكا. لەغەزاكانى تردا
پىشەخت جىھەتى روتىكردنى سوپاي ديارىي نەدەكرد، بەلام لەم
غەزايەدا لەكاتى خۇئامادەكردن دا لايەنى مەبەست بەشەرى راگەيانندو
موسولمانانى ھەلنا كەئامادەباشى تەۋاۋى بۇيكەن.

كەعبى كورى مالىك دەلى: لەۋەپىش پېغەمبەر بۇھەر غەزايەك
بچوايە سەرنجى خەلكەكەي بۇلاي جىگەيەك رادەكىشا. كەجودا بوو لەو
شۈينەي بەفيعلى جەنگاۋەرانى بۇدەبرد. بەلام كە غەزاي تەبوك روى دا

پىغەمبەر ^{سالىسى} لە ۋەرزىكى زۆرگەرم و ناخۆش دا كەوتەپرى بۇ سەفەرىكى
درىژو بېرىنى مەسافەيەكى زۆرۈ شەپركردن لەگەل دوزمىكى زۆرۈ
بەھىزدا، پىشۋەخت غايە و نيازى خۇى بۇ ھاۋەلانى دركاندو دوزمنى
شەپ لەگەل كراوى داھاتوى ديارى كرد، مەبەست و رىپرەوى غەزاكەى
راگەيانند، بۇئەۋەى باش خۇى بۇئامادە بكەن و ئەسبابى پىۋىست لەگەل
خۇيان بەرن!

ئاۋا بەو جۆرە ئەم سەفەرە سەفەرىكى قورس و گران بوو لەسەر
نەفس و دەروون، تاقىكردنەۋەيەكى توندو تىژبوو تابلىى پىر چورتم و
ناپەھەتى بوو، بۇق و زوپناى دوو پوۋەكان لىرەو لەۋى كەوتنە خۇو،
ھەۋلىان دەدا جەنگاۋەران لەچون بۇئەو غەزايە پشت ساردبەكەنەۋە،
لەھەمان كات دا ئىمانى راستەقىنەى ئىمانداران لەدلى خاۋەنەكانيان دا
پەنگى دەدايەۋە. دوو پوۋەكان كەوتنە خۇ بۇئەۋەى موسولمانان لەچون
بۇئەو غەزايە پەشىمان بكەنەۋە، ئەۋەبوو ھەندىكىان بەھەندىكىان
دەگوت: كاتەكە كاتى سەفەر كردن نىەو ۋەرزى گەرمایەو مەچن بۇغەزاو
خۇتان بەفەتارە مەدەن. يەكىكى تریان ھاتە خزمەت پىغەمبەرۋەرزى
كرد رىگام بدە بامەن نەيەم و توشى فیتنەيى كارى خراپ نەبم، سویندم
بەخودا مەن زۆرم ئارەزو لەژنەو خزمەكانم شاھىدن، مەن ترسى ئەۋەم
ھەيە چاۋم بەئافرەتى رۆمى بكەۋى خۇپانەگرم و نەتوانم خۇم كۆنترۆل
بكەم، پىغەمبەر روى لى ۋەرگىپرا ئىزنى دا كەنەچى.

سەروكى دووپوۋەكان عەبدوللاى كوپرى ئوبەى كوپرى ئەبوسەلول
لەقەراخ مەدىنەدا لەگەل چەند تاقمى: لەھەۋا خواھانى خېرپوۋنەۋە،
كەپىغەمبەر ^{سالىسى} بەرەو دەقەرى تەبوك كەوتەپرى عەبدوللاۋ ھەموو
ئەۋانەى لەگەلى بوون خۇيان پاش داۋ نەچون بۇغەزاكە. قورئانى پىرۆز
دەربارەى ھەول و تىكۆشانى دووپوۋەكان بۇ پشت سارد كردنەۋەى
جەنگاۋەران لەچون بۇشەپ دەفەرموى: {فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ

رَسُولُ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ { «سورة التوبة، ۸۱» .

یان دہرموی: {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَلَّذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنْ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ } «سورة التوبة، ۴۹» .

لہہمان کات دا موسولمانہ دلسوزو فیداکارہکان لہہموو لایہکەوہ لہپیغہمبەر خربوونہوہو نامادہباشی خویان راگہیانند . پیغہمبەر ﷺ دہولہمہندہکانی ہلنا بو پیشکەشکردنی مال و سامان و لاخی سواری و چہک و پیداویستی جہنگی چاوہروانکراو . زور لہموسولمانہ خاوہن سامانہکان چی لہتوانایان دا بوو پیشکەشیان کرد . عوسمانی کوپی عہفان سی سہد حوشتی بہسەر جل و گوریس و قہیاسہوہ ہیناو خستیہ بہردہستی پیغہمبەرہو ہزار دیناریشی کردہ کوخی پیروزیہوہ ، پیغہمبەر کہئہمہی دی ، فہرموی: «لا یضر عثمان ما فعل بعدہا» . لہئیستا بہولاوہ عوسمان چی بکا زیانی پی ناگا^۱ .

حہزہتی ئہبوبہکر ہرچی ہیبوو ہینای ، ئیمامی عومہر نیوہی مال و سامانی خوئی ہینا . تیرمزی لہزہیدی کوپی ئہسلہمہوہ لہباوکییہوہ ریوایہت دہکا دہئی: لہعومہری کوپی خہطابم ژنہوت دہیفہرموو: پیغہمبەر فہرمانی پی کردین و ہلئی ناین کہہاوکاری مالی بکہین و چہندیک لہتوانام دا ہیہ مال و سامانی خویمان بہہخشین ، لہوکاتہدا وارپی کہوت من مالیکم لہدہست دا بوو بریارم دا گورمہی خویم بوہشینم وتم: ئہمرو پیش ئہبوبہکر دہکەوم ، بوم پی کہوتووہ دہئی ریک چیم ہہبوو کردم بہنیوہ ، نیوہی سامانم ہینا پیغہمبەر فہرموی: چہندت بومال و مندالت گل داوہتہوہ؟ عہرزم کرد بہئہندازہی ئہوہی ہیناومہ ، حہزہتی ئہبوبہکر ہات ہرچی ہیبوو ہہمووی ہینابوو ،

پیغمبر ﷺ فرمودی: چیت بؤمال و مندالت بهجی هیشتووہ ئہی
ئہوبہکر؟ وتی: خوداو پیغمبرم بؤجی هیشتون. ئیتر وتم: لہہیج
شتیک دا من پیش ئہوبہکر ناکہوم.

کۆمہلک پیاوی موسولمان هاتن داوایان لہپیغمبر کرد و لاخی
سوارییان بؤ دەستہبریکا بؤئوہی بچن بؤغزا پیغمبر پئی فرمودن:
ولاخم نیہ بتاندهمی و ناتوانم بتانکەم بەسوارہ. بہنائومییدی و
چاوپرلہگریان گہرانہوہ خہمبارو نارہحت بہوہی کەپیداویستی چون
بؤ غەزایان بؤدەستہبر نہبوو، ئەم کۆمہلہ نازناوی «البکائون»یان
بەسەردا براوہ.

پیغمبر ﷺ بەنزیکە «۲۰»سی ہزار جەنگاوہرہوہ
لەموسولمانان لەمەدینہ دەرچوو بەرہو تەبوک. کۆمہلک موسولمان
بەھۆی تەمبەلی و کەمتەرخەمییہوہ دواکەوتن. لەوانہ کەعبی کوپی
مالیک و «مرارہ»ی کوپی «الربيع» و ہیلالی کوپی ئومەییہوہ ئہبوخەیشەمە
بوون. ئەمانہ وەکوو ئیبنوئیسحاق دەلی: کۆمہلکی موسولمان بون و
تۆمەتی دوو روییان لی ناکری. ئەبو خەیشەمە دواپی شوین لەشکرکە
کەوت توانی لەتەبوک بەپیغمبر بگاتەوہ، بەلام ئەوانی تر بەتەمبەلی و
کەمتەرخەمی خۆیان پاش داو نہچون.

طەبەرانی و ئیبنوئیسحاق و واقیدی ریوایەتیان کردوہ دەلین:
ئەبوخەیشەمە دواي ئەوہی پیغمبر لەمەدینہ دەرچوو بوو چەند
رۆژیکیشی بەسەردا تیپەری بوو لەپوژیککی گەرما دا ہاتەوہ بؤمالہوہ
ہەردو خیزانەکە ی ہەریہکەیان لەناو باخەکە ی دا خیمەو ساباتیکی
رابەستوو ناو مالەکەیان رازاندبوہوہ، ئاورشینیان کردبوو ئاوی ساردو
خواردنی خوشیان ئامادەکردبوو، کەہاتە ژورہوہ لەدەرگای ساباتەکە
راوہستاو سەیری خیزانەکانی کردو روانییہ ریکخستنی مال و ناو

ماليان و خوئاماده كوردنيان بۇ پيشوازي لى كوردنى!! وتى: ئىستا پېغمبەر لەناو گەرماو بەرخۇر دا بى و پەشەبا لىى بداو ئەبوخەيشەمە لەژىر سىبەر دابى و ئاوى ساردو خواردنى خوئش و سفرەو خوان ئامادەكرابى ژنى جوانى خزمەتى بكا؟! بەخودا ئەمە وىژدان نيه، ئەمجار وتى: وەللاھى نايەمە ژىر خىمەى هېچ كامتان تاخۇم نەگەيەنمە خزمەت پېغمبەر ەدانادەم. خىزانەكانى تيشوويان بۇ ئامادەكرد، خوشترىكى هيناو سواری بوو، كەوتە شوين پېغمبەر ﷺ ەتا لەتەبوك بەخزمەتى گەيشت. كەئەبوخەيشەمە لەسوپاي موسولمانان نزيك بۆو، وتيان: ئەو ەدورەو سواریك ديارە بەرەو ئيمەدى، پېغمبەر ﷺ فەرمووى: خوابكا ئەبوخەيشەمە بى! تۆزىك نزيك بۆو، وتيان ئەى پېغمبەرى خودا! وەللا ئەو ئەبوخەيشەمە بوو. جاكە خوشترەكەى يىخ دا، بەرەو پېغمبەر رۆيشت و بەخزمەتى گەيى. پېغمبەر فەرمووى: ئەم ھاتنەت باشبوو. ئەمجار بەسەربوردەى خۇى بۇ پېغمبەر گىپرايەو، پېغمبەريش دوعاى خىرى بۆكرد.

موسولمانان لەم سەرەفەرەدا توشى مەينەتى و ناخوشى و چورتەم ماندوبوونى زۆربوون.

ئىمام ئەحمەدو ھى تريش رىوايەتيان كرددو ەكەلەو سەفەرەدا ولاخى سواری زۆركەم بوو، موسولمانەكان بەنۆرە سواری ولاخ دەبوون، وادەبوو بەدووكەس يان سى كەس خوشترىكيان بەركەوتبوو. تينوايەتيەكى زۆر تەنگى پى ەلچىن، تاوايان ليھات ناچارىن خوشترەكانيان سەبىن ئاوى ورگيان بۆخواردنەو بەكاربىن^۱.

ہر وہا نیمام نہ حمہد لہ موسنہ دہ کہی دا لہ نہ بوہورہ یرہ وہ
ریوایہ تی کردہ دہ لئی: لہ غہ زای تہ بوک دا خہ لکہ کہ توشی برسبیہ تی
بوون، وتیان: نہی پیغمبرہری خودا نہ گہر ئیزنمان بدہی
حوشترہ کانمان سہر بپرین و بیانخوین، پیی فہرموون: باشہ سہریان
بپرین. عومہری کوپی خہ طاب وتی: نہی پیغمبر نہ گہر بہر دہوام بن
لہ سہر حوشتر سہر برین، ولآخی سوارییان کہم دہ بی. باباقی ماندهی
تویشوہ کانیان بہینن تیکہ لاوی بکہن و دوعای بہرہ کہ تیان بوبکہ، بہ لکوو
خودا بہرہ کہ تی تی بخا و برسبیایہ تی لہ سہرمان برہویتہ وہ. پیغمبر
داوای کرد چارہ کہ یہ کیان راخست و فہرمووی چیتان پی ماوہ
لہ خوار دہ مہنی بیخہ نہ سہر نہ و چارہ کہ یہ ہہ بوو لویچیکی گہ نمہ شامی
پی ماوہ، ہہ یان بوو چنگہ خورمایہ کی پی بوو، ہہ بوو چہ ند گویچکہ
نانی پی بوو، ہہر کہ سہ لہ عاست خوئہ وہ چی لامبوو خستہ
سہر چارہ کہ کہو کہ میک خوراک لہ سہر چارہ کہ کہ کو بوو، پاشان
پیغمبر دوعای بہرہ کہ تی بہ سہر دا خویندو نہ مجار فہرمووی ہہر کہ س
ہہ مبانہ و تیشودانہ کہی لی پریکا. ہاوہ لان تویشودانی خویان لی
ہاخنین، تہ نانہ ت لہ سہر بازخانہ کہ دا تویشودانیک نہما پرنہ کری،
ہہر کہ سہو تورہ کہ خوار دنی خوئی پریکردو تیریشیان لی خوارد،
زیادہ ش مایہ وہ. پیغمبر ﷺ فہرمووی: {أشهد أن لا إله إلا الله وأنني
رسول الله لا يلقي الله بهما عبد غير شاك فتحجب عنه الجنة} ^(۱) شایہ تی دہدم
ہیچ خودا نین جگہ لہ «اللہ» و منیش پیغمبرہرو پہوانہ کراوی خودام،
نہو دوو کہ لیمہی شایہ تومانہ ہہر کہ سیک لہ سہریان بہر دہوام بی و بہو
بروایہ وہ بگہریتہ وہ بولای خودا بہہ شتی لی یاساغ نابی.

۱ رواہ احمد فی مسندہ واوردہ الحافظ ابن کثیر فی تاریخہ، ثم قال وراہ مسلم عن أبي
کریب عن أبي معاوية عن الأعمش.

جا كەسوپاي ئىسلام گەيشتە تەبوك كەسيان نەبىنى بەرەنگاريان
بېتەو چ شەپو ھەرايان توش نەبوو، ئەوانەي كۆيۈنەو بۆشەپو
پەلامار دان بىلەن كەردىبو ھەرتاقمەيان بەلەيك دا رۆيشتىبو. پاشان
يۈنەنە حاكىمى «ايلە» ھاتە خىزمەت پېغەمبەرە سولخى لەگەل كەرد
لەسەر ئەو سەرەنە «جىزە» بىدا. دانىشتوانى ھەرباۋ ئەزىز ھاتن بۆ
خىزمەتى و بەللىنى ئەو ھەيان دا سەرەنە بىدەن، پېغەمبەر گىرىبەستىكى بەو
رىككەوتنە بۆ نووسىن.

سوپاي موسولمانان لەگەل پېغەمبەردا بەولاتى ھىجرىدا تېپەرىن كە
شۈيىنەۋارى قەۋمى تەمۈد بوو، پېغەمبەر بەھاۋەلانى فەرموو: مەچنە
ناو خاك و كەلەۋە كۆنى كەسانىك كەستەمكار بون و ستەميان لەخۇيان
كەردە، نەبادا ئەو ەزەبەي توشى ئەوان بوو توشى ئىۋەش بى. مەگەر
بەگريانەو پىيدا بېرۇن، پاشان سەرى خۇي داپۇشى و بەپەلە پىيدا
تېپەرى^۱.

پاشان پېغەمبەر بەرەو مەدىنە گەرايەو. كەتەشەرىفى شارى
مەدىنەي لى دەرگەوت بەھاۋەلانى فەرموو: ئەو مەدىنەيە «طابەيە»،
ئەو كىۋى ئۈچۈدە خۇشمان دەۋى و خۇشى دەۋىين^۲. ئەمجار
بەھاۋەلانى فەرموو: لەمەدىنەدا كەسانىك ھەن لەگەل ئىۋە نەبوون، ئىۋە
ھەر رىگاۋ شىۋو دۆلىكتان بېرىبى ئەۋانىش بەدل لەگەل ئىۋە بوون و
خىرى ئىۋەيان دەگاتى. وتيان: ئەۋانە كىن ئەي پېغەمبەرى خودا!
فەرموۋى: ئەۋانە لەمەدىنەدا ماۋنەو ەوزىيان ھەبوو بۆنەھاتن و
ھاۋبەشى نەكەردن^۳.

۱ متفق عليه .

۲ متفق عليه .

۳ متفق عليه .

پېغەمبەر سېرىدى لەگەل ھاوولانى دا لەپرەمەزانی ھەمان سال دا گەيشتەو ھەدینە، نزیکەى دوومانگ بوو لەمەدینە دەرچوو بوو.

کاری ئەوانەى لەچون بۆ غەزا دواکەوتبون:

کاتیک پېغەمبەر ھاتەو ناو مەدینە، سەرھتا چوو مەزگەوت و دوو ریکات نوێژى کرد. پاشان دانیشت بۆ ھەلکردنى کێشەى خەلک، ئەوانەى دواکەوتبون لەچون بۆغەزا ھاتنە خەمەتى و عوزریان بۆھینایەو ھو سویندیان بۆخواردو کەوتنە کەروزانەو، ژمارەیان ھەشتاو ئەوھندە پیاو ھوون. پېغەمبەر سېرىدى بەروالەت عوزرەکانیانى لى قبول کردن و داواى لیخۆشبوونى بۆکردن. ئیشى کەعب و دووھاوولەکەى دواخست تائایەتى قورئان نازل بوو بەقبولکردنى تۆبەو پەشیمانبوونەوھیان.

کەعب بۆخۆى سەرگوزشتەى خۆى دەگێریتەو، لەھەدیثیکى دورو درێژ دا بوخارى و موسلىم رىوایەتیان کردو، تێیدا ھاتووە دەلى: «سەرگوزشتەى من ئەوھى، من ھەرگیز لەژيان دا لەوکاتە بەھیزترو دەولەمەندتر نەبووم، کەخۆم لەغەزا دواخست... کەبانگى غەزا ھەلدا من خەریكى خۆئامادەکردن بووم بۆئەوھى لەگەل موسولمانان بچم بۆغەزا، ھەردەھاتم دەچوم و ھیچم حازرنەدەکرد، لەدلى خۆم دا دەمگوت: من توانام ھەيە ھیچ شتیک نیه ببیته لەمپەر لەبەردەم چونم دا، ئیتر ھەرکەمتەر خەمىم کردو ئیشى ئەمروم خستە سەبەینى، ھەتاماو تەنگ بوو، خەلک خویان حازرکردو من ھیچ، خەلک پەلەیان کردو من تەمبەلى، تاکاتیکم زانى خەلک کەوتنە سەر سەفەر لەمەدینە دەرچوون و بەرێ کەوتن، ویستم داواى ئەوان خۆم حازرکەم و بیانگەمى خۆزگە وام بکردایە بەلام نەمتوانى و بۆم نەگونجاو دواکەوتم، لەوھدا

كەدەچومە ناوخەلك دواي رۆيشتنى پېغەمبەر ^{سېرلەي} ^{سېرلەي} دەسورامەو،
خەم و خەفەت دايدەگرتم، چونكە ھەر پياوي پەككەوتەو پياوي دوپروم
دەدیتن، كەھەوالى گەرانەوھى پېغەمبەرم بىست، خەمى ئەوم لى پەيدا
بوو، چ درۆيەك بكەم و چۆن خۆم لەتورەيى پېغەمبەر پزگار بكەم؟!
راويژو پرس و رام بەعاقلمەندانى ناسياو و خزم كرد. كەھەوالى
گەيشتەوھى پېغەمبەرم پىگەيى بۆمەدينە، بېرام دا پشت بەشتى پوچ
نەبەستم و چى راستە ئەو بلىم و عوزرى بەدرۆنەھىنمەو. ئىتر چومە
خزمەتى، كەسەلام لى كرد زەردەخەنەيەكى رق ھەلساوانەي بەرامبەرم
كرد، پاشان فەرموى: وەرە چومە بەردەمى چۆكم دادا، فەرموى: چى
توى لەچون بۆغەزا دواخست؟! ئەتۆلاي خۆي و لاخى سواريت كرى
بوو، وتم بەلى. سويندم بەخودا من ئەگەر لەلاي يەككى تر جگە
لەجەنابت دابنيشتمايە دەمتوانى عوزرى بۆيىنمەو و خۆم لەتورەيى ئەو
پزگار بكدايە، ئەمن دەم و لەفطيكى وام پىوھيە دەتوانم قەناعەت
بەبەرامبەرم بكەم، بەلام سويندم بەخودا من دەزانم و دلنيام ئەگەر من
ئەمپۆ بەدرۆ عوزرو بيانو بۆجەنابت بىنمەو و پىي رازى بى، لەوانەيە
دوايى خودا درۆيەكەم دەرېخا و رقى تۆم لى ھەلسيىنى، ئەگەر ^{سېرلەي} ^{سېرلەي} پراستى
وەلامت بدەمەو و لىم تورەبى رەجام وايە خودا لىم ببورى و بەرەفوى
خودا بكەوم. بەخودا من ھىچ عوزرم نەبوون، وەللاھى ھىچ كاتى من
لەوكاتە بەھىزترو دەولەمەندتر نەبووم كەلەغەزا دواكەوتم، پېغەمبەر
دەسورامەيى ^{سېرلەي} ^{سېرلەي} فەرموى: ئەم راست رۆيى و پىچ و پەناي لەعوزر ھىنانەوھەكى دا
نەكرد، ھەلسە بپۆ تاخودا بېيار دەربارەي تۆ دەرەكا. ھەلسام كۆمەلىك
پياوي بەنو سەلەمە شوينم كەوتن سەرزەنشتيان دەكردم، پىم گوتن:
ئايا كەسى تر وەكوو منى لى بەسەرھاتووه؟ وتيان بەلى، دووپياوي تر
وەكوو تۆ عوزريان ھىنايەوھو پېغەمبەر ^{سېرلەي} ^{سېرلەي} چى بەتۆ فەرموو بەوانيش

هه روا. وتم ئه دووپياوه کين؟ وتيان مورپاره کورې «الربيع» و هيلالی کورې ئومه ييه، ناوی ئه دووپياوه صالحه يان هينا، که هاوبه شی غه زای به دريان کردبوو، من زور ره وشتی باش و کاری جوان له وان فیرببوم. پیغه مبر ^{پیغمبر} نه هی له موسولمانان کرد که قسه مان له گه ل دا بکن، واته زیده له هه موو خه لکه ی له غه زا دواکه وتببون ته نها فرمانی کرد دهنگ له م سئ که سه مان دابرن، خه لک دهنگی لئ دابرن، لیمان دووره پهریز ده وهستان، هه تا دونیام له پیش چاو گوږا، زهوی له پیش چاوم ئه زهوییه ی له وه پیش نه بوو، په نجا شهو به وحاله ماینه وه، دوو هاوه له کم له مال دانیشن و ده ستیان کرد به گریان و گوشه گیر بون، به لام من ده هاتمه ناو خه لکه وهو موناقه شهو دمه ده میم له گه ل ده کردن.

ده چومه دهره وه حازری جومعه و جه ماعه ت ده بووم، به بازاردا ده سوورامه وه، که س قسه ی له گه ل نه ده کردم. ده چومه خرمه ت پیغه مبرو سلّوم لئ ده کرد، ئه وه له شوینی خو ی له میحراب دانیشن تبوو دوا ی نویژ، له دلّی خوم دا ده مگوت: ده بئ پیغه مبر لیوی جولاندبن بو وه لامدانه وه ی سلّوه کم، پاشان وام ده کرد له نزیکیه وه نویژ بکه م و تیله ی چاوم ده دایه ئاخو بوم ده روانئ، ده مدی که خه ریکی نویژه کم ده بووم روی تیده کردم، که سه یرم ده کرد روی لئ وهرده گیرام. له کاتیک دا من به ناو بازاری مه دینه دا ده سوورامه وه، کابرایه کی نه به طی له نه به طبیه کانی شام نه وانه خواردنیان ده هینا بومه دینه بو فروشتن، گویم لئ بوو ده یگوت: که عبی کورې مالیک کییه و له کوئییه؟ خه لکه که منیان پی نشان داو هات بولام نامه یه کی مه لیکی غه سانی دایه ده ستم، تییدا نوسرابوو بیستومانه برادره که ت واته «پیغه مبر» سته می لئ کردوی و دهنگی لئ دابریوی، ئه تو پیاوی ئه وه نیت سوکایه تیت پی بکری و مافت پیشیل بکری. په یوه ندی به ئیمه وه بکه دلخوشیت

دەدەینەوہ ریژت لی دەگرین. کەعب دەلی: کەنامەکەم خویندەوہ رقم
 ھەلساو خوشەویستی بو پیغمبەر ئیسلام ھەژاندی و وتم: ئەمەش
 بەلایەکەو جوړیکە لەتاقیکردنەوہ، ئیتەر یەکسەر نامەکەم خستە ناو
 تەندورەوہو سوتاندم. ئیتەر چل شەو تیپەری لەپەنجا شەوہکە، کاتیکم
 بەخۆزانی ھاوہلیکی پەوانەکراو لەلایەن پیغمبەرەوہ ھاتە لام وتی:
 ئەوہ پیغمبەری خودا فەرمانت پی دەکا کە لەخیزانت دابریی، وتم:
 ژنەکەم تەلاق بەدەم یان چی؟ وتی، نا، بەس لیی دووربکەرەوہ، ھەمان
 فەرمانیشی بەدوو ھاوہلەکەم کردبوو، پیاوی ناردبوونەلایان
 کەلەخیزانەکانیان دووربکەونەوہ. ئیتەر منیش ناچار بەخیزانم گوت
 بپرۆرەوہ بۆمالی باوانت و لای ئەوان بمینەوہ بابزانین خودا چیمان لی
 دەکا. خیزانم رویشتەوہ بۆمالی باوانی «دە» روژی تەربەو حالە
 مامەوہ، تا پەنجا شەو تەواو بوو واتە پەنجا شەو تیپەری بەسەر دەنگ
 لیدابرا نمان لەلایەن پیغمبەرەو ھاوہلانەوہ. کەبەیانێ پەنجایەمین شەو
 نوێژی بەیانیم لەمالەوہ کردو لەسەربانی مالەوہمان بەخەمباری و
 شپریوی دانیشتبوم، لەو حالەدا بوم کە خودا دەربارەمان دەفەرموی:
 {حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحَّبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا
 مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} «۱۱۸»
 سورة التوبة. گویم لەدەنگی بانگکەرێک بوو لەسەر تەپۆلکە «سەلە»
 بەھەموو دەنگی ھاواری دەکرد ئەو کەعبی کوپی مالیک مژدەت لی بی،
 چومە سوژدەو سوژدەو شوکرم بۆخودا برد، زانیم کە دەرگای خیرم لی
 کراوہ تەوہو پیغمبەر لەکاتی ئەنجامدانی نوێژی بەیانێ ئیعلانی
 قبولبوونی توبەمانێ لەلایەن خوداوە، کردبوو، خەلکەکە ھاتبوون بۆلام
 موژدەم بەدەنی و ھەندیکیشیان چووبوون بۆلای دووھاوہلەکەم موژدەیان
 بەدەنی. جا کەئەو کەسە ھاتبوو موژدەم بداتی و گویم لەدەنگی بوو

گەيشتە لام و موژدەي دامى پۇشاكەكەم داكەندو كىرمە بەرى ئەو بەناوى موژدانەو. سويندم بەخودا ئەو رۇژە جگە لەو دوپارچە پۇشاكە هيچى تىرم نەبوو، دوایى دوپارچە قوماشى تىرم بەئەمانەت وەرگرت كىرمە بەرم و ھاتم بۇلاي پىغەمبەر ﷺ خەلكەكە كۆمەل كۆمەل بەپىرمەو دەھاتن و پىرۇزبايىان لى دەكىرم كەوا تۆبەم لى وەرگىراو. چومە ناو مزگەوتەو روانىم: پىغەمبەر ﷺ دانیشتبوو خەلك بەدەورىيەو بوون طەلحەي كوپى عەبدوللا بەراكردن بەرەو پىرم ھات و تۆقەي لەگەل دا كىرم و پىرۇزبايى لى كىرم، سويندم بەخودا جگە لەئەوكەس لەموھاجىرو ئەنصار ھەلنەستا. بۆيە من ھەرگىز ئەو ھەلوئىستەي طەلحەم لەياد ناچىتەو.

كەعب دەلى: كە سلاوم لەپىغەمبەر كىرد روخسارى لەخۇشيان دەدرەوشايەو، فەرمووى: موژدەت لى بى بەخۇشتىن رۇژىك كەبەسەرت دا ھاتو، لەوھتاي لەدايك بووى رۇژى وا پىرۇزت نەھاتۆتە پى.

كەعب دەلى: وتم: ئايا ئەم لىخۇشبوون و عەفوھ لەلايەن تۆوھيە ئەي پىغەمبەرى خودا يان لەخوداوەيە؟ پىغەمبەر فەرمووى: لەلايەن خوداوەيە. دەلى: وتم: ئەي پىغەمبەرى خودا! ھەرچى مال و سامانم ھەيە دەيكەمە خىرو صەدەقە لەخۇشى ئەم تۆبە قبول بوونەم. پىغەمبەر فەرمووى نا ھەندى مال و سامانت بۇخۆت بەيئەو ھەمووى مەكە بەخىر. وتم: ئەي پىغەمبەرى خودا ئەوھى كەمنى رىزگار كىرد راستگۆيى بوو، بەشيك لەتۆبەم ئەوھيە كە جگە لەراستى قسەي تىرنەكەم ھەتا لەژياندايم.

ئىتر پەرەردگار ئەم ئايەتەي نازل كىردە سەر دل و دەروونى پىغەمبەر فەرمووى: {لَقَدْ جَاءَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ ....}

تادەگاتە .... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ { «سورة التوبة، ۱۱۷-۱۱۹».

پەندە ئامۇڭكارى:

يەكەم: وتەيەك لەپەرەزى ئەم غەزايەدا:

ئايىنى ئىسلام ھەنگاۋ بەھەنگاۋ قۇناغ بەقۇناغ لەناۋ نىۋە دورگەى غەرەبى دا جىگىر دەبوۋ، دەسەلاتى لەسەر دىل و دەروونەكان پەيدا دەکردو جەماۋەرى زۆر دەبوۋ، پەناگرتن بەخودا پەل و پۆى دەکردن و رەگى دادەكوتا، ئەمەش دياردەيەك بوۋ رۆمەكان بەدلەراۋكىۋ حەزەرەۋە لەدورەۋە چاۋدىرييان دەکرد.

رۆمانەكان ئايىنى نەصرانىيان بەقەناعەتەۋە ۋەرنەگرتبوۋ، ھەر بۆيە بېونە مەسىحى بۆئەۋەى ئايىنەكە بكنە كوتەكى دەستيان بۆچەۋساندەۋەى نەتەۋەكانى ئەۋ ناۋچەۋ ھەرىمە. لەبەر ئەۋە تەلاۋوبيان بەۋ ئايىنە كرد، بەۋىستى خۇيان گۇڭرانكارىيان تىداكرد، زۇريان لى لاۋرد، زۇريان پىۋەنا، ھىدايەت و ئامۇڭكارىيەكانى ئەۋ ئايىنە پىرۋەريان تىكەلاۋى بىپەرستى خۇيان كرد، زۇريان ياساۋ داب و نەرىتى بەتال و پوچى خۇيان خستبۋە پال ئەۋ ئايىنە پىرۋەۋ شىۋاندبۋويان.

ئايىنى ئىسلام كە ئايىنىكە بانگەۋازى بۇكردنى لەسەر زوبانى ھەموو پىغەمبەرەن دۋبارەۋ سىبارە بۆتەۋە، ھەموو پىغەمبەرەن ئامارەيان بەناۋەرۋكى كردۋە. پوختەۋ كرۋكى ئايىنى ئىسلامىش بۆئەۋە ھاتوۋە خەك لەژىر دەسەلات و بەندايەتى مروتۇ رزگارېكاۋ بىيانكاتە بەندەى راستالى خوداپەرست. ملكەچى كەس نەبن جگە لەخودا، كەس دەسەلاتى ئەۋەى نەبى خۇبكاتە ملھوپو بەئارەزۋى خۇى

بيانچه وسينيتته وه. به ناشكرا بانگه وازي ئه و ئايينه ئه وهيه دهسه لاتى
حه قيقى هى خودايه، به ندايه تى هه ربؤ ئه و ده كرى، حوكم و بريار هى
ئه وه و هه ربؤ ئه و ئاده ميزاد ملكه چى ده نوينى.

ئه و رومانه له ئاييني نه صراني ئه م حه قيقه تانه يان زانيبوون و
ده يانزاني بلاو بوونه وه و گه شه سه ندنى ئيسلام چهند خه تهره بؤسه ر
ده سه لاتى ئه وان. ده يانزاني ئاييني ئيسلام دوا په يامى ئاسمانيه و
له ناوه روكى خوئى دا هه ره شه و خه تهرى هه لگرتووه دژى فه رمانه وايى
هه موو مله ورو ده سه لاتى بوغراو خو به خودا زانان.

كه وابوو جيگاي سه رسوپمان نيه ئاييني ئيسلام «كه له جه زيره ي
عه ره بى دا جيگير بووه» ببيتته سه رچاوه ي دلّه راوكئ و ترس و بيم بؤ
مله وره كانى روم داروده سته و ياساوله كانيان. ئه وانه ي هه ر به روا له ت
بوونه نه صراني و هه ربؤ ئه و ئه و ئايينه يان وه رگرتووه ببيتته ضه مان بؤ
فراوان بوونى ده سه لاتيان و دريژده دان به مله وپرى و چه وساندنه وه ي
چينى هه ژارو بئ ده سه لات. بؤيه هه وائى فه تحى مه ككه و سه ركه وتنى
موسولمانه كان و بالاده ستريان به سه رخاكي نيوه دوورگه ي عه ره بى دا،
وه كوو بومه له رزه هه ژاندنى و به ترس و راچله كينه وه ئه و هه وائيه يان
وه رگرت. پاشان كه وتنه خو و ده ستريان كرد به جم و جول و ته گبىرو راو
كو كردنه وه ي هئزو ئاماده كردنى هه موو پيدا وىستيه كى
روبه رو بوونه وه، به لكوو خو يان رابگرن له به رده م ته وژمى ئه و ئايينه ي
دلنيان ئه گه ر سه ربكه وئ و بلاو ببيتته وه ته خت و به ختيان ژيروه ژوور
ده كا و ده سه لات و فه رمانه واييان قه لاچؤ ده كا. بيگومان ئه م
گرنگيدانه ي رومه كان به روداو ه كانى ناو جه زيره و چاو دي رى كردنيان بؤ
جم و جولئى موسولمانه كان داخوازي ئه وه بوو كه تيگه له چون و شه پرى
نيوان ئه وان و موسولمانه كان شه پرىكى گه و ره و خه تهر و خويناوى بئ.

به لام حیکمه تی خودا وای ویست که له م غه زایه دا کیفایه ت به و
ناماده باشی و ماندوبون و ریگای دوربرین و تهحه مولکردنی برسی و
تینویه تیه بکری و شهر رونه دا. سوپای ئیسلام نه و مه سافه دوورو
دریژهی نیوان ته بوک و مه دینه ی بری و گه پرایه وه، به راستی وه کوو
له وه پیش ناماژهی پی کرا سه فه ریکی پر مهینه تی و عه زاب و ناخوشی
بوو، موسولمانان زوریان برسیایه تی و تینوایه تی تیداچه شت!!

نه و جیهاده ی خودا فه رمانی به نه نجامدانی کردوه چییه؟

نایا جیهاد بریتی نییه له به ختکردنی گیان و مال و هیژو توانا
له پیئاو به رقه رار بوونی شه ریعت و ئایینی خودا دا؟ بیگومان نه وه
هموو نه و شتانه یه خودا له به نده کانی دا وای کردوه، پاک و بی عیبی
بو خودایه و خودا زور به رزتره له وه ی پیویستی به یارمه تی به نده کانی
هه بی، بو به ریه رچدانه وه ی پیلان و فرت و فیلی کافرو مله وپان، یان
پیویستی به وه هه بی مه عنای هیدایه ت و ئیمان به زوره ملی بخریته ناو
دل و دهروونی مولحیدو بی پروایانه وه!!

بیگومان سوپای ئیسلام «جیش العسره» له م غهزا پر چورتم و
ناخوشه دا مال و هیژو توانای خویمان به خشی، ئیسراحت و
حه سانه وه ی خویمان وه لاناو هیژو توانای خویمان به جوانترین شیوه و
به نه و په ری له خو بردویی و فیداکاری خسته گه ر. له جیاتی هه سانه وه و
کات به سه ربردن له ناو مال و مندال داو خودزینه وه له گه رمای خوری
هاوین، خویمان خسته ناو عه زاب و ماندو بون و برینی ریگهی دوورو پر
مه ترسی و مهینه تی، له ناخوشترین وینه و شکل و شیوه ی دا. به مه ش
موسولمانان سه لماندیان که بیروبا وه پریان چه سپاوو دامه زراوه،
راستگۆن له گه ل خودای خویمان، خوشه ویستی خوداو پیغه مبه ری خودا
له ناخی دلایان دا جیگیره، که وابوو شیاوی نه وه بوون خودا

سهرکه وتوویان بکا، پشتگیریان بکا، شهرو روبه پرو بوونه وویان لی لادا، له لایه ن خویه وه ترس بخاته دلی دوژمنانیانه وهو بلاوهی لی بکه ن و ملکه چی سهرانه دان بن.

بهم جوړه رومه کان به ئاسانی ملکه چی یاسای سهرانه دان بوون له بهرامبهر نه و ماندوبون و نارپه حه تی و برسی و تینوه تییه ی موسولمانان له گه ل پیغه مبهردا چه شتیان بو په زامه ندی خودا.

دووهم: په ندو نه حکام:

له م غه زایه دا چه ند وانه و نه حکامی لی وهرده گیرین وا له چه ند خالیك دا چریان ده کهینه وه:

۱. گرنکی جهاد کردن به مال و سامان:

جهاد کردن درژی دوژمنانی ئیسلام کورت هه لنه هیندراوه له چون بوغه زاو بهس، به لکوو هه رنه وه کیفایه ت نییه به ته نیا. له هه رکات و شوینیک دا کاری جهاد و تیکویشان به شهرو چه ک راوه ستاو پیویستی به مالبه خشین و نه فعات هه بوو پیویسته موسولمانان کومه کی بکه ن و نه وهنده مال و سامان پیشکesh بکه ن کاروباری جهادی پی به پری بکری. به مخرجی به گویره ی دهوله مهندي و هه ژاری نه و نابوونه یه پیشکesh بکه ن.

بیگومان فوقه های ئیسلام بریاری نه وویان داوه و نه و حوکمه یان راگه یاندوه، که هه رکاتی دهولته ی ئیسلام پیویستی به نه فقه وه پیداو یستی جهاد هه بوو، بوی په وایه به شیکی دیاریکراو به گویره ی دهوله مهندي و هه ژاریان بخاته سهر موسولمانان، به لام نه و فوقه هایانه فره موویانه: نه و باربوو وهرگرتنه و باج خستنه سهر خه لکه کاتیك په وایه که مال و سامانی دهولت بونه فعاتی که مالیات یان بوکاری

ناشەرى خەرج نەكەرى. چۈنكى مال ۋە دارايى ھاۋا ۋە لاتىيان لەمال ۋە دارايى دەۋلەت لەپىشتەر نىيە بۇ پىداۋىستى سەربازو غەزا خەرج بىكى.

بىگومان ئەتۇ دىتت چۇن عوتمانى كوپى عەفان خوداى لى پازى بى
لەو رۇژە تەنگانەيەدا ھاتە خىزمەت پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} سى سەد حوشترى
بەكورتان ۋە گورىس ۋە قەياسەۋە لەگەل دۈسەد ئوقىيە زىو ھىنايە
خىزمەت پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} بۇ سازدانى سوپاكە «جيش العسره». كارەكەي
ئەۋەندە سەرنج راكىش بوو پىغەمبەر دەربارەي فەرموۋى: {ماضر عثمان
ما فعل بعد اليوم} عوسمان لەم رۇ بەدۋاۋە چى بىكا زىيانى پى ناگا!
بەراستى ئەم فەرموۋەيەي پىغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} گەرەيى عوسمان دەردەخا.
بەلكو ئەم فەرموۋەيە سەرزەشتكردن ۋە تەمبى دادانى ھەموو ئەۋانەيە
كەدىانەۋى زامانىان درىژ بىكەن ۋە پەرخنەي نەشياۋ لەۋ زاتە «ۋاتە:
عثمان» بگرن، دەمكوتكردى ھەموو ئەۋانەيە زاماندرىژى دەكەن ۋە پەرخنە
لەسىياسەت ۋە ھەلس ۋە كەۋتى رۇژانى خەلافەت ۋە فەرمانپەرۋايى دەگرن.
لاپەرەي زۇرو درىژ پردەكەنەۋە بەنۋوسىنى باسك: كەناۋى دەنن
دىاردەۋ دىمەنى لاۋازىي لەبەرپۇۋە بىردنى كاروباردا يان لادان لەپىيازى
راست ۋە خىزم خىزمىنە كىردن لەسىياسەت دا، لەمەدا شوپن ھەۋا ۋە ھەۋەسى
خۇرھەلاتناسەكان كەۋتون ۋە مىژۋو پردەكەن لەپەرخنەۋە درۇۋ دەلەسەۋ
سەر لى شىۋاندن بۇ ھىنانەدى ئامانجىكى نەخشە بۇ كىشراۋى
پىشۋەخت زانراۋ، كەشەۋو رۇژ ھەۋلى بۇ دەدەن ۋە گور دەدەنە خۇيان
بۇنەۋەي بىگەنى ۋە بەدەستى بىنن! بىگومان ئەۋانەي كەخۇيان دادەنن
لەناۋ بىرجى بەرزى پاك ۋە خاۋىنى ۋە نەزاھەتى ناۋازەۋ خۇيان بەپەپەرە
كارىي سىياسەتى ھەكىمانەۋ كار دروست ۋە لىزان دەزانن ۋە لەۋپۇۋە حوكم
بەسەر عوسمان ۋە سىياسەت ۋە فەرمانپەرۋايى دا دەدەن، ئەۋانە بۇخۇيان
لەھەموو كەس زىاتر پىۋىستىيان بەۋە ھەيە نەخۇشىيە جۇراۋ جۇرەكانى

خۇيان بدۆزىنە ۋە دەست نىشانىيان بىكەن، ئەمجار بەلىكۆلىنە ۋە دىراسەى بەشىك لەسەر ۋەرى و مەناقىبىي ئەم خەلىفە گەرەيەى ئىسلام نەخۇشىيەكانى خۇيان چارەسەر بىكەن و بەكەك ۋە رىگرتن لە سىرەو سولوكى ئەو پىاۋە گەرەيە رىبازى چەوت و خوارى خۇيان راست بىكەنە ۋە.

خەلافەت و فرمانەرۋايى ئىمامى عوسمان ھەرچۇنىك بوۋىي، دەبىي چ تۆز قالە ئەدەبىي ھەبىي لاي كەسىك ئەم فەرمودەيەى پىغەمبەر دەبىسى كە فەرمودىيەتى: {ماضر عثمان مافعل بعد اليوم} ئەمجار سەربارى ئەۋەش دەمدىرئى دەكاۋ دەكەۋىتە رەخنەگرتن لە ئىمامى عوسمان و سىياسەت و فرمانەرۋايى بەنەزان و نەشیاۋ لە قەلەم دەدا!!!؟

۲. ۋەشەيك دەربارەى ھەدىتى ئەبۇبەكر ۋە زىادە ھەلبەستراۋەى؟

بىرئ خەك بەۋ ھەدىتەيانەۋە لكاندوۋە بۆنەۋەى بىدەيەكى ھەرامى زۆر ھەرام بەرەۋاج بەدەن و بەرەۋاي نىشان بەدەن.

ئىمە لەۋەپىش ئەۋ ھەدىتەمان ھىنا كە تىرمىزى و ئەبوداۋد رىۋايەتەيان كىردوۋە دەربارەى پىشكەشكردىنى ھەزەرەتى ئەبۇبەكر ھەموۋ مال و سامانى خۇى بۆسازدانى سوپاي غەزاي تەبوك و ۋەلامدانەۋەى ئەبۇبەكر كاتىك پىغەمبەر لىي پرسى چىت بۆمال و مندالت جىي ھىشتوۋە؟ وتى: «ابقىت لهم الله ورسوله» خوداۋ پىغەمبەرى خودام بۆ بەجىي ھىشتون.

ئەمجار بىرئ خەك ھاتوۋن زىادەيەكىان ھەلبەستوۋەۋ بەم ھەدىتەيانەۋە ناۋە، گوايە پىغەمبەر ﷺ لەۋكاتەدا بەئەبۇبەكرى فەرمودە: {إن الله راض عنك فهل أنت راض عنه؟} ئەى ئەبۇبەكر خودا لەتۇپازىيە ئايا تۆ لە خودا پازىت؟

نہ بوبہ کر وہ جدو کہ یفخوشتی دہیگری و ہلدہستی لہ بہر دم پیغہ مہر دا دہست دہکا بہرہ قص و سہماکردن و دہلی: «کیف لا ارض عَنْ اللہ؟» چوں لہ خودا رازی نابم؟! ئہمجار ہاتون ئہم زیادہ ہلہبہ ستراوہیان کردوہ بہدلیل کہ رہقص و سہماو خوبادان لہ زیکرکردن دا دروستہ، و ہکوو ئہو حالت و دیار دہی لہ دہرویشانی ریبازی «المولویۃ» و دہرویشہکانی ریبازی «قادی» و ریبازہکانی تری «صوفی» و دہرویشان دہببندری!.

بیگومان ئہو بہلگہیہی ئہوانہ پشتی پیوہ دہدن بہلگہیہکی ہلہبہ ستراوہ و ہکوو لہوہ پیش ئاماژہ مان بؤکرد، نہلہ حہدیشی صہحیح دا نہلہ حہدیشی زہعیف دا نہہاتووہ حہزرتی ئہبوبہ کر لہ بہر دم پیغہ مہر دا رہقصی کردبی.

ہہرچی لہم بارہوہ ریوایہ تکراوہو چہسپاوہ ئہوہیہ ئیمہ نوسیومانہ کہ لہدہقی تیرمیزی و حاکم و ئہبوداودوہ رامن گواستووہ. ہہرچہندہ ئہوہش ویدہچی لاوازی پیوہبی. ئہمما خودی ہلہبہزو دابہزکردن و سہماو رہقصہ کہ نابی بلین بہلگہی لہسہر نہہاتووہ، بہلکوو ئہوہی حہق و چہسپاوہ ئہوہیہ کہ حرامہ. و ہکوو ئیستا رونی دہکہینہوہو ئاماژہی پیدہکہین.

جہماوہری زانایان پییان وایہ رہقص و سہما حہرامہ ئہگہر خو چہمانہوہی تیدابوو، ئہگہر خوچہماندنہوہی تیدا نہبوو مہکروہ. کہو ابوو داخل کردنی مادہی رہقص و سہماو تیکہ لاو کردنی بہعیبادہت و زیگری خودا داخل کردنی شتی حہرام یان مہکروہ بؤناو عیبادہتیکی مہشروع، گؤراندنی رہقص و سہما کہشتیکی حہرامہ بہعیبادہت و خودا پہرستی بہہیوای نزیکبونہوہ لہ خودا بہبی بہلگہو دہلیل. یان بانگہشہی ئہوہ کہ ئہو رہقص و سہمایہ لہ چوار چیوہی کہراہت و حہرام چوتہ دہرو بووہتہ کاریکی مہشروع!.

سهرباری ئه وهش ئه و حال و وه زعی ئه وانه تی ئه ده که ون له کاتی زیکر کردن به سه ماو ره قصه وه که وایان لی دی وشه کانی زیکرو ته سبیحاته که به شیوه یه که در ده برن له وشه ی زیکر ناچن. به لکوو حه محه مات و هه مه مات و حینه که حینه کی که له گه رویان دیته در بوئه وه ی له حن و سه دایه کی گونجاو له گه ل وه قع و شیوه هه ل سوپان و سه ما که دا بگونی، به وهش زیده نه شه وه که یفخوشی له دروون دا په یداده بی و ده که ویتته حاله تی جه زبه لی هاتن و کوردی گوته نی گهرم ده بی و حالی لی دی!!

ده ی چۆن ئه مه ده بیته زیکری خوداو به زیکر حساب ده کری؟ که ی ئه وه ئه و زیکره یه خودا فره مان ی به کردنی کردوه پیغه مبه رو ها وه لانی کردویانه؟! که ی ئه و ره قص و سه ماو لرفه لرف و حینه که حینه که عیبادت و خودا په رستییه؟ خو عیبادت وه کوو ده زانی ئه وه یه: که خودا له قورئانی خو ی دا ته شریعی کردوه، پیغه مبه ر له سوننه ت دا رونی کردوته وه و فره موویه تی نابی ئه م ئایینه زیاده که می تیدا بکری.

بزانه ئه وه ی ئیمه گوتمان ئه وه یه که عوله مایانی شهر و ئایین له سه ری کوک بون و به در یژایی رۆژگار راجیایی تیدا په یدانه بووه، راسته ریگای شهر یه ته و زانیانی ئیسلام په پره وییان کردوه و پابه ندی بوون، که سیان له و شه قامه رییه لای نه داوه جگه له که مینه یه کی بیدعه چی و دونیا خور که له ئایین دا شتی وایان دا هیناوه. خودا فره مان ی پی نه کردوه، ئه وانه به ناوی دینه وه زۆر شتی حه رامیان هه لال کردوه، زۆر تاوانیان ئه نجام داوه جار ی که به ناوی وه جدو عیشقی ئیلاهی و ده می که به ناوی رزگار بوون له کو ت و زنجیری ته کالیف!!

ئیستا گویم بۆر ابگره بافتوای یه کی که له گه وره زانیانی ئیسلام، زانیه کی به ناو بانگو خودا ناس و کامل له پوی دین و عیلم و وه رع و

تەسەووفەو بوئۆی بهیان بکەم، ئەویش زانای پایە بەرز «العز» ی کوپری «عبد السلام» ه. ئەم زاتە دەفەرموی: «رەقص و سەما و چەپلە و سوکایەتی و نزمی و لارو لەنجە کردنی شیۆه ژنانەیه جگە لەبێ عەقل و خوێپری و درۆزن «کەسی تر نایکا!»، بڕوانە چۆن رەقص و سەمای ریک و پیک لەسەر شیۆه ی کیشی گۆرانی لەلایەن مەرۆفی بێ عەقل و ساویلکە ئەنجام دەدری. بێگومان پیغمبەر سیرلای فەرموویەتی: «خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم» باشتترین مەرۆفی چاخەکان ئەو مەرۆقانەن لەسەردەمی مەندان، پاشان ئەوانە ی بەشوین ئەوان دا دین، ئەمجار ئەوانە ی بەشوین ئەوان دا دین. دە ی هیچ کامی لە مەرۆفی ئەو چاخانە ی کە ئەوان بە پیشەوای خۆیانیا ن دەزانن ئەو رەقص و سەمایە یان نەکردووە^۱.

ئیبنو حەجەر لە کتیبی «کف الراع» داو ئیبنو عابدین لە کتیبە کە ی بەناوی «حاشیة ابن عابدین» هەمان راو و بۆچونیا ن هە یە و جوداوازی ی دیاری ی دەکە ن لە نیوان وەجدی قاهیر و لە ناخ هەلقول و لە گەل وەجد و عیشقیکی دروستکرا و «مصطنع».

ئیمامی قورطوبیش ئەو زۆر هەرهشە لەوانە دەکا کە ئەو کارە پەیرەو دەکەن. زۆر دواوە لەو بیدعە یە و بەحەرانی داناوە. ئەگەر دەتەوێ ناگاداری رای قورطوبی بی بگەرێو و بۆ تەفسیرە کە ی و سەیری نایەتی: {الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ} «سورة آل عمران، ۱۹۱» یان نایەتی {وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا} «سورة الإسراء، ۳۷».

نه‌گەر له‌بەر درێژدادپری نه‌بوایه، ده‌قی زۆرم له‌پراو فتوای ئهو زانایانه راگوێزی ئێره ده‌کردن، بۆئهو‌هی بزانی ئه‌مه‌ی من رونم کرده‌وه زوربه‌ی زۆری زانایانی ئیسلام به‌سه‌له‌ف و خه‌له‌فیان‌وه له‌سه‌ر ئه‌وه کوژن و هیچ خیاڵ و راجیایه‌کیان نه‌^۱.

۱ وێده‌چێ ب‌پ‌ئ گه‌س توشی سه‌رسو‌رمان بن له‌پ‌وی ئه‌وه‌وه من له‌زۆر شت دا د‌زی و مه‌ابیانه‌م هاو‌ریان نیم، به‌لام لێ‌رمدا لایه‌نگیری نه‌وان ده‌که‌م، چونکه د‌زی ب‌و‌چونی که‌سانی دیکه‌م. ب‌یگومان سه‌رسو‌رمانی ئه‌وانه ئاکامی ته‌سه‌و‌ریکی هه‌له‌یه‌و ب‌یچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌یه که‌دمی‌وايه موسو‌لمانان په‌ی‌ره‌ویان ب‌کردایه، هه‌رگیز له‌ئ‌یسلام دا ئه‌وه‌نیه به‌ح‌ث و ل‌یکو‌تینه‌وه‌ی زانستی له‌عه‌قل دا بسو‌رێ ب‌و ده‌مارگیری په‌که‌داکو‌تراو له‌نه‌فس دا.

قد يعجب البعض من أنني أنكر على الوهابية الكثير من آرائهم، مع ما أفعله هنا من الإنحياز إليهم، لاستنكار ما يراه الآخرون.

ولا ريب أن هذا العجب إنما هو نتيجة تصور خاطئ لما ينبغي أن يكون عليه حال المسلم. فليس من الإسلام في شيء أن يتحول لدينا البحث العلمي في العقل الى العصبية مستحكمة في النفس. وهيهات أن يكون من الإسلام في شيء ما يفعله بعضهم من الانتصار لما عرف به من مذهب ورأي، مصطنعاً بذلك الانتصار لإسلام، وهو يعلم في قرارة نفسه أنه إنما ينتصر للرأي الذي أصبح جزءاً من شخصيته وكيانه بين الناس.

لا ينبغي للمسلم، لدى البحث العلمي، أن يضع أي شيء نصب عينيه إلا كتاب الله وسنة رسوله، ولا يجوز له أن يدع أي سلطان من دون سلطانهما يتسلل للتأثير على نفسه وفكره. ولا ينبغي، إذا التزم هذا المسلم الحق، أن يضيق أحد من المسلمين بكلامه، أو أن يفضب لأحكامه. وإذا كنت قد بحثت في هذا الكتاب مسائل إنتهيت فيها إلا مخالفة بعض الناس، فليس ذلك - يشهد الله - حياً بمخالفته ولكن حياً بال التزام كتاب الله وسنة رسوله، وربما أخطئ في الحكم والإستنتاج ولكن هذا هو الدافع.

وإذا كنت أبحت الآن في مسألة إنتهيت فيها الى موافقة أولئك البعض ومخالفة كثير من العوام المسلمين أو المتصوفة فيهم، فليس ذلك أيضاً حياً بمخالفتهم أو شهوة بنقده، ولكن رغبة خالصة في أن لا أحيد عن كتاب الله وسنة رسوله، مع تقديرى لكثير من هؤلاء

ناشکراشه لهه موو ئه وهی باسما ن کرد، حاله تیك چهرت ده كرئ و لهو یاسایه دهرده هیندری و ده خریته لاه. ئه ویش ئه و حاله تهیه كه مروقه زیكر كه ره كه حالیکه به سه ردایی ده سه لاتی شعوری خوئی نه مینئ و جلّه وهی نه فسی خوئی له ده ست بدا. لهو حاله دا حوكمی ته کلیفی له سه ر نامینئ و ئیختیار له ده ست دها، ئه وهی كه له زانای پایه بهرز «العز بن عبدالسلام» ده گیردریته وه گوایه جاریك له کاتی زیكر کردن دا دهر وونی ده خرۆشی و هه لده چئ و هه لده ستئ ده كه ویته بازدان، بۆ سه ر ئه و حاله حمل ده كرئ و به وشیه ته فسیر ده كریته وه. چونكه ناگونجئ عیززی کوپی عه بد و سه لام بۆ خوئی به ئیختیار و له حالئ ئاسایی خوئی دا هه لّس و كه وتی ئاوا بكا و خاوه نی ئه م فتوایه ش بی كه ئیمه ده كه كه یما ن له كتیبی خویه وه راگواست بۆ ئیره.

۳. دوو رهوهكان سروشتیان، ئه ندازه ی خه تهریان له سه ر ئیسلام:

قورئانی پیروژ ئه وه نده ی گرنگی به م غه زایه داوه و باسی کردوه، گرنگی له وجۆره ی به هیچ غه زایه کی تر نه داوه. ئه تۆ دهرباره ی ئه م غه زایه

السادة، و يقيني بصلاحهم وصفاء نياتهم. وعذري أن هذا التقدير لا يسوخ تجاوز النصوص القواعد أو التأويل لها.

ولو بحث المسلمون عن الحق الذي يجب إتباعه، عن طريق هذا الميزان، لما قامت فيئات تتخافوا وتتجافي عن بعضها رغم ما قد يقع بينها من خلاف في الرأي والإجتها، ولكن العصبية والغلو هما اللذان أوديا من المسلمين إلا هذا الذي نراه.

يحاسب المتصوفة خصومهم على ما يرونه عندهم من طرف وغلو، ولا يحاسبون أنفسهم على ما يتلبسون به هم من الغلو والبدع التي لاوجه في الإسلام يسوغها!.. أفهذا هو الحق الذي ينبغي أن يكون؟..

إن الغلو في الأمر لا يأتي إلا من غلو آخر يقابله فمن أراد الإنتصار لدين الله وهدى رسوله فليقطع دابر كل غلو واختراع البدعة، فإن ذلك خير علاج لما قد يوجد من غلو معاكس لدى الآخرين.

له سوره تی تهوبه دا چهند ئایات به لکوه چهند لاپه ره یه که ده خوینییه وه زوربه ی زوریان جهخت له سهر گرنگی جهاد به گیان و به مال ده که نه وه، نه وه ده که یه نن که جهاد به گیان و به مال تاکه به لگهی به هیزه له سهر راستی برپای موسولمان و گرنگترین خالی جیا که ره وه یه له نیوان نیمانداری راسته قینه و دوو پرودا، پیویسته موسولمانان نه گهر به راستی موسولمان بن، رونه که نه رابواردن و پالدا نه وه و بی موبالاتی. ده بی هه رچی دیته پیشیان له چورتم و به لاو ناره حه تی له پربازی خودادا به هیچی بزاند و خوی بوڤا گرن و هه ول بدهن به سهری دا زال بن، هه روه ها ئایه ته کان دریژه یان داوه به باسی دوو پروه کان و هه لویست و نیازی شار دراوه یان ده خه نه پوو ریسوایان ده که نن. نه و وانه ی له و ئایه تانه وهرده گیری، رونکردنه وهی خه تهری دوو پرووی و دوو پروه کانه له سهر موسولمانان له هه موو چاخ و رۆژگاریک دا. نه وه رون ده که نه وه که ئیسلام هه ر به قسه نابی به لکوه ده بی جهاد و رووبه پروو بوونه وهی تهنگانه و چورتم و عه زاب و ئیش و ئازار ته صدیقی بکا و به راستی دابنی. ئیمان و باوه ری موسولمانان جیا بکاته وه له ده جهل و فیلی دوو پروه کان. بیگومان غه زای ته بوک گه وره ترین ماده و روداوه بوئه م وانه قورئانییه. تاقیکردنه وهی بیرو باوه ری موسولمانان به و غه زایه ی گه وره ترین تاقیکردنه وهی خودایی بوو که په رده ی له سهر چینی دوو پروه کانی شاری مه دینه هه لدا یه وه موسولمانی راسته قینه ی له مروقی دوو پروو به پوالت موسولمان هه لاوارد و به باشتترین شیوه و گه وره ترین جیا کردنه وه لیکی جودا کردنه وه، نه مجار ئایه تی قورئان یه که له دوا یه که نازل بون و به تاوانه وه گرتنی و جهرائیمه کانیانی خستنه رو، نهینی ناو دلیانی ئاشکرا کرد و موسولمانانی لی ئاگادار کردنه وه له هه موو چاخ و زه مانیکا. پروانه قورئان چون په رده له سهر دوو پروه کان هه لده داته وه و ده فهرموی:

سه‌نگه‌ری خه‌ته‌رو ترسناک له‌و دوو رووانه ئه‌وه‌یه ئه‌وان به‌ناوی ئیسلامه‌وه دژایه‌تی ئیسلام ده‌کهن، به‌چه‌کی ئایین له‌ئایین ده‌ده‌ن، به‌ناوی ئیسلامه‌وه گۆرانکاری له‌ئیسلام دا ده‌کهن، ئه‌حکام و یاسای

دەگۈپن بەناۋى چاكسازىيى و گونجاندنى ئايىن لەگەل رۆزگارد،
پابەندىبون بەگيانى تەشريع و رۇحى ئىسلام، لەم روانگەوۋە فتۋاى
داتاشراۋو بى بنەما دەرەكەن بۆ و دەستەيىنانى ئامانچ و ھىوايان، يان
كلەك سونە و نزيكبوونەوۋە لەئاغاۋ وەلى نىعمەتيان.

ئەو پەندەي پىۋىستە موسولمانان لەم وانە وەرى بگرن، ئەوۋەيە:
تاجارىك حەزەر و رىيايى لەدورژمنى دەرەكى وەردەگرن دەبى ھەزار جار
لەدورژمنى ناوخۆ «مونافقين» حەزەر بگەن، دەبى يەكەم كەسيك كە
موسولمانان شەپرى دژدەكەن ئەوانەبن كە نىفاق و پەروشتى ناشيرين
لەناۋيان دا بلاۋ دەكەنەوۋە دەبنە خمخۆركەي ناۋيان.

۴. سەرانە و ئەھلى كىتاب:

ئەم غەزايە بەلگەي ئەوۋەي تىدايە: كە سەرانە وەرگرتن لەوانەي
ئەھلى كىتابن و لەسەر ئايىنى خۇيان دەمىننەوۋە پەوايە، ئەوانە بەو
سەرانەدانەيان مال و سامان و گيانيان پارىزراۋ دەبى، ئەتۆ دىتت كاتى
پىغەمبەر ﷺ گەيشتە تەبوك رۆمەكان خۇيان شارەدەوۋە بلاۋەيان لى
كردو پەرتەوازە بوون، عەرەبە مەسىحييەكان ھاتنە خزمەت پىغەمبەر
صولحيان لەگەل كرد لەسەر ئەوۋەي سەرانە بدەن، پىغەمبەر ﷺ
نوسراۋى بۆمۆر كردن.

سەرانە باجىكى سامانە بۆ ئەھلى كىتاب «جولەكەو مەسىحى»
لەشۋىنى زەكاتدانى موسولمانان دادەنرى، جوداۋازىي نىۋان زەكات و
سەرانە ئەوۋەيە سەرانە لەسەر بنەماي دادوۋەرى دادەنرى، لەكاتىك دا
مەشروعىەتى زەكات لەسەر بنەماي دىانەت و قەضاء دادەبەستىرى.

ئەوانەي پابەندى سەرانەدان دەبن دەچنە ژىر خىمەي ئىسلامى
دادوۋەرىي لەناۋ كۆمەلگەي ئىسلامى دا، ھەرچەندە لەپروى ئايىنيەوۋە
پروايان بەئىسلام نەبى و ئەركە ئايىنيەكان جى بەجى نەكەن، بۆيە

پىيويستە لەسەريان بەئاشكراو عەلەنى سەرپىچى شتىك لەئەحكام و
 قەوانىنى ئىسلام نەكەن، مەگەر شتىك كەلەنایىنى خۇيان دا پرەوايە و
 پىچەوانەى ئىسلامە ئەو دەتوانن بىكەن بۆنمونه وەكوو مەيخواردنەو.
 جوداوازیى نىوان ئەهلى كىتاب و بى پرەوايانى تر لە مولحیدو
 بىپەرست لەبوارى سەراندە، ئەو یە ئەهلى كىتاب دەتوانن لەگەل
 كۆمەلگەى ئىسلامى خۇيان بگونجینن و یاسا گشتیەكانى ئىسلام جى
 بەجى بكەن و پرەى پارىزگارىكردن لەنایىنى خۇيان. بەلام مولحیدەكان و
 بىپەرستەكان و ئەوانەى وەكوو ئەوان وان، ئەو لەنىوان ئەوان و
 كۆمەلگەى ئىسلامى دا هیچ پەيوەندییەك نیە بەرعو دە و ضامنى
 گونجاندنیان بى. چونكە ناگونجى فیکرەى ئیلحادو بىپەرست لەگەل
 حوكم و نیظامى ئىسلامى دا لەهیچ بوارىك دا هەلبكا، لەم پرەو و
 نەناسیاوى و جوداوازیى نىوانیان تا ئەو پەرى سنوورە و موخالەفەكەیان
 لەرەگ و ریشەو یە.

5. ئەو ی پىغەمبەر ^{سەئۇدى} لەكاتى رابوردنیدا بەلاى شوپنەوارى قەومى ئەمۇددا فرەمووى:

ئەو مان تیدەگە یەننى كە مەكروھە بۆ موسولمان لەكاتى داخلىبوونى
 بۆ ولاتى گەل و نەتەو ی لەناوچوو بە عەزابى خودا، یان رابوردنى
 بەسەر شوپنەوارو كەلاو كۆنەكانیاندا بەهەوانتە و بى تیفكرین گوزەر
 بكا. دەبى هەركاتى بەلاى كەلاو كۆنى نەتەو ی غەزەب لیگیرا و دا
 تیپەرى، سەرنج بدا لەحال و وەزە و رابردو و داها تووى ئەو گەلە بەد
 بەختانە و لەخودا بپارێتەو كە لە عەزابى خۆى بپارێزى و موسولمانان
 لەسزای لەو جۆرە و سزای ترى بپارێزى و رەحمەت و سۆزى خۆى بەسەر
 بەندە خاوەن باو پرەكانى دا بپرێننى. چونكە ئەو شوپنەوارو كەلاو
 كۆنانە مەنزل و جیگایەكن عەزەبى خودایان لى بارىو و دیمەنى قارو

قینی خودایان بینووه. دیاردەوی برێک لە غەزەبی خودای بالا دەستیان لەسەر تۆمارکراوه، ئەو غەزەب و قارە بە درێژایی رۆژگار بەسەرێهوه دەمینیتێهوه. گومانیش لەوەدانیه پەرورەدگار بۆیه شوینەواری ئەو غەزەب و قارەوی لەسەر ئەو پارچە زەوییه هیشتۆتێهوه تا ببیتە عیبرەت و ئامۆژگاری بۆ هەموو ئەوانەوی خاوەنی عەقل و فام و پەند لە رابوردو سەرەنجامی گەل و نەتەوێ سەتمکار وەرەدەگرن. وەکوو پەرورەدگار لەزۆر لە ئایەتەکانی قورئاندا ئەو راستییەوی روون کردۆتێهوه، کە وابوو هەلەیهکی گەورەیه مڕۆفە بەسەر کەلاوه و شوینەواری لەو جوۆردا بە غافلی و لاساری و بێ موبالاتی گۆزەرکا و جگە لە دیمەنی شەکل و مەظھەری بینا و نەقش و نیکار گرنگی بەهیچی تر نەدا!!

ئای کە لەسەر زەویدا پەند و ئامۆژگاری لەو جوۆرە زۆرو زەبەندەن! بەردەوام بەسەر گوێچکەوی ئادەمیزادەکاندا بەزمانی حال بانگ هەلەدا و دەلی: «اعتبروا یا اولی الأبصار» ئەوی خاوەن عەقل و دلە زیندووێکان پەندمان ئی وەرگرن و بەخۆتاندا بچنەوه و بیر لە سەرەنجامی خۆتان بکەنەوه. وەلی خەلکە کە هەرئێهوه لەو بانگ و صددا بەردەوامە دەبیسن: کە شەیتانەکانیان وەسووسەیان بۆ دەکن لەسەر زوبانی ئەو شوینەوارانە، تەنها سەرنجی خۆیان ئاراستەوی دیمەنی فەن و نرخێ ئەثری و میژوویی ئەو شوینەوارانە دەکن و بەس! پەند و عیبرەتیان ئی وەرناگرن!

٦. پێویستە ئێمه وردبینەوه لە جوداوازی سیاسەتی پیغمبەر
درویدی
لە شەنگۆین
لەگەڵ دوو رووێکان و سیاسەتی لەگەڵ هاوێڵە ئیماندارەکانی:

بیگومان «وەکوو زانیت» زۆر لەدوو رووێکان لەم غەزایە دواکەوتن و خۆیان دزیهوه، کە پیغمبەر
درویدی
لە شەنگۆین
گەرایهوه بۆ مەدینە هاتنە خزمەتی و عوزری جوړاو جوړیان بۆ هیئایهوه، وێرای ئەوه: کە ژمارەیان زۆر بوو

عوزرہ کانیشیان بہہیز نہ بوون، کہچی چاو پۆشی ئی کردن و عوزرو قسہ
 ناشکراکانیان بیستن و نہینی ناو دلّیانی حوالہی خودا کرد. لہہمان
 کاتدا ژمارہیہکی زور کہم لہ موسولمانہ راستالہکان دوا کہوتبوون لہ
 چوون بؤ غہزا، نہچوونہ کہشیان لہرووی نیفاق و شک و ریبہ نہبوو،
 پاشان ہاتنہ خزمہتی، عوزرو بیانوی درؤو دہلہسہیان نہہینایہوہ،
 داواۓ عہفوو چاو پۆشیان ئی کرد، کہچی سزای دان و چاو پۆشی ئی
 نہکردن، بیگومان نہتو بینیت پیغمبر ﷺ چ سزایہکی دہروونی نہو
 سی چوار کہسہی داو چؤن پہنجا شہو دہنگی ئی دابیرن و فہرمانیشی
 کرد ہموو موسولمانان دہنگیان ئی دابیرن. نہم سیاسہتہ دووفاقہ بؤ؟
 نہم «بانیکہو دوو ہہوا» یہ بؤ؟! بؤچی بؤ دوو رووہکان لیبورڈن و
 چاوپۆشی ہہلبراردو بؤ موسولمانہ راستالہکان توندو تیژی و سزا؟!!

وہلامی نہم پرسیارہ بہجیانہ نہوہیہ: دہگوتری توندو تیژی لہم
 مہقامہدا دیاردہو مہظہرو نیشانہی ئیکرام و ریز لیٹانہ، نہمہش
 شیاوی دوو رووہکان نیہ، کہی گروپی دوو رووہکان شیاوی نہوہن
 نایاتی قورٹان نازل بیی قبولی توبہی نہوان و لیبورڈنی خودای لہخو
 گرتبی بؤ نہوان؟!!

نہمجار دوو رووہکان «لہہموو حالیکدا» حوکم بہ کوفریان بہسہردا
 سہپاوہ و کافرن، نہوانہ شوینیان بنکلی دۆزہخہ و رۆژی قیامت «الدرك
 الأسفل» جیگایانہو ہیچ شتی لہو خوہہ موسولمان زانینہی دہری
 دہخن و لافی پیوہ ئی دہدہن رۆژی قیامت دادیان ناداو لہو عہزابہ
 سہختہ رزگاریان ناکا. پەرہردگار فہرمانی پی کردوون کہ ئیمہ
 وازیان ئی بینین و نہو خوہہ موسولمان حسیب کردنہیان ئی قبول بکہین و
 بہ گویرہی ظاہرو روالہتییان نہحکامی دونیاییان بہسہردا تہنفیز

بكهين، له پاش پەردەى عوزرەكانيان و نهينى ناو دەررونيان نهكولينهوه. هيچ پيويست ناکا ناوهروكي عوزرەكانيان بزائين و بچينه بنج و بناواني قسهكانيان. ئيمه به ظاهر مامهلهيان لهگه‌لدا دهكهين و لهو روانگهوه نه حکامي ئيسلامييان له‌دونيا‌دا به‌سەردا ده‌دهين و ته‌نيا دەروانيانه ظاهيري حال و بېرو باوه‌ريان و ناچينه ناو ورده‌کاري ژيانيانه‌وه.

ئيينو قهيم ده‌فه‌رموي: پەروەردگار ئاوا مامه‌له له‌گه‌ل به‌نده خوشه‌ويسته‌کاني ده‌کا، ئاوا سزاي تاوانه‌کانيان ده‌داته‌وه و ته‌مبئي به‌نده‌ى موسولمان و خوشه‌ويستى ئاوا داده‌دا. چونکه به‌لايه‌وه ري‌زي هه‌يه له‌سەر پچوکترين لادان و که‌مترين سه‌رپي‌چي ته‌مبئي ده‌کا. ده‌بي هه‌موو دم هوشيارو ئاگادارو وريابئي و نه‌که‌وي‌ته هه‌له‌وه.

به‌لام که‌سي‌ک له‌پيش قاپي خودا سوک و ريسوا بووبئي و ري‌زي نه‌بي و بي نرخ بي، نه‌وه خودا ئيه‌مالي ده‌کا و ري‌گاي تاواني لي ناگري و هه‌رکه گوناھي‌کي کرد نيعمه‌تي‌کي به‌سەردا ده‌ري‌ژئي^(۱).

بيگومان له روداوو سه‌رگوزشته‌ى که‌عب دا په‌ندو ناموزگاري زور زه‌به‌نده هه‌ن ده‌لالات و نيشانه‌ى گرنگ خويان ده‌نوئين ئيمه لي‌ره‌دا ئاماژه بۆ هه‌نديکيان ده‌کهين:

يه‌که‌م: ده‌نگ دابرين له‌به‌ر هه‌يه‌کي ئاييني:

نه‌وه‌بوو پيغه‌مبه‌ر نه‌هي له موسولمانان کرد که ئاخاوتن له‌گه‌ل که‌عب و هاوه‌لاني‌دا بکه‌ن، فه‌رماني پي‌کردن به‌دري‌ژايي نه‌و ماوه ده‌نگيان لي دابرين!

ئىبنۇلقەيم دەلى: ئەمە بەلگەي ئەۋەيە: كە ۋەلامدانەۋەي سلاۋ بۇ
كەسىك شىاۋى دەنگ ئى دابرىن بىۋ واجب نىە^(۱).

ئەۋەتا كەعب دەگىرېتەۋە دەلى: «دەچووم بۇ مزگەۋت بۇ نوئىژو
لەگەل موسولمانان ئامادەي جەماعەت دەبووم، دەھاتمە خزمەت
پىنھەمبەرۋ سلاۋم ئى دەکرد تەشرىفى دۋاي نوئىژلە شوئىنى خۋى
دادەنىشت، لەدى خۇمدا دەمگۈت دەبىۋ پىنھەمبەر^{سېۋەي} لىۋى
جولاندېۋ ۋەلامى سلاۋەكەي دابمەۋە يان نا؟! جا ئەگەر ۋەلامدانەۋەي
سلاۋى مرقى لىۋ جۆرە واجب بۋايە، دەبۋايە كەعب گۈيى لىۋ
ۋەلامدانەۋەكەي پىنھەمبەر بېۋايە.

دوۋەم: بە تاقىکردنەۋەيەكى خۇدا كەعبى بىۋ تاقىکردەۋە بېۋىستە
ھەلۋىستەي لەسەر بىكەين بۇئەۋەي بزانين بېرو باۋەرى موسولمان دەبىۋ
چۈن بىۋ بەرامبەر بە خۇداي مەزن؟

بىگومان ئەتۋ زانیت مەلىكى غەسان چۈن نامەي بۇناردۋ چ رىزو
شكۈمەندىكى پىدابوۋ چەند، تەماع ۋ پلە ۋ پاىيەيەكى بۇ دىارى كىردبوۋ،
بانگەۋازى كىردبوۋ بۇئەۋەي ۋاز لەۋانە بىئى: كە ئەزىيەتى دەدەن ۋ
بەجىيان بىئى ۋ پۈەيوەندى بكا بە ۋلاتى ئەۋەۋە تا لەۋى رىزو
شكۈمەندى شىاۋى خۋى بدرىتتى، بكەۋىتە ناۋ بەختەۋەرىيەۋە. لەۋ
كاتەشدا كەعب گەيشتبۋەۋە ئەۋپەرى ناپرەحتى ۋ دەنگ ئى دابېران، بەلام
ئەم بەلاۋ بەتاقىکردنەۋەيە زىاتر كەعبى لەبۇتە داۋ بېروى پتەۋى
بەخۇداۋ زىدە ئىخلاص ۋ خوشەۋىستى بۇ ئايين زىادى كىرد.

سۈننەت: سۆزى دەي شۈكۈر بىردىن بۇ خۇدا عىبادەتە:

چوارەم: ھەنەفییەکان جگە لەئیمامی زوفەر، پێیان وایە ئەگەر مڕۆڤ ھەموو مانی خۆی نەزر کرد بیکاتە ھەدەقە بەسەر ھەژاراندا، پێویست ناکا ھەمووی ببەخشێ بەلکوو تەنھا ئەو ماله دەبەخشێ کە زەکاتی تیدا واجبە. بەلگەشیان لەسەر ئەمە زۆرن، وێدەچێ یەکێک لەوانە ئەو وەلامەی پێغەمبەر بێ بۆ کەعب کاتیەک عەززی کرد کە ھەموو مال و سامانی خۆی کردوو بەخێرو ھەدەقە بۆ خوداو بۆ پێغەمبەری خودا لەخۆشی قبولبوونی تۆبەکەی. پێغەمبەریش یانی فەرموو: «أَمْسِكْ عَلَيْكَ

بعض مالك». ھەموو مال و سامانەكەت مەبەخشە ھەندىكى لاي خوت بىللەو.

ئەوانەي پىيان وايە: ھەموو مالەكەي دەبىتە سەدەقە و خىر ئەگەر ھەموو نەذر كرد، دەلىن: كەعب كە ئەو قسەيەي بە پېغەمبەر ^{سېرئى} ^{پېغەمبەر} گوت: راوئىرۇ پرس پىكردن بوو نەك نەذر كردن، واتە پرسى پى كردوو ئاخۇ ھەموو مال و سامانى بكا بە نەذر لەخوشى ئەوئى توبەي ئى وەرگىراو؟

پېغەمبەر یش پىي فەرموو كە بريك لە مالەكەي كىفایەتە ^(۱) پىويست ناك ھەموو بكا بە سەدەقە. واپىدەچى ئەم رايە وىچوتر بى لە روانگەي تىگەيشتن لە قسەكەي كەعب كە ئاراستەي پېغەمبەري كردو وەلامى پېغەمبەريش ^{سېرئى} ^{پېغەمبەر} بو ئەو.

حەجكردنى ھەزرەتى ئەبوبەكر سالى نۆيەمى كۆچى

كە پېغەمبەر ^{سېرئى} ^{پېغەمبەر} لە تەبووك گەرايەو، نيازى ھەجى ھەبوو، پاشان فەرموئى: موشريك ئامادەي ھەجكردن دەبن و بەروتى تەوافى كەعبە دەكەن، لەبەرئەو ئەمسال پىم خوش نىە ھەج بكم بۆئەوئى ئامادەي ئەو جۆرە ھەجكردنە نەبمو ئەو ھالەتە نەبينم. ئيتىر ئەبوبەكرى سەدىقى كرده ئەمىرى ھەج و ناردى بۆئەنجامدانى، دوابەدواي رۆيشتنى موسولمانان بە سەرۆكايەتى ئەبوبەكر بۆ ھەج، عەلى كورى ئەبو طاليبى رەوانەكرد بۆئەوئى بگاتە ھەزرەتى ئەبوبەكرو لە رۆژانى دوا ھەجدا بەخەلك رابگەيەنن كە لەدوا ئەمسال ئيتىر ريگا نادرى

۱ - بېروانە: المبسوط للسرخسى ۹۲/۱۲ وزاد المعاد ۲۲/۲ وضوابط المصلحة للمؤلف ۲۴۴ -

موشریک حج بکا و نابئ سالیکی تر که سیان نامادهی حج ببئ، هه روا چوار مانگ مؤلّهت بدهن به موشریکه کان بۆئوهی موسولمان ببن، پاش تیپه پوونی ئەو ماوهیه هیچ ریگایهکی تریان له بهردهمدا نیه جگه له شهەر.

ئیمامی بوخاری له کتیبی «المغازی» دا له ئەبو هوریرهوه ریوایهتی کردووه دهلئ: حه زههتی ئەبویه کر لهو حه جهدا که حه جی پیش حه جی مائئاواییه، کرا به ئەمیری حه ج بۆئوهی له رۆژی جهژندا بانگ هه لّدا به ناو خه لّکدا که ئیتر له مه دوا نابئ هیچ که سیکی موشریک نامادهی حه جکردن بئ، نابئ هیچ که س به پوتی ته وافی که عبه بکا.

موحه ممه دی کوپی که عبی «القرطی» و هی تریش ریوایهتیان کردووه، دهلئ: پیغه مبهر ^{سیرت} حه زههتی ئەبویه کری کرده ئەمیری حه ج له سالی نۆیه می کوچیدا. دوا به دوا ی به پیکه وتنی ئەبویه کر بۆ حه ج حه زههتی عه لی کوپی ئەبو طالیبی به سی چل ئایه تی سوره تی «براءة» نارد بۆئوهی له وهرزی حه جدا به سهر حاجیانیدا بخوینیتتهوه، ئەویش به سهر خه لّکه که دا ئایه ته کانی خویندنه وه و چوار مانگ مؤلّه تی دا به موشریکه کان لهو ماوهیه دا چی ده که ن بیکه ن. له رۆژی عه ره فه دا ئایه ته کانی به سهر دا خویندنه وه، له بیستی مانگی ذیلحیجه وه مؤلّه تی دانی تا رۆژی ده یه می ره بیعولئاخر واته: مؤلّه ته که «بیست رۆژی ذیلحیجه و مانگی موحه ره م و صه فه رو ره بیعولئا وه ل و ده رۆژی ره بیعولئاخر» بوو، له مه نزله کانی خویندا ئایه ته کانی به سهر دا خویندنه وه، ئەمجار پیی راگه یاندن که له دوا ئەمسال ئیتر نابئ موشریک حج بکا و روت و قوت ته وافی که عبه نه که ن. ئیمام ئەحمه د له موحریزی کوپی ئەبو هوریرهوه له باوکییه وه ریوایه تی کردووه، دهلئ له گه لّ عه لی کوپی ئەبو طالیب بووم کاتیک پیغه مبهر ^{سیرت} سناردی بۆلای دانیشتوانی مه که که بۆئوهی سوره تی «براءة» یان به سهر دا بخوینیتتهوه، عه لی پیی

گوتین نیوہ چیتان به خه لک ده گوت؟ بانگه وازی چیتان ده گوت؟ ده لی:
 ده مانگوت: ناچیت به هه شته وه جگه له مروقی موسولمان، نابئی که س
 به روتی ته وافی که عبه بکا، هه رکه سی له گه ل پیغه مبهردا عه ه دو په یمانی
 هه بی ئه وه بو ماوه ی چوار مانگ مؤله تی دهری، که چوار مانگه که
 تیپه ری ئه وه خودا و پیغه مبهری خودا به ریئن له موشریکه کان و له مسال
 به دواوه ریگا نادری موشریکه کان حه ج بکه ن. ده لی به هه مو هیزی خو م
 هاوارم ده کرد هه تا ده نگم نو سا.

ئه مه مه به سته له مانای ئایه تی: {وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ
 الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ إِنَّا بُنِینٌ لَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن
 تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُفْعَظِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -
 التوبة/۹}.

ئیبنو سه عد ریوایه تی کرد وه، ده لی: پیغه مبه ر ﷺ که حه زه تی
 ئه بوبه کری کرده ئه میری حه ج سیسه د پیاوی مه دینه یی له گه لدا بوو بو
 حه جکردن، بیست حوشتریشی پیدا نارد به نیشانه کراوی و دیاریکراوی

په ندو ناموژگاری:

۱- موشریکه کان و داب و نه ریتیان له به جیهینانی مه راسیمی حه جدا:

بیگومان ئه تو له وه پیش ئه وه ت زانی که حه جکردن و کو بوونه وه ی
 عه ره به کان له شاری مه که داب و نه ریتیکی عه ره به کان بوو له ئایینی
 حه زه تی ئیبراهیم وه بو یان مابوه وه، دیارده یه کی جیماوی «حه نه فییه»
 بوو ئه نجامیان دها به دریزایی ئه و ماوه دریزه ئه وان سالانه حه جیان
 ده کرد، به لام زور چلک و پوخلواتی سه رده می جاهیلی تیکه لاو بوو بوو،
 هه تا وای لی هاتبوو بوو بووه مه ظه ری که له مه ظاهیری شیرک و بتپه رستی

نەك عىبادەتلىك بىلەن سەھەر بىنەماي بىرۈ باۋەپرى يەكتا پەرسىتى دامەزراۋو
ئەنجامدراۋ بىلەن.

ئىبىنو عائىز دەلىل: موشرىكەكان لەگەل مۇسۇلمانەكان حەجيان
دەكرد، جا موشرىكەكان دژاىەتى مۇسۇلمانەكانيان دەكردو لە نىكرو
تەلبىيە كەردندا دەنگيان بەرز دەكردەۋە بۆئەۋەى لە مۇسۇلمانەكانى
تىككەدن و ھەلەيان پى بىكەن، دەيانگوت: {لا شريك لك الا شريكا هو لك
قله وما ملك}:

پىاۋە موشرىكەكان بەروت و قوتى تەۋافيان دەكردو ھىچيان لەبەردا
نەبوو، ئەمەيان بەرىز گرتنى كەعبە دادەنا. ھەيانبوو دەيگوت: چۆن
لەدايك بووم ئاۋا تەۋافى كەعبە دەكەم و نابىل لەكاتى تەۋاف كەردىندا
ھىچم لەبەردا بىلەن^۱.

ئەم شىۋە تەۋاف و حەج كەردنەى موشرىكەكان بەردەۋام بوو تا سالى
نۆيەمى كۆچى، كە حەزەرەتى ئەبۇبەكرو ەلى كۆپى ئەبو طالىب حەجيان
كەردو بەناۋ خەلەكەكەدا جارىيان دا كە ئىتر لە ئەمسال بەۋلاۋە موشرىك
رىگاي نادىرئ حەج بكا و نابىل كەس بەروت و قوتى تەۋافى كەعبە بكا.
ئىعلانى پاك كەردنەۋەى مەسجىدولھەرام كرا لەو پىس و پۇخلاۋاتەى
تىكەلۋى كارەكانى حەج بىبوو بۆ ھەتا ھەتايى.

۲- ھەلۋە شاندىنەۋەى عەھدو ژىمە بە راگەياندىنى شەر:

ئەمجار ئەتۈ بزائە موشرىكەكان ئەۋكاتە دوو تاقم و پىر بوون.
ۋەكرو موحەممەدى كۆپى ئىسحاق و ھى تىرىش دەلىل: موشرىكەكان:
دوو تاقم بوون. تاقمىكيان لەنىۋان ئەۋان و پىغەمبەردا عەھدو پەيمان

هه‌بوو، ئەو عەھدو پەیمانە بۆ ماوەی کەمتر لە چوار مانگی مابوو. ئەم تاقمەى مۆلەت دا تا تەواو بوونی ماوە‌کە. تاقمى دووهمیان لەنیوان ئەوان و پېغەمبەردا عەھدو پەیمانى کراو هه‌بوو، ماوە‌کەى دیاریکراو نه‌بوو. قورئانى پیرۆز ماوە‌کەى کورت کردووه بۆ چوار مانگ. دواى تێپەرپوونی ئەو چوار مانگە ئیتر هەر کەسیکیان موسولمان نه‌بێ شەپرى له‌گەڵ ده‌کری و له‌هر شوینیک به‌رده‌ست بکه‌وی ده‌کوژێ، سەرەتای ئەم ماوەى مۆلەتە چوار مانگییه‌ له‌روژوی عەرەفه‌ی سالى نوێه‌مى کوچى ده‌ست پى ده‌کاو درێژه ده‌کیشی تا رۆژى ده‌یه‌مى مانگی ره‌بیعو‌لئاخر.

کوله‌بى ده‌لى: ماوه‌ی چوار مانگه‌که بۆ ئەوانه‌ بوو: که‌ له‌نیوان ئەوان و پېغەمبەر ﷺ پەیمانى کەمتر لە چوار مانگ هه‌بوو. وه‌لى ئەوانه‌ى عەھدو پەیمانى زیاتریان هه‌بوو، ئەوه به‌نیسبەت ئەوانه‌وه‌ خودا فه‌رمانى پى کردن تا ماوه‌ی عەھدو پەیمانە‌که‌یان تەواو ده‌بێ لییان بگه‌ڕێن. ئەوه‌یه: په‌روه‌ردگار ده‌رباره‌یان ده‌فه‌رموی: {إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوا شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ - التوبة/ ۴}.

رای یه‌که‌م راسترو وێچو تره‌، چونکه به‌ قسه‌ی کوله‌بى له‌ سوره‌تى «براءة» دا شتیکی تازه‌ نیه‌، هه‌رچى تێیدا هاتوو جه‌ختکردنه‌وه‌ی عەھدو پەیمانە‌کانى پێشوو: که‌ له‌نیوان پېغەمبەر و موشریکه‌کاندا دامه‌زرا‌بون، هیچ حوکم و یاسایه‌کی نه‌گو‌ریوه‌ و هیچی تازه‌ی تیدا نه‌هاتوو، ده‌ی ئەگه‌ر ئەمه راست بێ ئیتر چ مه‌عنایه‌ک بۆ خویندنه‌وه‌ی سوره‌تى «براءة» له‌لایه‌ن عه‌لى کو‌پى ئەبو طالیه‌وه‌ ده‌مێنێته‌وه‌؟ چ پێویست بوو دوا به‌دواى به‌ ریکه‌وتنى چه‌زهره‌تى ئەبویه‌کر، ئیمامى عه‌لى بنیرى بۆئه‌وه‌ی ئەو سوره‌ته‌یان به‌سه‌ردا بخوینێته‌وه‌؟!

ئەتو لەم ئایە تانەى سورەتى «براءة» جەختکردنەو ەيەكى تىرى تازە لەسەر سەر جىهاد تىيبىنى دەكەى و ئەو ەوزانى كە جىهاد لە شەرىعەتى ئىسلامىدا شەپى بەرگرى نىە وەكوو خۆرەلات ناسەكان و ئىنايان كىردووە دەكەن.

ئەتۆ لەو ئايەتانه وردبەرەوه: که هه‌ڕه‌شه له ده‌سته و قاقمی لی‌ره و له‌وی موش‌ریکه‌کان ده‌کا: که له ده‌وروبه‌ری مه‌که‌که مابوونه‌وه و موسوڵمان نه‌بوو بوون، له دانیش‌توانی ولاتی نه‌جدو شوینه‌کانی دیکه.

که ده‌فه‌رموی:

{بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ، فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ، وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتِمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ، إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنَقُصُوا شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتُوا إِلَيْهِمْ عَهْدُهُمْ إِلَىٰ مَدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ، فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوا مِنْهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ - سورة براءة / ١-٥}.

بىگومان ئەم ئايەتە مانا رون و ئاشكرايانە، بەشىۋەيەكى يەكالا
كەرەۋە ھىچ مەجالىك لە زەيندا ناھيئەنەۋە بۆ ويئاكردنى ئەۋەى پيى
دەگوترى شەپى بەرگرى و كردنيان بە بنەما و قاعيدە بۆ ماناى جيهاد لە
ئىسلامدا.

ئەتۋ دەزانى سۈرەتى «براءة» لەو بەشانەى قورئانە. كە لەكۈتاييدا نازل بوون. حۈكمەكانى ئەم سۈرەتە زوربەى حۈكمەكانى پەيۋەندىيان بە جىھادەۋە ھەيە، جىگىرن و بەردەۋامن و گۆرۈنكارىيان بەسەردا نەھاتوۋە. ئەمەن ھىچ بەلگە و نىشانەيەك نابىنم كە پالم پىۋە بنى بۆئەۋەى بلىم: ئەم ئايەتەنە ئاياتى پىش خۇيان سېۋنەۋە كە شەپرى بەرگىريان چەسپاندوۋە، ۋەكۈۋ ئايەتى:

{أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْتِهِمْ ظَلَمُوا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ - الحج/۳۹}.

چۈنكە جىھاد لە بنەرەتدا كە دانراۋە و تەشرىع كراۋە نە پروانىۋىيەتە لايەنى ھىرش نە بەرگىرى. ئەو ھەدەف و ئامانجى بەرزكردنەۋەى وشەى «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ» يە، دامەزراندنى كۆمەلگەى ئىسلامى و پىكەينانى دەۋلەتى ئىسلامىيە لەسەر زەۋى. جا ھۆكارو ۋەسىلەكە بۆ ئەو ئامانجە شەپرى بەرگىرى بى يان ھجۈمى ..... پىۋىستە پەپرەو بىرى.

ۋادەبى ھۆكارو ۋەسىلەى بىلۈكردنەۋەى ئىسلام ئاشتىخۋازى و ئامۇڭگارى و فېركردن و رى نىشاندان و ئىرشادە لەو كاتەدا جىھاد بەۋە تەفسىر دەكرى.

ۋادەبى ھۆكارو ۋەسىلەكە بۆ كاتىكى تر شەپرى بەرگىرىيە لەگەل ئامۇڭگارى و ئىرشادو رىنمونى لەۋكاتەدا جىھاد برىتىيە لەۋە و بەۋە ماناى دەكرى و ئەۋە جىھادى مەشروع و رەۋايە.

ۋادەبى ھۆكارى دىيارىكراۋ لە رۆڭگارىكى تردا شەپرى ھجۈمىيە، ئەۋە ئەۋكاتە بەرزترىن شىۋەى جىھادە. ئەۋەى تەقدىرى «ظروف» و ھۆكارەكان دەكاۋ دىيارىيان دەكاۋ جىايان دەكاتەۋە فەرمانرەۋاى موسولمانى لىزانى ھۆشيارو زىرەك و دلسۆز بۆ خوداۋ بۆ پىغەمبەرۋ بۆ موسولمانانە.

ئەمە ئەو دەگەيەننى كە ھەرسى ھۆكارو ۋەسىلەكان مەشروعن بۆ
بەجىيەننى جىھاد، بەمەرجىك كامەيان بەرژەۋەندى بەرچاۋ گىراۋى
تىدابى ئەو پەپرەۋ بىكرى، بەكارھىننى جۆرىكىان نابىتە سېرىنەۋى
جۆرەكانى تر، ھەرسى جۆرە جىھادەكە مەشروعن، فەرمانەرەۋاۋ ھاكىم
دەتۋاننى ھەركاتەۋ جۆرىكىان پەپرەۋ بىكا.

ئەمجار ھەجىردى ئەبۇبەكر لەپىش ھەجى مائىئاۋايىدا پراۋەۋ
فېركردى موسولمانان بوۋ بۆ جى بەجى كىردى كارەكانى ھەج لەسەر
شېۋە راست ۋە پىي شەرىعەتى ئىسلام ۋە چۆنىەتى ئەنجامدانى. رى
خۆشكەرە بوۋ بۆ ھەجى مائىئاۋايى كە بە رابەرەيەتى پېغەمبەر سېرىي پېغەمبەر
سالى دەيەمى كۆچى ئەنجام درا.

مەزگەۋى ضار

ئىبنو كەئىر لە سەئىدى كۆپى جوبەيرو قەتادەۋ عورەۋە رىۋايەتى
كردۋە دەلى: لە مەدىنەدا پىياۋىكى خەزەجى ھەبوۋ ناۋى «ئەبو عامر
الراھب» بوۋ، لەسەردەمى نەفامىدا چوۋ بوۋە سەر ئايىنى مەسىحى ۋە
لەناۋ ھۆزى خەزەجدا پىلەۋ پاىەى تايىبەتى ھەبوۋ، جا كە پېغەمبەر
چوۋە مەدىنەۋ موسولمانان لىي كۆبۈۋنەۋەۋ ئىسلام ھىزۋ تۋاناي سېرىي پېغەمبەر
پەيداكرىدو دەنگى بەرز بۆۋە، ئەبو عامىر تەنگەتاۋ بوۋ كەلبەى شەپرو
دوژمنايەتى لە پېغەمبەر جىر كىردنەۋەۋ دەستى كىرد بە دژايەتى كىردى.
دوايى ھەلات بۆ مەككەۋ خۆى خستە پەنا موشرىكە قورەيشىيەكانەۋەۋ
دەستى كىرد بە ھەللىان بۆ شەپكرىد دژى پېغەمبەر، پاشان كە
پېغەمبەر سېرىي پېغەمبەر بەھىز بوۋ ئىسلام بەرەۋ پىش چوۋ، لە مەككە خۆى
نەگرت چو بۆلاى ھىرقەل پاشاى «رۆم»، داۋاى يارمەتى لىكرىد دژى
پېغەمبەر سېرىي پېغەمبەر ئەۋىش ۋادەى پىدا يارمەتى بداۋ دىلخۆشى دايەۋە، لاي

هیرقل مایهوه، ئەمجار نامەى نووسى بۆ هەندى لە خزمە دوو رووکانى لە مەدینە، وادەى دانى بەوەى هیرقل وادەى پێدابوو، داواشی لەو خزمە دوو رووانەى کرد: کە شۆینىک بۆ خۆیان پێک بهێنن بۆ کۆبوونەوەى نهینى خۆیان و بیکەنە بنکەى دانانى نەخشەو پیلانیان، هەرکەسێک لەلایەن ئەوەوە نێردرا بۆ لایان لەو شۆینەدا بیان بینى و نامە و فەرمانى ئەو لەو بنکە جاسوسییهوە بلۆ بکێنەوە و لە داهاوشدا کە هیرقل سوپای دایە و هاتە سەر مەدینە ئەو شۆینە بێتە مەرسەدو چاودێرى بۆى.

بۆ ئەو مەبەستانە ئەو دوو رووانە دەستیان کرد بە دروستکردنى مزگەوتێک لە نزیک مزگەوتى قوباوه. مزگەوتەکیان بە شیوهیهکی قاییم و پتەو دروست کردو پێش ئەوەى پیغمبەر ^{سیرودی} ^{دستگیر} بچى بۆ تەبووک ئەوان لى بوونەوه. هاتنە خزمەت پیغمبەر و داویان لى کرد تەشریفى بچى لە مزگەوتەکەدا نوێژ بکا بۆ ئەوەى نوێژ تێدا کردنەکەى پیغمبەر ^{سیرودی} ^{دستگیر} بکەنە بەلگە و دەلیل لەسەر شەریعیەتى مزگەوتەکە، ئەوەیان بۆ پیغمبەر باس کرد کە ئەوان ئەو مزگەوتەیان بۆ پێرو پەککەوتەو نەخۆش و شەوى ساردو سەرما دروست کردووه، بەلام خودا پیغمبەرى پاراست لەوەى نوێژى تێدا بکا، پێیانى فەرموو: من ئیستا لەسەر سەفەرم ئەگەر گەڕاینەوه خوابکا دیم. جا کە پیغمبەر ^{سیرودی} ^{دستگیر} لە تەبوکەوه گەڕایەوه بۆ مەدینە هیشتا رۆژە رێیهکی مابوو بگاتەوه ناو مەدینە جوبرائیل نازل بوو بۆ لای و هەوالی مزگەوتى ضیرارى بۆ روون کردەوه، مەبەست و نیازی دروستکەرانى بۆ شیکردەوه. پیغمبەر ^{سیرودی} ^{دستگیر} لەپێش خۆیهوه بە پەله خەلکی نارد بۆ روخاندنى مزگەوتەکە پێش ئەوەى بۆ خۆى بگاتەوه ناو شار ^۱.

نايه تي: {وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ
وَارْضَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفْنَ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ
يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ، لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَّمَسْجِدَ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ
أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ - التوبة/ ۱۰۷
- ۱۰۸} ثامارڙه بهو پوداوه دهكا.

که پهروهردگار وشه ی «ضرار» ی بو مزگهوتکه کردووه به ناوهلناو
مه بهست نهو هیه نهوان نهو مزگهوتیهان به مه بهستی زیانگه یانندن به
مزگهوتی قوباء دروست کردووه. که دهش فهرموئ: { لَّمَسْجِدَ أُسِّسَ عَلَى
التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ } مه بهستی مزگهوتی قوبایه.

په ندو ناموژگاری:

سهر گوزدهشته ی مزگهوتی ضرار به پیلانی هره گه وره و خه ته ری
دوو رووه کان ده ژمیردری: که دژی پیغه مبهرو هاوه لانی دایان رشتبوو
نهوه هره نیفاق و دوو رووی نه بوو نه مجاره، به لکوو مونامه ره و پیلان
بوو داپرژرابوو دژی موسولمانه کان، بویه هه لوئیستی پیغه مبهرو ^{سیرھی} ^{پڙھمبهر} له
کاره نهوه نه بوو پاش گوئیان بخاو چاویان لی بیوشی وه کوو له وه پیش
به رامبهریان هه لوئیستی نه رمی ده نواندن.

به لکوو نه مجاره هه لوئیستی کی تری نواندو به نیگا خرایه ناو
زه نیه وه. نه هه لوئیسته ی بریتی بوو له ده رخستن و روتکردن و په رده
هه لدانه وه له سهر دوو رووه کان و رونکردنه وه ی نیازه گلاوه کانیان و
لابردنی ده مامکی سهر روخساریان و سهره نجام روخاندنی مزگهوتی
ناوبراوو سوتاندنی دارو په ردوی بوو. نهوان نهو خانوه ی ناوی
مزگهوتیان لی نابوو بویه دروستیان کردبوو بیکه نه مه رصه دو شوینی

جاسوسى دوو رووھكان و پەناگەيەك بۆ رېكخستنى پىلان و پاشقول
گرتن دژى موسولمانەكان و ھۆكارى پەرتەوازە بوون.

بېگومان سەر گوزشتەي ئەم پىلانەي دوو رووھكان لەگەل چىرۆكە
دوو روويەكانى تريان ويئەيەكى تەواومان دەدەنە دەست دەربارەي
حوكمى شەرىعەتى ئىسلامى دەرحەقيان. ئەوانە ھەرچى لىيان
دەردەكەوي لەدروو فرت و فيل و دەرختنى شتىك كە پىچەوانەي ناو
دلىانە، ئەو بە پىي ظاھىر مامەلەيان لەگەل دەكرى و نەينىيەكانىشان
حەوالەي خودا دەكرى بۆ ئەوەي رۆژى قىامەت بەويستى خۆي
دادگاييان بكا. وەلى ئەوان دەربارەي ئەوەي لىيان دەردەكەوي لە
موناھەرەو جم و جولى خىيانەت كارانەيان دژى موسولمانان ئەوە
كونترول دەكرى و چى بنىات بنىن دەپوخىندى و ھەموو موناھەرەو
فرت و فيليان پوچەل دەكرىنەو. بېگومان ئەوە دەلالەت لەسەر تىكرەي
سىياسەتى پېغەمبەر دەكا دەربارەي مامەلەي لەگەل ئەو دوو رووانەو
ھەموو زانايانى ئىسلامىش يەكدەنگن لەسەر ئەوە بەلگەشيان ھەلس و
كەوتى پېغەمبەرە. ئەتۆ ئەگەر لە ھەنگاو و قۇناغەكانى ئەو فيل و پىلانە
خەتەرەي دوو رووھكان وردىيەو، سەرنج بەدەيە چۆنىەتى
ئەنجامدانى و ھۆكارەكانى، دەزانى: كە سروشتى نىفاق لەھەموو چەرخ و
رۆژگارنىكا يەكىكە و ناگوڤى. وەسىلە و ھۆكارىك كە ئەوان دەيگرە بەر
بۆ دەستەبەر بوونى نياز و مەبەستەكانيان گوڤرانى بەسەردا نايە، ئەوان
ھەمىشە بە ترسو زەلىليەو بە پىلانى پوچ و ھەولى ناكاميان و
دووركەوتنەويان لە نورو نزيك بوونەو و پەيوەندى توندو تۆليان بە
تاريكيەو، شەمشەمە كوڤرەن! ئەوانە ھەموو كاتىك بەناو چاوانى
خويان سوژدە دەبەن بۆ ژىر قاچى داگىركەري بېگانە بۆئەو
يارمەتريان بدا بۆ شەر دژى ئىسلام و موسولمانان لە زىدو نىشتمانى
خوياندا، جا كە دەشگەرېنەو بۆ ناو گەل و نەتەوەي خويان لە

هاتنى ۋەفدى ئەقىف ۋە موسولمان بوونيان:

ئىبنو ئىسحاق رىۋايەتى كىردۈۋە دەلى: پېغمبەر ﷺ لە مانكى رەمەزاندە لە تەبوكە ۋە گەرايە ۋە بۇ مەدىنە، لە مانگەدا شاندې ئەقىف هاتنە خىزمەتى لە ۋە پېش لەناۋ خۇياندا راۋىژيان كىردى، بۇيان دەرگە وتىپ: كە ناتوان شەر لە گەل عەرەبەكانى دەرۋوبەريان بىكەن، بۇيە ھەمويان تىكرا بەيەتە تىان كىردى ۋە موسولمان بوو بوون و شاندېكانى نارىدبوو بە سەرۋاكايەتى كەنانەى كۆپى عەبدى يالىل. كە لە مەدىنە نىزىك بوو بوونە ۋە توۋشى «المغيرة» ى كۆپى شوعبە بوو بوون، كە لە ھۆزى خۇيان بوو، ئەۋىش زۆر باش پېشۋازى لى كىردى بوون و فىرى كىردى بوون لە كاتى چوونە لاي پېغمبەر چۆن سلاۋى لى دىكەن، بەلام ئەوان كە چوبوونە خىزمەتى بە داب و نەرىتى سەردەمى نەزانى سلاۋيان لى كىردى بوو.

پېغمبەر ﷺ ئەم ۋەفدەى لە نىزىك مزگەۋتە ۋە نىشتەجى كىردى و خىمە و چادىرى پىۋىستى بۇ ھەلدان، بۇئەۋەى لە نىزىكە ۋە گۇيان لە قورئان بى و چاۋيان بە ھاۋەلان بىكەۋى، چۆن ھەلس و كەۋت دىكەن و چۆن نوپۇز دىكەن، ۋەفدەكە چەند رۇژىك مایە ۋە رۇژانە دىچوونە خىزمەت پېغمبەر ۋەۋىش تەشرىفى دىچوۋە لايان و ئايىنى ئىسلامى فىر دىكەن «۱».

ئىبنو سەعد رىۋايەتى كىردۈۋە دەلى: پېغمبەر ﷺ ھەموو شەۋى دۋاى نوپۇزى عىشا دىچوۋە لايان بە پىۋە وتارى بۇ دىخوئىندە ۋە ۋە ئامۇزگارى دىكەن، ئەۋەندە رادەۋەستا ھەرچارە قورسايى خۇى دىخستە سەر قاچىكى «۲».

۱ - سيرة ابن هشام: ۲/۲۲.

۲ - طبقات ابن سعد: ۲/۷۸.

موسای کوری عوقبه له کتیبی «مغازی» دا ریوایه‌تی کردووه ده‌لی:
 عوثماني کوری ئەبولعاص له‌و وه‌فده‌دا بوو، پچوکترین که‌سی شانده‌که
 بوو. که ده‌چوونه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ^{نێبووی} نه‌ویان جی ده‌هیشته‌ ناگاداری
 شت و مه‌که‌کانیان بی، جا: که وه‌فده‌که له‌لای پیغه‌مبه‌ر ^{نێبووی} ده‌گه‌رانه‌وه
 پیش نیوه‌پۆ قه‌یلوله‌یان ده‌کردو پشوو‌یان ده‌دا، عوثمان ده‌چووه
 خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر و له‌باره‌ی ئایینه‌وه پرسیا‌ری ئی ده‌کردو داوا‌ی ئی
 ده‌کرد قورنانی بۆ بخوینی. چهند جاریک عوثمان ناوا به‌ته‌نیا به‌ خزمه‌ت
 پیغه‌مبه‌ر گه‌یشته تا باش له ئاین شاره‌زابوو، جاری واه‌بوو که ده‌چوو
 ده‌یدی پیغه‌مبه‌ر نووستوو، ده‌چوو بۆلای هه‌زه‌ته‌ی نه‌بوه‌که‌ر فی‌ری
 ری و ره‌سمی ئاین ببی. عوثمان ئەم هه‌لس و که‌وته‌ی خۆی به‌دزی
 هاوه‌له‌کانی ده‌کرد. پیغه‌مبه‌ر خوشی ده‌ویست پنی موع‌ج‌ه‌ب بوو.
 سه‌ره‌نجام شانده‌که ئیسلام چوو ناو دل‌انه‌وه، وه‌لی که‌نانه‌ی کوری
 عه‌بد یالیل به پیغه‌مبه‌ری گوت: ده‌رباره‌ی زیناکردن چی ده‌لیی؟ ئی‌مه
 قه‌وم و هۆزیکین که‌م ده‌که‌وینه ماله‌وه‌و ناچارین زینا بکه‌ین. پیغه‌مبه‌ر
^{نێبووی} فه‌رمووی: زیناکردن هه‌رامه‌و بۆ که‌س هه‌لāl نییه‌ نه‌وه‌تا
 په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رموی:

{وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا - الإسراء/ ۳۲}.

وتیان: ئە‌ی ده‌رباره‌ی «ریبا» ده‌لیی چی؟ هه‌رچی مال و سامانه‌مان
 هه‌یه ریبا‌یه. فه‌رمووی: ئیوه به‌س ده‌سمایه‌که‌ هی خۆتانه‌و زیاده‌که‌ی
 واز ئی بینن په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رموی:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ - البقرة/ ۲۷۸}.

ئه‌مجار عه‌رزیان کرد ئاخۆ ده‌رباره‌ی شه‌راب ده‌فه‌رموی چی؟
 خوشه‌راب عه‌صیری زه‌وی و زاری خۆمانه‌و بی شه‌راب ناژین. فه‌رمووی

شەراب خۇدا ياساغى كىردۈۋە، ئەمجار ئايەتى قورئانى بەسەردا
خويندەنۈۋە كە باسى جەرامى شەراب دەكا.

ئەمجار داۋايان ئى كىرد كە نوپۇزىيان لەسەر لاپەرئ، پېغەمبەر ﷺ
فەرموۋى: { لا خير في دين بلا صلاة } ھېچ خېرىك لە ئايىندا نىيە بەبى
نوپۇز. ھەر ئايىنىك نوپۇزى تېدا نەبى ئايىن نىيە. ئەمجار ھەندىكىيان كەۋتنە
مشت و مەر لەگەل ھەندىكىيان و ھەندى راو بۇچونىيان گۆپىنەۋە، داۋايى
ھاتنە خىزمەت پېغەمبەر و ملکہ چى خۇيان راگەياندا، ئەمجار داۋايان لە
پېغەمبەر كىرد بىتەكەيان كە ناۋى «اللالت» بوو بۇيان بھىلىتە تا سى سال
نەپروخىنى.

پېغەمبەر ﷺ رازى نەبوو، داۋايى وتيان: دوو سال ئەمجار وتيان:
سائىك مەپروخىنە. بەلام پېغەمبەر بەھىچ شىۋەيەك رازى نەبوو تەننەت
وتيان: تەنيا مانگىك روخانەكەى دوابخە، پېغەمبەر بەھىچ ماۋەيەك
رازى نەبوو. ئىبنو ئىسحاق دەلى: ئەم پېشنىارو داۋاكارىيانەيان بۇيە
بوو لە ئەزىەتى ئىن و ھەتىو مچە و شەلاتى و بى عەقلەكانىيان رىزگارىيان
بى و دەشتىرسان بەروخاندنى بىتەكەيان قەۋمەكەيان «رەدفعىل»
بىيانگىرى و توۋشى كىشە بن، دەيانەۋىست ھەرچۇنىك بى روخاندنى
بىتەكەيان دوابخەن تا بەباشى ئىسلام دەچىتە ناۋ دلىانەۋە.

ئەمجار بە پېغەمبەرىيان گوت: دەتۇ بۇ خوت پېروخىنە. بەلام ئىمە
ھەرگىز ناپروخىنىن، پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى: من بۇ خۇم كەسانىك
دەنىرم ئەۋكارە لە ئەستۇ بگرن، ئەمجار مۇلەتتىيان لە پېغەمبەر خواست و
ئەۋىش ئىزنى دان و بە رىزەۋە بەرپى كىردن. كە دىتى عوسمانى كوپرى
ئەبو لعاص ئەۋەندە سوۋرە لەسەر ئىسلام و ھەلى فېربوون دەدا، كىردى
بە ئەمىر بەسەرىانەۋە، عوسمان پېش ئەۋەى بىرواتەۋە چەند سورەتىك
لە قورئان فېربو بوو.

ئەمجار پىغەمبەر ﷺ بە شوۋىن ۋەفدەكەي ئەقىفدا شاندىكى بە سەرۋاكيەتى خالىدى كۆپى ۋەلىد نارد بۇ ناويان ۋە يەككىش لە ئەندامى شاندىكە مۇغەيرەي كۆپى شوعبە بوو، كە لە ھۆزى ئەقىف بوو، كە گەيشتنە ئەۋى چوون بىتەكەيان روخاند، ئافرىتەكانى ھۆزى ئەقىف ھەموو لە ھۆبە ۋە مائەكانيان ھاتنە دەرو بۇ بىتەكە دەگريان ۋە دىيان لاۋاندەۋە، ھەر كە مۇغەيرە پاچىكى ئى دەدا ئەبو سەفيان دەيگوت: ئەي ھاۋار بۇ تۆ. گالتەي بە بىتەكە دەھات ۋە بە روالەت ھاۋخەمى بۇ ئافرىتەكان دەردەپرى ۋە لە دلىش دا قەشمەرى پى دەھات.

ئىبنو سەعد لە طەبەقاتەكەيدا لە مۇغەيرەۋە رىۋايەت دەكا دەلى: ھۆزى ئەقىف موسولمان بوون، بىروا ناكەم ھىچ بىنەمالە ۋە ھۆزىكى عەرەب بە ئەندازەي ئەوان موسولمان بوونەكەيان راست ۋە صەحىح بووبى. ھىچ ھۆزو بىنەمالەيەك بە ئەندازەي ئەوان بى غەل ۋە غەش ۋە پابەندبوو بە ئىسلامەۋە نەبوون^(۱).

ھاتنى ۋەفدە عەرەبەكان يەك بەدوۋەكداۋ موسولمان بوونيان

ئىبنو ئىسحاق دەلى: كاتىك پىغەمبەر ﷺ فەتى مەككەي كردو لە غەزاي تەبوك گەرايەۋە، ھۆزى ئەقىف موسولمان بوون ۋە بەيەتتيان كرد، لە ھەموو لايەكەۋە ۋەفدە عەرەبەكان ھاتن بۇ خزمەت پىغەمبەرۋ موسولمان بوون، بىگومان عەرەبەكان چاۋەروانى رۇژىكى ئاۋايان دەكرد بۇ ئىسلام چاۋەروانى ئەۋەبوون ئاخۇ سەرەنجامى ھۆزى قورەيش لەگەل ئىسلام بەچى دەگا، چوونكە قورەيشىيەكان پىشەۋاي خەلك ۋە خاۋەنى كەعبە ۋە حەق نەۋەي ئىسماعىل ۋە پىشەۋاي ھەموو عەرەبەكان

بوون، جا: که مهککه فهتخ کراو قوردهیش ملکه چ بوون و ئیسلاام بهسهریاندا زال بوو، عهره بهکانی تر بۆیان دهرکهوت که توانای ئهوهیان نیه لهگهڵ پیغه مبه ر بجهنگن و بهر به رهکانی بکه ن، ئیتر پۆل پۆل هاتنه ناو ئایینی خوداوه، وهکوو قورئان دهربارهیان دهفه رموی:

{إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ، وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا - سورة النصر}.

ئیمه لیڤه دا به پیویستی نازانین به درێژی باسی هاتنی ئه و وهفدو شاندا نه بکهین. چونکه له م درێژهدانه چ فائیده و مه بهستیکی گه و ره ی تیدا نیه بۆ باسه که مان.

په ندو نامۆزگاری:

له یادته ئه وانه ی پیشوازیه یان له پیغه مبه ر کرد ئه و رۆژه ی: که ته شریفی کوچی کرد بۆ طائف زانیقان به چ شیوه یه کی ناشیرین و نه شیوا و پیشوازیه یان ئی کرد، چون دهریان کردو منداله وردکه و هه تیوو خویریه یان تی به ردان و به رده بارانیان کردو ئه زیه تیان داو گالته یان پی کردن؟

ئه وه هۆزی ته قیفه ئه مپۆ خویمان بۆلای پیغه مبه ر دهکو تن و به دلسۆزی و ملکه چی دینه ناو ئایینه وه و موسولمان ده بن. ئایا له یادته کاتیک زهیدی کوپی حاریته عهرزی پیغه مبه ری کرد، له و ده مهیدا به دل شکاوی له طائفه وه ده گه پرایه وه به ره و مهککه عهرزی کرد: ئه ی پیغه مبه ری خودا! چون ده توانی بچه وه ناو مهککه خوئه وان دهریان کردوی؟. پیغه مبه ر ^{سیرۆدی} وه لامی دایه وه فه رموی: ئه ی زهید بیگومان خودا ده روی خیر ده کاته وه و ته نگانه لاده با و خودا یارمه تی ئایینی خۆی ده دا و پیغه مبه ری خۆی بالا ده ست ده کا.

ئەوہی ئەمرو رویدا دەق مانا و میصداتی ئەو فەرمودە: ئەو
پیغمبر ﷺ بە زەیدی فەرموو. ئیستا ئەو طائیفە و ئەو ش
مەککە، ئەو ھۆزو بنەمالە عەرەبە پیشپرکییانە بۆ ئیمانھێنان، پۆل
پۆل دینە ناو ئایینەو و موسولمان بوونی خۆیان رادەگەینەن.

پاشان وەرەو تەبفکرە، ورد بەرەو لەو ھەموو ئەزیزەتدان و
سوکایەتی پیکردنە لە ھۆزی ئەقیفی بینی و ئەو نائومی و
رەتکردنەو بانگەوازییە بەرەو رووی بۆو دوا ئەوہی بە پی «نە
بە سواری» کۆچی کرد بۆ لایان و ئەو ھەموو شیوو دۆل و رینگە دورە
بە ھیوای ئەوہی بە پیر بانگەوازییە کە یەو بێن و پیشوازی ئی بکەن و
میوانداری بکەن و ماندوی بەسیننەو، کەچی ئەوہیان لەگەڵ کرد کە
کردیان. بێگومان کەترین ھەلوئەست و ئەزیزەتدانیک کە ھۆزی ئەقیف
بەرامبەر پیغمبر کردیان ئەگەر لەگەڵ ھەر کەسیکی تر بکرایە بیری لە
تۆلە کردنەو و ئەزیزەتدانەو بە میثل دەرکەو!!

بەلام کوا ئەو لە دەروونی پیغمبەردا ﷺ جی دەیتەو! تەنانەت
تارما یەکیش لەو بیرکردنەو لە نەفسی پیغمبەردا بەرامبەر ھۆزی
ئەقیف بوونی نیە. بێگومان ئەو تا پیغمبەر گەمارۆی شاری طائیفی
داو چەند رۆژیک دەورەیدا، پاشان فەرمانی بە ھاوہلانی کرد گەمارۆکە
ھەلگرن و بگەرنەو بۆ مەککە.

عەزیزان کرد: دوعای شەر لە ھۆزی ئەقیف بکە، دوعای شەری ئی
نەکردن بە لکوو دەستی بەرزکردنەو بۆ ئاسمان و دەیفەرموو: {اللَّهُمَّ اهد
ثقیلاً وات بهم مؤمنین} خودایە ھیدایەتی ھۆزی ئەقیف بدە، دلایان نەرم
بکە بێن موسولمان بێن! کاتیکیش پەروردار دوعای خیری پیغمبەری
قبول کرد، شاندى ئەقیف ھاتن بۆ مەدینە، ھەزەرتی ئەبوبەکر و
موغەیرە کورپی شوعبە پیشپرکییان کرد بۆلای پیغمبەر ﷺ بە

مەبەستى موزدە پېدانی بە ھاتنى ۋە فەدى ئەقىف، چونكە ھەردوکیان زۆر باش دەیانزانی پېغەمبەر ﷺ چەند بەم ھاتنە کەیف خوشە! چەند بە موسولمان بوونی ئەو ھۆزە شادمان دەبى. ھەر کە ھەوالى ھاتنیانی بیست دەرچوو بۆ پیشوازی لی کردنیان بەپروی خوش و ریز لیگرتنەو. ئەو ماوہیە شاندەکە لە مەدینە مایەو ۋە زوربەى کاتى خوۋى بۆ تەرخان کردبوون، نامۆزگارى دەکردن، قورئانی بەسەردا دەخویندن، فیرى ئایینی دەکردن.

ئای کە لەو پېش ئەوان چەند جار ویستویانە فیلى لی بکەن لەناوی بەرن. چەند بە ئەزەتدانی و سوکایەتی پیکردنی رقى خویان پی رشتوو و حیق دو کینەى خویان پی شیفا داو، بەلام پېغەمبەر جگە لە خیر و خوشی و بەختەوهرى دنیا و قیامت هیچی تری بۆ ئەوان ناوی، ئەوان چەند دلخۆش و تەر دەماخ بوون بە دیمەنى نەکبە و زیان و ناخۆشى کە تووشی پېغەمبەر بى. ۋەلى ئەو بە هیچ شتئ بۆ ئەوان کەیف خوش نەدەبوو جگە لە نىعمەتى ئىسلام کە خدا بە ھۆیەو ریزی لی نان!

ئایا ئەتۆ پېت وایە ئەو ھەمووی سروشتی ئادەمیزادییەتە لە ئادەمیزادیکدا بانگەوازی بکا بۆ بیرو باوەرپیک کە خوۋى پەسەندى کردوو؟! نەخەیر سروشتی ئادەمیزاد نییە. ئەو سروشتی «نبوة» و پېغەمبەراییەتیە بەس. ئەو ئەتەر و دیاردەى چاوەروانی پېغەمبەرە بۆ یەك ئامانج ئەویش ئەوہیە ئەم بانگەوازییە بەروبوومی خوۋى بداو دوا روژ کە بۆلای خدا دەگەرپتەو خودا لی رازی بى. ئیتەر ھەموو ئەزیەت و کویرەوهرى و بەلا و کارەسات و چورتمیك کە لەم پیناوەدا دینە پیشی ئاسانە و نموودیان نیە. ئای چ کەیف خوشی و سەر بەرزییەکە بەندە بە سەرکەوتوویى ئەم ھەموو کۆسپ و تەگەرانە بخاتە دواو و بەم ئامانجە گەرە بگات!؟

بهائی ئەوہ ئیسلامه: که نازانی حیق دو کینه چییه، شه پرو ناخوشتی
 بو هیچ که سینک ناوی.

فەرمان به جیهاد کردن دهکا به لام له پری حیق دو کینه وه نا، هیزو
 توانا فیرده بی به لام له غیری بوازی خوبه زل زانی و خو پهرستی،
 بانگه وازی دهکا بو به زهی و رحم به لام له روانگهی سوکایه تی و
 لاوازییه وه نا. خوشه ویستی فیری مروّه دهکا به لام له ریگای خودا داو
 بهس!

که وابوو هاتنی وه فدی شه قیف و هه موو ئەو وه فدانهی له وه دوا
 زنجیره یان به ست و یه که له دوا ی یه که له هر چوار لاوه به ره و مه دینه
 که وتنه ری هاتنه ناو ئایینی ئیسلامه وه هه موو ئەمانه هاتنه دی واده ی
 خودا بوو، هاتنه دی واده ی «النصر العزیز» بوو که خودا دابووی به
 پیغمبەر!

ئهمه ئەو په ندو عیبره تانه بوون که ده بی له سه ر گوزشته ی ئەو
 وه فدانه وه ربگیری. ئەو وانه و حوکمانه ن له هاتنی ئەو وه فدانه
 وه رده گیری، له مه به ولاوه ئامار هیان پی ده که ی.

۱- دروسته موشریک ببهیه ناو مزگهوت ئەگەر هیوا ی ئەوه ی لی دهکرا ئیمان
 بین.

بیگومان ئەتو له وه پیش ئەوه ت زانی که پیغمبەر ^{سیددی}
^{مستغزین} پیشوازی
 وه فدی شه قیفی له مزگهوت ه کهیدا ده کرد بوئه وه ی ئاموژگارییان بکا و
 فیری ئایین بین. جا که ئەوه بو موشریک ره وایی، دیاره بو ئەهلی کیتاب
 ره واتره. پیغمبەر ^{سیددی}
^{مستغزین} پیشوازی له وه فدی مه سیحیه کانی نه جران
 کرد که هاتبوون بو خزمه تی بوئه وه ی گوئیان له ئاموژگاری حه ق بی و
 فیری بنه ماکانی ئیسلام بن.

ئیمامی زهرکەشی دەفەرموئ: ئیمامی رافیعێ و نەوێ هوی فەرموویانە دروستە بۆ کافر بچیتە ناو هەموو مزگەوتیکەوێ جگە لە کەعبە، بەلام بە ئیزنی موسولمانان بە مەرج و قیود:

یەكەم: نابێ لە گریبەستی زیمەدا ئەو بەرمەرج گیرایی نەچیتە ناو مزگەوتەوێ. ئەگەر لە عەقدی زیمە بەستندا ئەو کرابوو مەرج، نابێ ریگای پێ بدرێ بچیتە ناو مزگەوتەوێ.

دووەم: دەبێ ئەو موسولمانە ئیزنی دەدا مۆکەلف و ئەهلی تەکلیف بێ.

سێیەم: دەبێ چوونی کافرەکە بۆ ناو مزگەوت بۆ گوێ گرتن لە قورئان و فیربوونی ئایین بێ و هیوای موسولمان بوونی ئی بکری. یان بچیتە ژوورەوێ بە مەبەستی بینا سازی و چاکسازی کردن لە بیناکەیدا، یان هەر شتیکی لەو جۆرە. قسە و فتوای قازی ئەبو عەلی «الفارقی»: کە دەلی: ئەگەر کافر چووێ ناو مزگەوتەوێ بە مەبەستی گوێ گرتن لە قورئان یان فیربوونی زانست، لەوانەش ئەبوو هیوای موسولمان بوونی ئی بکری، ئەو مەنەج دەکری و ناهیلدری بچیتە ناوی و بۆ موسولمان نیە ئیزنی بدا. دەبێ فتواکە و ئاواستە بکەین بلیین: مەبەستی ئەوێە ئەگەر حالەکە وابوو هەست دەکرا چوونە ژوورەوێکە بۆ سوکایەتی پیکردن و گالتە جاری بوو، یان بۆ مۆجامەلە و سیاسی و بەدەست هیئانی مەبەستیکی تایبەتی بوو، وەکوو ئەوێ ئەمڕۆ لە زۆربە و بیگانهکان دەبیندری: کە دیدەنی مزگەوتەکان دەکەن! وەلی ئەگەر ئیزنی وەرگرت بۆ تیدا نوستن یان نان خواردن و شتی وا، نەوێ هوی لە کتیبی «الروضة» دەلی: پێویستە ریگایان نەدری بچنە ناو مزگەوتەوێ. ظاهیری شەرە ئەوێە دروست بێ. غەیری نەوێ هوی دەلی: دروست نیە بۆ ئیمە بۆ ئەو کارانە ئیزنیان بدەین. ئیمامی فاریقی دەلی: دەچیتە

چوار چپوهی نووستن و نان خواردنه وه نه گهر موشریک ویستی بۆ
 فیربوونی زانیاری حیساب و زمانه وانی و زانیاری لهو جوړه بچیته ناو
 مزگه وته وه. ئاشکرایه کاتیک دروسته ریگیان پی بدری بچنه ناو
 مزگه وته وه نه گهر له وه دلیا بووین زیان به مزگه وته که ناگه یه زن و پیسی
 ناکه ن و ته شویش و غوغا به رپا ناکه ن له سهر نویژ خوینه کان^۱.

ده لیم له زیانی ته شویش و شتی وا خراپتر زیانی ئه و فیتنه و
 ئاشوبه یه: که نویژ خوینه کان توشیان دی به چوونه ناو مزگه وته وه
 له لایه ن ئافره تی کافر به پۆشاک سی سفورو بی حه یایی خوین. هه روا
 چوونه ناو مزگه و ته له لایه ن موشریکه وه به مه بهستی سه یرکردنی
 مه عالیمی بینا و نه قش و نیگاری.

دوهم: رهفتار جوانی له گه ل شاندی موشریک و که سیك په نای
 هی نابی بۆ ناو موسولمانان. واته: موسته ئمه ن بی. هه لبه ته وه فد ئه و
 که سه یه به نوینه رایه تی قه و مه که ی دی و عاده ته ن له چه ند که سیك پیك
 دی. به لام موسته ئمه ن که سیك بۆ خو ی هاتبی و په نای بۆ ولاتی ئیسلام
 هی نابی داوای ئه مان بکا بۆ ئه وه ی فیری عیلم و زانست بی ده رباره ی
 ئیسلام.

به نیسبه ت موسته ئمه نه وه نه وه خودا فه رمانی کردو وه به وه ی ریژی
 ئی بگیری و پاشان بگه یه ند ریته وه شوینی خو ی به سه لامه تی نه گهر
 ویستی بگه ریته وه.

ئه مه به صه راحه ت قورئان ئاماژه ی پی کردو وه وه کوو ده فه رموی:
 {وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ -
 التوبة/۶}.

به نيسبەت وه فەدی موشريكانه وه ئه وه حوكمه كه يان له قياس بۆسەر
موسسته ئه من و كرده وهی پيغه مبهرو ^{درووي} ^{سەرۆی} كه به سياسه تی جوان و
مامه له ی باش پيشوازی ئی كردون. ئه تۆ ديتت پيغه مبهرو ^{درووي} ^{سەرۆی} چون
پيشوازی له شاندی ته قيف كرد له کاتی هاتنیان و مانه وه یان.

سيههه: شياوترين مروّف بۆ واليه تی و ئيمامهت و فه رمان ره وایی ئه و
كه سه يانه شاره زایی له قورئان زياتر بۆ.

بۆيه پيغه مبهرو ^{درووي} ^{سەرۆی} عوسمانی كوپى ئه بولعاصی كرده ئه میری
هۆزی ته قيف، بيگومان سوور بوونی له سه ر فير بوونی قورئان سه رنجی
پيغه مبهری بۆلای خو ی راكيشا، ئه و ماوه یه ی له مه دينه دا له گه ل
هاوه له كانی مايه وه له هه موو ئه ندای شانه كه زياتر شاره زای قورئان
بوو، له هه مووان پتر فيری فيقه ی ئيسلامی و داب و نه ريتی ئايين بوو،
ئه میری و واليه تی و فه رمانه وایه تی خو ی به ر پرسياريه تی ئايينييه و
دامه زانندی كۆمه لگه ی ئيسلامی دام و ده زگای ئيسلامييه، بۆيه مه رجه
ده بی هه ركه س ئه و پله و پایه ی بدریتى ده بی پيش وه خت ئه و مه رجه ی
تیدا بيته جی.

چوارهه: پيويسته بت و په يكه ر بشكیندرين و دیارده یان نه مينی.
مه رجيش نيه بۆ واجب بوونی شكاندنه كه یان ئه و بت و په يكه رانه
په رستشيان بۆ بكري و به پيرو زبزاندرين. به لكوو حوكمه كه گشتگیره و
عامه بۆ هه موو حاله تيک، چونكه به لگه كه لي ره دا عامه و تايبه ت نيه به
حاله تيک و بۆ حاله تيک نه بی. هه م ئاماژه به وه ی كه پيغه مبهرو ^{درووي} ^{سەرۆی}
فه رمانی كرد به ده رکردنی هه موو بت و په يكه ره كانی ناو كه عبه و
شكاندنیان. هه رچه نده ئه و بتانه وه كوو بته كانی تر په رستشيان بۆ
نه ده كرا. ئه مه به لگه یه له سه ر ئه وه: كه په يكه ر دروستکردن هه رامه به
هه موو شيوه و جو ره كانيه وه، هه روا كرين و دانان و هه لگرتن و «إقتناء»

کردنیان حرامہ بہ ہمہو شیوہ و بہہر ہوکاریک بی۔ ئیستا با ئیمہ بہمہندہی باسماں کرد دہبارہی وہفدی تہقیف کوٹای بیئین، باسی وہفدہکانی تریش ناکہین کہ زور و زہبہندہن، چونکہ ناو ہینانیان و باسکردنیان لہم شوینہدا مہبہستیکی ئہوتوی لہدواوہ نیہ۔

وہی ئہوہی کہ لیڑہدا پیویستہ فیڑی بین و بیزانین، ئہم وہفدانہ کہ دہہاتن تیکرا نوینہری دوو جوڑ ئادہمیزاد بوون جوڑیکیان تاقمی موشریکہکان بوون، جوڑی دووہمیان تاقمی ئہہلی کیتاب بوون۔

موشریکہکان زوربہیان موسولمان بوو بوون، ہر شانڈیکیان بہاتاہہ خزمہت پیغہمبہر ﷺ بہ ئیمانداری و دلی پر لہ نوورہوہ گہراوہتہوہ بو ناو ہوڑو عہشیرہتی۔ ئہہلی کیتاب زوربہیان لہسہر ئایینی خویان مانہوہ، یان بہ گاوری یان بہ جولہکہیی ماونہوہ۔

ئہو شانڈہ گاورہی ہاتنہ خزمہت پیغہمبہرو نوینہری نہصرانیہکانی نہچران بوون، پیک ہاتبوون لہ شہصت پیوا، چہند روژیک لای پیغہمبہر ﷺ مانہوہ موجدہلہی لہگہل کردن موجدہلہیان لہگہل کرد دہبارہی حہزرتی عیسا و تاک و تہنہایی خودا۔

دوا و تاریک کہ پیغہمبہر ﷺ ئاراستہی کردن ئہوہبوو ئہو دوو نایہتہی قورئانی بہسہردا خویندہنہوہ کہ دہفہرموی:

{إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ، فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ - آل عمران / ۶۰-۶۱}.

جا كە تەسلىم نەبوون و سەر رەقىيان نواند، داواى ئى كىردن ئامادەبن
بۇ موباهەلە كىردن ^۱» وەكوو خودا فەرمانى پى كىرد. ئەوەبوو پېغەمبەر
^{سەئۇدى} پارچە قەطىفەيەكى لە حەسەن و حوسەينەو پىچابوو فاطىمە لە
^{مەشھۇرىن} دوايەو دەپۇيشت تەشريفى ھات بۇ موباهەلە كىردن.

سەرۆكى وەفدەكە كە ناوى «شرحبيل»ى كوپى «وداعة» بوو،
ئامادە نەبوو موباهەلە بكا، ھاوئەكەنىشى ترساند لەوەى موباهەلە
بكەن، ئەمجار رويان كىردە پېغەمبەر ^{سەئۇدى} داوايان ئى كىرد جگە لە
موسولمان بوون و موباهەلە، ھەر حوكمىكى تىران بۇدا پى رازىن.
پېغەمبەر ^{سەئۇدى} لەسەر «جىزيە» صولحى لەگەلدا كىردن و نووسراوىكى بۇ
نووسىن و بوى واژۇكىردن، پېغەمبەر ^{سەئۇدى} چوۋە ژىر بارى ئەو ئەگەر
سەرانەى بىرار لەسەر دراو بەپىك و پىكى بىدەن ئەو ھىچ
پەرسىتگايەكەن ناروخىندى و غەدرو خىانەتەن ئى ناكىرئ بە مەرجئ
ئازاۋە و ئاشوب بەرپا نەكەن، رىبا نەخۇن ^۲».

ھەوالى موسولمان بوونى عەدى كوپى حاتەم

عەدى كوپى حاتەم نەصرانى بوو، كوپى حاتەمى «طىي» بەناوبانگ
بوو، كە بە نمونەى سەخاۋەت و مروۋە دۇستى ناوبانگى لە مىژوودا
تۆماركراۋە. عەدى بۇ خۇيشتى پىياۋىكى رىزدارو شەرىفى ناو گەل و
ھۆزى بوو. چوارىەكى دەستكەۋتى شەپرى لە قەۋمەكەى وەردەگرت.
عەرەبەكانى پىش ئىسلام داب و نەرىتيان وابو لە غەنىمەى جەنگ

۱ - موباهەلە ئەۋمىيە: ھەردوو لايەنى بە كىشە ھاتوو دوعا بكا لەو لايەنەى درۆ دەكا.

۲ - حاكم و بەيھەقى لە كىتبى دلائل النبوةدا بە درىژى باسيان كىردوۋە. ئەبو داود لە
كىتبى الخراجدا باسى كىردوۋە. ھەروا بىروانە چىرۆكى ۋەفدى نەصرانىيەكان لە
تەفسىرى ئىبنو كەئىردا.

«مېرباع» واتە: چۈبارىھەكيان دەدا بە سەرۆكى ھۆز. جا «عەدى» كە ھەوالى دەعوەى ئىسلامى پېگەيى زۆرى رق ئى بوو، قەومەكەى خۆى بەجئى ھىشت و پەيوەندى كرد بە نەصرانىيەكانى شام.

ئەمجار عەدى بۇ خۆى چىرۆكى موسولمان بوونى خۆى دەگىرېتەو، دەلى: «شۈيئەكەم لە ولاتى شام زۆر لا ناخۇش بوو، چەندم رق لە پېغەمبەر بوو زۆر زياتر رقم لەو شۈيئەم بوو، بۇيە لە دلى خۇمدا وتم: ئەگەر بچم بۇلاى پېغەمبەر سەئۇدىيە ئەگەر مەلىكايەتى بكا يان درۆزن بئى ئەوە من دەزانم و شتى وا لەمن گوم نابئى، خۇئەگەر پېغەمبەر بوو بەراستى، ئەوە ئىمانى پئى دىنم و شۈيئى دەكەوم».

لە مالى خۇم دەرچووم رۇيشتەم تا گەيشتەمە مەدينە و چوومە خزمەت پېغەمبەر سەئۇدىيە لە مزگەوتى مەدينە. سالاوم ئى كرد فەرمووى: كىيى؟ وتم: عەدى كۆرى حاتەم!

ئىتر پېغەمبەر سەئۇدىيە ھەلسا و بىردمىيەو بۇ مالى خۆى، سۈيىندم بەخودا لە رىگا كەمنى دەبردەو بۇ مال، ئافرەتىكى زەئىف كارەى بەسالا چو پېشى پىگرت و رايوہستاند. زۆر راوہستا، باسى حال و ۋەزەى خۆى بۇ دەكرد، لە دلى خۇمدا وتم: ۋەللأھى ئەمە مەلىك و پاشا نىه!

پاشان منى برد ھەتا گەياندىمىە مالى خۆى و بىردمىيە ژوورەو سەرىنىكى بەرگ چەرمىنى ھاخندراو بەلىفى بۇ ھەلدام فەرمووى: دانىشە ئانىشكى لەسەردادە. وتم: نەخەير جەنابت ئانىشكى لەسەردادە، فەرمووى: نا ئەو شۈيئى تۈيە و بۇ تۈيە، ئىتر لەسەرى دانىشتەم و پېغەمبەر سەئۇدىيە لەسەر زەوى دانىشت!

لە دلى خۇمدا وتم: بەخو ئەمە ھەلس و كەوتى مەلىك و پاشا نىه. پاشان فەرمووى: دەى ئەى عەدى كۆرى حاتەم! ئايا تۆ ھىچ خوداى تر

دەناسى جگە لە «الله»؟ وتم: نەخەير. فەرمووى: ئايا كەس ھەيە لە خدا گەورەتر بى؟ وتم: نەء. فەرمووى: ئەتۆ لەسەر ئايىنى «ركوسى» بووى؟^۱ وتم: بەلى. فەرمووى: ئەو تۆ كاتى خۆى لەناو قەومەكەتدا ياساى «المرباع» = «چوارىھەكى غەنیمەت» ت پەپرەو دەکرد؟ وتم: بەلى. فەرمووى: خۆئەو لە ئايىنى تۆدا رەوا نەبوو، وتم: بەلى واىە.

پاشان فەرمووى: واديارە ئەى عەدى! تۆ بۆيە تا ئىستا موسولمان نەبووى وادەزانى موسولمانان ھەژارو لاوازن، سویندم بەخودا نزيكە ئەوئەندە دەولەمەند بىن و سامانيان بەسەردا بېرژى كەس نەمىنى پيويستى بە مال و سامان بى. يان لەوانەيە بۆيە تا ئىستا موسولمان نەبووى، كە دەبىنى موسولمانان ژمارەيان كەمەو دوژمانيان زۆرە، سویندم بەخودا لەوانەيە رۆژىك دابى ئەتۆ ببىسى ئافرەتىك لە قادسيەو بە سواری حوشتريك بى بۆ زیارەتى مالى خودا و ھەج و عومرە دەكا، لە خودا نەبى لە كەس ناترسى، ویدەچى ئەو مەنى تۆى لە موسولمان بوون كەردى كە دەبىنى مەلىكايەتى و پاشايەتى لە ناوياندا نىە. سویندم بەخودا نزيكە ئەتۆ ببىسى قەصرە سېپىھەكان لە ولاتى بابل بە دەستى موسولمانان ھەتھ بكرى!

عەدى دەلى من بۆخۆم بەچاوى خۆم دوو لەو وادانەى پىغەمبەرم بىنى. ئافرەتى تەنھام بىنى بە سواری حوشتەر لە ولاتى دوورەو ھاتبوو بۆ زیارەتى مالى خودا. بۆ خوشم يەكەم دەستەى سوارە بووم كە ھېر شمان كەردە سەر گەنج و خەزىنەكانى كىسرا، سویندم بەخودا وادەى سېپەمىش دىتەجى.

۱ - نەتەومىھەك بوون ئايىنەكەيان تىكەلاو بوو لە ئايىنى نەصرانى و صابىنە.

پەندو ئامۇزگارى:

ھاتنى عەدى كۆپى حاتەم بۆلای پىغەمبەر سېرىي
ئىسكەندەر و ھەوالى
موسولمان بوونى لەو سەرو بەندەدا بوو: كە ليكدان ليكدان لە ھەموو
لايەكەو ھە شاندی عەرەب دەھاتن بۆ مەدینە و موسولمان دەبوون.
دەتوانین ھاتنى عەدى كۆپى حاتەمیش بۆ مەدینە بە يەككە لەو
و ھەدەنەى بژميرين: كە بە پەلە پەل پيش بركييان دەکرد بە خزمەت
پىغەمبەر بگەن و موسولمان ببن.

بەلام واما بەباش زانى كەميك بە دريژى و بە تايبەتى باسى ھاتنى
عەدى و موسولمان بوونى بگەين، چونكە پەندو ئامۇزگارى گرنكى لەخۇ
گرتوون: كە پەيوەندييان بە بنەماي بىرو باو ھەروە ھەيە. ھەروەھا
چونكە تەھليل و شيكردنەو ھەيەكى زۆر وردى تىدايە بۆ كەسايەتى
پىغەمبەر سېرىي
ئىسكەندەر ئەو كەسايەتتە سەرنج راکيشەى بۆ عەدى دەرکەوت و
پىي سەرسام بوو، كەسايەتتەكى پالڤتە و پالڤوراو لە ھەموو شەوائىب و
خوش ويستنى پلە و پاىەى زەعامەت و مولك و پاشايەتى و خوش
ويستنى فەرمانرەوايى و خۇبەزلزانى و ناوو شۆرەت، كە ھەرچەند لىي
ورد بۆو ھە سەرنجى دايە ھەموو دياردەكانى نيشانەى ئەو ھەو بوون: كە
ئەم زاتە پىغەمبەر و رەوانەكراوى پەروەردگارە بۆ سەر ھەموو ئادەمىزاد،
بينينى ئەم دياردانە لە پىغەمبەر سېرىي
ئىسكەندەر لەلايەن «عەدى» يەو ھەو بوو بە
بناغەى ئيمان ھيئانى و نەينى ھىدايەت وەرگرتنى!!

دەى با ئىمە سەرنج بەدەينە ئەو رەوشتانەى پىغەمبەر و لەو
دياردانەى وردبەينەو كە عەدى لييان وردبۆو. با پەندو عىبرەت
و ەربگريين لەو دياردەو تايبەتمەنديانەى عەدى عىبرەتى پى و ەربگرتن.
بۆئەو ھى ئيمان و يەقىنمان بە پىغەمبەرئىتى ھەزەرەتى موھەممەد زىاد
بكا، بۆ ئەو ھى بۆمان دەرېكەوئى و يەقىنمان زىاد ببى بە ماناي پيلان و

فرت و فېلى زۆرۈ ھەمە جۆرى كە خۇيان ھەشارداۋە لەپىشت دىراسات و لىكۆلىنەۋەكانى ئەو قەلەم بەدەستانەى ئەركى غەزوى فېكرى جىھانى ئىسلامىيان لە ئەستۈ گرتوۋە، دەى با كەمىك ھەلۋىستە بىكەين لەبەردەم ئەو سىما و نىشانەى: كە عەدى كەسايەتى پېغەمبەرى پى وىنا كىردو سەرنجى دايە و پىى كارىگەر بوو، سەرەنجام ئەو سەرنجدان و ئى وردىبۈونەۋەىە بوو بەھۋى ئىمانھىنانى.

عەدى دەلى: سۈيىندم بەخودا تەشرىفى: كەمنى دەبىردەۋە بۆ مالى خۇى لە رىگا ئافرەتىكى كزى بەسالآچوو پىشى رىگاي پى گرتو رايۋەستاند، زۆر لەگەلى ۋەستا، پىرىژنەكە دەربارەى پىداۋىستى و كەم و كورتى خۇى قسەى لەگەل دەكرد. لەدلى خۇمدا وىم بەخودا ئەمە مەلىك و پاشا نىيە. بەلى زۆر دوورە كەسىك تەماعى پاشايەتى و مولك و سەلتەنەتى ھەبى، ھەزى لە پلە و پاىەى دونىايى بى، ئەۋەندە صەبىر بگرى لەسەر راۋەستان لەگەل پىرىژنىكى ئاۋادا. خۇئەگەر صەبىر گرتنەكەى سىروشتى نەبۋايە و دەستكردو زۆر لەخۇكردن بۋايە بىگومان زو نىشانەى ئەو زەمانە سازى و زۆرە مىلى لەخۇ كىردنە دەردەكەوت، روو گرژى و ئۆف كىردنىكى ئى بەدى دەكرا. بەلى گومان لەۋەدا نىە: كە ئەۋە رەۋىشتى سىروشتى پېغەمبەر بوۋە لە ھەموو ھال و ۋەزەكىدا. ھەرگىز لە مەجلىس و جل و بەرگ و گوزەراندا لە ھاۋەلانى جىا نەبۆتەۋە، لەبارەى گوزەران و شىۋەى ژيانى رۇژانەيدا لە ژوور ئاستى ھەژارو نەداراكانا نەبوۋە و ژيانى لەۋان خۇشتر بۆ نەپەخساۋە، نەبىستراۋە و نە گىرېدراۋەتەۋە رۇژىك لە رۇژان لەسەر سىفرە و خۋان نانى خۋاردىبى و خۋاردنى بەرىز بۆ دانرابى. نەبىندراۋە ھاۋەلانى خەرىكى كارىكى قورس و گران بوۋىن ئىللا پېغەمبەر ﷺ شان بەشانى ئەۋان بەلكوۋ لەپىش ئەۋانەۋە و زىاد لەئەۋان بە كارەكەۋە خەرىك دەبوو ماندو دەبوو، ئەمە رەۋىشتى ھەمىشەىى بوو تا ۋەفاتى كىردو گەرايەۋە بۆلاى خودا!

دەى باشە چ نەئىنىيەك واى لىكرد لەسەر ئەم حالە بەردەوام بى و ئەم رەوشتە جوانانەى تىدا بەرجەستە بن «لە كاتىكدا ئەوئەندە تايبەتمەندى و خىصالى تىدا بوون ئەگەر بىويىستايە بەكارىان بىنى پىيان بەرز دەبوو بۆ پلە و پاىەى دونىايى وەها كەس نەيتوانىايە بەدەستى بىنى» جگە لە نەئىنى پىغەمبەرايەتى كە خودا پلە و پاىەى پى بەرز كەردبوو.؟!!

عەدى دەلى: كە تەشرىفى چوو مالىەو دەستى برد بۆ دوشەكەلەيەكى بەرگ چەرمىنى هاخندراو بەلىف و بۆى ھەلدام و فەرمووى: لەسەر ئەو پارچە راخەرە دانىشە، .... منىش لەسەرى دانىشتەم و بۆ خۆى لەسەر زەوى رۆنىشت. لە دلى خۆمدا وتم وەللەھى ئەو ھەلس و كەوتى مەلىك و پاشا نىە.

وئەچى عەدى «كە لەناو گەل و ھۆزەكەيدا خاوەن پلە و پاىە بوو» واى زەين بۆ چوبى كە لەناو مالى پىغەمبەردا جورىك لەو كالا و گوزەرانە ھەبى كە خۆى ھەى بوو. وەلى بە شىوہەيەكى لەنكاو و چاوەپروان نەكراو پىچەوانەى ئەو ھەى بىنى كە لەزەينى خۆيدا ھەلى چىنبوو. سەرسام بوو كاتى دىتى پىغەمبەر ﷺ لە بەردەمىدا لەسەر زەوىيەكى وشك رۆنىشت. سەيرى مالى پىغەمبەرى كرد، بۆى دەرکەوت مال و ناو مالى پىغەمبەر بە زمانى حال دەيانگوت: عەدى مال و حالى پىغەمبەر لەو دياردەو مەظاہىرە نىن كەتۆ لە زەينى خۆتدا وىنات كەردبوو! .... ئايا دەگونجى وىپراى ئەم حال و وەزەعە پىغەمبەر ﷺ لەپشت بانگەوازيەكەيەو بە تەماى پاشايەتى و سامان و پلە و پاىەى دونىايى بى.?!!

ئەمجار عەدى باسى فەرموودەكەى پىغەمبەر دەكاو چۆن داھاتوى پەيوەست بە ئىسلام و موسولمانان روون دەكاتەو و نەئىنى ژىر پەردەى

غه‌یب ئاشکرا ده‌کا. ئه‌وه‌بوو به‌عه‌دی فه‌رموو: نزیکه‌ موسولمانان
ئه‌وه‌نده‌ ده‌وله‌مه‌ند ببن هه‌موو که‌س بئێ ئاتاج ببن، ئه‌گه‌ر یه‌کیک
پاره‌یه‌کی هه‌بئێ بیبه‌خشی که‌س نه‌بئێ لیئێ وه‌رگری. ئه‌م هه‌واله‌ی
پێغه‌مبه‌ر ^{سێرێ و ڤیڤه مبه‌ری} له‌ داها توودا به‌راست گه‌را، ئه‌وه‌بوو له‌سه‌رده‌می
خه‌لافه‌تی عومه‌ری کو‌ری عه‌بدوله‌زیز به‌ فه‌رمانبه‌ری تایبه‌ت به‌زه‌کات
دابه‌شکردا خه‌لیفه‌ مال و سامانی کو‌کراوه‌ له‌ زه‌کاتی نارد بۆئه‌وه‌ی
دابه‌شی بکا به‌سه‌ر موسته‌حه‌قاندا له‌ ده‌قه‌ری ئه‌فه‌ریقا، که‌چی کابرا
پاش سو‌رانه‌وه‌یه‌کی زۆر مال و سامانه‌که‌ی هینایه‌وه‌ که‌س نه‌بوو بوو
لیئێ وه‌رگری، بۆیه‌ خه‌لیفه‌ عومه‌ر به‌ مال‌که‌ کو‌یله‌ی ک‌رین و ئازادی
کردن.

هه‌روا به‌عه‌دی فه‌رموو: نزیکه‌ ئه‌تۆ ببیستی ئافره‌تیك له‌
«القادسیه» وه‌ به‌ ته‌نیا سواری خوشتره‌که‌ی ببئێ و بئێ بۆ زیاره‌تی مالی
خودا و له‌خودا نه‌بئێ له‌که‌س نه‌ترسئێ.

پێغه‌مبه‌ر ^{سێرێ و ڤیڤه مبه‌ری} راستی فه‌رموو، بیگومان ئه‌من و ئاسایش بالئێ خۆی
به‌سه‌ر ئه‌و ده‌قه‌رو ولاته‌دا کیشاو دونیا بوو به‌ شامی شه‌ریف و هه‌موو
ریبواریک جگه‌ له‌خودا له‌که‌س نه‌ ده‌ترسا و له‌مال و گیان و ناموسی خۆی
ئه‌مین بوو. هه‌روا به‌عه‌دی فه‌رموو: سویندم به‌خودا نزیکه‌ ئه‌تۆ به‌
گو‌یچکه‌ی خۆت ببیسی باله‌خانه‌ سپیه‌کانی بابل له‌سه‌ر ده‌ستی
موسولمانان فه‌تح بک‌رین! پێغه‌مبه‌ری راستی فه‌رموو: سوپاس بۆ خودا،
ئه‌مه‌مان به‌ گو‌ی خۆمان بیست و به‌چاوی خۆمان دیمان سوپاس و
ستایش بۆ ئه‌و خودایه‌ی واده‌ی خۆی بۆ پێغه‌مبه‌ری خۆی هینایه‌ دی.

بیگومان عه‌دی نیشانه‌ی پێغه‌مبه‌ریستی راسته‌قینه‌ی له‌ مه‌ظه‌رو
دیارده‌ی گوزه‌ران و ژیا‌نی چه‌زره‌تی موحه‌مه‌ددا بینئێ ئه‌م دیاردانه‌ی له‌
شیوه‌ قسه‌و گه‌فت و گو‌یدا به‌دی کرد، راستی ئه‌وه‌ش هه‌موو له‌وه‌دا

ھاتەدى، لەروداوى رۆژگارو مېژودا خويان تومار کرد. ئەو دياردەو ديمەنانە بوونە ھۆکارى موسولمان بوونى عەدى و خو دارنېنى لەھەموو ديمەن و مەظھەريكى ژيانى نەرم و خوش رابواردن کە گەل و نەتەوھەكى بويان بەرجەستە کردبوو. عەدى تېفکرى و گەيشتە قەناعەت و موسولمان بوو!

ھەركاتى عەقل كراوہ بوو، سەرنجى داو بىرى كردهو، ئازادى بىركردنەو دەستەبەر بوو بوو، ھىچ مەفەرىك نىە دەبى قبوولى ھەق بكى و ئىمانى پى بەيندى، چەندىك كۆسپ و تەگەرە لەبەر دەمياىن و ريگاي گەيشتن پى سەخت و دژواربى. وەلى ئەگەر ئازادى بىرپا نەبوو، ريزو قودسيەتى عەقل فەوتا، لە شوينى ئەو گياكەلەى حيقدو ھەواو ئارەزو رواو بنجى داکوتا، ناچار دەبى لەسەر بەتال خوت قەتيس بکەى بە شان و باليدا ھەلبىلى. ناچارى دەبى دەست لە مى نەزانى بکەى يان خوت گيل و نەزان نیشان بەدى. ئەو دەمە پىرۆزت بى نىعمەتى كويىرى يان چاو قوچاندن و خوكوپىركردن، چ نىعمەتتىكى دەگاتى؟! ئاي چەند راست و بەجىيە فەرموودەى «رەبولعالمين» كە رەوشتى ئەو جۆرە كەسانەمان بۆ روون دەكاتەو و دەفەرموى:

{وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا نَدْعُونَ إِلَيْهِ لَوَلِي أَدَانَا وَقَرَّ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّا غَامِلُونَ - فصلت/۵}.

وہ فدو نیردراوہکانی پیغەمبەر (دروودی خواى لەسەربى)

بۆلای خەلک بۆئەوہى فیری بنەماکانی ئیسلامیان بکەن.

جا وەکوو شاندى نوینەرى ھۆزە عەرەبەکان پەیتا پەیتا دەھاتنە خزمەت پیغەمبەر و ئیعلانی موسولمان بوونی خویان رادەگەیاندى، بە

پېچەوانە شەھەر پېغەمبەر ﷺ دەستى كىرد بەناردنى ھاۋەلەن و بەھەموو لايەكدا بىلەي كىرگەنە ھە بەتايىبەتى لە باشوورى جىزىرەدا بۆئەھى خەلكى فېرى بنەماكانى ئىسلام و ئەھكامەكانى بىكەن، عەقىدە و شەرىعەتەن بۆ روون بىكەنەھ، زۆرى پى نەچو ئايىنى ئىسلام لەسەرەن سەرى جەزىرە و دەورەبەرىدا بىلە بۆھ، داخووزى لەسەر مامۇستا و بانگ خوازەن پەھرى سەند، خەلكى تازە موسولمان پىويستەن بە مورشىد و شارەزايانى ئايىن ھەبو، بۆئەھى ئايىنى ئىسلاميان بۆ شى بىكەنەھ حەقائىقەكانى ئايىنىيان بۆ روون بىكەنەھ تا لەدلە و دەرونياندا بچەسپى.

ئەھبوو پېغەمبەر ﷺ خالىدى كۆپى ۋەلىدى نارد بۆ «نەجران» بۆئەھى بانگەوازى بىكا بۆ ئىسلام دانىشتوانەكەى فېرى بنەما و ئەھكامەكانى ئايىن بىكا، لەھەمان كاتدا و بۆ ھەمان مەبەست عەلى كۆپى ئەبو طالېبى نارد بۆ ۋلاتى يەمەن. ئەبو موساى ئەشعەرى و مەعازى كۆپى جەبەلىشى ھەر نارد بۆ يەمەن بۆئەھى ھەر يەكەيان لە شوئىنىكى ئەو ۋلاتە دەست بىكەن بە بانگەوازى بۆ ئىسلام و فېر كىردنى خەلك. ئامۇزگارىشى كىردن كە لە بانگەوازىيەكەياندا توندو تىژنەن، پىنى فەرموون:

{يَسْرًا وَلَا تُعْصِرًا ، وَبَشْرًا وَلَا تُنْفِرًا}. واتە: ئاسانكارىن توندرو مەن، مۇژدەدەر بن و خەلكى كەوى بىكەن و لە خۇتەنى كۆبىكەنەھ، خەلكى مەپەتەنن و تەرەيان مەكەن، لەگەلىاندا ھەمناھەنگ بن «۱».

بە معاذى فەرموو: ئەتۆ دەچىيە لاي گەل و نەتەۋەيەك لە ئەھلى كىتاب. كە چوويە سەريان داوايان لى بىكە شايەتى بدەن: كە جگە لە

«الله» هېچ خودايه کی تر نبييه شياوی پهرستيش بوکردن بئ و مافي خودايه تي هه بئ. هه روا شايه تي بدهن: که موحه ممه د پېغمبهری خودايه، جا: که ئه وان ئه وهيان به جيھينا و شايه تومانيان هينا، هه واليان پئ بده: که خودا له شه وو روژيکدا پينج نويژي له سهر پيوست کردون، جا که ئه وهيان به گوئ کردی هه واليان بدهري: که خودا زه کاتي له سهر پيوست کردون، ئه و به شه ديارا و هه زه کات له ده و له مهنده کانيان و هه ده گيري و به سهر هه ژاره کاند دابهش ده کريته وه. جا که ئه وه شيان به گوئ کردی، له کاتي زه کات لي و هه رگرتندا نه چي کام مالي باش و په سنده ئه وهيان لي بسيني.

خو بپاريژه له وهی سته م بکه ی و سته م ليکراو دوعات لي بکا، چونکه له نيوان دوعاي سته م ليکراو خودادا په رده نيه ^(۱).

له موسنده ی ئيمام نه حمه ددا هاتوه: که پېغمبهر ﷺ له گهل «معان» دا تا دهره وهی مه دينه روښت و ناموژگاري مه عادي ده کرد، مه عان سوار بوو، پېغمبهر پياده، پېغمبهر ﷺ له تهنشت رحله که ی مه عاده وه دهر روښت و مه عان سوار بوو! پاشان فهرمووی: ئه ی مه عان ئه تو له وانه يه دوا ئه مسال نه م بينييه وه، له وانه يه دوا ئه مسال به لای مزگه و ته که مدا تيپه ري و گوږه که م له وي بئ. ئيتر مه عان تيگه يي و له مه به ستي پېغمبهر حالي بوو ده ستي کرد به گريان ^(۲).

مه عان له يه مهن مايه وه تادوا له دونيا دهر چووني پېغمبهر ﷺ پېغمبهر چووني فهرموو بوو ئاوا هاته دی.

۱ - متفق عليه.

۲ - متفق عليه.

پەندە ئامۇزگارى:

گرنىگىرىن شىتېك: كە پېيۇستە موسۇلمان لىيى خالى بېيى دەر بارەي كارى ئەو شاندىو نىردىراوانەي: كە پېغەمبەر ﷺ دىناردن بۇ ئەركى دەعوەو بانگەوازى بۇ ئىسلام و فىركردنى بنەما و ئەكامەكانى، ئەو مان تېدەگەيەنئ: كە بەر پرسىيارىيەتى ئىسلام و بلاوكردەو و پارىزگارى لى كردنى ئەركىكە لە ئەستۆي موسۇلمانان دايە لە ھەموو چەرخ و رۇزگار يىكدا، ئەم ئەرکە تا بلىي قورس و گرانە و پېيۇستى بە ماندو و بوون و فېداكارى ھەيە. ئەركىكى ئاسان نىيە وەكوو زوربەي خەلك ويناى دەكەن.

ھەر ئەو ەندە بەس نىيە لافى موسۇلمانىيەتى لى بدەين و بە روالەت خۇمان بە موسۇلمان بزائىن، ھەروا كىفایەت نىيە ئىسلام بەشىكى كەم لە ژيانى ئىمە داگىر بكا و ئەركى سەرشانى ئىمە چەند كردار و گوشتارىكى ئاسان و كەم وەزن بى. لە راستىدا ئەركى سەر شانمان بەرامبەر ئىسلام تا بلىي ئەركىكى پىرۇزو گەورەو گرانە لە واقىعدا وەھايە وەلى لە ژيانى ئىمەدا بوو ەتە داب و نەرىت و لاسايى كردنەو. بەلكو كىفایەت نىيە: كە يەكك لە ئىمە پەيوەست بى بە ئىسلامەو و ئىتر خەمى كەسى تىرى نەبى و لە كەس نەپرسى و بەر پرسىيارى ھىچ شىتېك نەبى!!

بەر پرسىيارىيەتى ئىسلام لە ئەستۆي موسۇلمانان لاناچى و ئەركى سەر شانيان جى بەجى ناكەن ھەتا وىپراي موسۇلمان بوونيان ئەركى بانگەوازى و دەعوە لە ئەستۆ نەگرن و لە پىنا و بلاوكردەو ەي ئايىنى پىرۇزياندا سەفەر نەكەن بۇ ئەملا و ئەولا و گوندو ھۆبە و دەر، بە مەبەستى بلاوكردەو ەي ئايىن و شىكردەو ەي بۇ خەلك.

ئەو ئەو ئەمانەتە پېغەمبەرى خودا خستۆیه تیه ئەستۆی ئیمە و
ئەركىكى ئىسلامىيە و دەبى جى بەجى بکەين و لەهېچ کات و شۆينىکدا
خۆ دزینەوہى لى ناکرى.

بىگومان زانايانى ئىسلام و ئىمام و سەر مەزھەبى ھەموو مەزھەبە
فيقھىيەکان کۆپايان ھەيە لەسەر ئەو: کە ئەركى بلاوکردنەوہى ئايين و
شیکردنەوہى بۆ خەلک لە ناوہوہى و لات و دەرہوہى و لات فەرزی
کيفايەيە لەسەر ھەموو موسولمانان و ئەم ئەرك و واجبەيان لە ئەستۆ
لاناچى ھەتا کۆمەلێکیان پى ھەلنەستن و جى بەجى نەکەن، دەبى
ھەموو کاتیک کۆمەلێک لە موسولمانان بە و لاتدا بلاو ببنەوہ بۆ دەعوہى
ئىسلامى و شیکردنەوہى عەقیدە و شەریعە بۆ خەلک و ھەول بەدن بە
بەلگە و بورھان ئەفکارى پوچ و وەسوەسە و خەرافات لە زەینى خەلکى
دەرہاون و شوبەھ و گومان بپەویننەوہ، بە جۆرىک کردەوہ و شۆين
دەستى ئەم بانگخاوەن مورشیدانە و ابى كيفايەت بکا و ئەو واجبە بەجى
بگەيەنن و کەمتەرخەمى نەکەن، ئەگەر لەھەموو شارو گوندو دەرہو
ولاتى موسولماناندا تاقمىکى لەو جۆرە نەبن و ئەو ئەركە بە گویرەى
پىویست ئەنجام نەدەن ئەو ھەموو دانیشتوانى گوندو شارو و لات
گوناھبارن.

ئەوہى صەحیح و راست و دروستە و جەماوہى زانايان لەسەرى
کۆکن ئەوہیە: کە ئەم ئەركە پىویست و گرنگە تەنھا لە ئەستۆی رەگەزى
نێردا نیە و بەس. بەلکۆو ئەركىکە لە ئەستۆی پیاوو ئافرەتدايە
ھەركەسە بە گویرەى خۆی و لە چوار چۆوہى دەسەلات و توانای
خۆیدا^(۱).

ئەمجار ئەو نەصیحەت و ئامۆزگاریانەى پیغمبر ﷺ ئاراستەى مەعازو ئەبو موسای ئەشعەرى کردن، ئەو دەگەیهنن: کە هەندى ئاداب و رهوشت هەن پێویستە بانگخوازی ئیسلامی خۆی پێیان بپارێنێتەو بەتایبەتی لەکاتی بانگخوازی و دەعوە کردن و رێنمویی کردنی خەڵکدا.

لەو ئاداب و رهوشتانە: کە پێویستە لە بانگخوازدا رەنگ بداتەو دەبێ میانرەو بێ و هەموو کاتێ هەول بدا لایەنی ئاسانکاری تێیدا زāl بێ بەسەر لایەنی توند رهویدا، تا بتوانی شت ئاسان بکا و خۆ لە قورسکردنی ئایین بەدوور بگرێ. زیاتر موژدە دەربێ تا ترسێنەر هەرەشەکار. پیغمبر ﷺ بە نمونەیهکی تەطبیقی شیوەى بانگخوازی بۆ مەعاز روون کردەو: ئەو بوو فەرمانی بە مەعاز کرد کە سەرەتا و یەكەمجار بانگی خەلك بکا بۆ داننان بە تاك و تەنهایی خوداو پیغمبریتى حەزەرەتى موحەممەد. پێی فەرموو: داوا لە خەلك بکا شایەتومان بهێنن، جا کە ئەو هیان جێ بەجێ کرد نوێژیان فیربکا و پێیان بلێ: نوێژەکانیان بە رێك و پێکی بکەن، جا کە ئەو شیان ئەنجامدا داوایان لێ بکا زەكاتی مالى خوێان بدەن. بەم جوړە دەبێ داعی ئیسلامی پلە بە پلە و هەنگاو بە هەنگاو لەگەڵ ئەوانەدا بپروا کە قسەیان بۆ دەکا، تا بتوانی ئایینی ئیسلامیان لەلا خوشەویست و ئاسان بکا.

وەلى پێویستە مەظاهیری ئاسانکاری و موژدەدان لە سنووری شەرع و حالەتی موباح و رهوا دەرئەچێ. ئەو بە ئاسانکاری و موژدەدان نازمێردرێ: کە بری ئەحکام بگوێی یان تەلاعوب بە چمکەکانی ئیسلام بکا بەناوی ئاسانکاری بۆ خەلك، رازیبوونیش بە تاوان هەرگیز رهوانیە و ناچیتە چوار چێوەى ئاسانکارییەو.

لە داب و نەریتی بانگەوازی بۆلای خودا «کە ئاداب و رهوشتی ئەمارەت و ویلایه تیشە» خۆپاراستن لە ستهمکردن بەرامبەر هەر مروقێك

بى، بەتايىبەتى ۋەرگرتن ۋە داگىر كىردى مالى خەلك بە ناپەرەۋا، جوړە ستەمىكە خەتەرناكە ۋە زور جار بانگخوۋان تىي دەكەون ئەگەر لە حەقىقەتى بەر پىرسىارىيەتى خويان غافل بن ۋە چاودىرى خودايان لەبىر بچىتەۋە. ۋەكوو بەزورى دەسەلاتدار ۋە فرمانپەرەۋا تىۋەي دەگلىن. جا چونكە مەعان: كە پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{سېرەي} ناردى بۆ يەمەن دوو ئەركى ھەبوو «ئەركى بانگخوۋانى ۋە ئەركى فرمانپەرەۋايى» بۆيە پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{سېرەي} زورى جەخت لەسەر كىردەۋە بۆئەۋەي نەكەۋىتە ھىچ شتىكى نەشياۋو ستەمەۋە. پىي فەرموو: {اَتَّقِ دَعْوَةَ الْمُظْلَمِ ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ} : خۇپيارىزە لە دوعاى ستەم لىكراۋ، بىگومان لەنىۋان دوعاكەي ۋە خودادا ھىچ پەردەيەك نىيە.

حەجى مالىئاۋايى ۋە تارە بەناۋبانگەكەي پېغەمبەر

(دروۋدى خۋاى لەسەر بى) لەو حەجەدا

ئىمامى موسلىم بە سەنەدى خۆي لە جابىرەۋە رىۋايەت دەكا، دەلى: پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{سېرەي} نۆ سال لە مەدىنەدا مايەۋە حەجى نەكرد. پاشان سالى دەيەمى كۆچى، پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{سېرەي} بەناۋ موسولمانان بلاۋى كىردەۋە كە ئەمسال نىازى بەجىھىنانى حەجى ھەيە. ئىتر لەھەموو لايەكەۋە موسولمانان رژانە ناۋ مەدىنەۋە بۆئەۋەي لەخزمەت ئەۋدا حەج بكەن ۋە چاۋ لە ئەۋبەكەن لە چۆنىيەتى بەجىھىنانى مەراسىمەكانى حەج ۋە عومرەدا.

پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{سېرەي} لەگەل ئەو حەمكە موسولمانانەدا لە مەدىنە دەرچوۋ پىنج رۆژى مابوو مانگى ذىلقەعيدە تەۋاۋ بىي ^۱ جابىر دەلى: كە

۱ - راۋىيەكان راجىبايىيان ھەيە دەربارەي ئەو رۆژەي پېغەمبەر (دروۋدى خۋاى لەسەر بى) تىيدا كەۋتەپى بۆ حەج. ئىبنو حەزم دەلى: رۆژى پىنج شەممە بوو. كەسانى دىكە دەلىن: رۆژى ھەينى بوو. رىۋايەتى ئىبنو سەعد لە طەبەقاتەكەيدا كە دەلى:

٢ انظر حديث حجة رسول الله، صلى الله عليه وسلم، من رواية جابر في صحيح مسلم: ٣٧/٤.

پیغمبر ﷺ له رۆژی عهرفه‌دا وتاریکی گشتگیری له‌ناو ئایوای موسولماناندا خوینده‌وه ئه‌مه ته‌رجه‌مه‌ی ده‌قی وتاره‌که‌یه‌تی:

«ئهی خه‌لکینه: گوئی بگرن و قسه‌کانم بیسن، من نازانم له‌وانه‌یه‌ دوا ئه‌مسال ئیتر من ئیوه نه‌بینمه‌وه له‌م جیگه‌یه‌و ئیتر تا دنیا دونه‌یا‌یه‌ یه‌کتر نه‌بینن. ئهی خه‌لکینه! بزانی بیگومان خوینتان مال و سامانتان، له‌ یه‌کتر حه‌رامه‌ وه‌کوو حورمه‌ت و ریزی ئه‌م رۆژه‌تان له‌م مانگه‌دا و له‌م شاره‌تاندا، ئاگاداری و بزانی هه‌موو داب و نه‌ریتیکی سه‌رده‌می نه‌زانی پاش گوئی ده‌خری و خراوه‌ته‌ ژیر قاچه‌وه، شیوه‌ی خوین به‌ستنی سه‌رده‌می نه‌زانی وه‌لا نراوه‌ و کاری پێ ناکرێ. یه‌که‌م خوینیک که‌وازی ئی ده‌هیندری و به‌دوادا چوونی بۆ ناکرێ خوینی کوپی ره‌بیعه‌ی کوپی «الحارث» ره‌با و سودی سه‌رده‌می جاهیلی پوچه‌ل ده‌کرێته‌وه، یه‌که‌م ره‌با و مامه‌له‌ی سود ئامیز ره‌بای عه‌باسی کوپی «عبدال مطلب» هه‌مووی پوچه‌له‌» .

ئهی خه‌لکینه! دنیابن شه‌یتان نا‌ئومید بووه‌ له‌وه‌ی: که‌ له‌ خاکی ئیوه‌دا به‌ گوئی بکری، وه‌لێ ئه‌گه‌ر ئیطاعه‌ بکری له‌ غه‌یری ئه‌وه‌دا ئه‌وه‌ ئه‌و رازی ده‌بی به‌وه‌ی ئیوه‌ کرده‌وه‌ی خراپی خۆتان به‌ سوک و بی نرخ سه‌یر بکه‌ن. وریابن شه‌یتان کارتانی تێ نه‌کا، هه‌میشه‌ هه‌زه‌ری ئی بکه‌ن.

ئهی خه‌لکینه! جێ گوێکی و دواخستنی مانگه‌ شه‌ر تیدا حه‌رام کراوه‌کان، زنده‌ کو‌فرو تاوان زیادکردنه‌. ئه‌وانه‌ کافرو بێ به‌وان پتر پیی گومرا ده‌بن، سالیک مانگه‌که‌ ده‌که‌نه‌ غه‌یری مانگی «اشهر الحرم» و سالیکی تر هه‌مان مانگ ده‌که‌نه‌ مانگی «اشهر الحرم» بۆ مه‌به‌ستی تایبه‌تی خویان، ئه‌وه‌ی خودا به‌ حه‌رامی داناوه‌ ئه‌وان هه‌لاکی ده‌که‌ن و ئه‌وه‌ی خودا به‌ هه‌لاکی داناوه‌ حه‌رامی ده‌که‌ن. بیگومان چه‌رخێ رۆژگار له‌و رۆژه‌وه‌ خودا ئاسمانه‌کان و زه‌وی دروست کردون وه‌کوو خۆی

ھەلەدەسورې و گوڭران و پاش و پېشى تېدا نېھ، سال دوانزە مانگە و چواريان «اشهر الحرم» ن لەو چوار مانگە سى مانگيان بە شوين يەكدا دىن «ذولقەئىدە، ذولحىجە، موحرەم» ئەوى ترېشيان «رجب مضر» ە كە دەكەوئتە نىوان «جمادى» و «شعبان».

لەخودا بترسن دەربارەى ئافرەت، ئىو بە ئەمانى خودا ئەوانتان وەرگرتوو و کردوتانن بە ھەللى خوتان و داوئنيانتان رەوا کردوو. ئىو مافتان بەسەر ئەوانەو ھەو ئەوانىش مافيان بەسەر ئىو ھەو، مافى ئىو بەسەريانەو ئەو ھەو كەسىك نەھىننە سەر جىگاتان و ناو مالتان كە ئىو رقتان لى بى، ئەگەر ئەو ھەو يان کرد تەمىيان بکەن بە لىدانىك ئازارى جەستەيان نەبى. مافى ئەوانىش بەسەر ئىو ھەو ئەو ھەو بە رىك و پىكى بژوو پۆشاك و شوينى نىشتەجى بوونيان بۆ دابىن بکەن. خەلکىنە لە قسەكانم تىبگەن ئەو مەن پەيامى خۆم گەياندو ئەركى سەر شانم بەجى ھىنا. شتىكم لەناو ئىو جى ھىشتوو ئەگەر دەستى پىو بگرن و پابەندى بن گومرانابن و سەرتان لى ناشىوى نامەى خودا و سوننەتى پىغەمبەرەكەى.

خەلکىنە: گوئى لە فرمانى فرمانرەوا بگرن و ئىطاەى بکەن با ئەو فرمانرەوايە قولە رەشىكى ھەبەشەى بى بەمەرجىك بە گوئىرەى نامەى خودا كە قورئانە كارىكا.

ئاگادارى بەندەو كۆيلەكانتان بن، لەو خواردنەى خوتان دەيخون بەشى ئەوان بەدن، لەو پۆشاكەى خوتان لەبەرى دەكەن پۆشاك بۆ ئەوان بکەن، ئەگەر تاوانىكى وایان کرد بۆتان ھەزم نەدەكراو دلتان بېرواى نەدەدا لىيان ببورن بيان فروشن سزايان مەدەن^۱.

خەلکینه گویتان له قسهی من بئ و تیی بگهن. بزائن: هه موو موسولمانیک برای موسولمانه، موسولمانان هه موویان بران، حه لال نیه بو هیچ کهس شتیک له برای موسولمانی وهر بگری ئه گهر به ره زامه ندی و طیبی نه فس نه بئ و بو خووی له ناخه وه پیی خوش نه بئ. سته م له خوتان مه کهن، خودایه ئه ری من په یامی خوم گه یاند؟

خەلکینه ئیوه له وه دوا به خودای خوتان ده گهنه وه، له دواي من گومرا مه بنه وه، نه کهن ده ست بکه نه وه به یه کتر کوشتن هه ندیکتان هه ندیکتان بکوژن. با ئه وهی لیږه یه ئه م په یامه بگه یه نئ به وانیه ئاماده نین، ویده چی هه ندی له وانیه په یامی پی ده گا با شتر تی بگا له و که سه ی یه که مجار ده یبیس، ئیوه پرس یارتان ده رباره ی من ئی ده کری چی ده لین؟

هه موو وتیان شایه تی ده ده یین که تو په یامی خوت گه یاند وه له پیناو په یامه که ت نه زیه ت و ناږه که تیت کی شاره، ئه رکی سه ر شانی خوت به چی هینا وه و ئاموژگاری خوت ئا راسته کردین، ئه مجار په نجه ی شایه تومانی به رز کرده وه بو ئاسمان و ئاماژهی بو ئه وان پی کرده وه سی جار فه رمووی: «خودایه به شایه ت به»^۱.

ئهمجار پېغه مېهر ﷺ له عه ره فات مایه وه تا خوړ ئا وابوو، دوا یی که وته ری و هاتنه خوار بو موزده لیفه له گه ل جه ما وه ره که دا، به ده سستی راستی ئاماژهی ده کردو به خه لکه که ی ده گوت: خه لکینه له سه ره خو بن، له سه ره خو بن. له موزده لیفه نویژی مه غریب و عیشای به جه مع و ته ئخیر کرد، ئه و شه وه له موزده لیفه مایه وه پاشان پی ش خو ره لاتن به ره و مینا

۱ - دهقی ئه م وتاره له سه حیجی موسلیم و مرگیرا وه، هه ندی زیاده ی له سه حیجی بوخاری پیوه نرا وه هه ندی تیکه لکیش و ناواخنی له ئیبنو ئیسحاق و طه به قاتی ئیبنو سه عد بو هیندرا وه.

به ری كهوت له «جمرة العقبة» ره جمی شهیتانی كرد كهوت بهردی
هاویشته له گهل هاویشتهنی هه موو بهردیكدا «الله اكبر» ی دهكرد، نه مجار
چوو ه شوینی قوربانی سه ربین شه صت و سئ حوشتی سه ربی،
نه مجار كیره كهی دایه دهست عهلی، باقی قوربانیه كانی سه ربی
بوئه وهی «سه» ته واوبكا. نه مجار سوار بوو بولای كه عبه و «طواف
الافاضة» ی به جئ هینا. نوژی نیوه پوی له مه كه كه كرد، پاشان هاته لای
نه وهی «عبد المطلب» له سه ر ئاوی زمزم خه ریکی ئاو هه لگواستن بوون.
فه رمووی: ئاو بو «بنی عبد المطلب» هه لگوازن، نه گه ر له به رئه وه نه بوایه
خه لك قه ره بالغی ده كه نه سه ر ئاو هه لئنجانه كه تان ئاوم له گهل
هه لده گواستن. دولچه ئاویكیان دایه دهستی لیی خواره وه، نه مجار
كه رایه وه بو مه دینه.

په ندو ئاموزگاری:

یه كه م: ژماره ی نه و هه جانه ی پیغمبر ^{سید محمد} نه نجامی داوون زه مانى
مه شروعیه تی هه ج:

زانایان كه وتونه راجیاییه وه له وه دا ئاخو پیغمبر ^{سید محمد} جگه له م
هه جه هه جی تری كردووه؟؟

تیرمیزی ئیبنو ماجه ریوایه تیان كردووه ده لئین: پیغمبر ^{سید محمد}
پیش نه وهی كوچ بكا بو مه دینه سئ هه جی كردووه.

ئیبنو هه جه ر له فه تحولباریدا ده لئین: نه م رایه له سه ر ژماره ی
شانه دكانی نه نصار بنیات نه راه: كه هاتوون بو «العقبة» له مینا دواى
ته واو كردنی هه ج، له م روه وه مه دینه ییه كان یه كه مجار هاتن واده و
به لئینیان گوژپینه وه، سالی دووه م به یعه تی عه قبه ی یه كه میان به ست،
جاری سییه م كه هاتنه وه به یعه تی دووه میان به ست له هه ر سئ
مه وسیمه كه دا پیغمبر ^{سید محمد} ئاماده بووه.

ھەندى وايان رىوايەت كىردۈھ: كە پېغەمبەر ﷺ پېش كۆچ كىردى بۇ مەدىنە ھەمو سالى ھەجى كىردۈھ. ھەرچۇنىك بى گومان لەوھەدا نىيە: كە واجب بوونى ھەج سالى دەيەمى كۆچى بوو، پېش ئەو مېژوۈھ واجب نەبوو. پېغەمبەر ﷺ دواى واجب بوونى يەك ھەجى كىردۈھ، بۇيە زۆر لە ھاوھەلانى پېغەمبەر ﷺ بە ھەجى مائىئاوايىيان گوتوۈھ ھەجى ئىسلام. يان ھەجى پېغەمبەر. ئىمامى موسلىم عىنوانى بۇ ئەم فەرمودەيە بە «حجة رسول الله» داناوھ.

بەلگە لەسەر ئەو ئەو فەرمودەيە كە شەيخان لە ھەوالى ھاتنى شاندى «عبد القيس» دا رىوايەت يان كىردۈھ دەفەرموون شاندى ناوبراۋ ھاتنە خىزمەت پېغەمبەر ۋەرزىيان كىرد ئەمرمان پى بىكە بە فەرمانىكى يەكالا كەرەوھ، پابەندى دەيىن ۋە فرمان دەكەين بەوانەى كە لەگەلمان نىن بۇئەوھى ئەوانىش تەنقىزى بىكەن ۋە ھەموومان بىچىنە بەھەشتەوھ. پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى: فەرمانتان پى دەكەم بە چوار شت ۋە ھەيتان لى دەكەم لەچوار شت. چوار فەرمانەكەى بۇ دەست نىشان كىردن ۋە فەرموۋى: فەرمانتان پى دەكەم ئىمان بەخودا بىنن نوپۇز بىكەن، زەكات بەدن، رۇژوى رەمەزان بىگرن. لە دەستكەوتى غەزادا پىنچ يەك بەدن. وادىارە فەرمانكىردنى بە ئىمان ھىنان بەخودا زىاد لەچوار شتەكە، چۈنكە ئەمە لاي ئەوان زاندراروۋ مەعلوم بوو بەلام بۇيە ئەوھى بۇ دووبارە كىردنەوھ بۇ جەختكىردنەوھ ۋە رىنكىردنەوھى ئەوھ كە ئىمان بەخودا بناغەى چوار فەرمانەكەيە كە بەدوا ئىمان بەخودا باسى كىردن. بىگومان ھاتنى ئەم ۋەفدە لەسالى نۇيەمى كۆچىدا بوو.

ئەگەر ھەج ئەوكتاتە فەرز بوايە پېغەمبەر ﷺ لە جوملەى ئەو فەرمانانەى ئاپاستەى كىردن باسى ھەجىشى دەكىرد.

دووهم: مانای گه وره به نرخ بۆ چه جی پیغمبر ^{درویدی}
^{مستطوبین}

بیگومان بۆ ئەم چه جی پیغمبر ^{درویدی}
^{مستطوبین} مانایه کی گه وره هیه
 په یوهندی به دهووی ئیسلامیه وه هیه په یوهسته به ژيانی
 پیغمبره وه په یوهندی به په یوهو پروگرامی گشتی یاسای
 ئیسلامه وه هیه.

بیگومان موسولمانان له پیغمبره وه فیږی نویژو روژوو شیوهی
 زهکات دان بوون، هه موو کاروباریکی ئایینی له عیبادات و واجبات و
 رهوشت و ئەخلاق له وه وه فیږبوون. ئەوهنده مابوو موسولمانان
 ئەنجامدانی مه ناسیکی چه ج و عومره یان فیږیکا، تییان بگه یه نی چۆن
 شه عائیږی چه ج جی به جی ده کهن، دوا ی ئەوهی: که ئەو داب و نه ریته ی
 سه رده می نه زانی له فیکه لیږدان و قاوو قیژو خو روتکردنه وه له کاتی
 طه وافدا، له گه ل له ناوبردنی بته رستی چوو زبڵدانی میژوه وه مالی
 خودای لی پاک کرایه وه.

بانگه وازی بۆ چه ج کردن و زیاره تی مالی خودا به رده وام ده بی هه تا
 دونیا دونیا یه. چه ج ده وه بانگه وازی چه زه تی ئیبراهیمه به فه رمانی
 خودا ئەو بانگه وازی یه کرد وه ئەو ئەرک و مه ناسیکانه ی ئەنجامدا وه،
 وه لی گومرا بوون و سه ر لی شیواوی سه رده می نه زانی، بته رستی و
 داب و نه ریته به تال و پوچی تیکه لاوی مه ناسیک و ئەعمالی چه ج کرد و به
 مه ظاهری کوفرو شیک رهنگ کراو چلکن بوو، ئیسلام هات بۆ ئەوه ی ئەم
 عیبادته پیروژه له م چلک و رهنگ و پوخلواته پاک بکاته وه، بیگیږیته وه
 سه ر ئەصل و بنه مای خو ی و پاک و خاوینی بکاته وه، نوری ته وحید و
 یه کتا په رستی بلاو بکاته وه، له سه ر بنه مای عوبودییه تی بۆ خودا ره ها
 ئەنجام بدری.

بۆيە پېغەمبەر ﷺ ئەو سالە بەناو خەلكدا بلاوى كردهوه كه
 حەجى مالى خۇدا دەكا. ئىتر لە ھەموو لايەكەوھ موسولمانان رژانە ناو
 مەدىنەوھو روويان كرده ئەو دەرھەر بە مەبەستى ئەوھى پېغەمبەر بكنە
 ئىمام و مامۇستاي ئەنجامدانى مەراسىمى ئەو ئەركە پىرۆزە، بۆئەوھى
 لىيەوھ فېرى ئەعمالى حەج بن، بە شىۋەيەكى صەحىح و دوور لە ھەموو
 پۇخلاواتى چاۋ لىكەرى سەردەمى نەزانى.

ۋادىارە پېغەمبەر ﷺ ئەوھى خراۋەتە دلەوھ يان بلىين دلى
 خەبەرى داوھ كە موھىمە و ئەركى ئەو لەسەر زەوى خەرىكە تەۋابى و
 ژيانى دونىاي بەكۇتا بى، ئەوھتا ئەو ئەركى سەر شانى جى بەجى
 كىردوۋوھ زەوى جزىرە ھەمووى نەمامى يەكتا پەرسىتى تىدا رواوھ
 ئايىنى ئىسلام لە دل و دەروونى دانىشتوانىدا خۇى دادەكوتى و چەكەرە
 دەكا و دەپشكوى.

موسولمان ھەموو لەسەر تاسەرى ۋلاتى جەزىرەدا شەۋق و
 ئارەزۇيان ھەيە بەخزمەت پېغەمبەرى خۇيان بگەن و سوود لە ھەدىي و
 ئامۇزگارىيەكانى وەرېگىرن، پېغەمبەرىش بۇ خۇى ئارەزۇمەندە بە
 ھاۋەلانى بگا، بە تايبەتى ئەو ھەمكە خەلكەى تازە ھاتوونە ناو
 ئىسلامەوھ لە ھەموو شوين و كون و كەلەبەرى جەزىرەدا، كەس نەماۋە
 موسولمان نەبووبى بەلام ھەلى بەخزمەت گەيشتنى پېغەمبەريان بۇ
 نەپەخساۋە، يان وەكوو پىۋىست بۇيان دەستەبەر نەبوۋە. ئاشكراشە
 باشتىن ھەل و فرصەت بۇ ئەو بەيەك گەيىشتن و سودىيىنە لە
 خزمەتىدا ھەلى بەيەك گەيىشتنى پېغەمبەر و موسولمانانە لە چوار
 چىۋەى بەجى ھىنانى حەجى مالى خوداداۋ كۆبۈنەوھى پىدەشتى
 كىۋى عەرەفاتە. كۆبۈنەوھو بەيەك گەيىشتنى نىۋان موسولمانان و
 پېغەمبەريانە لە سايەى ئەنجامدانى شەعيرەيەك لە گەرەترىن

شەئائىرى ئىسلام، كۆپۈنەنە ۋە لىقايەك بوو دەرگەوت كە لەزانىارى
خوداداۋ لە ئىلھامى پېغەمبەرگەيدا بەيەك گەيىشتىنى ئامۇڭگارى خودا
حافىزىيە.

پېغەمبەر ﷺ دەيەۋى لەگەل ئەۋ جەماۋەرە زۆرى موسولمانان دا
كۆيىتتەۋە: كە بەروبومى تىكۆشان ۋ ئەرك ۋ ماندويەتى بى ۋچانى
بىست ۋ سى سال پېغەمبەرايەتى ۋ بانگخوازيەتى دەيەۋى لەگەلىان
كۆيىتتەۋە تا بەكورتى ۋ پوختى تەعالىمى ئىسلام ۋ نىظام ۋ ياساى
لەچەند وشەۋ رستەيەكدا پى رابگەيەنى، ئامۇڭگارىيەكى كورت: كە
تىيدا ھەست ۋ وىژدانى ۋ خوشەويستى ۋ دىسۆزى خۇى دەرپىرى بۇيان،
لەھەمان كاتدا لە «استطلاعى» روخسارى ئەۋانەۋە ۋىنە ۋ روخسارى
ۋەچەۋ نەۋەى داھاتوويان بزانى ۋ ئامۇڭگارى ۋ تەۋصىياتى دىسۆزانەى
خۇى ئاراستەى ھەموو ئەۋ چىن ۋ توۋىژانەى داھاتوو بكا كە لەپشت
پەردەى زەمەن دان، لەدوا دىۋارى چەرخەكانى رۆڭگارەۋە خۇيان
حەشارداۋە.

ئەۋە بىرى مەعانى حەجى پېغەمبەر ۋ حەجى مائىئاۋايى بوون،
دەبىنى ھەموو ئەۋ مانايانە لە وتارە مەشھورەگەيدا كە لەشىۋى «غۇنە»
لە رۆژى عەرەفەدا ئاراستەى جەماۋەرى موسولمانانى كرد، خۇيان
دەنۋىن.

سىيەم: ۋەدبۈنەۋە لە وتارى حەجى مائىئاۋايى:

ئاي خودايە ئەۋ چەند وشانەى پېغەمبەر ﷺ چەند بەرزو بەنرخن
لە پىدەشتى كىۋى عەرەفاتدا ئاراستە ئاپوپاي جەماۋەرى موسولمانانى
كردن. چ ساتىكى پىرۋوز بەنرخ بوو كە پېغەمبەر ﷺ لەميانەى ئەۋ
وتارەيدا خىطابى ئاراستەى چىنەكانى ئادەمىزاد دەكرد لە داھاتودا

له گهڻ میژوو ئاخاوتنی دهکردو ئاموژگاری میژوو ئاده میزادی دهکرد
 دواى ئه وهى ئه مانه ت و ئه رکی سه رشانى خوى به جى هیئا، ئاموژگاری
 گه ل و نه ته وهى کرد بیست و سئ سالى ته وا و جیهادی کردو ماندوو
 بوو، ئه رکی کیشا و تاریکی کورت، به لام تا بلایی پر مانا و سه رنج
 راکیشی ئاراسته ی جه ماوه ر فهرموو: ئای: که ساته وهختیکی پیروز
 بوو: که له دهوری پیغمبەر ^{سیرودی} تا چاو هه ته ر بکا ئاپو پای
 موسولمانان به خوشوع و دل ئاگاییه وه کۆبووونه وه و گوئی خویان
 کلور کردبوو بۆ بیستنی وتاره میژوویییه که ی، که ئه وان له وه پیش
 هه موویان که میکی که میان نه بن - دوژمن و نه یاری بوون و له هه ل
 ده گه ران بویان ری بکه وی و دهستی لی بوه شینن، دهیان هه زار موسولمان
 تا چاو هه ته ر بکا له هه ر چوار لاه جمه یان ده هات و به زمانی حال چمکی
 {إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ} «سورة
 غافر/ ۵۱» یان ده خوینده وه و دوباره و سیباره یان ده کرده وه.

پیغمبەر ^{سیرودی} له روانگه و په نجه ره ی روخساری ئه وان ه وه
 ده پروانییه چینه کانی ئاده میزاد له رۆژگارو چه رخه داهاتوو هه کان دا،
 ده پروانییه پانتایی جیهانی گه وه ی ئیسلامی به خۆره لآت و
 خۆرئاوایه وه، ئه وه هه شامات و نه ته وه موسولمانانه ی هیئا بوونه
 به رمه ددی نه ظه ری پیغمبهرانه ی خوی و تاره مائئاواییه که ی به
 گوێچکه یاندا ده داو ده یفه رموو: {أَيُّهَا النَّاسُ اسْمَعُوا قَوْلِي فَأَنِّي لَا أُدْرِي، لَعَلِّي
 لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا بِهَذَا الْمَوْقِفِ أَبَدًا}.

هه موو بونه وه ر گوێچکه ی خوی کلور کردبوو بۆ ئه وه ی
 فه رمایشته کانی بیسن. به ردو دارو گل و روه ک تیگرا گوئیان راگرتبوو
 بۆ ئه وه و ته خودا حافیزی و مائئاواییه ی: که به سه ر ده م و زوبانی
 پیغمبهردا راده بوورد، دواى ئه وه ی جیهان پیی به خته وه ر بوو ماوه ی

شه‌صت و سئ سال به‌سهریدا هات و چوو هه‌ناسه‌ی هه‌لکیشا. ئه‌وا
ئه‌مپرو ئامارزه‌ی مالئاوایی ده‌کا، دوا‌ی ئه‌وه‌ی فهرمانی خودای به‌جئ
هینا، ئیمان و باوه‌ری له‌سهر زه‌وی چاندو رواندی و وه‌به‌ره‌ات، ئه‌وا
پوخته‌ی ئه‌و بنه‌ما و مه‌بادیئانه‌ی هیناونی و له‌ پیناویاندا هه‌ول و
تیکۆشانی ئه‌نجامداوه‌ له‌چه‌ند رسته‌یه‌کی کورت و پر مانا و چه‌ند به‌ندو
خالیکی به‌ په‌نجه ئه‌ژمار کراو راده‌گه‌یه‌نئ و به‌ گویچکه‌ی بونه‌وه‌ریدا
ده‌دا!

ده‌ی بابزانین یه‌که‌م خالی ئه‌م وتاره میژوویییه چییه؟

سوبحانه‌للا! چه‌ند وتاریکی به‌رزو سه‌رنجه راکیش و به‌نرخه! هه‌ر
ده‌لیی پیغه‌مبهر ﷺ ئامۆزگارییه‌کانی له‌و واقیعه‌ خلیسکه
هه‌لده‌گواست: که به‌ نیگای پیغه‌مبهرانه‌ی خۆی ده‌پروانییه ئه‌و گه‌ل و
نه‌ته‌وانه‌ی سه‌ر ئی شیواوو شوینکه‌وته‌ی ئایدۆلۆجیای به‌تال و پوچ و
دابراو له‌ روناکی ئه‌و په‌یام و چرا روشنه‌ی بۆیان جئ دیلئ و پیوه‌ی
پابه‌ند نابن، بۆیه یه‌که‌م خالی وتاره میژوویییه‌که‌ی ئه‌وه‌بوو که
فه‌رمووی:

{يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ إِلَيَّ أَنْ تُلْقُوا رَبُّكُمْ كَحُرْمَةِ
يَوْمِكُمْ هَذَا وَ كَحُرْمَةِ شَهْرِكُمْ هَذَا}.

له‌ کۆتایی وتاره‌که‌یدا هه‌مان ئامۆزگاری دووباره‌ کرده‌وه جه‌ختی
له‌سه‌ر گرنگی پیدانی کرده‌وه: که فه‌رمووی:

{تَعْلَمُونَ أَنَّ كُلَّ مُسْلِمٍ أَخٌ لِّلْمُسْلِمِ وَأَنَّ الْمُسْلِمِينَ إِخْوَةٌ فَلَا يَحِلُّ لِمَرءٍ مِنْ أَخِيهِ
أَلَّا مَا أَعْطَاهُ عَنْ طَيْبِ نَفْسٍ مِنْهُ. فَظَلَمَ أَنْفُسَكُمْ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟}

ئیمه‌یش له‌لایه‌ن خۆمانه‌وه ده‌لیین:

بەلئى ئەي پېشەواو گەورەو پېنچەمبەرمان! پەيامى خۆت گەياندى
ئەركى سەرشانى خۆت بەجئى ھىنا. ئىمەي موسولمان ئەمرو لەھەموو
كەس زياتر لەسەرمان پىويستە وەلامى ئەم پرسىيارەي جەنابت
بدەينەو وە بلىين: بەلئى خودا شاھىدە ئەتو پەيامى خۆت گەياندا!...
ھەرچەندە ئىمە بەم شاھىتەي دانەمان بەر پرسىيارىيەتییەك لەسەر خۆمان
تەسجیل دەكەين: كە تا بىنە قاقامان كەمتەر خەمىمان تىداكردووە.

خالى دووهم: تەنھا ئامۆزگارى روت نىيە، بەلكوو پېش ئەوہى
ئامۆزگارىيى بئى، قەرارىكە ئىعلانى دەكا بو جەماوەرەكە ھەمووى. بو
ئەوانەي ئاپۇرپان داوہ بە دەوریداو، بو ھەموو ئەو گەل و نەتەوانەي
لەوہدوا دىنە سەر گۆرەپانى ژيان.

ئەمەيش دەقى قەرارەكەيە: دەفەرموئى: {ألا كل شئ من أمر الجاهلية،
تحت قدمي موضوع ... دماء الجاهلية موضوعة وربما الجاهلية موضوع}. ئەم
قەرارە پىرۆزە چ مانەيەكى لەخۆ گرتووە؟...

قەرارەكە مانايەكى يەكالا كەرەوہى زۆر گرنگى لەخۆ گرتووە.
دەفەرموئى: ھەر بەھايەك: كە لەسەردەمى نەزانىدا جىگای شانازى بوو،
ھەر داب و نەرىتەك باو بوو و خويان پىوہ گرتووە لە داب و نەرىتەي
دەمار گىرى و ھۆز گەرايى، جوداوازي زمان و نژادو چىنايەتى، بە كۆيلە
كردنى مەروە لەلایەن براى خۆيەو بە زنجىرو پىوہندى زولم و ستەم و
مامەلەي سوودو رىبا، ھەموو بەتالە و دەچىتە زبەدانى مېژووەو، ھىچ
بەھاو ئىعتىيارىكى نەماو و پوچەل كرايەو و كارى پى ناكرى و وەكوو
لاكە تۆپىو فرى دەدرى و ژىر خاك دەكرى و شەرىعەتى خودا جىگای
دەگرىتەو، ھەموو ئەو بەھاو داب و نەرىتەنەي سەردەمى نەزانى ئەمرو
لە ژيانى موسولماندا جىگەيان ژىر قاچەو پىسن و بەسەر چون و باويان
نەما. كوڤرى و بئى عەقلىيەك بوو تىپەرى و ھەورىكى تارىك و تەپ و
تۆزىكى چرو پرىو رەوييەو و ئاسەوارى نەما.

ئاخۇ كى دى دواى ئەمە خۇل ھەلدەداتەۋە ۋە لاکە تۆپپوۋە بۆگەنە
دەر دىننەتەۋە ۋە باۋەشى تى ۋەردىنى؟ دەبى چ عاقل مەندىك ۋە چلك و
پىس و پۇخەلەى رىزگارى لىى بوۋە سەر لەنوى لەخۇى ھەلسوئەتەۋە
خۇى پى چلكن و دژوئىن بىكاتەۋە. دەبى مرقىكى ئازاد و ئازا ھەبى ۋە
زىجىرو پىۋەندەى لىى رىزگار بوۋە جارىكى تر جەستەى بختەۋە
ناۋيانەۋە؟ ۋە كەلەبچە و زىجىرەى دوىنى شىكاندى و توپىدا، ئەمرو
چاكى بىكاتەۋە ۋە خۇى پى پىۋەندە كەلەبچە بىكاتەۋە؟!

پىسى و پۇخلاۋاتى سەردەمى نەزانى، پىغەمبەر ﷺ لە خەلكى
دور خستەۋە، لە روانگەى مرقاىەتى و پىشكەۋتنى فىكرو ژىارەۋە
شۇرشىكى بەرپا كرو ئىعلانى ئەۋەى كرو داب و نەرىتى جاھىلى ژىر
خاك كراون لەژىر قاجىدان. بۆئەۋەى بۆ ھەموو جىھانى بسەلمىنى و بە
ھەموو چىن و توئىژو جىلەكانى ئادەمىزادى بزانىنى و بىسىنى كە ھەر
سەر لى شىۋاۋ گومپرايەك بەناۋى پىشكەۋتن خۋازى و رۇشنىرىيەۋە بى
زەۋى لەسەر ۋە لاکە تۆپپوۋە ژىر خاك كراۋە كۆنە ھەلدەتەۋە، ئىللا ۋە
كەسە پاشە و پاش دەگەرپتەۋە بە پەلە كوتە مەلە لە دەرياي بى بنى
مىژۋى تارىكى كۇندا دەكا. ھەرچەندە بە خەيالى خۇى پىشكەۋتن
خۋازە و بەرەۋ سەرگەۋتن و پىشكەۋتن ھەنگاۋ دەنى.

خالى سىيەم: لەم بەندەدا پىغەمبەر ﷺ ئىعلانى ئەۋەى كرو كە لەو
رۇژەۋە خودا ئاسمان و زەۋى دروست كروند سال بەسەر دوانزە مانگدا
دابەشكراۋە و نەگۇپراۋە و ناگۇپرى، ئەمەش دواى ئەۋەى ەرەبەكان
تەلاۋىيان پى دەكرو جى گۇپركىيان بە مانگەكان دەكرو. موجاھىد
دەلى: ەرەبەكان ھەر دوو مانگ جارىك لە مانگىكى دىارىكراۋدا
جەجىان دەكرو. ئەۋەبوو دوو سال لە مانگى ذىلحىجەدا جەجىان
دەكرو، دواىى دوو سال لەسەرىك لە مانگى موخەرەمدا جەجىان

ده کړد.... ئاوا به مجوره، جا ئه و ساله ی پېغه مېر ^{د پروډي} ^{د شته کړې} حه جی مائئواوی کرد حه جکر دنه که ی ریکه وتی مانگی ذیلحیجی کرد. ئه و کاته پېغه مېر ^{د پروډي} ^{د شته کړې} ئیعلانی کرد که زه مانه و روژگار له و روژه و هی خودا ئاسمانه کان و زه وی دروست کردووه وهک خو ی هله ده سوړی ناگوړی، که و ابو جیگوړکی به مانگه کان مه کن، پاش و پیشیان مه خن، له مړو به دواوه حه جکر دن له م روژو مانگه دا نه بی دروست نیه، حه ج هه رده بی له روژی دهیه می مانگی ذیلحیجی بکری.

هه ندی له میژوو نووسان باسی ئه و هیان کردووه: که موشریکه کان پیش ئیسلام سالیان به دوانزه مانگو پانزه روژ حیساب ده کړد، جا واده بوو حه ج ده که و ته مانگی رهمه زانه وه، یان ریکه وتی مانگی شه شه لانی ده کړد، یان مانگی ذیلقه عیده ده بووه کاتی حه جکر دن..... هه روا هه موو مانگه کان ده گرتووه. ئه مهش به هو ی زیادکردنی ئه و پانزه روژه ی له سالیان زیاد ده کړد.

حه جکر دن حه زره تی ئه بو به کر له سالی نویه می کوچیدا ریکه وتی مانگی ذیلقه عیده ی کرد. که سال تیوهر سوپرایه وه و پېغه مېر ^{د پروډي} ^{د شته کړې} حه جی مائئواوی کرد حه ج که ی ریکه وتی دهیه می مانگی ذیلحیجی کرد. زیده ی مانگه کان لابر دوو ئیعلانی کرد: که حیسابی عه ر به موشریکه کان پوچه له و له مړو به دواوه سال هه ر دوانزه مانگه و به س! له مړووه مانگه کان تیک ناترنجیندرین، قورطوبی ده لی: ئه م قسه یه له فهرمووده ی پېغه مېر ^{د پروډي} ^{د شته کړې} ده چی: که ده فهرموی: { إِنَّ الزَّمانَ قَدْ اسْتَدَارَ ..... }. واته: کاتی ئه نجامدانی حه ج گه پرایه وه بو سهر حال و وه زعی خو ی: که په روه ر دگار له بڼه رتدا دیاری کردووه له کاتی دروستکردنی ئاسمانه کان و زه وی، به و شیوه ی که له زانیاری خویدا چه سپاند بوونی و به و شیوه یه ی که مه شروع.

لە خالى چۈرەمدا: پېغەمبەر سېرلاي پېغەمبەر
ئەلەيھى سەلەم ئامۇڭگارى موسولمانانى كرد
بەۋەي كە مامەلەيان لەگەل ئافرەتدا باش بى و ستمەي ئى نەكرى. لە
وشە گەلىكى كورتدا جەختى لەسەر ئەۋە كردهۋە: كە ئەۋ زولم و
ستمەي لە سەردەمي نەزانيا ئاراستەي ئافرەت دەكرا نەمىنى و چىتر
ئافرەت نەچەۋسىندىرئەۋە، ناھەقى بەرامبەر نەكرى. ئەۋ داب و نەرىتەي
سەردەمي نەزاني پەپرەۋ دەكرا بەرامبەر ئافرەت قەلاچۇ بكرى. مافى
رەۋاي خۇۋى بدرىتنى و رىزى مرقانەي بگىرى ئەۋ مافەي شەرىعت
بۇي دەست نىشان كردهۋە لىي زەۋت نەكرى و ضەمانەتى تەۋاۋى
ھەبى.

بىگومان ئەم حەقىقەتە شىۋاي ئەۋە بوو جەختى لەسەر بكرىتەۋە
ئامازەي بۇ بكرى و ئەۋە بەۋەي ھەلس و كەۋتى ئەۋ موسولمانانەي تازە
ئىمانيان ھىنابو، ھىشتا بە تەۋاۋى لە داب و نەرىتى سەردەمي نەزاني
دانەبرا بوون، ھىشتا دەمارگىرى و ئەۋ تەقالىدانەيان تىدا مابوون: كە
داخۋازى ئەۋە بوون ئافرەت مافى پىشئىل بكرى و ھىچ رىزىكى ئى
نەگىرى، وىدەچى چىكەتتىكى تىرىش لەم ئامۇڭگارىيەدا خۇي بنوئىنى،
ئەۋىش ئەۋەيە پىۋىستە موسولمانان لەھەموو سەردەم و رۇڭگارىكدا
بەرچاۋ روون بن و بزائن: كە فەرق و جوداۋازىيەكى گەرە ھەيە لە نىۋان
كەرامەتى ئافرەت و مافى سىروشتى ئەۋ رەگەزە: كە ئىسلام بۇي
بىرپارداۋە. لەگەل ئەۋەي ھەندىك كەس و لايەن ھەموو ۋەسىلە و ھۆكارىك
بەرەۋا دەزائن بۇ ئەۋەي ئافرەت بكنە كالای رابواردن و لەزەت بىنين: كە
ئەمە لە ئىسلامدا رەۋانىيە و ئىسلام بە توندى دژى دەۋەستى و رەتى
دەكاتەۋە.

لە خالى پىنچەمدا: پېغەمبەر سېرلاي پېغەمبەر
ئەلەيھى سەلەم خەلكى ھەموو خستە حال و
ۋەزەيكى ۋەھا: كە بۇ جەجكردىنى ھەموو تەنگرەۋ چورتمىك كە دىتە

پېشيان له ژياندا پهنا بهرنه بهر دوو سهرچاوه و بهس: که نه گهر پهنا بهو دوو سهرچاوه بهرن هه رگيزاو هه رگيز تووشی گومر ابوون و شه قاوه ت نابن، نهو دوو سهرچاوه ش قورئان و سوننه تی پېغمبهره

^{سېرېي} ^{پېغمبەر}

بيگومان تو چه زره تی پېغمبهر ^{سېرېي} ^{پېغمبەر} ده بينی نه م تهعه هو دوو بهر عوده بوونه ده داته هه موو چينه کانی ئاده ميزاد يه ک له دوايه ک تا کو تايی دونيا. بوئه وهی بو خه لکی روون بکاته وه که ده سترتن بهو دوو سهرچاوانه تايبه ت نيه به سهرده ميکوه و بو چاخیکی تر نه بی. به لکوو بو هه موو کات و شوینیکه و گشتگیره، هه روا نابن هيچ ته طه ور یکی ژياری و عورفيکی زه مهنی و ناوچه یی بالا ده ستیان هه بی به سهر ياندا.

له خالی شه شه مدا: پېغمبهر ^{سېرېي} ^{پېغمبەر} نه وهی تیدا روون کرده وه: که پيوسته عه لاقه و په يوه ندی حاکم و خه ليفه و سه روک له گه ل ره عيه ت و جه ماوه ري دا په يوه ندی سه مع و به گو یکردن بی، ده بی په يوه ندييه که گو یرا دي ری بی له لايه ن شه عبه وه بو سه روک و فه رمان په روا به مه رجیک به گو یره ی قورئان و فه رمووده ی پېغمبهر ره فتار بکا، جا کو پی کییه و له چ ره گه زو نه ژا دي که يان ته مهن و شکل و شیوه ی چونه و چو ن نيه نه وه گرنگ نيه. هه رکاتن خه ليفه و فه رمان په روا لهو دوو سهرچاوانه لاياندا و کاريان پی نه کردن نه وه نه قسه يان ده بیسری و نه به گو ییان ده کری. هيچ شتيک نيه گه ل و نه ته وه ناچار بکا شوین حاکم و فه رمان په روا بکه وی جگه له پابه ند بوونيان به ناوه روکی قورئان و فه رمووده ی پېغمبهر. گرنگ نه وه يه فه رمان په روا حوکم به قورئان و سوننه تی پېغمبهر بکا، نه مجار نه و حاکم و فه رمان په روايه به نده يه کی حه به شيه، فارسه تورکه کورده عه ربه ئارييه، ساميه، ..... هتد. نه وه هيچ له پله و پايه ی ناهينیته خواری.

بىگومان پيغه مېهر سیرودی
مستقل ئه وهى بۆ روون كردينه وه: كه هيچ ئيمتيازو تايبه تيه كه نيه بۆ حاكم له دهره وهى سنوورى قورئان و سوننه تى پيغه مېهر سیرودی
مستقل فرمانرېه وايى و حاكميه تيه كهى ناىخاته ژوور ئاستى مهنه هج و حوكمى ئيسلامى، چونكه له حقيقه تدا ئه و فرمانرېه وا و حاكمه، حاكم و فرمانرېه وا نيه به لكوو ئه مينداره له سهر جى به جى كردنى حوكمى خودا له سهر زه وى، ليړه وه ده زانين كه له شه ريعه تى ئيسلاميدا شتيك نيه پيى بگوتري حه صانه يان ده سته بهر بوونى ئيمتيازات بۆ چينيك له ناو موسولماناندا دهر باره ي كاروبارى حوكم و قانون و قهزا.

له كو تايى دا پيغه مېهر سیرودی
مستقل واى دهر ده خا ئه ركى خوى به جى هيئاوه بهر پرسىاريه تى ده وه و بانگه وازى له ئه ستوى خوى داپرنيوه و ته واو كارى به جى هيئاوه. ئه وه تا ئيسلام بلا بو توه، ئه وه گو مپراو ضه لالاتى شيرك و جاهيليه ت پوچاونه وه. ئه وه تا ئه حكامى شه ريعه تى يه زدانى به خه لكى گه يه ندراره، ئه وه تا نيگاي ئاسمانى نازل بو وه و بلاو كراوه ته وه ده فهرموى:

{الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا - المائدة/ ۳}.

به لام پيغه مېهر سیرودی
مستقل بهم پرسىاره ي ده يه وى دانىابى له وهى كه ئوممه ته كهى رۆژى قيامه ت له بهردهم په روه ردگارا له كاتى پرسىار ليكر دنياندا شايه تى بۆ ده دن به وهى كه به ئه و په رى بهر پرسىاريه تيه وه په يامى خوى گه ياندوه، ئه وه بو داواى ئا راسته كردنى ئامۆژگاريه كانى، بانگى هه لدا به ناوياندا فهرموى: {إِنكُمْ سَأَلُون عَنِّي فَمَا أَنتُمْ قَائِلُونَ}. ئيوه دهر باره ي پرسىارتان ئى ده كرى چى ده ليى و چۆن وه لام ده دنه وه؟. له هه موو لايه كه وه ده نگ بهرز

کرایه وه و بوو به هاوارو هوتاف کیشان، دهیانگوت: ئیمه شایه تی دهدهین که تو په یامی خوټ گه یاندوه، ناموژگاری پیویستت ئاراسته کردوه، ئیتر ئه وکاته پیغمبر ^{سیدو} ^{مستغفر} دلی داسه کناو بی خه بوو!

بیگومان پیغمبر ^{سیدو} ^{مستغفر} دهیه ویست ئه م شایه تیدانه بکاته وه ثیقه و عهده و په یمان و به و وه ثیقه وه بگه ریته وه بولای خوداو ئیطمئنانی دلی بو په یدایی، به ئی: دلنیا بوو ره زامه ندی له دوو چاوه کانیه وه درده که وت و به هردوو چاوی به ره و ئاسمان ده پروانی و به په نجهی شایه تومانی ئامارهی بو ئاسمان ده کردو ئه مجار بولای خه لکه که وه ده یفرموو: {اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ} . ئای که پیغمبر ^{سیدو} ^{مستغفر} له و کاته دا خوئی به به خته وه ره ده زانی!

به خته وه ری پیغمبر ^{سیدو} ^{مستغفر} به وهی که گه نجیه تی خوئی و ته مه نی خوئی له پیناو ره زامه ندی خوداو بلاو کردنه وهی ئایینی پیروزی ئیسلامدا به سهر بردوه. به خته وه بوو که ده پروانی و به ره می تی کو شانی خوئی، مایه ی ته مه نی: که خه رچی کردوه کو بونه وهی ئه و هه موو حه شامه ته یه که ده نگ به رزده که نه وه و هاوار ده که ن و بانگی یه کتا په رستی هه لده دن، ده بیینی ناو چاوانه کان ده که ونه سهر زه وی و سوژده ده به ن بو خوداو دلّه کان به خوشه ویستی خودا لی ده دن. ئای که پیغمبر وه خوشه ویستی خودا ئه وکاته که یف خوش و به خته وه بوو: که یادی ئه و ناخو ش و ماندو بوونه ی ده کرده وه له تینوایه تی، کاتی گه رمای نیوه پروو، سه فهری به ته نیایی ناو چوله وانی و عه زابی گالته پیکردن و نه زیه تدان و به درو خستنه وه که هاتبوونه ریگایی و پییاندا تیپه ری، له پیناو ئه و ئایینه ی بلاوی کرده وه له سهر زه وی خودا.

دەى با دوو چاوت ئەى پيڭەمبەرى ئاخىر زەمان! بە بەختە وەرى و
كەيفخوشى برپىژى و خوداى خۆت پىرۆزبايىت لى بكاو دلت ئاوەدان
بكاتهو، لە سوپاس گوزارى و كەيفخوشيدا نقوم بى.

ئەى پيڭەمبەرى شيرين كردهو، سويندمان بە خودا شايتەيدان بە
گەياندىنى پەيامەكەت وەنەبى ھەر لەلایەن ئەو دەيان ھەزار موسولمانەو
بووبى و بەس! بەلكوو ئەو شايتەتى دانى موسولمانانە لە ھەموو
سەردەم و چينيكدە تا دونيا دونيايە. ھەموويان بەزمانى حال و بە زمانى
مەقال، شايتەتى دەدەن و دەلین: بەلى ئەى پيڭەمبەرى خودا! ئيمە
شايتەتى دەدەين كە تەشرىفت پەيامى خۆت گەياندو ئەركى سەرشانى
خۆت بەجى ھيئاو ئامۆژگاريت كرد، خودا باشتري چاكەت بداتەو بە
باشتري چاكەيەك كە پيڭەمبەرىك پاداشى دەريتەو لەجياتى
ئوممەتەكەى.

وہلى ئەرك و بەر پرسىارىتى دەعوە و بانگخوازى دواى وەفاتت
كەوتۆتە ئەستوى ئيمە و پەرەپيدانى پەيامى پىرۆزت ئەركى ئيمەيە! ئاى
كە ئيمە ئەمپۆ دوورين لە بەجى ھيئانى ئەو ئەركە و چەند تەمبەل و
كەمتەرخەمين لەو بارەو!!!

ئاى چەند پەشيمان دەبينەو سەبەينى كە ئيمە بە خزمەت جەنابت
دەگەينەو؟ ئاى چەند تاوانبارو كۆل گرانين بە كەمتەرخەمى و
تەمبەلیمان و پاشگووى خستنى قيامەت و روگردنمان لە بەرق و زەرەقى
جىهان و گولى رازاوەى دونيا. لە كاتيكدا بە دەورتدا دەبينين ھاوەلانت
لەت گردبوونەو سەر بەرزو دلخۆش و تەر دەماخ، خوینى شەھيديان
پيۆيە و شوين دەستيان ديارە كە خوینى كافرانيان رشتوو بە
جەستەيانەو ھەول و تىكۆشانى ماندو نەناسانەيان ديارە، بە سيما و
روخساريانەو ديارە دونيايان روخاندوو خستويانەتە ژيەر خوئى

قاجيانه وه بۇ يارمه تيدانى شهريعتى پيرؤزت، بۇ بهرگرى له دهعوت و بانگه وازيت و چاو ليكهري جيهادو تيکوؤشانت.

خودايه وهزعو حالى ئيمه وهموو موسولمانان باش بكه وهؤشيارى نايينيمان پى ببهخشى، له مهستى گيرؤده بونمان به دونيا وه هؤشيارمان بكهروهو وازينين له شوين كهوتنى ههواو ئارهزو به لوطفو كهرمى خؤت دامانپؤشه.

پيغهمبر ^{سړوډی} ^{مستغزې} هجى تهواو كړدو له ناوى زمزمى خوارده وه خهلكى فيرى كاروبارى هج كړد پاشان گهرايه وه بۇ مهدينه بؤئه وهى پهره به كؤشش و جيهاد بدا له پيناو نايينى خودا.

نه خوشكهوتنى پيغهمبر ^{سړوډی} ^{مستغزې} گهرايه وهى بؤلاى خودا

رهوانه كړدى ئوسامه كورى زهيد بۇ به لقاء:

پيغهمبر ^{سړوډی} ^{مستغزې} هر كه گهرايه وه بۇ مهدينه فرمانى به موسولمانان كړد خو ئاماده بكن بۇ غهزاي رؤم. بۇ فرماندهى ئهم غهزايهش ئوسامه كورى زهيدى ههلبژارد، ئوسامه نهوكاته گهنجك بوو تازه پيده گهشت ^۱. پيغهمبر ^{سړوډی} ^{مستغزې} فرمانى پى كړد كه سوپاكه بهرو نهو جيگايه بهرى كه باوكى واته: «زهيدى كورى حاريشه» ي ئى شهيد كرابوو، به سمى نهسپ سوارانى موسولمان خاكى «البلقاء» و «الداروم» له خاكى فلهستين بشيلى، نه مهش له كاتيكد ا بوو: كه ههستى به نازارى نهو نه خوشييهى كړد: كه سهره نجام وهفاتى پيكرد.

لهوكاته دا كه سوپا خوئ ساز دهكردو موسولمانان خهريكى خو سازدان بوون به فرماندهيى ئوسامه. دوو رووهكان كهوتنه

بلاۋكردنەۋەي پېرو پاگەندەۋ ناپەزايى خۇيان دەردەبېرى ۋە دىيانگوت:
ئەۋ ھەموو پىاۋە لىھاتوو بە ئەزمونە ھەن لەناۋ موھاجىرو ئەنصاردا بۇ
فەرماندەيى سوپا كەسى لەۋان دەست نىشان نەكردوۋە، ھاتوۋە
گەنجىكى تازە پىگەيشتوۋى كىردوۋە بە ئەمىرو فەرماندە بەسەر ئەۋ
ھەموو پىاۋە بە ئەزمون ۋە ئازاۋ دىلېرانەي موھاجىرو ئەنصاردا. ئىتر
پىغەمبەر ﷺ چوۋە دەرۋە بۇناۋ خەلكەكەۋ لەبەر ئازار، سەرى خۇي
پىچابو، وتارى بۇ دان ۋە فەرموۋى: «ئەگەر ئىۋە تانە لە فەرماندەيى
بدەن بەلاتانەۋە بۇ ئەۋ كارە نەشیاۋى ئەۋە تانە لە فەرماندەيى باۋكى
دەدەن، لەۋەپىش كە لە غەزاي «موتە» دا فەرماندەيى سوپا بوو
شەھىدكرا. سوئىندەم بەخودا زەيد شىاۋى ئەۋ پلەي فەرماندەيىيە بوو:
كە پىيى درابوو، سوئىندەم بەخودا زەيد خۇشەۋىستىرەن كەس بوو لاي
من، سوئىندەم بەخودا ئوسامە شىاۋى ئەۋ سەركردايەتەيە كە دەست
نىشانم كىردوۋە بۇي. سوئىندەم بەخودا ئىستا ئوسامە لەدۋاي باۋكى
خۇشەۋىستىرەن كەسە لاي من، ئامۇزگاريتان دەكەم بچنە ژىر
فەرماندەيى ئەۋەۋەۋ بە ئەمىرى خۇتانى بزەنن، بىگومان يەكىكە لە
پىاۋە صالحەكانى ئىۋە»^۱.

ئىتر خەلكەكە خۇيان سازداۋ ھەموو موھاجىرو ئەنصار لەگەل
ئوسامەدا كەۋتەنە پى. ئوسامە سوپاكەي لە دەرۋەي مەدینە لە شۆيىنىك
كەناۋى «الجرف» بوو چەند فرسەخىك لە مەدینە دوور بوو، لەشكر
بەزى پى كىرد.

نەخۆشی و ئازاری پیغمبەر (دروودی خۆای لەسەر بئ)

ئالەم کاتەدا نەخۆشی پیغمبەر ^{سیرای} پەرەیی سەندو ئازارەکی توند بوو، سوپاکەیی ئوسامەش لە شوینی خۆی وەستا و چاوەڕوانی ئاکامی نەخۆشییەکی پیغمبەر بوون، دەیانەویست بزائن: خودا چی دینیتە دی.

سەرەتای نەخۆشی پیغمبەر وەکوو ئیبنو ئیسحاق و ئیبنو سەعد ریاویەتیان کردوو لە ئەبو مووہییبە «کە مەولای پیغمبەر بوو» دەلی: پیغمبەر ^{سیرای} لە نیووە شەودا هەلیساندم و فەرمووی: ئەی ئەبو مووہییبە فەرمانم پێ کراوە داوای لیخۆشبوون بۆ ئەم ئەهلی بەقیعە بکەم، وەرە لەگەڵمدا، منیش لە خزمەتیدا رویشتم، کە گەییشتینە گۆرستانی بەقیع، فەرمووی: «السلام علیکم یا اهل المقابر» سلاوی خوداتان ئی بئ ئەی ئەهلی گۆرستان! ئەو ژیانەیی ئیوہی تییدان زۆر خۆشترە لەو ژیانەیی خەلکی سەر زەوی تییدان، فیتنە و ئاشوب وەکوو پارچە شەوی تاریک یە بەدوا یە ک دین، بەشوین کۆتایی هەر بەلایەکدا سەرەتای بەلایەکی سامناکتر دەرەکەوی. بەلای دووہم لە بەلای یەکەم دژوارترە. ئەبو مووہییبە دەلی: ئەمجار پیغمبەر ^{سیرای} روی تیکردم و فەرمووی: کللی خەزینەیی دونیام دراوەتی لەگەڵ ژیانەیی هەتا هەتایی، سەرپشک کراوم لە نیوان ئەووە گەیشتن بەخودا و ژیانەیی بەهەشت. وتم: دایک و باوکم بە قوربانت بن، کللی خەزینەیی دنیا و مانەوہ تییدا وەرگیرە، پاشان بەهەشت. فەرمووی: نەخەیر ئەی ئەبو مووہییبە من گەرانەوہ بۆلای خودا و بەهەشتەم هەلباردووہ. پاشان داوای ئی خۆشبوونی بۆ ئەهلی بەقیع کرد ئەمجار بەرەو مال گەرایەوہ، ئیتەر

له‌ریگه ئەو سەر ئییشه و نه‌خۆشییه‌ی تییدا وه‌فاتی کرد ده‌ستی پیکرد^(۱).

سه‌ره‌تای نه‌خۆشییه‌که‌ی سەر ئییشه‌یه‌کی توندو دژوار بوو، هه‌ستی به‌ ئازاریکی زۆر ده‌کرد له‌سه‌ریدا. له‌ خاتو عائیشه‌وه‌ ریه‌ویه‌تکراوه‌، ده‌فه‌رموئ: که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ به‌قیع گه‌رایه‌وه‌ پیشوازییم لی‌کرد پیمی فه‌رموو: ئە‌ی عائیشه‌ من سه‌رم زۆر ئازاری هه‌یه‌. پاشان سه‌ر ئییشه‌نه‌که‌ی ئی توندبوو، له‌رزوتای توندی ده‌هاتنی. په‌یدا‌بوونی ئە‌م ئازارو سه‌ر ئییشه‌نه‌ که‌ کۆتایی مانگی سه‌فه‌رو له‌ سالی یانزه‌هه‌می کۆچیدا بوو.

خاتو عائیشه‌ له‌ماوه‌ی نه‌خۆشی پیغه‌مبه‌ردا به‌ مه‌به‌ستی شیفا ئایه‌تی قورئانی به‌سه‌ردا ده‌خویند.

بوخاری و موس‌لیم له‌ عه‌وه‌وه‌ ریه‌ویه‌تیان کردوه‌: که‌ خاتو عائیشه‌ هه‌والی پیداه‌و بۆیگه‌پراوه‌ته‌وه‌: که‌ هه‌رکاتیک پیغه‌مبه‌ر ئازاریکی توندی بووبی ئایه‌تی قورئانی به‌سه‌ر خۆی دا ده‌خویندو فوی به‌سه‌ر جه‌سته‌ی خۆیدا ده‌کردو به‌ ده‌سته‌کانی مه‌سحی جه‌سته‌ی خۆی ده‌کرد، به‌لام کاتیک ئە‌و نه‌خۆشییه‌ی تییدا وه‌فاتی کرد تینی بۆ هینا و برستی

۱ - روان ابن اسحق وابن سعد في سنده، و روی نحوه‌ أبو داود والنسائی وابن ماجه من حديث عائشة وابي هريرة وذلك كله غير الحديث الذي رواه مسلم ومالك في الموطأ في باب الطهارة عن ابي هريرة رضي الله عنه. انه صلى الله عليه وسلم. خرج الى المقبرة فقال: السلام عليكم دار قوم مؤمنين وإنا إن شاء الله بكم لاحقون وددت أنا قد رأينا إخواننا، فقالوا يا رسول الله ألسنا إخوانك؟ قال: أنتم أصحابي .... الحديث.. وربما توهم البعض ان هذا الذي رواه مسلم ومالك، هو ما رواه الآخرون عند قرب وفاته صلى الله عليه وسلم. ورويا على نحو آخر. وثبت أنه صلى الله عليه وسلم. كان من عادته أن يذهب كل ليلة الى البقيع لدعو ويستغفر الله منه.

لى بېرى، من دوعا و ئايەتەكانى: كە لەۋەپپىش خۇى دەخوئىندىن، بۆم دەخوئىندىن و قوم بەسەر جەستەى پىرۆزىدا دەکرد بە دەستى خۇى مەسحى دەم و چاۋو سىنگ و بەرۆكىم دەکرد.

خىزانەكانى پىغمبەر ^{سېرىق} ^{مىنگۇزى} ھەستىيان كىرد كە پىغمبەر پىنى خوشە لە مالى خاتو عائىشە بۆ نەخۇشىيەكەى بکەوى، چونكە دەيانزانى چەندى خوش دەوى و چەند مورتاحە بە مانەۋە لای ئەو.

ئىتر پىغمبەرلەو بارەۋە ئىزن دراۋ لە مالى مەيمونەى خىزانىەۋە گواستىەۋە بۆ مالى عائىشە «فەضلى» كۆپى عەباس و عەلى كۆپى ئەبو طالب چوۋو بوۋنە ژىر بالىەۋە. لە مالى عائىشەدا نەخۇشىيەكەى لى توندبوۋ، ھەستى كىرد ھاۋەلانى زۆر بۆى بە پەرۆشن و لە لەقە لەق دان، فەرموۋى: لە ھەوت كۈندە ئاۋ ئاۋم پىداكەن كە زاركىيان نەكرابىتەۋە، بەلكوۋ بىتوانم بچم بۆلای خەلكەكە و قسەيان بۆ بکەم، عائىشە دەفەرموۋى: لە سۆيىنەكەدا دامان نىشانىدو لەو كۈندە ئاۋانە ئاۋمان پىداكرد تا بەدەستى ئاماژەى كىرد كە ئىتر بەسە. ئەمجار چوۋە ناۋ خەلكەكە و نوپۇزى بۆ كىردن و پاشان وتارىكى بۆدان»^۱.

كە چوۋە ناۋ خەلكەكە سەرى خۇى پىچابوۋ، لەسەر مىنبەر دانىشت، يەكەمجار كە كەۋتە ئاخاۋتن داۋاى رەھمەت و لىخۇشبوۋنى بۆ ھاۋەلانى غەزاي ئوحد كىرد، پاشان فەرموۋى: بەندەيەك خودا سەرىشكى كىردوۋە لەنىۋان گول و جوانى دونىا و ئەو نازو نىعمەتەى لای خۇى ھەيە، بەندەكە نازو نىعمەتى لای خوداى ھەلبىزارد. ھەزەرەتى ئەبوبەكر لە پىرمەى گىرانيىدا چونكە لە قسەكەى پىغمبەر ^{سېرىق} ^{مىنگۇزى} ھالى بوۋ، زانى مەبەستى چىيە. بانگى كىردو وتى بە دايك و باۋكەۋە

بەقۇربانت بىم، پېغەمبەر ﷺ فەرموۋى ئەي ئەبۇبەكر لەسەرە خۇبە. ئەمجار فەرموۋى: خەلكىنە! بىگومان كەسىك كە زۆر پىاۋەتى بۇ من ھەبۇۋە لە مال و سامان و لە ھارپىيەتىدا ئەبۇبەكرى صدىقە. خۇئەگەر جگە لەخودا خۇشەويستىكم ھەلېزاردايە ئەبۇبەكرم دەكردە خۇشەويست، بەلام ئەمە برايەتى ئىسلامىيە... ھەموو ئەو دەرگايانەش دابخەن كە دىنە سەر مزگەوت جگە لە دەرگاي ئەبۇبەكر ئەو بەكراۋەيى بھىلنەۋە. ئەمن پىشەنگو پەزمەندەم بۇ ئىۋە، شايتەم بەسەرتانەۋە، ئەمن سويندەم بەخودا لەۋە ناترسم دوامن بىنەۋە بە موشرىك و بىپەرست، بەلكوو دەرسم روبەكەنە دونيا و پىشېركىي تىدا بىكەن و قىامەتتان لەياد نەبى و كار بۇ ئەو نەكەن»^(۱).

پېغەمبەر ﷺ گەپرايەۋە بۇ مالەۋە و نەخۇشىيەكەي لىي توندبوو ئازارى زيادى كردو دەرەكەي گران بوو.

خاتو عائىشە رىۋايەتى كردوۋە دەفەرموۋى: پېغەمبەر ﷺ لەۋكاتەدا كە نەخۇشىيەكەي زيادى كردبوو، فەرموۋى: بۇم بانگى ئەبۇبەكرى باوكت و براكت بىكە، ھەتا شتىكتان بۇ بنووسم، ئەمن ترسى ئەۋەم ھەيە يەكىك لە خۇيەۋە بى و بلى: من لە ئەبۇبەكر لە پىشترم، ئىمە لە ئەبۇبەكر شىاۋ ترىن بەو كارە! خودا بەۋە رازى نىە و موسولمانانىش بەو ھەلۋىستە رازى نىن»^(۲).

ئىبنو عەبباس گىپراۋىيەتىۋە دەفەرموۋى: كە ئازارو نەخۇشى لەسەر پېغەمبەر ﷺ قورس بوو، بە ھەندى لەۋ پىاۋانەي لە دەۋرى بوون فەرموۋى: ئادەي خۇتان ئامادە بىكەن و قەلەم و كاغەز بىنن نامەيەكتان بۇ بنووسم با دۋاي من سەرتان ئى نەشيوۋى، ھەندىكيان وتيان: پېغەمبەر

۱ - متفق عليه.

۲ - رواه مسلم في باب فضل ابي بكر: ۱۱۰/۷ وروى البخارى نحوه.

ئازارى زۆرە قورئانتان لايە، قورئانمان بەسە. ئىتر ئامادەبوان كەوتنە كېشە و مقۇ مقۇو، ھەبوو دەيگوت: دەوۋرنە پېشەو ھا تەشرىفى نامەكە بنووسى و دوايى سەرمان لىي نەشىوئ، ھەشبوو دەيگوت: قورئانمان لايە و بەسمانە، جا كەزۆر لەغوۋ و مقۇ مقۇيان كەرد، پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{مەشھۇر} فەرمووى: دە ھەلسن دەورم چۆل بكن «۱».

ئىتر نەخۇشىيەكە بېرستى لە پېغەمبەر بېرى و نەيتوانى لەمال دەربچى بۆ نوپژ كەردن لەگەل موسولماناندا، فەرمووى: بە ئەبوبەكر بلىن: ھا پېش نوپژى بۆ خەلكەكە بكا، عائىشە وتى: ئەي پېغەمبەرى خودا! ئەبوبەكر پياويكى عاتىفى و دلنەرمە، ئەگەر چوۋە شوپنى تۆ بۆ ئىمامەت لەوانەيە لەبەرگريان نەتوانى دەنگى خۆى والى بكا خەلكەكە بېيىسى. فەرمووى: ئىوۋە ئافرەت زۆرزان و مەكر بازى دەزانم مەبەستت چىە.

بە ئەبوبەكر بلىن: ھا پېش نوپژى بۆ خەلكەكە بكا «۲» ھەلبەتە خاتو عائىشە مەبەستى ئەو ھەبوو پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{مەشھۇر} فەرمانەكەى دووبارە بكا تەوۋە و جەخت لەسەر وەصىيەتەكەى بكا تەوۋە بېچەسپىنى.

ئىتر لەو ھەدوا ھەر جەزەرتى ئەبوبەكر پېش نوپژى بۆ خەلكەكە دەكرد. لەم ماوۋىيەدا جارىك پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{مەشھۇر} چوۋ بۆ مزگەوت ھەستى بەوۋە كەردبوو كە نەخۇشىيەكەى كەمى سووك بوۋە: كە چوۋە ژوورەوۋە ئەبوبەكرى بىنى بە پىۋەيە و پېش نوپژى بۆ موسولمانان دەكا، ئەبوبەكر كە پېغەمبەرى بىنى ويستى بچىتە دواوۋە پېغەمبەر ئىشارەى بۆكرد كە لە شوپنى خۆى بى، ئىتر پېغەمبەر ^{سېرەي} ^{مەشھۇر} ھاتە تەنىشتى ئەبوبەكر دانىشت، ئەبوبەكر بە گوپرەى نوپژى پېغەمبەر نوپژى كەرد واتە:

۱ - رواه البخارى في باب مرض النبى و وفاته: ۱۲۸/۵.

۲ - متفق عليه.

پیغمبر ﷺ پیش نویژی ئه‌بویه‌کر بوو، ئه‌بویه‌کریش پیش نویژی خه‌لکه‌که‌ی ده‌کرد^۱.

خه‌لکه‌که‌ ئه‌وکاته به‌هاتنه‌ مزگه‌وتی پیغمبر ﷺ که‌یف خوش بوون و هیوای چاک‌بونه‌ویان ئی ده‌کرد، به‌لام تایه‌که‌ی توندتر بوو، ئه‌وه‌ دواچار بوو پیغمبر ﷺ بیته‌ ناو مزگه‌وته‌وه‌.

ئیبینو مه‌سعود ریوایه‌تی کردووه‌ ده‌لئ: له‌و سه‌رو به‌نده‌دا: که‌ پیغمبر ﷺ نه‌خوش بوو، چوومه‌ خزمه‌تی، تایه‌کی توندی ئی بوو ده‌ستم له‌ جه‌سته‌ی پیروزیدا زۆر گه‌رم بوو، وتم ئه‌ی پیغمبره‌ری خودا! تایه‌کی زۆر به‌هیزت لییه‌. فه‌رمووی: به‌لئ، منیش تام ئی دئ وه‌کوو چۆن دوو پیاو له‌ ئیوه‌ تایان ئی دئ. ده‌لئ: وتم: که‌وابی جه‌نابت دوو پاداشت هه‌یه؟ پیغمبر ﷺ فه‌رمووی: به‌لئ: هه‌ر موسوڵمانیک ئه‌زیه‌ت و ئازاریکی تووش بی، نه‌خوش بی، ماندو بی ئیلا به‌و ئه‌ندازه‌ گونا‌هه‌کانی ئی هه‌لده‌وه‌رن، خودا گونا‌هی ئی ده‌ته‌کیئنئ وه‌کوو چۆن دره‌خت له‌وه‌رزی پایزدا گه‌لاکه‌ی هه‌لده‌وه‌رینئ^۲.

۱ - رواه البخاری فی کتاب الصلاة باب من أقام الی جنب الامام لعله و مسلم فی کتاب الصلاة باب استحلاف الامام، و مالک فی الموطأ کتاب صلاة الجماعة باب صلاة الامام وهو جالس، وغيرهم، ومن العجب أن الشيخ ناصراً أخرج هذا الحديث في تخريجه لاحاديث كتاب فقه السيرة للغزالي فعزاه الی الامام أحمد وابن ماجة فقط وزاد علی هذا أن أخذ يحقّف في نسبة ضعف الیه بسبب أن فيه أبا اسحق السبيعي، مع أن الحديث متفق عليه وله طرق غير هذا الذي اهتم بتحقيقه: اللهم الا أن رواية أحمد وابن ماجة فيها .واستفتح من الآية التي بلغها أبوبكر. وليس في رواية الشيخين هذه الجملة. وعلى كل حال فالحادثة واحدة والحديث واحد ولا ينبغي عند التخريج الاختصار على ذكر الطريق الضعيف والسكوت عن الطريق الصحيح أو المتفق عليه السلام لما في ذلك من الإيهام الواضح الذي يتحاشاه علماء الحديث.

لەو كاتەدا پېغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} پارچە قوماشېكى بەسەر دەم و چاوى خۇيدا دەدا، كە دالى تەنگ دەبوو ئازارى زىادى دەكرد پارچە قوماشەكەى لادەدا. فەرمووى: نەفرىنى خودا لە جولەكە و مەسىحى بى گۆپى پېغەمبەرەكانيان كردون بە مزگەوت ^۱، وەكوو ئەو پېغەمبەر ئومەتەكەى بترسىنى لەوەى موسولمانان لاساىى جولەكە و گاور بكنەو و چاو لە ئەوان بكن.

پېغەمبەر دەكەوتە حالەتى گىانەلاو

ئەو بىرارى پەرورەدگارە دەربارەى بەندەكانى ھەموويان: {إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِلَهُم مَّيِّتُونَ - الزمر/۳۰}.

ئەو دەبوو تەشرىفى كەوتە بەرە بەيانی رۆژى دوو شەممەى دواز دەى مانگى رەببىعول ئەو دى سالى يانزەھەمى كۆچى، لە كاتىكدا خەلك لە مزگەوت لە پاش ھەزەرتى ئەبوبەكرەو نويزيان دەكرد، لەپرىكا ئەو پەردەى دادرابووە لە نىوان مزگەوت و مالى عائىشەدا لادرا، پېغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} لەدوا پەردەكەو بىندراو دەپروانىيە موسولمانەكان كە لەپشت ھەزەرتى ئەبوبەكرەو رىزيان بەستبوو بۇ نويزكردن پېغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} خەنەيەكى ھاتى، ئەبوبەكر كشاىەو بۇئەوەى بىتە ناو رىزى دواوەى، واى گومان برد پېغەمبەر دەيەوئ بىتە مزگەوت بۇ نويز، موسولمانەكان لەخوشيان خەرىكبوو نويزەكەيان لى تىك بچى، پېغەمبەر بەدەستى ئاماژەى بۇ كردن: كە نويزەكەيان تەوابكەن، پاشان چوووە ژوورەكەى خوى و پەردەكەى دادايەو.

خەلكەكە نويزەكەيان تەواوكرد ھەريەكەيان بۆكارى خوى رۇيشت، وايان دەزانى پېغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} نەخوشىيەكەى سووك بوو و بەرەو

چاکبوندو ده چئ. به لام دوايي دهرکوت نه وه تيړوانيني مالناوايي و
خودا حافيزي بوو له هاوه لاني.

نه وه بوو ته شريفی گه پايه وه بو ژوره کهي خاتو عائيشه و له سر
جنگاکهي راکشا. عائيشه سهری پيغه مبهري به سينگي خو په وه نا ئيت
باري ته ندروستي بهر و خراپي رويي و که و ته حاله تي گيانه لاو
سه که راتي مردن دايان پوشي. عائيشه دهرموئ: له وکاته دا جامه
ناويک له بهر دم پيغه مبهردا بوو، هه رتاوه نا تاويک دهستي ده خسته ناو
ناوه که وه و دهستي ته پري به دم و چاوي خويدا دهينا و دهيفه رموو: {لَا
إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، إِنَّ لِمَوْتِ سَكْرَاتٍ} ^۱.

فاطيمه که نه حاله تانه ي له پيغه مبهري ده بيني ده يگوت: ئاي
له کوست که و توويي خو! له و ناره حه تيه ي باوکم تييدا يه. پيغه مبهري
پيني دهرموو: له مړو به ولاوه باوکت ناخوشي نابيني. «رواه
البخاري».

دايکي موسولمانان خاتو عائيشه دهرموئ: له کاتي گيان
دهرچووني پيغه مبهردا خودا تفي من و تفي نه وي تیکه لاو کرد، نه وه بوو
له وکاته دا «عبدالرحمن هاته ژوره وه سيواکيکي به دهسته وه بوو
پيغه مبهري پاله و پشتي به منه وه دابوو، بينيم سه يري سيواکه کهي ده کرد،
زانيم حه زي له وه يه سيواک بکا، عه رزم کرد: سيواکه که ت بو وهر بگرم؟
نه ویش به سه ري ئاماژه ي بو کردم، که به لي حه زم له سيواک کردنه.
سيواکه که م بو وهر گرت به دم و پوکي ناخوش بوو، عه رزم کرد: بو ت
نهرم بکه م؟ به سه ري ئاماژه ي کرد: که ئا، بو م نهرم بکه ره وه. بو م نهرم

۱ - رواه البخاري في باب مرض الرسول الله. صلى الله عليه وسلم. ووفاته وفي باب سكرة
الموت من كتاب الرقاق: ۱۹۲/۷ ورواه الترمذي والنسائي واحمد بطريق آخر بلفظ اللهم
أعني على سكرات الموت..

۲ - رواه البخاری.

خۆي نەكەوت بە رق ھەلساوي و توپەيي سوور بوو لەسەر وتەکانی و دەيگوت: پېغمبەر ﷺ نامرئ. جا که حەزەرەتي ئەبوبەکر بيني عومەر بێدەنگ نابئ، حەزەرەتي ئەبوبەکر روي لە خەلکەکه کردو خەلکەکهش ھەموويان رويان کردە ئەوو وازيان لەو ھيئا گوئ بۆ حەزەرەتي عومەر بگرن. ئيتەر حەزەرەتي ئەبوبەکر وتاريکی کورتی بۆدان! فەرمووي: دوای سوپاس و ستايش بۆ خودا: ئەي خەلکينە! ئەو کەسەي بەندايەتي بۆ موحمەد دەکرد ﷺ ئەو موحمەد ﷺ مرد، کەسيکيش عيبادەتي بۆ خودا کردوو و خودا دەپەرستئ ئەو خودا زيندوو و نامرئ، ھەر بوو و ھەر دەبئ، خودا بۆ خۆي فەرموويەتي:

{وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَلَا يَأْتُونَ مَاتَ أَوْ قُبِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ؟ - آل عمران / ۱۴۴}.

ھەر دەتگوت: لەو پېش ئەو خەلکە نەيانزانويە کە خودا ئەم نايەتەي نازل کردوو تا حەزەرەتي ئەبوبەکر خويندییەو، دەتگوت: يەكەم جارە ئەم نايەتە دەبيسن و ھەموويان لەدەمي ئەبوبەکر وەريان گرتوو، ھەر کەبيستان خيبرا خيبرا ھەريەکە لە عاست خۆيەو دەخويندەو. حەزەرەتي عومەر دەئئ: سویندم بەخودا کاتيک گويم ئی بوو ئەبوبەکر ئەو نايەتەي خويندەو قاچم بەستران و لە شويني خۆم جولەم بۆ نەکراو نەمتواني بە پيۆ بوەستم و کەوتە سەر زەوي. کە گويم لە نايەتەکە بوو زانيم کە پېغمبەر ﷺ وەفاتی کردوو «۱».

بېگومان سېرە نووسان و زانايانی ميژوو کۆکن لەسەر ئەوەي کە پېغمبەر ﷺ لە تەمەني شەھت و سئ ساليڤا وەفاتی کردوو. چل سالی پيش پېغمبەرئتي و بيست و سئ ساليش بە پېغمبەرئتي. سيانزە سال لە مەککەدا بانگەوازي کردوو بۆ يەکتا پەرستئ، دە

۱ - رواه ابن اسحاق وغيره، كما رواه البخاري أيضا مع فرق بسيط في بعض الألفاظ.

سالىش لە مەدىنە لەدواي كۆچكردنى بۆ ئەوئ بە جىهادو خودا پەرسىتى و دامەزراندنى دەولەتى ئىسلامى و چەسپاندنى شەرىعت و عەقىدە بئ وچان و ماندو نەناس، بەسەرى برد. وەفاتی پىرۋى لە سەرەتای سالى يانزەي كۆچى دابوو.

بوخارى لە عەمرى كورى «الحارث» ەو گىراو يەتتەو، دەلى: پىغەمبەر بېرۋىي
مەشھۇر كە وەفاتی كرد نە دىنار نە دىرەم نە كۆيلە و نە كەنيزەكى لەدوا خۆي بەجئ نەهىشتبوو، جگە لە هېستە سىببەكەي كە سواری دەبوو، لەگەل سىلاحەكەيدا و زەوييەك كە كردى بە خىرو صەدەقە بۆ رىبواران.

پەندە نامۆزگارى:

لەنىو روداوەكانى ئەم بەشەي كۆتايى ژيانى پىغەمبەر بېرۋىي
مەشھۇر چىرۆكى حەقىقەتتىكى گەورە لە بونەوەردا خۆي دەنۆينى!! حەقىقەتتىك كە لە ئاستيدا هيزو تواناي جەبابىرەو سەر رەقى مولحيدەكان پوچ دەبىتتەو، بوغراو طوغيانى ياخى بووان و خو بەخودا زانان دەپوكىنەو. حەقىقەتتىكە ەموو روبەرى بونەوەر دەگرىتتەو و دايدەپۇشى بە ەورى لەناوچون و فەوتاندن. ەموو ژيانى مروقايتەتى بەرەنگى بەندايەتى و ژىر دەستەيى رەنگ دەگا بۆ خودايەك قەهارو بالا دەستى ئاسمانەكان و زەوى و ەموو بوونەوەرە. حەقىقەتتىكە «بەخۇشى يان بە ناخۇشى» ياخى و گوئ رادىر، سەرۆك و خو بەخودا زان، پياو چاك پىغەمبەران، مروقەكان ەموو، ەموو زىندووەكان دەيكەنە پۇشاك و لەبەرى دەكەن! پىالە ژەهرىكە دەبئ بىچىژن.

حەقىقەتتىكە بە درىژايى رۆزگارو دووبارە بوونەوەي شەوو رۆژ بانگ دەدا بە گوئى ەموو بىسەررىك و عەقّل و ەوشى ەموو خاوەن فيكرو

بيرو هزيځدا: که خودايه تي راستي هر شياوي «الله» يه و بهس.
حاکمييه ت و فرمانروايي ته نها بو ئه و خودايه يه که هر خوځي باقي و
به رده و امه. هر ئه و قه ضاع و برياري رت ناکريته وه، پانتايي دهسه لاتي
بي ئه ندازه و سنووره، کهس ناتواني له ژير حوکم و دهسه لاتي ره هاي
درېچي، کهس نيه بالا دهست بي به سر فرمان و برياري دا.

ده بي چ حقيقيه تيک ه بي نوطق بهم ده لاله ت و نيشانانه بکا
به جوړيک با شتر بي له حقيقيه تي مردن و سه که راتي مردن؟! که
په روه ردگار دانيشتواني دونيای پي ده جه پيښي و له بهر به ياني ژيان و
جوده وه ه موو زيندويه کي پي سر نگون ده کا و ده يخاته توني
فناوه و ئه ياسايه پايه داره تا دنيا دنيايه و خوړ له ناسماندا بي و
بچي.

بيگومان له ريږه وي ئه م جيهانه دا زور کهس هاتن و روښتن له و خو
به خودا زانانه ي به که ميک دهسه لات و هيږو توانا له خوځيان بايي بون و
نقومي توژه هيږو وزه يه بون: که پييان درابوو يان که ميک زانست: که
ليي حالي بوو بوون، يان داهينان و ئيختپراعيک: که که شفيان کردبوو،
لوت به رزييان نواندو له خوځيان بايي بوون و سر ره قييان نواندو خوځيان
به خودا زاني تا له نکاوک ئه م حقيقيه ته گه وره يه: که مردنه تيکيه وه
پيچان و لوولي دان و فرپي دانه ساراي به ندايه تي و له خه وي غه فله ت
راستي کردنه وه، خستنيه حاله تي ملکه چي بو خوداي بالا دهست و
راگري ناسمان و زه وي، خاوه ني ملکي حقيقي و دهسه لاتي ره هاي بي
سنوور، گه پرانه وه بو لاي خودا به زه ليلي و ملکه چي و ناچاري!!

به لي برياري «کل نفس ذائقة الموت» برياريکي گشتي و بي قهيدو
شهرته، برياريکي ره هايه و ه موو زينده و ه ريک ده گريته وه،
گشتگرييه که ه موو دنيا ناتواني سنووري بو دانئ و چهنده که سيکي
لي چهرت بکا، ده ي با ئه وانه ي لافي زانستي تازه لي دهن و به

پېشكەوتن و زانستى سەردەم دەنازن، ئەوانەى چوونە سەر مانگو
كەشفى فەزاو سەر ئەستىزەكان دەكەن، يان بنكى دەرياكەن دەگەپىن و
ناخى زەوى دەپشكەن، با ھەموويان كۆبىنەو ھەموو بگرن و يارمەتى
يەكدى بدەن و ھەموو ھىزو تواناى خويان بخەنە گەر، ھەموو كەشتىيە
ئاسمانىيەكانيان و موشەك و فروكە تىژرەو دوور ھاويزەكانيان ئامادە
بەكەن، ھەموو فەنز و زانىارى پزىشكى و تەندروسىتيان بەكەنە ھۆكارو
و ھەسەلە بۆئەو ھەموو دەسەلاتى مردن لە خويان دوور بخەنەو، ھىزو
قوۋەتى ئەو ھەقىقەتەى كە دەيان جەپىنى و ملەكەچيان دەكا و رايان
دەپىنى بۆ تونى فەنا و تىداچوون، بەر پەرچ بدەنەو، بەھەموو
ئىمكاناتى ژىر دەستيان بتوانن: ئەم تەھەدا خودايىيە، ئەم قانۇنە رەھايە
«كل نفس ذائقة الموت» بەتال بەكەنەو. ئەگەر توانىيان ئەو بەكەن ئەوكاتە
بۆيان ھەيە بالە خانەى بەرزو پتەوى جەبەرەوت و بەخۇبايى بوون و خۇ
بەخودا زانين كوفرانى نىعمەت رابىيەست! ئەگىنا و اچاكە بۆيان تەفەرۇغ
بەكەن بۆ بىر كەرنەو ھەموو گۇرەنەى لەناوياندا گوم دەبن و ئەو گۇل و خاكەى
لەژىرى دا درىژدەبن، بترسن لەو دەست و بازو دەسەلاتەى تىكەنەو
دەپىچى و لە ھۆكم و بىرارى رىزگارىان نابى.

بىگومان لە ئاسان ئاساتر بوو بۆ پەرەردگار: كە پلەى پىغەمبەر
بىخاتە ژوور ئاستى مردن و ئازارەكانى. ھەلى ھىكمەتى وا داخواز سېرۋى
پىغەمبەر
بوو كە بىرارى ھۆكمى بەو ھەموو كەس پىالە ژەھرى مردن بە
ھەموو ئىش و ئازارىكەو بەچىژى، چەندىك لەخودا نىزىك بى و
خۆشەويستى بى لەم ھۆكمە رىزگارى نەبى. بۆئەو ھەموو ئادەمىزاد
ھەموويان لەگەل ماناى يەكتا پەرستىدا بژىن ھەقىقەتەكەى ھەزم بەكەن.
ھەموويان باش تىبگەن: كە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زەویداىيە بەندەو
ملەكەچى خودايە، بۆ كەس نىيە لوت بەرزى بنوئىنى و لە ئاستى
بەندايەتى بۆ خودا خۆى زىاتر بگرى. مادام پىغەمبەر سېرۋى
پىغەمبەر دواى تەواو

بوونی تهمەنی دیاریکراوی ملکهچی ئەو حوکمه ئیلاهییه بوو، پیاڵهی مردن و نازارەکانی چهشت و دونیایی بهجی هیشته. پیویسته هەموو کەس لە عاست خۆیهوه بیر لەمردن و نازارەکانی بکاتهوه.

ئەمەش ئەو مانایەیه کە قورئان رونی دەکاتەوه و دەفەرموی: {إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِلَهُم مَّيْتُونَ - الزمر/ ۲۰} یان کە دەفەرموی: {وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَلَإِنَّ مَتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ؟ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ - الأنبياء/ ۱۳۴ ء ۱۳۵}.

کەوابوو ئیمە لەم بەشە کۆتایی سیرهی پیغمبر ^{سیرھی} ^{پیغمبر} لەبەردەم دوو حەقیقەت داین: کە بەدوو کۆڵەکە ی ئایین دەژمیاردین. دوو کۆڵەکە ی بپروا بەخودا، بەلکوو دوو کۆڵەکە ی حەقیقەتی بونەوهرن. «حەقیقەتی تاک و تەنهایی خودا و حەقیقەتی بەندایەتی بۆ خودا کە لە سروشتی هەموو ئادەمیزادیکدا هەیە و ئاوێتە ی بوو، بریاری خوداش پاشگەز بوونەوهی نیە».

دە ی با ئیستا ئەو وانە و ئەحکامانە رابنوینین کە لەدوو تویی ئەم باسەدا هەیە:

یەكەم: بەرزێ و ریزداری لە حوکمی ئیسلامیدا بە کردەوهی چاک دەبن و بەس:

بینگومان زەیدی کۆری حاریشه کۆیلە بوو ناوبراو باوکی ئەم کۆرە گەنجەیه کە ناوی «اسامة» یە و پیغمبر ^{سیرھی} ^{پیغمبر} کردی بە سوپا سالاری موسولمانان کە هیشتا تەمەنی لەنیوان هەژدە تا بیست سالییدا بوو، لەگەڵ ئەوهشدا کۆیلەیی باوکی و کەم تەمەنی خۆی نەبوونە لەمپەر لەبەردەم ئەوهدا کە پیغمبر بیکاته سوپا سالار لە غەزایەکی زۆر گرنگ و گەورەدا. جا ئەگەر دوو پڕوهەکان لەمەدا تووشی سەر سوپرمان

بوون و کردویانە بە جیگەى ناپەزایى، ئەو شەرىعەتى ئىسلام ئەو
 ھالەتە بە جیگەى سەر سوپمان و ناپەزایى دەربەرىن نازانى و بەلایەو
 شتیکی ئاسایی و یاساییە. شەرىعەتى ئىسلام بۆئەو ھاتوو تەرازو
 پىوھرى سەردەمى جاھیلی لەناوبەرى، ئەو مەقاییس و پىوھرانەى
 لەپیش ئىسلام کردبوویاننە ھۆکاری بەرزى و نزمى لایان بەرى. لەوانەى
 پىغەمبەر ﷺ لە ئوسامەدا مېزە و تايبەت مەندییەکی دىبى وای ئى
 کردبى لە کەسانی دى شیاوتر بووبى بۆ سوپا سالارى جەیشى
 ئىسلامى لە غەزایەدا. ئەو ھەسەر موسولمانان پىویستە لەم
 ھالەتەدا گوئى رادىرى و بە قسەکردنە، ھەرچەندە کۆیلەى ھەشى
 ھەبەشى بکرىتە سەرکردەیان. بۆیە یەكەم کارىک: کە ھەزەرەتى
 ئەبوبەکر گرنكى پىداو ئەنجامیدا «دوای ئەو ھەشى کرا بە جىنشین»، بەرى
 کردنى سوپای ئوسامە بوو. تەشرىفى چوو دەرى مەدینە و بۆ خوئى
 سوپاکەى بەرى کردو ماوھەك لەگەلایان رۆشت بە پىادەى و ئوسامە
 بەسواری. ئوسامە ھەزرى کرد ئەى خەلیفە و جىنشینی پىغەمبەر! یان
 دەبى تەشرىفت سواری یان منیش دادەبەزم، ئەبوبەکر فەرمووی:
 وەللاھى نە دادەبەزى و نە سوار دەم! چ دەبى ئەگەر سەعاتیک لە رىگەى
 خودادا قاجم تۆزاوى بن؟ بىگومان ئوسامە لەم غەزایە بەسەرکەوتووی
 گەراپەو، رەوانەکردنى ئەو سوپایە لەوکاتەدا و بەو شىوہ سودو
 قازانجىکی زۆرى بۆ موسولمانان ھەبوو»^۱.

دووهم: مه شرعیه تی دعا و روقیه و گه ورهیی دعا:

دوعا خویندن بۆ لاچوونی ئازارو فوکردن به جهسته دا رهوایه، به لگه شمان ئهو فهرموودهیه که ریوایه تمان کرد له هه دیثی بوخاری و موسلیم، که تییدا هاتوو: پیغمبەر ﷺ هه رکاتی ئازاریکی ببوایه دوعای ده خویندن و فوی به جهسته ی خویدا ده کردو به دهسته کانی مه سحی روخسارو شوینی تری جهسته ی خوی ده کرد.

بیگومان پیغمبەر ﷺ هه ندی جار دوعای به سهر هاوه لانیدا ده خویند به قورئان، هه ندی جاریش به غیری قورئان.

ئیمامی موسلیم له خاتو عائیشه وه ریوایه تی کردوو ده لئ: فهرموویه تی: پیغمبەر ﷺ هه رکاتی یه کئ له موسولمانان ئازاریکی له جهسته بووایه دهستی راستی پيدا دهیناو دهیفرموو ئهی خودای ئاده میزاد! نه خوشی لابه. شیفای بده هه رتو شیفای به خشی. هیچ شیفایه ک نه جگه له شیفای تو: که نه خوشی لابه ری.

بوخاری و موسلیم له عائیشه وه ریوایه تیان کردوو ده فهرموئ: پیغمبەر ﷺ که ئازاریکی هه بوایه بۆ خوی به سهر خویدا «قل اعوذ» وه کان و «قل هو الله» و ئایه تی تری قورئان و دوعای ده خویندن و فوی به خویدا ده کرد. که دوا یی نه خوشییه که ی لی توند بوو، ئه من ئایه ت و دوعا کانم به سهر دا ده خویندو به دهستی خوی مه سحی جهسته ییم ده کرد به هیوای به ره که ت و پیروزی دهستی.

روترین به لگه له سهر ئه وه ی که دوعا و روقیه خویندن به ئایاتی قورئان رهوایه ئهو ئایه تهیه: که ده فهرموئ:

{وَنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا - الإسراء/ ۸۲}.

جوداوازی نیوان دوعا و روقیە ئەوہیە کە لەگەڵ دوعا خویندەنە کەدا
بە دەست مەسحی شوینە ئازارایە کە دەکری و بە دەمیش قوی پێدا بکا
بەبێ تف.

ئەمجار بەلای ئیمام مالیک و شافعی و ئەحمەد و ئیسحاق و ئەبو
ئەورەوہ دروستە کری لەسەر دوعا و روقیە وەرگیری. ئەبو حەنیفە
دەلی: لەسەر قورئان فێرکردن پارە وەرگرتن دروست نیە، بەلام لەسەر
دوعا و روقیە خویندن دروستە پارە وەرگیری. بەلگە لەسەر ئەوہ ئەو
فەرموودەییە بوخاری و موسلیم رێوایەتیان کردووە: کە چەند کەسیک لە
هاوەلانی پېغمبەر سەئىد لە سەفەریکیاندا بەلای خێلێکی عەرەبدا
رۆیشتن داویان لی کردن میواندارییان بکەن بەلام ئامادە نەبوون بێنە
خانە خوێیان، دوايی پێیان گوتن: ئەری کەستان تێدایە روقیە بخوینی؟
ئەوہ سەرۆکی خێلە کەمان مار پێوہی داوہ یان نەخۆشە، یەکیک لە
هاوەلەکان وتی بەلی من روقیە دەزانم، هاتە لای نەخۆشە کە و فاتیحە
بەسەردا خویندو کابرا شیفای هات، سەرۆکی ھۆزە کە لە پاداشی ئەو
روقیە خویندەنەدا جەلەبێک مەرو بزی پێدا، ئەویش رەتی کردووە ئەوہ
وەرگیری، وتی ھەتا پرس بە پېغمبەر نەکەم ئاخۆ جەلە یان نا وەری
ناگرم. ھاوەلە کە هاتە خزمەت پېغمبەر و سەر گوزشتە کە ی بو
گیرایە وەو وتی: ئەی پېغمبەری خودا! بەخودا تەنھا فاتیحەم بەسەردا
خویند. پېغمبەر سەئىد زەرەدە خەنەییەکی هاتی و فەرمووی: تۆ چۆنت
زانسی سورەتی فاتیحە روقیەییە؟ پاشان فەرمووی: بچۆ جەلەبە مەرو
بزنەکان وەرگیری بەشیکی لی بو من دا بنی.

ئیمامی نەوہوی و ئیبنو حەجەری عەسقلانی و هی تریش دەلین:
ئێجماع ھەییە لەسەر ئەوہ کە روقیە خویندن بەسەر نەخۆشدا دروستە
بەسی مەرج، دەبی بە قورئان یان بەناوہ جوانەکانی خودا یان

صیفاتەکانی بئی. دەبئی بە زمانی عەرەبی یان بە زمانیک بئی مەعناى بزاندری، دەبئی بیرو باوەڕی وابئی که روقیەکە بۆ خۆی کاریگەر نیە، خودا کاریگەری تیدا دەخولقینئی.

بینگومان زۆر حەدیشی صەحیح هەن ئاماژە بۆئەوە دەکەن کە ئەو سئ شەرته دەبئی هەبن ئەمجار روقیە دروستە. یەکئ لەو حەدیشانە ئەوەیە کە ئیمامی موسلیم لە عەوفی کوپی مالیکی ئەشجەعییەوہ ریوایەتی کردووە، دەلئ ئیمە لەسەردەمی جاھیلیدا روقیەمان بەکار دەھینا، لەو بارەوہ عەرزى پیغمبەرمان کرد ئاخو رای چۆنە؟ فەرمووی: ئادەى بزانم روقیەکانتان چۆن دەخویندو دەتانگوت چى؟ پاشان فەرمووی: روقیە خویندن ئەگەر شیرکی تیدا نەبوو قەیناکا.

سیحرو جادو خویندنی روقیە بۆ پوچەل کردنەوہی

بینگومان گرنگتر شتیک: کە پیغمبەر ﷺ روقیەى بۆ نەفسى خۆى بەکار ھینابئ خویندنی «قل اعوذ» وەکان بوو بۆ پوچەل کردنەوہى ئەو سیحرو جادوہى لەبیدی کوپی ئەعصەم لیئ کردبوو، لەو حەدیشەدا باسکراوہ: کە ھەردوو شەخی فەرموودە ریوایەتیان کردووە.

زانایانی ئیسلام فەرموویانە جەماوەرى موسولمانان پێیان وایە سیحر بوونی ھەیە و حەقیقەتیکى ھەیە وەکوو ھەموو ئەو حەقیقەتانەى بۆ شتە چەسپاوەکان ثابیتە. بەلگەش ئەم حەدیشەى و ناو ھینانیەتى لە قورئانداو شتیکە بە ھەولدان فیرى دەبئی، ئەمەش بۆ شتیک دەبئی: کە حەقیقەتیکى ھەبئی. ئەوہتا قورئان دەفەرموئ:

{لَيَتَعْلَمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ - البقرة/ ۱۰۲}.

جیاکردنەوہى ئافرەت لە مێردەکەى شتیکى حەقیقى و ھەبووہ وەکوو

یەكەمیان: سیجر خودی خووی حەقیقەتێكە لە حەقیقەتەكان
ئەمەش وادەخاتە وەهمی هەندێ كەسەو: كە ئەوە كاریكە دژی
قەضیە یەكتا پەرستی و چەسپاندنی كورت هەلھێنانی كاریگەری
لەشتدا یۆ خودا.

دووم: نه گهر بگوتړئ: پيښه مېرمن سحرى ئې كړاوه، نه وه له ديدو بچوونى نه واند ا له پله و پاىه پيښه مېرمن كه م ده كاته وه خه لكى ده خاته گومانه وه دهر باره ي نه و پله و پاىه.

له راستیدا ئه‌وه هېچ ئیشکال و ته‌م و مژیکى تیدانیه و نابیته
جیگای شیواوی. جارئ دهرباره‌ی وه‌لامی وه‌مى یه‌که‌م ده‌لین:
ئیعیتبار کردنى سحر به‌وه‌ی حه‌قیقه‌تیکه و چه‌سپاوه ئه‌وه ناگه‌یه‌نى:
که بو خوی کاریگر بئ و کاریگره‌یه‌که‌ی زاتى بئ. به‌لکوو ئه‌وه وه‌کوو
ئه‌وه وایه: که بلین ژهر کاریگره‌یه‌کی حه‌قیقی هه‌یه و چه‌سپاوه.
بیگومان ئه‌م قسه‌یه سه‌حیه و ئینکار ناکرئ، وه‌لئ کاریگره‌ی ئه‌و
شتانه به‌ده‌ست خودایه ئه‌و کاریگره‌یان ده‌کا. ئه‌وه نیه په‌روه‌ردگار
دهرباره‌ی سحر ده‌فه‌رموئ:

{وَمَا هُمْ بِضَآرِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ - البقرة/ ١٠٢}. ئهوه تا په روږدگار له م ټايه ته دا ئه وه مان پي ده فهرموئ: كه سيحر كاريگهري زاتي نيه، له هه مان كاتيشدا ئه وه ي چه سپاندووه: كه سيحر كاريگهري و مه فعوولي خوئ هه يه و يه يوه سته به ئيرني خودا!!

وہ لای و ہمى دووم ئوہیہ دلین ئو سیرہی له پیغه مبر
کرابوو هر کاریگری له سهر جهسته و ئندامه ظاهره کانی هه بووه، چ
کاریگریه کبان له سهر عه قل و دل و عه قسدهی نه بووه، موغاناتی له

کاریگری سیحره که وهکوو موعاناتی ئاشاری هر نه خوشییه که له نه خوشییه کان بووه: که تووشی جهسته دهبی، ئاشکراشه: که عیصمهت و پاریزراوی پیغمبهر ^{دییوی} مانای ئهوه نییه له نه خوشییه کان و شته عاریضه کان سه لامهت بی. هیچ پیغمبهریک له نه مراض و نه عراضی ئاده میزادانه پاریزراو نه بووه.

قازی عه یاض دهلی: ئهوهی: که له هه دیشدا هاتوووه گوايه: پیغمبهر ^{دییوی} له ئاکامی ئه و سیحر لیکردنه واده هاته خه یالییه وه شتی که دهکا و له واقعیشتا نهیده کرد، ئه مه هیچ ئه وه ناگهیه نی، که ئه وهی تووشی پیغمبهر بووه نه قص و عهیبیکی له ته بلیغ و شه ریه تیدا پهیدا کردبی. چونکه به لگهی به هیزو «ئجماع» کوپای زانایان له سه ر ئه وه هیه: که پیغمبهر ^{دییوی} له هر شتی که بجیته چوار چیوهی نه قص و عهیب بو ته بلیغ و په یامه کهی پاریزراو بووه. ئه مهی که تووشی پیغمبهر هاتوووه به شیکه له و شتانهی که دروسته تووشی بین له کار و باری دنیا که هیچ په یوه ندییان به لایه نی پیغمبهر یتیه وه نیه، نه به هیانه وه کراوه به پیغمبهر و نه له بهر خاتری ئه وانه ریزی دراوه تی. ته شریفی له دنیا دا ویده چی وهکوو هر ئاده میزادیکی تر تووشی ئافات و نه خوشی بی، زور دوورو نه گونجاوه: که پیغمبهر شتیکی که وتبیته خه یاله وه له شته کانی دنیا و حه قیقه تی نه بی پاشان له سه ری لاچی و نه مینی و چون پهیدا بووه ئاوا بپروا^۱.

ده لیم: ئه وه وهکوو ئه و حاله ته وایه: که بو نه خوش پهیدا ده بی له کاتی په ره سه ندنی «تا» یه کهیدا. به شیک له و عه ره ضه سه روشتیانه به هوی بهرز بوونه وهی گهرمی جهسته هه ندی واهیمه و خه یالات ده وره ی زهینی مرو ف بدهن و له واقعیشتا حه قیقه تیانه نه بی، ئه م جو ره

دياردانهش به شيکن له ئه عراضى ئاده ميزادانه و پيغه مبهرو غه یری
 پيغه مبهري تيدا يه کسانن. له لايه کی تره وه هه والی سحر کردن له
 پيغه مبهري ^{نورودى} مسکرتين ده چيته چوار چيوه ی تيکرای ئه و موعيزه و
 خه واريقانه ی پهروه ردگار ريژی پی له پيغه مبهري ناوه و نيشانه ی عهیب و
 له ککه نین بو پيغه مبهري، به لکوو ئه وه به لگه يه کی تازه يه له به لگه کانی ريژ
 لينانی پهروه ردگار له پيغه مبهري پاراستنی له سحر و جادو بازی،
 بيگومان حه زه تي پيغه مبهري دوعای کردو که وته دوعا کردنی زورو
 پارانه وه له وکاته دا که هه ستي به م ئه عراضانه کرد له جه ستهيدا، هه تا
 پهروه ردگار ئاگاداری کرد به سهر ئه و فيل و سحره ی که له بیدی کوپی
 «الأعصم» به په نهانی لیی کردبوو، ته شریفی چوو بو ئه و جيگایه ی که
 توك و قرژو ئه سبابی سحره که ی لی شار دبووه، پيغه مبهري ^{نورودى} مسکرتين
 سحره که ی پوچ کرده وه، ئه مهش ده قی فهرموده که يه:

بوخاری و موسليم له خاتو عائیشه وه ريوایه تيان کردوه
 ده فهرموون: پياویک له خيلى زوره يق پيان ده گوت: له بیدی کوپی
 «الأعصم» سحری له پيغه مبهري کردبوو، ته نانه ت پيغه مبهري ^{نورودى} مسکرتين
 که وتبووه حاله تيکه وه وای ده هاته خه ياله وه شتيکی کردوه نه شی
 کردبوو، تا وای ليها ت روژيک يان شه ويک ته شریفی له لای من بوو، هه ر
 پارايه وه و دوعای کرد، پاشان فهرمووی: ئه ی عائیشه وام هه ست کرد
 خودا ئاگاداری کردم له و شته دا که داوام ليکرد ئاگادارم بکا، دوو پياو
 هاتنه لام، يه کيان له لای سهرمه وه دانيشت ئه و ی تريان له لای قاچم.
 يه کيکيان به هاوه له که ی گوت: ئازاری ئه م پياوه چييه؟ وتی: سحر
 ليکراوه، وتی: کئ سحری لی کردوه؟ وتی: له بیدی کوپی «الأعصم»،
 وتی: سحره که ی له چيدا ئه نجامداوه؟ وتی: سحره که ی له شانه و قرژی
 هه لکه ندر او به شانه و تويکلی طه لعی دارخورما. وتی: ئه و شتانه

له کوین؟ وتی: له بیرى «ذروان» ن. پیغمبەر له گه‌ل کۆمه‌لیک له هاوه‌لانی چووه‌ سەر بیره‌که .... فه‌رمووی: ئەه‌ی عائیشه‌ ئاوی ئەو بیره‌ ده‌تگوت خه‌ناوه‌، پەرژى دار خورماکه‌ ده‌تگوت سه‌رو قژى شه‌یاتینییه‌! ده‌فه‌رمووی: وتم: ئەه‌ی پیغمبهری خودا! بۆ ده‌رت نه‌هینا؟ فه‌رمووی: خودا شیفاى دام له‌و نه‌خۆشییه‌ خه‌له‌ستم، پیم ناخۆش بوو: که‌ شه‌رو نه‌گبه‌تی هه‌لایژینم به‌سه‌ر خه‌لکدا، فه‌رمانی کرد بیره‌که‌یان پەرکرده‌وه‌.

ئەتۆ ده‌بینی ئەم حه‌دیثه‌ زۆرت‌ر به‌لگه‌ی ریز لێنان و پاراستنی خودایه‌ بۆ پیغمبەر ﷺ تا به‌لگه‌ی ئەوه‌بى که‌ به‌و سىحره‌ جه‌سته‌ی تووشى ئازار بووبى، یان هه‌ر سه‌لبیاتیکى تری په‌یوه‌ست به‌لایه‌نی ئاده‌میزادیه‌تی ئەوی تێدابی.

ماوه‌ته‌وه‌ ئەوه‌ بگوتری و کابرا ئیشکالیک بخاته‌ روو بلى: که‌ مادام وابى سىحر حه‌قیقه‌تی هه‌بى. ئەدی چۆن و به‌چی موعجیزه‌ی خودایى له‌ سىحرو دیارده‌کانى جیا بکه‌ینه‌وه‌؟

وه‌لامى ئەو پرسىاره‌ ئەوه‌یه‌: ده‌لێن: موعجیزه‌ ئەوه‌یه‌ له‌سه‌ر ده‌ستی پیغمبەر دیته‌ دى و موخته‌رین و هاو جوته‌ به‌ ده‌عوای پیغمبهری و ته‌حه‌دا کردن و به‌لگه‌ له‌سه‌ر راستی ده‌عواکه‌ی، به‌لام سىحر وانیه‌ و مومکین نیه‌ له‌سه‌ر ده‌ستی ساحیر بێته‌ دى^۱.

له‌لایه‌کی تره‌وه‌ سولتانی سىحر سنوورداره‌، سىحر هه‌رچه‌نده‌ حه‌قیقه‌تی هه‌یه‌ وه‌کوو گوترا، وه‌لى حه‌قیقه‌ته‌که‌ی له‌ سنووریکی دیارىکراو تیناپه‌رئ، مومکین نیه‌ بتوانى بچیته‌ ناو کرۆکی حه‌قیقه‌ته‌که‌نه‌وه‌ و جه‌وه‌ره‌کانیان بگۆرئ، هه‌رگیز سىحر ناتوانى خۆل بکا به‌ زیریان به‌ مه‌عه‌دنه‌یکى تر. بۆیه‌ په‌روه‌ردگار ئەو سىحره‌ی

ساحیره کانی فیرعه ون کردیان به ته خه یول و چاو به ست ناو ده باو ده فهرموی:

{قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حَبَالُهُمْ وَعَصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى - طه/ ۶۶}.

ئه وه تا ئه وه دیمه نه ی حه زه تی موسا بینی به خه یال ته عبیری ئی ده کا و ئه وه ده چه سپینئ که حه بل و گوریسه کانیان نه گوپاون به ماری حه قیقی و ساحیره کان نه یان توانیوه گوریسه کان له حه قیقه تی خویانه وه بگوپن بۆ حه قیقه تی مار. به لکوو ئه وه ی توانییان بیکه ن هه ر ئه وه نده بوو دیمه نیکیان نیشانی ناماده بوواندا چاو به ستیان ئی کردن و هه لیان خه له تاندن، حه بله کان نه بوونه مار. ئه وه تا له ئایه تیکی ترده ئه م مه عنایه پتر روون ده کاته وه و ده فهرموی:

{سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ - الأعراف/ ۱۱۶}.

جا ئه گه ر تو له م قسه ی ئیمه وردبیته وه ده زانی هیهچ مونا فاته و دژایه تی نیه له نیوان ئه وه ی ئیمه گوتمان: له وه ی که سیحر حه قیقه تیکی چه سپاوه، له گه ل ئه وه ی ئایه ته که ئاماژه ی بۆ ده کا و ده فهرموی:

{يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى - طه/ ۶۶}. له م رووه گوپانی حه بله کان به ماری زیندو جم و جولکه ر خه یال و چاو به ست بووه وه ئی کاریگه ر بوونی چاوی حه زه تی موسا و بینه ران به م خه یال و چاو به ست و بئ هیزی چاو له بینینی حه قیقه ت ئه وه مه فعول و کاریگه ری سیحره که یه و حه قیقه تی ئه وه یه که تووشی چاوه که بووه وای بینیه وه. ئه م ته حقیق و رونکردنه وه یه ئه وه ت بۆ دوپاته ده کاته وه که مه نا طو شوین و جیگای تیدا وه دی هاتنی سیحر هه میشه جه سته ی مرقفه یان هه ست و حه واس و جه واریحه کانیه تی، به هو ی سیحره که وه برئی دیمه ن و

بینراو و ههست پیکراو دهردهکهون بهشیوهی خیال و ناحهقیقی، واته:
شتهکه لهسهر غهیری حهقیقهتی خوی دهردهکهوی.

سیهم: ههندی دیارده له ریزو فهضلی حهزرتی ئه بوبهکر:

لهو چیرۆک و بهسهر بردانهی لهو پینش ئامارهمان بۆ کردن دهربارهی
نه خوشییه که ی پیغمبر ^{نبیوی} ^{مشتاکی} چوار بهلگه و دهلیل هه ن لهسهر فهضل و
ریزداری حهزرتی ئه بوبهکر و تایبهتمندی ئه و له دلی پیغمبردا:

یه کهم: ئه و کاته ی پیغمبر ^{نبیوی} ^{مشتاکی} دهستی کرد به وتاره که ی و
فهرمووی: «بهندهیهک خودا سهر پشکی کردوو له نیوان ئه وهی دونیای
بداتی و ژبانی خوشی بۆ دهسته به ربیی، یان ئه وهی لای خودا بۆی
ئاماده کراوه، ئه ویش ئه وهی لای پهروهردگاری هه لبرارد» زیده له هه موو
هاوه لآن ته نیا حهزرتی ئه بوبهکر له مه بهسته که ی پیغمبر حالی بوو،
بویه دهستی کرد به گریان و هاواری ئی هه لسا و وتی: هه موومان به
باوک و دایکه مانه وه به قوربانت بین. ئه وه تا له بری ریوایه تی ئه م حه دیشه دا
له ئه بو سه عیدی خودرییه وه گیردراوه ته وه ده لی: که ئه بوبهکر به
بیستنی وتاره که ی پیغمبر ^{نبیوی} ^{مشتاکی} له پر مه ی گریانیدا، له دلی خۆم دا
وتم: ئه و پیره میرده بۆچی گریا و چی گریانیدی؟ بۆ به و قسه دهستی به
گریان کرد که پیغمبر ^{نبیوی} ^{مشتاکی} فهرمووی: ئه وه بهندهیهک خودا سهر
پشکی کردوو ئه ویش ئه وهی هه لبراردوو؟

جا ئه بو سه عید ده لی: دهرکهوت بهنده سهر پشک کراوه که پیغمبر
^{نبیوی} ^{مشتاکی} خوی بوو، حهزرتی ئه بوبهکر ئه وهی پی زاناندین.

دوهم: فهرمووده که ی پیغمبر ^{نبیوی} ^{مشتاکی} که فهرمووی: له هه موو کهس
زیاتر که سیک پیاوه تی به سهر منه وه هه بی و چ به مال و سامان، چ به

ھاورپىيەتى، ئەبوبەكرە. بىگومان ئەوۋە چەند وشەيەكى نەمرو پىرۆزن تەنھا بۇ ھەزرىتى ئەبوبەكر گوتراون بۇ كەسى تر تۆمار نەكراون.

سېيەم: ئەوۋى باسما ن كىرد لە رىوايەتى موسلىم: كە لەخاتو عائىشەۋە گىرپىدراۋەتەۋە، دەرۋەرمۇي: پېغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} فەرمانى پىي كىردم فەرۋەرمۇي: بۆم بانگى ئەبوبەكرى باۋكت و براكت بىكە ھەتا نووسراۋىك بنووسم، چونكە من دەرسم مەتكارىك يەككى راست بىتەۋە بلى من لە ئەبوبەكر لە پىشتىرم. خۇدا و موسۇلمانان بەۋە رازى نابن و كەسيان پىي لە ئەبوبەكر لە پىشتىر نىيە. بىگومان ئەم فەرۋەرمۇدە بە نەسىكى قەطعى دەرۋەرمۇردى لەسەر ئەۋەي: كەدوا پېغەمبەر ھەزرىتى ئەبوبەكر جى نشىنە و ھەر دەبى ئەو خەلىفەي يەكەم بى. جا ئەگەر حىكمەتى يەزدانى واداخواز بوۋى: كە پېغەمبەر ^{سەئۇدى} ^{مەشھۇر} ەھدو پەيمان لە ھاۋەلانى ۋەرنەگرى بەۋەي كەدوا خۇي خەلىفەي موسۇلمانان و جىنشىن ئەبوبەكرە. بە نووسىن ئەۋەي تۆمار نەكردوۋە، ئەۋە ھەمۋى لەبەرئەۋە بوۋە تا دوا پېغەمبەر خەلافەت و فەرمانرەۋايى نەبىتە مىراتى و كەلەپورو رىبازى نەخشە بۇ كىشراۋو پەپرەۋى كراۋ. ئاشكراشە ئەو داب و نەرىتە ئەگەر پەپرەۋە بىكرى چەند مەفسەدەۋ گەندەلى دەخاتەۋە، مەرجى صەلاح و گونجاۋ بۇ فەرمانرەۋاۋ حاكىم بەرچاۋ ناگىرى.

چۈارەم: كىردنى ئەبوبەكر بە پىش نوپۇز لەلەيەنى پېغەمبەرەۋە بۇئەۋەي لەجىياتى خۇي ئىمامەت بۇ موسۇلمانان بكا، ئەتۇ دىتت چەند بە جەختەۋە ئەو ئەركەي پىي سىپاردو بە چ تۈپرەيى و رستە و عىبارەتىك ۋەلامى عائىشەي دايەۋە!!

جا ئەگەر ئىمە بلىين: ئەم رەۋشت و زىدە مەزايەۋ تايبەت مەندىيانەي لە ھەزرىتى ئەبوبەكرە بەرجەستە بوۋ بوون، ئەۋانە بوون كەتاي تەرازوۋى ھەزرىتى ئەبوبەكرى قورس كىرد بۇئەۋەي بەيەتى پىي

بکری بۆ خه لافهت له دواى پیغمبر ئه مه له تايبهت مهندي و مه زايای
هاوه لآن و جینشینه کانی تر کهم ناکاته وه، به تايبهتی هی عهلی کوپی
ئه بو طالیب ^{به زای} ^{مستغنی} ئه وه دیت پیغمبر ^{سید} ^{مستغنی} له غه زای خه یبهردا
فهرمووی: {لَا تُطِيعَنَّ هَذِهِ الرَّأْيَةَ غَدًا لِرَجُلٍ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ}.

ئیتتر خه لکه که کهوتنه پرسیار ئه وه شه وه هه ر دهیان پرسى ئاخۆ
دهبی کۆ بی به یانی ئه وه ئالایه ی دهریتى. ئه وه بوو به یانی ئه وه ی ئه وه
ئالایه ی درایه عهلی کوپی ئه بو طالیب بو.

بیگومان کاری جینشینی ته و او بوو، موسولمانه کان دواى وه فاتى
پیغمبر ^{سید} ^{مستغنی} به بی خیلاف و دژایه تی و ناره زایی قه ضییه ی خه لافه تیان
یه کالā کرده وه و ئه بو به کر کرا به خه لیفه ی یه کهم و هه موو موسولمانان
«به چه زه تی عه لی شه وه» به یعه تیان پى کرد، هه ر له یه کهم رۆژیشه وه
هه ریه ک له چه زه تی ئه بو به کړو چه زه تی عهلی دیارده و مه ظه ره و زمانى
گويا بوون به فه ضل و ریژی ئه ویتتر، هه یج کامیکیان نه به کهم و نه به زۆر
دژى ئه وى تریان نه دوا وه. بیگومان قسه ی بی مانا و کرداری پوچه و
هه لویستی نه شیا وه: که ئیمه بین دواى تیپه رپوونی چواره سه ده
به سه ر ئه و میژو وه دا کاتى خو مان به فیرۆ بده یین و قین و قارو بوغزو کینه
بخه یینه نا و موسولمانانه وه له ریگه ی ئه وه وه تو بلیی: فلان شیا و تر بوو
به خه لافه ت و من بلیم: نه خه یر فلان لایه قتر بوو به و پله و پایه. له کاتیکدا
ئه وانه ی خاوه ن عه لاقه بوون به و مه وزوعه و له ناویدا ژیا ون خو یان
بریارى خو یان دا وه و ریک که و تون و به پرۆسه که رازی بوون و هه یج
ناره زایی و کیشه و دوو به ره کی و ململانێکیان له م باره وه نه بو وه به ره و
باره گای خودای خو یان گه را و نه وه و دلایان به خو شه ویستی یه کتر و
ریزگرتنى یه کتری لیى دها و به یه که وه هاریکارو هه مئا هه نگ و لیك
رازی و پیکه وه گونجا و بوون.

چۈرەم: نەھى كىرگەن گۆرۈستان بىرگەت:

يېگومان ئەتۈ دىتت لە چۈر چىۋە مەنئى ئەو ھەدىتەى كە
ئامارە بۇ ئەو نەھىيە دەك، چەند بە توندى و موبالەغە كىرگەنەو
موسولمانان لە پىرگىشى كىرگەن بۇ كارى ئاوا دەرستىنى و ئاگادارىيان
دەكاتەو!

زانايانى ئىسلام فەرموويانە: بۇيە پىغەمبەر ﷺ نەھى لەو
كىرگەن گۆرۈستان بىرگەت «گۆرى خۇى يان گۆرى كەسانى تر
بىرگەنە سۈجىدەگاھ، ترسى ئەوھى ھەبوو زىدەپۇيى لە بەگەورە
زانىنياندا بىرگەت و خەلك تووشى فېتنەيى ئايىن بىي و سەرەنجام سەر
بىكىشى بۇ گۆر پەرستى و بىپەرستى، وەكوو بۇ زۆرىك لە گەل و نەتەو
رابوردەگان رویداو.

ئەو شىۋە گۆرەى نەھى ئى كراو بىرگەت شىۋىنى نوپۇز بەم جۆرەيە:
بەسەر گۆرەكەو مەگەوتىك رابىبەستى، دەوران دەورى گۆرەكە بىرگەت
شىۋىنى نوپۇز سۆزىدەى خەلك، يان لەلەى گۆرەكە نوپۇز بىكەى، يان خودى
ئارامگاكە بىرگەت شىۋىنى نوپۇز.

ئەمجار زانايان دەربارەى حوكمى نوپۇز كىرگەن لەلەى گۆر راجىايان
ھەيە، ھەيانە دەلىل ھەرامە، ھەيە دەلىل مەكروھو ناپەسەندە. ئەوانەيش
كە دەلىل: مەكروھە، كەپراھەتەكەى دەگەيەننە ئەندازەى ھەرام، ئەگەر وا
رئ بىكەوئ لە نوپۇز كىرگەنەكەدا روبىرگەتە خودى گۆرەكە واتە: گۆرەكە
بىكەوئە نىۋان نوپۇز كەرو قىبلەو، لەگەل ئەو شە نوپۇز كە دىرستە.
چونكە ھەرامى شت ناپىتە ھۇى بەتالى و پوچى، حوكمەكەى، دەق
وەكوو حوكمى نوپۇز وايە لە زەوى داگىر كراودا.

ئىمامى نەوھوى دەفەرموئ: كاتىك ھاوەلان و دوايى تابىعين
پىۋىستيان بەو بوو، لە مەگەوتى پىغەمبەر زىاد بىكەن بەھۇى زۆر بوونى

موسولمانانەۋە، زىادكردنەكە مالى خىزانەكانى پېغەمبەرىشى گرتەۋە بە ژورەكەى خاتو عائىشەشەۋە: كە شويىنى تىدا بەخاك سپاردنى پېغەمبەر ﷺ و ئەبوبەكرو غومەرە، ئارامگايانە. ھاۋەلان بەدەۋرى گۆرەكە دىۋارىكى دەۋران دەۋرى بەرزىان دروست كرد بۆئەۋەى لە مزگەۋتەۋە گۆرەكە ديار نەبن و نەخويندەۋارو نەزان، لە نويزەكانياندا روى تىبىكەن، كردارى حەرام بقەومى. پاشان بۆ زىدە حەزەرۋو خۇپارىزى، ھاتوون لە ھەردوۋ سوچى باكورى گۆرەكەۋە دوۋ دىۋارىان رابەستون و خۋارىان كردونەۋە تا بەيەك گەيشتونەۋە، ئەمەش بۆئەۋەى كەس نەتوانى لەكاتى نويزدا روبكاتە مەرقەدەكە «۱».

پېنجم: ھەستى پېغەمبەر (دروۋدى خۋاى لەسەر بى) لەكاتى گيانەلاۋدا:

ئىمە دەتوانىن دەرەك بە ھەستى پېغەمبەر ﷺ بىكەين بزانىن لەۋساتەدا: كە كەۋتۆتە گيانەلاۋەۋە ھەست و شوعورى چۆن بوۋە، ئەۋە بوۋ دىمان لەۋكاتەدا: كە موسولمانان رۆژى دوۋ شەممە بۆ نويزى بەيانى رىزيان بەستبوۋ، لەناكاۋىك پەردەى دادراۋە لەنيۋان مزگەۋت و حوجرەى عائىشەدا لادراۋ لەدواۋە پېغەمبەر دەرەكەۋت و سەيرى رىزى موسولمانانى كرد: كە بۆ نويز صەفيان بەستبوۋ، دوايى زەردەخەنەيەكى كردو پىكەنى، تەنانەت پىكەننەكەى وابوۋ حەزەرتى ئەبوبەكر كىشايەۋە بۆ دواۋە بۆ ناۋ صەفى نويزكەرەكانى دواۋەى، خەلكەكە لە خوشياندا خەرىك بوۋ نويزەكەيان لى تىك بچى و نويزەكەيان بېرن، بەلام پېغەمبەر ﷺ بەدەست ئامارەى بۆ كردن: كە نويزەكەيان تەۋابكەن، ئەمجار چوۋەۋە ناۋ ژورەكەۋ پەردەكەى دادايەۋە.

يېگومان لەۋساتە ۋەختە ناسك ۋەھساسەدا پېغەمبەر سەئىدى مۇستەزىن بىرۈ
فكرى خۇي ئاراستەي ئوممەتەكەي كىردبوو، بىرى لەۋە كىردبوۋە ئاخۇ
دوا لەدونىا دەرچوونى حال ۋەزەئى ئوممەتەكەي چۆن دەبى؟ ئەتۈ لە
تىپروانىنى تىكەل بە زەردەخەنە بۆلای ھاۋەلانى لەۋكاتەدا كە بە
خوشووع ۋەگەردن كەچى رويان لەخودا كىردوۋە رىزيان بەستوۋە، لە
تىپروانىنەكەي ھەست بە خوشەۋىستىيەكى زۆرۈ ھەلقولۇ ۋە دلىكى
گەرە دەكەي: كە دلى پىر لە خوشەۋىستى پېغەمبەر بەرامبەر ھاۋەلانى.
بەلكو ئەتۈ لە زەردەخەنەكەيەۋە بەرامبەر ھاۋەلانى ھەست بەۋە دەكەي
كە دلى پىرۈزى بە خوشەۋىستى ھاۋەلانى ئى دەدا، دوعايان بۆ دەكاو
روى لەۋانە ۋە خوشەۋىستى خۇي بۆيان دەرەبىرى. يېگومان پېغەمبەر
«بە دايك ۋە باۋكەۋە فېدايى بىم» ۋىستى لەۋكاتەدا كەبەدوا سات ۋە
چىركەكانى تەمەنىدا تىپەر دەبى، بە دىمەنى ھاۋەلانى تىشو ھەلگىرى ۋە
بۆ دواچار تىيان رابمىنى ۋە نىگاي مائىۋاۋىي ۋە خودا حافىزيان ئى بكا،
دلىيابى بۆ ئەۋ ئايىنە ھەقەي خىستونىيە سەرى ۋە ئەۋ ھىدايەت ۋە
رىنمونىيە نىشانى داۋن. پەرەردگار لە ھاۋەلانىيەۋە ئەۋ دىمەنى
نىشاندا كە دل ۋە دەرۋونى ئارامى پى بگرى ۋە چاۋى پى فېنك بىتەۋە.
تەنەت ئەۋ دىمەنى ھىندە پى خوش بوو، ئازارى مردنى لەبىر
بردەۋە، كەيف خوشى ۋە فەرەح ۋە سرور ۋە زامەندى لە ھەلۋىستى
ھاۋەلانى لەسەر روخسارى بەزەقى ئاشكرا بوو، بە جۆرىك ھاۋەلان
ۋايان خەيال بۆ چوۋ كە نەخوشىيەكەي سوك بوۋە ۋە بەرەۋ چاكبوۋنەۋە
دەچى ۋە ئازارى نەۋاۋە!!

ۋەلى ئەۋان تا دوايى نەيانزانى: كە پېغەمبەر سەئىدى مۇستەزىن ئەۋ راۋەستان ۋە
تىپروانىنەي بۆ ھاۋەلانى ۋەكوۋ خالىكى ۋەرچەرخان بوۋە بۆئەۋەي
بەكەۋىتە حالەتى گىيانەلۋو سەكەراتى مردنەۋە، ئەۋ سەيركىردن ۋە

تېرۋانينەى دوا لەوحە و ديمەنيك بوو، كه لە زېھنى خۆيدا تەسجىلى
كرد لە ديمەنى ھاۋەلانى، بەلكوو لە ديمەنى ئوممەتى ھەموو. بۆئەۋەى
ئەو ديمەنە بېيتە ەھدو پەيمانى باقى و بەردەوام لەنيوان ئەوان و
پەرەردگاردا بۆئەۋەى ئەو تېرۋانين و سەيرکردنە ھەمزەى وەصل بى
لەنيوان ساتە وەختى خوا حافىزى لە ئوممەتەكەى و ساتە وەختى
پېشۋازى كردنى لىيان لەسەر ھەوزى كەوثر!

حېكمەتى خودا وا داخۋاز بوو: كه ئەو مەشھەدو ديمەنەى خودا
حافىزى لە ئوممەت و ھاۋەلانى دەكا ديمەنى نوپژو صفى جەماعەتى
نوپژ بى.

ويستى خودا وابوو، ئەو ديمەنە ەھدو پەيمانى كۆتايى بى.
كەوابوو ئەى براى موسولمان ئاگادارى ئەو ەھدو پەيمانەبە و لەيادت
نەچىتەۋە، ھەميشە ئاگادارى ئەو ەھدو پەيمانە بە: كه پېغەمبەر
لەسەرى لە ئوممەتەكەى جىبابۆۋە و رازى بوو لە خوشياندا زەردە خەنەى
ھاتى.

كۆتايىك دەربارەى بىرئ رەۋىشتى پېغەمبەرۈ

فەضلى زيارەتى مەزگەۋت گۆرى پىرۋى

پېغەمبەر ﷺ لە سى پارچە قوماشدا كفن كرا كراس و مېزەرى تېدا نەبوو، كە كفنەكەى تېۋە پىچرا لەسەر تەختەيك لەلاى لىۋارى گۆرەكەيەۋە داندىرا. ئەمجار موسولمانان كۆمەل كۆمەل دەچوون نوپۇيان لەسەر دەكرد بەبئ ئەۋەى كەس ئىمامەتيان بۆ بكا. يەكەم كەس كە نوپۇى لەسەر كرد «العباس» بوو، ئەمجار بەنو هاشم پاشان كۆچكاران دوايى يارمەتيدەران، ئەمجار باقى خەلكى تر. كە مەراسىمى نوپۇ لەسەر كرىنى تەۋاۋ بوو، ھەر لەۋ شوينەى ۋەفاتى تېدا كرىدبوو كە ژۋورى عائىشە بوو گۆرى بۆ ھەلەكەندرا بوو نىژراۋ بەخاك ئەسپەردە كرا.

پېغەمبەر ﷺ كە ۋەفاتى كرد نۆ ژنى لەدۋا بەجئ ما، ئەۋانىش سودە، عائىشە، حفصە، أم حبيبة، أم سلمة، زەينەبى كچى جەحش، جوۋەيرىيە، صفية، ميمونة بوون. پېغەمبەر ﷺ جگە لە خاتو عائىشە كە بەكچى ھىناۋىەتى ئەۋانى تر ھەموويان بېۋەژن بوون.

سى كۆرى بوون «القاسم» كە بەناۋى ئەۋەۋە كونىەى دەكرى دەگوترى «أبو القاسم». پېش پېغەمبەرىتى لەدايك بوۋەۋ لە تەمەنى دوو سالىدا مردوۋە. دوۋەم كۆرى «عبدالله» يە، بەناۋى «الطيب» و «الطاهر» یش بانگ كراۋە. ئەم كۆرەى دۋاى پېغەمبەرىتى ھاتۋتە ژيانەۋە. سىيەم: ئىبراھىم سالى ھەشتەمى كۆچى لە مەدىنە ھاتۋتە جىھانەۋەۋ سالى دەيەمى كۆچى لە مەدىنە مردوۋە.

چۋار كچىشى بوون: زەينەب، فاطمة، رقية، ئوممو كولشوم. خاتو «رقية» لە رۆژى بەدر سالى دوۋەمى كۆچى لە مانگى رەمەزاندە ۋەفاتى

كردووه، ئوممو كولتوم له مانگی شهعبان سالی نۆیه می کوچی وهفاتی
كردووه ئەم دوو كچهی بهدوا یه كدا خیزانی ههزرهتی عوسمان بوون.

پیغه مېهر ^{سېرلەي} له هه موو كهس سهخی تریووه، له مانگی
ره مه زانیشتا له هه موو كاته كانی تر زیاتر سهخی بووه. له هه موو كهس
جواتترو ره وشت جواتر بووه، له هه موو كهس زیاتر دهست و په نجه
نه رم و بۆن خوشتر بووه، كهس به ئەندازهی ئەو مو عاشره خوش و
هاوړییهتی خوش نه بووه. له هه موو كهس زیاتر له خودا ترساوه، هه رگیز
له سه ر خۆی رقی هه لئه ساوه و له سه ر ئەزیه تدانى خۆی تۆلهی
نه كردۆته وه، كاتیك رقی هه لئه ساوه: كه سنووری خودا شكیندرابی،
ئه وكاته رقی هه لئه ساوه و تاحه قى سه ر نه خستبى وازی نه هیناوه،
ره وشتی قورئانی بووه، له هه موو كهس پتر «متواضع» و نيك نه فس
بووه، ئیشی ناو مالى كردووه، بالی ره حم و به زهیی بۆ زه عیف و لاواز
كردۆته وه، له هه موو كهس زیاتر به حه یا و شه رم بووه، قهت ره خنه ی له
خواردن نه گرتووه، ئەگه ر هه زى ئى بووبى خواردوویه تی، ئەگینا وازی ئى
هیناوه، هه رگیز له كاتی نان خواردندا له سه ر سفره و خوان شانی
دانه داوه. هه زى له حه لئاو هه نگوین بوو، خواردنى كوله كه ی پى خوش
بوو. مانگو دوو مانگ تیپه ریوه له هه یج مالىك له ماله كانیدا ئاگرى
كیشت لینان نه كراوه ته وه. ئەگه ر شتیکیان به دیاریی بۆ هیئابى لیى
خواردووه، به لام قهت له مالى صه ده قه ی نه خواردووه، نه عله كانی
پینه كردون پۆشاكی پینه كردووه، دیدهنی نه خوشی كردووه،
هه ركه سى ده عوه تی كر دبى ده وله مهند بووبى یان هه ژار چووه بۆ
ده عوه ته كه ی، راخه ری چه رمیك بووه به لیف هاخندراوه، كالای دونیای
نۆر كه م بووه و هه میشه هه ژار بووه، له كاتیكدا خودا كلیلی خزینه كانی
زه وی پیداو وه وه ری نه گرتووه، لایه نی قیامه تی هه لئباردووه، نۆری

یادی خودای ده کرده و هه میشه له فیکرو ئەندیشه دا بووه. زوربهی
پیکه نینی زه ده خه نه بووه. یاری و سوچه تی کردووه، به لام هه ر حه قی
گوتووه. هه میشه له گه ل هاوه لانی دا گونجاو و دلنه رم و مه شره ب خوش و
رو گو شاد بوو، ریزی هه موو ریزداریکی گرتووه، پیاوی نه جیب و
وه جاخ زاده ی کردونه ریش سپی هۆزو خیله کانیا ن له حه دیثی
سه حیدا له ئەنه سی کوپی مالیکه وه ریواتکراوه که فهرموویه تی:
دهستم له هیچ هه ریرو دیبا جیک نه داوه به ئەندازه ی بهی دهستی
پیغه مبه ر نه رم و نۆل بووبی. بۆنی هیچ بۆنیکی خوشم نه کردووه به
ئەندازه ی بۆنی پیغه مبه ر خوش بووبی. ده سالی ره بق خزمه تم کرد
قه ت وشه ی «ئۆف» م لّ نه بیست، هه ر شتی کم کردبێ نه یفه رموو ه بۆچی
ئه وه ت کرد، هه ر شتی کیشم نه کردبێ نه یفه رموو ه ئه وه بۆ ئه وه ت نه کرد.
بزانه زیاره تی مزگه وتی پیغه مبه رو گوپی پیروزی له کرده وه
باشه کان و خیره گه وره کانه، جه ماوه ری زانایان و موسولمانان له هه موو
چاخ و رۆژگار ی کدا کوپایان هه یه له سه ری و که س دژیان نه وه ستاوه جگه
له ئیبنو ته یمی ه «خودا لئی خوشبێ». ئەم به ته نیا رای وایه که زیاره تی
گوپی پیروزی غه یر مه شروعه. به لگه ی جه ماوه ری موسولمانان له چه ند
رویه که وه یه:

یه که م: ده لێن: زیاره تی گوپستان به گشتی مه شروعه و سوننه ته.
ئه وه بوو ئیمه له وه پیش باسی ئه وه مان کرد که پیغه مبه ر ^{سیرای} ^{سیرای} هه موو
شه ویک ده چوو بۆ گوپستانی به قی و سلاوی له مردوو هکانی ده کردو
دوعای بۆ ده کردن، داوای لّ خوشبوونی بۆ ده کردن. له م باره وه
فه رموو ده ی سه حیح زۆرو چه سپاون، ئاشکرا شه زیاره تی گوپی
پیغه مبه ر ^{سیرای} ^{سیرای} ده چیته چوار چیوه ی زیاره تی گوپستان به گشتی و ئه و
حوکه می هه یه.

دوۋەم: ئەۋەدى بە كۆپا چەسپاۋە «كۆپراي صەحابە و تابيعين» كە ئەم دوو چىنە لە رۆژگارى خوياندا ھەر كاتى بەلای گۆرەكەيدا رەت بووبن زيارەتى گۆرەكەيان كىردوۋە. ئەم راستىيە زانايانى پاىە بەرزو جەماۋەرى زانايان بە ئىبنو تەيمىيە شەۋە رىۋايەت يان كىردوۋە بەلايانەۋە چەسپاۋە.

سېيەم: ثابت بوۋە: كە زۆرىك لە ھاۋەلەن زيارەتى گۆرى پىرۇزىان كىردوۋە، لەۋانە بىلال رضي الله عنه. ئىبنو عەساكىر بە ئىسنادى باش و ئىبنو عومەر وەككو مالىك لە «الموطأ» دا رىۋايەتى كىردوۋە ئەبو ئەيوب وەككو ئەحمەد رىۋايەتى كىردوۋە. بەبى ئەۋەدى كەسىيان رەخنە يان ناپرەزاىيان بەرامبەر ئەو زيارەت و دىدەنىيە ھاۋەلەن دەرپرى بى.

چۈرەم: ئەو ھەدىثە ئىمام ئەحمەد رىۋايەتى كىردوۋە بە سەنەدو رىشتەى صەحىح دەفەر موئى: كاتى پېغەمبەر ﷺ مەعادى كۆرى جەبەلى بەپرى دەكرد بۇ يەمەن پىيى فەرمو: ئەى مەعاد! لەۋانەىە سالىكى تر تۆ من نەبىنىيەۋە، لەۋانەىە بەلای مزگەوت و گۆرەكەمدا رابورى. پېغەمبەر ﷺ لە فەرموۋدەكەيدا وشەى «لعل» ەى بەكارھىناۋە، ئەم وشەىەش بۇ رەجا و ھومىدە، كە وشەى «أن» چوۋە سەر خەبەرەكەى بۇ عەرض و رەجاىە، كەۋابى رستەكە: كە دەفەر موئى: {لعلك أن تمر بمسجدى وقبرى} بە صەراحت و بى پىچ و پەنا نامۆزگارى مەعاد دەكا بەۋەى كە گەپرايەۋە بۇ مەدىنە بچىتە مزگەوتەكەى و زيارەتى گۆرى بكا و سلاۋى لى بكا^۱.

۱ - هنالك ايضا طائفة من الاحاديث الواردة عنه . صلى الله عليه وسلم . في فضل زيارة قبره ، لا يخلو معظمها من ضعف أولین وهى وان كانت ترتقى في مجموعها الى درجة القوة فقد أثرنا ان لا نسوقها مع هذه الدلائل التي ذكرناها حتى لا يتعلق المخالفون بما قد يطيب لهم التعلق به من لين وضعف فيها فيجدو بذلك منفذا للانتصار لرأى ابن تيمية .

که نه مه رون بووه، نیت بزانه: که هیچ وجهو راستیهك بوئه و رایه نیه که تهنه شیخی ئیبنو تهیمیه فهرموویهتی. ناکری به رهئو بو چوونی نهو زاته راو بوچونی هه موو زانیانی ئیسلام وهلا بنین و بلین: زیارهتی گوپی پیغه مبهه کاریکی ناره وایه! به لگهی به هیزی ئیبنو تهیمیه: که پشتی پی بهستوه هه دیتی: {لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِي هَذَا، وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى}. هه روا هه دیتی: {لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ}. هه روا هه دیتی: {لَا تَجْعَلُوا قُبُورِي عِيْدًا}. دهی هیچ کامی لهه هه دیتانه ناگونجین بکرینه به لگهی نهوه: که زیارهتی قهبری پیغه مبهه ناره وایه.

۱- فهرموودهی پیغه مبهه ﷺ: {لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ .... هتد} ئیستثنایه و «مسته ثنا منه» ذیکر نه کراوه واته: ئیستثنائی موفه ره رهغه. «مستثنی» له جینسی «مستثنی منه» یه، نه گینا «ئیستثناء» هه که ده بیته «استثناء منقطع». نه وهش «استثناء» ی مه جازییه. زه ورهت نه بی پهنا بو مه جاز نابری، هه تا هه قیقهت بگونجی مه جاز ره چاو ناکری. که وایوو رستهی فهرمووده که ناوا ته قریر ده کری {لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَى الْمَسَاجِدِ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مِنْهَا: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِي هَذَا، وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى}. «مستثنی منه» له فهرمووده که «المساجد» هه واته: هه موو مزگه و ته کان له فهضل و گه ورهیی دا چون یه کن جگه لهه سئ مزگه و ته. هیچ وجهو به لگه یهك نیه بو ته فضیل دانی مزگه وتیک به سهه مزگه وتیکی تر دا جگه له مزگه وتی که عبه و مزگه وتی پیغه مبهه و مزگه وتی قودس. له روانگهی کارکردن بهه فهرمووده زانیانی شهه ر عزان فهرموویانه نه گهه که سیك له سهه خوی نه ذر کرد ئیعتیکاف بکا له مزگه وتیک جگه لهه سئ مزگه وتانه، له سهه ری پیویست نیه سهه فهر بکا

بچئی بو ئه و مزگه و تهی له نه ذره کهیدا ناوی هیناوه، به لکوو له هه ر مزگه و تیکی جیهاندا ئیعتیکاف بکا نه ذره کهی به جئی هیناوه.

دهی قسهی ئیمه ده ربارهی زیاره تی گوړی پیغه مبه ره ^{نیه و دی} نه و هه ش نه «مستثنی» یه، نه «مستثنی منه» وه و هه دیشه که به هه یج شیوه یه که باسی ئه و مه وزوعه ی له خو نه گرتووه. ئه مه ده ق وه کوو ئه وه وایه بلئی {لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَى زِيَارَةِ الْأَرْحَامِ أَوْ إِلَى الْعُلَمَاءِ لَتَعْلَمَ مِنْهُمْ}. نه چن بو دیدهنی خزم و که سو و کار یان نابئ بچین بو لای زانایان فیری زانست بن له لایان، له بهر هه دیشی {لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ مِنْهَا: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ هَذَا، وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى}.

ئه مجار ئیمه پرسیار ده که بن ئایا شیخی ئیبنو تهیمییه له که لیمه ی «شَدُّ الرَّحَالِ» مانای هه قیقی مه به سته یان مانای مه جازی: که قه صدو عه زم له سه ر شت ده که یه نی؟! جا ئه گه ر مه عنای هه قیقی لی فه م بکا، ئه وه نابئ زیاره تی غه یری ئه م سن مزگه و تهی به لاوه حه رام بئ. مه گه ر شه ددی ریحالی بوئ و پیویست بکا به واسیته ی ئامیری سواری بوئ بچئ. جا مه سافه که نزیک بئ یان دوور بئ. ئه گه ر بوئ چوو به بئ شه ددی ریحال ئه وه حه رام نابئ، ئایا که سیك عه قلی هه بئ قسه ی ئاوا ده کا؟

ئه گه ر له که لیمه که مانای مه جازی فه م بکا «مانای مه جازیش بو ئه و که لیمه یه ئه وه یه بو شت بچئ و مه به سته ئه و نه بئ و شتی ترت مه به ست بئ» ئه وه کرده وه ی پیغه مبه ره ^{نیه و دی} ره تی ده کاته وه و درئی ئه و لی تیگه ییشتنه یه. چونکه پیغه مبه ره ^{نیه و دی} هه موو هه فته یه که زیاره تی مزگه و تی قوبای ده کرد، له ریوایه تی کدا هه موو روژی شه ممه یه که زیاره تی کردووه، مزگه و تی قوباش له ده ره وه ی مه دینه بووه.

بە كورتى و پوختى «مستثنى منه» لە ھەدىثەدا وشەي «المساجد»
 زيارەتى كەس و كارو بەجى ھىنانى صىلەي رەھم و زيارەتى شوين و
 نزرگە و مەعالىم ناچنە چوار چىۋەي «مستثنى منه» ۋە ھەدىثەكە بەھىچ
 مانايەك نە لەنزىك و نە لەدوور ئامارەي زيارەتى گۆپرى پىغەمبەر و
 شوينى تىرى لەخۇ نەگرتوۋە. ماناي ھەدىثەكە ئەۋەيە شىاو تىرىن
 مزگە وتانىك كە گرنگىيان پى بدرى و لەھەموو لايەكەۋە شەددى
 رىحالىيان بۇ بىكرى ئەو سى مزگەوتەن....

۲- فەرمودەي پىغەمبەر ﷺ كە دەرەمۆي: {لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ، أَخَذُوا
 قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ}. ھىچ پەيۋەندىيەكى بە زيارەتى گۆپرەۋە نىە نەكەم و
 نەزۆر. چونكە ھەدىثەكە نەھى لەۋە كىردوۋە كە گۆپرى پىغەمبەرەن و
 ئەملاو ئەۋلاي بىكرى بە شوينى نويز، ۋەكوو لەۋەپىش ئامارەي پى كرا،
 ئەمەش لە وشەي «مساجد» ۋەردەگىرى چونكە «مساجد» يانى شوينى
 نويز. جا ئەگەر ئەۋە راست دەرچى تەنھا زيارەتى گۆپرى شوينەكە بىكاتە
 مزگەوت، ئەۋە داخۋازى ئەۋەيە: پىغەمبەر ھەموو خاكى «بەقىع»ى
 كىردىتە مزگەوت، چونكە بەردەوام زيارەتى گۆپىستانى بەقىعى كىردوۋە.

۳- ئەو فەرمودەي كە دەرەمۆي: {لَا تَجْعَلُوا قَبْرِى عِيْدًا}. ماناي
 ئەۋەيە كاتىكى دىيارىكراو بۇ زيارەتى گۆپرەكەم بىريار مەدەن، ۋا مەكەن
 ھەر لەكاتىكى دىيارىكراۋدا دىدەنى گۆپرەكەم بىكەن، ۋەكوو چۆن جەژن لە
 كاتىكى دىيارىكراۋدا ئەنجام دەرئى. حافىظى «المندرى» و زانايانى تىرى
 فەرمودە ماناي ئەو فەرمودەيان ئاۋا كىردوۋە.

ھىچ مانىيەكىش نىە: كە نەھى لە دىيارەي لەھوۋ لەعب و ھەراۋ
 ھۆرياۋ قاۋو قىزىش بىخىتە پال مەعنای فەرمودەكە، ۋەكوو باۋە لە
 جەژندا ئەو دىياردانە روۋ دەدەن. يان فەرمودەكە دەلالەت دەكا لەسەر
 نەھى لە زيارەتى گۆپرەكەي، ئەمەش ناگونجى و ئەو مەعنایە ناگەيەنى،

چونکہ ناگونجی پیغمبر ﷺ نہمی له خەلک بکا: کہ گۆرەکەیی بکەن به جەژن بەم مەعنا مەزەومە، کەچی بۆ خۆی ھەموو روژێ سەردانی گۆرستانی بەقیع بکا و ھەموو روژێ بیکاتە جەژن!!

ئەمجار پیویستە تۆ بزانی: کە بۆ زیارەتی گۆپی چەند ئاداب و یاسا و رێسایەک ھەیە پیویستە پەیرەوییان بکری.

جا ئەگەر خودا ئەو بەرەکەت و فەرەی پێ بەخشی و چووی بۆ زیارەتی گۆپی پیروزی، ئەو یەکەم جار قەصدی زیارەتی مزگەوتەکەیی بکە پاشان نیازی زیارەتی گۆپی پیروزی بکە، پێش ئەوەی بجیتە ناو مەدینە غوسل بکە پاکترین پۆشاک بپۆشە ریزو شەرفی مەدینە بێنە ناو دل و دەرونتەو و وابزانە تۆ لە پارچە زەویەکی پیروزدای، خودا پیروزی کردوو، بەوەی پیغمبر ﷺ کوچی بۆ کردوو و تییدا ژیاو و لەوێ وفاتی کردوو و گۆپی پیروزی لەوێیە. جا کە چوویە ناو مزگەوتەو قەصدی رەوضەیی پیروز بکە، دوو رکات نوێژی «تحت المسجد» لە نیوان گۆپی پیروزی و مینبەرەکەیدا بکە. ھەرکاتی لە گۆپی پیروزی نزیك بوویو، ناگات لەخوێنی پەلاماری گۆرەکە مەدەو خو لە پەنجەرەو محەجەرەو ھەلمەسوو وەکوو جاھیل و نەزان دەیکەن. ئەو ھەلس و کەوتانە بیدەتن لەوانە یە حەرام بن. بەلکوو چوار ذیراع دوور لە گۆپی پیروزی رابووستەو بپوانە لای خواری دیواری گۆرەکەو چاو داخەو ھەست بەریزو شکواریی ئەو زاتە بکە. ئەمجار بە دەنگیکی نزم سلۆ لە پیغمبەری خودا بکەو بلی: {أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ} ئەمجار بلی: من شایەتی دەدەم: کەتۆ ئەو پیغمبەری خودا! پەيامی خودات گەیاندا، نامۆزگاری ئوممەت کرد، بانگەوازی کرد بۆ ریبازی خودا بەو پەری حیکمەت و مەوعیظەیی حەسەنە، عیبادەتی خودات کرد تا ئەو کاتەیی لە دنیا دەرچووی.

سالاۋى خودات لى بى سالاۋى خودا لى ئال و ھاۋەلانت ئەۋەندەلى خودا پىنى خۇشە و پىنى رازىيە.

ئەمجار روبكەرە قىبلە و كەمىك بەلەلى راستدا بسورپى بۇئەۋەلى بىكەۋىە نىۋان گۆرەكە و ئەۋ كۆلەكەيەلى لەپىش گۆرەكەيە. دەست بەرز بىكەرەۋە بە خىشوع و خىشوعەۋە لەخودا بىپارپوۋە، ۋامەزانە ئەمە بى ئەدەبىيە لەگەل پىغەمبەرداۋ دەبىى دوعا كىردن لەگەل روكرىنت بىى لە گۆرەكە، نەخەير ۋامەزانە. چونكە دوعا خىطابە لەگەل خودا، خىطابىش لەگەل خودا دروست نىە كەسى بىكەيە شەرىك. باشتىن شوىنىك لەكاتى دوعا كىردن روى تى بىكەلى لى قىبلەيە. گوى مەدەرە ھەلس و كەۋتى زورىك لەۋانەلى نەزان و بىدەچىن، پەپرەۋى ئەۋ ئاداب و ياساۋ رىسايە ناكەن. ئەمجار دەست بىكە بە دوعا كىردن و بلىى: «اللهم» خودايە تۆ ھەرموۋتە ھەرمائىشتەكەشت ھەقە {وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا - النساء/۶۴}.

ئەمجار بلىى: خودايە مەن پەنام بۇ قاپى تۆ ھىناۋە داۋالى لى خۇشبوۋنت لى دەكەم، لە تاۋانەكانم بىورى، پىغەمبەرەكەت دەكەينە تىكاكار. خودايە داۋات لى دەكەم و لىت دەپارپمەۋە: كە لى خۇشبوۋنى خۆت پى بىەخىشى ۋەكوو چون لەۋانە خۇش بوۋى كە لەكاتى ژيانى پىغەمبەردا ھاتوۋنە خىزمەتى و تىكالى لى بووردنى بۇ كىردن. ئەمجار چەندىك دەتۋانى دوعاۋ پارانەۋە بۇ خۆت و كەس و كارت و موسولمانان بەگىشتى بىكە، لەبىرت نەچى ئەلى براى خوينەر! بەتايىبەتى دوعام بۇ بىكەلى و بلىى: خودايە ئەۋ كاتەلى رۆژى قىامەت دادى ھەۋەلىن و ئاخىرىن كۆ دەكەيتەۋە، پەردەلى لى خۇشبوۋنت بەسەر بەندەلى تاۋانبارت «محمد سعيد» كوپى مەلا رەمەزاندا بدە بە ھەضل و مەنتى خۆت بىخەرە پىپرى بەندە لى خۇشبوۋەكانت، لە پىيالە ئاۋى ھەۋزى پىغەمبەرەكەت: كە

حهوزی که وثره بهشی بده، لهو رۆژهدا: که لهسه ر ههوزه که راده وهستی
 روخسار گهشاوه و دم بهزه رده خه نه پیشوازی له هاوه لانی دهکا،
 ئهوانه ی دهیانناسی و ئه و برایانه ی که نهیدیون و هزی له دیتنیانه،
 خودایه نا ئومیدو مهحرومی مهکه، له قاپی رحمهتی خۆت دهری مهکه.
 عه هـو پهیمانه ئه ی برای موسولمانم هه ر که سیك ههیت. خودا
 رۆژی قیامهت لی پرسینه وهت لهسه ر دهکا. داوات لی دهکه م لهکاتی
 تهواوکردنی ئه م کتیبه دوعا و پارانه وه داوا ی لیخۆشبونم بۆ بکه ی، ئای
 چه ند ئاتاجم بۆ دوعای دلسۆزانه ی برای موسولمانم به پاش مله و به
 نه دیده یی.

سوپاسی خودا دهکه م لهسه ر ئه وه ی تهوفیقی دام ئه م کتیبه م
 تهواوبکه م، دهپاریمه وه دهلالیمه وه له خودای بالا دهست: که شه ره فی
 ئه وه م پی ببه خشی پابه ندو پهیره وکاری سوننه تی پیغه مبه ر بم، ریباری
 خۆشه ویستی خۆی هه زه تی موحه ممه د «المصطفی» به رنه ده م. داوا
 دهکه م خودا قه له می لیبور دنی خۆی به سه ر تاوانه کانمدا بیئی و له و
 هه له و زه لانه م خۆش ببی که نه م زانیوه و تییان که وتوم، شه فاعه تکارم
 له وه دا نیاز پاکی و هه ول و تیکۆشانم بی.

وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ
 وَآخِرُ دَعْوَانَا أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

كورتەيەك لە مېژووی خەلافەي راشیدە

جینشینی ئەبوبەكری «الصدیق»

لەدوای وەفاتی پېغمبەر ﷺ موسولمانان لەژێر ساباتی بەنی ساعیدە کۆبوونەو، راو بۆچونی خۆیان گۆڕیەو، موشاوەرەیان کرد ناخۆکێ بەکنە جینشینی پېغمبەر ﷺ بۆ سەرکردایەتی کردنی موسولمانان و بەریوە بردنی کاروباریان. لەدوای مۆذاکەرەو موشاوەرەو تاوو توێکردنی بارو دۆخەکەو رانواندنی کۆمەلێک پێشنیارو هەلسەنگاندن، هاتنە سەر ئەو حەزەرەتی ئەبوبەكر بەکنە خەلیفەي پېغمبەر ﷺ بە کۆپای دەنگ بێاریاندا یەكەم جینشین دوای پېغمبەر ئەو زاتەبێ، لەم روو ئەو لە حالی ژيانی پېغمبەرەدا جینشینی بوو بۆ پیش نوێژی کردنی موسولمانان، بۆ خۆی لە نەخۆشییەكەیدا فەرمانی کردووە ئەو ئیمام بێ، دۆست و خۆشەویستی گەورەي بوو، هاوێلی بوو لە ئەشکەوتی ئەورد، هاوێلی بوو لە کۆچکردندا.

حەزەرەتی عەلی کۆپی ئەبو طالیب هیچ بیرو رایەکی دژ بەم کۆپایەي هاوێلانی نەبوو، ئەگەر بەیعهتکردنەكەي بە ئەبوبەكر بۆ ماوێیەك دواکەوت، ئەو بەهۆی خیلاف و راجیاییهك بوو کەوتە نیوان حەزەرەتی ئەبوبەكر و خاتو فاطیمەو دەربارەي میراتگرتنی فاطیمە لە باوکی^(۱) : فاطیمە داوای میراتی پېغمبەرەي کرد، حەزەرەتی ئەبوبەكریش فەرمووی: پېغمبەرەان میراتیان ئی ناگیرئ، بەلگەي بەهیزیشی هەبوو.

گىرگىزىن ئەو شىتەنى لە ماۋەى خەلاڧەتىدا ئەنجامى دان:

يەكەم: كاريك كە ھەزەتى ئەبۇبەكر دۋاي بوون بە جىنشىن ئەنجامىدا، ئامادەكردنى سوپاي ئوسامە ۋە پىكرىدنى بوو، ئەۋەبوو ھەر كەكرا بە خەلىفە، سوپاي ئوسامە «كە لە دەرەۋەى مەدىنە لە شوپىنىك كە پىنى دەگوتى: «دوخشب» ھەوق بوو بوو بەھۋى نەخۇشى پېغمبەر سېلىپىنىڭ ئۆيى»، بەپىنى كرد.

ھەزەتى ئەبۇبەكر ھىچ گوپى بەو راو بۇچونانە نەدا كە داۋاي راگرتن ۋە تەجمىد كردنى سوپاي ئوسامەيان كردو دەيانگوت پاشكەزبونەۋە بىلاۋبۇتەۋە لەناۋ خىلە ەەرەبەكاندا، ھەروا گوپى بەو رايانەش نەدا كە دەيانەۋىست لە شوپىنى ئوسامە يەكىكى تر بكرى بەسوپا سالار.

ھەزەتى ئەبۇبەكر سوپاي ئوسامەى بەپى كردو ماۋەيك لەگەل ئوسامەدا رۇيشت بە پىادەيى ۋە ئوسامە سوار، كە ئوسامە ۋىستى دابەزى ۋە ئەبۇبەكر سواربىي ۋەتى: «والله» نە دادەبەزى ۋە نە سوار دەپ .... ئامۇزگارى سوپاكەى كرد: كە خىانەت ۋە غەدر نەكەن، زىدەپەۋى نەكەن، كوزراۋ ھەتك نەكەن، مندال ۋە ئافرەت ۋە پىر نەكوژن، درەختى خورما نەسوتىنن درەختى تر نەبىن، مەپرو بىزن ۋە حوشتر بۇ خواردن نەبى سەر نەبىن ۋە مال ۋە سامان بە ضايىع نەدەن. ئەمجار پىنى فەرموون: ئەگەر بەلاى قەۋمىكدا رۇيشتن لە دىرو كەنىشتە ۋە ئەشكەۋتدا خۇيان بۇ خدا پەرستى تەرخان كىرەبو لىيان بگەپىن با طاعەتى خۇيان بگەن.

پاشان ھەزەتى ئەبۇبەكر بە ئوسامەى فەرموو: ئەگەر يارمەتىم بەدى ۋە ئىزن بەدى عومەرى كوپى خەتاب لاي من بى بۇئەۋەى لە بەرپۆۋەبردنى كاروبارى موسولماناندا يارمەتىم بىداۋ ئىستىعانەى پى بگەم!! ئوسامە پىنى ۋەت: فەرمان فەرمانى خۇتە ۋە پىرپار بەدەست خۇتە.

پاشان ئوسامە بە سوپايەكەو بەرئ كەوت، بەلای ھەر ھۆزۈ خىلىكدا بېرۇيىشتايە كە خەلكى ھەلگەراو ھە ئىسلاميان تىدا بوايە، موسولمانى دەكرنەو، ھەموو ھۆزۈ خىلەكان: كە سوپاي ئوسامەيان دەدى سام دەيگرتن، دلىيا دەبوون لەوھى: كە ئەگەر موسولمانەكان زۆر بەھىزو توانا نەبوونايە، لەم كاتەدا بەم سوپايەو دەرنەدەكەوتن بۆ غەزاي رۆم، بە تايبەتى ئوسامە بە سوپاكەيەو نەدەگەيشتە ولاتى رۆم بەتايبەتى ئەو باوكى لەوئ شەھىد بوو بوو. بەلئ ئوسامە بە سوپاكەيەو گەيشتە ولاتى رۆم شەھرى لەگەل رۆمەكان كردو خودا سەرکەوتنى پى بەخشىن و پاشان بە سەرکەوتوى گەرانەو^۱.

دەوھە: كارى ئەبۇبەكر ئەوھبوو چەند ھىزىكى ئامادە كردن و ناردنى بۆسەر ئەو ھۆزۈ خىلانەى لە ئىسلام پاشگەز بوو بوونەو زەكاتيان نەدەدا. يانزە لىوای پىك ھىنان، فەرمانى كرد بە فەرماندەى ھەر لىوايەك بچئ بۆ شوئنىكى دىارىكراو، بۆ خوشى بە فەرماندەى لىوايەك بەرەو «ذى القصة» كەوتە رى. بەلام ئىمامى عەلى پىشى پىگرت و لىى پارايەو: كە نەچئ و لە مەدىنەدا بىمىنئەو. رىشمەى ولاخەكەى گرت و عەرزى كرد: ئەى خەلىفەى پىغەمبەر ﷺ من ئەوھت پى دەلىم كە رۆزى ئوھود پىغەمبەر فەرمووى: «لَمْ سَيْفِكَ وَامْتَعْنَا بِنَفْسِكَ» شمشىرەكەت وىك نى و خوتمان لەپىش چاو گوم مەكە. سوئندم بەخودا ئەگەر خوا نەخواستە موسولمانان لەم كاتەدا تۆيان لەكىس بچئ و بەھوى نەمانى تۆ بشكىن ھەرگىز ھەلناستەو، ئىتر ھەزەرەتى ئەبۇبەكر يەككى ترى كرده فەرماندەى لىوايەكەو بۆ خوى گەرەپايەو بۆ مەدىنە^۲.

۱ - البداية والنهاية ۲۰۴/۶ وما بعد.

۲ - رواه ابن كثير في البداية والنهاية من حديث عبدالله بن عمر ومن حديث عائشة.

خودا لەھەموو جەبھەکاندا موسوڵمانەکانى سەرخستى، دياردارە و
بنکەکانى پاشگەزبووەکان قەلاچۆ کران، ئایىنى ئىسلام لەسەر تاسەرى
جەزىرەدا جیگیر بوو، ھۆزو خیلە پاشگەز بووەکان ملیان کەچ کرد بۆ
زەکاتدان و گەردن کەچى بۆ ئىسلام و ئەحکامەکانى.

سېيەم: ھەزەرەتى ئەبوبەکر سوپاىەكى بە فەرماندەيى خالىدى كۆرى
وھلىد بەرەو عىراق رەوانە کرد «المثنى»ى كۆرى حارىشەى لەگەڵدا نارد،
ولات و دەرۆ ناوچەىەكى زۆريان فەتح کرد بە سەرکەوتوويى و
دەستکەوتى زۆرەو گەرانەو.

چوارەم: ھەزەرەتى ئەبوبەکر بىرۆکەى فەتحکردنى ولاتى رۆمى کەوتە
دەو، بۆ ئەم مەبەستە کۆبوونەوہى بە ھاوہلان کردو راويژى پى کردن و
نيازى خۆى لەلا درکاندن، ھاوہلان راو بۆچونەکەيان پەسەند کرد، لەو
دەمەدا روى کردە ئىمامى عەلى و پىي فەرموو: ئەبولحەسەن تۆ رات
چى و چى دەلىي. ئىمامى عەلى فەرمووى: واى دەبينم راو بۆچونەکەت
پىرۆزەو سەرکەوتوو دەبى ئىنشائەللا ئەبوبەکر بەو قسە کەيف خوش
بوو، خودا دلى فراوان کرد بۆئەوہى باش ئىشەکان جى بەجى بکا.
خەلکەکەى کۆکردەوہو ھەلسايە سەرپى وتارى بۆ دان و ھەلىنان بۆ
جىھاد و جەنگان دژى موشرىک و بى پروايان، نامەى نووسىن بۆ سەرەک
ھۆزو والى ھەرىمەکان، داواى لىکردن ئامادەبن بۆ کۆبوونەوہ،
جەماوہرىكى زۆر لەھەر چوار لای ولاتى ئىسلامى ئەوکاتەوہ
کۆبوونەوہ، ھۆزو خیلەکان کۆمەل کۆمەل ھاتن بۆ پايتەختى دەولەتى
ئىسلامى «مەدینەى منەوہرە». ئىتر ھەزەرەتى ئەبوبەکر لىواى
سوپاکانى رىکخستى و فەرماندەى بۆ دیارى کردن، وھجە دوا وھجە
رەوانەى ولاتى شامى کردن، ئەبو عوبەیدەى کردە سوپا سالارى ھەموو
لىواکان پلەى فەرماندەى گشتى پىدا، ئەبوبەکر ھەر کە لىوايەکى بەرپى
دەکرد ئامۆژگارى دەکرد بە تەقواى خودا و یارمەتیدانى ھاوہلانى و

مامەلە كۈردىنى جوان و ھەلۋىست نواندىنى پەسەندو بەردەوام بوون لەسەر نوپۇزى بە جەماعەت لەكاتى خۇيدا، داۋاي ئى كۈردن ھەركەسە لە عاست خۇيەو ھەفتارى جوان بنوئىنى و خۇي چاك بكا بۇئەو ھى خوداش خەلکەكە بۇ ئەو باش بكا. داۋاي ئى كۈردن رىزى نىردراو و ھەفدى دۈژمن بگرن، ئەگەر ھاتن بۇلايان ھەول بىدن زۆر لە ناوياندا نەمىننەو ھى چى زوۋە و لامىيان بىدەنەو ھى بەرپىيان بکەنەو، بۇئەو ھى زانىارى لەسەر سوپا و ھىزى موسولمانان و ھەرنەگرن و شارەزاي شوئىنى ھەساس و نەئىنى موعەسكەرى موسولمانان نەبن.

سوپاي موسولمانان بە لىشاو بەرەو شام كەوتە پى، ھەموويان لە «اليرموك» كۆبوونەو، خەبەريان بۇ خەلىفە «ئەبۇبەكر» نارد كە ژمارەى سوپاي دۈژمن زۆر، رۆمەكان سوپايەكى بى شماريان كۆكردۈتەو. بۇيە ھەزەرتى ئەبۇبەكر بەپەلە نامەى بۇ خالىدى كۆپى و ھەلىد نووسى: كە لە عىراق بوو فەرمانى پى كۈرد بە خۇي و ھىزىكەو بەرەو شام بکەونە پى سوپاكەى عىراق بكا تە دوو بەش بەشىكى لەگەل خۇي بەرى بۇ يارمەتيدانى سوپاي ئەبو عوبەيدە، «المثنى» ى كۆپى ھارىشە بكا تە فەرماندەى ئەو بەشەى سوپا كە لە عىراق بەجىيان دىلى: ھەروا فەرمانى بە خالىد كۈرد: كە گەيشتە شام و سوپاكەى تىكەل بە سوپاي ئەبو عوبەيدە بوو خۇي بىيىتە فەرماندەى گىشتى سوپا و ئىدارەى جەنگەكە بدا!

خالىد بە نىوہى سوپاي كە لە عىراق بوو بەرى كەوت تا گەيشتە سوپاي موسولمانان لە شام. ئەمجار نامەيەكى بۇ ئەبو عوبەيدە نووسى تىيدا دەلى: لەپاش ھەمدو ئەنا بۇ خودا و سلاو بۇ بەرپىزتان. ئەمن داواكارم ھەردوكمەن بكا تە ژىر ئاشتى و ئارامى لە رۆزى ترس و بىمدا، داوا دەكەم خودا لە دونيادا لەھەموو خراپەيەك بمانپارىزى، ئەمجار دەمەوى ئەو ھەتان پى رابگەيەنم: كە نامەيەكم لە خەلىفەو بۇ ھاتوۋە

فەرمانم پى دەكا روبكەمە شام و بېمە فەرماندەى گشتى سوپاي ئىسلام و سەروكارى جەنگ بىكەم، سوئندم بەخودا داوام نەكردووه و نەمويستووه، ئەتۆلە پلە و پاىەى خۆت بىمىنەو و سەرىپىچى فەرمانەكانت ناكەين و دژت ناوەستىن و بى ئاگادارى تۆ ھىچ بېرىرىك نادەين و ھىچ شتىك يەكالا ناكەينەو. جا: كە ئەبو عوبەيدە نامەى خالىدى خويندەو، وتى: خودا خىرو فەر بخاتە كارو فەرمانى خەلىفەى پېغەمبەرەو، خودا چاكى بىننىتە رى بۆ ئەو راو بۆچونەى، ئافەرىن بۆ خالىد بۆ ئەو پىاوەتەى كردى و ئەو ھەلوئىستەى نواندى.

خەزەرتى ئەبوبەكر لەھەمان كاتدا نامەى بۆ ئەبو عوبەيدەش نووسىبوو تىيدا دەفەرموئ: دواى سلاو ئەو مەن فەرمانم دەرکردووه بەوھى خالىد پەيوەندى بە سوپاي ئىوہو و بكا و بىننىتە فەرماندەى گشتى سوپا و سەروكارى شەركردن بكا دژى دوژمن لە ولاتى شامدا. كە ئەم نامەىەت پىگەىشت سەرىپىچى مەكە و گوئى رادىرەو بە فەرمانى خالىد ھەلس و كەوت بىكە. بېروا بىكە براى خوشەوىستە مەن بۆيە خالىدم نەكردۆتە فەرماندە بەسەر تۆو لەبەرئەوھى بەلاى مەو ئەو لەتۆ باشترە. بەلام مەن وادەزانم خالىد لە شەردا زىرەكى و لىھاتويىەكى ھەيە، پىويستە ئىمە لەم شوئىنە خەرىجەدا كەلكى ئى وەرگرىن، خودا باش بۆ ھەموو لايەكمان بكا و خىر بىننىتە رىگەمان و والسلام.

دواى لەشكرى موسولمانان و لەشكرى روم بە يەك گەيشتن و شەرك لە نىوانياندا گەرم بوو، زنجىرەيەك پىكدادان و تىكېرژان پويانداو ماوہىەك بەردەوام بوون، سەرەنجام سەركەوتن بۆ موسولمانان بوو، لە سوپاي رۆم ژمارەيەكى بى شمارو زۆر كوژران، ژمارەيەكى زۆرىشيان ئى بەدەل گىران.

له م سهر و بهنده دا هه والێك «نامهیهك» بۆ خالید هات كه نه بو به كر وه فاتی كردوو و موسولمانان به یعه تیان به عومهری كورپی خه تتاب كردوو و كر دویانه به خه لیفه. هه روه ها نامه كه نه وه شی تیدا بوو: كه خالید له فه رمانده ی گشتی سوپا عه زل بئ و ئه بو عوبه یده بچیته شوینی. خالید ئه م هه والهی بلا و نه كرده وه و به نهینی لای خو ی هیشتنی وه بۆ وه ی چه واشه یی نه كه ویته ناو سوپا وه، ئه بو عوبه یده ش له لایه ن خو یه وه كه هه واله كه ی پینگه یی له بهر هه مان هۆ به نهینی هیشتیه وه ^(۱).

وه فاتی نه بو به كر (رهزای خوی لئ بئ)

حه زه تی نه بو به كر ﷺ سالی سیانزه ی كوچی شهوی سیشه ممه له مانگی جیمادی «الأخرة» حه وت روژ مابوون، له ته مه نی شه صت و سئ سالی دا وه فاتی كرد، ماوه ی خه لافه تی دوو سال و سئ مانگ و سئ روژ بوو، له ته نیش ت گورپی پېغمبەر ﷺ له حو جره كه ی خاتو عایشه دا نیژ را.

حه زه تی نه بو به كر خه لافه تی به عومهری كورپی خه تتاب سپارد:

حه زه تی نه بو به كر پێش له دنیا ده رچوونی راوێژی به كو مه لێك له ریش سپی و دنیا دیده و شاره زاو رادروستی هاوه لانی پېغمبەر ﷺ كرد ئاخو به رای ئه وان كئ شیاوی خه لافه ته. هه موویان رایان هاته سه ره وه: كه پیاوی شیاوو گونجاو بۆ جله و به ده سه ته وه گر تنی خه لافه ت دوا خه لیفه ی یه كه م، حه زه تی عومهری كورپی خه تتابه، له سه ر

۱ - باختصار عن الطبری: ۲/۲۴۲ وما بعد والبداية والنهاية لابن كثير: ۶/۲۴۲ وتاريخ الخلفاء للسيوطی: ۶۷.

ئەم بىنەمايە ھەزرىتى ئەبۇبەكر دەسلەپتىكى خەلاڧەتى رادەستى عومەر
كرد، بەمەش ھەزرىتى ئەبۇبەكر يەكەم كەس بوو كە بە رەسمى پلەي
خەلاڧەتى دوا خۇي رادەستى پىياويكى دىيارىكراو كىردو خەلىڧەي
دامەزاند.

بە پىيويستى دەزانم لىرەدا كەمىك ئەم بابەتە شى بىكەمەو.
طەبەرى و ئىبنو جەوزى و ئىبنو كەئىر دەللىن: ھەزرىتى ئەبۇبەكر ترسى
ئەوھى ھەبوو دوا خۇي موسولمانان كىشەيان تىبىكەوئ و لەسەر دانانى
خەلىڧە رىك نەكەون. جا: كە نەخۇشى لەسەرى گران بوو، بانگى پىياو
ماقول و قسە رۇيشتوى موسولمانانى كىرد، بۇئەوھى لەژىر چاودىرى
خۇيداو بە ئاگادارى ئەو، كەسىك دىارى بىكەن دوا ئەو بىيىتە خەلىڧە.

وھى موسولمانان لەناو خۇيانداو لەو ماوھ كورتەدا نەگەيىشتەنە
ئەوھى لەسەر دىيارىكردنى يەكەك لە ھاوھلەن بۇ ئەو پلەو پاىە يەكەدەنگ
بن. بۇيە كارەكەيان ھەوالەي خۇي كىردەوھو ەرزىان كىرد: راي ئىمە
راي جەنابتە، ئىتر ھەزرىتى ئەبۇبەكر دەستى كىرد بە راويژ لەگەل پىاوه
ناودارەكانى ھاوھلەن، يەكە يەكە پەيوەندى پىوۋەكردن. جا كەبۇي
دەرگەوت ھەموويان كۆكن لەسەر شىاوى و لىھاتوويى عومەرى كوپى
خەتتاب بۇ ئەو مەنصەبە، ھەموويان ئىشادە بە فەضلى ئەو دەدەن.
ئەوھبوو پاش ماوھىەك كۆبۇونەوھى بە خەلكەكە كىردو پىيانى فەرموو،
من زۆر ھەولمداو زۆر وردبومەوھو بۇئەوھى كەسايەتەكى گونجاو
ئەصلەح بۇ ئىوۋە دەست نىشان بىكەم بۇ پلەي خەلاڧەت. گەيىشتومەتە
قەناعەت و دلىنبايى تەواو كە شىاوترىن كەس عومەرە بۇيە بىريارم داوھ
عومەر بىيىتە خەلىڧە. ئىتر خەلكەكە ھەموو گوتيان: رازىن و پىمان باشەو
گوي رادىرى دەيىن»^۱.

له سەر چ بنه مایه ك عومهری كوری خه تئاب بوو به خه لیفه ؟!

ویدەچی هەندیک وایزانن ئەو شیوهیە عومهری پئی بوو به خه لیفه بشو بهیننه ته عین کردن له لایه ن یه کیکه وه و به شیوهی راویژ نه بووه. ئەهلی حیلل و عهقد و زوربهی موسولمانان دهنگیان بۆ نه داوه.

وهی ئیمه که له روداوه که ورد ده بینه وه، ده بینن ته عین بوونه که ی عومهری کوری خه طاب له سەر بنه مای مه شوره ت و پرس کردن به ئەهلی حیلل عهقد دامه زراوه، چونکه هه زه تی ئەبو به کر له خۆیه وه نه یکرده خه لیفه ی موسولمانان تا راویژ ی به پیاو ماقولانی صه حابه کردو هه موویان ته زکییه یان کردو به په سه ندیان زانی بۆ ئەو مه نصه به. له گه ل ئەوه شدا بوونی به خه لیفه دوا ی ئەبو به کر نه چوو ه بوا ری دامه زران و جیگیر بوون ئیلا دوا ی ئەوه ی هاوه لانی کوکرده وه و ته ی بۆ دان و داوا ی لیکردن ره زامه ندی به وکاره ده ریپرن و گو ی را دیری عومهر بکه ن، ئەوه بوو هه موو هاوه لان به دهنگی بهرز و تیان: «سمعنا و اطعنا» ئەمجار دوا وه فاتی هه زه تی ئەبو به کر موسولمانان به ئیجماع و کوپا بریارو دیار یکردنه که ی هه زه تی ئەبو به کریان به صه حیح و راست دانا شه رعیه تیان دا به خه لیفایه تیه که ی، ئەوه ش به لگه یه ك بوو له ئیجماع له سەر دامه زران دنی هه زه تی عومهر به ئیمام و خه لیفه ی موسولمانان، له ریگه ی عه دو راسپییری و بوونی به خه لیفه ی دووه م به مه رج و شرو طی شه رع ی.

نامه ی ته کلیف و عه د بۆ عومهری كوری خه تئاب:

دوا ی ئەوه ی هه زه تی ئەبو به کر رازی بوونی هه موو هاوه لانی بین ی و بۆی ده رکه وت: که هاوه لان یه ك دهنگن له سەر بوونی عومهری کوری خه تئاب به خه لیفه ی موسولمانان بانگی عو ثمانی کوری عه فانی

کرد ئەم نووسراوهی دوایی به سهردا خویندهوه: «به ناوی خودای به خشنده و میهره بان، ئەمه ئەو عهدو په یمانه یه: که ئەبویه کر «خه لیفه ی پیغه مبهری خودا» له کوتایی ژیانیدا و ئاخیر عهده ی به دنیا و یه کهم عهده ی به ژیا نی قیامهت، لهو حاله دا که کافر ئیما نی تیدا دینێ و فاجرو بێ پروا قه ناعهت دهکا و یه قینی بو په یداده بی، ئەمن ئە ی موسولمانینه عومهری کوپی خه طابم کرده خه لیفه و فره مان په وای ئیوه، جا ئەگهر سه بری کردو به عه داله تکاری جولایه وه ئەوه ئەو حاله یه: که من هیوای ئی ده کهم و وا ده زانم واده کا، ئەگهر سته می کردو ریبازی گوپی و وه کوو پیویست هه لئس و که وتی عادلان نه بوو، ئەوه من زانیاری غه یبیم نیه، من به دیاری کردنی عومهر خیرم بو ئیوه ویستوه. هه موو مروقیك چی دهکا ئەوه ی دیته وه ری».

سته مکارانیش له وه به ولاره ده زانن سه ره ونگون ده کرین. پاشان نامه که ی مۆر کرد، عوتمان نامه که ی له گه ل خۆی بردو به سه ر موسولماناندا خویندییه وه. خه لکه که به یعه تیان به چه زه تی عومهر کرد، ئەم به یعه تکردنه ریکه وتی مانگی «جمادی الآخرة» ی سالی سیانزه ی کوچی کردوه.

په ندو ئامۆژگاری:

ئهو روداوانه ی له سه رده می خه لافه تی چه زه تی ئەبویه کردا رویان داو ئیمه ئاماره مان پی کردن، ده لالهت ده که ن له سه ر چه ند بنه ماو کاروباریکی زۆر، لیڤه به ولاره به کورتی ئاماره یان پی ده که ی:

یه کهم: خه لافه تی چه زه تی ئەبویه کر له ریگه ی راویژره وه دامه زرا، هه موو ئەهلی حیلل و عه قد له هاوه لان «به ئیما می عه لیشه وه» هاوبه شی ئەو هه لبژاردنه یان کرد، ئەمه ش ئەوه ده گه یه نی: که ده قیک له قورئان و

سوننه تدا دهست ناکه وی ئاماژە بۆ ئەو بەکا: کە دوا پیغمبەر ^{سیرلای} ^{پیغمبەر} مافی خەلیفایەتی بۆ فلان یان بۆ فیسارە. چونکە ئەگەر لە و بارەو دەقیك هەبوا، شوراو راویژو هەلبژاردن هیچ رۆلێکیان نە دەبوو، هەروا دروست نە دەبوو بۆ هاوێلان باز بە سەر دەقە کەدا بدەن و پەنا بۆ راویژ بەرن و لەو رێگەو خەلیفە هەلبژێرن.

دووهم: ئەو نیزاع و کێشە و دووبەرەکییە لە ژێر ساباتی بەنو ساعیدەدا بەرپۆه چوو لە نیوان گەرە گەرە و هەوێلاندا دەر بارەو راویژو کێ شیاوی ئەو یە بکێتە جێنشینی پیغمبەر ^{سیرلای} ^{پیغمبەر} کاریکی سروشتی بوو، داخواری ئەو بوو بکێتە سەر میزی دانوسان و لیکۆلینەو و راویژ، ئەمەش بە لگە یەکی رۆن و ئاشکرایە: کە شارێع «شەرە دانەر» پارێزگاری راو بۆچون و پێشنیاری جیاواز دەکا و بەرەهای گوییان ئی دەگری و سانسۆر ناخاتە سەر هیچ راو بۆچونێک، بە مەرجی دژی دەقیکی قورئان یان سوننەتی پیغمبەر نەو ستن. ئاشکراشە رێبازی گەیشتن بە حق لە هەر شتێکدا شارێع لێی بێدەنگ بووبی رانواندنی راو بۆچوونی جیا جیا و تاوو توێکردنی راو بۆچونەکانە بە شیوەی مەوضوعی و سەر بە ستانە و راستگۆیانە. بێگومان بە لاکە گەرەو موشکیلە کە قول و ناھەموار دەبوو ئەگەر هاوێلان تەنها یەک کاندیدیان هەبوا، و بیانخستایە دەنگدانەو و لە سەری رێک بکەوتنایە و بڵاویان ئی بکرایە. بە لام کاندیدەکان زۆربوون و راو بۆچوون و مونا قەشەکان زۆریان خایاند و ئازادانە و مەوضوعیانە دانوسانە کە ئەنجام درا.

ئەگەر وانەبوا، شورا کە پوچ و نا ئەصل دەبوو، تەزویر دەبوو رێککەوتن و دانانی خەلیفە بە نایاسایی و بە زۆرە ملی و بە زەختی دەرەکی دەژمێردرا.

سہیرہ ئہوانہی داوا لہ ئیسلام دہکن راویژ بہ کاربئی تۆمہ تباری دہکن بہ گوئی نہدان بہرای بہرامبہرو پەپرہ وکردنی تاکرہوی، ہرکاتیکیش دیاردہی راویژو شورپا بہراستی بیّتہ بہرچاویان بہ نہفامی یان بہخو گیل کردن بہدوو بہرہکی صیراع و دژ بہیہک وہستان ناوی دہبہن!! دہی دہبی شورپا لہدیدو زہینی واندا چی بی و چۆن بی؟ وینہو دیمہنی شورپا چۆن وینا دہکن و پییان وایہ دہبی راویژو شورا چۆن بی و چۆن بکری؟

سیبہم: نامۆژگاری حەزرتی عەلی بۆ حەزرتی ئەبوبەکر: کہ بۆ خۆی نہچی بۆ شەہری پاشگەز بووہکان، مەبادا خوا نہخواستہ موسولمانان بہہوی شەہیدبوونی خەلیفەوہ کۆستیان بکەوی، ئەمە بۆ خۆی بەلگەہەکی بەہیژہ لەسەر ئەوہی کہ ئیمامی عەلی حەزرتی ئەبوبەکر خۆشەوہستووہ. ھەروا بەلگەہەکی بەہیژہ لەسەر ئەوہی ئیمامی عەلی قەناعەتی تەواوی بە خەلیفایەتی ئەبوبەکر بووہ و پیی وابووہ شیائوترین کەس بووہ بۆ ئەو مەنصەبە لەوکاتەدا. نیشانەہی ئەوہیشە زۆر ھاریکاری و دلسۆزییان بۆ یەکتەری ھەبووہ.

چی بگوتری: دەربارہی دواکەوتنی بەیەتکردنی ئیمامی عەلی بہ حەزرتی ئەبوبەکر «خودایان ئی رازی بی». چەندیک بگوتری دەربارہی ماوہی دواکەوتنی بەیەتەکە. دژایەتی ئەم حەقیقەتە چەسپاوہ ناکا و ئەو عەلاقە ئیمانییە لیل ناکا.

ناشکراشە دواکەوتنی بەیەتکردنی ئیمامی عەلی موسایەرہو موحامەلہ کردنی فاطیمە خیزانی بووہ، ھەلبەتە فاطیمە بہ ئیجتیہادی خۆی پیی وابوو مافی ئەوہی ھەیہ میرات لہ باوکی «کہ حەزرتی پیغەمبەر ﷺ» دہگری، وەکوو ھەر کچیکی تر کہ میرات لہ باوکیان دہگرن. حەزرتی ئەبوبەکر زوربەہی ھاوہلان قەناعەتیان وابوو پیغەمبەر

میراتی لی ناگیری و به لگهی به هیژیشیان پی بو. که و ابو
دواکه و تنی به یعه تکرندی ئیمامی علی به چه زره تی ئه بوبه کر به هوئی
بوونی «ته چه فوظ» یک نه بووه له دلئی عه لیدا به رامبه ر ئه بوبه کر. چون
ده گونجی ته چه فوظی هه بووبی و ئه م هه لویسته مهردانه و هاریکارییه
به رده وام و دل سوزانه و خوشه ویستییه ی به رامبه ر ئه بوبه کر هه بووبی؟!
هه رکه سی، هه ر موسولمانی له و هه لویسته وردبیته وه که چه زره تی
ئه بوبه کر گرتیه به ر به رامبه ر هوژه پاشگه زبووه کان و زه کات نه دهره کان،
هه روا وردبیته وه له و عه زیمه ت و چه زمه ی له به گرا چوونی ئه و هه موو
هوژو خیلّه هه لگه پراوانه تییدا به رجه سته بوو، دهری خست ئه بوبه کر له
وه ضعو پله و پایه کی تایبه تی دایه له روی دور بینی و مهردایه تی و چاو
نه ترسییه وه: که له و کاته دا زوربه ی هاوه لانی پیغه مبه ر، یان بلئی: هه ر
هه موویان ئه و دور بینی و سوور بونه یان له سه ر به گرا چوونه وه ی
هه لگه پراوه کان تیّدانه بوو، هه رکه سی له و هه لویسته و ره و شتانه ی
ئه بوبه کر وردبیته وه، ده گاته یه قین: که حیکمه تی خودا واداخواز بوو:
که پیایو شیاو بخریته شوینی شیاوه وه و ئه رکو موهمیه ی شیاوی
خوی پی سپیّر درا، کی له ئیمه پیی وانیه له ناو هاوه لاند ا چه زره تی
ئه بوبه کر له هه موانیان شیاوتر نه بی بو به ر په رچدانه وه ی ئه و ره شه با
شومه ی له و ساته وه خته ناسکه دا تووشی موسولمانان بوو؟ کی له
هاوه لان له و به توانا تر بوو بو ره تکرندنه وه ی ئه و گیژه لوکه ناهه مواره و
پوچه لکرندنه وه ی ئه و پیلانه و له گوپنانی له شوینی خوی؟.

ته نانه ت چه زره تی عومه ر که له نیو هاوه لاند ا به وه ناسراوه زور
توندو نازاو خاوه ن عه زم و چه زم بووه و دور بین و به رچاو کراوه بوو،
که چی له ناست ئه م ره شه با به هیژه ی هه لگه پراوه ی زوریك له خیلّه
عه ره به کان عه زیمه ت و توندییه که ی زور له هی ئه بوبه کر که متر بوو، کی

هەيە ئەم حېكمەتە يەزدانىيە بېيىنى، پاشان لۆمەي مېژو ھاوەلان بكا
بلى بۆچى ملكەچى ئەم حېكمەتە بوون؟! يان بو فلان يان فېسار نەكرا
بە جېنشېن و خەلىفەي يەكەم؟!

پېنجەم: لەوانەيە ھەندى كەس واگومان بەرن تەنھا عەھدو كردن بە
خەلىفە لەلايەن خەلىفەي پېشوو ھە بە شىو ھەك لە شىو ھەكانى تەعین
بوون و دامەزرانى ئىمامەت و خەلىفایەتى دەرژمىردى، بەلگەشيان
ئەو ھەيە: كە ئەبو بەكر كرى دەر بارەي دانانى عومەرى كۆپى خەتتاب بە
خەلىفە.

و ھى لە واقىعدا وانىە، بەلكو چەسپانى ئىمامەت و خەلىفایەتى
نايەتەجى تا مەوضو ھەكە رانەنویندرى بەسەر موسولمانانداو
رەزامەندى ئەوان و ھەرنەگرى. ھەتا كۆمەلى موسولمانان رەزامەندى
خۆيان دەر نەپەن بەرامبەر خەلىفە و فەرمانرەواى تازە، خەلافەت و
فەرمانرەوايى ھەكەي دانامەزى، دامەزران و بوون بە خەلىفە بە
ئىعلان كردنى ئەو رەزامەندیيە دیتەجى. واتە: ئەگەر ھەزەرەتى ئەبو بەكر
عەھدو پەيمانى خەلافەتى بدایە بە ئىمامى عومەر و موسولمانان
رەزامەندیان بەرامبەر ئەو فەرمانە دەر نەپریایە، ئەو ھېچ نرخیك بو ئەو
عەھدو پەیمانە نەدەبوو.

لېرەو ھە بۆمان دەر دەكەوى «و ھەكوو لەو پېش وتمان» خەلافەتى
ئىمامى عومەر بە راویژىكى مەیلە و نەینى ھاتۆتە جى و چو ھەتە ژىر
چەترى كۆپای ھاوەلان و دەستەبەر بوونى رەزامەندى ئەوان لەسەر ئەو
خەلىفەيەي ئەبو بەكر بۆى دیارى كرد بوون.

خەلافەتى عومەرى كۆرى خەتاب

عومەرى كۆرى خەتتاب «ئەمىرى موسولمانان». پېغەمبەر سەئىدى
نازناۋى «الفاروق»ى ئى ناۋە، چۈنكى ھەق ۋە تەلىي لىك جىياكرىدەۋە. ئەۋ
رۇژەي ھەزرىتى ئەبۇبەكر ۋە فاتى كىرد ئەۋ كىرا بە خەلىفەي
موسولمانان، لەسەر نەھج ۋە سىرەۋ جىيەاد ۋە سەبىرى خەلىفەي يەكەم
رۇيشت، پەرۋەردىگارىش بەھۇي ئەۋەۋە ئىسلامى بەھىز كىرد.

يەكەم ئىشېك ئەنجامى دا خالىدى كۆرى ۋەلىدى لە فەرماندەي
گىشتى سوپاي ئىسلامى رەۋانەكراۋ بۇ غەزاي رۇم غەزىل كىردو ئەبۇ
عوبەيدەي خىستە شوئىنى.

ئامادەي فەتى بەيتولمەقدىس بوۋ، دە رۇژ لەۋى مایەۋە، دوايى
گەرايەۋە بۇ مەدىنە ۋە خالىدىشى لەگەل خۇي ھىنايەۋە بۇ مەدىنە.
كاتىك خالىد گەلىي لە خەلىفە عومەر كىرد لەسەر غەزىل كىردى، خەلىفە
لە ۋەلامدا پىي گوت: ۋەللاھى ئەي خالىد! ئەتۇ لاي مەن كەرىم
خۇشەيىستى «۱».

ئەمجار نامەي نوۋسى بۇ شارو ھەرىمەكان دەفەرمۇي: مەن خالىد
بۇيە غەزىل نەكردوۋە كە رەق لىي بوۋىي، يان خوا نەخواستە خىانەتى
كردىي. ۋەلى بۇيە غەزىل كىردوۋە چۈنكى لەشەر ۋە ھىرشەكاندا زۇر
توندەرەۋە چاۋ نەترسە، جەنگاۋەرانى موسولمان زۇر بە كۈشت
دەدا «۲».

خالىد كۆرى پورى خەلىفە عومەر «ۋاتە: كۆرى خوشكى باۋكى
خەلىفە عومەر بوۋە». خالىد لە رۇژگارى خەلافەتى خەلىفە عومەردا لە

۱ - البداية ظوالنهاية: ۸۱/۷، والطبري: ۴۳۵/۲.

۲ - تاريخ الطبري: ۵۹۸/۲ و ۶۱۳.

«حمص» کوچی دوايي کردووه. بیگومان دیمشق به نیوه صولج و نیوه عنوة فتح کراوه. «حمص» و «بعلبك» به صولج فتح کران، به صره و «ابلة» به زورو به شهر فتح کران، ئەمانه هه موویان سالی چواردهی کوچی رویانداوه.

هر لهم سالددا حه زره تی عومر خه لکی کوکرده وه بؤئه وهی له ره مه زاندا شه وانه بیست ره کعات نویژی ته راویح به جه ماعت بکن.

له سالی پانزهی کوچیدا ولاتی ئه رده ن جگه له طه به ریبه هه موو به شه پرو زوره ملی فتح کرا، به لام طه به ریبه به صولج و ناشته وایی رزگارکرا. هر لهم سالددا شه ری یه رموک و شه ری قادسیه رویاندا. نیبنو جهریر له کتیبه میژووییه که ی دا ده لی: لهم سالددا سه عد کوفه ی کرد به شار، هر له و سالددا حه زره تی عومر له بواری ئیداره دا ده و اوینی دامه زانندن، موچه ی بؤ هندی که س بریه وه بری موچه که به گویره ی زو موسولمان بوونی ئه و که سه دیاریی کراوه ^(۱).

له سالی شانزه ی کوچیدا ئه هوازو مه دائین فتح کران. سه عدی کوپی ئه بو وه قاص له ئه یوانی کیسرا دا جومعه ی کرد. ئه وه یه که م جومعه بوو که له عیراق ئه نجام درا.

حه زره تی عومر راویژی به هاوه لان کرد «له ناویشیاندا حه زره تی عه لی» ده رباره ی ئه وه ی بؤ خوی بجی بؤ شهر دژی فارس و روم. یه کیك له وانه ی: که ئه وه ی به لاوه په سه ند نه بوو ئیمامی عه لی بوو: فه رمووی: «ئهم ئایینه سه رکه وتن و تیشکان تییدا به زوری و که می نیه، ئه وه ئایینی خودایه سه ری خستوه، ئه وه سوپای ئیسلامه ئاماده ی کردووه و یارمه تی داوه هه تا گه یشتوته ئهم حاله ی گه یشتویه تی

دەرکه وتووہ بہو شیوہی دەرکه وتووہ. شوینی فرمانرہ و او کار بہ دہستی ولات و ہکوو دہزووی تہسبیح وایہ کویان دہکاتہ و دہیانخاتہ پال یہ کہوہ، نگہر بہنہ کہہ چہرا دہنکہ کان بلاو دہنہ و ہر یہ کہیان بہ لایہ کدا دہپون و ئیتہ ہرگیز ہمویان کونابنہ وہ. کہ و ابو ئہی خہلیفہی موسولمانان تو بوخوت مہرکہ زی فرمانرہ وایہ بہ جی مہیلہ، ببہ بہ قوطبی ناش و ناشہ کہ بہ عہرب ہہلسورینہ، ئہوان بنیرہ بو شہرہ خوت نزیک مہبہرہ وہ، چونکہ نگہر تو لہم خاکہ بریوہ دہر عہرب لہ ہموو لایہ کہوہ لیت ہلدہ گہرینہ وہ، ئہوہی: کہ تو لہ دواہی خوت جی دیلی لہ عہورات و کاری وا کہ پیویستہ پاریزگارییان بکہی، زور گرنگترہ لہوہی بوہی دہچی^۱.

ہہروا لہو سالدہا جہنگی جہلہ ولا رویداو سوپای ئیسلام یہ زدو جور دی کوپی کیسرای شکاندو بہرہو «پہی» بہ تیشکاوی ہلات. ہہر لہو سالدہا تکریت فہتہ کرا. لہو سالدہا خہلیفہ عومہر رؤیی بہیتولمہ قدیسی فہتہ کردو لہ جابیہ وتارہ مہشہورہ کہی دا، ہہر لہو سالدہا «قنسرین» بہ شہر فہتہ کرا، حہلہب و ئہنطاکیہ بہ صولج و ناشتہ وایہ فہتہ کران. لہ مانگی رہبیعولئہ وہلی ئہو سالدہا سہرہ تای تاریخی کوچی بہراویژ لہ گہل ئیمامی عہلیدا بریاردرہا پہیرہو بکری و ببیتہ میژوو بو موسولمانان.

لہ سالی حہقدہی کوچیدا لہ مزگہوتی مہدینہ زیادکرا. ہہر ئہو سالدہا وشکہ سالی بوو، بہ «عام الرمادۃ» ناوی دہر کردووہ، ئیمامی عومہر نویژہ بارانہی بہ موسولمانان کردو عہبباسی کرد بہ وہسیلہو تکاکار، زوری پی نہچوو گرانی و وشکہ سالییہ کہہ لاچوو. ئیبینو سہعد ریوایہ تی کردووہ دہلی: ئیمامی عومہر: کہ چووہ دہری مہدینہ بو

نویژه بارانه، بوردهی پیغمبهری له بهر کړدېوو، له م ساله دا نه هوازیش به صولج و ناشتی گیرا^(۱).

تاعونی عه مواس

له سالی ههژدهی کوچیدا تاعونیک له شام بلاوېوه، زور له جهنگاوه رانی ئیسلامی پی مردن. ههوالی ئه تاعونه له کاتیک دا به خهلیفه عومر گهیشته: که بۆ دووهم جار بهرهو شام کهوتبوه ری، بویه راویژی به هاوه لان کرد ئاخو چی بکهن، سهره تا کهوتنه راجیاییهوه، دواپی «عبدالرحمن» ی کوپی عهوف هات ههوالی نهوهی پیدان: که پیغمبهر ^{سېرې} ^{سېرې} فرمویه تی: {اذا سمعتم بالوباء ببلد فلا تقدموا علیه و اذا وقع ببلد وانتم فيه فلا تخرجوا فراراً منه}. نه گهر بیستتان تاعون له ولاتیکدا بلاو بپوهتهوه مه چنه ناویهوه، نه گهر تاعون له شاریکدا بلاو بپوهه ئیوه له ناویدا بوون لیی مه چنه دهرهوه و بتانهوی لیی ههلین. ئیتر چه زه تهی عومر به خووی و نهو خه لکهی له گه لیدا بوون گه پرایهوه بۆ مه دینه.

له سالی نۆزدهی کوچیدا «قیساریه» به شهر گیرا.

له سالی بیسته می کوچیدا میصر به شهر فتهح کرا. ههندی له میژوو نووسان دهلین: ولاتی میصر هه مووی به صولج و ناشتی فتهح کراوه جگه له نه سکهنده رییه نهو به زورو به شهر گیراوه. هر لهو ساله دا ولاتی مه غریب به شهر فتهح کراو قه یصهرو گه وره ی «رؤم» یش له دنیا دهرچوو. ههروا چه زه تهی عومر رهوی به جوله کهی خه ییبهرو نه جران کردو وه دهری نان.

لە سالى بىست و يەكى كۆچىدا ئەسكەندەرىيە و نەھاۋەند بەشەر
رزگاركران. ئىتر لەدوا شەرى نەھاۋەند، فارسەكان بېگەيان نەما و
نەيانتوانى سويا كۆبكەنەۋە و بېنە مەترسى بۇ موسولمانان.

لە سالى بىست و دووى كۆچىدا ئازەربايجان بە شەر گىرا. ھەندىك
دەلّين بە صولخ و ئاشتى گىراۋە، ھەمەدان بەشەر گىرا، طەرابولسى
خۇرئاۋا و لاى «الرّى» یش ھەروا.

لە سالى بىست و سىي كۆچىدا باقى و لاى فارس فەتح كرا، كرمان،
سەجستان و ئىصفەھان و دەۋرۋبەرى. لە كۆتايى ئەو سالىدا ھەزرىتى
عومەر فەرىضەى ھەجى بەجى ھىنا. سەئىدى كورى موسەيەب
دەفەرموى: كە خەلىفە عومەر لە ميناۋە رۆيى لە «الأبطح» ھوشترەكەى
يىخدا. پاشان روى لە ئاسمان كرد و دەستەكانى بەرزكردنەۋە بۇ ھەۋا
فەرموى: خودايە! پىرېوم و لاۋازو بى ھىز بووم رەئىيەتم زۆرۋ بەربلاۋ
بوۋە. خودايە بىمبەرەۋە بۇلاى خوت و سەر بەسەر دەرېچم مەمنوم.
مانگى ذىلحىجەى ئەو سالى كۆتايى نەھات شەھىد بو «۱».

شەھىدبوونى ھەزرىتى عومەر:

شەھىدبوونى ھەزرىتى عومەر بەدەستى غولامىكى مەجوسى بو،
ناۋى «عبدالمغيرة» و نازناۋى ئەبو لؤلؤۋ بو، دەربارەى ھۆى
كوشتنەكەش، دەلّين: ئەبو لؤلؤۋ ھاتوۋە بۇلاى خەلىفە عومەر شىكاتى
ئەۋەى كردوۋە كە ئەو خەراجەى لەسەرى دانراۋە زۆرۋ بۆى
ھەلئاسورې، ھەزرىتى عومەر كە پىرسىيارى كردوۋە بۆى مەعلوم بوۋە
خەراجەكە زۆر نىيە، بۆيە فەرموۋىيەتى: خەراجى لەسەرت دانراۋە زۆر

نیہ، ئویش بهرق هه لساوی رۆیشتوو و وتویهتی: عه داله تی تۆ هه موو کهسی گرتۆته وه جگه له من. بریاریدا چه زه تی عومەر شههید بکا. خه نجه ریکی هه لگرت و تیژی کردو ژه هری پئی کرد چونکه «ئه بو لوئلووه» بۆ خۆی دهست رهنگین بوو زۆر سه نهعاتی ده زانین». له سوچیکی مزگه وتدا خۆی شارده وه، جا که چه زه تی عومەر هات بۆ نوێژی به یانی «وه کوو عاده تی هه می شه یی» ئه بو لوئلووه هیژشی کرده سهرو سئی خه نجه ری ئی دان و خستی، ئه مجار هه رکه سی ئی ئی نزیك بووایه زه بری ئی ده دا تا موسو لمانیک به ریه ک پارچه قوماشیکی به سهردا داو له پهل و پۆ که وت، کاتیك زانی دهست و مه چه کی خه ریکه ببه سترین به خه نجه ره که ی خۆی کوشت^(۱).

ئه مه به کورتی ئه وه یه: که راویانی سیره ده رباره ی کوژرانی عومەر باسیان ئی کردو وه. به لام ویده چی له پشت ئه مه وه پیلان و مونا مه ره هه بووبی و زۆر لایه ن ده ستیان تییدا بووبی. داویك بووبی جوله که و مه جوسی و زه نادیکه پیکه وه و به هاوکاری و هه ماههنگی چه ند که سانیکی بی دینی تر نرابیته وه. زۆر دوورو نه گونجا وه ئه م تاوانه ئاکامی ته سه روفیکی شه خصی بووبی و هوکاره که ی زۆری خه راج له سه ر دانان بووبی؟! خودا بۆ خۆی ده یزانی.

کاتی هه واییان به خه لیفه عومەر دا: که بکوژه که ی ئه بو لوئلوئه یه، فه رمووی: سوپاس بۆ خودا که مردنی منی به ده ستی که سیك نه هی نایه دی که خۆی به موسو لمان بزانی. ئه مجار به عه بدو لّای کوپی فه رموو: بزانه قه رزی خه لکم چی لایه، ئه ژماریان کرد هه شتا و شهش هه زار دیره م قه رزدار بوو، ئه مجار فه رمووی: ئه گه ر مال و سامانی خانه واده ی عومەر به شی قه رزه کانی کرد ئه وه باشه، ئه گینا له به ره بابی عه دی

قەرزەكە تەواو بكەن، ئەگەر مال و سامانى خېلى «عدى» بەشى نەكرد،
 لە مال و سامانى قورەيش بېدەنەو. ئەمجار بە عەبدوللای فەرموو: بچۆ
 بۆلای دايكى موسولمانان، خاتو عائىشە عەرزى بكة بلى: عومەر داوات
 لى دەكا: كە رىگە بىدەى لە حوجرەكەى تۆدا لەگەل دوو ھاوھلى
 خوشەويستى بىئىژى، كە عەبدوللا چووه خزمەتى فەرمووى: ئەو شوين
 گوپرەم بۆ خۆم دانابوو، بەلام ئەو بۆ ئەوى دادەنىم و بابۆ ئەوبى. كە
 گەرايەو و رازىبوونى عائىشەى پىگەياندى، عومەر سوپاسى خوداى
 كرد: كە ئەو شوينەى بۆ دەستەبەر بوو.

**حەزرەتى عومەر رايىسپارد دواى خۆى بە راويژ يەككە لە شەش كەس
 بكەن بە خەليفە:**

ھەندى لە ھاوھلان داوايان لە حەزرەتى عومەر كرد كە كىي بەلاو
 گونجاو بىكاتە جىنشىن بۆيان بەلام عومەر ئەوھى بۆ نەكردن، بەلكوو
 رايىسپاردن دواى خۆى بەراويژ خەليفە ھەلبىژىن، شەش كەسى ديارى
 كردن: «عثمانى كوپى عەفان، عەلى كوپى ئەبو طاليب، طەلھەى كوپى
 عەبدوللا، زوبەيرى كوپى عەوام، سەعدى كوپى ئەبو وەقاص،
 «عبدالرحمن»ى كوپى عەوف» فەرمووى: لە رىگەى راويژەو يەككىيان
 ھەلبىژىن بە خەليفە. حەزرەتى عومەر خۆى لەو پاراست يەككە لەو
 شەش كەسە ديارىي بكا بۆ جىنشىنى و فەرمووى: نەبە زىندوىي نەبە
 مردوىي تەحەممولى ئەو ناكەم، ئەگەر خودا خىرى بۆ ئىوھ بوى و اتان لى
 دەكا بە تىكرا باشتىنيان ھەلبىژىن، وەكوو چون لەو پيش دوا
 پېغەمبەر ﷺ خودا واى لى كردن باشتىن كەستان بكەنە فەرمانپرەواى
 خۆتان.

ئاۋا بەۋ جۆرە ئىمامى عومەر يەكەم كەس بوو: كە لىژنە يەككى لە ھاۋەلان دىيارى كىرد بۆلەۋەي لەناۋ خۇياندا يەككى دىيارى بىكەن بۆ مەنصەبى جىنشىنى، ئەم لىژنە يە ناۋنرا ئەھلى شورا، دىيارى كىردى جىنشىن بەۋان سېپىردا، واتە: ۋەكۋو بالاترىن لىژنە يە سىياسەت ۋە ھۆكۈم.

ھەزرىتى عومەر ئەۋ شەش كەسەي راسپارد كە لەكۆبونەۋەۋ مەجلىسەكانىاندا ەبدوللای كۆپى عومەريان لەگەلدا بى ۋەكۋو راۋىژكارو ئامۇژگارىكار نەك ۋەكۋو كاندىدو ھەلېژراۋ بۆ جىنشىنى. ھەروا راسپارد تاسى رۆژ ۋەھەبى رۆمى پىش نويژى بۆ موسولمانان بىكا، تا ئەھلى شورا خۇيان يەكلايى دەكەنەۋەۋ موسولمانان پىكىدىن لەسەر دانانى خەلىفە.

ھەزرىتى عوسمان چۆن كرا بە خەلىفە:

بە گوڭرەي راسپاردەي ھەزرىتى عومەر ئەۋ شەش كەسەي دىيارى كىردىۋون ۋە بە ئەھلى شورا ناۋ دەبرىن. لە مالىكدا كۆبونەۋەۋ بۆ موشاۋەرەۋ ۋە ۋىژو راۋىژ، طەلحە بوو بوۋە دەرگەۋان ۋە نەيدەھىشت كەس بچىتە لايان، سەرەنجام سى لەۋ ھاۋەلانە كارەكەيان دايە دەست سى كەسەكەي تريان. زوبەير دەسەلات ۋە راي خۇي دايە ئىمامى ەلى. سەعد كارو راي خۇي دايە ەبدورەھمانى كۆپى ەۋف. طەلحە ۋازى لە ھەقى خۇي ھىنا بۆ عوشمان. ئەمجار ەبدورەھمان روى كىردە ئىمامى عوسمان ۋە ئىمامى ەلى پىي گوتن: كىتان ۋاز لە ھەقى خۇي دەھىننى تا كارەكە بەۋى تىرتان بسپىرىن؟ ھەردوكيان بى دەنگ بوون. ئەمجار ەبدورەھمان فەرموۋى: مەن ۋاز لە مافى خۆم دىنم، خوداۋ ئىسلام لەسەريان فەرز كىردوم كە باشتىرتان ھەلېژىرم بە ھەق. دوايى لەگەل

هەردوکیان دواو بەلێنی ئی وەرگرتن ئەگەر هەرچیان کرا بە خەلیفە بە
عەدالەت کاروبار هەلسۆپێن، ئەگەر ئەوی تریان کرا بە خەلیفە ئی ئەم
گوی رادیرو ملکەچی فەرمانی بێ، هەردوکیان بەو رازی بوون و ئەم
بەلێنەیان داو بڵاویان ئی کرد.

ئەمجار عەبدوڕەحمانی کوپی عەوف کەوتە خو، راویژی بە
موسوڵمانان دەکرد، راویژی بەریش سپی و پیاو ماقولان کرد، بە
کۆمەل و بە جیا جیا دوو دوو سێ سێ و تاک تاک بەنهیئە و بە ئاشکرا،
تەنانت راویژی بە ئافەرەتانیش کرد لەدوا پەرەکانیانەو، ئەمجار
راویژو پرسى بەقوتابیانی ناو قوتابخانەش کرد، تەنانت پرسى
بەکاروانچی و ئەوانەیش کرد کە روژانە دەهاتنە ناو مەدینە. سێ روژو
سێ شەو بێ هەدادان دوو کەسى نەبینى عوسمان پێش عەلى نەخا تەنها
عەممارى کوپی یاسرو المقداد نەبێ ئەوان سەرەتا رایان وابوو ئیمامى
عەلى بکری بە خەلیفە، بەلام دواى ئەوانیش هاتنە سەر رای زۆرینەى
موسوڵمانان.

ئەمجار لەروژی چوارەمدا «عبدالرحمن» کۆبوونەوێ بە حەزەرتى
عوسمان و حەزەرتى عەلى کرد لە مالى «المسور»ى کوپی مەخرەمەدا:
کە خوارزای بوو، لەو کۆبوونەوێدا روى تیکردن و پێى فەرموون: ئەم
لەبارەى ئێوەو پرسىارم لە موسوڵمانان کردووە کەسم نەدى ئێوە
بەشیاوترینى ئەو مەنصەبە نەزانى. ئەمجار بردنى بۆ مزگەوت و بەدوا
پیاو ماقول و ریش سپییەکانیدا نارد لە ئەنصارو موهاجیرین، مزگەوت
پربوو هەتا وای ئی هات سیخناخ بوو لە خەلکی بانگکراو، ئەمجار
عەبدوڕەحمان چوو سەر مینبەرى پیغەمبەر و دەستى کرد بە وتاردان،
زۆرى دوعا و پارانەو کرد، ئەمجار فەرمووی: ئەى خەلکینە! من بە
نهیئە و بە ئاشکراو بە ویست و خواستى ئێوە پرسىارم کردووە لە

ئېۋەو له كهسانى تىرىش، نهمدى كهسنىك جگه لهه دوو پياوه كهسنىكى تر دهست نيشان بكا، ئهى عهلى ههسته وهره نزيكم، عهلى ههلسا چوو بو لاي و عهبدوهره حمان دهستى خسته ناو دهستيهوه وتى: ئهى عهلى ئايا ئهتو بهيعهته ددهيه به گويزه كيتابى خداو سوننهتى پېغمبەر ﷺ بكهى و ههلسو كهوتت و هكوو ئهبوبهكرو عومهر و ابى و به رىبازى ئهواندا برؤى؟ عهلى وتى: نهخير، خدا شاهيده وام پى ناكري، بهلام به گويزه هيزو تواناي خوم كهمهترخه مى ناكهم. عهبدوهره حمان دهستى بهرداو، وتى: ئهى عوتمان ههلسه وهره نزيكم، كه چوو لاي دهستى خسته ناو دهستيهوه و پىي وت: ئايا ئهتو بهيعهته پى ددهى به گويزه قورئان و سوننهتى پېغمبەر ﷺ كاربكهى، چاو له ئهبوبهكرو عومهر بكهى و رىبازى ئهوان بهرنهدهى، وتى: بهلى. ئهمجار عهبدوهره حمان سهري بو لاي ههلاشى مزگهوتكه بهرز كردهوهو دهستيشى له دهستى عوسمان دابوو، وتى: «اللهم اسمع واشهد، اللهم اسمع واشهد» خودايه بو خوت دهبيسى و ئاگات لييه، خودايه بو خوت دهبيسى و ئاگات لى يه خودايه ئهوهى له ئهستوى مندا بوو ئهوا دامكهندو خسته ئهستوى عوسمان، ئيتر خهلكهكه ورورميان هيناو له لاي خواروى مينبهرهكهوه بهيعهتيان به عوسمان كرد. عهلى يهكهه كهس بهيعهتى پيكرد يان دوا كهس بوو.

په ندو ئاموزگارى:

يهكهه: ئيمه زانيما يهكهه كاريك خهليفه عومهر رهچاوى كرد عهزلكردنى خاليد بوو، له فرماندهى گشتى سوپاي شام لاي بردو ئهبو عوبهيدهى خسته شويني.

يىگومان زۆر لە نووسەرانى سەردەم قسەى پىرو پووجيان لەبارەى
عەزلىکردنى خالىدەو گوتووە و نووسیوە. ھەولیان داوھ رىبازىك
كەلىنىك بدۆزنەوھە بتوانن لەككەو عەيب و ھەلە پال خالىد بدەن و لە پلەو
پايەى كەم بكەنەوھە.

وھى ھۆكارو شىكردنەوھى ئەم عەزىلە ئاشكارو روونەو كەردەوھى
ھەلۆيىستى عومەر بەرامبەر خالىد بەجوانى رون دەكاتەوھە، ھەروا ئەو
قسەو گەفت و گۆيەى عومەر دەربارەى و ئەو مەدح و ئەنایەى كردى،
ئەوھبوو وەكوو لە پىشەوھە ئامازەمان پىكرد پىي گوت: «بەخودا قەسەم
خالىد تۆ لای من خۆشەويست و رىزدارى، نامەى رونكردنەوھى بۆ
شارەكان نووسى ئەوھى تىدا رونكردەوھە كە عەزلىکردنى خالىد
لەبەرئەوھە نەبووھە رقى لىي بى، يان خوا نەخواستە خالىد خيانەتى
كردبى، بەلكوو ھۆيەكەى ئەوھىە خالىد زۆر چاو نەترسو ئازايە لە
ھىرش و پەلامارداندا گەرانەوھە راوەستانى نىيە، بەم ھۆيە زۆر لە
جەنگاوەرانى سوپاكەى شەھىد دەبن»^۱.

كاتىك عومەر بىيىستى كە خالىد نەخۆشە، سى رۆژە پى لىي دوور
بوو، بە پەلە لەماوھى شەويكدا ئەو مەسافەى بىرى كە گەيىشتە لای،
خالىد گىيانى دەرچوو بوو «انا لله وانا اليه راجعون»ى گوت و كۆلى گىيانى
بۆى ھەلسا، لە دەرگای مائەكەى دانىشت تا شتن و كفن كردنى تەواو
بوو: كە ئافرەت و دەر و جىران بۆى دەرگىيان بە عومەريان گوت: گويت
لىيە چۆن شىن و شەپۆريان بۆ گىپراوھ ئەوھ بۆ لىيان مەنە نەكەين؟ عومەر
فەرمووى: با ئافرەتى قورەيش بۆى بگىرين بەمەرجى لە خۆدان و يەخە
دادپىرنى تىدا نەبى قەيناكە بابۆى بگىرين.

١ المرجع ذاته.

ھەرىكەت ھەم خالىد ھەم ھەلۋىستى ئىجتىھادىيان ھەم بولۇپ،
ھەرىكەت ھەم كارى بەرەي خۇي كەردى.

خۇزگە ئەوانەي ھەم پەي ھەم خالىد كەم دەكەنە ھەم بەھۇي
ھەلۋىستى ھەم بەرامبەري، يان ھەم مەكانەت ھەم پەي ھەم ھەم كەم
دەكەنە ھەم بەر ھەم مان ھەم كار، خۇزگە تەفەنگيان بە تارىكە شەھە ھەم
نەنەي ھەم ھەم مو بوارىكە ھەم ھەم كارەكەيان بىكۇلىيە ھەم جودا ھەم زىيان
بەكەدەيە ھەم نىۋان ھەلۋىستى ئىجتىھادىي كە پاداشى ھەم سەرە، ھەم گەل
لادانى فېكەري ھەم سلووكى: كە ھەم ھەم لانى پىغەمبەر ﷺ لىيى دۈورە پەريز
بولۇپ ھەم رەگىز ئەم نەخۇشەيەيان تىدا نەبولۇپ.

سەيەم: ديارترىن شەيەك كە ھەم خەلەفەتى ھەم زەرتى ھەم بەردا تىبىنى
دەكەري، ئەم تەعاون ھەم ھەم كارىيەي نىۋان ھەم زەرتى ھەم بەرە ئىمامى
ھەم لىيە «رەزەي خەم دايان لى بى». بىگومان ئىمامى ھەم لى رەزەركەري
يەكەمى خەلەفە ھەم بەرە بولۇپ، ھەم ھەم مو چەرتەم ھەم قەضايا ھەم شەكەلدا،
ھەم رە رە پىشەنەريەك ئىمامى ھەم لى بۇ ھەم زەرتى ھەم بەرە دەرەري،
ھەم زەرتى ھەم بەرە ھەم لى داۋە تەنەفەزى بەكە، كەفەيەتە بۇ رەستى ئەم
ھەم قەقەتە قەسەي ھەم زەرتى ھەم بەرە كە ھەم رەمەي: «لولا علي لهلك عمر».

ئىمامى ھەم لى بە دەسەزى رەھنەمەي خەلەفە ھەم بەرە دەكە ھەم
ھەم مو كاروبەريەكە، ئەم دىتە خەلەفە ھەم بەرە رەزەري بە ئىمامى ھەم لى
كەدە بۇئەھەي بۇ خۇي بە ھەم مانەدەي سەپەيەك بەچە بۇ شەپ ھەم گەل
فەرسەكەندە، دەي ئىمامى ھەم لى ئامۇزگەريەكە دەسەزەنەي
خۇشەيەستەنەي بۇ دەرەري. داۋەي لى كەدە بۇ خۇي نەچە بۇ مەيدەنەي
شەپ ھەم شەيەنەي خۇي نەجەلە، شەپەكە بە ھەم بەكەن ھەم سەپەنەي،
تەرسەندەي ھەم ئەگەر بۇ خۇي بەچە بۇ جەبەي شەپ، ھەم ھەم لى ھەم داۋە
ئەھەم شەي ھەم پەيدەنەي، كەلەنەم كەلەبەري ھەم لى جەستەي ھەم لادە

په دابن زور له وانه خه ترو سامناکترې: که بهرو رویان دهچې. ئایا تو پیت وایه نه گهر پیغمبهر ^{مړوونکې} ^{د شکرې} ئیعلانی نه وهی بکردایه که خه لافهت له دوا خوئی بو عهلی کوپی نه بو طالیه. ئایا بو عهلی رهوا ده بوو فرمانی پیغمبهر ^{مړوونکې} ^{د شکرې} پاشگوئی بخا و پشتگیری نه وانه بکا که خه لافه تیان ئی داگیر کردووه؟ ئایا چاوه پروان ده کړی عهلی بهو شیوه دلسوزانه هاریکاری داگیرکهر بکا نه وانه ی مافی نهویان پیشیل کردووه؟

یان بلئ: ئایا هاو له آن سهرجه م فرمانی پیغمبهریان پاشگوئی ده خست؟ ئایا ده گونجی و ته صهر ده کړی هاو له آن هه موویان «له پیش هه موشیان وه عهلی کوپی نه بو طالیه» کوک بن له سهر گوئی نه دان به فرمانی پیغمبهر ^{مړوونکې} ^{د شکرې} ؟.

چوارم: هر وه کوو چوون خه لافه تی هه زره تی نه بو به کر له کاتیکی وادابو جگه له هه زره تی نه بو به کر که سی تر به که لکی خه لیفایه تی نه ده هات. هر واه خه لافه تی عومر له کاتیکیدا بوو، جگه له وه که سی تر نهیده توانی کاره که ئاوا راپه پړنئ. بیگومان گرنه گرتین کار: که هه زره تی نه بو به کر نه انجامیدا سهر له نوئی دروستکردنه وهی ده ولته تی ئیسلامی بوو، چه سپاندنی بوو له دلانا، دواى نهو کی شه و نیزاعه ی له پاش وه فاتى پیغمبهر ^{مړوونکې} ^{د شکرې} سهریان ه لدا و پاشگه ز بوونه وهی زور هو زو خیلئ عه ره بی ئی که و ته وه.

هر واه گرنه گرتین کارو فرمان که هه زره تی عومر نه انجامی داو له روژگاری نه ودا هاتنه دی، نهو هه موو فوتوحاته ئیسلامیه بوو که نه انجام دران تا نهوپه پری ولاتی فارس و شام و مه غریب هر واه بنیاتنانی شارو شاروچکه و سهر بازخانه و دامه زراندنی فرمانگه و ده واینی ده ولته، زور به لیها تووی بنه ما و پایه کانی ده ولته تی دامه زراندن و چه سپاندنی، که یان دییه پله یه ک وه کوو گه وره ترین و پیشکه و توترین ده ولته تی نهو

رۇزگارە لەسەر زەوى. ئەمە بە ئاشكرا دەلالەت لەسەر ئەو ھېكمەتە
خودايىيە دەكا كە ھەمىشە رىعايەتى بەندەكانى پى دەكا و ھۆكارى خىرو
سەعادەتيان بۇ دەستەبەر دەكا بە تاك و كۆمەلىانەو. بۇ ژيانى تاك و
كۆمەلگايان.

پېنجەم: ھەمان رىبازو رى و شوين: كە گىرايە بەر بۇ دامەزاندنى
خەلافەتى ھەزرىتى عومەر، بۇ خەلافەتى ھەزرىتى عوسماننىش گىرايە
بەر، بىگومان ەھدو پەيمانى موسولمانان و رازى بوونيان بەوھى بېنە
خەلىفە بۇ ھەردوكان ھاتەدى، وەلى جوداوازي نىوانيان ئەوھىيە بە
نېسبەت ھەزرىتى عومەرەو ئەوھوو خەلىفە ئەبوبەكر تەنھا ھەزرىتى
عومەرى بۇ موسولمانان دەست نىشان كرد تا ەھدو پەيمانى پى بدن
بەلام ھەزرىتى عومەر بۇ دواخوى شەش كەسى دەست نىشان كردن
ەھدى خەلافەتى دا بە يەككە لەو شەش كەسە: كە ئەھلى شورا بوون،
موسولمانانى سەرپىشك كرد لەوھى بە ويىستى خويان يەككىيان
ھەلبىزىن.

ئەتۇ بىننىت ھەلبىزاردنى ھەزرىتى عوسمان بەراوىژ بوو لەناو ئەو
شەش كەسە خوياندا، پاشان بەراوىژو موبايەھى تىكپراى موسولمانان
يا ئەھلى حىلل و ەقديان ھاتەدى، يەكەم كەسىش كە بەيەھى بە
ھەزرىتى عوسمان كرد ئىمامى ەلى بوو.

كەوابوو ئىمە دەتوانىن بلىين و دلىياش بىن كە موسولمانان تا ئەم
كاتە، بەلكو تا كۆتايى سەردەمى خەلافەتى ھەزرىتى ەلىش
ھەموويان يەك كۆمەل و ھەمئاھەنگ و ھارىكارو يەك جەماعەت بوون،
لەزەينى ھېچ كام لە موسولماناندا ئىشكال و كىشەيەك نەبوو لە بوارى
خەلافەتدا يان دەربارەى ئەو ئاخۇ كىيان شياوترە بۇ ئەو مەنصەبە
جگە لەوھى كە بە سىروشت كارى بوون بە خەلىفە پىويىستى بە راوىژو

راپىرسى و دانوسان ھەبۇھ و موسولمانان ۋەكۈو بەجىھىنانى فەرمانىكى
ئايىنى پەپرەۋى ئەو ياسا و رىسايەيان كىردوۋە بۇ ھەلېزاردىنى خەلىفە
بەرىنگە شەرىعيەكەى خۇى: كە ھەلېزاردن بوۋە.

ئەتۇ چەندىك گۈيىت ھەلېخەى، نابىنى كىشە و جەدەلىك يان حىوارو
وت و وىژىك رويدابى دەربارەى ئەۋەى قورئان يان سوننەتى پىغەمبەر
بۇ دوا ۋەفاتى پىغەمبەر جىنشىنيان دىارى كىردوۋە يان لىى سېلىنىدىغان
بىدەنگ بوون. ھەروا رەخنە و بەھەلە دانان نابىنى لەو رى و شويىنەى
ھاۋەلان گىرتيانە بەرو خەلىفەيان بۇ خۇيان پى دامەزراند، چ بۇ خەلىفەى
يەكەم يان دوۋەم يان خەلىفەى سىيەم ھەزىرەتى عوسمان سېلىنىدىغان

كەۋابى كەى و بە چ بىيانوئىك ئەم درزە گەۋرە لە قەلاى موسولماناندا
پەيدابوۋ؟ چ ھۆكارىك ھاتە كايەۋە موسولمانانى والى كىرد «دواى ئەو
يەكەتى و تەبايىيەى لەناۋياندا بەرجەستە بوو بوو لەسەردەمى ھەرسى
خەلىفەكاندا» بىنە دوو كۆمەلى لىك جىاو دژ بەيەك دەربارەى
خەلافەت؟!

خودا ياربى لە شويىنى موناسىبى خۇيدا، لەكاتى تەعليقدان لەسەر
خەلافەتى ھەزىرەتى عەلى و ئەو روداۋانەى روياندا كەمىك لەو بارەۋە
تويژىنەۋە دەكەين.

خەلافەتی ھەزرەتی عوسمانی کوپی عەفان

لە سائی یەكەمی خەلافەتی عوسماندا «كە ریکەوتی سائی بیست و چواری کۆچییه»، ولاتی «الرّی» فەتەح کرا، ئەم دەقەرە لەو پێش فەتەح کرابوو، پاشان ھەلگەرانیو ھەمدو پەیمانی خۆیان شکاند، خەلک لەو سالاھدا تووشی لووت پەرژان بوون، یەکن لەو تووش بوانەش ھەزرەتی عوسمان خۆی بوو، تەنانەت بەھۆی ئەو خۆین بەربوونەو ھەزرەتی عوسمان ئەو سالاھ لە چوون بۆ ھەج دواکەوت، ھەر لەو سالاھدا ھەزرەتی عوسمان سەعدی کوپی ئەبو وەقاصی کردە والی کوفە و «المغیرة» کوپی شوعبەیی عەزّل کرد.

لە سائی بیست و پینجی کۆچیدا، ھەزرەتی عوسمان سەعدی لە والیەتی کوفە عەزّل کرد «الولید» ی کوپی عوقبەیی کوپی ئەبو میعیەطی کردە والی لە جیگاکی سەعد. شایانی باسە «الولید» ی ناوبراو برای دایکی ھەزرەتی عوسمان بوو، ئەم والی دانانەیی، یەكەم کاری ھەزرەتی عوسمانە کە تۆمەتبار کرا بەو ھۆی خەزمو کەس و کاری خۆی دەکاتە کاربەدەست و والی. لە سائی بیست و شەشەمی کۆچیدا ھەزرەتی عوسمان لە مزگەوتی «الحرام» ی زیادکردو فراوانی کرد. لە دەورووبەری مزگەوتە کە چەند پارچە زەویەکی لە خاوەنەکانی کپی و خستیە سەر مزگەوت. لە سائی بیست و ھەوتی کۆچیدا معاویە قوبروصی فەتەح کرد. سوپاکەیی بەناو دەریادا برد، عوبادەیی کوپی «الصامت» و خیزانەکی «ام حرام» ی کچی میلحانی ئەنصاری لەگەڵدا بوون «ام حرام» لە ولّاخەکی کەوتە خوارو ھەفتاتی کردو لە قوبروص دفن کراو. پیغەمبەر ﷺ ھەوالی چوونی ئەو سوپایەیی راگەیاندوو ھەوای بۆ خیزانی عوبادە کردوو: کە یەکن بێ لەو سوپایە ^(۱).

هر لهو ساله دا چه زړه تی عوسمان عه مری کوږی «العاص» ی له
 والیه تی میصره زلّ کردو عه بدوللای کوږی سه عدی کوږی نه بو
 سهرحی خسته شوینی، نه م والیه غه زوی نه فریقیا ی کردو به
 دهشتای و چیا یه وه هه مووی فته کړد. هر لهو ساله نه ده لوسیش
 رزگار کړا.

له سالى بيست و نوې كۍچيدا زور شارو شاروچكه و دهقه رفه تح
كران. هر له و ساله دا ه زره تي عوسمان مزگه وتي مه دينه ي پيروزي
فراوان كړدو ليى زياد كړد، ديواره كاني به به ردي نه خش كراو بنيات
نان، كوله كه و پايه ي به به ردي بؤ دروست كړدن، سه قفه كه ي به ساج
نه خشانند. دريژييه كه ي كرده سه دو شه صت ذيراع و پانيه كه ي سه دو
په نجا ذيراع.

له سائی سی کۆچیدا زۆر ولات و ده‌قهرو شاری تر له خاکی
خوړاسان فەتح کران، خەرڤ و داها تی ده‌وله‌تی ئیسلامی به‌هوی ئەو
فتوحاته زۆرانه زۆری زیاده‌کردو له‌هموو لایه‌که‌وه مال و سامان رژایه
به‌یتولمال و باخه‌لی موسولمانانه‌وه، خودا هه‌رزانی خسته ولاته‌وه و
له‌هموو ناچارێک موسولمانان سامانبان زیاد ی کرد.

له سائی سی و دووی کوچیدا «العباس» ی کوپی «عبدال مطلب» و «عبدالرحمن» ی کوپی عهوف و «عبدالله» ی کوپی مهسعودو ئهبو دهرءاء وهفاتیان کرد. ئهبو دهرءاء قاضی وهلاتی شام بوو. ههروا لهو سالهءاء، ئهبو زههر جوندوبی کوپی جهءاءه «الغفاری» و زهیدی کوپی عهبدوللا وهفاتیان کرد، خودا له ههموانیان خوئش بی.

له سالی سی و سی دا عهبدوللای کورپی ئه‌بو سهرح غه‌زوی ولاتی
حه‌به‌شه‌ی کرد.

سىياسەتى ھەزرەتى عوسمان دەربارەى ھەلبۇزاردنى والى و يارمەتيدەرانى و
ئەو كىنشە و نىزاعەى لەو ە پەيدا بوو:

ئاشكرايە ھەزرەتى عوسمان لە دامەزراندنى والى و كار بەدەستى
دەولەت دا خزم و كەسى نىزىكى خۆى ھەلدەبۇزاردن، تا بۆى بىكرايە
خزمەكانى لە بنەمالەى بەنو ئومىيە دادەمەزراندن، ئەمەش وايىكرد
ژمارەيەك لە ھاوەلانى پىغەمبەر سېرىق پىغەمبەر لە مەنصەب و بەر پىرسىيارىيەتى
عەزىل بكا و خزمەكانى خۆى جىيان بگرنەو، ئەم سىياسەتەى ھەزرەتى
عوشمان كىنشە و نىزاعى زۆرى بۇ نايەو ە خەلكى لىي عاجز بوون، ئەمە
وايىكرد جولىكەى ناسراو و فىتنە جو، عەبدوللای كوپى سەبەئو دارو
دەستەكەى بىكەنە بنەما و قاعىدە بۇ بلاوكردنەو ەى ھۆكارى فىتنە و
خۆشكردنى ئاگرى ئەو شەپو خويىن رۇانەى بە ناحەق رۇا!! ئىبنو كەئىر
ئەو روداو ھۆكارانەى باسكردون و پوختەكەى ئەمەيە: دەلى
جەماوەرىكى بەرچاو شۇرشىيان لە سەعیدى كوپى «العاص» ئەمىرى
كۆفە كردو لە دژى وەستان، شاندیكىيان نارد بۇلای ھەزرەتى عوسمان،
موناقلەشەى لەگەل بكا دەربارەى ئەو سىياسەتەى گرتویەتە بەرو ئەو
ھەموو ھاوەلانى پىغەمبەرى لە فەرمانپەر وایى و كار بەدەستى عەزىل
كردو ە، لە شوینى ئەوان كەسانى خزمى خۆى لە بەنو ئومەيە داناو ە.
شاندەكە چوونە خزمەتى و قسەى توندو ئاشىرىنيان لەپویدا كرد،
ئەویش زۆرى پى ناخۆش بوو، لەسەر ئەمە بەدوای فەرماندە
عەسكەرىيەكانى ناردو لەلای خۆى كۆى كردنەو ە بۇ راوئىژو موشاو ە،
ئىتر معاویەى كوپى ئەبو سۇفيان «ئەمىرى شام» و عەمرى كوپى عاص
«ئەمىرى مىصر» و عەبدوللای كوپى سەعدى كوپى ئەبو سەرح «ئەمىرى
مەغرىب» و سەعیدى كوپى «العاص» «ئەمىرى كوفە» و عەبدوللای كوپى
عامىر «ئەمىرى بەصرە» ھەموویان گەرانەو ە بۇ مەدینە و چوونە

خزمەتى و راويژى پىي كىردن و دەربارەي روداو و دووبەرەكى و نارەزايى
«كە بە زەقى دەبىندران و ھەستىيان پىي دەكرا». وت و ويژو ليكۆلنەوھى
لەگەلدا كىردن و ھەريەكەيان راو بۆچوونى خۆي دەربىرى، سەرەنجام
ھەزرىتى عوسمان گەيىشتە ئەو قەناعەتە كە ھەموو فەرمانپەرۋار
والىھەكانى لە شوينى خويان بىمىننەوھە كەس لە شوينى خۆي
نەجولننى. دلى ئەوانەش كە شوپشيان دژ بەرپا كىردوۋە لىيى نارازىن
بە مال و سامان رازى بكا، ناردنى بۆ غەزاو بۆ بەرەكانى جەنگ و
فتوحات»^(۱).

سەرەنجام لە مىصر كۆمەلىك لە كوپى ھاۋەلان كەوتنە نارەزايى
دەربىرىن و ھەلئاننى خەلك بۆ بەر پەرچىدانەوھە دژايەتلىكىردنى
سىياسەتەكانى ھەزرىتى عوسمان و نارەزايى دەربىرىن بەرامبەر زۆر لە
كىردارەكانى. ئەمەش دواي ئەوھى كە عەبدوللەي كوپى سەبەئى جولەكە
نەژاد، تۆۋى فېتنەيى و فەسادى لەناودا چاندېوون، ئىتر نىزىكەي شەش
سەد سوار لە مىصرەوھە بە ناۋى بەجى ھىنانى عومرە بەرەو مەدىنە
كەوتنە پىي، مەبەستىيان بەرپا كىردنى ئاژاۋە بوو لەناو خۇدى مەدىنەدا،
كە لە مەدىنە نىزىك بوونەوھە، ھەزرىتى عوسمان فەرمانى بە عەلى كوپى
ئەبو طالېب كىرد پىيش ئەوھى بگەنە ناو شار، بچى بۆلايان و گىفتوگۆيان
لەگەلدا بكا و قەناعەتەيان پىي بكا بگەپننەوھە بۆ ولاتى خويان. ھەزرىتى
عەلى چوۋە دەر بۆلايان لە «الجحفة» كۆبۈننەوھى پىي كىردن، زۆر تۈپەرە
رق ھەلساۋ بوون و زۆر زىدە رۆيىيان دەكرد دەرھەقى ھەزرىتى
عوسمان، چونكە عەبدوللەي كوپى سەبەئ زۆرى مېشك ھاخنىبۈن و بە
تەۋاۋى پىرى كىردبۈن. زۆر بوختان و درۆى بۆ كىردبۈن و ھەزرىتى
عوسمانى لەپىش چاۋيان تاۋانبار كىردبۈو، چى گەندەلى و خراپە و

فەساد ھەيە پال ھەزرىتى عوسمانى دابو قەناعەتلىشى بەوان كىردى.
بەلام ھەزرىتى ئەلى بەرپەرچى دانەۋە سەر زەننىتى كىردى و جىۋىشى
پىدان، واى ئى كىردى لە ھەلۋىستىيان پەشىمان بىنەۋە، سەرەنجام
گەرەنەۋە بەبى ئەۋەى ھىچيان دەست بىكەۋى.

كاتىك ھەزرىتى ئەلى گەرەنەۋە بۇ لاى عوسمان و ھەۋالى گەرەنەۋەى
شۆرش گىرە مىصرىيەكانى پى راگەياندى گەلى و گازەندەكانىيانى بۇ
باس كىرد. ئەمجار پىشنىيەرى ئەۋەى بۇ كىرد كە وتارىك بۇ جەماۋەر بىدا
عوزرو خواھىشتىيان بۇ بىننىتەۋە دەرپەرەى ئەۋەى: كە ھەندى لە
خىزمەكانى دامەزاندون و پلە و پاىەى دەۋلەتى پىداون و ئىعلانى ئەۋەش
بىكا: كە ئىتر لەمەدوا كارى واناكا و لىي پەشىمانە.

ھەزرىتى عوسمان راۋىژو راسپاردەكانى ئىمامى ئەلى قىبۇل كىردى و
لە وتارى رۇژوى ھەينىدا عوزر خواھى بۇ جەماۋەر ھىنايەۋە، لەھەندى
لە فەرمايىشتەكانىدا وتى: «خودايە مەن داۋاى لىخۇشبوونت ئى دەكەم و
پەشىمانم لە كىردەۋە خىراپەكانم. خودايە! مەن يەكەم تۆبە كارىكم و
پەشىمانم لەۋەى لەمەۋە روىداۋە، ئەمجار كۆلى گىرەنى ھەلسا و لە
پىرمەى گىرەنىداۋ موسۇلمانانىش دەستىيان كىرد بە گىرەن، ئىتر سەر
لەنۋى ئەۋەى بۇ دووبارە كىردەۋە و جەختى لەسەر ئەۋە كىردەۋە كە
ۋازدىنى لە ھەلۋىست و كىردەۋەنى بوۋنەتە جىگەى ناپەرەزەمەندى
خەلكى و جارىكى تىرپەپەرەۋىيان ناكاتەۋە. ھەروا ۋادەى بە
موسۇلماناندا: كە مەروان و خىزم و كەس و كارى لەبەر پىرسىيارىەتى دور
بىخاتەۋە و عەزلىيان بىكا. بەلام مەروانى كۆپى ھەكەم دۋاى چۈۋە لاى
ھەزرىتى عوتمان، سەرەننىتى كىرد، دژايەتى و ناپەرەزەمەندى خۇى
ئاراستەى ھەزرىتى عوسمان كىرد و پىي گوت: پىم خۇش بوو ئەو
وتارەت لە ھال و كاتىكدا بويايە بىتۈنبايە پارىژكارى لەخۇت بىكەى و

كەسەنى دېش بېرىۋى. ئەو كاتە مەن يەكەم كەس دەپۇم بە ناۋەپۇكى
 وتارەكەت رازى دەپۇم و يارمەتېم دەداى لەسەر جى بەجى كەردى، بەلام
 تۇكاتى ئەم قەسانەت كەردن كار لەكار تراز، سۈيىندم بەخۇدا،
 بەردەوامبۇن لەسەر ھەلە داۋاى لى خوشبۇون لى، زۇر باشتە لەۋەى
 لە ترسان تۇبە لە ھەلە بىكەى. ئەتۇ ئەگەر خەزەت لى بۋايە خەزەت لەسەر
 تۇبەكەردن دەپۇم دانت نەدەنا بە ھەلەى ئىمە دا!!.

پاشان مەپۇان خەبەرى بە خەزەتەى عوسمان دا: كە لەبەردەرگا
 كۆمەلىك خەلەك خەپۇونەۋە. خەزەتەى عوسمان رايىسپارد بچى قەسەيان
 لەگەل بكا و بلاۋەيان پى بكا. مەپۇان چۈۋە دە، لەجىياتى قەسەى باش
 قەسەى ناشىرىنى پى گوتن، ئەۋەى: كە لەۋەپىش خەزەتەى عوسمان بە
 وتارەكەى دالى جەماۋەرەكەى چاك كەردبۇۋە مەپۇان بەۋتە
 ناشىرىنەكانى تىكى دايەۋە، ھەندى لە قەسەكانى ئەۋەپۇ پى گوتن:
 ئەۋە چىيە دەتەنەۋى دەسەلات و فەرمانەرەۋايىمان لەدەست دەرىپىن؟
 بەرۇكمان بەربەدەن و لىمان دۈۋر بىكەۋنەۋە، ئەگىنا سۈيىندمان بەخۇدا
 ئەگەر نىازى خراپتان ھەبى، ئەۋە دەكەۋنە ھالەتەكەۋە سەرەنجامەكەى
 باش نابى بۇتان و خۇتان پەشىمان دەبنەۋە.

كاتىك خەزەتەى عەلى بەم كەين و بەينەى زانى، بەرق ھەلساۋى و
 تۈپەى ھات و چۈۋە لى خەزەتەى عوسمان و پى گوت: ئەۋە تۇ لە
 مەپۇان رازى نابى و ئەۋىش لەتۇ رازى نابى تا عەقۇل ئايىنت لەدەست
 نەدەى. سۈيىندم بەخۇدا مەپۇان بۇ ئەۋە ناشى راي ھەبى لەبارەى
 ئايىنى خۇى و گىانى خۇى! بەخۇدا قەسەم مەن وى دەبىنم مەپۇان
 دەتبا بۇ شۈيىنىك بەلام دۋايى ناتەيىتەۋە، ئىتر لە ئىستا بەۋلاۋە مەن
 جارىكى تر نايەمەۋە بۇئەۋەى رەخەت لى بگرم و يارمەتېت بەدم. كە
 ئىمامى عەلى رۇيشت، خاتۇ نائىلە چۈۋە لى خەزەتەى عوسمان «نائىلە

گوئی له قەسەکانی ئیمامی عەلی بوو» عەرزی کرد: ئەرێ قەسە بکەم یان بێدەنگ بم؟ فەرمووی: بلی، قەسە بکە. وتی: گویم ئی بوو عەلی بڕیاریدا جاریکی دیکە نەیتەوه بۆلات، مەروان چی پی گوتی بەقەسەت کرد. عوسمان وتی: دەتۆ پیم بلی چی بکەم؟ وتی: بەتەنیا خودا بپەرستە و شوین ریبازی دوو جینشینەکانی پیش خۆت بکەوه و وەکوو ئەوان رەفتار بکە. ئەتۆ ھەركاتێ بەگوئی مەروان بکە بەکۆشتت دەدا، مەروان لای خودا هیچ ریزو قەدرو خوشەوێستی نیە. بنێرە بۆلای عەلی و ناشتی بکەرەوه، خزمایەتی لەگەڵ تۆ ھەیت و لیت یاخی نابێ. ھەزەرەتی عوسمان ناردی بەدوو عەلیدا، ئیمامی عەلی نەھات، وتی: من پیم گوتوووە جاریکی تر نایەمەوه بۆلای.

ئەم ھەلویستە سەرھەتای ئەو گری و گریانیە بوو: کە بوو ھۆی ئەو ھاگری فیتنە کە خوش ببێ. بۆ چلکاو خۆرو ھەلپەرستان ریگا ئاچۆخ بێ بۆ فیتنە گیرێ و گەییشتن بە ئامانجی پیسی خۆیان.

سەرھەتای فیتنە و کۆشتنی ھەزەرەتی عوسمان:

ھەزەرەتی عوسمان دوانزە ساڵ خەلافەتی کرد، کەس رقی ئی نەبوو، کەس گلەیی ئی نەکرد، بەلکوو لای زوربە ی قورەیشییەکان لە عومەری کۆپی خەتتاب خوشەوێست تر بوو، چونکە عومەر لەگەڵیان توند بوو بەلام عوسمان نەرم و نیان بوو .... وەلی کاتی کەوتە دانانی خزمەکانی لە پلە و پایە ی دەولەتدا «وەکوو لەو پێش گوتمان» لێی کەوتنە گلەیی و گازندە، ھەزەرەتی عوسمان لەو ھەدا بیانووی ئەو ھەبوو صیلە ی رەحم رەچاو دەکا و خودا فەرمانی کردوو بە بەرچاو گرتنی و نەپچراندنی. سەرھەتای کۆشتنی ھەزەرەتی عوسمانی ئی کەوتەوه.

ئىبنو عەساكىر لى «الزھرى» يەۋە رىۋايەتى كىردۈۋە، دەلىلى: بە سەئىدى كۆپى «المسىب» م گوت: ئەۋە پىم نالىلى ھەزرىتى عوسمان چۆن شەھىد كرا؟ ئەۋە ھۆكارەكانى چى بون و بۆچى كۆزرا؟ لى ۋەلامدا سەئىد فەرموۋى: ھەزرىتى عوسمان بە ناحەق شەھىد كرا. ئەۋە شەھىدى كىرد سىتەمكار بو، ئەۋانەلى يارمەتتىيان نەداۋ پىشتىيان نەگىرت و پارىزگارىيان لى نەكىرد عوزىيان ھەبو، ئەمجار سەئىدى كۆپى «المسىب» سەر گوزشتەلى كۆزىرەكەلى بۆ «الزھرى» گىپرايەۋە ۋە ھۆكارى كۆشتەكەلى و چۆنىيەتتىيەكەلى بۆ روون كىردەۋە. ئىمە لىرەدا بە كورتى ئامازەلى پى دەكەين.

ئەھلى مىصر ھاتىن بۆلەلى عوسمان شىكاتىيان لى كۆپى ئەبو سەرح كىرد، ھەزرىتى عوسمان نامەيەكى بۆ نوۋسى و ئامۇزگارى كىرد ھەپەشەلى لى كىرد، بەلام كۆپى ئەبو سەرح بەگۈنلى نەكىرد سزەلى ئەۋانەشلى دا كە چوۋ بوون شىكاتىيان لى كىردبوۋ!! پاشان كۆمەلىك لى گەۋرە گەۋرەلى ھاۋەلان، ۋەكۈۋەلى و طەلھەۋ عائىشە پىشتىيەلى ئەۋەلىيان بۆ كىرد كە كۆپى ئەبو سەرح عەزلى بكاۋ يەككىلى تىر بىكاتەۋالى مىصر، ھەزرىتى عوسمان فەرموۋى: دە يەككىم بۆ دىيارى بىكەن بىخەمە جىگەلى كۆپى ئەبو سەرح، خەلكەكە مۇھەممەدى كۆپى ئەبۇبەكرىيان دەست نىشان كىرد، ھەزرىتى عوسمان فەرمانىكى بەۋ عەزلى و دانانە دەر كىرد مۇھەممەدى كىردەۋالى مىصر، لەگەل مۇھەممەد كۆمەلىك لى يارىدەدەر و موھاجىرىن رۆيشتىن بۆ مىصر بۆ جى بەجى كىردى ئەۋ فەرمانە، سى رۆزە رى لى مەدىنە دۈۋر كەۋتەۋنەۋە، رۋانىيان ۋا غولامىكى رەش پىست بە سۋارى ھوشترىك دى ۋ ھوشترەكەلى تاۋداۋە دەيەۋى خىرا بىروا، ھاۋەلانى پېغەمبەر سەئىدى مەسكۇت رايان گىرت و دەستىيان كىرد بە لىكۆلىنەۋە لەگەلىاۋ و تىيان: بۆ كۆى دەچى و ئىشت چىە؟ ھەلاتى

يان شوين ھەلاتو كەوتويت؟ وتى من نۆكەرى خەلىفەى موسولمانانم ناردومى بۆلای والى و كار بەدەستەكەى لە مىصر، كە پىي گوترا: تۆ غولامى كىي؟ زمانى ئى تىكەل و پىكەل بوو، دەمى دەيگوت غولامى خەلىفەى موسولمانانم دەمى دەيگوت غولامى مەپوانم. پاشان شت و مەكەكانيان پىشكنين نووسراويكيان دۆزىيەو. موخەممەدى كوپى ئەبۇبەكر، ھاوئەكەكانى كۆكردنەو لە ئەنصارو موھاجىرو كەسانى تىرىش، دوايى نامەكەيان كردهو بە ئاگادارى ھەمويان، روانيان تىيدا نووسرا بوو، ئەگەر موخەممەدو فلان و فلان ھاتن پىلانك رىكبخە بۆ كوشتنيان و نووسراو كەى ھەلوەشىنەو و لەسەر كارى خۆت بەردەوام بە تا رەئىسى منت پى دەگا و تەوجىھاتت دەدەمى، ھەركەسىكىش دى بۆلای من شكاتت ئى بكا بەندى بكة، بىخەرە كۈنە رەشى بەندىخانەو.

ئىتر ئەو ھاوئەلانە بە نووسراو كەو گەرانەو بۆ مەدىنە و كۆمەللىك لە ھاوئەلانيان كركردنەو و نامەكەيان نىشاندان و سەر گوزشتەى نۆكەرە نامە پى گىراو كەيان بۆ گىرانەو، ئىتر كەس نەما لە مەدىنەدا رقى لە ھەزرىتى عوسمان نەبى.....

كە ھەزرىتى عەلى بە و ھال و ھەزرىتى زانى ھەندى لە گەورە ھاوئە بەدرىيەكانى بانگ كردو لە گەلىان كۆبۆو لە نىوياندا طەلحە و زوبەيرو سەعدو ھەمما ھەبوون. ئەمجار بە كۆمەل و بە كاغەزەكەو چوون بۆلای ھەزرىتى عوتمان و غولامەكەشيان بە حوشتەرەكەيەو لەگەل خويان برد، ھەزرىتى عەلى بە خەلىفەى گوت، ئەم نۆكەرە نۆكەرى تۆيە؟ وتى: بەلى، ئەمجار ئەى ئەم حوشتەرە حوشتى تۆيە؟ وتى: بەلى. وتى ئەم نامە جەنابت نوسىووتە؟ وتى نەخەير سويندم بەخودا من ئەم نووسراو ھەم نەنوسىو و ئاگاشم ئى نىو ھەرمانىشم بە نوسىنى نامەى وانەكردو. ئەمجار عەلى پىي گوت: ئەم مۆرە مۆرى تۆيە؟ وتى: بەلى. ئەمجار

ئىمامى غەلى پىيى گوت: چۆن دەبى غولامى تۆ سواری خوشترى تۆ
بىي و نامەى مۆركراو بە مۆرى تۆى پىي بىي بېروا بۆلای عامىلى تۆ، تۆ
ئاگات ئى نەبى؟! حەزرەتى عوسمان سويندى گەورەى خواردو وتى
وہللاھى ئەم نۆکەرە من نەم ناردووە بۆ مىصر. دوايى سەيرى
نامەكەيان کردو زانىيان دەستخەتى مەروانە داوايان ئى کرد مەروانيان
تەسليم بکا، ئىمامى عوتمان بەوہ رازى نەبوو، لەو کاتەشدا مەروان
لەمالى حەزرەتى عوسماندا بوو، ئيتىر بەرق ھەلساوى لەلای عوسمان
ھاتنە دەر، لەوہش دلتيا بوون: کە ئىمامى عوسمان سويندى بەدرۆ
ناخوا، بەلام بەوہ رقيان ھەلسابوو: کە حەزرەتى عوتمان ئامادە نەبوو
بۆئەوہى مەروانيان تەسليم بکا.

ئەم ھەوالانە بەناو مەدينەدا بلاوبوونەوہو خەلک لەھەموو لايەكەوہ
رويان کردە خانووى عوسمان و گەمارۆيانداو ئاويان ئى قەدەغە کردو
نەيان ھيشت ئاو بېرى بۆ ناو مالى حەزرەتى عوسمان، کە تىنوايەتى
تىنى بۆ ھيئان حەزرەتى عوسمان لەسەر ديوارەوہ روى کردە خەلکە
گەمارۆ دەرەكەو فەرمووى: ئايا يەككە لە ئيوہ ويژدانى ئەوہندە
زىندووە ھەوال بەرى بۆ غەلى كوپى ئەبو طاليب و ئاوى خواردنەوہمان
فريابخا؟

ھەوالەكە بە ئىمامى غەلى گەيى سى كوندە ئاوى پىرى بۆ ناردن زۆر
بە ناپەحەتى تۈاندرا ئاوەكە ئاودیوى ناو مال بکەن. ئەمجار ھەوالى
ئەوہ بە ئىمامى غەلى گەيشت: کە لەناو ئەو جەماوہرە گەمارۆ دەرەدا
كەسانىك ھەن دەيانەوى ئىمامى عوسمان بكوژن، فەرمووى: ئىمە
داوامان ئى کردووە مەروانمان رادەست بکا، بەلام ھەرگىز كوژرانى
حەزرەتى عوسمانمان ناوى ئەمجار حەسەن و حوسەيىنى ناردن بۆ مالى
عوسمان و پىي فەرموون: بە شمشيرەكانتانەوہ بپۆن بۆ بەردەرگای مالى

عوسمان و مهیلن کەس بچیتە ژورەوہ بۆلای. ھەندیکی تریش لە ھاوہلانی پیغمبەر ﷺ کەوتنە خو بۆ پارێزگاری کردن لە ھەزرتی عوسمان، غەوگا و ژاوہ ژاو لە ھەرگای مالی ھەزرتی عوسمان پەرہی سەندو دەیانەویست دەستیان بیگاتی و شەھیدی بکەن. ھەسەن و ھوسەین و ھاوہلانی ھاوکارییان بەرگرییان لی دەکرد، ئالەوکاتەدا کۆمەلێک لە فیتنە خوازو داخ لەدل بەسەر دیواردا خۆیان ھەلدا یە سەربان و لەویوہ بۆی دابەزینە ناو مالەوہ و بە شمشیرەکانیان پرکیشیان کردی و شەھیدیان کرد. ھەوالی شەھیدبوونی خەلیفە بە ھەزرتی عەلی گەیشت، بەھەلە داوان و بەرق ھەلساوی ھات، بە توپەیی و بە پەرۆشەوہ روی کردە کۆرەکانی و وتی چۆن دەبی ئیوہ لیڤەن و پارێزگاری لە خەلیفە بکەن کەچی خەلیفە بکوژێ؟! دەستی بەرزکردوہ شەبلاغەییکی لە ھەسەنی کوپی داو مستە کۆلەییکی ئاراستەیی ھوسەین کرد قسەیی ناخۆشی بە موخەمەدی کوپی طلحە و عەبدوللای کوپی «الزبیر» وتن.

ئابەوجۆرە کوژرانی ھەزرتی عوسمان ھەرگایەک بوو کرایەوہ بۆ زنجیرەییەک لە فیتنە و ئاشوب کە ھەلەقە و روداوەکانی کۆتاییان نەھات.

بەیعەتکردن بە ھەزرتی عەلی و گەران بەدوا بکوژانی عوسماندا:

ھەزرتی عەلی بە رق ھەلساوی لە مالی ھەزرتی عوسمان ھەرچوو زۆری ئەو روداوہ پێ ناخۆش بوو، بەلایەوہ کارەسات بوو، خەلک لیی کۆبوونەوہ و خەلکی تریش بە ھەلە داوان بۆلای دەھاتن و دەیانگوت چی زووہ دەبی خەلیفە دابندرێ، کەسیکمان بۆ دیاریی بکەن بەیعەتی پێ بکەین، ھەزرتی عەلی پێی فەرموون: ئەوہ ئیشی ئیوہ نیە، ئەوہ پەيوەندی بە ئەصحابی بەدرەوہ ھەیە. ھەرکەسیک بەشدار بووانی

غەزای بەدر پیتی رازی بن ئەو دەبیته خەلیفە موسولمانان. ئیتر کەس
نەما لە ئەهلی بەدر ئیلا هاتە لای عەلی و پێیان گوت: کەس لەتۆ شیاوتر
نیە بۆ خەلافەت، دەستت بێنە بەیعتت پێ بکەین، هەموویان بەیعتیان
پێ کرد.

تاکار بۆ حەزەرەتی عەلی رەخسا و ئەمن و ئاسایش دامەزراو خەلک
بەیعتی پێدا. مەروان و کۆرەکەیی هەلاتن، حەزەرەتی عەلی هات بۆلای
خیزانی حەزەرەتی عوسمان و پرسیری ئی کرد دەربارەیی بکوژانی عثمان،
کئی بون و چۆن بوون و چۆنیان ئەو کارو تاوانە گەرەیه ئەنجامدا؟ وتی:
نازانم دوو پیاو لەنکا و وەرور کەوتن نایان ناسم، موخەممەدی کۆری
ئەبوبەکریان لە تەکدا بوو، حەزەرەتی عەلی بانگی موخەممەدی کردو
دەربارەیی قسەکانی خیزانی حەزەرەتی عوسمان پرسیری ئی کرد،
موخەممەد وتی: وەللا خیزانی عوسمان راستی کردوو من چوومە
ژۆرەو و دەمەویست بیکۆژم. باوکمی بیر هیئامەو و کشامەو و من تۆبە
دەکەم بۆ لای خودا و داوای ئی خوشبوون دەکەم، سویندم بەخودا من
نەم کوشتوو، پەلامارم نەداو و نەم گرتوو. خیزانی عوسمان وتی:
راست دەکا ئەو بکوژ نیە، بەلام ئەو لەگەڵ بکوژەکان بوو ئەو هیئانیە
ژۆرەو.

ئیبنو عەساکیر لە کەنانەو «مەولای صفیە و هی تریش» ریوایەتی
کردوو دەلی: وتوویانە: پیاویکی چاوشینی شەلە لە خەلکی میصر
حەزەرەتی عوسمانی کوشت.

دووبارە ئیبنو عەساکیر لە ئەبو شەوری «الفهمی» یەو ریوایەتی
کردوو، دەلی: چومە لای حەزەرەتی عوسمان لەوکاتەدا: کە دەورەیی
مالەکەیی درابوو، فەرمووی: من لای خودای خۆم دە رهوشتی بەرزو
سەروریم پەزەندە کردوو، من چوارەم فەرمانرەوای موسولمانانم،

جهیشی عوسرهم ئاماده کرد. پیغمبەر ^{سیرودی} ^{سختکردن} کچی خوئی ئی ماره کردم، پاشان که ئەو وهفاتی کرد کچیکی تری ئی ماره کردم، قهت گۆرانیم نهگوتوو. قهت درۆم نهکردوو، هەرگیز دهستی راستم نهخستۆته سەر عهوهتی خۆم له وهتای بهو دهسته بهیعهتم لهگهڵ پیغمبەر کردوو و ئەو دهستم خستۆته ناو دهستییهوه. له وهتای موسوڵمان بووم ههموو حهفتهیهك کۆیلهیهکم ئازاد کردوو، نه لهسهردهمی جاهیلی داو نه لهسهردهمی موسوڵمانیدا زینام نهکردوو، نه لهپیش موسوڵمان بوونداو نه له دوا موسوڵمان بوونم دزیم نهکردوو، لهسهردهمی پیغمبهریشدا قورئانم کۆکردوه.

ئەوهی راست و چهسپاوه کوژرانی عوسمانی له ناوهراستی «ایام التشریق» = سێ رۆژی دوا جهژنی قوربان سالی سی و پینجی کۆچی رویداوه.

په‌ندو نامۆژگاری:

یه‌که‌م: گرنه‌ترین فه‌ضائیل و سه‌روه‌یی: که سه‌رده‌می چه‌زه‌تی عوسمانیان پێ رازابوه‌وه، فتوحاتی زۆرو به‌رفراوانی فتوحاته‌کانه‌، ئەوه‌بوو له‌سه‌رده‌می ئەم خه‌لیفه‌ به‌ریزه‌دا هه‌موو وڵاتی خوراسان و ئەفریقا فه‌تح کران، فه‌تحی ئیسلامی گه‌یشه‌ ئه‌نده‌لووس، ئەمه‌ وێرای کرده‌وه‌ی گه‌وره‌و ئیشی باش که چه‌زه‌تی عوسمان پێیان هه‌لساو ئەنجامی دان، وه‌کوو کۆکردنه‌وه‌ی خه‌لک له‌سه‌ر یه‌ك شیوه‌ ره‌سمی موصح‌ف و به‌دی‌کۆمیت‌کردنی، دوا‌ی دیاره‌دی عوجمه‌یی و نا فه‌صاحه‌تی له‌سه‌ر زمانی قورئان خوینه‌کان ده‌رکه‌وت و ترس له‌وه‌ په‌یدا‌بوو قورئان به‌واسیته‌ی ئەم زمان خواریه‌ شیوه‌ی ره‌وانی و ره‌وانبێژی خوئی له‌ده‌ست بدا. یه‌کیکی تر له‌ شا‌کاره‌کان خه‌لیفه‌ی زۆلم لێ‌کراو و به‌ناحه‌ق کوژراو فراوان‌کردنی مزگه‌وتی مه‌دینه‌ بوو.

نښه ش نایبته جیځای له ککه و عیبه: که عوسمان له زور فتوحاتدا پشتمی به ستووه به عېدوللای کورې سه عدی کورې نه بو سهرج و وینه و نه مثالی نه و، چونکه ئیسلام پیش خوی داده بری و خراپه ی پیش موسولمان بوون زیان به کرده و ه لویستی دوا موسولمان بوون ناگه ی نه. به لکوو کورې نه بو سهرج به م سهرک و تن و فتوحاته به رچاوانه ی که فاره تی تاوانی پیش موسولمان بوونی دابی. نه و هی زانراو مه علومه عېدوللای کورې نه بو سهرج له و دوا پیاوکی راستال و دینداری هره باشی لی دهرچوو.

دووم: چندیك رهخنه ئاراسته ی حه زره تی عوسمان بکری، به و هی نه و هی که خزمه کانی ه لده بژاردن بو پرکردنه و هی پوسته گرنگه کانی ده ولت، هه میشه سیاسه تی وابوو زورینه ی والی و کار به دهسته کانی ده ولت له خزمه کانی خوی بن له به نو ئومه ییه، ده بی نه و بزانین: که نه و بریارو ه لویستانه ی حه زره تی عوتمان هه مووی له روی ئیجتیهاده و بووه، حه زره تی عوتمان زور به سوور بوون له سهر ه لویستی خوی به رگری له خوی کردو، له به رده م کومه لیک له هاوه لان دیفاعی شیلگیرانه ی له خوی کرد. جا ه لویستی ئیمه له به رامبه ر راو بوچوون و ئیجتیهاده کانی هه رچونیک بی، نابی ئیمه رهخنه ی ئاراسته بکه یین یان خوا نه خواسته بی نه ده بی به رامبه ر بنوینین، نابی له فره زی نه و دها نه گهر به هه له شی بزانین. پله و پایه ی به رزی نه و لای پیغه مبه ر له یاد بکه یین. نابی نه و دمان له بیر بچیته وه که نه و زاته چنده لای پیغه مبه ر خو شه ویست و ریژدار بوو، چنده رولی جوانمیرانه ی گیراوه له خزمه تی ئیسلام، نابی نه و فره مووده ی پیغه مبه رمان له بیر بچی که له روژی ته بوکدا دهرباره ی نه و «ما ضر عثمان ما صنع بعد الیوم».

دهبی ئه وه بزاین مونا قه شهی هاوه لآن له گه لیداو ئاراسته کردنی ره خنه و گلهیی بو، له لایه ن هاوه لانه وه دهر باره ی هه لویست و بریاره کانی شتی که و کاویژ کردنه وه ی ئه و ره خناه له لایه ن ئیمه وه به مه به ستی ره خنه ئی گرتن و کهم کردنه وه له شانی ئه و زاته، شتیکی تره.

ره خنه گرتنی هاوه لآن له چه زره تی عوتمان مو عاله جه و هه و لدان بو وه بۆ کاریک مومکین بو وه گوپانکاری تیدا بکری و چاکسازی تیدا بیته دی. باسو و لیکو ئینه وه ی هاوه لآن هه رچه نده له سه ر بنه مای ره خنه و به هه له دانان بو بۆ ئه و کاته کاریکی به سودو ئه ری نی بوو، وه ئی باسکردنی ئیمه دهر باره ی ئه و روداوانه که چوونه دهریای میژو وه وه تیپه ریون چ سودیکی نیه جگه له دم در یژی کردن به رامبه ر هاوه لآن و وته ی هه رزان به ها دهر باره یان هیچی تر نیه، له کاتی که دا پیغه مبه ر ^{سیرای} ^{سیرای} وه سف و شه نای کردون و موسو لمانانی له وه ئاگادار کردو ته وه: که خراپه یان به رامبه ر بکری، به تایبه تی خوله فای راشیدین.

کیفایه ته بۆ که سی که دهیه وی ئه مانه تی زانستی پهیره و بکا له ریوایه تکردنی روداوه کانی دا، سنوور شکینی نه کاو له و ئاسته رابوه ستی: که نووسه رو میژو نووسی برپا پیکراو له نمونه ی طه به ری و ئیبنو که ثیرو ئیبنو له ئه ثیر پهیره ویان کردوه.

سییه م: له گه ل پهیدا بوونی سه ره تای فیتنه و ئاشوب: که له کو تای ی سه رده می خه لافه تی چه زره تی عوسماندا هاتنه دی ناوی عه بدوللای کوپی «سبأ» له سه ر شانوی روداوه کان دهر ده که وی و رۆلی نه ری نی و فیتنه جو یی و خراپه کاری ئاشکراو عه یانه.

عه بدوللای کوپی «سبأ» له بنه رپه تا جوله که بو وه له سه رده می عوتماندا له یه مه نه وه هاتو وه بۆ میصر، دهستی کرد به خر هه لدان ی خه لک و راپه راندنیان دژی چه زره تی عوسمان، به پرا له ت خو ی وانیشان

دهدا که حویبی عهلی و ئال و بهیتی هیه، هندی له و قسانه ی که دهیپرماندن دهیگوت: ئایا موحه ممد له عیسا گوره تر نیه؟ دهی: که موحه ممد گوره تر بی، دهبی موحه ممد شیوا و تربی به گه رانه وه بۆلای خه لک باش مردنی، جا که موحه ممد ده گه پیتته وه له که سایه تی و شیوه ی عهلی کوپی ئه بو طالیبدا ده گه پیتته وه بۆ لایان، چونکه عهلی نزیکترین که سه به پیغمبر ﷺ «۱» .

عه بدوللای کوپی «سبأ» توانی به فرت و فیل و چاو به ست، چهند که سیك له میصردا هه لبخه له تیئ. دواپی له یه مه ن ئه م پرو پاگه نده و ده جهل و فرت و فیله ی به کار هی نابوو، به لام که س به ره و پیری نه هات بو و بۆی هه لئه خه له تابوو. ئه و میصرییانه ی به قسه کانی هه لئه له تابوو و نه وانه بوون: که رویان کرده مه دینه بۆئه وه ی شوپش دژی عوتمان به رپا بکه ن. به لام نه وانه پییش ئه وه ی بگه نه ناو مه دینه هه زره تی عهلی قه ناعه تی پی کردن به وه ی بگه رینه وه، وه کوو له وه پییش ئاماره مان پی کرد.

لیروه ده زانی که له دایک بوونی دوو له تبوونی موسولمانان بۆ دوو به شی گه وه به ربلا و «سوننی و شیعی» له م سه رو به نده دا دهستی پیکرد، به هه ول و کۆششی عه بدوللای کوپی «سبأ» هاته دی. ئه مه به در له تی پروانین و به رچاو گرتنی ئه و هه موو ئه زیه ت و سته مه ی له ئال و بهیتی پیغمبر ﷺ یان له شیعه و هه وا دارانی ئال و بهیت له وه دوا له سه ر ئه مه و ییه کان به رامبه ریان کرا. گرنگ ئه وه یه هه ریه ک له م دوو رودا وه دلته زینانه ی چوونه ناو ئه لف و بیی میژو وه واقیعه ی ترمان له بیر نه با ته وه.

چوارەم: جارىكى تر پىويستە ئىمە ھەقىقەت و كرۇكى پەيوەندى
نىوان ھەزرىتى عوسمان و ئىمامى ەلى لە سەردەمى خەلافەتى
عوسماندا بزانين. ھەقىقەتى ھەلويستى ئىمامى ەلى بەرامبەر خەلىفە
عوثمان بىننىنە بەر چاومان و دەرکى بکەين.

ئەوہبوو ئىمە ديمان ھەزرىتى ەلى لەگەل ھەلباردنى ھەزرىتى
عوسمان پەلەى کرد بۇ بەيەت پىکردنى، بەلکوو زۆر لە مېژوو نووسان
پىيان وايە ەلى يەكەم کەس بووہ کە بەيەتى پى کردووہ، ئەمجار تۆ
ئەوشت زانى چۆن لەو کاتەدا کە مىصرىيەکان بە فیتى ەبدوللای
کوپرى «سبأ» بەرہو مەدينە دەھاتن و ئەم ھەوالە گەيشتە مەدينە ديمان
چۆن ەلى بە عوثمانى گوت ئەمن لە عودەيان دىم و ناھيىم ھىچ روبدا،
ئەمجار بەرہو رويان چو تا لە «الجحفۃ» پىيان گەيى و لىيان توپە بوو،
ھەرپەشەى لى کردن و گىرانيەوہ پەشىمانى کردنەوہ لە ھەلويستيان،
بەجۆرىک بۇ خويان سەر زەنشتى خويان دەرکردو دەيانگوت: ئائە و زاتە
بەريزەيە ئىمە دژى وەستاوين و ھاتوين شۆرشى لى بکەين؟! «۱».

ھەروا بىنيت چۆن ئىمامى ەلى دۆستانە و دلسۆزانە ئامۆزگارى
ھەزرىتى عوسمانى کرد بۇ ھەلکردنى کيشەکە، ھەروا ديتت چۆن
ھەسەن و حوسەينى کوپرى ناردن بۆئەوہى بەرگرى لە ھەزرىتى
عوسمان بکەن و نەھيىلن ئاژاوە گىران فرسەتى لى بىنن.

کەوابوو ھەزرىتى ەلى باشتىن پالپشت و يارمەتيدەرى خەلىفە
عوسمان بوو لەھەموو ماوہى خەلافەتيدا. باشتىن يارمەتيدەرو بەھاناوہ
ھاتووى بوو لەکاتى تەنگرەو مىحنەتيدا کە لە کۆتاييش دا کەمى لىى
عاجز بوو، لەبەر زۆر خوشەويستى و لسۆزى بوو بۆى.

پنویسته تو ئوه باش بزانی: که پیاویکی گهره ی وهکوو ئیمای
عهل، پنویسته گلینه ی چاوی هه موو موسولمانیک بی، هه روا پنویسته
شوینی ئیمای عهلی له دلی هه موو مروقیکی خاوهن هه ست و
شعور دابی. به لگه ی خوشویستن، شوینکه وتن و په پره وکردنی ریبازی
ئو که سه یه: که خوشت دهوی و بهرده وامبوونه له سه ر شوینکه وتنی،
بیگومان ئوه سیره و هه لویستی ئیمای عهلی بوو له گه ل هه رسی
خه لیفه کانی پیش خوی. دهی با سیره و هه لس و که وتی ئو زاته سه ر
مه شق بی بو ئیمه و بهرونی ره نگدانه وه ی خوشه ویستی ئیمه بی بو ئو.

خه لافه تی عهلی

په چاوی
سنگدین

له ناوه راستی مانگی ذیلحیجه ی سالی سی و سیی کۆچیدا له
ئیواره ی رۆژی شه هیدبوونی عوتماندا، به یعت به ئیمای عهلی کرا.
کۆمه لیک له هاوه لان له به یعت کردن پپی دواکه وتن، له وانه سه عدی
کوپی وه قاص و ئوسامه ی کوپی زهیدو «المغیره» ی کوپی شوعبه و
«النعمان» ی کوپی به شیرو هه سسانی کوپی ثابت بوون. بیگومان
رۆژگاری خه لافه تی عهلی زنجیره یه کی نه پساوه ی فیتنه و شهرو هه رابوو،
له هه موو ئاقاریکی جیهانی ئیسلامیدا ئاژاوه و ناسه قام گیری بوو،
سه ره تای زنجیره ی شه ره کان به «هه ربی جه مه ل» دهستی پیکرد، دوا
به دوا ی ئوه شه ری «الصفین» رویدا، ئه مجار کی شه و نیزاعی نیوان
هه زه ته ی عهلی و معاویه: که زوربه ی جه ماوه ری موسولمانان لایه نگری
هه زه ته ی عهلی بوون، ئه مجار به شوین ئو شه ره برا کۆژییه دا فیتنه و
ئاشوبی خه واریجه کان به ریاوو: که به شه هیدبوونی هه زه ته ی عهلی
کۆتایی هات. ئیمه لی ره به دواوه به کورتی باسی ئو روداوانه ده که یین.

تۆله سهندنه وه له بکوژهکانی عوسمان و رودانی شه‌ری جه‌مه‌ل:

ئه‌وه‌ی گومانی تیدا نیه عوسمان به‌دهستی تاقمیکى باغی و له‌پری
ده‌رچوو شه‌هید بوو، ده‌ستیکی جوله‌کش له‌پشت ئه‌و تاوانبارانه‌وه
هه‌بوو، پیلانه‌که جوله‌که دایر شت بوو به‌دهستی کهسانی به‌ناو موسولمان
ئه‌نجام درا.

بیگومان شتیکی ئاسایی بوو که بکوژه تاوانباره‌کان سزای
تاوانه‌که‌یان ئی به‌سندرئ. په‌لکیشی به‌رده‌م دادگای شه‌رعی و ده‌سه‌لاتی
تۆله ئی ستاندنه‌وه بکری. لی‌ره‌وه هه‌موو جه‌ماوه‌ری موسولمانان و
له‌پیش هه‌مووشیانه‌وه چه‌زهرتی عه‌لی که‌وتنه‌ خو‌ بۆ گرتنه به‌ری ریگای
زامن بۆ تۆله کردنه‌وه له بکوژانی عوسمان. وه‌ی چه‌زهرتی عه‌لی
ده‌یه‌ویست کاره‌که به‌ کاله خو‌ ئه‌نجام بدرئ و په‌له‌ی تیدانه‌کری،
چاوه‌پروانی بکه‌ن تا هه‌ندی بارودۆخه‌که ئارام ده‌بیته‌وه، پلان دابندرئ
بۆ گرتن و ئه‌مجار تۆله ئی کردنه‌وه‌یان و به‌جۆریک کاره‌که بکری، سه‌ر
نه‌کیشتی بۆ به‌رپابوونی فیتنه‌ و ئاشوب، بیگومان می‌ژوو نووسان
کو‌پرایان هه‌یه له‌سه‌رنه‌وه که چه‌زهرتی عه‌لی یاخی بوو بکوژانی چه‌زهرتی
عوسمانی خوش نه‌ویستون و بۆ هه‌ل و فرسه‌ت ده‌گه‌را بیانگری و
قیصاصی شه‌رعیان ئی بستینی. پیی خوش بوو به‌زوترین کات حه‌قی
خودایان ئی وه‌ربگری و به‌ سزای خو‌یان بگه‌ن. وه‌ی کاره‌که به‌و شیوه‌ی
ئه‌و ته‌مه‌ننای ده‌کرد به‌رپوه نه‌چوو^۱.

پوخته‌ی روداوه‌که ئه‌وه بوو هه‌ریه‌ک له‌ طه‌لحه‌ و زوبه‌یرو کو‌مه‌لیک له
هاوه‌لان: که له‌ته‌کیاندا بوون، رایان وابوو: که په‌له بکری له
ده‌سگیرکردنی بکوژه‌کان و تۆله ئی ستاندنیان، پییان وابوو چه‌ند په‌له

بكرى بۇ دەسگىر كىرگەن ئۇلار دەپتە زامان و بەر غودەى دور
خستنه وەى فیتنه و ئاشوب، ئامادە باشى خوشيان بۇ ھاریکاری کردن
له و بواردا بۇ حەزەتى عەلى دەرېرى، داویان ئى کرد حەزەتى عەلى
هەندىك له سوپای موعەسکەرى بەصرە و کوفە سەحب بکاتە وە بۇ
یارمەتى و ھاریکاری خەلیفە له و ئەرکەدا وەلى حەزەتى عەلى داوی
مۆلەتى ئى کردن تا پلانیک دادەپىژى بۇ ئەجامدانى ئو ئەرکە بەشیوہى
شەرى «۱» .

بەلام ئەوہى داوی رویدا و ھاتە کایە و ئەوہوو ھەریەك لەم دوو
لایەنە پەپەرہى ریبازى پەسەند کراوی خویمان کرد دەرپارہى تۆلە
ستاندە وە لە بکوزانى عوسمان. ئەوہوو ئەوانەى داخوازى پەلەکردن
بوون لە بەدوادا چوون و دەسگىر کردنى بکوزانى عوسمان لە بەصرە
یەکدیگىر بوون، لەنا و ئەم تاقمەدا دایکى موسولمانان خاتو عائیشە و
طلحە و زوبەيرو کۆمەللىكى زۆر لە ھاوہلان دەبىندران. لە واقىعدا کارو
نیازى ئەوانە تەنیا بۇ ئەوہ بوو بە ئەھلى بەصرە رابگەيەنن: کە
پىويستە ھاریکاربن بۇ گەمارۆ دانى بکوزان و تۆلە ئى ستاندە وەیان.

له و سەر و بەندەدا لەلایەن حەزەتى عەلىیە وە سوپایەك نیردرا بۇ
بەصرە بۇ ئارام کردنە وەى بارو دۆخەکە و چەسپاندنى تەبایى و
یەکپىزى موسولمانان، ھەردوو ھیزەکە لەسەر خاکی بەصرە کەوتنە
بەرامبەرى یەکترو لە خەيالى هیچ لایەکیاندا نەبوو پیکە وە شەپکەن و
فیتنە بەرپا بکەن. «القعاق» ى کورپى عەمر وەکوو نوینەرى ئىمامى عەلى
رؤیشت بۇ خزمەت خاتو عائیشە و پىی گوت: ئەى دایکى موسولمانان!
چى وایکرد جەنابت بییە ئیرە؟ لە وەلامدا فەرمووی: ھاتووم ئیصلاحي
نیوان خەلک بکەم.

ئەمجار چو بۆلای ھەر يەك لە طەلحە و زوبەير ھەمان پىرسىياری ئاراستە کردن ئەوانیش وتیان ئىمەيش ھاتووين بۆ چاکسازى کردن لەناو خەلکدا، ھەموویان کەوتنە قسە و گەفت و گوو راگوپینەو ھە سەرەنجام لەسەر ئەو پىکھاتن کارە کە بخەنە بەردەستى ئىمامى عەلى بە مەرجىک ئىمامى عەلى ھەرچى توانای ھەيە بىخاتە گەر بۆ جى بەجىکردنى حوکمی خودا بەسەر بکوژەکاندا. قەعقاع گەرايەو ھە بۆلای ھەزرتى عەلى و شىوھى رىک کەوتنە کەى پى راگەياندا، موسولمانان بەگشتى لەو نەزىک بوونەو ھە صولح بکەن و فیتنەيان لى دورر بکەوئتەو ھە. ھەزرتى عەلى و تارىکى بۆ خەلکە کە داو سوپاسى خودای کرد کە ئاشتەوایی خستە نىوان موسولمانانەو ھە رىک کەوتن و توشى شەر نەبوون. ئىعلانى ئەو ھشى کرد: کە لە بەيانىيەو ھە دەکەوئتە رى بۆ دەرھەرى بەصرەو دەستگىر کردنى بکوژەکان^۱.

بەلام با بزانی دوايى چى رویدا؟

ئەو ھەبوو ھەر لەگەل ھەزرتى عەلى ئىعلانى ئەو ھى کرد کە موصالە ھە کراو ھە رىک کەوتن و بە خەلکى راگەياندا کە ھەر لە بەيانىيەو ھە دەکەوئتە رى بۆ دەسگىر کردنى بکوژەکان. دەسبەجى سەرانی فیتنە گىر، کوپوونەو ھە بۆ راوئژو خوش کردنى ناگرى فیتنە، لە ناوياندا «الأشتر النخعی» و شوپەيچى کوپى ئەوفاو عەبدوللای کوپى «سبأ» ناسراو بە «ابن السوداء» سالمى کوپى ئەو ھەبەو غولامى کوپى «الهیثم» دەبیندران. سوپاس بۆ خودا ھىچ کام لەم فیتنە گىرانە صەحابى نەبوون و بە موسولمانى بە خزمەت پىغەمبەر سېرىق پىغمەمبەر نەگەشتبوون. ئەم فیتنە گىرانە کەوتنە وت و وئژو باسى خەتەرى صولح و ئاشتەوایی لەسەریان و پىيان وابوو کە رىککەوتنى صەحابەو

بہر قہرار بوننی ناشتہ وایی دہبیتہ خہتر بہ سہریانہ وہ، یہ کیکیان
پیشنیاری ئہ وہی کرد: کہ حہزرتی «عہلی» ش وہ کوو حہزرتی
عوسمان لہناو بہرن!

بہ لام عہدوللای کوپی «سبأ» ئہم رہئیہی بہلاوہ ناپہسہند بوو
وتی: بیر لہوہ مہکہنہوہ، پاشان پیی گوتن رزگار بونقان لہوہدایہ
تیکہلی خہلکہہ ببن، کہ کوہونہوہ بہیہک گہیشتن شہر لہناو
خہلکہہدا بہرپا بکہن و مہیلن کوہبنہوہ و ناشتہ وایی بکہن! ئہوانہی
لہگہل ئیوہن بہشہر دیفاع لہخویان دہکہن. لہسہر ئہم ہرپارہ سہرانی
فیتنہ بلاوہیان لی کردو ہہریہکیان روی کردہ ئہنجامدانی ئہرکی
سہرشانی.

روژی دووہم حہزرتی عہلی لہسہر وادہو بہلینی خوی کہوتہپری. بہ
شوینیدا ہہریہک لہ طہلحہ و زوبہیر رویشتن، صولح و ناشتہ وایی بوو
بہشتیکی چاوہروان کراو. خہلکہہ ئہو شہوہ لہ خوشی و ئارامیدا
بوون بکوژانی حہزرتی عوسمان لہ ترسو بیمدا تا بہیانی خہویان لی
زرا.

عہدوللای کوپی «سبأ» و ہاوہلانی لہسہر ئہوہ ریٹ کہوتن کہ
بہیانی زوو شہر ہہلگیر سینن و خہلک بہرہو شہر بہرن و ئاکامی چی
دہبی باببی.

ئاراوہ چی و فیتنہ جوہیکان پیش بہرہ بہیان و فہجر، کہوتنہ خو،
ژمارہیان نزیکہی دوو ہہزار کہس بوو، بوونہ گرو گروو ہہر گروہکیان
پہلاماری نزیک خویانداو بہ شمشیر ہیرشیان کردنہ سہر، ہہر تایفہ و
ہوزیک راپہرین بو یارمہتیدانی قہومہکیان و پاریزگاری کردن لیان،
خہلکہہ لہخہو راپہرین و پہلاماری چہکیاندا، وتیان: ئہہلی کوفہ
بہشہو پہلاماریان داوین غہدریان لی کردین، پییان وابوو ئہوہ پیلانیکہو

له ژیر سهری حه زره تی عه لیه وه یه. ئهم هه وانه به حه زره تی عه لی
گه یشته وه، فهرمووی: ئه وه ئه و خه لکه چییان لی قه و ماوه؟ خه لکه که له
ده و روبه ری که و تنه هاوارو دادو فیغان، وتیان تو ناگات له چیه ئه هلی
به صره به شه و په لاماریان داین و غه دریان لی کردین، هه ر تاقمه و
په لاماری سیلاحی داو زری لی له بهر کردو خو یان هه لدایه سهر
ئه سپه کانیان، به بی ئه وه ی هیچ کامیکیان بزانی واقع و حه قیقه تی
روداو چونه و چون نیه، ئیتر شتیکی سروشتی بوو به رامبه ر یه ک
بوه ستن، حه زره تی عه لی بیست هه زار که سی لی کو بو وه، نزیکه ی سی
هه زار که س له ده وری خاتو عائی شه و ئه وانه ی له گه لی بوون کو بو وه.
هاوه لانی عه بدولای کو پی «سبأ» هه ر بو یان بکرایه لی ره و له وئی له
کوشتنی موسولمانان سلیمان نه ده کرده وه، بانگ بیژی حه زره تی عه لی
هه رده م جاپی ده داو هاواری ده کرد که ده ست له کوشتن هه لگرن و
ده سستان نه چیه خوینی یه کتره وه. به لام که س نه یده بیست و گو ییان به
بانگه واز نه ده دا «۱».

ئاله و کات و ساته ناسک و هه ستیاره دا، وپرای به رزبوونه وه ی ئاستی
توندو تیژی و کوشت و کوشتیارو به رپا بوونی شه پی سهر تاسه ری،
کاتیک ده م و چاوه کان یه کتریان دی و روبه پوی یه کتر راوه سستان له ژیر
چه تری ئیمان و په یوه ست به هه وانی بوونی پیغه مبه ر (دروودی خوی
له سه ربی) ده ستیان له شه ر هه لگرت و هه ریه که یان له ئاست خو یه وه دانی
به خو یا گرت و به خویدا چوه.

به یه قی به ریوایه تیکی په یوه ست «موصول» هی نایه وه ده لی:
ئه بوبه کر، موحه ممه دی کو پی «الحسن القاضي» به رشته ی خو ی له
حه ربی کو پی «الأسود الدؤلی» یه وه ریوایه ت ده کا ده لی: کاتیک عه لی و

ھاۋەلانى لە طەلھە و زوبەير نزيك بوونەۋە، ريزى جەنگاۋەران لە
 ھەردوو لا ليك نزيك بوونەۋە، ھەزەرەتى عەلى بەسۋارى ھېستىرەكەى
 پىغەمبەر سۈرۈش خۇى دەرخست و ھاۋارى كرد، ئادەى زوبەيرى كوپى
 عەوامم بۇ بانگ بكەن، زوبەيريان بۇ بانگ كرد، ئەۋيش خيرا بۇ لاي
 ھات و لە ھەزەرەتى عەلى نزيك بۆۋە، تا مىلى ئەسپەكانيان ليك كەۋتن،
 ئەمجار عەلى فەرموۋى: ئەى زوبەير بەخودات سويند دەدەم، ئايا لەيادتە
 ئەو رۆژەى پىغەمبەر سۈرۈش بەلاتدا تىپەپرى و ئىمە لە فلان شوين بووين و
 پىي فەرموۋى: زوبەير! ئەۋە تۆ عەلىت خۇش ناۋى؟ ئەتۇش لە ۋەلامدا
 وت: چۆنم خۇش ناۋى، كوپى خال و پورمە لەسەر يەك ئايىنين؟
 ئەمجار پىغەمبەر سۈرۈش فەرموۋى: سويندم بەخودا ئەى زوبەير ئەتۇ شەر
 لەگەل عەلى دىكەى و ستەمكار دەبى و ھەقى ئەۋەت نىە شەپرى لەگەل
 بكەى. زوبەير وتى: بەلى «والله» راست دىكەى من لەبىرم نەماۋو،
 لەۋكاتەۋە لە پىغەمبەرم بىست لەيادم چوبوۋە ئەۋا ئىستا كەۋتەۋە
 بىرم. ۋەللأھى ئىتر من ھەرگىز شەر لەگەل تۆ ناكەم. زوبەير بە سۋارى
 ۋلاخەكەى خەلكەكەى دېداۋ رۆيى. كاتىكىش حوشترەكەى عائىشە
 كەۋتە سەر زەۋى، كەژاۋەكەى تىيدا بوو لە گۆرەپانى تىگرو تىگوشىۋى
 دوور خرايەۋە، ھەزەرەتى عەلى ھاتە لاي و پرسىياري حال و ۋەزەى لى
 كردو پىي گوت: دايە حالت چۆنە؟ وتى: حالم باشە، وتى: خودا لىت
 خۇشبى. ئەمجار يەكە يەكە ھاۋەلان دىھاتن سلاۋيان لى دىكردو لە
 حال و ۋەزەيان دىپرسى و دلىيا دىبوون لە تەندروستى و حال و
 ۋەزەى «۱».

سەرگوزشتەى معاويە و شەرى ھەفین

ھەزرىتى عەلى گەرايەو ھە بۆ كوفە: كە كەردبويە پاىگاي خەلافەتى خۆى، ھەر لەگەل گەرايەو ھە جەريرى كورى عەبدوللایى البجلى نارد بۆلای معاويە لە شام داواى ئى كرد بەيەتتى پى بكا، وەكوو ئەو خەلكەى تر كە بەيەتتىان پى كەردو، ئەو ھەشى پىراگەيانند: كە موھاجىرو ئەنصار بەيەتتىان پى كەردو. بەلام معاويە پى وابو بەيەتتەردن بە ھەزرىتى عەلى شەرى نىو ئەوانەى بەيەتتىان پى كەردو بەيەتتەكەيان دانەمەزراو، چونكە ئەھلى حىلل و عەقد لە ھاوئان تىكرا ھەموويان لەسەر بوون بە خەلىفەى كۆك نەبوون و ھەموويان ئامادەى بەيەت پىكەردنەكەى نەبوون. ھەمووشيان كۆك نەبن بەيەت پىكەردنەكە دانامەزرى. بۆيە ئامادە نەبو بەيەتتى پى بكا و بەپىر بانگ كەردنەكەيەو نەھات. وتى: دەبى ئىمامى عەلى بكوژانى عوسمان بكوژىتەو، پاشان موسولمانان بۆ خويان ئىمامى ھەلبىژىرن.

ھەزرىتى عەلى لەلای خۆيەو ھەقىنى ھەبوو كە بەيەتتەكە بە كۆپاى ئەھلى مەدىنە تەواو بوو، بەيەتتەردنى ئەھلى مەدىنە بە موھاجىرو ئەنصارو دەبىتە بەلگەو پىويست دەكا ھەموو ئەو موسولمانانەى لە خارىجى مەدىنەن چا و لە ئەھلى مەدىنە بکەن و يەكسەر بەيەتتى پى بکەن، دەربارەى تۆلە ستاندىن لە بكوژانى عوسمان، ئەو وەكوو وتمان: ھەزرىتى عەلى لەھەموو كەس سوورتر بوو بۆ تۆلە ئى ستاندىنەوھيان، وەلى دەيەويست نەخشە و پلاننىك داپىژى بۆيان ئاكامەكەى سەلامەت بى و بى كىشە تۆلەى شەرىعيان لەسەر تەنفىذ بكا.

كە ھەزرىتى عەلى لە معاويەو رەفى پىگەيى، معاويەى بە باغى و دەرچوو لە جەماعەتى موسولمانان و سەرىپىچى كەردن لە ئىمام لە قەلەمدا، ئىتر رۆژى دوانزەى مانگى رەجەبى سالى سى و شەشى كۆچى

بە سوپايەكەۋە دەرچوۋ، لە شوئىنىك بەناۋى «النخيلة» لە شىكر بەزىي
كرد، ئىبنو عەبباس ھاتە لاي، ئەۋكاتە كەردىۋىيە والى بەصرە، ھەزرىتى
عەلى سوپايەكى پىكەۋە بەرەۋ شەپكەردن لەگەل ئەھلى شام و ناچار
كردنىان بۇئەۋەى بىنەزىر رىقى خەلىفەى بەيەت پىكراۋە ۋە
لە شىكرەكەى ئاراستە كرد ^۱.

كاتىك معاۋىيە بەمەى زانى، سوپايەكى لە ئەھلى شام پىكەۋە ناۋ
بەرەۋ روى سوپاي ئىمامى عەلى كەۋتە پى. ھەردوۋ سوپاكە لە دەشتى
«صفين» لەسەر روبارى فرات روبەپرى يەكتر ۋەستان. بۇماۋەى زىاد لە
دوۋ مانگ ناۋ بىزىۋان و نىردراۋى ئەۋۋ ئەم ھاتۇچۇيان كەرد ۋە ھەلى
رىكخستىر ۋە ھەۋاندەۋەى شەپپاندا، عەلى داۋاي لە معاۋىيە ۋە ھەمەۋ
ئەۋانەى لەگەلىدا بوون دەكرد بىن بەيەتەى پى بىكەن، دلىيەى دەكردن
كەدۋا بەيەت پىكەردنى تۆلەستاندەۋە لە بىكۇژانى عوسمان لەكاتىكى
نەزىكدا ئەنجام دەدرى. معاۋىيە لەلەيەن خۇيەۋە داۋاي لە ئىمامى عەلى
ئەۋەبۋو كە پىش ھەمەۋ شىك بىكۇژانى عوسمان بىگىرىن ۋە بە سزاي
خۇيان بگەيەندىن، دەيگوت عوسمان كوپرى مامە ۋە مەن لە ھەمەۋ كەس
شىاۋترەم بۇئەۋەى داۋاي تۆلە ۋە خويىن ستاندنى بىكەم. لە ۋە ماۋەيەشدا
جار جار ۋەدە شەپرو موناۋەشات دروست دەبۋو.

ھەردوۋلا بەم ھالە مانەۋە، تا مانگى موحەرەمى سالى سى و
ھەۋتى كۆچى، لە ۋە سەرۋەندەدا ھەزرىتى عەلى و معاۋىيە رىك كەۋتن،
ھۈدەۋ شەپ راگرتنىك رابگەيەنن بۇ ماۋەى مانگىك، بە ھىۋاي ئەۋەى
ئاشتەۋايى و صولج بىكەن. بەلام مانگەكە تىپەپرى ۋە ھىچ ئاسۋىيەكى رون
بۇ ئاشتەۋايى دەرەكەۋت، ئىتر ھەزرىتى عەلى فەرمانىدا بە ۋتە بىزى
رەسمى خۇى، جاپىداۋ بانگ ھەلىدىرى: ئەى ئەھلى شام ئەمىرى

موسولمانان پیتان دہلی: ئو ماویہ مان پیدان بؤئہ وہی بگہرینہ وہ بؤ
 حق و ملکہ چی فرمانی خلیفہی بهیعت پیکراو بن، به لام وا ماوہ کہ
 تیپہری و ئیوہ وازتان له طوغیان و سہرکہشی خوتان نہہینا، به پیر
 حق و راستییہ وہ نہہاتن، ئوہا من راستہ وخوؤ بئی پیچ و پنا عہدو
 پیمانی شہر راوہستانم ہلہ شانده وہ و کوتایم به ماویہی ہودنہ ہینا،
 ہرگیز خودا خائین و له حق لادہری خوش ناوین^۱۔

ئو کاتہ معاویہ و عہری کوری «العاص» کہوتنہ خوؤ خوتامادہ
 کردن و سوپایان پیک ہینا، مہیمہنہ و مہیسہریان بؤ سوپاکہ دیاری
 کرد۔ حہزرتی علی له لای خوئیہ وہ سوپای پیک ہینا، ہر ئو شہوہ
 سوپاکہی ریکخست ئہشتہری نہخہعی کردہ سہر لقی ئہلی کوفہ و
 سہلی کوری حنیفی کردہ سہر لقی ئہلی بہصرہ، ئہجار حہزرتی
 علی ئاموژگاری سوپاکہی کرد بہوہ دہست نہکەن بہ شہر شہر
 لہوانہ وہ ہلہ گیسئ، تا ئہلی شام شہر دہست پی نہکەن ئہوان شہر
 نہکەن، بریندار نہکوژئی، کہسیک ہلہات دواي نہکەون، پەچہو عہبای
 ئافرہت لانہدري و سوکایہتی بہ ئافرہت نہکری۔

شہر دامہزرا، ہردو و لا کہوتنہ شہریکی خویناوی، روژی
 دووہمیش ہر بہہمان دہستور شہر بہردہوام بوو، حہوت روژ شہر
 دریزہی کیشاو ہیچ لایہکیان بہسہر لاکہی تردا سہرکہوتنی بہدہست
 نہہینا، بہلام سہرہنجام قورسایي شہر بہلای معاویہدا لہنگ بوو،
 سوپای حہزرتی علی خہریک بوو لہسہرکہوتن نزیک دہبوہوہ سات
 لہدوا سات بہرہو پیشہوہ چوونی بہخوئیہوہ دہبینی۔

معاویہ ہہستی بہو خہتہرہ کردو خیرا لہگہل عہری کوری
 «العاص» دا کہوتنہ گفت و گوؤ راویژ، سہرہنجام عہمر وای بہ باش زانی

داوا لە ئەھلى عىراق و سوپاي عەلى بىكرى بۇ ئەھلى قورئان بىكرىتە
 ھەكەم، ئىتر معاويە فەرمانى بە خەلكەكە كرد: كە قورئان بە سەرە
 رمبەو ەكەن و بەرزى ەكەنەو، بانگكەر بانگ ەلدا بەناوى معاويەو و
 بلى: ئەمە كىتبى پەرورەدگارە لەنيوان ئىمەو ئىوەدا. جا كە ئەصحابى
 عەلى ئەمەيان بىنى «لە حالىكدا خەرىك بوون سەرکەوتن بەدەست بىنن»
 كەوتنە راجىايىو، كۆمەلىك وتیان: پابەندى تەحكىمى نامەى خودا
 دەبىن، كۆمەلىكى تریان دەيانگوت: نەخەير ئىمە شەر راناگرىن و
 لەوانەىە ئەمە فىل بى. ئەمە راى ئىمامى عەلى خۆى بوو، وەلى ناچار بوو:
 كە شوین راى موخالىفەكان بىكەوئى چونكە زۆر بوون، ئەشعەشى كوپى
 قەيسى نارد بۇ لاى معاويە بۆئەھلى پرسىياری لى بكا ئاخو چى دەوئى،
 وەلامى معاويە ئەوەبوو وتى: با ئىمەو ئىوەش بگەپپىنەو بۇ ھوكمى
 قورئان، ئىمە پىاوئىك ەلەدەبژىرىن كە جىگای رەزامەندىمان بى، ئىوەش
 پىاوئىك ەلەبژىرىن كە پىى رازى بن، ئەمجار ەردولامان ەھدو پەيمانى
 خۆمان بخەينە ئەستۆى ئەوان و ئەوانىش بە پىى قورئان بجولپىنەو و
 ھوكم و پىياری خۆيان بەرامبەرمان دەربىن، چىيان پىياردى ئىمە
 پابەندى بن، ئەھلى شام ەمەرى كوپى «العاص»يان ەلەبژارد، ئەھلى
 عىراق ئەبو موسای ئەشعەرى، ەردو لاىان لەسەر ئەم دوو ھەكەمە رىك
 كەوتن و نووسراوئىكى فەرمىيان لەناو خۆياندا نووسى، كە پىياردان لەم
 بارەو دوابخىرى بۇ مانگى رەمەزان، ئەوكاتە ەردو ھەكەمەكان لە
 «دومة الجندل» كۆبىنەو و پىيار بەدن، لەسەر ئەم ئەساس و رىككەوتنە
 خەلكەكە بىلاوہى لى كرد.

ھەزەرەتى عەلى لە «صفین»و ەگەرايەو بۇ كوفە. دوبرەككەيەكى
 سامناك كەوتبوو و ناو سوپاكەيەو، كە تەشرىفى گەيشتەو كوفە،
 كۆمەلىك لەوانەى پىيان وابوو تەحكىم گومپرايى و لادانە، لىى
 ەلەگەرەنەو و لە «حروراء» كۆبوونەو، ژمارەيان نىكەى دوازە ەزار

كەس بوو، ھەزرەتى ئەلى ئەبدوللەي كوپرى ھەبباسى بۇلا ناردن، قەسيان لەگەل بكاو ئامۇزگاربيان بكا، بەلام ناوبراۋ چى ھەۋلى لەگەل دا، بى سود بوو، ھىچى بۇ جى بەجى نەبوو. ئەمجار ھەزرەتى ئەلى بۇ خۇي چوو بۇلايان، كە لەگەليان كۆبوو پىي گوتن: بۇچى لەژىر ھەمانرەۋايى من چوونە دەر؟ وتيان: چونكە لە «صفين» رازى بووى بە ھەكەم دانان. ھەرمووى: بەلام من لەو رىككەۋتەنە لەسەر ھەردو ھەكەمەكانم بە مەرج گرتوۋە: كە بە گويىرەي قورئان رەفتار بكن، قورئان چى بېرىباردا ئەۋان ۋابكن، ھەرچى قورئان بەباشى بزائى ئەۋان بەباشى بزائن، ھەرچى قورئان بە خراپى بزائى ئەۋان بيمرىنن. دوايى وتيان: ئايا تۆ پىت ۋايە دانانى ھەكەم دەر بارەي خويىنى پياۋ ەدل و رەۋايە؟ ھەرمووى: ئىمە مەۋقمان نەكردوۋە بە ھەكەم، قورئانمان كردوۋە بە ھەكەم، قورئاننىش لەنيو دوو بەرگدا نووسراۋەتەۋە بۇ خۇي نوطقى نىە مەۋق قەسى پى دەكەن و بە زمان دەگوتىر و بەگوي دەبىسىر. وتيان: ئەدى بۇچى ماۋەتان داناۋە لەناۋ خۇتاند؟ ھەرمووى: بۇئەۋەي زانا دۇنيابى و نەزان بزائى. بەلكوۋ خودا بەم ھودنەۋ ئاشتەۋايىە ئىصلاحي ئەم نەتەۋە بكاۋ فېتنەۋ ئاشوبيان ئى دور بخاتەۋە.

ئىترىاخى بوۋەكان بە خۇياندا ھاتنەۋە گەرانەۋە بۇسەر راي ھەزرەتى ئەلى و وتيان بگەرىنەۋە بۇ ناۋ شارو بچنەۋە ژىر ھوكمى خەلىفە، دوا بەيەكيان گەرانەۋە ۋازيان لەياخى بوون ھىنا.

كە ماۋەي دىارىكراۋ تەۋاۋ بوو، مانگى رەمەزانى سالى سى و ھەۋت، ئىمامى ئەلى ئەبو موساي ئەشعەرى نارد لەگەل كۆمەلىك لە ھاۋەلان ۋ ئەھلى كوفە، معاۋىيە لەلايەن خۇيەۋە ەمىرى كوپرى «العاص»ى لەگەل كۆمەلىك لە ئەھلى شام نارد، ھەردوۋ شاندىكە لە

شۈيىنى دىيارىكراۋ «دۈمە الجندل» كۆپۈنەنە. دۈي ئۈەۋى ھەريەك لە سەرۈكى شاندىكان سوپاس و ستايشى خودايان كىرد، ئامۇزگارى پىۋىستىيان ئاراستە كىرد، لەسەر ئۈەۋ رىك كەۋتن كاغەزىك دابىنىن و نووسەرىك دىارى بىكەن چى لەسەر رىك دىكەۋن لەسەر كاغەزەكە بىنووسى بەلام لە ئاكامدا لەسەر ئۈەۋ رىك نەكەۋتن كى بىيىتە خەلىفەۋى موسولمانان، ئۈەۋ موساۋ ئۈەشەرى رازى بوو: كە ھەردوۋك لە ئىمامى عەلى و معاۋىيە عەزىل بىكرىن، بۇ خەلافەتتىش تەنھا بە عەبدوللەي كۈپى عومەر رازىبوۋن، بەلام عەبدوللە نەۋىست خۇبختە ناۋ ئۈە گۆبەندەۋە.

ئىتر ئۈەۋكاتە ھەردوۋ ھەكەمەكە لەسەر ئۈەۋ رىك كەۋتن: كە عەلى و معاۋىيە عەزىل بىكەن و دۈيى موسولمانان بە شوراۋ راۋىژ خەلىفەيەك بۇ خۇيان ھەلبىزىن، ئۈەجار ھەكەمەكان ھاتنە لاي جەماۋەرەكەي ھەردوۋ لا. عەمرى كۈپى عاص ئۈەۋ موساۋ پىش خۇي خىست بۇئۈەۋى رىك كەۋتنەكە بۇ جەماۋەرەكە ئىعلان بىكا، ئۈەۋ موسا ھاتە پىشەۋەۋ ھەمدو سوپاسى خوداي كىردو ھەلات و سەلامى بۇ پىغەمبەر ^{سەلىۋى} ناردن و ئۈەجار ۋتى: خەلىكىنە ئۈەگەر سەيرى كارى ئۈەم ئۈمەتە بىكەين نابىنىن رىگا چارەيەك گۈنجاۋترو لەبار تىرى لەۋ رىك كەۋتنەۋى من و عەمر لەسەرى رىك كەۋتۈۋىن ئۈەۋىش ئۈەۋىيە عەلى و معاۋىيە ھەردوۋكىان عەزىل بىكرىن. ئۈەجار ھاتە دۈاۋەۋ عەمر ھاتە شۈيىنى ۋتاردان و ھەمدو ئۈەناي خوداي كىردو پاشان ۋتى: خەلىكىنە گۈيىتان لى بوۋ ئۈەۋى پىش من چى گۈت: ئۈەۋ بەدەۋى خۇي خەلىفەكەي عەزىل كىرد، ۋامنىش عەزىل كىرد. لە عەينى كاتدا من ئۈەۋا بىرمارمدا معاۋىيە بىيىتە خەلىفەۋى موسولمانان، ھەر ئۈەۋىش خۈيىنگرو ھەق ۋەستىنى ھەزەرەتى عوسمانە، ئۈەۋ لەھەموۋ كەس شىاۋترە بە شۈيىنى عوسمان.

دۈي ئۈەمە خەلىكەكە بىلاۋەيان لى كىردو ھەريەكە گەپرايەۋە بۇ شارو ۋلاتى خۇي. بەلام عەمر ۋاۋەلانى چۈن بۇلاي معاۋىيە سىلاۋيان لى كىردو

بەيىعتى خەلافەتتەن پىكىر كەلدى. بەلەم ئەبۇ موسە شەھەرگە ئۆتتى ۋە رەھبەرلەرگە
بىر بۇلارنى ئۆتتى ۋە رەھبەرلەر بۇ مەككە. ئىبنى ئەبباس ۋە «شەرىھ» نى كۆرۈپ
ھەقىقەتتە بۇلارنى خەزىرىنى ئۆتتى ۋە رەھبەرلەر بۇ كۆپىنچە ۱».

خەۋارىج ۋە كۆشتىنى خەزىرىنى ئۆتتى:

كاتىك خەزىرىنى ئۆتتى ئەبۇ موسە ئۇ شەھەرگە كەلگەن كۆمەكچىلەرگە
سۇپا ئاردا بۇ «دومە الجندل» بۇ دانوسان ۋە بىر يارداننى خەكەمەكان،
خەۋارىجەكان زۆر بەۋە شەلگىر بوون ۋە دىئەتتەن بۇ خەزىرىنى ئۆتتى
پەرىس سەند، بەلگەۋ بە سەراحت ۋە بىر پىچ ۋە پەنا بە كافرىيان دانا،
ۋەتتەن: مادام قىبۇللى تەككىمى كىردۈۋە ئەلەيىن دەرىچۈۋە، ئە كاتىكدا
ئەۋان لەۋەپىش زۆر سوور بوون لەسەر تەككىم ۋە بانگەشەيان بۇ دەكرد.
ھەرچەندە ئەلەيىن كەلگەن كۆي كەلگەن ۋە ئامۇڭگارى كىردى سودى
نەبو، ئە كۆتايىيا پىكىر كەلگەن: مافى ئىۋە لەسەر ئىمە ئەۋەيە كە ئە
مىزگەۋتى خۇمان مەنەتتەن نەكەين، بە مەرجى لىمان ياخى نەبن. بەشە
دەستكەۋتى شەۋر غەنىمەتتەن بىدەينى، بە مەرجى ھارىكارمان بىن ۋە
لەگەلمان بىن بۇ غەزاۋ فتوحات. تا شەرىمان لەگەل نەكەن شەرتتەن لەگەل
ناكەين.

ئەمبار خەزىرىنى ئۆتتى ئەبۇ بە سۇپايەكى گەۋرەۋە رەھبەر ۋەلەتتى شام
بۇ شەھەر لەگەل مەۋىيە، ئەمەش دىۋى ئەۋەي رەھبەر بىر ياردان
خەكەمەكانى كىرد... بەلەم لەۋكاتەدا خەبەرلى پىكىر كەلگەن: كە
خەۋارىجەكان دەستتەن كىردۈۋە بە ئاشوب نەۋەۋە غەۋغا ۋە فەساد ۋە
خۇيىن رەشتە ۋە رىگاگرتەن ۋە ھەرچى ھەرامە ھەلەلەن كىردۈۋە، خەلگىكى

زۆريان كوشتوۋە لەوانەى كوشتويانن عەبدوللانى كۆپى خەباب و خىزانەكەيەتى بە حامىلەيى. ئىتر ئىمامى عەلى كەۋتە بەردەم دوو رىگا، ئايا بچى بۇ شەپ لەگەل معاويە يان ئەم خەۋارىجە تەمبى بكا؟ لەۋە ترسا ئەگەر بچى بۇ شام و بگەۋىتە شەپ لەگەل معاويەدا، خەۋارىجەكان دەست بگرن بەسەر مال و مندال و كارى ناشىرىنيان بەرامبەر ئەنجام بدەن، سەرەنجام خۆى و ئەوانەى لەتەكيا بوون و ايان بە پىئويست زانى جارى دەست بگەن بەشەپ لەگەل خەۋارىجەكان و كارى ئەمان يەكالا بگەنەۋە.

ئىتر حەزرىتى عەلى بە سوپاكەيەۋە روى كرده ئەو دەرۋەرو ناۋچانەى خەۋارىجەكان خويان تىدا كۆكردبۈۋە. كە نزيك مەدائىن بوۋە، جۋابى نارد بۇ خەۋارىجەكان لە دەرۋەرى نەھرەۋان و داۋاي لىكردن كە ئازاۋەچى و بكوژانى ھاۋەلانى عەلى تەسلىم بگەن بۇئەۋەى تۆلەى شەرعىيان لى بىسەندرى ئەمجار ئىمە وازتان لى دىنين دەچىن بۇ شام بۇ شەپ لەگەل معاويە، بەلكوۋ خودا ھىدايەتتان بداۋ بگەرپنەۋە بۇسەر ھالى باشى پىشۋوتان. ئىتر ئەۋاننىش لە ۋەلامدا جۋابيان دايەۋە پىيان گوت: ئىمە ھەموومان بكوژى ھاۋەلەكانتىن، ئىمە خويىنى ئەۋان و خويىنى ئىۋەش بە حەلال دەزانين. ئىتر ئەۋكاتە حەزرىتى عەلى چوۋ بۇلايان ھەرچەند نامۆزگارى كردن و ھەرەشەى لى كردن بى سوود بوۋ، ۋەلاميان ئەۋە بوۋ يەكتريان ھاندەدا بۇ فېداكارى و شەپ كردن لەگەل سوپاي حەزرىتى عەلىداۋ گەيشتن بەخودا بەپلەى شەھىد.

پىش ئەۋەى شەپ دەست پى بكا حەزرىتى عەلى فەرمانى بە ئەبو ئەيىوبى ئەنصارى كرد: كە ئالاي «الامان» بۇ خەۋارىجەكان ھەلبكاۋ پىيان بلى: ھەر كەسى بىتە ژىر ئەم ئالايەۋە ئەۋە ئەمىن بى و موھاسەبە ناكرى. ھەر كەسى بپروا بۇ كۆفە و مەدائىن ئەمىن بى. زوربەى ھەرە

عبدالوره حماني كوپړې مه لجه م په كيڅ له سهراني خه واريچ، خوازيني
 نافرته تيكی جوانی كرد ناوی «قطاع» ی بوو هم نافرته باوكی و برای له
 شهړی «النهران» دا كوژرابوون، مہرجی بو «عبدالرحمن» دانا: كه ده بی
 عه لی بكوژي نه مجار شوی پی دهكا، «عبدالرحمن» وتی: به سهر چاوا،

سويندم بەخودا من تەنيا بۇ كوشتنى عەلى ھاتومە ئەم شارە،
ئافرەتەكەى شوى پىي كىردو گواستىيەو، ئىتر ئافرەتەكە رۇژ بەرۇژ
ھەلى دەنا بۇ كوشتنى عەلى.

شەوى ھەينى رىكەوتى ھەقدەى مانگى رەمەزان سالى چلى كۆچى،
عەبدۇرەھمان بۆسەيەكى بۇ دانا و دوو كەسى تىرىش يارمەتییان دا،
لەبەرەمبەر ئەو سەكۆيەى كە بەعادەت عەلى ھەموو رۇژى لىيەو
دەردەچوو بۇ مزگەوت، وەكوو داب و نەرىتى ھەمیشەى چوو دەرد
بۆئەو ھەى خەلكى راست بىكەتەو بۇ نویرى بەیانى، «عبدالرحمن»ى
كۆپى مەلجەم لەنكاویك بە شمشیر پەلامارىداو زەبرىكى لە تۆقە سەرى
داو خوین بەسەر ریشیدا ھاتە خوارى.

بە ھاوەلانى فەرموو: كە «عبدالرحمن»ى كۆپى مەلجەم
كوشتوویەتى، زانى كە ئەو تاوانە تاوانى ئەو. وتى ئەگەر مردم
بىكۆژنەو، ئەگەر نەمردیشم ئەو بۇ خۆم دەزانم چى لى دەكەم. كاتى
كەوتە گيانەلاو ھەر دەيگوت: {لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ}. لە تەمەنى شەصت
سالىدا وەفاتى كرد ماو ھەى خەلافەتى چوار سال و نو مانگ بوو.

ئەو ھەى ئىبنو كەئىر بەراستى داناو گوايە لە «دار الأمارة» نىژراو،
ترسى ئەو ھەيان ھەبوو خەوارىجەكان لاشەكەى بدن، رىوايەتیکىش
ھەيە دەلى گواستراو ھەو بۇ گۆرستانى «البقيع» لەوى نىژراو، ھەروا
چەند شوینى تىرىش دەست نیشان كراو بۇ شوینى دفن كردنى.

«عبدالرحمن»ى كۆپى مەلجەم لەلايەن ھەزەرەتى ھەسەنەو
كۆژرايەو ھەو دوايى لاشەكەى سوتىندرا^۱.

پەندە نامۆزگارى:

يەكەم: ئايا لەنىۋان ھەزرىتى عەلى و ئەوانەى داۋاى پەلەكردنى دەسگىركردن و تۆلە ستاندن لە بكوژانى ھەزرىتى عوتمانين دەكرد چ خيلاف و راجيائىيەكى ريشەيى ھەبوو لەم بارەو؟ واديارە ئەتۆلەو رونکردنەوانەى پيشوو ئەوھت بۆ دەرکەوتوو: كە بەدوادا چوون و ھەولدان بۆ دەسگىركردنى بكوژانى ھەزرىتى عوسمان قەت جىنگاى راجيائى نەبوو، ھىچ لايەكيان نامادە نەبوون بكوژەكان بەبى تۆلە ستاندن وەك «بەرزەكى بانان» بۆى دەرېچن، نيزاعەكە لەوھدا خۆى دەنۋاند ھەرچى عائىشە و طەلحە و جەماعەتەكەيان بوون سوور بوون لەسەرئەوھە كە تۆلە ستاندن لە بكوژەكان يەكەم كارو يەكەم ئەركى سەرەكى بى كە عەلى ئەنجامى بدا پىيان وابوو ھەزرىتى عەلى نابى ھىچ ئىشيك بكا پيش بەسزا گەياندى بكوژەكان. ئەمما ھەزرىتى عەلى پىي وابوو جارئ موسولمانان بەيەتتى پى بكن و خەلافەتەكەى بچەسپى و نىظام و ياساى فەرمانرەوا جئ گىرېي و بارو دۆخەكە ئاساىي بىتەوھ، ئەمجار ھەول بدا بكوژەكان بگرئ و تۆلەى شەرعيان لى بستىنى بە شىۋەيەك ئازاۋە گىپران نەتوانن لەئاۋى قوراددا ماسى بگرن.

ھەلبەتە ئەم رايەى ھەزرىتى عەلى رايەكى پەسەندو ژىرانە بوو، بۆيە لايەنەكەى تر پىي رازى بوون و كرديانە بنەماى صولح و رىككەوتنەكە و ھەمويان «بە عائىشە و طەلحە و زوبەيرىشەوھ» پىي رازى بوون و بەھەموو بتمانە و دلىيايەكەوھ ئىشەكەيان دايە دەست ھەزرىتى عەلى، بەپىي بۆ چوون و ھىكمەتى خۆى چارەسەرى بكا، ھەمويان كۆك بوون لەسەرئەوھى پىۋىستە ھەولئى جىدى بدرئ بۆ راوھدونان و دەسگىركردنى بكوژەكان و بە سزا گەياندىيان، لەسەر ئەم بنەمايە ھەموو لايەنەكان رىك كەوتن: كە ئەم كارە گرنگەى خستبويانە ئەستۆيان جئ

بەجىي بىكەن و بېدەنە دەست ھەزرىتى ھەلى و ئەو تەنقىزى بىكا لە بارودۇخى لەباردا، ھەروا بېرىارىندا ھەرىكە بىگەرىتەو ھە بۆسەر مالا و ھال و شوئىنى خۇي و ولاتى خۇيان.

دەست: ھەوابى چ شتىك بوو كۆسپ و تەگەرەو نەيھىشت ئەم بېرىارو پىلانە جى بەجى بىكرى؟ بىگومان ئەتۆ زانىت ئەو ھەى بوو لەمپەر لەبەردەم جى بەجى كردنى ئەم پىلانە ئەو فەرت و فەلە بوو كە پالەوانانى ئاشوب گىر «لەپىش ھەمووشىانەو ھەبىدوللاى كوپى سىبا» نەخشەيان بۇ كىشا بوو، ئەو بوو بە رىككەوتنەكەى موسولمانان تەواو تەنگەتاو بوون و ترسىان لى نىشت، بۆيە بېرىارىندا زەلامى خۇيان بخىزىننە ناو رىزەكانى ھەردولا و لەنكاو ئازاۋە ھەلگىرسىنن، ھەرىكەيان كىي بەردەست كەوت بىكوژن، بۆئەو ھەى بىمانەيان بەيەكتر نەمىننى و فەتتە بەرپا بىي، ھەرىكەيانىكىش وازانى لایەنەكەى ترپەلامارى داو ھەلژىر پەردەى صولج و ئاشتەوايىدا خىانەتى لى كردو ھەى پەيمان شكىنى رەچاۋ كردو ھەى.

ھەلبەتە ئەم پىلانە بە وردى و بى وىژدانانە تەنقىزىكرا. جى بەجى كردنى پىلانى گلاۋى ئاۋا كارىكى سوك و ئاسانە و پىۋىستى بە تەبىئەتى لەئىم و مەۋقى بى رەۋشت و دەرۋون پىس و بى وىژدان ھەى.

ماۋەتەو ئەو بلىن: ئاىا ئەو ئەصحابە بەرىزانەى دىپاك و رەۋشت بەرزو دىسۆز بۇ ئىسلام چى كەيان دەتوانى بىكەن جگە لەو ھەى بە شمشىرەكانىان ئەو ھىرشە لەنكاۋ خىانەتكارانە بگىرنەو، چىكەيان بە خەيالد بەھاتايە و چۆن تەفسىرى ئەو ھىرشانەيان بىكرىدە: كە كرايە سەريان جگە لەو ھەى كەۋاى تىگەيشتن ئەو ھىرشانە ھىرشى پىلان بۇ داپىژراون لەلەين لایەنەكەى ترەو.؟! وىراى ئەۋەش ئەتۆ ئەۋەت زانى: كە ئەگەر يەككى بىزانىايە كى بەرەو روىەتى و لەگەل كى شەپ دەكا و

بىناسىيە يەكسەر دەستيان لەيەكتەر دەكىشايەو ۋە غوزريان بۇ يەكتەر دىنايەو ۋە پەشىمانيان دەردەبرى.

كەوابو ئەم فیتنە ۋە ئاشوبە سەرچاوەكەى رەقى و توندو تىژىيەك نەبوو دلى ھاوەلانى داگرتىي و لەوانەو سەرى ھەلدابى. جالەم تەرەفە بن يان لەو تەرەفە بن، بەلكو سەرچاوەكەى لەو فیتنە جوو ئاشوب گىرەنەو كە خويان خزانەبوو ناو ریزەكانى ھاوەلان و حىقدو كىنەيان بەرامبەر ھەموو ھاوەلان ھەبوو بە جوداوازی لەنيوان ئەم لایەنە يان ئەو لایەن.

بەراستى جىگەى سەرسوڤمانە: كەتۆ دواى خویندەو ۋەى زۆرو توژىنەو ۋەى قول دەربارەى ئەم فیتنە ۋە ئاشوبە شتىك نابىنى ئامارە بۆ جىگە پەنجەى فیتنە جويان بكاو رۆلى گرنگيان دەربخا لەناو ئەو روداو خەتەر و سامناكانەى رويانداو بوونە بنەماى شەقبوونى عالەمى ئىسلامى بۆ دوو تاقمى سەرەكى دژ بەيەكى مەزھەبگەرايى، بەلكو ھەموو نووسىنەكان دەربارەى ئەو فیتنە ۋە ئاشوبە باسى روگەش و سەطحە ظاھىرىيەكە دەكەن و شوڤ نابنەو بۆ ديارىكردنى ريشە و بنج و بناوانى فیتنەكە و ھۆكارەكانى...! بە ناپەرەوا چى ھىرش و رەخنە و برىندار كردن تۆمەت ھەيە ئاراستەى قوربانىيانى فیتنە ۋە ئاشوب دەكەن و بە وشەيەكىش ئامارە بۆ ھەلگىرسىنەرى فیتنە ۋە ئاشوب و ئاگر خوش كەرەكان ناكەن، دەبوايە لەباتى ئاراستەكردنى تانە و تەشەر و رەخنە بۆ قوربانىيەكانى فیتنەكە، ھەموو نووسىن و وتە و رەخنەكانيان ئاراستەى فیتنە ھەلگىرسىنەرەكان بكرايە ھەر لەو كەسانەو كە سەرەتا پىلانى شەھىدكردنى حەزەرتى عوسمانيان دارشت تا دەگاتە ئەوانەى حەزەرتى عەلىيان شەھىد كرد خودا لە ھەردوكان رازى بى.

دهیباشه ئایا نووسین دهرباره‌ی ئه‌و فیتنه‌و ئاشوبه به‌و ئوسلوب و شیوازه‌ی ئه‌و نووسهره بئ ویزدانانه نووسیویانه‌و ده‌ینووسن نابیته به‌شیک له‌و پیلان و فرت و فیل و خیانه‌تکارییه‌ی هه‌واداران‌ی عه‌بدوللای کوپری «سبأ» ئه‌نجامیاندا؟

سبیه‌م: دلنیا‌یی و یه‌قینمان هه‌یه به‌وه‌ی چه‌زهرتی عه‌لی دلسۆزو چه‌ق ویست بووه له‌ هه‌رچی کردویه‌تی یان وازی ئی هیناوه، هه‌روا برۆای ته‌واومان به‌وه هه‌یه که مه‌رجیع و راویژ پیکراوی هه‌رسی خه‌لیفه‌که‌ی پیش خۆی بووه و هه‌میشه دلسۆزانه بو ئیسلام هاریکاری کردون، ئه‌مجار تیروانینمان بوئه‌وه‌ی که‌دوا شه‌هیدبوونی چه‌زهرتی عوسمان قبولی کرد خه‌لکی به‌یعه‌تی پئ بکه‌ن و به‌ خه‌لیفه‌ی بزائن. هه‌روا ئیعتیبار کردنی و بریاردانی به‌وه‌ی که معاویه به‌یعه‌تی پئ نه‌کا باغی و یاخی بووه، هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایه‌ش جیدال و نیقاشی له‌گه‌ل معاویه‌دا کردو له‌و مه‌بده‌ئه نه‌هاته خواره‌وه، بۆیه ئیمه به‌بئ په‌روا دان به‌وه‌دا ده‌نئین که جه‌ماوه‌ری زانایان و ئیمامانی موسولمانان چه‌سپاندویانه‌و دانیان پیداناوه: که معاویه باغی بووه له‌ژێر چه‌تری فه‌رمانه‌روایی چه‌زهرتی عه‌لی ده‌رچووه‌و چه‌زهرتی عه‌لی دوا‌ی خه‌لیفه عوسمان، خه‌لیفه‌ی به‌یعت پیکراوی موسولمانانه‌و خه‌لیفه‌ی شه‌رعییه. به‌لام ئیمه پئویسته ئه‌وه‌شمان له‌بیر نه‌چئ: که «باغی» واته: معاویه ئیجتیهادی کردووه و به‌ ئه‌نقه‌ست دژی ئیمامی عه‌لی نه‌وه‌ستاوه، جا ئه‌گه‌ر بو لایه‌نی به‌رامبه‌ر: که چه‌زهرتی عه‌لییه دروست بووبئ ئاگاداری بکاته‌وه و هۆشداری بداتئ هه‌ره‌شه‌ی ئی بکا و ئه‌مجار شه‌ری له‌گه‌ل بکا، ئه‌وه بو ئیمه‌ی موسولمان دوا‌ی تیپه‌رپوونی هه‌زارو چوار سه‌د و ئه‌وه‌نده ساله ته‌نانه‌ت بو که‌سانی پیش سه‌رده‌می ئیمه‌یش دروست نیه له‌ شان و شه‌وه‌که‌تی چه‌زهرتی معاویه که‌م بکه‌ینه‌وه و هه‌لۆیستی دژو

ناشیرینی بهرامبەر بنوینن، به بئ ئه وهی سودیکمان له و دژایه تیکردنه دهست بکه وئ.

له بواری عه قیده شدا ئیمه ئه وهنده مان له سهر پئویسته که به گویره ی داخوازی قاعیده و یاسای ته شریح، ئه وه بزانی که خه لیفه ی شه رعی دوا ی شه هیدبوونی حه زره تی عوسمان، حه زره تی عه لیه و به س، حه زره تی معاویه که به یعه تی پئ نه کردو دژایه و هستا به باغی له قه له م ده درئ و ئه مجار حیساب و کیتابی حه واله ی خودا بکه یین. {تلك أمة قد خلت لها ما کسبت وعليها ما اکسبت}.

چواره م: هه رکه سیك توێژینه وه له هه لویستی خه واریجه کان بکا و له هه لگه پرانه وه یان له ئیمامی عه لی، به وردی بکۆلیته وه سه یری ئه و هه لویسته یان بکا: که له ئه و په ری پله ی پشتگیری و ته ئییدو به رگری کردنیان له ئیمامی عه لی، وه رگه پران بۆ ئه و په ری پله ی دژایه تی کردنی و یاخی بوون لی و دهست درێژی کردن بۆ سه ری و ناخوشویستنی، هه رکه سی بوردی له م واقع و روداوه وردبیتته وه بۆی ده رده که وئ که ئه وانیش قوربانی و ضه حیه ی تونده روه یین.

بیگومان ئه وه شت زانیوه: که ئیسلام له روی عه قیده و سلووکه وه میانه ره و ی به لاهه په سه نده و دژایه «ئیفراط و ته فریطه»، سنووری میانه ره و ی و ئاسته کانی به یاسا و ته رازووی عیلم و زانست دیاری ده کریت، جا هه رکه سیك عیلم و زانیاری له سه رچاوه ی خۆی هه لبگوازی و ملکه چ و پا به ندی قاعیده و داخوازی قاعیده ی زانست بئ، به رچا و روون هه نگا و بنئ و سه برو پشوو درێژی بۆ خۆی ده سه ته به ر بکا له هه لخلیسکان و گیرۆده بوون به «ئیفراط و ته فریط» رزگاری ده بئ و ئه و نه خوشیه سامناکه ی تووش نابئ. بیگومان زوره ی خه واریجه کان له عه ره بی ده شته کی توند ته بیعه ت و دلره ق پیک هاتبوون، چرای عیلم و زانیاری و

صەبرو حىلم و لەسەر خۇيى و تېڧكېرىن و ھەلسەنگاندن لە دەرگای
عەقلى و دل و دەروونى ئەوانى نەدابوو، مېشك و شك و رەوشت زېرو كورت
بىن و كالفام بوون، ملكەچى دلپەرقى و سەر رەقى توند سروشتى خۇيان
بوو بوون، ئەمەش بە ئاشكرا لەو ھەلوئىستەيان دەردەكەوت كە ھەزەرەتى
«عەلى»يان بە كافەر دادەنا و دەيانگوت: عەلى چونكە قېوولى تەحكىمى
كردوو كافرە، ھەر لەم روانگەشەو پىيان وابوو ھەر كەسى گوناھى
گەرەى ئى روبدا كافەر دەبى، بەلكو زوربەيان پىيان وابوو ھەر كەسى
گوناھى ئى روبدا گوناھەكە گەرەبى يان پچوك كافەر دەبى و كوشتنى
دروستە.

ھەتا ئەم رۆژگارەى ئىمەيش ئاسارى ئەو توند رەوى و تەطەرۇفە
ھەرماو و بۆتە خمخۆركەى ناو كۆمەلگای ئىسلامى و جىھانى ئىسلامى
پىوھى گىرۆدە بوو و دەتلىتەو، ھىوا و ئارەزو بازى بە كافەر دانانى
ئەم و ئەو بە سادەترىن ھۆكار نمونەى عەقلىەتى ئەو زىدە رۆيى و لە
سنور دەرچونەيە، ئاشكراشە توند رەوى لەھەر شتىكدا بى عەقلىەتىكە
عيلم و زانست رەفضى دەكا و بە قەواعىدو تەرازوى زانست ناكىشەرى.

فہرستی سرہ بابہ تہکان

لاپہرہ	بابہ ت
۱	پیشہ کی
۴	بہشی یہ کہم: چند دیباچہ و پیشہ کیہک
۴	گرنگی زینامہی پیغمبر ^{درودی} مستغفر لہروانگی تیکیشتنو تیروانینسی نیسلاموہ
۸	زینامہی پیغمبرایہ تی پیغمبر ^{درودی} مستغفر چون گہشی کردو لیکوآینہوہ تیتیدا چون پیشکوتو نہ مرو دہبی چون تینی بکین و وینای بکین:
۸	زینامہی پیغمبرو برارورکردنی بہ میژوو:
۱۱	نووسینہوی سیرہی پیغمبر ^{درودی} مستغفر چون دہستی پی کردو پاشان چون گہشی کرد؟
۱۵	پیرہوو پروگرامی زانستیانہ لہ گیرانہوی سیرہدا:
۱۹	سیرہی پیغمبر لہژیر روشنائی ریبازہ تازہکانی نووسینی میژوو:
۳۱	سرہنجامی ہم قوتابخانہ بہناو زانستیہ لہ نہمژدا:
۳۵	سرہنجام: دہبی نیمہ چون دیراسہی سیرہی پیغمبر بکین لہبر روشنائی نہوی لہ رابردودا نامژہمان پی کرد:
۴۳	نہیننی مہلژاردنی نیوہ دورگی عمرہبی بہ لانگی سرہتایی بۆ سرہلڈانی نیسلام:
۵۳	حہزرتی موحہمہ ^{درودی} مستغفر سرخہنمی پیغمبرانہ
۵۳	پہیوہندی بانگوازی نہو زاتہ بہ بانگوازیہ ناسمانیہکانی پیشوو:
۵۹	سرہمہمی پیش نیسلام و مانہوی دیاردہی نایینی (الحنفیہ)
۷۶	بہشی دووہم: لہکاتی لہدایکبوونہوہ تا پیغمبرایہ تی
۷۶	نہژادی پیغمبر ^{درودی} مستغفر لہدایکبوونی، شیرخواردنی
۷۶	نہژادی پیغمبر:
۸۶	گہشتی یہکہمی پیغمبر (درودی خواہی لہسیرینی) بۆ ولاتی شام پاشان مہولڈانی بۆ دابینکردنی بژنوی خوی و ماندوبوونی لہو بوارہدا
۹۵	بازرگانیکردنی حہزرتی موحہمہ بہمالی خاتو خہدیجہ و پاشان مارہکردنی خہدیجہ لہلایہن حہزرتی موحہمہدہوہ:
۱۰۳	ماوبہشیکردنی پیغمبر لہ دروستکردنہوی کہعہدا:

- ۱۱۴ كۈشەگىرىيى ھەزرىتى مۇھەممەد لەناۋ ئەشكەرتى ھىراء دا
- ۱۲۰ دەستېيىكرىنى دابەزىنى نىكا
- ۱۳۵ بەشى سىيەم: لەرۋى بۈۈن بە پىنھەمبەرىيەۋە تا كۈچكرىنى بۇ مەدىنە
- ۱۳۵ قۇناغەكانى بانگەۋازى ئىسلامى لەزىيانى پىنھەمبەردا
- ۱۳۶ قۇناغى بانگەۋازىيى كىردن بەنھىتىنى
- ۱۳۷ ۱- مۇى ئەۋەى كە لەسەرەتادا بانگەۋازى بەنھىتىنى بۈۋە:
- ۱۴۱ ۲- ئەۋانەى سەرەتا موسۇلمان بۈۈن ۋە ھىكمەتى خىرا موسۇلمان بۈۈنيان لەپىنىش خەلكانى تەرەۋە:
- ۱۴۶ بانگكرىنى بەناشكرا بۇ موسۇلمانبۈۈن
- ۱۵۸ اېيذا: نەزىيەتدانى پىنھەمبەر لەلەين قۇرەيشەۋە
- ۱۶۸ سىياسەتى دانۇسان
- ۱۸۲ قورمىتىنەى نابۇرى «الھىصار الاقنىصادى»
- ۱۹۶ يەكەم كۈچ لە ئىسلام
- ۲۰۵ يەكەم ۋەفدىك كەماتە لای پىنھەمبەر ^{سېۋىيى} ^{ئىنگلىزچە}
- ۲۱۰ سالى خەمۇ پەۋزارە «عام الھزن»
- ۲۱۶ كۈچكرىنى پىنھەمبەر بۇ شارى طائىف
- ۲۳۴ موعجىزەى شەۋ پەۋى مىعراج
- ۲۵۱ پىنھەمبەر ^{سېۋىيى} ^{ئىنگلىزچە} پەيۋەندى بەھۋزەكانەۋە بۇ ئىمانھىتىنان
- ۲۵۱ سەرەتاي ئىمانھىتىنانى ئەنصار
- ۲۵۵ پەيمانى يەكەمى عەقبە
- ۲۷۰ بەيغەى دۈۋەمى عەقبە
- ۲۷۸ وشە گەلىكى گىشتى دەرپارەى جىھادۋ پەرەۋا زانىنى
- ۲۸۸ ئىزىندانى پىنھەمبەر بۇ ھاۋەلانى بەكۈچكرىنى بۇ مەدىنە
- ۲۹۰ ۱- ۋاجب بۈۈنى كۈچكرىنى لە «دار الھرب» بۇ «دار الاسلام»:
- ۲۹۰ ۲- پىۋىستى ۋ ۋاجبى يارمەتىدانى موسۇلمان بۇ براى موسۇلمانى:
- ۲۹۲ كۈچكرىنى پىنھەمبەر ^{سېۋىيى} ^{ئىنگلىزچە} بۇ مەدىنە
- ۲۹۹ گەيشتىنى پىنھەمبەر بە قۇبا
- ۳۰۰ ۋىنەيك لەشۋىزىن ۋ جىكاى پىنھەمبەر لەمالى ئەبۇ ئەيىۋب
- ۳۱۵ بەشى چۋارەم: بىناغەكانى كۆمەلگەى تازە
- ۳۱۵ بىناغەى يەكەم: دروستكرىنى مزگەۋت
- ۳۱۸ ۱- ئەندازەى گرنگى مزگەۋت لە كۆمەلگەى ئىسلامى ۋ دەرۋەلتى ئىسلامىدا:
- ۳۲۰ ۲- ھوكمى مامەلەكرىنى لەگەل مۇۋقى ئەبالغ ۋ مىدال ۋ ھەتىۋ:
- ۳۲۰ ۳- دروستە گۈپى كۈۋ ۋ ئىسقان رىزىۋ ھەلدرىتەۋە ۋ شۋىنەكەيان بكرى بە مزگەۋت، بە مىرجى پاك بكرىتەۋە ۋ ئىسقان ۋ گلى تىكەل بۈۋ بە گۈشت ۋ

بابه‌ت

لایه‌ره

- خوێنی مردوو و کانی ئی فێرێ بدری:
- ٣٢١ ٤- حوکمی ته‌شییدو دروستکردنی مزگوت و رازاندنه‌وه زه‌خره‌فه کردنی:
- ٣٣٥ جوداوازی ئێوان عومومی ته‌شییدو تایبه‌تمه‌ندی زه‌خره‌فه و رازاندنه‌وه
ناشکراو روونه:
- ٣٣٩ بئه‌مای دووم: له‌ بئه‌مای ده‌وله‌تی ئیسلامی له‌مه‌دینه براهه‌تی ئیسلامی
- ٣٣٣ سێیه‌م بئه‌مای ته‌فسیری و خسته‌نگه‌ری پراکتیزه کردنی شیعه‌ری براهه‌تی
- ٣٤٣ بئه‌مای سێیه‌م نووسینی وه‌ثیقه و ده‌ستور له‌ئێوان موسولمانان و که‌سانی
دیكه‌دا
- ٣٤٤ به‌شی پێنجه‌م: قۆناغی شه‌ری به‌رگری
- ٣٤٤ شه‌ر ده‌ست پێکردن له‌ئێوان موسولمانان و موشریکه‌کاندا
- ٣٤٤ یه‌که‌م غه‌زایه‌ک که‌ پێغه‌مبه‌ر ^{سێرێ} ^{پێغه مبه‌ر} کردی:
- ٣٦٣ غه‌زای به‌دری گه‌ره
- ٣٧٠ یه‌که‌م: دیل و ئیجتیهاد کردنی پێغه‌مبه‌ر به‌ریاره‌یان:
- به‌نو قه‌ینوقاع: یه‌که‌م خیانه‌تی جوله‌که به‌رامبه‌ر موسولمانان
- ٣٨٤ غه‌زای نوه‌ود
- ٤١٤ رۆژی الرجیع، بیرى مه‌عونه
- ٤١٤ یه‌که‌م: رۆژی «الرجیع» له‌سائی سێیه‌می کۆچیدا:
- ٤١٧ دووم: روداوی بیرى مه‌عونه «سائی چواره‌می کۆچی»:
- ٤٢٦ وه‌ده‌رنانی مۆزی «بنی النضیر»ی جوله‌که
- ٤٣٦ غه‌زای ذاتوریقاع
- ٤٥٥ غه‌زای «بنی المصطلق»
- ٤٥٩ مه‌والی بوختان به‌خاتو عایشه
- ٤٧٩ غه‌زای «الخنق»
- ٤٨٠ خوێنامه‌کردنی موسولمانان بۆ شه‌ر:
- ٤٨١ چه‌ند دیمه‌نیکى موسولمانه‌کان له‌کاتى خه‌نده‌ک لێداندا:
- ٤٨٣ مه‌لوێستی دووبه‌وه‌کان له‌کاتى خه‌نده‌ک لێدان دا
- ٤٨٤ په‌شیمان بوونه‌وه‌ی به‌نو قوره‌یظه له‌ عه‌مه‌دو په‌یمان
- ٤٨٥ ئه‌و باروڤۆخه‌ی له‌وساته وه‌خته‌دا موسولمانه‌کان تێی که‌وتبوون
- ٤٨٦ شکانی موشریکه‌کان به‌بن شه‌ر
- ٥٠١ غه‌زای به‌نو قوره‌یظه
- ٥٢٠ به‌شی شه‌شه‌م: فه‌توی مه‌که‌، سه‌ره‌ناکانی و ناکه‌مه‌کانی
- ٥٢٠ سه‌رده‌میکى تازه‌ی بانگه‌وزایی
- ٥٢٠ صولحی حوده‌یبیه:
- ٥٢٧ په‌یمانی ژێردرختی رضوان:
- ٥٣٦ ئه‌و حوکمانه‌ی په‌یوه‌ستن به‌صولحی حوده‌یبیه‌وه

بابہ ت

لاپہرہ

- ۵۵۲ غزای خہیبر
- ۵۵۷ گہرانہوی جہغہری کوری ٹہبوطالیب و ہاودہکانی:
- ۵۶۹ ناردنی سہرایا بؤ سہر ہوزہکانی ناو جہزیرہ و دہورہبری مہدینہ
- ۵۶۹ نامہ ناردن بؤ مہلیک و پاشاکانی ٹہو پوزگارہ:
- ۵۷۶ حکمہتی مہشروعیتہی ٹہم قوناغہ:
- ۵۸۲ قہزاکردنہوی عمرہ «عمرۃ القضا»:
- ۵۸۶ غزای مونتہ
- ۵۹۷ رزگارکردنی مہککہ
- ۶۱۲ یکمہ: ٹہوہی پھیوہندی بہمودنہو ہلہوشاندنہوی پھیماں و عمدہوہ مہیہ:
- ۶۱۴ دووہم: «حاطب»ی کوری ہلہتہعو کردہوہکہی:
- ۶۱۹ سیئہم: ٹہبوسہفیان و ہلہوئستی پیغہمبہر بہرامبہری:
- ۶۲۵ چوارہم: تیفکرین و ورد بوونہوہ لہچونیہتی چونہ ناو مہککہیہوہ:
- ۶۲۸ پینجہم: ٹہو حوکمانہی تایبہتن بہ حرہمی مہککہوہ:
- ۶۲۸ ۱- شہرکردن تییدا یاساغہ:
- ۶۳۱ ۲- راوکردن تییدا حرامہ:
- ۶۳۲ ۳- حرامہ گژوگیای حرہم بہردی:
- ۶۳۳ ۴- پیوئستہ بہ ٹیحرام بہستوی بیجہ ناو مہککہوہ:
- ۶۳۴ ۵- حرامہ رینگہبدی ناموسولمان لہمہککدا نیشتہجی بی:
- ۶۳۴ شہشہم: ورد بوونہوہ لہوکردہوانہی پیغہمبہر لہلای کعبہی پیوز ٹہنجامی دان:
- ۶۳۴ ۱- نوئزکردن لہناو کعبہدا:
- ۶۳۶ حوکمی وینہو پیکرو ہلگرتیان:
- ۶۴۰ ۲- مجہوری و حجابہی کعبہ:
- ۶۴۱ ۳- شکاندنی بت و صہنہم:
- ۶۴۲ حوتہم: تیفکرین و ورد بوونہوہ لہوتاری پیغہمبہر ^{بہودی} شہرہلہوژئی فہتہ دا:
- ۶۴۴ ہشتہم: بیعت کردن لہگل ٹافرہتان داو ٹہو حوکمانہی پھیوہندن بہوجورہ بیعتہوہ:
- ۶۴۶ نؤیہم: ٹایا مہککہ بہزور فہتہ کرا یان بہصولح و ٹاشتی؟
- ۶۴۷ غزای خونہین
- ۶۵۲ دہستکوتی غہزای خونہین و چونیہتی دابہشکردنی لہلایہن پیغہمبہرہوہ ^{بہودی} شہرہلہوژئی
- ۶۵۹ ۱. بلاو کردنہوی ہوالگرو جاسوس بہناو دوژمن دا بؤ زانینی چونیہتی و چہندیہتی دوژمن و بارو دؤخ و وزع و حالیان:
- ۶۶۰ ۲. دروستہ بؤ ٹیمام کچہک و پیداویستی شہر لہناموسولمانان وہرگری بؤ

- شەپ كۆردن لەگەل دۆزمنى موسولمانان:
- ۶۶۱ ۳- بۆيرى و ئازايەتى پېنەمبەر لەشەردا:
- ۶۶۲ ۴. دەرچوونى ئافرەت لەگەل پياوان دا بۆ جىيەدا:
- ۶۶۴ ۵. كوشتنى ئافرەت و منداڭ و كرىكارو كۆيلە لەغەزادا ياساغە:
- ۶۶۵ ۶. حوكمى كەل و پەلى كۆزداو:
- ۶۶۶ ۷. جىيەدا بەمانا ئەرەنىيە موسولمان حىقدو كىنەى ھەبىن بەرامبەر كافىر:
- ۶۶۶ ۸. چ كاتىك جەنگاور دەبىتە خاوەنى دەستكەوتى شەر؟
- ۶۶۸ ۹. سىياسەتى ئىسلام بەرامبەر كەسانى دىن دانەمەزراو:
- ۶۶۹ ۱۰. فەضل و رىزى ئەنصارو ئەندازەى خۆشەويستى پېنەمبەر بۆيان:
- ۶۷۱ **غەزاي تەبوك**
- ۶۷۸ كارى ئومانەى لەچون بۆ غەزا دواكەوتبون:
- ۶۸۶ ۱. گرنگى جىيەدا كۆردن بەمال و سامان:
- ۶۸۸ ۲. وشەيك دەريارەى جەدىپى ئەبۇبەكر و ئەر زىيادە ھەلبەستراوہى؟
- ۶۹۳ ۳. دوو پروەكان سىروشتيان، ئەندازەى خەتەريان لەسەر ئىسلام:
- ۶۹۶ ۴. سەرانەو ئەھلى كىتاب:
- ۶۹۷ ۵- ئەرەى پېنەمبەر ^{سۈرۈدى} لەكاتى رابوردنىدا بەلاى شوئىنەوارى قەومى پەموودا فەرمووى:
- ۶۹۸ ۶- پىئويستە ئىمە وردىيىنەو لە جوداوازى سىياسەتى پېنەمبەر (سۈرۈدى خواى لەسەربىن) لەگەل دوو رووكان و سىياسەتى لەگەل ھارەلە ئىماندارەكانى:
- ۷۰۰ يەكەم: دەنگ داپرىن لەبەر ھۆيەكى ئاييىنى:
- دووم: بە تاقىكرەنەو يەكى خودا كەعبى پىن بە تاقىكرەنەو پىئويستە ھەلۈنستەى لەسەر بگەين بۆئەرەى بزانين بىرو باوەرپى موسولمان دەبىن چۆن بىن بەرامبەر بە خوداى مەزن؟
- ۷۰۲ سىيەم: سوژدەى شوكر بىردن بۆ خودا عىبادەتە:
- ۷۰۳ جەجكرەنى حەزەرەتى ئەبۇبەكر سالى ئۆيەمى كۆچى
- ۷۰۵ ۱- موشرىكەكان و داب و نەرىتيان لە بەجىيەننانى مەراسىمى جەجدا:
- ۷۰۶ ۲- ھەلۈەشانەنەوئەى عەھدو ژىمە بە راگەياندىنى شەر:
- ۷۰۸ جەختكرەنەو يەكى تر بۆ ماناى جىيەدا:
- ۷۱۰ مەزگەوتى ضرار
- ۷۱۵ ھاتنى وەقدى ئەقىف و موسولمان بوونيان:
- ۷۱۸ ھاتنى وەقدە عەرەبەكان يەك بەدو يەكداو موسولمان بوونيان
- ۷۲۲ ۱- دروستە موشرىك بېيە ناو مەزگەوت ئەگەر ھىواى ئەرەى ئى دەكرا ئىمان بىتىن:
- ۷۲۷ ھەوالى موسولمان بوونى عەدى كۆپى حاتەم

- ۷۳۴ رەقدۇ نىزدىراۋەكانى پېنەمبەر سىيىرىدى مىنگۇزىن بۇلاي خەلك بۇئەۋەي قىزى بىنەماكانى ئىسلاميان بىكەن.
- ۷۴۰ خەجى مائىئاۋايى و تارە بەناۋانگەكەي پېنەمبەر سىيىرىدى مىنگۇزىن لەم خەجەدا
- ۷۴۵ يەكەم: ژمارەي ئەو خەجانەي پېنەمبەر سىيىرىدى مىنگۇزىن ئەنجامى داۋن زەمانى مەشروعيەتى خەج:
- ۷۴۷ دوۋەم: ماناي گەرەو بەنرخ بۇ خەجى پېنەمبەر سىيىرىدى مىنگۇزىن
- ۷۴۹ سىيىم: وردىبونەۋە لە وتارى خەجى مائىئاۋايى:
- ۷۶۰ نەخۇشكەۋىتىنى پېنەمبەر سىيىرىدى مىنگۇزىن گەرەنەۋەي بۇلاي خودا
- ۷۶۰ رەۋانەكردنى ئوسامەي كۆپى زەيد بۇ بەلقاء:
- ۷۶۲ نەخۇشى و نازارى پېنەمبەر سىيىرىدى مىنگۇزىن
- ۷۶۸ پېنەمبەر دەكەۋىتە حالەتى گيانەلاۋە
- ۷۷۵ يەكەم: بەزى و رىزدارى لە حوكمى ئىسلاميدا بە كىرەۋەي چاك دەبى و بەس:
- ۷۷۷ دوۋەم: مەشروعيەتى دوعا و روقىە و گەرەيى دوعا:
- ۷۷۹ سىخرو جادو خويىندى روقىە بۇ پوچەل كىرەنەۋەي
- ۷۸۵ سىيىم: ھەندى ديارە لە رىزو فەجلى ھەزرىتى ئەبۇبەكر:
- ۷۸۸ چوارەم: نەمى كىردن لەۋەي گۇپىستان بىكرى بە مزكەۋت:
- ۷۸۹ پىنچەم: ھەستى پېنەمبەر سىيىرىدى مىنگۇزىن گيانەلاۋە:
- ۷۹۲ كۆتايى يەك دەربارەي بىرى رەۋىشى پېنەمبەرۋ
- ۷۹۲ فەضلى زيارەتى مزكەۋت كۆپى پىۋزى
- ۸۰۲ كۆرتەيەك لە مېژۋەي خەلافەي راشىدە
- ۸۰۲ جىنشىنى ئەبۇبەكرى «الصدىق»
- ۸۰۳ گرنگىزىن ئەو شتانەي لە ماۋەي خەلافەتيدا ئەنجامى دان:
- ۸۰۸ ۋەفاتى ئەبۇبەكر سىيىرىدى مىنگۇزىن
- ۸۰۸ ھەزرىتى ئەبۇبەكر خەلافەتى بە عومەرى كۆپى خەتتاب سپارد:
- ۸۱۰ لەسەر چ بىنەمايەك عومەرى كۆپى خەتتاب بوو بە خەلىفە!!
- ۸۱۰ نامەي تەكلىف و ەمەد بۇ عومەرى كۆپى خەتتاب:
- ۸۱۶ خەلافەتى عومەرى كۆپى خەتتاب
- ۸۱۹ تاعونى عەمۋاس
- ۸۲۰ شەھىدبوۋنى ھەزرىتى عومەر:
- ۸۲۲ ھەزرىتى عومەر رايىسپارد دۋاي خۇي بە راۋىز يەكەك لە شەش كەس بىكەن بە خەلىفە:
- ۸۲۳ ھەزرىتى عوسمان چۆن كرا بە خەلىفە:
- ۸۳۲ خەلافەتى ھەزرىتى عوسمانى كۆپى عەفان
- ۸۳۴ سىياسەتى ھەزرىتى عوسمان دەربارەي ھەلبىزاردنى والى و يارمەتيدەرانى و ئەو

- کیشو و نیزاعی لهوه پیدابوو:
- ۸۳۸ سهرتای فیتنه و کوشتنی حمزه تی عوسمان:
- ۸۴۲ به یعه تکردن به حمزه تی عه لی و گهران به دوا بکوژانی عوسماندا:
- ۸۴۹ ^{په زاعی} ^{سهرتای} **خه لافه تی عه لی**
- ۸۵۰ تۆله سهندنه وه له بکوژه کانی عوسمان و رودانی شهری جه مه ل:
- ۸۵۶ **سهر گوزشته ی معاویه و شهر ی صفین**
- ۸۶۲ **خوارج و کوشتنی حمزه تی عه لی:**

سویاس بۆ خودا له رۆژی ۲۰۱۰/۱۲/۷ له پاکووسکردنی ئەم کێبه بوومه وه
خودا بۆم بکاته پارسهنگی قورسی نه رازوی کرده وه م و
به عه مه لی سالح بۆم بنووسن و
جێی ره زامه ندی خۆی بێ.

مه لا مه حموودی گه لانه یی

۲۰۱۰/۱۲/۷